

MARX
ENGELS
OPERE

19

KARL MARX FRIEDRICH ENGELS

OPERE VOLUMUL 19

Proletari din toate țările, uniți-vă!

**KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS**

OPERE

**EDITURA POLITICA
1964**

**KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS**

VOLUMUL 19

**EDITURA POLITICA
București — 1964**

Prezenta traducere a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii politice după originalul apărut în editura „Dietz”, Berlin, 1962, completat cu unele note din ediția rusă apărută în Editura de stat pentru literatură politică, Moscova, 1961

Prefață

Volumul 19 al Operelor lui K. Marx și F. Engels cuprinde lucrările scrise de ei din martie 1875 pînă în mai 1883.

Perioada din istorie care a urmat după înfringerea Comunei din Paris a fost caracterizată de Lenin ca „epoca dominației depline și a decăderii burgheziei, epoca de trecere de la burghezia progresistă la capitalul financiar reacționar și ultrareacționar. Este epoca de pregătire și de acumulare lentă de forțe de către noua clasă, democrația contemporană” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 26, București, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 142—143). Marx și Engels, subliniază Lenin, au apreciat bine momentul, au înțeles situația internațională, „au înțeles sarcinile apropierei lente de faza de început a revoluției sociale” (V. I. Lenin. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1959, p. 69).

După încetarea activității Asociației Internaționale a Muncitorilor (Internaționala I), care își îndeplinesc marea ei misiune de a uni forțele proletare pe scară internațională, întemeietorii marxismului au considerat drept sarcină istorică primordială crearea unui partid muncitoresc socialist de masă în fiecare țară în parte. În lupta pentru formarea și întărirea primelor partide proletare în Europa și în America, Marx și Engels au fost sprijiniți în primul rînd de militanții Ligii comuniștilor și ai Internaționalei I. Aflindu-se în centrul luptei proletariatului internațional, Marx și Engels au generalizat și au propagat neîncetat experiențele acestei lupte, au tras învățăminte concrete din toate mișcările importante, subliniind întotdeauna ceea ce era esențial și actual. Ei au ajutat pe muncitorii socialiști din fiecare țară să se orienteze just din punct de vedere politic și, ținînd seama de particularitățile concrete ale dezvoltării naționale,

să meargă pe linia unei politici independente, corespunzătoare intereselor de clasă ale proletariatului.

Activitatea științifică-teoretică a lui Marx din această perioadă este vastă și multilaterală. El continuă cercetările sale intense în vederea elaborării volumelor II și III ale „Capitalului”. studiază toate fenomenele noi ale economiei capitaliste, precum și un număr mare de izvoare rusești referitoare la problema agrară și multe materiale cu privire la dezvoltarea impetuoasă a capitalismului în S.U.A., citește numeroase lucrări de specialitate cu privire la piața financiară și la bănci. El studiază de asemenea în mod sistematic agrochimia, geologia, fiziologia, fizica și în special matematica. El consacră mult timp și studiului istoriei tuturor țărilor și popoarelor.

În același timp, Marx continuă să lucreze la primul volum al „Capitalului”, și anume în legătură cu reeditările și cu expunerile populare ale „Capitalului”, publicate în diferite țări de către reprezentanți ai partidelor socialiste. El se documentează în diferite domenii pentru a putea da răspunsuri fundamentate la o serie de întrebări teoretice și politice generate de dezvoltarea mișcării muncitorești și ajută în momente critice un partid socialist sau altul în lupta lui împotriva dușmanului de clasă și împotriva oportuniștilor din cadrul partidului.

Și Engels se dedică unor studii ample în acești ani. El continuă munca începută în 1873 la una dintre cele mai de seamă opere teoretice ale sale, „Dialectica naturii”. În această lucrare, Engels generalizează de pe poziții materialist-dialectice cuceririle științelor naturii și critică concepțiile idealiste, materialist-vulgare și metafizice ale savanților burghezi. Între anii 1876 și 1878, Engels scrie, cu sprijinul și colaborarea lui Marx, lucrarea sa „Anti-Dühring” (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 20). Cu talentul care-l caracterizează, el face aici o expunere sistematică a celor trei părți constitutive ale marxismului: materialismul dialectic și istoric, economia politică marxistă și comunismul științific. Deosebit de fructuoasă a fost munca depusă de Engels în domeniul istoriei Germaniei și a altor state din Europa. Contribuțiile sale la elaborarea bazelor strategiei și tacticii partidelor proletare sînt de neprețuit; ele sînt consemnate mai ales în scrisorile adresate liderilor partidelor socialiste din Europa și din America. Mult timp și multă grijă a acordat Engels popularizării ideilor comunismului științific.

Volumul începe cu două lucrări ale întemeietorilor comunismului științific care au o mare importanță principială pentru teoria și practica revoluționară a întregii mișcări comuniste internaționale. Este vorba de celebra lucrare „Critica Programului de la Gotha” a lui Marx și scrisoarea lui Engels către Bebel din 18—28 martie 1875 în legătură cu Programul de la Gotha al partidului muncitoresc social-democrat german. Ideile de bază ale acestor scrieri programatice, a căror importanță a fost relevată de V. I. Lenin într-o serie de lucrări ale sale, sînt de o deosebită actualitate în perioada istorică în care trăim acum, cînd Uniunea Sovietică pășește pe calea construcției desfășurate a comunismului, iar celelalte țări ale lagărului socialist construiesc cu succes societatea socialistă. În aceste lucrări ale lui Marx și Engels, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice și partidele comuniste și muncitorești din celelalte țări continuă să găsească un bogat material ideologic pentru înarmarea lor teoretică și activitatea practică.

În „Critica Programului de la Gotha” (apărută în 1875 sub titlul „Note marginale la programul partidului muncitoresc german”), Marx formulează o serie de idei cu privire la problemele de bază ale teoriei comunismului științific: despre revoluția socialistă, despre dictatura proletariatului, despre perioada de trecere de la capitalism la comunism, despre cele două faze ale societății comuniste, despre producția și repartiția produsului social total în socialism, despre trăsăturile de bază ale comunismului deplin, despre internaționalismul proletar și partidul clasei muncitoare.

Alături de „Manifestul Partidului Comunist”, de „Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte” și de „Războiul civil din Franța”, această lucrare clasică constituie încă un pas în dezvoltarea învățaturii marxiste despre stat și despre dictatura proletariatului. Făcînd bilanțul învățaturii sale despre stat, bazată pe experiența culeasă din toate revoluțiile și toate luptele proletariatului, Marx elaborează teza deosebit de importantă că din punct de vedere istoric este absolut obligatorie o perioadă deosebită de trecere de la capitalism la comunism cu o formă de stat corespunzătoare. „Între societatea capitalistă și cea comunistă — spune Marx — se află perioada transformării revoluționare a celei dintîi în cea de-a doua. Acestei perioade îi corespunde și o perioadă de tranziție politică, al cărei stat nu poate fi altul decît *dictatura revoluționară a proletariatului*” (vezi volumul de față, p. 29—30).

Ca și Engels, Marx considera că în comunism statul va dispărea treptat. Prin „stat în societatea comunistă”, Marx înțelegea acest stat pe cale de dispariție, adică: „ce funcții sociale analoge cu actualele funcții ale statului vor mai rămâne?” (vezi volumul de față, p. 29). Analizând teza lui Marx cu privire la „stat în societatea comunistă”, V. I. Lenin subliniază în lucrarea sa „Statul și revoluția” faptul că, pentru marxisti, aceasta înseamnă procesul îndelungat al viitoarei dispariții a statului și că acest proces depinde de ritmul de dezvoltare a fazei superioare a comunismului. Problema când și cum va dispărea „statul în societatea comunistă”, Marx și Engels au lăsat-o deschisă, pe atunci neexistând încă material pentru rezolvarea ei.

Pe baza noilor experiențe istorice din epoca imperialismului și a victoriei revoluției proletare în U.R.S.S., V. I. Lenin a dezvoltat în lucrările sale despre stat învățătura marxistă despre stat, despre perioada de trecere de la capitalism la socialism și despre căile de dezvoltare a societății comuniste. Partidul Comunist al Uniunii Sovietice și partidele comuniste și muncitorești din țările de democrație populară dezvoltă în mod creator învățătura marxist-leninistă despre statul clasei muncitoare, despre sarcinile și funcțiile sale în etapele principale ale construcției socialismului și comunismului.

În „Critica Programului de la Gotha”, Marx caracterizează, pe baza unei analize științifice, trăsăturile fundamentale ale societății comuniste — ale etapei de început (prima fază sau faza inferioară — socialismul) și ale etapei dezvoltării ei depline (faza superioară — comunismul). Teza lui Marx cu privire la cele două faze ale societății comuniste reprezintă o previziune genială.

În „Critica Programului de la Gotha”, Marx analizează, pe baza teoriei sale cu privire la reproducție, particularitățile cele mai importante ale producției și repartiției în socialism. El combate „ideea” lui Lassalle potrivit căreia în socialism muncitorii vor primi „produsul integral”, neciuit al muncii lor. Marx arată că necesitățile economice impun scăderea din produsul social total a unei părți care este destinată fondului social — pentru înlocuirea mijloacelor de producție consumate, pentru extinderea producției și formarea fondului de rezervă sau de asigurare etc.

Marx demonstrează că socialismul, la baza căruia stau principiile colectivismului și proprietatea comună asupra

mijloacelor de producție, este superior capitalismului. În condițiile socialismului, subliniază el, egalitatea dintre oameni este realizată în sensul că ei se află în același raport față de mijloacele de producție; proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și exploatarea omului de către om sînt desființate; pentru muncă egală, oamenii primesc o retribuție egală. Marx demască concepțiile caracteristice economiei politice vulgare și socialismului mic-burghez, potrivit cărora în socialism s-ar aplica principiul nivelării la repartizarea produsului social total. Criticînd aceste concepții, Marx pornește de la analiza pe care a făcut-o producției sociale, considerînd că repartitia derivă din condițiile și legitățile de bază ale producției sociale în socialism.

Marx arată că socialismul se naște din capitalism și de aceea poartă încă în toate domeniile — economic, moral, intelectual — pecetea vechii orînduiri din sînul căreia a ieșit, trecînd prin toate chinurile facerii. De aceea, Marx consideră că inegalitatea dintre oameni în socialism este inevitabilă atîta timp cît repartitia produsului social total se face după cantitatea de muncă depusă de fiecare membru al societății, repartitia după nevoi nefiînd încă posibilă. La baza principiului socialist de repartitie „o anumită cantitate de muncă sub o formă este schimbată pe o cantitate egală de muncă sub altă formă” (vezi volumul de față, p. 20—21) stau nivelul de dezvoltare economică atins, precum și faptul că oamenii trebuie mai întîi să învețe să muncească pentru societate fără norme juridice.

Marx formulează apoi geniala sa caracterizare a societății comuniste: „În faza superioară a societății comuniste, după ce vor fi dispărut subordonarea înrobitoare impusă indivizilor de diviziunea muncii și, o dată cu ea, opoziția dintre munca intelectuală și munca fizică; cînd munca nu va mai fi doar un mijloc de existență, ci va fi devenit ea însăși prima nevoie vitală; cînd, o dată cu dezvoltarea multilaterală a indivizilor, vor fi sporit și forțele de producție, iar toate izvoarele avuției colective vor țîșni mai bogat, — abia atunci concepțiile burgheze înguste asupra dreptului vor putea fi depășite cu totul și societatea va putea înscris pe stindardele ei: de la fiecare după capacitatea, fiecăruia după nevoi!” (vezi volumul de față, p. 22).

„Critica Programului de la Gotha”, prin care Marx se adresează nemijlocit partidului muncitoresc german, reprezintă de fapt un mareș program de luptă pentru întreaga

mișcare muncitorească internațională. „Marea însemnătate a lămuririlor lui Marx — scrie V. I. Lenin despre „Critica Programului de la Gotha” — constă în faptul că el aplică și aci în mod consecvent dialectica materialistă, teoria dezvoltării, văzînd în comunism ceva ce se dezvoltă *din* capitalism. În locul definițiilor scolastice născocite, «ticluite» și în locul discuțiilor sterpe asupra cuvintelor (ce este socialismul și ce este comunismul), Marx face o analiză a ceea ce s-ar putea denumi treptele maturității economice a comunismului” (V. I. Lenin. Opere, vol. 25, București, Editura politică, 1956, p. 468).

Ca și „Critica Programului de la Gotha”, scrisoarea lui Engels către Bebel din 18—28 martie 1875 era destinată întregii conduceri a partidului muncitoresc social-democrat. Scrisoarea exprimă punctul de vedere comun al celor doi conducători ai proletariatului în ceea ce privește unirea organizațiilor muncitorești existente pe atunci în Germania (eisenachienii și lassalleenii) și protestul lor împotriva concesiilor făcute de eisenachieni în probleme teoretice și politice adversarilor lor ideologici — lassalleenii. Marx și Engels au apreciat pozitiv posibilitatea creării unui partid muncitoresc unic german. Ei au avertizat însă că această unire trebuie să se înfăptuiască pe anumite baze principiale, și anume cu condiția ca lassalleenii să renunțe la ideologia lor mic-burgheză și la dogmele sectare, la baza programului partidului muncitoresc unic urmînd să fie puse principiile socialismului științific. Aflînd că această condiție de bază nu a fost respectată și că, în goana după „unire cu orice preț”, s-a elaborat un proiect de program întru totul oportunist, Marx și Engels au supus acest proiect unei critici ascuțite și unei analize științifice temeinice.

Scrisoarea lui Engels este în bună parte consacrată criticii unor teze din proiectul de program, cum este fraza luată de la Lassalle în care se spune că, în raport cu clasa muncitoare, toate celelalte clase, prin urmare și țărănimea, constituie o „masă reacționară”, sau „legea de aramă a salariului” a lui Lassalle, bazată pe teoria malthusiană a populației. Unica revendicare socială din proiectul de program era „ajutorul statului” pentru „asociații de producție”, preconizat de Lassalle. În felul acesta se crea iluzia că proletariatul ar putea obține eliberarea nu prin lupta de clasă, ci cu ajutorul statului reacționar german, burghezo-iuncheresc. Proiectul de program pentru Congresul de la Gotha trecea cu totul sub

tăcere probleme de o importanță vitală pentru succesul luptei proletariului, ca, de pildă, solidaritatea internațională a proletariului și mijloacele de a o sprijini și dezvolta, rolul sindicatelor și legătura lor cu partidul clasei muncitoare, poziția față de lupta grevistă etc.

Engels critică cu vehemență teza idealist-vulgară, opusă socialismului științific, despre „statul liber”, ideea despre așa-zisul stat situat deasupra claselor. În acest sens, el subliniază faptul că, după ce cucerește puterea, proletariatul trebuie să folosească statul întemeiat de el în scopul „reprimării adversarilor săi, și, de îndată ce va putea fi vorba de libertate”, deci când societatea comunistă va fi învins, „statul ca atare va înceta să mai existe” (vezi volumul de față, p. 7).

Chiar și Comuna din Paris, care a sfărâmat aparatul de stat burghez, nu mai era, după cum afirmă Engels, un stat în adevăratul sens al cuvântului, ea nemaiafiind de reprimat o majoritate, ci doar o minoritate (exploatorii), acțiune care a fost sprijinită de întreaga populație. În „Statul și revoluția”, Lenin dă o înaltă apreciere părerilor lui Engels privitoare la problema statului, expuse în scrisoarea către Bebel (vezi V. I. Lenin, Opere, vol. 25, București, Editura politică, 1956, p. 436—438).

În deceniile al 8-lea și al 9-lea, Marx și Engels au urmărit cu o deosebită atenție mișcarea muncitorească din Germania, unde, după căderea Comunei din Paris, se mutase centrul mișcării proletare. Ei au ajutat în mod sistematic partidul social-democrat german, și în scrisorile adresate conducătorilor lui, au dat acestora prețioase indicații și îndrumări practice, atrăgându-le atenția asupra pericolelor care stăteau în calea unei dezvoltări sănătoase a partidului.

„Scrisoarea circulară” către A. Bebel, W. Liebknecht, W. Bracke și alții, cuprinsă în acest volum, reprezintă un alt document de seamă care oglindește felul în care Marx și Engels au luptat pentru o orientare politică justă a partidului social-democrat german. În această scrisoare, ei și-au exprimat limpede poziția lor intransigentă față de oportunism.

Creșterea rapidă a rîndurilor partidului social-democrat german și influența crescîndă exercitată de acesta în rîndurile muncitorilor constituiau o piedică serioasă pentru guvernul burghezo-iuncheresc al Germaniei. Pentru a pune capăt acestei situații, Bismarck, cu ajutorul iuncherilor și al burgheziei, a făcut să fie adoptată de Reichstag, la sfîrșitul anului 1878, legea excepțională împotriva socialiștilor. Dintr-o

singură lovitură a fost întreruptă în mod violent orice activitate legală a partidului social-democrat, acesta fiind pus efectiv în afara legii. Această lovitură a găsit conducerea partidului complet nepregătită. Ea a fost într-atâta de descumpănită, încât a hotărît să dizolve organizația de partid și conducerea lui, în loc să se reorganizeze imediat și să treacă în ilegalitate, răspunzând legii excepționale prin luptă. În condițiile prigoanei inițiate de guvern și ale dezorganizării conducerii, care nu a dat dovadă de fermitatea și spiritul revoluționar necesar, oportunismul s-a întărit cu repeziciune. O parte din elementele șovăielnice s-a situat pe o poziție anarhistă. O altă parte, care deținea o poziție importantă în partid, mai ales în fracțiunea din parlament, a adoptat o platformă vădit lichidatoristă, promovind ca ideologi ai ei oportuniști ca alde Höchberg, Bernstein și Schramm.

În „Scrisoarea circulară”, conducătorii proletariatului au demascat în primul rînd atitudinea capitulară a liderilor aripii drepte, care editau la Zürich „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik”, în coloanele căruia propovăduiau pe față oportunismul. „În locul unei opoziții politice hotărîte — scriau Marx și Engels —, mediație pe toată linia; în locul luptei împotriva guvernului și burgheziei — încercarea de a-i convinge și atrage de partea noastră; în locul unei rezistențe dirze față de represiunea de sus — supunerea umilă și recunoașterea că pedeapsa a fost meritată” (vezi volumul de față, p. 177). Conducătorii proletariatului au condamnat cu toată tăria aceste concepții, arătînd că o asemenea atitudine este incompatibilă cu un partid proletar. „Dacă ei cred ceea ce scriu, atunci trebuie să iasă din partid sau, cel puțin, să renunțe la funcțiile pe care le dețin” (vezi volumul de față, p. 173) — au declarat Marx și Engels, căutînd prin toate mijloacele să-i izoleze pe oportuniști de conducerea partidului.

Luptînd împotriva poziției împăciuitoare a conducerii partidului social-democrat, Marx și Engels au dezvăluit clar și convingător în „Scrisoarea circulară” rădăcinile ideologice și politice de clasă ale oportunismului și au fundamentat din punct de vedere principial linia proletară a partidului. Deosebit de elocvent reies din „Scrisoarea circulară” poziția lor partinică consecventă și credo-ul lor revoluționar. „În ceea ce ne privește — scriu ei —, avînd în vedere tot trecutul nostru, nu ne rămîne deschisă decît o singură cale. De aproape 40 de ani am scos în evidență lupta de clasă ca forță motrice nemijlocită a istoriei, și în special lupta de clasă din-

tre burghezie și proletariat ca principală pîrghie a revoluției sociale contemporane; prin urmare e imposibil să mergem împreună cu niște oameni care vor să suprime din mișcare lupta de clasă" (vezi volumul de față, p. 179).

Datorită intervenției energice a lui Marx și Engels, oportunității s-au retras. Instinctul de clasă just al masei muncitoare, critica, sfaturile și ajutorul primit din partea celor doi conducători ai proletariatului internațional au dus la îmbunătățirea situației în partidul german. În pofida prigonirilor de tot felul pe care le-a suferit în timpul legii împotriva socialiştilor, el a reușit să-și consolideze rîndurile, să reorganizeze organizația de partid și să găsească adevăratul drum spre mase, pentru că a înțeles cum să folosească și să îmbine formele legale de luptă cu cele ilegale.

Articolul lui Engels „Karl Marx”, publicat în acest volum, schițează, într-o formă accesibilă tuturor, viața și activitatea științifică și politică a marelui întemeietor al teoriei comunismului științific, a conducătorului proletariatului internațional. Acest articol a contribuit la propagarea ideilor socialismului științific în rîndurile muncitorilor germani.

Prin lucrarea despre Wilhelm Wolff, militant de seamă al mișcării muncitorești germane, credincios tovarăș de luptă și prieten al lui Marx și Engels, acesta din urmă a căutat să trezească în muncitorii și țărani germani amintirea tradițiilor revoluționare de la 1848—1849 și să popularizeze eforturile făcute de „Neue Rheinische Zeitung” pentru a atrage de partea clasei muncitoare masele asuprite ale țărănimii. În această lucrare, Engels face o serie de generalizări importante în legătură cu dezvoltarea social-economică a Germaniei.

Articolul lui Engels „Rachiul prusian în Reichstagul german” a contribuit și el la înarmarea ideologică a tînărului partid muncitoresc german. Tocmai atunci Germania se unificase, devenise un stat național unitar, dar nu pe calea năzuită de Marx și Engels, nu de jos, ca rezultat al unei revoluții democratice victorioase, ci de sus — prin „sînge și fier”, sub hegemonia statului prusian al iuncherilor, al burgheziei și al militaristilor. În aceste condiții, Engels a considerat de datoria lui să-i lămurească pe muncitorii germani asupra caracterului de clasă reacționar al imperiului german și al guvernului său, ai cărui reprezentanți erau iuncherii — „meșteri în afacerile cu rachiul”, speculanții de bursă și marii antreprenori.

Articolele lui Engels „Legea excepțională împotriva socialiștilor în Germania. — Situația din Rusia” (scrise pentru organul socialist italian „La Plebe”) și „Bismarck și partidul muncitoresc german” (apărut în ziarul englez „The Labour Standard”), cuprinse în acest volum, dovedesc strădania marelui conducător al proletariatului de a dezvălui în fața muncitorilor adevărata esență a statului burghez, de a le înfălișa ura pe care reprezentanții acestui stat o nutresc pentru partidul proletariatului, de a face cunoscută lupta încununată de succes și experiența acestui partid, de a-i asigura simpatia și sprijinul muncitorilor din alte țări.

Străduindu-se să-i educe sistematic pe muncitorii germani, ca și pe proletarii din toate țările, în spiritul internaționalismului proletar, Marx și Engels informau regulat conducerea partidului social-democrat german asupra evenimentelor din alte țări, strângeau material în legătură cu aceste evenimente, scriau articole despre mișcarea muncitorească și socialistă, pe care le publicau în organele de presă ale diferitelor partide muncitorești. Ținând o legătură permanentă cu socialiștii italieni, Engels a scris pentru „Vorwärts” articolul „Din Italia” (vezi volumul de față, p. 100—115), în care relatează despre dezvoltarea mișcării socialiste în rîndurile muncitorilor italieni, înfățișînd felul în care se înlătura acolo influența anarhiștilor. Înainte de aceasta, Engels încunostințase pe socialiștii italieni despre succesele partidului din Germania. Scrisoarea lui Engels către Enrico Bignami, militant de seamă al mișcării socialiste din Italia, care se referă la alegerile din 1877 din Germania și este publicată în acest volum, a fost citită la Congresul muncitorilor din Federația Italiei de nord, iar apoi a apărut în ziarul „La Plebe”. În ianuarie 1878, Engels a scris pentru acest ziar articolul „Mișcarea muncitorească în Germania, Franța, Statele Unite și Rusia”.

În organul central al partidului social-democrat german („Der Sozialdemokrat”) a apărut lucrarea lui Engels „Bruno Bauer și creștinismul primitiv”, în care el a făcut, de pe pozițiile materialismului dialectic și ale ateismului proletar, o analiză științifică a originii și esenței creștinismului.

În lucrările din 1878 — „Muncitorii din Europa în anul 1877” de F. Engels și „Istoria Asociației Internaționale a Muncitorilor scrisă de d-l George Howell” de K. Marx — este analizată situația din mișcarea muncitorească internațională, precum și lupta pentru crearea de partide munci-

toarești în Europa și în S.U.A. și sînt propagate tradițiile Asociației Internaționale a Muncitorilor.

În articolul său, Engels subliniază unele fapte esențiale, caracteristice pentru mișcarea muncitorească dintr-o serie de țări, și face constatarea că pretutindeni mișcarea muncitorească se dezvoltă nu numai cu succes, ci și repede și, ceea ce este deosebit de important, în una și aceeași direcție: pretutindeni se vedește strădania muncitorilor de a crea partide proprii. Devine evident faptul că anarhiștii cu dogma lor potrivit căreia muncitorii trebuie să se abțină de la lupta politică au suferit un eșec în alegerile pentru parlamentul burghez. S-au găsit căi și mijloace pentru a ține legătura între organizațiile muncitorești și socialiștii din diferite țări.

Engels analizează de asemenea temeinic situația clasei muncitoare din Franța, apreciind în mod deosebit rolul ei în determinarea destinului țării, înalta ei conștiință politică, care se manifestă mai ales în apărarea activă a republicii împotriva atacurilor forțelor monarhiste. Engels atribuie o deosebită importanță faptului că țărănimea franceză începuse să-și schimbe orientarea politică, să renunțe la iluziile bonapartiste și să se încadreze în lupta pentru apărarea republicii. El îi sfătuiește pe muncitorii francezi să-și creeze neîntîrziat o organizație de clasă proprie și independentă și îi cheamă pe țărani francezi să se alieze cu muncitorii de la orașe.

Engels face apoi o caracterizare clară a situației din Rusia de după reforma din 1861. Cu acest prilej, el constată că condițiile interne și externe ale țării „sînt cu totul specifice și gata să dea loc la evenimente de cea mai mare importanță pentru viitorul nu numai al muncitorilor ruși, ci și al muncitorilor din întreaga Europă”. De răsturnarea absolutismului și de victoria revoluției din Rusia își leagă Marx și Engels speranța într-o schimbare inevitabilă a întregii situații social-politice din Europa. Ei cheamă muncitorii din toate țările să salute viitoarea victorie a poporului rus ca pe „un uriaș pas înainte spre scopul lor comun — eliberarea generală a muncii” (vezi volumul de față, p. 144 și p. 148).

Engels subliniază că partidele clasei muncitoare — acolo unde s-au format — urmează de obicei în activitatea lor planul de luptă comun, întocmit de Asociația Internațională a Muncitorilor pe baza necesităților reale ale mișcării proletare. Acest plan, scrie Engels, este „adaptat în mod liber la condițiile variate ale fiecărei națiuni și... își păstrează totuși

pretutindeni trăsăturile fundamentale, asigurînd astfel unitatea scopului și concordanța generală a mijloacelor folosite pentru atingerea țelului comun — eliberarea clasei muncitoare prin ea însăși” (vezi volumul de față, p. 134—135).

În articolul său „Istoria Asociației Internaționale a Muncitorilor scrisă de d-l George Howell”, Marx atrage atenția deosebită asupra faptului că în a doua jumătate a deceniului al 8-lea mișcarea muncitorească din Europa și din America se află în creștere și, o dată cu aceasta, se accelerează constituirea partidelor socialiste de către muncitorii înșiși. Marx relevă ca pe un moment deosebit de important rolul clasei muncitoare franceze, care, după reprimarea ei sîngeroasă de către burghezie în 1871 și reacțiunea sălbatică ce a urmat, se reîntoarce la viața politică activă. Un alt fapt important menționat de el este participarea activă a slavilor, în special a Poloniei, Cehiei și Rusiei, la mișcarea muncitorească internațională. Un factor deosebit de prețios care se manifestă în această perioadă, consideră Marx, îl constituie legătura permanentă, eficientă și nemijlocită, schimbul de idei și de experiență între muncitorii diferitelor țări, schimb pregătit de activitatea Asociației Internaționale a Muncitorilor, care a arătat proletarilor din toate țările importanța și necesitatea ajutorului reciproc și a solidarității în luptă.

După părerea „filistinului insular” George Howell (activist al trade-unionurilor engleze, renegat al mișcării proletare), activitatea Asociației Internaționale a Muncitorilor a constituit un eșec, iar Internaționala „ar fi perimată”. Marx respinge cu hotărîre falsele afirmații ale lui Howell și scrie în încheiere: „În felul acesta, Internaționala, în loc să piară, nu a făcut decît să treacă din prima ei fază, de germinație, la o fază mai înaltă, în care năzuințele ei inițiale au și devenit în parte o realitate. În cursul acestei dezvoltări progresive, ea va mai trebui să treacă prin multe transformări înainte de a putea fi scris ultimul capitol al istoriei ei” (vezi volumul de față, p. 158—159).

Marx și Engels acordă multă atenție mișcării muncitorești din Franța și socialiștilor francezi. Ei participă nemijlocit la elaborarea unor documente programatice și la stabilirea liniei politice a partidului. Cînd în 1880 conducătorii partidului muncitoresc francez, de cîrînd constituit, au venit la Londra pentru a cere ajutorul lui Marx și Engels la întocmirea programului, Marx și Engels au avut posibilitatea să analizeze cu ei pînă în cele mai mici amănunte fiecare punct

al programului, iar de la Marx au primit partea teoretică (vezi volumul de față, p. 251—252) sau, cum s-a exprimat Engels, „fundamentarea comunistă” a programului. Programul partidului muncitoresc francez nu conținea greșelile oportuniste ale Programului de la Gotha al social-democrației germane și a avut un rol pozitiv în dezvoltarea mișcării socialiste din Franța.

Pentru a contribui la întemeierea și consolidarea partidului muncitoresc marxist din Franța, pentru a-l delimita din punct de vedere ideologic de anarhism, de socialismul mic-burghez și de socialismul utopiștilor, care a degenerat în sectarism, Engels scrie „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” (1880). În această lucrare importantă sînt expuse bazele teoretice ale concepției proletare despre lume, tezele principale ale socialismului științific. Urmărind etapele principale ale dezvoltării filozofiei, Engels arată cum a fost pregătită crearea materialismului dialectic și istoric, cum, datorită celor două mari descoperiri ale lui Marx — elaborarea concepției materialiste despre istorie și a teoriei plusvalorii —, socialismul a devenit o știință.

După ce arată deosebirea fundamentală dintre socialismul științific și cel utopic, subliniind rolul istoric al socialismului utopic și arătînd lipsurile lui, Engels explică care au fost premisele apariției socialismului științific.

În ultimul capitol al lucrării sale, Engels arată că contradicția fundamentală a capitalismului — contradicția dintre caracterul social al producției și însușirea privat-capitalistă — poate fi rezolvată numai prin revoluția proletară: „Luînd puterea în mîinile sale, proletariatul transformă mijloacele de producție în proprietate comună și dă prin aceasta deplină libertate dezvoltării caracterului lor social, înlesnește dezvoltarea producției sociale conform unui plan stabilit dinainte. Oamenii stăpînesc legile obiective ale dezvoltării sociale și le folosesc conștient în interesul tuturor membrilor societății. Engels adaugă: „Este saltul omenirii din imperiul necesității în imperiul libertății... A înfăptui acest act de eliberare a omenirii este menirea istorică a proletariatului contemporan” (vezi volumul de față, p. 235).

„Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” reprezintă un aport substanțial adus de Engels la răspîndirea marxismului în rîndurile muncitorilor și ale intelectualității cu tendințe socialiste.

Pentru ediția franceză a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”. Marx scrie o prefață specială, în care îl caracterizează pe Engels ca pe „unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai socialismului contemporan” și în care prezintă cele mai esențiale fapte din viața și activitatea revoluționară a lui Engels. Marx denumește „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” o *introducere în socialismul științific* (vezi volumul de față, p. 246—250).

Volumul de față cuprinde și un „Chestionar pentru muncitori”, conținând 100 de întrebări, pe care Marx l-a întocmit pentru socialiștii francezi. Acest complex de întrebări servea la cercetarea multilaterală a condițiilor economice, fizice, intelectuale și morale ale vieții și luptei proletariatului de la orașe și sate. Un asemenea chestionar ar fi contribuit la stabilirea exactă și demascarea multiplelor forme și metode de exploatare a proletariatului și i-ar fi dat partidului proletar posibilitatea să pornească în activitatea sa de conducere a mișcării muncitorești de la date statistice precise.

Consimțind ca lucrarea sa „Mizeria filozofiei” să fie publicată în „L'Égalité” (organul de presă al partidului muncitoresc francez), Marx scrie câteva cuvinte introductive la această lucrare, în care arată că „lectura «Mizeriei filozofiei» și a «Manifestului Partidului Comunist» poate servi drept introducere la studierea «Capitalului»” (vezi volumul de față, p. 236).

O mărturie a participării active a întemeietorilor marxismului la mișcarea muncitorească franceză reprezintă și publicarea unor lucrări ale lui Engels în diferite organe socialiste din Franța. În special în ziarul „L'Égalité”, care se bucura de o mare popularitate în rîndurile muncitorilor francezi și juca un rol important în răspîndirea ideilor socialismului științific. În „L'Égalité”, de pildă, a apărut articolul lui Engels „Socialismul d-lui Bismarck”, în care este demascată demagogia lui Bismarck, care nimea introducerea tarifelor vamale, trecerea principalelor căi ferate în proprietatea Reichului german „măsuri sociale”, deși în realitate ele serveau exclusiv interesele claselor dominante. Demascîndu-l pe Bismarck, Engels a contribuit cum nu se poate mai bine la educarea politică a tînărului partid muncitoresc francez. Articolul său era îndreptat împotriva acelorora care îndrugau tot felul de aiureli despre orientare spre socialism în condițiile menținerii dominației de clasă a capitaliștilor și a moșierilor.

Marx și Engels au luptat împotriva manifestărilor oportunistului de dreapta, apărut ca urmare a influenței directe a burgheziei și a ideologilor ei asupra clasei muncitoare. Ei au combătut cu înverșunare încercările de a denatura principiile revoluționare ale învățaturii proletare, dar și celălalt pericol care amenința mișcarea muncitorească internațională: sectarismul și, legat de acesta, atitudinea doctrinară și respectarea unor dogme rupte de viață și însușite o dată pentru totdeauna, care au stat în permanență în calea aplicării creației a teoriei revoluționare, frînând dezvoltarea cu succes a mișcării muncitorești. În special socialiștii englezi și americani au fost adesea criticați de Marx și Engels pentru poziția lor sectară și dogmatică și îndemnați stăruitor să țină o legătură strinsă cu masele, cu mișcarea muncitorească și să pună capăt spiritului sectar din organizațiile lor.

Un exemplu strălucit de felul în care, peste capul liderilor oportuniști, un conducător proletar apelează nemijlocit la mase sînt cele 11 articole ale lui Engels („Salariu echitabil pentru o zi de muncă echitabilă”, „Sistemul muncii salariate”, „Trade-unionurile”, „Un partid al muncitorilor” etc.), apărute în organul trade-unionurilor engleze „The Labour Standard” și cuprinse în acest volum.

Conținutul acestor articole de un înalt nivel teoretic este expus simplu și pe înțelesul tuturor. Engels explică aici muncitorilor englezi că nu este suficientă o organizație pur profesională, care să ducă doar lupta economică pentru mărirea salariului și reducerea zilei de muncă. El dezvăluie esența economiei politice proletare, elaborată de Marx, și arată necesitatea luptei politice pentru înlăturarea sistemului capitalist, pentru cucerirea puterii de către proletariat. El îndeamnă muncitorii să transforme sindicatele în organizații de luptă ale maselor, să le insuflă o viață politică nouă și să creeze o organizație politică independentă a clasei muncitoare — un partid proletar —, care să conducă aceste sindicate.

În articolul „Clase sociale necesare și clase sociale de prisos”, Engels adresează muncitorilor englezi chemarea de a deveni conștienți de marea lor misiune istorică, de a se pregăti să devină stăpînii tuturor bogățiilor create de ei și de a lua în propriile lor mîini întregul proces de producție socială a bunurilor materiale. „Dezvoltarea economică a societății noastre contemporane — scrie Engels — duce din ce în ce mai mult la concentrarea, la socializarea producției în întreprinderi uriașe, care nu mai pot fi conduse de capitaliști

individuali... Dar ceea ce nu poate face stăpînul pot face și fac cu succes muncitorii..." „Astfel — încheie el — nu numai că ne putem descurca foarte bine în marile ramuri industriale din țara noastră fără amestecul clasei capitaliștilor, dar amestecul lor chiar devine din ce în ce mai dăunător" (vezi volumul de față, p. 308).

În deceniile al 8-lea și al 9-lea, Marx și Engels au urmărit cu un deosebit interes dezvoltarea Statelor Unite ale Americii. Marx a acordat o mare atenție ritmului extraordinar de accelerat al dezvoltării economice a S.U.A., nemaiîntîlnitului proces de concentrare a capitalului și puterii crescînde a marilor societăți, care dețin în mîinile lor industria, comerțul, pămîntul, transporturile feroviare și finanțele. Într-un articol special, apărut în „Sozialdemokrat", Engels atrage atenția socialiștilor europeni asupra ritmului rapid în care are loc procesul de concentrare a capitalului din S.U.A. (vezi volumul de față, p. 326).

Avînd în vedere rapiditatea colosală cu care se înfăptuia acest proces de monopolizare, precum și influența crescîndă a marilor societăți, Marx și Engels au ajuns la convingerea că clasa muncitoare din S.U.A. va intra în mod inevitabil în conflict cu această forță uriașă care nu cunoaște milă și-și va da seama că nu poate spera în îmbunătățirea situației sale atîta timp cît puterea marelui capital nu va fi nimicită. În prefața la cea de-a doua ediție rusă a „Manifestului Partidului Comunist", Marx și Engels arată cauzele dezvoltării rapide a economiei S.U.A., trag concluzia că și în S.U.A. viitorul va aparține proletariatului, care crește în aceeași măsură ca și concentrarea aproape inimaginabilă a capitalului.

Pe lîngă ajutorul activ neînterupt acordat mișcării muncitorești internaționale și partidelor socialiste, Marx și Engels continuă în același timp munca științifică. Articolul „Însemnări pe marginea «Manualului de economie politică» al lui Adolph Wagner", cuprins în secțiunea „Din lucrările postume ale lui K. Marx și F. Engels", prezintă un deosebit interes teoretic. Wagner, care debita fraze pseudosocialiste, era un reprezentant al așa-zisei școli de drept social al economiei politice burgheze, o slugă plecată a burgheziei germane și a iuncherimii. Criticînd afirmațiile și concluziile lui Wagner, Marx formulează teze importante ale teoriei valorii, comentează și dezvoltă ideile respective expuse în volumul I al „Capitalului".

În aceste „Însemnări”, Marx face o serie de generalizări cu privire la analiza mărfii făcută de el, cu privire la baza „dualității” ei reprezentată prin dublul caracter al muncii, al cărei produs este marfa : „cel al muncii *utile*, adică al formelor concrete de muncă, care creează valori de întrebuințare, și cel al muncii abstracte, al muncii ca *cheltuire de forță de muncă*, indiferent în ce mod «util» este cheltuită ea” (vezi volumul de față, p. 400). Vorbind despre rolul pe care-l are în analiza sa valoarea de întrebuințare în comparație cu economia politică burgheză, Marx subliniază că în analiza sa valoarea de întrebuințare „este luată în considerare întotdeauna numai acolo unde asemenea cercetare izvorăște din analiza formațiunilor economice date, și nu din speculații ale noțiunilor sau cuvintelor «valoare de întrebuințare» și «valoare»” (vezi volumul de față, p. 400).

Prin aceste cuvinte, Marx dă o ripostă cum nu se poate mai nimerită falsificatorilor burghezi și revizionişti ai economiei politice marxiste, care repetă cu încăpăținare vechea lor „teză”, și anume că Marx ar fi creat un sistem „abstract”, care este în contradicție cu realitatea capitalistă. În „Însemnări” pe marginea cărții lui A. Wagner, Marx demonstrează în mod peremptoriu că în studiul său nu este vorba de un oarecare proces pur abstract, exclusiv logic, ci de realitatea economică și de reflectarea ei în gândire.

Volumul de față cuprinde trei manuscrise ale lui Engels. Unul dintre acestea („Observații la pagina 29 din «Istoria Comunei»”) este dedicat istoriei Franței din ajunul Comunei din Paris. Engels face aici o analiză strălucită a evenimentelor războiului franco-prusian și a tratativelor lui Thiers din toamna anului 1870 în vederea încheierii unui armistițiu cu caracter trădător cu prusienii.

Manuscrisele „Contribuție la studiul istoriei vechilor germani” și „Perioada francă” vădesc vastele cunoștințe ale lui Engels în acest domeniu, temeinicia cu care a cercetat și a analizat izvoarele istorice.

În lucrarea „Perioada francă”, Engels arată cum s-au creat premisele pentru apariția proprietății private asupra pământului, cum a decurs procesul de concentrare a proprietății private, cum au apărut clasa latifundiarilor feudali și clasa țăranilor dependenți de aceștia, cum a luat naștere puterea de stat și ce reprezenta imperiul franc.

Engels a acordat o mare atenție lingvisticii și filologiei. Bun cunoscător al principalelor probleme de limbă și al orien-

tării lingvistice din timpul său. Engels a urmărit cu interes literatura de specialitate, mai ales problemele de gramatică comparată a limbilor germanice, romanice și slave, și s-a ocupat de cercetări filologice speciale. Lucrarea lui Engels cu privire la dialectul francon este o ilustrare a aplicării materialismului istoric la lingvistică.

În directă legătură cu cercetările lui Engels privind istoria vechilor germani este lucrarea „Marca”, publicată în 1882. Despre această lucrare, Engels îi scrie la 22 decembrie lui Bebel: „Este primul rod al studiilor privind istoria Germaniei, pe care le fac de câțiva ani, și mă bucură foarte mult că le pot prezenta mai întâi muncitorilor, și nu belferilor și altor «erudiți»”. În această lucrare Engels face o analiză succintă, dar foarte bogată în conținut, a căilor generale de dezvoltare a relațiilor agrare și a destinului țăranilor din Germania.

În lucrarea sa „Marca”, Engels subliniază încă o dată teza enunțată de Marx și de el, și anume că pentru dezvoltarea cu succes a revoluției proletare și pentru victoria ei este necesară alianța dintre clasa muncitoare și țăranime. El subliniază, de asemenea, teza fundamentală a socialismului științific referitoare la inevitabilitatea și necesitatea trecerii la proprietatea colectivă și la producția colectivă nu numai în industrie, ci și în agricultură. Numai trecerea la proprietatea colectivă, arată Engels în „Marca”, va da producătorilor agricoli posibilitatea să organizeze și să dezvolte cu succes marea gospodărie, să valorifice toate avantajele acesteia (folosirea mașinilor, a cuceririlor științei și a tehnicii etc.) și astfel să contribuie în mod creator la construirea noii societăți comuniste.

În multe din lucrările cuprinse în acest volum se vorbește, într-un fel sau altul, de Rusia, se scot în evidență rolul Rusiei, situația ei internă și externă și mișcarea revoluționară care lua amploare în țară. Rusia apare ca o verigă din lanțul evenimentelor pe scara întregii Europe, ca o țară aflată în ajunul unor mari transformări revoluționare. În ianuarie 1878 Engels le-a scris socialiștilor italieni (în articolul „Mișcarea muncitorească în Germania, Franța, Statele Unite și Rusia”): „Rusia este țara care... va juca într-un viitor apropiat cel mai important rol” (vezi volumul de față, p. 124). După un an, el declară: „De câțiva ani atrag atenția socialiștilor europeni asupra stării de lucruri din Rusia, unde sînt pe cale să se

producă evenimente de o importanță hotăritoare" (vezi volumul de față, p. 161).

În lucrările lui Marx și Engels consacrate în mod special Rusiei și adresate cititorilor ruși impresionează bogăția aprecierilor teoretice și politice — rezultatul temeinicei cunoașteri a condițiilor concrete social-economice și politice din Rusia.

În deceniul al 8-lea, Rusia trece printr-o epocă de cotitură — trecerea de la sistemul retrograd semifeudal la capitalismul care se dezvoltă rapid —, epocă însoțită de dezvoltarea vertiginoasă a antagonismelor sociale și de creșterea forțelor revoluționare. Țara se afla, după cum au subliniat în repetate rânduri Marx și Engels, în ajunul unei mărețe revoluții, ale cărei rezultate trebuiau să aibă o mare importanță internațională, mai ales datorită faptului că astfel se creau premise favorabile pentru dezvoltarea mișcării de eliberare a proletariatului.

Încă de la începutul deceniului al 8-lea, Marx începe să studieze intens izvoarele originale rusești cu privire la proprietatea funciară, respectiv la relațiile agrare în general. Analiza economiei ruse, în special a producției agricole, a ocupat un spațiu considerabil în lucrările pregătitoare întocmite de Marx pentru volumul al III-lea al „Capitalului”. În prefața la volumul al III-lea al „Capitalului”, Engels a scris următoarele: „Față de varietatea formelor atit ale proprietății funciare, cât și ale exploatării producătorilor agricoli în Rusia, această țară urma să joace, în secțiunea privitoare la renta funciară, același rol pe care l-a jucat Anglia în volumul I în ceea ce privește munca salariată în industrie” (K. Marx. „Capitalul”, vol. III, partea I, București, Editura pentru literatură politică, 1953, p. 16).

Datorită multiplelor legături de ordin social, literar și amical cu reprezentanți ai vieții sociale și politice din Rusia, Marx a primit numeroase cărți rusești, diferite documente, articole din reviste etc. Multe din prețioasele și variatele informații, Marx și Engels le datorează și legăturilor lor directe cu revoluționari ruși, cu reprezentanți ai științei și ai culturii ruse. Vasta corespondență cu diferite persoane din Rusia a contribuit și ea la adâncirea cunoștințelor despre această țară, ca, de pildă: corespondența cu Lopatin, Lavrov, Dmitrieva-Tomanovskaia, Danielson, Kablukova, Kovalevski, Plehanov, Vera Zasulici etc.

Studierea problemelor proprietății și rentei funciare pe baza materialelor rusești i-a înlesnit lui Marx să-și facă o idee despre viața poporului rus și despre dezvoltarea Rusiei. Faptul că pînă la sfîrșitul vieții lor Marx și Engels au studiat sistematic problemele rusești pe baza celor mai valoroase opere ale literaturii social-economice și beletristice ruse le-a dat posibilitatea să observe măsura în care creșteau conștiința revoluționară a poporului rus și protestul lui împotriva exploataților, cum lua amploare lupta poporului împotriva țarismului, împotriva subjugării politice și sociale. Pe bună dreptate declară Engels într-o scrisoare către Bebel la 13 septembrie 1886 că nu știe pe nimeni care „să cunoască și să înțeleagă atît de bine Rusia... atît pe plan intern, cit și extern” ca Marx.

În scrisoarea sa către redacția ziarului „Otecestvennie Zapiski” (noiembrie 1877), Marx scrie, referindu-se la tendința Rusiei de „a deveni o națiune capitalistă”, că după 1861 Rusia s-a dezvoltat în această direcție. Totodată, Marx contestă categoric afirmațiile făcute de narodnicul Mihailovski în articolul „Karl Marx în fața judecății d-lui I. Jukovski”, și anume că el — Marx — consideră deopotrivă cu liberalii ruși că desființarea obștii sătești ruse este absolut necesară pentru trecerea la orînduirea capitalistă.

Marx protestează energic împotriva acelor care consideră teoria sa despre apariția modului de producție capitalist drept un „panaceu universal”, cu ajutorul căruia s-ar putea determina dezvoltarea oricărei țări, independent de condițiile istorice. Răspunzînd la întrebarea dacă Rusia poate să se dezvolte fără să parcurgă calea capitalistă, Marx recomandă în primul rînd studiarea și analizarea multilaterală a materialelor ruse cu privire la dezvoltarea social-economică a țării, precum și luarea în considerare a condițiilor istorice ale Rusiei. În 1877 răsturnarea țarismului i se părea iminentă lui Marx. El era de părere că revoluția rusă ar crea premise favorabile pentru victoria proletariatului din apusul Europei, în timp ce acest proletariat ar putea, la rîndul său, să ajute Rusia să nu parcurgă calea dezvoltării capitaliste. Concepția aceasta a lui Marx nu are nimic comun cu visul narodnicilor de a ajunge la orînduirea socialistă fără dezvoltarea mării industrii, ci doar cu ajutorul obștii ruse.

De această ultimă problemă se ocupă și o altă scrisoare a lui Marx, adresată în 1881 Verei Zasulici. După părerea lui Marx, numai revoluția populară rusă, sprijinită de o revolu-

ție proletară în apusul Europei, putea înlătura „influențele distructive” care asaltau din toate părțile obștea sătească rusă. Însemnătatea teoretică și marea actualitate istorică a tezelor marxiste cuprinse în cele două documente menționate cu privire la posibilitatea ca, în anumite condiții istorice favorabile, să fie posibil ca unele popoare să nu parcurgă calea dezvoltării capitaliste au fost pe deplin confirmate de viața și practica revoluționară din U.R.S.S. și din lagărul socialist.

Într-o scrisoare din 16 februarie 1881, Vera Zasulici îi comunică lui Marx rolul pe care-l joacă „Capitalul” în dezbaterile socialiștilor ruși cu privire la destinele capitalismului în Rusia și-l roagă, în numele tovarășilor ei de luptă — al „socialiștilor revoluționari” ruși — să-și expună punctul de vedere în legătură cu această problemă și mai ales în legătură cu obștea sătească rusă. Încă înainte de primirea acestei scrisori (ca și a unei alte scrisori trimise de Comitetul executiv al ziarului „Narodnaia Volea” din Petersburg, cuprinzând aceeași rugămintă), Marx consacraseră mult timp studiului relațiilor social-economice din Rusia, cât și structurii interne și situației obștii țărănești ruse. În legătură cu scrisorile amintite, Marx a depus o intensă muncă științifică suplimentară pentru sintetizarea izvoarelor studiate anterior.

După cum reiese din ciornele pentru scrisoarea de răspuns trimisă Verei Zasulici, publicate în secțiunea „Scrieri postume”, Marx cîntărește cu cea mai mare grijă fiecare formulare înainte de a redacta răspunsul său definitiv, relativ scurt. În ciorne, el formulează o serie întreagă de teze cu privire la următoarele probleme: vechiul tip al producției colective și caracterul lui; posibilitățile și premisele necesare pentru a nu parcurge calea de dezvoltare capitalistă; cauzele destrămării și condițiile pentru „salvarea” obștii sătești în Rusia; criza modului de producție capitalist; formele de expropriere a țărănimii; cauzele secătuirii solului și ale scăderii fertilității ogoarelor; necesitatea și inevitabilitatea „muncii cooperatiste în agricultură, care trebuie organizată în stil mare”; condițiile care înlesnesc cultivarea mecanizată a pămîntului și formele cooperatiste de muncă în Rusia.

Ideile lui Marx cuprinse în aceste ciorne prezintă atît din punct de vedere științific, cât și din cel politic un mare interes și sînt foarte actuale pentru cititor, pentru partidele comuniste din toate țările.

Dintre numeroasele manuscrise privind Rusia rămase de la Marx, deosebit de importante sînt „Notele cu privire la re-

forma din 1861 și la dezvoltarea Rusiei după reformă", publicate în acest volum. Când Marx a scris aceste „Note” (1881—1882), el era pe punctul, după cum reiese din conținutul lor, de a face bilanțul studiului privind dezvoltarea social-economică a Rusiei, de a sistematiza și de a sintetiza materialele studiate. Spre deosebire de sintetizarea altor materiale rusești, așa cum procedase Marx pînă atunci în caietele sale de însemnări, și care în marea lor majoritate reprezintă extrasele, însoțite de comentarii critice, făcute din diferite izvoare sau conspecte ale cărților citite de Marx și pe marginea cărora a făcut observații, „Notele cu privire la reformă” sînt în ansamblu o expunere a problemei făcută chiar de către Marx.

Aceste note sînt rezultatul unei temeinice munci de cercetare a problemelor Rusiei și completează imaginea activității științifice creatoare a lui Marx în ultima perioadă a vieții sale; ele vădesc atenția acordată de marele conducător al proletariatului internațional vieții și luptei poporului rus.

În adresa lor către mitingul slav, care a avut loc în martie 1881, Marx și Engels consideră asasinarea lui Alexandru al II-lea drept un simptom al unei apropiate revoluții în Rusia. Încă de pe atunci ei au prevăzut că apropiata revoluție din Rusia va continua cauza Comunei din Paris, și au salutat viitoarea „Comună rusă” (vezi volumul de față, p. 258).

În prefața la cea de-a doua ediție rusă a „Manifestului Partidului Comunist”, semnată la 21 ianuarie 1882 de ambii întemeietori ai comunismului științific, Marx și Engels numesc Rusia „detașamentul de avangardă al mișcării revoluționare din Europa”. După cum spunea Lenin, Marx și Engels „nutreau încrederea cea mai optimistă în revoluția rusă și în marea ei importanță mondială” (V.I. Lenin. Opere complete, vol 15, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 253).

Și problema Poloniei era privită de Marx și Engels din punctul de vedere al dezvoltării cu succes a mișcării revoluționare internaționale. Volumul de față cuprinde unele lucrări ale întemeietorilor marxismului consacrate problemei poloneze (vezi în special adresa „Către participanții la mitingul de la Geneva, convocat în amintirea celei de-a 50-a aniversări a revoluției din Polonia din 1830”).

La 14 martie 1883 moare Karl Marx. Necrologurile lui Engels, publicate în acest volum — „Ciorna discursului rostit

la mormintul lui Karl Marx", „Funeraliile lui Karl Marx” și „La moartea lui Karl Marx” — sînt închinatе memoriei marelui dascăl și conducător al proletariatului internațional. Ele cuprind o apreciere clasică a importanței istorice mondiale pe care a avut-o activitatea sa revoluționară, teoretică și practică, și sînt o mărturie a durerii pe care a provocat-o moartea lui Marx în întreaga lume. Ele mai cuprind și primele comunicări ale lui Engels în legătură cu conținutul scrierilor postume rămase de la marele său tovarăș de luptă și prieten.

Meritul de importanță istorică mondială al lui Marx constă în faptul că a creat pentru prima oară în istorie o teorie cu adevărat științifică despre dezvoltarea societății, demonstrînd, printr-o analiză științifică, că răsturnarea capitalismului și victoria comunismului sînt nu numai necesare, ci și inevitabile. Marx și Engels au pus bazele teoretice ale comunismului, au creat materialismul dialectic și istoric — concepția științifică despre lume a proletariatului. După cum subliniază Engels, Marx considera știința ca pe „o mare pirghie a istoriei, o forță revoluționară în cel mai înalt înțeles al cuvîntului” (vezi volumul de față, p. 360).

Marx și Engels au îmbinat comunismul științific, creat de ei, cu lupta de eliberare a proletariatului, făcînd astfel din teorie o armă puternică pentru transformarea revoluționară a societății.

*Institutul de marxism-leninism
de pe lingă C.C. al P.C.U.S.*

KARL MARX
și
FRIEDRICH ENGELS

Martie 1875 — mai 1883

Friedrich Engels

[Scrisoare către A. Bebel ¹⁾

Londra, 18—28 martie 1875

Dragă Bebel,

Am primit scrisoarea d-tale din 23 februarie și mă bucur că o duci atât de bine cu sănătatea.

Mă întrebi ce gândim noi despre povestea cu unificarea? Din păcate, ne-am aflat în aceeași situație ca și d-ta. Nici Liebknecht, nici altcineva nu ne-a comunicat nimic; de aceea nici noi nu știm mai mult decît scrie în ziare, și în ele nu s-a spus nimic pînă acum vreo opt zile, cînd a apărut proiectul de program. E drept că acest proiect ne-a cam mirat.

Partidul nostru a întins de atîtea ori lassalleenilor mina în vederea împăcării sau, cel puțin, a unei colaborări, și a fost de atîtea ori respins cu neobrăzare de alde Hasenclever, Hasselmann și Tölcke, încît pînă și un copil putea trage de aici concluzia că, dacă acești domni vin acum ei înșiși să propună împăcarea, trebuie să fie la mare ananghie. Avînd însă în vedere caracterul indeobște cunoscut al acestor oameni, este de datorია noastră să ne folosim de situația dificilă în care se află pentru a obține toate garanțiile posibile ca acești domni să nu-și consolideze din nou în ochii muncitorilor, pe socoteala partidului nostru, poziția lor zdruncinată. Trebuiau primiți cu multă răceală și neîncredere, unificarea trebuia condiționată de măsura în care erau gata să renunțe la lozincile lor sectare și la „ajutorul statului” și să adopte în esență Programul de la Eisenach din 1869² sau o ediție îmbunătățită a acestuia, adaptată momentului de față. În ceea ce privește teoria, adică ceea ce este hotărîtor pentru program, partidul nostru *n-ar avea absolut nimic de învățat* de la lassalleeni; în schimb, aceștia ar avea,

firește, ce învață de la partidul nostru. Prima condiție a unificării trebuia să fie ca ei să înceteze de a mai fi sectari, lassalleeni, cu alte cuvinte ca, înainte de toate, să renunțe complet la panaceul universal al ajutorului statului sau, cel puțin, să-l considere o măsură de trecere, subordonată, alături de multe altele posibile. Proiectul de program dovedește că oamenii noștri, care din punct de vedere teoretic sint de o sută de ori superiori liderilor lassalleeni, s-au dovedit a le fi tot de atâtea ori inferiori în ceea ce privește abilitatea politică; „cinstiții”^{*} au fost încă o dată groaznic trași pe sfoară de cei necinstiți.

În primul rînd, e adoptată teza lassalleeană grandilocventă, dar greșită din punct de vedere istoric, că, față de clasa muncitoare, toate celelalte clase nu reprezintă decît o masă reacționară. Această teză este justă numai în unele cazuri excepționale, de pildă într-o revoluție proletară, cum a fost Comuna, sau într-o țară în care nu numai burghezia a format statul și societatea după chipul și asemănarea ei, dar în care și mica burghezie democrată a dus, la rîndul ei, această transformare pînă la ultimele ei consecințe. Dacă, de exemplu, în Germania, mica burghezie democrată ar fi făcut parte din această masă reacționară, cum ar fi putut partidul muncitoresc social-democrat să meargă ani de zile mină în mină cu ea, cu partidul popular³? Cum ar fi putut „Volksstaat”⁴ să-și soarbă aproape întregul conținut politic din ziarul democrat mic-burghez „Frankfurter Zeitung”⁵? Și cum ar fi fost posibil să se includă în acest program nu mai puțin de șapte revendicări care corespund direct și textual programului partidului popular și al democrației mic-burgheze? Mă refer la cele șapte revendicări politice: 1 pînă la 5 și 1 pînă la 2, din care nu este una care să nu fie *burghezo-democratică*⁶.

În al doilea rînd, principiul internaționalismului mișcării muncitorești este, practic, cu totul respins în ceea ce privește prezentul, și este respins de acei oameni care timp de cinci ani și în împrejurările cele mai grele au aplicat acest principiu în modul cel mai strălucit. Faptul că muncitorii germani s-au situat în fruntea mișcării europene se datorește *mai ales* atitudinii lor cu adevărat internaționaliste din timpul războiului; nici un alt proletariat nu s-ar fi putut comporta atît de bine. Și acum, tocmai lor li se propune să renege

* — „Cinstiți” erau denumiți cei de la Eisenach. — *Nota red.*

acest principiu, să-l renege în momentul când pretutindeni în străinătate muncitorii încep să-l sublinieze în aceeași măsură în care guvernele se străduiesc să înăbușe orice încercare de a-l pune în aplicare în cadrul vreunei organizații! Și ce mai rămîne în cele din urmă din internaționalismul mișcării muncitorești? Numai o slabă perspectivă — și nu a unei colaborări pe viitor a muncitorilor europeni în vederea eliberării lor, nu, — ci a unei viitoare „înfrățiri internaționale a popoarelor”, a „Statelor Unite ale Europei” preconizate de domnii burghezi din Liga păcii?!

Firește, nici nu era nevoie să se vorbească despre Internațională ca atare. Dar ar fi trebuit, cel puțin, să nu se fi făcut un pas înapoi față de programul din 1869 și să se spună, de pildă, așa: *deși* partidul muncitoresc german acționează în primul rînd înăuntrul frontierelor de stat care-i sînt date (el nu are dreptul să vorbească în numele proletariatului european și, mai ales, să susțină ceva fals), el este totodată conștient de solidaritatea sa cu muncitorii din toate țările și va fi întotdeauna gata să-și îndeplinească, ca și pînă acum, îndatoririle care decurg din această solidaritate. Asemenea îndatoriri există chiar și fără să te proclami sau să te consideri ca făcînd parte din „Internațională”, de pildă sprijinirea greviștilor și neîngăduirea spargerii grevelor, grija ca organele de partid să-i țină pe muncitorii germani la curent cu mișcarea din străinătate, agitația împotriva războaielor dinastice, în pregătire sau iminente, iar în timpul lor, o tactică asemănătoare aceleia folosite în mod exemplar în 1870 și 1871 etc.

În al treilea rînd, ai noștri au lăsat să li se impună „legea de aramă a salariului” a lui Lassalle, întemeiată pe o concepție economică cu totul perimată, anume aceea că muncitorul primește în medie numai *minimumul* de salariu, și aceasta din cauză că, potrivit teoriei populației a lui Malthus, există întotdeauna un surplus de muncitori (aceasta era argumentarea lui Lassalle). Or, Marx a dovedit în mod fundamentat în „Capitalul” că legile care reglementează salariul sînt foarte complicate, că, în funcție de împrejurări, precumpănește cînd una, cînd alta, că, prin urmare, ele nu sînt nicidecum de aramă, ci, dimpotrivă, foarte elastice și că, în general, această problemă nu poate fi rezolvată în cîteva cuvinte, cum și-a închipuit Lassalle. În capitolul despre „procesul de acumulare a capitalului”⁸. Marx a demonstrat în mod amănunțit netemeinicia fundamentării malthusianiste

a legii copiate de Lassalle de la Malthus și Ricardo (denaturându-l pe acesta din urmă), citată, de pildă, în „Cartea de citire pentru muncitori”, la pagina 5, din altă broșură a lui Lassalle⁹. Prin adoptarea „legii de aramă” a lui Lassalle se recunoaște deci o teză greșită și o fundamentare greșită a ei.

În al patrulea rînd, programul formulează drept *singura* revendicare *socială* ajutorul statului sub forma sa cea mai nudă, așa cum a furat-o Lassalle de la Buchez. Și asta după ce Bracke a demonstrat foarte bine toată deșertăciunea acestei revendicări¹⁰, după ce aproape toți, dacă nu chiar toți oratorii partidului nostru, au fost nevoiți, în lupta cu lassalleenii, să se ridice împotriva acestui „ajutor al statului”! Partidul nostru nici că se putea umili mai mult. Internaționalismul, redus pînă la nivelul lui Amand Goegg, socialismul, coborît pînă la republicanismul burghez al lui Buchez, care a formulat această revendicare *în opoziție cu socialiștii*, pentru a începe lupta împotriva lor!

În cel mai bun caz, însă, „ajutorul statului” în sensul lassallean nu este decît *una* din multele măsuri în vederea atingerii țelului, ceea ce aici, în proiectul de program, este exprimat prin cuvintele neputincioase: „pentru a păși pe drumul soluționării problemei sociale”, ca și cum pentru noi ar mai exista o *problemă* socială *nesoluționată* din punct de vedere teoretic! Prin urmare, dacă se spune: „partidul muncitoresc german tinde spre desființarea muncii salariate și, implicit, spre desființarea deosebirilor de clasă prin înfăptuirea producției colective în industrie și în agricultură și pe scară națională; el susține orice măsură care poate duce la atingerea acestui țel” — nici un lassallean nu poate avea ceva de obiectat.

În al cincilea rînd, nu se pomenește nimic despre organizarea, cu ajutorul sindicatelor, a clasei muncitoare ca clasă. Acesta este un punct esențial, căci sindicatele sînt adevărata organizație de clasă a proletariatului, în care el își duce lupta de zi cu zi împotriva capitalului, care constituie pentru el o școală și pe care astăzi nici cea mai sălbatică reacțiune (ca cea de acum de la Paris) nu o mai poate suprima. Față de importanța pe care această organizație a ajuns s-o aibă și în Germania, după părerea noastră ar fi absolut necesar să o amintim în program și, pe cît posibil, să-i rezervăm un loc în organizarea partidului.

Iată ce au făcut oamenii noștri pentru a fi pe placul lassalleenilor. Și ce au lăsat ceilalți să treacă de la ei? Faptul că în program să figureze o grămadă de *revendicări pur democratice*, destul de confuze, din care unele sînt numai chestiuni de modă, ca, de pildă, „legiferarea de către popor” care există în Elveția și aduce mai multă pagubă decît folos, dacă în genere aduce ceva. „*Administrarea prin intermediul poporului*”, asta ar mai avea un sens. De asemenea lipsește prima condiție a oricărei libertăți: responsabilitatea tuturor funcționarilor pentru toate actele lor oficiale, privind oricare cetățean, față de tribunalele ordinare și potrivit dreptului comun. Despre faptul că asemenea revendicări ca libertatea științei, libertatea conștiinței figurează în oricare program burghez liberal și par aici cam ciudate nici nu mai vreau să vorbesc.

Statul popular liber s-a transformat în stat liber. În accepția gramaticală a acestor cuvinte, stat liber înseamnă un stat care este liber față de cetățenii săi, prin urmare un stat cu o formă de guvernămînt despotică. Ar trebui să fie lăsată la o parte toată flecăreala despre stat, mai ales de la Comună încoace, care nu a mai fost un stat în adevăratul înțeles al cuvîntului. Destul ne-au scos ochii anarhiștii cu „*statul popular*”, deși încă în lucrarea lui Marx împotriva lui Proudhon și apoi în „*Manifestul Comunist*”¹¹ se spune de-a dreptul că, o dată cu instaurarea orînduirii sociale socialiste, statul se dizolvă de la sine (sich auflöst) și dispăre. Întrucît statul nu este decît o instituție trecătoare, folosită în luptă, în revoluție, pentru a-i reprima prin violență pe adversari, este o curată absurditate să se vorbească despre statul popular liber: atîta timp cît proletariatul mai are nevoie de stat, el are nevoie de acesta nu în interesul libertății, ci în vederea reprimării adversarilor săi, și de îndată ce va putea fi vorba de libertate, statul ca atare va înceta să mai existe. Noi am propune deci ca în loc de „*stat*” să se pună peste tot „*Gemeinwesen*” *, minunat cuvînt german vechi, care corespunde cuvîntului francez „*commune*” **.

„Înlăturarea oricărei inegalități sociale și politice” este de asemenea o frază foarte îndoielnică în loc de „*desființarea tuturor deosebirilor de clasă*”. Între diferite țări, provincii și chiar localități va exista întotdeauna o *oarecare* inegalitate a condițiilor de viață, care va putea fi redusă la minimum,

* — comunitate, obște. — *Nota trad.*

** — comună. — *Nota trad.*

dar niciodată nu va putea fi înlăturată în întregime. Locuitorii Alpilor vor avea întotdeauna alte condiții de viață decît cei de la șes. Concepția despre societatea socialistă ca despre o împărăție a *egalității* este o concepție franceză unilaterală, care se sprijină pe vechea lozincă „libertate, egalitate, fraternitate”, o concepție justificată ca *treaptă de dezvoltare* la timpul și locul ei, dar care, ca toate unilateralitățile fostelor școli socialiste, trebuie să fie înlăturată acum, deoarece nu face altceva decît să semene confuzie și deoarece în prezent au fost găsite moduri mai precise de a expune această problemă.

Închei, deși aproape fiecare cuvînt din acest program, redactat fără nerv și fără vlagă, poate fi criticat. El este de așa natură, încît, dacă va fi adoptat, Marx și cu mine nu vom consimți *niciodată* să aderăm la *noul* partid creat pe această bază și va trebui să chibzuim foarte serios la atitudinea pe care va urma să o adoptăm — chiar și în public — față de el. Gîndește-te că în străinătate noi sîntem făcuți răspunzători de toate manifestările și acțiunile Partidului muncitoresc social-democrat german. Așa, de pildă, Bakunin, în lucrarea sa „Statul și anarhia”, ne face pe noi răspunzători de fiecare cuvînt nechibzuit pe care l-a rostit sau l-a scris Liebknecht de la fondarea săptămînalului „Demokratisches Wochenblatt”¹². Lumea își inchipuie că noi comandăm de aici întregii mișcări, în timp ce d-ta știi tot atît de bine ca și mine că nu ne-am amestecat aproape niciodată cituși de puțin în treburile interne ale partidului, și chiar dacă am făcut-o, atunci doar pentru a corecta, pe cît posibil, greșeli care, după părerea noastră, au fost comise, și încă *numai* pe acelea de *natură teoretică*. Vei înțelege însă și d-ta că acest program constituie o cotitură care ne-ar putea sili prea bine să ne declinăm orice răspundere pentru partidul care l-ar recunoaște.

În general, programul oficial al unui partid are mai puțină importanță decît ceea ce face partidul în realitate. Dar un program *nou* reprezintă totuși întotdeauna un drapel arborat în mod public, iar lumea judecă partidul după el. De aceea programul n-ar trebui în nici un caz să însemne un pas înapoi, cum este acest proiect în comparație cu programul de la Eisenach. Ar trebui să se aibă în vedere și ceea ce vor spune muncitorii din alte țări despre acest program, impresia pe care o va produce această capitulare a întregului proletariat socialist german în fața lassalleanismului.

Totodată sînt convins că o unificare pe această bază nu va dura nici măcar un an. Vor consimți oare mințile cele mai luminate ale partidului nostru să repete tezele lassalleene învățate pe de rost despre legea de aramă a salariului și despre ajutorul statului? Aș vrea să te văd, de pildă, pe d-ta în acest rol! Și chiar dacă s-ar preta la așa ceva, ascultătorii lor i-ar fluiera. Și totuși sînt încredințat că lassalleenii insistă tocmai asupra acestor puncte ale programului, tot așa cum insista cămătarul Shylock asupra funtului lui de carne*. Sciziunea se va produce; dar prin aceasta vom face ca alde Hasselmann, Hasenclever, Tölcke & Comp. să devină din nou „cinstiți”; din sciziune noi vom ieși mai slabi, iar lassalleenii mai puternici; partidul nostru își va pierde virginitatea politică și niciodată nu se va mai putea ridica în mod energic împotriva frazeologiei lassalleene, pe care el însuși a înscris-o pentru cităva vreme pe drapelul său; și dacă lassalleenii vor declara din nou că ei sînt adevăratul și unicul partid muncitoresc, iar adepții noștri sînt burghezi, atunci ei vor putea arăta drept dovadă programul nostru. Toate măsurile socialiste pe care le conține sînt ale lor, iar partidul nostru nu a introdus decît revendicări ale democrației mic-burgheze, pe care tot el o caracterizează în același program drept o parte a „masei reacționare”.

Lăsasem neexpediată această scrisoare, deoarece vei fi pus în libertate abia la 1 aprilie, în cinstea aniversării lui Bismarck, și nu voiam ca, încercînd să o trimit prin contrabandă, s-o expun riscului de a fi interceptată. Dar tocmai acum am primit o scrisoare de la Bracke, care are și el îndoieli serioase în ceea ce privește programul și vrea să afle părerea noastră. De aceea, ca totul să meargă mai repede, i-o trimit lui, ca să o poată citi și să nu fiu nevoit să mai scriu încă o dată toată povestea. De altfel l-am pus și pe Ramm la curent cu părerea noastră; lui Liebknecht i-am scris numai pe scurt. Nu-i iert că nu ne-a pomenit *nici un cuvînt* despre toată povestea (pe cînd Ramm și ceilalți credeau că ne-a dat informații exacte) pînă cînd nu a fost, ca să zic așa, prea tîrziu. Ce-i drept, el a procedat întotdeauna așa — de aici și bogata și neplăcuta corespondență pe care noi, adică Marx și cu mine, am purtat-o cu dînsul —, dar de data

* Shakespeare. „Neguțătorul din Venetia”, actul I, scena 3. Editura de stat pentru literatură și artă, 1955, pag. 154. — *Nota trad.*

aceasta chestiunea este prea gravă și *refuzăm categoric să mergem alături de el pe această cale.*

Caută să aranjezi în așa fel lucrurile ca să vii încoace la vară ; vei locui, bineînțeles, la mine, și, dacă vremea va fi frumoasă, vom pleca pentru citeva zile la mare ; are să-ți prindă bine după atîta pușcărie.

Cu salutări prietenești,
al d-tale,

F. E.

Marx s-a mutat de curînd. Adresa lui este : 41, Maitland Park Crescent, NW, London.

Scris între 18 și 28 martie 1875

Publicat pentru prima oară
în cartea : A. Bebel,
„Aus meinem Leben“, vol. II,
Stuttgart, 1911

Se tipărește după textul cărții

Tradus din limba germană

KARL MARX

Critica
Programului de la Gotha¹³

Scris de K. Marx în aprilie —
începutul lui mai 1875

Publicat cu unele prescurtări
în revista „Neue Zeit”,
vol. 1, nr. 18 din 1891

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba germană

[Scrisoare către W. Bracke]

Londra, 5 mai 1875

Dragă Bracke,

Te rog fii bun și, după ce vei fi citit notele critice de mai jos la programul de unificare, să le predai lui Geib, Auer, Bebel și Liebknecht, pentru a lua și ei cunoștință de ele. Eu am de lucru pînă peste cap și sînt nevoit să depășesc cu mult timpul de muncă îngăduit de medici. Nu a fost deci nicidecum o „delectare” pentru mine să mîzgălesc atîta hîrtie. Totuși acest lucru a fost necesar pentru ca prietenii de partid, cărora le este destinată această comunicare, să nu dea o interpretare greșită acelor pași pe care va trebui să-i fac mai tîrziu.

Mă refer la scurta declarație pe care, după congresul de unificare, o vom publica Engels și cu mine și în care vom arăta că sîntem cu totul străini de menționatul program de principii și că nu avem nimic comun cu el.

Acest lucru se impune, deoarece în străinătate este răspîndită părerea, întreținută cu grijă de dușmanii partidului — părere de altfel cu totul eronată —, că de aici noi conducem în secret mișcarea așa-zisului partid eisenachian. Încă într-o lucrare a sa în limba rusă, recent apărută, Bakunin mă face, de pildă, răspunzător nu numai de foarte programele etc. ale acestui partid, dar și de orice pas pe care l-a făcut Liebknecht din ziua colaborării sale cu partidul popular.

În afară de aceasta, este de datoria mea să nu recunosc nici măcar printr-o tăcere diplomatică un program care, potrivit convingerii mele, este întru totul condamnabil și demoralizează partidul.

Fiecare pas de adevărată mișcare este mai important decît o duzină de programe. Așadar, dacă nu s-a putut merge

mai departe de Programul de la Eisenach — și împrejurările n-au permis acest lucru —, atunci trebuia pur și simplu să se ajungă la o înțelegere în vederea unor acțiuni împotriva dușmanului comun. Elaborându-se însă programe de principii (în loc să se amâne această treabă pînă în momentul cînd va fi fost pregătită printr-o activitate comună mai îndelungată), se înalță în văzul întregii lumi jaloane după care va fi apreciat nivelul mișcării partidului. Conducătorii lassalleenilor au venit la noi pentru că împrejurările i-au silit să vină. Dacă li s-ar fi declarat din capul locului că nu ne pretăm la un tîrg de principii, ei *ar fi trebuit* să se mulțumească cu un program de acțiune sau cu un plan de organizare în vederea acțiunii comune. Cînd colo, li se îngăduie să se prezinte înarmați cu mandate și li se recunosc aceste mandate ca fiind obligatorii, deci o capitulare fără condiții în fața acelor care au ei înșiși nevoie de ajutor. Și culmea, ei mai țin și un congres, *înaintea congresului de compromis*, în timp ce propriul partid își ține congresul *post festum*. E evident că a existat intenția de a se zădărnici orice critică și de a nu da propriului partid răgazul să se dezmeticească. Se știe că pe muncitori îi satisface simplul fapt al unificării, dar se înșală cine crede că acest succes de moment nu e plătit prea scump.

De altfel programul nu face doi bani, chiar abstracție făcînd de canonizarea credo-ului lui Lassalle.

Cît de curînd îți voi trimite ultimele fascicule ale ediției franceze a „Capitalului”. Tipărirea a fost întreruptă vreme mai îndelungată din cauza interdicției guvernului francez. Săptămîna aceasta sau la începutul celei viitoare cartea va fi gata. Ai primit primele 6 fascicule? Comunică-mi, te rog, și *adresa* lui Bernhard Becker, căruia de asemenea trebuie să-i trimit ultimele fascicule¹⁴.

Editura „Volksstaat” își are năravurile ei. Așa, de pildă, nu mi s-a trimis pînă în momentul de față nici un singur exemplar din „Procesul comuniștilor de la Colonia”¹⁵.

Cu salutări cordiale,

al d-tale,

Karl Marx

Note marginale la programul partidului muncitoresc german

I

1. „Munca este izvorul oricărei avuții și al oricărei culturi, și întrucât munca utilă este cu puțință numai în societate și prin societate, venitul provenit din muncă aparține integral, pe bază de drepturi egale, tuturor membrilor societății”.

Prima parte a paragrafului : „Munca este izvorul oricărei avuții și al oricărei culturi”.

Munca nu este izvorul oricărei avuții. Natura este izvorul valorilor de întrebuințare (căci din ele se compune în fond avuția materială !) în aceeași măsură ca și munca, care ea însăși nu este decît manifestarea unei forțe naturale, a forței de muncă omenești. Fraza de mai sus se întilnește în orice abecedar și este justă în măsura în care se presupune că munca este efectuată cu ajutorul obiectelor și uneltelor corespunzătoare. Într-un program socialist însă nu trebuie admise asemenea fraze burgheze, care trec sub tăcere condițiile fără de care nu ar avea nici un sens. Și, în măsura în care omul are din capul locului o atitudine de proprietar față de natură, acest prim izvor al tuturor mijloacelor și obiectelor de muncă, tratînd-o ca pe ceva care-i aparține, în aceeași măsură munca lui devine un izvor de valori de întrebuințare, deci și de avuție. Burghezii au motive foarte temeinice să atribuie muncii o *putere creatoare supranaturală* ; căci tocmai din determinarea naturală a muncii rezultă că omul care nu posedă altă proprietate decît forța sa de muncă trebuie să fie în orice stare socială și culturală sclavul celorlalți oameni care au pus stăpînire pe condițiile materiale de muncă. El poate munci numai cu permisiunea lor, deci poate trăi numai cu permisiunea lor.

Dar să lăsăm acum această frază așa cum e — bună, proastă —, mai mult proastă decît bună. La ce concluzie ne putem aștepta ? Evident, la următoarea :

„Întrucît munca este izvorul oricărei avuții, nici un membru al societății nu-și va putea însuși avuții decît însușindu-și produsul muncii. Prin urmare, dacă cineva nu muncește, înseamnă că el trăiește din munca altuia și-și însușește și cultura pe seama muncii altuia”.

Cînd colo, cu ajutorul formulei „și *întrucît*”, este adăugată o altă propoziție, spre a se trage o concluzie din ea, și nu din prima.

A doua parte a paragrafului : „Munca utilă este cu puțință numai în societate și prin societate”.

Potrivit primei propoziții, munca este izvorul oricărei avuții și al oricărei culturi, deci nici o societate nu este cu puțință fără muncă. Acum aflăm, dimpotrivă, că nici o muncă „utilă” nu este posibilă fără societate.

Tot atît de bine s-ar fi putut spune că numai în societate munca inutilă sau chiar dăunătoare pentru colectivitate poate deveni o ramură de industrie, că numai în societate se poate trăi din trîndăvie etc. etc. — pe scurt Rousseau putea fi copiat în întregime.

Și care este munca „utilă” ? De bună seamă numai aceea care dă rezultatul util urmărit. Un sălbatic (și omul, după ce a încetat să fie maimuță, a devenit un sălbatic) care ucide un animal cu piatra, culege fructe etc. face muncă „utilă”.

A treia parte : Concluzia : „Și *întrucît* munca utilă este cu puțință numai în societate și prin societate, venitul provenit din muncă aparține integral, pe bază de drepturi egale, tuturor membrilor societății”.

Frumoasă concluzie ! Dacă munca utilă este cu puțință numai în societate și prin societate, venitul provenit din muncă aparține societății, iar fiecărui muncitor îi revine numai atît cît nu e necesar pentru întreținerea „condiției” de muncă — societatea.

Într-adevăr, această teză a fost susținută în toate timpurile de apărătorii *orînduirii sociale respective*. Mai întii vin pretențiile cîrmuirii cu tot ce ține de ea, căci ea este doar organul social de menținere a ordinii sociale ; urmează apoi pretențiile diferitelor feluri de proprietate privată, deoarece diferitele feluri de proprietate privată constituie bazele societății etc. Precum se vede, asemenea fraze goale pot fi întoarse și răsucite în fel și chip.

O legătură cît de cît rațională între partea întii și a doua a paragrafului poate exista doar în următoarea redactare :

„Munca devine izvor de avuție și de cultură numai ca muncă socială”, sau, ceea ce este același lucru, „în societate și prin societate”.

Această teză este incontestabil justă, căci, dacă munca individuală (presupunind existența condițiilor ei materiale) poate produce valori de întrebuințare, ea nu poate crea nici avuții și nici cultură.

Dar tot atât de indiscutabilă este și cealaltă teză :

„Pe măsură ce munca se dezvoltă ca muncă socială, ea devenind astfel izvor de avuție și cultură, se dezvoltă și sărăcia și degradarea muncitorilor, avuția și cultura celor ce nu muncesc”.

Aceasta este legea întregii istorii de pînă acum. Prin urmare, în locul unor fraze generale despre „muncă” și „societate”, trebuia arătat aici în mod limpede cum au fost, în sfîrșit, create în actuala societate capitalistă condițiile materiale și celelalte condiții care îi fac pe muncitori capabili să nimicească acest blestem social și îi silesc s-o facă.

De fapt însă, tot acest paragraf, nereușit din punctul de vedere al formei și greșit din punctul de vedere al conținutului, nu a fost introdus aici decît pentru a înscrie ca primă lozincă pe steagul partidului formula lui Lassalle despre „venitul integral provenit din muncă”. Voi mai reveni asupra „venitului provenit din muncă”, asupra „dreptului egal” etc., deoarece același lucru se repetă și mai departe într-o formă puțin schimbată.

2. „În societatea actuală, mijloacele de muncă sînt monopolul clasei capitaliștilor. Dependenta clasei muncitoare, determinată de acest fapt, este cauza mizeriei și a aservirii sub toate formele”.

Paragraful acesta, împrumutat din Statutul Internaționalei, este greșit în această redactare „corectată”.

În societatea actuală mijloacele de muncă sînt monopolul proprietarilor funciari (monopolul proprietății funciare este chiar baza monopolului capitalului) și al capitaliștilor. În pasajul respectiv, Statutul Internaționalei nu numește nici pe prima, nici pe cea de-a doua clasă a monopolisților. El vorbește de „monopolul asupra mijloacelor de muncă, adică asupra izvoarelor de existență”. Adăugirea : „izvoarelor de existență” arată cu prisosință că în mijloacele de muncă este cuprins și pămîntul.

Corectarea a fost făcută pentru că Lassalle, din motive cunoscute acum de toată lumea, ataca numai clasa capitaliș-

tilor, nu și pe proprietarii funciari. În Anglia, în majoritatea cazurilor, capitalistul nici nu este măcar proprietarul terenului pe care se află fabrica sa.

3. „Eliberarea muncii reclamă ridicarea mijloacelor de muncă la rangul de bun comun al societății și reglementarea colectivă a muncii sociale totale cu o repartitie justă a venitului provenit din muncă”.

„Ridicarea mijloacelor de muncă la rangul de bun comun” vrea să însemne, probabil, „transformarea lor în bun comun”. Dar aceasta numai în treacăt.

Ce este „*venitul provenit din muncă*”? Produsul muncii sau valoarea acestuia? Și în al doilea caz este vorba de întreaga valoare a produsului sau numai de acea parte din valoare pe care munca a adăugat-o valorii mijloacelor de producție consumate?

„Venitul provenit din muncă” este o noțiune confuză pe care Lassalle o folosește în locul unor noțiuni economice precise.

Ce este repartitia „justă”?

Oare nu pretind burghezi că repartitia actuală este „echitabilă”? Și nu e ea oare de fapt singura repartitie „echitabilă” pe baza actualului mod de producție? Oare relațiile economice sînt reglementate de noțiuni de drept, și nu dimpotrivă, nu relațiile juridice decurg din cele economice? Nu au oare și diferiți sectanți socialiști ideile cele mai variate despre repartitia „justă”?

Ca să știm ce anume se înțelege în acest caz prin expresia „repartitie echitabilă”, trebuie să comparăm primul paragraf cu paragraful din urmă. Acesta presupune o societate în care „mijloacele de muncă sînt un bun comun și munca socială totală este reglementată în mod colectiv”, iar din primul paragraf reiese că „venitul provenit din muncă aparține integral, pe bază de drepturi egale, tuturor membrilor societății”.

„Tuturor membrilor societății”? Chiar și celor care nu muncesc? Cum rămîne atunci cu „venitul integral provenit din muncă”? Numai membrilor societății care muncesc? Cum rămîne atunci cu „drepturile egale” ale tuturor membrilor societății?

Dar „toți membrii societății” și „drepturile egale” nu sînt, evident, decît vorbe goale. Esența constă în faptul că în această societate comunistă fiecare muncitor trebuie să pri-

mească, potrivit formulei lui Lassalle, „venitul integral provenit din muncă”.

Dacă luăm expresia „venit provenit din muncă” mai întâi în sensul de produs al muncii, atunci venitul colectiv provenit din muncă este *produsul social total*.

Din el trebuie scăzut :

În primul rînd, ceea ce este necesar pentru înlocuirea mijloacelor de producție consumate.

În al doilea rînd, o parte suplimentară pentru extinderea producției.

În al treilea rînd, un fond de rezervă sau de asigurare împotriva accidentelor, a calamităților naturale etc.

Aceste rețineri din „venitul integral provenit din muncă” sînt o necesitate economică, iar cuantumul lor trebuie stabilit pe baza mijloacelor și forțelor existente, în parte pe baza teoriei probabilităților, dar în nici un caz ele nu pot fi calculate pe considerente de echitate.

Rămîne cealaltă parte a produsului total, destinată să servească drept mijloace de consum.

Înainte de a se ajunge la o repartitie individuală a acestei părți, se mai scad :

În primul rînd, *cheltuielile generale de administrație, care nu țin direct de producție*.

Această parte va fi din capul locului considerabil redusă în comparație cu cît reprezintă în societatea actuală și va scădea tot mai mult pe măsură ce se va dezvolta noua societate.

În al doilea rînd, *ceea ce este destinat satisfacției comune a unor trebuințe*, ca, de pildă, școli, instituții sanitare etc.

Această parte va spori din capul locului în mod considerabil în comparație cu cît reprezintă în societatea actuală și va crește tot mai mult pe măsură ce se va dezvolta noua societate.

În al treilea rînd, *fondurile pentru cei înapți de muncă etc.*, într-un cuvînt pentru tot ceea ce ține astăzi de așa-zisa asistență publică.

Abia acum ajungem la „repartiția” pe care programul, sub influența lui Lassalle, o are în vedere în mod atît de limitat și exclusiv, adică la acea parte a mijloacelor de consum care se împarte între producătorii individuali ai colectivității.

„Venitul integral provenit din muncă” s-a și prefăcut, pe nesimțite, într-un „venit ciuntit”, deși, direct sau indirect,

producătorul beneficiază, în calitate de membru al societății, de ceea ce i se reține ca persoană particulară.

Așa cum a dispărut fraza despre „venitul integral provenit din muncă”, dispare acum și fraza despre „venitul provenit din muncă” în general.

Într-o societate întemeiată pe principiile colectivismului și pe proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție, producătorii nu fac schimb de produse; de asemenea, munca cheltuită pentru crearea produselor nu mai apare ca *valoare* a acestor produse, ca o calitate materială a lor, deoarece acum, spre deosebire de societatea capitalistă, munca individuală apare nemijlocit, și nu pe cale indirectă, ca o parte componentă a muncii sociale totale. Expresia „venit provenit din muncă”, inacceptabilă și astăzi din cauza echivocului ei, își pierde astfel orice sens.

Avem de-a face aici nu cu o societate comunistă care *s-a dezvoltat* pe propria-i bază, ci, dimpotrivă, cu una care abia se *naște* din societatea capitalistă și care, de aceea, mai poartă din toate punctele de vedere — economic, moral, spiritual — pecetea vechii societăți din sinul căreia s-a născut. Prin urmare, fiecare producător primește de la societate — după ce s-au făcut toate reținerile — exact atît cît îi dă el. Ceea ce a dat el societății este cota sa parte de muncă individuală. De pildă, ziua socială de muncă reprezintă suma orelor de muncă individuale; timpul de muncă individual al fiecărui producător este acea parte din ziua socială de muncă pe care a efectuat-o el, cota sa parte din ziua socială de muncă. El primește din partea societății o chitanță că a efectuat atîta și atîta muncă (după ce s-a scăzut partea din munca sa pentru fondurile comune), iar pe baza acestei chitanțe el primește din stocul social o cantitate de mijloace de consum pentru care s-a cheltuit o cantitate egală de muncă. Aceeași cantitate de muncă pe care a dat-o societății sub o anumită formă, el o primește înapoi sub altă formă.

După cum se vede, aici domnește același principiu care reglementează schimbul de mărfuri, întrucît acesta este un schimb de valori echivalente. Aici, conținutul și forma s-au schimbat, fiindcă, în împrejurările schimbate, nimeni nu poate da altceva decît munca sa, și pe de altă parte, în proprietatea individuală nu pot trece decît mijloace de consum individuale. În ceea ce privește însă repartitia acestor mijloace de consum între diferiții producători, aici domnește același principiu ca și la schimbul unor echivalente-marfă: o anumită

cantitate de muncă sub o formă este schimbată pe o cantitate egală de muncă sub altă formă.

De aceea, *dreptul egal* continuă să fie aici, în principiu, *dreptul burghez*, deși principiul și practica nu se mai bat cap în cap, pe cînd în condițiile schimbului de mărfuri există un schimb de echivalente doar în *medie*, nu în fiecare caz în parte.

În pofida acestui progres, într-o privință acest *drept egal* tot mai este supus unei limitări burgheze. Dreptul producătorilor este *proporțional* cu munca efectuată de ei; egalitatea constă în faptul că se măsoară cu o *unitate de măsură egală* — munca.

Dar un individ poate fi superior altuia din punct de vedere fizic sau intelectual; el va efectua, deci, în aceeași cantitate de timp mai multă cantitate de muncă sau va putea munci un timp mai îndelungat; iar munca, pentru a putea servi ca unitate de măsură, trebuie determinată după cantitate sau după intensitate, altminteri ea ar înceta să mai fie unitate de măsură. Acest *drept egal* este un drept inegal pentru o muncă inegală. El nu recunoaște nici un fel de deosebiri de clasă, deoarece fiecare nu e decît muncitor ca și toți ceilalți; el recunoaște însă în mod tacit, ca privilegiu firești, dotarea individuală inegală și, deci, capacitatea de muncă inegală. *El este deci, prin conținutul său, un drept al inegalității, ca orice drept.* Prin natura sa, dreptul nu poate exista decît prin aplicarea unei unități de măsură egale; dar indivizii inegali (și ei nu ar fi indivizi diferiți dacă nu ar fi inegali) pot fi măsurăți cu o unitate de măsură egală numai în măsura în care sînt priviți din același unghi de vedere, considerați sub un singur aspect *determinat*, ca, de pildă, în cazul de față, cînd sînt priviți *numai ca muncitori*, nevăzîndu-se în ei nimic altceva, făcîndu-se abstracție de orice altceva. Mai departe: un muncitor este însurat, altul nu; unul are mai mulți copii, altul mai puțini etc. etc. La o muncă egală și, prin urmare, la o participare egală la fondul social de consum, unul primește, de fapt, mai mult decît altul, unul este mai bogat decît altul etc. Pentru a evita toate aceste neajunsuri, dreptul ar trebui să fie nu egal, ci inegal.

Dar aceste neajunsuri sînt inevitabile în prima fază a societății comuniste, în forma în care s-a născut, după îndelungate dureri ale facerii, din societatea capitalistă. Dreptul nu poate fi niciodată superior orînduirii economice și dezvoltării culturale a societății determinate de această orînduire.

În faza superioară a societății comuniste, după ce va dispărea subordonarea înrobitoare a indivizilor față de diviziunea muncii și, o dată cu ea, opoziția dintre munca intelectuală și munca fizică; când munca va înceta să mai fie numai un mijloc de existență și va deveni ea însăși prima necesitate vitală; când, alături de dezvoltarea multilaterală a indivizilor, vor crește și forțele de producție, iar toate izvoarele avuției colective vor țîșni ca un torent — abia atunci limitele înguste ale dreptului burghez vor putea fi cu totul depășite și societatea va putea înscrie pe stindardele ei: de la fiecare după capacitate, fiecăruia după nevoi!

M-am oprit mai amănunțit, pe de o parte, asupra „venitului integral provenit din muncă” și, pe de altă parte, asupra „dreptului egal” și asupra „repartiției echitabile”, pentru a arăta cât de mult păcătuiesc cei care încearcă, pe de o parte, să impună din nou partidului nostru, ca dogme, noțiuni care, la timpul lor, au avut un oarecare sens, dar astăzi au devenit niște fraze goale, perimate și, pe de altă parte, denaturează prin flecăreli ideologice despre dreptate și despre alte lucruri, atît de curențe la democrații și socialiștii francezi, concepția realistă sădită în partid cu atîta trudă, dar care acum a prins rădăcini.

În afară de toate cele expuse mai sus, era în general greșit să se vadă esențialul în așa-zisa *repartiție* și să se pună pe ea accentul principal.

Orice repartiție a mijloacelor de consum este doar o urmare a repartiției condițiilor de producție înseși. Iar repartiția acestora din urmă este o caracteristică a modului de producție însuși. Modul de producție capitalist, de pildă, se întemeiază pe faptul că condițiile materiale ale producției se află, sub formă de proprietate asupra capitalului și de proprietate asupra pămîntului, în mîna unor oameni care nu muncesc, în timp ce masa este numai deținătoarea condiției personale a producției — forța de muncă. Elementele producției odată astfel repartizate, rezultă de la sine repartiția actuală a mijloacelor de consum. Atunci când condițiile materiale ale producției vor fi proprietate colectivă a muncitorilor înșiși, rezultatul va fi o repartiție a mijloacelor de consum diferită de cea actuală. Socialismul vulgar a preluat de la economiștii burghezi (iar o parte a democrației a preluat de la socialismul vulgar) maniera de a privi și de a trata repartiția ca pe ceva independent de modul de producție și de a prezenta, prin urmare, astfel lucrurile, ca și cum

socialismul ar gravita mai cu seamă în jurul problemelor repartiției. Dar când adevăratul raport a fost de mult lămurit, de ce ne-am mai întoarce înapoi?

4. „Eliberarea muncii trebuie să fie opera clasei muncitoare, față de care toate celelalte clase constituie doar o *stăgună masă reacționară*”.

Prima strofă este luată din cuvintele introductive ale Statutului Internaționalei, care au fost însă „corectate”. Acolo se spune : „Eliberarea clasei muncitoare trebuie să fie opera muncitorilor înșiși” ; aici însă, dimpotrivă, „clasa muncitoare” trebuie să elibereze — ce anume? — „munca”. Înțelegeă cine poate.

Apoi, ca o compensație, urmează o contra-strofă — un citat lassallean autentic : „față de care (de clasa muncitoare) toate celelalte clase constituie doar o *masă reacționară*”.

În „Manifestul Comunist” se spune : „Dintre toate clasele care se contrapun în zilele noastre burgheziei, singur proletariatul este o *clasă cu adevărat revoluționară*. Celelalte clase decad și pier o dată cu dezvoltarea mării industrii ; proletariatul, dimpotrivă, este propriul ei produs” ¹⁶.

Burghezia — ca exponentă a mării industrii — este privită aici ca o clasă revoluționară, față de feudali și de păturile de mijloc, care caută să păstreze toate pozițiile sociale create de moduri de producție perimate. Prin urmare, aceștia nu formează împreună cu burghezia o masă reacționară.

Pe de altă parte, proletariatul este revoluționar față de burghezie, deoarece, fiind el însuși crescut pe terenul mării industrii, tinde să elibereze producția de caracterul ei capitalist, pe care burghezia caută să-l eternizeze. Dar „Manifestul” adaugă : „Păturile de mijloc..., dacă acționează în chip revoluționar, o fac în măsura în care pentru ele există perspectiva trecerii apropiate în rîndurile proletariatului”.

Din acest punct de vedere este deci iarăși o absurditate să se susțină că, față de clasa muncitoare, ele ar forma „împreună cu burghezia” și, pe deasupra, și cu feudalii, „doar o masă reacționară”.

Oare la ultimele alegeri li s-a spus meșteșugarilor, micilor industriași etc., precum și țărănilor : față de noi, voi alcătuiți, împreună cu burghezii și feudalii, doar o masă reacționară?

Lassalle știa „Manifestul Comunist” pe de rost, așa cum drept-credincioșii săi adepți cunosc scrierile lui izbăvitoare. Și dacă l-a falsificat într-un mod atât de grosolan, a făcut-o

numai pentru a-și justifica alianța cu adversarii absoluți și feudali împotriva burgheziei.

Pe deasupra, în paragraful de mai sus, înțeleapta cuge-tare lassalleană este trasă de păr, neavînd nici o legătură cu acest citat, „corectat” în mod absurd, din Statutul Internaționalei. Este vorba pur și simplu de o impertinență, care, firește, nu-i displace de fel d-lui Bismarck, una din acele obrăznicii ieftine la care se pretează Marat-ul de la Berlin ¹⁷.

5. „Clasa muncitoare acționează pentru eliberarea ei, în primul rînd, în cadrul actualului stat național, conștientă fiind că rezultatul necesar al aspirațiilor ei, comune muncitorilor din toate țările civilizate, va fi înfrățirea internațională a popoarelor”.

În opoziție cu „Manifestul Comunist” și cu tot socialismul precedent, Lassalle concepea mișcarea muncitorească din cel mai îngust punct de vedere național. Și iată că, cu toată activitatea Internaționalei, se urmează această cale!

Se înțelege de la sine că, în general, pentru a putea lupta, clasa muncitoare trebuie să se organizeze acasă la ea ca clasă și că arena nemijlocită a luptei ei este propria ei țară. Din acest punct de vedere, lupta ei de clasă este națională nu prin conținutul ei, ci, cum se spune în „Manifestul Comunist”, „prin forma ei”. Dar „cadrul actualului stat național”, al imperiului german de pildă, se situează la rîndul lui, din punct de vedere economic, „în cadrul pieței mondiale”, iar din punct de vedere politic „în cadrul sistemului de state”. Orice negustor știe că comerțul german este în același timp și comerț exterior, iar grandoarea d-lui Bismarck constă tocmai în promovarea unui anumit fel de politică internațională.

Și la ce se reduce internaționalismul partidului muncitoresc german? La conștiința că rezultatul aspirațiilor lui va fi „înfrățirea internațională a popoarelor”. Această frază, împrumutată de la Liga burgheză a păcii și libertății, e menită să treacă drept echivalent al înfrățirii internaționale a clasei muncitoare din diferite țări în lupta comună împotriva claselor dominante și a guvernelor lor. Deci, despre funcțiile internaționale ale clasei muncitoare germane — nici un cuvînt! Și asta e tot ce i se propune să opună atît propriei ei burghezii, care a și fraternizat cu burghezia tuturor celorlalte țări împotriva ei, cît și politicii internaționale complotiste a d-lui Bismarck!

Într-adevăr, internaționalismul programului se află la un nivel *infin*t mai scăzut decît internaționalismul partidului liberului schimb. Și acest partid susține că rezultatul aspirațiilor sale ar fi „înfrățirea internațională a popoarelor”. Dar el *chiar* desfășoară efectiv o activitate pentru a internaționaliza comerțul, și nu se mulțumește numai să știe că toate popoarele fac comerț la ele acasă.

Activitatea internațională a clasei muncitoare din diferite țări nu este nicidecum în funcție de existența „*Asociației Internaționale a Muncitorilor*”. Aceasta a fost numai prima încercare de a crea un organ central pentru această activitate; o încercare care, prin imboldul pe care l-a dat, a avut un succes de durată, dar care, după căderea Comunei din Paris, nu mai putea fi continuată *în prima ei formă istorică*.

„*Norddeutsche*” al lui Bismarck avea perfectă dreptate cînd anunța, spre satisfacția stăpînului său, că în noul lui program partidul muncitoresc german s-a lepădat de internaționalism ¹⁸.

II

„Pornind de la aceste principii, Partidul muncitoresc german tinde prin toate mijloacele legale spre *statul liber* — și — spre societatea socialistă; spre desființarea sistemului salarizării *împreună cu legea de aramă a salariului* — și — a exploatării sub orice formă; spre înlăturarea oricărei inegalități sociale și politice”.

Asupra statului „*liber*” voi reveni mai tîrziu.

Prin urmare, pe viitor partidul muncitoresc german trebuie să creadă în „*legea de aramă a salariului*” a lui Lassalle! Pentru a-i găsi un loc în program, se comite ineptia de a se vorbi de „desființarea sistemului salarizării” (asta vrea să însemne: sistemul muncii salariate) „*împreună cu legea de aramă a salariului*”. Dacă desființez munca salariată, desființez, firește, și legile ei, fie ele „*de aramă*” sau de cîrpă. Dar lupta lui Lassalle împotriva muncii salariate se învîrtește aproape exclusiv în jurul acestei așa-zise legi. De aceea, pentru a se dovedi că secta lui Lassalle a învins, trebuie desființat „*sistemul salarizării împreună cu legea de aramă a salariului*”, și nu fără această lege.

După cum se știe, din „*legea de aramă a salariului*”, lui Lassalle îi aparține doar expresia „*de aramă*” („*ehern*”), luată

din versul lui Goethe : „ewigen, ehernen, grossen Gesetzen“ *. Cuvintele de *aramă* reprezintă semnul după care se recunosc între ei drept-credincioșii. Dacă accept însă legea cu pecetea lui Lassalle, deci și în sensul atribuit de el, trebuie să accept și fundamentarea făcută de el. Și care este această fundamentare ? După cum a arătat Lange la scurt timp după moartea lui Lassalle, aceasta este teoria populației a lui Malthus¹⁹ (propovăduită de Lange însuși). Dacă această teorie este însă justă, atunci *nu pot desființa „legea de aramă“*, chiar dacă aș desființa de o sută de ori munca salariată, fiindcă în cazul acesta legea guvernează nu numai sistemul muncii salariate, ci și *orice* sistem social. Bazându-se tocmai pe această teorie, economiștii dovedesc de cincizeci de ani și mai bine că socialismul nu poate desființa *mizeria*, pe care *însăși natura o generează*, ci o poate doar *generaliza*, reparti-
zînd-o în mod uniform pe întreaga societate !

Dar toate acestea nu sînt încă principalul. *Făcînd cu totul abstracție* de interpretarea greșită dată de Lassalle acestei legi, regulul ca adevărat revoltător constă în următoarele :

De la moartea lui Lassalle, în partidul *nostru* și-a croit drum concepția științifică potrivit căreia *salariul* nu este ceea ce *pare* a fi, adică *valoarea* — sau *prețul* — *muncii*, ci numai o formă camuflată a *valorii* — sau a *prețului* — *forței de muncă*. Cu aceasta a fost răsturnată o dată pentru totdeauna întreaga concepție burgheză de pînă atunci asupra salariului, cît și întreaga critică îndreptată pînă atunci împotriva acestei concepții, lămurindu-se că muncitorului salariat îi este îngăduit să muncească pentru menținerea propriei sale existențe, adică *să trăiască*, numai în măsura în care muncește un anumit timp în mod gratuit pentru capitalist (deci și pentru cel care împreună cu acesta se înfruptă din plusvaloare) ; că axa în jurul căreia se învîrtește întregul sistem de producție capitalist este preocuparea de a spori această muncă gratuită prin prelungirea zilei de muncă sau prin creșterea productivității muncii, respectiv printr-o mai mare încordare a forței de muncă etc. ; că, prin urmare, sistemul muncii salariate este un sistem de sclavie, și anume al unei sclavii cu atît mai apăsătoare cu cît se dezvoltă mai mult forța socială productivă a muncii, indiferent dacă munca muncitorului este retribuită mai bine sau mai prost. Și iată că acum, după ce această

* Din poezia lui Goethe „Dumnezeiesc“. În versiunea românească acest vers a fost tradus : „După eterne legi de granit“, adică cuvîntul german „ehern“ a fost tradus prin „de granit“. — *Nota trad.*

concepție și-a croit tot mai mult drum în partidul nostru, se merge înapoi la dogmele lui Lassalle, deși acum ar trebui să se știe că Lassalle *nu înțelegea* ce este salariul și că, urmându-i pe economiștii burghezi, lua aparența drept esență a lucrurilor.

Ar fi ca și cum sclavii, dezlegînd, în sfîrșit, enigma sclaviei lor, s-ar răscula, iar unul din ei, prizonier al unor concepții perimate, ar înscrie în programul răscoalei: sclavia trebuie abolită, deoarece în sistemul sclaviei hrana sclavilor nu poate depăși un anumit maxim, foarte scăzut!

Singur faptul că reprezentanții partidului nostru au fost în stare să comită un atentat atît de monstruos împotriva concepției răspîndite în masa partidului nu dovedește oare cu cîtă ușurință criminală, cu cîtă lipsă de conștiință au procedat la redactarea programului de compromis?

În locul frazei imprecise de la sfîrșitul paragrafului: „în-lăturarea oricărei inegalități sociale și politice”, ar fi trebuit să se spună că, o dată cu desființarea deosebirilor de clasă, dispăre de la sine orice inegalitate socială și politică ce decurge din ele.

III

„Pentru a pași pe drumul rezolvării problemei sociale, partidul muncitoresc german cere înființarea de asociații de producție cu ajutorul statului, sub controlul democratic al poporului muncitor. Asociațiile de producție trebuie create atît în industrie cît și în agricultură în asemenea proporții, încît din ele să ia ființă organizarea socialistă a muncii colective”.

După „legea de aramă a salariului” a lui Lassalle, iată și calea mîntuirii arătată de acest profet. „Se pășește” în chip demn pe această cale. În locul luptei de clasă care există, se pune o frază de scribi de gazetă despre „problema socială”, la a cărei „rezolvare” „se pășește”. „Organizarea socialistă a muncii colective” „ia ființă” nu din procesul revoluționar de transformare a societății, ci din „ajutorul statului”, ajutor acordat de stat asociațiilor de producție pe care tot el, nu muncitorul, „le creează”. E vrednică de imaginația lui Lassalle ideea că cu creditele statului se poate construi tot atît de ușor o societate nouă cum se construiește o cale ferată nouă!

Dintr-o rămășiță de pudoare, „ajutorul statului” este pus... „sub controlul democratic al poporului muncitor”.

În primul rînd, în Germania „poporul muncitor” este compus în majoritate din țărani, și nu din proletari.

În al doilea rînd, cuvîntul „democratic” este tradus în germană cu „volksherrschaftlich” *. Ce înseamnă însă „control exercitat de poporul muncitor care deține puterea”? Și încă la un popor muncitor care, cerînd statului satisfacerea unor asemenea revendicări, recunoaște pe deplin că nici nu deține puterea, nici nu este copt pentru ea!

E de prisos să mai facem aici o critică rețetei date de Buchez sub Ludovic-Filip, în *opoziție* cu socialiștii francezi și acceptate de muncitorii reacționari de la „Atelier” ²⁰. Ceea ce supără aici cel mai mult nu e faptul că acest leac miraculos, specific, a fost inclus în program, ci că, în general, se merge înapoi, de la punctul de vedere al mișcării de clasă la acela al mișcării de sectă.

Faptul că muncitorii caută să creeze condiții pentru producția colectivă pe scara întregii societăți, și în primul rînd la ei acasă pe scară națională, nu înseamnă decît că ei luptă pentru transformarea condițiilor de producție actuale, și nu are nimic comun cu înființarea de asociații cooperatiste cu ajutorul statului! Cît privește însă actualele asociații cooperatiste, ele sînt prețioase *numai* în măsura în care sînt create în mod independent de către muncitorii înșiși și nu se bucură nici de ocrotirea guvernelor, nici de cea a burghezilor.

IV

Ajung acum la capitolul democratic :

A. „Baza liberă a statului”.

În primul rînd, conform capitolului II, partidul muncitoresc german tinde spre „statul liber”.

Stat liber — ce-o fi asta?

Scopul muncitorilor care s-au scuturat de mentalitatea mărginită de supuși nu e nicidecum „eliberarea” statului. În imperiul german „statul” este aproape tot atît de „liber” ca și în Rusia. Libertatea constă în transformarea statului

* — de la Volksherrschaft, care înseamnă puterea deținută de popor.
— *Nota trad.*

dintr-un organ situat deasupra societății într-unul cu totul subordonat ei; pînă și în vremea noastră formele de stat sînt mai libere sau mai puțin libere, în măsura în care îngrădesc „libertatea statului”.

Partidul muncitoresc german — cel puțin dacă își însușește programul — arată cit de puțin e pătruns de ideile socialiste; în loc să considere societatea existentă (și acest lucru este valabil și pentru oricare societate viitoare) *drept bază a statului existent* (sau a celui viitor, într-o societate viitoare), el, dimpotrivă, consideră că statul are o existență independentă, cu propriile sale „baze spirituale, morale și libertare”.

Ce să mai spunem de abuzul grosolan de cuvinte ca „statul actual” și „societatea actuală” din program și de confuziile și mai grosolane pe care le creează cu privire la statul căruia îi adresează revendicările sale!

„Societatea actuală” este societatea capitalistă care există în toate țările civilizate, societate mai mult sau mai puțin eliberată de rămășițele medievale, mai mult sau mai puțin modificată datorită particularităților dezvoltării istorice a fiecărei țări, mai mult sau mai puțin dezvoltată „Statul actual”, dimpotrivă, se schimbă de îndată ce treci frontiera. În imperiul germano-prusac este cu totul altul decît în Elveția, în Anglia cu totul altul decît în Statele Unite. „Statul actual” este, deci, o ficțiune.

Totuși, în pofida diversității lor ca formă, diferitele state ale diferitelor țări civilizate au toate comun faptul că la baza lor se află societatea burgheză modernă, mai mult sau mai puțin dezvoltată sub raport capitalist. De aceea au anumite caracteristici esențiale comune. În acest sens se poate vorbi de „statul actual” în opoziție cu cel viitor, în care actuala lui rădăcină, societatea burgheză, va fi dispărut.

Se naște atunci întrebarea: ce fel de modificări va suferi statul în societatea comunistă? Cu alte cuvinte, ce funcții sociale, analoge cu actualele funcții ale statului, vor mai rămîne? La această întrebare se poate răspunde numai în mod științific, și în oricîte mii de feluri am îmbina cuvîntul „popor” cu cuvîntul „stat” aceasta nu ne va apropia cituși de puțin de rezolvarea problemei.

Între societatea capitalistă și cea comunistă se află perioada transformării revoluționare a celei dintîi în cea de-a doua. Acestei perioade îi corespunde și o perioadă de tran-

ziție politică, al cărei stat nu poate fi altul decît *dictatura revoluționară a proletariatului*.

Dar programul nu se ocupă nici de această dictatură, nici de viitorul stat al societății comuniste.

Revendicările lui politice nu cuprind nimic în afară de vechea litanie democratică arhicunoscută: vot universal, legiferare directă, justiție populară, miliție populară etc. Ele nu sînt decît un simplu ecou al partidului popular burghez, al Ligii păcii și libertății. În măsura în care nu sînt rodul unor exagerări fanteziste, toate acestea sînt revendicări deja *înfăptuite*. Numai că statul care le-a înfăptuit nu se află înăuntrul granițelor Imperiului german, ci în Elveția, în Statele Unite etc. Acest gen de „stat viitor” este un *stat actual*, deși existent în afara „cadrului” Imperiului german.

S-a uitat însă un lucru. Întrucît partidul muncitoresc german declară în mod expres că acționează în cadrul „statului național actual”, deci al statului său, al imperiului germano-prusac — altminteri revendicările sale ar fi, în cea mai mare parte, lipsite de rațiune, întrucît nu revendici decît ceea ce nu ai —, el nu trebuia să uite principalul, și anume că toate lucrurile acestea frumoase se întemeiază pe recunoașterea așa-numitei suveranități a poporului și că, prin urmare, sînt la locul lor numai într-o *republică democratică*.

Cînd nu ai curajul — și pe bună dreptate, căci împrejurările impun prudență — să revendici republica democratică, așa cum cereau programele muncitorimii franceze sub Ludovic-Filip și Ludovic-Napoleon, nu trebuie să recurgi nici la subterfugiul, care nu este nici „cînstit” și nici demn, de a pretinde lucruri, care au un sens numai într-o republică democratică, din partea unui stat care nu reprezintă altceva decît un despotism militar înjghebat în mod birocratic, păzit de poliție, împoțonat cu forme parlamentare, dres cu rămășițe feudale, aflat de pe acum sub influența burgheziei și, în plus, să mai și încredințezi solemn acest stat că speri să poți obține așa ceva de la el „prin mijloace legale”!

Pînă și democrația vulgară, care vede în republica democratică împărăția de o mie de ani și nici nu bănuiește că tocmai în această ultimă formă de stat a societății burgheze lupta de clasă urmează să fie definitiv rezolvată pe călea armelor, — pînă și ea stă cu mult deasupra acestui soi, de democratism îngrădit în limitele permise de poliție și inadmisibile din punctul de vedere al logicii.

Că prin „stat” se înțelege de fapt mașina guvernamentală sau statul, în măsura în care acesta, prin diviziunea muncii, formează un organism propriu, distinct de societate, o arată în suficientă măsură chiar cuvintele : „Partidul muncitoresc german cere ca bază economică a statului : un impozit progresiv unic pe venit etc.” Impozitele sînt baza economică a mașinii guvernamentale și nimic altceva. În „statul viitorului”, care există în Elveția, această revendicare a fost aproape îndeplinită. Impozitul pe venit presupune diferitele surse de venituri ale diferitelor clase sociale, prin urmare societatea capitalistă. De aceea nu e nimic surprinzător în faptul că adepții de la Liverpool ai reformei financiare — burghezi avînd în frunte pe fratele lui Gladstone — lansează aceleași revendicări ca și programul.

B. „Partidul muncitoresc german cere ca bază spirituală și morală a statului :

1. *Instruirea generală și egală a poporului* de către stat. Școlarizare obligatorie. Învățămînt gratuit”.

Instruire egală a poporului ? Ce se poate înțelege prin aceste cuvinte ? Crede cineva că în societatea actuală (și numai cu aceasta avem de-a face) instruirea poate fi egală pentru toate clasele ? Sau se cere poate ca și clasele de sus să fie reduse în mod forțat la acea instruire minimă care este singura compatibilă cu situația economică nu numai a muncitorilor salariați, dar și a țăranilor — școala primară ?

„Școlarizare obligatorie. Învățămînt gratuit”. Prima există chiar în Germania, cel de-a doilea în Elveția și în Statele Unite, în ceea ce privește învățămîntul primar. Dacă în unele state din America de Nord învățămîntul este „gratuit” și în unele institute de învățămînt mediu, aceasta de fapt nu înseamnă altceva decît că clasele de sus își acoperă cheltuielile de instruire din fondurile comune rezultate din impozite. În treacăt fie spus, același lucru e valabil și pentru „justiția gratuită” cerută la punctul 5 din capitolul A. Justiția penală este pretutindeni gratuită ; justiția civilă se ocupă aproape exclusiv cu litigiile în legătură cu proprietatea, prin urmare, aproape numai clasele avute sînt interesate în această problemă. Să-și poarte ele procesele pe socoteala banului public ?

Paragraful cu privire la școli ar fi trebuit cel puțin să ceară școli tehnice (teoretice și practice) îmbinate cu învățămîntul primar.

Cu totul condamnabilă este „*instruirea poporului de către stat*”. A stabili printr-o lege generală fondurile pentru școlile primare, calificarea corpului didactic, materiile care se predau etc. și a supraveghea, ca în Statele Unite, prin inspectori publici aducerea la îndeplinire a acestor prevederi ale legii este cu totul altceva decât a atribui statului funcția de educator al poporului! Dimpotrivă, atît guvernul cît și biserica trebuie să fie lipsite în egală măsură de orice posibilitate de a exercita influență asupra școlii. Și tocmai în imperiul germano-prusac (și să nu se recurgă la subterfugii că ar fi vorba de „statul viitor”; am văzut noi cum stau lucrurile în această privință) statul are, dimpotrivă, el însuși nevoie de o educare foarte severă „din partea poporului.

Dar întregul program, cu tot zornăitul lui democratic, este contaminat de la un capăt la altul de credința supusă în stat, caracteristică sectei lassalleană, sau, ceea ce nu e de loc mai bine, de credința în miracole democratice; sau, mai curînd, reprezintă un compromis între aceste două soiuri de credință în miracole, deopotrivă de străine socialismului.

„*Libertatea științei*” glăsuiește unul din paragrafele constituției prusiene. Ce caută deci aci?

„*Libertatea conștiinței*”! Dacă ar fi să-i amintim liberalismului acum, în vremea „Kulturkampf”²¹-ului, vechile lui lozinci, acest lucru ar fi posibil doar în următoarea formă: Fiecare trebuie să aibă posibilitatea de a-și satisface necesitățile religioase, ca și pe cele trupești, fără ca poliția să-și bage nasul. Dar partidul muncitoresc ar fi trebuit să se folosească de acest prilej pentru a-și exprima convingerea că „libertatea de conștiință” burgheză nu e nimic altceva decît tolerarea a tot felul de *libertăți de conștiință religioase* și că el, dimpotrivă, tînde să elibereze conștiința de opiul religiei. Domnii noștri însă nu binevoiesc să depășească nivelul „burghez”.

Am ajuns la sfîrșit, căci anexa care urmează în program nu constituie o parte *caracteristică* a lui. Voi fi deci foarte scurt.

2. „Ziua normală de muncă”.

În nici o altă țară partidul muncitoresc nu s-a limitat la o revendicare atît de puțin precisă, ci a stabilit întot-

deauna exact durata zilei de muncă pe care o considera normală în condițiile respective.

3. „Limitarea muncii femeilor și interzicerea muncii copiilor”.

Normarea zilei de muncă trebuie totodată să includă limitarea muncii femeilor, în măsura în care ea se referă la durata zilei de muncă, la pauzele ei etc. ; altminteri nu poate să însemne decît interzicerea muncii femeilor în ramurile de activitate care sînt deosebit de vătămătoare pentru organismul femeii sau incompatibile cu sexul feminin din punct de vedere moral. Dacă despre aceasta este vorba, lucrul trebuia spus.

„Interzicerea muncii copiilor” ! Era absolut necesar să se indice aici *limita de vîrstă*.

Interzicerea în general a muncii copiilor este incompatibilă cu existența mării industrii, și de aceea nu e decît un simplu deziderat pios.

Aplicarea acestei măsuri — dacă ar fi posibilă — ar fi reacționară, fiindcă îmbinarea timpurie a muncii productive cu învățămîntul școlar, concomitent cu o reglementare strictă a timpului de muncă după vîrstă și cu alte măsuri preventive pentru ocrotirea copiilor, este unul din mijloacele cele mai puternice de transformare a societății actuale.

4. „Supravegherea de către stat a industriei de fabrică, meșteșugărești și a celei casnice”.

Deoarece e vorba de statul germano-prusian, trebuia să se ceară în mod precis ca inspectorii de fabrică să poată fi destituiți numai pe cale judiciară ; ca orice muncitor să-i poată reclama în justiție pentru nerespectarea obligațiilor lor ; ca funcția de inspector să o dețină numai persoane cu pregătire medicală.

5. „Reglementarea muncii în închisori”.

Revendicare fără importanță într-un program muncitoresc general. În orice caz trebuia exprimat limpede că nu din spirit de concurență urmăresc muncitorii ca deținuții de drept comun să nu fie tratați ca vitele și, mai ales, să nu li se răpească singura posibilitate de a se îndrepta — munca productivă. Cel puțin la atîta ne puteam aștepta din partea unor socialiști.

6. „O lege eficientă cu privire la responsabilitate”.

Trebuia spus ce anume se înțelege printr-o lege „eficientă” cu privire la responsabilitate.

În treacăt fie spus, în paragraful privitor la ziua normală de muncă a fost trecută cu vederea acea parte a legislației pentru reglementarea muncii în fabrici care se referă la măsurile sanitare și de securitate împotriva accidentelor etc. Legea cu privire la responsabilitate intră în vigoare abia atunci când aceste dispoziții sint încălcate.

Într-un cuvînt, și anexa aceasta se distinge prin aceeași redactare neglijentă.

Dixi et salvavi animam meam*.

* — Am spus și mi-am salvat sufletul. — *Nota trad.*

Friedrich Engels

[Scrisoare către Consiliul General
al Asociației Internaționale a Muncitorilor
cu sediul la New York]

Regents Park Road, N W
Londra, 13 august 1875, 122

*Către Consiliul General al Asociației Internaționale
a Muncitorilor*

Cetățeni !

Exemplarele din circulară²², care mi-au fost trimise la 4 iunie (și pe care le-am primit la 21 iunie) împreună cu scrisoarea secretarului Speyer, au fost puse în circulație conform instrucțiunilor, și în interesul cauzei am reușit să fac următoarele :

1) Întrucît Asociația muncitorilor de aici (secția germană)²³, datorită fuzionării cu lassalleenii și excesului de liberalism manifestat la primirea de membri — circa 120 —, ar fi indicată pentru comunicări *confidențiale* numai în cazul că ar exista dorința de a le da *imediat publicității*, am predat circulara lui Lessner și Frankel. Aceștia au fost de acord cu mine că conținutul circularii este de așa natură, încît nu poate fi comunicat oficial în cadrul Uniunii, ci că e cazul să ne limităm a-l aduce numai la cunoștința unor persoane indicate, urmînd să acționăm în secret, în interesul cauzei menționate în circulară. Întrucît de aici categoric nu vor fi trimiși muncitori *germani* la Philadelphia, urmările practice nu vor fi cu nimic schimbate.

2) Prietenul nostru Mesa din Madrid, care locuiește actualmente la Paris, se afla tocmai aici cînd a sosit circulara. El a privit problema cu foarte mare însuflețire ; eu i-am tradus circulara, și, cum el cunoaște pe unii membri ai comitetului care administrează la Paris sumele colectate în ve-

derea trimiterii de muncitori la Philadelphia, de bună seamă că va izbuti, avînd în vedere și cunoscutul lui spirit activ, să facă ceva. El va trimite circulara și în Spania.

3) În Belgia nu am putut trimite circulara, deoarece întreaga Internațională belgiană este de partea membrilor Alianței, și doar nu este în interesul nostru să le împărtășim *acestora din urmă* planul nostru. În Portugalia și în Italia nu am nici o adresă. Gazeta „Plebe”²⁴ din Lodi aproape că a aderat la Alianță și ar fi în stare să dea imediat publicității toată această istorie.

4) Deoarece în instrucțiuni nu se pomenește nimic despre Germania, Austria și Elveția și deoarece Consiliul General are în aceste țări numeroase legături directe, eu nu am întreprins acolo *absolut nimic*, pentru a nu stingheri cumva ceea ce s-a întreprins poate direct de acolo.

5) Circulara a găsit un larg ecou în rîndul tuturor celor care au luat cunoștință de ea, și, din toate propunerile, cea referitoare la convocarea unei conferințe este considerată, după părerea generală, singura propunere practică. Dar a organiza în legătură cu aceasta o votare ni se pare aici o imposibilitate. Despre Uniunea de aici am amintit deja. Toate celelalte secții din Anglia nu activează de loc, cei mai buni oameni ai lor în cea mai mare parte au plecat. În Danemarca, Franța, Spania, unde Internaționala este de-a dreptul interzisă, nici nu poate fi vorba de votare. În Germania nu s-a votat niciodată în legătură cu o asemenea problemă, iar după unificarea cu lassalleenii, legătura cu Internaționala, și așa destul de slabă, a încetat complet. În aceste condiții, pentru a sprijini Consiliul General, în cazul că ar vrea să transforme această propunere într-o hotărîre, ne-ar ajunge voturile americanilor, cu atît mai mult cu cît știm din surse sigure că membrii Alianței nu vor ține nici în anul acesta (și probabil niciodată de acum încolo) vreun congres.

6) N-ar fi bine dacă în timpul deschiderii expoziției s-ar insera în ziarele de partid europene o notă scurtă, cam cu următorul cuprins: „Muncitorii socialiști care vizitează expoziția din Philadelphia sînt rugați să treacă pe la... (adresa) unde vor fi puși în legătură cu tovarăși de partid

din Philadelphia", sau dacă s-ar institui un „comitet pentru cazarea muncitorilor socialiști, respectiv pentru apărarea lor de șarlatani", a cărei adresă să fie publicată? În special cea de-a doua variantă ar părea foarte inofensivă, dar citeva scrisori particulare vor fi suficiente pentru a populariza în măsura necesară adevăratul sens al lucrurilor.

Cu salutări frățești,

F. Engels

Scris la 13 august 1875

Publicat pentru prima oară în:
„Briefe und Auszüge aus Briefen
von Joh. Phil. Becker, Jos.
Dietzgen, Friedrich Engels, Karl Marx
u. A. an F. A. Sorge und Andere“.
Stuttgart, 1906

Se tipărește după manuscris

Tradus din limba germană

Friedrich Engels

Cuvîntarea rostită la mitingul consacrat
aniversării răscoalei din Polonia din 1863 ²⁵

Cetățeni !

Polonia joacă un rol cu totul deosebit în istoria revoluțiilor europene. Orice revoluție din apăs care nu reușea să antreneze Polonia și să-i asigure independența și libertatea era sortită eșecului. Să luăm, de pildă, revoluția din 1848. Ea a cuprins o suprafață mult mai vastă decât oricare din revoluțiile anterioare. Ea a atras în vîltoarea ei Austria, Ungaria și Prusia. Dar s-a oprit la hotarele Poloniei, care era ocupată de trupele rusești. Cînd țarul Nicolaie a primit știrea despre izbucnirea revoluției din februarie, el a spus celor din jurul său : „Încălecați, domnilor !” Și-a mobilizat de îndată trupele și le-a concentrat în Polonia, cu scopul ca la momentul oportun să le trimită peste graniță împotriva Europei răscolite. Revoluționarii, la rîndul lor, știau foarte bine că cîmpul pe care se va da bătălia hotărîtoare va fi Polonia. La 15 mai poporul din Paris, în strigăte de „*Trăiască Polonia !*”, a pătruns în Adunarea națională cu scopul de a o sili să pornească război pentru independența Poloniei. În același timp, Marx și cu mine am cerut în „*Neue Rheinische Zeitung*” ²⁶ ca Prusia să declare neîntîrziat război Rusiei pentru a elibera Polonia, și am fost sprijiniți de întreaga democrație progresistă a Germaniei. În Franța și în Germania se știa, așadar, foarte bine unde era punctul hotărîtor : în alianța cu Polonia succesul revoluției era asigurat, fără Polonia revoluția trebuia să fie înfrîntă. Dar Lamartine în Franța, Frederic Wilhelm al IV-lea, cumnatul țarului, și ministrul său burghez Camphausen în Prusia nu aveau nicidecum intenția să distrugă forțele de luptă ale Rusiei, în care vedeau, pe bună dreptate, ultimul lor bastion împotriva valului revoluționar care amenința să-i inunde. Nicolaie se

putea lipsi de această campanie ; trupele lui se puteau mulțumi deocamdată să țină în friu Polonia și să amenințe Prusia, Austria și Ungaria, pînă cînd succesele ungarilor răsculați nu începeau să amenințe reacțiunea austriacă, ieșită victorioasă la Viena. De-abia atunci trupele rusești au cotropit Ungaria și, reprimînd revoluția ungară, au asigurat victoria reacțiunii în întregul apus. Europa zăcea la picioarele țarului pentru că abandonase Polonia. Într-adevăr, Polonia nu este o țară ca oricare alta. În ceea ce privește revoluția, ea este piatra unghiulară a edificiului european : care din două, revoluția sau reacțiunea, va reuși să se mențină în Polonia, — aceea va învinge definitiv și în întreaga Europă. Tocmai acest caracter cu totul deosebit îi conferă Poloniei însemnătatea pe care o prezintă ea pentru toți revoluționarii și care ne face să exclamăm și astăzi : *Trăiască Polonia!*

Rostită de F. Engels
la 22 ianuarie 1876

Publicată în ziarul „Forward”
(Londra) nr. 27 din 15 februarie 1876

Se tipărește după manuscris,
confruntat cu textul apărut în ziar

Tradus din limba franceză

FRIEDRICH ENGELS

**Rachiul prusian
în Reichstagul german²⁷**

Scris de F. Engels în februarie 1876

Publicat în ziarul „Der Volksstaat”
nr. 23, 24 și 25 din 25, 27 februarie
și 1 martie 1876

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba germană

1

La 4 februarie, d-l von Kardorff a interpelat guvernul imperial în legătură cu impunerea prea mare a „spirtului” german în Anglia și Italia. El a atras atenția domnilor deputați (vezi comunicarea din „Kölnische Zeitung” ²⁶) asupra faptului că

„În provinciile noastre din est și nord, suprafețe întinse, sute de mii de hectare de pământ, destul de sterp și neproductiv, au atins, datorită cultivării pe scară largă a cartofului, un nivel relativ înalt de fertilitate și productivitate, iar cultura de cartofi, la rîndul ei, este determinată de faptul că în aceste regiuni sînt răspîndite numeroase distilării în care fabricarea spirtului se practică ca îndeletnicire agricolă secundară. Dacă înainte în aceste regiuni trăiau aproximativ 1 000 de oameni pe mla pătată, acum, datorită fabricării spirtului, pămîntul poate hrăni aproximativ 3 000 de oameni pe mla pătată, deoarece distilările reprezintă pentru cartofi o piață de desfacere necesară datorită faptului că aceștia, din pricina volumului lor, sînt greu de transportat, iar pe timp de iarnă nu pot fi transportați de loc din cauza gerului. În al doilea rînd, distilările transformă cartofii în prețiosul și ușor transportabilul spirt și, în sfîrșit, fac pămîntul mai fertil datorită numeroaselor resturi care au rolul de îngrășămintă. Cît de mari sînt veniturile legate de acest lucru poate aprecia oricine dacă ia în considerație faptul că venitul realizat de stat din impozitul pe spirt se ridică la noi la aproximativ 36 000 000 de mărci, deși, în comparație cu toate celelalte țări din lume, în Germania este cel mai mic impozit pe spirt, de pildă de cinci ori mai mic decît în Rusia”.

Iuncherii prusieni trebuie să-și fi luat din cale-afară nasul la purtare în ultima vreme din moment ce îndrăznesc să atragă atenția lumii întregi asupra „îndustria” lor „de spirt”, vulgo distilarea alcoolului.

În secolul trecut, în Germania se distila doar puțin rachiu, și acesta numai din cereale. Ce-i drept, pe atunci nu exista încă priceperea de a se elimina uleiul de fusel din acest rachiu (asupra acestui punct vom mai reveni), întrucît însuși uleiul de fusel era încă absolut necunoscut; din experiență

se ştia însă că, printr-o păstrare mai îndelungată, calitatea rachiului se îmbunătăţeşte considerabil, se pierde gustul înţepător, rachiul ameteşte mai puţin şi este mai puţin dăunător sănătăţii. Condiţiile mic-burgheze în care se distila pe atunci rachiul şi cererea încă scăzută, care punea accentul mai mult pe calitate decât pe cantitate, permiteau aproape peste tot ca produsul să fie păstrat ani de zile în pivniţe, şi astfel, în urma transformărilor chimice treptate pe care le sufereau componentii dăunători, acesta căpăta un caracter mai puţin vătămător. Aşa, la sfârşitul secolul trecut, distilarea alcoolului cunoştea o dezvoltare relativă doar în câteva oraşe — Münster, Ulrichstein, Nordhausen etc., produsele fiind însoţite de obicei de menţiunea „vechi”.

La începutul acestui secol a crescut numărul distilieriiilor la sate, distilarea alcoolului devenind o îndeletnicire secundară a moşierilor şi arendaşilor mai mari, în special în Hanovra şi Braunschweig. Ei găseau cumpărători, pe de o parte, datorită consumului din ce în ce mai mare de rachiu, pe de altă parte datorită cerinţelor mereu crescînde ale armatei, care ducea mereu războaie şi care, la rîndul ei, răspîndea gustul pentru rachiu în cercuri tot mai largi. După încheierea păcii din 1814, distilarea alcoolului s-a putut răspîndi astfel din ce în ce mai mult şi a putut cîştiga teren în regiunea Rinului inferior, în Saxonia prusiană, în Brandenburg şi Lausitz într-un fel cu totul diferit de vechea distilare din oraşe — ca îndeletnicire secundară a marilor moşieri.

Un punct de cotitură în distilarea alcoolului l-a constituit descoperirea că rachiul poate fi produs în mod avantajos nu numai din cereale, ci şi din *cartofi*. Acest fapt a revoluţionat toată această industrie. Pe de o parte, centrul de greutate al distilării alcoolului a fost acum definitiv mutat de la oraşe la sate, iar locul producătorilor mic-burghezi de rachiu vechi şi bun era luat din ce în ce mai mult de marii moşieri care produceau execrabilul basamac de cartofi. Pe de altă parte însă — şi, din punct de vedere istoric, acest lucru este mult mai important —, locul marilor moşieri care produceau rachiu din cereale era luat de marii moşieri care produceau rachiu din cartofi. Distilarea alcoolului se muta din ce în ce mai mult din regiunile fertile producătoare de cereale în cele nefertile cultivate cu cartofi, adică din Germania de nord-vest în Germania de nord-est — în *vechea Prusie*, la răsărit de Elba.

Această cotitură a survenit o dată cu recolta proastă și cu foametea din 1816. În pofida recoltelor mai bune din următorii doi ani, din pricina exportului intens de cereale în Anglia și în alte țări, prețul cerealelor a rămas atit de ridicat, încit folosirea lor la producerea rachiului a devenit aproape imposibilă. Un oxhoft * de rachi, care în 1813 costa doar 39 de taleri, se vindea în 1817 cu 70 de taleri. Și atunci locul cerealelor l-a luat cartoful, și în 1823 oxhoftul se vindea deja cu 14 pînă la 17 taleri!

De unde au luat sărmanii iuncheri din răsăritul Elbei, care au fost, chipurile, ruinați de pe urma războiului și a jertfelor aduse pe altarul patriei, mijloacele cu ajutorul cărora și-au transformat apăsătoarele lor datorii ipotecare în distilerii de rachiu bănoase? Ce-i drept, conjunctura favorabilă din anii 1816—1819 le-a adus venituri enorme și le-a mărit creditul datorită creșterii generale a prețului pămîntului; dar acest lucru nu era nici pe departe suficient. Iuncherii noștri patrioți au mai obținut în afară de aceasta: în primul rînd, ajutor de stat sub diferite forme directe și indirecte și, în al doilea rînd, s-a mai adăugat o împrejurare asupra căreia trebuie să ne oprim în mod deosebit. Se știe că în 1811, în Prusia, răsкупărarea servituțiilor feudale ale țăranilor și în general conflictele dintre țărani și moșieri au fost reglementate prin lege în așa fel încit dările în natură au fost transformate în dări în bani, acestea din urmă au fost capitalizate. și au putut fi răsкупărate fie cu bani peșin plățiți în rate la date precise, fie cedînd moșierului o bucată din pămîntul țăranului, fie parte cu bani, parte cu pămînt. Această lege a rămas literă moartă pînă cînd prețurile ridicate ale cerealelor din anii 1816—1819 nu le-a dat țăranilor posibilitatea să grăbească răsкупărarea. Începînd din 1819, răsкупărările au progresat rapid în Brandenburg, dar mai încet în Pomerania și încă și mai încet în Posen și Prusia. Banii luați de la țărani în felul acesta, e drept, în mod legal, dar pe nedrept (fiindcă servituțiile feudale le-au fost impuse țăranilor pe nedrept), acești bani, în măsura în care nu erau imediat risipiți pe chefuri, după vechiul obicei al nobililor, erau destinați mai ales construirii de distilerii. Și în celelalte trei provincii amintite distilarea alcoolului s-a răspîndit în aceeași măsură în care răsкупărările țăranilor ofereau mij-

* — veche unitate de măsură pentru lichide, egală cu aproximativ 200—240 de litri. — *Nota trad.*

loace în acest scop. În felul acesta, industria de rachiu a iuncherilor prusieni a fost întemeiată literalmente cu banii luați de la țărani. Și ea s-a dezvoltat vertiginos, în special începînd din anul 1825. După numai doi ani, în 1827, în Prusia se distilau 125 000 000 de cuarți * de rachiu, deci cite $10^{1/2}$ cuarți pe cap de locuitor, totalizînd o valoare de 15 000 000 de taleri; în schimb, Hanovra, care cu 15 ani în urmă deținuse primul loc printre statele Germaniei în ceea ce privește producția de rachiu, producea doar 18 000 000 de cuarți.

Se înțelege că, începînd de atunci, întreaga Germanie a fost pur și simplu inundată de basamacul de cartofi prusian, în măsura în care statele separate sau uniunile vamale ale unor state separate nu s-au îngrădit cu bariere vamale împotriva lui. 14 taleri un om ** de 180 de cuarți, adică 2 groși și 4 pfennigi cuartul la comerțul en gros! Beția, care înainte era de trei-patru ori mai scumpă, a devenit acum accesibilă zilnic pînă și celor mai săraci, din moment ce cu 15 groși de argint fiecare își poate permite să bea virtos o săptămîină întreagă.

Efectul acestor prețuri din cale-afară de scăzute ale rachiului, care se făcea simțit în locuri diferite și în timpuri diferite, dar aproape întotdeauna cu iuțeala fulgerului, a fost nemaipomenit. Îmi amintesc încă foarte bine cum la sfîrșitul deceniului al 3-lea prețurile scăzute ale rachiului s-au răspîndit deodată în regiunea industrială a Rinului inferior. Mai ales în Berg, și în special în Elberfeld-Barmen, masa populației muncitoare a dat în patima beției. Braț la braț, în grupuri care ocupau întreaga stradă, „bărbații beți” porneau pe la 9 seara, clătîindu-se și zbierînd, din cîrciumă în cîrciumă, după care se îndreptau, în sfîrșit, spre casă. Avînd în vedere nivelul cultural de atunci al muncitorilor și situația lor absolut fără de ieșire, acest lucru nu era de mirare, mai ales în binecuvîntatul Wuppertal, unde timp de șaizeci de ani o industrie era mereu înlocuită de alta, unde exista deci în permanență un număr de muncitori care o duceau greu, dacă nu erau chiar muritori de foame, în timp ce alții (pe atunci vopsitorii) erau pentru vremea aceea foarte bine plătiți. Și dacă, așa cum s-a întîmplat atunci, muncitorilor din Wuppertal nu le rămînea altceva de făcut decît să aleagă între rachiul

* — veche unitate de măsură pentru lichide, egală cu aproximativ 1,15 litri. — *Nota trad.*

** — veche unitate de măsură pentru lichide, egală cu aproximativ 150 de litri. — *Nota trad.*

pamîntesc din cîrciumi și rachiul ceresc al popilor pîietîști, nu-i de mirare că l-au preferat pe cel dintîi, așa prost cum era el.

Și era foarte prost. De îndată ce ieșea din aparatul de răcire, fără să mai treacă printr-un proces de purificare, cu tot uleiul de fusel pe care-l conținea, rachiul era expedit și baut imediat. Toate rachiurile distilate din tescovină de struguri, din sfeclă furajeră, cereale sau cartofi conțin acest ulei de fusel, un amestec de alcooluri superioare, adică de lichide cu o compoziție analogă alcoolului obișnuit, dar cu un conținut mai bogat în carbon și hidrogen (în special alcool propilic primar, alcool izobutilic, dar în primul rînd alcool amilic). Toate aceste alcooluri sînt mai vătămătoare decît spirtul obișnuit (alcoolul etilic), și doza în care au o acțiune nocivă este mult mai mică decît o doză corespunzătoare din acesta din urmă. Profesorul Binz din Bonn a demonstrat de curînd, pe baza a numeroase experiențe, că acțiunea de turmentare a băuturilor noastre spirtoase, precum și neplăcutele lor urmări — faimoasa mahmureală, precum și urmări mai serioase ca îmbolnăvirea sau intoxicația — se datoresc mult mai puțin spirtului obișnuit sau alcoolului etilic decît alcoolilor superiori, adică uleiului de fusel. Ei nu au însă numai o acțiune de turmentare, de distrugere, ci determină și caracterul beției. Oricine știe din observație, dacă nu din proprie experiență, cît de diferit acționează asupra creierului îmbătarea cu vin (chiar și cu diferite soiuri de vin), cu bere sau cu rachiu. Cu cît băutura conține mai mult ulei de fusel și cu cît acesta este mai vătămător prin compoziția lui, cu atît mai dezgustătoare și mai violentă este îmbătarea. Rachiul de cartofi nou și nepurificat conține, după cum se știe, în comparație cu celelalte băuturi tari, cea mai mare cantitate de ulei de fusel, cu cea mai nocivă acțiune. Această băutură, folosită în cantități neobișnuit de mari, a acționat asupra unei populații atît de irascibile și de pătimașe ca cea din regiunea Berg așa cum, firește, era de așteptat. Caracterul beției s-a schimbat complet. Orice petrecere care înainte se încheia cu o veselie plăcută și doar rareori cu excese, cînd, ce-i drept, adesea se făcea apel la Kneif (cuțit, în engleză — knife), de genera acum într-o beție turbată și se încheia cu inevitabila bătaie, de la care nu lipseau cuțitele, iar loviturile de cuțit mortale erau din ce în ce mai dese. Popii puneau aceste fapte pe seama lipsei de credință mereu crescînde, juriștii și alți filistini — pe seama petrecerilor din cîrciumi. Adevărata cauză

o constituia brusca invazie a basamacului prusian, care își exercita acțiunea fiziologică normală și arunca în închisori sute de oameni sârmani.

Această acțiune acută a rachiului ieftin a durat ani de zile, pînă cînd, încetul cu încetul, a început să slăbească într-o măsură mai mare sau mai mică. Dar influența ei asupra moravurilor n-a dispărut în întregime; pentru clasa muncitoare rachiul a continuat să fie, într-o măsură mai mare decît înainte, o necesitate vitală, iar calitatea lui, chiar dacă s-a îmbunătățit puțin, a rămas mult inferioară calității rachiului vechi, de cereale, de odinioară.

Și în alte părți lucrurile se desfășurau la fel ca în regiunea Berg. Lamentările filistinilor cu privire la creșterea excesivă a consumului de rachi în rîndurile muncitorilor n-au fost niciodată mai generale, mai unanime, mai puternice ca în anii 1825—1835. Ne putem pune chiar întrebarea dacă apatia de care au dat dovadă mai ales muncitorii din nordul Germaniei față de evenimentele din 1830, care nu i-au tulburat cîtuși de puțin, nu se datorește cumva, în mare parte, tot rachiului, care pe atunci pusesese stăpînire pe ei mai mult ca oricînd. Răscoale serioase și încununate într-adevăr de succes n-au izbucnit decît în regiuni viticole sau în acele state germane care, într-o măsură mai mare sau mai mică, s-au apărat de rachiul prusian cu ajutorul taxelor vamale. Acesta nu e singurul caz cînd rachiul a salvat statul prusian.

Singura ramură industrială care a avut rezultate directe și mai distrugătoare — și asta nu împotriva propriului popor, ci împotriva altor popoare — a fost producția anglo-indiană de opiu pentru intoxicarea Chinei.

Între timp producția de rachi creștea rapid, se răspîndea din ce în ce mai mult spre răsărit și un morgen după altul din terenurile nisipoase și mlăștinoase ale Germaniei de nord-est era folosit pentru cultura cartofilor. Nemulțumindu-se să fericească doar propria sa patrie, această ramură de producție a căutat să facă accesibil și străinătății binecuvîntatul basamac din vechea Prusie. Rachiul obișnuit era distilat încă o dată pentru a se înlătura o parte din apa pe care o conținea, iar spirtul apos și impur obținut în felul acesta era numit „Sprit”, traducerea în prusiană a latinescului Spiritus. Alcoolii superiori au toți puncte de fierbere mai ridicate decît alcoolul etilic. Acesta din urmă fierbe

la $78\frac{1}{2}^{\circ}\text{C}$, iar punctul de fierbere al alcoolului propilic primar este de 97° , al alcoolului izobutilic — 109° și al alcoolului amilic — 132° . E, deci, de presupus că, la o distilare atentă, trebuie să rămână cel puțin cea mai mare parte din alcoolul amilic, principalul component al uleiului de fusel, precum și o parte din alcoolul izobutilic, și că la distilare se elimină cel mult o parte din ele, precum și cea mai mare parte din alcoolul propilic primar, care, de altfel, intră foarte puțin în componența uleiului de fusel. Dar nici chiar știința chimiei nu este în stare să separe prin distilare cei trei alcooli inferiori amintiți mai sus, iar alcoolul amilic poate fi extras din uleiul de fusel doar prin distilare fracționată, inaplicabilă în distilării. În plus, în distilările de rachiu de la sate distilarea se face cu destulă aproximație. Nu e deci de mirare că spirtul produs la începutul deceniului al 5-lea era amestecat cu o cantitate considerabilă de ulei de fusel, lucru ușor de constatat după miros; spirtul curat sau care conține numai apă nu are aproape de loc miros.

Acest spirt era trimis de predilecție la Hamburg. Ce se întâmpla cu el mai departe? O parte era expediată în țările în care taxele vamale nu-i închideau toate porțile; la acest export participa și Stettinul; cea mai mare parte însă era folosită la Hamburg și Bremen pentru falsificarea romului. Acest soi de rachiu, care în India occidentală era distilat în parte chiar din trestia de zahăr, dar în cea mai mare parte din reziduurile rămase la fabricarea zahărului, era singurul care, datorită procedurii sale ieftin de preparare, mai putea concura, ca un fel de băutură de lux a maselor, cu rachiul de cartofi. Pentru a prepara un rom „fin”, dar totuși ieftin, se lua, de pildă, un butoi cu rom de Jamaica, cu adevărat fin, trei-patru butoaie de rom berberic, ieftin și prost, și două-trei butoaie de rachiu de cartofi prusian, iar din acest amestec, sau dintr-unul similar, se obținea produsul dorit. Această „otravă”, cum o numeau în prezența mea înșiși negustorii care se ocupau cu această falsificare, era încărcată și expediată pe mare în Danemarca, Suedia, Norvegia și Rusia; totuși, o parte considerabilă era expediată din nou pe Elba în sus, sau, prin Stettin, în acele regiuni din care venea spirtul nobil, iar acolo parte era băut ca rom, parte era introdus prin contrabandă în Austria și Polonia.

Negustorii din Hamburg nu s-au limitat la falsificarea romului. Cu genialitatea care-i caracteriza, ei au prevăzut de la început ce viitor strălucit i se așterne rachiului de car-

tofi prusian. Ei experimentaseră deja tot felul de alte băuturi, și încă la sfîrșitul deceniului al 4-lea în Germania de nord neprusiană toți cei care se pricepeau cît de cît la vinuri refuzau să-și mai procure vinuri albe franțuzești de la Hamburg, pentru că era îndeobște cunoscut că acolo acestea erau îndulcite cu acetat de plumb și, prin urmare, erau otrăvitoare. Cu toate acestea însă, spirtul de cartofi a devenit în curînd baza falsificării pe scară tot mai largă a băuturilor. După rom a urmat coniacul, la a cărui fabricare era nevoie de mai multă pricepere. În curînd vinul a început să fie amestecat cu spirt și, în cele din urmă, s-a ajuns pînă acolo încît se produceau vinuri de Porto și vinuri spaniole... fără nici un pic de vin : din spirt, apă și sucuri vegetale, care de multe ori erau înlocuite cu chimicale. Această afacere prospera cu atît mai mult, cu cît în multe țări asemenea practici fie că erau pur și simplu interzise, fie că erau atît de aproape de încălcarea legilor penale, încît se socotea mai înțelept să se renunțe la ele. Hamburgul însă era reședința comerțului liber neîngrădit, și falsificările „spre binele Hamburgului” luau amploare.

Dar monopolul acestei falsificări n-a fost de lungă durată. După revoluția din 1848, cînd în Franța dominația exclusivă a mării finanțe și a unui grup de mari industriași cu vază a fost înlocuită cu dominația de scurtă durată a întregii burghezii, fabricanții și comercianții francezi au început să înțeleagă ce forțe miraculoase se ascund într-un butoi cu spirt de cartofi prusian. Ei au început să falsifice coniacul încă la ei acasă, în loc să-l expedieze nefalsificat în străinătate ; și mai ales coniacul (numesc așa pe scurt orice rachiu distilat din tescovină de struguri) destinat consumului intern era înnobilit cu un adaos serios de spirt de cartofi prusian. Datorită acestui fapt, coniacul — singurul rachiu care în Franța are un consum de masă — s-a ieftinit considerabil. Cel de-al doilea Imperiu a ocrotit aceste escrocherii, bineînțeles în interesul maselor asuprite, așa că, la răsturnarea dinastiei napoleoniene, constatăm că, grație acțiunii binefăcătoare a rachiului vechi prusian, beția, care în Franța era înainte aproape necunoscută, a căpătat o largă răspîndire.

O serie de recolte de struguri din cale-afară de proaste și, în sfîrșit, tratatul comercial din 1860, care a făcut Anglia accesibilă comerțului cu vinuri al Franței, au prilejuit un nou avînt. Vinurile slabe din acești ani de recolte proaste, a căror acreală nu putea fi înlăturată cu ajutorul adaosului de zahăr,

necesitau un adaos de alcool pentru a le mări tăria. De aceea erau amestecate cu spirt prusian. În afară de aceasta, englezii erau obișnuiți cu vinuri tari și vinurile franțuzești naturale, care erau acum exportate în cantități masive, li se păreau englezilor mult prea slabe și reci. Și ce putea fi mai indicat pe lume pentru a le da tărie și a le încălzi decât spirtul prusian? Bordeaux devenea din ce în ce mai mult centrul de falsificare a vinurilor franțuzești, spaniole și italienești — transformate acolo în „vinuri fine de Bordeaux” — și totodată centrul... de folosire a spirtului prusian.

Da, vinuri spaniole și italienești! De când consumul vinurilor roșii franțuzești — și nici un burghez n-ar bea altele — a atins asemenea proporții în Anglia, în America de Nord și de Sud și în colonii, nici chiar marea bogăție de vinuri, aproape inepuizabilă, a Franței n-a mai fost suficientă. Aproape întreaga recoltă de struguri din nordul Spaniei, printre altele întreaga recoltă a Riojei — ținut din valea Ebrului bogat în vinuri — pleacă la Bordeaux. Tot acolo sînt trimise din Genova, Livorno, Neapole vase întregi încărcate cu vin. În timp ce aceste vinuri sînt tratate cu spirt prusian pentru a putea suporta transportul pe mare, acest export de vinuri urcă prețurile lor în Italia și Spania în așa măsură, încît devin complet inaccesibile pentru masa populației muncitoare, care înainte le bea zilnic. În loc de vin, ea bea rachiul, iar componentul principal al acestui rachiul este din nou spirtul de cartofi prusian. De altfel, d-l von Kardorff se plînge în Reichstag că, în Italia, acest lucru nu se întîmplă în suficientă măsură.

Oriunde ne-am îndrepta privirea, pretutindeni găsim spirt prusian. Spirtul prusian se întinde incomparabil mai departe decât brațul guvernului imperial german. Și oriunde întîlnim acest spirt, el servește în primul rînd... la falsificare. El devine procedeul care face transportabile pe mare vinurile din sudul Europei, sustrăgîndu-le astfel populației muncitoare indigene. Și tot așa cum lancea lui Ahile vindeca rănile produse de ea însăși²⁹, spirtul prusian oferă clasei muncitoare, căreia i-a fost răpit vinul, o compensație în rachiul falsificat! Spirtul obținut din cartofi înseamnă pentru Prusia ceea ce sînt articolele de fier și de bumbac pentru Anglia: articolul care reprezintă Prusia pe piața mondială. Așa că cel mai nou adept și totodată regenerator al socialismului, d-l Eugen Dühring, putea să proslăvească distileriile, „în primul rînd... ca pe o

legătură firească (a industriei) cu agricultura" și să spună triumfător :

„Importanța producției de spirt este atît de mare, încît ea poate fi mai curînd subapreciată decît supraapreciată !”³⁰

Și, bineînțeles, „anch'io son pittore” (și eu sînt pictor, cum a spus Correggio³¹) înseamnă în prusiană : „Și eu sînt producător de rachiu”.

Dar cu aceasta n-am epuizat încă nici pe departe minunile pe care le înfăptuiește rachiul de cartofi prusian.

„Dacă înainte în aceste regiuni trăiau — după cum spune d-l von Kardorff — aproximativ 1 000 de oameni pe mila pătrată, acum, datorită fabricării spirtului, pămîntul poate hrăni aproximativ 3 000 de oameni pe mila pătrată”.

Și acest lucru este în general exact. Nu știu la ce perioadă se referă d-l von Kardorff, care apreciază populația la 1 000 de oameni pe mila pătrată. O astfel de perioadă de bună seamă că a existat cîndva. Dacă excludem însă provinciile Saxonia și Silezia, în care distileriile, în comparație cu celelalte industrii, joacă un rol mai puțin important, precum și Posenul, din care cea mai mare parte, în pofida eforturilor depuse de guvern, continuă să-și manifeste o singură dorință — să rămînă polonez, ne mai rămîn cele trei provincii : Brandenburg, Pomerania și Prusia. Aceste trei provincii au împreună o suprafață de 2 415 mile pătrate. În 1817 ele aveau o populație de 3 479 825 de locuitori, sau 1 441 de locuitori pe mila pătrată. În 1871 aveau 7 432 407 locuitori, sau 3 078 de locuitori pe mila pătrată. Sîntem întru totul de acord cu d-l von Kardorff atunci cînd consideră această creștere a populației în primul rînd ca un rezultat direct sau indirect al distilării rachiului. Dacă adăugăm aici și regiunea Altmark, partea de nord a Sileziei Inferioare, a cărei populație se ocupa cu agricultura, și în special partea germană a Posenului, unde populația s-a format în același fel, găsim adevărata regiune a rachiului, dar, în același timp, și nucleul monarhiei prusiene. Și astfel se deschide o perspectivă cu totul nouă. Distilarea alcoolului se dovedește în prezent adevărata bază materială a Prusiei moderne. Fără ea iuncherii prusieni ar fi pierit ; moșiile lor ar fi fost în parte cumpărate de marii magnați funciari, care ar fi format, după modelul rusesc, o aristocrație puțin numeroasă, iar în parte ar fi fost îmbucătățite, formînd baza unei pături țărănești independente. Fără distilarea

alcoholului, nucleul Prusiei ar fi rămas un ținut cu aproximativ 2000 de locuitori pe mila pătrată, incapabil să joace pe viitor vreun rol în istorie, fie el pozitiv sau negativ, pînă cînd industria burgheză nu s-ar fi dezvoltat în suficientă măsură pentru a prelua și aici conducerea socială și, poate, și pe cea politică. Distilarea alcoolului a dat o altă orientare acestei dezvoltări. Pe un teren care nu produce aproape nimic în afară de cartofi și iuncheri de la țară, dar acestea pe scară largă, distilarea alcoolului a reușit să țină piept concurenței întregii lumi. Prusia, bucurîndu-se de o cerere mereu crescîndă — datorită împrejurărilor deja menționate —, s-a putut ridica la nivelul de fabrică centrală de rachiou a lumii. În condițiile sociale existente, acest lucru nu însemna altceva decît formarea, pe de o parte, a unei clase de proprietari funciari mijlocii, ai căror fii mai mici urmează să reprezinte principalul material pentru formarea cadrelor de ofițeri și pentru birocrație, adică o nouă prelungire a duratei vieții iuncherimii; pe de altă parte, formarea unei clase de semi-iobagi, care crește relativ repede și din cadrul căreia se recrutează masa „regimentelor active” ale armatei. Asupra situației acestei mase muncitoare, teoretic liberă, dar practic în mare parte absolut dependentă de moșier prin contracte anuale, prin plată în natură, prin condițiile de locuit și, în sfîrșit, prin puterea polițienească pe moșii, care n-a făcut decît să îmbrace altă formă în urma noii legi cu privire la administrația districtuală ³², — asupra situației acestei mase ne putem forma o imagine din lucrările profesorului von der Goltz. Pe scurt, dacă Prusia a fost în stare să digere cît de cît teritoriile de pe malul de vest al Elbei, înghițite în 1815, să înăbușe în 1848 revoluția de la Berlin, să se situeze în 1849, în pofida răscoalelor din Renania și din Westfalia, în fruntea reacțiunii germane, să ducă în 1866 războiul împotriva Austriei, iar în 1871 să supună întreaga Germanie Mică dominației celei mai înapoiate, mai inerte și mai inculte părți, încă semif feudale, a Germaniei — cui i se datoresc toate acestea? Distilării alcoolului!

II

Să revenim, totuși, la Reichstag. La discuții au participat în special d-l von Kardorff, d-l von Delbrück și Krüger, reprezentantul orașului Hamburg în Bundesrat. Potrivit acestor

dezbateri s-ar părea că i-am făcut o nedreptate strigătoare la cer spiritului de cartofi prusian. Tot răul se trage de la spiritul rusesc, nu de la cel prusian. D-l von Kardorff se plinge că unii fabricanți din Hamburg transformă în spirit vodca rusească (iar aceasta, după cum subliniază d-l Krüger, este distilată din *cereale*, și nu din cartofi), pe care apoi „o expediază ca spirit german, stricînd astfel bunul renume al spiritului prusian”. D-lui Delbrück „i s-a spus că o astfel de substituire s-ar lovi de mari greutăți, deoarece pînă în prezent nu s-a reușit ca din vodca rusească să se fabrice un spirit *inodor*, așa ca din rachiul german”, la care el a menționat prevăzător : „Domnilor, acest lucru, firește, nu pot să-l știu”.

Așadar, tot răul se trage de la spiritul de cereale rusesc, și nu de la cel de cartofi prusian. Spiritul de cartofi prusian este „inodor”, adică nu conține ulei de fusel; spiritului de cereale rusesc nu i s-a putut încă îndepărta mirosul, prin urmare conține ulei de fusel, iar atunci cînd este vîndut drept spirit prusian, îi strică acestuia renumele de spirit fără basamac. În concluzie, noi am calomniat acest spirit prusian „fără basamac” în mod ticălos și cu intenții vădit dușmănoase imperiului. Să vedem cum stau lucrurile în realitate.

Există într-adevăr un mijloc de a separa rachiul de basamac prin tratarea lui cu mangal aprins. De aceea spiritul din comerț în ultimul timp conține în general mai puțin ulei de fusel. Dar între cele două sorturi de rachiu de care ne ocupăm aici există următoarea diferență : spiritul preparat din cereale poate fi *complet* separat de basamac fără prea multă greutate, în timp ce separarea de basamac a spiritului obținut din cartofi este mult mai complicată, iar în marea producție — practic imposibilă, astfel că și la cel mai curat spirit preparat din rachiu de cartofi se simte întotdeauna mirosul de basamac atunci cînd te freci cu el pe mină. De aici regula ca în farmacii sau la fabricarea lichiorurilor fine să se folosească, sau în orice caz să trebuiască să se folosească (deoarece chiar și aici se fac falsificări !) numai spiritul de cereale și în nici un caz spiritul de cartofi.

La cîteva zile după ce publicase dezbaterile de mai sus cu privire la rachiu, „Kölnische Zeitung” publica (la 8 februarie, prima ediție), printre diverse știri, tînguirile unui băutor din Renania :

„Ar fi foarte de dorit să existe posibilitatea de a dovedi *adaosul de spirit de cartofi și în vinurile fine*. Ce-i drept, *mahmureala ulterioară* demonstrează acest lucru, dar prea tîrziu. Spiritul de cartofi *conține ulei de*

fusel, însă mirosul neplăcut al acestuia este anihilat de mirosul specific al vinului. *Această falsificare este una dintre cele mai răspândite*”.

În sfârșit, pentru a-i liniști pe producătorii de rachiu din vechea Prusie, d-l Krüger dă publicității faptul îngrijorător că pe piața din Hamburg spiritul de cereale rusesc se plătește cu *patru mărci mai mult* decât spiritul de cartofi prusian. La 7 februarie acesta din urmă a fost cotate la Hamburg la prețul de 35 de mărci pentru 100 de litri; prețul spiritului rusesc era deci cu 12% mai mare decât prețul celui prusian, al cărui bun renume, chipurile, îl strică!

Și, după toate acestea, priviți mina de nevinovăție jiginită a calomniatului, „inodorului” spirt prusian, grijuliu pentru reputația sa, virtuos, „fără basamac”, care în comerțul cu ridicata costă doar 35 de pfennigi litrul; mai ieftin decât berea! Dacă opunem dezbaterile faptelor, nu vom fi oare ispitiți să ne punem întrebarea: cine e luat aici drept prost?

Influența binecuvîntată a uleiului de fusel prusian este universală, pentru că, o dată cu spiritul de cartofi, el pătrunde în toate băuturile. De la sorturile mai proaste ale vinurilor de Mosela și de Rin, slabe și acrișoare, care, cu ajutorul zahărului de cartofi și al spiritului de cartofi, se transformă în mod miraculos în vinuri de Nierstein și de Brauneberg, de la vinul roșu prost, care din timpul tratatului comercial al lui Gladstone invadează Anglia, numindu-se acolo „Gladstone”, și pînă la vinurile de Chateau Lafitte, Champagne, Porto și Madeira, pe care le beau burghezii în India, China, Australia și America, nu există nici o bătură în compoziția căreia să nu între uleiul de fusel prusian. Producția acestor băuturi prosperă pretutindeni unde crește vița de vie și unde sînt înmagazinate mari cantități de vin, iar producătorii înalță acolo osanale spiritului de cartofi. Dar consumatorii? Datorită „mahmurelii”, consumatorii află în ce constă binecuvîntarea basamacului prusian și caută să se țină cît mai departe de această binecuvîntare. În Italia, după cum spune d-l von Kardorff, tratatul comercial se aplică în așa fel, încît pentru spiritul prusian se plătește o vamă excesiv de mare. Din cauza vămilor mari, exportul de spirt în Belgia, America și Anglia a devenit imposibil. În Franța, vameșii lipesc etichete roșii pe butoaiile cu spirt ca să se știe că acestea sînt prusiene — este într-adevăr pentru prima oară că vameșii francezi au întreprins ceva de folos obștesc! Într-un cuvînt, s-a ajuns atît de departe, încît d-l von Kardorff exclamă cu desperare: „Domnilor, privind actuala situație a industriei de spirt ger-

man, veți vedea că toate țările refuză în modul cel mai laș *spiritul nostru!*" E firesc! Influența binefăcătoare a acestui spirt a ajuns, cu timpul, să fie cunoscută în întreaga lume, și unica modalitate de a scăpa de cea „mahmureală” este interzicerea în general a importului de basamac.

Pe deasupra, și dinspre răsărit înaintează acum un nor greu, apăsător, amenințându-i pe împilații iuncheri producători de rachiu. Marele frate din Rusia, ultimul bastion și sprijin al tuturor rinduielilor vechi și onorabile împotriva furiei distructive moderne, începe și el acum să producă și să exporte rachiu, și tocmai rachiu de cereale, vînzîndu-l, pe deasupra, la un preț tot atît de scăzut ca și cel la care își vînd iuncherii prusieni rachiuul lor de cartofi. Din an în an crește producția și exportul acestui rachiu rusesc, iar dacă pînă acum la Hamburg era distilat pentru a se obține din el spirt, în prezent, după cum ne spune d-l Delbrück, „într-o serie de porturi rusești... se construiesc deja cîteva întreprinderi, utilate cu aparate excelente pentru distilarea rachiuului rusesc”, și el le atrage atenția domnilor iuncheri că din an în an vor putea face față tot mai greu concurenței rusești. D-l Kardorff își dă perfect de bine seama de acest lucru și cere guvernului să interzică categoric tranzitul spirtului rusesc prin Germania.

Totuși, d-l von Kardorff, ca deputat al liber-conservatorilor, ar fi trebuit să aprecieze mai just poziția guvernului imperial german față de Rusia. După anexarea Alsaciei și Lorenei și după nemaipomenitele despăgubiri de război în valoare de cinci miliarde, în urma cărora Franța a devenit un aliat inevitabil al *oricărui* dușman al Germaniei, și urmînd o politică în urma căreia te faci peste tot stimat, sau mai degrabă temut, dar nicăieri iubit, nu rămînea decît o *singură* alternativă: ori să zdrobești repede și Rusia, ori... să-ți asiguri alianța Rusiei (în măsura în care te poți bizui pe Rusia), devenind o slugă supusă a diplomației ruse. Întrucît prima variantă era greu de admis, s-a impus cea de-a doua. Prusia, și o dată cu ea întregul imperiu, se află din nou în aceeași stare de dependență față de Rusia ca și după 1815 și după 1850, iar „Sfînta Alianță”, întocmai ca după 1815, servește doar drept paravan pentru această dependență. Rezultatul tuturor victoriilor glorioase este acela că Germania rămîne, ca și mai înainte, a cincea roată la căruța europeană. Și se mai miră Bismarck că publicul german continuă să se intereseze mai mult de evenimentele din străinătate, unde

se află într-adevăr centrele hotărîtoare, decît de treburile guvernului imperial, care nu prezintă nici o importanță în Europa, sau de discursurile din Reichstag, care nu prezintă nici o importanță în Germania ! Să se interzică tranzitul spiritului rusesc ! Aș vrea să-l văd pe cancelarul care ar îndrăzni să facă acest lucru fără să aibă în buzunar declarația de război împotriva Rusiei ! Iar cînd d-l von Kardorff lansează guvernului imperial o asemenea pretenție ciudată, ai putea crede că nu numai dacă *bei* rachiul, ci și dacă îl *prepari* și se tulbură mințile. Se știe doar că în ultimul timp producători de rachiul mai vestiți decît d-l von Kardorff au întreprins lucruri cărora, privite chiar din propriul lor punct de vedere, nu li se poate găsi absolut nici o explicație rațională.

De altfel, e cît se poate de evident că această concurență rusă îi umple de o groază fără margini pe iuncherii producători de rachiul. În Rusia centrală există regiuni întregi în care pîinea este tot atît de ieftină ca și cartofii în Prusia. Tot așa și combustibilul este în cea mai mare parte mai ieftin în Rusia decît în regiunile în care avem noi distileriile. Există toate premisele materiale. Ce e de mirare în faptul că, la fel ca și iuncherii prusieni, o parte a nobilimii ruse investeste în distilerii banii primiți de la stat în contul țăranilor pentru răscumpărarea servituților feudale ? Ce e de mirare că aceste distilerii se extind repede în urma dezvoltării continue a pieței și a precăderii pe care o va avea întotdeauna, la un preț egal sau puțin mai ridicat, rachiul de cereale față de cel de cartofi și că încă de pe acum se poate prevedea timpul cînd producția lor va înlătura cu totul de pe piață spiritul de cartofi prusian ? În cazul de față, orice lamentări și vaiete sînt inutile. Legile producției capitaliste, atîta timp cît va dura aceasta, nu sînt însă necruțătoare numai pentru iuncheri. Datorită concurenței ruse se apropie ziua cînd va cădea sfîntul Ilion, cînd faimoasa industrie de rachiul prusiană va dispărea de pe piața mondială și în cel mai bun caz va mai inunda cu basamac piața internă. Dar în ziua cînd li se va smulge iuncherilor prusieni coiful de producători de rachiul și le va rămîne doar coiful cu blazon sau, cel mult, coiful militar — în acea zi va veni și sfîrșitul Prusiei. Chiar dacă facem abstracție de întregul mers al istoriei mondiale, de posibilitatea, probabilitatea sau inevitabilitatea unor noi războaie sau revoluții, ajunge concurența rachiului rusesc pentru a ruina Prusia, în măsura în care distruge industria care susține agricultura provinciilor răsăritene pe actuala ei

treaptă de dezvoltare. Dar implicit ea distruge și condițiile de viață ale iuncherilor de la răsărit de Elba și ale iobagilor lor — 3 000 pe mila pătrată; implicit ea distruge baza statului prusian — pepiniera de ofițeri, subofițeri și de soldați care se supun necondiționat ordinelor, precum și pepiniera din care se constituie nucleul birocrăției, pepiniera care imprimă actualei Prusii caracterul ei specific. O dată cu distrugerea distileriiilor de rachiu se prăbușește și militarismul prusac; or, fără el Prusia nu mai înseamnă nimic. Atunci aceste provincii răsăritene vor trebui să se mulțumească din nou cu locul care li se cuvine în Germania, potrivit numărului redus al populației lor, industriei lor subordonate agriculturii, relațiilor lor semif feudale, slabei dezvoltări a civilizației orașelor și a învățămîntului general. Atunci celelalte regiuni din Imperiul german, eliberate de sub jugul acestei dominații de tip aproape medieval, vor răsufli ușurate și-și vor ocupa locul care le revine potrivit dezvoltării lor industriale și culturale mai înalte. Provinciile răsăritene își vor alege singure alte ramuri industriale, mai puțin dependente de agricultură și care admit în mai mică măsură mijloacele feudale de producție și totodată își vor pune armatele nu la dispoziția statului prusian, ci a social-democrației. Restul lumii va jubila fiindcă, în sfîrșit, se va pune capăt o dată pentru totdeauna intoxicării cu basamac prusian; iar iuncherii prusieni și statul prusian, care „se va dizolva, în sfîrșit, în Germania”, vor fi nevoiți să se consoleze cu cuvintele poetului:

Ca să devii nemuritor în cîntec,
În viață trebuie să mori*.

* Schiller: „Zei Greciei”. — *Nota red.*

FRIEDRICH ENGELS

Wilhelm Wolff³³

Scris de F. Engels în perioada
iunie-noiembrie 1876

Publicat în „Die Neue Welt” nr. 27,
28, 30, 31, 40, 41, 42, 43, 44, 45
și 47 din 1, 8, 22 și 29 iulie,
30 septembrie, 7, 14, 21 și 28 octombrie,
4 și 25 noiembrie 1876 și în broșura:
„Die schlesische Milliarde”
von Wilhelm Wolff. Mit Einleitung
von Friedrich Engels.
Hottingen-Zürich, 1886

Se tipărește după textul
apărut în ziar, confruntat
cu textul broșurii

Tradus din limba germană

Semnat: *Friedrich Engels*

Era, dacă nu mă înșel, către sfârșitul lunii aprilie 1846. Marx și cu mine locuiam pe atunci într-una din suburbiile Bruxelles-ului; eram tocmai ocupați cu elaborarea în comun a unei lucrări³⁴, când am fost anunțați că un domn din Germania dorește să ne vorbească. În fața noastră a apărut un om scund, dar bine legat; expresia feței lui trăda în egală măsură bunăvoință și hotărâre calmă; aspectul unui țaran din răsăritul Germaniei, în haine de burghez dintr-un orașel din răsăritul Germaniei. Acesta era Wilhelm Wolff. Urmărit pentru un delict de presă, el reușise să scape de închisoarea prusiană. N-am bănuțit la prima vedere ce om ales se ascunde sub această înfățișare ștearsă. Au fost însă suficiente câteva zile pentru ca între noi și noul nostru tovarăș de exil să se înfiripe o prietenie sinceră și să ne convingem că nu avem de loc de-a face cu un om obișnuit. Foarte curînd ni s-au dezvăluit spiritul său fin, format la școala clasicismului antic, umorul său suculent, înțelegerea clară a unor probleme teoretice complicate, ura sa înverșunată împotriva tuturor acelor care asupresc masele, firea sa energică și în același timp potolită; dar au fost necesari ani îndelungați de activitate în comun și de relații prietenești în luptă, în victorii și în înfrîngerii, în vremuri bune și rele pentru a putea aprecia pe deplin tăria de neclintit a caracterului său, devotamentul său absolut, mai presus de orice bănuială, neștrămutatul său simț al datoriei, la fel de exigent față de dușmani ca și față de prieteni și față de el însuși.

I

Wilhelm Wolff s-a născut la 21 iunie 1809 la Tarnau, în apropiere de Frankenstein, în Silezia. Tatăl său, un țaran

din categoria dependenților ereditari, ținea o circiumă (în limba poloneză — karczma, unde se țineau ședințele judecătoreiei sătești), ceea ce nu-l scutea de obligația de a presta, împreună cu nevasta și copiii, muncă de clacă pentru senior. În felul acesta, de mic copil, Wilhelm nu numai că a cunoscut, dar a și simțit pe propria lui piele soarta amară a țăranului iobag din Prusia orientală. Dar el a învățat și altceva. Mama sa, despre care vorbea întotdeauna cu o deosebită afecțiune și care avea un nivel de cultură mai ridicat decât cel obișnuit în mediul din care făcea parte, a trezit și a cultivat în el minia împotriva cruntei exploatare și a felului mîrșav în care seniorii feudali îi tratau pe țărani. Cum a clocotit în el de-a lungul întregii sale vieți această minie, vom vedea cînd vom ajunge la acea perioadă a vieții sale în care a putut, în sfîrșit, să-și manifeste minia în public. Foarte curînd s-au vădit aptitudinile băiatului de țăran și dragoste sa pentru învățatură; era cît se poate de indicat să urmeze liceul, dar cîte obstacole trebuiau învinse ca să se realizeze acest lucru! Abstracție făcînd de greutățile bănești, în calea lui stăteau seniorul și vâtaful acestuia, fără de care nu se putea întreprinde nimic. E drept, dependența ereditară era desființată pe hîrtie din 1810, dar rămăseseră în vigoare servituțiile feudale, claca, jurisdicția și poliția seniorială și, alături de ele, continua de fapt să existe și dependența ereditară. Și, desigur, domnii proprietari funciari și slugoii lor preferău să facă din odraslele țăranilor păzitori de porci, și nu studenți. Toate piedicile au fost însă înlăturate. Wolff a urmat liceul din Schweidnitz și apoi Universitatea din Breslau. În timpul cît a frecventat aceste instituții a fost nevoit să se întrețină mai mult singur, dînd ore particulare. La universitate s-a ocupat cu predilecție de filologia clasică; dar n-a fost un filolog de școală veche, care să despice firul în patru; marii poeți și prozatori ai grecilor și romanilor au găsit la el deplină înțelegere, rămînînd lectura lui preferată de-a lungul întregii vieți.

Era tocmai pe punctul de a-și termina studiile universitare, cînd Bundestagul³⁵ și guvernele austriac și prusian au reluat prigoana împotriva demagogilor³⁶, la care se renunțase, în sfîrșit, în deceniul al 3-lea. Ca membru al unei asociații studentești, Wolff a fost și el arestat în 1834; ani de zile a fost purtat pentru cercetări din închisoare în închisoare și în cele din urmă a fost condamnat. Ce condamnare a primit? Nu cred ca el să fi considerat vreodată că merita

să vorbească despre acest lucru. Fapt este că a ajuns în fortăreața Silberberg. Aici a întâlnit tovarăși de suferință, printre alții și pe Fritz Reuter. Cu câteva luni înainte de moarte, lui Wolff i-a căzut în mină cartea lui Reuter „Ut mine Festungstid” *, și, descoperind în autor pe vechiul său tovarăș de suferință, el i-a scris neîntârziat prin intermediul editurii ³⁷. Reuter i-a trimis imediat o scrisoare lungă de răspuns extrem de cordială, pe care o am în față și din care reiese că cel puțin la 12 ianuarie 1864 vechiul demagog era orice, numai un pocăit docil nu.

„Stau aici — scrie el — de nu mai puțin de 30 de ani, părul mi-a încărunit, și tot mai aștept o revoluție adevărată, în care voința poporului să se afirme, în sfârșit, energic, dar ce folos? ...Dacă poporul prusian ar refuza măcar să plătească impozitele, acesta ar fi singurul mijloc de a scăpa de Bismarck & Co. și de a-l face să spumege pe bătrînul rege”.

La Silberberg, Wolff a avut parte de nenumăratele suferințe și puținele bucurii ale demagogilor închiși în fortăreață, pe care Fritz Reuter le-a descris atît de sugestiv și cu atîta umor în cartea amintită mai sus. Pentru aceia care erau închiși între zidurile umede ale cazematelor și îndurau iernile geroase era o mică compensație faptul că paza vechii temnițe era incredințată unor invalizi bătrîni, care formau așa-zisa garnizoană, dar care nu se distingeau de loc prin severitate, și uneori nu refuzau nici un păhărel de rachiu sau cîteva monede. Pe scurt, în 1839 sănătatea lui Wolff era atît de zdruncinată, încît a fost grațiat.

El a plecat la Breslau, încercînd să-și cîștige existența ca profesor. Dar își făcuse socotelile fără să aibă în vedere că are de-a face cu guvernul prusian. Silit să-și întrerupă studiile din cauza arestării, el n-a putut absolvi trieniul universitar și cu atît mai puțin să-și dea examenul. Dar în China prusacă putea face parte din breasla învățaților doar cine avea patalama la mînă. Altminteri, chiar dacă erai tot atît de erudit într-un domeniu cum era Wolff în domeniul filologiei clasice, nu puteai face parte din breaslă și erai deci lipsit de dreptul de a-ți valorifica cunoștințele în mod oficial. Rămînea posibilitatea de a da lecții particulare. În acest scop însă era necesară o autorizație din partea guvernului, iar atunci cînd Wolff a solicitat-o, ea i-a fost *refuzată*. Demagogul ar fi murit de foame sau ar fi fost obligat să se întoarcă la munca de clacă din satul său natal dacă în Prusia n-ar fi

* — „Amintiri din închisoare”. — Nota trad.

existat polonezi. Un moșier din Posen l-a angajat ca preceptor ; la acest moșier a stat cîțiva ani, despre care a vorbit întotdeauna cu o deosebită plăcere.

Reîntors la Breslau, a obținut, în sfîrșit, cu chiu cu vai, din partea prealăudabilului guvern regal, autorizația de a da ore particulare, ceea ce i-a permis să-și asigure cît de cît existența. Mai mult nici nu cerea acest om abît de puțin pretențios. Totodată a pornit din nou lupta împotriva asupririi, în măsura în care acest lucru era posibil în condițiile anevoioase de atunci. Trebuia să se limiteze să demaște în public anumite acte abuzive ale slujbașilor, proprietarilor funciari și fabricanților, dar și aici a întîmpinat greutăți din partea cenzurii. El nu s-a lăsat însă intimidat. Instanța superioară de cenzură de curînd înființată nu avea client mai frecvent și mai asiduu decît profesorul particular Wolff din Breslau. Nimic nu-l amuza mai mult decît să-și bată joc de cenzură, ceea ce, avînd în vedere obtuzitatea majorității cenzorilor, nu era prea greu de realizat de îndată ce cunoșteai într-o oarecare măsură părțile lor slabe. Așa, de pildă, a scandalizat la culme spiritele evlavioase, publicînd în ziarele de provincie sileziene următorul „cîntec” savuros despre păcătosul pocăit, extras dintr-o veche carte de cîntece bisericești folosită încă pe alocuri :

Nu-s bun decît de spînzurat,
Un păcătos, otrcapă ;
Păcatu-n mine a mușcat
Cum rusul mușcă-n ceapă.
Ciolanul milei, doamne, dă-mi,
Mă trage de urechi prin vămi ;
Că-s javră nu lua în seamă,
Și-n cerul milei, ia-mă !

Cu iuțea fulgerului cîntecul s-a răspîndit în întreaga Germanie, provocînd hohotele de ris ale necredincioșilor și indignarea „smeriților” *. Cenzorul s-a ales cu o săpuneală zdravănă, iar guvernul din nou nu l-a mai scăpat de atunci din ochi pe profesorul particular Wolff, acest spirit neastîmpărat, pe care nici cinci ani de temniță nu l-au putut potoli. Și, într-adevăr, n-a trecut mult timp, și s-a găsit iarăși un pretext pentru a-i intenta un proces. Vechea legislație prusiană împînzea întreaga țară cu un sistem ingenios de cap-

* — pietiştilor. — Nota trad.

cane, curse, lațuri și plase, de care nici măcar supușii loiali nu se puteau feri întotdeauna și în care cu atît mai vîrtos cădeau cei neloiali.

Delictul de presă de care a fost învinuit Wolff la sfîrșitul anului 1845 sau începutul anului 1846 era atît de minor, încît nici unul dintre noi nu-și mai poate aminti acum amănuntele³⁸. Dar urmărirea a luat asemenea proporții, încît Wolff, sătul de închisorile și fortărețele prusiene, a plecat în Mecklenburg pentru a scăpa de arestarea care-l amenința *. Aici a găsit un adăpost sigur la niște prieteni pînă cînd s-a putut aranja imbarcarea lui nestinjenită la Hamburg cu destinația Londra. La Londra, unde a activat pentru prima oară într-o organizație obștească — Asociația culturală comunistă a muncitorilor germani, care mai există și acum —, n-a rămas mult timp și, cum am mai spus, a venit la Bruxelles.

II

La Bruxelles a găsit repede de lucru într-o agenție de presă înființată acolo, care furniza ziarelor germane știri din Franța, Anglia și Belgia, redactate, în măsura în care acest lucru era posibil, în spirit social-democrat. Cînd „Deutsche-Brüsseler-Zeitung”⁴⁰ s-a pus la dispoziția partidului nostru, colabora și Wolff la acest ziar. În Asociația muncitorilor germani de la Bruxelles⁴¹, pe care o înființaserăm în acea vreme, Wolff a devenit curînd unul dintre cei mai agreați oratori. Aici făcea săptămînal o trecere în revistă a evenimentelor la ordinea zilei, adevărate capodopere de expunere populară, pline de vervă și vigoare, în care biciuia în special meschinăriile și josniciile atît ale stăpînirii, cît și ale supușilor din Germania. Aceste cronici politice deveniseră în așa măsură tema lui preferată, încît le expunea în acea formă populară de o nedezmînițită măiestrie la toate întrunirile la care participa.

Cînd a izbucnit revoluția din februarie, ea a avut imediat un puternic ecou la Bruxelles. Pîcuri de oameni se adunau în fiecare seară în piața mare din fața primăriei, care era ocupată de garda civilă și de jandarmerie; numeroase cîr-

* Potrivit celor apărute în Wermuth-Stieber: „Die Communisten-Verschwörungen des 19. Jahrhunderts”, II, S. 141³⁹, Wolff a fost condamnat în 1846 de către Tribunalul suprem din Breslau la trei luni închisoare pentru „un delict de presă”. [Nota lui Engels la ediția din 1886.]

ciumi și berării din jurul pieței erau pline pînă la refuz. Lumea striga „Vive la République!”, cînta Marsilieza, se înghesuia, înghiontea și era înghiontită. Aparent, guvernul nu dădea semne de viață, dar în provincii îi mobiliza pe rezerviști și îi rechema pe cei aflați în concediu. Totodată i s-a comunicat în taină lui Jottrand, cel mai de vază republican belgian, că regele este dispus să abdice dacă poporul dorește acest lucru, și că, dacă vrea, regele i-o poate confirma personal. Și, într-adevăr, regele Leopold i-a declarat lui Jottrand că în fundul sufletului său este republican și că nu va sta niciodată în calea Belgiei dacă ea dorește să devină republică; că singura lui dorință este ca totul să decurgă în mod pașnic și fără vărsare de sînge și că, de altfel, speră să primească o pensie cum se cuvine. Vestea s-a răspîndit pe sub mînă cu repeziciune și a potolit în așa măsură spiritele, încît nu s-a mai făcut nici o încercare de insurecție. Dar de îndată ce rezervele au fost adunate și majoritatea trupelor concentrate în jurul Bruxelles-ului — 3—4 zile au fost suficiente în acest scop într-o țărișoară ca Belgia —, nici n-a mai fost vorba de abdicare; pe înserate, jandarmeria s-a năpustit deodată cu săbiile scoase asupra mulțimii adunate în piață, operînd arestări în dreapta și în stînga. Printre primii care au fost astfel molestați și arestați se număra și Wolff, care mergea liniștit spre casă. Transportat la primărie, a fost din nou maltratată de către soldații din garda civilă, furioși, în stare de ebrietate, iar apoi, după cîteva zile de închisoare, a fost expedit peste graniță, în Franța.

La Paris n-a rămas mult timp. Revoluția din martie de la Berlin, precum și pregătirile pentru parlamentul din Frankfurt și Adunarea din Berlin l-au determinat să plece mai întîi în Silezia, pentru a activa acolo în vederea victoriei elementelor radicale în alegeri. De acolo voia să vină la noi, de îndată ce vom fi înființat un ziar, fie la Köln, fie la Berlin. Datorită simpatiei generale de care se bucura, precum și elocinței sale viguroase populare, a reușit, îndeosebi în circumscripțiile electorale rurale, să fie trecuți pe liste candidați radicali, care, fără intervenția lui, n-ar fi avut nici un fel de șanse.

Între timp a apărut la Köln, la 1 iunie, „Neue Rheinische Zeitung”, avînd ca redactor-șef pe Marx; curînd a venit și Wolff ca să-și ia în primire postul în redacție. În redacția compusă exclusiv din oameni tineri, sîrguința sa neobosită, precum și meticuloasa și neabătuta sa conștiinciozitate constituiau un dezavantaj pentru el prin faptul că ceilalți își luau

uneori cîteva ore libere în plus, fiind siguri că „Lupus * va avea grijă ca ziarul să fie gata la timp”; și trebuie să recunosc că nici eu nu eram cu totul nevinovat în această pricină. De aceea, în prima perioadă de apariție a ziarului, Wolff s-a ocupat mai mult de lucrările curente decît de articolele de fond. Curînd a găsit însă un mijloc pentru a transforma și această muncă într-o activitate de sine stătătoare. În rubrica curentă „Din țară” apăreau știrile din micile state germane, iar el relata cu un umor inegalabil obtuzitatea și filistinismul provincial atît al guvernanților, cît și al celor guvernați. În același timp, făcea săptămînal la Asociația democratică ⁴² o trecere în revistă a evenimentelor zilei, așa că în scurt timp a devenit și aici unul dintre oratorii cei mai îndrăgiți și cu autoritate.

Prostia și lașitatea crescîndă a burgheziei, după bătălia din iunie de la Paris, permiseseră reacțiunii să se întărească. Camarilele de la Viena, Berlin, München etc. lucrau mină în mină cu nobilul regent al Imperiului **, iar din culise, diplomația rusă trăgea sforile care făceau să danseze aceste marionete. Atunci, în septembrie 1848, sosise momentul ca acești domni să treacă la acțiune. Sub presiunea directă și indirectă a Rusiei (prin intermediul lordului Palmerston) se încheiase prima campanie din Schleswig-Holstein cu rușinosul armistițiu de la Malmö ⁴³. Parlamentul din Frankfurt nu se sfiise să-l aprobe, renegînd astfel pe față și în mod indubitabil revoluția. Răspunsul a fost insurecția de la Frankfurt din 18 septembrie; ea a fost înăbușită. Aproape concomitent a izbucnit la Berlin conflictul dintre Adunarea constituantă conciliatoare ⁴⁴ și coroană. La 9 august, printr-o adresă extrem de docilă, ba chiar timidă, Adunarea rugase guvernul să facă totuși ceva pentru a nu mai permite ofițerilor reacționari să-și afișeze într-un mod atît de vizibil și de scandalos atitudinea lor nerușinată. Cînd, în septembrie, Adunarea a cerut punerea în aplicare a acestei hotărîri, răspunsul a fost instaurarea guvernului net reacționar al lui Pfuël, în frunte cu un general (19 septembrie) și numirea faimosului Wrangel în postul de comandant suprem al trupelor din Brandenburg; două avertismente transparente date conciliatorilor berlinezi, de a pleca

* — Numele dat de prieteni lui W. Wolff (Wolff — lup, în latină — lupus). — *Nota trad.*

** — arhiducele Johann. — *Nota red.*

capul sau de a fi trimiși la plimbare. Fierberea era generală. Și la Köln au avut loc mitinguri și s-a înființat un comitet de apărare. Guvernul a hotărît să dea prima lovitură la Köln. În consecință, în dimineața zilei de 25 septembrie au fost arestați numeroși democrați, printre care și actualul primar general, cunoscut pe atunci de toți sub numele de „Becker cel roșu”. Agitația creștea. După-amiază în piața veche s-a ținut o adunare populară. Ea a fost prezidată de Wolff. Piața era încercuită de garda civilă, care, deși nu era ostilă mișcării democratice, se gîdea în primul rînd să-și apere propria ei piele. Întrebată fiind ce caută acolo, ea a răspuns că a venit pentru a apăra poporul. Deodată, în piață au năvălit oameni, strigînd : „Vin prusienii !”. Joseph Moll, arestat și el în cursul dimineții, dar eliberat de popor, și care tocmai luase cuvîntul, a strigat : „Cetățeni, vreți să fugiți din fața prusienilor ?” — „Nu, nu !” — i s-a răspuns. — „Atunci trebuie să ridicăm baricade !”, și imediat s-a trecut la acțiune. Se știe cum s-a sfîrșit ziua baricadelor din Köln. Provocată de o alarmă falsă, fără a întîmpina vreo rezistență, fără arme (prudenți, cei din garda civilă au plecat la casele lor), întreaga mișcare a luat sfîrșit fără să fi curs o picătură de sînge ; guvernul și-a atins scopul : la Köln s-a declarat starea de asediu, garda civilă a fost dezarmată, „Neue Rheinische Zeitung” suspendată, iar redactorii ei au fost siliți să plece în străinătate.

III

Starea de asediu din Köln n-a fost de lungă durată. Ea a fost ridicată la 4 octombrie. La 11 octombrie „Neue Rheinische Zeitung” a apărut din nou. Wolff plecase la Dürkheim, în Palatinat, unde era lăsat în pace. Atît el cît și alți cîțiva membri ai redacției erau puși sub urmărire, emițîndu-se mandate de arestare împotriva lor pentru comploturi etc. Dar pe Wolff al nostru nu l-a răbdat inima să stea mult în Palatinat, și, cînd s-a terminat culesul viilor, ne-am trezit deodată din nou cu el la redacție, în strada Unter Hutmacher 17. A reușit să găsească chiar alături o locuință, din care putea veni la redacție prin curte, fără să mai treacă pe stradă. Dar curînd s-a săturat de captivitate ; sub pretextul că merge să-și cumpere tutun, aproape în fiecare seară pornea de acasă pe întuneric, îm-

brăcat într-un palton lung și cu o șapcă cu cozorocul mare pe cap. Credea că nu putea fi recunoscut, cu toate că silueta lui ciolănoasă, ieșită din comun, mersul apăsător îți săreau imediat în ochi; în orice caz, n-a fost trădat. Așa a dus-o mai multe luni, în timp ce noi ceilalți am fost scoși unul câte unul de sub urmărire. La 1 martie 1849 ni s-a comunicat, în sfârșit, că nu mai exista nici un pericol, și atunci Wolff s-a prezentat judecătorului de instrucție, care i-a declarat și el că întregul proces a fost clasat, fiind pornit pe baza unor rapoarte exagerate ale poliției.

Între timp, la începutul lunii decembrie se dizolvase Adunarea din Berlin și începuse perioada reacțiunii inaugurate de Manteuffel. Una dintre primele măsuri luate de noul guvern a fost aceea de a-i liniști pe seniorii feudali din Prusia orientală în ceea ce privește dreptul de a-i pune pe țărani să muncească în folosul lor fără nici o plată, drept care le fusese contestat. După zilele din martie, țărani din Prusia orientală încetaseră pretutindeni să mai presteze clacă, iar în unele locuri îi siliseră chiar pe seniorii feudali să le dea declarații în scris că renunță la clăci. Nu mai era nevoie, prin urmare, decît să se legisfeze situația creată pentru ca țăranul de la răsărit de Elba, atîta amar de vreme exploatat pînă la sînge, să devină un om liber. Dar Adunarea din Berlin, după 59 de ani de la 4 august 1789, cînd Adunarea națională franceză a desființat fără nici o despăgubire *toate* servituțiile feudale, nu se putea încă hotărî să facă un asemenea pas. Au fost intrucitva ușurate condițiile răscumpărării clăcii și numai cîteva dintre cele mai scandaloase și mai revoltătoare privilegii feudale urmau să fie desființate fără despăgubire; înainte însă ca acest proiect de lege să fie adoptat definitiv, a avut loc dizolvarea Adunării, și d-l Manteuffel a declarat că guvernul nu va admite niciodată ca un *asemenea* proiect să devină lege. În felul acesta se spulberaseră speranțele țărănilor clăcași din vechea Prusie și era nevoie să fie înrîuriți, lămurindu-li-se situația lor. În acest scop Wolff era omul cel mai indicat. Nu numai pentru că el însuși era fiu de țăran iobag și în copilărie făcuse muncă de clacă; nu numai pentru că nutrea și acum față de asupritorii feudali toată ura înverșunată pe care o asemenea copilărie o sădise în inima lui; dar nimeni nu cunoștea atît de amănunțit metodele de înrobire feudală practicate în Silezia, provincie care putea fi conside-

rată o colecție completă a celor mai variate forme ale acestora *.

Wolff a pornit campania în numărul din 17 decembrie 1848 printr-un articol în legătură cu mai sus-amintita declarație a guvernului. La 29 decembrie a urmat un al doilea articol, încă mai tăios, în legătură cu „Decizia cu privire la reglementarea temporară a relațiilor agrare din Silezia”.

Această decizie, spunea Wolff,

„reprezintă o chemare adresată domnilor principii, demnitarii, conți, baroali etc., să nu piardă timpul și, la adăpostul legii, să jecmănească și să spolieze «temporar» populația rurală, pentru ca după un an de belșug să poată suporta cit mai ușor anii de foamete care vor urma. Pînă în martie, Silezia fusese pămîntul făgăduinței pentru domniii proprietari funciari. Datorită legilor de răscumpărare din 1821, iuncherimea feudală s-a căpătuit cit a putut. În urma răscumpărărilor, care pretutindenii erau

* În ediția din 1866, în locul textului care urmează pînă la propoziția: „Dar să revenim la Wolff” (vezi volumul de față, p. 91), Engels a scris:

„Astfel a pornit Wolff campania împotriva seniorilor feudali, care a culminat cu «Miliardul silezian», lucrare asupra careia voi reveni mai tîrziu. Era o campanie care trebuia, de fapt, să fie dusă de burghezie. Lupta împotriva feudalismului era doar sarcina istorică mondială a acestei clase. Dar, după cum am văzut, ea nu a dus-o, sau a dus-o doar în aparență. Din cauza rămînerii în urmă din punct de vedere politic și social a Germaniei, burghezia germană și-a trădat pretutindenii propriile ei interese politice, dat fiind că în spatele ei se și ridica amenințător proletariatul. Speranțele și dorințele confuze ale muncitorilor pariziieni, ieșite la iveală în februarie și mai ales în cele patru zile de luptă desperată din iunie 1848, au umplut de spaimă nu numai burghezia din Franța, ci și din întreaga Europă. În Germania, pînă și simplele revendicări democratice de genul acelor legiferate de multă vreme în Elveția li se păreau burghezilor băgați în sperieți atentate la proprietatea, siguranța și viața lor. Lași ca întotdeauna, burghezii germani și-au sacrificat interesele comune — adică interesele politice, pentru ca fiecare în parte să-și salveze interesele personale — capitalul. Ei preferau revenirea la vechiul absolutism birocratic-feudal decît victoria burgheziei ca clasă, decît un stat burghez modern cucerit pe cale revoluționară, care prilejuia întărirea clasei revoluționare, a proletariatului! Acesta era strigătul de groază al burgheziei germane, care a dus la victoria reacțiunii pe toată linia.

Partidul proletariatului trebuia deci să continue lupta începută de burghezie, care dezertase de pe cîmpul de luptă. Și astfel Wolff a pornit în «Neue Rheinische Zeitung» lupta împotriva feudalismului. Dar nu într-un fel care să bucure burghezia; nu, ci în mod cu adevărat revoluționar, astfel încît articolele pătrunse de spiritul mării revoluții franceze au înspăimîntat burghezia nu mai puțin ca pe feudali și guvernul”.

Sfîrșitul acestui capitol, precum și textul capitolelor IV—IX pînă la cuvintele: „La 19 mai a fost suspendată «Neue Rheinische Zeitung»...” (vezi volumul de față, p. 91) au fost (în afară de două fraze de încheiere din capitolul IV) (vezi volumul de față, p. 74) omise în ediția din 1886. — *Nota red.*

aplicate și perfectate în așa fel încît au însemnat un avantaj pentru privilegiați și ruina populației rurale, iuncherimea sileziană a primit din mîinile țăranilor nu mai puțin de frumușica sumă de aproximativ 80 000 000 în numerar, terenuri arabile sau rente. Și răscumpărările nu erau încă nici pe departe terminate. De aici furia împotriva nelegiuitei revoluții din 1848. Țăranii refuzau să mai presteze ca niște vite blajine claca pentru proprietarul funciar și să mai plătească împovărătoarele dijme, dobinzi și dări de tot felul. Casele de bani ale proprietarilor funciari începură să se golească în mod îngrijorător*.

Adunarea din Berlin a luat asupra ei reglementarea acestor stări de lucruri.

„Orice tăgădnare era periculoasă. Acest lucru l-a înțeles camarila din Potsdam, care știa și ea să-și umple buzunarele din sudoarea și sîngele țăranimii. Așadar, dă-o-n colo de Adunare! Să facem noi înșine legile, cum ne convin nouă! — Așa s-a și întîmplat. Decretul apărut în «Staats-Anzeiger» cu privire la Silezia nu este decît o capcană prevăzută cu toate cele necesare, iar populația rurală, dacă va nimeri în ea, va fi iremediabil pierdută*.

Wolff arăta apoi că prin acest decret era restabilită, de fapt, situația dinainte de martie și încheia astfel :

„Dar ce folos? Înălțimile lor au nevoie de bani. A sosit iarna cu balurile ei, cu mascaradele și ispititoarele mese de joc. Țăranii, care pînă acum le-au asigurat posibilitatea de a se distra, trebuie s-o facă și de acum încolo. Iuncherimea vrea să mai aibă măcar o dată parte de un carnaval vesel și să exploateze cît mai mult cu puțință cuceririle din noiembrie ale absolutismului. Bine face că se grăbește să danseze și să se desfete cu aroganță provocatoare, căci se prea poate ca în scurt timp spectacolul mîniei galițiene⁴⁵ să pună capăt orgiilor pe care nobilii și le pot permite prin grația lui Dumnezeu*.

La 20 ianuarie a apărut un nou articol al lui Wolff referitor la această temă. Partidul reacțiunii determinase pe primul Krengel din Nessin, în apropiere de Kolberg, și pe cîțiva zileri să semneze o petiție adresată regelui în care să-i ceară să răspundă dacă este adevărat că maiestatea sa intenționează să împartă proprietatea funciară și să o dea celor fără pămînt.

„Ne putem imagina — spunea Wolff — spaima și insomnia zilerilor din Nessin cînd au auzit de asemenea intenții. Cum? Regele vrea să împartă pămîntul? Noi, zilerii, care pînă acum munceam cu atîta ardoare pentru 5 groși de argint pe zi ogorul seniorului, să nu mai muncim ca zileri și să cultivăm propriul nostru pămînt? De la senior, proprietarul a 80—90 de domenii și a nu mai mult de cîteva sute de mii de morgeni, urmează să se ia un număr de morgeni care să ne fie dați nouă? — Nu, numai la gîndul unei asemenea nenorociri, zilerii noștri tremurau ca varga. Ei n-au mai avut o clipă tihnită pînă ce n-au avut certitudinea că

nu-i paște o calamitate atât de cumplită, că nu li se vor oferi înfricoșătorii morgeni de pământ și că vor fi lăsați în continuare sub oblăduirea seniorului”.

IV

Dar toate acestea nu erau decît hărțuieli. La începutul anului 1849, printre social-democrații francezi a cîștigat tot mai mult teren propunerea făcută încă mai de mult de a se cere restituirea sumei de un miliard de franci pe care în 1825 statul o dăruise nobililor întorși din emigrație, drept compensație pentru bunurile pierdute de ei în timpul marii revoluții franceze, sumă care urma să fie întrebuințată acum în folosul maselor muncitoare. La 16 martie, în „Neue Rheinische Zeitung” a apărut un articol de fond în legătură cu această problemă, iar în ziua următoare, Wolff a venit cu articolul „Miliardul prusian”.

„Cavalerul Schnapphanski”* (Lichnowski) „a murit. Dar avem încă destui șnapani. Iucherii din Pomerania și Brandenburg s-au unit cu ceilalți iucheri prusieni. Ei au îmbrăcat sfîntul veșmînt al burghezului de treabă și se numesc «Uniunea pentru apărarea proprietății tuturor claselor sociale», bineînțeles a proprietății *feudale*... Ei urmăresc nici mai mult, nici mai puțin, decît să jefuiască, printre altele, Provincia renană de vreo 20 000 000 de taleri, bani care să intre în propriile lor buzunare. Planul este destul de frumușel. Renanii trebuie să considere drept o deosebită cinste pentru ei faptul că iucherii von Thadden-Trieglaff din Pomerania răsăriteană, von Arnim și von Manteuffel și încă cîteva mii de nobili de la țară vor să le facă onoarea de a-și plăti datoriile cu bani renani”.

Intr-adevăr, d-l von Bülow-Cummerow, cunoscut pe atunci sub numele de Bülow-Kummervoll**, a născocit un plan ingenios și a determinat sus-amintita uniune a iucherilor — sau, cum o numește Wolff: parlamentul iucherilor — să-l adopte și să-l trimită sub formă de petiție guvernului și Camerelor, un mic plan ingenios pentru reglementarea impozitelor funciare în Prusia. Pe de o parte, țăraniii proprietari de pământ, mai ales cei din provinciile apusene, se plîngeau că trebuie să plătească impozite funciare *prea mari*; pe de altă parte, marii proprietari funciari nobili din pro-

* — poreclă „Schnapphanski” de la cuvîntul „Schnapphahn” — „tilhar”, „șnapan”, „escroc”. — *Nota trad.*

** — în original, joc de cuvinte: „Cummerow” — nume de familie, „Kummervoll” — foarte amărit. — *Nota trad.*

vinciile răsăritene nu plăteau *nici un fel* de impozite funciare, cu toate că încă legea din 27 octombrie 1810 le impusese și lor această obligație, asemenea tuturor celorlalți proprietari funciari. Parlamentul iuncherilor a găsit modalitatea de a remedia *ambele* neajunsuri. Să-l ascultăm pe Wolff :

„Iuncherii vor «să facă sacrificii pentru a înlătura nemulțumirea care se face simțită». Așa spun ei. Cine s-ar fi așteptat la o asemenea mărinimie din partea lor? În ce constau însă aceste sacrificii? Ei propun să se stabilească cu ajutorul unei evaluări aproximative venitul provenit din terenurile de orice fel, iar apoi să se fixeze pentru întreaga țară un impozit funciar direct proporțional cu acest venit. Ei bine, această generozitate nu-i prea mare, deoarece ei vor să facă acum doar ceea ce sînt obligați să facă prin lege încă de acum 38 de ani. Dar să continuăm! Cer ei cumva ca iuncherii și proprietarii domeniilor senioriale, care, contrar legii, s-au sustras pînă acum de la plata impozitelor... să plătească impozitele restante? — nicidecum: pentru faptul însă că de acum înainte vor catadicsi să plătească impozite, ei urmează să *fie despăgubiți printr-un capital corespunzător*”, și anume achitîndu-li-se o sumă de 25 de ori mai mare decît impozitul pe care vor trebui să-l plătească în viitor. „În schimb, aceia de la care pînă acum s-au încasat în mod inechitabil impozite funciare prea mari nu urmează să recapete sumele plătite în plus, ci, dimpotrivă, ei vor avea dreptul să *răscumpere acest surplus*”, plătind dintr-o dată, pentru răscumpărarea lor, după împrejurări, o sumă reprezentînd de 18—20 de ori impozitul. „Impozitele cele mai mari sînt plătite acum de către țaranii din provinciile răsăritene și, în afară de ei, mai ales de cei din Provincia renană. Țaranii din vechea Prusie și țaranii renani trebuie, așadar, să verse acum și acest capital. Pînă acum proprietarii domeniilor senioriale din provinciile răsăritene nu plăteau de loc impozit funciar sau cel mult impozite foarte mici... Prin urmare, ei urmează să primească banii pe care sînt obligați să-i verse renanii și țaranii”.

Urmează o statistică a impozitelor funciare plătite de diferitele provincii în 1848 și a suprafețelor de pămînt respective, din care reiese că :

„Provincia renană plătește în medie pentru fiecare milă pătrată impozite funciare de aproximativ 5 ori mai mari decît Prusia, Pozen și Pomerania, și de patru ori mai mari decît Brandenburgul”.

Ce-i drept, acolo pămîntul este mai bun, dar,

„după cea mai modestă evaluare rezultă că Provincia renană trebuie să plătească acum drept impozit funciar cam cu un milion de taleri mai mult decît s-ar fi convenit pe baza cotei medii de impunere. Potrivit proiectului de lege propus de parlamentul iuncherilor, renanii ar trebui deci să plătească drept pedeapsă pentru aceasta încă 18 000 000—22 000 000 de taleri bani gheață care să intre în buzunarele iuncherilor din provinciile răsăritene! În acest caz, statul nu ar avea decît rolul de bancher.

Acestea sînt sacrificiile enorme pe care domnii Krautjunker * și Mistfinken ** sînt dispuși să le aducă; în felul acesta vor ei să apere proprietatea. Așa apără proprietatea orice hoț de buzunare...

Renanii, mai ales țărani renani, și, tot așa, și cei din Westfalia și Silezia ar trebui să-și facă rost din timp de banii necesari cu care să-i plătească pe iuncheri. O sută de milioane de taleri nu se pot procura astăzi chiar așa de ușor.

Astfel, în timp ce în Franța țărani cer nobilimii un miliard de franci, în Prusia nobilimea cere țăranilor o jumătate de miliard de franci! Ura! De trei ori ura pentru revoluția din martie de la Berlin!*

Față de nerușinarea iuncherilor prusieni, această simplă ripostă nu era însă suficientă. „Neue Rheinische Zeitung” a considerat că forța ei constă în atac și a căpătat această forță în atac, și, începînd cu numărul din 22 martie 1849, Wolff a publicat o serie de articole sub titlul „Miliardul silezian”, în care a calculat veniturile în bani, valori și proprietăți funciare sustrate țăranilor în mod ilegal de la începutul răscumpărării clăcii numai de către nobilimea sileziană. Printre numeroasele articole mobilizatoare publicate în „Neue Rheinische Zeitung”, puține au avut un asemenea succes ca cele opt articole apărute între 22 martie și 25 aprilie. În Silezia și în celelalte provincii răsăritene, numărul abonamentelor la ziar a crescut vertiginos; erau cerute diferite numere mai vechi și, în sfîrșit, pentru că în celelalte provincii nu exista libertatea presei acordată în mod excepțional de legile renane și nu putea fi vorba de o retipărire în condițiile generosului cod prusian, s-a recurs la șiretlicul de a se tipări cele opt numere în secret în Silezia, cît mai asemănător sub aspect grafic cu originalul, și de a le răspîndi în mii de exemplare — stratagemă împotriva căreia redacția, mai puțin ca oricine, nu a avut, bineînțeles, nimic de obiectat.

V

Iată cum și-a început Wolff atacul împotriva iuncherilor silezieni în „Neue Rheinische Zeitung” din 22 martie 1849:

„Nici n-a apucat bine să se constituie Camera iuncherilor de la curte și de la țară” (care s-a întrunit la 26 februarie 1849 pe baza noii constituții și a legii electorale acordate), „că s-a și făcut imediat o propunere de reglementare, adică de răscumpărare a serviciilor feudale.

* — Krautjunker — nobili de la țară. — *Nota trad.*

** — Mistfink — cintezoii de munte, dar și „om murdar”. — *Nota trad.*

Onorabilii domni sînt tare grăbiți. Ei vor să mai stoarcă în ultimul moment de la populația rurală cit mai mult posibil, pentru a-și putea pune deoparte pentru zile negre o sumă bunicică, pe care s-o expedieze în străinătate înainte de a pleca ei înșiși peste graniță.

Pentru spaima, pentru groaza nespusă prin care au trecut în timpul primei perioade de după «confuzia» din martie de la Berlin și a urmărilor ei imediate, ei caută să-și procure acum din buzunarele scumpilor supuși de la sate, ca balsam, o dublă plăcere.

În special *Silezia*, care pînă acum a fost mina de aur a baronilor feudali și industriali, urmează să mai fie o dată jecmănită, pentru ca splendoarea iuncherimii funciare, sporită și consolidată, să strălucească și pe viitor.

Imediat după apariția legii provizorii cu privire la răscumpărare, acordată în luna decembrie a anului trecut, noi am demonstrat* că ea urmărea doar avantajul domnilor proprietari funciari și că, încă de la instituirea comisiei de arbitraj, așa-zisul om de rînd a fost lăsat la cheremul bunului plac al potențialilor. Și totuși, nobilii cavaleri nu sînt mulțumiți de această lege. Ei pretind o lege care să le garnisească în măsură și mai mare buzunarele.

În martie și aprilie 1848, numeroși mari proprietari funciari din *Silezia* au dat țăranilor lor pravile prin care renunțau la toate dijmele și olăcile de pînă atunci. Pentru a feri castelele lor de incendiere și pentru a-și pune în siguranță propriile lor persoane, ca nu cumva sa împodobească într-un mod ciudat vreun tei sau vreun plop din curtea castelului, ei au renunțat printr-o trăsătură de condei la așa-zisele lor drepturi legitime. Din fericire pentru ei, și pe atunci hirtia răbda totul.

De aceea, cînd revoluția, în loc să înainteze, s-a împotmolit în mocirla filistinismului și a expectativei comode, domnii proprietari funciari au scos pravilele lor de renunțare, dar nu pentru a le aduce la îndeplinire, ci pentru a le trimite ca dovezi în vederea anchetării canalelor de țărani rebeli”.

În continuare Wolff relatează cum birocrății, sub conducerea Oberpräsident-ului Pinder și cu ajutorul detașamentelor militare mobile, i-au silit pe țăranii să-și îndeplinească vechile obligații, cum singura speranță a țăranilor era Adunarea conciliatoare de la Berlin, cum, în loc să desființeze în primul rînd, fără nici un fel de despăgubiri, toate servituțile feudale, domnii conciliatori și-au pierdut timpul cu cercetări asupra naturii, originii etc. a faimoaselor servituți și dări feudale pînă în clipa în care reacțiunea a fost destul de puternică pentru a dizolva întreaga Adunare, înainte ca aceasta să fi reușit să ia vreo hotărîre cu privire la desființarea servituților feudale; el a arătat apoi cum a fost promulgată noua lege cu privire la răscumpărări și cum nici măcar această lege ultrareacționară nu i-a satisfăcut pe domnii proprietari funciari, care au acum pretenții și mai mari.

* Vezi „Neue Welt”, nr. 30 (volumul de față, p. 71. — *Nota red.*)

Dar domnii cavaleri n-au ținut seama de un factor, și acest factor este :

„țăranul silezian, nu țăranul burghez cu 3, 4 și mai multe hufe de pământ, ci masa de țărani cu gospodărie mică, de argați și grădinari liberi, de țărani cu casă proprie, dar lipsiți de pământ, și de țărani care trăiau pe lângă curtea seniorului și care pînă atunci constituiseră adevăratele vite de povară ale marilor proprietari funciari și cărora, potrivit planului acestora din urmă, trebuie să le revină și de acum încolo, sub o altă formă, același rol.

În 1848, această masă s-ar fi mulțumit cu desființarea fără despăgubiri a servituzilor feudale... Dar, după experiența amară din ultimele luni ale anului 1848 și cele care s-au scurs pînă acum din 1849, populația rurală din Silezia, «omul de rînd» a ajuns tot mai mult la concluzia că domnii proprietari de domenii, în loc să-și confere noi bogății printr-o lege cu privire la răscumpărare bine ticluită, ar trebui, de drept, să restituie măcar cea parte din pradă pe care și-au asigurat-o cu ajutorul legilor de răscumpărare anterioare. În toate satele, lumea este preocupată acum de problema cît au furat domnii cavaleri-briganzi de la țărani în ultimii 30 de ani».

Aici socoteala nu este atît de simplă ca în Franța, unde i s-a stors națiunii, drept despăgubire, suma rotundă de 1 000 de milioane de franci sau aproximativ 300 000 000 de taleri, astfel încît „țăranul francez știe cît capital și cîtă dobîndă trebuie să i se restituie”. În Prusia, exploatarea a avut loc an de an, și pînă acum doar fiecare țăran în parte știa cît a plătit el și satul său.

„Acum însă s-a făcut evaluarea pe scara întregii provincii și s-a constatat că, în contul răscumpărării, populația rurală a plătit domnilor proprietari funciari *, parte în terenuri, parte în bani gheață și rentă, peste 80 000 000 de taleri **. La aceasta trebuie să adăugăm și dijele și prestațiile anuale ale acelor care încă nu s-au răscumpărat. În ultimii 30 de ani, această sumă s-a ridicat la cel puțin 160 000 000 de taleri, care, împreună cu suma de mai sus, totalizează aproximativ 240 000 000 de taleri.

În mintea țăranilor, care au luat cunoștință de aceste calcule abia acum, s-a făcut lumină, și această lumină... a îngrozit clica feudală. Ea a înghițit 240 000 000 de taleri din buzunarul populației rurale și «aceste 240 000 000 ale noastre trebuie să ne fie restituite la prima ocazie» — așa gîndesc acum țăranii din Silezia, aceasta este revendicarea formulată acum cu glas tare în mii de sate.

Prinde tot mai mult teren ideea că, dacă, în genere, poate fi vorba de despăgubiri pentru servituzile feudale, atunci țăranii sînt aceia care trebuie să fie despăgubiți pentru tot ceea ce le-au jefuit cavalerii — iată o «cucerire» care va da în curînd roade. Ea nu poate fi anihilată de

* În „Neue Rheinische Zeitung” a apărut : cavalerilor-briganzi din Silezia. — *Nota red.*

** În „Neue Rheinische Zeitung” a apărut : a fost frustrată de peste 80 000 000 de taleri. — *Nota red.*

nici un fel de scamatorii cu acordarea a tot soiul de legi. Revoluția viitoare o va impune în practică, iar țărani din Silezia vor ști, fără îndoială, să elaboreze atunci o «lege a despăgubirilor» cu ajutorul căreia nu numai capitalul furat, ci și «dobinzile curente» se vor întoarce în buzunarul poporului».

În baza cărui „titlu” și-au însușit domnii iuncheri această suma ne arată articolul al 2-lea, apărut în numărul din 25 martie 1849.

„O mărturie despre felul în care au fost cucerite aceste «drepturi» ale cavalerilor-briganzi o constituie nu numai fiecare pagină a istoriei medievale, ci și fiecare an pînă nu de mult. Mai tîrziu spada medievală a cavalerilor s-a aliat cu abilitate cu pana de gîscă a juristului și cu șleahta de burocați. Printr-o manevră de prestidigitator din violență s-a fabricat «dreptul», «dreptul legitim». Un exemplu din secolul trecut. În deceniul al 9-lea, în Silezia au fost instituite, din inițiativa nobilimii, comisii pentru stabilirea cadastrelor, obligațiilor și drepturilor țăranilor care lucrau pe pămînturile senioriale... Comisiile, alcătuite din nobili și țepădușii lor, au depus o muncă lăudabilă — în interesul aristocrației. Totuși, înalții domni nu au reușit nici pe departe să întocmească pretutindeni așa-zise cadastre «confirmate» (adică recunoscute de țărani). „Acolo unde au reușit însă să le întocmească, ei au recurs în acest scop la violență sau înșelăciune. În partea introductivă a cîtorva dintre aceste documente se spune cu naivitate că țăranii n-au vrut să pună degetul (pe atunci foarte puțini știau să scrie), și că au fost siliți să semneze aceste documente, care îi păgubeau pe ei și pe urmașii lor, fie prin amenințări, fie prin forța armelor. Pe baza unor asemenea «drepturi legitime» au reușit domnii cavaleri din Silezia să distileze în ultimii 30 de ani din sudoarea și sîngele țăranimii frumușica sumă de 240 000 000 de taleri și s-o treacă în sîpetele lor cu blazon».

VI

De la exploatarea directă a țăranilor de către nobilime, Wolff trece la analiza diferitelor forme de exploatare indirectă, în care contribuția statului are un rol principal.

În primul rînd, *impozitul funciar*, care în Silezia continua să fie perceput în 1849 după un cadastru întocmit în 1749. În acest cadastru, de la bun început pămînturile nobilimii erau trecute cu un număr mai mic de morgeni decît cel real, iar cele ale țăranimii cu un număr mult mai mare; venitul de pe un morgen de fineață sau de pămînt arabil era evaluat la un taler, impozitul fiind încasat potrivit acestui calcul. Pădurile și pășunile nu erau impozabile. De atunci nobilii au defrișat porțiuni întregi de pădure și au pus în valoare suprafețe întinse de pămînt lăsat în paragină. Impozitul însă continua să fie perceput după numărul de morgeni de pămînt arabil

înregistrat în cadastrul din 1749. Prin urmare, țărani, care nu aveau pământuri de deștelenit pe care să înceapă să le cultivate, avînd în vedere că nu se schimbaseră impozitele plătite de ambele părți, erau împovărați peste măsură, vulgo * — trași pe sfoară. Ba mai mult :

„O mare parte dintre cavaleri, și anume tocmai acea parte care deține cele mai mari și mai productive domenii, prevalîndu-se de «drepturile lor legitime» de seniori mediatizați, nu au plătit pînă acum nici un ban drept impozit funciar.

Dacă evaluăm la aproximativ 40 000 000 de taleri suma plătită mai puțin sau de loc de domnii cavaleri în ultimii 30 de ani drept impozit funciar — un calcul, fără îndoială, modest — și adăugăm la această sumă cele 240 000 000 furate nemijlocit din buzunarele țăranilor din Silezia, obținem în total 280 000 000”. („Neue Rheinische Zeitung” din 25 martie 1849.)

Urmează impozitul pe categorii. Un țăran din Silezia, ales de Wolff la întîmplare,

„are 8 morgeni de pământ de calitate mijlocie, plătește anual tot soiul de dări «milostivului» stăpîn, este obligat să facă anual un șir de munci de clacă și, pe deasupra, să plătească lunar impozitul pe categorii de 7 groși de argint și 8 pfennigi, ceea ce face 3 taleri pe an. În opoziție cu el, domnul proprietar funciar stăpînește suprafețe întinse de pământ, cu păduri și pășuni, cu mine de fier, de zinc și de cărbuni etc., ca de pildă ultratinguitorul⁴⁶ conte Renard, filorus, dușman înveterat al democraților și deputat în cea de-a doua Cameră. Acest om are un venit anual de 240 000 de taleri. El este încadrat în cea mai înaltă categorie și plătește 144 de taleri pe an. În comparație cu țăranul cu 8 morgeni de pământ, el ar fi trebuit să plătească anual cel puțin 7 000 de taleri impozit pe categorii, ceea ce însumează pe timp de 20 de ani 140 000 de taleri. Prin urmare în 20 de ani a plătit cu 137 120 de taleri mai puțin”.

În continuare Wolff compară suma impozitului pe categorii plătit de același conte Renard cu impozitul plătit de un argat care la un salariu de 10 taleri pe an plătește $\frac{1}{2}$ taler, adică 5% din venitul său net, sau cu cel al unei slujnice care la un salariu anual de 6 taleri plătește de asemenea un impozit pe categorii de $\frac{1}{2}$ taleri, adică $8\frac{1}{3}\%$ din venitul ei. Rezultă, așadar, că, în comparație cu argatul, nobilul conte a plătit în 20 de ani cu 237 120 de taleri, iar în comparație cu slujnica cu 397 120 de taleri mai puțin impozit pe categorii.

„Potrivit voinței părintești a lui Frederic Wilhelm al IV-lea, a lui Eichhorn-Ladenberg și a celorlalți din asociația germano-creștină, școala primară (vezi rescriptele lui Eichhorn pînă la începutul anului 1848) trebuia să se mărginească exclusiv la citit, la scris și la cele mai elementare

* — popular. — Nota trad.

noțiuni de aritmetică. Cele patru operații erau deci îngăduite populației rurale. De altfel, pentru a-l învăța pe țaran aceste operații, în special scăderea, sau, mai bine zis, sustragerea, nu era nevoie de școala primară. Cel puțin în Silezia, cavalerii-briganzi, prin grația lui Dumnezeu, sustrăgeau țăranilor și scădeau din tot ce-i înconjura atât de mult, încât acum, la rîndul lor, aceștia ar putea face față cu cinste la prima ocazie acestei operații de scădere, aplicînd-o suspușilor propriietari funciari*.

Despre această operație de scădere practică de nobilimea sileziană, Wolff ne mai dă un exemplu: pămînturile lăsate în paragină.

„Pretutindeni unde în secolul trecut, ca urmare a războaielor, epidemiilor, incendiilor și a altor calamități, gospodarii rurali” (adică țăranii) „s-au ruinat, seniorul s-a grăbit să înglobeze în întregime sau parțial în domeniile sale loturile țărănești respective, sub pretext că sînt «pămînturi lăsate în paragină». Dar, bineînțeles, v-ați ferit, domnilor, să preluați, o dată cu pămînturile și impozitele funciare, impozitele pe case și celelalte obligații. Pe acestea trebuia să le suporte în continuare fie întreaga obște, fie noul proprietar, asupra căruia se treceau în actul de vânzare-cumpărare toate impozitele, dările și obligațiile aferente de pînă atunci, deși adesea primea doar a treia, a șasea sau a opta parte din lotul respectiv. La fel ați procedat și cu pășunile și ogoarele obștii atunci cînd, de pildă, cauzele menționate mai sus au atras după sine o depopulare mai mică sau mai mare a satului. Asemenea ocazii și multe altele le-ați folosit pentru a acumula cît mai mult pămînt. Dar impozitele comunale, bisericesti, școlare, districtuale și alte obligații cădeau integral în sarcina comunelor și a fiecărui țaran, ca și cînd n-ar fi fost păgubîți cu nimic... Aceeași măsură, pe care vreți s-o folosiți cînd e vorba de noi, o vom folosi și noi cînd va fi vorba de voi — vă va răspunde țaranul.

În goana voastră turbată după despăgubiri ați nimerit orbește într-un adevărat viespar de despăgubiri pretinse de popor; și dacă, întăritate cum sînt, aceste viespi se vor năpusti într-o bună zi, se prea poate ca, în afară de *despăgubiri* integrale, să vă mai alegeți și cu o porție respectabilă de *pagube*!*

În articolul următor (numărul din 29 martie) Wolff a descris procedeul folosit la răscumpărarea servituțiilor feudale înseși. Comisarii economici regali și ajutoarele lor, conductorii arpentori și grefierii regali, erau subordonați faimoaselor comisii generale însărcinate cu rezolvarea problemei pe scara întregii provincii. De îndată ce se introducea o cerere de răscumpărare din partea proprietarului funciar sau a țaranului, acești funcționari se înființau în sat, unde onorabilul senior îi invita de îndată la castel, îi ospăta copios și îi prelucra.

* — În original, joc de cuvinte: „Entschädigung” — „despăgubire”, „Beschädigung” — „pagubă”. — *Nota trad.*

„Adesea o asemenea prelucrare putea să aibă loc și cu anticipațiile și, dat fiind că domnii cavaleri nu fac economie la șampanie când este vorba să obțină ceva cu ajutorul ei, amabilele strădanii patrimoniale ale seniorilor erau în majoritatea cazurilor încununată de succes“.

Existau, ce-i drept, ici, colo, și funcționari incoruptibili, dar aceștia erau o excepție, și nici în asemenea cazuri țărani nu se alegeau cu nimic.

„În cazurile când comisarii economici respectau întocmai litera legii, acest lucru nu prea le era de folos țăranilor dacă, de pildă, proprietarul funciar sau trepădușii lui reușeau să atragă de partea lor pe arpentor. Țărani erau într-o situație și mai proastă dacă între comisar, arpentor și proprietarul funciar exista, cum se întâmpla de regulă, o înțelegere deplină. Inima cavalească deborda atunci de bucurie.

În mijlocul țăranilor adunați în cârciuma-judecătoria își făcea apariția comisarul regal cu aureola deplinelor sale puteri, cu care aparatul birocratic prusian de modă veche știa să-i înveșmînteze pe reprezentanții lui. El avea grijă să le amintească țăranilor că se află aici și tratează cu ei «în numele regelui».

«În numele regelui!» La aceste cuvinte, în fața ochilor țăranilor se perinda tot cortegiul de figuri sinistre cum sînt jandarmii, portăreii, judecătorii senioriali, landrații etc. Țăranul doar a fost mereu oprimat și jecmănit de fiecare din ei «în numele regelui!» «În numele regelui!» Pentru el, cuvintele acestea erau echivalente cu bita sau pușcăria, cu impozitele, zeciuiala, claca și taxele speciale. Toate acestea trebuia să le plătească tot «în numele regelui». Dacă această introducere a comisarului nu avea efectul scontat, dacă obștea sau vreun țăran nu erau de acord într-un punct sau altul cu planurile conjugate ale proprietarului funciar și ale comisarului, atunci comisarul se transforma într-un Jupiter tonans, care înjura de mama focului multimea uluită, adăugînd apoi, mai blînd: dacă continuați asemenea tărăgăneli neroade, vă spun că o să vă coste scump. Această aluzie simbolică la punga țăranilor era hotărîtoare în majoritatea cazurilor: și atunci obligațiile și drepturile puteau fi adaptate cu ușurință dorințelor proprietarilor funciari“.

Apoi se trecea la măsurătoarea pămîntului, cu care prilej conductorul arpentor mituit îi trăgea pe sfoară, la rîndul său, pe țărani în favoarea proprietarului funciar. Pentru evaluarea bunurilor uzufructuare, a calității pămîntului etc. erau consultați, ca experți, primarii, care își dădeau avizul, de obicei, tot în favoarea proprietarului funciar. Cînd toate acestea erau puse la punct și se stabilea numărul de morgeni care urmau să fie dați țăranului după ce se scădea partea de pămînt pe care trebuia s-o cedeze „milostivului“ stăpîn ca despăgubire pentru servituțile feudale desființate, domnii cavaleri îl determinau de obicei pe comisarul economic să dea sărîntocilor, pe cit posibil, pămîntul cel mai prost. Pămînturile bune erau înglobate în domeniul seniorial, iar țăranilor primea acea parte

din pământurile senioriale care, în anii ploioși, era inundată cu regularitate. Pe de altă parte, conductorul arpentor le mai fura țăranilor o parte din pământ la remăsurătoare. În marea majoritate a cazurilor, țăranii erau lipsiți de apărare; dacă vreunul pornea un proces, acesta îl ducea de obicei la sapă de lemn, și numai în cazuri cu totul excepționale i se făcea dreptate unui țăran.

Povestea se încheia prin întocmirea și semnarea tuturor protocoalelor și actelor de către comisia generală și cu nota cheltuielilor generale, și abia atunci începea adevărata pa-coste pentru țăran.

„Pentru a caracteriza toate aceste socoteli nu există cuvânt mai potrivit decît: nerușinare. Țăranul putea să protesteze cît poftea, să-și smulgă părul din cap: totul era în zadar. Tocmai chimirul lui era ținta urmărită; fîscul își lua cu anticipație taxa de timbru, iar restul servea pentru remunerarea comisiei generale, a comisiei economice etc. Toată această pletoară de funcționari se ghiftuia și huzurea. Destul coate goale în funcții de comisari economici au ajuns foarte curînd cu ajutorul nelegiuirilor cavalerilor-briganzi proprietari de domenii senioriale. Nici nu e nevoie să mai adăugăm că în comisiile generale cuvîntul hotărîtor îl aveau nobilii. Altminteri treburile domnilor cavaleri n-ar mai fi mers strună”.

Potrivit bunului obicei vechi prusian, niciodată nu s-a dat publicității totalul cheltuielilor făcute cu aceste comisii generale, așa că poporul nici nu știe cît l-au costat de fapt răscumpărările de prestațiile feudale îndeplinite pînă în 1848. Dar comunele respective și țăranii nu vor uita niciodată cît au avut atunci de plătit.

„Un sat mic, de pildă, în care pămîntul tuturor țăranilor la un loc nu totaliza nici 30 de morgeni, a trebuit să plătească aproximativ 137 de taleri drept cheltuieli pentru încheierea protocoalelor; într-un alt sat, cheltuielile proprietarului unei parcele de 7 morgeni s-au ridicat la nu mai puțin de 29 de taleri... Această instanță judecătorească* creată de cavalerii-briganzi pentru stabilirea despăgubirilor era atît de delicioasă, încît, deasă cu unele condimente germano-creștine, urma să fie servită și de acum încolo la masa înalților și nobililor domni. Pofta vine mîncînd! — spun cavalerii-briganzi din Silezia, mîngîindu-și cu un rînjit mustata și plescîind din limbă, după obiceiul nobililor de la țară”.

Wolff a scris aceste rînduri în urmă cu 27 de ani, așa că evenimentele descrise sînt din perioada 1820—1848; dar, parcurgîndu-le astăzi, ai impresia că citești o descriere a procedurii după care, începînd din 1861, țăranii iobagi din Rusia

* — în original, joc de cuvinte: „Gericht” — instanță, dar și fel de mîncare. — *Nota trad.*

sînt transformați în așa-ziși țărani liberi. Totul se repetă aidoma. În ambele cazuri, jefuirea țaranului în favoarea domnilor proprietari funciari este identică. Și, așa cum în toate relatările oficiale și liberale răscumpărarea din Rusia este prezentată drept o mare binefacere pentru popor, drept cel mai mare progres din istoria Rusiei, tot așa istoriografia oficială, servil-națională prezintă acea escrocăre a țăranilor după metode vechi prusiene drept un eveniment eliberator de importanță mondială, eveniment care pune în umbră revoluția franceză, care a dus de fapt la întregul proces de răscumpărare.

VII

Lista de păcate a nobilimii din Silezia nu este încă epuizată. În „Neue Rheinische Zeitung” din 5 aprilie, Wolff relatează felul în care introducerea libertății meșteșugurilor în Prusia le-a dat cavalerilor-briganzi un nou prilej de a jefui populația rurală.

„Atîta timp cît au existat îngrădirile de breaslă, meșteșugarul rural sau micul patron plătea proprietarului funciar pentru meșteșugul sau atelierul său un impozit anual, de obicei destul de mare. În schimb avea avantajul că proprietarul funciar îl apăra de concurența altor meșteșugari, cărora le interzicea să-și practice meșteșugul, și, în plus, proprietarul funciar era obligat să i dea de lucru. Acesta era cazul în special al morarilor, berarilor, măcelarilor, fierarilor, brutarilor sau al cărciumarilor, băcanilor etc.”

O dată cu introducerea libertății meșteșugurilor a încetat protecția acordată meșteșugarilor privilegiați, și pretutindeni aceștia aveau de înfruntat concurența. Cu toate acestea, proprietarii funciari încasau în continuare dările în vigoare pînă atunci, sub pretextul că ele nu ar fi legate de meșteșug, ci de pămînt, iar tribunalele, care dădeau preferință intereselor nobilimii, confirmau în marea majoritate a cazurilor această pretenție absurdă. Ceva mai mult. Cu timpul, domnii proprietari funciari au început să construiască ei înșiși mori de vînt și de apă, mai tîrziu mori cu aburi, și, în felul acesta, făceau morarului, odinioară privilegiat, o concurență zdrobitoare, fără a înceta totuși să încaseze în continuare dările pentru vechiul monopol, sub pretextul că ele reprezintă fie censul funciar, fie despăgubirile pentru unele lucrări neînsemnate de îndreptare a cursului apei și altele efectuate de proprie-

tarul funciar. Astfel, Wolff citează cazul unei mori de apă cu două perechi de pietre, fără urmă de pământ arabil, care avea de plătit proprietarului funciar 40 de taleri pe an, deși acesta din urmă își construisese o moară proprie, care-i făcea concurență, astfel încât la prima moară morarii dădeau faliment unul după altul, ceea ce nu putea decît să-i prindă bine proprietarului funciar : moara trebuia vîndută și ori de cîte ori ea încăpea pe alte mîini, proprietarul funciar reținea pentru el o taxă de 10% (Laudemium) din prețul de cumpărare ! Tot așa o moară de vînt care nu dispunea decît de terenul pe care era construită trebuia să plătească proprietarului funciar 53 de taleri anual. La fel stăteau lucrurile cu fierarii, care erau obligați să plătească în continuare sau să răscumpere vechiul cens pentru monopol, deși nu numai că se desființase monopolul, dar același proprietar funciar care încasa censul le făcea concurență, avînd el însuși o fierărie, și tot așa se întîmpla cu ceilalți meșteșugari și mici patroni ; censul ori era perceput în continuare, ori era răscumpărat pe baza actului de renunțare, cu toate că de dreptul de a fi apărat de către proprietarul funciar împotriva concurenței străine nu se mai beneficia de mult.

Pînă acum am examinat numai diferitele forme de exploatare folosite de nobilimea feudală față de populația rurală înstărită, față de țărani proprietari a doi sau mai mulți morgeni, pînă la grădinarii liberi, la țărani cu casă proprie și cei cu pășune proprie (Auenhäusler), și alții de același fel, care aveau cel puțin o colibă, iar în majoritatea cazurilor și o mică grădină. Rămînea clasa numeroasă a acelor care nici nu erau în serviciul proprietarului funciar și nici nu posedau o casuță proprie sau vreun petic de pământ.

„Aceasta este clasa locatarilor temporari (Inlieger), a colocatarilor (Zuhause-Innewohner), într-un cuvînt a *chiriașilor* (Inwohner) — oameii care au închiriat cu 4—8 taleri anual o cămărușă, de cele mai multe ori un șopron, la țărani, la grădinarii sau la țărani cu casă proprie, dar fără pământ. Acești chiriași sînt fie țărani care și-au cedat pămîntul (Auszügler), adică oameni care și-au cedat gospodăria rudelor sau au vîndut-o unor străini și ei s-au retras pentru bătrînețe într-una din cămăruțe, rezervîndu-și sau nerezervîndu-și o parte (Ausgedinge) pentru ei, sau sînt — și aceștia constituie majoritatea — sărmani zileri, meșteșugari de la sate, țesători, mineri etc.”

Cum puteau să se lege de toți aceștia ? Pretextul pentru aceasta l-a oferit jurisdicția seniorială, această instituție minunată care abia acum urmează să fie desființată de legea

cu privire la administrația districtuală, instituție în virtutea căreia proprietarul funciar are dreptul de judecată asupra foștilor lui supuși. Potrivit acestei jurisdicții, ori de câte ori „milostivul stăpîn” băga la închisoare pe unul dintre supușii săi, el era acela care suporta cheltuielile de întreținere cît și cele reclamate de cercetări. În schimb „milostivul stăpîn” primea toate taxele accesorii care se încasau în condițiile jurisdicției senioriale. Dacă arestatul era țaran, seniorul îl obliga să-i restituie cheltuielile făcute, la rigoare scoțindu-i la vînzare casa și gospodăria. Și pentru a acoperi eventualele cheltuieli pe care i le-ar pricinui vreun chiriaș arestat, proprietarul funciar percepea de la toți cei care făceau parte din această clasă și erau supuși jurisdicției sale o *taxă anuală de protecție*, botezată pompos „bani de jurisdicție”.

„Unii dintre «milostivii stăpîni» — spune Wolff („Neue Rheinische Zeitung” din 12 aprilie) — se mulțumeau cu un taler pe an; alții percepeau 1½ taleri, iar alții erau atît de nerușinați, încît pretindeau de la această parte a proletariatului agricol 2 taleri anual. Cu acești bani plățiți cu sînge de muncitorii agricoli era și mai plăcut să petreci și să duci o viață de desfrîu în capitală și în stațiunile balneare.

Acolo unde nu era chip de scos bani peșin, seniorul sau slujbașul lui transformau taxa de protecție în 6, 10 sau chiar 12 zile de clacă la curte” (zile în care chiriașul trebuia să lucreze în mod gratuit pentru senior). „Banii pe masă! Sau, dacă chiriașul nu putea plăti, i se trimitea de obicei pe cap portărelul care îi lua ultimele zdrențe, ultimul pat, masă și scaun. Doar cîțiva dintre «milostivii stăpîni» se abțineau de la o asemenea barbarie și nu percepeau taxa de protecție, dar nu pentru că aceasta ar fi fost o nedreptate, ci pentru că, animați de o blîndețe patriarhală, nu vroiau să facă uz de acest așa-zis drept.

Astfel, cu mici excepții, chiriașul era an de an jefuit cu nerușinare în folosul pungii proprietarului funciar. Țesătorul sărac, de pildă, care era exploatat, pe de o parte, de fabricant, trebuia, pe de altă parte, să plătească, la un cîștig de 3—4 groși de argint pe zi, pe lîngă ½ de taler impozit pe categorii către stat, dări bisericești, școlare, comunale, și 1 pînă la 2 taleri taxă de protecție proprietarului funciar, bani care pe drept cuvînt se poate spune că erau plățiți cu sînge. Tot așa stăteau lucrurile cu minerii și cu toți ceilalți oameni lipsiți de pămînt.

Și ce avantaj avea el, chiriașul? Acela de a putea sta cu conștiința împacată la închisoare sau în casa de corecție atunci cînd mizeria, nevoia și neomenia îl împingeau să fure sau să comită vreun alt delict, pentru care era pedepsit, știind că el și clasa chiriașilor, căreia îi aparține, au vărsat însutit cu anticipație în punga proprietarului funciar cheltuielile de întreținere în închisoare... Chiriașul care a plătit taxa de protecție — să zicem în medie 1½ taleri pe an — timp de 30 de ani *fără* a fi condamnat la închisoare a fost nevoit să verse în punga proprietarului funciar 40 de taleri bani numerar, fără a mai vorbi de dobîndă și de dobîndă la dobîndă. Cu această sumă proprietarul funciar poate plăti” (societății de credit a proprietarilor de domenii senioriale) „dobînzile pentru un capital de peste 1 000 de taleri.

Ce izvor mănos era pentru domnii cavaleri-briganzi taxa de protecție rezultă din faptul că în majoritatea satelor numărul chiriașilor era egal cu cel al gospodarilor, ba adesea chiar mai mare. Ne amintim de unul dintre cei mai puțin bogați cavaleri-briganzi, care avea trei domenii și care storcea anual de la chiriașii aflați în cele 3 sate ale sale taxe de protecție în valoare de 240 de taleri, cu care plătea dobânzile la un capital împrumutat* (cu ipotecă pe domeniul său) „de 6 000 de taleri...

Dacă după toate acestea naivii își închipuie cumva că domnii cavaleri plătesc într-adevăr din propriile lor buzunare umplute cu anticipație eventualele cheltuieli de judecată, speculațiile cavalerilor vor dezamăgi cumplit o asemenea încredere naivă. Cunoaștem o mulțime de cazuri din deceniul al 3-lea și din anii ce au urmat când nerușinarea cavalerilor a mers atât de departe, încît nu numai că au perceput taxa de protecție de la chiriași, dar atunci când s-au ivit cheltuieli legate de cercetări și de întreținere în închisoare, i-au obligat pe iubiții lor țărani să suporte $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{2}$ și, în unele sate, chiar $\frac{2}{3}$ din cheltuieli*.

VIII

În „Neue Rheinische Zeitung” din 14 aprilie, Wolff se ocupă de dreptul de a vina, desființat, în 1848, fără despăgubire; domnii iuncheri cereau pe atunci într-un glas reînființarea sau răscumpărarea lui în schimbul unei „despăgubiri”.

„Canonizarea animalelor sălbatice a avut drept urmare faptul că se considera mai puțin grav să împuști o canalie de țaran decît un iepure, o potîrniche sau alte asemenea vietăți exceptate. La vînătoarea cu hăițași recrutați din rîndurile iubiților supuși de la sate, seniorii nu-și prea făceau scrupule; dacă unul dintre hăițași era rănit sau ucis de un glonte, se făcea cel mult o anchetă, și cu asta basta. Mai mult decît atât. Cunoaștem numeroase cazuri din această strălucită perioadă feudală cînd nobilul cavaler trăgea cu alice în piciorul sau în spatele vreunui hăițaș — pur și simplu pentru desfătarea sa personală. Dar nu numai la vînătoare propriu-zis se pasionau domnii cavaleri pentru asemenea distracții. Ne amintim cu asemenea prilejuri de domnul baron care a descărcat o porție de alice în coapsa unei femei care, neținînd seama de interdicția lui, culegea spicele rămase pe oîmpul înălțimii sale după seceriș; această faptă eroică baronul a relatat-o apoi cu o deosebită satisfacție la dejun unei societăți alese de nobili cavaleri-briganzi... În schimb, iubiții supuși de la sate aveau fericirea să robotească ca hăițași la vînătorile organizate de marii seniori. Fiecare gospodar, adică fiecare proprietar de pămînt sau de casă, era somat ca «a doua zi, dis-de-dimineată», să pună un hăițaș la dispoziția vînătorii senioriale pentru un anumit număr de zile. Fără îndoială că domnilor cavaleri trebuie să le fi crescut inima de bucurie la vederea cetei de săteni prost îmbrăcați, adesea desculți, flămînzi, care în zilele umede și reci de octombrie sau noiembrie goneau alături de ei. Cravașa era spînzurată de tolbă, pentru a minglia atît pe cline

* Ultimul alineat este citat din „Neue Rheinische Zeitung” din 13 aprilie 1849.

cît și pe hăitaș, porția mai mare fiind de obicei rezervată acestuia din urmă... Alți cavaleri înființau mari fazanerii... Vai de femeia sau de slujnica care, din nebagare de seamă sau din lipsă de îndeminare, se apropia prea mult de un cuib de fazan de pe domeniul contelui, gonind pasărea... Noi înșine, în copilărie, am văzut cu ochii noștri cum, din motivul mai sus-amintit, o țărăncă a fost maltrată și schilodită în mod barbar, animalic, de către un tînăr cavalier-brigand, fără ca cineva să se fi sinchisit de acest fapt. Erau oameni săraci, iar pentru plingeri, adică pentru procese, era nevoie de bani și de o oarecare încredere în justiție, ceea ce la marea majoritate a populației din Silezia găseai rareori sau chiar de loc.

Scrișnind din dinți, țăranul trebuia să vadă cum domnii cavaleri, cu sau fără vînătorii lor, sau uneori numai aceștia din urmă goneau călare peste cîmpul său cultivat cu atîta trudă, distrugînd și pustiind totul în calea lor, trebuia să vadă cum nu cruțau cerealele abia răsărite sau date în spic, firave sau bine legate. Goneau peste ogor în lung și în lat cu vînători și cîini. De îndrăzneala cumva țăranul să facă vre-o obiecție, i se răspundea în cel mai bun caz cu un rîs disprețuitor, dar răspunsul pe care-l primea, de obicei, țăranul îl simțea pe propria-i spinare. Varza o minca binecuvîntatul iepure exceptat de pe cîmpul țăranului, iar copacii erau plantați de țăran pentru ca iepurele să-și poată potoli foamea pe timp de iarnă... Dar această pagubă nu însemna nimic în comparație cu pagubele pricinuite țăranului de vînatul mare, care era protejat în cea mai mare parte a Sileziei. Adesea, porcii mistreți, cerbii și căprioarele scormoneau, devorau și călcau în picioare într-o singură noapte ceea ce ar fi ajuns țăranului sau «sărîntocului» pentru întreținere, pentru plata impozitelor și dărilor pe un an întreg. Este adevărat că păgubașul avea dreptul să se plîngă și să ceară despăgubiri. Acest lucru au și încercat să-l facă atît unii țărani, cît și comune întregi. Rezultatul unor asemenea procese și-l poate închipui oricine are cît de cît o idee despre sistemul birocratic al vechii Prusii, despre tagma judecătorească și despre procedura judiciară... După o scriptologie interminabilă și aninări la nesfîrșit, țăranul obținea în cîțiva ani, dacă avea noroc, o sențință împotriva seniorului, dar, cercetînd-o mai îndeaproape și făcîndu-și bine socoteala, tot el rămînea cel păgubit... Numărul satelor însă ale căror ogoare sînt pustiite de 30 de ani, și pe an ce trece tot mai mult, de binecuvîntații mistreți, cerbi și căprioare se ridică la peste 1 000. Cunoaștem mai multe asemenea sate — care nu se numără nicidecum printre cele mai mari —, cărora numai vînatul mare, exceptat, le-a pricinuit an de an pagube de 200—300 de taleri”.

Acum, cînd nobilimea pretinde despăgubiri pentru desființarea dreptului de a vîna, Wolff opune acestei revendicări o alta :

„Despăgubire integrală pentru toate pagubele provocate de animalele sălbatice, pentru toate distrugerile pricinuite de 30 de ani încoace pe ogoarele noastre de binecuvîntații cerbi, mistreți și căprioare, precum și de către înșiși domnii cavaleri, ceea ce înseamnă în cifre rotunde :

O despăgubire de cel puțin 20 000 000 de taleri !”

Încheierea seriei („Neue Rheinische Zeitung“ din 25 aprilie 1849) o formează un articol despre partea poloneză a pro-

vinciei, Silezia Superioară, lovită în toamna anului 1847 de o foamete tot atât de cumplită ca cea care concomitent a depopulat Irlanda. Ca și în Irlanda, în Silezia Superioară, din cauza foametei, a izbucnit o epidemie de febră tifoidă, care s-a răspândit ca o ciumă. În iarna următoare ea a izbucnit aici din nou, de astă dată fără ca recolta să fie proastă, fără ca să fi avut loc inundații sau alte asemenea calamități. Cum se explică aceasta? Wolff răspunde :

„Mai mult de jumătate din pământuri se află în mâinile marilor proprietari funciari, ale fiscoșului” (statul) „și în mâini moarte*. Numai $\frac{2}{5}$ din totalul pământurilor se află în mâinile țăranilor, dar ele sînt grevate în mod inimaginabil, fără pic de rușine, de prestații și dări în folosul proprietarilor funciari, precum și de impozite datorate statului, bisericii, școlii, districtului și comunei, pe cînd seniorii, în comparație cu țăranii, plătesc statului, în cel mai bun caz, o bagatelă... Cînd vine ziua de plată a rentei, banii sînt smulși țăranului cu ajutorul cnutului, dacă nu vrea să-i plătească de bunăvoie. Și astfel, lipsa de bani și de credit, excesivele servituiți și dări datorate cavalerilor-briganzi, precum și statului și bisericii l-au silit pe țăran să recurgă la cămătar și să piară, zbătîndu-se neputincios în lațul întins cu viclenie de acesta.

În anii îndelungați de înjosire și robie în care a fost ținută populația rurală din Silezia Superioară de către administrația germano-creștină și cavalerii ei briganzi, țăranul și-a găsit singura consolare, singurul sprijin, în parte și hrană, în *rachiu*. Trebuie să recunoaștem că «milstivii stăpîni» au pus din belșug la dispoziția țăranilor acest articol produs de povarnel lor, vinzîndu-l la prețuri tot mai reduse... Alături de colibele din lut ale țăranilor polonezi din Silezia Superioară, colibe în care sălășluiau foametea, tifosul și abrutizarea, palatele, somptuoasele castele sau alte proprietăți ale magnaților de aici apăreau cu atât mai romantice... Pe de o parte, acumularea inimaginabil de rapidă de bogății, enormele venituri anuale ale «seniorilor». Pe de altă parte, sărăcirea crescîndă a maselor.

Simbria muncitorului agricol este cît se poate de mică; 5—6 groși de argint pe zi pentru bărbați, $2\frac{1}{2}$ —3 groși de argint pentru femeii trec drept o simbrie mare. Siliți de nevoi, mulți lucrează pentru o simbrie de 4 respectiv 2 groși de argint pe zi, uneori chiar și pentru mai puțin. Hrana constă aproape exclusiv din cartofi și rachiu. Dacă muncitorul le-ar fi avut măcar pe acestea în cantitate suficientă, Silezia Superioară ar fi fost cel puțin ferită de moarte prin înfometare și de febră tifoidă. Dar cînd, ca urmare a bolii cartofului, acest aliment de bază al lor a început să se scumpească și era tot mai greu de găsit, iar simbria nu numai că nu creștea, dar mai și scădea, oamenii au recurs la buruieni culese pe cîmp și prin păduri, la pir și rădăcini, își făceau supă din fîn furat și mîncau mortăciuni. Astfel se anemiau tot mai mult. Rachiul se scumpea și era încă mai prost ca înainte. «Circiumari»** se numesc persoanele, în majoritate evrei, care plătesc seniorului o arendă enormă pentru dreptul de a vinde poporului rachiu. De multă vreme circiumarul era obișnuit

* — clerul. — *Nota trad.*

** — în original, joc de cuvinte : „Schenker” — „cîrciumar”, dar și „donator”. — *Nota trad.*

să adauge câteva grade rachiului, pe care-l subția cu o cantitate considerabilă de apă, cu ajutorul a tot felul de ingrediente, în primul rând cu *acid sulfuric* industrial. An de an această mixtură otrăvită era servită tot mai frecvent, atingând apogeul în timpul bolii cartofului. Stomacul țăranului, slăbit din cauza supelor de fin și pir sau de consumul de rădăcini crude, nu mai putea suporta un asemenea leac. Dacă adăugăm și îmbrăcămintea proastă, locuințele murdare și insalubre, frigul din timpul iernii, lipsa de muncă sau de putere de muncă, ne putem ușor închipui că în această situație febra tifoidă, întocmai ca în Irlanda, s-a răspândit rapid. «Oamenii nu mai aveau de pierdut decât viața!» Asta explică totul. Ei erau în permanență atît de exploatați și storși de vlagă de către stat și cavalerii-briganzi, încît cea mai mică înrăutățire a situației lor mizere însemna pentru ei moartea... Cavalerii-briganzi, casta birocraților și toată binecuvîntata clică guvernamentală regalo-prusiană făceau afaceri, primeau salarii, împărțeau gratificații, în timp ce acolo, jos în rîndurile poporului, cei chinuți de foame și de febră tifoidă pierreau cu sutele, ca muștele.

Nici gospodariilor, adică acelor care posedă o casă și o bucată mai mică sau mai mare de pămînt, nu le merge mult mai bine decît zilierilor. Hrana lor de bază constă tot din cartofi și rachi. Ei sînt obligați să vîndă tot ceea ce produc pentru achitarea dărilor către proprietarii funciari, stat etc... Și pe deasupra trebuie să mai presteze și zile de clacă la curte" (pentru milostivul stăpîn), „unde sînt maltratați cu cravașa de către senior sau de către slujbașii lui, și, muncind din greu, bătuți și flămînzi, sînt siliți să vadă și să suporte luxul și aroganța cavalerilor-briganzi și ale unei caste de birocrați brutali. Aceasta era și continuă să fie soarta celei mai mari părți a populației din Silezia Superioară...

De felul în care este tratată servitorimea de la curte, argații și slujnicile proprietarului funciar ne putem da seama după tratamentul la care sînt supuși și țărani obligati să presteze clacă și așa-numiții zileri. Și aici cravașa este alfa și omega evangheliei cavalerilor-briganzi...

Cavalerii-briganzi taie și spînzură după bunul lor plac. Din rîndurile lor sînt numiți landrații, în atribuția lor cade poliția domonială și districtuală, și întregul aparat birocratic lucrează în interesul lor. La această se mai adaugă și faptul că țăranul din Silezia Superioară are de-a face nu cu un aparat birocratic german — asta ar fi poate prea uman —, ci cu unul de modă veche prusiană, cu limbajul lui prusian și cu codul lui de legi. Exploatată din toate părțile, maltrată, batjocorită, biciuită și încătușată, era inevitabil ca populația rurală din Silezia Superioară să nu ajungă pînă la urmă acolo unde a și ajuns. Era inevitabil ca moartea prin infometare și ciurma să nu fie în cele din urmă rodul acestui teren autentic germano-creștin. Cine mai este în stare să fure fură. Aceasta este singura formă în care locuitorul irlandizat din Silezia Superioară își exprimă efectiv protestul împotriva cavalerilor-briganzi germano-creștini. Pe treapta următoare se cerșește; poți vedea aceste făpturi, ajunse în mizerie, plecînd, cete-cete, dintr-un loc într-altul. În al treilea rînd, îi vedem pe cei care nu au puterea și priceperea nici pentru a fura, nici pentru a cerși. În timpul epidemiilor, îngerul morții nu face nicăieri altele victime ca pe culcușurile lor de paie putrezite. Acestea sînt roadele unui binecuvîntat regim monarhic de o sută de ani în strînsă alianță cu cavalerii-briganzi și cu aparatul birocratic”.

Și, ca și mai înainte, Wolff cere ca acești cavaleri să-i despăgubească pe țărani, ca toate prestațiile și dările să fie desființate fără răscumpărare și, în sfârșit, ca marile domenii ale magnaților din Silezia Superioară să fie împărțite. Acest lucru nu se va realiza, bineînțeles, în timpul guvernului Brandenburg-Manteuffel, așa că „locuitorii din Silezia Superioară vor continua să fie decimați ca și pînă acum de foamete și febră tifoidă”, ceea ce s-a și întîmplat într-adevăr, pînă cînd avîntul enorm pe care l-a cunoscut industria din Silezia Superioară în deceniile al 6-lea și al 7-lea a revoluționat toate condițiile de viață din acest ținut, înlocuind tot mai mult brutala exploatare feudală cu civilizata, dar încă și mai crunta exploatare burgheză modernă.

IX

Intenționat am citat fragmente mai mari din „Miliardul silezian”, pe de o parte, pentru că în această lucrare se dezvăluia cel mai bine caracterul lui Wolff, pe de altă parte, pentru că ea ne oferă o imagine veridică a stării de lucruri de la sate care a existat pînă în 1848 în întreaga Prusie, cu excepția Provinciei Renane, în Mecklenburg, Hanovra și alte cîteva state mici, precum și în întreaga Austrie. Acolo unde au avut loc răscumpărări, țăranul a fost înșelat; dar pentru jumătate și chiar două treimi din țărănime — în funcție de localitate —, servituțile feudale și dările datorate proprietarului funciar continuau să ființeze și nu prea exista perspectiva unui ritm mai rapid al răscumpărărilor pînă cînd furtuna din 1848 și perioada de dezvoltare industrială care i-a urmat au înlăturat aproape complet și aceste rămășițe ale evului mediu. Spunem „aproape complet”, pentru că în Mecklenburg dăinuie încă neștirbit feudalismul, și chiar și în alte părți rămase în urmă ale Germaniei de nord se mai găsesc ici, colo localități în care răscumpărarea nu s-a terminat încă. În 1849, în Prusia s-au desființat fără despăgubire taxa de protecție și alte cîteva prestații feudale mai puțin importante; celelalte servituți au fost desființate mai repede decît înainte, deoarece nobilimea, după experiența din 1848 și ca urmare a dificultăților persistente întîmpinate din partea țăranilor care se împotriveau să depună o muncă rodnică, căuta ea însăși să grăbească răscumpărarea. În sfârșit, o dată cu adoptarea legii cu privire la administrația dis-

trictuală, a fost desființată și jurisdicția seniorială, așa că, cel puțin formal, feudalismul a fost înlăturat în Prusia.

Dar numai formal. Pretutindeni unde predomină marea proprietate funciară se menține dominația semifeudală a latifundiarilor, chiar și atunci când în restul economiei există relații burgheze moderne. Doar forma acestei poziții dominante se schimbă. Găsim o anumită formă în Irlanda, unde pământul este cultivat de mici arendași, o alta în Anglia și Scoția, unde arendașii capitaliști cultivă mari întinderi de pământ cu ajutorul muncitorilor agricoli. În această ultimă formă se încadrează și proprietățile nobilimii din Germania de nord, precumpănitoare mai ales în partea ei de răsărit. Marile domenii sînt lucrate în cea mai mare parte în folosul proprietarului, mai rar în folosul marilor arendași și cu ajutorul argaților și al zilerilor. Situația argaților este reglementată de Regulamentul cu privire la argați, în vigoare în Prusia din 1810 și care corespunde în așa măsură relațiilor feudale, încît *permite în mod expres* stăpînilor „mici violențe” față de argați, în schimb *interzice în mod expres*, sub sancțiune penală, acestora din urmă să se opună prin violență maltratărilor la care sînt supuși, în afara cazurilor cînd le este periclitată viața sau sănătatea (Regulamentul general cu privire la argați, §§ 77, 79). Pe de o parte, contractele, pe de altă parte, plata efectuată de obicei în natură — în care este cuprinsă și locuința — fac ca zilerii să ajungă într-o dependență efectivă față de proprietarul funciar, dependență echivalentă cu cea a argaților. În felul acesta, la răsărit de Elba prosperă și astăzi tratamentul patriarhal, cu palme, lovituri cu bîta și cravașa, aplicat în Silezia muncitorilor agricoli și argaților, pe care ni l-a descris Wolff. Din păcate, poporul de rînd i se împotrivese tot mai mult, și ici, colo nu mai vrea să accepte aceste metode părintești de educare.

Prin faptul că Germania este și acum o țară cu precădere agricolă, în care masa populației trăiește de pe urma agriculturii și locuiește la țară, sarcina cea mai importantă, dar și cea mai grea a partidului muncitoresc constă în a-i lămuri pe țărani în ceea ce privește interesele și situația lor. Primul pas pe care trebuie să-l facă tovarășii de partid în acest sens este să cunoască ei înșiși interesele și situația muncitorilor agricoli. Acei tovarăși de partid cărora împrejurările le-o permit ar aduce un mare serviciu cauzei dacă ar face o comparație între relatările lui Wolff și actuala stare de lucruri, și, constatînd schimbările intervenite, ar descrie

actuala situație a muncitorilor agricoli. Alături de ziler n-ar trebui scăpat din vedere nici țăranul sărac. Cum au decurs răscumpărările de la 1848 încoace? Oare țăranul continuă să fie înșelat în aceeași măsură ca și mai înainte? Asemenea întrebări și multe altele se nasc de la sine la citirea „Miliardului silezian”, și acela care s-ar ocupa în mod serios de răspunsul la aceste întrebări și ar publica în organul de presă al partidului materialul adunat ar aduce astfel cauzei clasei muncitoare un serviciu mult mai mare decât îi aduc toate articolele în legătură cu organizarea în amănunt a viitoarei societăți.

Sfârșitul articolelor lui Wolff mai suscită încă o problemă. Din 1849 Silezia Superioară a devenit unul dintre cele mai importante centre industriale ale Germaniei. Această industrie, ca îndeobște în Silezia, se află în special la țară, în sate mai mari sau orașe apărute de curind, departe de marile centre urbane. Dacă se pune, prin urmare, problema răspîndirii mișcării social-democrate la sate, atunci Silezia, și mai ales Silezia Superioară, este locul cel mai potrivit. Cu toate acestea, Silezia Superioară, cel puțin, pare a fi un teren încă virgin pentru propaganda socialistă. Limba nu poate constitui o piedică; pe de o parte, limba germană este folosită aici mult mai frecvent de cînd industria s-a dezvoltat, iar pe de altă parte există, desigur, destui socialiști care vorbesc poloneza.

Dar să revenim la Wolff al nostru. La 19 mai a fost suspendată „Neue Rheinische Zeitung”, după ce ultimul ei număr a apărut tipărit cu cerneală roșie. Poliția prusiană avea, în afara celor 23 de procese de presă pendinte, atîtea alte pretexte pentru punerea sub acuzare a fiecărui redactor în parte, încît aceștia au părăsit imediat Kölnul și Prusia. Cei mai mulți dintre noi au plecat la Frankfurt, unde se părea că se pregătește ceva decisiv. Victoriile ungarilor provocaseră invazia trupelor rusești. Conflictul dintre guverne și parlamentul de la Frankfurt în legătură cu constituția Imperiului provocase diferite răscoale, dintre care cele din Dresden, Iserlohn și Elberfeld fuseseră reprimare, pe cînd cele din Palatinat și Baden erau în plină desfășurare. Wolff avea în buzunar un vechi mandat din Breslau prin care era desemnat loțiitor al falsificatorului istoriei Stenzel; tînguitorul Stenzel a fost adus în parlament numai cu condiția ca tulbură-

torul ⁴⁷ Wolff să fie numit locțiitorul lui. Bineînțeles că Stenzel, ca toți ceilalți buni prusieni, s-a conformat ordinului guvernului prusian de a pleca din Frankfurt. Wolff a trecut în locul lui.

Parlamentul de la Frankfurt, cea mai impunătoare adunare care s-a întrunit vreodată în Germania și care din cauza indolenței și a stupidității sale a ajuns la o neputință totală, devenită evidentă nu numai pentru toate guvernele, dar și pentru guvernul Imperiului — instituit de însuși parlament — și chiar și pentru acesta din urmă, stătea dezorientat între guvernele care-și adunau forțele de luptă și poporul răsculat care cerea constituția Imperiului. Totul mai putea fi salvat dacă parlamentul și conducătorii mișcării din Germania de sud ar fi dat dovadă de curaj și de hotărâre. Ar fi fost suficientă o hotărâre a parlamentului care să cheme la Frankfurt armatele din Baden și Palatinat să apere Adunarea. Adunarea și-ar fi recâștigat astfel dintr-o dată încrederea poporului. În acest caz era sigură alăturarea trupelor din Hessen-Darmstadt și trecerea Württembergului și a Bavariei de partea mișcării; micile state din Germania centrală ar fi fost și ele atrase; Prusia ar fi avut destule probleme interne, iar Rusia, pusă în fața unei mișcări de asemenea proporții în Germania, s-ar fi văzut silită să rețină în Polonia o parte din trupele folosite de atunci cu succes în Ungaria. Astfel, Ungaria putea fi salvată la Frankfurt, iar pe de altă parte, după toate probabilitățile, dată fiind desfășurarea cu succes a revoluției în Germania, iminenta explozie de la Paris nu s-ar fi soldat cu înfrângerea fără luptă a filistinilor radicali, așa cum s-a întâmplat la 13 iunie 1849.

Perspectivile erau cit se poate de favorabile. La Frankfurt s-a propus de către noi toți * să fie chemate în ajutor trupele din Baden-Palatinat, iar la Mannheim s-a propus de către Marx și mine ** ca ele să se îndrepte, chiar și fără a fi chemate, spre Frankfurt. Dar nici conducătorii din Baden și nici cei din parlamentul de la Frankfurt n-au avut destul curaj, energie, înțelepciune sau inițiativă.

* Cuvintele „de către noi toți” au fost adăugate de Engels în ediția din 1886. — *Nota red.*

** Cuvintele „de către Marx și mine” au fost adăugate de Engels în ediția din 1886. — *Nota red.*

X

În loc să treacă la acțiune, parlamentul a hotărît să vorbească din nou, ca și cînd n-ar fi vorbit deja prea mult, de astă dată printr-o „Proclamație către poporul german”. S-a format o comisie care a prezentat două proiecte, cel al majorității fiind întocmit de Uhland. Nici unul din proiecte nu era energic, mobilizator; ele vădeau doar dezorientarea, lașitatea și conștiința încărcată a Adunării. Puse în discuție la 26 mai, ele i-au dat lui Wolff al nostru posibilitatea de a le spune domnilor parlamentari părerea sa o dată pentru totdeauna. Iată textul stenografiat al acestei cuvîntări:

„Wolff din Breslau:

«Domnilor! M-am înscris la cuvînt pentru a mă pronunța împotriva proclamației adresate poporului, care a fost întocmită de majoritate și căreia i s-a dat citire aici, deoarece consider că nu corespunde de loc situației actuale, deoarece o găsesc mult prea slabă, bună doar pentru a fi publicată ca articol în cotidienele care reprezintă partidul de la care ea emană, dar nicicum ca apel adresat poporului german. Întrucît s-a dat citire și unei a doua proclamații, vreau să menționez în treacăt că m-aș fi declarat și mai vehement împotriva acesteia din motive pe care nu este cazul să le expun aici». (O voce din centru: «De ce nu?») «Eu mă refer numai la proclamația majorității; ea este în orice caz atît de moderată, încît nici chiar d-l Buss n-ar avea multe de obiectat împotriva ei, și aceasta este, desigur, cea mai proastă recomandare pentru o proclamație. Nu, domnilor, dacă în genere vreți să mai aveți cît de cît o influență asupra poporului, nu trebuie să-i vorbiți așa cum ați vorbit în proclamație; nu despre legalitate, despre tărîmul legal etc. trebuie să-i vorbiți, ci despre ilegalitate, așa cum vorbesc guvernele și rușii, și prin ruși înțelegem prusienii, austriecii, hanovrezii și bavarezii». (Rumoare și risete.) «Toți aceștia sînt cuprinși în denumirea generală de ruși». (Ilaritate.) «Da, domnilor, și în această Adunare sînt reprezentați rușii. Dv. trebuie să le spuneți: Așa cum voi susțineți punctul de vedere legal, tot așa îl susținem și noi. Este punctul de vedere al violenței, iar legalitatea voi o explicați în paranteză, opunînd tunurilor rusești forța, coloane de atac bine organizate. Dacă în general este cazul să se lanseze o proclamație, atunci lansați una în care de la bun început să fie scos în afara legii cel mai mare trădător al intereselor poporului — regentul Imperiului*» (Strigăte: «La ordine!» Aplauze furtunoase la galerie) «Și la fel toți miniștrii!» (Din nou rumoare.) «Nu, nu mă las intimidat. El este cel mai mare trădător al intereselor poporului!»

Președintele Reh: «Cred că d-l Wolff a depășit orice limită îngăduită. El nu are dreptul ca în fața acestei Adunări să-l numească pe arhiducele regentul Imperiului, un trădător al intereselor poporului, și de aceea sînt obligat să-l chem la ordine...»

Wolff: «În ce mă privește, primesc chemarea la ordine și declar că am vrut să încalc ordinea, că el și miniștrii lui sînt trădători». (Strigăte din toate părțile: «La ordine, asta e o grosolănie!»)

* — arhiducele Johann. — Nota red.

Președintele: «Mă văd nevoit să vă retrag cuvîntul».

Wolff: «Bine, eu protestez; am vrut să vorbesc aici în numele poporului și să arăt ce gîndește poporul. Protestez împotriva oricărei proclamații întocmite în acest spirit».

Ca un trăsnet au căzut aceste cîteva cuvinte în Adunarea cuprinsă de spaimă. Pentru prima oară li s-a înfățișat acestor domni limpede și fără ocol adevărata stare de lucruri. Trădarea de care era acuzat regentul Imperiului și ministrii lui era un secret public; toți cei de față vedeau cum se comite trădarea sub ochii lor; dar nimeni nu avea curajul să exprime ceea ce vedea. Și iată că vine acest mic silezian necruțător și dintr-o dată le răstoarnă întregul lor castel convențional din cărți de joc! Nici măcar „extrema stîngă” nu s-a putut abține să nu protesteze energic împotriva acestei încălcări inadmisibile a oricărei bune-cuviințe parlamentare, care, de fapt, era o simplă constatare a adevărului; și și-a exprimat acest protest prin demnul ei reprezentant, d-l Karl Vogt. (Cit privește pe Vogt, în august 1859 i-a fost remisă suma de 40 000 de franci, așa cum reiese din listele care au fost publicate în 1870 și în care sînt trecute sumele plătite de Ludovic-Napoleon agenților săi⁴⁸.) D-l Vogt a îmbogățit dezbaterile cu următorul protest, pe cît de jalnic de stînjenit, pe atît de infam și mincinos*:

„Domnilor, am luat cuvîntul pentru a apăra șuvolul cristalin, care s-a revărsat dintr-un suflet de poet în această proclamație, împotriva noroiului cu care el a fost improșcat(!), cu care s-a aruncat în el(!), am luat cuvîntul pentru a apăra aceste cuvinte împotriva tinei care s-a acumulat în această mișcare de ultimă oră și care amenință să înunde și să murdărească totul. Da, domnilor! Acesta este noroiul și tina cu care sînt improșcate în acest fel(!) toate gîndurile curate, și-mi exprîm profunda mea indignare că așa ceva (!) a fost posibil”.

Întrucît Wolff nu pomenise de faptul că proclamația a fost redactată de Uhland, ci apreciasse doar că conținutul ei nu era destul de energic, nu pricepem de unde a scos de fapt d-l Vogt indignarea, „noroiul” și „tina” sa. Dar, pe de o parte, stăruia în el amintirea lipsei de menajamente cu care „Neue Rheinische Zeitung” i-a tratat întotdeauna pe pseudofrații de tipul lui Vogt, iar pe de altă parte, furia stîrnită de vorbele fără ocol ale lui Wolff, care îi împiedicau pe acești pseudo-frați să-și continue jocul lor fățarnic. Pus să aleagă între adevărata revoluție și reacțiune, d-l Vogt se pronunță pentru

* — În original, joc de cuvinte: „verlegen” — „stînjenit”; „verlo-gen” — „mincinos”. — Nota trad.

aceasta din urmă, pentru regentul Imperiului și miniștrii lui — pentru „toate gîndurile curate”. Din păcate, reacțiunea nici nu voia să știe de d-l Vogt.

Încă în aceeași zi, Wolff l-a provocat la duel pe d-l Vogt prin deputatul Würth din Sigmaringen, și cînd d-l Vogt a refuzat, Wolff l-a amenințat cu bătaia. D-l Vogt, deși ca statură era un uriaș în comparație cu Wolff, s-a refugiat sub aripa ocrotitoare a surorii sale și n-a mai făcut un pas fără a fi întovărășit de aceasta. Wolff l-a lăsat în plata domnului pe eroul fanfaron.

Toată lumea știe că la cîteva zile după această scenă, însăși Adunarea a recunoscut justetea afirmațiilor lui Wolff, cînd a fugit la Stuttgart pentru a se salva de propriul ei regent al Imperiului și de guvernul lui.

XI

Ne apropiem de sfîrșit. Wolff a rămas la postul său la Stuttgart chiar și în timpul dizolvării Adunării naționale de către trupele württembergheze; apoi a plecat în Baden și, în cele din urmă, împreună cu ceilalți fugari, a ajuns în Elveția. Și-a stabilit domiciliul la Zürich, unde a început din nou să dea ore particulare, dar, bineînțeles, avînd de întîmpinat o puternică concurență din partea numeroșilor emigranți cu studii care se aflau acolo. În pofida precarei situații materiale care rezulta de aici, Wolff ar fi rămas totuși în Elveția. Devenea însă tot mai evident că Consiliul federal elvețian, ascultînd de ordinele reacțiunii europene, era hotărît să facă treptat vînt, după cum spunea Wolff, tuturor emigranților din Elveția. Pentru marea majoritate aceasta însemna emigrare în America, și tocmai acest lucru îl doreau guvernele. Dacă emigranții plecau peste ocean, ele scăpau de toată bătaia de cap.

Și Wolff se gîndea adesea la o emigrare în America, fiind indemnăt și de mulți dintre prietenii săi care se și aflau acolo. Pe jumătate hotărît, sătul de atîtea șicane, el a sosit în iunie 1851 la Londra, unde l-am reținut pînă una, alta. Și aici concurența profesorilor particulari era foarte mare. În pofida eforturilor depuse, Wolff își cîștiga cu mare greutate strictul necesar. Ca întotdeauna cînd îi mergea prost, el le ascundea prietenilor pe cît posibil situația sa. Totuși, pînă la sfîrșitul anului 1853 a fost silit să facă datorii în sumă de

37 l. s. (750 de mărci), care-l apăseau foarte greu ; în vara aceluiași an a scris în jurnalul său :

„la 21 iunie 1853 mi-am petrecut ziua de naștere într-un cumplit distress (tristețe)“.

Intenția sa de a pleca în America s-ar fi realizat probabil de astă dată, dacă un medic german din Manchester, emigrant și el, care se împrietenise cu Wolff încă de la Breslau, nu i-ar fi procurat la Manchester, datorită relațiilor pe care le avea, atâtea ore particulare, încît să-și poată cîștiga cel puțin cele necesare traiului. Așa că la începutul lunii ianuarie 1854 s-a mutat acolo ⁴⁹. La început, a fost, ce-i drept, destul de strîmțorat. Dar existența îi era asigurată și, datorită priceperii sale extraordinare de a se purta cu copiii și de a le cîștiga simpatia, el putea conta pe lărgirea cercului său de activitate de îndată ce se va fi făcut cunoscut printre germanii de acolo. Așa s-a și întîmplat. După cîțiva ani avea o situație absolut mulțumitoare față de pretențiile sale modeste ; era divinizat de elevii săi ; bătrîni și tineri, englezi și germani îl stimau și îl iubeau pentru caracterul său rectilin, conștiinciozitatea și amabilitatea sa senină. Prin natura muncii sale, el venea în contact mai ales cu elemente burgheze, mai mult sau mai puțin ostile din punct de vedere politic, dar, cu toate că niciodată nu și-a dezmințit caracterul și nici nu s-a dezis de convingerile sale, nu a avut decît rareori conflicte, iar pe acestea le-a rezolvat în mod onorabil. Pe vremea aceea, nimeni dintre noi nu se putea gîndi la o activitate politică publică ; legile reacționare ne astupaseră gura, presa cotidiană ne trecea sub tăcere, iar editorii abia dacă catadicseau să răspundă negativ la eventualele noastre oferte. Bonapartismul părea să fi învins definitiv socialismul. Mulți ani de-a rîndul, Wolff a fost singurul tovarăș de idei pe care l-am avut la Manchester ; nu-i deci de mirare că ne vedeam aproape zilnic și că destul de des am avut prilejul să-i admir judecata, aproape din instinct justă, în ceea ce privea evenimentele zilei.

Ajunge un exemplu pentru a arăta cît de conștiincios era Wolff. Într-un rînd i-a dat unuia dintre elevii săi un exercițiu de aritmetică dintr-un manual. Comparînd rezultatul obținut de elev cu cel dat de așa-numita cheie a exercițiilor, i-a spus acestuia că nu a rezolvat bine exercițiul. Dar cînd elevul, recalculîndu-l de cîteva ori, a obținut de fiecare dată același rezultat, Wolff l-a controlat el însuși și a constatat că

băiatul avea dreptate ; în cheia exercițiilor se strecurase o greșeală de tipar. Wolff s-a apucat de îndată să rezolve toate exercițiile din carte pentru a vedea dacă nu mai există și alte greșeli : „Așa ceva nu trebuie să mi se mai întâmple !”

Din pricina acestei conștiinciozități a și murit încă înainte de a împlini 55 de ani. În primăvara anului 1864, ca urmare a surmenajului, a început să sufere de dureri atroce de cap, care, treptat, au fost însoțite de o insomnie aproape totală. Medicul său tocmai lipsea ; pe un altul nu voia să-l consulte. Toate rugămințile de a-și întrerupe sau reduce pentru un timp lecțiile au fost zadarnice ; voia să ducă la bun sfârșit tot ceea ce începuse. Abia când boala l-a doborât cu totul a renunțat din când în când la câte o lecție. Era însă prea târziu. Durerile de cap, provocate de congestionarea creierului, s-au agravat, insomnia a devenit tot mai rebelă. În urma ruperii unui vas cerebral și a unor hemoragii repetate, la 9 mai 1864 a murit. În persoana lui, Marx și cu mine am pierdut pe cel mai devotat prieten, iar revoluția germană a suferit o pierdere ireparabilă.

Friedrich Engels

[Scrisoare către E. Bignami
în legătură cu alegerile din Germania din 1877]

Dragă Bignami !

Corespondentul vostru din Berlin probabil că v-a comunicat deja toate amănunțele asupra alegerilor din Germania. Victoria noastră a fost atât de mare, încît a băgat în sperieți burghezia germană și cea din străinătate : aici, la Londra, toată presa vorbește despre acest fapt. Lucrul cel mai remarcabil nu este numărul noilor circumscripții electorale pe care le-am cîștigat noi, deși trebuie menționat faptul că împăratul Wilhelm, regele Saxoniei *, și cel mai mic prinț dintre micii prinți germani (prințul von Reuss) trăiesc în circumscripții electorale reprezentate de muncitori socialiști, și, prin urmare, ei înșiși sînt reprezentați tot de socialiști. Cel mai important este faptul că, în afară de circumscripțiile în care am obținut majoritatea, am obținut un număr considerabil de voturi și în calitate de minoritate atât în orașele mari cît și la sate. La Berlin — 31 500, la Hamburg, Barmen-Elberfeld, Nürnberg, Dresden — cîte 11 000 de voturi, iar dintre localitățile rurale, nu numai în satele din Schleswig-Holstein, Saxonia, Braunschweig, dar chiar și în citadela feudalismului, în Mecklenburg, a votat pentru noi o minoritate considerabilă de muncitori agricoli. La 10 ianuarie 1874 am obținut 350 000 de voturi, la 10 ianuarie 1877 — cel puțin 600 000. Rezultatele alegerilor ne servesc drept mijloc de evaluare a forțelor noastre ; după numărul batalioanelor puteți aprecia acum efectivul corpurilor de armată ale socialismului german, care sînt trecute în revistă în zilele alegerilor. Acest lucru are o uriașă influență morală atât asupra

* Albert. — *Nota red.*

partidului socialist, care constată cu bucurie succesele sale, cît și asupra muncitorilor încă neatrași în mișcare, precum și asupra dușmanilor noștri; și este foarte bine că o dată la trei ani oamenii săvîrșesc păcatul de moarte de a se prezenta la vot. Domnii abstenționiști pot spune ce le convine; un singur fapt ca, de pildă, alegerile din 10 ianuarie valorează mai mult decît toate frazele lor „revoluționare”. Și cînd spun *batalioane și corpuri de armată*, nu mă exprim la figurat. Cel puțin jumătate, dacă nu și mai mulți din bărbații în vîrstă de 25 de ani (aceasta e vîrsta minimă) care au votat pentru noi, au stat doi sau trei ani sub arme, se pricep foarte bine să mînuiască pușca cu ac și tunul cu țevă ghintuită și fac parte din armata de rezervă. Încă cîtiva ani de asemenea succese, și atît rezerva cît și Landwehrul⁵⁰ ($\frac{3}{4}$ din efectivul armatei din timp de război) vor fi cu noi, așa că vom putea dezorganiza întregul aparat militar și vom face imposibil orice război de ofensivă.

Se vor găsi totuși oameni care vor spune: de ce, dacă dispuneți de asemenea forțe, nu faceți acum revoluția? Pentru că, neîntrunind în total decît 600 000 de voturi din 5 500 000, iar aceste voturi fiind dispersate în diverse regiuni, am fi cu siguranță înfrinți, iar prin răscoale necugetate și prin acțiuni nesăbuite am nimici o mișcare căreia îi mai trebuie foarte puțină vreme pentru a ne duce la o victorie sigură. Este limpede că nu vom fi lăsați să raportăm victoria cu ușurință, că prusienii nu vor îngădui, fără să ia contramăsuri, ca întreaga lor armată să se contamineze de socialism; dar cu cît reacțiunea și represaliile vor fi mai puternice, cu atît mai sus se vor ridica valurile și în cele din urmă vor smulge zăgăzurile. Știți dv. oare ce s-a întîmplat la Berlin? În seara zilei de 10 a lunii trecute, o mulțime uriașă — pe care poliția însăși a apreciat-o la vreo 22 000 de oameni — a barat toate străzile din apropierea clădirii în care își are sediul Comitetul socialist. Datorită organizării și disciplinei excelente a partidului nostru, comitetul a fost primul care a primit știrea cu privire la rezultatele definitive ale alegerilor. Cînd aceste rezultate au fost anunțate, întreaga mulțime a izbucnit în urale entuziaste — adresate cui? — celor aleși? — Nu — „*agitatorului nostru cel mai activ, procurorului regal Tessoridi*”! Acesta

s-a distins întotdeauna în procesele judiciare împotriva socialiștilor, iar prin actele sale de violență a dublat numărul adeptilor noștri.

Iată cum răspund ai noștri la toate aceste măsuri de violență : nu numai că nu se lasă impresionați de ele, dar chiar le provoacă, socotindu-le cel mai bun mijloc de agitație.

Cu salutări frățești,
al d-tale, *F. Engels*

Scris la 13 februarie 1877
Publicat în ziarul „La Plebe”
nr. 7 din 26 februarie 1877

Se tipărește după textul
apărut în ziar
Tradus din limba italiană

Verlag von Otto
Grunow & Co. Berlin
Prenzlauer Weg 10
Südost

Vorwärts

Verlag von Otto
Grunow & Co. Berlin
Prenzlauer Weg 10
Südost

Central-Organ der Sozialdemokratie Deutschlands.

Nr. 32.

Freitag, 19. März.

1877.

Friedrich Engels

Din Italia

În sfârșit, și în Italia mișcarea socialistă se află pe un teren solid și promite să ia o dezvoltare rapidă și victorioasă. Dar pentru ca cititorii să înțeleagă în întregime cotitura care a survenit, trebuie să ne reîntoarcem la istoria apariției socialismului italian.

Începuturile mișcării din Italia sînt legate de influențele bakuniste. În timp ce în rîndurile maselor muncitoare domnea o ură de clasă aprinsă, dar extrem de neclară împotriva exploatorilor lor, un grup de tineri avocați, doctori, literați, funcționari comerciali etc., sub comanda personală a lui Bakunin, a pus mîna pe conducere în toate localitățile unde apărea un element muncitoresc revoluționar. Ei erau cu toții membri, mai mult sau mai puțin inițiați în tainele „Alianței” bakuniste, care urmărea să subordoneze conducerii sale întreaga mișcare muncitorească europeană și să obțină astfel, prin înșelăciune, dominația sectei bakuniste în viitoarea revoluție socială. Date mai exacte în această privință sînt expuse amănunțit în broșura „Un complot împotriva Internaționalei” (Braunschweig, ed. Bracke) ⁵¹.

Atîta timp cît în rîndurile muncitorilor mișcarea era încă în fașă, acest lucru mergea cum nu se poate mai bine. Nesăbuitele fraze revoluționare bakuniste stîrneau pretutindeni aplauzele dorite; chiar și elementele provenite din mișcările

politice-revoluționare anterioare au fost luate de acest șuvoi și, alături de Spania, și Italia a devenit, după însăși expresia lui Bakunin, „cea mai revoluționară țară din Europa”⁵². Revoluționară în sensul că se făcea mult zgomot pentru nimic. În opoziție cu lupta în esență politică, datorită căreia s-a dezvoltat și s-a întărit mișcarea muncitorească engleză, apoi cea franceză și, în sfârșit, cea germană, aici orice activitate politică era condamnată, întrucât includea în sine recunoașterea „statului”, iar „statul” era o întruchipare a tuturor relelor. Așadar, s-a interzis crearea unui *partid* muncitoresc; s-a interzis lupta pentru orice măsură de apărare împotriva exploatării, de pildă pentru ziua normală de muncă, pentru limitarea zilei de muncă a femeilor și a copiilor; și în special s-a interzis participarea la toate *alegerile*. În schimb s-a poruncit agitația, organizarea și conspirarea în vederea viitoarei revoluții, care, de îndată ce va pica din cer, va trebui să fie înfăptuită fără vreun guvern provizoriu, distrugându-se cu desăvârșire toate instituțiile de stat — sau care ar aminti de stat — prin simpla inițiativă (dirijată în secret de Alianță) a maselor muncitoare... „însă nu întrebați cum!” *

Atâta timp cât mișcarea, după cum am spus, se găsea în faza copilăriei, toate acestea mergeau foarte bine. Marea majoritate a orașelor italiene continuă să se afle într-o oarecare măsură în afara sferei relațiilor cu restul lumii, pe care le cunoaște doar sub forma vizitelor făcute de străini. Aceste orașe îi aprovizionează pe țărani din împrejurimi cu produse ale industriei meșteșugărești și mijlocesc vânzarea produselor agricole pe scară mai largă; în plus, în ele locuiește nobilimea latifundiară care-și consumă acolo renta; și, în sfârșit, mulțimea de străini își aduce acolo banii. În aceste orașe, elementele proletare sînt puțin numeroase, foarte puțin dezvoltate, în afară de faptul că sînt extrem de amestecate cu oameni fără ocupație regulată sau permanentă, stare de lucruri favorizată de vizitele străinilor și de clima blîndă. Aici și-a găsit mai întîi un teren fertil fraza ultrarevoluționară, care vorbește în taină despre pumnal și otravă. Dar în Italia există și orașe industriale, mai cu seamă în nord; și de îndată ce mișcarea a prins rădăcini în rîndurile maselor autentic proletare din aceste orașe — o hrană de o calitate atît de proastă nu mai putea satisface, și acești muncitori nu mai puteau

* H. Heine. Din ciclul „Patimile tineretii”, care face parte din „Cartea cîntecelor”, Editura de stat pentru literatură și artă, 1956, p. 19. — *Nota trad.*

admite să fie tutelați în continuare de acei tineri burghezi ratați care s-au aruncat asupra socialismului numai pentru că se găseau, ca să folosim cuvintele lui Bakunin, „într-un impas din care nu puteau ieși”.

Așa s-a și întâmplat. Nemulțumirea muncitorilor din nordul Italiei, provocată de interzicerea oricărei activități politice, adică a oricărei activități *adevărate*, care ar depăși granițele vorbăriei goale și ale conspirațiilor, creștea pe zi ce trece. Victoria în alegeri, repurtată de germani în 1874, și rezultatul ei, care urmărea unirea socialiștilor germani, nu au rămas necunoscute nici în Italia. Elementele provenite din vechea mișcare republicană și care s-au raliat numai fără voia lor schelălăielilor „anarhiste” găseau din ce în ce mai des prilejul să sublinieze necesitatea luptei politice; opoziția care se trezea și-a găsit expresia în gazeta „La Plebe”. Acest săptămînal, republican în primii săi ani de existență, s-a alăturat curînd mișcării socialiste și, atîta timp cît a fost posibil, s-a ținut departe de orice sectarism „anarhist”. Cînd, în sfîrșit, în nordul Italiei masele muncitoare i-au depășit pe conducătorii lor inoportuni și, în locul unei mișcări fanteziste, au creat o mișcare adevărată, ele au găsit în „La Plebe” un organ de presă dispus să publice din timp în timp aluzii eretice cu privire la necesitatea luptei politice.

Dacă Bakunin ar fi rămas în viață, el ar fi combătut în felul său obișnuit aceste erezii. El i-ar fi învinuit pe cei de la „Plebe” de „autoritarism”, de sete de putere, de ambiție etc., ar fi ridicat împotriva lor tot felul de acuzații personale meschine și ar fi repetat acest lucru mereu în toate organele de presă ale „Alianței” din Elveția, Italia, Spania. Și abia în al doilea rînd ar fi demonstrat că toate aceste păcate nu sînt altceva decît consecințele inevitabile ale strămoșescului păcat de moarte: recunoașterea eretică a activității politice; căci activitatea politică presupune recunoașterea statului, statul însă este întruchiparea autoritarismului, a dominației, și, prin urmare, oricine tînde la activitatea politică a clasei muncitoare trebuie să tîndă în mod consecvent la dominația politică pentru sine, prin urmare să fie un dușman al clasei muncitoare — aruncați deci în el cu pietre! Această metodă, împrumutată de la răposatul Maximilien Robespierre, Bakunin o stăpînea la perfecție, numai că abuza prea mult de ea și o folosea într-un mod prea uniform. Și totuși aceasta era singura metodă care promitea cel puțin un succes momentan.

Dar Bakunin murise, și cu aceasta guvernarea secretă a lumii a trecut în mîinile d-lui James Guillaume din Neuchâtel în Elveția. În locul omului de lume uns cu toate unsorile a venit un pedant mic la suflet, care a adăugat la învățătura despre anarhie fanatismul calvinistilor elvețieni. Adevărata credință trebuia impusă cu orice preț, iar mărginitul dascăl din Neuchâtel trebuia recunoscut cu orice preț drept papă al acestei adevărate credințe. „Buletinul Federației jurasiene”⁵³ — federație care, după cum s-a recunoscut, numără doar 200 de membri fața de cei 5 000 ai Uniunii muncitorilor elvețieni — a fost proclamat organul de presă al sectei și a început pur și simplu să-i „ocărasească” pe cei care șovăie în credință. Dar muncitorii lombarzi, care s-au constituit ca „Federație a Italiei de nord”, nu mai erau dispuși să tolereze aceste admonestări. Iar cînd, în toamna trecută, Buletinul jurasian a cutezat să poruncească gazetei „Plebe” să concedieze pe un corespondent parizian care nu era pe placul d-lui Guillaume, s-a sfîrșit cu prietenia. Buletinul a continuat să acuze de erezie gazeta „Plebe” și pe cei din nordul Italiei. Dar aceștia știau deja cum stau lucrurile; ei știau că în spatele predicii despre anarhie și autonomie se ascunde pretenția cîtorva intriganți de a comanda în mod dictatorial întregii mișcări muncitorești.

„Patru rînduri mici și foarte inofensive dintr-o adnotare au făcut să-i sară muștarul Buletinului jurasian, și el prezintă lucrurile ca și cum noi am tuna și am fulgera împotriva lui, în timp ce el n-a făcut decît să ne amuze. Într-adevăr, ar fi o copilărie să muști din momeala aruncată de unii indivizi care, bolnavi de invidie, bat la toate ușile pentru a cerși, printre calomniile proferate, o picătură de răutate împotriva noastră și a prietenilor noștri. Mina care acționează de mult timp, *semănînd certuri și zizanii*, este prea cunoscută pentru ca cineva să mai poată fi înșelat de uneltirile ei iezuite (à la Loyola)”. („Plebe”, 21 ianuarie 1877.)

Și în numărul din 26 februarie tocmai acești indivizi au fost caracterizați drept „niște capete mărginite, *anarhiste* și — colosală contradicție — totodată *dictatoriale*”; cea mai buna dovadă ca la Milano acești domni au fost demascați complet și că acolo nu vor mai putea face nici un rău.

Alegerile din Germania de la 10 ianuarie și coticura legată de acestea survenită în mișcarea belgiană — renunțarea la politica de abstenență de pînă acum și înlocuirea ei prin agitația pentru votul universal și pentru o legislație cu privire la reglementarea muncii în fabrici — au săvîrșit restul. La 17 și 18 februarie a avut loc la Milano Congresul Federației Italiei de nord. În rezoluții congresul s-a abținut de la orice manifestare de ostilitate inutilă și deplasată împotriva grupelor bakuniste

din rîndul membrilor italieni ai Internaționalei. În ele era exprimată chiar hotărîrea de participare la congresul convocat la Bruxelles, congres care trebuia să încerce să unifice diferitele fracțiuni ale mișcării muncitorești europene. Totodată însă, aceste rezoluții formulează cu cea mai mare precizie trei puncte, care au o importanță hotărîtoare pentru mișcarea din Italia :

1) că pentru asigurarea succesului mișcării trebuie folosite *toate* mijloacele posibile — deci și cele politice ;

2) că muncitorii socialiști trebuie să se constituie într-un *partid* socialist, independent de orice alt partid politic sau religios, și

3) că Federația Italiei de nord, cu condiția propriei sale autonomii și pe baza Statutului *inițial* al Internaționalei, se consideră membră a acestei mari uniuni, *independentă* de toate celelalte uniuni italiene, cărora le va da totuși și mai departe, ca și pînă acum, dovada solidarității sale.

Așadar : luptă politică, organizare ca partid politic și rup-tura cu anarhiștii. Adoptînd aceste rezoluții, Federația Italiei de nord s-a despărțit definitiv de secta bakunistă și s-a situat pe terenul comun al marii mișcări muncitorești din Europa. Și întrucît ea cuprinde partea cea mai dezvoltată din punct de vedere industrial a Italiei — Lombardia, Piemontul, Veneția —, succesele ei nu s-au lăsat mult așteptate. În fața aplicării ace-lorași mijloace raționale de agitație, verificate prin experiența tuturor celorlalte țări, balivernele vracilor bakuniști își vor dezvălui foarte curînd neputința, iar proletariatul italian va scutura în scurtă vreme și în sudul țării jugul pus de acei oameni care-și deduc menirea de a conduce mișcarea munci-torească din poziția lor de burghezi scăpătați.

Scris de F. Engels
între 6 și 14 martie 1877

Publicat în ziarul „Vorwärts“
nr. 32 din 16 martie 1877

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba germană

Friedrich Engels

Karl Marx

Omul care a dat pentru prima oară o bază științifică socialismului și, prin aceasta, întregii mișcări muncitorești din zilele noastre, Karl Marx, s-a născut la Trier în 1818. Mai întâi a studiat dreptul la Bonn și Berlin, dar curînd s-a dedicat exclusiv studiului istoriei și filozofiei. În 1842 era pe punctul de a deveni docent în filozofie, cînd mișcarea politică ivită după moartea lui Frederic Wilhelm al III-lea l-a împins pe alt făgaș. Frunțașii burgheziei liberale renane — Camphausen, Hansemann și alții — fondaseră la Köln, cu concursul lui Marx, „Rheinische Zeitung”⁵⁴, iar Marx, a cărui critică adusă dezbaterilor din Landtagul provincial renan stîrnise mare senzație, a fost chemat în toamna anului 1842 la conducerea ziarului. „Rheinische Zeitung” apărea, firește, sub cenzură, dar cenzura n-o scotea la capăt cu ea *. „Rheinische Zeitung” strecura aproape întotdeauna articolele care prezentau importanță; cenzorului i se prezentau mai întâi materiale mai neînsemnate ca să taie din ele, pînă cînd fie că ceda singur, fie că era constrîns să cedeze sub amenințarea că a doua zi ziarul nu va apărea. Cu încă 10 ziare care să fi avut curajul lui „Rheinische Zeitung” și ai căror editori să fi sacrificat cîteva sute de taleri în plus pentru zațuri, cenzura ar fi devenit imposibilă în Germania încă din 1843. Dar proprietarii de ziare germani erau niște filistini meschini și lași, iar „Rheinische Zeitung” ducea lupta de una singură. Ea scotea din circulație un cenzor după altul. În cele din urmă, gazeta a fost supusă unei duble cenzuri: după prima cenzură, ea trebuia cenzurată din nou, definitiv,

* Primul cenzor al lui „Rheinische Zeitung” a fost consilierul de poliție Dolleschall, același care a cenzurat într-o zi în „Kölnische Zeitung” o notiță anunțînd traducerea „Divinei comedii” a lui Dante făcută de *Philalethes* (viitorul rege Johann al Saxoniei), cu observația: „Cu lucruri divine să nu se facă comedii”.

de Regierungspräsident. Dar nici aceasta nu a ajutat la nimic. La începutul anului 1843 guvernul a declarat că este imposibil s-o scoți la capăt cu această gazetă și pur și simplu a suprimat-o.

Marx, care se căsătorise între timp cu sora ministrului reacționar de mai târziu von Westphalen, s-a mutat la Paris și a început să editeze acolo, împreună cu A. Ruge, „Deutsch-Französischen Jahrbücher“⁵⁵, în care a inaugurat seria lucrărilor sale socialiste cu „Critica filozofiei hegeliene a dreptului“. Apoi publică împreună cu F. Engels „Sfânta familie. Împotriva lui Bruno Bauer și consorții“, o critică tăioasă la adresa uneia din ultimele forme pe care o îmbrăcase idealismul filozofic german de atunci.

Studiul economiei politice și al istoriei marii revoluții franceze îi mai lăsa lui Marx răgaz să atace, din când în când, guvernul prusian. Acesta s-a răzbunat, obținând în primăvara anului 1845 de la guvernul Guizot — d-l Alexandr von Humboldt a fost, pare-se, acela care a servit de mijlocitor — expulzarea lui Marx din Franța⁵⁶. Marx s-a mutat la Bruxelles și a publicat acolo, în 1847, în limba franceză, „Mizeria filozofiei“, o critică a lucrării lui Proudhon „Filozofia mizeriei“, iar în 1848 „Discurs asupra liber-schimbismului“. În același timp el a reușit să întemeieze la Bruxelles o asociație muncitorească germană, pășind astfel la agitația practică. Aceasta capătă o importanță și mai mare pentru el după ce intră, în 1847, împreună cu prietenii săi politici, în Liga comunistilor, asociație secretă care exista de mai mulți ani. Întreaga ei organizare a fost acum transformată radical: asociația, care pînă atunci fusese mai mult sau mai puțin conspirativă, s-a prefăcut într-o simplă organizație de propagandă comunistă, secretă numai de nevoie, — *prima* organizație a Partidului social-democrat german. Liga exista pretutindeni unde existau asociații muncitorești germane. Conducătorii mai tuturor asociațiilor de acest fel din Anglia, Belgia, Franța și Elveția, precum și a foarte multe asociații din Germania erau membri ai Ligii, iar contribuția Ligii la mișcarea muncitorească germană care se năștea a fost foarte însemnată. Totodată, Liga noastră a fost prima care a subliniat și a demonstrat în practică caracterul internațional al întregii mișcări muncitorești, care număra printre membrii ei englezi, belgieni, unguri, polonezi etc. și organiza, mai ales la Londra, întruniri muncitorești internaționale.

Reorganizarea Ligii a fost înfăptuită la două congrese, convocate în 1847; la cel de-al doilea s-a hotărît elaborarea și

publicarea principiilor fundamentale ale partidului sub forma unui manifest, cu întocmirea căruia au fost însărcinați Marx și Engels. Astfel s-a născut „Manifestul Partidului Comunist”, care a apărut pentru prima oară în 1848, cu puțin înaintea revoluției din februarie, și care a fost tradus de atunci în aproape toate limbile europene.

Colaborarea lui Marx la „Deutsche-Brüsseler-Zeitung”, care demasca fără cruțare binefacerile regimului polițienesc din patrie, i-a oferit guvernului prusian prilejul să ceară din nou expulzarea lui Marx, însă fără succes. Când însă, în urma revoluției din februarie, au început o serie de mișcări populare și la Bruxelles și se părea că Belgia se află în ajunul unei revoluții, guvernul belgian l-a arestat fără multă ceremonie pe Marx și l-a expulzat. Între timp guvernul provizoriu din Franța îl invitase, prin Flocon, să se reîntoarcă la Paris, și Marx a dat curs acestei chemări.

La Paris, Marx a combătut în primul rînd planurile aventuroase, puse la cale de germanii de acolo, de a forma din muncitorii germani din Franța legiuni înarmate, care să facă revoluție în Germania și să instaureze republica. Pe de o parte, Germania trebuia să-și facă singură revoluția, iar, pe de altă parte, din capul locului Lamartini guvernului provizoriu francez denunțau guvernului care urma să fie răsturnat orice legiune revoluționară străină formată în Franța, așa cum s-a și întîmplat în Belgia și în Baden.

După revoluția din martie, Marx a plecat la Köln și a fondat acolo „Neue Rheinische Zeitung”, care a apărut de la 1 iunie 1848 pînă la 19 mai 1849 — singurul ziar care reprezenta în cadrul mișcării democratice de atunci punctul de vedere al proletariatului, fapt manifestat fie și numai în solidaritatea fără rezerve cu insurgenții parizieni din iunie 1848, din care cauză ziarul și-a pierdut aproape toți acționarii. Zadarnic semnala „Kreuz-Zeitung”⁵⁷ acel „Chimborasso de obrăznicie”, cu care „Neue Rheinische Zeitung” ataca tot ceea ce era sfînt, de la rege și regentul imperial pînă la ultimul jandarm, și încă într-o fortăreață prusiană care avea pe atunci o garnizoană de 8 000 de soldați ; zadarnic spumegau filistinii liberali renani, deveniți brusc reacționari ; zadarnic starea de asediu instituită la Köln a suspendat în toamna anului 1848 ziarul pentru mai mult timp ; zadarnic cerea Ministerul de Justiție imperial din Frankfurt procurorului din Köln urmărirea prin justiție a unui articol după altul, — ziarul continua să fie redactat și tipărit în liniște sub ochii poliției, iar răspin-

direa și faima lui creșteau o dată cu violența atacurilor împotriva guvernului și burgheziei. Când în noiembrie 1848 în Prusia s-a produs lovitură de stat, „Neue Rheinische Zeitung” îndemna în fiecare număr poporul să refuze plata impozitelor și să răspundă la violență prin violență. Aduș, în primăvara anului 1849, din această cauză, în fața curții cu juri, precum și pentru un alt articol, ziarul a fost achitat în ambele cazuri. În cele din urmă, când insurecțiile din mai 1849 au fost zdrobite la Dresden și în Provincia renană și când, prin concentrarea și mobilizarea a numeroase trupe, a început campania prusiană împotriva insurecției din Baden și Palatinat, guvernul s-a socotit destul de tare pentru a suprima prin silnicie „Neue Rheinische Zeitung”. Ultimul număr, tipărit în roșu, a apărut la 19 mai.

Marx pleacă din nou la Paris, dar câteva săptămâni după demonstrația de la 13 iunie 1849 guvernul francez îl pune în fața alternativei de a-și muta domiciliul în Bretania sau de a părăsi Franța. El preferă să părăsească Franța și se mută la Londra, unde a locuit de atunci fără întrerupere.

Încercarea de a scoate mai departe „Neue Rheinische Zeitung” sub formă de revistă (la Hamburg în 1850)⁵⁸ a trebuit să fie părăsită după ceva timp din pricina reacțiunii, care devenea tot mai violentă. Îndată după lovitură de stat din Franța din decembrie 1851, Marx publică „Oprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte” (New York 1852; a doua ediție a apărut la Hamburg în 1869, puțin timp înainte de izbucnirea războiului). În 1853 a scris „Dezvăluiri asupra procesului comunistilor de la Colonia” (publicată mai întâi la Basel, apoi la Boston și de curînd la Leipzig).

După condamnarea membrilor Ligii comunistilor la Köln, Marx se retrage din arena agitației politice și se consacră, pe de o parte, timp de zece ani cercetării bogatelor comori de care dispunea biblioteca de la British Museum în domeniul economiei politice, pe de altă parte colaborării la „New York Daily Tribune”⁵⁹, ziar care pînă la izbucnirea războiului civil din America a publicat nu numai corespondențele semnate de el, dar și numeroase articole de fond asupra situației din Europa și din Asia scrise de Marx. Articolele lui tăioase împotriva lordului Palmerston, bazate pe studierea amănunțită a documentelor oficiale engleze, au fost retipărite la Londra sub formă de pamflete.

Ca prim rod al îndelungatelor sale studii de economie politică a apărut în 1859 lucrarea „Contribuții la critica eco-

nomiei politice", cartea întâi (Berlin, Duncker). Această lucrare cuprinde prima expunere sistematică a teoriei lui Marx asupra valorii, inclusiv învățătura despre bani. În timpul războiului din Italia, Marx a combătut în ziarul german „Das Volk”⁶⁰, care apărea la Londra, atît bonapartismul, care își dădea atunci o spoyală liberală și făcea pe eliberatorul naționalităților asuprite, cît și politica prusiană de atunci, care, sub paravanul neutralității, căuta să pescuiască în apă tulbure. Cu acest prilej a trebuit să fie atacat și d-l Karl Vogt, care, din însărcinarea principelui Napoleon (Plon-Plon) și fiind în solda lui Ludovic-Napoleon, făcea agitație în favoarea neutralității, ba chiar pentru a cîștiga simpatia Germaniei. Acoperit de Vogt cu cele mai infame calomnii, cu bună știință mincinoase, Marx i-a dat un răspuns prin pamfletul „Domnul Vogt” (Londra, 1860), în care îi demasca pe Vogt și pe ceilalți domni din banda bonapartistă fals democrată și în care demonstra, prin date de ordin extern și intern, că Vogt fusese mituit de imperiul din decembrie. Exact după 10 ani această acuzație a fost confirmată: pe lista mercenarilor bonapartiști, găsită în palatul Tuileries în 1870 și publicată de guvernul din septembrie, la litera V scria: „Vogt — în august 1859 i s-au dat... 40 000 de franci”⁶¹.

În sfîrșit, în 1867 a apărut la Hamburg „Capitalul. Critica economiei politice”. Vol. I — opera cea mai de seamă a lui Marx, care expune bazele concepțiilor sale economice și socialiste, precum și bazele criticii făcute de el societății existente, modului de producție capitalist și urmărilor acestuia. Ediția a doua a acestei opere epocale a apărut în 1872. În prezent autorul lucrează la finisarea volumului al doilea.

Între timp mișcarea muncitorească se întărise din nou atît de mult în diferite țări ale Europei, încît Marx se putea gîndi la înfăptuirea unei dorințe pe care o nutrea de mult, și anume la întemeierea unei asociații muncitorești care să cuprindă țările cele mai înaintate din Europa și din America și, ca să zicem așa, să întruchipeze atît în ochii muncitorilor, cît și în ochii burgheziei și ai guvernelor caracterul internațional al mișcării socialiste, spre bucuria și întărirea proletariatului și spre spaima dușmanilor lui. Adunarea publică ținută la 28 septembrie 1864 la Saint-Martin's Hall la Londra ca o manifestație de simpatie pentru Polonia, care tocmai atunci fusese victima unei acțiuni de reprimare din partea Rusiei, a oferit prilejul de a se face această propunere, care a fost primită cu însuflețire. *Asociația Internațională a Mun-*

citorilor a fost întemeiată ; la adunare s-a ales Consiliul General provizoriu cu sediul la Londra, iar sufletul acestui Consiliu, precum și al tuturor acelor care i-au urmat pînă la Congresul de la Haga a fost Marx. El a redactat aproape toate documentele publicate de Consiliul General al Internaționalei, începînd cu Manifestul constitutiv din 1864 și pînă la adresa cu privire la războiul civil din Franța în 1871. A descrie activitatea lui Marx în cadrul Internaționalei ar însemna să se scrie însăși istoria acestei asociații, care de altfel mai este încă vie în memoria muncitorilor europeni.

Căderea Comunei din Paris a pus Internaționala într-o situație imposibilă. Ea a fost împinsă pe primul plan al istoriei europene într-un moment în care orice posibilitate pentru o acțiune practică încununată de succes îi era pretutindeni tăiată. Totodată evenimentele, care o ridicaseră la rangul de a șaptea mare putere, nu-i permiteau să-și mobilizeze forțele și să le folosească activ, dacă nu voia ca mișcarea muncitorească să sufere o înfrîngere sigură și să fie dată înapoi cu zeci de ani. În plus, din toate părțile se îmbulzeau elemente care încercau să exploateze faima, atît de brusc crescută, a Asociației pentru satisfacerea propriei lor vanități sau ambiții, fără a pricepe sau a ține seama de adevărata situație a Internaționalei. Trebuia luată o hotărîre eroică, și tot Marx a fost acela care a luat-o și a adus-o la îndeplinire la Congresul de la Haga. Printr-o rezoluție solemnă, Internaționala își declina orice răspundere pentru activitatea bakuniștilor, care formau centrul în jurul căruia gravitau aceste elemente nesocotite și necinstite ; apoi, dată fiind imposibilitatea de a face față sarcinilor sporite ce-i reveneau în condițiile reacțiunii generale și avînd în vedere că nu-și va putea continua din plin activitatea altfel decît cu prețul unui șir de jertfe, care ar fi făcut mișcarea muncitorească să singereze, Internaționala s-a retras pentru un timp de pe scenă, mutîndu-și Consiliul General în America. Evenimentele ulterioare au dovedit cît de chibzuită a fost această hotărîre, criticată nu o dată atît atunci cît și mai tîrziu. Pe de o parte, s-a pus capăt oricărei încercări de a se organiza puciuri inutile în numele Internaționalei ; pe de altă parte, legătura strînsă neîntreruptă dintre partidele muncitorești socialiste din diferite țări a dovedit că conștiința comunității de interese și a solidarității proletariatului din toate țările, deșteptată de Internațională, își poate croi drum și fără legătura repre-

zentată de o asociație internațională formală, legătură care devenise în acel moment o cătușă.

După Congresul de la Haga, Marx a avut, în sfârșit, liniștea și răgazul necesar pentru a-și relua lucrările teoretice, și sperăm că într-un timp nu prea îndepărtat va putea da la tipar volumul al doilea al „Capitalului”.

Dintre numeroasele și importante descoperiri prin care Marx și-a înscris numele în istoria științelor, nu putem sublinia aici decît două.

Prima e revoluția săvîrșită de el în întreaga concepție despre istoria universală. La baza tuturor concepțiilor de pînă acum asupra istoriei stătea aceea că în ideile schimbătoare ale oamenilor trebuie, în ultimă instanță, căutată cauza tuturor prefacerilor istorice și că, dintre toate prefacerile istorice, cele mai însemnate, cele care determină toată istoria, sînt cele politice. De unde le vin însă oamenilor ideile și care sînt forțele motrice care determină prefacerile politice, la aceasta nu s-a gîndit nimeni. Abia în școala modernă a istoricilor francezi și, în parte, a istoricilor englezi și-a făcut drum convingerea că, cel puțin de la evul mediu înapoi, forța motrice a istoriei europene a fost lupta burgheziei în dezvoltare împotriva nobilimii feudale, pentru dominația socială și politică. Marx, însă, a dovedit că întreaga istorie de pînă azi este istoria luptelor dintre clase, că în toate luptele politice, multiple și încîlcite, nu a fost vorba decît de dominația socială și politică a unor clase sociale, clasele mai vechi luptînd pentru menținerea acestei dominații, iar clasele care se ridică — pentru cucerirea ei. Dar ce anume face ca aceste clase să apară și să dănuiască? Condițiile materiale, fizic palpabile în care societatea produce și schimbă mijloacele sale de trai în fiecare epocă dată. Doinația feudală din evul mediu se baza pe economia naturală a micilor obștii țărănești, care își produceau aproape toate obiectele de consum necesare și în care lipsea aproape complet schimbul; nobilimea războinică le apăra împotriva dușmanilor din afară și stabilea între ele o legătură națională sau cel puțin politică. Cînd au apărut orașele și, o dată cu ele, o industrie meșteșugărească aparte, precum și un trafic comercial, mai întii intern și apoi internațional, atunci s-a dezvoltat și burghezia orășenească, care și-a cucerit încă din evul mediu, în luptă cu nobilimea, o poziție, în cadrul sistemului feudal, în calitate de stare socială, de asemenea privilegiată. Dar, începînd de la mijlocul secolului al XV-lea,

o dată cu descoperirea lumii extraeuropene, această burghezie a dobândit un câmp de acțiune mult mai larg pentru activitatea ei comercială, și totodată un nou stimulent pentru dezvoltarea industriei ei; în ramurile cele mai importante, meșteșugul este înlăturat de manufactură, care începe să aibă caracter de fabrică, iar aceasta, la rîndul ei, este înlăturată de marea industrie, devenită posibilă în urma invențiilor din secolul trecut, mai ales în urma inventării mașinii cu abur. Marea industrie a înriurit, la rîndul ei, comerțul, înlăturînd în țările înapoiate vechea muncă manuală și creînd în țările mai dezvoltate noile mijloace de comunicație moderne: vapoarele, căile ferate, telegraful electric. Astfel, burghezia concentra din ce în ce mai mult în mîinile ei avuția socială și puterea socială, rămîind însă multă vreme încă lipsită de puterea politică, care se afla în mîinile nobilimii și ale regalității, care se sprijinea pe nobilime. Dar pe o anumită treaptă de dezvoltare — în Franța, de pildă, de la marea revoluție încoace — burghezia a cucerit și puterea politică, devenind, la rîndul ei, clasă dominantă față de proletariat și față de micii țărani. Din acest punct de vedere — în condițiile unei cunoașteri suficiente a stării economice a societății în etapa respectivă, ceea ce însă nu e de loc cazul cu istoricii noștri specialiști —, toate fenomenele istorice se explică într-un mod cît se poate de simplu. Și tot așa se explică cît se poate de simplu și concepțiile și ideile fiecărei perioade istorice prin condițiile economice de viață și prin relațiile sociale și politice ale perioadei date, determinate, la rîndul lor, de aceleași condiții economice. Pentru întîia oară istoria a fost așezată pe baza ei reală; faptul concret, dar pînă acum cu desăvîrșire trecut cu vederea că oamenii trebuie înainte de toate să mănînce, să bea, să aibă locuințe și să se îmbrace, așadar să muncească înainte de a putea să lupte pentru putere și să se îndeletnicească cu politica, cu religia, cu filozofia etc., — acestui fapt concret i se recunoștea, în sfîrșit, dreptul său istoric.

Pentru concepția socialistă, această nouă interpretare a istoriei era de cea mai mare importanță. Ea dovedea că întreaga istorie de pînă acum s-a desfășurat în antagonisme și lupte de clasă, că întotdeauna au existat clase dominante și clase dominate, clase exploatoare și clase exploitate și că marea majoritate a oamenilor a fost întotdeauna osîndită la o muncă aspră și la o existență jalnică. Și de ce? Pur și simplu pentru că pe toate treptele anterioare de dezvoltare a

omenirii producția era încă atât de puțin dezvoltată, încît dezvoltarea istorică nu putea să se desfășoare decît în această formă antagonistă, pentru că progresul istoric era lăsat în general și în întregime pe seama unei minorități restrinse, privilegiate, în timp ce marea masă rămînea condamnată să muncească pentru obținerea mijloacelor ei sărăcicioase de existență și, pe deasupra, pentru sporirea continuă a avuțiilor celor privilegiați. Dar această interpretare a istoriei, care explică în modul cel mai firesc și rațional dominația de clasă de pînă acum, care altminteri poate fi explicată numai prin răutatea oamenilor, duce și la înțelegerea faptului că, în urma creșterii uriașe a forțelor de producție în prezent, a dispărut, cel puțin în țările cele mai avansate, și ultimul temei pentru împărțirea oamenilor în stăpîni și stăpîniți, exploatați și exploatați; că marea burghezie dominantă și-a jucat rolul ei istoric, că ea nu numai că nu mai e în stare să conducă societatea, dar a devenit chiar o frînă pentru dezvoltarea producției, după cum o dovedesc crizele comerciale — în special ultimul mare crah ⁰² — și starea de depresiune a industriei din toate țările; că rolul conducător în istorie a trecut acum asupra proletariatului, clasă care, date fiind toate condițiile poziției ei sociale, nu se poate elibera decît înlăturînd orice dominație de clasă, orice robie și orice exploatare în general; că forțele de producție sociale — care au crescut într-atît, încît burghezia nu le mai poate stăpîni — nu așteaptă decît să fie luate în stăpînire de proletariatul unit, spre a înfăptui o orînduire care să dea posibilitate fiecărui membru al societății să participe nu numai la producerea, dar și la repartiția și administrarea avuției sociale, și care, printr-o organizare planificată a întregii producții, să sporească într-atîta forțele de producție sociale și produsele create de ele, încît satisfacerea tuturor nevoilor raționale ale fiecărui om să fie asigurate într-o măsură mereu crescîndă.

A doua descoperire importantă a lui Marx este lămurirea definitivă a raportului dintre capital și muncă, cu alte cuvinte dezvoltarea felului în care are loc în sinul societății actuale, în modul de producție capitalist existent, exploatarea muncitorului de către capitalist. Din momentul în care economia politică a formulat teza că munca este izvorul tuturor avuțiilor și valorilor, se impunea în mod inevitabil întrebarea: cum se împacă aceasta cu faptul că muncitorul salariat nu primește întreaga valoare produsă de

munca sa, ci trebuie să cedeze o parte din ea capitalistului? Atît economişti burghezi cît și socialiștii s-au străduit zadarnic să dea un răspuns fundamentat din punct de vedere științific la această întrebare, pînă cînd Marx nu a adus, în sfîrșit, rezolvarea. Această rezolvare sună în felul următor: actualul mod de producție capitalist presupune existența a două clase sociale: de o parte capitaliștii, care posedă mijloacele de producție și de trai, iar de cealaltă parte proletarii, lipsiți și de unele și de celelalte și care nu au de vînzare decît o singură marfă, și anume forța lor de muncă; și această forță de muncă ei sînt nevoiți să și-o vîndă pentru a obține mijloacele de trai care le sînt necesare. Dar valoarea unei mărfi e determinată de cantitatea de muncă socialmente necesară, materializată în producerea ei, prin urmare și în reproducerea ei; valoarea forței de muncă a unui om mijlociu în timp de o zi, o lună, un an este, așadar, determinată de cantitatea de muncă materializată în cantitatea de mijloace de trai necesare pentru întreținerea acestei forțe de muncă în timp de o zi, o lună, un an. Să presupunem, de pildă, că pentru producerea mijloacelor de trai necesare întreținerii muncitorului în timp de o zi sînt necesare 6 ore de muncă, sau, ceea ce este același lucru, că munca cuprinsă în ele este egală cu 6 ore de muncă; în acest caz, valoarea forței de muncă pe o zi se va exprima printr-o sumă de bani care întruchipează de asemenea 6 ore de muncă. Să presupunem în continuare că capitalistul care angajează muncitorul îi plătește această sumă, adică întreaga valoare a forței lui de muncă. Dacă muncitorul lucrează 6 ore pe zi pentru capitalist, el i-a restituit în întregime cheltuielile făcute de acesta: 6 ore de muncă pentru 6 ore de muncă. Se înțelege că în cazul acesta capitalistului nu i-ar rămîne nimic, și de aceea el vede lucrurile cu totul altfel: am cumpărat, spune el, forța de muncă a acestui muncitor nu pentru 6 ore, ci pentru o zi întreagă. Și de aceea el pune pe muncitor să lucreze, după împrejurări, 8, 10, 12, 14 și chiar mai multe ore, așa că produsul orei a șaptea, a opta și a următoarelor ore e produsul unei munci neplătite, care merge direct în buzunarul capitalistului. Muncitorul nu numai că reproduce astfel, în slujba capitalistului, valoarea forței sale de muncă, al cărei preț i se plătește, ci, în afară de aceasta, el produce o *plusvaloare*, pe care și-o însușește mai întii capitalistul și care, ulterior, se repartizează, după legi economice determinate, în cadrul

întregii clase a capitaliștilor, formind izvorul din care provin renta funciară, profitul, acumularea capitalului, într-un cuvînt toate averile consumate sau acumulate de clasele nemuncitoare. Prin aceasta însă s-a dovedit că averia dobîndită de către capitaliștii de azi provine tot din însușirea de muncă străină, neplătită, întocmai ca și averia proprietarilor de sclavi sau a seniorilor feudali, care exploatau munca iobagă, și că toate aceste forme de exploatare nu se deosebesc între ele decît prin modul diferit de însușire a muncii neplătite. Prin aceasta însă, întreaga frazeologie fățarnică a claselor avute despre drepturi și dreptate, despre egalitate în drepturi și în obligații și despre armonia generală a intereselor care ar domni în actuala orînduire socială și-a pierdut ultimul temei. Societatea burgheză actuală a fost demascată, întocmai ca și cele precedente, ca o uriașă instituție de exploatare a majorității imense a poporului de către o minoritate neînsemnată și care devine din ce în ce mai mică.

Pe aceste două fapte importante se bazează socialismul științific modern. În volumul al doilea al „Capitalului” vor fi dezvoltate aceste descoperiri științifice, precum și altele, la fel de importante, privind sistemul social capitalist, fiind astfel revoluționate și acele laturi ale economiei politice care n-au fost tratate în primul volum. Îi urăm lui Marx să poată da în curînd la tipar și acest al doilea volum.

Scris de F. Engels în iunie 1877

Publicat în almanahul „Volks-Kalender”,
apărut la Braunschweig în 1878

Se tipărește după textul
apărut în almanah

Tradus din limba germană

Karl Marx

[Scrisoare către redacția revistei
„Otecestvennîe Zapiski”⁶³]

Domnule redactor!

Autorul articolului „Karl Marx în fața judecății d-lui Jukovski” * este, evident, un om inteligent, și, dacă ar fi găsit în expunerea mea cu privire la acumularea primitivă măcar un singur pasaj care să-i fi confirmat concluziile, el l-ar fi citat. În lipsa unui asemenea pasaj, el s-a văzut nevoit să se agațe de o chestiune secundară, de o observație polemică împotriva unui „beletrist” ** rus, publicată în anexa la prima ediție germană a „Capitalului”⁶⁴. Ce-i reproșez eu acolo acestui scriitor? Faptul că a descoperit obștea rusă nu în Rusia, ci în cartea lui Haxthausen⁶⁵, un consilier guvernamental prusian, și că în miinile lui obștea rusă nu servește decît drept argument pentru a demonstra că bătrîna și putreda Europă trebuie să fie regenerată prin victoria panslavismului. Aprecieri mea asupra acestui scriitor poate fi justă sau falsă, dar ea nu poate servi în nici un caz drept cheie a părerilor mele cu privire la eforturile „rușilor de a găsi pentru patria lor o cale de dezvoltare diferită de cea pe care a pășit și pășește Europa occidentală” *** etc.

În postfața la a doua ediție germană a „Capitalului”⁶⁶ — pe care autorul articolului referitor la d-l Jukovski o cunoaște, întrucît o citează —, eu vorbesc despre „un mare savant și critic rus”**** cu înalta considerație pe care o merită. Acest savant a tratat, în remarcabilele sale articole, problema dacă Rusia trebuie să înceapă, așa cum pretind economiștii ei liberali, cu nimicirea obștii satești

* — N. K. Mihailovski. — *Nota red.*

** — A. I. Herzen. — *Nota red.*

*** Citat din articolul lui Mihailovski, reprodus în manuscrisul lui Marx în rusește. — *Nota red.*

**** N. G. Cernîșevski. — *Nota red.*

pentru a putea trece la orînduirea capitalistă, sau dacă, dimpotrivă, poate, fără să treacă prin chinurile acestei orînduirii, să-și însușească toate roadele ei, dezvoltîndu-și propriile sale premise istorice. Cernișevski se pronunță în sensul acestei ultime soluții. Și onorabilul meu critic ar fi avut cel puțin tot atîtea motive să deducă din stima pe care o port acestui „mare savant și critic rus” că împărtășesc părerile lui în această problemă cîte motive a avut să tragă din polemica mea împotriva „beletristului” și panslavistului concluzia că resping aceste păreri.

În sfîrșit, intrucît nu-mi place să las lucruri „care trebuie deduse”, voi vorbi fără ocolișuri. Pentru a avea posibilitatea să apreciez în deplină cunoștință de cauză dezvoltarea economică a Rusiei, am învățat limba rusă și apoi ani de-a rîndul am studiat publicațiile oficiale și alte publicații care se ocupau cu această problemă. Concluzia la care am ajuns este următoarea: dacă Rusia va continua să meargă pe drumul pe care a pornit de la 1861 înapoi, ea va pierde cel mai bun prilej pe care istoria l-a oferit vreodată unui popor și va trece prin toate calamitățile fatale ale orînduirii capitaliste.

II

Capitolul cu privire la acumularea primitivă nu face altceva decît să descrie calea pe care în Europa occidentală orînduirea economică capitalistă a ieșit din pîntecul orînduirii economice feudale. Acest capitol prezintă, așadar, procesul istoric care, despărțind pe producători de mijloacele lor de producție, îi transformă pe primii în muncitori salariați (proletari în sensul modern al cuvîntului), iar pe posesorii mijloacelor de producție — în capitaliști. În această istorie „fac epocă toate transformările care servesc drept pîrghie pentru ridicarea clasei capitaliste în curs de formare; înainte de toate însă, momentele în care mari mase de oameni sînt rupte de tradiționalele lor mijloace de producție și de subzistență și aruncate în mod brusc pe piața muncii. Dar baza acestui întreg proces o formează exproprierea agriculturilor. Această expropriere a fost înfăptuită pînă acum în mod radical numai în Anglia... Dar toate celelalte țări din Europa occidentală merg pe același drum” etc. („Capitalul”, ediția franceză, p. 315⁶⁷). La sfîrșitul capitolului, tendința istorică a producției capita-

История и философия

Вопросы философии, истории и философии. "История и философия" - журнал, издаваемый в Ленинграде.

[Литературная критика] Литературная критика, посвященная анализу творчества писателей. В статье рассматриваются вопросы эстетики, философии искусства и исторического контекста творчества. Автор анализирует творчество писателей, начиная с классицизма и заканчивая романтизмом. Особое внимание уделяется творчеству Пушкина и Гоголя. Автор критикует формализм и идеологизацию литературы, отстаивая необходимость творческой свободы и связи искусства с жизнью.

Вопросы философии, истории и философии. "История и философия" - журнал, издаваемый в Ленинграде. В статье рассматриваются вопросы философии, истории и философии. Автор анализирует философские проблемы, связанные с историческим процессом и развитием общества. Особое внимание уделяется философии истории и философии культуры.

Вопросы философии, истории и философии. "История и философия" - журнал, издаваемый в Ленинграде. В статье рассматриваются вопросы философии, истории и философии. Автор анализирует философские проблемы, связанные с историческим процессом и развитием общества. Особое внимание уделяется философии истории и философии культуры.

Вопросы философии, истории и философии. "История и философия" - журнал, издаваемый в Ленинграде. В статье рассматриваются вопросы философии, истории и философии. Автор анализирует философские проблемы, связанные с историческим процессом и развитием общества. Особое внимание уделяется философии истории и философии культуры.

Вопросы философии, истории и философии. "История и философия" - журнал, издаваемый в Ленинграде. В статье рассматриваются вопросы философии, истории и философии. Автор анализирует философские проблемы, связанные с историческим процессом и развитием общества. Особое внимание уделяется философии истории и философии культуры.

Вопросы философии, истории и философии. "История и философия" - журнал, издаваемый в Ленинграде. В статье рассматриваются вопросы философии, истории и философии. Автор анализирует философские проблемы, связанные с историческим процессом и развитием общества. Особое внимание уделяется философии истории и философии культуры.

Prima pagină a scrisorii lui Marx către redacția revistei „Otecestvennie Zapiski”

liste este redusă la faptul că ea „produce cu necesitatea unui proces natural propria ei negare”, că ea însăși a creat elementele unei noi orînduiri economice, dînd totodată cel mai mare impuls forțelor productive ale muncii sociale și dezvoltării integrale a fiecărui producător individual; că proprietatea capitalistă, la baza căreia se află deja efectiv un mod de producție colectiv, nu poate să nu se transforme în proprietate socială. În acest loc nu aduc nici un fel de dovezi pentru simplul motiv că această afirmație nu este în sine decît rezumatul sumar al unor lungi expuneri facute în capitolele anterioare cu privire la producția capitalistă.

Deci, ce aplicație cu privire la Rusia a putut să facă criticul meu plecînd de la această schiță istorică? Numai următoarea: dacă Rusia tinde să devină o națiune capitalistă după modelul națiunilor din Europa occidentală — și în ultimii ani ea a depus foarte multe eforturi în această privință —, ea nu va izbuti să facă acest lucru fără să transforme în prealabil o bună parte din țărani ei în proletari; iar apoi, odată prinsă în vârtejul orînduirii capitaliste, va fi supusă legilor ei nemiloase ca și celelalte popoare profane. Iată tot. Dar asta-i prea puțin pentru criticul meu. El trebuie neapărat să transforme schița mea istorică cu privire la apariția capitalismului în Europa occidentală într-o teorie istorică-filozofică referitoare la calea generală pe care trebuie s-o urmeze în mod fatal toate popoarele, indiferent de condițiile istorice în care s-ar afla ele, pentru a ajunge, în ultimă instanță, la formațiunea economică care asigură, o dată cu cel mai mare avînt al forțelor productive ale muncii sociale, și dezvoltarea multilaterală a omului. Eu însă îi cer iertare. Aceasta ar însemna pentru mine în același timp o prea mare cinste și o prea mare insultă. Să luăm un exemplu

În mai multe locuri din „Capitalul” am amintit de soarta pe care au avut-o plebeii Romei antice. La început aceștia au fost țărani liberi, care lucrau fiecare pentru sine propriul său petic de pămînt. În decursul istoriei romane ei au fost expropriați. Aceeși dezvoltare care i-a despărțit de mijloacele lor de producție și de subzistență a atras după sine nu numai formarea marii proprietăți funciare, dar și formarea marilor capitaluri bănești. În felul acesta, într-o bună zi au apărut, pe de o parte, oamenii liberi, deposezați de toate bunurile în afară de forța lor de muncă, iar pe de altă parte, pentru exploatarea muncii acestora, posesorii tuturor bogățiilor achiziționate. Ce s-a întîmplat? Proletarii romani

nu au devenit muncitori salariați, ci o *gloată* leneșă, mai demnă de dispreț decît așa-numiții „poor whites”* din sudul Statelor Unite, și, o dată cu aceasta, s-a dezvoltat nu modul de producție capitalist, ci modul de producție sclavagist. Astfel, evenimente de o analogie uimitoare, dar care s-au petrecut în împrejurări istorice diferite, au dus la rezultate complet diferite. Studiind fiecare din aceste evoluții în parte și comparîndu-le apoi între ele, vom găsi ușor cheia pentru înțelegerea acestui fenomen; dar nu vom ajunge niciodată să-l înțelegem dacă vom folosi cheia universală a vreunei teorii generale, istorice-filozofice, a cărei supremă calitate este aceea că se consideră mai presus de istorie.

Scris de K. Marx aproximativ
în noiembrie 1877

Publicat în revista „Vestnik
Narodnoï Voli” nr. 5, Geneva, 1886

Se tipărește după manuscris

Tradus din limba franceză

* — „săraci albi”. — *Nota trad.*

Friedrich Engels

[Mișcarea muncitorească în Germania, Franța,
Statele Unite și Rusia]

Londra

Mișcarea socialistă din Germania se dezvoltă admirabil. În momentul de față există acolo 62 de publicații periodice socialiste, dintre care 46 de ziare propriu-zise, 1 revistă și 15 organe de presă ale *sindicatelor*. În plus, în Elveția apar în limba germană 4 ziare și o revistă, în Austria — 3, în Ungaria — 1, în America — 6. Numărul total al publicațiilor periodice socialiste în limba germană este următorul :

Germania	62	} 75
Austria	3	
Ungaria	1	
Elveția	3	
America	6	

Astfel, numărul publicațiilor mișcării socialiste germane este mai mare decât numărul tuturor publicațiilor socialiste în celelalte limbi luate laolaltă. În acest număr nu includ ziarele mai mult sau mai puțin socialiste ale *profesorilor universitari* (socialiști de catedră), ci numai publicațiile recunoscute de partid, ca organe de presă.

Cînd s-a comis atentatul împotriva lui Bismarck ⁶⁸, un burghez mi-a scris : „Întreaga Germanie (burgheză) se bucură de faptul că Bismarck nu a fost ucis”. Eu i-am răspuns : „Și noi sîntem mulțumiți, deoarece el lucrează pentru noi ca și cînd ar fi plătit pentru aceasta”. Voi știți că am avut dreptate, căci dacă n-ar fi fost persecuțiile și suferințele, militarismul și impozitele mereu crescînde, n-am fi avut asemenea succese ca acelea de acum.

Deși criza din Franța ⁶⁹ a avut un rezultat prea puțin satisfăcător, ea va duce, după cât mi se pare, la o stare de lucruri care va permite socialiștilor francezi să acționeze prin intermediul presei, al întrunirilor și al asociațiilor și să se organizeze ca *partid muncitoresc* — iar aceasta este tot ce putem obține acum, după măcelul din 1871. În afară de aceasta, este un fapt incontestabil că Franța a înregistrat două mari succese: trecerea țăranilor de partea republicii și crearea unei armate republicane. Lovitura de stat pusă la cale de Ducrot, Batbie & Comp. a eșuat pentru că soldații au refuzat categoric să pornească împotriva poporului.

În America problema muncitorească a devenit problema la ordinea zilei datorită grevei înecate în sînge a personalului de la magistralele de cale ferată ⁷⁰. Acesta este un eveniment care va face epocă în istoria Americii: astfel opera de creare a unui *partid muncitoresc* în Statele Unite progresa rapid. În această țară evenimentele se desfășoară vertiginos, iar noi trebuie să le urmărim cursul pentru a nu fi luați prin surprindere de vreun succes răsunător care ar putea surveni în curînd.

Rusia este țara care, după părerea mea, va juca într-un viitor apropiat cel mai important rol. Situația creată în urma așa-zisei eliberări a iobagilor ajunsese de nesuportat încă înainte de război. Această grandioasă reformă a fost înfăptuită cu atîta abilitate, încît, în cele din urmă, i-a ruinat și pe nobili și pe țărani. După ea a urmat o altă reformă care avea, chipurile, drept scop să dea guberniilor sau județelor o administrație ale cărei organe să fie alese în condițiile unei relative libertăți, adică oarecum fără amestecul guvernului central, dar care nu a dus la nimic altceva în afară de mărirea impozitelor, și așa de nesuportat.

Guberniile trebuiau pur și simplu să suporte singure cheltuielile lor de administrare, astfel încît statul cheltuia acum mai puțin, continuînd să încaseze, totuși, aceleași impozite; de aici — noi impozite pentru acoperirea cheltuielilor guberniale și locale. Mai tîrziu s-a introdus și serviciul militar obligatoriu, care echivalează cu un nou impozit, mai împovărător decît celelalte și care înseamnă crearea unei armate noi, mai numeroase.

În concluzie, crahul financiar se apropia cu pași mari. Încă înainte de război Rusia se afla în stare de faliment. Vistieria Statului, care participase pe scară largă la afacerile veroase din perioada 1871—1873, a împins țara în criza

financiară care a izbucnit în 1874 la Viena și Berlin și care a ruinat pentru mulți ani industria și comerțul Rusiei. Așa se prezentau lucrurile când a început războiul „sfânt” împotriva turcului ⁷¹, și, întrucît în străinătate nu s-a putut obține nicăieri un împrumut, iar din împrumuturi interne nu se putea realiza atît cît era nevoie, a trebuit să se recurgă la milioanele depuse la bancă (fonduri de rezervă) și la emisiunea de asignații; ca urmare, banii-hîrtie se devalorizează de la o zi la alta, și în curînd, peste un an sau doi, cursul lor va atinge limita minimă. În general, avem toate elementele unui 1789 rusesc, după care va urma în mod necesar un 1793. Oricare ar fi deznodămîntul războiului, revoluția rusă bate la ușă și va izbucni curînd, poate chiar anul acesta; ea va începe, în pofida prezicerilor lui Bakunin, de sus, de la palat, din sînul nobilimii sărăcite și frondeuse *. Dar odată începută, ea va atrage după sine țărănimea, și atunci veți vedea scene în fața cărora scenele din 1793 vor păli. Și dacă în Rusia lucrurile vor ajunge pînă la revoluție, atunci se va schimba fața întregii Europe. Bătrîna Rusie a fost pînă acum marea armată de rezervă a reacțiunii europene; ea a acționat ca atare în 1789, 1805, 1815, 1830 și 1848. Atunci cînd această armată de rezervă va fi nimicită, vom vedea ce întorsătură vor lua lucrurile!

Scris de F. Engels
la 12 ianuarie 1878

Publicat cu prescurtări în ziarul
„La Plebe” nr. 3 din 22 ianuarie 1878

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba italiană

* — care face frondă. — *Nota trad.*

FRIEDRICH ENGELS
Muncitorii din Europa
în anul 1877⁷²

Scris de F. Engels de la jumătatea
lunii februarie pînă la jumătatea
lunii martie 1878

Publicat în ziarul
„The Labor Standard” (New York) din 3,
10, 17, 24 și 31 martie 1878

Semnat: *Friedrich Engels*

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba engleză

THE LABOR STANDARD.

Dedicated to the Organization and Emancipation of the Working People

The Emancipation of the Working Classes must be achieved by the Working Classes themselves

VOL. III—No. 43

NEW YORK, SUNDAY, MARCH 3rd, 1878.

Price 3 Cents

I

Anul care s-a scurs a fost un an bogat în evenimente și cât se poate de rodnic pentru clasa muncitoare din Europa. În aproape toate țările s-au înregistrat mari succese în ceea ce privește organizarea și creșterea partidului muncitoresc; unitatea, aflată o bucată de vreme sub amenințarea unei secte mici, dar active⁷³, a fost efectiv restabilită. Mișcarea clasei muncitoare s-a impus tot mai mult pe primul plan al politicii curente, iar evenimentele politice, indiferent de desfășurarea lor, au favorizat întotdeauna într-un fel sau altul creșterea acestei mișcări, ceea ce constituie un indiciu sigur al unei victorii apropiate.

Chiar de la început, anul 1877 a fost marcat de una din cele mai mari victorii reputate vreodată de muncitori. La 10 ianuarie au avut loc, pe baza votului universal, alegerile trienale pentru parlamentul german (Reichstag), alegeri care, începînd chiar din 1867, au dat partidului muncitoresc german prilejul să-și revizuiască forțele și să arate lumii întregi batalioanele lui bine organizate și în continuă creștere. În 1874 candidații muncitorilor au întrunit 400 000 de voturi; în 1877 — peste 600 000. La 10 ianuarie au fost aleși 10 candidați ai muncitorilor, iar alți 24 urmau să candideze în alegerile suplimentare care au avut loc peste două săptămîni. Dintre acești 24, au fost aleși efectiv doar cîțiva, deoarece împotriva lor s-au coalizat toate celelalte partide. Deosebit de important este însă faptul că, în toate marile orașe și centre industriale ale imperiului, mișcarea clasei muncitoare a făcut progrese uriașe și că, în viitoarele alegeri din 1880 toate aceste circumscripții electorale vor trece fără doar și poate în mîinile ei. Au fost cucerite Berlinul, Dresden, întregi districte industriale din Saxonia și Solin-

gen ; la Hamburg, Breslau, Nürnberg, Leipzig, Braunschweig, în Schleswig-Holstein și în districtele industriale din Westfalia și de pe Rinul Inferior, coaliția tuturor celorlalte partide abia a reușit să-i înfringă cu o mică majoritate pe candidații clasei muncitoare. Social-democrația germană a devenit o forță, și încă o forță care crește cu repeziciune și de care de acum încolo vor trebui să țină seama toate celelalte forțe din țară, fie că sînt sau nu la putere. Efectul acestor alegeri a fost copleșitor. Burghezia a fost cuprinsă de o adevărată panică, cu atît mai mult cu cît presa burgheză prezenta mereu lucrurile în așa fel ca și cum social-democrația și-ar pierde acum orice importanță. Clasa muncitoare, însuflețită de propria ei victorie, și-a continuat lupta cu o energie sporită pretutindeni unde a putut face acest lucru ; iar muncitorii din celelalte țări, după cum vom vedea, nu numai că au sărbătorit victoria germanilor ca pe propriul lor triumf, dar, stimulați de ea, au depus noi eforturi ca să nu rămînă în urmă în întrecerea pentru eliberarea muncii.

Progresul rapid al partidului muncitoresc din Germania a fost obținut cu prețul unor mari sacrificii din partea celor mai activi membri ai lui. Persecuțiile, inițiate de guvern, amenzile și mai ales detențiunile se țineau lanț, și ei au trebuit încă de mult să se împace cu gîndul de a-și petrece cea mai mare parte din viață în închisoare. Deși majoritatea acestor condamnați sînt pe termen scurt, între două săptămîni și trei luni, detențiunile pe termen lung nu constituie de fel o raritate. Astfel, pentru a feri Saarbrückenul, important district minier și industrial, de otrava social-democrată, doi agitatori au fost de curînd condamnați la cite doi ani și jumătate fiecare, deoarece au cutezat să pășească pe acest teren interzis. Legile elastice ale imperiului oferă o sumedenie de motive pentru asemenea măsuri, și atunci cînd aceste motive nu sînt suficiente, cei mai mulți dintre judecători sînt gata să facă interpretări forțate pentru a se referi la un articol pe baza căruia să poată da o sentință de condamnare.

Un mare avantaj al mișcării germane îl constituie faptul că organizația sindicală lucrează mină în mină cu organizația politică. Avantajele imediate pe care le oferă sindicatele atrag în mișcarea politică mulți oameni de obicei indiferenți ; în același timp, comunitatea de acțiune politică unește sin-

dicatele, de obicei izolate, și le face să-și asigure un sprijin reciproc.

Succesul obținut de tovarășii noștri germani în alegerile pentru parlamentul german i-a îndemnat să-și încerce norocul și în alte campanii electorale. Astfel, ei au reușit ca în parlamentele a două din statele mai mici ale imperiului, precum și în multe consilii municipale să fie aleși muncitori; în districtele industriale din Saxonia, multe orașe sînt administrate de consilii social-democrate. Întrucît aceste alegeri se desfășoară în condițiile unui drept de vot limitat, nu sînt de așteptat succese mari; totuși fiecare loc cucerit arată guvernelor și burgheziei că de aici înainte vor trebui să țină seama de muncitori.

Dar cea mai bună dovadă a dezvoltării rapide a organizației muncitorilor cu conștiință de clasă o constituie numărul crescînd al organelor ei de presă periodice. Și aici trebuie să trecem dincolo de hotarele „imperiului” lui Bismarck, deoarece influența și activitatea social-democrației germane nu sînt cîtuși de puțin limitate de ele. La 31 decembrie 1877 erau editate în total în limba germană nu mai puțin de 75 de periodice în slujba partidului muncitoresc. Dintre acestea, în imperiul german — 62 (din care 15 organe de presă aparținînd tot atîtor sindicate), în Elveția — 3, în Austria — 3, în Ungaria — 1, în America — 6, în total 75, un număr mai mare decît cel al organelor de presă muncitorești în toate celelalte limbi luate laolaltă.

După bătălia de la Sedan ⁷⁴ din septembrie 1870, comitetul executiv al partidului muncitoresc german a declarat alegătorilor săi că, în urma războiului, centrul de greutate al mișcării clasei muncitoare europene s-a mutat din Franța în Germania, muncitorilor germani revenindu-le astfel noi răspunderi și îndatoriri mai mari, care le cer noi strădanii. Anul 1877 a adevărit aceste afirmații, dovădind, în același timp, că proletariatul din Germania este cu totul la înălțimea sarcinilor puse de conducerea temporară. Cu toate greșelile comise de unii conducători — greșeli numeroase și de tot felul —, masele au mers înainte cu hotărîre, fără șovăire și pe drumul cel drept. Fermitatea, organizarea și disciplina lor reprezintă un contrast vizibil față de slăbiciunea, nehotărîrea, servilismul și lașitatea atît de caracteristice tuturor mișcărilor burgheze din Germania. Și, în timp ce burghezia germană și-a încheiat cariera, căzînd în adularia mai mult decît bizantină a lui „Wilhelm Biruitorul” și capitulînd, legată de

mâini și de picioare, în fața lui Bismarck, clasa muncitoare pășeste din victorie în victorie, iar mișcarea ei este grăbită și intensificată chiar de măsurile pe care guvernul și burghezia le inventează pentru a o înăbuși.

II

Oricât de puternică a fost impresia produsă de alegeri chiar în Germania, ea a fost cu mult mai puternică peste hotare. Înainte de toate ea a restabilit în cadrul mișcării muncitorești europene armonia, tulburată în ultimii șase ani de pretențiile unei secte puțin numeroase, dar extrem de active.

Aceia dintre cititorii noștri care au urmărit istoria Asociației Internaționale a Muncitorilor își amintesc că, imediat după căderea Comunei din Paris, în rîndurile mării organizații muncitorești s-au ivit disensiuni, care la Congresul de la Haga din 1872 au dus la o sciziune fățișă și apoi chiar la dizolvarea ei. Autorii acestor disensiuni au fost rusul Bakunin și adepții lui, care, fără să-și aleagă mijloacele, luptau pentru a obține o poziție dominantă într-o organizație în care nu constituiau decît o mică minoritate. Principala lor metodă era obiecția de principiu împotriva oricărei activități politice a clasei muncitoare; ei mergeau atît de departe în această privință, încît participarea la alegeri reprezenta în ochii lor o trădare a intereselor proletariatului. Ei nu admiteau nici un alt mijloc de acțiune în afara revoluției violente. Din Elveția, unde au prins întii rădăcini acești „anarhiști”, cum se intitulau ei înșiși, și-au extins sfera de acțiune în Italia și în Spania, unde un timp au dominat efectiv mișcarea muncitorească. În cadrul Internaționalei ei au primit un oarecare sprijin din partea belgienilor, care, deși din motive diferite, s-au declarat și ei pentru neparticiparea la activitatea politică. După sciziune, bakuniștii au menținut un simulacru de organizație și au ținut congrese, la care două duzini de oameni, întotdeauna aceiași, pretinzîndu-se reprezentanții clasei muncitoare din întreaga Europă, își propagau dogmele în numele ei. Dar încă alegerile din 1874 din Germania și marile foloase pe care le aducea mișcării din Germania prezența în parlament a nouă dintre membrii cei mai activi ai acestei mișcări au trezit o oarecare îndoială printre „anarhiști”. Evenimentele politice din Spania au înăbușit mișcarea, care a

dispărut aproape fără urmă; în Elveția, partidul care s-a pronunțat în favoarea luptei politice, lucrînd mină în mină cu germanii, s-a consolidat zi de zi, și curînd raportul numeric dintre el și mănunchiul de anarhiști a devenit de 300 la 1; în Italia, după puerila tentativă de „revoluție socială” (Bologna 1874), în care „anarhiștii” n-au dat dovadă de prea multă judecată și nici de bărbăție, elementele cu adevărat muncitorești au început să caute mijloace de luptă mai raționale. În Belgia, mișcarea a ajuns la un impas din pricina politicii de abținere duse de conducătorii ei, politică ce a răpit clasei muncitoare orice cîmp de activitate practică. Într-adevăr, în timp ce activitatea politică îi ducea pe germani din succes în succes, clasa muncitoare din țările în care lozinca la ordinea zilei era abținerea a suferit o înfrîngere după alta, pînă cînd a început să se plictisească de o mișcare care nu dădea nici un fel de rezultate; organizațiile ei erau date uitării, organele ei de presă își încetau unul după altul apariția. Un asemenea contrast nu putea să nu le sară în ochi celor mai luminați dintre acești muncitori. În Italia, ca și în Belgia, oamenii s-au revoltat împotriva doctrinei „anarhismului” și abținerii, și au început să se întrebe și să întrebe și pe alții de ce trebuie să renunțe, de dragul unui dogmatism stupid, la folosirea acelor metode de luptă care s-au dovedit a fi cele mai eficace.

Iată care era starea de lucruri atunci cînd marea victorie electorală repurtată de germani a înlăturat orice îndoieli și a pus capăt oricăror ezitări. În fața unui fapt atît de evident orice rezistență devenea imposibilă. Italia și Belgia s-au pronunțat în favoarea activității politice; ultimii adepți ai abținerii din Italia, cuprinși de desperare, au încercat să facă încă o răscoală în apropierea orașului Neapole⁷⁵; vreo treizeci de anarhiști au proclamat „revoluția socială”, dar poliția s-a îngrijit repede de ei. Tot ceea ce au reușit să obțină a fost eșecul total al propriei lor mișcări sectare din Italia. Astfel, organizația anarhistă, care pretindea să conducă mișcarea muncitorească de la un capăt la celălalt al Europei, a fost din nou redusă la nucleul ei inițial — circa 200 de oameni, stabiliți în districtul Jura din Elveția și care din locurile lor de refugiu izolate din munți continuă să protesteze împotriva ereziei victorioase a restului lumii și să susțină

adevăratul ortodoxism, proclamat de împăratul lor Bakunin, astăzi răposat. Și când în septembrie anul trecut, la Gand, în Belgia, s-a întrunit congresul socialist mondial — convocat chiar de ei —, ei s-au aflat într-o minoritate infimă față de delegații mării organizații unite și unanime a clasei muncitoare europene. Respingînd energic doctrina lor ridicolă și pretențiile lor arogante și precizînd că el n-a făcut decît să înlătore o sectă mărunță, congresul a manifestat, în cele din urmă, față de ei o generoasă îngăduință.

Astfel, după patru ani de lupte intestinale a fost restabilită pe deplin unitatea de acțiune a clasei muncitoare din Europa, iar evenimentele au confirmat în întregime politica proclamată de majoritate la ultimul congres al Internaționalei. Acum a fost restabilită din nou baza pe care muncitorii din diferite țări europene vor putea acționa iarăși fermi laolaltă, acordîndu-și sprijinul reciproc, care reprezintă principala forță a mișcării. Existența Asociației Internaționale a Muncitorilor a devenit imposibilă [...] * care au interzis muncitorilor din aceste țări să intre într-o asemenea uniune internațională. Guvernele n-ar fi trebuit să se obosească atît de mult în această privință. Mișcarea clasei muncitoare a depășit nu numai necesitatea, dar chiar și posibilitatea unei asemenea uniuni formale. Marea organizație proletară nu numai că și-a îndeplinit întru totul misiunea, dar continuă să trăiască, mai viguroasă decît oricînd, printr-o și mai puternică unitate și solidaritate, prin comunitatea de acțiune și comunitatea politică, comunitate care însuflețește astăzi clasa muncitoare din întreaga Europă și care reprezintă cea mai măreață cucerire a ei. Printre muncitorii din diferite țări, și chiar printre cei din fiecare țară luată în parte, există o mare varietate de concepții, dar nu mai există secte, nu mai există pretenții de ortodoxism dogmatic și de supremație doctrinară, ci există un plan comun de acțiune, trasat inițial de Internațională și care acum a primit recunoașterea unanimă, pentru că a izvorît pretutindeni, conștient sau spontan, din luptă, din necesitățile mișcării; un plan care, fiind adaptat în mod liber la condițiile variate ale fiecărei națiuni și ale fiecărui ținut, își păs-

* Aici, în textul în limba engleză al articolului lipsesc un rînd sau două. — *Nota red.*

trează totuși pretutindeni trăsăturile fundamentale, asigurând astfel unitatea scopului și concordanța generală a mijloacelor folosite pentru atingerea țelului comun — eliberarea clasei muncitoare prin ea însăși.

III

În articolul precedent am relevat deja faptele principale cele mai interesante legate de istoria mișcării muncitorești din Italia, Spania, Elveția și Belgia. Totuși au mai rămas de precizat unele lucruri.

În Spania, mișcarea s-a extins rapid între anii 1868 și 1872, când Internaționala se putea mândri cu cei peste 30 000 de membri cotizanți din această țară. Dar toate acestea erau mai mult o aparență decît o realitate, erau mai curînd rezultatul unui impuls de moment provocat de situația politică instabilă din țară decît al unei creșteri reale a gradului de conștiință. Implicată în răscoala cantonală (federalistă-republicană) din 1873, Internaționala spaniolă a fost înfrîntă o dată cu aceasta. Un timp ea a continuat să existe sub forma unei societăți secrete, al cărei nucleu se mai păstrează, fără îndoială, și astăzi. Dar cum în afară de trimiterea a trei delegați la Congresul de la Gand, ea n-a dat niciodată un semn de viață, ajungem, vrînd-nevrînd, la concluzia că acești trei delegați reprezintă clasa muncitoare din Spania cam în aceeași măsură în care odinioară cei trei croitori din Tooley-Street au reprezentat cîndva poporul englez ⁷⁶. Și putem afirma dinainte cu toată convingerea că, de îndată ce o zguduire politică va da muncitorilor spanioli posibilitatea să joace iarăși un rol activ, cei ce vor porni din nou la luptă nu vor fi acești flecari „anarhiști”, ci mica organizație a muncitorilor conștienți și energici care în 1872 au rămas fideli Internaționalei ⁷⁷ și care acum, în loc să se joace de-a conspirațiile secrete, așteaptă momentul potrivit.

În Portugalia, mișcarea n-a fost niciodată contaminată de molima „anarhistă” și s-a dezvoltat pe aceeași bază rațională ca și în majoritatea celorlaltor țări. Muncitorii portughezi au înființat numeroase secții ale Internaționalei și syndicate; ei au ținut în ianuarie 1877 un congres care s-a soldat cu rezul-

tate foarte îmbucurătoare și au început să editeze un săptămînal excelent : „O Protesto” („Protestul”) ⁷⁸. Dar și ei erau stînjiți de legile îndreptate împotriva lor, legi care îngreunau libertatea presei, dreptul de asociere și dreptul de a ține întruniri publice. Cu toate acestea, ei continuă lupta și organizează acum la Oporto un nou congres, care le va da posibilitatea să arate lumii că și clasa muncitoare din Portugalia își aduce contribuția la marea luptă pentru eliberarea muncii care se desfășoară în întreaga lume.

Muncitorii din Italia sînt și ei serios împiedicați în activitatea lor de legislația burgheză. O serie de legi speciale, promulgate sub pretextul reprimării banditismului și a organizațiilor secrete de bandiți, larg răspîndite, legi prin care se acordă guvernului împuterniciri nelimitate, sînt aplicate fără scrupule asociațiilor muncitorești ; membrii de vază ai acestora sînt puși, la fel ca bandiții, sub supraveghere polițienească și expulzați fără judecată sau cercetare. Cu toate acestea, mișcarea merge înainte, și cel mai bun indiciu al vitalității ei este acela că centrul ei de greutate se deplasează din venerabilele orașe, pe jumătate moarte, ale Romagnei în animatele orașe industriale din nord ; această deplasare asigură predominarea elementelor cu adevărat muncitorești asupra mănunchiului de „anarhiști” proveniți din rîndurile burgheziei, care s-au strecurat în mișcare și în miinile cărora se afla înainte conducerea. Cluburile și sindicatele muncitorești, care sînt în permanență închise și dizolvate de guvern, reapar mereu sub noi denumiri. Ziarele proletare, deși multe din ele au o existență scurtă, ca urmare a persecuțiilor, amenzilor și condamnărilor la închisoare pe care le suferă editorii lor, se redresează după fiecare înfrîngere și, în pofida tuturor obstacolelor, unele organe de presă au o existență destul de îndelungată. Altele, în mare parte cu o existență efemeră, continuă să propage doctrine „anarhiste”, dar această fracțiune a renunțat la orice pretenții de conducere a mișcării și se stinge treptat, o dată cu partidul burghez republican al lui Mazzini. Fiecare palmă de teren pierdută de aceste două clici este cîștigată de mișcarea adevărată și conștientă a clasei muncitoare.

În Belgia, de asemenea, centrul de greutate al activității clasei muncitoare s-a deplasat, și, ca urmare, însăși această

activitate a suferit schimbări esențiale. Până în 1875 acest centru se afla în acea parte a țării în care se vorbește limba franceză, incluzând și Bruxelles-ul, pe jumătate francez, pe jumătate flamand; în decursul acestei perioade, mișcarea a fost puternic influențată de doctrinele proudhoniste, care recomandau și ele abținerea de la amestecul în politică, în special de la participarea la alegeri. Nu mai rămăneau deci decît grevele, care de obicei erau înăbușite prin intervenția sîngeroasă a armatei, și mitingurile, la care se repeta mereu aceeași veche frazeologie. Muncitorilor a început să li se urască de toate acestea, și întreaga mișcare a intrat într-o stare de lincezeală. Începînd însă din 1875 au intrat în luptă orașele industriale din regiunea flamandă a țării, care au pornit lupta cu mai mult avînt și, cum s-a dovedit curînd după aceea, într-un spirit nou. În Belgia nu există o legislație industrială care să limiteze orele de muncă pentru femeii și copii; și prima revendicare a alegătorilor din fabricile din Gand și din împrejurimi a fost ocrotirea soțiilor și a copiilor lor, care erau puși să lucreze în filaturi, asemenea unor sclavi, cite 15 ore pe zi și chiar mai mult. Opoziția doctrinarilor proudhoniști, care considerau că asemenea nimicuri nu sînt demne de atenția unor oameni preocupați de revoluționarismul transcendent, n-a avut succes și a fost treptat înfrîntă. Revendicarea legiferării protecției muncii copiilor în fabrici a devenit unul din punctele platformei clasei muncitoare din Belgia și a spulberat mitul care interzisese pînă atunci activitatea politică. Exemplul germanilor a venit să desăvîrșească lucrurile, iar acum muncitorii belgieni, la fel ca cei din Germania, Elveția, Danemarca, Portugalia, Ungaria, Austria și din o parte a Italiei se organizează într-un partid politic deosebit de toate celelalte partide politice și opus acestora, partid care-și pune drept scop să obțină eliberarea muncitorilor prin orice acțiuni politice cerute de momentul respectiv.

Marea masă a muncitorilor elvețieni — acea parte a lor care vorbește limba germană — s-a unit în urmă cu cîțiva ani într-o „Confederație a muncitorilor”, care la sfîrșitul anului 1876 număra peste 5 000 de membri cotizanți. Alături de aceasta exista și o altă organizație, „Uniunea Grütli”, fondată inițial de burghezii radicali în scopul răspîndirii radicalis-

mului în rindurile muncitorilor și țăranilor ; dar ideile social-democrate au pătruns treptat în această uniune larg răspîndită, punînd în cele din urmă stăpînire pe ea. În 1877 aceste două uniuni au încheiat o alianță, care echivala aproape cu o fuziune, cu scopul de a organiza în Elveția un partid politic muncitoresc ; ele au acționat cu atîta energie, încît cu prilejul alegerilor generale au făcut să fie adoptată în Elveția o nouă lege pentru reglementarea muncii în fabrici, cea mai favorabilă pentru muncitori din toată legislația industrială în vigoare. Ele organizează acum o strictă supraveghere pentru a asigura aplicarea ei întocmai, în pofida fabricanților, care-și exprimă cu glas tare nemulțumirea. Susținîndu-și punctul de vedere ultrarevoluționar, „anarhiștii” firește că s-au opus cu înverșunare acestei activități, declarînd-o o adevărată trădare a ceea ce numesc ei „revoluție”. Întrucît numărul acestora nu este mai mare de 200 și ei nu reprezintă aici, ca, de altfel, pretutindeni, decît un stat-major de ofițeri fără armată, acțiunea lor e lipsită de orice importanță.

Programul partidului muncitoresc elvețian aproape coincide cu cel al germanilor, coincide chiar prea mult, întrucît a adoptat și anumite teze imperfecte și confuze din el. Dar formulările din program au în sine mai puțină importanță atunci cînd spiritul care domină mișcarea este just.

Muncitorii danezi au intrat în luptă în jurul anului 1870 și la început au făcut progrese foarte rapide. Încheind o alianță cu partidul țăranilor mici proprietari, în rîndul cărora și-au răspîndit cu succes ideile, ei au obținut o influență politică atît de însemnată, încît „stînga unită”, al cărei nucleu îl forma acest partid țărănesc, a avut timp de cîțiva ani majoritatea în parlament. Dar această creștere rapidă a mișcării a fost mai mult o aparență decît o realitate. Doi dintre lideri au dispărut într-o bună zi, după ce cheltuiseră banii strînși de la muncitori în scopuri de partid. A izbucnit un scandal colosal, și mișcarea din Danemarca nu s-a redresat nici astăzi de pe urma descurajării produse de acest fapt. Oricum ar fi, chiar dacă partidul muncitoresc danez este acum mai reținut în acțiunile sale decît înainte, avem toate motivele să presupunem că dominația efemeră și aparentă asupra maselor, pe care și-a pierdut-o acum, va fi înlocuită treptat cu o influență mai reală și mai statornică.

În Austria și în Ungaria, clasa muncitoare are de înfruntat cele mai mari dificultăți. Libertățile politice, ca presa, întrunirile și asociațiile, sînt reduse aici la nivelul cel mai scăzut, corespunzător unei monarhii numai pretins constituționale. Un cod de legi de o nemaipomenită elasticitate dă guvernului posibilitatea de a obține condamnarea chiar și în cazurile cînd revendicările și interesele clasei muncitoare sînt formulate cit se poate de umil. Și cu toate acestea, aici, ca și pretutindeni, mișcarea pășește impetuos înainte. Principalele centre sînt districtele industriale din Boemia, Viena și Budapesta. Ziarele muncitorești apar în limbile germană, cehă și maghiară. Din Ungaria mișcarea s-a extins în Serbia, unde înainte de război era editat un săptămînal în limba sîrbă⁷⁹; acest săptămînal a fost pur și simplu suprimat îndată după izbucnirea războiului.

Astfel, în orice parte a Europei ți-ai îndrepta privirile. mișcarea muncitorească se dezvoltă nu numai cu succes, dar și într-un ritm rapid, și, ceea ce este mai important, pretutindeni în același spirit. A fost restabilită deplina identitate de concepții și, o dată cu ea, se stabilesc, pe diferite căi, legături permanente și regulate între muncitorii din diferite țări. Cei care în 1864 au întemeiat Asociația Internațională a Muncitorilor, care au ținut sus steagul ei în anii de luptă, întii împotriva dușmanilor din afară, iar apoi împotriva celor dinăuntru, pînă cînd necesitățile politice, în mai mare măsură decît disensiunile interne, au dus la sciziune și la o retragere aparentă, — aceștia pot exclama astăzi cu mîndrie: „Internaționala și-a îndeplinit misiunea; ea și-a atins pe deplin mărețul țel — unirea proletariatului din întreaga lume în lupta împotriva asupritorilor lui“.

IV

După cum au remarcat, probabil, cititorii noștri, în cele trei articole precedente nu s-a amintit aproape de loc de una din cele mai importante țări din Europa — Franța, și iată din ce motive. În țările de care s-a vorbit pînă acum, activitatea clasei muncitoare, deși în esență o activitate politică, nu e strîns legată de politica generală sau, ca să zicem așa, oficială. Clasa muncitoare din Germania, Italia, Belgia etc.

n-a devenit încă o forță politică în stat ; ea este o forță politică abia în perspectivă, și dacă în unele din aceste țări partidele oficiale — cel conservator, cel liberal sau cel radical — sînt silite să țină seama de ea, aceasta este numai pentru că avîntul ei rapid demonstrează în mod evident că într-un viitor apropiat partidul proletar va fi destul de puternic pentru a-și face simțită influența. În Franța, lucrurile stau însă altfel. Încă de la marea revoluție, muncitorii parizieni, sprijiniți de muncitorii din marile orașe de provincie, au fost întotdeauna o forță în stat. De aproape nouăzeci de ani ei sînt armata care luptă pentru progres ; în timpul fiecărei mari crize din istoria Franței, ei ieșeau în stradă înarmați cu ce găseau la îndemînă, ridicau baricade și porneau la luptă. Iar victoria sau înfrîngerea lor era aceea care hotăra destinele Franței pentru anii următori. Din 1789 pînă în 1830 dezno-dămîntul revoluțiilor burgheze a fost hotărît de lupta muncitorilor parizieni ; ei au fost aceia care în 1848 au cucerit republica, crezînd în mod greșit că acea republică însemna eliberarea muncii ; ei au primit o lecție aspră prin înfrîngerea suferită în luna iunie a aceluiași an ; ei s-au împotrivit pe baricade loviturii de stat a lui Ludovic-Napoleon din 1851, fiind din nou înfrinți ; ei au măturat în septembrie 1870 perimatul imperiu, de care radicalii burghezi nu cutezau nici să se atingă. Încercarea făcută de Thiers în martie 1871 de a le lua armele cu care apăraseră Parisul împotriva invaziei străine i-a împins la revoluția Comunei și la lupta îndelungată care s-a încheiat cu reprimarea lor sîngeroasă.

O clasă muncitoare națională care timp de aproape un secol nu numai că a jucat un rol decisiv în fiecare criză din istoria propriei sale țări, dar în același timp a fost întotdeauna avangarda revoluției europene, o asemenea clasă muncitoare nu poate trăi în închistarea relativă în care-și duc de fapt astăzi activitatea ceilalți muncitori de pe continent. O clasă muncitoare cum e clasa muncitoare din Franța este legată de întregul ei trecut istoric și dependentă de el. Istoria ei, la fel ca și hotărîtoarea ei forță de luptă, unanim recunoscută, este indisolubil legată de dezvoltarea politică generală a țării. De aceea nu putem face o trecere în revistă a activității clasei muncitoare franceze fără a examina politica franceză în general.

Fie că clasa muncitoare franceză a dus propria sa luptă sau lupta burgheziei liberale, radicale sau republicane, fiecărei înfringeri suferite de ea i-a urmat o reacțiune politică apăsătoare, pe cât de violentă, pe atât de îndelungată. Astfel, după înfringerile din iunie 1848 și decembrie 1851 au urmat optsprezece ani de imperiu bonapartist, perioadă în care presei i s-a pus călușul în gură, dreptul de întrunire și de asociere a fost suprimat, clasa muncitoare rămânând astfel lipsită de orice mijloc de comunicare și de organizare. Rezultatul inevitabil a fost că în septembrie 1870, când a izbucnit revoluția, muncitorii n-au avut pe cine aduce la putere în afară de radicalii burghezi, care sub imperiu formau opoziția parlamentară oficială și care, firește, i-au trădat pe ei și au trădat și țara. După reprimarea Comunei, clasa muncitoare, a cărei capacitate de luptă a fost paralizată pentru mulți ani, nu era direct interesată decît în a evita repetarea unei asemenea dominații îndelungate a reacțiunii care ar fi silit-o la o nouă luptă nu pentru directă ei eliberare, ci pentru rînduiei care să-i dea posibilitatea să se pregătească în vederea luptei definitive pentru eliberare. Există astăzi în Franța patru mari partide politice : trei partide monarhiste — legitimiștii, orléaniștii și bonapartiștii, fiecare avînd cîte un pretendent la coroană, — și partidul republican. Oricare din cei trei pretendenți s-ar urca pe tron, n-ar fi sprijinit decît de o mică minoritate a poporului și, prin urmare, nu s-ar bizui decît pe forță. Așadar, însoțitorii inevitabili ai oricărei restaurări monarhiste sînt domnia violenței, suprimarea oricăror libertăți civice și drepturi personale, ceea ce clasa muncitoare trebuie să caute să evite. Pe de altă parte, menținerea guvernării republicane existente i-ar da cel puțin posibilitatea dobîndirii unor libertăți civice și personale care să-i permită să fondeze o presă muncitorească, să ducă o muncă de agitație la întruniri și să organizeze un partid politic de sine stătător ; în afară de aceasta, menținerea republicii ar scuti-o de necesitatea de a duce din nou o luptă deosebită pentru cucerirea ei în viitor.

Astfel, o nouă dovadă a înaltei conștiințe politice instinctive a clasei muncitoare franceze a constituit-o faptul că, atunci cînd, la 16 mai anul trecut, marea conspirație a celor trei clici monarhiste a declarat război republicii, muncitorii s-au ridicat toți ca unul și au proclamat menținerea

republicii drept sarcina lor principală și imediată. Firește că ei au urmat aici pe republicanii și radicalii burghezi, dar ce altceva decît o anexă a partidului radical-burghez poate fi o clasă muncitoare care nu are nici presă, nici întruniri, nici cluburi, nici asociații politice? Ce altceva poate face ea pentru a-și cuceri independența politică decît să sprijine unicul partid care se obligă să asigure poporului în general, prin urmare și muncitorilor, libertăți care să le permită să aibă o organizație de sine stătătoare? Unii afirmă că la ultimele alegeri muncitorii ar fi trebuit să desemneze candidați proprii. Dar chiar în localitățile în care ei ar fi putut face acest lucru cu șanse de reușită, de unde să fi luat candidați ai clasei muncitoare îndeajuns de cunoscuți în rîndurile proprii lor clase, pentru a putea primi sprijinul necesar? Nu degeaba, imediat după Comună guvernul a avut grijă să aresteze, pentru vina de a fi participat la această insurecție, pe fiecare muncitor cît de cît cunoscut fie și numai prin agitația desfășurată personal în propriul său arondisment din Paris.

Victoria republicanilor în alegerile din noiembrie anul trecut a fost o victorie remarcabilă. Ei i-au urmat victorii și mai remarcabile în alegerile departamentale, municipale și suplimentare care au avut loc după aceea. Conspirația monarhistă ar fi pus, probabil, capăt la toate acestea; acțiunile complotiștilor au fost însă paralizate de poziția cît se poate de fermă a armatei. Nu numai că printre ofițeri, și în special printre ofițerii inferiori, erau numeroși republicani, dar chiar masa soldaților a refuzat să acționeze împotriva republicii, împrejurare care a jucat un rol hotărîtor. Acesta a fost primul rezultat al reorganizării armatei, reorganizare care a pus capăt practicii înlocuitorilor plătiți și a transformat armata într-o reprezentanță reală a tinerilor din toate clasele⁸⁰. Astfel n-a mai fost necesară lichidarea prin forță a conspirației, căci ea s-a prăbușit de la sine. Și aceasta a corespuns întru totul intereselor clasei muncitoare, care era încă prea slabă după măcelul din 1871 și nu dorea cîtuși de puțin să-și irosească iarăși bunul său cel mai de preț, forțele sale de luptă, în bătălii purtate în folosul altora, sau să se angajeze într-o serie întregă de ciocniri singeroase înainte de a-și fi refăcut în întregime forțele.

Această victorie a republicanilor are însă și o altă semnificație. Ea dovedește că din 1870 încoace populația sătească a făcut un mare pas înainte. Până atunci fiecare victorie reputată de clasa muncitoare la Paris era anulată în foarte scurt timp de spiritul reacționar al micii țărănime, care formează marea masă a populației Franței. De la începutul acestui secol, țărănimea franceză a fost bonapartistă. Cea de-a doua Republică, instaurată de muncitorii parizieni în februarie 1848, a fost desființată de cele 6 000 000 de voturi date de țărani lui Ludovic-Napoleon în luna decembrie a aceluiași an. Dar invazia prusiană din 1870 a zdruncinat credința țărănimii în imperiu, iar alegerile din noiembrie anul trecut au arătat că masa populației sătești a devenit republicană. Această schimbare este de cea mai mare importanță. Ea nu înseamnă numai că de acum încolo în Franța orice restaurație monarhistă a devenit imposibilă, ci și că se apropie momentul unei alianțe între muncitorii de la orașe și țărănimea de la sate. Țăranii mici proprietari, creați de marea revoluție, sînt proprietari de pămînt doar cu numele. Parcelele lor sînt ipotecate la cămătari; recolta lor se duce pe plata dobînzilor și a cheltuielilor de judecată; notarul, avocatul, portărelul, percepătorul cu toba amenință veșnic la ușă. Situația lor e la fel de proastă ca și a muncitorilor și aproape la fel de nesigură. Iar prin cotitura pe care o fac astăzi acești țărani de la bonapartism la republică, ei arată că nu mai așteaptă o îmbunătățire a situației lor de pe urma minunilor imperiului pe care Ludovic-Napoleon le-a promis mereu fără să le realizeze vreodată. Credința lui Thiers în mistica forță salvatoare a unui „împărat al țăranilor” a fost nemilos zdruncinată de cel de-al doilea Imperiu. Vraja s-a risipit. Țărănimea franceză a devenit, în sfîrșit, destul de conștientă pentru a căuta adevăratele cauze ale mizeriei ei cronice și mijloacele practice de a o înlătura. Iar de vreme ce a început să gîndească, ea trebuie să-și dea în curînd seama că singurul ei mijloc de salvare este alianța cu unica clasă care nu e de loc interesată în menținerea situației ei mizere de astăzi — clasa muncitoare de la orașe.

Astfel, oricît de demn de dispreț ar fi actualul guvern republican din Franța, totuși instaurarea definitivă a republicii a oferit, în cele din urmă, muncitorilor francezi terenul

pe care se pot ei organiza ca partid politic de sine stătător și pot purta viitoarele lor bătălii nu în folosul altora, ci în propriul lor folos. Pe acest teren ei se pot uni cu masele țărănimii, pînă acum ostile lor, transformînd viitoarele victorii dintr-un triumf de scurtă durată al Parisului asupra Franței, așa cum a fost pînă acum, într-un triumf definitiv al tuturor claselor asuprite din Franța, conduse de muncitorii din Paris și din marile orașe de provincie.

V

Ne rămîne să cercetăm încă o țară importantă din Europa — Rusia. Nu se poate spune că în Rusia există o mișcare muncitorească despre care merită să se vorbească. Dar condițiile interne și externe în care se află Rusia sînt cu totul specifice și gata să dea loc la evenimente de cea mai mare importanță pentru viitorul nu numai al muncitorilor ruși, ci și al muncitorilor din întreaga Europă.

În 1861 guvernul lui Alexandru al II-lea a proclamat eliberarea iobagilor, transformînd uriașa majoritate a poporului rus din iobagi legați de pămînt și obligați să presteze muncă forțată pentru moșierii lor în țărani proprietari liberi. Această transformare, a cărei necesitate devenise de mult evidentă, a fost realizată în așa fel, încît nici foștii moșieri, nici foștii iobagi n-au avut de cîștigat de pe urma ei. Obștile țărănești au primit loturi de pămînt care de aici înainte urmau să fie proprietatea lor, în timp ce moșierii urmau să primească plăți de răscumpărare în schimbul pămînturilor cedate țaranilor și, în parte, și pentru dreptul de a dispune de munca țaranilor, de care beneficiaseră pînă atunci. Cum țaranii nu aveau, evident, de unde să găsească bani pentru a plăti moșierilor, a intervenit statul. O parte din această plată de răscumpărare a fost acoperită prin trecerea în proprietatea moșierilor a unei părți a pămîntului cultivat pînă atunci de țărani în mod de sine stătător; restul s-a plătit sub formă de obligații de stat, avansate de stat, pe care țaranii trebuiau să le amortizeze, împreună cu dobînzile, în rate anuale. Majoritatea moșierilor au vîndut aceste obligații și au cheltuit banii; astfel, moșierii nu numai că sînt mai săraci ca înainte, dar nu pot găsi cine să le cultive domeniile, deoarece țaranii

refuză pur și simplu să muncească pentru ei și să-și lase propriile ogoare necultivate. În ceea ce-i privește pe țărani, loturile lor nu numai că au devenit mai mici în comparație cu cele pe care le avuseseră înainte, dar adeseori suprafața la care au fost reduse este, în condițiile din Rusia, insuficientă pentru a hrăni o familie. În majoritatea cazurilor, aceste loturi reprezintă pământurile cele mai proaste din moșii, mlaștini și alte pământuri neroditoare, în timp ce pământurile bune, care aparținuseră pînă atunci țăranilor și fuseseră îmbunătățite prin munca acestora, au fost date moșierilor. În aceste condiții, situația țăranilor a devenit și ea mult mai proastă decît înainte ; pe deasupra, ei au mai fost obligați să plătească anual cîrmuirii dobînzii și o parte din capitalul avansat de stat pentru răscumpărare ; în plus, impozitele care se storc de la ei au crescut an de an. Mai mult încă, pînă la eliberare țăranii avuseseră unele drepturi de obște asupra pămîntului moșierului : dreptul la pășunat, dreptul de a tăia copaci din pădure pentru construcții și în alte scopuri etc. Noile rînduieli i-au lipsit pe țărani cu bună știință de aceste drepturi ; dacă voiau să se folosească iarăși de ele, trebuiau să se tîrguiască cu fostul lor moșier.

Astfel, în timp ce, în urma reformei, majoritatea moșierilor s-au înglodat și mai mult în datorii, țăranimea a fost adusă într-o asemenea situație, încît nu mai era de trăit. Marele act al eliberării, lăudat și proslăvit pe toate tonurile de presa liberală din Europa, n-a creat nimic altceva decît un fundament solid pentru o viitoare revoluție și necesitatea absolută a acesteia.

În ceea ce-l privește, guvernul a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a grăbi această revoluție. Corupția, care pătrunde în toate cercurile oficiale, paralizînd toate bunele intenții care se presupune că mai există, — această corupție tradițională a rămas la fel de respingătoare ca și înainte, iar la izbucnirea războiului cu Turcia a răbufnit în toată splendoarea ei în fiecare instituție publică. Finanțele imperiului, complet zdruncinate la sfîrșitul războiului Crimeii, sînt acum într-o stare și mai jalnică. Contractarea unui împrumut după altul a făcut să nu mai existe nici o altă posibilitate de a se plăti dobînzile la vechile datorii în afară de contractarea unor noi împrumuturi. În primii ani de domnie ai lui Alexan-

dru, vechiul despotism țarist a fost întrucitva atenuat; s-a dat mai multă libertate presei, a fost instituită curtea cu juri, iar corpurilor reprezentative, alese respectiv de nobilime, de burghezia orășenească și de țărănime, li s-a permis să ia parte într-o oarecare măsură la administrația locală și a provinciilor. Chiar și cu polonezii s-a început o ușoară cochetărie politică. Opinia publică s-a înșelat însă în ceea ce privește bunele intenții ale guvernului. Presa a devenit prea sinceră. Jurații au început, într-adevăr, să achite pe deținuții politici pe care guvernul se aștepta să-i condamne fără nici un fel de probe. Adunările locale și ale provinciilor* au declarat în unanimitate că, prin legea lui cu privire la eliberare, guvernul a ruinat satul și că lucrurile nu mai pot continua astfel. A început chiar să se agite ideea convocării Adunării naționale ca unic mijloc de a pune capăt neorânduiei, devenită aproape insuportabilă. Și, în sfârșit, polonezii n-au mai vrut să se lase amăgiți cu vorbe și au pornit o asemenea răscoală⁸¹, încît a fost nevoie de toate forțele imperiului și de toată cruzimea generalilor ruși pentru a o putea îneca în valuri de sînge. Atunci guvernul a întors din nou foaia. Represiunile sîngeroase au ajuns iarăși la ordinea zilei. Presei i s-a pus călușul în gură; deținuții politici au fost deferiți unor curți speciale, formate din judecători anume aleși în acest scop; adunările locale și ale provinciilor n-au mai fost luate în seamă. Dar era prea tîrziu. Un guvern care a arătat o dată că se teme și-a pierdut prestigiul. Credința în trăinicia lui și în forța capabilă să nimicească cu hotărîre orice rezistență internă a dispărut. Au apărut germeii unei viitoare opinii publice. Aceste forțe nu mai pot fi silite să asculte orbește de ordinele stăpînirii. Dezbaterea problemelor sociale, fie și într-un cerc particular, a intrat în obișnuința claselor culte. Și, în sfârșit, guvernul, cu toate strădaniile lui de a se întoarce la despotismul nelimitat al domniei lui Nicolaie, a vrut totuși să păstreze în fața Europei aparența de liberalism introdus de Alexandru. Urmarea a fost un sistem de oscilări și ezitări, concesiile făcute azi și retractate mâine, apoi iarăși concesiile și din nou retractări, o politică ce se schimbă din oră în oră, făcînd evidente pentru toată lumea slăbiciunea internă, lipsa de voință și de perspicacitate a acestui guvern, care ar fi

* Adică adunările de zemstvă județene și guberniale. — *Nota red.*

redus la zero dacă n-ar dispune de voință și de mijloacele necesare pentru a o impune. Ce putea fi mai firesc decât disprețul mereu crescînd pentru un guvern despre care se știa de mult că nu e în stare de nimic bun și că toți i se supun doar de frică, un guvern care a dovedit acum că se îndoiește el însuși de capacitatea de a-și menține propria existență, că îi e cel puțin tot atîta frică de popor pe cît îi este poporului de el? Guvernului rus i-a rămas doar o singură cale de salvare, calea deschisă tuturor guvernelor puse în fața rezistenței neînfrîinate a poporului — războiul extern. Și el s-a hotărît să pornească un război extern. Europei i s-a declarat că acest război a fost întreprins pentru eliberarea creștinilor de sub îndelungata stăpînire turcească, iar poporului rus i s-a spus că războiul este dus pentru readucerea fraților de sînge slav din robia turcească la sinul sfîntului Imperiu rus.

După luni întregi de înfrîngerii lipsite de glorie, acest război a luat acum sfîrșit printr-o zdrobire tot atît de puțin glorioasă a rezistenței turcilor, — în parte prin trădare, în parte datorită uriașei superiorități numerice. Cucerirea de către ruși a unei mari părți a Turciei europene nu constituie decît preludiul la un război general european. Sau la apropiata conferință europeană (dacă o asemenea conferință va avea loc), Rusia va trebui să cedeze atît de mult din pozițiile cucerite acum, încît disproporția dintre uriașele jertfe și infimele rezultate obținute va duce în mod necesar nemulțumirea poporului la o explozie revoluționară violentă; sau Rusia va trebui să-și apere într-un război european pozițiile recent cucerite. O țară cu forțele pe jumătate sleite nu poate da guvernului ei posibilitatea să poarte un asemenea război, indiferent de rezultatul lui final, dacă nu se fac concesii esențiale poporului. Iar asemenea concesii într-o situație ca cea descrisă mai sus înseamnă începutul revoluției. Guvernul rus nu este în stare să evite această revoluție, chiar dacă reușește să-i amîne izbucnirea pentru un an sau doi. Iar o revoluție rusă înseamnă mai mult decît o simplă schimbare de guvern în Rusia. Ea înseamnă dispariția unei puteri militare uriașe, deși greoaie, care de la revoluția franceză încoace a fost coloana vertebrală a despotismului unit din Europa. Ea înseamnă eliberarea Germaniei de Prusia, deoarece Prusia a fost dintotdeauna o creatură a Rusiei și a existat

numai sprijinindu-se pe ea. Ea înseamnă eliberarea Poloniei. Ea înseamnă deșteptarea micilor naționalități slave din estul Europei din visurile panslaviste în care le leagă actualul guvern rus. Ea înseamnă începutul unei vieți naționale active în rîndurile poporului rus însuși și, o dată cu aceasta, apariția unei adevărate mișcări muncitorești în Rusia. Într-un cuvînt, ea înseamnă o schimbare a situației în întreaga Europă, pe care muncitorii din toate țările trebuie s-o salute cu bucurie, ca pe un uriaș pas înainte spre scopul lor comun — eliberarea generală a muncii.

Karl Marx

Domnul Bucher

Către redactorul ziarului „Daily News”⁸²

Stimate domn,

Potrivit unei telegrame a agenției Reuter,

„dl Bucher, consilier de legație, a fost desemnat pentru postul de «secretar-arhivar» al congresului”.

Să fie oare acest „domn Bucher” același Lothar Bucher care, în timpul prelungitului său exil la Londra, a strălucit în rolul de adept devotat al faimosului domn David Urquhart, ale cărui teorii antiruse le-a propagat săptămână de săptămână în „National-Zeitung” din Berlin⁸³; același Lothar Bucher care, după întoarcerea sa la Berlin, a devenit un adept atât de fervent al lui Ferdinand Lassalle, încît acesta din urmă l-a numit executorul său testamentar, i-a lăsat prin testament o rentă anuală și i-a transmis dreptul de autor asupra lucrărilor sale? Curînd după moartea lui Lassalle, Lothar Bucher a intrat în serviciu la Ministerul de Externe prusian, a fost numit „consilier de legație” și a devenit omul de încredere și mina dreaptă a lui Bismarck.

El a avut naivitatea să-mi scrie o scrisoare prin care mă invita, firește, cu consimțămîntul stăpînului său, să scriu articole în probleme financiare pentru ziarul oficial prusian „Staats-Anzeiger”⁸⁴.

Stabilirea condițiilor de plată pentru această treabă a fost lăsată la aprecierea mea, și mi s-a dat asigurarea categorică că voi avea deplină libertate de a trata din propriul meu punct de vedere „științific” operațiile care se efectuează pe piața de bani și pe cei ce le efectuează. După această întâmplare ciudată m-am amuzat copios cînd în coloanele ziarului „Der Vorbote”⁸⁵, organul de presă al Internaționalei, editat de Johann Philipp Becker la Geneva, am întilnit mereu

înștiințări cu privire la contribuțiile lui Lothar Bucher în calitate de membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor. Dacă aici nu e o confuzie de persoane și dacă există un grăunte de adevăr în rapoartele cu privire la faptul că guvernele rus și german intenționează, în legătură cu atentatele lui Hödel și Nobiling, să propună congresului o serie de măsuri cu caracter internațional împotriva răspândirii socialismului — atunci d-l Bucher este într-adevăr omul potrivit să declare congresului, cu toată autoritatea, că organizarea, activitatea și doctrina Partidului social-democrat german au tot atât de puțin de-a face cu aceste atentate ca și cu scufundarea „Marelui Kurfürst”⁸⁶ sau cu convocarea Congresului de la Berlin; că panica provocată de arestările din Germania și vîrtejul de praf ridicat de reptilele din presă servesc exclusiv scopului propagandei electorale pentru un Reichstag care să sancționeze, în sfîrșit, soluționarea, elaborată încă de mult de prințul Bismarck, a problemei paradoxale — cum poate fi înzestrat guvernul german cu toate resursele financiare ale unui stat modern și, în același timp, cum poate fi impus din nou poporului german vechiul regim politic care a fost nimicit de uraganul din 1848.

Rămîn, stimate domn, al dv. devotat,

Karl Marx

Londra, 12 iunie [1878]

Publicat în ziarele „The Daily News”
nr. 10030 din 13 iunie 1878
și „Vorwärts” nr. 72
din 21 iunie 1878

Se tipărește după textul apărut
în ziarul „The Daily News”,
confruntat cu textul apărut
în ziarul „Vorwärts”

Tradus din limba engleză

Karl Marx

[Răspuns la „declarația” lui Bucher]

D-l Lothar Bucher a publicat în „Norddeutsche Allgemeine Zeitung” din 20 iunie o „declarație” în care se constată, în primul rând, faptul neplăcut că scrisoarea mea către „Daily News” * a fost reprodusă de toate ziarele național-liberale și progresiste. D-l Bucher declară că ar fi necesare 3 000 de rînduri pentru a rectifica tot ceea ce am denaturat eu. Treizeci de rînduri sînt mai mult decît suficiente pentru a stabili o dată pentru totdeauna valoarea reală a „rectificărilor” și „completărilor” făcute de Bucher.

Scrisoarea prin care d-l Bucher căuta să mă atragă la „Staats-Anzeiger” datează din 8 octombrie 1865, deci din perioada conflictului dintre burghezia prusiană liberală și progresistă, pe de o parte, și d-l von Bismarck, pe de altă parte. În această scrisoare se spunea printre altele :

„În ceea ce privește conținutul, se înțelege de la sine că *vă veți conduce numai după convingerile dumneavoastră științifice* ; totuși, ținînd seama de cititori — haute finance** —, nu de redacție, ar fi bine să scrieți în așa fel, încît *esența să fie transparentă doar pentru cei inițiați*”.

Din „rectificările” d-lui Bucher reiese însă, dimpotrivă, că el

„l-a întrebat pe d-l Marx dacă este dispus să scrie articolele cerute, în care problemele să fie tratate în mod obiectiv. Despre «punctul de vedere științific propriu» al d-lui Marx nu este de loc vorba în scrisoarea mea”.

* Vezi volumul de față, p. 149. — *Nota red.*

** — marea finanță. — *Nota trad.*

Iar mai departe în aceeași scrisoare se spune :

„*Staats-Anzeiger*» dorește să aibă lunar o trecere în revistă a mișcărilor de pe piața de bani (și, firește, și de pe piața de mărfuri, întrucât una de alta nu pot fi separate). Am fost întrebat dacă n-aș putea recomanda pe cineva și am răspuns că nimeni n-ar putea-o face mai bine decît dv. Am fost deci solicitat să mă adresez dv.”

Așadar, potrivit propriilor sale cuvinte neechivoce, d-l Bucher a început „corespondența” cu mine din îndemnul cuiva. Dar în „rectificările” sale, dimpotrivă, el asigură :

„*Nimeni*, nici măcar redactorul de la „*Staats-Anzeiger*», n-a știut și n-a aflat nimic în legătură cu această corespondență”.

Cam atît despre metoda d-lui Bucher de a rectifica. Și acum încă o mostră a metodei sale de a completa !

În scrisoarea mea către „*Daily News*” se vorbește doar despre „naiva” tatonare a d-lui Bucher, nu se pomenește însă nici un cuvînt despre răspunsul pe care i l-am dat. Dorind însă să dea acestui „incident straniu” un caracter trivial, el trebuie să mă „completeze” și deci inventează :

„D-l Marx a răspuns că el nu scrie pentru un ziar reacționar”.

Cum aș fi putut răspunde o asemenea banalitate la o scrisoare a cărei „esență” nu este „doar” transparentă, ci pur și simplu îți sare în ochi în următorul pasaj final :

„Progresul” (el presupune burghezia liberală sau progresistă) „va mai năpîrli încă de multe ori înainte de a muri; cine vrea deci să mai participe atîta timp cît trăiește la activitatea statului *trebuie să se alăture guvernului*”.

Karl Marx

Londra, 27 iunie [1878]

Publicat în ziarele
„*Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*”
nr. 180 din 29 iunie 1878 ;
„*Vossische Zeitung*” nr. 152
din 2 iulie 1878 ; „*Vorwärts*” nr. 78
din 5 iulie 1878

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba germană

Karl Marx

Istoria Asociației Internaționale a Muncitorilor scrisă de d-l George Howell ⁸⁷

Consider necesar să fac câteva observații în legătură cu recenta contribuție la falsa literatură răspândită pe seama istoriei Internaționalei — vezi „Nineteenth Century” ⁸⁸ din iulie a.c. —, deoarece ultimul ei comentator, d-l George Howell, fost muncitor și fost membru al Consiliului General al acestei Asociații, ar putea fi suspectat în mod eronat că și-a sorbit înțelepciunea din izvoare care nu sînt în general accesibile.

D-l Howell își începe „Istoria” trecînd sub tăcere faptul că la 28 septembrie 1864 eu am luat parte la adunarea constitutivă a Internaționalei, am fost ales membru al Consiliului General provizoriu și curînd după aceea am întocmit „Manifestul constitutiv” și „Statutul general” al Asociației *, publicate pentru prima oară la Londra în 1864 și ratificate ulterior de Congresul de la Geneva din 1866.

D-l Howell are cunoștința de toate acestea, dar, date fiind scopurile sale, preferă să afirme că „un doctor german pe nume Karl Marx” apare pentru prima oară la „Congresul de la Londra, deschis la 25 septembrie 1865” ⁸⁹. Amintitul „doctor”, susține Howell, a semănat atunci „sămînța discordiei și a destrămării prin introducerea *ideii religioase*”.

În primul rînd, nici un „congres” al Internaționalei n-a avut loc în septembrie 1865. Cîțiva delegați ai principalelor secții de pe continent ale Internaționalei s-au întrunit la Londra cu singurul scop de a dezbate împreună cu Consiliul General programul „primului congres”, care urma să aibă loc la Geneva în septembrie 1866. Lucrările propriu-zise ale conferinței s-au desfășurat în ședințe închise, și nu în adunările

* Este vorba de Statutul provizoriu al Asociației Internaționale a Muncitorilor. — *Nota red.*

semipublice de la Adelphi Terrace, singurele pe care le amintește d-l George Howell, acest istoric meticulos.

Alături de ceilalți reprezentanți ai Consiliului General, mi-a revenit și mie sarcina de a asigura adoptarea de către conferință a propriului nostru program, care la publicarea lui a fost caracterizat în felul următor de istoricul francez Henri Martin într-o scrisoare adresată ziarului „Siècle”⁹⁰:

„Ideile largi și înaltele concepții morale, politice și economice care au determinat alegerea punctelor din programul congresului Asociației Internaționale a Muncitorilor care urmează să aibă loc anul viitor vor fi întâmpinate cu o simpatie generală de toți prietenii progresului, dreptății și libertății din Europa”.

În treacăt fie zis, un paragraf din program pe care am avut cinstea să-l întocmesc pentru Consiliul General sună astfel:

„Necesitatea înlăturării influenței moscovite în Europa prin aplicarea principiului dreptului națiunilor la auto-determinare și prin restaurarea Poloniei pe o bază democratică și socialistă”^{*}.

La acest text, Henri Martin face următorul comentariu:

„Ne permitem să remarcăm că expresia «pe o bază democratică și socialistă» este foarte simplă în ceea ce privește Polonia, unde structura socială are nevoie să fie reconstruită în aceeași măsură ca și structura politică și unde această bază a fost pusă de decretul guvernului anonim din 1863 și adoptată de toate clasele națiunii. Acesta este, așadar, răspunsul adevăratului socialism, al progresului social în armonie cu dreptatea și libertatea, la avansurile despotismului de obște al Moscovei. Această taină a poporului din Paris devine acum taina comună a popoarelor din Europa”.

Din nefericire, „poporul din Paris” și-a păstrat „taina” cu atîta strășnicie, încît, fără să știe nimic despre ea, doi dintre delegații parizieni la conferință, Tolain, actualmente senator al Republicii Franceze, și Fribourg, actualmente un simplu renegat, s-au ridicat tocmai împotriva aceluși punct din program care a stîrnit atîtea comentarii entuziaste din partea istoricului francez.

^{*} În textul francez al proceselor-verbale, în locul cuvintelor: „pe o bază democratică și socialistă” s-a scris: „pe baze democratice și socialiste” (la fel citează și Henri Martin în articolul său). În textul german: „pe o bază social-democratică”. În textul englez: „pe o bază democratică”. — *Nota red.*

Programul Consiliului General nu cuprindea nici un cuvânt despre „religie”, dar, la insistența delegaților parizieni, acest fel de mîncare interzis a fost introdus, pentru orice eventualitate, în meniul viitorului congres cu următoarea garnitură :

„Ideile religioase” (și nu „ideea religioasă”, cum se spune în expunerea falsă a lui Howell) „și influența lor asupra mișcării sociale, politice și intelectuale”.

Acest subiect de discuție, introdus astfel de delegații parizieni, a fost lăsat în seama lor. De fapt, la Congresul de la Geneva din 1866, ei au renunțat la el și nimeni nu l-a mai reluat.

„Congresul” de la Londra din 1865, „introducerea” la congres „a ideii religioase” de către „un doctor german pe nume Karl Marx” și vrajba cumplită stîrnită din această pricină în cadrul Internaționalei, — acest întreit mit al său, d-l George Howell l-a încununat cu încă o legendă. El spune :

„În proiectul de adresă către poporul american cu privire la abolirea sclaviei, fraza «dumnezeu a creat din același sînge toate neamurile omenești» a fost ștersă etc.”

Consiliul General a trimis într-adevăr un mesaj, dar nu poporului american, ci președintelui acestuia, Abraham Lincoln, care l-a primit așa cum se cuvine⁹¹. Mesajul întocmit de mine nu a suferit absolut nici o modificare. Întrucît cuvintele „dumnezeu a creat din același sînge toate neamurile omenești” nu au figurat niciodată în acest mesaj, ele nu au putut fi „șterse”.

Atitudinea Consiliului General față de „ideea religioasă” reiese cel mai limpede din următorul incident : una dintre secțiile elvețiene ale *Alianței*⁹², întemeiată de Mihail Bakunin și care se intitulează singură *Secția ateilor-socialiști*, a cerut Consiliului General să fie primită în Internațională, dar a primit următorul răspuns :

„Consiliul General declarase încă în cazul Asociației tinerilor creștini că el nu recunoaște nici un fel de *secții teologice*” (vezi „*Pretinsele sciziuni din Internațională. Circularea Consiliului General*”, p. 13, editată la Geneva⁹³).

Însuși d-l George Howell, care pe atunci nu fusese încă convertit prin studierea amănunțită a lui „*Christian Reader*”, a rupt-o cu Internaționala nu din porunca „ideii religioase”, ci din considerente extrem de laice. La fondarea „Common-

wealth"-ului⁹⁴ ca „organ special” al Consiliului General, el a umblat cu limba scoasă după „poziția înaltă” de redactor. Intrucît această încercare „ambitioasă” a eșuat, a început să se îmbufneze, zelul i-a scăzut din ce în ce mai mult și curînd după aceea nu s-a mai auzit nimic de el. Astfel, în perioada cea mai bogată în evenimente a Internaționalei, el a fost în afara mișcării.

Conștient de totala sa incompetență în probleme de istorie a Asociației, dar arzînd, totodată, de dorința de a-și condiționa articolul cu dezvăluiri uluitoare, el reia versiunea despre apariția la Londra, în timpul răscoalei fenienilor, a generalului Cluseret și relatează că în clădirea Black Horse, Rathbone Place, Oxford Street, generalul s-a întilnit „cu cîteva persoane, din fericire englezi”, pentru a le iniția în „planul” său de „insurrecție generală”. Am unele temeieri să mă îndoiesc de caracterul autentic al acestei întîmplări, dar, chiar admițînd că ea a avut loc, ce altceva ar dovedi decît faptul că Cluseret nu a fost atît de mărginit încît să-și ofere propria sa persoană și „planul” său Consiliului General, ci în mod înțelept le-a păstrat pe amîndouă pentru „cîteva englezi”. cunoștințe de-ale lui Howell, dacă nu cumva acesta din urmă era el însuși unul dintre voinicii în anterie din pinză de cînepă * care, prin intervenția lor „fericită”, au reușit să salveze Imperiul britanic și Europa de o zguduire generală.

D-l George Howell mai dezvăluie încă o taină întunecoasă.

La începutul lunii iunie 1871, Consiliul General a publicat o „Adresă cu privire la războiul civil din Franța”⁹⁵, întîmpinată cu un cor de blesteme de presa londoneză. Un săptămînal l-a atacat pe „autorul infam”, care își ascundea cu lașitate numele după paravanul Consiliului General. Drept răspuns, am declarat în „Daily News” că autorul Adresei eram eu⁹⁶. Această taină învechită, d-l George Howell o dezvăluie în iulie 1878, cu toată importanța omului din culise :

„Autorul acestei Adrese a fost dr. Karl Marx... Cînd a fost adoptată (sic!), d-l George Odger și d-l Lucraft, ambii membri ai Consiliului General, s-au pronunțat împotriva publicării ei”.

* — Shakespeare. „Henric al IV-lea”, partea I, actul II, scena a 4-a. (Istorisînd o poveste închipuită despre o încăierare pe care ar fi avut-o cu o ceată de derbedei, Falstaff le sporește numărul de cîte ori îi pomește și, antrenat de scorneala sa, îi prezintă îmbrăcați ba în anterie din pinză de cînepă, ba în haine făcute din stofă de Kendal.) — *Nota red.*

El uită numai să adauge că ceilalți nouăsprezece membri englezi prezenți au salutat „Adresa”.

De atunci, punctele stabilite în această Adresă au fost confirmate pe deplin de anchetele Adunării „des ruraux” din Franța⁹⁷, de depozițiile făcute în fața Curții marțiale de la Versailles, de procesul lui Jules Favre și de memoriile unor persoane care erau departe de a fi animate de sentimente de ostilitate față de învingători.

Este foarte firesc ca un istoric englez cu marea erudiție a d-lui George Howell să ignoreze cu aroganță materialele franceze, atît cele oficiale cît și cele neoficiale. Mărturisesc însă că încerc un sentiment de dezgust atunci cînd văd că în asemenea cazuri cum au fost, de pildă, atentatele lui Hödel și Nobiling marile ziare londoneze repetă la infinit aceleași calomnii murdare, pe care propriii lor corespondenți, martori oculari, le-au respins primii.

D-l Howell atinge culmea snobismului cînd prezintă situația financiară a Consiliului General.

Consiliul General persiflează, în *raportul prezentat la Congresul de la Basel* (1869), publicat de el, bogăția imensă pe care i-o atribuie flecării poliției europene și fantezia exagerată a capitaliștilor. În raport se spune :

„Dacă acești drept-credincioși ar fi trăit la începuturile creștinismului, ei s-ar fi interesat la Roma dacă apostolul Pavel are un cont curent la bancă”⁹⁸.

D-l Ernest Renan, ale cărui vederi, ce-i drept, nu sînt chiar atît de ortodoxe pe cît le vrea d-l George Howell, consideră chiar că caracterul primelor comunități creștine, care au subminat Imperiul roman, poate fi cel mai bine ilustrat prin exemplul secțiilor Internaționalei.

Ca scriitor, d-l George Howell este ceea ce în cristalografie se numește un „pseudomorf”. Forma exterioară a mîzgălelii sale nu este decît o simplă imitare a modului de a gîndi și a stilului „propriu” unui englez înstărit, cu o virtute sătulă și cu o morală solvabilă. Și, deși „cifrele” cu privire la veniturile Consiliului General le scoate din rapoartele pe care același Consiliu General le prezintă în fiecare an „congresului” deschis „al Internaționalei”, d-l George Howell nu trebuie să-și știrbească demnitatea „imitativă” catadicsind să răspundă la întrebarea care i-a fost pusă : cum s-a făcut că toate guvernele Europei continentale, în loc să se liniștească în fața bugetului slăbit al Consiliului General, s-au îngrozit în fața „organizației puternice și de temut a Asocia-

ției Internaționale a Muncitorilor și a dezvoltării rapide pe care a atins-o în câțiva ani" ? (Vezi *circulara ministrului de externe al Spaniei către reprezentanții Spaniei aflați în străinătate*.) De ce, trebuie să se întrebe orice om cu mintea înțelegătoare, în loc să alunge stafia roșie agitând pur și simplu în fața ei jalnicul buget al Consiliului General, papa și episcopii săi au anatemitizat Internaționala, Adunarea „des ruraux” din Franța a scos-o în afara legii, Bismarck — la întâlnirea de la Salzburg dintre împăratul Austriei și cel al Germaniei — a amenințat-o cu o cruciadă a Sfintei Alianțe⁹⁹, iar țarul alb a lăsat-o în seama temutei sale „secții a treia”, în fruntea căreia se afla atunci zelesul Șuvalov ?

D-l George Howell admite cu condescendență : „Sărăcia nu este un viciu, dar e înfiorător de supărătoare”. Admit că acesta este adevărul curat. Dar cu atât mai mindru trebuie să se simtă d-l Howell atunci când își amintește de legătura sa anterioară cu Asociația Internațională a Muncitorilor, care și-a câștigat un renume mondial și a ocupat un loc în istoria omenirii nu datorită mărimii tezaurului ei, ci forței ei spirituale și energiei ei neprecupețite.

Dar, de pe poziția înaltă a „filistinului” insular, d-l George Howell dezvăluie „cititorilor luminați” ai publicației „Nineteenth Century” că Internaționala a constituit „un eșec” și că a dispărut de pe fața pământului. În realitate însă, partidele muncitorești social-democrate, organizate mai mult sau mai puțin pe scară națională în Germania, Elveția, Danemarca, Portugalia, Italia, Belgia, Olanda și Statele Unite ale Americii, constituie grupuri internaționale care nu mai reprezintă niște secții izolate, risipite în număr mic prin diferite țări și legate între ele prin Consiliul General, situat în afara lor, ci sînt formate chiar de masele muncitorești, între care există o legătură permanentă, activă și directă, și sudate între ele prin schimbul de idei, ajutorul reciproc și năzuințele comune.

După căderea Comunei din Paris, orice organizație a clasei muncitoare din Franța a fost, firește, temporar zdrobită, dar acum începe să se refacă. Pe de altă parte, în pofida tuturor opreliștilor sociale și politice, participarea slavilor, în special în Polonia, Boemia și Rusia, la mișcarea internațională a atins în prezent niște proporții pe care în 1872 nu le putea prevedea nici cel mai mare optimist. În felul acesta, Internaționala, în loc să piară, nu a făcut decît să treacă

din prima ei fază, de germinație, la o fază mai înaltă, în care năzuințele ei inițiale au și devenit în parte o realitate. În cursul acestei dezvoltări progresive, ea va mai trebui să treacă prin multe transformări înainte de a putea fi scris ultimul capitol al istoriei ei.

Scris de K. Marx
la începutul lunii iulie 1878

Publicat în revista „The Secular
Chronicle, and Record of Freethought
Progress”, vol. X, nr. 5
din 4 august 1878

Se tipărește după textul
apărut în revistă

Tradus din limba engleză

Friedrich Engels

[Legea excepțională
împotriva socialiștilor în Germania —
Situația din Rusia]

Londra, 21 martie

...Rezultatele obținute de socialiști la ultimele alegeri din Germania dovedesc că mișcarea socialistă nu poate fi înăbușită punându-le socialiștilor călușul în gură. Dimpotrivă, legea împotriva socialiștilor va avea pentru noi urmări extrem de favorabile. Ea va desăvârși educația revoluționară a muncitorilor germani...

Ei se bucură de acel minim de libertate a presei, a asociațiilor și întrunirilor pe care l-au dobândit cu prețul unor mari eforturi și al unor mari sacrificii; aceasta era o luptă neîntreruptă, dar, în cele din urmă, muncitorii erau aceia care repurtau întotdeauna victoria. Ei au putut să se organizeze, și de fiecare dată când aveau loc alegeri parlamentare, acestea constituiau pentru ei un nou triumf.

Această activitate legală a făcut însă ca unii să-și închipuie că pentru a cuceri victoria definitivă a proletariatului nu mai e nevoie de nimic altceva. Într-o țară atât de săracă în tradiții revoluționare cum este Germania, un asemenea fenomen putea deveni periculos. Din fericire, acțiunile brutale ale lui Bismarck și lașitatea burgheziei germane, care îl sprijină, au schimbat situația. Muncitorii germani au înțeles că valorează libertățile constituționale atunci când proletariatul își permite să le ia în serios și să le folosească în lupta împotriva dominației capitalismului. Dacă mai rămăseseră unele iluzii în această privință, apoi amicul Bismarck le-a spulberat în mod grosolan. Spun *amicul* Bismarck pentru că nimeni nu a adus vreodată mișcării socialiste din Germania atâtea servicii câte a adus el. După ce a pregătit revoluția prin instaurarea celui mai rafinat și mai insuportabil regim militarist, prin sporirea neîncetată a impozitelor, prin implicarea statu-

lui în cele mai nerușinate speculații de bursă, prin reîntoarcerea la cele mai inveterate tradiții feudale și polițienești ale vechii Prusii, prin persecuțiile, pe cât de numeroase, pe atât de meschine, prin ponegrirea și înjosirea publică a burgheziei, care, de altfel, nu merita să fie tratată mai bine, — deci, după ce a pregătit în felul acesta revoluția, el și-a încununat opera, silind proletariatul german să pășească pe calea revoluționară.

Amicul Bismarck poate fi liniștit. Revoluția pe care a pregătit-o atât de bine o vor înfăptui muncitorii germani. Când Rusia va da semnalul, ei vor ști ce au de făcut.

De câțiva ani atrag atenția socialiștilor europeni asupra stării de lucruri din Rusia, unde sînt pe cale să se producă evenimente de o importanță hotărîtoare. Lupta dintre guvern și societățile secrete a luat acolo un caracter atât de violent, încît nu mai poate continua mult timp. Se pare că mișcarea poate să izbucnească de la o zi la alta. Agenții guvernului săvîrșesc acolo atrocități de necrezut. Împotriva unor asemenea fiare sălbatice trebuie să te aperi, cum va fi posibil, cu pulbere și gloanțe. În Rusia, asasinatul politic este singurul mijloc de care dispun oamenii inteligenți, îndrăzneți și cu demnitate pentru a se apăra împotriva agenților unui regim din cale-afară de despot.

Vastul complot urzit în rîndurile armatei și chiar ale cercurilor de la curte, conștiința națională jignită de înfrîngerile diplomatice suferite după război, vistieria goală, creditul zdruncinat, bancherii care refuză să acorde împrumuturi dacă nu sînt garantate de o Adunare națională, în sfîrșit mizeria. Acesta este rezultatul la care a ajuns Rusia.

F. Engels

Scris de F. Engels
la 21 martie 1879

Publicat în ziarul „La Plebe”
nr. 12 din 30 martie 1879

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba italiană

Karl Marx și Friedrich Engels

[Scrisoare circulară către Bebel,
Liebknecht, Bracke și alții ¹⁰⁰]

Dragă Bebel,

Răspunsul la scrisoarea d-tale din 20 august a întârziat, pe de o parte, din pricina îndelungatei absențe a lui Marx, iar pe de altă parte din pricina cîtorva întâmplări neprevăzute: întâi sosirea „Analelor” lui Richter ¹⁰¹, apoi sosirea lui Hirsch în persoană.

Din scrisoarea d-tale deduc că Liebknecht nu ți-a arătat ultima mea scrisoare, deși i-am atras special atenția să facă acest lucru. Altminteri, d-ta nu mi-ai fi invocat aceleași argumente pe care le-a adus Liebknecht și la care i-am răspuns deja în scrisoarea respectivă.

Să parcurgem deci unul cîte unul punctele despre care este vorba.

I. Tratatивele cu K. Hirsch

Liebknecht îl întreabă pe Hirsch dacă e dispus să preia redactarea organului de presă al partidului care urmează să fie fondat la Zürich. Hirsch se interesează de finanțarea ziarului, de ce fonduri va dispune și cine le va furniza. În primul rînd pentru a ști dacă ziarul nu va fi nevoit să-și înceteze apariția chiar după cîteva luni. În al doilea rînd, pentru a ști cu precizie în ale cui mîini va fi punga cu bani, deci, în ultimă instanță, conducerea orientării ziarului. Răspunsul lui Liebknecht către Hirsch — „totul e în ordine, amănunte vei afla de la Zürich” (Liebknecht către Hirsch, 28 iulie) — nu-i parvine. Hirsch primește însă din Zürich o

scrisoare de la Bernstein (24 iulie) în care acesta îi comunică că „noi am fost însărcinați cu reprezentarea și *supravegherea* (ziarului)”. Cică între „Viereck și noi” ar fi avut loc o consfătuire în cadrul căreia s-a ajuns la concluzia că

„poziția d-tale va fi intructivă îngreuiată din cauza divergențelor pe care d-ta, în calitate de redactor al gazetei «*Laternen*»¹⁰², le-ai avut cu unii tovarăși, dar eu nu consider că aceste temeri prezintă prea mare importanță”.

Despre finanțarea ziarului -- nici un cuvânt.

Hirsch răspunde imediat, la 26 iulie, informându-se de situația materială a ziarului. Care dintre tovarăși și-au luat obligația să acopere deficitul? Până la ce sumă și pe cât timp? Problema salariului redactorului nu joacă aici absolut nici un rol; singurul lucru pe care Hirsch vrea să-l știe este „dacă sînt asigurate mijloacele pentru ca ziarul să apară cel puțin un an”.

Bernstein răspunde la 31 iulie: un eventual deficit va fi acoperit prin cotizații benevole, dintre care *unele* (!) au și fost fixate. Observațiile lui Hirsch cu privire la orientarea pe care are de gînd s-o dea ziarului (despre care vom vorbi mai jos) dă naștere la observații dezaprobatorii și la *prescripții*:

„Asupra acestui lucru, *comisia de supraveghere* trebuie să insiste cu atît mai mult, cu cît ea însăși se află sub control, adică poartă răspunderea. În privința acestor puncte, dv. trebuie deci să cădeți de acord cu comisia de supraveghere”.

Ar fi de dorit un răspuns urgent, pe cît se poate telegrafic.

Așadar, în locul unui răspuns la întrebarea sa îndreptătită, Hirsch primește știrea că trebuie să redacteze ziarul sub conducerea unei comisii de *supraveghere* cu sediul la Zürich, ale cărei păreri sînt esențial deosebite de ale lui și a cărei componență nici măcar nu-i este comunicată!

Hirsch, pe bună dreptate indignat de o asemenea atitudine, preferă să cadă de acord cu cei din Leipzig. Cuprinsul scrisorii lui către Liebknecht din 2 august trebuie să vă fie cunoscut, intrucît Hirsch *a cerut în mod insistent* să vă fie adus la cunoștință dv. și lui Viereck. Hirsch admite chiar să se supună unei comisii de supraveghere din Zürich, în sensul ca aceasta să-i facă redacției observații în scris, ur-

mînd ca cuvîntul hotărîtor să-l aibă comisia de control din Leipzig.

Între timp, Liebknecht îi scrie la 28 iulie lui Hirsch :

„*Bineînțeles*, din punct de vedere financiar, întreprinderea este solidă, deoarece îndărățul ei se află întregul partid, inclusiv Hôchberg. În ceea ce privește amănuntele, acestea nu mă interesează”.

Nici în următoarea scrisoare a lui Liebknecht nu se spune nici un cuvînt despre finanțarea ziarului, în schimb există asigurarea că comisia de la Zürich nu ar fi o comisie redacțională, ci o comisie căreia i s-a încredințat numai problemele de ordin *administrativ* și financiar. Încă la 14 august, Liebknecht îmi repetă același lucru și mie într-o scrisoare și-mi cere ca noi să-l convingem pe Hirsch să primească. Chiar d-ta cunoștea încă la 29 august atît de puțin adevărata stare de lucruri, încît îmi scriai :

„El (Hôchberg) nu are la redacția ziarului un cuvînt mai greu decît *oricare alt tovarăș de partid care se bucură de renume*”.

În cele din urmă Hirsch primește de la Viereck o scrisoare datată 11 august, în care se recunoaște că

„*treimca din Zürich* trebuie să pornească, în calitate de *comisie redacțională*, la organizarea ziarului și, cu consimțămîntul treimii din Leipzig, să aleagă un redactor... ; *pe cît îmi amintesc*, în hotărîrile care ne-au fost comunicate s-a arătat, de asemenea, că comitetul de constituire de la Zürich, amintit la punctul 2, trebuie să-și asume față de partid *atît* răspunderea *politică* cît și cea financiară... Din toate acestea reiese limpede pentru noi... că fără colaborarea treimii din Zürich, pe care partidul a însărcinat-o să fondeze ziarul, nici nu ne putem gîndi să preluăm redacțarea acestuia”.

Aici Hirsch capătă, în sfîrșit, cel puțin o indicație *cît de cît* precisă, chiar dacă ea se referă numai la poziția redactorului față de cei din Zürich. Aceștia constituie o *comisie redacțională* ; ei au și răspunderea *politică* ; fără colaborarea lor nimeni nu poate prelua redacțarea ziarului. Pe scurt, lui Hirsch i se indică pur și simplu să cadă de acord cu cei trei din Zürich, ale căror nume însă tot nu i-au fost comunicate.

Dar, pentru ca confuzia să fie totală, Liebknecht adaugă la scrisoarea către Viereck un post-scriptum, în care spune :

„Tocmai a fost pe aici Singer din Berlin, care ne-a informat că comisia de supraveghere din Zürich nu este, cum crede Viereck, o comisie redacțională, ci de fapt o comisie administrativă, care poartă în fața partidului, adică în fața noastră, răspunderea financiară; firește că membrii ei au dreptul și datoria să discute cu tine problemele redacționale (un drept și o datorie pe care o are, de altfel, orice membru al partidului); ei nu sînt însă imputerniciți să te pună sub tutelă”.

Cei trei din Zürich și unul din membrii comitetului din Leipzig — *singurul* care a participat la tratative — insistă ca Hirsch să se supună conducerii oficiale a celor din Zürich, iar un alt membru al comitetului din Leipzig pur și simplu contestă acest lucru. Și oare Hirsch trebuie să ia o hotărîre înainte ca acești domni să cadă de acord între ei? La faptul că Hirsch avea tot dreptul să ia cunoștință de hotărîrile adoptate, în care erau indicate condițiile cărora i se pretindea să se supună, la aceasta nu s-a gîndit nimeni, cu atît mai mult cu cît celor din Leipzig pare că nici nu le trece prin minte să cunoască ei înșiși în mod autentic respectivele hotărîri. Altminteri cum ar fi fost posibilă contradicția de mai sus?

Dacă cei din Leipzig nu pot ajunge la un punct de vedere comun asupra imputernicirilor acordate celor din Zürich, celor din Zürich, în schimb, totul le este absolut clar.

Schramm îi scrie lui Hirsch la 14 august :

„Dacă dv., la timpul său, n-ați fi scris că într-un caz similar” (cu acela al lui Kayser) „ați proceda absolut la fel, dacă, prin urmare, dv. n-ați fi oferit prilejul să ne așteptăm la aceleași manifestări în presă, noi n-am fi rostit nici un cuvînt în legătură cu aceasta. Dar acum, avînd în vedere declarația dv., trebuie să ne rezervăm dreptul de a avea votul hotărîtor în problema primirii de articole pentru noul ziar”.

Scrisoarea către Bernstein în care Hirsch ar fi spus acest lucru este datată 26 iulie, deci a fost scrisă *mult* după Conferința din Zürich, în cadrul căreia au fost stabilite imputernicirile treimii din Zürich. Dar la Zürich sînt atît de îmbătați de sentimentul omnipotenței lor birocratice, încît, ca răspuns la această tîrzie scrisoare a lui Hirsch, pretind dreptul de a hotărî în problema primirii articolelor. Comisia redacțională a și devenit o comisie de cenzură.

Abia cînd H6chberg a sosit la Paris, a aflat Hirsch de la el numele membrilor ambelor comisii.

Așadar, dacă tratativele cu Hirsch au eșuat, care este cauza ?

1) Refuzul îndărătnic atît al celor din Leipzig, cît și al celor din Zürich de a-i comunica unele date exacte cu pri-

vire la bazele financiare ale ziarului și deci cu privire la posibilitatea de a-i asigura apariția cel puțin un an. Suma scrisă a aflat-o abia de la mine aici (pe baza celor comunicate de dv.). Deci, din comunicările anterioare (partidul plus H \ddot{o} chberg) nu se putea trage altă concluzie decât că ziarul ori este de pe acum finanțat în special de H \ddot{o} chberg, ori va depinde foarte curînd în întregime de contribuțiile acestuia. Și această ultimă posibilitate nu este nici pe departe exclusă nici acum. Suma de 800 de mărci — dacă descifrez bine cifra — este *exact* aceeași (40 de lire sterline) cu care societatea de aici a trebuit să suplimenteze publicația „Freiheit” ¹⁰³ în primul semestru al anului.

2) Asigurarea repetată a lui Liebknecht, care s-a dovedit ulterior complet nejustă, că cei din Z \ddot{u} rich nu ar avea nicidecum dreptul de a controla oficial redacția și comedia erorilor care a decurs din această asigurare.

3) Faptul că, în cele din urmă, s-a încredințat că cei din Z \ddot{u} rich nu ar avea numai de controlat, ci chiar și de cenzurat redacția și că lui — lui Hirsch — îi revine doar rolul de om de paie.

Dacă, după toate acestea, el a refuzat, nu putem decât să-i dăm dreptate. Comisia din Leipzig, după cum am aflat *, a mai fost întărită cu încă doi membri, care nu locuiesc în localitate, și poate lua deci hotărîri rapide numai atunci cînd între cei trei din Leipzig nu există divergențe. Cu aceasta, adevăratul centru de greutate se mută definitiv la Z \ddot{u} rich, iar cu domniile de acolo Hirsch, ca și oricare alt redactor cu adevărate vederi revoluționare și proletare, nu ar putea lucra mult timp. Dar despre aceasta mai jos.

II. Prezumptiva orientare a ziarului

Încă de la 24 iulie, Bernstein îl înștiințează pe Hirsch că divergențele pe care le-a avut acesta cu cîțiva tovarăși în timpul cît a fost redactor al gazetei „Laterne” îi vor îngreua situația.

Hirsch răspunde că, după părerea lui, în general orientarea ziarului nu trebuie să se deosebească de cea a gazetei „Laterne”, adică o orientare care în Elveția să evite procesele,

* Adăugat cu creionul „de la H \ddot{o} chberg”. — *Nota red.*

iar în Germania să nu înspăimînte de pomană. El întrebă cine sînt respectivii tovarăși și continuă :

„Eu nu cunosc decît pe unul din ei și vă promit că, dacă se va repeta un caz similar de *încălcare a disciplinei*, voi avea față de acest tovarăș absolut aceeași atitudine“.

La aceasta, Bernstein, pătruns de noua sa demnitate oficială de cenzor, răspunde :

„În ceea ce privește orientarea ziarului, se poate spune că, după părerea comisiei de supraveghere, «*Laterne*» nu poate servi drept model. După noi, ziarul trebuie să se distingă nu atît prin radicalism politic, cît printr-o atitudine socialistă principială. Asemenea cazuri cum a fost atacul împotriva lui Kayser, dezavuat de toți tovarășii fără excepție (!), trebuie evitate cu orice preț“.

Și așa mai departe, și așa mai departe. Liebknecht intituiează atacul împotriva lui Kayser „o gafă“, iar Schramm îl socotește atît de periculos, încît din această pricină îl supune pe Hirsch cenzurii.

Hirsch îi scrie din nou lui Hôchberg, arătînd că un caz similar cu cel al lui Kayser

„nu se mai poate ivi, din moment ce există un organ oficial de partid, ale cărui directive clare și indicații valoroase un deputat nu le poate nesocoti cu atîta impertinență“.

Și Viereck scrie că noului ziar i se

„recomandă să fie obiectiv și să ignoreze pe cît posibil toate divergențele ivite“; el nu trebuie să fie o „*Laterne*» mărită“, iar lui Bernstein „i se poate reproșa cel mult faptul că are o orientare prea moderată, dacă aceasta poate constitui un reproș într-o vreme cînd noi nu putem păși înainte cu toate steagurile desfășurate“.

Ce este în fond acest caz Kayser, această crimă de neiertat pe care ar fi săvîrșit-o Hirsch? Kayser este singurul dintre deputații social-democrați care ia cuvîntul în Reichstag și care votează pentru tarifele vamale protecționiste. Hirsch îl acuză că ar fi încălcat disciplina de partid prin faptul că :

1) a votat pentru impozitele indirecte, a căror desființare este cerută cu hotărîre de programul partidului ;

2) a aprobat acordarea de credite lui Bismarck, încălcînd prin aceasta principiul fundamental al tacticii noastre de partid : nici un bănuț acestui guvern.

În ambele puncte, Hirsch are, incontestabil, dreptate. Și după ce Kayser a nesocotit, pe de o parte, programul de

partid, pe care, în virtutea hotărârii congresului, deputații au depus, ca să zicem așa, jurământul, și, pe de altă parte, primul principiu, imuabil și fundamental, al tacticii de partid, *voțind pentru acordarea de credite* lui Bismarck drept mulțumire pentru *legea împotriva socialiștilor*, Hirsch de asemenea a avut, după părerea noastră, perfectă dreptate să-l atace într-un mod atât de vehement cum a făcut.

Noi n-am putut pricepe niciodată cum se face că acest atac împotriva lui Kayser a putut provoca în Germania atîta iritare. Acum H \ddot{o} chberg îmi povestește că „fracțiunea” i-a *îngăduit* lui Kayser să procedeze așa cum a procedat și de aceea el se poate considera acoperit.

Dacă așa stau lucrurile, atunci este într-adevăr foarte grav. În primul rînd, Hirsch nu putea ști despre această hotărîre secretă mai mult decît știu toți ceilalți. Mai departe : rușinea de care s-a acoperit partidul și de care înainte putea fi învinuit doar Kayser a crescut nespus de mult datorită acestei împrejurări, dar, totodată, a crescut și meritul lui Hirsch, care a dezvăluit în fața lumii întregi această frazeologie absurdă și votul, și mai absurd, al lui Kayser, salvînd astfel onoarea partidului. Sau social-democrația germană este cu adevărat contaminată de boala parlamentară și își închipuie că o dată cu alegerile populare sfîntul duh va pogori asupra celor aleși, transformînd ședințele fracțiunilor în concilii infailibile, iar hotărîrile fracțiunilor în dogme inviolabile ?

O gafă a fost, ce-i drept, săvîrșită, dar nu de Hirsch, ci de deputații care, prin hotărîrea lor, l-au acoperit pe Kayser. Și dacă aceia care sînt chemați, mai mult decît oricine, să vegheze asupra respectării disciplinei de partid o încalcă cu atîta nerușinare printr-o asemenea hotărîre, cu atît mai grav. Dar încă și mai grav este să cutezi să gîndești că nu Kayser, prin discursul și votul său, și nici ceilalți deputați, prin hotărîrea lor, au călcat disciplina de partid, ci Hirsch, care, deși nici măcar nu cunoștea această hotărîre, l-a atacat pe Kayser.

Este de altfel neîndoios că, în problema tarifelor vamale protecționiste, partidul a adoptat aceeași poziție neclară și nehotărîtă pe care a adoptat-o pînă acum aproape în toate celelalte probleme economice concrete, de exemplu în problema căilor ferate din imperiu. Acest lucru se întîmplă pentru că organele de partid, și mai cu seamă „Vorwärts”¹⁰⁴, în loc să dezbată temeinic această problemă, preferă să se ocupe

de structura viitoarei orînduirii sociale. Cînd, *după* promulgarea legii împotriva socialiștilor, problema tarifelor vamale protecționiste a căpătat deodată o importanță practică, în legătură cu ea au apărut păreri de cele mai diferite nuanțe și nu s-a găsit nimeni care să întrunească condițiile pentru a face o apreciere clară și justă: și anume să cunoască condițiile industriei germane și situația ei pe piața mondială. De asemenea, printre alegători nu se putea să nu existe ici și colo înclinații protecționiste, — și doar și acestea trebuiau luate în considerație. Singura cale de ieșire din acest haos, și anume abordarea problemei din punct de vedere pur politic (cum a făcut „*Laterne*”), nu a fost urmată cu hotărîre. Așa se face că în aceste dezbateri partidul a dat dovadă din capul locului de ezitări, nesiguranță și lipsă de claritate, blamîndu-se, în cele din urmă, definitiv datorită lui Kayser și împreună cu el.

Atacul împotriva lui Kayser servește acum drept pretext pentru a i se predica lui Hirsch pe toate tonurile că noul ziar nu trebuie cu nici un preț să imite extravaganțele lui „*Laterne*”, că trebuie să se distingă nu atît prin radicalism politic, cît printr-o atitudine socialistă principială și lucidă. Totodată, Viereck nu dă dovadă de mai puțin zel decît Bernstein, care este considerat de primul, tocmai din cauză că este prea moderat, omul cel mai indicat, deoarece „acum nu se poate pași înainte cu toate steagurile desfășurate”.

Dar pentru ce se pleacă atunci, în general, în străinătate, dacă nu pentru a pași înainte cu toate steagurile desfășurate? În străinătate, nimic nu împiedică acest lucru. În Elveția nu există nici legile penale germane, nici legile germane cu privire la presă și la libertatea de asociere. Acolo nu numai că se poate, dar chiar *trebuie* să se scrie tot ceea ce la noi acasă nu se putea scrie chiar și înainte de promulgarea legii împotriva socialiștilor din cauza obișnuitelor legi germane. Deoarece aici ne aflăm nu numai în fața Germaniei, ci și în fața Europei, și sîntem datori, în măsura în care legile *Elveției* o permit, să informăm deschis Europa asupra căilor și țelurilor partidului german. Acela care, aflîndu-se în Elveția, ar vrea să țină seama de legile *germane*, ar dovedi doar că este demn de aceste legi germane și că nu are de fapt nimic de spus în afară de ceea ce era permis să se spună în Germania înainte de promulgarea legii excepționale. Nu trebuie să se țină seama nici de faptul că membrilor redacției li se poate tăia temporar posibilitatea reîntoarcerii în Ger-

mania. Cine nu este gata să se expună unui asemenea risc nu este demn de un astfel de post de onoare, în prima linie.

Mai mult încă. Prin legea excepțională, partidul german a fost proscris, tocmai *pentru că* el este singurul partid de opoziție serios din Germania. Dacă într-un ziar din străinătate el îi aduce mulțumiri lui Bismarck, renunțând la rolul de unic partid de opoziție serios, adoptând o atitudine docilă și primind supus lovitura de picior, el nu dovedește altceva decât că merită această lovitură. Dintre toate organele de presă ale emigrației germane care au apărut începând din 1830 în străinătate, „*Laterne*” este, fără îndoială, unul dintre cele mai moderate. Dar, chiar dacă „*Laterne*” s-a arătat a fi prea impertinent, atunci noul organ nu poate decât să compromită partidul în ochii tovarășilor lui de idei din țările negermane.

III. Manifestul treimii din Zürich

Între timp am primit „*Analele*” lui Höchberg, care cuprind articolul „Privire retrospectivă asupra mișcării socialiste din Germania”¹⁰⁵. Acest articol, după cum mi-a spus însuși Höchberg, este scris tocmai de cei trei membri ai comisiei din Zürich, și de aceea reprezintă critica autentică, făcută de acești domni, a mișcării de pînă acum și, deci, și programul autentic al noului ziar, în măsura în care linia acestuia este stabilită de ei.

Chiar de la început se spune :

„Mișcarea, căreia Lassalle i-a atribuit o însemnătate eminamente politică, și la care el i-a chemat nu numai pe muncitori, ci și pe toți democrații cinstiți, mișcarea *în fruntea* căreia urmau să meargă reprezentanții independenți ai științei și toți cei *însulețiți de adevărata dragoste de oameni*, a degenerat sub conducerea lui J. B. von Schweitzer, transformîndu-se într-o *luptă unilaterală a muncitorilor industriali pentru apărarea intereselor lor*”.

Nu vreau să analizez aici problema dacă și în ce măsură corespunde aceasta realității. Ceea ce în special i se reproșează aici lui Schweitzer este faptul că el, Schweitzer, a redus lassalleanismul, considerat aici ca o mișcare democrată-filantropică burgheză, la o luptă unilaterală a muncitorilor industriali pentru apărarea intereselor lor; în realitate, însă, el a *accentuat* caracterul ei de luptă de clasă a muncitorilor

industriali împotriva burgheziei *. Mai departe, lui Schweitzer i se reproșează că „a îndepărtat democrația burgheză”. Dar ce caută oare democrația burgheză în partidul social-democrat? Dacă ea este alcătuită din „oameni cinștiți”, nici nu poate dori să intre în partid, și dacă totuși aspiră la aceasta, atunci o face numai ca să bage zizanie.

Partidul lassalleian „a preferat să se comporte în modul cel mai unilateral ca partid muncitoresc”. Domnii care scriu acest lucru sînt și ei membri ai unui partid, care se comportă în modul cel mai unilateral ca partid muncitoresc, și ei ocupă acum funcții oficiale în cadrul lui. Aceste lucruri sînt absolut incompatibile. Dacă ei cred ceea ce scriu, atunci trebuie să iasă din partid, sau, cel puțin, să renunțe la funcțiile pe care le dețin. Dacă nu fac acest lucru, recunosc prin aceasta că intenționează să se folosească de situația lor oficială pentru a lupta împotriva caracterului proletar al partidului. Partidul comite deci o trădare față de el însuși dacă îi menține în funcții oficiale.

Așadar, după părerea acestor domni, partidul social-democrat nu trebuie să fie un partid muncitoresc unilateral, ci un partid omnilateral „al tuturor celor însuflețiți de adevărata dragoste de oameni”. Pentru a dovedi acest lucru, el trebuie în primul rînd să se lepede de grosolanele patimi proletare și, sub conducerea unor burghezi cultivați și filantropi, „să-și formeze bunul gust” și „să-și însușească bunele

* În locul acestor două fraze în manuscris figura inițial următorul paragraf, care a fost șters: „Schweitzer era o mare lichea, dar, totodată, un om foarte talentat. Meritul său consta tocmai în faptul că a străpuns lassalleianismul, la început îngust, cu limitatul lui panaceu al ajutorului de stat... Orice ar fi întreprins el din motive egoiste și oricît ar fi insistat, în scopul de a-și menține hegemonia, asupra panaceului lassalleian al ajutorului de stat, el are totuși meritul de a fi făcut o breșă în lassalleianismul la început îngust, de a fi lărgit orizontul economic al partidului său și de a fi pregătit astfel integrarea ulterioară a acestuia în partidul unic german. Lupta de clasă dintre proletariat și burghezie, acest nucleu al oricărui socialism revoluționar, a fost propovăduită încă de Lassalle. Dacă Schweitzer a subliniat și mai mult acest punct, aceasta, în orice caz, reprezintă în fond un progres, oricît s-ar fi folosit el de acest moment pentru a atrage suspiciuni asupra persoanelor, primejliioase pentru dictatura sa. Este foarte adevărat că el a transformat lassalleianismul într-o luptă unilaterală a muncitorilor industriali pentru apărarea intereselor lor. Dar unilaterală numai pentru faptul că el, din motive de interese politice, egoiste, nu voia să știe nimic de lupta muncitorilor agricoli împotriva marii proprietăți funciare. Dar nu aceasta i se reproșează aici, „reducerea” constă în faptul că el accentuează caracterul ci de luptă de clasă a muncitorilor industriali împotriva burgheziei. — Nota red.

maniere" (p. 85). Atunci și „manierele necuviincioase” ale unor conducători vor ceda locul unor „maniere burgheze” onorabile (ca și cum manierele necuviincioase ale celor vizați aici n-ar constitui cel din urmă lucru care li s-ar putea imputa). Atunci nu vor întârzia să apară și

„numeroși adepți din rîndul claselor cultivate și avute. Dar aceștia trebuie mai întîi atrași dacă vrem... ca agitația făcută să înregistreze succese concrete”. Socialismul german a acordat „o prea mare importanță atragerii *maselor*, neglijînd astfel o propagandă energică (!) în rîndurile așa-ziselor pături de sus ale societății”. Căci „partidul încă mai duce lipsă de oameni care să fie în stare să-l reprezinte în Reichstag”. Este însă „de dorit și chiar necesar ca mandatele să fie încredințate unor oameni care au avut prilejul și timpul să-și însușească temeinic problemele respective. Muncitorul simplu și micul meseriaș... n-au răgazul necesar pentru aceste lucruri decît în mod excepțional”.

Prin urmare, alegeți-i pe burghezi!

Pe scurt: clasa muncitoare nu este în stare să se elibereze cu propriile ei forțe. În acest scop, ea trebuie să se supună conducerii unor burghezi „cultivați și avuți”, singarii care „au prilejul și timpul” să cunoască ceea ce le poate fi de folos muncitorilor. În al doilea rînd, cu nici un preț nu trebuie luptat împotriva burgheziei, dimpotrivă, ea trebuie *atrasă* printr-o propagandă energică.

Dacă vrem însă să atragem păturile de sus ale societății sau cel puțin elementele care ne sînt binevoitoare din rîndurile lor, trebuie să ne ferim în orice chip să le speriem. Și iată că treimea din Zürich își închipuie că a făcut o descoperire liniștitoare:

„Tocmai acum, sub presiunea legii împotriva socialiștilor, partidul arată că *nu are intenția* să meargă pe drumul revoluției violente și singeroase, ci, dimpotrivă, că... este hotărît să pășească pe drumul legalității, adică al *reformei*”.

Deci, dacă cei 500 000—600 000 de alegători social-democrați (constituind $\frac{1}{10}$ pînă la $\frac{1}{8}$ din numărul total al alegătorilor), pe deasupra și risipiți pe tot cuprinsul țării, sînt atît de înțelepți încît să nu se izbească cu capul de pereți și să nu încerce să facă, unul contra zece, o „revoluție singeroasă”, aceasta înseamnă că ei *renunță*, o dată pentru totdeauna, să se folosească de vreun eveniment important din domeniul politicii externe, de un avînt revoluționar neașteptat, provocat de acest eveniment, ba chiar de o *victorie* a poporului obținută într-o ciocnire provocată de acest eveniment! Dacă Berlinul va mai da vreodată dovadă de atîta ignoranță încît

să săvârșească un 18 martie ¹⁰⁶, atunci social-democrației, în loc să participe la luptă ca niște „vagabonzi care ard de dorința de a se urca pe baricade” (p. 88), vor trebui, dimpotrivă, „să pășească pe calea legalității”, să potolească insurecția, să înlăture baricadele și, la nevoie, să pornească alături de falnicele armate împotriva maselor unilaterale, grosolane și inculte. Iar dacă domnii afirmă că n-au vrut să spună acest lucru, atunci ce oare au vrut să spună ?

Dar urmează altele și mai frumoase.

„Așadar, cu cit partidul se va comporta cu mai mult calm, cu mai multă obiectivitate și chibzuință atunci când critică rinduielile actuale și face propuneri pentru schimbarea lor, cu atât va fi mai puțin posibil să se repete manevra, reușită de astă dată” (la introducerea legii împotriva socialiștilor), „cu ajutorul căreia reacțiunea conștientă a băgat în sperieți burghezia cu spectrul roșu” (p. 88).

Pentru a scăpa burghezia de orice urmă de teamă, trebuie să i se demonstreze limpede și concret că spectrul roșu nu este propriu-zis decât un spectru, că în realitate nu există. Dar în ce constă oare secretul spectrului roșu dacă nu în teama burgheziei de inevitabila luptă pe viață și pe moarte dintre ea și proletariat, teama de deznodământul inevitabil al luptei de clasă contemporane? Să desființăm lupta de clasă, și atunci burghezia și „toți oamenii independenți” „nu se vor sfii să meargă mână în mână cu proletariatul” ! Și cei care vor fi trași atunci pe sfoară vor fi tocmai proletarii.

Rămîne deci ca partidul să dovedească, printr-o atitudine smerită și pocăită, că a renunțat o dată pentru totdeauna la „necuviințele și excesele” care au prilejuit introducerea legii împotriva socialiștilor. Dacă el promite de bunăvoie să nu acționeze decât în limitele acestei legi, atunci Bismarck și burghezii vor avea, firește, bunătatea să abroge această lege, devenită în acest caz inutilă !

„Să fim bine înțeleși”, noi nu vrem „să renunțăm la partidul și la programul nostru; considerăm însă că vom avea destule de făcut ani de-a rîndul dacă ne vom concentra toată forța și energia noastră pentru realizarea unor țeluri precise, absolut accesibile, care trebuie atinse neapărat înainte de a ne putea gândi la îndeplinirea sarcinilor mai radicale”.

Atunci ni se vor alătura în masă și burghezii, mic-burghezii și muncitorii pe care „acum îi înspăimintă... revendicările radicale”.

Nu este vorba de a renunța la program, ci numai de a amina înfăptuirea lui pentru un termen nedefinit. Programul este acceptat, dar nu pentru a-l urma ei înșiși, în timpul vieții lor, ci postum, ca o moștenire pentru copiii și copiii copiilor lor. Între timp se cheltuiește „toată forța și energia” cu fel de fel de fleacuri și cu cîrpăceli făcute orînduirii capitaliste, pentru a crea impresia că totuși se face ceva și, totodată, pentru a nu speria burghezia. Nu este oare de preferat atitudinea comunistului Miquel, care, ferm convins de crahul inevitabil, peste cîteva sute de ani, al societății capitaliste, speculează, pe acest temei, cu asiduitate și contribuie, prin măsura puterilor sale, la crahul din 1873, făcînd astfel *intr-adevăr* ceva pentru prăbușirea orînduirii existente?

Alte încălcări ale bunelor maniere au fost și „atacurile exagerate la adresa grînderilor” *, care nu erau „decît un produs al timpului lor”; „de aceea ar fi fost mai bine... dacă s-ar fi renunțat la injuriile la adresa lui Strousberg și a celor de o seamă cu dînsul”. Din păcate, toți oamenii nu-s „decît niște copii ai timpului lor”, iar dacă aceasta poate constitui o scuză suficientă, atunci trebuie pus capat atacului împotriva oricui, atunci încetează orice polemică, orice luptă din partea noastră; noi urmează să primim liniștiți toate loviturile de picior pe care ni le dau adversarii noștri, pentru că noi, înțelepții, știm că ei nu-s „decît niște copii ai timpului lor” și că nu pot proceda altfel decît procedează acum. În loc să le plătim cu vîrf și îndesat pentru loviturile lor de picior, noi, dimpotrivă, ar trebui să-i compătîmim pe bieții oameni.

De asemenea, faptul că ne-am ridicat în favoarea Comunei a avut dezavantajul

„că a îndopărtat de noi oameni care, altminteri, ne simpatizau și că în genere a făcut să crească *ura burgheziei* împotriva noastră”. Și apoi partidul „nu este absolut nevinovat de introducerea legii din octombrie¹⁰⁷, deoarece el a sporit în mod inutil *ura burgheziei*”.

Iată care este programul celor trei cenzori din Zürich. El este cît se poate de limpede, mai ales pentru noi, care cunoaștem perfect încă din 1848 toată această frazeologie. Acum reprezentanții micii burghezii sînt aceia care declară, înspăimîntați, că proletariatul, mînat de situația sa revolu-

* — grînderi — fondatori de societăți fictive în scop de speculă.
— Nota trad.

ționară, ar putea „să meargă prea departe”. În locul unei opoziții politice hotărîte — mediație pe toată linia ; în locul luptei împotriva guvernului și burgheziei — încercarea de a-i convinge și atrage de partea noastră ; în locul unei rezistențe dirze față de represiunea de sus — supunere umilă și recunoașterea că pedeapsa a fost meritată. Toate conflictele inevitabile din punct de vedere istoric sînt tălmăcite ca simple neînțelegeri și orice discuție este încheiată cu asigurarea că în fond între noi nu există nici o divergență. Persoanele care în 1848 se afișau ca democrați burghezi se pot intitula acum cu tot atîta succes social-democrați : căci pentru primii republica democratică, iar pentru aceștia din urmă răsturnarea orînduirii capitaliste este o problemă de viitor îndepărtat, care n-are deci absolut nici o importanță pentru practica politică din prezent ; de aceea se poate media, se pot face compromisuri și filantropie după pofta inimii. La fel stau lucrurile și cu lupta de clasă dintre proletariat și burghezie. Pe hîrtie, ea este recunoscută pentru că nu mai poate fi tăgăduită ; în practică însă este mascată, estompată, atenuată. Partidul social-democrat nu *trebuie* să fie un partid al clasei muncitoare, el nu trebuie să atragă as-pră-și ura burgheziei sau a altcuiva ; el trebuie să facă înainte de toate o propagandă energică în rîndurile burgheziei ; în loc să pună accentul pe țelurile înalte, care sperie burghezia și care nu pot fi atinse de generația noastră, ar fi mai bine ca el să-și cheltuiască toată forța și energia pentru înfăptuirea reformelor mic-burgheze, de cîrpăceală, care să însemne un nou reazem pentru vechea orînduire socială și, în felul acesta, să poată eventual transforma catastrofa finală într-un proces de transformare treptat, fragmentar și, pe cît posibil, pașnic. Sînt aceeași oameni care, sub aparența unei activități febrile, nu numai că nu fac ei înșiși nimic, dar chiar caută să împiedice ca, în general, să se facă altceva decît să se pălăvrăgească ; aceiași oameni a căror teamă de orice acțiune a frînat în 1848 și 1849 la fiecare pas mișcarea, ducînd-o, în cele din urmă, la înfrîngere ; aceiași oameni care nu văd niciodată reacțiunea și apoi sînt foarte surprinși cînd constată că au ajuns într-un impas în care orice încercare de a opune rezistență sau de a fugi este imposibilă ; sînt aceiași oameni care vor să limiteze istoria la strîmtul lor orizont de bur-

ghezi-filistini, dar de care istoria nu ține niciodată seama, ca urmîndu-și cursul ei.

În ceea ce privește convingerile lor socialiste, acestea au fost îndeajuns criticate în „Manifestul Partidului Comunist”, în capitolul „Socialismul german, sau «adevăratul» socialism”. Acolo unde lupta de clasă este înlăturată ca un fenomen neplăcut, „brutal”, acolo nu rămîne ca bază a socialismului decît „adevărata dragoste de oameni” și frazele goale despre „dreptate”.

Este un fenomen inevitabil, care decurge din mersul firesc al lucrurilor, că proletariului care luptă i se alătură și oameni aparținînd clasei pînă acum dominante, îmbogățindu-l cu noi elemente de cultură. Aceasta am arătat-o limpede încă în „Manifest”. Dar aici trebuie să avem în vedere două aspecte :

În primul rînd, pentru a fi într-adevăr de folos mișcării proletare, este nevoie ca acești oameni să aducă cu ei adevărate elemente de cultură, ceea ce nu e cazul cu majoritatea burghezilor germani care au aderat la mișcare. Nici „Zukunft”, nici „Neue Gesellschaft”¹⁰⁸ nu au adus nimic care să fi ajutat mișcarea să facă măcar un pas înainte. Din amîndouă lipsesc cu desăvîrșire orice materiale de cultură cu caracter faptic sau teoretic. În locul acestora — încercări de a pune de acord ideile socialiste, însușite superficial, cu cele mai diferite concepții teoretice, pe care acești domni le-au adus cu ei de la universitate sau de aiurea și din care una era mai confuză decît alta, datorită procesului de descompunere pe care îl suferă astăzi rămășițele filozofiei germane. În loc ca mai întîi să fi aprofundat ei înșiși noua știință, fiecare căuta s-o adapteze punctului de vedere cu care venise și, fără să stea mult pe gînduri, și-a confecționat o știință personală, formulînd imediat pretenția de a o preda și altora. De aceea există printre acești domni cam tot atîtea puncte de vedere cîte capete ; în loc să aducă vreo lămurire măcar într-o problemă, ei nu au făcut decît să creeze o confuzie colosală, din fericire însă, aproape numai în propriile lor rînduri. De asemenea elemente de cultură, al căror principiu de bază este să învețe pe alții ceea ce ei înșiși n-au învățat, partidul se poate lesne dispensa.

În al doilea rînd. Dacă asemenea oameni, provenind din alte clase, se alătură mișcării proletare, prima condiție este

ca ei să nu aducă cu sine nici un fel de rămășițe de prejudecăți burgheze sau mic-burgheze etc., ci să-și însușească fără rezerve concepția proletară despre lume. Dar acești domni, după cum s-a dovedit, sînt înțesați pînă la refuz de concepții burgheze și mic-burgheze. Într-o țară atît de mic-burgheză ca Germania, aceste concepții sînt, fără doar și poate, justificate, dar numai în afara partidului muncitoresc social-democrat. Dacă acești domni vor să se constituie într-un partid mic-burghez social-democrat, au tot dreptul s-o facă; în acest caz, am putea duce cu ei tratative în anumite condiții, am putea chiar forma cu ei un bloc etc. Dar într-un partid muncitoresc, ei reprezintă un element străin. Dacă există motive să-i tolerăm deocamdată, atunci avem obligația doar să-i tolerăm, să nu îngăduim ca ei să exercite vreo influență asupra conducerii partidului, să rămînem conștienți că ruptura cu dînșii nu este decît o chestiune de timp. Acest timp, de altfel, se pare că a și sosit. Cum de mai poate tolera partidul în mijlocul său pe autorii acestui articol este un lucru care ne pare de neînțeles. Dacă însă chiar conducerea partidului încapă, mai mult sau mai puțin, pe mîna unor asemenea oameni, partidul este pur și simplu castrat și își pierde vigoarea proletară.

În ceea ce ne privește, avînd în vedere tot trecutul nostru, nu ne rămîne deschisă decît o singură cale. De aproape 40 de ani am scos în evidență lupta de clasă ca forță motrice nemijlocită a istoriei, și în special lupta de clasă dintre burghezie și proletariat ca principală pîrghie a revoluției sociale contemporane; prin urmare e imposibil să mergem împreună cu niște oameni care vor să suprimă din mișcare lupta de clasă. Cînd am întemeiat Internaționala, am formulat rîspicat lozinca de luptă: eliberarea clasei muncitoare trebuie să fie opera clasei muncitoare însăși. Prin urmare, noi nu putem păși alături de niște oameni care declară deschis că muncitorii sînt prea incuți pentru a se elibera ei înșiși, că trebuie să fie eliberați de sus, de marii și micii burghezi filantropi. Dacă noul organ al partidului va adopta o orientare conformă cu părerile acelor domni, dacă va fi burghez, și nu proletar, nu ne rămîne, din păcate, altceva de făcut decît să ne declarăm în mod public împotriva și să renunțăm la solidaritatea cu partidul german, pe

care l-am reprezentat pînă acum peste graniță. Dar să sperăm că lucrurile nu vor ajunge *pînă acolo*...

Această scrisoare este destinată celor 5 membri ai comisiei din Germania, precum și lui Bracke...

De asemenea, nu avem nimic împotriva s-o citească și cei din Zürich.

Scris de K. Marx și F. Engels
la 17—18 septembrie 1879

Publicat pentru prima oară
în revista „Die Kommunistische
Internationale”. XII.
Jahrg., Heft 23, 15 iunie 1931

Se tipărește după manuscrisul
lui F. Engels

Tradus din limba germană

L'ÉÉGALITÉ

ORGANE COLLECTIVISTE RÉVOLUTIONNAIRE

PARAISSANT LE MERCREDI

<p>ABONNEMENTS: 1 an 6 fr. 6 mois 3 fr. 3 mois 1 fr. 50 Pour l'étranger le port en plus</p>	<p>BUREAUX · 29, RUE ROYALE · A SAINT-CLOUD Bureau de vente · 11, rue du Croissant</p>	<p>PRIX DU NUMÉRO: 10 centimes Gros toute la France</p>
---	--	---

Friedrich Engels

Socialismul d-lui Bismarck¹⁰⁹

I. Tariful vamal

În dezbaterile purtate pe marginea faimoasei legi care i-a pus în fara legii pe socialiștii germani, d-l Bismarck a declarat că, pentru a nimici socialismul, nu sînt suficiente numai represiunile, că, pe lângă acestea, sînt necesare măsuri care să înlătore incontestabilele neajunsuri sociale, să asigure reglementarea muncii, să preîntîmpine crizele industriale și cite și mai cite. El a promis că va propune aceste măsuri „pozitive” în interesul bunăstării sociale¹¹⁰. Căci, a spus el, cineva care a condus, așa cum am făcut eu, treburile țării sale timp de 17 ani are dreptul să se considere un judecător competent în materie de economie politică. Aceasta este ca și cînd ai spune că e destul să măninci cartofi timp de 17 ani pentru a fi un bun cunoscător al agronomiei.

În orice caz, de astă dată d-l Bismarck s-a ținut de cuvînt. El a fericit Germania cu două mari „măsuri sociale”, și asta încă nu e totul.

Prima a fost un tarif vamal care trebuia să asigure industriei germane monopolul exploatării pieței interne.

Pînă în 1848, Germania nu a avut o mare industrie în adevăratul înțeles al cuvîntului. Predomina munca manuală, iar aburul și mașinile nu constituiau decît o excepție. Suferind în 1848 și 1849, datorită lașității sale, o înfrîngere rușinoasă pe tărîm politic, burghezia germană s-a consolată

lansându-se cu ardoare în marea industrie. Aspectul țării s-a schimbat rapid. Cine n-a văzut de la 1849 încoace Prusia renană, Westfalia, regatul Saxoniei, Silezia Superioară, Berlinul, orașele maritime, acela nu le mai recunoaște în 1864. Aburul și mașinile au pătruns pretutindeni. Marile uzine au luat în cea mai mare parte locul micilor ateliere. Vapoarele au înlocuit încetul cu încetul corăbiile cu pînze, mai întii în navigația de coastă, iar apoi în comerțul transatlantic. A crescut numărul căilor ferate; pe șantierele de construcții, în minele de cărbuni și de fier domnea o activitate de care înainte greoi germani se credeau ei înșiși incapabili. În comparație cu dezvoltarea pe care o luase marea industrie în Anglia și chiar în Franța, toate acestea nu însemnau încă mare lucru; dar începutul era, în sfîrșit, făcut. Și, în plus, toate acestea s-au produs fără nici un ajutor din partea guvernelor, fără subvenții sau prime de export și în condițiile unui tarif vamal care, în comparație cu tarifele altor țări continentale, putea trece drept un tarif care favorizează extrem de mult liberul schimb.

Această mișcare industrială, în treacăt fie zis, nu a trecut fără acele consecințe sociale pe care le are pretutindeni. Muncitorii industriali germani vegetaseră pînă atunci în condiții menținute încă din timpul evului mediu. În general, le rămăseseră doar cîteva șanse de a se transforma încetul cu încetul în mici burghezi, în meșteri independenți, în posesori ai mai multor războaie manuale de țesut etc. Acum toate acestea dispăruseră. Muncitorii, devenind salariați ai marilor capitaliști, începeau să alcătuiască o clasă constantă, un proletariat adevărat. Dar cine spune proletariat spune socialism. În afară de aceasta, se mai păstrau cîteva urme ale libertăților pe care muncitorii și le cuceriseră în 1848 pe baricade. Datorită acestor două împrejurări, socialismul german, care pînă în 1848 trebuia să se limiteze la o propagandă clandestină și la o organizație secretă, ai căror membri puteau fi numărați pe degete, puteau acum să acționeze deschis și să pătrundă în mase. De asemenea, din 1863 și-a putut relua și Lassalle agitația socialistă.

Au urmat războiul din 1870, pacea din 1871 și miliardele. Dacă Franța era departe de a se ruina plătindu-le, Germania a ajuns la un pas de pieire primindu-le. Risipite cu generozitate de un guvern de parveniți într-un imperiu parvenit, miliardele au căzut în mîinile mării finanțe, care s-a

grăbit să scoată din ele profituri la bursă. La Berlin au revenit cele mai frumoase zile ale băncii Crédit mobilier¹¹¹. A început o activitate febrilă pentru înființarea de societăți pe acțiuni sau în comandită, bănci, instituții de credit funcționale și mobilier, companii pentru construirea de căi ferate, uzine de tot felul, șantiere navale, companii care se îndeletniceau cu specula de terenuri și imobile și alte afaceri, a căror formă exterioară de întreprinderi industriale nu constituia decît un pretext pentru cel mai nerușinat agiotaj. Pretinsa nevoie publică de comerț, de căi de comunicație, de consum etc. n-a făcut decît să servească drept paravan pentru a camufla nevoia nestăvilită a rechinilor de bursă de a pune în circulație miliardele atîta timp cît le aveau în mină. De altfel, toate acestea s-au văzut la Paris în glorioasele zile ale Péreire-ilor și Fould-ilor. Erau aceiași speculanți de bursă care au reapărut la Berlin sub numele de Bleichröder și Hansemann.

Ceea ce s-a întîmplat la Paris în 1867, ceea ce s-a întîmplat în repetate rînduri la Londra și New York nu a întîrziat să se întîmple în 1873 la Berlin; speculația deșănțată s-a soldat cu un crah general. Companiile au dat faliment cu sutele. Acțiunile companiilor care s-au menținut nu puteau fi vîndute. Deruta era completă pe toată linia. Dar, pentru a putea specula, trebuiau create mijloacele de producție și de comunicație, uzinele, căile ferate etc., ale căror acțiuni să servească drept obiect pentru speculații. În momentul crahului s-a dovedit însă că nevoia publică, care a servit drept pretext, a fost depășită cu mult, că în decurs de patru ani au fost create mai multe căi ferate, uzine, mine etc. decît ar fi produs o dezvoltare normală a industriei într-un sfert de veac.

După căile ferate, despre care vom vorbi mai tîrziu, speculația s-a îndreptat mai cu seamă înspre industria siderurgică. Uzinele au răsărit ca ciupercile după ploaie; s-au fondat chiar cîteva întreprinderi care eclipsau Creuzot-ul. Din păcate, în momentul crizei s-a dovedit că nu existau consumatori pentru această producție gigantică. Marile companii industriale se aflau în pragul falimentului. Ca buni patrioți germani ce erau, directorii lor au cerut ajutor guvernului: ei au cerut introducerea tarifelor vamale protecționiste, care să le asigure exploatarea pieței interne împotriva concurenței fierului englez. Dar, dacă s-au cerut taxe vamale protecționiste pentru fier, ele nu puteau fi refuzate și altor

industrii, ba chiar agriculturii. În întreaga Germanie s-a organizat, aşadar, o agitaţie gălăgioasă în favoarea protecţionismului vamal, agitaţie care i-a dat posibilitate d-lui Bismarck să introducă un tarif vamal care trebuia să îndeplinească acest scop. Acest tarif, care a căpătat putere de lege în vara anului 1879, este în vigoare şi astăzi.

Dar industria germană, oricum era ea, s-a dezvoltat întotdeauna în condiţiile liberei concurenţe. Apărută mai târziu, după industria Angliei şi a Franţei, ea a trebuit să se mărginească să umple micile goluri pe care i le-au lăsat predecesoarele ei : să furnizeze, în mare parte, articolele prea neînsemnate pentru englezi şi prea grosolane pentru francezi, să fabrice pe scară redusă produse care se schimbă mereu, *mărfuri ieftine de proastă calitate*. Să nu se creadă cumva că asta e părerea noastră ; acestea sînt, textual, cuvintele rostite în mod oficial, cu privire la produsele germane expuse la Philadelphia (1876), de comisarul oficial al guvernului german, d-l Reuleaux, un om cu o reputaţie ştiinţifică europeană ¹¹².

O asemenea industrie se poate menţine pe pieţele neutre numai atîta timp cît în patria ei domneşte comerţul liber. Dacă se cere ca ţesăturile, articolele de metal, maşinile germane să susţină concurenţa în străinătate, trebuie ca tot ceea ce le serveşte drept materie primă — firul de bumbac, de in sau de mătase, fierul brut, sîrmele de metal — să poată fi obţinut la preţuri tot atît de joase ca şi cele la care le cumparam concurenţii lor din străinătate. Aşadar, una din două : sau dorim să continuăm exportul de ţesături şi de produse ale industriei metalurgice ; în acest caz e necesar comerţul liber, cu riscul de a vedea că aceste industrii folosesc materii prime aduse din străinătate. Sau dorim să se protejeze prin intermediul taxelor vamale filatura şi producţia de metale brute în Germania ; în cazul acesta, în curînd nu vom mai avea posibilitatea să exportăm produsele a căror materie primă o constituie firul de tort şi metalul brut.

Protejînd, prin faimosul său tarif, filaturile şi industria metalurgică, d-l Bismarck distruge ultima şansă de desfacere în străinătate pe care o mai aveau pînă atunci ţesăturile, articolele de metal, acele, maşinile germane. Dar Germania, unde în prima jumătate a acestui secol agricultura a produs un surplus pentru export, nu o poate scoate acum la capăt fără un supliment de produse agricole importate din străinătate. Dacă d-l Bismarck interzice industriei sale să

producă pentru export, cu ce se va plăti acest import, precum și importul altor mărfuri de care, în pofida oricărui tarif din lume, se simte totuși nevoia?

Pentru rezolvarea acestei probleme a fost nevoie de geniul d-lui Bismarck combinat cu geniul prietenilor și al consilierilor săi de bursă. Iată cum se procedează :

Să luăm fierul. Perioada de speculații și de producție febrilă a înzestrat Germania cu două întreprinderi (Uniunea din Dortmund și Laura-Hütte), dintre care fiecare în parte ar putea produce atît cît e necesar în medie pentru întregul consum al țării. Apoi există întreprinderea gigantică a lui Krupp la Essen, o alta asemănătoare la Bochum și un număr infinit de întreprinderi mai mici. Astfel încît consumul fierului în interiorul țării este acoperit de cel puțin trei sau patru ori. S-ar fi putut spune că o asemenea situație cere în mod imperios o libertate nelimitată a comerțului, singura în stare să asigure desfacerea acestui uriaș excedent al producției. S-ar putea afirma acest lucru, dar nu asta este părerea celor interesați. Cum există cu totul vreo duzină de întreprinderi de care trebuie să se țină seama și care le domină pe celelalte, se formează ceea ce americanii numesc un *ring* : o uniune pentru menținerea prețurilor în interiorul țării și pentru reglementarea exportului.

Cînd are loc o licitație pentru șine sau pentru alte produse ale uzinelor lor, comitetul desemnează pe rînd pe acela dintre membrii săi care trebuie să ia în antrepriză lucrarea și stabilește prețul la care trebuie s-o accepte. Ceilalți participanți fac oferte la un preț mai ridicat, stabilit, de asemenea, dinainte. În felul acesta, încetînd orice concurență, există un monopol absolut. Același lucru este valabil și pentru export. Pentru a asigura îndeplinirea acestui plan, fiecare membru al *ringului* depune în cadrul comitetului o poliță în alb de 125 000 de franci, care urmează să fie pusă în circulație și prezentată spre plată de îndată ce semnatarul ei își calcă angajamentul. În felul acesta, prețul de monopol, stors de la consumatorii germani, permite uzinelor să vîndă în străinătate surplusul producției lor la prețuri la care chiar și englezii refuză să vîndă — și filistinul german (care, de altfel, își merită soarta) plătește oalele sparte. Iată cum exportul german devine din nou posibil datorită aceluiași tarife vamale protecționiste care, după părerea publicului de rînd, păreau să-l distrugă.

Doriți exemple? Anul trecut o companie de cale ferată italiană, al cărei nume l-am putea da, a avut nevoie de 30 000 sau 40 000 de tone (a 1 000 kg) de șine. După tratative îndelungate, o uzină engleză îi furnizează 10 000 de tone; restul îl furnizează Uniunea Dortmund la un preț care a fost refuzat în Anglia. Un concurent englez care a fost întrebat de ce nu poate oferi condiții mai bune decât întreprinderea germană a răspuns: cine în lume poate ține piept concurenței unui falit?

În Scoția urmează să se construiască un pod de cale ferată peste o strimtoare situată lângă Edinburgh. Pentru acest pod e nevoie de 10 000 de tone de oțel Bessemer. Cine acceptă prețul cel mai scăzut, cine îi înfringe pe toți concurenții săi, și aceasta în patria mării industrii siderurgice, în Anglia? Un german protejat de Bismarck în mai multe privințe, d-l Krupp din Essen, „regele tunurilor“.

Așa stau lucrurile cu fierul. Se înțelege de la sine că acest strașnic sistem nu poate decât să întârzie cu câțiva ani falimentul inevitabil al acestor întreprinderi mari, care merg mină în mină. Iar pînă atunci, celelalte ramuri de producție le vor imita, și vor distruge și ele — nu concurența străină, ci propria lor țară. S-ar părea că trăim într-o țară de nebuni; și, totuși, toate faptele relatate mai sus sînt extrase din ziarele germane burgheze liber-schimbiste. A organiza distrugerea industriei germane sub pretextul protejării ei, — nu au oare dreptate acei socialiști germani care repetă de ani de zile că d-l Bismarck lucrează în favoarea socialismului ca și cînd ar fi plătit pentru aceasta?

II. Căile ferate ale statului

Din 1869 pînă în 1873, în timpul valului crescînd al speculației berlineze, două întreprinderi, cînd ostile una alteia, cînd aliate, și-au împărțit între ele dominația la bursă: Societatea de scont și banca Bleichröder. Acestea erau, ca să zicem așa, Péreire-ii și Mirès-ii berlinezi. Obiectul speculațiilor constituindu-l, în primul rînd, căile ferate, celor două bănci le-a venit ideea să devină indirect stăpînele majorității liniilor mari, atît a celor deja existente, cît și a celor care se mai aflau în construcție. Cumpărînd și reținînd un anumit număr de acțiuni ale fiecărei linii, ele puteau să domine consiliile de administrație ale acestora;

acțiunile înseși serveau drept garanție pentru împrumuturi, prin mijlocirea cărora puteau fi cumpărate noi acțiuni și așa mai departe. După cum vedeți, este vorba de simpla repetare a acelei operații ingenioase care a adus la început celor doi Péreire un succes amețitor și care s-a încheiat, după cum se știe, cu falimentul lui Crédit mobilier. Același succes i-a încununat la început și pe Péreire-ii berlinezi.

În 1873 a izbucnit criza. Ambele noastre bănci se aflau la mare ananghie cu teancurile lor de acțiuni ale căilor ferate, din care nu se mai puteau scoate milioanele pe care le înghițiseră. Proiectul de a supune dominației lor companiile de căi ferate a eșuat. Atunci au schimbat frontul și au încercat să vîndă statului acțiunile. Proiectul de a concentra toate căile ferate în mâinile guvernului imperial a fost dictat nu de grija pentru bunăstarea socială a țării, ci pentru salvarea individuală a celor două bănci insolabile.

Înfăptuirea proiectului nu a fost o treabă prea dificilă. În noile companii au fost „interesați” un număr considerabil de membri ai parlamentului, ele reușind astfel să domine partidele național-liberal și conservator-moderat, adică majoritatea. Înalții demnitari ai imperiului, miniștrii prusieni, s-au băgat și ei în mașinațiile cu ajutorul cărora au fost fondate aceste companii. În ultimă instanță, Bleichröder era bancherul și factotumul financiar al d-lui Bismarck. Prin urmare, mijloacele nu lipseau.

Între timp, pentru ca vînzarea căilor ferate către imperiu să merite osteneala, trebuia ridicat prețul acțiunilor. În acest scop a fost creat în 1873 un „birou imperial al căilor ferate”; șeful acestuia, un speculant renumit, a ridicat dintr-o dată tarifele tuturor căilor ferate germane cu 20%, ceea ce trebuia să mărească venitul net, prin urmare și valoarea acțiunilor cu circa 35%. Aceasta a fost singura măsură pe care a luat-o respectivul domn și de dragul căreia a acceptat acest post; nu mult după aceea a și renunțat la el.

Între timp străduințele de a-l tenta pe Bismarck cu acest proiect au fost încununuate de succes. Micile regate însă s-au împotrivit proiectului. Consiliul Confederației l-a respins categoric. O nouă schimbare de front: s-a hotărît ca mai întâi Prusia să cumpere toate căile ferate prusiene, pentru ca, la prima ocazie, să le cedeze imperiului.

De altfel, guvernul imperial mai avea încă un motiv ascuns care îl făcea să dorească achiziționarea căilor ferate. Și acest motiv avea oarecare legătură cu miliardele franceze.

Din aceste miliarde au fost reținute sume considerabile pentru a forma trei „fonduri imperiale”; unul pentru construirea unui palat al parlamentului, al doilea pentru fortărețe și, în sfârșit, al treilea pentru invalizii din ultimele trei războaie. Suma integrală se ridică la 926 000 000 de franci.

Din aceste trei fonduri, cel mai important și, în același timp, cel mai ciudat era fondul invalizilor. El era destinat să se autoconsume; adică, o dată cu moartea ultimului din acești invalizi, fondul — atît capitalul cît și venitul provenit din el — ar fi trebuit să dispară. Un fond care se autoconsumă — s-ar putea spune din nou că numai niște nebuni l-ar fi putut inventa; dar el n-a fost inventat de niște nebuni, ci de speculanții de la Societatea de scont, și nu fără temeii. Nu degeaba a fost nevoie de aproape un an pentru a determina guvernul să accepte această idee.

Cu toate acestea, jucătorilor noștri la bursă li se părea că acest fond nu se autoconsumă destul de repede. Mai mult încă, ei socoteau necesar să înzestreze și celelalte două fonduri cu aceeași minunată calitate de a se autoconsuma. Mijlocul era simplu. Încă înainte ca o lege să fi stabilit caracterul valorilor în care urmau să fie plasate aceste fonduri, unei întreprinderi comerciale aparținînd guvernului prusian i s-a trasat sarcina să cumpere hirtii de valoare convenabile. Această întreprindere s-a adresat Societății de scont, care i-a vîndut, pentru cele trei fonduri imperiale, acțiuni ale căilor ferate în valoare de 300 000 000 de franci, care nu puteau fi vîndute atunci și pe care le putem specifica.

Printre ele se aflau acțiuni, în valoare de 120 000 000, ale căii ferate Magdeburg-Halberstadt — și ale liniilor care au fuzionat cu ea —, cale ferată aflată aproape în pragul falimentului, care a adus speculanților de bursă beneficii enorme, dar care nu avea nici un fel de șanse să aducă vreun venit acționarilor. Acest lucru poate fi înțeles dacă luăm în considerație faptul că consiliul de administrație a emis acțiuni în valoare de 16 000 000 pentru acoperirea cheltuielilor pe care le comporta construirea a trei linii colaterale și că acești bani au dispărut fără urmă încă înainte de a fi început construirea acestor linii. Iar fondul invalizilor se fălește cu faptul că posedă un număr destul de mare de asemenea acțiuni ale căilor ferate inexistente.

Achiziționarea acestor linii de către statul prusian ar fi legalizat dintr-o dată cumpărarea acțiunilor lor de către imperiu; ea le-ar fi conferit o oarecare valoare reală. Iată

în ce consta interesul pe care îl avea guvernul imperial pentru această afacere. De asemenea, cumpărarea liniei despre care este vorba aici a fost una dintre primele propuneri făcute de guvernul prusian și ratificate de Camere.

Prețul acordat acționarilor de către stat depășea cu mult valoarea reală chiar și a liniilor bune. Acest lucru e confirmat de creșterea neconținută a cursului acțiunilor lor din momentul în care a devenit cunoscută hotărârea de a fi cumpărate, și mai ales de condițiile de vânzare. Două mari linii ale căror acțiuni au fost cotate în decembrie 1878 103 și 108 au fost cumpărate ulterior de stat; acum aceste acțiuni sînt cotate 148 și 158. Iată de ce acționarilor le-a venit foarte greu să-și ascundă bucuria în timpul vânzării.

Se înțelege de la sine că această creștere a cursului acțiunilor a fost, în primul rînd, în avantajul marilor speculanți de bursă berlinezi, care cunoșteau intențiile secrete ale guvernului. Bursa, unde în primăvara anului 1879 mai domnea încă o depresiune destul de accentuată, s-a trezit la o viață nouă. Înainte de a se despărți definitiv de îndrăgitelelor acțiuni, speculanții le-au folosit pentru a organiza o nouă orgie a agiotajului.

Un lucru e limpede: imperiul german se află în aceeași măsură sub jugul bursei pe cît se afla, la timpul său, imperiul francez. Speculanții de bursă sînt cei ce pregătesc proiecte care, pentru a le umple buzunarele cu bani, trebuie executate de către guvern. Dar în Germania mai există un avantaj pe care imperiul bonapartist nu l-a avut: cînd guvernul imperial întîmpină împotrivirea micilor principii, acesta se transformă în guvern prusian, care, bineînțeles, nu întîmpină nici o rezistență din partea Camerelor sale, adevărate sucursale ale bursei.

Așa stau lucrurile! Oare Consiliul General al Internaționalei n-a spus imediat după terminarea războiului din 1870: *Dv., d-le Bismarck, ați răsturnat regimul bonapartist din Franța numai pentru a-l reinstaura la dv.*¹¹³

Scris de F. Engels
la sfîrșitul lunii februarie 1880

Publicat în ziarul „L'Égalité”
nr. 7 și 10 din 3 și 24
martie 1880, seria a 2-a

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba franceză

FRIEDRICH ENGELS

Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință¹¹⁴

Scris de F. Engels în perioada ianuarie
— prima jumătate a lunii martie 1880

Publicat pentru prima oară
în limba franceză, în revista
„La Revue socialiste” nr. 3, 4 și 5
din 20 martie, 20 aprilie
și 5 mai 1880 și în același an
sub formă de broșură intitulată
„Socialisme utopique et socialisme
scientifique”, Paris, 1880

Se tipărește după textul
ediției germane din 1891,
confruntat cu textul
ediției franceze din 1880

Tradus din limba germană

Bibliothèque de la REVUE SOCIALISTE

I.

SOCIALISME UTOPIQUE

ET

SOCIALISME SCIENTIFIQUE

PAR

FRÉDÉRIC ENGELS

Traduction française par

PAUL LAFARGUE

Prix: 50 centimes

PARIS

DERVEAUX LIBRAIRE-ÉDITEUR

32, Rue d'Angoulême, 32

1880

Coperta primei ediții franceze a lucrării lui Friedrich Engels
„Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”

I

Prin conținutul său, socialismul contemporan este înainte de toate rezultatul sesizării, pe de o parte, a contradicțiilor de clasă care domnesc în societatea modernă între avuți și neavuți, între capitaliști și muncitorii salariați, iar pe de altă parte a anarhiei care domnește în producție. Cât privește însă forma sa teoretică, el apare la început ca o dezvoltare, ca să spunem așa, mai consecventă a principiilor enunțate de marii iluminiști francezi din secolul al XVIII-lea. Ca orice teorie nouă, socialismul a trebuit să valorifice mai întâi materialul ideologic existent, deși el își avea rădăcinile în faptele economice materiale.

Marii bărbați care în Franța au luminat mințile pentru revoluția care se apropia s-au manifestat ei înșiși în modul cel mai revoluționar. Ei nu recunoșteau nici un fel de autoritate exterioară. Religia, concepția despre natură, societate, orînduirea de stat, toate au fost supuse celei mai necruțătoare critici; toate trebuiau să-și justifice existența în fața scaunului de judecată al rațiunii sau să renunțe la existență. Rațiunea devenise unica măsură a tot ce există. Pe atunci, după expresia lui Hegel, lumea a fost așezată pe cap*, mai întâi în sensul că creierul omenesc și principiile descoperite cu ajutorul gândirii au pretins să fie recunoscute drept bază

* Iată pasajul despre revoluția franceză: „Idea de drept, noțiunea de drept, s-a impus *dintr-o dată*, și vechiul eșafodaj al nedreptății nu i-a putut opune nici o rezistență. Ideea de drept a fost pusă acum la baza constituției, și de aici înainte toate urmau să fie întemeiate pe această bază. De când soarele strălucește pe cer și planetele se rotesc în jurul lui încă nu s-a pomenit ca omul să stea pe cap, adică să se sprijine pe idee și să construiască realitatea în conformitate cu ideea. Anaxagoras a spus cel dintîi că Nūs, adică rațiunea, guvernează lumea; abia acum însă omul a ajuns să recunoască că ideea trebuie să guverneze realitatea spirituală. Aceasta a fost *un minunat răsărit de soare. Toate fiin-*

a oricărei acțiuni omenеști și a oricăror relații sociale, iar apoi și în sensul mai larg că realitatea, care contrazicea aceste principii, a fost de fapt complet răsturnată. Toate formele societății și ale statului de pînă atunci, toate concepțiile tradiționale au fost aruncate la lada cu vechituri ca iraționale; lumea se lăsase condusă pînă atunci numai de prejudecăți; tot trecutul nu merita decît compătimire și dispreț. Abia acum se revărsa lumina zilei asupra lumii, începea imperiul rațiunii; de acum înainte superstiția, nedreptatea, privilegiile și asuprirea trebuiau să cedeze locul adevărului etern, dreptății eterne și egalității rezultate din natura însăși, precum și drepturilor inalienabile ale omului.

Știm acum că acest imperiu al rațiunii nu a fost altceva decît imperiul idealizat al burgheziei, că dreptatea eternă și-a găsit intruchiparea în justiția burgheză, că egalitatea s-a redus la egalitatea cetățenilor în fața legii, că proprietatea burgheză a fost proclamată unul din drepturile fundamentale ale omului și că statul rațiunii, contractul social al lui Rousseau ¹¹⁶, a fost tradus în viață, și nu putea fi tradus în viață altfel decît ca republică democratică burgheză. Întocmai ca și predecesorii lor, marii cugetători ai secolului al XVIII-lea nu puteau să depășească limitele în care îi îngredea propria lor epocă.

Dar pe lîngă contradicția dintre nobilimea feudală și burghezie, care se erija în reprezentantă a tot restului societății, există și contradicția generală dintre exploatați și exploatați, dintre trîntorii bogați și sărăcimea muncitoare. Tocmai această împrejurare a dat reprezentanților burgheziei posibilitatea să se erijeze în reprezentanți nu ai unei anumite clase, ci ai întregii omeniri în suferință. Ba mai mult. De la bun început, burghezia purta în sine propriul ei contrariu: capitaliștii nu pot exista fără muncitori salariați, și, pe măsură ce meșterul breslaș din evul mediu se transforma în burghezul din zilele noastre, se transformau și calfa din cadrul breslei și zilerul din afara breslei în proletari. Și deși, în linii generale, burghezia putea să pretindă că în lupta împotriva

Iele cugetătoare au sărbătorit această epocă. O emoție sublimă a domnit în acel timp, un entuziasm al spiritului a înfiorat lumea, ca și cînd abia acum s-ar fi înfăptuit împăcarea dintre divinitate și lume" (Hegel. „Filozofia istoriei", 1840, p. 535 ¹¹⁵). — N-ar fi oare, în sfîrșit, timpul ca împotriva acestor doctrine periculoase ale răposatului profesor Hegel să se recurgă la legea împotriva socialiștilor?

nobilimii reprezintă și interesele diferitelor clase muncitoare din vremea aceea, totuși, cu prilejul fiecărei mari mișcări burgheze izbucneau mișcări de sine stătătoare ale clasei care era precursorul mai mult sau mai puțin dezvoltat al proletariatului modern. Așa au fost în timpul Reformei și al Războiului țărănesc german mișcarea anabaptiștilor și a lui Thomas Münzer, în marea revoluție engleză — levellerii ¹¹⁷, în marea revoluție franceză — Babeuf. Aceste acțiuni revoluționare ale unei clase care nu se maturizase încă au fost însoțite de manifestări teoretice corespunzătoare: descrieri utopice ale unei orinduirii sociale ideale ¹¹⁸ în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, iar în secolul al XVIII-lea teorii de-a dreptul comuniste (Morelly și Mably). Revendicarea egalității nu se mai limita la drepturile politice, ea a fost extinsă și asupra situației sociale a indivizilor; nu numai privilegiile de clasă trebuiau să fie lichidate, ci înseși deosebiri de clasă. Prima formă în care și-a găsit expresie noua doctrină a fost un comunism ascetic, care respinge toate plăcerile vieții, un comunism de tip spartan. Au urmat apoi cei trei mari utopiști: Saint-Simon, la care orientarea burgheză și-a mai păstrat o oarecare pondere alături de orientarea proletară, Fourier și Owen. Owen, care trăia în țara celei mai dezvoltate producții capitaliste și se afla sub impresia contradicțiilor generate de aceasta, a elaborat, pornind de la materialismul francez, un întreg sistem, cuprinzând propunerile sale pentru desființarea deosebirilor de clasă.

O trăsătură comună a celor trei utopiști este că ei nu se manifestă ca reprezentanți ai intereselor proletariatului, apărut între timp ca rezultat al dezvoltării istorice. Ca și iluminiștii, ei nu vor să elibereze mai întâi o anumită clasă, ci dintr-o dată întreaga omenire. Ca și aceștia, ei vor să instauereze imperiul rațiunii și al dreptății eterne; dar imperiul lor se deosebește de cel al iluminiștilor ca cerul de pământ. Lumea burgheză, orinduită după principiile acestor iluminiști, este și ea irațională și nedreaptă, prin urmare, nu mai puțin decât feudalismul și toate rânduielele sociale anterioare merită să fie aruncată la gunoi. Dacă până acum nu au domnit în lume adevărata rațiune și adevărata dreptate, aceasta se datorește numai faptului că ele nu au fost încă cunoscute așa cum se cuvine. Lipsea omul genial, care și-a făcut acum apariția și care a cunoscut adevărul. Faptul că el a apărut acum, că adevărul a fost cunoscut tocmai acum nu este rezultatul necesar, inevitabil al dezvoltării istorice, ci o simplă întim-

plare fericită. El s-ar fi putut naște tot atît de bine cu 500 de ani în urmă, și atunci ar fi scutit omenirea de 5 secole de erori, de lupte și de suferințe.

Am văzut cum filozofii francezi din secolul al XVIII-lea, care au pregătit revoluția, făceau apel la rațiune ca la unicul judecător a tot ce există. Ei cereau instaurarea unui stat rațional, a unei societăți raționale; tot ce contrazicea rațiunea eternă trebuia înlăturat fără milă. Am văzut, de asemenea, că această rațiune eternă nu era în realitate nimic altceva decît rațiunea idealizată a bürgerului de mijloc, pe atunci tocmai pe cale de a se transforma în burghez. Or, cînd revoluția franceză a înfăptuit această societate a rațiunii și acest stat al rațiunii, noile instituții, oricît de raționale erau ele în comparație cu vechile rînduiri, nu se dovediră nicidecum absolut raționale. Statul rațiunii eșuase complet. Contractul social al lui Rousseau își găsisse întruchiparea în Teroare, din care burghezia, pierzînd încrederea în propria ei capacitate politică, a căutat o salvare mai întii în corupția Directoratului¹¹⁹ și, în cele din urmă, sub scutul despotismului napoleonian. Pacea veșnică făgăduită se transformase într-un nesfîrșit război de cuceriri. Nici societatea rațiunii nu o nimerise mai bine. Opoziția dintre bogați și săraci, în loc să-și găsească rezolvarea într-o prosperitate generală, se accentuase și mai mult prin înlăturarea privilegiilor de breaslă și a altor privilegii, care aruncau o punte peste această opoziție, și prin înlăturarea așezămintelor de binefacere bisericești, care o mai atenuau. „Eliberarea proprietății” de cătușele feudale, devenită acum o realitate, s-a dovedit a fi pentru micul burghez și țaran libertatea de a vinde această mică proprietate, zdrobită de concurența atotputernică a marelui capital și a marii proprietăți funciare, tocmai acestor magnați; „eliberarea proprietății” s-a transformat astfel pentru micul burghez și țaran în eliberarea de proprietate. Rapida dezvoltare a industriei pe baze capitaliste a făcut din sărăcia și mizeria maselor muncitoare o condiție necesară a existenței societății. Plata în bani peșin a devenit din ce în ce mai mult, după expresia lui Carlyle, singurul element de legătură al acestei societăți. Numărul crimelor a crescut din an în an. Dacă viciile lumii feudale, afișate altădată fără jenă în văzul tuturor, deși n-au fost suprimate, au fost totuși împinse pentru moment pe planul al doilea, în schimb, viciile lumii burgheze, practicate pîna atunci numai pe ascuns, au înflorit cu atît mai din plin. Co-

merțul s-a transformat tot mai mult într-o înșelătorie. „Fraternitatea” proclamată de deviza revoluționară¹²⁰ și-a găsit realizarea în șicanele și în invidia generate de lupta de concurență. Corupția a luat locul asupririi prin violență, iar banii, ca principală pîrghie a puterii sociale, au luat locul spadei. Dreptul primei nopți a trecut de la stăpînul feudal la fabricantul burghez. Prostituația a luat proporții nemaipomenite. Căsătoria însăși a continuat să rămînă forma legal recunoscută, paravanul oficial al prostituției, completată pe deasupra cu adulterul practicat pe scară largă. Pe scurt, comparate cu emfaticile făgăduieli ale iluminiștilor, instituțiile sociale și politice instaurate în urma „triumfului rațiunii” s-au dovedit a fi niște caricaturi care produceau o decepție amară. Lipseau doar oamenii care să constate această decepție, și aceștia și-au făcut apariția o dată cu noul veac. În 1802 au văzut lumina tiparului „Scrisorile din Geneva” ale lui Saint-Simon; în 1808 a apărut prima lucrare a lui Fourier, deși bazele teoriei sale datează încă din 1799; la 1 ianuarie 1800, Robert Owen a preluat conducerea New Lanarkului¹²¹.

Pe vremea aceea însă, modul de producție capitalist și, împreună cu el, contradicția dintre burghezie și proletariat erau încă foarte puțin dezvoltate. Marea industrie, care tocmai atunci lua naștere în Anglia, era încă necunoscută în Franța. Dar abia marea industrie dezvoltată, pe de o parte, conflictele care fac ca revoluționarea modului de producție, înlăturarea caracterului lui capitalist să devină o necesitate stringentă — conflicte nu numai între clasele cărora marea industrie le-a dat naștere, dar și între forțele de producție și formele de schimb create de ea; pe de altă parte, prin dezvoltarea înseși a acestor uriașe forțe de producție, marea industrie creează și mijloacele pentru rezolvarea acestor conflicte. Dacă, prin urmare, pe la 1800 conflictele izvorîte din noua orînduire socială abia luau naștere, acest lucru este cu atît mai valabil în ceea ce privește mijloacele pentru rezolvarea lor. Cu toate că în timpul Terorii masele neavute din Paris au putut să cucerească pentru un moment puterea și să ducă astfel la biruință revoluția burgheză chiar *impotriva* burgheziei, ele n-au făcut decît să dovedească că în împrejurările de atunci o dominație a lor de durată era cu neputință. Proletariatul — care abia începea să se desprindă din aceste mase neavute, ca embrion al unei clase noi, încă absolut incapabilă de o acțiune politică independentă — se prezenta ca o stare

socială asuprită și obidită, care, dată fiind neputința ei de a se ajuta singură, putea primi un ajutor cel mult din afară, de sus.

Această situație istorică a determinat și concepțiile întemeietorilor socialismului. Stadiului nematur al producției capitaliste, relațiilor de clasă nematurizate le-au corespuns teorii lipsite de maturitate. Soluția problemelor sociale, care era încă ascunsă în relațiile economice nedezvoltate, trebuia inventată de mintea omenească. Ordinea socială nu prezenta decît neajunsuri; înlăturarea ei era sarcina rațiunii. Se pune deci problema de a se născoci un sistem nou, mai desăvîrșit, de orînduire socială și de a-l impune din afară societății, prin propagandă și, pe cît posibil, prin exemplul unor experiențe model. Aceste noi sisteme sociale erau din capul locului sortite să rămînă simple utopii; și cu cît erau mai minuțios elaborate, cu atît mai mult trebuiau să se reducă la pure fantezii.

Acestea odată stabilite, nu ne vom mai ocupa nici un moment de acest aspect, care aparține acum în întregime trecutului. Lăsăm pe seama tarabagiilor literari plăcerea de a disecca cu solemnitate aceste fantezii, care astăzi nu fac decît să amuze, și de a opune unor asemenea „aiureli” superioritatea propriei lor gândiri lucide. Noi preferăm să ne bucurăm de germenii de idei geniale și de ideile geniale care răzlesc pretutindeni de sub învelișul fantastic și pe care acești filistini nu sînt în stare să le vadă.

Saint-Simon a fost un fiu al mării revoluții franceze, la izbucnirea căreia el nu împlinise încă 30 de ani. Revoluția a reprezentat victoria repurtată de starea a treia, adică de marea masă a națiunii, *activă* în producție și în comerț, asupra stărilor privilegiate și trîndave de pînă atunci - - nobilimea și clerul. Dar victoria stării a treia s-a dovedit curînd a nu fi decît victoria exclusivă a unei mici părți a acestei stări, decît cucerirea puterii politice de către pătura privilegiată din punct de vedere social a acestei stări — burghezia avută. Această burghezie se dezvoltase rapid încă în timpul revoluției, pe de o parte, prin specula făcută cu moșiile, confiscate și apoi *vîndute*, ale nobililor și ale bisericii, și, pe de altă parte, prin escrocarea națiunii de către furnizorii armatei. Tocmai domnia acestor escroci a fost aceea care pe vremea Directoratului a adus Franța și revoluția pe marginea prăpastiei, oferînd astfel lui Napoleon pretextul pentru lovitură sa de stat. Astfel, în mintea lui Saint-Simon, contradicția dintre starea a treia și stările privilegiate a luat forma con-

tradiției dintre „muncitori” și „trîntori”. Trîntorii erau nu numai reprezentanții vechilor stări privilegiate, ci și toți cei care trăiau din rentă, fără a participa la producție și comerț. Iar „muncitorii” erau nu numai muncitorii salariați, ci și fabricanții, comercianții, bancherii. Că trîntorii nu mai erau capabili să dețină conducerea spirituală și dominația politică era un lucru cert și definitiv pecetluit de revoluție. Că cei neavuți nu aveau această capacitate era, după părerea lui Saint-Simon, un lucru dovedit prin experiența din timpul Terorii. Cine urma deci să conducă și să domine? După părerea lui Saint-Simon, știința și industria, unite printr-o nouă legătură religioasă, menită să restabilească unitatea concepțiilor religioase, sfărîmată de la Reformă încoace, adică un „nou creștinism”, în mod necesar mistic și riguros ierarhic. Dar știința o reprezentau belferii, iar industria — în primul rînd burghezii activi, fabricanții, comercianții, bancherii. Ce-i drept, acești burghezi urmau să se transforme într-un fel de funcționari publici, un fel de oameni de încredere ai societății, dar care trebuiau totuși să păstreze față de muncitori o poziție de comandă, privilegiată din punct de vedere economic. Mai ales bancherii erau chemați să reglementeze întreaga producție socială prin reglementarea creditului. Această concepție corespundea întru totul unor vremuri cînd, în Franța, marea industrie și, o dată cu ea, contradicția dintre burghezii și proletariat erau abia în curs de formare. Dar Saint-Simon subliniază îndeosebi faptul următor: ceea ce îl interesează pretutindeni și în permanență este soarta „clasei celei mai numeroase și mai sărace” (la classe la plus nombreuse et la plus pauvre).

Saint-Simon formulează încă în „Scrisorile din Geneva” teza că

„toți oamenii trebuie să muncească”.

În aceeași lucrare el subliniază că Teroarea fusese dominația maselor neavute.

„Priviți — exclamă el adresîndu-se acestora — ce s-a petrecut în Franța pe vremea cînd acolo tovarășii voștri au pus mîna pe putere; ei au adus foamea”¹²².

Dar a concepe revoluția franceză ca o luptă între clase, și anume nu numai între nobilime și burghezii, ci și între nobilime, burghezii și cei neavuți era în 1802 o descoperire dintre cele mai geniale. În 1816, Saint-Simon definește poli-

tica drept știința despre producție și prezice dizolvarea totală a politicii în economie ¹²³. Dacă ideea că situația economică este baza instituțiilor politice apare aici numai în germene, ideea transformării guvernării politice asupra oamenilor într-o administrare a lucrurilor și conducere a proceselor de producție, deci ideea „desființării statului”, în jurul căreia s-a făcut în ultima vreme atita vîlvă, e deja limpede exprimată. Cu aceeași superioritate în raport cu contemporanii săi, Saint-Simon proclamă în 1814, imediat după intrarea aliaților în Paris, și apoi în 1815, în timpul războiului de 100 de zile, că alianța dintre Franța și Anglia și, în al doilea rînd, alianța acestor două țări cu Germania constituie unica garanție a dezvoltării prospere și a păcii în Europa ¹²⁴. Pentru a propovădui francezilor în 1815 o alianță cu învingătorii de la Waterloo ¹²⁵ era într-adevăr nevoie atît de curaj, cît și de clarviziune istorică.

Dacă la Saint-Simon găsim o genială perspicacitate, datorită căreia aproape toate ideile socialistilor de mai târziu, în afară de cele strict economice, există la el în germene, la Fourier găsim o critică a ordinii sociale existente pe cît de autentic francez de spiritală, pe atît de pătrunzătoare. Burghezii, profesorii ei entuziaști dinainte de revoluție și apologeții ei interesați de după revoluție, Fourier le opune propriile lor cuvinte. El dezvăluie fără cruțare mizeria materială și morală a lumii burgheze și o confruntă atît cu fașaduelile ademenitoare ale iluminiștilor anteriori de instaurare a unei societăți în care va domni numai rațiunea, a unei civilizații care va ferici pe toți, cît și cu declarațiile lor despre capacitatea nelimitată de perfecționare a omului; el demască frazeologia ideologilor burghezi din vremea lui care înfățișau realitatea în culori trandafirii, arătînd că frazelor lor grandilocvente le corespunde pretutindeni cea mai jalnică realitate, și ironizează caustic iremediabilul fiasco al acestei frazeologii. Fourier nu este numai un critic; firea lui de o nealterată vioașie face din el un satiric, și anume unul dintre cei mai mari satirici ai tuturor timpurilor. El zugrăvește, pe cît de magistral, pe atît de savuros, speculațiile și escrocheriile care au înflorit o dată cu declinul revoluției, ca și spiritul de dugheană al întregului comerț francez de atunci. Și mai magistrală este critica pe care el o face formei burgheze a relațiilor dintre sexe și situației pe care o are femeia în societatea burgheză. El este primul care a arătat că gradul de emancipare a femeii într-o societate dată este măsura firească

a emancipării generale ¹²⁶. Măreția lui Fourier se manifestă însă cel mai pregnant în concepția sa despre istoria societății. El împarte întreaga desfășurare de pînă acum a istoriei în patru trepte de dezvoltare: sălbăticia, patriarhatul, barbaria și civilizația, aceasta din urmă coincizînd cu ceea ce numim astăzi societatea burgheză, prin urmare cu orînduirea socială care se dezvoltă din secolul al XVI-lea, și arată

„că ordinea civilizată dă fiecărui viciu, pe care barbaria îl practica cu simplitate, o formă complexă, ambiguă, echivocă și ipocrită”,

că civilizația se mișcă într-un „cerc vicios”, în contradicții, pe care le reproduce neconținut fără a le putea învinge, astfel încît ajunge întotdeauna la un rezultat opus aceluia pe care vrea sau pretinde că vrea să-l obțină ¹²⁷. Astfel, de pildă,

„în civilizație sărăcia e generată de însuși abundență” ¹²⁸.

După cum se vede, Fourier minuieste dialectica cu aceeași măiestrie ca și contemporanul său Hegel. În același chip dialectic el scoate în evidență, în opoziție cu vorbăria despre capacitatea nelimitată de perfecționare a omului, că fiecare fază istorică are linia ei ascendentă, dar și linia ei descendentă ¹²⁹, și aplică această concepție și la viitorul întregii omeniri. După cum Kant a introdus în științele naturii ideea viitoare dispariției a pămîntului, tot așa Fourier introduce în concepția despre istorie ideea viitoare dispariției a omenirii.

În timp ce Franța era bîntuită de uraganul revoluției, în Anglia avea loc o revoluție mai puțin zgomotoasă, dar nu mai puțin grandioasă. Aburul și noile mașini-unelte au transformat manufactura în marea industrie modernă, revoluționînd astfel întreaga bază a societății burgheze. Dezvoltarea lentă din timpul manufacturii s-a transformat într-o adevărată perioadă de Sturm und Drang a producției. Cu o rapiditate mereu crescîndă se înfăptuia împărțirea societății în mari capitaliști și în proletari neavuți, iar între aceștia, în locul stării de mijloc stabile de altădată, se afla acum o masă nestabilă de meșteșugari și de mici comercianți, partea cea mai fluctuantă a populației, avînd o existență nesigură. Noul mod de producție se afla abia la începutul liniei ascendente a evoluției sale: el era încă modul de producție normal, reglementar, singurul cu putință în împrejurările date. Dar încă de pe atunci el genera anomalii sociale flagrante: îngrămădirea unei populații dezrădăcinate în văgăunele cele mai mizera-

bile ale marilor orașe — destrămarea tuturor legăturilor tradiționale, a subordonării patriarhale, a familiei; prelungirea excesivă a zilei de muncă, mai ales pentru femei și copii; degradarea morală în proporție de masă a păturilor muncitoare, aruncate brusc în condiții cu totul noi, de la țară la oraș, din agricultură în industrie, din condiții de viață stabile în altele nesigure, zilnic schimbătoare. Atunci a apărut ca reformator un fabricant de 29 de ani, un om cu un caracter de o simplitate copilărească, dusă pînă la sublim, dar în același timp un conducător de oameni înăscut, cum nu se întîlnesc mulți. Robert Owen își însușise doctrina iluminiștilor materialişti, potrivit căreia caracterul omului este produsul, pe de o parte, al structurii sale înăscute și, pe de altă parte, al condițiilor mediului în care trăiește în tot timpul vieții sale, dar mai ales în timpul perioadei sale de formare. Majoritatea celor de o seamă cu el nu vedeau în revoluția industrială decît confuzie și haos, prielnice pentru pescuitul în apă tulbure și pentru îmbogățire rapidă. Owen vedea în revoluția industrială prilejul de a aplica în practică teza sa favorită și de a face astfel ordine în haos. Încercase și mai înainte — și încă cu succes — să aplice această teză la Manchester, ca director al unei fabrici cu 500 de muncitori. Din 1800 pînă în 1829 a condus în același spirit, ca director și asociat, marea filatură de bumbac din New Lanark în Scoția, dar cu o mai mare libertate de acțiune și cu un succes care i-a adus un renume european. El a transformat populația New Lanarkului, care s-a ridicat treptat la 2 500 de suflete și era compusă la început din elementele cele mai eterogene, în majoritatea lor decăzute moralmente, într-o desăvîrșită colonie model, în care beția, poliția, justiția penală, procesele, caritatea publică erau lucruri necunoscute, iar filantropia inutilă. Și toate acestea le-a realizat prin simplul fapt că i-a pus pe oameni în condiții mai potrivite cu demnitatea omenească și mai ales educînd cu grijă tînăra generație. El este creatorul grădinițelor de copii, pe care le-a introdus pentru prima oară la New Lanark. De la vîrsta de doi ani copiii mergeau la grădiniță, unde își petreceau timpul atît de plăcut, încît abia mai puteau fi aduși înapoi acasă. În timp ce concurenții lui Owen cereau muncitorilor lor să lucreze 13—14 ore pe zi, la New Lanark se lucra numai 10 ore și jumătate. Cînd o criză în industria bumbacului a impus încetarea producției timp de 4 luni, muncitorilor li s-a plătit în continuare integral salariul, deși nu lucraseră în cursul acestor luni. Totuși valoarea

întreprinderii a crescut de mai bine de două ori, aducînd pînă la urmă proprietarilor beneficii mari.

Toate acestea nu-l satisfăceau însă pe Owen. El considera că condițiile de existență create muncitorilor săi nu erau încă nici pe departe condiții pe măsura demnității omenești.

„Oamenii erau sclavii mei” — spunea el;

condițiile relativ prielnice pe care le crease muncitorilor din New Lanark erau încă departe de a permite o dezvoltare rațională și multilaterală a caracterului și a inteligenței, fără a mai vorbi de o activitate vitală liberă.

„Și totuși partea laborioasă a acestor 2500 de oameni producea pentru societate tot atîta avuție reală cît putea produce, cu abia o jumătate de secol înainte, o populație de 600 000 de oameni. Mă întrebam: ce se întâmplă cu diferența dintre avuția consumată de 2 500 de persoane și aceea pe care ar fi trebuit s-o consume cele 600 000 de persoane?”

Răspunsul era limpede. Această diferență a fost folosită pentru a se asigura proprietarilor întreprinderii 5% dobîndă la capitalul investit și în plus un profit de peste 300 000 l. st. (6 000 000 de mărci). Și ceea ce era valabil pentru New Lanark era valabil în și mai mare măsură pentru toate fabricile din Anglia.

„Fără această avuție nouă, creată cu ajutorul mașinilor, nu s-ar fi putut duce războaiele pentru răsturnarea lui Napoleon și pentru menținerea principiilor aristocratice ale societății. Și totuși această forță nouă era creată de clasa muncitoare” *.

Ei trebuia să-i revină și roadele. Noile și colosalele forțe de producție, care pînă atunci nu serviseră decît la îmbogățirea cîtorva și la înrobirea maselor, constituiau pentru Owen baza unei transformări sociale, ele fiind menite să funcționeze numai pentru bunăstarea tuturor, ca proprietate comună a tuturor.

Pe baza unor asemenea considerente pur practice, ca rod, ca să zicem așa, al unui calcul comercial, s-a născut comunismul lui Owen. El a păstrat mereu acest caracter practic. Astfel, în 1823, pentru înlăturarea mizeriei din Irlanda, Owen a propus înființarea de colonii comuniste, alăturînd proiectu-

* Citat din „The Revolution in Mind and Practice” — memoriu adresat tuturor „republicanilor roșii, comuniștilor și socialiștilor din Europa” și înaintat guvernului provizoriu francez din 1848, dar și „reginei Victoria și consilierilor ei responsabili” ¹³⁰.

lui său un calcul complet al investițiilor de capital necesare, al cheltuielilor anuale și al veniturilor previzibile ¹³¹. În planul definitiv al ordinii sociale viitoare alcătuit de el, elaborarea tehnică a amănuntelor, inclusiv schița, elevația și perspectiva din înălțime, este executată cu atita competență, încît, odată admisă metoda reformei sale sociale, ar rămîne puține obiecții de făcut cu privire la organizarea în amănunt, chiar din punctul de vedere al specialistului în materie.

Trecerea la comunism a fost punctul de cotitură în viața lui Owen. Atita timp cit se manifestase doar ca filantrop el recoltase bogății, elogii, onoruri și glorië. Era omul cël mai popular din Europa. Nu numai cei de o seamă cu el, dar chiar și oameni de stat și capete încoronate îl aplaudau. Dar de îndată ce a venit cu teoriile sale comuniste, lucrurile s-au schimbat. Trei mari piedici stăteau, după părerea sa, înainte de toate în calea reformei sociale : proprietatea privată, religia și forma existentă a căsătoriei. El știa ce-l așteaptă dacă le atacă : ostracizare din partea societății oficiale, pierderea întregii sale situații sociale. Dar el n-a ezitat să le atace fără cruțare, și ceea ce a prevăzut s-a întîmplat. Ostracizat de societatea oficială, trecut sub tăcere de presă, sărăcit de pe urma experiențelor comuniste din America, pentru care își sacrificase întreaga avere, dar care eșuaseră, el s-a adresat direct clasei muncitoare, în mijlocul căreia a activat încă 30 de ani. Toate mișcările sociale, toate progresele efective care s-au realizat în Anglia în interesul muncitorilor sînt legate de numele lui Owen. Astfel, în 1819, datorită eforturilor depuse de el timp de 5 ani, a fost adoptată cea dintîi lege cu privire la limitarea muncii femeilor și copiilor în fabrici ¹³². El a prezidat primul congres în cadrul căruia trade-unionurile din întreaga Anglie s-au unit într-o singură mare uniune sindicală ¹³³. Tot el a introdus ca măsuri de trecere la orînduirea socială pe deplin comunistă, pe de o parte, asociațiile cooperatiste (cooperative de consum și de producție), care cel puțin ulterior au făcut dovada practică că atit comerciantul cit și fabricantul sînt persoane de care societatea se poate foarte bine lipsi ; pe de altă parte, bazarurile de muncă, instituții pentru schimbul produselor muncii prin mijlocirea unor bani-muncă de hîrtie, a căror unitate o constituia ora de muncă ¹³⁴. Aceste instituții, care trebuiau în mod inevitabil să dea greș, dar care anticipau pe de-a-ntregul banca de schimb (creată de Proudhon ¹³⁵ cu mult mai tîrziu), se deosebeau însă de aceasta tocmai prin faptul că ele nu

reprezentau panaceul universal împotriva tuturor relelor sociale, ci numai un prim pas spre o transformare mult mai radicală a societății.

Felul de a gândi al utopiștilor a dominat mult timp concepțiile socialiste ale secolului al XIX-lea și le mai domină în parte și acum. Acest fel de a gândi a fost îmbrățișat până nu de mult de toți socialiștii francezi și englezi, precum și de comunismul german din trecut, inclusiv Weitling. Pentru ei toți, socialismul este expresia adevărului absolut, a rațiunii și dreptății și, de îndată ce este descoperit, cucerește lumea prin propria sa forță; adevărul absolut fiind independent de timp, de spațiu și de dezvoltarea istorică a omenirii, simpla întâmplare decide când și unde va fi descoperit. Totodată, la fiecare întemeietor de școală adevărul absolut, rațiunea și dreptatea diferă; și cum la fiecare dintre ei forma specifică pe care o îmbracă adevărul absolut, rațiunea și dreptatea este determinată la rîndul ei de judecata lui subiectivă, de condițiile lui de viață, de erudiția și formația lui spirituală, în acest conflict dintre adevărurile absolute nu este posibilă o altă soluție decît tocirea contradicțiilor lor. De aici nu putea să rezulte decît un socialism eclectic, intermediar, ca cel care domină de fapt pînă astăzi mințile celor mai mulți muncitori socialiști din Franța și din Anglia, un amestec de considerații critice moderate, de teze economice și de reprezentări șablonarde de toate nuanțele ale diferiților întemeietori de secte privind viitorul societății, un amestec la care se ajunge cu atît mai ușor cu cît în vîltoarea discuțiilor diferitelor lui elemente componente li se tocesc mai repede colțurile ascuțite ale preciziei, așa cum se întîmplă cu prun-dișul dintr-un pîrîu. Pentru a face din socialism o știință, el trebuia mai întîi situat pe un teren real.

II

Între timp, alături de filozofia franceză a secolului al XVIII-lea și în urma ei, se născuse filozofia germană modernă, care și-a găsit desăvârșirea la Hegel. Cel mai mare merit al ei a fost că s-a reîntors la dialectică ca la cea mai înaltă formă de gândire. Filozofii greci din antichitate erau toți dialecticieni innăscuți, spontani, iar Aristotel, mintea cea mai universală dintre ei, a și cercetat formele esențiale ale gândirii dialectice. Filozofia modernă însă, cu toate că și aici dialectica a avut reprezentanți străluciți (de pildă Descartes și Spinoza), s-a împotmolit din ce în ce mai mult, mai ales sub influență engleză, în așa-numitul mod de gândire metafizic, care predomina aproape exclusiv și printre francezii secolului al XVIII-lea, cel puțin în lucrările lor pur filozofice. În afara filozofiei propriu-zise însă, ei au fost în stare să creeze capodopere ale dialecticii; ajunge să menționăm „Nepotul lui Rameau” de Diderot¹³⁶ și „Disertație despre originea inegalității dintre oameni” de Rousseau. — Redăm aici pe scurt esența celor două metode de gândire.

Dacă supunem examenului gândirii natura sau istoria omnirii, sau propria noastră activitate intelectuală, la prima vedere ni se înfățișează imaginea unei împletiri infinite de conexiuni și interacțiuni, în care nimic nu rămâne ceea ce a fost, unde și cum a fost, ci în care totul se mișcă, se schimbă, se naște și piere. Vedem, așadar, mai întâi imaginea de ansamblu, în care amănuntele trec încă, mai mult sau mai puțin, pe al doilea plan; ne îndreptăm mai mult atenția asupra mișcării, asupra trecerilor și legăturii lor, decît asupra a ceea ce se mișcă, se transformă și se înlănțuie. Acest mod primitiv, naiv, dar corect în fond de a vedea lumea este propriu filozofiei antice grecești și a fost pentru prima oară exprimat limpede de Heraclit: totul este și în același timp nu este,

căci totul *curge*, totul se află în permanentă schimbare, în permanent proces de naștere și de picire. Dar acest mod de a vedea, oricît de bine ar sesiza el caracterul general al imaginii de ansamblu a fenomenelor, nu este totuși suficient pentru a explica amănuntele din care se compune această imagine de ansamblu; și atîta timp cît nu cunoaștem aceste amănunte, nu ne putem face o idee clară nici asupra imaginii de ansamblu. Pentru a cunoaște aceste amănunte, trebuie să le desprindem din conexiunea lor naturală sau istorică și să le cercetăm pe fiecare în parte, potrivit naturii lor, cauzelor și efectelor lor particulare etc. Aceasta este în primul rînd sarcina științelor naturii și a istoriografiei, discipline care, din motive foarte întemeiate, nu au ocupat la grecii din epoca clasică decît un loc subordonat, pentru că grecii trebuiau să strîngă mai întîi materialul necesar pentru aceasta. Abia după ce acest material este într-o oarecare măsură adunat, se poate păși la trierea lui critică, la compararea lui, respectiv la împărțirea în clase, ordine și specii. Începuturile cercetării exacte a naturii au fost dezvoltate de aceea abia de către grecii perioadci alexandrine¹³⁷ și mai tîrziu, în evul mediu, de către arabi; o adevărată știință a naturii datează însă abia din a doua jumătate a secolului al XV-lea, și de atunci încoace ea a progresat cu o rapiditate tot mai mare. Descompunerea naturii în părțile ei componente, separarea diferitelor procese și obiecte din natură în clase determinate, cercetarea structurii interne a corpurilor organice potrivit multiplelor lor forme anatomice, toate acestea au constituit condiția fundamentală a uriașelor progrese care au fost înregistrate în domeniul cunoașterii naturii în ultimii 400 de ani. Dar acest mod de cercetare ne-a lăsat și obiceiul de a concepe lucrurile și procesele din natură izolate unele de altele, în afara mării conexiuni generale, deci nu în mișcarea, ci în nemișcarea lor, nu ca realități schimbătoare prin însăși esența lor, ci ca lucruri fixe, imuabile, nu ca ceva viu, ci ca ceva mort. Transpus de Bacon și Locke din științele naturii în filozofie, acest fel de a vedea a dat naștere mărginirii specifice a ultimelor secole, modului de gîndire metafizic.

Pentru metafizician, lucrurile și imaginile lor mintale, adică noțiunile, sînt obiecte izolate, imuabile, rigide, date o dată pentru totdeauna, care trebuie cercetate unul după altul și independent unul de altul. El gîndește numai în anti-teze directe, fără nici un termen intermediar; felul lui de a vorbi este da-da, nu-nu; tot ce e în plus vine de la necu-

ratul¹³⁸. Pentru el un lucru ori există, ori nu există; și tot atât de puțin un lucru poate să fie el însuși și totodată un altul. Pozitivul și negativul se exclud în mod absolut; între cauză și efect există de asemenea o opoziție rigidă. La prima vedere, acest mod de gândire ni se pare foarte evident, pentru că este modul de gândire al așa-numitului bun-simț. Numai că bunul-simț, oricât de respectabil ar fi el în cadrul vieții de toate zilele, trece prin cele mai ciudate aventuri de îndată ce cutează să pornească în lumea vastă a cercetării, iar modul de gândire metafizic, oricât de justificat și chiar necesar ar fi el în anumite domenii, mai mult sau mai puțin vaste, după natura obiectului, se lovește totuși de fiecare dată, mai curind sau mai târziu, de o limită dincolo de care devine unilateral, mărginit, abstract și se încurcă în contradicții de nerezolvat, pentru că în fața lucrurilor izolate uită de legătura dintre ele, în fața existenței lor uită de devenirea lor, de nașterea și pieirea lor, din cauza nemișcării lor uită de mișcarea lor, pentru că din cauza copacilor nu vede pădurea. În viața de toate zilele știm, de pildă, și putem spune cu certitudine dacă un animal există sau nu; la o cercetare mai exactă vedem însă că aceasta este câteodată o problemă foarte complicată, lucru pe care-l știu foarte bine juriștii, care s-au străduit în zadar să găsească limita rațională dincolo de care suprimarea copilului în pîntecele mamei devine un omor; tot atât de imposibil este să stabilești momentul morții, întrucît fiziologia dovedește că moartea nu este un act care survine dintr-o dată, instantaneu, ci un proces foarte îndelungat. Tot așa orice ființă organică este în fiecare clipă aceeași și nu este aceeași; în fiecare clipă ea asimilează materii aduse din afară și elimină altele, în fiecare clipă mor celule ale corpului său și se formează altele noi; după un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, substanța acestui corp s-a reînnoit complet, a fost înlocuită prin alți atomi, astfel că orice ființă organică este mereu aceeași și totuși alta. La o examinare mai atentă vedem de asemenea că cei doi poli ai unei opoziții, cel pozitiv și cel negativ, sînt tot atât de inseparabili pe cît sînt de opuși și că, în pofida opoziției lor *totale*, ei se întrepătrund; vedem de asemenea că reprezentările de cauză și efect sînt valabile ca atare numai cînd sînt aplicate la un caz particular, dar că, de îndată ce privim cazul particular în conexiunea sa generală cu lumea în întregul ei, ele se contopesc, se dizolvă în reprezentarea interacțiunii universale, în care cauzele și efectele își schimbă

mereu locul ; ceea ce este acum sau aici efect devine dincolo sau apoi cauză, și invers.

Toate aceste procese și metode de gândire nu încap în limitele gândirii metafizice. Pentru dialectică însă, care prin însăși esența sa concepe lucrurile și imaginile lor mintale în conexiunea lor, în înlanțuirea lor, în mișcarea lor, în nașterea și pieirea lor, procese ca cele de mai sus sint tot alitea confirmări ale propriului său mod de a proceda. Natura constituie piatra de încercare a dialecticii, și trebuie să recunoaștem științei moderne a naturii meritul de a ne fi furnizat pentru această verificare un material extrem de bogat, care sporește pe zi ce trece, dovedind astfel că în natură toate se petrec, în ultimă instanță, în mod dialectic, și nu în mod metafizic, că ea nu se mișcă cu uniformitatea eternă a unui cerc ce se repetă continuu, ci parcurge o adevărată istorie. Aici trebuie să-l menționăm, în primul rînd, pe Darwin, care a dat cea mai puternică lovitură concepției metafizice despre natură, dovedind că întreaga natură organică de astăzi, plantele și animalele, prin urmare și omul, sint produsul unui proces de dezvoltare care a durat milioane de ani. Întrucît însă pînă acum cercetătorii naturii care au învățat să gîndească dialectic pot fi numărați pe degete, acest conflict dintre rezultatele obținute și modul de gîndire tradițional explică nemărginita confuzie care domnește în prezent în științele teoretice ale naturii și care duce la desperare pe dascăli ca și pe discipoli, pe autori ca și pe cititori.

Prin urmare, o prezentare exactă a universului, a dezvoltării sale și a dezvoltării omenirii, precum și a reflectării acestei dezvoltări în capetele oamenilor nu poate fi realizată decît pe cale dialectică, ținînd mereu seama de interacțiunea universală dintre naștere și pieire, dintre schimbările progresive și cele regresive. Și tocmai în acest sens s-a afirmat de la început filozofia germană modernă. Kant și-a început cariera științifică reducînd sistemul solar imuabil al lui Newton și durata sa eternă — o dată ce i-a fost dat faimosul prim impuls — la un proces istoric : procesul nașterii soarelui și a tuturor planetelor dintr-o masă nebuloasă în rotație. Și în același timp el a tras concluzia că o dată cu apariția sistemului solar este dată în mod necesar și viitoarea lui dispariție. O jumătate de secol mai tîrziu, Laplace a fundamentat din punct de vedere matematic punctul de vedere al lui Kant, iar după altă jumătate de secol, spectroscopul a

dovedit existența în spațiul cosmic a unor asemenea mase gazoase incandescente în diferite stadii de condensare ¹³⁹.

Această filozofie germană modernă și-a găsit desăvîrșirea în sistemul lui Hegel, care are marele merit de a fi prezentat pentru prima oară întreaga lume, naturală, istorică și spirituală, ca un proces, adică în continuă mișcare, schimbare, transformare și dezvoltare, și de a fi încercat să dezvăluie legătura internă a acestei mișcări și dezvoltări. Privită din acest punct de vedere, istoria omenirii nu mai apărea ca o incilcire haotică de acte de violență lipsite de sens, care, în fața scaunului de judecată al rațiunii filozofice, ajunse acum la maturitate, sînt toate la fel de condamnabile și pe care e bine să le uităm cît mai repede posibil, ci ca însuși procesul de dezvoltare a omenirii, gîndirea avînd acum sarcina de a urmări mersul progresiv, ascendent al acestui proces de-a lungul tuturor căilor sale întortocheate și de a dezvălui legitatea sa internă, care guvernează tot ceea ce aparent este întimplător.

Faptul că sistemul lui Hegel nu a rezolvat această problemă nu prezintă importanță aici. Meritul său epocii este că a pus-o. Aceasta este o problemă pe care niciodată nu o va putea rezolva un singur om. Cu toate că Hegel a fost, alături de Saint-Simon, mintea cea mai universală a timpului său, el era totuși îngrădit, în primul rînd, de propriile sale cunoștințe, inevitabil limitate, și, în al doilea rînd, de cunoștințele și concepțiile epocii sale, limitate și ele ca volum și profunzime. La acestea se mai adaugă însă și o a treia împrejurare. Hegel era idealist, cu alte cuvinte, pentru el, ideile din mintea lui nu erau imagini mai mult sau mai puțin abstracte ale lucrurilor și proceselor reale, ci, invers, lucrurile și dezvoltarea lor nu erau decît imaginile întruchipate ale „ideii” existente într-un mod oarecare încă înainte de a exista lumea. În felul acesta totul era așezat cu capul în jos, conexiunea reală a fenomenelor lumii era complet inversată. Și de aceea, oricît de just și de genial a înțeles Hegel unele legături particulare ale fenomenelor, era inevitabil ca, din motivele arătate, sistemul lui să fie și sub raportul amănuntelor în multe privințe cîrpit, artificial, născocit, într-un cuvînt fals. Sistemul hegelian ca atare a fost un colosal avorton, dar și ultimul în felul lui. Căci el mai suferea de o iremediabilă contradicție internă : pe de o parte avea drept premisă esențială concepția istorică potrivit căreia istoria omenirii este un proces de dezvoltare care, prin însăși natura lui, nu poate

să ajungă la o desăvîrșire pe plan intelectual prin descoperirea unui așa-zis adevăr absolut, iar pe de altă parte sistemul hegelian susține că este tocmai summum-ul acestei adevăr absolut. Un sistem de cunoaștere a naturii și a istoriei, atotcuprinzător și încheiat o dată pentru totdeauna, este în contradicție cu legile fundamentale ale gândirii dialectice; ceea ce nu exclude nicidecum, ci, dimpotrivă, implică faptul, că din generație în generație, cunoașterea sistematică a întregii lumi exterioare poate să facă progrese uriașe.

Sesizarea caracterului complet fals al idealismului german de pînă acum a dus în mod inevitabil la materialism, dar, să reținem, nu la materialismul metafizic, exclusiv mecanicist al secolului al XVIII-lea. În opoziție cu simpla condamnare naiv revoluționară a întregii istorii anterioare, materialismul modern vede în istorie procesul de dezvoltare a omenirii, proces ale cărui legi de mișcare își propune să le descopere. În opoziție cu concepția despre natură care domină nu numai la francezii din secolul al XVIII-lea, dar încă și la Hegel, potrivit căreia natura este un tot care se mișcă în cicluri restrînse, rămînînd mereu identic cu sine însuși, cu corpuri cerești eterne — cum le-a conceput Newton — și cu specii imuabile de ființe organice — cum le-a conceput Linné —, materialismul modern sintetizează progresele cele mai noi ale științelor naturii, potrivit cărora natura are și ea istoria ei în timp, corpurile cerești ca și speciile de organisme care le populează, atunci cînd găsesc condiții favorabile, se nasc și pier, iar ciclurile, în măsura în care în genere rămîn admisibile, capătă dimensiuni infinit mai grandioase. În ambele cazuri materialismul modern este prin excelență dialectic și nu mai are nevoie de o filozofie care să stea deasupra celorlalte științe. Din moment ce fiecare știință în parte este pusă în fața cerinței de a se edifica asupra locului pe care îl ocupă în conexiunea de ansamblu a lucrurilor și a cunoștințelor despre lucruri, orice știință specială despre această conexiune de ansamblu devine de prisos. Ceea ce rămîne ca element de sine stătător din toată filozofia de pînă acum este știința despre gândire și despre legile ei — logica formală și dialectica. Tot restul se dizolvă în știința pozitivă despre natură și istorie.

Dar pe cînd această revoluționare în concepția despre natură s-a putut înfăptui numai în măsura în care cercetările puneau la dispoziție materialul pozitiv necesar cunoașterii, își făcuseră simțită influența o serie de evenimente istorice

care au provocat o cotitură hotăritoare în concepția despre istoric. În 1831 avusese loc la Lyon prima răscoală a muncitorilor ; între 1838 și 1842 a ajuns la apogeu prima mișcare muncitorească pe scară națională, mișcarea cartiștilor englezi. Lupta de clasă dintre proletariat și burghezie trecea pe primul plan al istoriei celor mai avansate țări din Europa, pe măsură ce în aceste țări se dezvoltă, pe de o parte, marea industrie și, pe de altă parte, dominația politică de curând cucerită a burgheziei. Teoriile economiei politice burgheze despre identitatea de interese dintre capital și muncă, despre armonia generală și bunăstarea generală ca urmare a liberei concurențe erau tot mai categoric dezmințite de fapte. Toate acestea nu mai puteau fi ignorate, tot așa cum nu putea fi ignorat nici socialismul francez și englez, care era expresia lor teoretică, deși foarte imperfectă. Dar vechea concepție idealistă despre istorie, care nu fusese încă înlăturată, nu cunoștea luptele de clasă bazate pe interese materiale și, în genere, nici un fel de interese materiale ; producția și toate relațiile economice erau pomenite numai în treacăt, ca elemente de importanță secundară ale „istoriei culturii”.

Faptele noi au impus o nouă cercetare a întregii istorii anterioare, și atunci s-a văzut că *întreaga* istorie anterioară, cu excepția stărilor primitive, a fost istoria unor lupte de clasă, că aceste clase sociale în luptă unele cu altele sînt de fiecare dată produsul relațiilor de producție și de schimb, într-un cuvînt al relațiilor economice din epoca respectivă ; că, prin urmare, structura economică a societății din fiecare perioadă istorică dată *constituie* baza reală care explică, în ultimă instanță, întreaga suprastructură — instituțiile juridice și politice, precum și concepțiile religioase, filozofice și de altă natură din perioada istorică respectivă. Hegel eliberase de metafizică concepția despre istoric, făcînd-o dialectică, dar concepția sa despre istorie era în esență idealistă. Acum idealismul fusese izgonit din ultimul său refugiu, din concepția despre istorie, se crease o concepție materialistă despre istorie și se găsisese calea pentru a explica conștiința oamenilor prin existența lor, în loc să se explice, ca pînă acum, existența lor prin conștiința lor.

În consecință, socialismul nu mai apărea acum ca o descoperire întimplătoare a cutărei sau cutărei minți geniale, ci ca un produs necesar al luptei dintre două clase apărute ca urmare a dezvoltării istorice, proletariatul și burghezia. Sarcina lui nu mai consta în a elabora un sistem cît mai

perfect al societății, ci în a cerceta procesul istoric-economic din care au rezultat în mod necesar aceste clase și antagonismul dintre ele și în a descoperi, în situația economică creată de acest proces, mijloacele pentru rezolvarea conflictului. Dar socialismul de pînă acum era tot atît de incompatibil cu această concepție materialistă pe cît era de incompatibilă concepția despre natură a materialismului francez cu dialectica și cu științele moderne ale naturii. Socialismul de pînă acum, deși a criticat modul de producție capitalist existent și consecințele lui, n-a putut să-l explice și deci nici să-i vină de hac; el n-a putut decît să-l respingă pur și simplu ca pe ceva rău. Cu cît se indigna mai mult împotriva exploatării clasei muncitoare, inseparabilă de acest mod de producție, cu atît mai puțin era în stare să arate limpede în ce constă această exploatare și modul în care ia naștere. Se punea însă problema, pe de o parte, de a prezenta modul de producție capitalist în conexiunea lui istorică și de a arăta necesitatea lui într-o perioadă istorică determinată, deci și necesitatea pieirii lui, iar pe de altă parte de a dezvălui și caracterul lui intern, încă neexplorat. Aceasta s-a realizat datorită descoperirii *plusvalorii*. S-a demonstrat că însușirea muncii neplătite este forma fundamentală a modului de producție capitalist și a exploatării muncitorului care rezultă din acest mod de producție; că chiar dacă capitalistul cumpără forța de muncă a muncitorului său la valoarea integrală pe care aceasta o are ca marfă pe piața de mărfuri el scoate totuși din ea o valoare mai mare decît aceea cu care a plătit-o; și că această plusvaloare formează, în ultimă instanță, suma de valoare din care se acumulează în mîinile claselor avute masa de capital în continuă creștere. Astfel a fost explicat felul în care decurge producția capitalistă și în care se produce capitalul.

Aceste două mari descoperiri — concepția materialistă despre istorie și dezvăluirea secretului producției capitaliste cu ajutorul plusvalorii — le datorăm lui *Marx*. Prin aceste descoperiri socialismul a devenit o știință, care urmează acum să fie elaborată în continuare în toate amănunțele și conexiunile ei.

III

Concepția materialistă despre istorie pornește de la teza că producția, și alături de producție schimbul produselor ei, constituie baza oricărei orînduiri sociale; că, în fiecare societate care apare în istorie, repartiția produselor, și o dată cu ea împărțirea socială în clase sau stări sociale, este determinată de ce anume se produce, cum se produce și de felul în care se face schimbul acestor produse. Prin urmare, cauzele ultime ale oricăror prefaceri sociale și revoluții politice nu trebuie căutate în mintea oamenilor, în înțelegerea tot mai mare a adevărului etern și a dreptății, ci în schimbările care au loc în modul de producție și de schimb; ele nu trebuie căutate în *filozofia*, ci în *economia* epocii respective. Dacă oamenii ajung să-și dea seama că instituțiile sociale existente sînt iraționale și nedrepte, că „nonsens devine rațiunea și binefacerea o plagă” *, aceasta nu este decît un indiciu că în metodele de producție și în formele de schimb s-au produs pe nesimțite transformări cu care orînduirea socială, croită pe măsura condițiilor economice anterioare, nu se mai potrivește. De aici rezultă de asemenea că și mijloacele pentru înlăturarea racilelor descoperite trebuie să existe — mai mult sau mai puțin dezvoltate — tot în relațiile de producție schimbate. Aceste mijloace nu trebuie *inventate*, născocite din minte, ci trebuie *descoperite*, cu ajutorul minții, în faptele materiale existente ale producției.

Cum stau din acest punct de vedere lucrurile cu socialismul contemporan?

Este un lucru acum aproape îndeobște recunoscut că orînduirea socială existentă a fost creată de către actuala

* Cuvintele lui Mefistofel din opera lui Goethe „Faust”, partea întâi, București, E.S.P.L.A., 1955, p. 107. — *Nota trad.*

clasă dominantă, de către burghezie. Modul de producție propriu burgheziei, care de la Marx încoace este numit modul de producție capitalist, era incompatibil cu privilegiile locale, feudale și cu legăturile personale reciproce ale orînduirii feudale; burghezia a sfărîmat orînduirea feudală, și pe ruinele ei a ridicat orînduirea socială burgheză, imperiul liberei concurențe, al libertății de deplasare și de domiciliere, al egalității în drepturi a posesorilor de mărfuri, într-un cuvînt toate splendorile burgheze. Modul de producție capitalist se putea dezvolta acum nestînjinit. De cînd aburul și noile mașini-unelte au transformat vechea manufactură în marea industrie, forțele de producție create sub conducerea burgheziei s-au dezvoltat cu o repeziciune și în proporții nemaipomenite pînă atunci. Dar după cum la timpul lor manufactura și meșteșugurile, perfecționate sub influența acesteia, intraseră în conflict cu cătușele feudale ale breslelor, tot așa marca industrie, ajunsă la o treaptă mai înaltă a dezvoltării ei, intră în conflict cu barierele în care o ține îngrădită modul de producție capitalist. Forma burgheză în care sînt folosite noile forțe de producție a devenit neîncăpătoare pentru ele, iar acest conflict dintre forțele de producție și modul de producție nu este un conflict născut în mintea oamenilor, ca, de pildă, conflictul dintre păcatul originar al omului și justiția divină, ci sălășluiește în faptele reale, există în mod obiectiv, în afara noastră, independent de voința sau de acțiunea chiar a acelor oameni care i-au dat naștere. Socialismul contemporan nu este altceva decît reflectarea în gîndire a acestui conflict real, oglindirea lui în primul rînd în mintea clasei care suferă direct de pe urma lui, a clasei muncitoare.

Dar în ce constă acest conflict?

Înainte de apariția producției capitaliste, adică în evul mediu, pretutindeni exista mica producție, bazată pe proprietatea privată a celor ce muncesc asupra mijloacelor lor de producție; la țară — agricultura practică de micii țărani, liberi sau dependenți, la orașe — meșteșugul. Mijloacele de muncă — pămîntul, uneltele agricole, atelierul, sculele — erau mijloace de muncă individuale, destinate folosinței individuale, prin urmare, în mod necesar sărăcăcioase, mărunte, reduse. Dar tocmai de aceea ele aparțineau, de regulă, producătorului însuși. A concentra, a dezvolta aceste mijloace de producție fărîmițate și mărunte, a le preface în puternicele pirghii de producție din zilele noastre — iată rolul istoric al modului de producție capitalist și al purtătoarei lui, bur-

ghezia. Felul în care burghezia a îndeplinit acest rol de-a lungul istoriei, începînd din secolul al XV-lea, trecînd prin cele trei trepte : cooperația simplă, manufactura și marea industrie, a fost descris în amănunțime de Marx în secțiunea a patra a „Capitalului”¹⁴⁰. Dar burghezia, după cum a demonstrat Marx în aceeași secțiune, nu putea să transforme aceste mijloace de producție reduse în forțe de producție gigantice fără a le transforma din mijloace de producție individuale în mijloace de producție sociale, care pot fi folosite numai de o *colectivitate de oameni*. În locul roatei de tors, al războiului de țesut manual și al ciocanului fierarului au apărut mașina de filat, războiul de țesut mecanic, ciocanul cu aburi ; locul atelierului l-a luat fabrica, care reclamă cooperarea a sute și mii de muncitori. Și întocmai ca și mijloacele de producție, producția însăși s-a transformat dintr-un șir de acte individuale într-un șir de acte sociale, iar produsele din produse ale unor indivizi în produse sociale. Firul, țesătura, obiectele de metal care ieșeau acum din fabrică erau produsul muncii colective a numeroși muncitori, prin miinile cărora trebuiau să treacă pe rînd pînă să fie gata. Nici unul dintre muncitori nu mai putea spune despre ele : eu le-am făcut, sînt produsul meu.

Acolo însă unde forma fundamentală a producției este diviziunea spontană a muncii, care a apărut treptat și fără nici un plan în cadrul societății, ea imprimă produselor forma de *mărfuri*, al căror schimb reciproc, cumpărarea și vânzarea, dă diferiților producători posibilitatea să-și satisfacă variatele lor nevoi. Așa stăteau lucrurile în evul mediu. Țăranul, de pildă, vindea meșteșugarului produse agricole și cumpăra în schimb de la acesta produse meșteșugărești. În această societate de producători individuali, de producători de mărfuri, pătrunse acum noul mod de producție. În mijlocul diviziunii muncii, care s-a format în mod spontan, fără nici un plan și care domnea în întreaga societate, el a introdus diviziunea muncii pe bază de plan în fiecare fabrică în parte ; alături de producția *individuală* a apărut producția *socială*. Produsele amîndurora se vindeau pe aceeași piață, așadar la prețuri cel puțin aproximativ egale. Dar organizarea pe bază de plan era mai puternică decît diviziunea spontană a muncii ; datorită muncii sociale, fabricile produceau mai ieftin decît micii producători individuali. Producția individuală a fost învinsă rînd pe rînd în toate domeniile, producția socială a revoluționat în întregime vechiul mod de producție. Dar acest ca-

racter revoluționar al producției sociale a fost atât de puțin înțeles, încît, dimpotrivă, ea a fost introdusă ca un mijloc pentru ridicarea și stimularea producției de mărfuri. Producția socială a fost nemijlocit determinată de anumite pîrghii deja existente ale producției de mărfuri și ale schimbului de mărfuri: capitalul comercial, meșteșugurile, munca salariată. Prin faptul că ea însăși a apărut ca o formă nouă a producției de mărfuri, formele de însușire caracteristice producției de mărfuri au rămas întru totul valabile și pentru ea.

În forma specifică a producției de mărfuri din evul mediu nici nu se putea pune problema: cui trebuie să-i aparțină produsul muncii. Producătorul individual îl producea, de regulă, din materia primă care-i aparținea și pe care o producea adesea el însuși, cu propriile lui mijloace de muncă și prin muncă manuală efectuată de el însuși sau de familia sa. Astfel, producătorul nici nu avea nevoie să-și însușească produsul, acesta îi aparținea de la sine. Proprietatea asupra produselor se baza, așadar, *pe munca proprie*. Chiar și atunci cînd se recurgea la ajutor străin, acesta juca, de regulă, numai un rol secundar, și adesea, în afară de salariu, primea și altă retribuție; ucenicul și calfa din cadrul breslelor lucrau nu atât pentru întreținere și salariu, cît mai ales în vederea propriei lor calificări ca meșteri. Au urmat concentrarea mijloacelor de producție în mari ateliere și în manufacturi, transformarea lor în mijloace de producție într-adevăr sociale. Dar mijloacele de producție și produsele sociale tot mai erau privite ca mijloace de producție și produse ale unor indivizi izolați. Dacă pînă atunci posesorul mijloacelor de muncă își însușise produsul pentru că, de regulă, era propriul său produs, iar ajutorul dat de munca străină constituia numai o excepție, acum posesorul mijloacelor de muncă continua să-și însușească produsul, deși acesta nu mai era produsul său, ci exclusiv produsul *muncii altuia*. Astfel, produsele muncii sociale nu mai erau însușite acum de către aceia care puseseră realmente în mișcare mijloacele de producție și care fabricaseră realmente produsele, ci de către *capitalist*. Mijloacele de producție și producția au devenit în esență sociale. Dar ele rămîn subordonate unei forme de însușire care are ca premisă producția privată a unor indivizi izolați, în cadrul căreia deci fiecare este proprietarul propriului său produs și îl duce la piață. Modul de producție este subordonat acestei forme de însușire, cu toate că el

suprimă premisele ei *. În această contradicție, care imprimă noului mod de producție caracterul lui capitalist, se află în germene toate conflictele epocii contemporane. Pe măsură ce noul mod de producție a început să domine în toate ramurile hotărâtoare ale producției și în toate țările care joacă un rol economic hotărâtor, înlăturând prin aceasta producția individuală cu excepția citorva rămășițe neînsemnate, *trebuia să iasă mai mult la iveală incompatibilitatea dintre producția socială și însușirea capitalistă.*

Primii capitaliști au găsit, după cum am arătat, forma muncii salariate deja existentă. Dar munca salariată exista doar ca excepție, ca îndeletnicire auxiliară, secundară, ca o stare tranzitorie. Țăranul care se ducea pentru un timp să muncească cu ziua avea cele citeva pogoane de pământ ale sale, de pe urma cărora putea să trăiască la nevoie. Regulamentul breslelor se îngrijea ca calfa de astăzi să devină meșterul de mâine. Dar, de îndată ce mijloacele de producție s-au transformat în mijloace de producție sociale concentrate în mâinile capitaliștilor, situația s-a schimbat. Mijloacele de producție, ca și produsul micului producător individual, s-au depreciat din ce în ce mai mult; acestuia din urmă nu-i rămânea altă ieșire decât să muncească în schimbul unui salariu la capitalist. Munca salariată, altădată o excepție și o îndeletnicire auxiliară, a devenit o regulă și forma fundamentală a întregii producții; dintr-o îndeletnicire secundară ca pînă acum, ea a devenit activitatea exclusivă a muncitorului. Muncitorul care efectua muncă salariată numai în mod sporadic s-a transformat în muncitor salariat pe viață. Numărul muncitorilor salariați pe viață a sporit totodată enorm și datorită faptului că simultan s-a prăbușit orînduirea feudală, au fost desființate suitele seniorilor feudali, au fost izgoniți țărani de pe pămînturile lor etc. Se săvîrșise separarea dintre mijloacele de producție concentrate în mâinile capitaliștilor, pe de o parte, și producătorii care nu posedau altceva

* Nu este nevoie să arătăm aici că, chiar dacă *forma* de însușire rămîne aceeași, totuși *caracterul* însușirii, datorită procesului descris mai sus, a fost în aceeași măsură revoluționat ca și producția. Dacă-mi însușesc propriul meu produs sau îmi însușesc produsul altora, acestea sînt, firește, doua feluri foarte diferite de însușire. În treacăt fie spus: munca salariată, în care există deja în germene întregul mod de producție capitalist, este foarte veche; ca fenomen izolat și sporadic, ea a existat timp de secole alături de sclavie. Dar acest germene a putut să se dezvolte și să devină modul de producție capitalist abia atunci cînd au fost create condițiile istorice necesare.

decît forța lor de muncă, pe de altă parte. *Contradicția dintre producția socială și însușirea capitalistă se manifestă ca antagonism între proletariat și burghezie.*

Am văzut că modul de producție capitalist a pătruns într-o societate de producători de mărfuri, de producători individuali, ale căror legături sociale erau mijlocite prin schimbul produselor lor. Dar ceea ce caracterizează orice societate la baza căreia stă producția de mărfuri este faptul că, în cadrul ei, producătorii nu mai sînt stăpîni pe propriile lor relații sociale. Fiecare produce fără să țină seamă de alții, cu mijloacele de producție pe care le posedă întimplător și pentru nevoia sa specială de schimb. Nimeni nu știe ce cantitate din articolul pe care-l produce el se află pe piață și ce cantitate din acest produs este în genere necesară ; nimeni nu știe dacă există o cerere reală pentru produsul său individual, dacă își va scoate cheltuielile sau dacă în genere îl va putea vinde. În producția socială domnește anarhia. Dar producția de mărfuri, ca oricare altă formă de producție, are legile ei specifice, inerente, inseparabile de ea ; și aceste legi se impun, în pofida anarhiei, în cadrul ei și prin ea. Ele se manifestă în singura formă de legături sociale care subzistă, schimbul, impunîndu-se producătorilor individuali ca legi coercitive ale concurenței. Ele le sînt deci necunoscute la început înșiși acestor producători și trebuie să fie descoperite de ei treptat, pe baza unei experiențe îndelungate. Ele își croiesc drum, așadar, fără producători și împotriva producătorilor, ca legi naturale ale formei lor de producție și care acționează orbește. Produsul îi domină pe producători.

În societatea medievală, mai ales în primele secole, producția era destinată mai cu seamă consumului propriu. Ea satisfăcea în mod precumpănitor nevoile producătorului și ale familiei sale. Acolo unde, cum era cazul la țară, existau relații de dependență personală, producția servea și la satisfacerea nevoilor seniorului feudal. Aici nu avea loc, prin urmare, nici un schimb, și de aceea produsele nici nu căpătau caracterul de mărfuri. Familia țăranului producea aproape tot ce-i trebuia — unelte și îmbrăcăminte, ca și produse alimentare. Abia atunci cînd ea a ajuns să producă un surplus peste propriile ei nevoi și peste dările în natură datorate seniorului feudal, abia atunci a produs și mărfuri ; acest surplus aruncat în procesul schimbului social și oferit spre vînzare a devenit marfă. Meșteșugarii de la orașe au trebuit, desigur, să producă de la bun început în vederea schimbului. Dar și dinșii

își acopereau cea mai mare parte a nevoilor lor personale prin muncă proprie; ei aveau grădini și mici ogoare; își trimiteau vitele la păscut în pădurea comunală, care le mai furniza, pe deasupra, lemne de construcție și de foc; femeile torceau în, lână etc. Producția în vederea schimbului, producția de mărfuri, abia lua naștere. De aici — schimb limitat, piață limitată, mod de producție stabil, izolare locală față de lumea exterioară, unire locală în interior: marca* la țară, breslele la oraș.

Dar o dată cu extinderea producției de mărfuri și mai ales cu apariția modului de producție capitalist au intrat în acțiune, mai fățiș și mai puternic, și legile, pînă atunci latente, ale producției de mărfuri. Vechile legături au fost slăbite, vechile bariere sfărîmate, iar producătorii s-au transformat din ce în ce mai mult în producători de mărfuri independenți, izolați. Anarhia producției sociale a ieșit la iveală și s-a accentuat tot mai mult. Dar instrumentul principal cu ajutorul căruia modul de producție capitalist a sporit această anarhie din producția socială era tocmai opusul anarhiei, și anume organizarea crescîndă a producției ca producție socială în fiecare întreprindere în parte. Cu ajutorul acestei pîrghii, modul de producție capitalist a pus capăt tihnitei stabilități de altădată. Oriunde era introdus într-o ramură industrială oarecare, el nu mai răbda alături de el nici o altă metodă de producție mai veche. Oriunde punea stăpînire pe vreun meșteșug, vechiul meșteșug era distrus. Cîmpul de muncă deveni un cîmp de luptă. Marile descoperiri geografice și colonizările care le-au urmat au sporit numărul piețelor de desfacere și au grăbit transformarea meșteșugului în manufactură. Lupta a izbucnit nu numai între diferiții producători locali; luptele locale au luat, la rîndul lor, proporțiile unor lupte naționale, ajungîndu-se la războaiele comerciale din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea¹⁴¹. În sfîrșit, marea industrie și formarea pieței mondiale au dat acestei lupte un caracter universal și, în același timp, o violență nemaiîntîlnită. În relațiile dintre capitaliști, ca și dintre ramuri industriale întregi și țări întregi, problema existenței este hotărîtă în funcție de gradul în care condițiile naturale sau artificiale ale producției sînt mai mult sau mai puțin favorabile. Cel învins este înlăturat fără milă. Este lupta darvinistă pentru existența individuală transpusă cu o înverșunare înzecită din natură în societate. Starea na-

* Vezi anexa de la sfîrșit. (Engels se referă aici la articolul său „Marca”. Vezi volumul de față, p. 339—357. — *Nota red.*)

turală a animalului apare ca apogeu al dezvoltării omenești. Contradicția dintre producția socială și însușirea capitalistă se prezintă acum ca o *contradicție între organizarea producției înăuntrul fiecărei fabrici și anarhia în producție din întreaga societate*.

Modul de producție capitalist se mișcă în cadrul acestor două forme de manifestare ale contradicției care-i este iminentă prin însăși originea lui, descriind fără posibilitate de ieșire acel „cerc vicios” descoperit încă de Fourier. Ceea ce însă Fourier nu a putut încă să vadă pe atunci, firește, este faptul că acest cerc se micșorează treptat, că mișcarea reprezintă mai curînd o spirală și că, asemenea mișcării planetelor, ea trebuie să se încheie, ciocnindu-se de centru. Forța motrice a *anarhiei sociale* în producție transformă tot mai mult marea majoritate a oamenilor în proletari, iar masele proletare, la rîndul lor, vor pune în cele din urmă capăt anarhiei în producție. Forța motrice a anarhiei sociale în producție transformă posibilitatea nelimitată de perfecționare a mașinilor folosite în marea industrie într-un imperativ pentru fiecare capitalist industrial în parte, silindu-l să-și perfecționeze tot mai mult mașinile, dacă nu vrea să piară. Dar a perfecționa mașinile înseamnă a face de prisos o anumită cantitate de muncă omenească. Dacă introducerea și sporirea numărului mașinilor înseamnă înlăturarea a milioane de muncitori manuali și înlocuirea lor printr-un număr mic de muncitori care lucrează la mașină, perfecționarea mașinilor înseamnă înlăturarea, în număr tot mai mare, a înșiși muncitorilor care lucrează la mașină și, în ultimă instanță, crearea unui număr de muncitori salariați disponibili, care depășește nevoile medii de brațe de muncă ale capitalului. Masa de muncitori neocupați formează o adevărată armată industrială de rezervă, cum am numit-o încă în 1845 *, disponibilă pentru perioadele în care industria lucrează din plin și aruncată în stradă de crahul care urmează în mod necesar, o ghiulea care atîrnă întotdeauna de picioarele clasei muncitoare în lupta ei pentru existență împotriva capitalului, un regulator care menține salariul la nivelul scăzut corespunzător nevoilor capitalului. Așa se face că mașina, ca să folosim cuvintele lui Marx, devine cea mai puternică armă de luptă a capitalului împotriva clasei muncitoare, că mijlocul de muncă smulge în

* „Lage der arbeitenden Klasse in England”, p. 109 (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 332).

permanență din mîna muncitorului mijlocul de subzistență, că propriul produs al muncitorului se transformă într-o unealtă de înrobire a muncitorului¹⁴². Așa se face că din capul locului economisirea mijloacelor de muncă devine totodată cea mai necruțătoare risipă de forță de muncă și un jaf față de condițiile normale de exercitare a muncii¹⁴³; că mașina, cel mai puternic mijloc pentru scurtarea timpului de muncă, se transformă în mijlocul cel mai infailibil pentru a preface întreaga viață a muncitorului și a familiei sale în timp de muncă disponibil pentru valorificarea capitalului; așa se face că munca excesivă a unei părți a clasei muncitoare determină șomajul celeilalte părți și că marea industrie, care cutreieră tot globul pămîntesc în goană după noi consumatori, restringe la ea acasă consumul maselor muncitoare la un minim egal cu înfometarea, subminîndu-și astfel propria ei piață internă. „Legea care menține întotdeauna echilibrul dintre suprapopulația relativă, adică armata industrială de rezervă, și volumul și energia acumulării de capital îl leagă pe muncitor mai strîns de capital decît îl țintuiau de stîncă pe Prometeu piroanele lui Hefaistos. Ea determină o acumulare de mizerie corespunzătoare acumulării de capital. Prin urmare, acumulare de bogăție la un pol înseamnă, totodată, acumulare de mizerie, de muncă chinuitoare, de sclavie, de ignoranță, de abrutizare și de degradare morală la celălalt pol, adică la clasa care produce propriul ei produs sub formă de capital” (Marx. „Capitalul”, p. 671¹⁴⁴). Or, a aștepta de la modul de producție capitalist o altă repartitie a produselor e tot una cu a cere electrozilor unei baterii să nu descompună apa cît timp sînt legați cu bateria și să nu dezvolte oxigen la polul pozitiv și hidrogen la polul negativ.

Am văzut că posibilitatea de perfecționare a mașinilor moderne, împinsă la extrem, se transformă, datorită anarhiei din producție care domnește în societate, într-un imperativ pentru fiecare capitalist industrial în parte, silindu-l să-și perfecționeze neconținut mașinile, să sporească neconținut forța lor productivă. Tot așa se transformă pentru el într-un imperativ și simpla posibilitate existentă de fapt de a lărgi sfera producției sale. Enorma forță de extindere a mării industrii, față de care forța de dilatație a gazelor este un adevărat joc de copil, se manifestă acum ca o nevoie de extindere calitativă și cantitativă, care desfide orice rezistență. Această rezistență o constituie consumul, posibilitatea de desfacere, piețele pentru produsele mării industrii. Dar posi-

bilitatea de lărgire, atât extensivă cât și intensivă, a piețelor este supusă în primul rînd cu totul altor legi, care acționează mult mai puțin energic. Lărgirea piețelor nu poate ține pasul cu extinderea producției. Conflictul devine inevitabil, și, deoarece nu poate să aștepte la o rezolvare atita timp cât nu sfîrșimă însuși modul de producție capitalist, el devine periodic. Producția capitalistă creează un nou „cerc vicios”.

Într-adevăr, începînd din 1825, cînd a izbucnit prima criză generală, întreaga lume industrială și comercială, producția și schimbul tuturor popoarelor civilizate și ale anexelor lor mai mult sau mai puțin barbare deraiază cam o dată la zece ani. Comerțul stagnează, piețele sînt supraaglomerate de cantități imense de produse care zac nefolosite și nu pot fi vîndute, banii numerar dispar din circulație, creditul încetează, fabricile își suspendă activitatea, masele muncitoare duc lipsă de mijloace de subzistență pentru că au produs prea multe mijloace de subzistență, falimentele și vînzările silite se țin lanț. Stagnarea durează ani de zile, forțele de producție și produsele sînt irosite și distruse în masă, pînă cînd stocurile de mărfuri îngrămădite sînt, în sfîrșit, plasate la un preț mai mult sau mai puțin scăzut, pînă cînd producția și schimbul pornesc treptat din nou. Încetul cu încetul, ritmul se accelerează, pasul devine trap, trapul industrial devine galop, care se întetește, la rîndul lui, pînă devine goana nebună a unei adevărate steeple-chase * a industriei, comerțului, creditului și speculației, pentru a ajunge în cele din urmă, după salturile cele mai primejdioase, din nou în groapa crahului. Și mereu la fel. Din 1825 pînă acum am trecut de cinci ori prin asemenea crize, și în momentul de față (1877) avem parte de a șasea. Iar caracterul acestor crize se conturează atât de precis, încît Fourier le-a definit pe toate cînd a caracterizat-o pe cea dintii drept crise pléthorique, criză din cauza abundenței¹⁴⁵.

În crize, contradicția dintre producția socială și însușirea capitalistă se manifestă în mod violent. Circulația mărfurilor încetează temporar; mijlocul de circulație, banii, devine o piedică pentru circulație; toate legile producției și circulației de mărfuri sînt răsturnate. Conflictul economic a atins punctul culminant: *modul de producție se răzvrătește împotriva modului de schimb*.

Faptul că organizarea socială a producției înăuntrul fabricii s-a dezvoltat într-atît, încît a devenit incompatibilă

* — cursă cu obstacole. — Nota trad.

cu anarhia în producție din societate, care există paralel cu ea și deasupra ei, — acest fapt devine evident pentru capitaliștii înșiși datorită concentrării forțate a capitalurilor care are loc în timpul crizelor, în urma ruinării multor mari capitaliști și a și mai multor mici capitaliști. Întregul mecanism al modului de producție capitalist nu mai poate face față presiunii forțelor de producție pe care el însuși le-a generat. Modul de producție capitalist nu mai poate transforma întreaga masă de mijloace de producție în capital, ele zac nefolosite, și tocmai de aceea stă nefolosită și armata industrială de rezervă. Mijloace de producție, mijloace de subsistență, muncitori disponibili, toate elementele producției și ale avuției generale există din abundență. Dar „abundența devine izvor de mizerie și de lipsuri” (Fourier), pentru că tocmai ea este ~~aceea care împiedică~~ transformarea mijloacelor de producție și a mijloacelor de subsistență în capital. Căci în societatea capitalistă mijloacele de producție nu pot intra în funcțiune dacă nu s-au transformat mai întâi în capital, în mijloace de exploatare a forței de muncă omenești. Ca o fantomă se interpune între muncitori, de o parte, și mijloacele de producție și mijloacele de subsistență, de altă parte, necesitatea ca ele să capete caracterul de capital. Numai această necesitate împiedică unirea pîrghiilor materiale cu pîrghiile umane ale producției; numai aceasta oprește mijloacele de producție să funcționeze și pe muncitori să muncească și să trăiască. Pe de o parte, așadar, modul de producție capitalist se dovedește incapabil să mai administreze aceste forțe de producție. Pe de altă parte, înseși aceste forțe de producție tind tot mai impetuos spre desființarea acestei contradicții, spre eliberarea lor de caracterul de capital, *spre recunoașterea în fapt a caracterului lor de forțe de producție sociale.*

Reacția forțelor de producție în uriașă creștere împotriva caracterului lor de capital, necesitatea tot mai mare de a se recunoaște natura lor socială silesc însăși clasa capitaliștilor să le trateze tot mai mult ca forțe de producție sociale, în măsura în care acest lucru este în genere cu puțință în cadrul relațiilor capitaliste. Atît perioada de maximă activitate industrială, cu creditul ei umflat peste măsură, cît și crahul însuși, prin ruinarea unor mari întreprinderi capitaliste, duc la acea formă de socializare a unor mase mari de mijloace de producție, pe care o întîlnim la diferitele feluri de societăți pe acțiuni. Unele din aceste mijloace de producție și de comunicație sînt din capul locului atît de colosale,

incit exclud, ca, de pildă, căile ferate, orice altă formă de exploatare capitalistă. Dar pe o anumită treaptă de dezvoltare, nici această formă nu mai este suficientă; marii producători dintr-o ramură industrială a unei țări se unesc într-un „trust”, într-o uniune avind ca scop reglementarea producției; ei hotărăsc cantitatea totală care trebuie produsă, o repartizează între ei și impun astfel prețul de vânzare fixat dinainte. Cum însă asemenea trusturi se destramă în majoritatea cazurilor la prima conjunctură defavorabilă, ele duc tocmai prin aceasta la o și mai mare concentrare a socializării; întreaga ramură industrială se transformă într-o unică mare societate pe acțiuni, iar concurența din interiorul țării face loc monopolului acestei societăți unice pe țară. Așa s-au petrecut lucrurile încă în 1890 cu producția engleză de alcalii, care acum, după fuziunea celor 48 de fabrici mari, este concentrată în mina unei singure societăți, cu o conducere unică, avind un capital de 120 000 000 de mărci.

În trusturi, libera concurență se transformă în monopol, producția neplanificată a societății capitaliste capitulează în fața producției planificate a viitoarei societăți socialiste. Ce-i drept; la început numai spre folosul și binele capitaliștilor. Dar în această formă exploatarea devine atât de evidentă, încit trebuie să se prăbușească. Nici un popor n-ar tolera timp îndelungat o producție condusă de trusturi, o exploatare atât de fățișă a colectivității de către o mică bandă de indivizi care trăiesc din tăierea cupoanelor.

Intr-un fel sau altul, cu sau fără trusturi, în cele din urmă reprezentantul oficial al societății capitaliste, statul, este nevoit * să preia conducerea producției. Necesitatea

* Spun este nevoit, căci numai în cazul cînd mijloacele de producție sau de comunicație vor crește *intr-adevăr* prea mult pentru a mai fi conduse prin societăți pe acțiuni, cînd, prin urmare, etatizarea va deveni inevitabilă *din punct de vedere economic*, numai în acest caz etatizarea va însemna — chiar dacă va fi înfăptuită de statul actual — un progres economic, un nou pas spre luarea în stăpînire a tuturor forțelor de producție de către societatea însăși. Dar în ultima vreme, de cînd Bismarck s-a lansat pe calea etatizării, s-a ivit un anumit fals socialism care a și degenerat pe alocuri în servilism și care declară din capul locului socialistă, *orice* etatizare, chiar și cea făcută de Bismarck. Intr-adevăr, dacă crearea monopolului de stat al tutunului ar avea un caracter socialist, atunci Napoleon și Metternich s-ar număra și ei printre întemeietorii socialismului. Dacă statul belgian, din considerente politice și financiare foarte banale, și-a construit singur principalele sale linii de cale ferată, dacă, fără nici o necesitate economică, Bismarck a etatizat principalele linii de cale ferată din Prusia numai pentru a le putea organiza și folosi mai bine în caz de război, pentru a face din funcțio-

transformării în proprietate de stat apare în primul rînd la marile întreprinderi de comunicație: poștă, telegraf, căi ferate.

Dacă crizele au dezvăluit incapacitatea burgheziei de a mai administra forțele de producție moderne, transformarea marilor întreprinderi de producție și de comunicație în societăți pe acțiuni, trusturi și proprietate de stat dovedește că burghezia este de prisos în acest scop. Toate funcțiunile sociale ale capitalistului sînt îndeplinite acum de funcționari salariați. Capitalistul nu mai are altă activitate socială decît să încaseze venituri, să taie cupoane și să joace la bursă, unde diferiții capitaliști își smulg unii altora capitalurile. Dacă mai înainte modul de producție capitalist înlătura pe muncitori, acum el înlătură și pe capitaliști, trecîndu-i, întocmai ca pe muncitori, în rîndurile populației excedentare, chiar dacă nu-i trece încă, deocamdată, în rîndurile armatei industriale de rezervă.

Dar nici transformarea în societăți pe acțiuni și trusturi, nici transformarea în proprietate de stat nu înlătură caracterul de capital al forțelor de producție. La societățile pe acțiuni și trusturi, acest lucru este evident. Iar statul modern nu este, la rîndul lui, decît organizația pe care și-o creează societatea burgheză pentru a menține condițiile exterioare generale ale modului de producție capitalist împotriva unor încălcări atît din partea muncitorilor, cît și din partea unor capitaliști. Statul modern, oricare ar fi forma sa, este prin însăși esența sa o mașină capitalistă, statul capitaliștilor, întru chiparea capitalistului colectiv. Cu cît preia în proprietatea sa mai multe forțe de producție, cu atît mai mult devine el realmente capitalist colectiv, cu atît exploatează mai mulți cetățeni. Muncitorii rămîn muncitori salariați, proletari. Relațiile capitaliste nu sînt suprimate, ci, dimpotrivă, sînt împinse la limita extremă. Dar odată atinsă această limită extremă, se produce o răsturnare. Proprietatea de stat asupra forțelor de producție nu constituie o rezolvare a conflictului ;

narii de la calea ferată o turmă de alegători care să voteze pentru guvern, și mai ales pentru a-și procura o nouă sursă de venituri independentă de hotăririle parlamentului, — acestea n-au fost nicidecum măsuri socialiste, nici directe și nici indirecte, nici conștiente și nici inconștiente. Altminteri ar fi instituții socialiste și societatea regală *Seehandlung*¹⁴⁶ și manufactura regală de porțelanuri și croitoria companiei în armată, ba chiar și etatizarea bordelurilor, propusă cu toată seriozitatea de un mucalit cam prin 1830, sub domnia lui Frederic Wilhelm al III-lea.

ea conține însă în sine mijlocul formal, posibilitatea rezolvării lui.

Această rezolvare nu poate consta decît în recunoașterea efectivă a caracterului social al forțelor de producție moderne, prin urmare în punerea în concordanță a modului de producție, de însușire și de schimb cu caracterul social al mijloacelor de producție. Iar aceasta se poate îndeplini numai dacă societatea ia în stăpînire deschis și nu pe căi ocolite forțele de producție, care au depășit orice altă conducere în afară de aceea exercitată de societatea însăși. Astfel producătorii deschid în mod pe deplin conștient caracterului social al mijloacelor de producție și al produselor, care se întoarce astăzi împotriva producătorilor înșiși, care sparge periodic cadrul modului de producție și de schimb și se impune numai ca o lege a naturii, care acționează orbește, în mod violent și distrugător, cîmp liber de acțiune, transformîndu-l dintr-o sursă de tulburări și de crahuri periodice în cea mai puternică pirghie a producției însăși.

Forțele sociale, la fel ca și forțele naturii, acționează orbește, violent și distructiv atîta timp cît nu le cunoaștem și nu înținem seama de ele. Dar o dată ce le-am cunoscut, o dată ce am înțeles acțiunea, direcția și efectele lor, nu mai depinde decît de noi ca să le supunem tot mai mult voinței noastre și să ne atingem cu ajutorul lor scopurile. Aceasta este valabil mai ales pentru uriașele forțe de producție de astăzi. Atîta timp cît refuzăm cu încăpăținare să înțelegem natura și caracterul lor — și acestei înțelegeri i se împotrivesc modul de producție capitalist și apologetii lui —, atîta timp aceste forțe de producție acționează în polida noastră, împotriva noastră, ele ne domină, după cum am arătat anăunțit mai sus. Dar o dată ce am înțeles natura lor, ele pot fi transformate în mîinile producătorilor asociați, din stăpîni demonici, în servitori docili. Este aceeași deosebire ca între forța distructivă a electricității din fulgerul furtunii și electricitatea împlînzită a telegrafului și a arcului voltaic, aceeași deosebire ca între incendiu și focul pus în slujba omului. Cînd actualele forțe de producție vor fi folosite potrivit naturii lor, în sfîrșit, cunoscute, anarhia socială în producție va fi înlocuită cu reglementarea socială, planificată a producției potrivit nevoilor colectivității, ca și ale fiecărui membru al ei în parte. În felul acesta, modul de însușire capitalist — în care produsul îl înrobește mai întîi pe producător, iar apoi și pe acela care și-l însu-

șeste — va fi înlocuit prin acel mod de însușire a produselor care se bazează pe însăși natura mijloacelor de producție moderne : pe de o parte, însușire socială directă a produselor, ca mijloc de întreținere și de extindere a producției, pe de altă parte, însușire individuală directă a lor în calitate de mijloace de existență și de desfătare.

Transformind tot mai mult majoritatea covârșitoare a populației în proletari, modul de producție capitalist creează forța care este silită să înlăture această revoluție, dacă nu vrea să piară. Împingând tot mai mult la transformarea marilor mijloace de producție sociale în proprietate de stat, modul de producție capitalist indică el însuși calea spre înlăturarea acestei revoluții. *Proletariatul cucrește puterea de stat și transformă mijloacele de producție mai întâi în proprietate de stat.* Dar prin aceasta el se desființează pe sine însuși ca proletariat, desființează toate deosebirile de clasă și toate contradicțiile de clasă, și, o dată cu aceasta, desființează și statul ca stat. Societatea de pînă acum, care s-a dezvoltat în cadrul unor contradicții de clasă, avea nevoie de stat, adică de o organizație a clasei exploatatoare din epoca dată, pentru a menține condițiile ei exterioare de producție, așadar mai ales pentru a ține prin forță clasa exploatată în condițiile de oprimare determinate de modul de producție dat (sclavie, iobăgie sau dependență feudală, muncă salariată). Statul era reprezentantul oficial al întregii societăți, sintetizarea ei într-un organism vizibil, dar aceasta numai în măsura în care era statul acelei clase care reprezenta în epoca dată întreaga societate : în antichitate stat al cetățenilor proprietari de sclavi, în evul mediu stat al nobilimii feudale, în vremurile noastre stat al burgheziei. Devenind, în sfîrșit, realmente reprezentant al întregii societăți, el se face pe sine însuși de prisos. De îndată ce nu mai există nici o clasă socială care trebuie oprimată, de îndată ce împreună cu dominația de clasă și cu lupta pentru existența individuală, generată de anarhia de pînă acum a producției, sînt înlăturate și conflictele și excesele care izvorăsc de aici, nu mai este nimic de reprimat, nimic care să facă necesară o forță specială de represiune, un stat. Primul act prin care statul se manifestă realmente ca reprezentant al întregii societăți — luarea în stăpînire a mijloacelor de producție în numele societății — este, în același timp, și ultimul său act independent ca stat. Intervenția unei puteri de stat în relațiile sociale devine, rînd pe rînd, de prisos în toate domeniile și încetează

apoi de la sine. În locul guvernării asupra persoanelor apar administrarea lucrurilor și conducerea proceselor de producție. Statul nu este „desființat”, *el dispare treptat*. Prin această prismă trebuie apreciată frazeologia cu privire la „statul popular liber”¹⁴⁷, frazeologie care o anumită perioadă de timp era justificată ca mijloc de agitație, dar care, în ultimă instanță, este inconsistentă din punct de vedere științific. Tot prin această prismă trebuie apreciată și revendicarea așa-numiților anarhiști ca statul să fie desființat de la o zi la alta.

Din momentul în care modul de producție capitalist și-a făcut apariția pe scena istoriei, luarea în stăpînire de către societate a tuturor mijloacelor de producție se contura adesea, mai mult sau mai puțin nebulos, în fața unor indivizi, cit și a unor secte întregi ca un ideal de viitor. Dar ea a devenit posibilă, a devenit o necesitate istorică abia atunci cînd s-au ivit condițiile efective pentru înlăptuirea ei. Ca orice alt progres social, ea devine realizabilă nu datorită convingerii că existența claselor este în contradicție cu dreptatea, egalitatea etc., nu datorită simplei voințe de a desființa clasele, ci datorită apariției unor condiții economice noi. Scindarea societății într-o clasă exploatatoare și o clasă exploatată, într-o clasă dominantă și o clasă oprimată, a fost consecința necesară a slabei dezvoltări a producției în trecut. Atîta timp cît din munca socială totală se obține un produs care depășește doar cu puțin strictul necesar pentru existența tuturor, atîta timp cît munca reclamă tot timpul sau aproape tot timpul marii majorități a membrilor societății, societatea se împarte în mod necesar în clase. Alături de marea majoritate, silită exclusiv să salohorească, se formează o clasă eliberată de munca direct productivă, care se îngrijește de treburile obștești ale societății: conducerea muncii, treburile de stat, justiția, știința, artele etc. La baza împărțirii societății în clase stă, așadar, legea diviziunii muncii, ceea ce nu înseamnă însă că această împărțire în clase nu a fost înlăptuită prin violență și jaf, prin viclenie și înșelăciune, și că clasa dominantă, odată ajunsă la putere, ar fi pierdut vreun prilej pentru a-și întări dominația pe seama clasei care muncea și pentru a transforma conducerea societății într-o exploatare sporită a maselor.

Dar dacă împărțirea societății în clase are, prin urmare, o anumită justificare istorică, ea o are numai pentru o perioadă de timp dată, pentru condiții sociale date. La baza

acestei împărțiri în clase a stat faptul că producția era neîndesulătoare; ea va fi lichidată de dezvoltarea deplină a forțelor de producție moderne. Într-adevăr, desființarea claselor sociale presupune un grad de dezvoltare istorică la care existența nu numai a cutărei sau cutărei clase dominante, ci a unei clase dominante în genere, deci a înșeși deosebiriilor de clasă, să fi devenit un anacronism, ceva perimat. Desființarea claselor presupune, așadar, un asemenea grad de dezvoltare a producției la care însușirea mijloacelor de producție și a produselor de către o anumită clasă socială și, o dată cu aceasta, concentrarea dominației politice, a monopolului culturii și a conducerii spirituale în mîinile acestei clase au devenit nu numai de prisos, ci și o piedică în calea dezvoltării economice, politice și spirituale. Acest grad este acum atins. Falimentul politic și spiritual al burgheziei aproape că nu mai este un secret nici pentru ea însăși, iar falimentul ei economic se repetă regulat din zece în zece ani. În cursul fiecărei crize, societatea se sufocă sub povara propriilor sale forțe de producție și produse, pe care ea nu le poate folosi, și stă, neputincioasă în fața contradicției absurde că producătorii nu pot consuma pentru că lipsesc consumatorii. Forța de extindere a mijloacelor de producție sfărîmă cătușele pe care i le-a pus modul de producție capitalist. Eliberarea lor de aceste cătușe este singura condiție prealabilă a unei dezvoltări neîntrerupte și din ce în ce mai rapide a forțelor de producție și, în consecință, a creșterii practic nelimitate a producției însăși. Dar nu numai atât. Treccrea mijloacelor de producție în proprietate socială înlătură nu numai actuala frînare artificială a producției, ci și irosirea și distrugerea efectivă a forțelor de producție și a produselor, care înșoțesc astăzi în mod inevitabil producția și care ating punctul culminant în timpul crizelor. În afară de aceasta, ea eliberează și pune la dispoziția colectivității o mare masă de mijloace de producție și de produse, prin înlăturarea risipei stupide pe care o implică luxul actualelor clase dominante și al reprezentanților lor politici. Posibilitatea de a asigura tuturor membrilor societății, cu ajutorul producției sociale, condiții materiale de existență nu numai pe deplin îndesulătoare și pe zi ce trece mai îmbelșugate, dar care să le garanteze și o dezvoltare și manifestare deplină și liberă

a aptitudinilor lor fizice și spirituale, această posibilitate există acum pentru prima oară, dar ea există*.

Prin luarea în stăpînire a mijloacelor de producție de către societate, producția de mărfuri este înlăturată și, o dată cu aceasta, este înlăturată și dominația produsului asupra producătorului. Anarhia din cadrul producției sociale este înlocuită prin organizarea planificată, conștientă. Lupta pentru existența individuală ia sfîrșit. Abia prin aceasta omul se desparte, într-un anumit sens, definitiv de regnul animal și trece, de la condiții de existență animalice, la condiții cu adevărat omenești. Condițiile de viață înconjurătoare, care i-au dominat pînă acum pe oameni, trec acum sub dominația și controlul oamenilor, care devin, pentru prima oară, stăpînii conștienți, adevărați ai naturii, pentru că devin stăpînii propriei lor vieți sociale. Legile propriei lor activități sociale, care pînă acum li se opuneau oamenilor ca niște legi naturale străine de ei și care îi dominau, vor fi folosite de acum înainte de oameni în deplină cunoștință de cauză și, prin aceasta, vor fi dominate de ei. Viața socială a oamenilor, care pînă acum li se opunea, ca ceva impus de natură și istorie, devine acum un act liber al lor. Forțele obiective, străine, care dominau pînă acum istoria, trec sub controlul oamenilor înșiși. Abia din acest moment oamenii își vor făuri, pe deplin conștienți, propria lor istorie, abia din acest moment cauzele sociale puse în mișcare de ei vor avea în chip precumpănitor și în măsură tot mai mare efectele voite de ei. Este saltul omenirii din imperiul necesității în imperiul libertății.

*

* * *

În concluzie, să rezumăm pe scurt-expunerea noastră:
I. *Societatea medievală*: mică producție individuală. Mij-

* Cîteva cifre ne pot da o idee aproximativă despre enorma forță de extindere a mijloacelor de producție moderne, chiar și în condițiile asupririi capitaliste. După calcule făcute de Giffen¹⁴⁸, averea totală a Marii Britanii și a Irlandei atingea în cifre rotunde:

în 1814	2 200 de milioane l. st.	=	44 miliarde mărci
" 1865	6 100 "	=	122 "
" 1875	8 500 "	=	170 "

Cît privește distrugerea de mijloace de producție și de produse în timpul crizelor, la Congresul al doilea al industrișilor germani, ținut la Berlin la 21 februarie 1878¹⁴⁹, s-a stabilit că pierderea totală suferită în timpul ultimului crah numai de industria germană a fierului se ridică la 455 000 000 de mărci.

loace de producție destinate uzului individual, de aceea primitive, greoaie, mărunte și de o eficacitate foarte redusă. Producție destinată consumului nemijlocit, fie al producătorului însuși, fie al stăpînului său feudal. Numai acolo unde producția realizează un surplus de produse peste acest consum, acest surplus este pus în vânzare și ia calea schimbului : producția de mărfuri se află, prin urmare, abia în faza incipientă, dar ea poartă deja în sine, în germene, *anarhia din producția socială*.

II. *Revoluția capitalistă* : transformarea industriei mai întii prin mijlocirea cooperăției simple și a manufacturii. Concentrarea mijloacelor de producție, pînă acum risipite, în mari ateliere ; și, în consecință, transformarea lor din mijloace de producție individuale în mijloace de producție sociale — o transformare care în linii generale nu afectează forma schimbului. Vechile forme de însușire rămîn în vigoare. Apare *capitalistul* : în calitate sa de proprietar al mijloacelor de producție, el își însușește și produsele, transformîndu-le în mărfuri. Producția a devenit un act social ; schimbul însă și o dată cu el și însușirea produselor rămîn acte individuale, acte ale unor indivizi izolați : *produsul muncii sociale este însușit de capitalist*. Aceasta constituie contradicția fundamentală, din care izvorăsc toate celelalte contradicții în care se mișcă societatea actuală și pe care marea industrie le scoate la iveală.

A. Separarea producătorului de mijloacele de producție. Condamnarea muncitorului la muncă salariată pe viață. *Contradicția dintre proletariat și burghezie*.

B. Manifestare tot mai puternică și acțiune sporită a legilor care domină producția de mărfuri. Concurență acerbă. *Contradicția dintre organizarea socială din fiecare fabrică în parte și anarhia socială din producție luată în ansamblul ei*.

C. Pe de o parte, perfecționarea mașinilor, care devine, din cauza concurenței, un imperativ pentru fiecare fabricant și înseamnă totodată punerea în disponibilitate a unui număr tot mai mare de muncitori : apariția *armatei industriale de rezervă*. Pe de altă parte, extinderea nelimitată a producției, de asemenea devenită un imperativ impus de concurență fiecărui fabricant. De ambele părți — o dezvoltare nemaipomenită a forțelor de producție, ofertă care depășește cererea, supraproducție, suprasaturare a piețelor, crize care se repetă din zece în zece ani, un cerc vicios :

de o parte — surplus de mijloace de producție și de produse ; de alta — surplus de muncitori rămași fără lucru și fără mijloace de existență ; dar aceste două pîrghii ale producției și ale bunăstării sociale nu se pot reuni, deoarece forma capitalistă a producției nu permite forțelor de producție să acționeze și produselor să circule decât cu condiția transformării lor prealabile în capital ; or, tocmai acest lucru îl împiedică propria lor supraabundență. Această contradicție a luat proporțiile unei aberații : *modul de producție se răzvrătește împotriva formei de schimb*. Burghezia se dovedește incapabilă de a mai conduce propriile ei forțe de producție sociale.

D. Recunoașterea parțială a caracterului social al forțelor de producție, impusă capitaliștilor înșiși. Luarea în stăpînire a marilor organisme de producție și de comunicație, mai întii de către *societăți pe acțiuni*, apoi de către trusturi și în cele din urmă de către *stat*. Burghezia se dovedește a fi o clasă de prisos ; toate funcțiunile ei sociale sînt îndeplinite acum de funcționari salariați.

III. *Revoluția proletară*, rezolvarea contradicțiilor : proletariatul cucerește puterea politică și în virtutea acestei puteri transformă mijloacele de producție sociale, care scapă din mîinile bîrgheziei, în proprietate a întregii societăți. Prin acest act el eliberează mijloacele de producție de caracterul de capital pe care-l aveau pînă acum și dă caracterului lor social libertate deplină de a se afirma. Acum devine posibilă o producție socială după un plan dinainte stabilit. Dezvoltarea producției face ca existența pe viitor a diferitelor clase sociale să devină un anacronism. În măsura în care dispăre anarhia în producția socială dispăre treptat și autoritatea politică a statului. Astfel, oamenii, în sfîrșit stăpîni pe propria lor existență socială, devin totodată stăpîni naturii, propriii lor stăpîni, devin liberi.

A înfăptui acest act de eliberare a omenirii este menirea istorică a proletariatului contemporan. A cerceta condițiile istorice și, prin aceasta, însăși natura acestui act, a face astfel din clasa chemată să înfăptuiască acest act, azi asuprită, o clasă conștientă de condițiile și natura propriei ei acțiuni este sarcina socialismului științific, care este expresia teoretică a mișcării proletare.

Karl Marx

[Despre „Mizeria filozofiei”¹⁵⁰]

„Mizeria filozofiei” a lui Karl Marx a văzut lumina tiparului în 1847, la scurtă vreme după apariția lucrării „Contradicții economice” a lui Proudhon¹⁵¹, intitulată în subtitlu „Filozofia mizeriei”. Ceea ce ne-a determinat să reedităm „Mizeria filozofiei”, a cărei primă ediție este epuizată, a fost faptul că această carte conține în germene teoria expusă după douăzeci de ani de muncă la „Capitalul”. Prin urmare, lectura „Mizeriei filozofiei” și a „Manifestului Partidului Comunist”, publicat în 1848 de Marx și Engels, poate servi drept introducere la studierea „Capitalului” și a lucrărilor altor socialiști contemporani care, asemenea lui Lassalle, și-au sorbit ideile din operele menționate mai sus. Dindu-și consimțământul pentru reeditarea lucrării sale în paginile ziarului nostru, Marx își exprimă, totodată, simpatia pe care ne-o poartă.

Încă câteva cuvinte cu privire la caracterul vehement al acestei polemici împotriva lui Proudhon. Pe de o parte, Proudhon, atacându-i pe economiștii oficiali recunoscuți, ca Dunoyer, academicianul Blanqui și întreaga clică de la „Journal des Économistes”¹⁵², s-a priceput să le flateze amorul propriu, și, în același timp, i-a denigrat în mod grosolan pe socialiștii și comuniștii utopiști, pe care Marx îi considera precursori ai socialismului modern. Pe de altă parte, pentru a croi drum socialismului critic și materialist, care se străduiește să facă înțeleasă dezvoltarea istorică reală a producției sociale, era necesar să se rupă brusc cu economia politică idealistă, al cărei ultim reprezentant a fost, fără ca el să-și dea seama, Proudhon.

De altfel, într-un articol publicat în ziarul berlinez „Social-Demokrat“¹⁵³ după moartea lui Proudhon, Marx a apreciat cum se cuvine calitățile deosebite ale acestui luptător, atitudinea lui curajoasă după zilele din iunie 1848 și talentul lui de scriitor politic.

Scris de K. Marx
la sfârșitul lunii martie 1880

Publicat în ziarul „L'Égalité“ nr. 12
din 7 aprilie 1880, seria a 2-a

Se tipărește după manuscris,
confruntat cu textul apărut
în ziar

Tradus din limba franceză

Karl Marx

[Chestionar pentru muncitori ¹⁶⁴]

I

- 1) În ce ramură industrială lucrați ?
- 2) Cui aparține întreprinderea în care lucrați : unor capitaliști particulari sau unei companii pe acțiuni ? Indicați numele proprietarului particular sau al directorului companiei.
- 3) Indicați numărul persoanelor angajate.
- 4) Indicați sexul și vârsta lor.
- 5) Care este vârsta minimă la care sînt admiși copiii — băieți și fete ?
- 6) Indicați numărul supraveghetorilor și al *altor funcționari*, care nu sînt muncitori salariați de rînd.
- 7) Dacă sînt folosiți ucenici și în ce număr ?
- 8) Dacă în afară de muncitorii permanenți și care lucrează în mod regulat sînt angajați și muncitori din alte părți în anumite sezoane ?
- 9) Dacă întreprinderea proprietarului vostru lucrează exclusiv sau în special pentru clienții locali, pentru întreaga piață internă sau pentru exportul în alte țări ?
- 10) În ce localitate lucrați, rurală sau urbană ?
- 11) Dacă întreprinderea în care lucrați se află într-o localitate rurală, munca pe care o prestați acolo constituie principala voastră sursă de existență, sau o completare la munca agricolă, sau se îmbină cu aceasta din urmă ?
- 12) Lucrați integral sau în cea mai mare parte manual sau cu ajutorul mașinilor ?
- 13) Vorbiți despre diviziunea muncii în întreprinderea în care lucrați.
- 14) Este folosit aburul ca forță motrice ?
- 15) Indicați numărul încăperilor de lucru, în care au loc diferite procese de producție. Descrieți acea parte a procesului de producție la care participați, nu numai din

punct de vedere tehnic, dar și din punct de vedere al încordării musculare și nervoase pe care această muncă o provoacă și al influenței generale pe care o are asupra sănătății muncitorilor.

16) Descrieți starea sanitară a încăperilor de lucru : dimensiunile (spațiul care revine fiecărui muncitor), ventilația, temperatura, văruirea pereților, starea closetelor, condițiile generale de igienă, zgomotul mașinilor, praful, umezeala etc.

17) Dacă din partea guvernului sau a municipiului există o supraveghere a stării sanitare a încăperilor de lucru ?

18) Există în întreprinderea voastră anumiți factori nocivi, care să provoace boli specifice în rîndul muncitorilor ?

19) Atelierul nu e supraîncărcat cu mașini ?

20) Dacă motoarele, mecanismele de transmisie și mașinile de lucru sînt prevăzute cu suficiente dispozitive de protecție împotriva accidentelor ?

21) Vorbiți despre accidente cele mai grave, care au dus la schilodirea sau moartea muncitorilor, petrecute de cînd lucrați.

22) Dacă lucrați în mină, arătați măsurile de protecție luate de patronul vostru pentru a asigura ventilația și a preîntîmpina exploziile și alte avarii periculoase.

23) Dacă lucrați în industria metalurgică sau de produse chimice, la căile ferate sau într-o altă ramură deosebit de periculoasă, arătați ce măsuri de protecție a luat patronul vostru.

24) Ce se folosește la iluminatul atelierului vostru : gaz, petrol etc. ?

25) Dacă în interiorul și în afara încăperilor de lucru există suficiente mijloace de salvare în caz de incendiu ?

26) În caz de accidente, este obligat patronul *prin lege* să plătească despăgubiri celui accidentat sau familiei acestuia ?

27) În caz contrar, compensează el într-un mod oarecare persoanele care suferă accidente în timpul muncii depuse pentru a-l îmbogăți pe el ?

28) În întreprinderile în care lucrați există asistență medicală ?

29) Dacă lucrați la domiciliu, descrieți starea încăperii în care lucrați ; specificați dacă folosiți numai diferite unelte de muncă sau și mici mașini ; dacă folosiți munca soției și co-

piilor voștri sau a altui personal auxiliar, adulți sau copii, bărbați sau femei; dacă lucrați pentru clienți particulari sau pentru un „întreprinzător”; dacă tratați direct cu el sau prin intermediari.

II

1) Arătați numărul obișnuit al orelor de muncă dintr-o zi și al zilelor de muncă dintr-o săptămână.

2) Arătați numărul zilelor de sărbătoare pe care le aveți în decurs de un an.

3) Câte pauze se fac în timpul unei zile de muncă?

4) Sînt fixate pauze regulate pentru luarea mesei sau aceasta se face în mod neregulat? *

5) În timpul mesei se lucrează?

6) Dacă se folosește forța aburului, indicați timpul exact cînd i se dă drumul și cînd este oprită.

7) Există muncă de noapte?

8) Indicați timpul de muncă al copiilor și al adolescenților sub 16 ani.

9) Dacă diferitele echipe formate din copii și adolescenți lucrează în schimburi în timpul zilei de muncă?

10) Dacă guvernul se îngrijește de aplicarea *dispozițiilor legale* cu privire la munca copiilor, în măsura în care asemenea dispoziții există, și dacă ele sînt respectate cu strictețe de patroni?

11) Există școli pentru copiii și adolescenții angajați în ramura voastră industrială? Dacă există, la ce ore din zi merg copiii la școală? Ce materii li se predă?

12) Acolo unde se lucrează și ziua și noaptea, cum sînt reglementate schimburile? Se folosește schimbul unei echipe de muncitori cu altă echipă de muncitori?

13) Cu cît se prelungește ziua de muncă obișnuită în perioadele de înviorare industrială?

14) Curățirea mașinilor se face de către muncitori angajați special în acest scop sau este efectuată gratuit, în timpul zilei de muncă, de muncitorii care lucrează la aceste mașini?

* La acest punct, în manuscrisul lui Charles Longuet este adăugat: „Masa se ia în incinta întreprinderii sau în afara ei?” — *Nota red.*

15) Ce dispoziții și sancțiuni există cu privire la prezentarea punctuală a muncitorilor la începutul zilei de muncă sau după pauzele pentru mese?

16) Cît timp pierdeți zilnic cu drumul de acasă la locul de muncă și cu cel de reîntoarcere acasă?

III

1) Ce sistem de angajare folosește patronul vostru? Sînteți angajați cu ziua, cu săptămîna, cu luna etc.?

2) Ce termene sînt stabilite pentru preavizul dat de patron sau pentru cererea voastră de a pleca din serviciu?

3) În caz de desfacere a contractului din vina patronului, ce sancțiuni i se aplică acestuia?

4) Dacă muncitorul este cel vinovat, ce sancțiuni i se aplică lui?

5) Dacă se folosesc la lucru ucenici, în ce condiții se încheie contractul cu ei?

6) Munca voastră este permanentă sau nepermanentă?

7) Întreprinderea voastră lucrează cu precădere în anumite sezoane sau munca este repartizată mai mult sau mai puțin egal de-a lungul întregului an? Dacă munca voastră are caracter sezonier, ce mijloace de existență aveți pentru restul timpului?

8) Cum vi se calculează salariile — pe unitate de timp sau în acord?

9) Dacă pe unitate de timp, atunci cum vi se calculează salariul — pentru orele de muncă prestate sau pe întreaga zi de muncă?

10) În cazul cînd faceți ore *suplimentare*, vi se plătește în plus și cît anume?

11) Dacă vi se plătește salariul *în acord*, arătați cum este stabilit acesta; dacă lucrați într-o ramură de producție în care cantitatea de muncă prestată se stabilește prin măsurare sau cîntărire (ca, de exemplu, în minele de cărbuni), arătați dacă patronul și subalternii lui nu recurg la înșelăciuni pentru a vă lipsi de o parte din salariu.

12) Dacă vi se plătește salariul în acord, calitatea produsului nu servește drept pretext pentru a vi se face, recurgîndu-se la înșelăciuni, rețineri din salariu?

13) Indiferent dacă salariile vi se calculează pe unitate de timp sau în acord, *la ce intervale* vi se plătesc? Cu alte

cuvinte, cît timp îi acordați credit patronului înainte de a primi plata pentru munca deja efectuată ? Cînd vi se plătește salariul — la o săptămînă, la o lună etc. ?

14) Nu ați observat dacă o asemenea întîrziere la plata salariului vă obligă să recurgeți adesea la muntele de pietate și să plătiți acolo dobînzii mari, privindu-vă în același timp de lucruri necesare, sau să cereți credit la negustori, devenind debitorii lor și, în consecință, victimele lor ?

15) Salariul se plătește direct de către „patron” sau printr-un intermediar, un „antreprenor” etc. ?

16) Dacă salariul se plătește prin „antreprenori” sau prin alți intermediari, arătați care sînt condițiile contractului vostru.

17) Arătați mărimea salariului vostru în bani pe zi sau pe săptămînă.

18) Arătați salariul ce se plătește pentru același timp de muncă femeilor și copiilor care lucrează împreună cu voi în același atelier.

19) Indicați cel mai mare și cel mai mic salariu pe zi din ultima lună.

20) Indicați cel mai mare și cel mai mic salariu în acord din ultima lună.

21) Indicați cîștigul vostru efectiv pe această perioadă, iar dacă aveți familie, și cîștigul soției și al copiilor voștri.

22) Salariul vi se plătește în bani sau parțial altfel ?

23) Dacă închiriați locuința de la patron, arătați în ce condiții. Nu vă reține el chiria din salariu ?

24) Indicați prețurile obiectelor de primă necesitate, și anume * :

a) chiria pentru locuință și condițiile de închiriere ; din cîte camere e compusă aceasta ; cîte persoane le locuiesc ; reparații și asigurări ; cumpărarea și întreținerea mobilierului ; condițiile de dormit, încălzitul, iluminatul, apa etc ;

b) hrana : piine, carne, legume (cartofi etc.) ; produse lactate, ouă, pește ; unt, ulei vegetal, untură ; zahăr, sare, condimente ; cafea, ceai, cicoare ; bere, cidru, vin etc. ; tutun ;

c) îmbrăcăminte (pentru părinți și copii) ; spălatul ; obiecte pentru igienă corporală, băi, săpun etc. ;

d) diverse cheltuieli, cum ar fi timbrele pentru scrisori, împrumuturi și taxe pentru depuneri la muntele de pietate :

* În continuare, pînă la punctul 25, textul a fost scris de Marx în limba franceză, apoi din nou în limba engleză. — *Nota red.*

taxele școlare pentru copii, plata pentru ucenicie, cumpărarea ziarelor, cărților etc. Cotizațiile pentru societățile de ajutor reciproc, pentru fondul de ajutorare a greviștilor, pentru diverse uniuni, pentru sindicate etc.;

e) cheltuieli, dacă există, legate de exercitarea profesiei voastre;

f) impozite.

25) Încercați să faceți bugetul săptămânal și anual al veniturilor voastre (și al veniturilor familiei voastre dacă aveți familie), precum și bugetul cheltuielilor voastre săptămânale și anuale.

26) Ați observat, din proprie experiență, o ridicare mai mare a prețurilor la obiectele de primă necesitate (cum ar fi chiria, prețul alimentelor etc.) decât ridicarea salariului?

27) Indicați schimbările în cuantumul salariului pe întreaga durată de timp de care vă amintiți.

28) Indicați reducerea salariului în perioada de stagnare sau de criză.

29) Indicați majorarea salariului în așa-zisele perioade de prosperitate.

30) Vorbiți despre întreruperile în muncă provocate de schimbările modei și de crizele parțiale sau generale.

31) Arătați schimbările pe care le-au suferit *prețurile la articolele produse de voi sau la serviciile pe care le prestați și, în comparație cu aceasta, arătați dacă salariul vostru s-a schimbat concomitent sau a rămas același.*

32) În timpul activității voastre au fost cazuri de concedieri ale muncitorilor din pricina introducerii mașinilor sau a altor perfecționări?

33) A scăzut sau a crescut intensitatea și durata muncii în urma dezvoltării producției mașiniste și a creșterii productivității muncii?

34) Cunoașteți oare cazuri de ridicare a salariului în urma perfecționării producției?

35) Cunoașteți cazuri când un muncitor de rînd a avut posibilitatea să nu mai muncească la vîrsta de 50 de ani și să trăiască din banii pe care i-a cîștigat ca muncitor salariat?

36) Cîți ani poate să muncească în ramura voastră industrială un muncitor cu o sănătate medie?

IV

1) Există în ramura voastră industrială sindicate și cum acționează ?

2) Cite greve au avut loc în ramura în care lucrați și pe care le cunoașteți din propria voastră experiență ?

3) Cît timp au durat aceste greve ?

4) Au fost greve parțiale sau generale ?

5) Grevele au avut drept scop o mărire a salariilor sau au constituit un mijloc de împotrivire față de reducerea lor ? Sau au fost în legătură cu durata zilei de muncă ; sau au fost provocate de alte motive ?

6) Ce rezultate au avut ?

7) Muncitorii din ramura voastră sprijină grevele muncitorilor din alte ramuri ?

8) Arătați care sînt regulile și pedepsele pentru încălcarea lor, stabilite de patronul vostru cu scopul de a-i putea conduce pe muncitorii săi salariați *.

9) Există uniuni ale patronilor organizate cu scopul de a impune muncitorilor scăderea salariilor, mărirea zilei de muncă, de a interveni în caz de grevă și în general de a impune voința lor clasei muncitoare ?

10) Cunoașteți, în decursul activității voastre în producție, cazuri cînd guvernul a abuzat de forța publică, folosind-o în interesul patronilor, împotriva muncitorilor lor ?

11) A intervenit vreodată, de cînd lucrați, acest guvern în interesul muncitorilor, împotriva încălcărilor și mașinațiilor nelegale ale patronilor ?

12) A pus oare în aplicare acest guvern legile cu privire la reglementarea muncii în fabrici, în măsura în care acestea există, împotriva patronilor ? Inspectorii de fabrici, în măsura în care aceștia există, își fac datoria cu rigurozitate ?

13) Există în întreprinderea sau în ramura în care lucrați societăți de ajutor reciproc și asistență mutuală în cazuri de accidente, boală, deces, pierdere temporară a capacității de muncă, bătrînețe etc. ?

14) Calitatea de membru al unei asemenea societăți este benevolă sau obligatorie ? Fondurile lor se află exclusiv sub controlul muncitorilor ?

* În manuscris, cuvintele care urmează sînt șterse: „în atelierul său, unde acesta deține, fără doar și poate, în mîinile sale puterea legislativă, judecătorească și executivă”. — *Nota red.*

15) În cazul cînd cotizațiile pentru aceste fonduri sînt obligatorii și se află sub controlul patronului, vă reține el aceste cotizații din salariu ? Plătește dobîndă la aceste sume ? Muncitorilor concediați sau celor care-și dau demisia li se restituie aceste cotizații ?

16) Există în ramura industrială în care lucrați întreprinderi cooperatiste muncitorești ? Cum sînt conduse ? Folosesc și ele muncitori salariați din afară, așa cum fac capitaliștii ?

17) Există în ramura industrială în care lucrați întreprinderi în care o parte din retribuție se plătește muncitorilor sub formă de salariu, iar o altă parte sub formă de așa-numite participații la profitul patronului ? Comparați venitul general al acestor muncitori cu venitul muncitorilor care nu primesc așa-zisa participație la profit. Arătați care sînt obligațiile muncitorilor în condițiile acestui sistem. Dacă li se îngăduie să participe la greve etc. sau li se îngăduie doar să fie „slugile” supuse ale patronilor lor ?

18) Care este, în general, starea fizică, intelectuală și morală a muncitorilor — bărbați și femei — care lucrează în ramura voastră industrială ?

Întocmit de K. Marx în prima jumătate a lunii aprilie 1880

Publicat în
„La Revue socialiste” nr. 4
din 20 aprilie 1880

Se tipărește după manuscris

Tradus din limbile engleză
și franceză

Karl Marx

[Introducere la ediția franceză a broșurii
lui F. Engels „Dezvoltarea socialismului
de la utopie la știință” ¹⁵⁵]

Paginile care constituie prezenta broșură au fost publicate mai întâi sub forma a trei articole în „Revue socialiste” ¹⁵⁶, extrase și traduse din recenta lucrare a lui Friedrich Engels „Revoluționarea științei” * ¹⁵⁷.

Friedrich Engels, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai socialismului contemporan, a devenit cunoscut în 1844 datorită lucrării sale „Schiță a unei critici a economiei politice”, care a apărut mai întâi în „Deutsch-Französische Jahrbücher”, editate de Marx și Ruge la Paris. În „Schiță” au fost deja formulate unele principii generale ale socialismului științific. La Manchester, unde a trăit în perioada aceea, Engels a scris în limba germană cartea „Situația clasei muncitoare din Anglia” (1845), o lucrare de seamă, a cărei importanță Marx a apreciat-o așa cum se cuvine în „Capitalul”. În perioada primei sale șederi în Anglia, ca și mai târziu la Bruxelles, el a colaborat la „Northern Star”, organul de presă oficial al mișcării socialiste, și la „New Moral World” al lui Robert Owen ¹⁵⁸.

În timpul șederii lor la Bruxelles, Engels și Marx au întemeiat Asociația comunistă a muncitorilor germani, care avea legături cu cluburile muncitorești flamande și valone. Amândoi împreună cu Bornstedt au editat „Deutsche-Brüsseler-Zeitung”. La invitația comitetului german al *Ligii celor dreپți* (de la Londra), ei au devenit membri ai acestei

* În textul introducerii la „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” publicată de P. Lafargue, a fost adăugată următoarea frază: „Ele au fost revăzute de autor, care a adus în partea a treia diferite completări, pentru a face mai inteligibilă pentru cititorul francez dezvoltarea dialectică a forțelor economice ale producției capitaliste”. — *Nota red.*

con la guerra de los Países alemanes, que duró, 19 años após, repentí a desesperar,
como bestial al pasar por esos atónitos.

Após la expresión de movimiento socialista en Alemania, los artículos en
Völkische es un documento de los artículos los más importantes. Donde la mayoría
a si reimpreso con forma de folletos al igual que el movimiento social en
Francia, el segundo está en el Reichstag alemán. La pregunta de
habilitación, la circunstancia constitucional en Francia etc.

En 1870, após unos cuantos manifiestos para London, los artículos en
el consejo general de la Internacional, en el que se había hablado
con Francia, Portugal et Italia.

La serie de diversos artículos que se publicaron en Völkische, con el título
sin ninguna

Revolución social de la sociedad, que se refiere a los artículos
teóricos recientes de W. G. Dühring en las ciencias en general et la social
en particular que se publicaron en ese momento en Francia entre los
socialistas alemanes. Los artículos de este tipo se publicaron entre los
más teóricos de la partido doctrinal de la época, que son los que se
conocen apodados con el título de una introducción al socialismo científico

Cher Lafuzes

Vali la forma de un concluziune (de la 2001) en los artículos de los
personas que se publicaron en ese momento

Final is ours

Karl Marx.

Ultima pagină a introducerii lui Karl Marx
la editia franceză a broşurii lui Friedrich Engels
„Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă”

Ligi, întemeiate de Karl Schapper după ce a fugit din Paris pentru că participase la conspirația urzită de Blanqui în 1839. De atunci Liga a fost transformată în *Liga internațională a comuniștilor*, care a renunțat la obișnuita formă a societăților secrete. Totuși, în împrejurările date, această Ligă a fost nevoită să ființeze fără știrea guvernelor. În 1847, la Congresul internațional al Ligii, care s-a ținut la Londra, Marx și Engels au fost însărcinați să întocmească „Manifestul Partidului Comunist”, publicat cu puțin înainte de revoluția din februarie și tradus aproape imediat în toate limbile europene *. În 1847 Marx și Engels și-au dat aportul la întemeierea *Asociației democratice de la Bruxelles*, o societate deschisă și internațională, în care se întâlneau reprezentanți ai radicalilor burghezi și ai muncitorilor socialiști.

După revoluția din februarie, Engels a fost unul dintre redactorii lui „*Neue Rheinische Zeitung*”, fondat de Marx la Köln și interzisă în mai 1849 de guvernul prusian. După ce a luat parte la răscoala din Elberfeld, Engels a făcut campania din Baden îndreptată împotriva prusienilor (iunie-iulie 1849) în calitate de aghiotant al lui Willich, care comanda pe atunci un batalion de voluntari ¹⁶⁹.

În 1850, la Londra, el a colaborat la „*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*”, editată de Marx și tipărită la Hamburg. În această revistă a publicat Engels lucrarea sa „*Războiul țărănesc german*”, care a apărut după 19 ani în broșură la Leipzig și a fost scoasă în trei ediții.

După renașterea mișcării socialiste din Germania, Engels a colaborat la „*Volksstaat*” și „*Vorwärts*”; lui îi aparțin cele mai însemnate articole apărute aici, din care majoritatea au fost reeditate sub formă de broșură, ca: „*Cu privire la problema socială în Rusia*”, „*Rachiul prusian în Reichstagul german*”, „*Contribuții la problema locuințelor*”, „*Bakuniștii la lucru*” și altele.

În 1870, după ce s-a mutat de la Manchester la Londra, Engels a devenit membru al Consiliului General al Interna-

* În textul publicat de P. Lafargue a fost adăugată următoarea frază: „«Manifestul Comunist» este unul dintre cele mai prețioase documente ale socialismului contemporan; el rămâne și astăzi una dintre cele mai pregnante și clare expuneri asupra dezvoltării societății burgheze și a formării proletariatului, care trebuie să pună capăt societății capitaliste; în el, ca și în «Mizeria filozofiei» a lui Marx, publicată cu un an înainte, este formulată pentru prima oară în mod limpede teoria luptei de clasă”. — *Nota red.*

ționalei, fiind însărcinat de către acesta să întrețină legătura cu Spania, Portugalia și Italia.

Ultima serie de articole pe care le-a trimis ziarului „Vorwärts” sub titlul ironic „Domnul Eugen Dühring revoluționează știința” reprezintă un răspuns la așa-zisele noi teorii ale d-lui Eugen Dühring despre știință în general și socialism în special. Engels le-a trimis spre publicare ziarului „Vorwärts”. Aceste articole au fost strinse și publicate într-o carte și s-au bucurat de un mare succes în rândul socialiștilor germani. În broșura de față dăm extrasele cele mai esențiale din partea teoretică a acestei cărți ; aceste extrase constituie, ca să spunem așa, o *introducere în socialismul științific*.

Scris de K. Marx în jurul datei
de 4—5 mai 1880

Publicat în broșura :
F. Engels. „Socialisme utopique
et socialisme scientifique”, Paris, 1880

Se tipărește după manuscris,
confruntat cu textul ediției
din 1880

Tradus din limba franceză

Karl Marx

[Introducere la programul
partidului muncitoresc francez ¹⁶⁰]

Avînd în vedere

că eliberarea clasei producătorilor înseamnă eliberarea întregii omeniri, fără deosebire de sex și rasă ;

că producătorii pot fi liberi numai atunci cînd sînt în posesiunea mijloacelor de producție ;

că mijloacele de producție le pot aparține numai sub două forme :

1) sub forma individuală, care nu a existat niciodată ca fenomen general și care e din ce în ce mai mult înlăturată de progresul industrial ;

2) sub forma colectivă, ale cărei elemente materiale și intelectuale sînt create de însăși dezvoltarea societății capitaliste ;

avînd în vedere

că o asemenea însușire colectivă poate exista numai ca rezultat al acțiunii revoluționare a clasei producătorilor — a proletariatului — organizate într-un partid politic de sine stătător ;

că o asemenea organizație trebuie obținută recurgîndu-se la toate mijloacele de care dispune proletariatul, inclusiv votul universal, care e transformat astfel dintr-un instrument de înșelăciune, cum a fost pînă acum, într-un instrument de eliberare,

muncitorii socialiști francezi, fixîndu-și drept țel final al luptei lor pe plan economic readucerea tuturor mijloacelor de producție în proprietate colectivă, au hotărît, *ca mijloc de organizare și luptă*, să ia parte la alegeri cu următorul program *minimal*.

Întocmit de K. Marx
la începutul lunii mai 1880

Publicat în ziarul „L'Égalité”
nr. 24 din 30 iunie 1880,
seria a 2-a

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba franceză

Karl Marx și Friedrich Engels

Către participanții la mitingul din Geneva
convocat în amintirea celei de-a 50-a aniversări
a Revoluției din Polonia din 1830 ¹⁶¹

Cetățeni !

După prima împărțire a țării lor, o seamă de polonezi, părăsindu-și patria, traversează Oceanul Atlantic pentru a apăra marea republică americană, de curind constituită. Kósciuszko luptă cot la cot cu Washington. În 1794, când revoluția franceză rezistă cu greu forțelor coaliției, eroica răscoală din Polonia abate pericolul care amenința această revoluție. Polonia își pierde independența, în schimb, revoluția este salvată. Polonezii învinși intră în rîndurile armatei „sanchiloților” și îi ajută să nimicească Europa feudală. În sfîrșit, în 1830, cînd țarul Nicolaie și regele Prusiei * au vrut să-și pună în aplicare planurile lor de restaurare a monarhiei legitime printr-o nouă agresiune împotriva Franței, revoluția din Polonia, pe care o sărbătorim astăzi, le-a barat calea. „La Varșovia, ordinea a fost restabilită”.

Strigătul „Trăiască Polonia!”, care a răsunit atunci în întreaga Europă apuseană, a fost nu numai expresia simpatiei și a admirației față de niște luptători patrioți înfrinși de o forță brutală, ci și un salut adresat națiunii ale cărei răscoale, atît de fatale ei însăși, au stăvilit întotdeauna ofensiva contrarevoluției, națiunii ai cărei cei mai buni dintre fii nu au încetat niciodată să opună dușmanului o rezistență armată, luptînd pretutindeni sub steagul revoluțiilor populare. Pe de altă parte, împărțirea Poloniei a întărit Sfînta Alianță, care nu era decît o mască sub care se ascundea hegemonia țarului asupra tuturor cîrmuirilor din Europa. De aceea, strigătul „Trăiască Polonia!” însemna de

* — Frederic Wilhelm al III-lea. — *Nota red.*

fapt : moarte Sfintei Alianțe, moarte despotismului militar din Rusia, Prusia și Austria, moarte dominației mongole asupra societății moderne !

Începînd din 1830, cînd, într-o măsură mai mare sau mai mică, în Franța și Anglia burghezia a luat puterea în mîinile ei, mișcarea proletară a început să se facă simțită. Încă din 1840, clasele avute din Anglia au fost nevoite să recurgă la ajutorul forței armate în lupta împotriva partidului cartist, această primă organizație de luptă a clasei muncitoare. În același timp, în ultimul colțișor independent din Polonia, la Cracovia, a izbucnit în 1846 prima revoluție politică care a proclamat revendicări socialiste¹⁶². De atunci Polonia pierde toate falsele simpatii ale Europei avute.

În 1847 se ține în secret la Londra primul Congres internațional al proletariatului¹⁶³ ; în baza unei hotărîri a acestui congres se editează „Manifestul Comunist”, care se încheie cu o nouă lozincă revoluționară : „Proletari din toate țările, uniți-vă !” Polonia și-a avut reprezentanții ei la acest congres, iar la mitingul public de la Bruxelles au aderat la rezoluțiile congresului celebrul Lelewel și partizanii lui.

În 1848 și 1849, armatele revoluționare — germane, romîne, ungare, italiene — erau pline de polonezi, care s-au distins și ca soldați de rînd și în posturi de comandă. Deși aspirațiile socialiste din acea perioadă au fost înecate în sîngele care a curs în zilele din iunie, revoluția din 1848 — lucru care nu trebuie uitat —, cuprinzînd cu flăcările ei aproape întreaga Europă, a transformat-o pentru un timp oarecare într-o *singură* comunitate, și în felul acesta a pregătit terenul pentru Asociația Internațională a Muncitorilor. Răscoala din Polonia din 1863, stîrnind protestul unanim al muncitorilor englezi și francezi împotriva crimelor internaționale ale guvernelor lor, a servit ca punct de plecare pentru Internațională, care a fost întemeiată cu participarea polonezilor izgoniți din țara lor. În sfîrșit, tot printre polonezii izgoniți și-a găsit apărători credincioși Comuna din Paris, iar după căderea acesteia era suficient să fii polonez pentru a fi împușcat din ordinul tribunalelor militare versailleze.

Așadar, în afara hotarelor patriei lor, polonezii au jucat un rol important în lupta pentru eliberarea proletariatului — ei au fost prin excelență luptătorii lui internaționali.

Acum, cînd această luptă se desfășoară chiar în rîndurile poporului polonez, ea trebuie să fie sprijinită de propagandă, de presa revoluționară, trebuie să se unească cu năzuințele fraților noștri ruși; acesta va fi un prilej în plus de a repeta vechiul strigăt: „Trăiască Polonia!”

Cu salutări frățești!

Londra, 27 noiembrie 1880

(semnături) *Karl Marx, Friedrich Engels,*
Paul Lafargue, F. Lessner,
foști membri ai Consiliului General
al Asociației Internaționale a Muncitorilor

Publicat în broșura: „Sprawozdanie
z międzynarodowego zebrania zwołanego
w 50-letnia rocznice listopadowego
powstania”. Geneva 1881

Se tipărește după textul broșurii
Tradus din limba poloneză

Karl Marx

[Scrisoare către V. I. Zasulici ¹⁶⁴]8 martie 1881
41, Maitland Park Road,
London N. W.

Scumpă cetățeană !

O boală de nervi, care revine periodic de zece ani încoace, m-a împiedicat să răspund mai devreme la scrisoarea dv. din 16 februarie. Regret că nu vă pot da un răspuns succint destinat publicației la întrebarea pe care mi-ați făcut cinstea să mi-o adresați. Cu câteva luni în urmă am promis Comitetului din Petersburg ¹⁶⁵ o lucrare cu aceeași temă. Sper, totuși, că vor fi de ajuns câteva rînduri pentru a vă risipi orice îndoială asupra confuziei privind așa-zisa mea teorie.

Analizînd geneza producției capitaliste, eu spun :

„La baza sistemului capitalist stă deci procesul de separare totală a producătorului de mijloacele de producție... Baza acestui proces o constituie *exproprierea agricultorilor*. Ea este înfăptuită în mod radical deocamdată numai în Anglia... *Toate celelalte țări din Apusul Europei* merg pe aceeași cale”. („Le Capital”, édit. française, p. 315.) ¹⁶⁶

„Inevitabilitatea istorică” a acestui proces este deci limitată *în mod riguros la țările din Apusul Europei*. Cauzele care determină această limitare sînt indicate în următorul pasaj din capitolul al XXXII-lea :

„*Proprietatea privată* bazată pe munca individuală... este înlăturată de *proprietatea privată capitalistă*, bazată pe exploatarea muncii altuia, pe munca salariată” (op. cit., p. 341) ¹⁶⁷.

În acest proces care are loc în Apus este vorba deci de *transformarea unei forme de proprietate privată într-o altă formă de proprietate privată*. Țăranii ruși însă ar trebui să *transforme proprietatea lor comună în proprietate privată*.

Analiza făcută în „Capitalul” nu oferă deci argumente nici pro, nici contra viabilității obștii rusești, dar cercetările speciale pe care le-am făcut în această problemă, și pentru care am căutat material în izvoare originale, m-au convins că această obște este punctul de sprijin al regenerării sociale a Rusiei. Dar pentru ca obștea să poată funcționa ca atare, ar trebui mai întâi să se înlătore influențele dăunătoare care o asaltează din toate părțile și apoi să i se asigure condiții normale pentru o dezvoltare liberă.

Am cinstea, scumpă cetățeană, să rămîn al dv. devotat

Karl Marx

Scris de K. Marx la 8 martie 1881

Se tipărește după manuscris

Publicat pentru prima oară
în „Arhiva K. Marx și F. Engels”,
vol. I, 1924

Tradus din limba franceză

Karl Marx și Friedrich Engels

Către președintele mitingului slavilor
convocat la 21 martie 1881 la Londra
în cinstea aniversării Comunei din Paris

Cetățeni !

Spre marele nostru regret, sîntem nevoiți să vă comunicăm că nu avem posibilitatea să participăm la mitingul dv.¹⁶⁸

Cînd Comuna din Paris a căzut în urma cruntului masacru organizat de apărătorii „ordinii”, învingătorii nu-și închipuiau nicidecum că nu vor trece nici zece ani și în îndepărtatul Petersburg se va produce un eveniment¹⁶⁹ care, în cele din urmă, va trebui să ducă în mod inevitabil, fie și după o luptă îndelungată și crîncenă, la crearea unei Comune ruse.

Ei nici nu-și închipuiau că regele Prusiei *, care prin asediul Parisului a silit burghezia guvernantă să înarmeze poporul, pregătind astfel crearea Comunei, că zece ani mai tîrziu acest rege al Prusiei va fi el însuși asediat de socialiști în capitala sa și nu-și va putea păstra tronul decît prin introducerea stării de asediu în propria sa capitală — Berlinul¹⁷⁰.

Pe de altă parte, guvernele de pe continent, care prin persecuțiile dezlănțuite după căderea Comunei au silit Asociația Internațională a Muncitorilor să renunțe la organizația ei formală exterioară și care credeau că prin decrete și legi excepționale vor putea să lichideze marea mișcare internațională a muncitorilor, aceste guverne nu-și închipuiau nicidecum că peste zece ani această mișcare muncitorească internațională, mai puternică ca oricînd, va cuprinde nu numai clasa muncitoare din Europa, ci și pe cea din America, și că lupta comună pentru interese comune împotriva dușmanului

* — Wilhelm I. — *Nota red.*

comun îi va uni pe muncitori într-o nouă Internațională, mai largă, apărută în mod spontan, care crește și depășește din ce în ce mai mult toate formele exterioare de organizare.

Așadar, Comuna, pe care puterile vechii lumi o socoteau ștersă de pe fața pământului, trăiește ! Ea este mai puternică decât oricând iar noi putem striga împreună cu voi : „Trăiască Comuna !”

Scris de K. Marx și F. Engels
la 21 martie 1881

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba engleză

Publicat pentru prima oară în ziarul
„Pravda” nr. 308 din 7 noiembrie 1933

Karl Marx și Friedrich Engels

Scrisoare către redactorul ziarului „Daily News”

Stimate domn,

În numărul de astăzi al ziarului „Daily News”, într-un articol intitulat „Prigonirea gazetei «Freiheit»”, se afirmă că acel număr al respectivei gazete în care a fost publicat un articol cu privire la moartea împăratului Rusiei * „cuprindea și unele aluzii cu privire la autorul misteriosului atentat asupra palatului lordului-maior”. Cum această afirmație poate fi interpretată într-un sens cu totul contradictoriu conținutului articolului amintit, în timp ce acest articol nu are nici o contingență cu articolul referitor la evenimentele din Petersburg, și cum redactorul acestei gazete, d-l Most, în momentul de față nu se poate apăra singur în presă, vă rugăm să publicați următoarea traducere textuală a tot ceea ce s-a spus în numărul amintit din „Freiheit” în legătură cu „misteriosul atentat asupra palatului lordului-maior”.

„Freiheit”, 19 martie 1881 :

„Miercuri seara, o mină «necunoscută» a pus în fața palatului lordului-maior din City un pachet cu praf de pușcă în greutate de aproximativ 15 pfunzi, căruia i s-a dat foc la un capăt, dar «întâmplător» un polițist a observat acest lucru și a fost destul de curajos ca să stingă focul. Nu înțelegem ce scop se urmărea prin provocarea acestei explozii. În orice caz, poliția internațională a știut, după cât se pare, cum să exploateze acest fapt, deoarece în seara următoare guvernul a fost interpelat în

* — Alexandru al II-lea. — *Nota red.*

parlament în privința măsurilor pe care are de gând să le ia împotriva bandelor socialiste care s-au aciuat la Londra. Ministrul de interne însă nu a găsit nimic mai bun de făcut decât să ridice din umeri. Asta a fost tot ce a primit poliția internațională drept rasplată pentru strădaniile ei.

Scris de K. Marx și F. Engels
la 31 martie 1881

Publicat în ziarul „The Daily News”
din 1 aprilie 1881

Se tipărește după manuscris,
confruntat cu textul apărut
în ziar

Tradus din limba engleza

Friedrich Engels

Salariu echitabil
pentru o zi de muncă echitabilă ¹⁷¹

Aceasta a fost lozinca mișcării muncitorești engleze în decursul ultimilor cincizeci de ani. Ea a făcut un bun serviciu în perioada dezvoltării trade-unionurilor, după abrogarea, în 1824, a infamelor legi cu privire la asociații ¹⁷², și a jucat un rol și mai important în perioada glorioasei mișcări cartiste, când muncitorii englezi au pășit în fruntea clasei muncitoare din Europa. Dar vremurile se schimbă și multe din lucrurile care în urmă cu cincizeci sau chiar cu treizeci de ani erau de dorit și necesare, acum au devenit perimate și ar fi cu totul deplasate. Oare nu așa stau lucrurile și cu această veche lozință, aureolată de timp?

Salariu echitabil pentru o zi de muncă echitabilă? Dar ce înseamnă salariu echitabil și ce înseamnă zi de muncă echitabilă? Cum sînt ele stabilite de legile sub al căror imperiu trăiește și se dezvoltă societatea modernă? Pentru a da un răspuns la această întrebare trebuie să ne adresăm nu științei moralei sau a dreptului și nu noțiunilor sentimentale de umanitate, echitate sau chiar caritate. Ceea ce este echitabil din punctul de vedere al moralei sau chiar al dreptului poate fi cu totul inequitabil pe plan social. O singură știință poate stabili ce este echitatea sau inequitatea socială, și anume știința care tratează despre factorii materiali ai producției și ai schimbului — știința economiei politice.

Ce înțelege economia politică prin salariu echitabil și prin zi de muncă echitabilă? Pur și simplu cuantumul salariului și durata și intensitatea zilei de muncă, care sînt determinate de concurența dintre patron și muncitor pe piața liberă. Și ce reprezintă ele dacă pornim de la această definiție?

Salariu echitabil în condiții normale este suma de care e nevoie pentru a asigura muncitorului mijloacele de subzis-

tență necesare pentru întreținerea capacității sale de muncă și pentru perpetuarea sa, corespunzător nivelului de trai în situația lui și din țara respectivă. În condițiile oscilațiilor producției, cuantumul efectiv al salariului poate fi când mai mare, când mai mic decît această sumă; în condiții normale însă, această sumă trebuie să fie rezultanta medie a tuturor abaterilor.

O zi de muncă echitabilă reprezintă durata zilei de muncă și intensitatea muncii efective, în condițiile cărora muncitorul își cheltuiește complet forța de muncă în cursul unei zile, dar și-o cheltuiește în așa fel, încît să nu-și prejudicieze capacitatea de a presta aceeași cantitate de muncă și a doua zi, și în zilele următoare.

Așadar, tranzacția constă în următoarele: muncitorul oferă capitalistului întreaga sa forță de muncă pe o zi, adică cantitatea pe care o poate oferi fără a face imposibilă reînnoirea continuă a tranzacției. El primește în schimb exact atîtea, și nu mai multe, obiecte necesare traiului de cîte are nevoie pentru ca această tranzacție să se poată repeta zilnic. Muncitorul dă atît de mult, iar capitalistul dă atît de puțin cît permite natura tranzacției. Iată care este această echitate extrem de originală.

Dar să analizăm mai în amănunt. Întrucît, potrivit economiei politice, salariul și ziua de muncă sînt determinate de concurență, echitatea cere, evident, ca ambele părți să fie puse de la bun început în condiții egale. Or, nu așa se petrec lucrurile în realitate. Dacă capitalistul nu ajunge la o înțelegere cu muncitorul, el poate aștepta, trăind din capitalul său. Muncitorul nu are această posibilitate. În afara salariului el n-are alte mijloace de trai, și de aceea e silit să ia de lucru atunci, acolo și în condițiile în care îl poate primi. Muncitorul se află de la bun început în condiții de luptă nefavorabile. Foamea îl pune într-o situație extrem de dezavantajoasă. Or, potrivit economiei politice a clasei capitaliștilor, tocmai aceasta constituie culmea echității.

Dar asta încă nu-i nimic. Introducerea forței mecanice și a mașinilor în noi întreprinderi, precum și perfecționarea mașinilor și extinderea folosirii lor în întreprinderile unde erau deja folosite, lasă fără lucru un număr din ce în ce mai mare

de „brațe” *, și aceasta se produce cu mult mai repede decât pot fi absorbite și pot găsi din nou de lucru în fabricile din țară „brațele” înlăturate. Aceste „brațe” concediate formează o adevărată armată industrială de rezervă, de care se folosește capitalul. Dacă în industrie situația este proastă, muncitorii pot să moară de foame, să cerșească, să fure sau să intre în casele de muncă; dacă situația în industrie este bună, ei se află oricând la îndemână pentru extinderea producției; și atita timp cât pînă și ultimul dintre bărbații, femeile și copiii care formează această armată de rezervă își găsește de lucru — ceea ce se întîmplă numai în perioade de supraproducție excesivă —, concurența acestei armate de rezervă va face să scadă salariul și însăși existența ei va face să se întărească puterea capitalului în lupta lui împotriva muncii. În competiția cu capitalul, munca nu numai că e pusă într-o situație dezavantajoasă, dar trebuie să tîrască după ea ghiuleaua de fier care-i atîrnă de picioare. Totuși, potrivit economiei politice a capitaliștilor, acest lucru este echitabil.

Dar să vedem din ce fond plătește capitalul acest salariu atit de echitabil. Firește că din capital. Dar capitalul nu produce valoare. Munca este, în afară de pămînt, singura sursă de avuție; capitalul însuși nu este altceva decât produsul acumulat al muncii. Așadar, munca este retribuită din însăși muncă și muncitorul este plătit din propriul său produs. În conformitate cu ceea ce noi numim în mod obișnuit echitate, salariul muncitorului ar trebui să corespundă produsului muncii sale. Dar, potrivit economiei politice, aceasta n-ar fi echitabil. Dimpotrivă, produsul muncii muncitorului revine capitalistului, iar muncitorul nu primește din el mai mult decât îi este absolut necesar pentru trai. Astfel, ca urmare a acestei competiții deosebit de „echitabile”, produsul celor ce muncesc se acumulează inevitabil în mîinile celor care nu muncesc și devine în mîinile lor cea mai puternică armă de înrobire chiar a celor care l-au produs.

Salariu echitabil pentru o zi de muncă echitabilă! Multe ar fi de spus și despre ziua de muncă echitabilă, a cărei echitate e aidoma echității salariului. Dar lăsăm asta pentru altă dată. Din cele arătate rezultă clar că această veche lozincă

* În original: „hände” (este vorba de „brațe de muncă”, „muncitori”).
— Nota red.

s-a perimat și nu mai e cîtuși de puțin valabilă în zilele noastre. Echitatea economiei politice, în măsura în care aceasta formulează just legile care guvernează societatea actuală, această echitate este în întregime de o singură parte — de partea capitalului. Să îngropăm deci pe vecie vechea lozincă și s-o înlocuim prin alta :

Mijloacele de muncă — materiile prime, fabricile, mașinile — în proprietatea muncitorilor înșiși !

Scris de F. Engels la 1—2 mai 1881

Publicat ca articol de fond în nr. 1
al ziarului „The Labour Standard”
(Londra) din 7 mai 1881

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba engleză

Friedrich Engels

Sistemul muncii salariate

În articolul precedent am examinat lozinca „salariu echitabil pentru o zi de muncă echitabilă”, lozincă aflată de multă vreme la mare cinste, și am ajuns la concluzia că, în condițiile sociale actuale, salariul cel mai echitabil corespunde inevitabil celei mai inechitabile repartiții a produsului muncii muncitorului, întrucît cea mai mare parte a acestui produs intră în buzunarul capitalistului, iar muncitorul e silit să se mulțumească numai cu o parte care să-i dea posibilitatea să-și întrețină capacitatea de muncă și să se perpetueze.

Aceasta este o lege a economiei politice, sau, cu alte cuvinte, legea actualei organizări economice a societății, o lege mai puternică decît toate legile engleze scrise și nescrise luate la o parte, inclusiv Curtea de justiție a lordului-cancelar¹⁷³. Atîta timp cît societatea este împărțită în două clase opuse: pe de o parte, capitaliștii, care au monopolizat toate mijloacele de producție — pămîntul, materiile prime, mașinile —, pe de altă parte, oamenii muncii, muncitorii, lipsiți de orice proprietate asupra mijloacelor de producție, care nu dispun de nimic altceva în afara propriei lor forțe de muncă; atîta timp cît va dăinui această organizare socială, legea salariului va rămîne atotputernică și în fiecare zi va făuri lanțuri care-l vor prefăce pe muncitor într-un rob al propriului său produs, monopolizat de capitalist.

Trade-unionurile engleze luptă de aproape șaiszeci de ani împotriva acestei legi — și care e rezultatul? Au reușit ele să elibereze clasa muncitoare de înrobirea în care o ține capitalul, acest produs al propriilor ei mâini? Au dat ele posibilitate măcar unei părți a clasei muncitoare să se ridice din situația de robi salariați, să devină proprietari ai propriilor lor mijloace de producție — ai materiilor prime, instrumen-

telor, mașinilor pe care le folosesc în producție — și să devină astfel posesorii produsului propriei lor munci? Precum bine se știe, ele nu numai că n-au făcut acest lucru, dar nici n-au încercat vreodată să-l facă.

Departate de noi gîndul de a afirma că trade-unionurile sînt inutile pentru că n-au făcut acest lucru. Dimpotrivă, atît în Anglia cît și în oricare altă țară industrială, trade-unionurile sînt necesare clasei muncitoare în lupta ei împotriva capitalului. Cuantumul mediu al salariului este egal cu suma obiectelor de primă necesitate, suficiente pentru ca muncitorii dintr-o țară să poată să se perpetueze și să ducă o existență corespunzătoare nivelului de trai din această țară. Acest nivel de trai poate fi foarte diferit pentru diferite pături ale muncitorimii. Marele merit al trade-unionurilor este că, luptînd pentru menținerea la un anumit nivel a cuantumului salariului și pentru reducerea zilei de muncă, ele caută să mențină nivelul de trai și să-l ridice. În cartierul East-End din Londra sînt numeroase întreprinderi în care munca este tot atît de calificată și tot atît de grea ca și munca pietrarilor și a calfelor lor, și, cu toate acestea, acolo se primește un salariu egal cu abia jumătate din salariul acestora. De ce? Pur și simplu pentru că o organizație puternică permite unui grup să mențină ca normă un nivel de trai relativ ridicat, care își găsește expresia în salariu, pe cînd celălalt grup, slab și neorganizat, este silit să îndure escrocheriile nu numai inevitabile, ci și arbitrare ale patronilor : nivelul lui de trai scade din ce în ce mai mult, el se deprinde să trăiască dintr-un salariu tot mai mic, iar salariul lui scade, firește, pînă la nivelul pe care s-a resemnat să-l accepte.

Așadar, legea salariului nu e nicidecum o lege care acționează invariabil și rectiliniu. În anumite limite, ea nu este de loc implacabilă. Întotdeauna (cu excepția perioadelor de profundă depresiune) există pentru fiecare ramură de producție o anumită amplitudine a oscilațiilor în limitele căreia cuantumul salariului poate suferi schimbări ca urmare a luptei dintre cele două părți care se înfruntă. Salariul se stabilește în fiecare caz în parte prin tocmeală, iar la tocmeală cel care opune o rezistență mai îndelungată și mai înverșunată are mai multe șanse de a primi mai mult decît i se cuvine. Dacă un muncitor încearcă de unul singur să încheie o tranzacție cu capitalistul, el este ușor de biruit și nevoit să rămînă la cheremul dușmanului ; numai atunci cînd muncitorii dintr-o întreagă ramură de producție constituie o organizație

puternică și adună cu forțe unite un fond bănesc care să le permită ca, în caz de nevoie, să susțină o luptă împotriva patronilor lor, și datorită acestui lucru pot intra în tratative ca o forță organizată cu acești patroni — atunci, și numai atunci au ei șanse de a primi fie și suma mizeră care în orînduirea economică a societății actuale este denumită salariu echitabil pentru o zi de muncă echitabilă.

Legea salariului nu este încălcată prin lupta pe care o duc trade-unionurile. Dimpotrivă, ea se realizează datorită presiunii exercitate de ele. Fără mijloacele de rezistență pe care le oferă trade-unionurile, muncitorul n-ar primi nici măcar atît cît trebuie să primească potrivit legilor sistemului muncii salariate. Numai amenințarea pe care o reprezintă trade-unionurile pentru capitalist îl poate sili pe acesta să plătească întreaga valoare de piață a forței de muncă a muncitorului său. Vreți dovezi? Comparați salariul plătit membrilor marilor trade-unionuri cu salariul care se plătește în numeroasele întreprinderi mici din East-Endul londonez, această mocirlă de neagră mizerie.

Așadar, trade-unionurile nu desfășoară ofensiva împotriva sistemului muncii salariate. Degradarea economică a clasei muncitoare nu este determinată de un salariu ridicat sau scăzut, — această degradare constă în faptul că, în loc să primească în schimbul muncii sale întregul produs al acestei munci, clasa muncitoare trebuie să se mulțumească numai cu o parte din propriul său produs, denumită salariu. Capitalistul acaparează întregul produs (plătind din el muncitorului), pentru că el este proprietarul mijloacelor de muncă. Și, de aceea, adevărata eliberare a clasei muncitoare nu e posibilă atîta timp cît ea nu va lua în stăpînire toate mijloacele de muncă — pămîntul, materiile prime, mașinile etc. — și, totodată, **întregul produs al propriei sale munci.**

Scris de F. Engels la 15—16 mai 1881

Publicat ca articol de fond în nr. 3
al ziarului „The Labour Standard”
(Londra) din 21 mai 1881

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba engleză

Friedrich Engels

Trade-unionurile

I

În numărul trecut al ziarului am examinat activitatea trade-unionurilor ca forță care în lupta cu patronii contribuie la înfăptuirea legii economice a salariului. Revenim la acest subiect, întrucît este cît se poate de important ca clasa muncitoare în ansamblul ei să-l înțeleagă bine.

Presupunem că astăzi nu mai trebuie să explicăm nici unui muncitor englez că atît fiecare capitalist în parte, cît și clasa capitaliștilor în ansamblu sînt interesați să scadă cît mai mult salariul. Produsul muncii se împarte, după scăderea tuturor cheltuielilor, așa cum a dovedit în mod incontestabil David Ricardo, în două părți : o parte reprezintă salariul muncitorului, iar cealaltă profitul capitalistului. Dar, întrucît acest produs net al muncii reprezintă în fiecare caz în parte o mărime determinată, este clar că partea denumită profit nu poate fi sporită fără să se micșoreze partea care se numește salariu. A nega că capitalistul este interesat în micșorarea salariului echivalează cu a afirma că el n-ar fi interesat în sporirea profitului lui.

Știm foarte bine că există alte mijloace pentru a spori temporar profitul, dar acestea nu schimbă legea generală, și de aceea nu e necesar să ne ocupăm de ele aici.

Cum pot capitaliștii să reducă salariul dacă mărimea salariului este condiționată de o lege social-economică anumită, bine definită? Legea economică a salariului există și este de necontestat. Dar, după cum am văzut, ea este elastică, și această elasticitate are două aspecte. Nivelul salariului dintr-o anumită ramură de producție poate fi scăzut fie direct, deprinzînd treptat pe muncitorii din această ramură cu un nivel de trai mai scăzut, fie indirect, măriind numărul orelor de muncă într-o zi (sau intensitatea muncii în cursul aceiași număr de ore de muncă) fără ridicarea salariului.

Fiecare capitalist în parte este interesat să-și sporească profitul prin scăderea salariului muncitorilor săi, iar acest interes este stimulat în și mai mare măsură de concurența dintre capitaliștii din cadrul aceleiași ramuri de producție. Fiecare dintre ei caută să vîndă mai ieftin decît concurenții săi, iar pentru a nu-și sacrifica nimic din profitul lor, trebuie să se străduiască să scadă salariul. Așadar, presiunea asupra cuantumului salariului, exercitată de fiecare capitalist în propriul său interes, se înzecește ca urmare a concurenței dintre ei. Ceea ce înainte nu însemna decît încasarea unui profit mai mare sau mai mic devine acum o necesitate.

Muncitorii neorganizați nu dispun de nici un mijloc de împotrivire eficace față de această permanentă și neîncetată presiune. De aceea, în ramurile de producție în care muncitorii nu sînt organizați, salariul are o tendință permanentă de scădere, iar durata zilei de muncă — o tendință permanentă de creștere. Acest proces se desfășoară lent, dar progresiv și sigur. Perioadele de înflorire îl pot uneori opri, în schimb, perioadele de stagnare industrială îl intensifică și mai mult. Muncitorii se deprind treptat cu un nivel de trai din ce în ce mai scăzut. În timp ce durata zilei de muncă se apropie într-o măsură tot mai mare de limita maximă posibilă, salariul se apropie tot mai mult de minimul absolut — de suma sub care muncitorului îi este absolut imposibil să trăiască și să se perpetueze.

O abatere temporară de la această regulă s-a observat la începutul acestui secol. Extinderea rapidă a folosirii aburului și mașinilor n-a reușit să țină pasul cu creșterea și mai rapidă a cererii de produse realizate cu ajutorul lor. Salariul în aceste ramuri de producție, cu excepția salariului copiilor din casele de muncă vînduți fabricanților, era, de regulă, ridicat; retribuirea muncii manuale calificate, de care capitaliștii nu se puteau dispensa, era foarte ridicată; salariul pe care îl primeau în mod obișnuit vopsitorul, mecanicul, lucratorul la tunsul catifelei, țesătorul care se folosea de selfactorul manual pare astăzi fabulos. În același timp, în ramurile industriale în care muncitorii erau înlăturați de mașini, ei erau condamnați la o moarte lentă prin inaniție. Dar mașinile nou inventate au început să înlocuiască treptat pe muncitorii bine retribuiți; au fost inventate mașini care produceau mașini, și încă într-o asemenea cantitate, încît oferta de mărfuri produse cu ajutorul mașinilor nu numai că a reușit să acopere cererea, dar a început s-o și depășească. Cînd încheierea

păcii generale din 1815 a restabilit comerțul regulat, au început perioade cu o durată de zece ani în care înflorirea alterna cu supraproducția și cu panica comercială. Condițiile relativ favorabile pe care muncitorii reușiseră să le păstreze din perioada de înflorire și, poate, chiar le îmbunătățiseră într-o oarecare măsură în perioada de supraproducție excesivă le-au fost răpite acum, în perioada de stagnare industrială și de panică; și curînd populația industrială din Anglia a fost supusă acțiunii legii generale potrivit căreia salariul muncitorilor neorganizați tinde permanent să scadă pînă la minimul absolut.

Intrarea în luptă a trade-unionurilor, recunoscute prin lege în 1824, a avut loc într-un moment cit se poate de potrivit. Capitaliștii sînt întotdeauna organizați. În majoritatea cazurilor, ei nu au nevoie nici de uniuni formale, nici de statute, nici de împuterniciți etc. Numărul lor mic în comparație cu muncitorii, faptul că ei formează o castă deosebită, relațiile mondene și de afaceri pe care le întretin în permanență suplinesc toate acestea. Numai cu timpul, cînd o ramură a producției industriale devine predominantă într-o întreagă regiune, cum ar fi, de pildă, industria bumbacului din Lancashire, apare necesitatea unui trade-union organizat al capitaliștilor. Muncitorii însă nu se pot lipsi de la bun început de o organizație puternică cu un statut bine definit și care să aibă persoane împuternicite și comitete împuternicite. Legea din 1824 a legalizat aceste organizații. De atunci muncitorii au devenit o forță în Anglia. Ei au încetat să mai fie o masă neputincioasă și dezbinată ca mai înainte. Forței pe care ți-o dă unirea și activitatea comună i s-a adăugat în curînd forța unei case destul de pline, a „fondului de rezistență”, după denumirea plastică pe care i-au dat-o frații noștri francezi. Starea de lucruri s-a schimbat de îndată cu totul. A-și permite să reducă salariul sau să prelungească ziua de muncă a devenit un lucru riscant pentru capitalist.

De aici atacurile înverșunate ale clasei capitaliștilor din acea vreme împotriva trade-unionurilor. Capitaliștii au socotit dintotdeauna practica străveche a asupririi neîngrădite a clasei muncitoare ca un drept și privilegiu legal al lor. Acum s-a pus capăt acestei situații. Nu e de mirare deci că ei și-au exprimat cu glas tare indignarea și au considerat că drepturile lor de proprietate au fost prejudiciate cel puțin în aceeași măsură în care consideră astăzi că li s-a făcut acest lucru landlorzii irlandezi ¹⁷⁴.

Experiența luptei duse timp de șase decenii i-a făcut pe capitaliști ceva mai înțelepți. Trade-unionurile au devenit acum instituții recunoscute, iar activitatea lor ca unul din regulatorii salariului este recunoscută în aceeași măsură în care e recunoscut faptul că legile industriale acționează ca un regulator al duratei zilei de muncă. Mai mult decât atât, fabricanții din industria bumbacului din Lancashire au învățat ei înșiși în ultima vreme câte ceva de la muncitori și acum știu, când le convine, să organizeze o grevă nu mai prost, ba poate chiar mai bine decât trade-unionurile.

Așadar, activitatea trade-unionurilor are ca rezultat faptul că legea salariului este respectată în pofida voinței patronilor, că muncitorii din ramurile de producție bine organizate au posibilitatea să obțină, măcar cu aproximație, retribuirea în întregime a valorii forței de muncă pe care ei o cedează patronului; că, cu ajutorul legilor statului, ziua de muncă se menține cel puțin în limitele duratei maxime, peste care forța de muncă se uzează înainte de vreme. Aceasta este însă limita maximă a ceea ce pot spera să obțină trade-unionurile în actuala lor organizare, și încă cu prețul unei lupte permanente, cu o uriașă cheltuire de forțe și mijloace; în afară de aceasta, oscilațiile în mersul producției, care au loc cel puțin o dată la zece ani, fac să se năruie într-o clipă tot ceea ce fusese cucerit, și lupta trebuie luată de la capăt. E un cerc vicios, din care nu există ieșire. Clasa muncitoare rămîne ceea ce a fost și cum nu se temeau s-o numească strămoșii noștri cartiști — o clasă de robi salariați. Oare acesta trebuie să fie rezultatul final al tuturor acestor eforturi, sacrificii și suferințe? Acesta trebuie să rămînă oare pentru totdeauna țelul suprem al muncitorilor englezi? Sau clasa muncitoare din Anglia trebuie, în sfîrșit, să încerce să se smulgă din acest cerc vicios și să găsească ieșirea în mișcarea îndreptată spre desființarea a însuși sistemului muncii salariate?

Într-un articol următor vom examina rolul trade-unionurilor ca organizatori ai clasei muncitoare.

II

Pină acum am examinat funcțiile trade-unionurilor numai în măsura în care ele contribuie la reglementarea cuantumului salariului și asigură muncitorului în lupta sa împotriva capi-

talului unele mijloace de rezistență. Această latură a problemei nu epuizează însă subiectul nostru.

Am vorbit despre lupta muncitorului împotriva capitalului. Lupta aceasta există, oricît ar încerca s-o conteste apologeții capitalului. Ea va exista atîta timp cît scăderea salariilor va rămîne mijlocul cel mai ușor și cel mai sigur de sporire a profitului, mai mult, atîta timp cît va exista însuși sistemul muncii salariate. Însăși existența trade-unionurilor constituie o dovadă suficientă a acestui fapt; pentru ce au fost ele create dacă nu pentru a lupta împotriva silnicilor capitalului? În zadar se estompează fondul problemei. Faptul flagrant că societatea actuală se împarte în esență în două mari clase antagoniste — în capitaliști, posesori ai tuturor mijloacelor necesare pentru a munci, pe de o parte, și în muncitori, care nu posedă nimic în afară de propria lor forță de muncă, pe de altă parte — nu poate fi ascuns sub nici o frazeologie dulceagă. Produsul muncii clasei muncitoare trebuie împărțit între ambele clase, iar din cauza acestei împărțiri se desfășoară o luptă permanentă. Fiecare dintre cele două clase se străduiește să primească o parte cît mai mare; și cel mai ciudat în această luptă e faptul că, deși clasa muncitoare capătă numai o parte din produsul propriei sale munci, ea este adeseori acuzată că pur și simplu jefuiește pe capitalist!

Dar lupta dintre cele două mari clase sociale devine în mod inevitabil o luptă politică. Așa s-a întîmplat și cu lupta îndelungată dintre burghezie, sau clasa capitaliștilor, și aristocrația funciară; așa stau lucrurile și cu lupta dintre clasa muncitoare și aceiași capitaliști. În orice luptă a unei clase împotriva altei clase, scopul imediat al luptei este puterea politică; clasa dominantă luptă ca să-și apere dominația politică sau, mai bine zis, ca să-și aibă asigurată majoritatea în organele legislative; clasa asuprită luptă la început pentru a obține o parte din această putere, iar apoi pentru întreaga putere, pentru a căpăta posibilitatea de a schimba legile existente potrivit propriilor sale interese și nevoi. Așa, clasa muncitoare din Marea Britanie a luptat cu înverșunare ani de zile, recurgînd și la violență, pentru Carta poporului¹⁷⁵, care urma să-i dea această putere politică. Ea a fost înfrîntă, dar lupta a lăsat o asemenea impresie asupra burgheziei învingătoare, încît de atunci ea se declară foarte mulțumită dacă reușește să cumpere cu prețul unor noi și noi concesii făcute muncitorilor o prelungire a armistițiului.

Mai departe, în lupta politică a unei clase împotriva altei clase, o armă foarte importantă este organizarea. Și, pe măsură ce se destrăma organizația pur politică, adică organizația cartistă, organizația trade-unionurilor devenea din ce în ce mai puternică, ajungînd astăzi la o asemenea forță, încît nici o organizație muncitorească din celelalte țări nu se poate compara cu ea. Cele cîteva trade-unionuri mari, care cuprind între un milion și două milioane de muncitori și sînt întărite de asociații mai mici sau locale, reprezintă o forță de care trebuie să țină seama orice guvern al clasei dominante, fie el whig sau tory.

Potrivit tradițiilor stabilite de la apariție și în decursul dezvoltării lor în Anglia, aceste puternice organizații și-au limitat pînă acum activitatea aproape exclusiv la participarea la reglementarea salariului și a zilei de muncă și la lupta pentru abrogarea legilor îndreptate față de împotriva muncitorilor. După cum s-a arătat mai sus, ele au făcut acest lucru cu succesul la care erau în drept să se aștepte. Mai mult decît atît, clasa guvernantă, care le cunoaște forța mai bine decît și-o cunosc ele însele, a binevoit să le facă și alte concesii. Legea electorală a lui Disraeli¹⁷⁶ a acordat drept de vot celei mai mari părți a clasei muncitoare organizate. Oare Disraeli ar fi venit cu un asemenea proiect de lege dacă nu și-ar fi dat seama că acești noi alegători își vor exprima propria lor voință, că ei vor refuza să mai fie la cheremul politicianilor burghezi liberali? Ar mai fi făcut el oare să fie votat acest proiect dacă muncitorii, conducîndu-și uriașele lor syndicate, nu și-ar fi dovedit capacitatea de a duce o activitate administrativă și politică?

Această măsură a oferit noi posibilități clasei muncitoare. Ea i-a asigurat majoritatea în Londra și în toate orașele industriale și, astfel, i-a permis să înceapă lupta împotriva capitalului cu o nouă armă, trimițînd în parlament oameni din propria ei clasă. Aici însă trebuie să spunem că, din păcate, trade-unionurile și-au uitat îndatoririle de parte înaintată a clasei muncitoare. Această nouă armă se află în miinile lor de peste zece ani, dar aproape că n-au folosit-o încă niciodată. Or, ele n-ar fi trebuit să uite că nu-și vor putea menține poziția pe care o ocupă în momentul de față dacă nu se vor situa într-adevăr în primele rînduri ale clasei muncitoare. Nu este firesc ca clasa muncitoare din Anglia, care poate trimite în parlament 40 sau 50 de muncitori, să se

mulțumească totuși la infinit să fie reprezentată de capitaliști sau de lacheii lor — juriști, gazetari etc.

Mai mult decât atât, judecînd după numeroase simptome, clasa muncitoare din Anglia începe să-și dea seama că a urmat un timp o cale greșită ; că mișcarea actuală, al cărei scop exclusiv este ridicarea salariilor și reducerea zilei de muncă, face ca ea să se învîrtească într-un cerc vicios, din care nu există ieșire ; că răul principal nu-l constituie nivelul scăzut al salariului, ci însuși sistemul muncii salariate. De îndată ce întreaga clasă muncitoare va înțelege aceasta, situația trade-unionurilor se va schimba în mod radical. Ele nu vor mai avea privilegiul de a fi organizații unice ale clasei muncitoare. Alături de uniunile pe diferite profesii sau în calitate de conducător al lor trebuie să apară o uniune generală, o organizație politică a întregii clase muncitoare.

Așadar, trade-unionurile organizate trebuie să țină seama de două lucruri : în primul rînd, că e foarte aproape vremea cînd clasa muncitoare din Anglia va cere răspicat să fie reprezentată pe deplin în parlament. În al doilea rînd, că e tot atât de aproape vremea cînd clasa muncitoare va înțelege că lupta pentru un salariu ridicat și pentru o zi de muncă scurtă, ca și întreaga activitate dusă astăzi de trade-unionuri, nu este un scop în sine, ci numai un mijloc, fie și extrem de necesar și eficace, dar totuși unul dintre numeroasele mijloace care duc la atingerea unui scop mai înalt : desființarea totală a întregului sistem al muncii salariate.

În scopul reprezentării depline a muncitorilor în parlament, ca și pentru pregătirea în vederea desființării sistemului muncii salariate, este necesară organizarea nu pe diferite profesii, ci organizarea clasei muncitoare ca un tot întreg. Și, cu cit acest lucru se va realiza mai curînd, cu atât va fi mai bine. Nu există forță pe lume care să se poată opune măcar o singură zi clasei muncitoare din Anglia atunci cînd ea va fi organizată ca un tot întreg.

Scris de F. Engels în jurul datei
de 20 mai 1881

Publicat ca articol de fond
în nr. 4 și 5 ale ziarului
„The Labour Standard” (Londra)
din 28 mai și 4 iunie 1881

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba engleză

Friedrich Engels

Tratatul comercial cu Franța

Joi 9 iunie, d-l Monk (Gloucester) a prezentat în Camera comunelor o moțiune în care se spune că

„nu poate fi considerat satisfăcător un tratat comercial cu Franța care nu va contribui la lărgirea relațiilor comerciale dintre cele două țări prin reducerea continuă a taxelor vamale”.

Au urmat dezbateri destul de îndelungate. Sir C. Dilke, în numele guvernului, a opus o slabă rezistență, cerută de clicheta diplomatică. D-l J.A. Balfour (Hertford) a propus ca prin taxe vamale de întâmpinare să fie silite celelalte națiuni să adopte tarife mai scăzute. D-l Slagg (Manchester) a propus să se dea posibilitate francezilor să se convingă, chiar fără nici un tratat, de importanța pe care o are comerțul nostru pentru ei și comerțul lor pentru noi. D-l Illingworth (Bradford) a declarat că nu mai speră să se ajungă la libertatea comerțului pe calea tratatelor comerciale. D-l Mac Iver (Birkenhead) a afirmat că actualul sistem al comerțului liber nu este decît o înșelătorie, întrucît constă în libertatea importului și limitarea exportului. Moțiunea a fost adoptată cu 77 de voturi contra 49 — o înfrîngere de pe urma căreia nu vor avea de suferit nici sentimentele d-lui Gladstone, nici poziția lui.

Aceste dezbateri constituie o excelentă mostră a unei lungi serii de lamentări care s-au repetat la nesfîrșit, despre încăpăținarea cu care străinii nerozi și tot atît de nerozii supuși coloniali refuză să recunoască binefacerile generale ale comerțului liber și capacitatea acestuia de a remedia toate calamitățile economice. Niciodată o profeție nu a suferit un eșec mai mare decît cel suferit de profeția școlii manchesteriene¹⁷⁷, potrivit căreia introducerea libertății comerțului în Anglia va avea urmări atît de binefăcătoare pentru țară,

încît toate celelalte națiuni vor trebui să-i urmeze exemplul și să-și deschidă porturile pentru produsele engleze. Vocea mieroasă a apostolilor comerțului liber a rămas o voce care strigă în pustiu. Nu numai continentul și America au majorat, în ansamblu, taxele vamale protecționiste, ci și coloniile britanice le-au urmat exemplul de îndată ce li s-a acordat dreptul de autoadministrare; de îndată ce India a trecut în stăpînirea coroanei¹⁷⁸, s-a și introdus acolo o taxă de 5% la produsele de bumbac, ca stimulent pentru dezvoltarea industriei autohtone.

Cum a fost posibil acest lucru — continuă să fie o enigmă pentru școala manchesteriană. Și, totuși, este destul de clar.

Pe la mijlocul secolului trecut Anglia era principalul centru al industriei bumbacului, și de aceea era firesc ca tocmai aici, datorită creșterii rapide a cererii de produse de bumbac, să fie inventate mașinile care, cu ajutorul forței aburului, au revoluționat mai întii prelucrarea bumbacului, iar apoi, treptat, întreaga industrie textilă. Datorită forței aburului, marile și accesibilele bazine carbonifere din Marea Britanie au devenit acum baza înfloririi țării. Bogatele zăcăminte de minereu de fier, situate în imediata apropiere a bazinelor carbonifere, au favorizat dezvoltarea industriei fierului, care a primit un nou impuls datorită cererii de mașini și utilaje. Apoi, în vîltoarea acestei revoluții a întregului sistem industrial, au început războaiele antiacobine și napoleoniene, care au înlăturat de pe mare pentru aproximativ douăzeci și cinci de ani corăbiile mai tuturor țărilor concurente, asigurînd astfel produselor industriale engleze monopolul efectiv asupra tuturor piețelor transatlantice și a citorva piețe europene. Cînd în 1815 a fost restabilită pacea, Anglia, cu fabricile ei în care se folosea forța aburului, era în stare să aprovizioneze întreaga lume, în timp ce în celelalte țări mașinile cu aburi erau încă aproape necunoscute. Anglia le întrecuse cu mult în privința producției industriale.

Dar restabilirea păcii a determinat curînd și alte națiuni să calce pe urmele Angliei. Protejată de zidul chinezesc al tarifului ei prohibitiv, Franța a început să folosească aburul în industrie. La fel a procedat și Germania, deși tariful ei vama era în acea vreme mult mai liberal decît al tuturor celorlalte state, inclusiv Anglia. La fel au procedat și alte țări. În același timp, pentru a-și spori renta, aristocrația funciară britanică a introdus legile cerealelor¹⁷⁹, majorînd astfel prețul pîinii și, o dată cu aceasta, și cuantumul salariului. Cu

toate acestea, industria engleză s-a dezvoltat într-un ritm uimitor. Pe la 1830 Anglia se străduia din răsuputeri să devină „atelierul lumii”. Liga împotriva legilor cerealelor¹⁸⁰ și-a propus într-adevăr să facă din Anglia atelierul lumii.

Pe vremea aceea nu se făcea un secret din scopul urmărit prin abrogarea legilor cerealelor. Scăderea prețului piinii și prin urmare scăderea cuantumului salariilor ar fi dat fabricanților britanici posibilitatea să sfideze orice concurență cu care îi amenințau străinii necinstiți sau ignoranți. Ce putea fi mai firesc decât ca Anglia, dat fiind marele progres înregistrat în domeniul industriei constructoare de mașini, cu uriașa ei flotă comercială, cu cărbunele și fierul ei, să aprovizioneze întreaga lume cu produse industriale, iar aceasta, la rândul ei, s-o aprovizioneze cu produse agricole, cu cereale, vin, in, bumbac, cafea, ceai etc. ? Așa a vrut providența ; a te împotrivi acestui lucru ar fi însemnat pur și simplu să te răzvrățești împotriva poruncii lui Dumnezeu. Cel mult i s-ar fi putut îngădui Franței să aprovizioneze Anglia și restul lumii cu obiecte de bun gust și de modă care nu pot fi confecționate cu ajutorul mașinilor și care nici nu erau demne de atenția unui fabricant luminat. Atunci și numai atunci ar fi domnit pe pământ pacea și între oameni bună-învoirea ; atunci toate națiunile ar fi fost legate între ele prin firele gingașe ale comerțului și ale avantajului reciproc ; atunci ar fi fost instaurată pentru totdeauna domnia păcii și a belșugului ; iar clasei muncitoare, „brațelor” ei „de muncă” li s-ar fi spus : „băieți, vor veni vremuri bune, mai așteptați puțin”. „Brațele de muncă” ar mai aștepta, firește, și astăzi.

Dar în timp ce „brațele de muncă” au așteptat, străinii necinstiți și ignoranți nu au așteptat. Ei nu au înțeles splendoarea unui sistem prin care superioritatea industrială momentană a Angliei amenința să devină un mijloc prin care aceasta din urmă să-și asigure pentru totdeauna monopolul industrial în întreaga lume și să reducă toate celelalte națiuni la rolul de simple anexe agrare ale ei, cu alte cuvinte la situația demnă de invidiat a Irlandei. Ei au înțeles că nici o națiune nu poate ține pasul cu celelalte în privința civilizației dacă nu are fabrici, fiind condamnată să rămână la nivelul unei adunături de bătădăni. De aceea, subordonând profitul comercial privat nevoilor naționale, ei și-au protejat prin tarife ridicate industriile care luau ființă, considerând că acesta constituie unicul mijloc de a preîntâmpina situația economică în care se află Irlanda.

Nu vrem să spunem că în toate cazurile era indicat să se procedeze astfel. Dimpotrivă, Franța ar fi avut mult de câștigat dacă s-ar fi apropiat considerabil de libertatea comerțului. Industria germană, așa cum este ea, a ajuns la actualul nivel de dezvoltare în condițiile libertății comerțului, iar noul tarif protecționist introdus de Bismarck va aduce prejudicii numai fabricanților germani. Există însă o țară în care o scurtă perioadă de protecționism ar fi nu numai justificată, ci chiar absolut necesară, și aceasta este America.

America se află pe acea treaptă a dezvoltării, când introducerea producției de fabrică constituie o necesitate națională. Cea mai bună dovadă este faptul că în ceea ce privește inventarea de mașini care economisesc muncă, locul întâi nu-l mai deține Anglia, ci America. Invențiile americane înlătură zi de zi patentele englezești și mașinile englezești. În Anglia se aduc mașini americane pentru mai toate ramurile industriale. În afară de aceasta, America are cea mai energică populație din lume, are zăcăminte de cărbune mult mai mari decât Anglia, are bogate zăcăminte de fier și de alte metale. Și este oare posibil ca o asemenea țară să-și expună tînăra ei industrie înfloritoare unei îndelungate lupte de concurență cu vechea industrie a Angliei, cînd ea poate, în decursul unei scurte perioade de protecționism de aproximativ douăzeci de ani, să se ridice dintr-o dată la nivelul oricărui concurent? Dar, afirmă școala manchesteriană, America se ruinează singură prin sistemul ei protecționist. La fel se ruinează un om care plătește un supliment pentru un tren expres în loc să ia personalul, și face cincizeci de mile pe oră în loc de douăsprezece.

Nu încapе îndoială că actuala generație va vedea produsele de bumbac americane făcînd concurență celor englezești în India și China și cîștigînd, treptat, teren pe aceste două piețe importante, mașinile și produsele de metal americane făcînd concurență celor englezești în toate colțurile lumii, inclusiv în Anglia. Și aceeași necesitate implacabilă în virtutea căreia manufacturile flamande s-au mutat în Olanda iar cele olandeze în Anglia va muta curînd centrul industriei mondiale din Anglia în Statele Unite. Iar în restrînsul cîmp de activitate care îi va rămîne atunci Angliei, ea va găsi cîțiva concurenți de temut pe continent.

Nu mai poate fi ignorat faptul că monopolul industrial al Angliei este în declin. Dacă iluminata burghezie consideră că este în interesul ei să treacă sub tăcere acest lucru, clasa

muncitoare trebuie să privească adevărul în față, deoarece aici ea este mai interesată chiar decît clasele „de sus”. S-ar putea ca acestea din urmă să fie încă pentru multă vreme bancherii și cămătarii lumii, așa cum au fost înainte de ei venețienii și olandezii în perioada lor de declin. Dar ce se va întîmpla cu „brațele de muncă” atunci cînd imensul comerț exterior al Angliei va începe să se reducă an de an în loc să se dezvolte? Dacă a fost suficientă mutarea construcției de vase (din metal) de pe Tamisa pe Clyde pentru a condamna întreaga parte de est a Londrei la un pauperism cronic, ce se va întîmpla cu Anglia cînd toate ramurile de bază ale industriei engleze se vor muta efectiv de cealaltă parte a Oceanului Atlantic?

Rezultatul va fi important: se va distruge ultima verigă care mai leagă clasa muncitoare engleză de burghezia engleză. Această verigă era aspirația comună spre un monopol național. Odată desființat acest monopol, clasa muncitoare britanică va fi nevoită să-și ia în mîini propriile ei interese, propria ei salvare și să pună capăt sistemului muncii salariate. Să sperăm că ea nu va aștepta pînă atunci.

Scris de F. Engels
la mijlocul lunii iunie 1881

Publicat ca articol de fond
în „The Labour Standard”
(Londra) nr. 7 din 18 iunie 1881

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba engleză

Friedrich Engels

Două consilii municipale model

Am făgăduit cititorilor noștri să-i ținem la curent atît cu mișcarea muncitorească din străinătate, cît și cu cea din Anglia. Din cînd în cînd am avut posibilitatea să comunicăm unele știri din America, iar în momentul de față sîntem în măsură să facem cunoscute cititorilor noștri unele fapte din Franța — fapte atît de importante, încît merită să fie discutate în articolul de fond al ziarului nostru.

În Franța, numeroasele sisteme de alegeri publice, care se mai folosesc încă în Anglia, nu sînt cunoscute. În loc să existe un fel de votare pentru alegerile parlamentare, altul pentru alegerile municipale, un al treilea pentru alegerile comunale etc., pretutindeni se folosește, de regulă, votul universal și votarea secretă cu bile. Cînd în Franța a luat ființă partidul muncitoresc socialist, acesta a luat hotărîrea să desemneze candidați ai muncitorilor nu numai pentru alegerile parlamentare, dar și pentru cele municipale. Și, într-adevăr, la ultimele alegeri pentru consiliile municipale din Franța, care au avut loc la 9 ianuarie anul curent, tînărul partid muncitoresc a ieșit victorios într-un mare număr de orașe industriale și comune rurale, în special acolo unde există exploatarea miniere. El nu numai că a izbutit să prezinte candidați separați, dar în unele locuri a obținut chiar majoritatea în consilii, și cel puțin un consiliu era format, așa cum vom vedea mai departe, numai din muncitori.

Cu puțin înainte de fondarea publicației „Labour Standard” a avut loc o grevă a muncitorilor industriali din orașul Roubaix, situat în imediata apropiere a graniței cu Belgia. Guvernul a trimis de îndată trupe care să ocupe orașul și în același timp, sub pretextul menținerii ordinii (care nu fusese nicidecum amenințată), a încercat să-i provoace pe greviști la acțiuni care puteau servi drept pretext pentru intervenția

trupelor. Dar muncitorii au rămas liniștiți, și ceea ce i-a ajutat să reziste tuturor provocărilor a fost în special felul de a acționa al consiliului municipal, format, în majoritatea lui, din muncitori. Cauzele care au provocat greva au fost prezentate consiliului și aici au fost supuse unei dezbateri amănunțite. Drept rezultat, consiliul nu numai că a recunoscut că greviștii au dreptate, dar a luat chiar o măsură efectivă, *votînd suma de 50 000 de franci, sau 2 000 l. st., pentru a veni în ajutorul greviștilor*. Această subvenție nu a putut fi plătită, întrucît, potrivit legilor franceze, prefectul departamentului are dreptul să anuleze orice hotărîri ale consiliilor municipale dacă, după părerea lui, acestea din urmă își depășesc împuternicirile. Cu toate acestea, puternicul sprijin moral acordat astfel greviștilor de către reprezentanța oficială a municipalității a fost deosebit de prețios pentru muncitori.

La 8 iunie, compania minieră din Commentry, în centrul Franței (departamentul Allier), a concediat 152 de muncitori care au refuzat să se supună unor condiții noi, de-a dreptul revoltătoare, cu privire la ziua de muncă. Atunci, în semn de protest împotriva unor încercări întreprinse de mai multă vreme de a introduce treptat condiții mai proaste de muncă, toți minerii, în număr de aproximativ 1 600 de oameni, au declarat grevă. Guvernul a trimis imediat trupe regulate pentru a-i intimida și provoca pe greviști. Dar și aici consiliul municipal a intervenit imediat în favoarea muncitorilor. În ședința din 12 iunie (care, pe deasupra, a avut loc duminică) au fost adoptate rezoluții cu următorul conținut :

1. Avînd în vedere că este de datoria societății să asigure existența acelor care prin munca lor asigură existența întregii societăți și avînd în vedere că statul refuză să îndeplinească această datorie, ea revenind comunelor, consiliul hotărăște să acorde un împrumut de 25 000 de franci (1 000 l. st.), garantat de cetățenii cei mai înstăriți; această sumă este destinată sprijinirii minerilor, nevoiți să declare grevă din pricina concedierii nejustificate a 152 din tovarășii lor.

Adoptată în unanimitate, împotriva fiind doar primarul.

2. Avînd în vedere că statul, vînzînd unei societăți pe acțiuni o proprietate națională valoroasă — minele din Commentry —, i-a lăsat pe muncitorii angajați acolo la cheremul societății respective; că, prin urmare, statul era obligat să vegheze ca opresiunea exercitată de societate asupra minerilor să nu atingă o asemenea treaptă încît să le amenințe însăși existența; că în timpul grevei statul a pus la dispoziția companiei

trupe și în felul acesta nu numai că nu și-a respectat neutralitatea, ci a trecut de partea societății;

consiliul, în numele intereselor clasei muncitoare, pe care are datoria să le apere, cere subprefectului districtului :

1) să retragă imediat trupele, a căror prezență, prin nimic justificată, e o provocare directă; și

2) să intervină pe lângă directorul societății și să-l determine să revoce măsurile care au provocat greva.

Adoptat în unanimitate.

În cea de-a treia rezoluție, de asemenea adoptată în unanimitate, consiliul, temîndu-se ca nu cumva, din pricina mijloacelor comunale sărace, împrumutul votat mai înainte să nu poată fi realizat, a deschis o subscripție publică pentru ajutorarea greviștilor și a făcut apel la toate celelalte consilii municipale din Franța să trimită subvenții în același scop.

Aici avem, aşadar, o dovadă grăitoare a ceea ce înseamnă prezența muncitorilor nu numai în parlament, ci și în organele municipale și în toate celelalte organe locale. Cu totul altfel s-ar fi terminat grevele în Anglia dacă muncitorii s-ar fi bucurat de sprijinul consiliilor lor municipale. Consiliile municipale engleze și celelalte organe de administrare locale, alese în special de muncitori, sînt formate în momentul de față aproape exclusiv din patroni, din agenții lor direcți și indirecti (avocați etc.) și, în cel mai bun caz, din prăvăliași. De îndată ce se declară o grevă sau un lock-out, autoritățile locale folosesc întreaga lor forță morală și materială în favoarea patronilor și împotriva muncitorilor; chiar și poliția, plătită din buzunarul muncitorilor, este folosită în același scop în care este folosită armata în Franța, și anume să-i provoace pe muncitori la acte ilegale și să-i nimicească. Autoritățile, chemate să aplice legile cu privire la asistența săracilor, refuză în cele mai multe cazuri să acorde sprijin oamenilor, care, după părerea lor, ar putea să muncească dacă ar vrea. Aceasta e și firesc. Din punctul de vedere al acelei clase de oameni pe ai cărei reprezentanți muncitorii îi lasă să formeze organele de administrare locale, greva înseamnă pur și simplu o rebeliune împotriva orînduirii sociale existente, o profanare a dreptului sacru al proprietății. De aceea, cu prilejul fiecărei greve sau lock-out, uriașa influență morală și materială a organelor locale va face ca balanța să se încline în favoarea patronilor atîta timp cît clasa muncitoare consimte să-i aleagă pe patroni și pe reprezentanții patronilor în organele de administrare locală.

Nădăjduim că acțiunile acestor două consilii municipale franceze vor deschide ochii multor oameni. Se va spune oare mereu, avîndu-i în vedere și pe muncitorii englezi, că „lucrurile acestea se fac mai bine în Franța”? Clasa muncitoare engleză, cu vechea și puternica ei organizație, cu libertățile ei politice de veacuri, cu îndelungata ei experiență în activitatea politică, are avantaje uriașe față de muncitorii din oricare altă țară de pe continent. Totuși, germanii au trimis în parlament 12 reprezentanți ai muncitorilor și atît în Germania cît și în Franța muncitorii au majoritatea în numeroase consilii municipale. Este adevărat că în Anglia dreptul de vot al muncitorilor este limitat, cu toate că și acum clasa muncitoare constituie majoritatea populației în toate orașele mari și în districtele industriale. Nu trebuie decît să vrea, și această majoritate potențială va deveni de îndată o putere reală în stat, o putere în toate localitățile în care e concentrată populația muncitorească. Și, dacă muncitorii vor fi reprezentați cu cinste în parlament, în consiliile municipale, în consiliile locale de patronaj etc., cît de curînd vor apărea oameni de stat proveniți din rîndul muncitorilor, în stare să pună bețe-n roate acelor Dogberries care astăzi tiranizează adesea poporul.

Scris de F. Engels în a doua jumătate a lunii iunie 1881

Publicat ca articol de fond în ziarul „The Labour Standard” (Londra) nr. 8 din 25 iunie 1881

Se tipărește după textul apărut în ziar

Tradus din limba engleză

Friedrich Engels

Produsele alimentare americane și problema agrară

Începînd din toamna anului 1837, importul de panică financiară și de crize comerciale de la New York în Anglia a devenit ceva obișnuit. Cel puțin jumătate din numărul total al crizelor industriale, care se repetă la fiecare zece ani, izbucnesc în America. Dar ca America să poată să zdruncine chiar și relațiile consfințite de veacuri în agricultura britanică, să revoluționeze relațiile feudale stabilite din vremuri imemorabile între landlord și arendaș, să dea o lovitură de grație rentelor engleze și să ruineze fermele engleze, — acest spectacol a fost rezervat pentru ultimul pătrar al secolului al XIX-lea.

Și totuși aceasta este realitatea. Pămîntul virgin al pre-riilor din partea de vest a Americii, care este cultivat în prezent nu pe mici parcele izolate, ci pe suprafețe de mii de mile pătrate, începe acum să determine prețul grîului și, prin urmare, renta de pe pămîntul cultivat cu grîu. Nici unul din pămînturile vechi nu-i poate face concurență. Acesta este un pămînt admirabil, neted sau puțin deluros; el nu a fost zguduit de cutremure puternice și s-a menținut exact în starea în care s-a format treptat pe fundul oceanului terțiar; un pămînt fără pietre, stînci, copaci, care poate fi cultivat imediat, fără a necesita lucrări prealabile. Nu trebuie nici deștelenit, nici asanat; este suficient să-l brăzdezi cu plugul, și e gata să primească semințele; el va da douăzeci-treizeci de recolte de grîu consecutiv, fără să aibă nevoie de nici un fel de îngrășămintă. Este un pămînt potrivit pentru agricultura practică pe scară mare și e cultivat pe suprafețe uriașe. Agricultorul britanic este obișnuit să se mîndrească cu fermele lui mari, opunîndu-le fermelor mici ale țăranilor-proprietari de pe continent; dar ce înseamnă cele mai mari ferme din Regatul Unit în comparație cu fermele din pre-riile

americane, cu fermele de peste 40 000 de acri lucrate de adevărate armate de oameni, cai și unelte, disciplinate, conduse și organizate ca o armată de soldați ?

Această revoluție americană în agricultură împreună cu noile mijloace de transport inventate de americani, a făcut ca în Europa să se importe grâu la prețuri atât de scăzute, încît nici un fermier european nu poate concura cu el — cel puțin atîta timp cît este obligat să plătească rentă. Amintiți-vă ce s-a întîmplat în 1879, cînd acest lucru s-a făcut simțit pentru prima dată. În toată Europa apuseană recolta a fost proastă ; în Anglia, ea a fost complet compromisă. Cu toate acestea, datorită cerealelor americane, prețurile au rămas aproape neschimbate. Pentru prima oară fermierul britanic a avut, concomitent o recoltă proastă și prețuri scăzute la grâu. Fermierii au început să se agite, landlorzii s-au alarmat. Anul următor, cînd recolta a fost mai bună, prețurile au scăzut și mai mult. În prezent, prețul cerealelor este determinat de cheltuielile de producție din America, plus cheltuielile de transport. Și an de an acest lucru se va simți tot mai mult pe măsură ce noi loturi de pămînt din prerii vor fi brazdate de pluguri. Armatele de muncitori agricoli necesare le găsim noi înșine în Europa, trimițînd emigranți peste ocean.

Înainte, fermierul și landlordul se puteau consola cu gîndul că, dacă cerealele nu aduc venituri, va aduce carnea. Ogoarele au fost transformate în pășuni, și din nou totul a mers cum nu se poate mai bine. Astăzi însă nu mai există nici această resursă. Din America se aduc cantități din ce în ce mai mari de carne și vite. Și nu numai din America. Mai există încă cel puțin două mari țări crescătoare de vite care caută asiduu mijloace de a expedia în Europa, și mai ales în Anglia, uriașul lor surplus de carne, pe care acum nu-l pot desface. Date fiind actualul stadiu al științei și progresele rapide înregistrate în aplicarea ei practică, putem fi siguri că cel tîrziu peste cîțiva ani carnea de vită și de oaie din Australia și America de sud va fi furnizată în condiții de conservare perfectă și în cantități uriașe. Ce se va întîmpla atunci cu prosperitatea fermierului britanic, cu lunga listă de venituri a landlordului britanic ? Este, desigur, foarte bine să se cultive agrișe, căpșuni etc., dar pe piață există și așa destule produse de acest fel. Muncitorul britanic ar putea consuma, desigur, o cantitate mult mai mare de asemenea delicatese, dar în acest caz ar trebui mai întîi să i se mărească salariul.

Este aproape inutil să spunem că efectul acestei noi concurențe agrare americane se simte și pe continent. Micul țaran-proprietar, în majoritatea cazurilor înglodat în datoriile contractate pe bază de ipotecă, care plătește dobândă și cheltuieli de judecată în locul rentei pe care o plătesc fermierii englezi și irlandezi, — simte și el puternic acest efect. Rezultatul specific al concurenței americane îl constituie faptul că a devenit inutilă nu numai marea proprietate funciară, ci și mica proprietate funciară, întrucât și una și alta sînt acum nerentabile.

S-ar putea obiecta că acest sistem de secătuire a pămîntului, practicat acum în Vestul îndepărtat, nu poate dăinui la infinit și că lucrurile se vor îndrepta. Firește că aceasta nu poate dăinui la infinit; dar acolo există încă destul pămînt nescătuit pentru ca acest proces să continue încă un secol. În plus sînt și alte țări care se bucură de avantaje similare. Există întreaga stepă din sudul Rusiei, unde într-adevăr oamenii de afaceri au cumpărat pămînt și au aplicat aceeași metodă. Există întinsele pampasuri din Republica Argentiniană, există și alte ținuturi; toate aceste pămînturi sînt la fel de prielnice pentru acest sistem modern al fermelor uriașe și al producției ieftine. Așa că, pînă la secătuirea pămînturilor în discuție, acest sistem se va menține destul de mult timp, cel puțin de două ori mai mult decît ar trebui, pentru a-i distruge pe toți proprietarii funciari mari și mici din Europa.

Dar la ce vor duce toate acestea? Ele vor duce și trebuie să ducă neapărat la naționalizarea pămîntului și la cultivarea lui de către asociații cooperatiste sub controlul poporului. Atunci și numai atunci cultivarea pămîntului va fi din nou avantajoasă atît pentru agricultori cît și pentru națiune, indiferent care va fi prețul cerealelor și al cărnii de proveniență americană sau de oricare altă proveniență. Iar dacă între timp landlorzii se vor strămuta într-adevăr în America, și se pare că ei înclină să facă acest lucru, le urăm drum bun.

Scris de F. Engels
la sfîrșitul lunii iunie 1881

Publicat ca articol de fond
în „The Labour Standard”
(Londra) nr. 9 din 2 iulie 1881

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba engleză

Friedrich Engels

Teoria salariului în interpretarea Ligii împotriva legilor cerealelor

În numărul de față publicăm o scrisoare a d-lui J. Noble, care nu este de acord cu unele observații făcute de noi în editorialul ziarului „Labour Standard” din 18 iunie *. Cu toate că nu ne putem permite să ocupăm coloanele destinate editorialelor cu polemici în legătură cu fapte istorice sau teorii economice, de astă dată răspundem totuși unui om care, deși se situează pe pozițiile partidului de guvernământ, este, par-se, sincer.

La afirmația noastră că prin abrogarea legilor cerealelor s-a căutat să se obțină „scăderea prețului pînii și, prin urmare, și scăderea cuantumului salariilor”, d-l Noble obiectează că aceasta este o „pseudodoctrină protecționistă”, pe care Liga a combătut-o neobosit, și, pentru a demonstra acest lucru, citează câteva pasaje din cuvîntările lui Richard Cobden și dintr-un memoriu al consiliului Ligii.

Autorul articolului în discuție locuia în acel timp la Manchester, fiind unul dintre fabricanții de acolo. El știe, desigur, foarte bine care era doctrina oficială a Ligii. Redusă la formularea cea mai concisă și unanim acceptată (căci există multe variante), ea suna în felul următor : desființarea taxelor vamale la cereale va intensifica comerțul nostru cu alte țări, va spori nemijlocit importul nostru, în schimbul căruia consumatorii străini vor cumpăra produsele noastre industriale, sporind astfel cererea de produse industriale fabricate la noi ; în felul acesta în industria noastră va crește cererea de brațe de muncă și, ca urmare, va trebui majorat salariul. Repetînd zi de zi și an de an această teorie, reprezentanții oficiali ai Ligii, niște economiști superficiali, au putut să facă

* Vezi volumul de față, p. 276—280. — *Nota red.*

afirmația genială că salariile cresc și scad invers proporțional nu cu profitul, ci cu prețul produselor alimentare; că piinea scumpă înseamnă salariu mic, iar piinea ieftină înseamnă salariu mare. Astfel, exponenții Ligii au declarat că crizele economice, care se repetau la fiecare zece ani și care au existat atît înainte cît și după desființarea taxelor vamale la cereale, sînt pur și simplu efecte ale legilor cerealelor, efecte care trebuie să dispară de îndată ce vor fi abrogate aceste legi odioase; că legile cerealelor sînt unica piedică ce desparte pe fabricantul englez de bieții străini, care, ahtiați după produsele acestui fabricant, umblă dezbrăcați și tremură de frig din cauza lipsei de stofe englezești. Astfel, Cobden a putut într-adevăr să declare, în pasajul citat de d-l Noble, că depresiunea industrială și scăderea salariilor în perioada 1839—1842 au fost rezultatul faptului că în acești ani prețul la piine a fost foarte ridicat, cînd în realitate nu era vorba decît de una din perioadele obișnuite de depresiune industrială, care pînă acum s-au repetat cu cea mai mare regularitate din zece în zece ani; o perioadă de depresiune care a fost considerabil prelungită și accentuată de recoltele proaste și de amestecul absurd al legislației rapace a proprietarilor funciari.

Aceasta era teoria oficială a lui Cobden, care, în pofida talentelor sale de agitator, era un prost afacerist și un economist superficial. El era, fără îndoială, la fel de convins de justetea ei cum este încă și astăzi d-l Noble. Majoritatea Ligii însă era compusă din oameni de afaceri practici, care se ocupau de afaceri mai mult decît Cobden și în general aveau mai mult succes. Ei priveau cu totul altfel această problemă. Bineînțeles că față de persoane străine și în întrunirile publice, îndeosebi față de muncitorii lor, teoria oficială era dată drept „esența chestiunii”. Dar oamenii de afaceri, ocupîndu-se de afaceri, de obicei nu sînt sinceri cu clienții lor, iar dacă d-l Noble este de altă părere, atunci ar face mai bine să se țină cît mai departe de bursa din Manchester. Cel care caută să cerceteze mai îndeaproape ce se înțelege prin aceea că libertatea comerțului cu cereale duce la o majorare a salariului vede că prin aceasta se înțelege o creștere a puterii de cumpărare a salariului, fiind totuși foarte posibil ca expresia bănească a salariului să nu fi crescut de loc — dar, în fond,

nu înseamnă aceasta tot o creștere a salariilor? Cel care ar fi cercetat mai departe ar fi văzut că salariile ar fi putut chiar să scadă, dar avantajele pe care le-ar fi obținut muncitorul de pe urma acestei scăderi ar fi fost totuși mai mari decât cele anterioare. Dacă însă ați mai pune și câteva întrebări în ceea ce privește modul în care s-ar putea înfăptui această uriașă extindere a comerțului, pe care o așteptăm, atunci vi s-ar răspunde pe loc că se contează în primul rînd pe această ultimă posibilitate: pe o scădere a salariilor în legătură cu scăderea prețului la piine etc., scădere care să compenseze cu prisosință reducerea acestora. În afară de aceasta existau mulți care nici nu se străduiau să-și ascundă părerea că piinea ieftină este necesară pur și simplu pentru a micșora salariile și a înfrînge astfel concurența străină. Un om obișnuit să aibă de-a face cu comercianții și care, prin urmare, știa că nu întotdeauna trebuie să pui bază pe vorbele lor putea să-și dea seama ușor că acestea erau de fapt intențiile și scopurile mării mase a fabricanților și comercianților, care constituiau majoritatea Ligii. Am mai spus acest lucru și îl repetăm. Despre doctrina oficială a Ligii n-am spus nici un cuvînt. Din punct de vedere economic ea a fost o „eroare”, iar din punct de vedere practic ea a fost doar un paravan menit să camufleze scopuri rapace, deși unii dintre liderii ei au repetat-o atît de des, încît, în cele din urmă, au crezut ei înșiși în ea.

Sînt deosebit de amuzante cuvintele lui Cobden citate de d-l Noble cu privire la muncitori care „își freacă mîinile cu satisfacție” în așteptarea piinii la prețul de 25 de șilingi cuarterul. Clasa muncitoare nu disprețuia pe atunci de loc piinea ieftină; dar „satisfacția” pe care a încercat-o în legătură cu mașinațiile lui Cobden et Co. a fost atît de mare, încît ani de-a rîndul Liga n-a reușit să țină o singură întrunire cu adevărat publică în întreaga Anglie de nord. Autorul articolului de față a încercat o „satisfacție” participînd în 1843 la ultima încercare a Ligii de a organiza o asemenea întrunire în sala primăriei din Salford și văzînd cum întrunirea aproape că a eșuat din cauza unui simplu amendament în favoarea „cartei poporului”. De atunci s-a introdus „intrarea pe bază de permis” la toate întrunirile Ligii, permis pe care în nici un caz nu-l putea obține oricine. Din acel moment „obstrucția cartistă” a încetat. Masele de oameni ai muncii și-au

atins scopul : ele au demonstrat că, în pofida pretențiilor ei, Liga nu reprezenta interesele lor.

În încheiere câteva cuvinte despre teoria salariului în interpretarea Ligii. Prețul mijlociu al unei mărfi este egal cu cheltuielile pentru producerea ei ; acțiunea ofertei și a cererii constă în scăderea prețului la acest nivel în jurul căruia oscilează. Dacă acest lucru este valabil pentru toate mărfurile, este valabil și pentru marfa numită muncă (sau, mai precis, pentru forța de muncă). Prin urmare mărimea salariului este determinată de prețul mărfurilor care intră în consumul obișnuit și necesar al muncitorului. Cu alte cuvinte, dacă celelalte condiții nu se schimbă, salariile cresc și scad o dată cu prețul mijloacelor de trai. Aceasta este o lege a economiei politice, în fața căreia toți alde Perronet Thompson, Cobden și Bright vor fi întotdeauna neputincioși. Toate celelalte condiții însă nu rămân întotdeauna aceleași, și de aceea, în practică, acțiunea acestei legi este modificată de acțiunea concomitentă a altor legi economice ; ea este estompată, și uneori într-o măsură atât de mare, încît e destul de greu să o depistezi. Acest fapt a servit economiștilor vulgari și vulgarizatori încă pe timpul Ligii împotriva legilor cerealelor ca pretext pentru a afirma că munca în primul rînd și apoi toate celelalte mărfuri nu au o valoare reală determinată, ci numai preț care oscilează și care este reglat de ofertă și cerere mai mult sau mai puțin independent de cheltuielile de producție, și că pentru a majora prețurile și, prin urmare, salariile, nu trebuie decît să se mărească cererea. Astfel, ei ocolesc legătura incomodă dintre mărimea salariului și prețul produselor alimentare și trîmbează fără pic de rușine teoria ridicolă, vulgară, că pîinea scumpă înseamnă salariu mic, iar pîinea ieftină salariu mare.

Poate că d-l Noble întrebă dacă acum, cînd prețul pîinii a scăzut, salariul nu este în general tot atât de mare sau chiar mai mare decît atunci cînd pîinea, care pînă în 1847 era supusă taxelor vamale, era scumpă. Pentru a răspunde la această întrebare ar trebui să mergem mai departe cu analiza amănunțită. Un lucru este însă cert : acolo unde prospera o ramură industrială și unde muncitorii aveau o organizație puternică care să le apere interesele, salariul lor, în general, n-a scăzut, iar uneori chiar a crescut. Acest lucru demonstrează numai că înainte muncitorii aveau salarii extrem de mici.

Acolo unde o ramură industrială era în declin și unde muncitorii nu erau organizați în trade-unionuri puternice, salariul scădea, fără excepție, ajungându-se adesea la un salariu de mizerie. Mergeți în East-End-ul londonez și convingeți-vă singuri!

Scris de F. Engels
la începutul lunii iulie 1881
Publicat ca articol de fond
în „The Labour Standard”
(Londra) nr. 10 din 9 iulie 1881

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba engleză

Friedrich Engels

Un partid al muncitorilor

De câte ori nu ne-au avertizat prietenii și simpatizanții noștri : „Țineți-vă departe de politica de partid!“ Și aveau perfectă dreptate în măsura în care este vorba de politica partidelor politice existente astăzi în Anglia. Un organ muncitoresc de partid — de partid în sensul actual al cuvîntului — nu trebuie să se orienteze nici spre whigi, nici spre tory, nici spre conservatori, nici spre liberali și nici chiar spre radicali. Conservatorii, liberalii, radicalii — cu toții nu reprezintă decît interesele claselor guvernante și diferitele nuanțe ale opiniilor care domnesc în rîndurile landlorzilor, capitaliștilor și micilor negustori. Atunci cînd se întîmplă să fie reprezentanții clasei muncitoare, ei nu o reprezintă de loc. Clasa muncitoare are propriile ei interese atît politice cît și sociale. Cum și-a apărât ea ceea ce considera drept interesele sale sociale, ne-o arată istoria trade-unionurilor și a mișcării pentru reducerea zilei de muncă. Apărarea intereselor sale politice însă ea a lăsat-o aproape cu totul în mîinile torylor, whigilor și radicalilor, ale unor oameni care fac parte din clasa dominantă, și timp de aproape un sfert de veac clasa muncitoare din Anglia s-a mulțumit să se tîrască în coada „marelui partid liberal“.

Un asemenea rol politic nu este demn de clasa muncitoare cea mai organizată din Europa. În alte țări, muncitorii s-au dovedit mult mai activi. În Germania există de peste zece ani un partid muncitoresc (social-democrații), care dispune de zece locuri în parlament și a cărui creștere l-a înspăimîntat atît de tare pe Bismarck, încît a trecut la infamele măsuri coercitive despre care vom vorbi într-un alt

articol *. Dar, în pofida lui Bismarck, partidul muncitoresc crește neîncetat; numai săptămîna trecută el a cîștigat șaisprezece mandate în consiliul municipal de la Mannheim și unul în parlamentul din Saxonia. Belgia, Olanda și Italia au urmat pilda germanilor; în fiecare din aceste țări există un partid muncitoresc, deși censul electoral este prea ridicat pentru ca în momentul de față ele să poată trimite deputați în organul legislativ. În Franța, procesul de organizare a partidului muncitoresc a atins tocmai acum punctul culminant; la ultimele alegeri, partidul muncitoresc a obținut majoritatea într-o serie de consilii municipale, iar la alegerile generale din luna octombrie a acestui an va cîștiga, fără îndoială, cîteva locuri în Camera deputaților. Chiar și în America, unde trecerea din rîndurile clasei muncitoare în rîndurile fermierilor, negustorilor sau capitaliștilor se produce încă relativ ușor, muncitorii consideră necesar să se organizeze într-un partid de sine stătător. Pretutindenii muncitorilor luptă pentru puterea politică, pentru reprezentarea directă a clasei sale în organele legislative, pretutindenii, numai în Marea Britanie nu.

Totuși, niciodată în Anglia convingerea că vechile partide sînt sortite pieirii, că vechile devize și-au pierdut sensul, că vechile lozinci sînt perimate, că vechile panacee nu mai sînt eficace n-a fost rîspîndită mai larg ca astăzi. Oamenii cu judecată din rîndurile tuturor claselor încep să înțeleagă că trebuie croit un drum nou și că acesta nu poate fi altul decît drumul spre democrație. Dar în Anglia, unde clasa muncitoare industrială și agricolă formează majoritatea covârșitoare a populației, democrația nu înseamnă nici mai mult, nici mai puțin decît dominația clasei muncitoare. Această clasă muncitoare trebuie să se pregătească în vederea îndeplinirii sarcinii ce-i stă în față — cîrmuirea acestui vast imperiu; ea trebuie să-și dea seama de răspunderea pe care va trebui să și-o asume în mod inevitabil. Mijlocul cel mai bun este să se folosească de forța care se află deja în mîinile ei, de majoritatea efectivă de care dispune în fiecare mare oraș al regatului, pentru a trimite în parlament oameni din propriile sale rînduri. Folosind dreptul de vot acordat chiriașilor, pot fi ușor trimiși în parlament patruzeci sau cincizeci de muncitori, iar un asemenea aflux de sînge absolut proaspăt ar fi, firește, cît se poate de dorit acolo. Dacă în rîndurile deputaților ar exista chiar și acest număr de muncitori, parlamentul

* Vezi volumul de față, p. 297—300. — *Nota red.*

n-ar mai putea transforma, așa cum face acum, bill-ul agrar irlandez ¹⁶¹ într-un bluf agrar irlandez, și anume într-un bill care prevede despăgubirea landlorzilor irlandezi; el nu s-ar mai putea împotrivi revendicării de redistribuire a mandatelor parlamentare, cererii ca cei care se lasă corupți să fie pedepsiți în mod efectiv, ca cheltuielile pentru organizarea alegerilor să fie acoperite din bugetul statului, așa cum se practică pretutindeni, în afară de Anglia etc.

Mai mult decît atît, în Anglia un partid cu adevărat democratic nu poate fi decît un partid muncitoresc. Oamenii luminați din celelalte clase (al căror număr nu este nici pe departe atît de mare cum caută unii să ne convingă) pot adera la acest partid și îl pot chiar reprezenta în parlament dacă își vor dovedi sinceritatea. Așa se întîmplă pretutindeni. În Germania, de pildă, reprezentanții muncitorilor nu sînt în toate cazurile muncitori. Dar nici un partid democratic, atît din Anglia cît și din altă țară, nu va obține succese reale dacă nu va avea un caracter proletar net exprimat. Dacă veți renunța la acest lucru, nu veți ajunge decît la secte și la înșelătorie.

Și lucrul acesta este încă mai valabil pentru Anglia decît pentru alte țări. Din păcate, a existat destulă înșelătorie din partea radicalilor după prăbușirea primului partid muncitoresc din istoria mondială, partidul cartist. — Da, dar partidul cartist s-a prăbușit și n-a obținut nimic. Așa stau oare lucrurile? Două din cele șase puncte ale Cartei poporului, și anume votul secret și desființarea censului pe avere, sînt astăzi legi ale țării. Cel de-al treilea punct, dreptul de vot universal, a fost, în orice caz, aproape realizat sub forma dreptului de vot pentru chiriași; cel de-al patrulea punct, circumscripții electorale egale, va fi în mod precis introdus ca reformă promisă de actualul guvern. Așadar, prăbușirea mișcării cartiste a dus la înfăptuirea unei bune jumătăți din programul cartist. Și dacă numai amintirea unei foste organizații politice a clasei muncitoare a putut duce la aceste reforme politice și, în afară de aceasta, și la o serie de reforme sociale, care vor fi atunci rezultatele existenței reale a unui partid politic muncitoresc, susținut de patruzeci sau cincizeci de reprezentanți în parlament? Trăim într-o lume în care fiecare e dator să-și poarte singur de grijă. Dar clasa muncitoare engleză îngăduie ca de interesele ei să se îngrijească landiorzii,

capitaliștii și micii negustori cu lacheii lor — juriști, gazetari ș.a. Nu e de mirare că reformele în interesul muncitorilor se înfăptuiesc atât de încet și că muncitorii nu obțin de pe urma lor decît niște jalnice fărimituri. E suficient ca muncitorii din Anglia să vrea, pentru ca de ei să depindă înfăptuirea oricărei reforme sociale și politice pe care o necesită situația lor. Atunci de ce n-ar face ei acest efort?

Scriș de F. Engels
la mijlocul lunii iulie 1881

Publicat ca articol de fond
în ziarul „The Labour Standard”
(Londra) nr. 12 din 23 iulie 1881

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba engleză

Friedrich Engels

Bismarck și partidul muncitoresc german

Presa burgheză engleză a păstrat în ultimul timp o tăcere absolută asupra atrocităților săvârșite de Bismarck și acoliții lui împotriva membrilor Partidului muncitoresc social-democrat german. Singura excepție a constituit-o, într-o oarecare măsură, ziarul „Daily News”. Înainte, când guvernele despotice din străinătate își permiteau asemenea ieșiri față de supușii lor, cotidienele și săptămânalele engleze făceau într-adevăr tărăboi. Dar aici este supus persecuțiilor partidul muncitorilor, care este mîndru de acest nume, iar presa, care reprezintă „societatea”, „lumea bună”, trece sub tăcere faptele și, judecînd după încăpățînarea cu care păstrează tăcerea, s-ar părea că chiar le aprobă. Și, într-adevăr, ce au de-a face muncitorii cu politica? Ei n-au decît să lase această treabă în seama celor „suspuși”. Apoi există și un alt motiv care explică tăcerea presei engleze : este foarte greu să ataci legile coercitive ale lui Bismarck și felul în care sînt aplicate, apărînd în același timp măsurile coercitive luate de d-l Forster în Irlanda ¹⁸⁹. Acesta e un punct extrem de delicat și e mai bine să nu fie atins. E greu să te aștepți de la presa burgheză să arate ea însăși cit de mult a scăzut prestigiul Angliei în Europa și în America din pricina faptelor săvârșite de actualul guvern în Irlanda.

Alegerile generale au adus de fiecare dată partidului muncitoresc german o creștere rapidă a numărului voturilor ; la penultimele alegeri, peste 500 000 de voturi au revenit candidaților lui, iar la ultimele — mai mult de 600 000 de voturi. Berlinul a ales doi deputați, Elberfeld-Barmen — unul, Breslau și Dresden — cîte unul fiecare ; au fost cucerite zece locuri în parlament, și aceasta în pofida faptului că guvernul

s-a coalizat cu toate partidele liberale, conservatoare și catolice, în pofida războiului provocat de cele două atente la viața împăratului, pentru care toate celelalte partide, în unanimitate, au făcut răspunzător partidul muncitoresc. Atunci Bismarck a reușit să impună o lege în virtutea căreia social-democrația era declarată în afara legii. Ziarele muncitorești, peste cincizeci la număr, au fost suprimate, asociațiile și cluburile muncitorești închise, fondurile lor confiscate, întrunirile lor împrăștiate de poliție și, ca o încununare a tuturor acestor măsuri, s-a dat un decret potrivit căruia în orașe și districte întregi se putea institui „starea excepțională”, întocmai ca în Irlanda. Dar ceea ce n-au izbutit să facă niciodată nici chiar legile excepționale engleze în Irlanda¹⁸³ a reușit să facă Bismarck în Germania. În toate districtele în care a fost instituită „starea excepțională”, poliției i s-a acordat dreptul să expulzeze pe orice om pe care avea „motive să-l suspecteze” de propagandă socialistă. În Berlin s-a instituit, bineînțeles, imediat starea excepțională, și sute (cu familiile lor — mii) de oameni au fost expulzați. Căci poliția prusiană expulzează întotdeauna oameni cu familie; pe tinerii necăsătoriți îi lasă de obicei în pace; pentru aceștia, expulzarea nu ar constitui o pedeapsă grea, dar pentru capii de familie ea înseamnă, în majoritatea cazurilor, o lungă perioadă de mizerie, dacă nu chiar ruina completă. După aceea Hamburgul a ales un muncitor ca membru în parlament și în oraș s-a instituit imediat starea excepțională. Primul lot de expulzați din Hamburg era format din aproximativ o sută de oameni, iar cu membrii familiilor lor se ridica la mai mult de trei sute. Partidul muncitoresc a strâns în decurs de două zile sumele necesare pentru acoperirea cheltuielilor de drum și alte nevoi urgente. Apoi a fost instituită și la Leipzig starea excepțională, fără nici un alt motiv în afară de acela că guvernul nu putea zdrobi altfel organizația de partid. Chiar în prima zi au fost expulzați treizeci și trei de oameni, în cea mai mare parte oameni căsătoriți și cu familie. În capul listei erau trei membri ai parlamentului german; se prea poate ca d-l Dillon să le trimită o scrisoare de felicitare, deoarece toți aceștia nu se află într-o situație atât de proastă ca a lui¹⁸⁴.

Dar asta încă nu e tot. Partidul muncitoresc, odată declarat, după toate regulile, în afara legii, odată lipsit de toate

drepturile politice de care e de presupus că se bucură ceilalți germani, poliția poate să se poarte cu diferiții membri ai acestui partid după bunul ei plac. Sub pretextul perchezițiilor la domiciliu pentru descoperirea publicațiilor interzise, soțiile și fiicele acestora sînt tratate în modul cel mai nerușinat și brutal. Ele însele sînt arestate ori de cîte ori pofteste poliția, anchetarea lor este amînată de la o săptămină la alta și sînt eliberate abia după ce au zăcut cîteva luni în închisoare. Poliția inventează noi delictе, necunoscute de Codul penal, și întrece orice măsură în interpretarea acestui cod. Și poliția găsește destul de des magistrați și judecători suficient de corupți sau de fanatici care să-i dea sprijinul și concursul lor; cu acest preț se cumpără avansarea în serviciu! La ce duc toate acestea, ne-o arată următoarele cifre uluitoare. În perioada octombrie 1879—octombrie 1880, numai în Prusia au fost întemnițați pentru înaltă trădare, crime împotriva siguranței statului, lezmajestate etc. nu mai puțin de 1 108 persoane, iar pentru pamflete politice, insulte la adresa lui Bismarck sau defăimarea guvernului etc. — nu mai puțin de 10 094. Unsprezece mii două sute doi deținuți politici — aceasta întrece chiar și faptele de vitejie săvîrșite în Irlanda de d-l Forster!

Și ce a obținut Bismarck prin toate aceste măsuri coercitive? Același lucru pe care l-a obținut d-l Forster în Irlanda. Partidul social-democrat se află în aceeași situație înfloritoare și dispune de aceleași organizații puternice ca și Liga pămîntului¹⁸⁵ din Irlanda. Acum cîteva zile au avut loc alegeri în consiliul municipal al orașului Mannheim. Partidul clasei muncitoare a desemnat 16 candidați și a reușit ca toți să fie aleși cu o majoritate de aproape trei la unu. Apoi Bebel, membru al parlamentului german din partea orașului Dresden, a candidat în circumscripția electorală Leipzig pentru parlamentul saxon. Bebel însuși este muncitor (strungar) și unul dintre cei mai buni, dacă nu cel mai bun, orator din Germania. Pentru a zădărnici alegerea lui, guvernul a expulzat întregul lui comitet electoral. Care a fost rezultatul? Acela că Bebel, chiar și în condițiile restrîngerii dreptului de vot, a fost ales cu o majoritate considerabilă de voturi. Și astfel măsurile excepționale luate de Bismarck împotriva lui n-au folosit la nimic; dimpotrivă, ele au îndirjit populația. Cei

căroră le sînt tăiate toate mijloacele legale de a-și apăra drepturile vor recurge într-o bună zi la mijloace ilegale, și nimeni nu le va putea reproșa nimic pentru acest lucru. De cîte ori n-au proclamat această doctrină d-l Gladstone și d-l Forster ! Și cum procedează ei acum în Irlanda ?

Scris de F. Engels
la jumătatea lunii iulie 1881

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Publicat ca articol de fond
în ziarul „The Labour Standard”
(Londra) nr. 12 din 23 iulie 1881

Tradus din limba engleză

Friedrich Engels

Bumbac și fier

Bumbacul și fierul reprezintă cele mai importante materii prime ale timpurilor noastre. Națiunea care ocupă primul loc în fabricarea produselor de bumbac și de fier se află în fruntea națiunilor industriale în general. Or, întrucât acest loc îl ocupă Anglia, și atita timp cât îl va ocupa — ea va fi prima națiune industrială din lume.

Ne-am putea aștepta, așadar, ca muncitorii din industria bumbacului și din cea a fierului s-o ducă deosebit de bine în Anglia, ca producția acestor două feluri de articole, avînd în vedere că Anglia domină piața, să fie întotdeauna în floare, ca cel puțin în aceste două ramuri industriale să se înfăptuiască împărăția de o mie de ani a belșugului, făgăduită în perioada agitației pentru libertatea comerțului. Dar vai ! Știm cu toții că lucrurile nu stau nici pe departe așa, și că dacă aici, ca și în alte ramuri industriale, situația muncitorilor nu s-a înrăutățit, ba în unele cazuri chiar s-a îmbunătățit, acest lucru se datorește exclusiv propriilor lor eforturi — organizațiilor puternice și luptei greviste tenace. Știm că după cîțiva ani fugari de prosperitate, prin 1874 și după aceea, industria bumbacului și cea a fierului s-au prăbușit cu desăvîrșire. Fabricile au fost închise, furnalele — stinse, iar acolo unde producția mai continua nu se lucra, de regulă, o zi completă. Asemenea perioade de declin erau cunoscute și înainte ; ele se repetă, în medie, o dată la zece ani și durează o anumită bucată de vreme, pentru a fi înlocuite apoi de o nouă perioadă de prosperitate și așa mai departe.

Dar trăsătura caracteristică a actualei perioade de depresiune, în special în industria bumbacului și în cea a fierului, o reprezintă faptul că acum durata acestei depresiuni depășește cu cîțiva ani pe cea obișnuită. S-au făcut unele încercări, unele eforturi de a produce o înviorare, dar zadar-

nic. Dacă perioada de criză propriu-zisă a trecut, stagnarea în industrie mai continuă încă, iar piețele, ca și înainte, nu sînt în stare să absoarbă întreaga producție.

Cauza acestui lucru constă în aceea că, în condițiile actualului nostru sistem de folosire a mașinilor la producerea nu numai a produselor industriale, dar chiar și a mașinilor, producția poate crește cu o repeziciune de necrezut. Dacă fabricanții s-ar arăta dispuși să facă acest lucru, s-ar putea, fără prea mari dificultăți, ca în decursul unei singure perioade de prosperitate, să se mărească într-atîta utilajul pentru filatul și țesutul, albitul și imprimatul bumbacului, încît să se producă cu 50% mai multe mărfuri și, de asemenea, să se dubleze întreaga producție de fontă și de articole de fier de toate felurile. În realitate, creșterea nu a atins asemenea proporții. Cu toate acestea, ea a fost incomparabil mai mare decît dezvoltarea din perioadele anterioare de extindere a producției și urmarea acestui fapt a fost o supraproducție cronică, o depresiune cronică în domeniul industriei. Patronii își pot permite să aștepte, cel puțin o bună bucată de vreme, dar muncitorii trebuie să sufere, deoarece pentru ei aceasta înseamnă mizerie cronică și perspectiva permanentă a caselor de muncă.

Acesta este, prin urmare, rezultatul slăvitului sistem al concurenței nelimitate, aceasta este înfăptuirea împărăției de o mie de ani făgăduită de Cobdeni, Brighti & Co. ! Aceasta este soarta muncitorilor dacă, așa cum s-a întîmplat în decursul ultimilor douăzeci și cinci de ani, lasă conducerea politicii economice a imperiului pe seama „conducătorilor lor firești”, a acelor „căpitani de industrie” care, potrivit lui Thomas Carlyle, erau chemați să comande armata industrială a țării¹⁸⁶. Căpitani de industrie, într-adevăr ! În comparație cu ei, generalii lui Ludovic-Napoleon din 1870 au fost adevărate genii. Toți acești pretinși căpitani de industrie luptă unul împotriva celuilalt, acționează exclusiv în propriul lor interes, își sporesc utilajul independent de ceea ce fac vecinii lor și, în cele din urmă, descoperă cu toții, spre marea lor uimire, că rezultatul îl constituie supraproducția. Ei nu se pot uni pentru reglementarea producției; ei nu se pot uni decît în vederea unui singur scop : *reducerea salariului muncitorilor lor*. Și astfel, extinzînd în mod nesăbuit forța pro-

ductivă a țării mult peste capacitatea de absorbție a pieței, ei îi privează pe muncitorii lor de ușurarea relativă pe care le-ar oferi-o o perioadă de prosperitate moderată și la care muncitorii au dreptul după o perioadă lungă de declin, pentru a-și ridica din nou salariile la nivelul mediu. Oare tot nu se poate înțelege că fabricanții, ca clasă, nu mai sînt în stare să conducă marile interese economice ale țării, ba, mai mult, nu mai sînt în stare să conducă nici măcar procesul de producție însuși? Și nu e oare o absurditate, deși e un fapt, că cel mai mare dușman al muncitorilor englezi este productivitatea mereu crescîndă a propriilor lor miini?

Dar trebuie luat în considerație și un alt fapt. Fabricanții englezi nu sînt singurii care își sporesc forțele de producție. Același lucru se petrece și în alte țări. Statistica nu ne dă posibilitatea să comparăm în mod separat industria bumbacului și cea a fierului în diferitele țări înaintate. Dar dacă luăm laolaltă industria textilă, minieră și metalurgică, putem întocmi un tabel comparativ folosind materialele furnizate de șeful biroului de statistică prusian, dr. Engel, în cartea sa „Das Zeitalter des Dampfs“ („Secolul aburului“), (Berlin 1881)¹⁸⁷. Potrivit calculelor sale, în ramurile industriale menționate ale țărilor pe care le voi cita mai jos se folosesc mașini cu aburi a căror forță motrice în cai-putere (1 cai-putere este egal cu forța care ridică 75 de kilograme la înălțimea de 1 metru în timp de 1 secundă) este următoarea :

	Industria textilă	Întreprinderi din industria extractivă și metalurgică
Anglia, 1871	515 800	1 077 000 CP
Germania, 1875	128 125	456 436 „
Franța aprox.	100 000	185 000 „
St. Unite „	93 000	370 000 „

Vedem, așadar, că întreaga forță motrice a aburului folosită de aceste trei națiuni, care sînt principalii concurenți ai Angliei, se ridică în industria textilă la aproape trei cincimi din forța motrice engleză, iar în industria extractivă și metalurgică este aproape egală cu ea. Și cum în aceste țări industria se dezvoltă într-un ritm mult mai rapid decît în Anglia, nu încap aproape nici o îndoială că producția lor comună va depăși în curînd producția acesteia din urmă.

Priviți și următorul tabel care indică în cai-putere forța motrice a aburului folosită în producție, exclusiv locomotivele și vapoarele :

Marea Britanie	aprox. 2 000 000 CP
Statele Unite	„ 1 987 000 „
Germania	„ 1 321 000 „
Franța	„ 492 000 „

Acest tabel arată și mai limpede cât de puțin a rămas din monopolul Angliei în producția industrială și cât de puțin a reușit libertatea comerțului să asigure superioritatea industrială a Angliei. Și să nu se spună că această creștere a industriei din străinătate este artificială, că se datorește protecționismului. Întreaga extindere uriașă a industriei germane s-a înfăptuit în condițiile celui mai liberal regim al comerțului liber, și dacă America, datorită, în primul rînd, unui sistem absurd de accise interne, este nevoită să recurgă la un protecționism mai degrabă aparent decît real, abrogarea acestor legi privind accisele ar fi fost suficientă pentru a-i permite să concureze pe piața deschisă.

Aceasta este deci situația în care se găsește Anglia după 25 de ani de dominație aproape nelimitată a doctrinelor școlii manchesteriene. Presupunem că aceste rezultate sînt de așa natură, încît să reclame înlăturarea neîntîrziată a gentlemanilor de la Manchester și Birmingham, pentru ca în următorii 25 de ani să vină la cîrmă clasa muncitoare. Fără doar și poate că ea n-ar putea conduce treburile mai prost.

Scris de F. Engels
la sfîrșitul lunii iulie 1881
Publicat ca articol de fond
în ziarul „The Labour Standard”
(Londra) nr. 13 din 30 iulie 1881

Se tipărește după textul
apărut în ziar
Tradus din limba engleză

Friedrich Engels

Clase sociale necesare și clase sociale de prisos

S-a pus deseori întrebarea: în ce măsură sînt folositoare sau chiar necesare diferitele clase ale societății? Și răspunsul era, firește, diferit pentru diferitele epoci istorice. Fără îndoială că a existat o vreme cînd aristocrația funciară constituia un element inevitabil și necesar al societății. Aceasta a fost însă cu foarte, foarte mult timp în urmă. A venit apoi o vreme cînd clasa capitalistă de mijloc, *burghezia*, cum o numesc francezii, apărută cu aceeași necesitate inevitabilă, a început să lupte împotriva aristocrației funciare, a zdrobit puterea politică a acesteia și, la rîndul ei, a obținut dominația economică și politică. Dar niciodată de cînd au apărut clasele nu a existat vreo perioadă în care societatea să o poată scoate la capăt fără clasa muncitoare. Numele și starea socială a acestei clase s-a schimbat; locul sclavului l-a luat iobagul, care la rîndul său a fost înlocuit de muncitorul liber — liber de dependența feudală, dar liber și de orice proprietate pămîntească în afară de propria sa forță de muncă. Pentru fiecare e limpede însă că oricare ar fi schimbările care s-ar petrece în păturile de sus, neproductive, ale societății, societatea nu poate exista fără clasa producătorilor. Această clasă este, prin urmare, necesară în orice condiții, deși trebuie să vină o vreme cînd ea nu va mai fi o clasă, ci va cuprinde întreaga societate.

În ce măsură e necesară în momentul de față existența fiecăreia din aceste trei clase?

Aristocrația funciară este în Anglia — cel puțin din punct de vedere economic — de prisos, în timp ce în Irlanda și în Scoția a devenit o plagă reală din pricina tendinței ei de a depopula țara. Faptul că sîlesc populația fie să plece peste ocean, fie să moară de foame și o înlocuiesc cu oi sau cu animale sălbatice — iată singurele merite cu care se pot fâli landlorzii irlandezi și scoțieni. Și e de ajuns să crească

întrucîtva concurența produselor americane vegetale și animale, pentru ca aristocrații funciari englezi să procedeze la fel, cel puțin aceia dintre ei care își pot permite să o facă, întrucît au la orașe mari proprietăți imobiliare de care se pot folosi. De ceilalți ne va scăpa în curînd concurența produselor americane de consum. Și e bine că ne va scăpa, deoarece activitatea lor politică, atît în Camera lorzilor cît și în Camera comunelor, este o adevărată calamitate națională.

Cum stau însă lucrurile cu clasa capitalistă, cu acea clasă luminată și liberală care a întemeiat imperiul colonial britanic și a făurit libertatea britanică? Cu acea clasă care a reformat parlamentul în 1831 ¹⁸⁸, a abrogat legile cerealelor și a redus un impozit după altul? Cu acea clasă care a creat în Anglia, și continuă încă să le conducă, fabricile gigantice, uriașa flotă comercială, rețeaua de căi ferate, care se lărgește neîncetat? Această clasă trebuie să fie de bună seamă cel puțin tot atît de necesară ca și clasa muncitoare pe care ea o conduce, purtînd-o din succes în succes.

Funcția economică a clasei capitaliste constă în realitate în a crea sistemul modern de fabrici și de mijloace de comunicație acționate cu forța aburului și în a înlătura toate piedicile economice și politice care încetinesc sau frînează dezvoltarea acestui sistem. Nu încapе îndoială că atîta timp cît clasa capitalistă a îndeplinit această funcție, ea a fost în condițiile respective o clasă necesară. Dar lucrurile stau oare tot așa și astăzi? Îndeplinește ea oare în continuare funcția ei importantă de conducător al producției sociale pe care o extinde în folosul întregii societăți? Să vedem.

Să începem cu mijloacele de comunicație. Telegraful se află în miinile statului. Căile ferate și o mare parte din flota maritimă nu sînt proprietatea unor capitaliști individuali, care își conduc singuri treburile, ci a unor societăți pe acțiuni, ale căror treburi sînt conduse de *persoane salariate*, de funcționari, a căror situație este în fond aceeași cu situația muncitorilor privilegiați, mai bine plătiți. În ceea ce-i privește pe directori și acționari, și unii și alții știu că cu cît primii se vor amesteca mai puțin în conducerea întreprinderilor, iar ultimii în controlarea lor, cu atît va fi mai bine pentru acestea. Un control slab și de cele mai multe ori superficial este, de fapt, singura funcție care le-a mai rămas proprietarilor de întreprinderi. Vedem, așadar, că în realitate capitaliștii proprietari ai acestor întreprinderi colosale nu mai fac altceva decît să bage semestrial în buzunar dividendele

realizate. Funcția socială a capitaliștilor a trecut aici asupra slujbașilor care primesc salariu pentru aceasta; iar capitalistul continuă să bage în buzunar, sub formă de dividende, remunerarea pentru aceste funcții, deși nu le mai îndeplinește.

Dar dacă uriașa extindere a întreprinderilor despre care este vorba l-a silit pe capitalist „să se retragă” de la conducerea lor, lui i-a mai rămas o funcție. Și această funcție constă în specularea acțiunilor sale la bursă. Pentru că nu au nimic mai bun de făcut, capitaliștii noștri care „s-au retras”, dar care în realitate au fost înlăturați, nu au decît să speculeze, după pofta inimii, în acest templu al lui Mamon. Ei se duc acolo cu scopul conștient de a-și însuși bani, dînd impresia că i-ar fi cîștigat; cu toate acestea, ei spun că începutul oricărei proprietăți îl constituie munca și spiritul de economie; se prea poate ca acesta să fie începutul, dar în nici un caz sfîrșitul. Ce ipocrizie să închizi cu forța mici tri-pouri, cînd societatea noastră capitalistă nu o poate scoate la capăt fără un tripou colosal, care este adevăratul ei centru și în care se pierd și se cîștigă milioane peste milioane! Aici, firește, existența capitalistului deținător de acțiuni care „s-a retras” din întreprindere nu numai că este de prisos, dar este absolut dăunătoare.

Ceea ce este valabil pentru căile ferate și navigație devine pe zi ce trece tot mai valabil pentru toate marile întreprinderi industriale și comerciale. Constituirea de societăți pe acțiuni — transformarea unor mari întreprinderi particulare în societăți cu răspundere limitată — a devenit în ultimii zece ani și chiar mai înainte lozinca la ordinea zilei. De la marile depozite de mărfuri din Manchester ale City-ului pînă la uzinele siderurgice și minele de cărbuni din Wales și nordul Angliei și pînă la fabricile din Lancashire — totul s-a transformat sau se transformă în societăți pe acțiuni. În întregul Oldham o singură fabrică de bumbac a rămas în mîinile unor persoane particulare; ba chiar negustorii cu amănuntul sînt tot mai mult înlăturați de „magazinele-cooperative”, care, în marea lor majoritate, sînt cooperative doar cu numele — despre acest lucru însă ne vom ocupa altă dată. Vedem deci că tocmai dezvoltarea sistemului de producție capitalist îl înlătură pe capitalist tot așa ca și pe țesătorul manual, cu o singură deosebire totuși, și anume că țesătorul manual este condamnat la moartea lentă prin inanție, iar capitalistul înlăturat — la moartea lentă prin ghiftuire. Numai într-o sin-

gură privință situația lor este, de obicei, identică : nici unul, nici celălalt nu știe ce are de făcut cu el însuși.

Rezultatul este deci următorul : dezvoltarea economică a societății noastre contemporane duce din ce în ce mai mult la concentrarea, la socializarea producției în întreprinderi uriașe, care nu mai pot fi conduse de capitaliști individuali. Întreaga vorbărie despre „ochiul stăpînului” și despre minunile pe care le săvîrșește devine o pură aberație de îndată ce o întreprindere atinge anumite proporții. Imaginați-vă cum ar fi „ochiul stăpînului” la Societatea de căi ferate Londra și Nord-Vest ! Dar ceea ce nu poate face stăpînul *pot* face și fac cu succes muncitorii, slujbașii salariați ai societății.

Așadar, capitalistul nu mai poate pretinde dreptul la profitul său ca „salariu pentru conducerea” întreprinderii, deoarece el nu mai conduce nimic. Să ne amintim de acest lucru cînd apologeții capitalului ne sparg urechile repetînd această frază goală.

În articolul nostru de săptămîna trecută * am încercat să arătăm că nici în țara noastră clasa capitaliștilor nu mai este în stare să conducă uriașul sistem al forțelor de producție ; că, pe de o parte, capitaliștii au extins producția în așa măsură încît inundă periodic cu mărfuri toate piețele, iar pe de altă parte devin tot mai puțin capabili să reziste concurenței străine. Astfel, concluzia la care ajungem este următoarea : nu numai că ne putem descurca foarte bine în marile ramuri industriale din țara noastră fără amestecul clasei capitaliștilor, dar amestecul lor chiar devine din ce în ce mai dăunător.

Noi le mai spunem o dată : „Retrăgeți-vă ! Lăsați clasa muncitoare să vă înlocuiască !”

Scris de F. Engels la 1—2 august 1881

Publicat ca articol de fond
în ziarul „The Labour Standard”
(Londra) nr. 14 din 6 august 1881

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba engleză

* Vezi volumul de față, p. 301—304. — *Nota red.*

Friedrich Engels

Jenny Marx, născută von Westphalen

Moartea a făcut din nou o victimă în rîndurile vechii gărzi a socialismului revoluționar, proletar.

La 2 decembrie a.c. a murit la Londra, după o boală grea și îndelungată, soția lui Karl Marx.

Ea s-a născut la Salzwedel. Tatăl ei, care a fost mutat curînd după aceea la Trier în calitate de consilier guvernamental, a legat acolo o prietenie strînsă cu familia Marx. Copiii au crescut împreună. Cele două naturi deosebit de înzestrate s-au găsit. Cînd Marx s-a înscris la universitate, viitorul lor comun era deja hotărît.

În 1843, după suprimarea primului „Rheinische Zeitung”, al cărui redactor a fost pentru un timp Marx, a avut loc căsătoria lor. De atunci Jenny Marx nu numai că a împărtășit soarta, munca și lupta soțului ei, dar a și participat la ele cu cea mai mare înțelegere și cu o pasiune înflăcărată.

Tînăra pereche a plecat la Paris într-un exil benevol, care însă foarte curînd s-a transformat într-unul adevărat. Guvernul prusian l-a urmărit și acolo pe Marx. Alexander von Humboldt s-a coborît pînă într-acolo încît a contribuit la obținerea unui ordin de expulzare împotriva lui Marx. Familia a fost silită să se mute la Bruxelles.

A izbucnit revoluția din februarie. În timpul tulburărilor care au urmat și la Bruxelles n-a fost arestat numai Marx; poliția belgiană nu s-a sfiit să o arunce în temniță, fără nici un motiv, și pe soția lui.

Avîntul revoluționar din 1848 a scăzut complet încă în anul următor. O nouă exilare, mai întii la Paris, apoi, în urma unei noi intervenții a guvernului francez, la Londra. Și de data

aceasta, pentru Jenny Marx a fost un adevărat exil cu toate grozăviile inerente lui. Lipsurile materiale, din pricina cărora și-a văzut murind doi băieți și o fetiță, le-ar fi putut totuși înfrunța. Dar faptul că guvernul în alianță cu opoziția burgheză — de la liberalii vulgari și pînă la democrați — au constituit o mare conjurație împotriva soțului ei, că îl acopereau cu cele mai murdare, mai josnice calomnii, că întreaga presă era inaccesibilă pentru soțul ei, că orice posibilitate de a se apăra îi era închisă, că deodată el s-a pomenit dezarmat în fața unor adversari pe care atît el cît și ea nu puteau decît să-i disprețuiască — toate acestea au rănit-o adînc. Și această stare de lucruri a durat foarte mult.

Dar nu la infinit. Proletariatul european a reușit să-și cucerească din nou condiții de existență în care putea să acționeze oarecum independent. A fost întemeiată Internaționala. Lupta de clasă a proletariatului cuprindea țară după țară, iar soțul ei era cel dintîi dintre cei dintîi luptători. Atunci a început pentru ea o perioadă care a compensat multe suferințe grele. Ea a apucat timpul cînd calomniile cu care fusese împroșcat Marx s-au spulberat ca pleava în vînt; cînd învățătura lui, pe care s-au trudit atîta s-o înăbușe toate partidele reacționare, atît feudații cît și democrații, era propagată pretutindeni, în toate țările civilizate și în toate limbile culte. Ea a apucat timpul cînd mișcarea proletară, de care își legase toată existența ei, a zguduit din temelii lumea veche, din Rusia pînă în America, și, învingînd orice împotrivire, și-a croit drum înainte, tot mai sigură de victorie. *Și una din ultimele ei bucurii a fost și dovada grăitoare a forței vitale nesecate pe care au oferit-o muncitorii germani cu prilejul ultimelor alegeri pentru Reichstag* ¹⁸⁹.

Ceea ce a făcut pentru mișcarea revoluționară timp de aproape 40 de ani această femeie, cu o minte atît de ascuțită și de critică, cu un asemenea tact politic, cu un caracter atît de energic și de pătimaș, cu un asemenea devotament pentru tovarășii ei de luptă — toate acestea nu au ajuns la cunoștința marelui public, nu sînt consemnate în analele presei contemporane. Sînt lucruri pe care trebuie să le fi văzut personal. Un lucru este știut însă, și anume că soțiile-comunarzilor exilați o vor păstra încă mult timp în amintirea

lor, iar noi ceilalți vom simți deseori lipsa sfatului ei îndrăzneț și înțelept — îndrăzneț fără fanfaronadă, înțelept fără a aduce prejudicii onoarei.

Friedrich Engels

Londra, 4 decembrie 1881

Scris de F. Engels

Publicat în ziarul „Der Sozialdemokrat”
nr. 50 din 8 decembrie 1881

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba germană

Friedrich Engels

Cuvîntare rostită la mormîntul lui Jenny Marx

Prieteni !

Femeia cu suflet minunat pe care o înmormintăm astăzi s-a născut în 1814 la Salzwedel. Tatăl ei, baronul von Westphalen, a legat la Trier o prietenie strînsă cu familia Marx ; copiii celor două familii au crescut împreună. Cînd Marx a intrat la universitate, el și viitoarea sa soție știau că soarta lor este legată pentru totdeauna.

Căsătoria a avut loc în 1843, după ce Marx s-a făcut cunoscut ca redactor-șef al primului „Rheinische Zeitung” și după ce acest ziar a fost suprimat de guvernul prusian. De atunci Jenny Marx nu numai că a împărtășit soarta, munca și lupta soțului ei, dar a și participat la ele cu înțelegerea cea mai desăvîrșită și cu o pasiune înflăcărată.

Tînăra pereche a plecat la Paris, într-un exil benevol, care însă foarte curînd s-a transformat într-unul adevărat. Guvernul prusian l-a urmărit și acolo pe Marx. Cu regret trebuie să adaug că un om ca A. von Humboldt s-a coborît să colaboreze cu guvernul prusian pentru a determina guvernul lui Ludovic-Filip să-l expulzeze pe Marx din Franța. Marx a plecat la Bruxelles. A izbucnit revoluția din februarie. În timpul tulburărilor provocate de acest eveniment la Bruxelles, poliția belgiană nu numai că l-a arestat pe Marx, dar a aruncat-o în temniță, fără nici un motiv, și pe soția lui.

Avîntul revoluționar din 1848 a scăzut complet în anul următor. A început din nou exilul, mai întii la Paris, apoi, în urma unei intervenții a guvernului francez, la Londra. De data aceasta a fost un exil cu toate grozăviile inerente lui. Toate suferințele obișnuite ale exilaților, Jenny le-ar mai fi putut înfrunța, deși acestea pricinuiseră moartea a trei din copiii ei, dintre care doi băieți. Dar să vadă cum toate parti-

dele, guvernamentale și de opoziție (feudale, liberale, așa-zise democratice), s-au unit împotriva soțului ei, acoperindu-l cu cele mai murdare și mai josnice calomnii, să vadă cum întreaga presă, fără excepție, îi era inaccesibilă, să-l vadă cât era de neputincios și dezarmat în fața unor adversari pe care atît ea cît și soțul ei îi disprețuiau — toate acestea au rănit-o adînc. Și această stare de lucruri a durat ani îndelungați.

Dar nu la infinit. Încetul cu încetul clasa muncitoare europeană s-a pomenit în niște condiții politice care i-au dat o oarecare posibilitate să acționeze. A luat ființă Asociația Internațională a Muncitorilor. Ea a atras în luptă o națiune civilizată după alta, iar în această luptă soțul ei lupta cel dintîi dintre cei dintîi. În sfîrșit, a sosit o vreme care a răsplătit-o pentru suferințele îndurate. Ea a apucat să vadă cum calomniile josnice cu care fusese împroșcat soțul ei s-au spulberat ca pleava în vînt; ea a apucat să audă cum învățătura soțului ei, pe care reacționarii din toate țările încercaseră să o înăbușe, era acum propagată deschis și victorios în toate țările civilizate, în toate limbile culte. Ea a apucat să vadă cum mișcarea revoluționară a proletariatului, sigură pe victoria ei, a cuprins o țară după alta, din Rusia pînă în America. Una din ultimele bucurii ale lui Jenny Marx a fost dovada grăitoare, primită pe patul de moarte, a forței vitale nesecate, pe care, în pofida tuturor legilor coercitive, a dat-o clasa muncitoare germană în ultimele alegeri.

Ceea ce a făcut pentru mișcarea revoluționară această femeie, cu o minte atît de ascuțită și de critică, cu un tact politic atît de sigur, cu o energie atît de aprigă, cu atîta putere de dăruire — toate acestea nu au ajuns la cunoștința marelui public, nu au apărut niciodată în coloanele presei. Ceea ce a făcut ea știm numai noi, cei care am trăit alături de ea. Un lucru știu însă, și anume că nu o dată vom simți lipsa sfaturilor ei îndrăznețe și înțelepte, îndrăznețe fără fanfaronadă, înțelepte fără a aduce prejudicii onoarei.

De calitățile ei personale nu mai e necesar să vorbesc. Prietenii ei le cunosc și nu le vor uita niciodată. Dacă a existat vreodată o femeie pentru care cea mai mare fericire era să-i facă pe alții fericiți, apoi aceasta a fost ea.

Rostit de F. Engels
la 5 decembrie 1881

Publicat în ziarul „L'Égalité”
nr. 1 din 11 decembrie 1881,
seria a 3-a

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba franceză

Karl Marx și Friedrich Engels

[Prefață la a doua ediție rusă a
„Manifestului Partidului Comunist”¹⁹⁰]

Prima ediție rusă a „Manifestului Partidului Comunist”, în traducerea lui Bakunin, a apărut la începutul deceniului al 7-lea¹⁹¹ în imprimeria ziarului „Kolokol”¹⁹². Pe vremea aceea, ediția rusă a „Manifestului” nu putea să reprezinte în ochii Occidentului altceva decît o curiozitate literară. Astăzi, o astfel de părere n-ar mai fi cu putință.

Cît de puțin răspîndită era pe atunci (decembrie 1847) mișcarea proletariatului reiese cel mai limpede din ultimul capitol al „Manifestului” : „Poziția comuniștilor față de diferitele partide de opoziție” din diferite țări. În acest capitol nu sînt menționate tocmai Rusia și Statele Unite. Era pe vremea cînd Rusia constituia ultima mare rezervă a întregii reacțiuni europene și cînd emigrația în Statele Unite înghițea tot prisosul de brațe de muncă al proletariatului din Europa. Aceste două țări furnizau Europei materii prime și erau în același timp piețe de desfacere pentru produsele ei industriale. Amîndouă erau deci, pe atunci, într-un fel sau altul, piloni ai ordinii existente în Europa.

Cît de mult s-au schimbat astăzi lucrurile! Tocmai emigrația europeană a permis Americii de Nord să treacă la acea uriașă dezvoltare a producției agricole care prin concurența ei zdruncină din temelii atît marea cît și mica proprietate funciară din Europa. Ea a mai permis Statelor Unite să exploateze imensele lor resurse industriale cu o astfel de energie și pe o scară atît de mare, încît monopolului industrial de pînă acum al Europei apusene și în special al Angliei i se va pune capăt în scurt timp. Aceste două împrejurări, la rîndul lor, influențează în sens revoluționar chiar asupra Americii. Proprietatea funciară mică și mijlocie a fermierilor, temelia întregii orînduiri politice a Americii, este învinsă încetul cu încetul de concurența fermelor uriașe; în același

timp, în regiunile industriale se dezvoltă pentru întâia oară un proletariat numeros și o concentrare fabuloasă a capitalurilor.

Să trecem acum la Rusia! În timpul revoluției din 1848—1849 nu numai monarhii europeni, ci chiar burghezii din Europa au văzut în intervenția rusă singura salvare posibilă în fața primejdiei proletariatului, care tocmai începuse să se trezească. Țarul a fost proclamat capul reacțiunii europene. Astăzi el e prizonier al revoluției la Galcina¹⁹³, iar Rusia constituie detașamentul de avangardă al mișcării revoluționare din Europa.

Sarcina „Manifestului Comunist” a fost să proclame pieirea inevitabilă și iminentă a proprietății burgheze contemporane. În Rusia însă, alături de o înflorire rapidă a speculațiilor capitaliste și de proprietatea funciară burgheză care abia acum se dezvoltă, mai mult de jumătate din pământuri se află în proprietatea în obște a țăranilor. Se pune întrebarea : poate obștea * rusească, această formă în mare măsură subminată a străvechii proprietăți comune asupra pământului, să treacă nemijlocit la forma superioară, comunistă, de proprietate comună? Sau trebuie, dimpotrivă, să treacă mai întâi prin același proces de destrămare propriu dezvoltării istorice a Apusului?

Singurul răspuns cu putință astăzi la această întrebare este următorul: dacă revoluția rusă va constitui semnalul unei revoluții proletare în Apus, astfel ca una s-o completeze pe cealaltă, atunci actuala proprietate în obște asupra pământului în Rusia va putea servi drept punct de plecare pentru o dezvoltare comunistă.

Karl Marx Friedrich Engels

Londra, 21 ianuarie 1882

Publicat în cartea: K. Marx, F. Engels
„Manifestul Partidului Comunist”,
Geneva, 1882

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba germană

* În original, cuvîntul rusesc „obșcina” este scris cu litere latine. —
Nota red.

Friedrich Engels

Bruno Bauer și creștinismul primitiv¹⁹⁴

La 13 aprilie a încetat din viață, la Berlin, un om care pe vremuri a fost un filozof și un teolog cunoscut, dar care ulterior a trăit ani de-a rîndul aproape uitat de lume, atrăgînd numai din cînd în cînd atenția publicului asupra sa ca „literat original”. Teologii oficiali, printre care și *Renan*, l-au plagiat și de aceea l-au trecut cu toții sub tăcere. Și totuși acest om a valorat mai mult decît ei toți laolaltă și a adus o contribuție mai mare decît ei într-o problemă care ne interesează și pe noi, socialiștii: în problema originii istorice a creștinismului.

Cu acest prilej vom vorbi pe scurt despre stadiul actual al acestei probleme și contribuția lui Bauer la rezolvarea ei.

Concepția potrivit căreia toate religiile, deci și creștinismul, sînt opera unor șarlatani — concepție care a dominat începînd de la liber-cugetătorii din evul mediu pînă la iluminiștii secolului al XVIII-lea inclusiv — nu mai putea să satisfacă pe nimeni de cînd Hegel a pus în fața filozofiei sarcina de a demonstra dezvoltarea rațională în istoria universală.

Este clar că dacă religii apărute spontan, ca, de pildă, fetișismul la negri sau religia primitivă comună a arienilor¹⁹⁵, iau naștere fără ca înșelătoria să joace vreun rol, ulterior, pe măsură ce aceste religii se dezvoltă, înșelătoriile preoților devin inevitabile. Dar religiile, care sînt o născocire a minții omenești, nu se pot lipsi, încă de la întemeierea lor, de înșelătorie și de falsificarea istoriei, deși nu li se poate contesta o anumită exaltare sinceră. Așa după cum a arătat Bauer în critica Noului testament¹⁹⁶, creștinismul a avut și el încă de la început performanțe frumoase în această privință. Dar astfel nu se face altceva decît să se constate un

fenomen general, fără să se explice cazul concret despre care este vorba aici.

O religie care a cucerit Imperiul mondial roman și care a stăpînit timp de 1 800 de ani cea mai mare parte a omenirii civilizate nu poate fi desființată declarînd pur și simplu că este o absurditate ticluită de șarlatani. Pentru a o desființa este necesar mai întîi să se explice originea și dezvoltarea ei, pornind de la condițiile istorice în care a apărut și în care a ajuns să domine. Acest lucru este valabil mai ales în cazul creștinismului. Așadar trebuie să arătăm cum au ajuns masele populare din Imperiul roman să prefere tuturor celorlalte religii tocmai aceste absurdități, predicate tocmai de sclavi și de cei asupriți, astfel încît, în cele din urmă, ambițiosul *Constantin* să vadă în adoptarea acestei religii absurde cel mai bun mijloc pentru a ajunge stăpînitor unic al lumii romane.

La rezolvarea acestei probleme, Bruno Bauer a contribuit mai mult decît oricare alt filozof. Succesiunea cronologică a evangheliilor și interdependența lor, dovedite de Wilke pe cale pur lingvistică¹⁹⁷, au fost demonstrate de Bauer în mod incontestabil și pe baza conținutului lor, în pofida teologilor semibigoți din perioada reacțiunii de după anul 1849. El a demască caracterul cu totul neștiințific al confuzei teorii a miturilor, emisă de Strauss¹⁹⁸, potrivit căreia fiecare poate considera fapt istoric tot ceea ce-i convine din relatările cuprinse în evanghelie. Iar dacă aproape nici un fapt din evanghelii nu poate fi considerat veridic din punct de vedere istoric, însăși existența istorică a unui Iisus Hristos putînd fi pusă la îndoială, tot Bauer este acela care a pregătit terenul pe care urma să fie rezolvată problema originii reprezentărilor și ideilor care s-au îmbinat în creștinism într-un fel de sistem și a modului în care au ajuns ele să domine lumea.

Bauer a studiat această problemă pînă la sfîrșitul vieții. Concluzia finală a cercetărilor sale este că iudeul *Filon* din Alexandria, care în anul 40 e.n. trăia încă, deși foarte bătrîn, este adevăratul părinte al creștinismului și că stoicul roman *Seneca* este, ca să zicem așa, unchiul lui. Numeroasele scrieri atribuite lui Filon care au ajuns pînă la noi sînt de fapt rezultatul îmbinării tradițiilor iudaice, concepute în mod alegoric-raționalist, cu filozofia greacă, și anume cu filozofia stoică. Însăși această împăcare a concepțiilor occidentale cu cele orientale conține toate noțiunile esențiale ale creștinismului: ideea că omul se naște păcătos, apoi că logosul — cuvîntul —

este la Dumnezeu și că Dumnezeu este cuvântul, care este mijlocitorul între Dumnezeu și om ; ispășirea nu prin sacrificarea animalelor, ci prin oferirea propriei inimi drept prinos lui Dumnezeu, și, în sfârșit, trăsătura esențială, faptul că noua filozofie a religiei răstoarnă vechea stare de lucruri, recrutându-și adepți în rindurile celor săraci, nefericiți, în rindurile sclavilor și ale celor oropsiți, disprețuindu-i pe cei bogați, puternici și privilegiați și preconizând prin aceasta disprețul față de toate plăcerile lumești și propovăduind mortificarea trupului.

Pe de altă parte, încă Augustus a avut grijă ca nu numai omul-Dumnezeu, ci și așa-numita imaculată concepție să devină formule prescrise de stat. El nu a pretins numai ca Cezar și el însuși să fie venerați ca zeii, dar a permis să se răspîndească zvonul că el, Augustus Caesar divus, divinul, nu este fiul unui tată pămîntesc, că mama sa l-ar fi conceput cu zeul Apolo. Numai de n-ar fi fost acest zeu Apolo vreo rudă a lui Apolo cîntat de Heine ! ¹⁸⁹

După cît se vede, lipsește numai cheia de boltă pentru a completa trăsăturile fundamentale ale întregului creștinism ; lipsește numai întruparea logosului devenit om într-o anumită persoană și jertfa expiatoare pe cruce pentru mîntuirea omenirii păcătoase.

Cum a fost introdusă istoricește în teoriile stoice-filoniene această cheie de boltă, nu putem afla din izvoarele cu adevărat demne de încredere, deoarece ele nu consemnează nimic în această privință. Cert este însă că ea n-a fost introdusă de filozofi — de discipolii lui Filon sau de cei ai stoicilor. Religiile sînt întemeiate de oameni care simt ei înșiși nevoia unei religii și care înțeleg că masele au nevoie de o religie ; or, de regulă, aceasta nu este valabil pentru reprezentanții unei școli filozofice. Dimpotrivă, în epocile de descompunere generală, ca, de pildă, în prezent, filozofia și dogmatica religioasă sînt răspîndite pretutindeni într-o formă aplatizată, vulgarizată. Și dacă filozofia greacă clasică, în ultima sa formă — mai ales școala epicuriană —, a dus la materialismul ateist, filozofia greacă vulgară a dus la învățătura despre un singur Dumnezeu și despre nemurirea sufletului omenesc. La fel și iudaismul, vulgarizat din punct de vedere raționalist datorită amestecului cu neevreii și cu semievreii, a ajuns să neglijeze ceremoniile rituale, să transforme divinitatea lui

exclusiv națională de odinioară, Iahve*, în singurul dumnezeu adevărat, creatorul cerului și al pământului, și să adopte ideea nemuririi sufletului, care inițial îi era străină. Așa s-au întâlnit filozofia vulgară monoteistă cu religia vulgară, care i-a servit pe dumnezeul unic într-o formă absolut finită. Astfel s-a pregătit terenul pe care, la evrei, prin prelucrarea concepțiilor lui Filon, și ele vulgarizate, a putut lua naștere creștinismul, și, odată creat, acest creștinism a putut fi îmbrățișat de către greci și romani. Dovadă că creștinismul a luat naștere din concepțiile popularizate ale lui Filon, și nu nemijlocit din scrierile lui, este faptul că Noul testament neglijează aproape total partea principală a acestor scrieri, și anume interpretarea alegorică-filozofică a întâmplărilor din Vechiul testament. Bauer nu a acordat atenția cuvenită acestui aspect al problemei.

Îți poți face o idee despre creștinism în prima sa formă citind așa-numitul „Apocalips” al lui Ioan²⁰¹: un fanatism sălbatic și confuz, dogme numai în germene, iar din așa-numita morală creștină numai mortificarea trupului, în schimb o mulțime de viziuni și prorociri. Dogmele și morala au apărut într-o epocă ulterioară, în care au fost scrise evangheliile și așa-numitele epistole apostolice. Și aici — cel puțin în ceea ce privește morala — s-a folosit fără jenă filozofia stoică, și mai ales filozofia lui Seneca. Bauer a dovedit că epistolele sînt copiate adeseori cuvînt cu cuvînt după Seneca. Într-adevăr, acest lucru l-au observat și creștinii drept-credincioși, dar ei susțineau că, dimpotrivă, Seneca ar fi copiat din Noul testament, care în acel moment nici nu fusese întocmit. Dogmatica s-a dezvoltat, pe de o parte, pe baza legendei evanghelice în curs de formare despre Iisus, pe de altă parte în lupta dintre creștinismul iudeilor și creștinismul păgînilor.

Bauer aduce date foarte prețioase asupra cauzelor care au contribuit la victoria creștinismului și la dominația lui asupra lumii. Dar aici el este handicapat de idealismul filozofului german, din pricina căruia nu vede clar și nu-și formulează în mod precis ideile. Adesea la el, în momentul hotărîtor,

* După cum a arătat și Ewald²⁰⁰, evreii, folosindu-se de scrierea cu puncte (puncte-vocale), scriau sub consoanele numelui Iahve, a cărui rostire era interzisă, vocalele cuvîntului Adonai, care se pronunța în locul cuvîntului Iahve. Mai tîrziu, cuvîntul scris în felul acesta a fost citit Iehova. Acest cuvînt nu desemnează, prin urmare, vreo divinitate, ci este pur și simplu o greșeală gramaticală grosolană; acest cuvînt nici nu putea exista în limba ebraică.

frazeologia înlocuiește esența problemei. Așadar, nu vom cerceta amănunțit concepțiile lui Bauer, ci vom expune mai degrabă concepția noastră în această problemă, concepție care se bazează nu numai pe scrierile lui Bauer, ci și pe studiul proprii.

În toate țările supuse, stăpînirea romană a desființat în mod direct mai întii vechile condiții politice, iar apoi, indirect, și vechile condiții sociale de viață. Le-a desființat, în primul rînd, prin aceea că în locul vechilor stări sociale (abstracție făcînd de sclavie) a instaurat simpla deosebire între cetățenii romani și necetățenii, sau supușii statului. În al doilea rînd, și mai ales, prin dări excesive în numele statului roman. Dacă în perioada imperiului, ținînd seama de interesele statului, exista tendința de a se pune friu setei de îmbogățire a guvernatorilor, în schimb menghina dărilor în folosul vistieriei statului acționa cu o forță crescîndă, era tot mai necruțătoare — o extorcare cu urmări extrem de distrugătoare. În sfîrșit, în al treilea rînd, pretutindenii sentințele erau pronunțate de către judecători romani în conformitate cu dreptul roman, iar rînduiețile sociale locale erau declarate nule și neavenite în măsura în care nu corespundeau normelor juridice romane. Aceste trei pîrghii erau menite să acționeze cu o uriașă forță nivelatoare, mai ales că timp de cîteva secole au fost aplicate față de popoare ale căror elemente viguroase fuseseră fie nimicite, fie luate în sclavie ca urmare a bătăliilor premergătoare, concomitente sau ulterioare cuceririi. Relațiile sociale din provincii se asemănau din ce în ce mai mult cu cele din capitală și din Italia. Treptat, populația s-a împărțit în trei clase, care constituia un amestec de elemente și naționalități dintre cele mai diferite: bogătași, printre care destui sclavi eliberați (vezi Petronius²⁰²), mari proprietari funciari, cămătari, sau cei care erau și una și alta, ca, de pildă, Seneca, unchiul creștinismului; cetățeni liberi fără avere, care la Roma trăiau și se amuzau pe spezele statului, dar care în provincii trebuiau să se îngrijească singuri de aceste lucruri; în sfîrșit, marea masă a sclavilor. Față de stat, adică față de împărat, primele două clase erau aproape la fel de lipsite de drepturi ca și sclavii față de stăpînii lor. În special în perioada cuprinsă între domnia lui Tiberiu și cea a lui Neron, condamnarea la moarte a romanilor bogăți pentru a li se confisca averea devenise regulă. Reazemul material al guvernului era armata, care semăna mai curînd cu o armată de mercenari decît cu vechea armată romană, alcătuită din

țărani, iar reazemul moral — convingerea generală că această situație este fără ieșire, că, ce-i drept, un împărat sau altul nu este neapărat necesar, dar că acest imperiu bazat pe dominația militară este o necesitate inexorabilă. Nu este cazul să analizăm aici factorii pur materiali pe care se întemeia această convingere.

Acestei lipse generale de drepturi și pierderii oricărei speranțe în posibilitatea unor rînduiri mai bune îi corespundea o apatie și o demoralizare generală. Puținii romani patricieni prin origine și concepții fuseseră îndepărtați sau muriseră; ultimul dintre ei a fost Tacit. Ceilalți erau bucuroși dacă se puteau ține departe de viața socială. Cupiditatea și satisfacțiile oferite de bogăție, birfa și intrigile personale le umpleau viața. Cetățenii liberi fără avere erau la Roma pensionari ai statului, în provincie însă situația lor era grea. Ei trebuiau să muncească, și încă în condiții în care munca sclavilor le făcea concurență. Se stabileau însă numai la orașe. În afară de ei, în provincii mai trăiau țărani proprietari de pământ liberi (pe alocuri mai exista, poate, proprietatea în obște) sau, cum era cazul în Galia, țărani care din cauza datoriilor erau aserviți marilor proprietari funciari. Această clasă a fost cel mai puțin atinsă de revoluția socială; ea a rezistat cel mai mult și revoluției religioase*. În sfîrșit, ultima categorie o formau sclavii, lipsiți de drepturi și de voință, care nu se puteau elibera, după cum a dovedit și înfringerea lui Spartacus; dar majoritatea lor fuseseră cîndva cetățeni liberi sau erau fiii unor liberti. Era, așadar, firesc ca în rîndurile lor să mocnească o ură aprigă, deși aparent neputincioasă, față de condițiile lor de viață.

Ideologii din acea vreme erau pe măsura acestor condiții. Filozofii erau fie simpli dascăli care își cîștigau existența, fie bufoni plătiți ai unor desfrînați bogați. Unii erau chiar sclavi. Ce deveneau acești filozofi atunci cînd le mergea bine, se poate vedea în cazul d-lui Seneca. Acest stoic, care propovăduia virtutea și cumpătarea, era cel mai mare intrigant la curtea lui Nero, pretîndu-se la cel mai abject servilism; el a primit din partea lui Nero daruri în bani, pămînturi, grădini, palate și, în timp ce propovăduia sărăcia sărmanului Lazăr din evanghelie, era în realitate bogatul din această parabolă. Numai cînd viața i-a fost în pericol, el l-a rugat

* Potrivit lui Fallmerayer²⁰³, încă în secolul al IX-lea țărani din Maina (Pelopones) aduceau jertfe lui Zeus.

pe împărat să-i ia înapoi tot ce-i dăruise, spunînd că se mulțumește cu filozofia. Sînt foarte puțini filozofii care — ca Persius de pildă — au satirizat pe contemporanii lor degenerați. În ceea ce privește însă cealaltă categorie de ideologi — juriștii —, aceștia erau entuziasmați de noua ordine, deoarece prin ștergerea deosebirilor sociale, ei căpătau posibilitatea să-și elaboreze pe larg scumpul lor drept privat; în schimb au fabricat pentru împărați cel mai infam drept public care a existat vreodată.

O dată cu particularitățile politice și sociale ale popoarelor, Imperiul roman a condamnat la pieire și diferitele lor religii. Toate religiile din antichitate au apărut spontan și erau religii de trib, iar mai tîrziu religii naționale, care au fost generate de condițiile sociale și politice ale fiecărui popor și s-au contopit cu aceste condiții. De îndată ce această bază a fost distrusă, de îndată ce au fost desființate formele sociale moștenite, organizarea politică și independența națională tradițională, s-a prăbușit, firește, și religia corespunzătoare lor. Zeii naționali puteau tolera alături de ei alți zei naționali la alte popoare, — în antichitate aceasta era chiar o regulă generală —, dar în nici un caz nu tolerau ca acești zei să fie mai mari. Transplantarea unor culte religioase orientale la Roma nu a făcut decît să dăuneze religiei romane; ea n-a putut să împiedice însă declinul religiilor orientale. De îndată ce zeii naționali nu mai pot ocroti independența și autonomia națiunii lor, ei își frîng gîtul. Așa s-a întîmplat pretutindeni (cu excepția țăranilor, mai ales cu cei din munți). Aceleași urmări pe care le-a avut la Roma și în Grecia iluminismul vulgar-filozofic — era cît pe-acî să spun voltairianismul — le-a avut în provincii jugul roman și înlocuirea oamenilor mîndri de libertatea lor cu supuși desperați și cu secături (Lumpen) egoiste.

Aceasta era situația din punct de vedere material și moral. Prezentul — de nesuportat, viitorul — și mai îngrozitor. Nici o ieșire. Desperarea ori evadarea în senzualitatea cea mai trivială, cel puțin pentru cei care își puteau permite acest lucru și care constituiau numai o mică minoritate. Celorlalți nu le rămînea decît resemnarea neputincioasă în fața inevitabilului.

Dar în toate clasele exista un număr de indivizi care, pierzînd nădejdea în salvarea materială, căutau în schimb o salvare spirituală, o consolare în conștiință, care să-i fe-rească de disperarea totală. Această consolare nu le-o putea

oferi nici filozofia stoicilor, nici școala lui Epicur, în primul rînd, pentru că acestea erau sisteme filozofice și, prin urmare, ele nu se adresau conștiinței omului de rînd, și, în al doilea rînd, pentru că viața pe care o duceau discipolii lor trezea neîncredere față de învățatura acestor școli. Consolarea putea fi obținută nu prin înlocuirea filozofiei pierdute, ci prin înlocuirea religiei pierdute. Pentru a cuceri masele, atunci ca și mai tîrziu, pînă în secolul al XVII-lea, consolarea trebuia să îmbrace o formă religioasă.

Este de prisos să menționăm că majoritatea celor care tînjeau după o astfel de consolare spirituală, după o asemenea evadare din lumea exterioară în cea interioară se aflau în rîndurile *scavilor*.

În condițiile acestei destrămări generale, economice, politice, intelectuale și morale a apărut creștinismul. El era în contradicție flagrantă cu toate religiile anterioare.

În toate religiile de pînă atunci, principalul erau ceremoniile. Apartenența la o religie sau alta era dovedită numai prin participarea la sacrificii și procesiuni, iar în Orient la aceasta se adăuga respectarea pînă în cele mai mici amănunte a prescripțiilor cu privire la hrană și curățenie. În timp ce Roma și Grecia manifestau toleranță în ceea ce privește ultimul punct, în Orient domnea un sistem riguros de interdicții religioase, care a contribuit în mare măsură la decăderea definitivă. Oameni de religii diferite (egipteni, perși, evrei, caldeeni) nu aveau voie să mănînce sau să bea împreună, nu puteau întreprinde împreună acțiuni dintre cele mai banale, de-abia dacă le era permis să vorbească unul cu altul. Această separare a oamenilor a fost una dintre principalele cauze ale decăderii vechiului Orient. Creștinismul nu cunoștea ceremonii care să implice o asemenea separare, nici măcar sacrificiile și procesiunile antichității clasice. Negînd deci toate religiile naționale și ceremonialul comun acestora și adresîndu-se tuturor popoarelor fără deosebire, creștinismul devine *prima religie universală posibilă*. Și iudaismul cu noua sa divinitate universală încercase să devină o religie universală. Fiii lui Israel au constituit însă întotdeauna o aristocrație în rîndurile credincioșilor și circumcișilor, și chiar creștinismul a trebuit să renunțe la ideea superiorității creștinilor evrei (care mai domina încă în așa-numitul „Apocalips” al lui Ioan) înainte de a putea deveni cu adevărat o religie universală. Pe de altă parte, islamismul, păstrînd ceremonialul său specific oriental, și-a limitat sfera

de acțiune la Orient și la Africa de nord, cucerită și populată din nou de beduinii arabi: aici putea deveni religia dominantă, în Apus însă nu.

În al doilea rînd, creștinismul a atins o coardă care nu putea să nu vibreze în multe inimi. La toate tînguirile despre timpurile grele și mizeria generală materială și morală, conștiința creștină a păcatului răspundea: așa este și nici nu poate fi altfel, de stricăciunea lumii ești vinovat tu, voi toți, stricăciunea interioară, a ta și a voastră! Și unde s-ar fi putut găsi un om care să nege acest lucru? Mea culpa! *. Nici un om nu putea să nu se recunoască într-o oarecare măsură vinovat de nenorocirea generală și această recunoaștere a devenit premisa mîntuirii spirituale pe care o proclama în același timp creștinismul. Această mîntuire spirituală era concepută în așa fel încît putea fi ușor înțeleasă de adepții oricărei vechi comunități religioase. Tuturor acestor religii vechi le era proprie noțiunea de jertfă expiatoare, prin care era împăcată divinitatea ofensată. S-ar fi putut oare ca ideea jertfirii de sine a unui mijlocitor care să răscumpere o dată pentru totdeauna toate păcatele omenirii să nu găsească aici un teren propice? Așadar, exprimînd limpede sentimentul general răspîndit că oamenii sînt ei înșiși vinovați de stricăciunea generală ca sentiment care apasă conștiința fiecărui în parte, oferind totodată prin jertfa de sine a întemeietorului religiei creștine o formă ușor înțeleasă de toți a mîntuirii interioare de stricăciunea lumii, mîntuire dorită de toți, oferind deci o consolare pentru conștiință, creștinismul a dovedit încă o dată că este capabil să devină o religie universală, și anume tocmai religia potrivită pentru lumea de atunci.

Așa s-a întîmplat că, dintre miile de profeți și predicatori în pustiu care propovăduiau în acea epocă un număr infinit de religii noi, numai întemeietorii creștinismului au avut succes. Nu numai Palestina, ci întregul Orient mișuna de asemenea întemeietori de religii, iar între ei se dădea, am putea spune, o luptă darvinistă pentru existența spirituală. Creștinismul a învins mai ales datorită motivelor expuse mai sus. Despre modul în care creștinismul și-a desăvîrșit

* — E vina mea! — *Nota trad.*

treptat caracterul de religie universală printr-o selecție naturală atît în cursul luptelor dintre secte, cît și în lupta cu lumea păgînă, despre aceasta vorbește amănunțit istoria bisericii din primele trei secole.

F. Engels

Scris de F. Engels în a doua jumătate a lunii aprilie 1882

Publicat în „Der Sozialdemokrat” nr. 19 și 20 din 4 și 11 mai 1882

Se tipărește după manuscris, confruntat cu textul ziarului

Tradus din limba germană

Friedrich Engels

[Despre concentrarea capitalului în Statele Unite]

Fabuloasa rapiditate a concentrării capitalului în Statele Unite ale Americii este demonstrată de o statistică publicată recent în ziarele engleze. Potrivit acestei statistici, cel mai bogat dintre cei bogați este d-l *Vanderbilt* din *New York*. Avera, „valoarea”, cum spune americanul, acestui baron al cailor ferate, al pământului, al fabricilor etc. este apreciată la circa 300 de milioane de dolari (1 dolar = 4 mărci și 25 de pfenigi). El posedă 65 de milioane de dolari sub formă de obligațiuni de împrumut ale Statelor Unite (bonds), 50 de milioane sub formă de acțiuni ale societăților de căi ferate *New York-Central* și *Hudson-River*, precum și 50 de milioane sub formă de acțiuni ale altor societăți de căi ferate. În afara de aceasta, el posedă colosale proprietăți funciare atât în *New York*, cit și în interiorul țării. D-l *Vanderbilt*, adauga admirativ ziarele, poate să cumpere pe oricare dintre *Rothschilzi*, și totuși va rămîne cel mai bogat om din lume.

Iar familia *Vanderbilt* a agonisit această avere colosală... în aproximativ 30 de ani! Acest caz, scrie „*Whitehall Review*”, este fără precedent în istorie. Aceasta este și părerea noastră.

După *Vanderbilt*, pe lista sacilor cu bani urmează :

Jay Gould, tot un cunoscut escroc în materie de căi ferate — 100 de milioane de dolari; *Mackay*, proprietar de mine de argint, organizatorul agitației pentru „sistemul bi-metalist contractual” — 50 de milioane; *Crocker* — 50 de milioane; *John Rockefeller*, magnat al petrolului, dar nu petroleur * — 40 de milioane; *C. P. Huntington* — 20 de milioane; *D. O. Mills* — 20 de milioane; senatorul *Fair* — 30 de milioane; ex-gubernatorul *Stanford* — 40 de milioane; *Russel*

* În original joc de cuvinte — „*Petroleumritter*”, „*Petroleur*”²⁰⁴ — *Nola trad.*

Sage — 15 milioane ; *J. R. Keene* — 15 milioane ; *S. J. Tilden* — 15 milioane ; *E. D. Morgan* — 10 milioane ; *Samuel Sloan* — 10 milioane ; *Garrison* — 10 milioane ; *Cyrus W. Field* — 10 milioane ; *Hugh J. Jewett* — 5 milioane ; *Sidney Dillon* — 5 milioane ; *David Dows* — 5 milioane ; *J. D. Navarro* — 5 milioane ; *John W. Garrett* — 5 milioane ; *W. B. Astor* — 5 milioane.

Aceasta ar fi lista, care totuși e departe de a fi completa. Numărul magnaților americani ai finanței este cu mult mai mare. Și această fabuloasă acumulare de bogății este sporită pe zi ce trece prin uriașa emigrare în America, căci, direct sau indirect, această emigrare este în primul rînd în folosul magnaților capitalului. Direct — pentru că ea constituie cauza creșterii rapide a prețului pămîntului ; indirect — pentru că numărul mare de emigranți scade nivelul de trai al muncitorilor americani. Chiar în momentul de față, în nenumeratele informații cu privire la greve transmise de organele de presă frățești din America găsim un procent tot mai mare de greve organizate împotriva *reducerii salariilor*, iar cea mai mare parte a grevelor care au ca obiectiv mărirea salariilor confirmă în fond acest lucru, căci sînt provocate fie de uriașa urcare a prețurilor, fie de neaplicarea obișnuitei majorări a salariilor care se face primăvara.

În felul acesta, afluxul anual de emigranți din Europa în America nu face decît să ducă la limitele extreme economia capitalistă cu toate urmările ei, așa încît, mai devreme sau mai tîrziu, un crah colosal este inevitabil. Atunci afluxul de emigranți va înceta sau, poate, va reîncepe în sens invers, adică va veni un moment cînd muncitorul european, și îndeosebi cel german, se va afla în fața alternativei : moartea prin inaniție sau revoluția ! Dar dacă se va ajunge la această alternativă, atunci adio, — voi, favoriți ai sfîntului imperiu germano-prusac !

Iar acel moment este mai aproape decît își închipuie mulți. Acolo emigranții cu greu găsesc de lucru, exista semne evidente ale unei iminente crize industriale, și în momentul hotărîtor va fi suficient cel mai neînsemnat pretext și — *crahul va fi declanșat !*

De aceea, cu toate că deplîngem alături de „*New Yorker Volkszeitung*”²⁰⁵ emigrarea din Germania, cu toate că sîntem convinși că aceasta va provoca, în primul rînd, o înrautățire simțitoare a situației muncitorilor americani și cu toate că am

dori, asemenea sus menționatului ziar, ca muncitorii germani să-și îndrepte întreaga atenție exclusiv spre îmbunătățirea situației lor în Germania, nu putem să împărtășim pesimismul lui. Trebuie totuși să ținem seama de împrejurări, și întrucât, datorită obtuzității și avidității adversarilor noștri, aceste împrejurări exclud tot mai mult posibilitatea unei dezvoltări pe calea unor reforme radicale, trebuie să considerăm de datoria noastră ca, în pofida tuturor fricoșilor, să pregătim spiritele în vederea unei desfășurări revoluționare a evenimentelor.

Urișa concentrare a capitalului, pe de o parte, și creșterea mizeriei maselor, pe de altă parte constituie o dovada a conflictului; soluția este una singură: *revoluția socială!*

Scris de F. Engels la 3 mai 1882
Publicat în „Der Sozialdemokrat”
nr. 21 din 18 mai 1882

Se tipărește după textul
apărut în ziar
Tradus din limba germană

Friedrich Engels

Vicarul din Bray

Cît a fost Carol rege, atît
 Cît cinstea nu secase,
 Pe anglicani slujii, încît
 Am strîns venituri grase.
 „De domnul uns e suveran“
 — Țineam eu turmei predici —
 „Va arde-al regelui dușman
 În iad, printre eretici.“
 Un lucru-i trainic, sigur, clar
 Și-așa va fi mereu :
 Oricine rege-ar fi, vicar
 În Bray vreau să fiu eu.

Papimea-a stat apoi chezaș,
 Lui Iacob dînd coroana :
 Ieri prigoneam pe papistași
 — S-a-ntors pe dos prigoana.
 Priindu-mi tot, la iezuiți
 Speram un rang să capăt
 Doar Revoluția —, să știți,
 A pus dorinței capăt.
 Un lucru-i trainic, sigur, clar
 Și-așa va fi mereu :
 Oricine rege-ar fi, vicar
 În Bray vreau să fiu eu.

Cînd William dezrobi — erau —
 Robita libertate,
 Eu pînzele-am întors din nou
 Spre noul vînt, din spate.

Curmînd un trai de robi, infam,
 Strigarăm „Jos tiranii !”
 Acuma asta predicam
 În noi propovedanii
 Un lucru-i trainic, sigur, clar
 Și-așa va fi mereu :
 Oricine rege-ar fi, vicar
 În Bray vreau să fiu eu.

Alt sens regina Ana-a dat
 Bisericeștii gloriei :
 Biserica fiind de stat,
 M-am preschimbât în tory.
 Integritatea-ntii și-ntii
 Domnea acu-n biserici,
 Cei moderați și cei molii
 Fură-nfierați de clerici.
 Un lucru-i trainic, sigur, clar
 Și-așa va fi mereu :
 Oricine rege-ar fi, vicar
 În Bray vreau să fiu eu.

Cînd George o formă-a introdus
 Politic moderată, domnul meu,
 Schimbîndu-mă, alt strai mi-am pus,
 De whig de astă dată, domnul meu.
 Venituri noi am strîns, avînd
 Protecția regentei ;
 Pe papă-l renegam, la rînd
 Luînd toți pretendenții.
 Un lucru-i trainic, sigur, clar
 Și-așa va fi mereu :
 Oricine rege-ar fi, vicar
 În Bray vreau să fiu eu.

Deci, hanovrezei dinastii
 (Reneg papistășia !)
 Credință-n veci îi juruii
 Cît va păstra domnia.
 Se știe doar că sînt fidel,
 Doar la schimbări fac schimburi,
 Doar George să-mi fie domn, doar el,
 Pînă vin alte timpuri.

Feuilleton.

Der Vikar von Bray.

Aus dem Englischen von Friedrich Engels.

Zu König Karls Zeit, da noch war
Loyalität zu finden,
Dient' ich der Hochkirch ganz und gar
Und so erwarb ich Brändlein.
Der König ist von Gott geleyt —
So lehr' ich meine Schäre —
Und wer ihn trogt, ihn gar verleyt,
Den trifft die Höllekrate.
Denn dieses gilt, und hat Bestand,
Bis an mein End' soll's wahr sein:
Daß wer auch König sei im Land,
In Bray will ich Vikar sein.

Jakob nahm aus dem Throne Platz,
Das Papstthum kam zu Ehren:
Da galt's, die Katholikenhag
Ins Gegentheil zu lehren.
Ihr mich auch, sand ich, pasten schon
Roms Kirch' und Priesterorden:
Kam nicht die Revolution,
Wär' ich Jesuit geworden.
Denn dieses gilt und hat Bestand,
Bis an mein End' soll's wahr sein:
Daß wer auch König sei im Land,
In Bray will ich Vikar sein.

Als König Wilhelm kam, der Held,
Und rettete die Freiheit,
Hab' ich mein Segel umgestellt
Nach dieses Windes Neuheit.

Poezia „Vicarul din Bray“ în traducerea
lui Friedrich Engels din articolul său publicat
în ziarul „Der Sozialdemokrat“

Der Aechtsgehorlam vor'ger Zeit,
Der war jetzt bald erledigt;
Der Tyrannet gebt Widerstrei!
So wurde nun gesprecht.

Denn dieses gilt und hat Bestand,
Bis an mein End' soll's wahr sein:
Daf wer auch König sei im Land,
In Bray will ich Bilar sein.

Als Anna wurde Königin,
Der Landesliche Glorie,
Das hatte einen andern Sinn,
Hab da ward ich ein Tory.
Für unsrer Kirch' Integrität,
Da galt es jetzt zu eifern,
Und Mäßigung und Laxität
Als Mühsaft zu begeistern.

Denn dieses gilt und hat Bestand,
Bis an mein End' soll's wahr sein:
Daf wer auch König sei im Land,
In Bray will ich Bilar sein.

Als König Georg bracht' in's Land
Gemäßigte Politik, mein Herr,
Hab' nochmals ich den Noth gewandt,
Und so ward ich ein Whig, mein Herr.
Das war es, was mir Pflichten gab
Und Günst bei dem Regenten;
Auch schwor ich fast alltäglich ab,
So Papst wie Prätendenten.

Denn dieses gilt und hat Bestand,
Bis an mein End' soll's wahr sein:
Daf wer auch König sei im Land,
In Bray will ich Bilar sein.

Hannovers hoher Dynastie —
Mit Ansichtß von Papisten —
Der schwör' ich Treu, so lange sie
Sich an dem Thron kann tristen.
Denn meine Treu wankt nimmermehr
Be'änd'ring ausgenommen —
Und Georg sei mein Fürst und Herr.
Bis andre Zeiten kommen.

Denn dieses gilt und hat Bestand,
Bis an mein End' soll's wahr sein:
Daf wer auch König sei im Land,
In Bray will ich Bilar sein.

Un lucru-i trainic, sigur, clar
 Și-așa va fi mereu :
 Oricine rege-ar fi, vicar
 În Bray vreau să fiu eu.

—

Cîntecul de mai sus este, pare-se, singurul cîntec politic care și-a păstrat popularitatea în Anglia timp de peste 160 de ani. Aceasta se datorește în cea mai mare parte și melodiei sale sprințare care și astăzi încă este cîntată pretutindeni. De altfel, chiar și în actualele noastre condiții din Germania, cîntecul nu este nicidecum învechit. Atita doar că, așa cum se și cuvine, între timp am mai făcut pași înainte. Bunul vicar din Bray trebuia doar să-și schimbe haina ori de cîte ori un nou rege se urca pe tron. În schimb, noi, germanii, avem peste mulțimea de vicari politici din Bray un autentic papă din Bray *, care-și dovedește infailibilitatea prin aceea că răstoarnă pe de-a-ntregul, în răstimpuri tot mai scurte, tot crezul său politic. Ieri — libertatea comerțului, azi — tarife vamale protecționiste ; ieri — libertatea meșteșugurilor, azi — uniuni de breaslă ; ieri Kulturkampf, azi — cu toate pînzele întinse spre Canossa, și de ce nu ? Omnia in majorem Dei gloriam (totul spre mai marea glorie a lui Dumnezeu), ceea ce în traducere înseamnă : totul pentru a aduna mai mult impozit și mai mulți soldați. Și bieții vicari trebuie să meargă în același pas, trebuie mereu, cum spun ei înșiși, „să joace cum li se cîntă , și adesea fără nici un profit. Cu cît dispreț ar privi bătrînul nostru vicar atit de voinicos pe pigmeicii săi imitatori — el, care era de-a dreptul mîndru de curajul cu care își apăra poziția împotriva tuturor furtunilor !

Fr. Engels

Scris de F. Engels la începutul
 lunii septembrie 1882

Publicat în „Der Sozialdemokrat”
 nr. 37 din 7 septembrie 1882

Se tipărește după textul
 apărut în ziar

Tradus din limba germană

* — aluzie la Bismarck. — *Nota red.*

Friedrich Engels

Prefață la prima ediție germană
a „Dezvoltării socialismului de la utopie la știință”

Lucrarea de mai jos s-a născut din trei capitole ale cărții mele „Domnul Eugen Dühring revoluționează știința”, Leipzig, 1878. La rugămintea prietenului meu Paul Lafargue, am strâns aceste capitole la un loc pentru a fi traduse în limba franceză și le-am adăugat unele explicații. Traducerea franceză revăzută de mine a fost publicată inițial în „Revue socialiste” și apoi a apărut în ediție separată sub titlul „Socialisme utopique et socialisme scientifique”, Paris 1880²⁰⁶. Ediția poloneză a broșurii mele, făcută după traducerea franceză, a apărut de curînd la Geneva sub titlul „Socjalizm utopijny a naukowy”. Imprimerie de l’Aurore, Genève 1882²⁰⁷.

Succesul neașteptat raportat de traducerea lui Lafargue în țările de limbă franceză, și mai ales în Franța, mi-a pus problema dacă n-ar fi indicat să editez sub formă de broșură aceste trei capitole și în limba germană. Și apoi, redacția ziarului „Sozialdemokrat”²⁰⁸ din Zürich mi-a comunicat că în rîndurile Partidului social-democrat german se observă o mare cerere de broșuri de propagandă noi, și m-a întrebat dacă sînt de acord să îi pun la dispoziție în acest scop cele trei capitole menționate. Bineînțeles că eu mi-am dat consimțămîntul și i-am pus la dispoziție lucrarea mea.

Dar inițial, ea nu a fost scrisă de loc pentru propagandă nemijlocită în rîndurile maselor. Poate corespunde acestui scop o lucrare care are, în primul rînd, un caracter pur științific? Ce schimbări sînt necesare, atît în ceea ce privește forma cît și conținutul?

În ceea ce privește forma, numai folosirea numărului mare de neologisme ar putea trezi nedumeriri. Dar nici Lassalle în cuvîntările și broșurile sale de propagandă nu a prea făcut economie de neologisme, și, după cîte știu, nimeni nu s-a

plîns de acest lucru. De atunci muncitorii noștri citesc cu mult mai multă râvnă și cu mai multă regularitate ziarele și, datorită acestui fapt, mulți s-au deprins cu neologisme. Eu m-am mărginit să înlătur neologismele de prisos. Dar, lăsînd cuvintele necesare, am renunțat să le însoțesc cu așa-zisele traduceri explicative. Căci neologismele necesare, care în majoritatea cazurilor reprezintă termeni tehnici-științifici uzuali, nu ar fi fost necesare dacă s-ar fi pretat la traducere. Prin urmare, traducerea nu face altceva decît să denatureze sensul; în loc să explice, seamănă confuzie. Explicațiile verbale ajută într-un asemenea caz mult mai mult.

În ceea ce privește conținutul, îndrăznesc să afirm că pentru muncitorii germani acesta nu prezintă dificultăți mari. În general este greu doar capitolul al treilea, respectiv într-o măsură mult mai mică pentru muncitori, ale căror condiții generale de trai le tratează, decît pentru burghezii „culți”. Cînd am dat explicații și completări numeroase, de fapt i-am avut în vedere nu atît pe muncitori, cît pe cititorii „culți”: oameni de genul d-lui deputat von Eynern, d-lui consilier intim Heinrich von Sybel și al altora de-alde Treitschke, care simt dorința irezistibilă de a-și demonstra încă și încă o dată ignoranța lor de necrezut din care decurge uluitoarea lor lipsă de înțelegere a socialismului. Dacă Don Quijote este dispus să se lupte cu morile de vînt, acest lucru corespunde într-un totu misiunii și rolului său; dar lui Sancho Panza nu-i putem permite așa ceva.

Asemenea cititori vor fi de asemenea surprinși cînd în scurta schiță cu privire la dezvoltarea socialismului vor întîlni cosmogonia Kant-Laplace, știința modernă a naturii și Darwin, filozofia clasică germană și Hegel. Problema este însă că, în partea sa esențială, socialismul științific este un produs german și a putut apărea numai în cadrul unei națiuni a cărei filozofie clasică a păstrat tradiția vie a dialecticii conștiente, adică în Germania*. Concepția materialistă asupra istoriei și

* „În Germania” — este o greșeală din fuga condeiului. Trebuia spus: „în rîndul germanilor”. Deoarece, în măsura în care pentru apariția socialismului științific a fost necesară, pe de o parte, dialectica germană, în aceeași măsură, pe de altă parte, au fost necesare relațiile economice și politice dezvoltate ale Angliei și Franței. Condițiile economice și politice ale Germaniei, care la începutul deceniului al 5-lea erau și mai înăpoeiate decît acum, au putut să dea naștere, în cel mai bun caz, doar unei caricaturi de socialism (cf. „Manifestul Comunist”, III, 1, c): „Socialismul

aplicarea ei specială la lupta de clasă contemporană dintre proletariat și burghezie a devenit posibilă numai cu ajutorul dialecticii. Și dacă belferii burgheziei germane au tăvălit amintirea marilor filozofi germani și dialectica creată de ei în mocipla unui eclecticism dezolant — în așa măsură încît trebuie să recurgem la mărturia științelor naturii contemporane că dialectica există în realitate —, atunci noi, socialiștii germani, ne mîndrim cu faptul că ne tragem nu numai din Saint-Simon, Fourier și Owen, dar și din Kant, Fichte și Hegel.

Friedrich Engels

Londra. 21 septembrie 1882

Publicat în cartea: F. Engels.
„Die Entwicklung des Sozialismus
von der Utopie zur Wissenschaft”.
Hottingen-Zürich, 1882

Se tipărește după textul cărții
Tradus din limba germană

german sau «adevăratul» socialism”²⁰⁹. Numai atunci cînd relațiile economice și politice create în Anglia și Franța au fost supuse criticii dialecticii germane s-au putut obține rezultate reale. Din acest punct de vedere, prin urmare, socialismul științific nu este exclusiv un produs german, ci, nu în mai mică măsură, unul internațional. (Nota lui Engels la ediția germană din 1883.)

Friedrich Engels

Despre minciunile pe care le toarnă Pindter ²¹⁰

„Norddeutsche Allgemeine Zeitung”, organul de presă personal al principelui Bismarck, sfidează, dată fiind poziția lui, nu numai toate regulile buneii cuviințe, dar și ale logicii și rațiunii sănătoase. El are privilegiul de a injura, de a calomnia, de a minți, de a publica ineptii politice și de orice alta natură. Cu excepția citorva lachei cu sau fără uniformă, care obișnuiesc să aduleze, ca pe niște emanații divine, exhortațiile și excrementele lui Dalai Lama și, dacă e nevoie, chiar să le înghită, toată lumea știe că acest ziar servește drept *azil al josniciei și al prostiei*.

Cînd e vorba să improști cu noroi un adversar, să răspîndești în lume o minciună gogonată sau o calomnie crasă, cînd e vorba să-ți bagi pînă în fund mîinile în murdăria din rigola strazii, alegi pentru această misiune de onoare ziarul „Norddeutsche Allgemeine”. Și el se achită de ea cu o plăcere vădită.

În ultimul timp, nemaiputînd fi folosită în campania electorală pentru Landtag din pricina neîndemînării lui și a numelui din cale-afară de rău care-i ieșise, acest ziar „cinstit” a început să improște deosebit de zelos cu noroi *social-democrația* și să răspîndească pe seama ei cele mai mîrșave minciuni.

Anumite evenimente din Franța ²¹¹ sînt denaturate în modul cel mai grotesc, tablouri care te-nfioară sînt înfățișate în culorile cele mai țipătoare, și toate acestea cu scopul de a arăta omenirii îngrozite că social-democrații sînt hoți, ucigași, incendiatori și dumnezeu mai știe ce, și că pieirea Republicii Franceze este inevitabilă, fiindcă ea nu e în stare să se apere de asemenea monștri — lucru pe care, firește, nu-l poate face decît o monarhie avînd în fruntea ei un majordom à la Bismarck.

În cazul „tentativei de crimă în scopuri de jaf” de la Viena, „Norddeutsche” a fost acela care a pus cu nerușinare această tentativă pe seama social-democrației, dedîndu-se la cele mai infame denunțuri ²¹².

Cu două săptămîni în urmă, cînd, cu nerușinarea unor adevărați cretini, o procuratură *austriacă* a pus pogromurile evreiești din Ungaria pe seama unor mașinații secrete ale social-democrației, „Norddeutsche Allgemeine” a fost singurul ziar care a jubilat la auzul acestei feste, pe cit de prostesti, pe atît de ticăloase, și care i-a cîntat în strună aceluiaș procuror idiot, deși știa prea bine — din imediata lui vecinătate și din proprie experiență — că așa-zisa „mișcare antisemita” și-a găsit în social-democrați pe cei mai hotărîți adversari și că în Germania, mai ales la Berlin, în pofida sprijinului din cale-afară de zelos acordat de patronul lui „Norddeutsche Allgemeine”, ea a eșuat tocmai datorită poziției social-democraților.

Cea mai recentă minciună a ziarului „Norddeutsche Allgemeine” constă în publicarea unei note destul de ample, în care se spune că problema *prelungirii legii împotriva socialiştilor* ar fi dat naștere unor „discuții aprinse” în rîndurile social-democrației germane ²¹³.

„Grupul lui Liebknecht” ar fi, chipurile, de părere că partidul este interesat în prelungirea acțiunii legii împotriva socialiştilor, în timp ce altele (grupe?), vîzînd în aceasta doar o politică a „frazelor bombastice”, se ridică împotriva ei, iar „discuțiile ivite cu acest prilej în rîndurile partidului social-democrat se duc, firește, cu cele mai brutale arme”. Cititorii ziarului „Sozialdemokrat” știu prea bine cit valorează aceste baliverne. Cum în partidul social-democrat nu există „grupe” în sensul conceput de „Norddeutsche”, tot așa nu există nici „discuții” în legătură cu vreo problemă, și cu atît mai puțin în problema prelungirii sau neprelungirii legii împotriva socialiştilor.

Noi sîntem „politicieni reali” prea buni pentru a ne ocupa de ouă încă neouate, și privim această problemă cu o „indiferență” absolută. Dacă legea împotriva socialiştilor va fi abrogată, știm foarte bine că acest lucru nu se va întîmpla din dragoste pentru noi, și rămînem ceea ce sîntem; iar dacă nu va fi abrogată, atunci cu atît mai mult vom rămîne ceea ce sîntem. Faptul că legea împotriva socialiştilor a fost deosebit de prețioasă pentru instruirea și consolidarea partidului nostru și că a avut, în general, o influență educativă considerabilă,

cu aceasta au fost de acord, de altfel, toți social-democrații, fără excepție.

Dacă prelungirea sau neprelungirea legii împotriva socialiștilor este *probabilă*, aceasta este o problemă care s-a dezbătut, ce-i drept, în organul de presă al partidului, și numai acolo, însă, dată fiind natura ei, această temă a fost dezbătută într-un mod pur academic. Se pune întrebarea, unde sînt „discuțiile” care s-au dus „cu arme atît de brutale”? Nu s-a rostit nici un singur cuvînt care să justifice afirmația lui „Norddeutsche”. Evident că organul de presă personal al lui Bismarck nu cunoaște încă regula obligatorie pentru un mincinos de profesie, și anume că trebuie să minți *veridic*, adică minciuna are nevoie de un dram de adevăr pentru a prinde rădăcini.

În treacăt fie zis, a fost necesar ca „Liberale Correspondenz” să-i atragă atenția lui „Norddeutsche” că a făcut o prostie colosală publicînd această notă. Că doar nu se putea găsi un argument mai bun pentru *abrogarea* legii împotriva socialiștilor decît faptul că menținerea ei este dorită chiar de social-democrați. Dar capacitatea de înțelegere a organului de presă personal al lui Bismarck a fost, în orice caz, insuficientă pentru a pricepe acest lucru.

Scris de F. Engels
la sfîrșitul lunii octombrie 1882

Publicat în ziarul „Der Sozialdemokrat”
nr. 45 din 2 noiembrie 1882

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba germană

FRIEDRICH ENGELS

Marca²¹⁴

Scris de F. Engels la mijlocul lunii
septembrie—prima jumătate a lunii
decembrie 1882

Publicat ca anexă
la cartea : F. Engels.
„Die Entwicklung des Sozialismus
von der Utopie zur Wissenschaft“.
Hottingen-Zürich, 1882

Se tipărește după textul ediției
a patra a cărții, din 1891

Tradus din limba germană

Într-o țară ca Germania, unde mai bine de jumătate din populație trăiește de pe urma agriculturii, este necesar ca muncitorii socialiști, iar prin intermediul lor și țărani, să știe cum a luat naștere actuala proprietate funciară, atât cea mare cât și cea mică. Este necesar, de asemenea, ca mizeriei zilerilor și împilării țăranilor săraci înglodați în datorii să li se înfățișeze vechea proprietate comună a tuturor oamenilor liberi, care atunci reprezenta în mod real „patria” în înțelesul de proprietate comună liberă, ereditară. De aceea voi face o scurtă expunere istorică a acelei străvechi orînduiri agrare germane, din care s-au mai păstrat în zilele noastre numai jalnice vestigii, dar care în tot cursul evului mediu a constituit baza și modelul întregii orînduiri sociale, acționînd puternic asupra întregii vieți sociale nu numai din Germania, ci și din nordul Franței, din Anglia și Scandinavia. Dar această orînduire a fost într-atît dată uitării, încît abia în ultima vreme G. L. Maurer a redescoperit adevărata ei însemnătate ²¹⁵.

Două fapte apărute spontan domină întreaga preistorie a tuturor sau aproape a tuturor popoarelor : împărțirea poporului după criteriul rudeniei și proprietatea comună asupra pămîntului. La fel a fost și la germani. La baza așezării lor pe noile teritorii pe care le-au luat în stăpînire la răsărit de Rin și la nord de Dunăre a stat aceeași împărțire pe triburi, ginți și familii, adusă de ei din Asia, împărțire în funcție de care își mai alcătuiau încă pe vremea romanilor cetele de luptă în așa fel că întotdeauna cei înrudiți mai de aproape luptau umăr la umăr. Triburile se statorniceau în locurile noi nu după capricii și nici la voia întîmplării, ci, așa cum arată clar Cezar ²¹⁶, ținînd seama de gradul de rudenie al membrilor tribului. Grupele mai mari, înrudite mai îndeaproape, au că-

patat o anumită regiune, în limitele căreia diferitele ginți, cuprinzând un număr de familii, s-au așezat, formînd sate. Mai multe sate înrudite formau o „sută” (*Hundertschaft*=centena), (în limba veche germană de sus — *huntari*, în scandinavă veche — *heradh*); mai multe sute formau un „ținut” (*Gau*); totalitatea acestor ținuturi forma poporul însuși. Pămîntul neluat în stăpînire rămînea la dispoziția sutei; pămîntul nerepartizat acesteia din urmă revenea ținutului; ceea ce mai rămînea disponibil — de cele mai multe ori pămînturi foarte întinse — trecea în posesiunea directă a întregului popor. Astfel, în Suedia găsim concomitent toate aceste trepte diferite de proprietate comună. Satul avea pămînturi proprii (*bys almännergar*) și, în afară de acestea, existau pămînturile sutei (*härads*), ale ținutului sau ale districtului (*lands*) și, în sfîrșit, pămînturile proprietate comună ale poporului, revendicate de rege ca fiind reprezentant al întregului popor și denumite *konungs almännergar* *. Dar toate aceste pămînturi, chiar și cele ale regelui, se numeau, fără deosebire, *almännergar*, *almende*, pămînturi comune, în devălmășie.

Chiar dacă în Germania a existat vreodată vechea formă suedeză de repartizare a pămîntului aflat în proprietate comună, care, desigur, aparține unei trepte ulterioare de dezvoltare, ea a dispărut foarte repede. Ca urmare a creșterii rapide a populației, pe întinșele terenuri atribuite fiecărui sat în parte, pe așa-zisa *marcă*, au luat naștere o serie de sate-roite, unele egale în drepturi cu satul-marcă, altele cu drepturi mai limitate decît acesta și formînd apoi împreună cu el o singură *marcă-obște*, astfel că, atît cît permit izvoarele istorice, găsim pretutindeni în Germania un număr mai mare sau mai mic de sate unite într-o *marcă-obște*. Cel puțin în primele timpuri, deasupra acestor uniuni mai existau un fel de uniuni de *marcă* mai mari, care înglobau marca centenelor (sutele) sau a ținutului (*Gau*) și, în ultimă instanță, inițial întregul popor forma astfel o singură mare *marcă-obște*, care administra pămîntul rămas în posesiunea directă a poporului și exercita controlul suprem asupra mărcilor subordonate din regiunea respectivă.

Pînă în epoca în care statul francilor a supus Germania de la răsărit de Rin, se pare că centrul de greutate al obștii-mărci se găsea în ținut (*Gau*) și că ținutul cuprindea de fapt

* — *almenda* regală. — *Nota trad.*

adevărata marcă-obște, căci numai astfel se poate explica faptul că la împărțirea administrativă a imperiului au reapărut numeroasele mărci mari din trecut sub forma circumscriptiilor judecătorești (Gerichtsgaue). Curînd însă după aceasta începe procesul de descompunere a marilor mărci de odinioară. Cu toate acestea însă, și mai tirziu în „dreptul imperial” din secolul al XIII-lea sau al XIV-lea o marcă cuprindea, de regulă, 6—12 sate²¹⁷.

Pe timpul lui Cezar, cel puțin o mare parte a germanilor — și anume suevii, care încă nu trecuseră la viața sedentară — cultivau pămîntul în comun. Prin analogie cu alte popoare, se poate presupune că lucrurile se petreceau în felul următor : pămîntul atribuit și care trecea în fiecare an de la unii la alții era cultivat în comun de un număr de ginți care cuprindeau familii înrudite de aproape și produsele erau împărțite între familiile respective. Dar cînd pe la începutul erei noastre suevii s-au statornicit și ei, s-a renunțat la acest procedeu. Cel puțin Tacit, care trăiește cu 150 de ani mai tirziu decît Cezar, cunoaște cultivarea pămîntului la germani numai de către fiecare familie în parte. Dar și în acest caz atribuirea pămîntului arabil se face numai pe timp de un an ; la sfîrșitul fiecărui an pămîntul era reîmpărțit și revenea altcuiva.

Așa-numitele Gehöferschaften * care se întilnesc pe valea Moselei și în Hochwald ne oferă azi posibilitatea să înțelegem cum se făcea acest lucru atunci. În aceste locuri, nu anual, ci o dată la 3, 6, 9 sau 12 ani, pămîntul arabil, ogoarele și fînețele sînt comasate și împărțite în funcție de poziție și de calitatea solului într-un număr de „parcele” (Gewanne). La rîndul ei, fiecare parcelă este împărțită în părți egale — fișii de pămînt lungi și înguste — potrivit cu numărul membrilor din obște care au dreptul să capete pămînt ; fișiile sînt apoi repartizate prin tragere la sorți, așa încît fiecare membru al obștii capătă în fiecare parcelă o bucată inițial egală, deci pămînt din fiecare calitate și poziție. În prezent, din cauza fărîmîțării prin moșteniri și vînzări etc., aceste bucăți de pămînt nu mai sînt egale, dar vechea bucată repartizată inițial ei constituie și azi unitatea în raport cu care se fixează jumătațile, sferturile, optimile etc. de lot. Pămîntul necultivat, pădurea și pășunea rămîn posesiunea obștii pentru folosința în comun.

* — pămîntul seniorial din cadrul almendei obștii arendat contra unui cens obștii întregi — *Nota trad.*

Această rânduială străveche s-a menținut în Palatinatul renan aparținând Bavariei pînă la începutul secolului nostru sub forma așa-numitelor pămînturi atribuite prin tragere la sorti (Losgüter), al căror pămînt arabil a trecut ulterior în proprietatea privată a diferiților membri ai comunității. Gospodăriile care au pămînt din cadrul almendei arendate obștii de senior (Gehöferschaft) consideră că este mai avantajos pentru ele să renunțe la redistribuirea acestor posesiuni temporare și să transforme posesiunea alternativă în proprietate privată. Astfel, în ultimii 40 de ani, majoritatea acestor Gehöferschaften, pe alocuri chiar toate, au dispărut, transformîndu-se în sate obișnuite de țărani posesori de parcele, menținîndu-se însă folosința în comun a pădurii și pășunii.

Prima bucată de pămînt care a trecut în proprietate privată individuală a fost locul de casă. Inviolabilitatea domiciliului — baza oricărei libertăți personale — a trecut de la căruța cu coviltir a nomadului la casa făcută din grinzi (Blockhaus) a țaranului statornicit, transformîndu-se treptat în dreptul de proprietate deplină asupra casei și curții. Procesul acesta se încheiase din vremea lui Tacit. Încă de atunci domiciliul germanului liber nu mai face parte din marca, și, fiind astfel inaccesibil demnitarilor mărcii, el constituia un adăpost sigur pentru fugari, așa cum se consemnează în statutele ulterioare ale mărcilor și, în parte, în „Leges barbarorum” din secolele V-VIII ²¹⁸. Căci caracterul sacrosanct al domiciliului nu a fost efectul, ci cauza transformării lui în proprietate privată.

La patru sau cinci secole după Tacit găsim în „Leges barbarorum” că și pămîntul arabil este proprietate ereditară, deși nu complet liberă, a unor țărani care aveau dreptul să dispună de el, putînd să-l vîndă sau să-l înstrăineze sub o altă formă. În ceea ce privește cauzele acestei transformări, există două explicații.

În primul rînd, în Germania existau de la bun început, alături de satele închise, descrise mai sus, în care toate țarinele erau proprietate comună, și sate în care nu numai locul de casă al țaranului, dar nici ogoarele nu erau proprietate obștească în cadrul mărcii, ci erau atribuite țaranului individual cu dreptul de a le lăsa moștenire. Dar aceasta se întîmpla numai acolo unde, ca să spunem așa, configurația fizică a solului impunea această măsură, ca, de pildă, în văi înguste ca cele din Berg sau pe spinările netede ale colinelor care despărteau mlaștinile Westfaliei. Mai tîrziu la fel s-au

petrecut lucrurile în Odenwald și aproape în toate văile din Alpi. Aici satul este alcătuit, ca și astăzi, din gospodării individuale risipite, înconjurate fiecare de țarinile respective ; aici împărțirea nu era posibilă, și astfel la dispoziția mărcii au rămas numai pământurile necultivate din jurul ei. Când însă a căpătat însemnătate dreptul de a dispune de casă și de curte prin cedarea către o terță persoană, acești gospodari au dobândit o situație mai avantajoasă decît ceilalți. Dorința de a beneficia de aceleași avantaje a avut, probabil, drept urmare faptul că în multe sate în care exista posesiunea în comun a țarinilor s-a renunțat treptat la obișnuita reîmpărțire a pământurilor, și implicit parcelele individuale ale membrilor obștii au devenit ereditare și transmisibile.

În al doilea rînd trebuie luat în considerare faptul că prin cuceriri germanii au ajuns pe teritoriul roman, unde pămîntul era de veacuri proprietate privată (și anume proprietate romană, nelimitată) și unde cuceritorii, puțin numeroși, nu puteau în nici un caz să înlătore complet o formă de posesiune atît de adînc înrădăcinată. O dovadă a legăturii dintre proprietatea privată ereditară asupra pămînturilor arabile și a finețelor, pe de o parte, și dreptul roman, pe de altă parte, cel puțin pe fostele teritorii romane, este și împrejurarea că rămășițe ale proprietății comune asupra pămînturilor arabile se întîlnesc în zilele noastre tocmai pe malul stîng al Rinului, deci tot pe un teritoriu cucerit, dar *complet germanizat*. Trebuie să admitem că atunci cînd în secolul al V-lea s-au statornicit pe aceste meleaguri, francii stăpîneau pămînturile în comun ; altfel n-am putea găsi aici și astăzi *Gehöferschaften* și atribuirea prin tragere la sorți a pămînturilor. Dar și aici s-a impus curînd proprietatea privată, căci în „*Lex ripuaria*“ din secolul al VI-lea ²¹⁹ ori de cîte ori e vorba de pămînt arabil este menționat numai acest fel de proprietate. Așa cum am arătat, și în interiorul Germaniei pămîntul arabil a devenit foarte curînd proprietate privată.

Dar dacă cuceritorii germani au adoptat proprietatea privată asupra pămîntului arabil și asupra finețelor, cu alte cuvinte dacă la prima distribuie a pămînturilor sau curînd după aceea au renunțat la redistribuirea lor (căci la aceasta s-a redus totul), ei au introdus în schimb pretutîndeni organizarea lor germană de marcă, cu posesiunea în comun a pădurilor și pășunilor și cu suveranitatea mărcii și asupra pămînturilor distribuite. Așa au procedat nu numai francii în Franța de nord și anglo-saxonii în Anglia, ci și burgunzii în Franța de

est, vizigoții în sudul Franței și în Spania și ostrogoții și longobarzii în Italia. În aceste din urmă țări însă, vestigiile ale orînduirii de marcă s-au păstrat, după cîte știm, numai în regiunile muntoase.

Forma pe care organizarea de marcă a luat-o după ce s-a renunțat la redistribuirea pămînturilor cultivate este aceea pe care o găsim nu numai în vechile „legi germanice” din secolele V—VIII, ci și în codurile de legi engleze și scandinave din evul mediu, în numeroase rînduiri de marcă germane (așa-numitele Weistümer) din secolul al XIII-lea și pînă în secolul al XVII-lea și în drepturile cutumiare (coûtumes) din Franța de nord.

Renunțînd la dreptul de a redistribui între membrii ei, la anumite intervale de timp, pămînturile arabile și fînețele, marca-obște n-a renunțat la nici unul din celelalte drepturi asupra acestor pămînturi. Și aceste drepturi erau foarte însemnate. Obștea distribuise pămînt fiecărui membru al ei în scopul exclusiv de a-l folosi ca pămînt arabil și fîneată. Posesorul individual nu avea nici un drept în afara acestei folosinți. Astfel, la început orice comoară descoperită la o adîncime mai mare decît intra brăzdarul plugului nu aparținea posesorului individual, ci obștii; de asemenea, posesorul nu avea dreptul de a extrage minereu etc. Toate aceste drepturi au fost ulterior uzurpate de proprietarii funciari și de principii teritoriale în folosul lor.

Dar și folosirea pămîntului arabil și a fînețelor era reglementată de obște și supusă controlului ei suprem în felul următor: acolo unde se practica asolamentul trienal — deci aproape pretutindeni — toată aria satului era împărțită în trei mari tarlale egale, fiecare dintre ele fiind destinată, alternativ, într-un an semănăturilor de toamnă, în al doilea an semănăturilor de primăvară și în al treilea an era lăsată în paragină să se odihnească. Așadar, satul avea în fiecare an o solă cu cereale de toamnă, o solă cu cereale de primăvară și o solă cu pămînt necultivată. La distribuirea pămînturilor se atribuia fiecărui membru al obștii cîte o suprafață egală din toate cele trei sole, așa încît fiecare se putea supune fără nici un fel de prejudiciu constrîngerii (Flurzwang) impuse de obște în alternanța culturilor, constrîngere potrivit careia semănăturile de toamnă nu se puteau face decît pe sola destinată cerealelor de toamnă etc.

Sola necultivată redevenea, pe timpul cît rămînea ca atare, posesiune obștească și servea ca pășune pentru anima-

lele întregii obști. De asemenea, după strinsul recoltei, celelalte două sole redeveneau — pînă la perioada semănăturilor — posesiune obștească sub forma de pășune comună. La fel și fînețele după a doua coasă. Posesorul trebuia să îndepărteze gardurile de pe toate țarinile devenite pășuni. Aceasta așa-numită reglementare a pășunilor (Hutzwang) cerea, firește, ca termenul pentru semănatul și strinsul recoltei să nu fie stabilit de fiecare individ în parte, ci hotărît pentru toți de către obște sau stabilit prin tradiție.

Restul pămîntului, adică tot ceea ce nu reprezenta casa, curte sau mereaua satului rămînea, ca în timpurile străvechi, proprietate comună în folosința tuturor: pădurea, pășunile, pîrloagele, mlaștinile, pîraiele, eleșteele, lacurile, drumurile, vinatul și pescuitul. După cum la început fiecărui membru al obștii îi revenise o parte la fel de mare din pămînturile arabile împărțite ale mării, tot așa era egal pentru toți dreptul de folosință asupra restului „mării comune” (nerepartizate). Felul în care urma să fie folosit era stabilit de toți membrii obștii, iar în cazul în care pămîntul cultivat pînă atunci devenea insuficient, tot obștea hotăra felul în care să se reparațizeze pămîntul care trebuia luat din marca comună. Marca comună era folosită, în primul rînd, ca pășune pentru vite și pentru îngrășatul porcilor cu ghindă; în afară de aceasta, pădurile furnizau lemne de foc și de construcții, frunze uscate folosite ca așternut pentru vite, fructe de pădure și ciuperci, iar mlaștinile, în cazul cînd existau, — turbă. Prevederile referitoare la pășunat, la exploatarea forestieră etc. constituie principalul conținut al numeroaselor regulamente ale mării (Markweistümer), rămase din cele mai diferite secole. Ele au fost scrise în perioada cînd vechiul drept cutumiar ne-scris începuse să fie contestat. Pădurile obștești existente și astăzi sînt rămășițele jalnice ale acestor vechi mărci nerepartizate. Altă rămășiță — cel puțin în sudul și în vestul Germaniei — este convingerea adînc înrădăcinată în mintea poporului că pădurea este un bun comun, că oricine poate culege de acolo flori, fructe de pădure, ciuperci, jir și în genere poate să facă ce vrea atîta timp cît nu provoacă pagubă. Dar Bismarck a avut grijă ca prin faimoasa lui lege să introducă și în provinciile din vest rînduieșile iuncherilor din vechea Prusie cu privire la stringerea fructelor de pădure ²²⁰.

După cum membrii obștii aveau loturi egale și drepturi de folosință egale, tot așa ei aveau, inițial, și drepturi egale

în ceea ce privește legislația, administrația și jurisdicția în cadrul mării. La anumite date și, dacă era necesar, chiar mai des, membrii obștii se întruneau sub cerul liber pentru a hotări asupra treburilor mării și pentru a judeca infracțiunile comise împotriva mării sau pricinile dintre membrii obștii. Era în mic străvechea adunare germană a poporului obișnuită la germani, care inițial nu fusese decât o adunare a tuturor membrilor mării. Se elaborau legi, ce-i drept foarte rar, numai atunci când era strict necesar ; se alegeau slujbașii mării, se controla felul în care aceștia își exercitau funcțiile, dar se judecau mai ales pricinile. Președintele formula doar întrebările, sentința era pronunțată de totalitatea membrilor obștii prezenți la adunare.

Orînduirea de marcă era în vremurile străvechi aproape singura formă de organizare politică a triburilor germane care nu aveau regi ; vechea nobilime tribală, care a decăzut în timpul migrațiunii popoarelor sau curînd după aceea, s-a adaptat ușor la aceste rînduiri, ca și la tot ceea ce a luat naștere pe cale naturală o dată cu ele, tot așa cum nobilimea celtică de clan se adaptase încă în secolul al XVII-lea la obștea irlandeză. Această orînduire de marcă a prins rădăcini atît de adînci în viața germanilor, încît urme ale ei se întîlnesc la fiecare pas în istoria dezvoltării poporului german. În vremurile străvechi, întreaga putere publică era în timp de pace o putere exclusiv judecătorească, exercitată de adunarea poporului în cadrul sutei, al ținutului (Gau) și al adunării întregului trib. Judecata poporului nu era însă nimic altceva decât judecata poporului din marcă și aplicată la cazuri care priveau nu numai treburile mării, ci și cele care erau de domeniul puterii publice. Chiar și atunci când, o dată cu dezvoltarea organizării administrative pe ținuturi (Gau), judecătoriile statale ale ținutului au fost despărțite de judecătoriile obștești ale mării, în ambele instanțe puterea judecătorească a rămas în mîinile poporului. Abia cînd vechile libertăți ale poporului erau pe cale de a fi desființate și îndeplinirea obligațiilor judecătorești care se făcea paralel cu prestarea serviciului militar devenise o povară prea grea pentru oamenii liberi ajunși în stare de sărăcie, abia atunci Carol cel Mare a putut înlocui aproape pretutîndeni în instanțele judecătorești de ținut judecata poporu-

lui prin curțile cu jurați*. Dar aceasta nu a afectat cituși de puțin instanțele judecătorești ale mărcii. Dimpotrivă, ele au constituit prototipul pentru tribunalele feudale ale evului mediu, în care numai seniorul juca rolul de judecător de instrucție, punînd numai întrebări, iar cei care pronunțau sentința erau vasalii înșiși. Orînduirea satului nu a fost altceva decît orînduirea de marcă a unei obști sătești independente, care s-a transformat la rîndul ei într-o orînduire orășenească de îndată ce satul s-a transformat în oraș, adică de îndată ce s-a întărit cu șanțuri și ziduri. Din această inițială orînduire de marcă a orașului s-au dezvoltat toate rînduielile urbane de mai tîrziu. În sfîrșit, tot după modelul orînduirii de marcă au fost întocmite statutele nenumăratelor corporații libere din evul mediu, care nu erau bazate pe posesiunea în comun a pămîntului, și în special statutele breslelor libere. Dreptul exclusiv acordat breslei de a exercita o anumită meserie trebuie privit ca un drept al mărcii comune. Cu același zel și adesea cu aceleași mijloace ca în marcă se caută și în cadrul breslelor ca din sursele comune de venit să se asigure fiecărui membru o parte absolut egală sau cît mai egală.

Aceeași uimitoare capacitate de adaptare de care a dat dovadă în cele mai diferite domenii ale vieții publice, față de cele mai variate cerințe, manifestă orînduirea de marcă și în cursul dezvoltării ulterioare a agriculturii, precum și în lupta împotriva mării proprietăți funciare în ascensiune. Orînduirea de marcă a luat ființă o dată cu statornicirea triburilor germanice în Germania, deci într-o perioadă cînd creșterea vitelor era principala sursă de hrană și cînd agricultura adusă din Asia, dar pe jumătate dată uitării, abia renăștea. Orînduirea de marcă s-a menținut de-a lungul evului mediu, în cursul luptelor grele și neînterupte împotriva nobilimii funciare, dar ea mai era încă atît de necesară, încît pretutindeni unde nobilimea își însușise pămîntul țărănilor, orînduirea satelor aservite rămînea o orînduire de marcă, chiar dacă prin violențele seniorului ea fusese ciuntită destul de mult. Vom exemplifica acest lucru în cele ce urmează. Orînduirea de marcă s-a adaptat celor mai variate relații de posesiune a pămîntului arabil atîta timp cît continua

* Aceste curți cu jurați nu trebuie confundate cu curțile Schöffenilor²²¹ lui Bismarck-Leonhardt, în care sentința este dată de jurați și magistrați. În vechile curți cu jurați nu existau magistrați, președintele sau judecătorul nu avea nici un vot, iar sentința era dată numai de jurați.

sa existe o obște-marcă, tot așa cum s-a adaptat și celor mai variate drepturi de proprietate asupra obștii-mărci de îndată ce aceasta a încetat să mai fie liberă. Ea a dispărut o dată cu deposedarea completă de pământ a țăranilor — atât de pământul distribuit, cât și de cel nedistribuit — de către nobilime și cler, cu sprijinul binevoitor al suveranului țării. Dar ea era perimată din punct de vedere economic și s-a dovedit a nu mai fi realmente viabilă ca formă de producție agricolă abia în urma progreselor uriașe ale agriculturii în ultimul secol, care au ridicat-o la rangul de știință și au introdus în practicarea ei forme de producție cu totul noi.

Orînduirea de marcă a început să fie subminată imediat după migrațiunea popoarelor. Ca reprezentanți ai poporului, regii franci au luat în stăpînire uriașele întinderi de pământ care aparțineau întregului popor, mai ales pădurile, pentru a le dărui apoi cetașilor lor, comandanților lor militari, episcopilor și abaților. Prin aceasta regii au pus bazele marii proprietăți funciare de mai tirziu a nobilimii și a bisericii. Biserica posedă încă cu mult înainte de Carol cel Mare o treime din toate pămînturile Franței; nu încapă îndoială că acest raport este valabil aproape pentru tot vestul Europei catolic din evul mediu.

Neconținutele războaie interne și externe, urmate invariabil de confiscări de pămînturi, au ruinat un mare număr de țărani, așa încît încă pe vremea merovingienilor existau foarte mulți oameni liberi fără pământ. Războaiele duse fără întrerupere de Carol cel Mare au distrus puterea țăranilor liberi. Inițial, fiecare țăran liber care posedă proprietate funciară era obligat să presteze serviciul militar și trebuia nu numai să se echipeze singur, ci să-și asigure el însuși mijloacele de trai timp de 6 luni cît era sub arme. Nu e de mirare deci că încă pe vremea lui Carol, din 5 bărbați abia dacă putea fi încorporat unul. În timpul cîrmuirii haotice a urmașilor lui, libertățile țăranilor au fost desființate într-un ritm și mai rapid. Pe de o parte, din cauza calamităților pricinuite de năvălirile normanzilor, din cauza războaielor neîntrerupte ale suveranilor și din cauza permanentelor lupte dintre seniorii feudali, țăranii liberi se vedeau siliți să-și caute un protector. Pe de altă parte, acest proces era accelerat de lăcomia acelorasi seniori, ca și de lăcomia bisericii; prin șiretlicuri, promisiuni, amenințări și făcînd uz de forță, ei au reușit să supună tot mai mulți țărani și să pună stăpînire pe tot mai multe pămînturi ale țăranilor. În ambele cazuri,

pământul țăranilor a devenit domeniu seniorial, țăranii recăpătându-l cel mult în folosință, în schimbul unui cens sau în schimbul clăcii. În felul acesta însă țăranul a fost transformat din proprietar de pământ liber în țăran dependent, obligat să plătească și să facă clacă, sau chiar în țăran iobag. În regatul franc de apus²²² și în genere la vest de Rin, aceasta era regulă generală. La est de Rin s-a menținut, în schimb, un număr mai mare de țăranii liberi, care trăiau de obicei răzlețiți și numai arareori laolaltă în sate libere. Dar în secolele X—XII, și aici, sub presiunea nobilimii și a bisericii atotputernice, un număr tot mai mare de țăranii și-au pierdut libertatea.

Cînd un senior — cleric sau laic — intra în posesiunea pământului unui țăran, el dobîndea o dată cu acest pământ și drepturile respective în cadrul mării. În felul acesta, noii proprietari funciari deveneau membri ai mării, avînd inițial în cadrul acesteia numai drepturi egale cu ale celorlalți membri ai mării, liberi sau dependenți, chiar dacă unii din aceștia erau propriii lor iobagi. Curînd însă, cu toată rezistența dirză a țăranilor, asemenea seniori dobîndiră în multe locuri privilegii în cadrul mării, încît adesea au putut chiar s-o supună dominației lor senioriale. Și totuși, vechea marcă-obște s-a menținut chiar dacă era sub o tutelă seniorială.

Cît de necesară mai era încă pe atunci orînduirea de marcă pentru agricultură, chiar pentru marea proprietate funciară, reiese în modul cel mai izbitor din colonizarea Brandenburgului și a Sileziei cu coloniștii frizi, olandezi, saxoni și franci de pe Rin. Coloniștii au fost aduși aici începînd din secolul al XII-lea și s-au statornicit pe pămînturile senioriale, formînd sate, pe baza dreptului german, adică pe baza vechiului drept al mării, în măsura în care acesta se păstrase pe moșiile senioriale. Fiecare a primit o casă cu curte, precum și o cotă-parte egală cu a celorlalți din mereaua satului, care se repartiza, conform vechiului obicei, prin tragere la sorți; pe lîngă aceasta, fiecare mai beneficia de dreptul de folosință a pădurii și a pășunii, care de obicei era pădure seniorială sau, în cazuri mai rare o marcă aparte. Toate acestea cu titlu ereditar; proprietatea asupra pămîntului rămînea seniorului, căruia coloniștii erau datori din tată în fiu să-i plătească un anumit cens și să-i presteze anumite servicii. Dar aceste prestații erau atît de moderate, încît situația țăranilor era aici mai bună decît oriunde în Germania. De aceea aici n-au avut loc tulburări atunci cînd a izbucnit războiul țărănesc.

Pentru această renegare a propriei lor cauze țăraniile au fost de altfel aspru pedepsiți.

În general, pe la mijlocul secolului al XIII-lea s-a produs o cotitură radicală în favoarea țăranilor; terenul l-au pregătit cruciadele. Mulți dintre seniorii care plecau în cruciade își eliberau de-a dreptul țăranii. Alții au murit, au pierit; sute de familii de nobili au dispărut, iar țăranii lor au dobândit libertatea. La aceasta s-a adăugat faptul că, o dată cu nevoile crescînde ale seniorilor feudali, a devenit mai important pentru aceștia să dispună de prestațiile țăranilor decît de persoana lor. Iobăgia evului mediu timpuriu, care mai avea multe trăsături comune cu sclavia din antichitate, dădea seniorului drepturi ce-și pierdeau tot mai mult valoarea; ea a dispărut treptat, situația iobagilor apropiindu-se tot mai mult de aceea a țăranilor dependenți. Dat fiind că agricultura se practica încă în vechea formă, sporirea veniturilor senioriale nu se putea realiza decît prin deștelenirea unor noi pămînturi sau prin întemeierea de noi sate. Acest lucru însă nu era realizabil decît prin bună înțelegere cu coloniștii, indiferent dacă aceștia aparțineau domeniului seniorial sau dacă erau străini. De aceea în această epocă găsim pretutindeni stipulații foarte precise cu privire la prestațiile, de cele mai multe ori moderate, ale țăranilor și constatăm că țăranii erau tratați omeneste, mai ales pe domeniile bisericii. În sfîrșit, situația favorabilă a proaspeților coloniști a avut influență asupra situației țăranilor dependenți dimprejur, așa încît în toată Germania de nord și aceștia au obținut libertatea personală, menținîndu-se numai prestațiile față de seniorul feudal. Numai țăranii slavi și cei lituano-prusieni n-au obținut libertatea. Situația aceasta însă nu avea să dureze mult timp.

În secolele al XIV-lea și al XV-lea, orașele au înregistrat un avînt rapid și s-au îmbogățit. Artizanatul și luxul s-au dezvoltat mai ales în orașele din sudul Germaniei și din Renania. Opulența patricienilor stîrnea invidia iuncherilor de la țară, care mîncău prost, se îmbrăcau prost și locuiau în case saracăcios mobilate. Dar de unde și cum să aibă lucruri frumoase? Tîlhăria la drumul mare devenea din ce în ce mai periculoasă și mai nerentabilă. Ca să le cumpere, aveau nevoie de bani, iar bani puteau avea numai de la țărani. De aici — noi presiuni asupra țăranilor, mărirea censului și a clăcii, tendința tot mai accentuată de a-i transforma pe țăranii liberi în țărani dependenți, pe țăranii dependenți în iobagi, iar pămîntul comun al mării în domeniul seniorial. Principii

teritorialii și nobilii au fost ajutați în acțiunile lor de juriștii specialiști în dreptul roman, care, aplicând principiile dreptului roman la condițiile — de cele mai multe ori greșit înțelese — din Germania, au provocat o confuzie nemaipomenită, aranjând însă lucrurile în așa fel încît întotdeauna stăpînul era în cîștig, iar țăranul întotdeauna în pagubă. Clericii au găsit o soluție mai simplă; ei au falsificat documentele în așa fel încît drepturile țăranilor au fost știrbite, iar obligațiile lor sporite. Pe la sfîrșitul secolului al XV-lea la aceste spoliери din partea principilor teritoriali, a nobililor și a popilor, țărăniile au început să răspundă cu repetate răscoale, care au culminat cu marele război țărănesc din 1525, care a cuprins Suabia, Bavaria, Franconia și s-a întins pînă în Alsacia, Palatinat, Renania și Turingia. Țărăniile au fost înfrînți după lupte înverșunate. De la această dată în rîndurile țărănimii germane predomină din nou iobăgia. În regiunile care fuseseră focare de luptă, toate drepturile de care se mai bucurau țărăniile au fost fără milă călcate în picioare, pămînturile obștii au fost luate în stăpînire de senior, iar țărăniile au devenit iobagi. Țărăniile din nordul Germaniei care, avînd o situație mai bună, nu participaseră la răscoale, drept răsplată au fost supuși, ce-i drept treptat, aceluiași împilări. De la mijlocul secolului al XVI-lea, iobagizarea țăranilor germani a fost introdusă în Prusia orientală, Pomerania, Brandenburg, Silezia, iar la sfîrșitul secolului al XVI-lea în Schleswig-Holstein, căpătînd un caracter tot mai general.

Această nouă samavolnicie a avut și o bază economică. De pe urma războaielor din timpul Reformei au tras foloase numai principii teritoriali din Germania, care și-au sporit puterea. Cavalerii fuseseră nevoiți să renunțe la nobilul obicei de a jefui la drumul mare. Dacă voiau să nu piară, trebuiau să obțină mai multe venituri de pe urma proprietăților lor funciare. Singura cale era ca, după exemplul seniorilor mai mari și mai ales după exemplul mănăstirilor, să cultive cel puțin o parte din proprietatea lor pe cont propriu. Ceea ce pînă atunci fusese doar o excepție a devenit astfel o necesitate. O piedică în calea acestui nou mod de exploatare agricolă era însă faptul că aproape pretutindeni pămîntul era dat țăranilor în schimbul unui cens. Transformînd pe țăranul liber sau pe țăranul dependent în iobag, seniorul căpăta libertate de acțiune. O parte din țărani au fost „alungați de pe pămînturile lor“ (gelegt), ca să folosim termenul tehnic, adică au fost fie izgoniți, fie reduși la situația de țărani fără pă-

mînt (Kotsassen), cărora li se lăsa doar o cocioabă și puțin loc pentru grădinărit, ogoarele lor fiind comasate într-o mare gospodărie seniorială al cărei pămînt era lucrat prin claca noilor țărani deposedați de pămînt și a țăranilor care încă nu fuseseră alungați. În felul acesta nu numai că o mulțime de țărani au fost de-a dreptul alungați de pe pămînturile lor, dar celor care au rămas li s-au impus servituți tot mai grele. În mediul rural, perioada capitalistă s-a anunțat sub forma marii exploatare agricole bazate pe claca iobagilor.

La început aceste transformări s-au făcut într-un ritm destul de lent. A izbucnit însă războiul de 30 de ani²²³. Timp de o viață de om, Germania a fost cutreierată în lung și în lat de cea mai dezmățată soldățime pe care a cunoscut-o vreodată istoria. Pretutindeni se impuneau contribuții, pretutindeni jafuri, incendieri, siluri, asasinat. Țăranul a avut cel mai mult de suferit de pe urma companiilor libere, sau, mai bine zis, a companiilor de aventurieri, care, independent de marile armate, acționau pe cont propriu. Pustiirea și depopularea erau catastrofale. În momentul încheierii păcii, Germania, zdrobită, sfișiată, însingerată, zăcea neputincioasă; dar cel mai nenorocit era tot țăranul.

Nobilii funciari au devenit stăpîni atotputernici la sate. Principii, care tocmai atunci desființau drepturile politice ale acestei nobilimi în adunările stărilor, le lăsau în schimb mină liberă în ceea ce-i privea pe țărani. Războiul zdrobise însă și ultima rămășiță de împotrivire a țăranilor, de aceea nobilimea a putut să rînduiască relațiile la sate cum îi convenea mai bine pentru restabilirea finanțelor ei ruinate. În afară de faptul că ogoarele țărănești părăsite au fost fără multe formalități înglobate în domeniul seniorial, abia acum alungarea țăranilor de pe pămînturile lor a început să fie practică în stil mare și în mod sistematic. Cu cît domeniul seniorial era mai mare, cu atît și prestațiile țăranilor erau mai mari. Epoca „prestațiilor nelimitate” începu din nou; nobilul senior îl putea pune să muncească pe țăran împreună cu familia lui, cu vitele lui oricît și ori de cîte ori avea nevoie. Acum, iobăgia se generalizase; un țăran liber era o raritate tot atît de mare ca și o cioară albă; iar pentru ca nobilul senior să poată înăbuși în gemene orice încercare de rezistență a țăranilor, principele teritorial i-a acordat jurisdicția seniorială, adică l-a numit judecător exclusiv pentru orice mici infrațiuni sau conflicte ale țăranilor, chiar și atunci cînd era vorba de un conflict între țăran și senior.

În felul acesta, seniorul era judecătorul propriei sale cauze ! Din acel moment s-a statornicit la sate domnia bîtei și a biciului. Țăranul german ajunsese, ca de altfel întreaga Germanie, pe ultima treaptă a umilinței. Țăranul german devenise, ca de altfel întreaga Germanie, atît de neputincios încît nu se mai putea salva prin propriile sale puteri ; salvarea nu-i mai putea veni decît din afară.

Și ea a venit. O dată cu revoluția franceză s-au ivit și pentru Germania și pentru țărani germani zorile unor vremuri mai bune. În momentul în care armatele revoluționare au cucerit malul stîng al Rinului, au dispărut acolo ca prin farmec toate vestigiile trecutului : servituțiile, censul, dările de tot felul către seniorul feudal și, o dată cu ele, seniorul feudal. Țăranul de pe malul stîng al Rinului devenise acum stăpîn pe ceea ce avea în posesiune și primise totodată prin code civil²²⁴ elaborat în timpul revoluției, dar masacrat de Napoleon, un cod de legi adecvate noii sale situații și pe care nu numai că-l putea înțelege, dar îl și putea purta foarte comod în buzunar.

Dar țăranul de pe malul drept al Rinului mai avea mult de așteptat. E drept că, după binemeritata înfrîngere de la Iena²²⁵, în Prusia au fost desființate citeva din privilegiile cele mai scandaloase de care se bucura nobilimea și a devenit posibilă, din punct de vedere legal, așa-numita răsкупărare a țăranilor de celelalte obligații. Vreme îndelungată însă aceste dispoziții au rămas, în cea mai mare parte, numai pe hirtie. În celelalte state germane nu s-a făcut nici atît. A fost nevoie de o a doua revoluție franceză — cea din 1830 — pentru a iniția această răsкупărare cel puțin în Baden și în alte citeva stătulețe din vecinătatea Franței. Cînd cea de-a treia revoluție franceză — din 1848 — a cuprins în cele din urmă și Germania, în Prusia răsкупărarea încă nu era un fapt împlinit, iar în Bavaria încă nici nu începuse. Acum lucrurile au mers mai repede, claca țăranilor, care de astă dată se răsculaseră și ei, pierduse orice valoare.

În ce consta însă răsкупărarea ? În schimbul unei anumite sume de bani sau al unei bucăți de pămînt de o anumită mărime pe care țăranul era obligat s-o dea seniorului, acesta trebuia să recunoască că de aici înainte pămîntul care rămăsese țăranului era proprietatea liberă a acestuia, negrevată de nici un fel de sarcini, și aceasta în pofida faptului că toate pămînturile care aparținuseră înainte seniorului nu erau decît pămînturi furate de la țărani ! Dar nu numai atît.

Cu prilejul stabilirii răscumpărării, funcționarii însărcinați cu rezolvarea ei erau, firește, aproape întotdeauna de partea seniorului, care-i găzduia și-i ospăta, așa încît țăranii, chiar în raport cu stipulațiile legii, erau dezavantajați și înșelați.

A fost nevoie, așadar, de trei revoluții în Franța și de o revoluție în Germania ca în cele din urmă să existe din nou țărani liberi. Dar cit de departe este țăranul nostru liber de astăzi de membrul liber al mărcii din vremurile de demult! Gospodăria sa este îndeobște mult mai mică, iar marca comună (nedistribuită) a dispărut, cu excepția citorva păduri comunale degradate, mult mai mici. Fără folosirea acestor părți comune din marcă (pășunea și pădurea) însă, micii țărani nu pot crește vite, fără vite nu pot avea îngrășăminte, fără îngrășăminte nu e posibilă o agricultură rațională. Perceptorul și, îndărătul lui, figura amenințătoare a portărelui, pe care țăranul de astăzi îi cunoaște prea bine, erau personaje cu totul necunoscute vechiului membru al mărcii, după cum necunoscut era și cămătarul, care împrumută bani în schimbul unei ipoteci și în ghearele căruia gospodăriile țărănești cad una după alta. Și, ceea ce e mai important, acești proaspeți țărani liberi, ale căror pămînturi au fost atît de ciuntite și căroro li s-au tăiat aripile, au apărut în Germania, unde totul se întîmplă cu întîrziere, într-un moment cînd, datorită nu numai agrotehnicii, ci și mașinilor agricole de curînd inventate, mica exploatare agricolă ajunge să fie tot mai mult o formă de producție învechită și neviabilă. După cum torcătoria și țesătoria mecanică au înlăturat definitiv roata de tors și războiul de țesut manual, la fel aceste noi metode de producție agricolă trebuiau să desființeze pentru totdeauna gospodăria agricolă parcelară și s-o înlocuiască prin marea proprietate funciară, dacă vor mai avea timpul necesar s-o facă.

Căci încă de pe acum întreaga agricultură europeană, așa cum este practică astăzi, este amenințată de un rival foarte puternic, și anume de producția masivă de cereale din America. Cu aceste pămînturi americane, pe care natura însăși le-a pregătit pentru cultură și le-a îngrășat pentru un lung șir de ani și care pot fi obținute pe un preț de nimic, nu pot concura nici micii noștri țărani înglodați în datorii și nici marii noștri proprietari funciari, și ei plini de datorii. Întreaga practică agricolă din Europa este frîntă de concurența americană. Agricultură nu mai e posibilă în Europa

decît dacă e practică în formă socială în folosul întregii societăți.

Acestea sînt perspectivele țăranilor noștri. Apariția unei clase de țărani liberi, deși destul de nenorociți, este totuși binevenită pentru că l-a pus pe țăran într-o situație în care, cu ajutorul aliatului său firesc, muncitorul, se poate salva singur de îndată ce va voi să înțeleagă *cum* *.

—

Dar *cum*? — Prin reînvierea mării, dar nu în forma ei veche, perimată, ci într-o formă nouă: printr-o restaurare a posesiunii în comun a pămîntului, care nu numai că asigură micilor țărani membri ai colectivului toate avantajele marii gospodării și ale folosirii mașinilor agricole, ci le dă și mijloace pentru a organiza, alături de agricultură, și marea industrie, folosind forța aburului și a apei, și totodată organizînd această mare industrie fără capitaliști, numai cu forțele asocierii.

Organizarea marii agriculturi și folosirea mașinilor agricole înseamnă, cu alte cuvinte, a face inutilă munca agricolă a majorității micilor țărani care acum își lucrează singuri pămînturile. Și pentru ca acești oameni înlăturați din agricultură să nu rămînă fără lucru sau să nu fie siliți să se îngrămădească în orașe, este nevoie să li se dea de lucru în industrie chiar la sate, iar acest lucru poate fi organizat în avantajul lor numai pe scară largă cu ajutorul forței aburului sau a apei.

Cum trebuie făcut acest lucru? Gîndiți-vă bine, țărani germani. Aici *social-democrații* vă pot ajuta.

* Textul care urmează a fost adăugat de F. Engels în ediția din 1883 a „Mării”, care a apărut în broșură cu titlul: „Țăranul german. Ce a fost? Ce este? Ce poate să fie?”. — *Nota red.*

Friedrich Engels

Jenny Longuet, născută Marx

La 11 ianuarie a murit la Argenteuil, lângă Paris, fiica cea mai mare a lui Karl Marx, Jenny, căsătorită de aproximativ opt ani cu fostul membru al Comunei din Paris, actualmente unul dintre redactorii ziarului „Justice”²²⁶, *Charles Longuet*.

Născută la 1 mai 1844, ea a crescut în sînul mișcării proletare internaționale, cu care s-a contopit. Era atît de rezervată încît putea fi luată drept timidă, dar, cînd era nevoie, dădea dovadă de o prezență de spirit și de o energie pentru care puteau s-o invidieze mulți bărbați.

Cînd presa irlandeză a dat în vileag tratamentul infam la care erau supuși în închisoare fenienii condamnați în 1866 și mai tîrziu, iar presa engleză trecea cu îndărătnicie sub tăcere aceste mîrșăvii, cînd, în pofida promisiunilor făcute cu prilejul alegerilor, guvernul Gladstone le-a refuzat condamnaților amnistia și nici măcar nu le-a ușurat cît de cît situația, Jenny Marx a găsit modalitatea de a-l face pe cucernicul domn Gladstone să se miște mai repede. Ea a publicat în „Marseillaise”²²⁷ a lui Rochefort două articole în care a descris în culori vii felul în care sînt tratați deținuții politici în Anglia liberă. Acest lucru a ajutat. O demascare făcută într-un mare ziar parizian nu era de suportat. Cîteva săptămîni mai tîrziu, O'Donovan Rossa și majoritatea celorlalți condamnați erau liberi și în drum spre America.

În vara anului 1871 ea vizită, împreună cu sora cea mai mică, pe cumnatul ei Lafargue la Bordeaux. Lafargue, soția și copilul lor bolnav, împreună cu cele două fete, au plecat de aici la Bagnères-de-Luchon, o stațiune balneară în Pirinei. Într-o dimineață, în zori a venit la Lafargue un domn și i-a spus: „Sînt funcționar de poliție, dar republican; am primit

Îmi îngădui să adaug că această moarte i-a îndurerat și mai mult pe cei care l-au cunoscut pe acest om în viața lui particulară și în special pe cei care l-au iubit ca pe un prieten.

P. Lavrov*

Paris, 15 martie 1883

II. Telegramă

„Organizația din Paris a partidului muncitoresc francez își exprimă durerea pricinuită de pierderea marelui gânditor, a cărui concepție materialistă asupra istoriei și analiză a producției capitaliste au creat socialismul științific și actuala mișcare revoluționară comunistă. Ea își exprimă respectul profund pentru Marx ca om și totala ei adeziune la învățătura lui.

Secretar: Lépine*

Paris, 16 martie 1883

III. Telegramă

„În numele meu personal și ca delegat al partidului muncitoresc spaniol (organizația din Madrid) împărtășesc durerea profundă a prietenilor și fiicelor lui Marx, pricinuită de greaua pierdere a marelui socialist, care a fost învățătorul nostru al tuturor.

José Mesa y Leompart*

Paris, 16 martie 1883

După aceea *Liebkecht* a rostit următoarea cuvîntare în limba germană:

„Am venit din Germania ca să-mi exprim dragostea și cunoștința pentru neuitatul dascăl și prietenul devotat. Prietenul devotat! Cel mai vechi prieten și tovarăș de luptă al lui a spus adineauri că Marx a fost omul cel mai urît din secolul nostru. Așa este! A fost omul cel mai urît, dar și cel mai iubit. Cel mai urît de exploatații și asupritorii poporului, cel mai iubit de exploatați și asupriți, în măsura în care erau conștienți de situația lor. Masa celor asupriți și exploatați îl iubește fiindcă el o iubea. Omul a cărui pierdere o regretăm iubea și ura cu aceeași intensitate. Ura sa pornea din iubire. Nu avea numai o *mințe* mare, ci și o *inimă* mare. Acest lucru îl știu toți cei care l-au cunoscut.

Dar eu mă aflu aici nu numai ca discipol și prieten; mă aflu și ca reprezentant al *socio-democrației germane*, care m-a însărcinat să exprim sentimentele pe care le nutrește pentru dascălul ei, pentru acel om care a întemeiat partidul nostru, în măsura în care, în această privință, se poate vorbi de o întemeiere.

Ar fi deplasat să rostesc aici vorbe frumoase. Doar nu a existat un *dușman* mai inverșunat al *frazeologiei* decît Marx. Doar în aceasta constă marea lui merit, că a *eliberat* proletariatul, partidul poporului muncitor de *frazeologie*, dindu-i baza solidă, de neclintit a *științei*. Revoluționar al științei, revoluționar cu ajutorul științei, el a atins culmile

cele mai înalte ale științei, pentru a se întoarce de acolo în mijlocul poporului și a face din știință un bun comun al poporului.

Știința este eliberatoarea omenirii.

Știința *naturii* ne eliberează de *dumnezeu*. Dar *dumnezeul* ceresc continuă să trăiască și după ce îl ucide știința.

Știința despre *societate*, pe care Marx a descoperit-o pentru popor, ucide capitalismul și o dată cu el și pe idoli și stăpînii *pămîntului*, care, atît cît trăiesc, nu-l lasă pe *dumnezeu* să moară.

Știința nu este *germană*. Ea nu cunoaște nici un fel de granițe, și în primul rînd granițele *naționalității*. Și de aceea în mod firesc creatorul «Capitalului» trebuia să devină creatorul *Asociației Internaționale a Muncitorilor*.

Baza științei, pe care i-o datorăm lui Marx, ne dă posibilitatea să facem față oricărui atac din partea dușmanului și să continuăm, cu forțe mereu crescînde, lupta pe care am început-o.

Marx a transformat social-democrația dintr-o *sectă*, dintr-o *școală* într-un *partid*, în partidul care încă de pe acum luptă cu succes și care va învinge.

Și acestea nu sînt valabile doar pentru noi, *germanii*. Marx aparține *proletariatului*. El și-a închinat întreaga sa viață proletarilor din toate țările. Proletarii din toate țările care sînt capabili să gîndească și care gîndesc nutresc pentru el recunoștință și respect.

Pierderea lui e o grea lovitură pentru noi. Dar nu ne lăsăm pradă durerii. El nu a murit. El continuă să trăiască în *inimă* și în *conștiința* proletariatului. Amintirea lui va rămîne neștearsă, învățătura lui va cunoaște o răspîndire din ce în ce mai largă.

În loc să ne lăsăm pradă durerii, vom acționa în spiritul marelui luptător care a căzut, ne vom strădui din toate puterile ca tot ceea ce ne-a învățat și spre ce a năzuit el să se *înlăptuiască* cît de curînd. În felul acesta aducem cea mai mare cinstire memoriei sale.

Prietene care ai plecat dintre noi, dar ești veșnic viu! *Vom urma drumul pe care ni l-ai arătat pînă vom atinge felul final. Jurăm aceasta la mormîntul tău!*

La funeralii, în afară de cei amintiți mai sus, au fost prezenți *Paul Lafargue*, celălalt ginere al lui Marx, *Friedrich Lessner*, condamnat în 1852 la cinci ani închisoare în urma procesului comuniștilor de la Colonia, *G. Lochner*, de asemenea vechi membru al Ligii comuniștilor. Știința naturii a fost reprezentată de două celebrități de prim rang: profesorul de zoologie *Ray Lankester* și profesorul de chimie *Schorlemmer*, ambii membri ai Academiei de Științe din Londra (Royal Society).

Fr. Engels

Scris de F. Engels în jurul datei
de 18 martie 1883

Publicat în ziarul „Der Sozialdemokrat”
nr. 13 din 22 martie 1883

Se tipărește după textul
apărut în ziar

Tradus din limba germană

Friedrich Engels

La moartea lui Karl Marx

I

În legătură cu acest trist eveniment am mai primit câteva manifestări de compasiune care arată cât de unanim a fost regretat și pe care trebuie să le aduc la cunoștință.

La 20 martie d-ra Eleanor Marx a primit de la redacția ziarului „Daily News” următoarea telegramă în limba franceză :

„Moscova, 18 martie. Redacției ziarului «Daily News», Londra. Vă rugăm să binevoiți a transmite d-lui *Engels*, autorul «Situației clasei muncitoare din Anglia» și prietenul intim al decedatului *Karl Marx*, rugămintea noastră de a depune pe sicriul neuitatului autor al «Capitalului» o coroană cu următoarea inscripție :

«Apărătorului drepturilor muncitorilor în teorie și luptătorului pentru înfăptuirea acestor drepturi în practică — din partea studenților Academiei de agronomie *Petrovski* din Moscova».

D-l Engels este rugat să comunice adresa sa și costul coroanei; cheltuielile îi vor fi rambursate imediat.

Un grup de studenți ai Academiei Petrovski
din Moscova”

Telegrama a sosit totuși prea târziu pentru înmormântare ; aceasta avusese loc în ziua de 17 martie.

Apoi, la 31 martie, prietenul meu *P. Lavrov* mi-a trimis de la Paris un cec de 124,50 franci=4.18.9 l.st., primiți de la studenții Institutului tehnologic din *Petersburg* și din partea unor cursante rusoaiice, tot pentru o coroană pe mormîntul lui Karl Marx.

În al treilea rînd, „Sozialdemokrat” a anunțat săptămîna trecută că și studenții din Odesa și-au exprimat dorința de a se depune în numele lor o coroană pe mormîntul lui Marx.

Pentru că banii primiți din Petersburg ajungeau cu prisosință pentru cele trei coroane, mi-am îngăduit să plătesc din ei și coroanele celor de la Moscova și de la Odesa ²³⁰.

Alcătuirea inscripțiilor, aici lucru puțin obișnuit, a pricinuit o oarecare întârziere, totuși la începutul săptămânii viitoare coroanele vor fi depuse și atunci voi putea da socoteala în „Sozialdemokrat“ de banii primiți.

Din *Solingen* a sosit prin Asociația culturală comunistă a muncitorilor de aici o coroană mare și frumoasă : „Pe mormântul lui Karl Marx, de la muncitorii din industria de foarfece, cuțite și săbii din Solingen“. La 24 martie, cînd am depus-o, o mină profanatoare tăiasse și furase capetele panglicilor lungi, de mătase roșie, de la coroanele depuse de „Sozialdemokrat“ și de Asociația culturală comunistă a muncitorilor. Reclamația făcută la consiliul de administrație n-a ajutat la nimic, dar ea constituie totuși o garanție pentru viitor.

O asociație slavă din Elveția ²³¹ își exprimă speranța

„că în memoria lui Karl Marx se va institui un fond internațional special care să-i poarte numele și să servească la sprijinirea victimelor uriașei lupte de eliberare, precum și la susținerea chiar a acestei lupte“.

și trimite o primă contribuție, pe care, deocamdată, am pas-trat-o la mine. Soarta acestei propuneri depinde, firește, în primul rînd, de ecoul pe care-l va avea, de aceea o aduc la cunoștință aici.

Pentru a opune fapte zvonurilor false care circulă prin ziare, fac cunoscute următoarele mici amănunte despre cursul bolii și despre moartea marelui nostru teoretician și conducător.

Aproape complet vindecat de vechea boală de ficat în urma unei cure repetate de trei ori la Karlsbad, Marx nu mai suferea decît de o boală cronică de stomac și de surmenaj, care se manifesta prin dureri de cap și în special printr-o insomnie rebelă. Ambele suferințe se ameliorau mai mult sau mai puțin după cura făcută în timpul verii într-o stațiune balneară sau climaterică și se manifestau mai acut abia după Anul nou. Durerile cronice de gît, tusea, care contribuia și ea la insomnie, și bronșita cronică erau în general mai puțin supărătoare. Dar tocmai ele i-au grăbit sfîrșitul. Cu patru sau cinci săptămîni înainte de moartea soției sale s-a îmbolnăvit brusc de o pleurezie, care s-a complicat cu o bronșită și un început de pneumonie. Starea sa era foarte critică, dar boala a evoluat destul de bine. Atunci a fost trînis mai întîi pe insula Wight (la începutul anului 1882) și apoi în Algeria. În timpul călătoriei a fost frig, așa încît el a

răcit, făcînd o pleurită. În condiții obișnuite lucrul acesta n-ar fi avut importanță. Dar, ca niciodată, în anul acela iarna și primăvara au fost în Algeria reci și ploioase; în aprilie se încerca zadarnic să se încălzească sufrageria! Așa că, în loc de o ameliorare a stării generale, rezultatul a fost o înrăutățire.

Trimis din Algeria la Monte Carlo (Monaco), din cauza călătoriei pe mare pe un timp umed și friguros, Marx răcește din nou la plămîni, de astă dată mai puțin grav. Pe deasupra, vremea proastă, pe care o adusese parcă special din Africa, s-a menținut. Deci și aici, în loc de întremare, lupta cu o nouă boală. La începutul verii a plecat la fiica sa, d-na Longuet, la Argenteuil, și aici și-a tratat bronșita cronică făcînd o cură de ape sulfuroase în localitatea învecinată, Enghien. Cu toate că vara a fost ploioasă, spre satisfacția medicilor, tratamentul mergea încet, dar bine. Ei l-au trimis apoi la Vevey, linga lacul Geneva; acolo s-a întremat în așa măsură, încît i s-a permis să petreacă iarna în Anglia, nu chiar la Londra, ci pe coasta de sud a Angliei. Aici, el intenționa să-și reia, în sfîrșit, lucrul. În septembrie, cînd s-a întors la Londra, arăta sănătos și am urcat de mai multe ori împreună colina de la Hampstead (circa 300 de picioare mai sus decît locul unde era situată locuința sa), fără să se plîngă de nimic. În noiembrie, cînd a început să se apropie perioada de ceață, a fost trimis la Ventnor, în sudul insulei Wight. Și aici a dat din nou de vreme cetoasă și umedă; rezultatul inevitabil — o nouă răceală, tuse etc., pe scurt, în locul unor plimbări reconfortante în aer liber, obligația de a sta închis în casă, lucru care-i măcina sănătatea. Atunci a survenit moartea d-nei Longuet. În ziua următoare (12 ianuarie), Marx s-a întors la Londra cu fenomene de bronșită acută. Curînd a făcut și o faringită, din pricina căreia aproape că nu mai putea să înghită. El, care suporta cu un calm stoic cele mai mari dureri, prefera să bea un litru de lapte (de care a avut oroare o viață întreagă) decît să consume hrana solidă corespunzătoare. În februarie a apărut un abces pulmonar. În ultimele 15 luni organismul său primise atîtea medicamente, încît acestea nu mai aveau acum nici un efect; singurul rezultat era scăderea poftei de mîncare și îngreuierea digestiei. Slăbea văzînd cu ochii, de la o zi la alta. Cu toate acestea, în general, cursul bolii era relativ bun. Bronșita aproape că îi trecuse și începuse să înghită mai ușor. Medicii dădeau cele mai bune speranțe. Cînd, deodată, ducîndu-mă să-l văd între

rele 2 și 3 — acesta era timpul cel mai prielnic pentru a-l vizita — îi găsesc pe toți plinși : era atît de slăbit, încît fără nădăjdie că se apropia sfîrșitul, și doar în dimineața aceea mîncase cu poftă supă și băuse lapte și vin. Bătrîna și credincioasa Lenchen Demuth, care i-a crescut din leagăn toți copiii și care se afla de 40 de ani în casă, urcă la el, apoi coborî imediat : „Poftiți cu mine, dormitează”. Cînd am intrat, adormise, dar pentru totdeauna. Nu-ți poți dori o moarte mai blîndă decît aceea care l-a surprins pe Karl Marx în fotoliul său.

Acum, în încheiere, și o veste bună :

Manuscrisul celui de-al doilea volum al „Capitalului” s-a păstrat în întregime. Nu-mi pot da încă seama în ce măsură este gata pentru tipar în forma lui actuală ; sînt peste 1 000 de pagini în folio. Dar „procesul de circulație al capitalului” și „formele procesului luat în ansamblu” sînt cuprinse în întregime într-o redactare datînd din anii 1867—1870. Există și începutul unei redactări mai recente și un bogat material de extrase critice, mai cu seamă asupra relațiilor de proprietate funciară din Rusia, extrase din care unele vor fi, poate, utilizate.

Printr-o dispoziție verbală, Marx a desemnat ca executori ai săi literari pe Eleanor, cea mai mică dintre fiicele sale, și pe mine.

Londra, 28 aprilie 1883

Friedrich Engels

II

De la social-democrații din *Erfurt* a sosit la Argenteuil o coroană frumoasă cu o inscripție pe panglici roșii ; întîmplarea a făcut ca, din fericire, să se găsească cineva care să o aducă aici ; cînd am depus-o pe mormînt s-a constatat că panglicile roșii de mătase de la coroana din Solingen au fost furate din nou.

Între timp erau gata și cele trei coroane de la *Moscova*, *Petersburg* și *Odesa*. Pentru a împiedica furtul panglicilor am fost nevoiți să le creștăm din loc în loc pe margine, pentru a le face de nefolosit. Coroanele au fost depuse ieri. O ploaie torențială a făcut panglica de la coroana trimisă din *Erfurt* inutilizabilă și datorită acestui fapt n-a mai fost furată.

Aceste trei coroane au costat fiecare câte 1.18 l.st., deci în total 3.50 l. st. Din cele 4.18.9 l.st. care mi-au fost trimise au mai rămas, aşadar, încă 1.13.9 l.st., pe care le-am înapoiat lui P. Lavrov pentru a dispune de ele după dorinţa donatorilor.

Moartea unui om de seamă este un prilej minunat pentru ca oamenii mărunţi să-şi înjghebeze un capital politic, literar, precum şi un capital lichid. Aduc aici numai câteva exemple care sînt de notorietate publică ; de multe altele, care se referă la corespondenţa particulară, nici nu merită să vorbim.

Philipp Van Patten, secretarul Uniunii centrale a muncitorilor din New York²³², mi-a scris următoarele (la 2 aprilie anul curent) :

„În legătură cu recenta demonstraţie în cinstea lui Karl Marx, la care s-au unit toate fracţiunile pentru a-şi exprima respectul faţă de gînditorul decedat, *Johann Most* şi prietenii săi au declarat în mod public că *el*, Most, a fost intim cu Karl Marx, că *el* a popularizat în Germania opera acestuia «Capitalul» şi că Marx era de acord cu propaganda făcută de *el*.

Noi avem o părere foarte bună despre talentele şi activitatea lui Marx ; dar nu putem crede că *el* aproba felul de gîndire şi de acţiune anarhist şi dezorganizator al lui Most. De aceea aş dori să cunosc părerea dv. cu privire la atitudinea lui Marx faţă de problema : anarhie şi social-democraţie. Flecăreala nepotrivită şi stupidă a lui Most a provocat deja prea multă derută şi este extrem de neplăcut pentru noi să auzim că o autoritate de talia lui Marx era de acord cu o asemenea tactică”.

La 18 aprilie am răspuns prin următoarea scrisoare, pe care o traduc aici în limba germană²³³ :

„Răspunsul meu la întrebarea dv. din 2 aprilie cu privire la atitudinea lui Karl Marx faţă de anarhişti în general şi *Johann Most* în special va fi scurt şi limpede :

Încă din 1845²³⁴, Marx şi cu mine am considerat că *una* din urmările definitive ale viitoarei revoluţii proletare va fi dispariţia treptată a organizaţiei politice denumite *stat*. Scopul principal al acestei organizaţii a fost întotdeauna să asigure cu ajutorul forţei armate subjugarea economică a majorităţii celor ce muncesc de către o minoritate privilegiată. O dată cu dispariţia acestei minorităţi privilegiate dispăre şi necesitatea unei forţe armate de subjugare, necesitatea statului. Totodată, noi am fost întotdeauna de părere că pentru atingerea acestui scop şi a altora mult mai importante ale viitoarei revoluţii sociale, clasa muncitoare trebuie mai întii să cucerească puterea politică organizată a statului şi, cu ajutorul ei, să înăbuşe împotrivirea clasei capitaliste şi să reorganizeze societatea.

Acest lucru poate fi citit în «Manifestul Comunist» din anul 1848, cap. II, partea de la sfârșit ²³⁵.

Anarhiștii răstoarnă totul. Ei declară că revoluția proletară trebuie să înceapă cu desființarea organizației politice a statului. Dar singura organizație pe care proletariatul o găsește după victoria sa gata făcută este tocmai statul. Într-adevăr, acest stat necesită schimbări foarte însemnate înainte de a-și putea îndeplini noile sale funcții. Dar a-l distruge într-un asemenea moment, ar însemna să distrugi unica armă cu ajutorul căreia proletariatul victorios se poate folosi de puterea abia cucerită, îi poate doborî pe adversarii săi capitaliști și poate înlăptui acea revoluție economică a societății fără de care întreaga victorie ar trebui să sfârșească cu o nouă înfrîngere și cu uciderea în masă a muncitorilor, cum s-a întâmplat după Comuna din Paris.

Oare este necesar să declar în mod special că Marx s-a ridicat împotriva acestor absurdități anarhiste încă din prima zi, de îndată ce Bakunin i le-a prezentat în actuala lor formă? Întreaga istorie internă a Asociației Internaționale a Muncitorilor stă mărturie pentru acest fapt. Începînd din 1867 anarhiștii au încercat să pună mîna pe conducerea Internaționalei, recurgînd la cele mai infame mijloace; principalul obstacol în drumul lor a fost Marx. La Congresul de la Haga din septembrie 1872, lupta care dura de cinci ani s-a încheiat cu excluderea anarhiștilor din Internațională; și omul care a contribuit cel mai mult la înlăptuirea acestei excluderi a fost Marx. Vechiul nostru amic *F. A. Sorge* din Hoboken, care a participat la acest congres în calitate de delegat, vă poate comunica, dacă doriți, o serie de amănunte.

Și acum despre Johann Most.

Dacă cineva susține că Most, de cînd a devenit anarhist, a avut vreo legătură cu Marx sau a primit de la Marx vreun sprijin, acela sau e dezinformat, sau minte cu bună știință. După apariția primului număr al publicației «*Freiheit*» din Londra, Most a trecut cel mult o dată sau de două ori pe la Marx sau pe la mine. Noi cu atît mai puțin am fost pe la el, și niciodată și nicăieri nu ne-am întîlnit cu el nici măcar întîmplător. În cele din urmă nici nu ne-am mai abonat la ziarul lui, deoarece nu mai conținea, «într-adevăr, absolut nimic». Anarhismul și tactica lui anarhistă le-am tratat cu

același dispreț ca și pe oamenii de la care le-a învățat pe amindouă.

Pe cînd se mai afla încă în Germania, Most a publicat o expunere «populară» asupra «Capitalului» lui Marx ²³⁶. Marx a fost solicitat să revadă această expunere în vederea unei a doua ediții. Eu am făcut această muncă împreună cu Marx. Ne-am convins că, dacă nu vrem să scriem din nou lucrarea de la început pînă la sfîrșit, atunci nu rămîne altceva mai bun de făcut decît să eliminăm cel puțin absurditățile cele mai grosolane ale lui Most. Marx a admis să introducă rectificările sale numai cu condiția categorică ca numele său să nu fie amestecat niciodată, nici măcar cu această ediție îmbunătățită a maculaturii lui Johann Most.

Dacă doriți, puteți publica această scrisoare”.

De la America să trecem la Italia.

Cu doi ani în urmă, un tînăr italian, d-l *Achille Loria* din Mantua, i-a trimis lui Marx o lucrare a sa despre renta funciară ²³⁷, alături de o scrisoare în limba germană în care se declara elevul și admiratorul lui ; el a purtat corespondență cu Marx încă cîtva timp. În vara anului 1882 a venit la Londra și m-a vizitat de două ori ; la a doua vizită a sa mi s-a ivit prilejul să-mi exprim în mod serios părerea asupra faptului că el, într-o broșură ²³⁸ apărută între timp, i-a reproșat lui Marx că acesta ar fi dat cu bună știință citate false.

Acum, acest om, care și-a însușit înțelepciunea de la socialiștii de catedră germani, scrie un articol despre Marx în „Nuova Antologia” ²³⁹ și are nerușinarea să-mi trimită mie, „prietenul său prea stimat” (!!), un exemplar. În ce constă nerușinarea va dovedi traducerea de mai jos a răspunsului meu (i-am scris în limba lui, căci germana pe care o vorbește este mai proastă decît italiana mea) :

„Am primit articolașul dv. despre Karl Marx. Sinteți liber, firește, să supuneți învățătura lui celei mai aspre critici și chiar să nu o înțelegeți de loc ; sinteți liber să faceți și o schiță de biografie a lui Marx, care să fie curată fantezie. Dar ceea ce nu vă este permis și ceea ce nu voi permite niciodată cuiva este să calomniați caracterul prietenului meu decedat.

Încă într-o lucrare anterioară v-ați permis să-l acuzați pe Marx că el a dat cu bună știință citate false. Cînd a citit

aceasta, Marx a comparat citatele sale și ale dv. cu cele originale și mi-a spus că citatele sale sînt exacte, și dacă cineva a dat cu bună știință citate false, apoi acela sînteți dv. Și cînd văd cum îl citați acum pe Marx, cum aveți nerușinarea să-l puneți să vorbească despre «*profit*» acolo unde el vorbește despre «*plusvaloare*», unde el atrage în repetate rînduri atenția asupra părerii greșite că acestea două sînt unul și același lucru (ceea ce de fapt d-l Moore și cu mine v-am explicat verbal chiar aici în Londra), atunci știu pe cine trebuie să cred și cine a dat cu bună știință citate false.

Dar aceasta este numai o bagatelă în comparație cu «adinca și ferma dv. convingere... că ele» (învățăturile lui Marx) «sînt dominate de un *sofism conștient*»; că Marx «nu s-a oprit în fața concluziilor false, *știind perfect că erau false*»; că «el a fost adesea un sofist care, *pe seama adevărului*, a vrut să ajungă la negarea orînduirii existente» și că el, după cum spune Lamartine, «se juca cu adevărul și cu minciuna așa cum se joacă copiii cu arșicele».

În Italia, o țară a civilizației antice, aceste afirmații puteau trece drept un compliment. Probabil că și printre socialiștii de catedră așa ceva este socotit o mare laudă, deoarece acești bravi profesori nu și-ar fi putut înjgheba niciodată numeroasele lor sisteme altfel decît «pe seama adevărului». Însă noi, comuniștii revoluționari, vedem lucrurile altfel. Noi considerăm asemenea afirmații drept acuzații rușinoase și, întrucît știm că sînt născocite, le aruncăm înapoi autorului lor, care, prin asemenea născociri, nu s-a făcut de rușine decît pe sine.

Mi se pare de datoria dv. să aduceți la cunoștința cititorilor în ce constă propriu-zis acest faimos «*sofism conștient*» care domină toate învățăturile lui Marx. Dar în zadar îl caut. Nagott!" (Expresie lombardă tare pentru: absolut nimic).

„Ce suflet de pigmeu trebuie să ai pentru a-ți închipui că un om ca Marx «și-ar amenința în permanență adversarii cu un al doilea volum» pe care «nici nu i-a trecut prin minte» să-l scrie; că acest al doilea volum nu este altceva decît «un subterfugiu viclean al lui Marx, cu ajutorul căruia evită argumentele științifice». Acest al doilea volum este la mine și în curînd va fi publicat. Atunci poate veți înțelege și dv., în sfîrșit, deosebirea dintre plusvaloare și profit.

Traducerea în limba germană a acestei scrisori va apărea în numărul viitor al ziarului «Sozialdemokrat» din Zürich.

Am onoarea să vă salut cu toate sentimentele pe care le meritați”.

Cu aceasta destul pentru astăzi.

Londra, 12 mai 1883

Friedrich Engels

Scris de F. Engels

Publicat în ziarul
„Der Sozialdemokrat” nr. 19 și 21
din 3 și 17 mai 1883

Se tipărește după textul
apărut în ziar
Textul scrisorilor a fost
confruntat cu manuscrisele

Tradus din limba germană

KARL MARX
și
FRIEDRICH ENGELS
Din scrierile postume

Friedrich Engels

Observații la pagina 29
din „Istoria Comunei”²⁴⁰

(*Armistițiul d-lui Thiers din 30 octombrie 1870*²⁴¹)

Era nevoie de stupiditatea și ipocrizia oamenilor de la 4 septembrie * pentru a numi știrea despre acest armistițiu „o veste bună”. O veste bună, într-adevăr,... pentru prusieni.

Capitularea Metzului a redat libertatea de acțiune celor 6 corpuri de armată prusiene — 120 000 de oameni. Trebuia să fii Trochu și Jules Favre ca să nu vezi că, după sosirea inevitabilă a acestei noi armate în centrul Franței, orice încercare de a despresura Parisul devenea aproape imposibilă, ca să nu vezi că acesta nu era momentul pentru încheierea unui armistițiu, ci pentru un suprem efort militar. Rămîneau numai cincisprezece zile, dar erau cincisprezece zile prețioase, perioada critică a războiului.

Situația era următoarea :

Pentru blocada Parisului, germanii au trebuit să pună în mișcare toate trupele lor, cu excepția a 3 divizii de infanterie. Ei nu aveau *nici o rezervă*, deoarece, după ce au ocupat Orléans-ul și Châteaudun-ul, cele 3 divizii pierduseră caracterul de rezervă și erau ținute în șah de Armata de Loara. La vest, la nord și la est se afla numai cavaleria, care trebuia să țină sub observație acest teritoriu și să-l străbată, dar nu ar fi fost în stare să-l mențină în cazul cînd ar fi fost atacată de infanterie. Spre sfîrșitul lunii octombrie, linia germană care împresura Parisul era foarte bine fortificată în partea dinspre oraș, dar orice atac venit din afară i-ar fi luat pe prusieni prin surprindere în cîmp descoperit. Ar fi fost de ajuns să apară 50 000 de oameni, chiar și din acele trupe tinere de care dispunea atunci Franța, pentru a străpunge blocada și a restabili legătura Parisului cu restul țării. După cum am văzut,

* Guvernul apărării naționale. — *Nota trad.*

trebuia să se acționeze rapid, dar iată ce s-a petrecut în realitate :

Guvernul de la Paris a acceptat un armistițiu care, deși de scurtă durată, dădea un răgaz trupelor germane epuizate de munca și de serviciul de noapte din timpul blocadei (30 octombrie).

La 2 noiembrie, Aurelle de Paladines își concentrează trupele la Vierzon, cu intenția de a ajunge la Beaugency, unde să treacă Loara și să-și croiască drum printre trupele prusiene (divizia 22) care ocupau Châteaudun-ul și trupele bavareze care se aflau în Orléans. Distanța de la Vierzon la Beaugency — aproximativ 45 km — putea fi parcursă foarte bine în două zile. Dar dacă dăm crezare unei surse germane („Militärische Gedanken und Betrachtungen”²⁴²), Gambetta a fost atât de naiv încît a crezut că o armată de 40 000 de oameni poate să se deplaseze pe calea ferată tot atît de repede ca un simplu pasager. În consecință, el ordonă generalului ca trupele să nu pornească în marș, ci să fie transportate cu trenul de la Vierzon la Tours și de acolo la Beaugency. Generalul protestează ; Gambetta insistă. Așadar, în locul unui marș de două zile și de 45 km, Armata de Loara parcurge cu trenul 180 km, irosind cinci zile și, pe deasupra, fiind și observată de inamic. Abia în ziua de 7 noiembrie armata este din nou concentrată la Beaugency, gata de acțiune. Trecuseră însă trei zile prețioase, iar inamicul aflase de mișcarea efectuată.

Și ce zile ! La 3 noiembrie, ziua cea mai critică, cavaleria prusiană, o brigadă întreagă, a fost atacată de zece unități puternice de francitiori²⁴³, din care cauză a trebuit să cedeze orașul Mantes și să se retragă spre Vert. Pe de altă parte, considerabile forțe franceze de toate armele au fost observate trecînd în marș de la Courville spre Chartres. Dacă, în loc să se plimbe cu trenul, Armata de Loara ar fi trecut la atac în ziua de 4 noiembrie, ceea ce ar fi fost pe deplin posibil, dacă și-ar fi croit drum — ceea ce era ușor — printre bavarezi și divizia 22 prusiană și dacă ar fi folosit covârșitoarea ei superioritate numerică pentru a le ataca pe rînd, iar apoi ar fi pornit spre Paris, atunci Parisul ar fi fost despresurat în mod aproape sigur.

Moltke, de altfel, era perfect conștient de pericol ; de aceea el era hotărît ca, la nevoie, să acționeze ca Napoleon la Mantua²⁴⁴ : să ridice blocada, să sacrifice parcul de asediu de lîngă Villecoublay, să-și concentreze armata în vederea

unei acțiuni în câmp descoperit și să reînceapă blocada abia după victorie, adică după sosirea Armatei din Metz. Bagajele cartierului general de la Versailles erau încărcate, totul era pregătit de plecare, trebuia numai să fie înhămați caii (după cum spune colonelul elvețian von Erlach, martor ocular²⁴⁵).

Dacă prusienii ar fi fost siliți să ridice blocada Parisului, rezultatul ar fi putut să fie presiuni din partea Europei și o pace onorabilă. În orice caz, acest fapt ar fi exercitat o puternică influență morală în primul rînd asupra Europei, în al doilea rînd îndeosebi asupra Franței și, în cele din urmă, în sens negativ, asupra germanilor. Dar consecințele lui materiale! Parisul ar fi avut un răgaz de cel puțin cincisprezece-douăzeci de zile pentru a se aproviziona cu alimente pe toate căile ferate dinspre sud și vest, ceea ce ar fi însemnat prelungirea apărării cu o lună sau două. Tot atîta timp s-ar fi cîștigat pentru organizarea armatei în provincie; în felul acesta n-ar fi fost nevoie să se arunce în lupta împotriva inamicului o armată nedisciplinată, neinstruită, neechipată și aproape neînarmată. Pentru ca Franța să aibă din nou șanse de victorie, ea trebuia numai să cîștige timp; acest prilej a existat în zilele de 3 și 4 noiembrie; am văzut cum a fost pierdut acest prilej.

Să urmărim însă evenimentele!

Parisul nu a efectuat nici măcar incursiuni. În decurs de o săptămînă, forțele armate care se apropiau de Paris venind dinspre vest nu au făcut nici o încercare de atac. Nu e de mirare. Aceste forțe trebuie să fi fost destul de slabe; decretul lui Gambetta care însărcina pe d-l de Kératry cu organizarea Armatei de vest era datat 22 octombrie!

Rămăsese Armata de Loara, care a intrat în acțiune la 7 noiembrie la Beaugency. Abia în ziua de 9, Aurelle îi atacă pe bavarezi lângă Coulmiers; aceștia, de îndată ce au văzut că retragerea diviziei 22 prusiene, care venea în întîmpinarea lor dinspre Chartres, este inevitabilă, s-au retras spre Toury, unde a doua zi, la 10 noiembrie, au făcut joncțiunea cu această divizie. Aurelle a fost imobilizat. Între timp, trei corpuri ale Armatei din Metz, numărînd 60 000 de oameni, se apropiau în marș forțat dinspre Sena. Alte două divizii prusiene (a 3-a și a 4-a), trimise cu trenul din Metz, ajunseseră aproape de Paris. Astfel Moltke a putut să trimită divizia 17 prusiană la Toury. Ea a ajuns aici în ziua de 12 noiembrie. Așadar, 4 divizii germane, cu un efectiv de circa 35 000 de oameni, erau gata de acțiune împotriva Armatei

de Loara, care din acel moment nu mai prezenta nici un pericol.

Între timp, la 14 noiembrie, forțe considerabile ale francezilor s-au deplasat din Dreux spre Houdan, aflat la o distanță de două zile de marș de Versailles. Moltke, care în această direcție dispunea deocamdată numai de cavalerie, nu era în stare să efectueze o cercetare destul de energică pentru a-și da seama ce forțe se aflau în spatele acestei avangărzi. În această zi el era din nou pe punctul de a părăsi Versailles-ul și de a ridica blocada (Blume ²⁴⁶).

De astă dată însă nu mai era o chestiune de zile, ci de ore. Primul corp al Armatei din Metz (Corpul IX) a sosit în aceeași zi la Fontainebleau; corpul III trebuia să fie între 16 și 18 la Nemours, iar Corpul X trebuia să fie în ziua de 19 la Joigny-sur-Yonne. Moltke trimite Divizia 17 la Rambouillet, Divizia 22 la Chartres, pe bavarezi la Auneau, adică între Armata de Loara, căreia îi lasă liber drumul spre Paris, și trupele care amenințau Versailles-ul dinspre vest. De data aceasta, Aurelle a fost salvat tocmai datorită faptului că nu a întreprins nimic; dacă el ar fi înaintat prin breșa făcută în fața lui, ar fi fost strivit de cele două armate germane care erau gata să-i cadă în flancuri. La 19 noiembrie, trei corpuri din Armata a II-a prusiană cu rezervele lor de pe Yonne au ocupat Fontainebleau și Nemours. La 20 noiembrie, Armata I, de sub comanda lui Manteuffel, a fost concentrată pe linia Oisei, de la Compiègne pînă în Noyon; Armata din Metz apăra blocada Parisului dinspre nord și dinspre sud. Ultima șansă de a o străpunge a fost ratată datorită greșelilor reciproce ale lui Trochu, Gambetta, Aurelle, care, aproape că s-ar putea spune, au fost completate de proverbiale precizie a batalioanelor prusiene.

Scris de F. Engels
la începutul lunii februarie 1877

Publicat pentru prima oară
în limba rusă în K. Marx și F. Engels,
Opere, vol. XV, ed. I, 1933

Se tipărește după **manuscris**
Tradus din limba franceză

Karl Marx

[Însemnări pe marginea
„Manualului de economie politică” al lui
Adolph Wagner
(ediția a 2-a) volumul I (1879)²⁴⁷]

1. Concepția d-lui Wagner — „concepția social-juridică” (p. 2). În această privință este „în concordanță cu Rodbertus, Lange și Schäffle” (p. 2). În „punctele principale ale expunerii”, el se referă la Rodbertus și Schäffle. Chiar despre pirație ca „mijloc ilegal de achiziție” la popoare întregi, d-l Wagner spune că acesta este jaf numai în cazul când „se presupune că există un adevărat *jus gentium*” (p. 18, nota 3).

El analizează, în primul rând, „condițiile conviețuirii economice” și „stabilește în conformitate cu acestea sfera libertății economice a individului” (p. 2).

„Tendința de satisfacere a nevoilor”... nu acționează și nu trebuie să acționeze ca o forță pur naturală, ci se află, ca oricare altă tendință a omului, sub imperiul rațiunii și al conștiinței. De aceea, orice acțiune care decurge din ea este răspunzătoare și subordonată întotdeauna unei judecăți morale, care, ce-i drept (!), este supusă ea însăși schimbărilor istorice” (p. 9).

În capitolul despre „muncă” (p. 9, § 2), d-l Wagner nu face deosebire între caracterul concret al oricărei munci și cheltuirea de forță de muncă comună tuturor acestor feluri concrete de muncă (p. 9, 10).

„Chiar și simpla administrare a averii în scopul obținerii rentei, precum și folosirea venitului obținut pentru satisfacerea trebuințelor reclamă întotdeauna activitate, care se încadrează în noțiunea de muncă” (p. 10, nota 6).

Categoriile istorice-juridice sînt, după părerea lui Wagner, „categorii sociale” (p. 13, nota 6).

* — drept internațional. — Nota trad.

„Între altele, *monopolurile naturale datorate poziției*, îndeosebi în condițiile urbane“ (! monopolul natural datorat poziției în City-ul londonez!), „apoi cele legate de influența *climei asupra producției agricole* a unor țări întregi, mai departe *monopolurile naturale datorate fertilității specifice a solului*, de pildă în cazul viilor deosebit de bune, precum și în cazul când se compară diferite popoare, de pildă în cazul când se desfac produse tropicale în țări cu climă temperată“ („un exemplu îl constituie taxele de export la produsele unui anumit monopol natural, care în unele țări (sudul Europei, țările tropicale) au fost aplicate pornindu-se de la convingerea ferma că aceste taxe vor fi suportate de consumatorii străini“ (p. 15, nota 11). Dacă d-l Wagner deduce de aici taxele de export în țările din sudul Europei, atunci aceasta dovedește că el nu cunoaște de loc „istoria“ acestor taxe vamale)* — „fac ca bunurile oferite de natură cel puțin parțial să devină bunuri pur economice foarte bine plătite la achiziție“ (p. 15).

Domeniul schimbului (*desiacerii*) regulat al bunurilor este piața lor (p. 21).

În bunurile economice sînt incluse: „Raporturile față de persoane și lucruri (*res incorporales*), a căror desăvîrșire concretă se bazează pe o abstracție: a) în schimbul absolut liber: *clientela, firma* etc., cînd raporturile avantajoase față de ceilalți oameni, create datorită activității omenești, pot fi, în schimbul unei *compensații*, cedate sau dobîndite; b) pe baza unor anumite *îngrădiri, prevăzute de lege, ale circulației*: drepturi exclusive asupra producției, servituți, privilegiu, monopoluri, patente etc.“ (p. 22, 23).

D-l Wagner include „serviciile“ printre „bunurile economice“ (p. 23, nota 2 și p. 28). La baza acestui lucru stă în fond dorința sa de a-l prezenta pe consilierul intim Wagner drept „muncitor productiv“; căci, spune el,

„răspunsul este hotărîtor pentru aprecierea tuturor acelor clase a căror profesie este prestarea de *servicii personale*, prin urmare pentru aprecierea *servitorimii*, a reprezentanților *profesiunilor libere* și, prin urmare, și a *statului*. Numai în cazul cînd serviciile sînt și ele incluse în categoria bunurilor economice, clasele amintite sînt *productive* în sensul economic al cuvîntului“ (p. 24).

Cele de mai jos sînt foarte caracteristice pentru maniera de gîndire a lui Wagner & Co.:

Rau a făcut remarcă: depinde de „definiția *avuției* și a bunurilor economice“ pentru a putea stabili dacă și „serviciile fac parte sau nu din ele“²⁴⁸. La care Wagner răspunde:

* Aici și în continuare, parantezele ascuțite folosite de Marx sînt înlocuite prin acolade. — Nota red.

ar trebui „să se dea anticipat” o „*asemenea definiție a avuției*” care „să includă serviciile în bunurile economice” (p. 28).

Dar „*argumentul hotărâtor*” ar fi „că mijloacele de satisfacere a trebuințelor nu pot să conste numai din bunuri materiale, deoarece *trebuințele se extind nu numai asupra acestor bunuri, ci și asupra serviciilor personale* (mai cu seamă serviciile statului, ca de pildă *scutul legii* etc.)” (p. 28).

Avuția :

1. „*din punct de vedere pur economic... rezerva de bunuri economice existentă la un moment dat ca fond real pentru satisfacerea trebuințelor*” este „*avuție în sine*”, „părți ale avuției totale, populare sau naționale”.

2. „*Ca noțiune istorică-juridică — rezerva de bunuri economice aflată în posesiunea sau în proprietatea unei persoane*”, „*posesiunea de avuție*” (p. 32). Aceasta este „*noțiunea istorică-juridică relativă de proprietate*. Proprietatea dă numai anumite drepturi de disponibilitate și de exclusivitate față de ceilalți. Volumul acestor drepturi variază” {adică are un caracter istoric } (p. 34). „Orice avuție este, în al doilea sens, o *avuție individuală*, avuția unei persoane fizice sau juridice” (l.c.).

Avuția publică,

„*indeosebi avuția comunităților create prin constrângere, adică mai ales avuția statului, districtelor și comunelor*. Această avuție este destinată folosului general (drumuri, riuri etc.) și statului etc... proprietatea asupra acestei avuții îi este atribuită în calitate de reprezentant juridic al societății (poporul, populația unei localități etc.) sau este *avuția statului și a comunităților în sensul propriu al cuvântului*, și anume *avuția care servește scopurilor administrative*, adică pentru îndeplinirea funcțiilor de stat, sau *avuția care servește scopurilor financiare*, care este folosită de stat pentru obținerea de venituri, ca mijloace pentru îndeplinirea funcțiilor lui” (p. 35).

Capital, *capitale* este traducerea cuvântului κεφάλαιον *, prin care se indică cererea unei sume de bani, spre deosebire de *dobândă* (τόκος). În evul mediu, *capitalurile, caput pecuniae*, însemnau ceva principal, esențial, inițial (p. 37). În limba germană se folosea cuvântul *Hauptgeld* (p. 37).

„*Capital — fond care servește pentru achiziție: rezerva de bunuri care servește pentru achiziție; o rezervă de mijloace mobile de achiziție*”. În opoziție cu aceasta: „*rezerva de consum: masa mijloacelor de consum mobile, reunite sub un raport oarecare*” (p. 38, nota 2).

* — principal, fundamental. — Nota trad.

Capital circulant și capital fix (p. 38, 2 (a) și 2 (b)).

Valoarea. După părerea d-lui Wagner, teoria valorii a lui Marx reprezintă „*piatra unghiulară a sistemului lui socialist*” (p. 45). Întrucît eu nu am elaborat niciodată un „*sistem socialist*”, aceasta nu este decît o fantezie a lui Wagner, Schäffle e tutti quanti*.

Mai departe, Wagner pretinde că Marx

„găsește *substanța socială comună a valorii de schimb* — singura pe care el o are în vedere aici — *în muncă*, iar *măsura mărimii valorii de schimb* — în timpul de muncă socialmente necesar” etc.

Eu nu vorbesc nicăieri de „*substanța socială comună a valorii de schimb*”, eu spun că valorile de schimb (*valoarea de schimb* există numai dacă există cel puțin două asemenea valori) reprezintă *ceva comun lor*, ceva ce este absolut independent „de valorile lor de întrebuințare” { adică, în cazul de față, de forma lor naturală }, adică „*valoarea*”. Astfel citim : „Elementul comun care apare în raportul de schimb sau în valoarea de schimb a mărfii este deci *valoarea ei*. Continuarea analizei noastre ne va duce din nou la valoarea de schimb ca expresie și formă de manifestare necesară a valorii ; deocamdată trebuie să privim însă valoarea *independent de această formă a sa*” (p. 13) ²⁴⁹.

Prin urmare, eu nu spun că „*substanța socială comună a valorii de schimb*” este „*munca*” ; și, întrucît eu analizez amănunțit într-o secțiune specială *forma valoare*, adică dezvoltarea valorii de schimb, ar fi straniu să reducem această „*formă*” la „*substanța socială comună*”, la muncă. D-l Wagner uită, de asemenea, că obiectul studiului meu nu este nici „*valoarea*” și nici „*valoarea de schimb*”, ci *marfa*.

Mai departe :

„Dar această teorie” (a lui Marx) „nu este atît o teorie generală a valorii, cît o *teorie a cheltuielilor*, care provine de la Ricardo” (l.c.).

D-l Wagner ar fi putut să afle atît din „*Capitalul*” cît și din *lucrarea lui Zieber* ²⁵⁰ (dacă ar cunoaște limba rusă) deosebirea dintre mine și Ricardo, care de fapt a studiat munca numai ca măsură a *mărimii valorii*, din care cauză nu a găsit nici o legătură între a sa teorie a valorii și esența banilor.

Dacă d-l Wagner spune că aceasta „nu este o teorie generală a valorii”, din punctul său de vedere el are

* — și toți ceilalți. — Nota trad.

perfectă dreptate, pentru că prin teoria generală a valorii el înțelege disecarea cuvîntului „valoare”, ceea ce îi și dă posibilitatea să se îndeletnicească cu confundarea tradițională și obișnuită pentru profesorii germani a „valorii de întrebuințare” cu „valoarea”, dat fiind că ambele au comun cuvîntul „valoare”. Dar, dacă mai departe el spune că aceasta este o „*teorie a cheltuielilor*”, această remarcă sau se reduce la o tautologie: mărfurile, în măsura în care sînt valori, reprezintă numai ceva *social*, munca, și în măsura în care *mărimea valorii* unei mărfi este determinată, potrivit concepției mele, de *mărimea timpului de muncă cuprins în ea*, adică de cantitatea normală de muncă pe care o necesită producerea unui obiect etc.; d-l Wagner dovedește însă contrarul susținînd că această teorie a valorii nu este „generală”, deoarece ea nu corespunde concepțiilor d-lui Wagner despre „teoria generală a valorii”. Sau el susține *un lucru fals*: Ricardo (urmîndu-l pe Smith) confundă valoarea cu cheltuielile de producție; încă în „*Contribuții la critica economiei politice*”, precum și în notele la „*Capitalul*” am arătat clar că *valorile și prețurile de producție* (care exprimă doar în bani cheltuielile de producție) nu coincid. De ce nu coincid? Acest lucru *nu* i l-am spus d-lui Wagner.

În afară de aceasta, eu „acționez în mod arbitrar” cînd reduc, chipurile,

„aceste cheltuieli la așa-numitele cheltuiuri de muncă în sensul îngust al cuvîntului. Dar pentru aceasta este nevoie în prealabil de o dovadă care pînă în prezent lipsește, și anume că procesul de producție este posibil fără absolut nici o mijlocire a activității *capitaliștilor privați* avînd drept scop formarea și folosirea capitalului” (p. 45).

În loc să-mi pună în seamă asemenea dovezi, care se referă la viitor, d-l Wagner ar trebui, dimpotrivă, să dovedească mai întîi că *un proces de producție social* — nu mai vorbim de un proces de producție în general — *nu a avut loc* în foarte multe obști *existente înainte de apariția capitaliștilor privați* (vechea obște indiană, obștea familială a slavilor de sud etc.). În afară de aceasta, Wagner ar putea să spună numai că exploatarea clasei muncitoare de către clasa capitaliștilor, pe scurt caracterul producției capitaliste, așa cum îl prezintă Marx, este just, dar el greșește considerînd această economie ca tranzitorie, în timp ce Aristotel, dimpotrivă, a greșit considerînd *economia sclavagistă* netranzitorie.

„Atita timp cit *nu* a fost adusă o asemenea dovadă” { cu alte cuvinte atita timp cit există economia capitalistă }, „*profitul capitalistului este de fapt*” { aici ies la iveală urechile de măgar } „tot un element «*constitativ*» al valorii, și *nu*, cum gândesc socialiștii, numai o *jecmanire* sau o «*jefuire*» a muncitorului” (p. 45, 46).

Ce înseamnă „*jecmănirea muncitorului*, a-i lua pielea etc. nu se poate ști. Dar și în expunerea mea profitul capitalistului” *nu* este, de fapt, „numai ceea ce i se *ia* muncitorului, sau «*jefuirea*» muncitorului”. Dimpotrivă, eu îl prezint pe capitalist ca un factor necesar al producției capitaliste și arăt foarte amanunțit că el nu numai că „*jecmănește*”, sau „*jefuiește*”, dar impune cu forța *producția de plusvaloare*, adică ajută să se creeze ceea ce urmează să fie jefuit; mai departe, eu arăt amanunțit că, chiar în cadrul schimbului de mărfuri, unde se schimbă *numai echivalente*, capitalistul — de îndată ce plătește muncitorului valoarea reală a forței sale de muncă — obține pe bună dreptate, adică potrivit dreptății corespunzătoare acestui mod de producție, *plusvaloarea*. Dar toate acestea nu fac din „profitul capitalistului” un „*element constitutiv*” al valorii, ci dovedesc numai că în valoarea „*constituită*” nu prin munca capitalistului este cuprinsă o parte pe care el și-o poate însuși „de drept”, adică fără să încalce dreptul corespunzător schimbului de mărfuri.

„Această teorie ia în considerare în mod extrem de unilateral numai un moment care determină valoarea” } 1) tautologie. Teoria aceasta este falsă, pentru că Wagner are o „teorie generală a valorii” care nu coincide cu ea, și de aceea la el „valoarea” este determinată de „valoarea de întrebuințare”, așa cum o dovedește salariul lunar de profesor; 2) d-l Wagner strecoară în locul valorii „prețul de piață” din momentul dat, sau prețul mărfii, care se abate de la valoare și care diferă mult de valoare } , „*cheltuielile*, și nu alt factor, necesitatea, *utilitatea*, momentul *trebuinței*” { ceea ce înseamnă că ea nu confundă „valoarea” cu *valoarea de întrebuințare*, ceea ce ar fi dorința fierbinte a unui confuzionist înnăscut cum este Wagner } .

„Ea nu corespunde nu numai *creării valorii de schimb în circulația actuală*”

{el are în vedere *formarea prețului*, care nu schimbă absolut nimic în *determinarea valorii*; în general însă, în *circulația actuală are loc*, desigur, *formarea valorii de schimb* care, așa cum știe orice gründer, falsificator de mărfuri etc., nu

are nimic comun cu *formarea valorii*, dar urmărește cu un ochi ager valorile „formate”. În afară de aceasta, în determinarea *valorii forței de muncă*, eu, de pildă, pornesc de la faptul că valoarea ei într-adevăr se plătește, ceea ce *de fapt nu are loc*. D-l Schäffle în „*Capitalismul*” etc.²⁵¹ consideră că aceasta este „mărinimie” sau ceva asemănător. În realitate nu este decît un procedeu necesar în cercetarea științifică } ,

„dar, după cum demonstrează foarte bine și *concludent* (!) Schäffle în «*Quintessenz*»²⁵² și mai ales în «*Socialer Körper*»²⁵³, ea nu corespunde nici măcar condițiilor care *trebuie să se formeze în mod necesar în statul social ipotetic al lui Marx*”.

{ Așadar, statul social pe care d-l Schäffle a fost atît de amabil să-l „formeze” în numele meu se transformă în „*statul lui Marx*” (și nu în „statul social” pe care, în ipoteza lui, Schäffle îl atribuie lui Marx) } .

„Acest fapt poate fi demonstrat *in mod peremptoriu* prin exemplul cerealelor etc., a căror *valoare de schimb*, datorită influenței recoltelor nestabile, în condiții cînd nevoile sînt aproximativ aceleași, ar trebui în mod necesar reglementată *chiar* în condițiile existenței unui sistem de «*taxe sociale*» *altfel decît exclusiv în funcție de cheltuieli*”.

{ Cîte vorbe, atîtea prostii. În primul rînd, eu nu am vorbit nicăieri de „*taxe sociale*” și, *analizînd valoarea*, am avut de-a face cu relațiile burgheze, dar nu cu aplicarea acestei teorii a *valorii* la „*statul social*” construit nu de mine, ci de d-l Schäffle în numele meu. În al doilea rînd: dacă în cazul unei recolte proaste prețul cerealelor crește, atunci crește întîi *valoarea lor*, căci cantitatea respectivă de muncă este *realizată într-un produs mai mic*, iar apoi într-o măsură și mai mare crește *prețul de vînzare al cerealelor*. Ce legătură are aceasta cu teoria valorii elaborată de mine? Cu cît cerealele se *vînd* la un preț mai ridicat decît *valoarea lor*, cu atît alte mărfuri se vînd, fie în natură, fie în bani, *sub valoarea lor*, și chiar în cazul cînd propriul lor preț în bani *nu scade*. *Suma valorilor* rămîne aceeași chiar dacă expresia bănească a întregii acestei *sume a valorilor* a crescut, adică dacă a crescut, după părerea d-lui Wagner, suma „*valorii de schimb*”. Aceasta se întîmplă dacă admitem că *scăderea prețului* la toate celelalte mărfuri nu acoperă *creșterea prețului peste valoarea cerealelor*, excedentul peste prețul lor. Dar în acest caz *valoarea de schimb a banilor* a scăzut pro tanto * sub valoarea

* — corespunzător. — *Nota trad.*

lor ; suma valorilor tuturor mărfurilor nu numai că rămîne aceeași, dar nu se schimbă nici în expresie bănească dacă banii sînt socotiți drept marfă. Mai departe : creșterea prețului cerealelor peste valoarea lor, care crește și ea ca urmare a recoltelor proaste, va fi în „statul social” în orice caz mai mică decît în condițiile existenței speculanților de cereale. „Statul social” va organiza însă dinainte producția în așa fel, încît oferta anuală de cereale să depindă numai într-o măsură absolut infimă de oscilațiile recoltei. Volumul producției, oferta și consumul sînt reglementate rațional. În sfîrșit, „taxa socială” poate oare să dovedească ceva — presupunînd că fanteziile lui Schäffle în această privință s-ar realiza — în favoarea sau împotriva teoriei valorii elaborate de mine ? Tot atît de puțin pe cît măsurile coercitive luate în condițiile lipsei de alimente pe un vapor, într-o fortăreață sau în timpul revoluției franceze etc. — măsuri care nu au nici o contingență cu valoarea și care sînt predestinate să servească drept sperietoare pentru „statul social” — pot să violeze *legile valorii* ale „statului capitalist” (burghez), prin urmare și teoria valorii ! Acestea nu sînt nimic altceva decît prostii ! }

Același Wagner îl citează cu satisfacție pe Rau :

„Pentru a evita confuzia este necesar să stabilim exact ce se înțelege prin *valoare în general*, și în conformitate cu limba germană pentru aceasta trebuie să alegem *valoarea de întrebuițare*”²⁵⁴ (p. 46).

Deducerea noțiunii de valoare (p. 46 și urm.).

Din *noțiunea de valoare* trebuie, după părerea d-lui Wagner, să deducem întii *valoarea de întrebuițare* și apoi *valoarea de schimb*, și nu cum procedez eu, deducînd valoarea din *marfa concretă* ; este interesant să urmărim acest *scolasticism* în cea mai recentă lucrare a sa, „*Grundlegung*”.

„O tendință firească a omului este să ajungă la conștiința clară și la înțelegerea raportului dintre *bunurile* interioare și cele exterioare și *trebuințele* sale. Aceasta are loc pe calea *prețuirii* (a *prețuirii valorice*), datorită căreia se atribuie valoare bunurilor, respectiv obiectelor din lumea exterioară și această valoare se măsoară” (p. 46) ; la pagina 12 se spune : „Toate mijloacele destinate satisfacerii trebuințelor se numesc *bunuri*”.

Dacă punem acum în prima frază în locul cuvîntului „bun” expresia *conținutul logic*, pe care i-l atribuie Wagner, atunci prima frază din pasajul citat va suna astfel :

„«Omul» are o tendință firească să ajungă la conștiința clară și la înțelegerea raportului dintre mijloacele «interioare și

cele exterioare» de satisfacere a trebuințelor sale și «trebuințele sale». Noi putem să simplificăm întrucîtva această frază omițînd „mijloacele *interioare* etc.”, așa cum face chiar d-l Wagner în fraza imediat următoare cu ajutorul cuvîntului „respectiv”.

„Omul” ? Dacă aici este vorba de categoria „om în genere”, atunci el nu are în genere „nici un fel” de trebuințe ; dacă se are în vedere omul care se contrapune izolat naturii, atunci el trebuie privit ca oricare alt animal gregar ; dacă însă acest om trăiește într-o formă de societate — și tocmai așa presupune d-l Wagner, deoarece „omul” la el, chiar dacă nu are studii universitare, posedă cel puțin graiul —, atunci ca punct de plecare trebuie să se ia caracterul determinat al omului social, adică caracterul determinat al societății în care trăiește el, întrucît aici producția, adică *procesul în cadrul căruia se dobîndesc mijloacele de trai*, are un oarecare caracter social.

Dar la un profesor doctrinar raporturile dintre om și natură sînt de la bun început nu raporturi *practice*, adică bazate pe acțiune, ci raporturi *teoretice* ; chiar în prima fraza sînt confundate două raporturi de acest fel.

Întîi : întrucît în fraza următoare „*mijloacele exterioare de satisfacere a trebuințelor lui*”, sau „*bunurile exterioare*”, se transformă în „*obiecte din lumea exterioară*”, primul din cele două raporturi implicate are următorul aspect : omul intră în raport cu *obiectele din lumea exterioară* ca mijloace pentru satisfacerea trebuințelor sale. Dar oamenii nu încep nicidecum prin „a intra în acest raport teoretic cu *obiectele din lumea exterioară*”. Ca oricare animal, ei încep prin *a minca, a bea* etc., deci nu prin „a intra” într-un raport, ci prin *a acționa efectiv*, prin a lua în stăpînire prin acțiunile lor anumite obiecte din lumea exterioară și a-și satisface astfel trebuințele. (Ei încep, așadar, cu producția.) Datorită repetării acestui proces, capacitatea acestor obiecte „de a satisface trebuințele” oamenilor se întipărește în mintea lor, oamenii ca și animalele învață să deosebească și din punct de vedere „teoretic” obiectele exterioare care servesc pentru satisfacerea trebuințelor lor de toate celelalte obiecte. Pe o anumită treaptă de dezvoltare, după ce se înmulțesc și se dezvoltă trebuințele oamenilor și formele activității lor, cu ajutorul căreia ei își satisfac aceste trebuințe, oamenii dau diferite nume unor clase întregi de asemenea obiecte, pe care le și deosebesc, pe baza experienței, de restul lumii exterioare.

Aceasta se întâmplă în mod inevitabil, întrucât ei se află în procesul de producție, adică în procesul de însușire a acestor obiecte, într-o legătură permanentă de muncă între ei și cu aceste obiecte și curînd încep să ducă chiar luptă cu alți oameni pentru aceste obiecte. Dar această locuțiune nu face decît să exprime, sub formă de reprezentare, ceea ce activitatea repetată a transformat în experiență, și anume faptul că oamenilor, care trăiesc deja în condițiile unor relații sociale determinate { aceasta este o premisă necesară vorbirii }, anumite obiecte exterioare le servesc pentru satisfacerea trebuințelor. Oamenii nu fac decît să dea acestor obiecte un nume anumit (generic), pentru că ei cunosc capacitatea acestor obiecte de a le satisface trebuințele, pentru că ei se străduiesc, printr-o activitate mai mult sau mai puțin repetată, să le ia în stăpînire și să le și mențină în posesiunea lor ; ei numesc, probabil, aceste obiecte „bunuri” sau altfel, ceea ce înseamnă că practic ei folosesc aceste produse, că ele le sînt de folos ; ei atribuie obiectului caracterul de utilitate ca și cum ar fi propriu obiectului însuși, deși unei oi i-ar veni greu să creadă că una din însușirile ei „utile” este de a servi ca hrană omului.

Așadar, oamenii au început de fapt prin a-și însuși anumite obiecte din lumea exterioară ca mijloace de satisfacere a propriilor lor trebuințe etc. etc. ; mai tîrziu, ei ajung să le desemneze și prin cuvinte ca mijloace de satisfacere a trebuințelor lor — ceea ce și sînt în practică —, ca obiecte care îi „satisfac”. Dacă numim împrejurarea că oamenii consideră nu numai în practică asemenea obiecte drept mijloace de satisfacere a trebuințelor lor, dar și în reprezentare și, mai departe, în exprimare, denumindu-le obiecte „care” le „satisfac” trebuințele, și prin urmare și pe ei înșiși { atîta timp cît trebuințele omului nu sînt satisfăcute, el este în dezacord cu trebuințele lui, adică cu sine însuși }, dacă, „potrivit modului de a se exprima în limba germană”, spunem că aceasta înseamnă „a atribui” valoare obiectelor, atunci am dovedit că noțiunea generală de „valoare” decurge din raportul oamenilor față de obiectele din lumea exterioară care le satisfac trebuințele și că, prin urmare, aceasta este noțiunea generică de „valoare” și că toate celelalte feluri de valoare, ca de pildă valența *

* Joc de cuvinte: „Wert” înseamnă „valoare”, dar și „valență”. —
Nota trad.

chimică a elementelor, nu reprezintă decît o varietate a acestei noțiuni*.

„Tendința firească” a profesorului german de economie politică constă în a deduce categoria economică „valoare” dintr-o „noțiune”, și el reușește să facă acest lucru desemnînd, potrivit „modului de exprimare în limba germană”, prin „valoare” ceea ce în economia politică este numit „valoare de întrebuințare”. De îndată ce „valoarea” în general este găsită în felul acesta, ea servește, la rîndul ei, pentru a deduce „valoarea de întrebuințare” din „valoarea în general”. Pentru aceasta nu trebuie decît să adăugăm la cuvîntul „valoare” cuvîntul „de întrebuințare”, omis mai înainte.

Într-adevăr, Rau (vezi p. 88) ne spune pur și simplu că „este necesar” (pentru dascălii germani pedanți) „să se stabilizească exact ce se înțelege prin *valoare în general*” și adaugă cu naivitate că, „potrivit modului de exprimare în limba germană, pentru aceasta trebuie să se aleagă *valoarea de întrebuințare*”. { În chimie se numește *valența chimică* a unui element numărul de atomi ai acestui element care se unesc cu atomii altor elemente. Dar și greutatea de cuplare a atomilor se numește tot echivalență, valoare echivalentă a diferitelor elemente etc. etc. Trebuie, așadar, să se definească, în primul rînd, noțiunea de „valoare în general” etc. etc. }

Dacă între om și obiecte există același raport care există între el și „mijloacele de satisfacere a trebuințelor lui”, atunci între el și aceste obiecte există același raport care există între el și „bunuri” — teste ** Wagner. El acordă obiectelor atributul de „bunuri”, dar conținutul acestei operații nu se schimbă cîtuși de puțin prin aceea că d-l Wagner îi schimbă denumirea în operația de „a atribui valoare”. Propria sa conștiință leneșă ajunge imediat la „înțelegere” în următoarea frază.

„Aceasta are loc pe calea prețuirii (a prețuirii valorice), datorită căreia se atribuie valoare bunurilor, respectiv obiectelor din lumea exterioară, și această valoare se măsoară”.

* În manuscris, frazele care urmează: Dar la d-l Wagner această „deducție” devine și mai interesantă, pentru că el are de-a face cu „omul”, și nu cu „oamenii”. Această „deducție” foarte simplă este exprimată de d-l Wagner precum urmează: „Tendința firească a omului” (citește: a profesorului german de economie politică) este „raportul” potrivit căruia obiectele din lumea exterioară nu numai că sînt mijloace de satisfacere a trebuințelor lui, ci sînt și recunoscute prin cuvinte ca atare, și prin urmare servesc ... au fost șterse. — Nota red.

** — vezi. — Nota trad.

Nu mai vorbim de faptul că d-l Wagner deduce *valoarea* din prețuirea *valorică* (el însuși adaugă la cuvîntul *apreciere*, în paranteză, cuvîntul „apreciere valorică”, pentru „a ajunge la conștiința clară și la înțelegerea problemei”). „Omul” are „tendința firească” de a face acest lucru, de „a prețui” bunurile ca „*valori*”, și permite astfel d-lui Wagner să-și împlinească făgăduiala și să deducă „noțiunea de *valoare* în general”. Wagner nu substituie zadarnic pe ascuns cuvîntul „bunuri” prin cuvintele „respectiv” „*obiectele din lumea exterioară*”. El pornește de la următoarele: omul „intră în raport” cu „*obiectele din lumea exterioară*”, care sînt mijloace de satisfacere a trebuințelor lui, ca „*bunuri*”. El *apreciază*, așadar, aceste obiecte tocmai datorită faptului că se raportează față de ele ca „*bunuri*”. Și în ceea ce privește această „prețuire” noi am avut deja o „descriere”, care sună, de pildă, astfel:

„Omul ca ființă care are trebuințe se află în contact permanent cu lumea exterioară înconjurătoare și ajunge să constate că în aceasta din urmă se află numeroase condiții ale vieții și bunăstării sale” (p. 8).

Dar aceasta nu înseamnă decît că el „prețuiește obiectele din lumea exterioară” în măsura în care ele îl satisfac pe el ca „ființă care are trebuințe”, în măsura în care ele sînt mijloace de satisfacere a trebuințelor lui, și de aceea, așa cum am auzit mai înainte, el intră în raport cu ele ca „*bunuri*”.

Acum putem — mai ales dacă simțim „tendința firească” a profesorului pedant de a deduce *noțiunea de valoare în general* — să intitulăm operația care constă în a acorda „obiectelor din lumea exterioară” atributul de „*bunuri*” cu denumirea de „*a atribui valoare*”. S-ar mai putea spune: întrucît omul intră în raport cu obiectele din lumea exterioară care îi satisfac trebuințele ca „*bunuri*”, le „prețuiește”, le atribuie prin urmare un „preț”, noțiunea „preț în general” ar fi dedusă din modul de a acționa al „*omului*” și oferită profesorului german ready cut *. Tot ceea ce profesorul nu poate să facă trebuie să facă „*omul*”, care de fapt nu este, la rîndul lui, altceva decît *omul profesor pedant*, convins că el înțelege lumea atunci cînd o rînduiește în rubrici abstracte. Dar întrucît „*a atribui valoare*” obiectelor din lumea exterioară nu este aici decît un alt mod de a exprima locuțiunea — a le acorda atributul de „*bunuri*”, prin aceasta noi nicidecum, așa cum

* — gata confecționată. — Nota trad.

vrea să ne convingă în mod eronat Wagner, nu atribuim „bunurilor” înseși „valoare”, ca o determinare deosebită de „existența” lor „în calitate de bunuri”. Aici nu s-a făcut decît să se substituie cuvîntului „bun” cuvîntul „valoare”. { După cum vedem, ar putea fi substituit și cuvîntul „preț”. Ar putea fi substituit și cuvîntul „tezaur”, căci „omul”, calificînd anumite „obiecte din lumea exterioară” ca „bunuri”, le „prețuiește” și de aceea intră în raport cu ele ca „tezaur”. Vedem cum aceste trei categorii economice — *valoare, preț, tezaur* — pot fi deduse dintr-o dată, în chip miraculos, de d-l Wagner din „tendința firească a omului” de a furniza profesorului pedant a sa lume limitată de noțiuni. } Dar d-l Wagner are tendința vagă de a se smulge din labirintul său de tautologii și cu ajutorul unui șiretlic să demonstreze „ceva mai mult” sau „mai mult ceva”. De aici fraza : „datorită acestui fapt, se atribuie valoare bunurilor, respectiv obiectelor din lumea exterioară” etc. Întrucît calificarea de către Wagner a „obiectelor din lumea exterioară” drept *bunuri*, adică desemnarea și fixarea lor (în reprezentare) ca *mijloace de satisfacere* a trebuințelor omului a fost denumită, de asemenea, „a atribui acestor obiecte valoare”, el poate cu atît mai puțin să spună că *valoarea* se atribuie „bunurilor” înseși, pe cît ar putea să spună că *valoarea* se atribuie „valorii” obiectelor din lumea exterioară. Dar el execută un „salto mortale” * cu ajutorul cuvintelor : „se atribuie valoare bunurilor, respectiv obiectelor din lumea exterioară”. Wagner ar fi trebuit să spună : transformarea unor anumite obiecte din lumea exterioară în „bunuri” poate fi exprimată de asemenea prin cuvintele „a atribui valoare” acestor obiecte ; tocmai în felul acesta deduce Wagner „noțiunea de valoare” pur și simplu sau în general. Conținutul nu se schimbă prin această modificare a modului de a se exprima. Aceasta este întotdeauna numai desemnarea sau fixarea în reprezentare a obiectelor din lumea exterioară care sînt mijloace de satisfacere a trebuințelor omului ; deci, de fapt, numai cunoașterea și recunoașterea anumitor obiecte din lumea exterioară drept mijloace de satisfacere a trebuințelor „omului” (care, totuși, ca atare are nevoie de „noțiuni logice”).

Dar d-l Wagner vrea să ne convingă pe noi sau pe sine însuși că el nu dă aceluiași conținut două denumiri, ci, dimpotrivă, de la determinarea „bun” a înaintat la determinarea „valoare”, diferită de determinarea „bun” și mai dezvoltată

* — salt mortal. — Nota trad.

decît ea, și realizează acest lucru pur și simplu substituind cuvintelor „obiectele din lumea exterioară” cuvintele „respectiv” „bunuri”, proces care „este camuflat” prin faptul că substituie cuvintelor „bunuri” cuvintele „respectiv” „obiectele din lumea exterioară”. Propria sa confuzie produce astfel un efect sigur : ea îi zăpăcește pe cititori. El ar fi putut să inverseze această admirabilă „deducție” în felul următor : întrucît omul deosebește printre obiectele din lumea exterioară acele mijloace care îi satisfac trebuințele și de aceea le *diferențiază*, el le *prețuiește după merit, le atribuie valoare* sau le acordă *atributul „valoare”* ; aceasta se poate exprima și prin aceea că el le acordă atributul „bun” ca semn caracteristic sau le apreciază și le prețuiește ca „bun”. Datorită acestui lucru, „valorilor”, *respectiv* obiectelor din lumea exterioară, li se *atribuie* noțiunea de „bun”. Astfel din noțiunea „valoare” „se deduce” noțiunea de „bun” în general. Toate *deducțiile* de acest fel nu urmăresc decît *eschivarea* de la o sarcină care îl depășește pe autor.

Dar d-l Wagner trece într-un suflet și în mare grabă de la „valoarea” *bunurilor* la „măsurarea” acestei valori.

Conținutul rămîne absolut același, dacă în genere nu s-ar fi introdus prin contrabandă cuvîntul „valoare”. S-ar putea spune : întrucît omul califică drept „bunuri” anumite obiecte din lumea exterioară etc., el compară tot mai mult aceste „bunuri” între ele și, în conformitate cu ierarhia trebuințelor lui, le pune într-o anumită ordine, adică le „măsoară”, ca să spunem așa. Despre dezvoltarea *măsurii reale a acestor bunuri*, adică despre dezvoltarea *măsurii mărimii lor*, Wagner într-adevăr n-ar trebui să vorbească aici, căci aceasta îi va aminti în mod prea pregnant cititorului că aici nu este vorba de ceea ce se înțelege în genere prin „măsurarea valorii”.

{ Faptul că *desemnarea*, indicarea obiectelor din lumea exterioară care sînt mijloace de satisfacere a trebuințelor omului ca „bunuri” se poate *numi* și „a atribui acestor obiecte valoare”, Wagner îl poate dovedi nu numai ca Rau, pe baza „modului de exprimare în limba germană”, ci și cu ajutorul cuvîntului latin *dignitas* — *demnitate, rang* etc., care, aplicat la obiecte, înseamnă și „valoare” ; *dignitas* vine de la *dignus* și acesta de la *dic, point out, show, a indica, a arăta; dignus,*

prin urmare, înseamnă *pointed out* * ; de aici și *digitus*, degetul cu care se arăta, se indică un obiect; în grecește δείκ-γυμι** , δάκ-τυλος (deget); în gotică : ga-tecta (dico); în germană — *zeigen* *** ; și am putea să venim cu încă o mulțime de alte „deducții” dacă ținem seama că δείκνυμι (sau δεικνύω) (a face vizibil, a scoate în evidență, a indica) are rădăcina comună δέκ (a păstra, a lua) cu δέχομαι.}

D-l Wagner izbutește să înșire toate aceste banalități, toată această confuzie tautologică, aceste tirade, manevre șarlatanești pe mai puțin de șapte rînduri.

Nu e de mirare că după o asemenea acrobație acest bărbat obscur (vir obscurus) continuă cu multă satisfacție :

„Noțiunea de valoare, atît de discutată și încă voalată de multe cercetari adesea numai aparent profunde, se lămurește {rather**** „se încurca”} foarte simplu” (indeed)***** „dacă, așa cum s-a procedat” {adică așa cum a făcut Wagner}, „se pornește de la trebuințele și natura economică a omului, se ajunge la noțiunea de bun și la aceasta din urmă se adaugă noțiunea de valoare” (p. 46).

Avem aici de a face cu o manevrare cu noțiuni, a căror pretinsă dezvoltare se reduce, pentru vir obscurus, la „încurcarea” și nu la „descurcarea” lor.

Deducerea în continuare a noțiunii de valoare :

Valoarea subiectivă și valoarea obiectivă. Valoarea subiectivă sau valoarea bunului în sensul general al cuvîntului = importanța care... se atribuie „bunului în virtutea... utilității lui. Aceasta nu este o însușire a obiectelor în sine, deși are în mod obiectiv ca premisă utilitatea unui obiect” {adică are ca premisă valoarea „obiectivă”} „...În sens obiectiv, prin «valoare», «valori» se înțeleg și bunuri care au valoare, de unde (!) bunul și valoarea, bunuri și valori devin în esență noțiuni identice” (p. 46, 47).

După ce Wagner a denumit simplu „valoare în general” sau „noțiune de valoare” ceea ce de obicei se numește „valoare de întrebuințare”, el nu poate să nu-și aducă aminte că „valoarea” „dedusă” (!) „în felul acesta” (așa ! așa !) este „valoarea de întrebuințare”. După ce el a denumit mai întii „valoarea de întrebuințare” „noțiune de valoare” în general sau „valoare pur și simplu”, el descoperă apoi că a înșirat bali-

* — indicare. — *Nota trad.*

** — eu arăt. — *Nota trad.*

*** — a arăta. — *Nota red.*

**** — mai degrabă. — *Nota trad.*

***** — de fapt. — *Nota trad.*

verne numai despre „valoarea de întrebuințare”, că a dedus, prin urmare, pe aceasta din urmă, căci pentru el a înșira baliverne și a deduce sint „în esență” operații de gândire identice. Dar cu această ocazie aflăm ce împrejurare subiectivă îl leagă pe d-l Wagner de noțiunile „obiective” confuze de pînă acum. Și anume el ne dezvăluie secretul că Rodbertus i-a scris o scrisoare — care poate fi citită în „Zeitschrift”²⁵⁵ din Tübingen din 1878 — în care el, Rodbertus, explică de ce există „numai un singur fel de valoare”, valoarea de întrebuințare.

„Eu” (Wagner) „m-am raliat acestei păreri, a cărei însemnătate am subliniat-o încă în prima ediție”.

Despre cele afirmate de Rodbertus, Wagner spune :

„Aceasta este perfect adevărat și duce în mod necesar la o modificare a obișnuitei «împărțiri» nelogice a «valorii» în *valoare de întrebuințare* și *valoare de schimb*, așa cum am și procedat în § 35 din prima ediție” (p. 48, nota 4),

și același Wagner mă enumeră pe mine (p. 49, notă) printre oamenii după părerea căroră „valoarea de întrebuințare” trebuie să fie „înlăturată” cu desăvîrșire „din știință”.

Toate acestea sînt „baliverne”. De *prime abord**, eu nu pornesc de la „noțiuni”, deci nici de la „noțiunea de valoare”, și de aceea nu am nevoie „să o împart” pe aceasta din urmă. Eu pornesc de la cea mai simplă formă socială în care produsul muncii apare în societatea modernă, și aceasta este „marfa”. Eu analizez marfa și, pe deasupra, o analizez la început în *forma în care se manifestă*. Aici găsesc că, pe de o parte, marfa, în forma ei naturală, este *obiect de întrebuințare*, adică *valoare de întrebuințare*, și, pe de altă parte, este *purtătoare de valoare de schimb* și, din acest punct de vedere, ea însăși este „valoare de schimb”. O analiză ulterioară a acesteia din urmă îmi arată că valoarea de schimb este doar o „*formă de manifestare*”, o formă independentă de reprezentare a *valorii* cuprinse în marfă, și atunci trec la analiza acesteia din urmă. De aceea, la p. 36 din ediția a II-a, eu spun răspicat : „Dacă la începutul acestui capitol am spus, așa cum se spune de obicei, că marfa este valoare de întrebuințare și valoare de schimb, lucrul acesta a fost, strict vorbind, inexact. Marfa este valoare de întrebuințare sau obiect de întrebuințare și «valoare». Ea se prezintă sub acest dublu

* — Înainte de toate. — Nota trad.

aspect al ei îndată ce *valoarea ei* capătă o *formă de manifestare proprie, deosebită* de forma ei naturală, și anume forma *valorii de schimb*” etc.²⁵⁶ Prin urmare, eu nu împart valoarea în valoare de întrebuințare și valoare de schimb, ca contrarii în care se scindează abstracția „valorii”, ci *forma socială concretă* a produsului muncii; „*marfa*” este, pe de o parte, valoare de întrebuințare și, pe de altă parte, „valoare”, dar nu valoare de schimb, deoarece simpla *formă* de manifestare nu constituie propriul ei *conținut*.

În al doilea rînd, numai un vir obscurus care nu a priceput nici o iotă din „Capitalul” poate să conchidă: deoarece într-o notă la prima ediție a „Capitalului”²⁵⁷ Marx respinge toată trîncăneala absurdă a profesorilor germani cu privire la „valoarea de întrebuințare” în general și trimite pe cititorii care vor să știe ceva despre adevăratele valori de întrebuințare la „Anleitungen zur Warenkunde” — de aceea *valoarea de întrebuințare* nu joacă la el nici un rol. Ea nu joacă, firește, rolul contrarului ei, al „valorii”, care nu are nimic comun cu ea decît cuvîntul „valoare” care figurează în expresia „valoare de întrebuințare”. El ar fi putut să spună tot atît de bine că eu am lăsat la o parte „valoarea de schimb”, pentru că ea este numai o formă de manifestare a valorii, dar nu „valoarea”, căci pentru mine „valoarea” unei mărfi nu este nici valoarea ei de întrebuințare, nici valoarea ei de schimb.

Dacă se pune problema de a analiza „marfa” — cea mai simplă concretizare economică —, atunci trebuie lăstate la o parte toate raporturile care nu au contingentă cu obiectul dat al analizei. Ceea ce se poate spune însă despre marfă ca valoare de întrebuințare am spus în cîteva rînduri, iar pe de altă parte am subliniat *forma caracteristică* în care apare aici valoarea de întrebuințare — produsul muncii, și anume: „Un lucru * poate fi folositor și produs de munca omenească fără să fie marfă. Omul care prin produsul său își satisface propria sa trebuință, creează, desigur, valoare de întrebuințare, dar nu marfă. Pentru a produce marfă, *el trebuie să producă nu numai valoare de întrebuințare, dar valoare de întrebuințare pentru alții, valoare de întrebuințare socială*” (p. 15²⁵⁸). { În aceasta rezidă rădăcina „valorii de întrebuințare socială” a lui Rodbertus. } Datorită acestui fapt, valoarea de întrebuințare — ca valoare de întrebuințare a „mărfii” — are ea însăși un caracter istoric specific. În comuna primitivă,

* În manuscris — produs. — Nota red.

în care mijloacele de subzistență, de pildă, se produceau în comun și se repartizau între membrii comunei, produsul comun satisfacea direct trebuințele vitale ale fiecărui membru al comunei, ale fiecărui producător, iar caracterul social al produsului sau al valorii de întrebuințare constă aici în *caracterul său comun*. { D-l Rodbertus, dimpotrivă, transformă „valoarea de întrebuințare socială” a mărfii în „valoare de întrebuințare socială” în general și de aceea îndrugă verzi și uscate. }

Așa cum reiese din cele de mai sus, ar fi curată absurditate ca la analiza mărfii — pe motiv că ea se prezintă, pe de o parte, ca valoare de întrebuințare sau bun, iar pe de altă parte ca „valoare” — „să se adauge” tot felul de raționamente banale despre valori de întrebuințare sau bunuri care nu intră în lumea mărfurilor, cum sînt „bunurile statului”, „bunurile comunei” etc., așa cum face Wagner și în general profesorul german, sau despre bunul „sănătate” etc. Acolo unde statul însuși este producător capitalist, ca în exploatarea minelor, a pădurilor etc., produsul său este „marfă”, și de aceea are caracterul specific al oricărei alte mărfi.

Pe de altă parte, vir obscurus a scăpat din vedere că încă la analiza mărfii eu nu m-am mărginit să cercetez dubla formă în care se prezintă ea, ci am trecut imediat mai departe și am arătat că în această dublă existență a mărfii se manifestă dublul *caracter al muncii*, al cărei produs este: cel al muncii *utile*, adică al formelor concrete de muncă, care creează valori de întrebuințare, și cel al muncii abstracte, al muncii *ca cheltuire de forță de muncă*, indiferent în ce mod „util” este cheltuită ea (pe aceasta se bazează în continuare prezentarea procesului de producție); faptul că în dezvoltarea *formeii valoare a mărfii*, în ultimă instanță a formei ei bănești, deci a *banilor*, *valoarea* unei mărfi se manifestă în *valoarea de întrebuințare* a alteia, adică în forma naturală a altei mărfi; faptul că însăși *plusvaloarea* este dedusă dintr-o *valoare de întrebuințare* „specifică” a *forței de muncă* proprie exclusiv acesteia din urmă etc. etc., că, prin urmare, la mine *valoarea de întrebuințare* are o cu totul altă importanță decît în economia politică de pînă acum, dar — și acest lucru trebuie reținut — ea este luată în considerare întotdeauna numai acolo unde asemenea cercetare izvorăște din analiza formațiunilor economice date, și nu din speculații ale noțiunilor sau cuvintelor „valoare de întrebuințare” și „valoare”.

De aceea, analizînd marfa, chiar atunci cînd este vorba despre „valoarea” ei „de întrebuițare”, nu dăm de îndată definiții ale „capitalului”, care ar fi o pură ineptie atîta timp cît sîntem abia la analiza elementelor mărfii.

Ceea ce îl nemulțumește (șochează) însă pe d-l Wagner în expunerea mea este că eu nu-i fac plăcerea sa urmez „tendințele” germane profesorele neaoșe de a confunda valoarea de întrebuițare cu valoarea. Societatea germană trece tot mai mult, ce-i drept, cu mare întîrziere, de la economia naturală feudală sau, cel puțin, de la precumpănirea acesteia la economia capitalistă, dar profesorii pedanți mai stau încă cu un picior în vechiul gunoi, ceea ce este foarte firesc. Din iobagi ai proprietarilor funciari ei s-au transformat în iobagi ai statului — vulgo ai guvernului. De aceea și vir obscurus al nostru, care nici n-a observat măcar că metoda mea *analitică*, care nu pornește de la om, ci de la perioada social-economică dată, nu are nimic comun cu metoda profesorală germană de legare a noțiunilor („poți din cuvinte admirabil să te cerți, poți din cuvinte un sistem să făurești” *), scrie :

„În conformitate cu concepția lui *Rodbertus* și a lui *Schäffle*, eu pun pe primul plan caracterul *valorii de întrebuițare* pe care îl are *orice valoare* și subliniez cu atît mai mult prețuirea *valorii de întrebuițare*, cu cît prețuirea *valorii de schimb pur și simplu* nu este de loc aplicabilă la multe din principalele bunuri economice” { ce anume îl sîlește s-o aplice? Așadar, ca slujbaş al statului se simte dator să confunde valoarea de întrebuițare cu valoarea! }, „de pilda *la stat și funcțiile sale*, precum la alte relații ale economiei publice” (p. 49, notă).

{ Aceasta amintește de chimiștii de pe vremuri, dinaintea apariției chimiei ca știință : prin faptul că untul de masă, numit în mod obișnuit (după obiceiul nordic) pur și simplu unt, este moale, ei numeau „unturi” (*Buttersäfte*) clorurile, de pildă *untul de zinc*, *untul de antimoniu* etc., prin urmare folosind cuvintele lui vir obscurus, ei erau convinși că toate clorurile, clorura de zinc, clorura de antimoniu, sînt moi ca untul }. Această vorbărie se reduce la următoarele : Avînd în vedere că anumite bunuri, îndeosebi *statul* (un bun !) și „serviciile” lui (îndeosebi serviciile profesorilor lui de economie politică), nu sînt „mărfuri”, particularitățile contrare cuprinse în înseși „mărfuri” { care, de altfel, apar *clar și în forma marfă* a produsului muncii } trebuie să fie confundate între ele ! În genere, Wagner & Co. cu greu ar putea dovedi că

* Goethe. „Faust”, partea I, scena a IV-a („Odaia de studiu”). — *Nota red.*

pentru ei ar fi mai avantajos dacă s-ar „prețui” „serviciile” lor după „valoarea de întrebuințare a acestora”, după „conținutul” concret al acestora, decît dacă „s-ar prețui” după „conținutul” lor (corespunzător „taxei sociale”, după cum se exprimă Wagner), adică după *retribuirea* lor.

{ Singurul lucru care stă în mod limpede la baza acestei aberații germane este că cuvintele *valoare* (*Wert*) sau *merit* (*Würde*) au fost folosite inițial pentru obiectele utile care existau deja în calitate de „produse ale muncii” cu mult înainte de a fi devenit *mărfuri*. Dar aceasta are tot atît de puțin comun cu determinarea științifică a „valorii” mărfii pe cît are faptul că cuvîntul *sare* a fost folosit de popoarele din antichitate inițial pentru sarea de bucătărie, iar ulterior, din timpul lui Pliniu, zahărul etc. figurează ca *varietate de sare* { *indeed* * toate corpurile solide incolore, solubile în apă și cu gust specific}, ceea ce nu înseamnă însă că categoria chimică „sare” include zahărul etc. }

{ Întrucît marfa este cumpărată de cumpărător nu pentru că ea are valoare, ci pentru că este „valoare de întrebuințare” și este folosită în anumite scopuri, se înțelege de la sine : 1) că valorile de întrebuințare „sînt prețuite”, adică se cercetează *calitatea* lor (întocmai așa cum *cantitatea* lor este măsurată, cîntărită etc.) ; 2) că. atunci cînd diferite sorturi de mărfuri pot fi substituie pentru a fi folosite în același scop, se dă prioritate etc. etc. cutărui sau cutărui sort. }

În limba gotică există numai un singur cuvînt pentru *Wert* și *Würde* : cuvîntul *vairths*, τιμή, {τιμάω — *a prețui*, adică a folosi ; a determina *prețul* sau *valoarea* ; *a taxa* ; în sens metaforic : *a stima*, *a prețui*, *a cinsti*, *a distinge*. τιμή — *prețuire*, de aici : determinarea valorii sau prețului, evaluare, apreciere. Mai departe : *aprecierea valorii*, de asemenea *valoarea*, însuși *prețul* (la Herodot, Platon), la Demostene αἱ τιμαί -- în sens de *cheltuieli*. Mai departe : înaltă *apreciere*, *cinste*, *stimă*, post de onoare, funcție de onoare etc. Vezi „*Griechisch-Deutsches Lexikon*” al lui Rost²⁵⁹ } .

Valoare, *preț* (potrivit *glosarului lui Schulze*²⁶⁰) în limba gotică : *vairths*, adjectiv, ἄξιος, ἰκχνός ;

în vechea limbă germană de nord : *verdhr* — valoros, *verdh* — *valoare*, *preț* ; în limba anglo-saxonă : *veordh*, *vurdh* ;

* — de fapt. — Nota trad.

în limba engleză : *worth*, adjectiv ; ca substantiv înseamnă *valoare și merit*.

„În limba germană medie : *wert*, genitiv *werdes* ; adjectiv *dignus* și de asemenea *pfennincwert*. — *wert*, genitiv *werdes* (valoare), *Werth*, merit (*Würde*), splendoare (*Herrlichkeit*), *aestimatio*, *marfă cu valoare determinată* (*Ware von bestimmtem Werth*), de pildă *pienwert*, *pennyworth*.

— *werde* : meritum, *aestimatio*, dignitas — calitate valoroasă”. (*Ziemann*. „Mittelhochdeutsches Wörterbuch”²⁶¹.)

Așadar, cuvintele *Wert* și *Würde* sînt strîns legate între ele atît din punct de vedere etimologic, cît și din punct de vedere semantic. Ceea ce disimulează toate acestea este *modul neorganic* (fals) *de flexiune*, devenit curent în germana modernă, de la cuvîntul *Wert* : *Werth*, *Werthes* în loc de *Werdes*, căci *th*-ului din limba gotică îi corespunde *d*-ul din germana de sus, și nu *th=t*, și acesta este cazul și în germana de mijloc (*wert*, genitiv *werdes*). Potrivit regulilor limbii germane medii de sus, *d* la sfîrșitul cuvîntului ar fi trebuit să se transforme în *t*, adică *wert* în loc de *werd*, dar la genitiv este *werdes*.

Toate acestea au însă tot atît de puțin comun cu categoria economică „valoare” pe cît au cu *valența elementelor chimice* (atomistice) sau cu echivalentele sau identitățile chimice (greutatea de cuplare a elementelor chimice).

Mai departe trebuie să menționăm — chiar din punctul de vedere al acestui raport lingvistic — că, dacă din identitatea inițială a cuvintelor *Würde* (merit) și *Wert* (valoare) a reieșit de la sine, ca din firea lucrurilor, că acest cuvînt se referă și la lucruri produse ale muncii în forma lor naturală — mai tîrziu el a fost trecut în mod direct, nemodificat, asupra *preșului*, adică asupra valorii în forma ei dezvoltată — adică asupra valorii de schimb, ceea ce are tot atît de puțin comun cu fondul problemei, ca și faptul că același cuvînt continuă să fie folosit pentru a desemna noțiunea de rang în general, de funcție de onoare etc. Aici, prin urmare, din punct de vedere lingvistic nu este nici o deosebire între valoarea de întrebuițare și valoare.

Să trecem acum la martorul pe care îl invocă *vir obscurus* al nostru, la *Rodbertus* { al cărui articol poate fi găsit în

„Zeitschrift“ din Tübingen}. Vir obscurus al nostru citează din Rodbertus următoarele :

La p. 48 din text :

„Există numai un singur fel de valoare, și aceasta este valoarea de întrebuințare. Aceasta este sau valoare de întrebuințare *individuală* sau valoare de întrebuințare *socială*. Prima se opune individului și trebuințelor lui independent de vreo organizare socială”.

{Aceasta este o ineptie (comp. „Capitalul”, p. 171²⁶²) unde se spune că *procesul muncii* ca activitate îndreptată spre un scop, urmărind crearea unor valori de întrebuințare etc., este „comun tuturor formelor ei” (ale vieții omului) „sociale” și „este independent de oricare din aceste forme”. În primul rând, individului i se opune nu cuvântul „valoarea de întrebuințare”, ci *valori de întrebuințare concrete*, și care anume dintre ele i „se opun” (la acești oameni totul „se opune” (steht) ; totul este legat de „stare” (ständisch) *), aceasta depinde întru totul de treapta pe care se află procesul de producție social și, prin urmare, corespunde unei „organizații sociale oarecare”. Dacă însă Rodbertus vrea să spună numai platitudini, și anume că valoarea de întrebuințare, care într-adevăr se opune unui individ ca obiect de consum, i se opune ca valoare de întrebuințare individuală pentru el, atunci aceasta este sau o tautologie plată, sau o teză eronată, deoarece dacă nu se vorbește despre astfel de lucruri ca orez, porumb sau grâu, sau carne { care unui hindus nu i se opun ca aliment } — trebuința unui individ de a avea titlul de profesor sau de consilier, sau un ordin oarecare este posibilă numai într-o „organizare socială” absolut determinată. }

„A doua este valoarea de întrebuințare care aparține unui organism social alcătuit din numeroase organisme individuale” (respectiv indivizi) (p. 48, text).

Frumoasă limbă germană ! Este oare vorba aici despre „valoarea de întrebuințare” a „organismului social” sau despre valoarea de întrebuințare aflată în posesiunea unui „organism social” { ca, de pildă, pământul în comuna primitivă }, sau de forma „socială” determinată a valorii de întrebuințare într-un *organism social* oarecare, ca, de pildă, acolo unde predomină producția de mărfuri, valoarea de întrebuințare furnizată de producător, „valoarea de întrebuințare pentru

* Joc de cuvinte : „steht” — „stă”, adică „se opune”, „ständisch” — „stare”, adică stare socială. — Nota trad.

alții”, și în acest sens este vorba de „valoare de întrebuințare socială”? Cu asemenea bagaj sărăcăcios nu se obține nimic.

Să trecem acum la altă teză a lui Faustus * al lui Wagner :
 „Valoarea de schimb nu este decît învelișul istoric și anexa valorii de întrebuințare sociale dintr-o perioadă istorică dată. Opunînd valorii de întrebuințare valoarea de schimb ca *opozitie logică*, punem o noțiune istorică în opoziție logică față de o noțiune logică, ceea ce din punct de vedere logic este inadmisibil” (p. 48, nota 4). „Aceasta este — jubilează același Wagner — absolut just!”

Dar cine procedează astfel? Nu încapă nici o îndoială că Rodbertus mă vizează pe mine, întrucît, potrivit biografului său, R. Meyer, el a scris un „tom mare, voluminos” împotriva „Capitalului”. Cine pune într-o opoziție logică? D-l Rodbertus, pentru care „valoarea de întrebuințare” și „valoarea de schimb” sînt amîndouă, prin natura lor, simple „noțiuni”. Într-adevăr, în orice listă de prețuri curente, fiecare marfă trece printr-un proces nelogic, și anume în calitate de *bun* sau de valoare de întrebuințare ca bumbac, fire de tort, fier, cereale etc., ea se deosebește de toate celelalte mărfuri și reprezintă un „bun” din punct de vedere calitativ diferit, avînd totodată un preț care exprimă din punct de vedere calitativ *aceeași esență*, diferită însă din punct de vedere cantitativ. Ea se prezintă în forma ei naturală pentru cel ce o folosește și în *formă valoare* complet diferită de aceasta, dar „comună” tuturor celorlaltor mărfuri, adică ca *valoare de schimb*. Aici este vorba de o opoziție „logică” pe care o întilnim numai la Rodbertus și la profesorii pedanți germani de aceeași teapă cu el, care pornesc de la „noțiunea” valoare, și nu de la „obiectul social”, „marfă”, scindează (dedublează) această noțiune, discutînd care dintre aceste două elucbrații este adevărul!

Dar îndărătul acestor fraze grandilocvente nu se ascunde decît descoperirea epocală că în toate împrejurările omul trebuie să mînce, să bea etc. {nici măcar nu se poate continua: să se îmbrace sau să aibă cuțit și furculiță, pat și locuință, deoarece nu este cazul în *toate împrejurările*} ; pe scurt, că în toate împrejurările trebuie să găsească de-a gata în natură obiectele pentru satisfacerea trebuințelor lui și să le ia în stăpînire sau să și le pregătească din ceea ce găsește în natură ; așadar, în aceste acțiuni concrete ale sale, omul se comportă de fapt întotdeauna față de anumite obiecte din lumea exterioară ca față de „valori de întrebuințare”, adică

* — adică Rodbertus. — *Nota red.*

el le consideră întotdeauna obiecte destinate uzului său. De aceea, valoarea de întrebuințare este, după părerea lui Rodbertus, o noțiune „logică”; prin urmare, întrucît omul trebuie să respire, „respirația” este o noțiune „logică”, dar în nici un caz una „fiziologică”. Întreaga superficialitate a lui Rodbertus iese însă la iveală atunci cînd contrapune noțiunea „logică” noțiunii „istorice”! El concepe „valoarea” (economică, în opoziție cu valoarea de întrebuințare a mărfii) numai în forma ei de manifestare, în forma *valorii de schimb*, și deoarece aceasta din urmă apare numai acolo unde cel puțin o parte din produsele muncii, din obiectele de consum, apar ca „mărfuri”, ceea ce nu are loc de la bun început, ci numai într-o anumită perioadă a dezvoltării sociale, adică pe o anumită treaptă a dezvoltării istorice, atunci *valoarea de schimb* este o noțiune „istorică”. Dacă Rodbertus — voi spune mai jos de ce nu a făcut el acest lucru — ar fi analizat în continuare valoarea de schimb a mărfurilor — căci aceasta din urmă există numai acolo unde *marfa* este la plural, unde sînt diferite sorturi de mărfuri —, el ar fi găsit îndărătul acestei forme de manifestare „valoarea”. Dacă ar fi cercetat mai profund valoarea, ar fi aflat că aici obiectul, „valoarea de întrebuințare”, figurează ca simplă materializare a muncii omenești, ca *cheltuire de forță de muncă omenească egală*, și de aceea acest conținut se prezintă ca un caracter *material al obiectului*, propriu lui însuși ca obiect, deși această materialitate nu apare în forma ei naturală { ceea ce face necesară o *formă valoare* deosebită }. El ar fi aflat, așadar, că „valoarea” mărfii exprimă numai într-o formă dezvoltată din punct de vedere istoric ceea ce există de asemenea, deși *sub altă formă*, în toate celelalte forme sociale istorice, și *anume caracterul social al muncii*, în măsura în care aceasta din urmă există ca *cheltuire de forță de muncă socială*. Dacă „valoarea” mărfii este numai o formă istorică determinată a ceea ce există în toate formele sociale, atunci acest lucru este valabil și pentru „valoarea de întrebuințare socială”, deoarece aceasta caracterizează „valoarea de întrebuințare” a mărfii. D-l Rodbertus a luat măsura mărimii valorii de la Ricardo dar a cercetat sau a înțeles tot atît de puțin ca Ricardo substanța însăși a valorii; de pildă caracterul „colectiv” al comunei primitive ca organism comun al forțelor de muncă și, prin urmare, caracterul colectiv al *muncii lor*, adică al cheltuirii acestor forțe.

Este inutil să mai analizăm aberațiile lui Wagner pe această temă.

Măsura mărimii valorii. Aici d-l Wagner preia cele spuse de mine, dar consideră, spre regretul său, că am „eliminat” „munca pentru formarea capitalului” (p. 58, nota 7).

„Într-un schimb reglementat de organele sociale, determinarea valorii evaluate (Taxwerte), respectiv a *prețurilor* evaluate (*Taxpreise*), trebuie să fie coordonată cu factorul cheltuieli” {așa numește el cantitatea de muncă cheltuită în producție etc.}, „așa cum s-a întâmplat în principiu înainte, în condițiile existenței taxelor administrative și ale taxelor de breaslă, și cum s-ar întâmpla din nou în mod necesar în condițiile unui *nou sistem de taxe*” {se subînțelege un sistem de taxe socialist!}. Dar, în condițiile schimbului liber, *cheltuielile nu reprezintă unica bază de stabilire a valorilor de schimb și a prețurilor și nu poate să servească ca atare în nici o orînduire socială imaginabilă.* Căci, independent de cheltuieli, intervin *oscilațiile* \valorii de întrebuințare și ale trebuințelor, a căror *influență asupra valorii de schimb și asupra prețurilor* (prețuri de contractare și de taxare) modifică și trebuie să modifice *influența cheltuielilor*” etc. (p. 58, 59). „Această” {tocmai această!} „ingenioasă rectificare a teoriei socialiste a valorii... este meritul (!) lui Schäffle”, care în „*Sozialer Körper*”, III, p. 278, scrie: „Oricare ar fi influența societății asupra trebuințelor și producției, nu se poate evita ca trebuințele în ansamblul lor să fie din punct de vedere calitativ și cantitativ în echilibru cu producția. Dar, dacă este așa, atunci *indicatorii sociali ai cheltuielilor de producție nu pot să servească concomitent ca indicatori sociali proporționali ai valorii de întrebuințare*” (p. 59, nota 9).

Că toate acestea se reduc la teza banală a urcării și scăderii *prețurilor de piață* peste sau sub valoare și la presupunerea că în „statul social al lui Marx” este valabilă teoria valorii a lui Marx dezvoltată pentru societatea *burgheză*, dovedește următoarea frază a lui Wagner :

„Ele” (prețurile) „se vor abate vremelnic mai mult sau mai puțin de la acestea” (de la cheltuieli), „ele se vor urca la bunurile a căror valoare de întrebuințare a crescut și vor scădea la acelea a căror valoare de întrebuințare a scăzut. *Numai pentru o perioadă mai îndelungată cheltuielile pot acționa în calitate de regulator hotărîtor*” etc. (p. 59).

Drept. Pentru a caracteriza concepțiile fantastice ale lui vir obscur al nostru cu privire la influența creatoare a *dreptului* asupra economiei, este suficientă o singură frază, deși absurditățile cuprinse în ea sînt trîmbițate de el în multe alte locuri :

„Economia individuală are în fruntea ei, ca organ de activitate tehnică și economică...”, o *persoană* în calitate de subiect juridic și economic. Ea nu este un fenomen pur economic, ci depinde de caracterul

dreptului. Căci acesta din urmă hotărăște cine poate fi considerat persoană juridică și, prin urmare, poate să fie în fruntea unei întreprinderi economice" etc. (p. 65).

Căile de comunicație și transporturile (p. 75—76) p. 80 (notă).

La p. 82: „*pasajul în care se explică schimbul în părțile componente (naturale) ale masei bunurilor*” { ale unei economii oarecare denumite de Wagner „*schimb de bunuri*”, pentru „*schimbul social de substanțe*” al lui Schäffle. Este cel puțin un caz al acestui schimb; eu am folosit această denumire și când am vorbit despre procesul de producție „*natural*” ca schimb de substanțe între om și natură } este *împrumutat* de la mine, unde schimbul de substanțe apare pentru prima oară în analiza M—B—M, iar în continuare întreruperile în schimbul de forme sînt menționate ca întreruperi în schimbul de substanțe.

Ceea ce spune d-l Wagner mai departe despre „*schimbul intern*” de bunuri care se află într-o anumită ramură de producție (la el într-o „*economie individuală*”), parte în legătură cu „*valoarea*” lor „*de întrebuințare*”, parte în legătură cu „*valoarea*” lor, este de asemenea expus de mine la analiza primei faze M—B—M, și anume M—B (exemplul cu țesătorul de pînză, „*Capitalul*” p. 85, 86—87), unde în încheiere se spune: „*Posesorii noștri de mărfuri descoperă, așadar, că aceeași diviziune a muncii care face din ei producători particulari independenți face ca procesul social de producție și relațiile lor în acest proces să fie independente de ei înșiși, ca independența reciprocă a persoanelor să-și găsească o completare într-un sistem de dependență materială omnilaterală*” („*Capitalul*”, p. 87)²⁶³.

Contractele pentru achiziționarea bunurilor pe calea schimbului. Aici vir obscurus al nostru răstoarnă totul cu capul în jos. La el există mai întii dreptul și apoi schimbul; în realitate însă, lucrurile se petrec invers: mai întii apare *schimbul* și apoi din el se dezvoltă *ordinea juridică*. Analizînd circulația mărfurilor, eu am arătat că, încă în condițiile schimbului nedezvoltat, persoanele care fac schimbul se recunosc reciproc în mod tacit ca persoane egale și proprietari ai bunurilor pe care le schimbă; ele *fac* acest lucru chiar în momentul cînd își oferă unul altuia bunurile respective și încheie tranzacția. Acest raport *efectiv*, care a apărut numai datorită schimbului însuși și în cadrul schimbului, capătă mai tîrziu *forma juridică* prin contract etc.; dar această formă

nu creează nici conținutul ei, nici schimbul, nici *raportul reciproc al persoanelor existent în ea*, ci viceversa. În opoziție cu aceasta, Wagner scrie :

„Această achiziționare” { a bunurilor pe calea schimbului } „presupune în mod necesar o *ordine juridică determinată, pe baza căreia*” (!) „se efectuează schimbul” etc. (p. 84).

Creditul. În loc să se ocupe pe larg de bani ca *mijloc de plată*, Wagner transformă imediat procesul circulației — în măsura în care acesta se efectuează în așa fel încît în relația M—B cele două echivalente nu se opun unul altuia concomitent — într-o „*tranzacție de credit*” (p. 85 și urm.), la care „adaugă” că această tranzacție este legată adesea de plata unei „*dobînzi*”; aceasta servește și pentru a pune la baza „*creditului*” „*acordarea încrederii*” și implicit „*încrederea*”.

Despre concepția juridică a lui *Puchta* și alții asupra „*avuției*”, concepție potrivit căreia din aceasta din urmă fac parte și *datoriile*, ca *parte componentă negativă* (p. 86, nota 8).

Creditul este sau „*credit de consum*”, sau „*credit de producție*” (p. 86). Primul predomină pe treptele inferioare ale civilizației, celălalt — pe treptele „*superioare*”.

Despre *cauzele contractării de datorii* { cauzele pauperismului : instabilitatea recoltelor, serviciul militar, concurența sclavilor } în Roma antică. (Jhering. 3. *Aufl*, S.234, II, 2. „*Geist des römischen Rechts*” ²⁰⁴.)

După părerea d-lui Wagner, pe „*treapta inferioară*”, „*creditul de consum*” predomină în rîndul claselor „*de jos, asuprite*”, și în rîndul claselor „*de sus, risipitoare*”. În realitate însă : în Anglia și în America „*creditul de consum*” a cunoscut o *largă răspîndire o dată cu crearea băncilor de depuneri* !

„În special *creditul de producție* se manifestă... ca factor economic în economia națională bazată pe *proprietatea privată asupra pămîntului și a capitalurilor mobile* și care permite *libera concurență*. El este legat de *posesiunea avuției*, dar nu de avuție ca o categorie pur economică”, și de aceea este numai o „*categorie istorică-juridică*” (!) (p. 87).

Dependența economiei individuale și a avuției de influențele lumii exterioare, îndeosebi de influența conjuncturii din economia națională.

1) *Modificări în valoarea de întrebuințare*: ele se îmbunătățesc în unele cazuri datorită trecerii timpului, ca condiții ale anumitor procese care au loc în natură (*vinul, țigările, viorile etc.*).

„În majoritatea cazurilor se înrăutățesc..., se descompun în părțile lor materiale componente, întâmplări de tot felul”. Acestui fapt îi corespund „modificări” ale valorii de schimb în aceeași direcție, „creșterea valorii” sau „scăderea valorii” (p. 96, 97). Vezi despre contractele de închiriere a locuințelor în Berlin (p. 97, nota 2).

2) *Modificările cunoștințelor omenesti în ceea ce privește însușirile bunurilor*: în caz pozitiv, datorită acestora, „*avuția sporește*”. { *Folosirea cărbunelui la topirea fierului în Anglia pe la 1620, când împușinarea pădurilor amenința existența siderurgiei; descoperiri chimice, de pildă iodul (folosirea izvoarelor bogate în săruri de iod). Fosforitul ca îngrășământ. Antracitul ca combustibil. Materiale pentru iluminatul cu gaz, pentru fotografii. Descoperirea substanțelor colorante și medicamentoase. Gutaperca. Cauciucul. Fildesul artificial (din Phytelephas macrocarpa). Creozotul. Lumînările de parafină. Folosirea asfaltului, a acelor de pin (cetină), a gazelor la furnale înalte, a gudronului de huilă pentru prepararea anilinei, a zdrențelor de lînă, a rumegușului etc. etc.* } În caz negativ, *micșorarea utilității și de aici a valorii* (de pildă, după descoperirea trichinei în carnea de porc, a substanțelor toxice în coloranți, plante etc.) (p. 97, 98). Descoperiri de *zăcăminte minerale*, de noi însușiri utile ale produselor, descoperirea unui nou mod de folosire a acestora sporesc *avuția proprietarului funciar* (p. 98).

3) *Conjunctura*

Influența tuturor „condițiilor” externe, care „influențează în mod esențial producția de bunuri pentru schimb, cererea și desfacerea acestor bunuri”... și, totodată, „*valoarea lor de schimb*”, precum și valoarea de schimb „*a fiecărui bun finit în parte... cu totul sau aproape cu totul*” „independent” de „*subiectul economic*” „sau de proprietar” (p. 98). *Conjunctura devine „factor hotărîtor” în „sistemul liberei concurențe”* (p. 99). Unul, „prin intermediul principiului proprietății private”, cîștigă la aceasta „*ceea ce el nu a meritat*”, iar celălalt suportă „*paguba*”, „*pierderi nemeritate din punct de vedere economic*”.

Despre *speculă* (p. 101, nota 10). *Prețurile la locuințe* (p. 102, nota 11). *Industria cărbunelui și industria siderurgică*

(p. 102, nota 12). *Numeroasele schimbări din domeniul tehnicii* scad valoarea produselor industriale, ca și a mijloacelor de producție (p. 102, 103).

În „economia națională în care populația și bunăstarea fac progrese predominant... șansele favorabile — deși cu abaterea și oscilațiile întimplătoare, temporare și locale — pentru proprietatea funciară, mai cu seamă pentru cea urbană (în orașele mari)” (p. 102).

„În felul acesta, conjunctura favorizează îndeosebi pe proprietarul funciar” (p. 103). „Aceleste *ciștiguri*, ca și majoritatea celorlaltor, sînt *legate de conjunctură*... sînt *ciștiguri aidoma ciștigurilor la masa de joc*”, cărora le corespund „*pierderile la masa de joc*” (p. 103).

Același lucru despre „comerțul cu cereale” (p. 103, nota 15).

Astfel este necesar să se „recunoască deschis... că situația economică a unui individ sau a unei familii” este „în esență un *rezultat al conjuncturii*”, și aceasta „atenuează inevitabil însemnătatea *răspunderii economice personale*” (p. 105).

De aceea, „dacă *organizarea actuală* a economiei naționale și a *bazei ei juridice* (!), „proprietatea privată asupra pămîntului și capitalului etc., sînt considerate *orînduire* în esență *nesupusă schimbărilor*”, atunci nu există — după îndelungate discuții — nici un mijloc „de a înlătura... *cauzele*” {adică calamitățile care decurg de aici, ca și stagnările în desfacere, crizele, concedierile muncitorilor, reducerea salariului etc.}, și deci nici însuși răul; d-l Wagner consideră că „simptomele” sau „urmările răului” pot fi înlăturate, de pildă, prin „*impozite*” asupra „*profiturilor de conjunctură*”, printr-un „*sistem rațional de asigurare*” împotriva „*pierderilor*” „*nemeritate din punct de vedere economic*”, care sînt un produs al conjuncturii (p. 105).

Aici se ajunge, afirmă vir obscurus, dacă actualul mod de producție cu „baza sa juridică” este socotit „nesupus schimbării”; dar cercetarea lui, care se distinge printr-o mai mare profunzime decît învățătura socialistă, va pătrunde pînă în însăși „esența lucrurilor”. Nous verrons * cum anume.

Diferitele momente principale care formează conjunctura.

1. *Instabilitatea recoltelor principalelor produse alimentare sub influența vremii și a condițiilor politice, de pildă greutățile în cultivarea pămîntului datorate războiului. Influența acestui fapt asupra producătorilor și consumatorilor*

* — Vom vedea. — Nota trad.

(p. 106). { În ceea ce privește negustorii de cereale, vezi Tooke. „History of Prices”²⁶⁵; în ceea ce privește Grecia: Böckh. „Staatshaushalt der Athener”, I. 1 § 15²⁶⁶; în ceea ce privește Roma: Jhering. „Geist”, p. 238. Creșterea în zilele noastre a mortalității în rîndul păturilor de jos ale populației concomitent cu fiecare urcare neînsemnată a prețurilor „dovedește incontestabil că pentru masa clasei muncitoare salariul mediu depășește cu puțin suma absolut necesară pentru trai” (p. 106, nota 19) }. Perfecționarea mijloacelor de comunicație constituie { „totodată”, după cum citim în nota 20, „principala premisă a unui comerț de speculă cu cereale, care nivelează prețurile”, metode schimbate de cultivare a pămîntului { „sistemul de asolament” — „alternarea diferitelor culturi, asupra cărora variațiile vremii acționează în mod diferit, favorabil sau nefavorabil” }; de aici oscilațiile mai mici ale prețurilor cerealelor în intervale de timp scurte în comparație „cu evul mediu și antichitatea”. Dar și acum oscilațiile sînt încă foarte mari (vezi nota 22, p. 107; fapte idem.) }.

2. Schimbări din domeniul tehnicii. Noi metode de producție. Oțelul Bessemer în locul fierului etc., p. 107 (și la aceasta nota 23). Introducerea mașinilor care înlocuiesc munca manuală.

3. Schimbări din domeniul mijloacelor de comunicație și de transport, care influențează asupra deplasării în spațiu a oamenilor și obiectelor; aceasta influențează asupra valorii pămîntului și a obiectelor cu valoare relativ scăzută; întregi ramuri de producție sînt nevoite să efectueze trecerea anevoioasă la alte metode de producție (p. 107). { La aceasta, nota 24 ibid. Creșterea valorii pămîntului situat în apropierea căilor bune de comunicație, datorită desfacerii în condiții mai bune a produselor obținute aici; înlesnirea aglomerării populației în orașe, de aici uriașa creștere a valorii pămîntului la orașe și în localitățile apropiate de ele. Înlesnirea transportului de cereale și de alte materii prime agricole și forestiere, precum și de produse miniere din regiuni cu prețuri pînă acum scăzute în regiuni cu prețuri mai ridicate; de aici înrăutățirea situației economice a acelor pături ale populației care au venituri fixe în primele regiuni și, dimpotrivă, îmbunătățirea situației producătorilor și mai cu seamă a proprietarilor funciari din aceste regiuni. Înlesnirea importului de cereale și de alte materiale care au valoarea relativă scăzută exercită o influență în sens invers. Ea avantajează pe

consumatori și dezavantajează pe producătorii din țara care importă. Necesitatea de a se trece la altă producție, de pildă de la agricultură la creșterea vitelor în Anglia începînd din deceniul al 5-lea, sau recent în Germania, ca urmare a concurenței cerealelor ieftine din răsăritul Europei; pentru *agricultorii germani* aceasta creează greutăți (în prezent) în primul rînd din cauza *climei*, iar în al doilea rînd din cauza *recentei majorări importante a salariilor*, pe care agricultorii nu o pot trece asupra produselor etc. la fel de ușor ca industriașii. }

4. *Schimbări în ceea ce privește gustul, moda etc.*, care adesea au loc rapid într-o scurtă perioadă de timp.

5. *Schimbări de ordin politic* în sfera națională și internațională a schimbului (război, revoluție etc.), în măsura în care, în condițiile accentuării diviziunii muncii, dezvoltării schimbului internațional etc., *încrederea și neîncrederea* capătă o importanță tot *mai mare*. Influența factorului credit, proporțiile colosale ale războaielor contemporane etc. (p. 108).

6. *Schimbări în politica agrară, industrială și comercială* (de pildă reforma legilor cerealelor din Anglia).

7. Schimbări în repartizarea teritorială și în *situația economică generală a unor grupuri întregi ale populației*, de pildă strămutarea din localitățile rurale în orașe (p. 108, 109).

8. *Schimbări în situația socială și economică a diferitelor pături ale populației*, de pildă datorită garantării libertății de asociere etc. (p. 109). { Cele cinci miliarde franceze ²⁶⁷, nota 29, *ibid.* }

Cheltuieli în economia individuală. Prin „muncă” producătoare de „valoare”, la care se reduc toate cheltuielile, trebuie să se înțeleagă și „munca” în adevăratul sens *larg* al cuvîntului, care „cuprinde orice activitate conștientă a omului necesară pentru a obține un venit”, prin urmare îndeosebi „*munca spirituală* a conducătorului și activitatea datorită căreia se formează și se folosește capitalul”, „de aceea” și „*profitul la capital*” care recompensează această activitate face parte din „elementele constitutive ale cheltuielilor”. „Această concepție este în contradicție cu teoria socialistă a valorii și a cheltuielilor și cu critica îndreptată împotriva capitalului” (p. 111).

Vir obscurus îmi atribuie afirmația că „*plusvaloarea*, produsă *numai* de muncitori, revine în mod *nedrept* întreprinzătorilor capitaliști” (p. 114, nota 3). Eu însă afirm exact contrarul, și anume că, într-un anumit moment al dezvoltării ei,

producția de mărfuri devine în mod inevitabil producție de mărfuri „capitalistă” și că, potrivit „legii valorii” care domină în ea, „plusvaloarea” revine capitalistului, și nu muncitorului. Vir obscurus al nostru, în loc să se lanseze într-o asemenea sofistică, își vedește caracterul socialist de catedră în următoarele banalități :

„adversarii incontestabili ai socialiștilor” „ignorează numeroasele cazuri de exploatare, cind venitul net se repartizează în mod *nejust* (!), iar cheltuielile de producție din diferitele întreprinderi se reduc considerabil în detrimentul muncitorului (și, totodată, al capitaliștilor care dau bani cu împrumut) și în avantajul patronilor” (l. c.).

Venitul național în Anglia și Franța (p. 120, χ - ϕ).

Venitul global anual al unei națiuni.

1. Totalitatea bunurilor nou produse în decurs de un an. *Materiile prime autohtone* trebuie incluse în întregime, socotindu-se întreaga sumă a valorii lor ; *produsele confecționate din materie primă autohtonă și străină* se calculează { pentru a se evita dubla calculare a materiei prime } la valoarea sporită dobândită cu ajutorul muncii industriale ; *materiile prime și semifabricatele* transportate și puse în circulație în comerț se evaluează la valoarea sporită dobândită prin aceasta.

2. *Importul de bani și de mărfuri din străinătate* ca dobândă la creanțele țării respective rezultate din *tranzacțiile de credit* sau *din investițiile de capital* în străinătate ale cetățenilor țării respective.

3. *Profitul provenit din navlul societăților de navigație ale țării respective, realizat din comerțul exterior și de tranzit*, plătit realmente prin importul de bunuri din străinătate.

4. *Bani numerar sau mărfuri* aduse din străinătate în țara respectivă ca *remiteri pentru străinii stabiliți în țara respectivă.*

5. *Importul de bunuri fără compensație corespunzătoare*, de pildă prin *plata prelungită a unor contribuții* de către o țară străină către țara respectivă, *prin imigrație permanentă și deci prin importul regulat al bunurilor imigranților.*

6. *Creșterea valorii importului de mărfuri și de bani față de export* { dar atunci de la punctul 1 trebuie să se scadă *exportul în străinătate* }.

7. *Totalul câștigurilor obținute de pe urma averii de fructificare* (de pildă locuințele etc.) (p. 121, 122).

La calcularea *venitului net* trebuie să se scadă, printre altele, „*exportul de bunuri pentru acoperirea navlului cu-*

venit societăților de navigație străine” (p. 123). { Chestiunea nu este atât de simplă : *prețul de producție (intern) + navlul = prețul de vânzare*. Dacă țara exportă propriile ei mărfuri pe vase proprii, atunci țara străină plătește cheltuielile de navlu, dacă prețul de piață care există aici etc. }

„Alături de contribuții trebuie avut în vedere și plățile care trebuie făcute în mod regulat unor *supuși străini în străinătate* (sume plătite în scop de mituire, ca cele plătite de Persia unor greci, *remunerarea unor învățați străini* în timpul lui Ludovic al XIV-lea, dinarii sf. Petru ²⁶⁸)” (p. 123, nota 9).

De ce nu subvențiile pe care principii germani le primeau cu regularitate din partea Franței și Angliei ?

Vezi formele naive ale *veniturilor persoanelor particulare* care constau din „servicii aduse de stat și de biserică” (p. 125, nota 14).

Prețuirea valorii din punctul de vedere al individului și al economiei naționale.

Distrugerea unei părți din rezerva de mărfuri pentru a vinde restul mai scump este numită de Cournot, în „*Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*”, 1838, „o adevărată creare de avuție în sensul comercial al cuvântului” ²⁶⁹ (p. 127, nota 3).

Despre reducerea *rezervelor de consum* ale persoanelor particulare sau, cum le numește Wagner, a „*capitalului lor de fructificare*”, în actualul stadiu al civilizației, îndeosebi la Berlin, p. 128, nota 5, p. 129, nota 8 și 10 ; în *întreprinderile productive* există prea puțini bani sau prea puțin *capital circulant* propriu, p. 130 și idem, nota 11.

Importanța relativ mai mare a comerțului exterior în zilele noastre (p. 131, nota 13, p. 132, nota 3).

Scris de K. Marx
în a doua jumătate a anului 1879 —
până în noiembrie 1880

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba germană

Publicat pentru prima oară
în „Arhiva K. Marx și F. Engels”,
Cartea a V-a, 1930

Karl Marx

[Ciornele răspunsului la scrisoarea lui V. I. Zasulici *]

[Prima ciornă]

1) Analizînd geneza producției capitaliste, am spus că la baza ei „stă procesul de separare totală a producătorului de mijloacele de producție” („Capitalul”, p. 315, coloana 1, ed. franceză) și că „baza acestui proces o constituie exproprierea agricultorilor. Ea este înfăptuită în mod radical deocamdată numai în Anglia... Toate celelalte țări din apusul Europei merg pe aceeași cale” (idem, coloana 2) ²⁷⁰.

Eu am limitat, așadar, în mod riguros „inevitabilitatea istorică” a acestui proces la țările din apusul Europei. De ce? Citiți, vă rog, capitolul al XXXII-lea, în care se spune:

„Procesul de distrugere, care provoacă transformarea mijloacelor de producție individuale și fărîmițate în mijloace de producție socialmente concentrate, deci a proprietății minuscule a multora în proprietate gigantică a citorva, această teribilă și anevoioasă expropriere a maselor populare constituie izvorul, ... geneza capitalului... *Proprietatea privată* bazată pe munca proprie... este înlăturată de *proprietatea privată capitalistă*, bazată pe exploatarea muncii altuia, pe munca salariată” (p. 341, coloana 2) ²⁷¹.

Așadar, avem aici, în ultimă instanță, *transformarea unei forme a proprietății private într-o altă formă a proprietății private*. Această generalizare teoretică poate fi însă aplicată la țărani ruși, pentru care pămîntul nu a fost niciodată *proprietate privată*?

2) Din punct de vedere istoric, singurul argument serios care poate fi adus pentru a dovedi *destrămarea inevitabilă* a obștii *țăranilor ruși* este următorul: Făcînd o incursiune în trecutul îndepărtat, întilnim pretutindeni în apusul Europei proprietatea în obște de un tip mai mult sau mai puțin

* Vezi volumul de față, p. 256—257. — Nota red.

arhaic ; o dată cu progresul societății, ea a dispărut de pretutindeni. De ce a avut ea oare o altă soartă numai în Rusia ?

Răspund : pentru că în Rusia, datorită unui excepțional concurs de împrejurări, obștea sătească, care mai există încă pe scară națională, se poate elibera treptat de caracterul ei primitiv și se poate dezvolta nemijlocit ca element al producției colective pe scară națională. Tocmai datorită faptului că este contemporană cu producția capitalistă, ea poate să-și însușească părțile pozitive ale acesteia, fără să mai treacă prin aceleași chinuri îngrozitoare. Rusia nu trăiește izolată de lumea contemporană și nici nu a căzut pradă, asemenea Indiilor Orientale, unui cuceritor străin.

Dacă admiratorii ruși ai sistemului capitalist ar nega posibilitatea *teoretică* a unei asemenea evoluții, atunci i-aș întreba : oare pentru a putea folosi mașini, vapoare, trenuri etc. Rusia a fost nevoită să treacă, asemenea Occidentului, printr-o lungă *perioadă de incubație* a dezvoltării industriei constructoare de mașini ? Pot ei oare să-mi explice cum de au reușit să introducă la ei dintr-o dată întregul mecanism al schimbului (bănci, societăți de credit etc.), a cărui statornicire a cerut Apusului secole întregi ?

Dacă în momentul eliberării țăranilor obștea sătească ar fi avut de la bun început condiții normale de dezvoltare, dacă, apoi, uriașa datorie publică plătită, în cea mai mare parte, pe seama țăranilor, împreună cu alte sume uriașe acordate de stat (tot pe seama țăranilor) „noilor stâlpi ai societății“, care s-au transformat în capitaliști, dacă toate aceste cheltuieli ar fi fost folosite pentru *dezvoltarea* obștii sătești, astăzi nimeni nu ar mai medita la „inevitabilitatea istorică“ a desființării obștii ; toți ar recunoaște în ea elementul regenerării societății ruse și un element al superiorității ei față de țările care se află încă sub jugul orînduirii capitaliste.

O altă împrejurare favorabilă pentru a menține obștea rusească (dezvoltînd-o) constă în aceea că ea nu numai că este contemporană producției capitaliste, dar a și supraviețuit perioadei cînd această orînduire socială era încă intactă, pe cînd acum această orînduire socială luptă, atît în apusul Europei cît și în Statele Unite, împotriva științei, a maselor populare și chiar a forțelor de producție pe care le gene-

rează *. Pe scurt, ea găsește capitalismul într-o stare de criză, care se va sfârși numai o dată cu desființarea capitalismului, cu revenirea societății moderne la tipul „arhaic” al proprietății în obște, sau, așa cum spune un scriitor american ** care în nici un caz nu poate fi bănuț de tendințe revoluționare și care se bucură în cercetările sale de sprijinul guvernului de la Washington, „noua orînduire” spre care se îndreaptă societatea modernă „va fi o reînviere (a revival), într-o formă perfecționată (în a superior form), a societății de tip arhaic” ²⁷². Nu trebuie însă să ne temem prea mult de cuvîntul „arhaic”.

Dar atunci ar fi necesar să cunoaștem cel puțin aceste schimbări succesive. Nu știm însă nimic despre ele.

Istoria destrămării obștilor primitive (ar fi greșit ca toate să fie puse pe același plan; ca și în formațiunile geologice, există și în formațiunile istorice o serie întregă de tipuri primare, secundare, terțiare etc.) abia urmează să fie scrisă. Pînă acum nu există decit schițe sumare. În orice caz, cercetările în această privință sînt destul de avansate pentru a ne permite să afirmăm: 1) că viabilitatea obștilor primitive a fost incomparabil mai mare decit viabilitatea societăților semitice, grecești, romane etc. și cu mult mai mare decit viabilitatea societăților capitaliste contemporane; 2) că cauzele destrămării lor rezidă în condițiile economice care le-au împiedicat să depășească o anumită treaptă de dezvoltare, rezidă în mediul istoric, care nu este analog cu mediul istoric al obștii ruse conlemporane.

Citind istoriile comunelor primitive scrise de autori burgezi, trebuie să fim foarte circumspecți. Ei nu se sfiesc să comită falsuri. Sir Henry Maine, de pildă, care a fost un asiduu colaborator al guvernului englez în opera sa de distrugere prin violență a obștilor indiene, ne asigură, în chip fățarnic, că toate eforturile nobile ale guvernului de a menține aceste obști s-au lovit de forța spontană a legilor economice ²⁷³!

Într-un fel sau altul, această obște a pierit în decursul neîncetatei războaie interne și externe; e posibil să fi fost distrusă prin violență. Cînd triburile germanice au cucerit

* În manuscris urmează fraza: „Într-un cuvînt, ea s-a transformat într-o arenă a antagonismelor flagrante, a crizelor, a conflictelor și calamităților periodice, încit pînă și un orb poate să vadă că este un sistem de producție trecător, condamnat să dispară în urma revenirii societății la...” care a fost ștearsă. — *Nota red.*

** L. H. Morgan. — *Nota red.*

Italia, Spania, Galia etc., obștea de tip arhaic nu mai exista. *Viabilitatea ei naturală* este însă dovedită de două fapte. Există exemplare izolate care au supraviețuit tuturor vicisitudinilor evului mediu și s-au menținut pînă în zilele noastre, de pildă în Trier, ținutul meu natal. Dar cel mai important este faptul că ea și-a imprimat atît de bine trăsăturile caracteristice asupra obștii care i-a luat locul — asupra obștii în care pămîntul arabil a devenit proprietate privată, în timp ce pădurile, pășunile, pîrloagele etc. rămîn proprietate comună — încît Maurer, studiînd această obște de formațiune secundară, a putut să reconstituie obștea de tip arhaic. Datorită trăsăturilor caracteristice împrumutate de la aceasta din urmă, noua obște introdusă de germani în toate țările cucerite a devenit în decursul întregului ev mediu unica pavăză a libertății și vieții poporului.

Dacă după epoca lui Tacit nu știm nimic nici despre viața obștii, nici despre modul și perioada în care a dispărut, știm cel puțin, datorită relatării lui Iuliu Cezar, punctul de plecare al acestui proces. În vremea lui, pămîntul se împărțea anual între *gînțile și uniunile de trib* [tribus des confédérations] germanice, dar încă nu individual între membrii unei obști. Așadar, în Germania, *obștea sătească* a provenit dintr-o obște de tip mai vechi. Ea a fost aici produsul unei dezvoltări spontane, și în nici un caz nu a fost adusă de-a gata din Asia. Acolo — în Indiile Orientale — o întîlnim, de asemenea și întotdeauna, ca *ultimă etapă* sau ultimă perioadă a formațiunii arhaice.

Pentru a face o apreciere pur teoretică a destinelor posibile ale obștii sătești, adică presupunînd în permanență condiții normale de viață, trebuie să menționez acum unele trăsături caracteristice care deosebesc „obștea agrară” de tipurile mai vechi.

În primul rînd, toate obștile primitive anterioare se bazează pe rudenia de sînge a membrilor lor; rupînd această legătură puternică, dar limitată, obștea agrară s-a dovedit a fi mai aptă pentru a se extinde și a rezista contactului cu străinii.

În cadrul ei, casa și anexa ei — curtea — sînt deja proprietatea privată a agricultorului, în timp ce cu mult înainte de apariția agriculturii, casa comună constituia una din bazele materiale ale formelor anterioare ale obștii.

În sfîrșit, deși pămîntul arabil rămîne proprietate în obște, el e reîmpărțit periodic între membrii obștii agrare,

așa încît fiecare agricultor cultivă cu propriile lui forțe pămîntul care i-a fost atribuit și își însușește roadele muncii, în timp ce în obștile mai vechi se produce în comun și se împart numai produsele. Acest tip primitiv de producție cooperatistă, sau colectivă, a fost, firește, rezultatul slăbiciunii individului, și nu al socializării mijloacelor de producție.

Este lesne de înțeles că pentru „obștea agrară” dualismul care îi este propriu constituie o sursă de mari forțe vitale, căci, pe de o parte, proprietatea în obște și relațiile sociale determinate de ea îi consolidează temeliile, în timp ce casa proprietate privată, cultivarea pe parcele a pămîntului arabil și însușirea privată a roadelor lui permit o dezvoltare a personalității incompatibilă cu condițiile din obștile mai vechi. Dar nu este mai puțin evident că același dualism poate genera, cu timpul, destrămarea. Făcînd abstracție de toate influențele unui mediu ostil, chiar numai acumularea treptată de bunuri mobile, care începe cu acumularea de vite (și care permite chiar acumularea de avuții sub formă de iobagi), rolul din ce în ce mai însemnat pe care-l joacă averea mobilă în însăși agricultură și multitudinea de împrejurări legate indisolubil de această acumulare, dar a căror expunere ne-ar îndepărta de subiect, acționează ca element care subminează egalitatea economică și socială și generează în cadrul obștii un conflict de interese, care la început atrage după sine transformarea pămîntului arabil în proprietate privată și sfîrșește cu transformarea în proprietate privată a pădurilor, pășunilor, pîrloagelor etc., devenite deja *anexe obștești* ale proprietății private. Tocmai de aceea, „obștea agrară” reprezintă pretutindeni *cel mai recent tip* al formațiunii sociale arhaice și, de aceea, în dezvoltarea istorică a Europei occidentale vechi și moderne, perioada obștii agrare constituie perioada de trecere de la proprietatea în obște la proprietatea privată, de la formațiunea primară la cea secundară. Dar înseamnă oare aceasta că în orice împrejurări dezvoltarea „obștii agrare” trebuie să urmeze acest drum? Nicidecum. Forma ei constitutivă admite următoarea alternativă: ori elementul proprietate privată învinge elementul colectiv, ori acesta din urmă îl învinge pe primul. Totul depinde de mediul istoric în care se află ea... apriori sînt posibile ambele soluții, dar pentru fiecare din ele este necesar, evident, un mediu istoric cu totul diferit.

3) Rusia este singura țară europeană în care „obștea agrară” s-a menținut pe scară națională pînă în zilele noastre. Ea nu a căzut, asemenea Indiilor Orientale, pradă unui cotropitor străin și nici nu trăiește izolată de lumea contemporană. Pe de o parte, proprietatea în obște asupra pămîntului îi dă posibilitatea să transforme nemijlocit și treptat agricultura parcelară și individuală în agricultură colectivă, ceea ce țaranii ruși au și realizat pe izlazuri, care nu se împart. Configurația fizică a solului Rusiei favorizează folosirea pe scară largă a mașinilor. Faptul că țaranul este deprins cu relațiile proprii artelului înlesnește trecerea de la gospodăria parcelară la cea cooperatistă și, în sfîrșit, societatea rusă, care a trăit atîta vreme pe seama lui, îi *datorează avansurile necesare pentru o asemenea trecere* *. Pe de altă parte, fiind contemporană producției din Occident, care domină piața mondială, Rusia are posibilitatea să introducă în obște toate realizările obținute de orînduirea capitalistă fără să fie nevoită să treacă prin furcile caudine ale acesteia ²⁷⁴.

Dacă exponenții „noilor stilpi ai societății” ar nega posibilitatea *teoretică* a evoluției actualei obști sătești, ei ar putea fi întrebați dacă Rusia a fost nevoită, așa cum a fost Occidentul, să treacă printr-o lungă perioadă de incubație a dezvoltării industriei constructoare de mașini pentru a ajunge la mașini, vapoare, trenuri etc. Ei ar putea fi întrebați și cum de au reușit să introducă la ei dintr-o dată întregul mecanism al schimbului (bănci, societăți pe acțiuni etc.), a cărui statonnicare a cerut Apusului secole întregi ?

„Obștea agrară” rusă are o particularitate care constituie izvorul slăbiciunii ei și o dezavantajează în toate privințele. Această particularitate este izolarea ei, lipsa unei legături între viața unei obști și viața celorlalte obști, acest *microcosmos localizat*, care nu se întilnește pretutindeni ca o trăsătură caracteristică imanentă a acestui tip, dar care pretutindeni unde se întilnește impune obștilor un despotism mai mult sau mai puțin centralizat. Unirea statelor din nordul Rusiei dovedește că această izolare, determinată, probabil, inițial de întinderea uriașă a teritoriului, s-a consolidat în mare măsură datorită destinelor politice ale Rusiei de la năvălirea mongolilor. Astăzi aceasta este o piedică foarte

* În manuscris urmează fraza : „Trebuia, firește, să se înceapă prin a pune obștea în condiții normale pe baza ei actuală, deoarece țaranul este pretutindeni dușmanul schimbărilor bruște”, care a fost ștearsă.
— Nota *rcd.*

ușor de înlăturat. Ar trebui pur și simplu să se înlocuiască *волость* *, o instituție guvernamentală, printr-o adunare a țăranilor aleși chiar de obște, care să fie organ economic și administrativ și care să le apere interesele.

O împrejurare extrem de favorabilă din punct de vedere istoric pentru a menține „obștea agrară”, dezvoltând-o, o constituie faptul că ea nu numai că este contemporană producției capitaliste din Occident, ceea ce îi permite să-și însușească roadele ei fără să trebuiască să aplice *modus operandi* ** al acesteia, dar că ea a și supraviețuit perioadei când orînduirea capitalistă era încă intactă. Acum însă, atît în apusul Europei cit și în Statele Unite, această orînduire se află în lupta împotriva maselor de oameni ai muncii, a științei și a forțelor de producție pe care le generează, — pe scurt, trece printr-o criză care se va încheia cu desființarea capitalismului și revenirea societății moderne la o formă superioară a tipului „arhaic” al proprietății colective și al producției colective.

Se înțelege că evoluția obștii ar avea loc treptat și că primul pas în această direcție ar trebui să fie crearea unor condiții normale pe *baza ei actuală* ***.

Dar i se opune proprietatea funciară, care deține aproape jumătate din pămînturi, și anume partea cea mai bună, fără să mai vorbim de pămînturile statului. Tocmai de aceea menținerea „obștii sătești” pe calea dezvoltării ei în continuare

* — plasa. (În acest articol, cuvintele care apar în limba rusă au fost folosite de Marx în această limbă.). — *Nota trad.*

** — modul de acțiune. — *Nota trad.*

*** În manuscris urmează frazele: „Iar situația istorică a «obștii sătești» din Rusia este fără precedent! Ea este singura în Europa care s-a menținut nealterată, spre deosebire de acele miniaturi rare și ciudate, acele rămășițe ale tipului arhaic care mai puteau fi întîlnite pînă nu de mult în Apus; ea s-a păstrat ca o formă cvasipredominantă a vieții poporului și răspîndită pe un teritoriu imens al imperiului. Dacă proprietatea în obște asupra pămîntului constituie baza pentru însușirea colectivă a produselor, atunci mediul ei istoric — faptul că producția capitalistă există simultan cu ea — îi oferă toate condițiile materiale gata pregătite pentru munca în comun pe scară mare. Prin urmare, ea poate să-și însușească realizările orînduirii capitaliste fără să fie silită să treacă prin furcile caudine ale acesteia. Ea poate, așadar, să înlocuiască treptat agricultura parcelară cu agricultura pe scară mare practică cu ajutorul mașinilor, agricultura atît de favorizată de configurația fizică a solului Rusiei. Ea poate să devină deci *punctul de plecare nemijlocit* al sistemului economic spre care tinde societatea modernă și să înceapă o viață nouă fără să-și dea lovitura de grație. Dimpotrivă, ar trebui să se înceapă prin a o pune în condiții normale”, care au fost terse. — *Nota red.*

corespunde mișcării generale a societății ruse, a cărei regenerare poate fi obținută numai cu acest preț.

Chiar din punct de vedere pur economic, Rusia poate să iasă din impasul în care se află agricultura ei numai dezvoltând obștea sătească; încercările de a ieși din impas cu ajutorul sistemului dearendă capitalistă de tip englez ar fi zadarnice: acest sistem vine în contradicție cu toate condițiile agricole ale țării.

Dacă facem abstracție de mizeria care apasă actualmente obștea sătească din Rusia și luăm în considerație numai structura ei și mediul ei istoric, este de la bun început evident că una dintre principalele ei trăsături caracteristice — proprietatea în obște asupra pământului — constituie baza firească pentru producția și însușirea colectivă a produselor. În afară de aceasta, deprinderea țaranului rus cu relațiile proprii *artelului* i-ar înlesni acestuia trecerea de la gospodăria parcellară la gospodăria colectivă, pe care el a și realizat-o, într-o oarecare măsură, pe izlazarile care nu se împart, cu prilejul unor lucrări de asanare sau altor lucrări de interes obștesc. Dar pentru ca munca colectivă să poată înlocui în agricultură ca atare munca parcellară, sursa însușirii private a produselor, este nevoie de două lucruri: necesitatea economică a unei asemenea transformări și premisele materiale ale înfăptuirii ei.

În ceea ce privește necesitatea economică, ea s-ar face simțită în „obștea sătească” încă din momentul în care aceasta din urmă ar fi pusă în condiții normale, adică de îndată ce ar scăpa de poverile care o apasă, iar pământul destinat cultivării ar avea o întindere normală. A trecut vremea cînd agricultura rusă avea nevoie numai de pământ și de țărani parcellari dotați cu unelte mai mult sau mai puțin primitive. Această vreme a trecut cu atît mai repede, cu cît exploatarea agricultorului duce la secătuirea pământului și face ca acesta să devină nefertil. Agricultura rusă are nevoie acum de munca cooperatistă organizată pe scară mare. Și, în afară de aceasta, țaranul care nu are uneltele necesare pentru cultivarea celor două sau trei deseatine va avea oare o situație mai bună dacă deseatinele lui se vor înzeci?

Unde se vor găsi însă inventarul, îngrășămintele, metodele agronomice etc., toate mijloacele necesare pentru munca în colectiv? Tocmai în aceasta constă marea superioritate a „obștii sătești” din Rusia asupra obștilor arhaice de același tip. Ea este singura care s-a menținut în Europa pe scară

mare, pe scară națională. Ea se află, datorită acestui lucru, într-un mediu istoric în care producția capitalistă existentă concomitent cu ea îi furnizează toate condițiile pentru munca în colectiv. Ea poate să-și însușească toate realizările orînduirii capitaliste fără să fie silită să treacă prin furcile caudine ale acesteia. Configurația fizică a pămîntului Rusiei favorizează folosirea mașinilor, organizarea agriculturii pe scară mare și munca cooperatistă. În ceea ce privește cheltuielile inițiale de organizare — intelectuale și materiale —, societatea rusă le datorează „obștii satești”, pe seama căreia ea a trăit timp atît de îndelungat și în care trebuie să-și caute și „izvorul regenerării ei”.

Cea mai bună dovadă că această dezvoltare a „obștii satești” corespunde procesului istoric din zilele noastre este criza nefastă prin care trece producția capitalistă în țările din Europa și America în care ea a atins o treaptă mai înaltă de dezvoltare, criză care se va încheia cu desființarea capitalismului și revenirea societății moderne la o formă superioară a tipului cel mai vechi — la producția colectivă și însușirea colectivă a produselor.

4) Pentru ca să te poți dezvolta trebuie, în primul rînd, să trăiești, și nu este un secret pentru nimeni că în momentul de față viața „obștii satești” este amenințată.

Pentru a-i expropria pe agricultori nu este nevoie să-i alungi de pe pămînturile lor, așa cum s-a întimplat în Anglia și în alte țări, după cum nu este necesar să desființezi proprietatea în obște printr-un ucaz. Încercați să luați țăranilor ceva mai mult peste o anumită cantitate din produsul muncii lor agricole, și nu veți reuși să-i legați de ogorul lor cu toată jandarmeria și armata voastră. În ultimii ani ai Imperiului roman, decurionii din provincii — nu țărani, ci proprietari funciari — își abandonau casele, își părăseau pămînturile, se vindeau chiar ca sclavi, numai să scape de o proprietate care nu mai era decît un pretext oficial pentru a-i estorca.

După așa-zisa eliberare a țăranilor, obștea rusă a fost pusă de către stat în condiții economice anormale, și de atunci încoace statul nu a încetat să o asuprească cu ajutorul forțelor sociale concentrate în miinile lui. Vlăguită de poverile fiscale, neputincioasă, ea a devenit un obiect al exploatării de către negustor, moșier și cămătar. Această asuprire exercitată din afară a făcut să se ascută contradicția de interese deja existentă în interiorul obștii și a grăbit dezvoltarea în cadrul ei a elementelor destrămării. Dar

aceasta nu este totul *. Pe spinarea țăranilor, statul a cultivat acele ramuri ale sistemului capitalist occidental care, fără să dezvolte într-un fel sau altul forța productivă a agriculturii, fac ca ea să fie mai ușor și mai rapid jefuită de roadele ei de către intermediarii neproductivi. El a contribuit astfel la îmbogățirea unui nou parazit capitalist, care suga „obștii sătești”, și așa vlăguită, ultimele picături de sînge.

...Într-un cuvînt, statul a contribuit la dezvoltarea rapidă a mijloacelor tehnice și economice menite să înlesnească și să grăbească exploatarea agriculturii, adică a celei mai mari forțe de producție a Rusiei, și să îmbogățească pe „noii stilpi ai societății”.

5) Toate aceste influențe distructive trebuie să ducă în mod firesc, în cazul cînd nu vor fi înfrînte de o rezistență puternică, la pieirea obștii sătești.

Se pune însă întrebarea: de ce toate aceste grupuri (inclusiv marile întreprinderi industriale aflate sub oblăduirea statului), cărora le convine atît de mult starea actuală a obștii sătești, vor să omoare o găină care le face ouă de aur? Tocmai pentru că simt că „situația actuală” nu mai poate dăinui, că, prin urmare, actuala metodă de exploatare a obștii sătești este perimată. Starea de mizerie a agricultorilor s-a răsfîrînt asupra pămîntului, care a devenit infertil. Anii cu recoltă bună alternează cu ani de foamete. Cifrele medii pe ultimii zece ani indică nu numai o stagnare, dar chiar o scădere a producției agricole. Rezultatul este că pentru prima oară Rusia trebuie să importe cereale, în loc să exporte. Așadar, nu mai e timp de pierdut. Trebuie să se pună capăt acestei situații. Din minoritatea țăranilor mai mult sau mai puțin înstăriți trebuie creată o clasă de agricultori mijlocii, iar majoritatea țăranilor trebuie transformați în simpli proletari. În acest scop, reprezentanții „noilor stilpi ai societății” prezintă rănile pe care ei înșiși le-au pricinuit obștii drept simptome firești ale decrepitudinii ei.

Intrucît numeroaselor grupuri cu interese diferite, și mai ales „noilor stilpi ai societății”, care au apărut sub oblăduirea domniei lui Alexandru al II-lea, le convine *starea actuală* a „obștii sătești”, de ce pun la cale în mod deliberatuciderea ei? De ce reprezentanții lor prezintă rănile pe care

* În manuscris urmează fraza: „Pe spinarea țăranilor, statul a cultivat excrescențele sistemului capitalist care pot fi cel mai ușor acclimatizate — bursa, specula, băncile, societățile pe acțiuni și căile ferate —, al căror deficit îl acoperă și ale căror profituri sînt încasate de întreprinzători etc. etc.”, care a fost ștearsă. — *Nota red.*

i le-au pricinuit drept dovezi incontestabile ale decrepitudinii ei firești? De ce vor ei să omoare găina care le face ouă de aur?

Pur și simplu pentru că fapte economice, a căror analiză ne-ar îndepărta de subiect, au arătat că *situația actuală a obștii nu mai poate dăinui*, că pur și simplu, în virtutea actualei stări de lucruri, actualul mod de exploatare a maseilor populare este perimat. Prin urmare, este nevoie de ceva nou, și acest element nou, care se insinuează sub formele cele mai variate, se reduce întotdeauna la următoarele: desființarea proprietății în obște, constituirea din minoritatea țăranilor mai mult sau mai puțin înstăriți a unei clase de agricultori mijlocași și transformarea mării majorități a țăranilor în simpli proletari.

Pe de o parte, „obștea sătească” este adusă pe marginea prăpastiei, iar pe de altă parte, un complot este gata să-i dea lovitura de grație. Pentru a salva obștea rusă este nevoie de o revoluție rusă. De altfel, aceia care dețin puterea politică și puterea socială fac tot ce le stă în putință pentru a pregăti masele în vederea unei asemenea catastrofe.

În timp ce jefuiesc și sfîșie obștea, îi secătuiesc și îi vlăguiesc ogoarele, lacheii literați ai „noilor stâlpi ai societății” prezintă în mod ironic rănile pricinuite obștii drept simptome ale decrepitudinii ei firești și indiscutabile și susțin că ea moare de moarte naturală și că scurtarea agoniei ar fi o acțiune caritabilă. Aici nu mai este vorba de o problemă care trebuie rezolvată, ci pur și simplu de un dușman care trebuie zdrobit. Pentru a salva obștea rusă este nevoie de o revoluție rusă. De altfel, guvernul rus și „noii stâlpi ai societății” fac tot ce le stă în putință pentru a pregăti masele în vederea unei asemenea catastrofe. Dacă revoluția va izbucni la momentul oportun, dacă ea își va concentra toate forțele pentru a asigura dezvoltarea liberă a obștii sătești, aceasta din urmă va deveni curînd un element al regenerării societății ruse și un element al superiorității asupra țărilor care se află sub jugul orînduirii capitaliste.

[A doua ciornă]

1) În „Capitalul” am arătat că *transformarea producției feudale în producție capitalistă* a avut ca punct de plecare exproprierea producătorului, și îndeosebi faptul că *la baza acestui proces a stat exproprierea agricultorilor*. („Capitalul”, ed. franceză, p. 315). Tot aici spun în continuare: „Ea” (exproprierea agricultorilor) „a fost înlăptuită în mod radical deocamdată numai în Anglia... *Toate celelalte țări din apusul Europei* merg pe aceeași cale” (l.c.).

Eu am *limitat*, așadar, în mod riguros această „inevitabilitate istorică” la „*țările din apusul Europei*”. Pentru a nu lăsa nici cea mai mică îndoială asupra ideilor mele, la p. 341 spun:

„*Proprietatea privată, ca opoziție a proprietății colective sociale, nu există decît acolo unde ...condițiile exterioare ale muncii aparțin unor persoane particulare. Dar, în funcție de faptul că aceste persoane particulare muncesc sau nu muncesc, se schimbă caracterul proprietății private*”.

În felul acesta, procesul pe care l-am analizat a înlocuit o formă a proprietății private și fărîmîțate a celor ce muncesc prin proprietatea capitalistă a unei minorități infime (l.c., p. 342²⁷⁵), a înlocuit un fel de proprietate prin altul. Cum se poate aplica acest lucru la Rusia, unde pămîntul nu este și nu a fost niciodată „proprietatea privată” a agricultorului? Așadar, singura concluzie pe care ei ar fi îndreptățiți să o tragă din desfășurarea evenimentelor în Apus ar fi următoarea: pentru a instaura în Rusia producția capitalistă, trebuie să se înceapă cu desființarea proprietății în obște și cu exproprierea țăranilor, adică a majorității poporului. Aceasta

este, de altfel, dorința liberalilor ruși * ; dar *dorința* lor este oare mai întemeiată decât dorința Ecaterinei a II-a de a transplanta pe pământul rusesc breslele din Apus din timpul evului mediu ? ²⁷⁶

Astfel, exproprierea agricultorilor în Apus a dus la „transformarea proprietății private și fărâmițate a celor ce muncesc” în proprietatea privată concentrată a capitaliștilor. Dar aceasta este totuși înlocuirea unei forme a proprietății private printr-o altă formă a proprietății private. În Rusia însă ar fi vorba de a înlocui proprietatea comunistă cu proprietatea capitalistă.

Firește, dacă producția capitalistă trebuie să triumfe în Rusia, atunci marea majoritate a țăranilor, adică a poporului rus, trebuie să fie transformați în muncitori salariați și, prin urmare, expropriați pe calea desființării preliminare a proprietății lor în obște. Dar, în orice caz, precedentul din Apus nu dovedește aici absolut nimic.

2) „Marxiștii” ruși despre care vorbiți dv. îmi sînt complet necunoscuți. Rușii cu care am legături împărtășesc, după cîte știu, păreri complet opuse.

3) Din punct de vedere istoric, singurul argument serios care poate fi adus pentru a demonstra destrămarea *inevitabilă* a posesiunii în obște a pământului în Rusia este următorul : proprietatea în obște a existat pretutindeni în apusul Europei și, o dată cu progresul social, ea a dispărut pretutindeni ; cum ar fi fost posibil ca ea să nu aibă aceeași soartă în Rusia ?

În primul rînd, în apusul Europei, pieirea proprietății în obște și apariția producției capitaliste sînt despărțite printr-un foarte mare interval de timp, care cuprinde un întreg șir de revoluții și evoluții economice succesive, dintre care producția capitalistă este doar cea mai recentă. Pe de o parte, ea a dezvoltat în mod remarcabil forțele sociale de producție, dar pe de altă parte s-a dovedit a fi incompatibilă cu forțele pe care ea însăși le-a generat. Istoria ei este istoria antagonismelor, crizelor, conflictelor și calamităților. În cele din urmă, ea a dezvoltat totul, cu excepția celor care, în virtutea intereselor lor, nu vor să vadă acest lucru, caracterul ei pur tranzitoriu. Popoarele la care ea a luat, atît în Europa cît și în America, cea mai mare dezvoltare aspiră să rupă lan-

* În manuscris urmează fraza : „care vor să introducă la ei producția capitalistă și, fiind consecvenți, să transforme marea masă a țăranilor în simpli muncitori salariați”, care a fost ștearsă. — *Nota red.*

țurile capitalismului, înlocuind producția capitalistă cu producția cooperatistă și proprietatea capitalistă cu o *formă superioară* a tipului arhaic de proprietate, adică cu proprietatea comunistă.

Dacă Rusia ar fi izolată de lume, dacă ar trebui să ajungă singură, cu propriile ei forțe, la realizările economice pe care apusul Europei le-a obținut numai în urma unei îndelungate evoluții, de la obștile primitive pînă la starea actuală, atunci, cel puțin pentru mine, n-ar mai exista nici o îndoială că, o dată cu dezvoltarea societății ruse, obștile ar fi sortite în mod inevitabil pieirii. Dar situația obștii ruse este cu totul diferită de cea a obștilor primitive din Apus. Rusia este singura țară din Europa în care proprietatea în obște s-a menținut pe scară mare, pe scară națională, dar, totodată, în Rusia ea există în mediul istoric modern, este contemporană cu o civilizație mai înaltă, este legată de piața mondială, în care predomină producția capitalistă.

Înșușindu-și rezultatele pozitive ale acestui mod de producție, ea a avut posibilitatea să dezvolte și să modifice forma încă arhaică a obștii sale sătești, în loc să o distrugă. (Menționez, în treacăt, că forma proprietății comuniste din Rusia este forma cea mai modernă a tipului arhaic, care, la rîndul său, a trecut printr-un întreg șir de evoluții.)

Dacă apologeții sistemului capitalist în Rusia vor nega posibilitatea unei asemenea combinații, să dovedească că, pentru a introduce mașinile, Rusia a fost nevoită să treacă prin perioada de incubație a producției de mașini. Să-mi explice cum de au reușit să introducă în cîteva zile, ca să spun așa, mecanismul schimbului (bănci, societăți de credit etc.), a cărui statornicire a cerut Apusului secole întregi? *

4) Formațiunea arhaică, sau primară, a globului pămîntesc cuprinde o serie de strate din diferite perioade, care s-au depus unul peste celălalt. Tot așa, formațiunea arhaică a societății ne dezvăluie o serie de etape diferite, care marchează diferite epoci succesive. Obștea sătească din Rusia este de tipul cel mai recent. În cadrul ei, agricultorul are în proprietate privată casa de locuit și curtea. Iată primul element de destrămare a formei arhaice, necunoscut la tipurile mai vechi. Pe de altă parte, acestea din urmă se bazează pe rudenția de sînge a membrilor obștii, în timp ce tipul din care

* În manuscris urmează fraza: „Deși orînduirea capitalistă din Apus este în declin și se apropie timpul cînd va fi doar o formațiune «arhaică», apologeții ei din Rusia...”, care a fost ștearsă. — *Nota red*

face parte obștea rusă s-a eliberat de aceste legături înguste, ceea ce îi deschide posibilități mai largi de dezvoltare. Izolarea obștilor sătești, lipsa unei legături între viața unei obști și viața celorlalte, acest microcosmos localizat nu se întâlnește pretutindeni ca o caracteristică immanentă a ultimului din tipurile primitive, dar pretutindeni unde se întâlnește impune obștilor un despotism centralizat. Părerea mea este că în Rusia această izolare, determinată inițial de întinderea uriașă a teritoriului, va putea fi ușor înlăturată de îndată ce vor fi zdrobite cătușele regimului.

Ajung acum la esența problemei. Nu trebuie ignorat faptul că tipul arhaic din care face parte obștea rusă poartă în sine un dualism intern care în anumite condiții istorice poate atrage după sine pieirea ei. Proprietatea asupra pământului este comună, dar fiecare țaran, asemenea micilor țărani din Apus, își cultivă ogorul cu propriile lui forțe. Proprietatea în obște, cultivarea parcelară a pământului, îmbinare folositoare în epocile mai îndepărtate, devine primejdioasă în epoca noastră. Pe de o parte, averea mobilă, element care joacă un rol tot mai important, determină o diferențiere tot mai accentuată în rîndurile membrilor obștii sub raportul averii, un conflict de interese mai ales sub presiunea fiscală a statului; pe de altă parte, se pierde superioritatea economică a proprietății în obște ca bază a muncii cooperatiste și coordonate. Nu trebuie să uităm că în folosirea izlazurilor, care nu se împart, țărani ruși aplică sistemul muncii în colectiv și că deprinderea lor cu relațiile proprii artelului le-ar înlesni foarte mult trecerea de la cultivarea parcelară a pământului la cultivarea lui în colectiv, că configurația fizică a solului Rusiei favorizează cultivarea lui în colectiv pe scară mare cu ajutorul mașinilor și că, în cele din urmă, societatea rusă, care a trăit atîta vreme pe seama obștii sătești, are datoria să-i avanseze primele mijloace necesare pentru această schimbare. Este vorba, firește, numai de o schimbare treptată, care ar trebui să înceapă prin a pune obștea în condiții normale pe baza ei *actuală*.

5) Lăsînd la o parte toate problemele mai mult sau mai puțin teoretice, este de prisos să vă spun că în prezent însăși existența obștii ruse este amenințată de un complot al puternicelor grupuri legate prin interese comune. Un anumit fel de capitalism, dezvoltat pe spinarea țăranilor, prin intermediul statului, se ridică împotriva obștii, acest capitalism

urmărind distrugerea ei. Moșierii sînt interesați să creeze din rîndurile țaranilor mai mult sau mai puțin înstăriți o clasă de agricultori mijlocii, iar pe agricultorii săraci — adică majoritatea agricultorilor — să-i transforme în simpli muncitori salariați, adică să-și asigure muncă ieftină! Și cum ar putea să opună rezistență obștea, care e sleită de dările plătite statului, jefuită de negustori, exploatată de moșieri și subminată dinăuntru de cămătari?

Viața obștii ruse nu este amenințată nici de o inevitabilitate istorică, nici de o teorie, ci de oprimarea de către stat și de exploatarea de către capitaliștii care au pătruns în ea și care, datorită aceluiași stat, au devenit puternici pe spinarea țăranilor.

[A treia ciornă]

Scumpă cetățeană !

Pentru a examina temeinic problemele ridicate în scri-soarea dv. din 16 februarie, ar fi trebuit să intru în amănunte și să întrerup unele lucrări urgente, sper însă că expunerea succintă pe care am onoarea să v-o trimit va fi suficientă pen-tru a risipi orice confuzie în ceea ce privește așa-zisa mea teorie.

I. Analizînd geneza producției capitaliste, eu spun : „La baza sistemului capitalist stă deci procesul de separare radi-cală totală a producătorului de mijloacele de producție... baza acestui proces o constituie *exproprierea agricultorilor*. Ea este înfăptuită în mod radical deocamdată numai în Anglia... *Toate celelalte țări din apusul Europei* merg pe aceeași cale” („Capi-talul”, ed. franceză, p. 315).

În felul acesta, „inevitabilitatea istorică” a acestei căi se limitează *riguros* la țările *din apusul Europei*. Cauzele care determină această limitare sînt indicate în următorul pasaj din capitoul al XXXII-lea : „*Proprietatea privată bazată pe munca proprie...* este înlăturată de *proprietatea privată capitalistă*, bazată pe exploatarea muncii altuia, pe munca salariată” (l. c., p. 341).

În acest proces, care are loc în Apus, este vorba *deci* de transformarea unei forme de proprietate privată într-o altă formă de proprietate privată. Țăranii ruși însă ar trebui să transforme proprietatea lor comună în proprietate privată. Indiferent dacă se recunoaște sau se infirmă inevitabilitatea acestei transformări, motivele pro sau contra ei nu au nici o contingentă cu analiza pe care am făcut-o genezei orînduirii capitaliste. Cel mult din această analiză s-ar putea trage con-cluzia că, dată fiind situația actuală a mării majorități a țara-

nilor ruși, transformarea lor în mici proprietari nu ar fi decit prologul exproprierii lor rapide.

II. Principalul argument împotriva obștii sătești ruse se reduce la următoarele :

Urmăriți procesul apariției societăților în Apus și veți înfilni pretutindeni proprietatea în obște asupra pământului ; o dată cu progresul societății, ea a cedat pretutindeni locul proprietății private ; prin urmare, ea nu va putea să evite această soartă nici în Rusia.

Eu acord atenție acestui argument numai în măsura în care se bazează pe experiența europeană. În ceea ce privește Indiile Orientale, de pildă, știe toată lumea, cu excepția poate a lui sir H. Maine și a altor persoane de teapa lui, că acolo desființarea prin violență a proprietății în obște asupra pământului a fost un act al vandalismului englez care nu a contribuit la progresul populației autohtone, ci la regresul ei.

Obștile primitive nu au fost croite toate după același calapod. Dimpotrivă, ele prezintă o serie de formațiuni sociale care se deosebesc una de alta atât ca tip cât și ca vechime și care marchează fazele succesive ale evoluției. Unul dintre aceste tipuri, denumit „*obște agrară*”, îl reprezintă și *obștea rusă*. Echivalentul ei în Apus este *obștea germană*, a cărei apariție este de dată foarte recentă. Pe vremea lui Iuliu Cezar, ea nu exista încă și a și încetat să mai existe atunci când triburile germanice au cucerit Italia, Galia, Spania etc. În epoca lui Iuliu Cezar, pământul arabil se reimpărțea deja anual între grupuri, *ginți* și *triburi*, dar nu încă între diferitele familii ale unei obști ; se prea poate că și pământul se cultiva în grup, în comun. Pe pământul propriu-zis german, această obște de tip vechi s-a transformat printr-o evoluție firească în *obștea agrară* așa cum a descris-o Tacit. De la acea dată nu mai știm nimic despre ea. Ea a dispărut pe nesimțite în decursul neînchețatelor războaie și migrațiuni ; e posibil să fi fost distrusă prin violență. Dar viabilitatea ei naturală este dovedită de două fapte incontestabile. Unele exemplare izolate de acest gen au supraviețuit tuturor vicisitudinilor evului mediu și s-au menținut pînă în zilele noastre, de pildă în Trier, ținutul meu natal. Dar important este faptul că elemente ale „*obștii agrare*” sînt atât de evidente în noua obște, încît Maurer, studiind-o pe aceasta din urmă, a putut să o reconstituie pe prima. Noua obște, în care pământul arabil este *proprietatea privată* a agricultorilor, în timp ce pădurile, pășunile, pîrloagele etc. rămîn *proprietate comună*, a fost introdusă de ger-

mani în toate țările cucerite. Datorită trăsăturilor caracteristice împrumutate de la prototipul ei, ea a devenit în decursul întregului ev mediu unica pavăză a libertății și vieții poporului.

„Obștea sătească” se întâlnește și în Asia, la afgani etc., dar acolo ea este pretutindeni *cel mai recent tip* de obște, ca să spunem așa, ultimul cuvânt al *formațiunii sociale arhaice*. Pentru a releva acest fapt, m-am oprit asupra unor amănunte privind obștea germană.

Acum trebuie să cercetăm trăsăturile caracteristice prin care se deosebește „obștea agrară” de obștile arhaice.

1) Toate celelalte obști se bazează pe relațiile rudeniei de sînge între membrii lor. Din ele pot face parte numai rudele de sînge sau persoanele adoptate. Structura lor este aceea a unui arbore genealogic. „Obștea agrară” a fost prima grupare socială de oameni liberi care nu erau legați printr-o legătură de sînge.

2) În obștea agrară, casa și curtea sînt proprietatea privată a agricultorului. *Casa comună și locuința comună* erau, dimpotrivă, baza economică a obștilor mai vechi, cu mult înainte de apariția păstoritului și agriculturii. Se întîlnesc, firește, obști agrare în care casele, deși au încetat de a mai fi locuințe comune, își schimbă periodic proprietarii. Folosința individuală se îmbină, așadar, cu proprietatea comună. Dar asemenea obști mai poartă amprenta originii lor : ele se află în stadiul de trecere de la obștea arhaică la obștea agrară în sensul propriu al cuvîntului.

3) Pămîntul arabil, ca proprietate inalienabilă și comună, este reîmpărțit în mod periodic între membrii obștii agrare, așa încît fiecare își cultivă cu propriile sale forțe pămîntul ce îi este atribuit și își însușește individual recolta. În obștile mai vechi, munca se efectua în comun, iar produsul comun se repartiza treptat, cu excepția părții rezervate pentru reproducție, fiecăruia după nevoi.

Se înțelege că pentru obștea agrară *dualismul*, care îi este propriu, constituie o sursă de mari forțe vitale. Eliberată de legăturile puternice, dar înguste ale rudeniei de sînge, ea capătă prin proprietatea în obște asupra pămîntului și prin relațiile sociale ce decurg de aici o bază solidă, în timp ce, concomitent, casa și curtea, domeniu exclusiv al familiei, gospodăria parcelară și însușirea privată a produselor favorizează dezvoltarea personalității, care este incompatibilă cu organismul obștilor mai vechi.

Nu este însă mai puțin evident faptul că același dualism poate deveni cu timpul un germene al destrămării. Abstracție făcînd de toate influențele dăunătoare din afară, obștea poartă în ea elementele destrămării. Proprietatea privată asupra pămîntului a pătruns aici sub forma casei cu curtea aferentă, care se poate transforma într-o fortăreață unde se pregătește ofensiva împotriva pămîntului aflat în proprietatea comună. Acest lucru s-a mai întîmplat. Dar esențialul îl constituie munca țaranului pe parcela lui ca sursă a însușirii private. Ea oferă cîmp liber acumulării de bunuri mobile, de pildă vite, bani și uneori chiar sclavi sau iobași. Această proprietate mobilă, nesupusă controlului obștii, obiect al schimbului individual, în care viclenia și intimplarea joacă un rol atît de mare, va exercita o presiune tot mai mare asupra întregii economii rurale. Acesta este elementul care distruge egalitatea economică și socială primitivă. El introduce elemente eterogene, care provoacă în sînul obștii conflicte de interese și pasiuni, menite să submineze mai întîi proprietatea comună asupra pămîntului arabil, apoi asupra pădurilor, pășunilor, pîrloagelor etc., care, odată transformate în *anexe obștești* ale proprietății private, vor reveni, în cele din urmă, acesteia.

Ca ultimă fază a formațiunii sociale primare, obștea agrară este, totodată, o fază de trecere la formațiunea secundară, adică trecerea de la societatea bazată pe proprietatea în obște la societatea bazată pe proprietatea privată. Formațiunea secundară cuprinde, bineînțeles, o serie de societăți bazate pe sclavie și iobăgie.

Inseamnă oare aceasta că dezvoltarea istorică a obștii agrare trebuie să ducă în mod inevitabil la acest rezultat? Nicidecum. Dualismul propriu ei admite alternativa: ori elementul proprietate va învinge elementul colectiv, ori acesta din urmă îl va învinge pe primul. Totul depinde de mediul istoric în care se află.

Să facem pentru un moment abstracție de mizeria care apasă obștea rusă și să analizăm numai posibilitățile ei de dezvoltare. Situația ei este cu totul specială, fără precedent în istorie. În toată Europa, ea este singura formă organică, predominantă în viața rurală a unui imens imperiu. Proprietatea comună asupra pămîntului îi oferă baza naturală a însușirii colective, iar mediul ei istoric — faptul că producția capitalistă există simultan cu ea — îi oferă condiții materiale gata pregătite pentru munca colectivă organizată pe scară

mare. Ea poate, prin urmare, să folosească realizările obținute de sistemul capitalist fără să fie nevoie să treacă prin furcile caudine ale acestuia. Ea poate să înlocuiască treptat agricultura parcelară cu o agricultură combinată practică cu ajutorul mașinilor, agricultură atât de favorabilă configurației fizice a solului Rusiei. După ce va fi pusă într-o situație normală în forma ei actuală, ea va putea deveni *punctul de plecare* nemijlocit al sistemului economic spre care tinde societatea modernă și să înceapă o viață nouă fără să-și dea lovitură de grație *.

Englezii au făcut asemenea încercări în Indiile Orientale, unde au reușit doar să ruineze agricultura autohtonă, să sporească și să accentueze calamitățile din anii de foamete.

Cum rămîne însă cu blestemul care apasă asupra obștii sătești ruse — izolarea ei, lipsa de legătură între viața unei obști și viața celorlalte, acest *microcosmos localizat*, care a lipsit-o pînă în prezent de orice inițiativă istorică? El va dispărea în condițiile unei zdruncinări generale a societății ruse.

Deprinderea țaranului rus cu *artelul* i-ar înlesni în mod deosebit trecerea de la munca parcelară la munca cooperatistă, pe care el, de altfel, o și practică într-o oarecare măsură la strînsul fînului și la unele acțiuni colective, ca, de pildă, asanarea mlaștinilor etc. Mica proprietate funciară de tip arhaic — de care au oroare agronomii din zilele noastre — acționează tot în acest sens. Dacă veți întilni într-o țară oarecare pămînt arabil care poartă urmele unei fărîmîțări ciudate în mici ogoare care îi dă aspectul unei table de șah, puteți fi siguri că este vorba de o obște agrară dispărută! Membrii ei, fără să fi absolvit un curs de teorie a rentei funciare, au înțeles că o cantitate egală de muncă efectuată pe ogoare cu o fertilitate naturală și cu o poziție diferită va aduce și venituri diferite. Pentru a egaliza eficiența muncii lor, ei au împărțit pămîntul într-un anumit număr de parcele, în funcție de deosebirile naturale și economice ale solului, și apoi au împărțit din nou toate aceste terenuri mai mari într-un număr

* În manuscris urmează frazele: „Dar împotriva ei se ridică proprietatea funciară, care ține în ghearele sale aproape jumătate din pămînturi, și anume partea cea mai bună. Tocmai de aceea menținerea obștii sătești pe calea dezvoltării ei continue corespunde mișcării generale a societății ruse, a cărei regenerare poate fi obținută numai cu acest preț. Încercarea Rusiei de a ieși din impasul în care se află introducînd sistemul de arendă capitalistă de tip englez, atât de impropriu pentru condițiile sociale ale țării, ar fi zadarnică...!”, care au fost șterse. — *Nota red.*

de parcele corespunzător numărului agricultorilor. După aceea, fiecare a primit o parte din fiecare teren. Acest sistem, practicat și astăzi în obștea rusă, este, firește, în contradicție cu cerințele agronomice. Abstracție făcînd de celelalte inconveniente, aceasta înseamnă risipă de forțe și de timp. Cu toate acestea, el favorizează trecerea la cultivarea în colectiv a pămîntului, deși la prima vedere s-ar părea că este în contradicție cu ea. Parcela...*

Scris de K. Marx
la sfîrșitul lunii februarie —
începutul lunii martie 1881

Se tipărește după manuscris
Tradus din limba franceză

Publicat pentru prima oară
în „Arhiva K. Marx și F. Engels”,
vol. I, 1924

* Aici manuscrisul se intrerupe. — *Nota red.*

Karl Marx

[Note cu privire la reforma din 1861
și la dezvoltarea Rusiei după reformă ²⁷⁷]

I *

*Destășurarea [pregătirii reformei] ***

Cît de convenabilă a făcut *Alexandru al II-lea* răsкупă-rarea *уцадьбы* *** prin înaltele rescripte din 1857 (*Comisia de redactare n-a putut schimba nimic în această privință*) — (Skaldin 117 jos și 118 ²⁷⁸). În timpul domniei ace-luiași *Alexandru*, înșelarea țăranilor în ceea ce privește pă-mînturile cumpărate de aceștia înainte și după 1848 (123 ²⁷⁹).

1) După publicarea la 19 februarie (3 martie) 1861 a *manifestului* cu privire la eliberare — agitație generală și tulburări în rîndurile țăranilor; ei îl considerau un docu-ment falsificat și măsluit; execuții militare; maltratarea în masă a iobașilor în cursul primelor trei luni după publicarea „*Manifestului*”. De unde s-a luat însă o atît de ciudată „*uvertură*” la această reprezentatie anunțată cu surle și trîmbițe ?

Punctele care urmează trebuie însemnate ulterior nu numai cu litere latine, ci și cu cifre, pentru ca succesiunea lor să fie clară.

a) Cu privire la *Comisia de redactare* și la *libertatea ei* (*Caiet*, p. 102 ²⁸⁰). Ședințele Comisiei de redactare au început la 4 martie 1859, dar la 5 martie a avut loc prima ședință propriu-zisă. La 15 aprilie 1859 (*așa-zisa atragere a poporu-lui*) (p. 106). În ședințele din 6, 9, 13 și 20 mai 1859 a fost adoptată hotărîrea cu privire la starea de *obligativitate tem-porară*; contele *Piotr Șuvalov* și cneazul *Paskevici* au pro-

* Cifrele romane cu care sînt marcate unele părți din manuscris sînt ale redacției. — *Nota red.*

** Cuvintele din paranteze patrate sînt ale redacției. — *Nota red.*

*** — gospodăriei țărănești. (În acest articol, cuvintele care apar în limba rusă au fost folosite de Marx în această limbă). — *Nota red.*

testat [împotriva acestei hotărîri]: ei considerau că *eliberarea personală a țăranilor* nu trebuie să fie în funcție de condiția *recomandată* lor (impusă) de a dobîndi o proprietate funciară²⁸⁴. Imediat după aceasta a urmat înaltul *decret din 21 mai*, care *interzicea includerea protestului lor în registrul proceselor-verbale* (p. 107, 108). *Fraza comisiei*: „*Cît de dăunătoare este cea mai mică abatere de la înalta voință*” (p. 108 sus). La 5 *ianuarie 1859* s-a interzis comitetelor guberniale ale nobilimii să permită accesul publicului [la ședințe] etc.

La 21 ianuarie și 3 martie 1859 li s-a interzis tuturor [comitetelor] să publice [hotărîrile] etc. (p. 106).

În sfîrșit: împăratul a promis în mod public că, înainte de aprobarea proiectului, deputații comitetelor guberniale vor fi convocați la Petersburg pentru a-și prezenta obiecțiile și amendamentele... Ei au fost convocați în capitală, dar nu li s-a permis să se întrunească pentru a discuta problema. Toate eforturile lor de a organiza întruniri au fost zadarnice: li s-a cerut doar răspunsuri în scris la o serie de întrebări tipărite, cu privire la unele detalii. Cei care au îndrăznit să discute detaliile au fost invitați să participe personal la ședințele comisiei, unde au fost bruscați; mai multe grupuri de deputați au prezentat țarului o petiție în care protestau împotriva modului în care au fost tratați; au primit, prin intermediul poliției, o *muștrare în toată regula*. Ei au hotărît atunci să-și exprime protestul în *adunările ordinare guberniale ale nobilimii*. Printr-o circulară li s-a interzis să abordeze problema eliberării țăranilor. În pofida acestui fapt, unele adunări au arătat în mod respectuos țarului că a sosit timpul și pentru efectuarea altor reforme. Ca urmare, cîțiva mareșali ai nobilimii au fost admonestați, iar alții au fost înlocuiți. Dintre căpetenii, *doi au fost deportați* * în gubernii îndepărtate, alții au fost puși sub supravegherea poliției.

În realitate însă, totul s-a desfășurat par ordre du Moufti **. De la bun început, Alexandru al II-lea a fost hotărît să le dea moșierilor cît mai mult posibil (iar țăranilor cît

* — nobilii din Tver: Unkovski a fost deportat la Veatka, iar Evropeus la Perm. — *Nota red.*

** — conform ordinului de sus. — *Nota trad.*

mai puțin posibil) pentru a-i face să se împace cu *gîndul desființării formale a iobăgiei*; el voia ca obligatorie să fie numai răscumpărarea gospodăriei țărănești — curtea, grădina de zarzavat și cînepiștea, și, în afară de aceasta, dreptul de folosință a terenurilor arabile (acolo unde existau); el voia chiar să mențină pentru moșieri un fel de jurisdicție seniorială; el a insistat ca țăranii să rămînă în stare de dependență iobagă temporară timp de 12 ani etc. Vezi rescriptul său din 20 noiembrie 1857 către generalul adjutant *Nazimov*, guvernator general a *trei gubernii*: *Vilno, Kovno și Grodno*, ca răspuns la petiția *comitetelor nobilimii* din aceste gubernii (p. 103²⁸²).

În pofida faptului că încă în *martie 1856* — după mobilizarea la 29 ianuarie 1855 a miliției — a vorbit în fața unui mareșal (al nobilimii) din gubernie și a unor mareșali [ai nobilimii] din județe despre *desființarea iobăgiei*, pe care însă nu avea intenția s-o pună în *practică imediat* (!), el a *continuat să tergiverseze* lucrurile, dînd astfel posibilitate помещици:а * să înrăutățească considerabil situația țăranilor. Vezi *circulara*, p. 105; *Skaldin*, p. 110, 114.

La 3 ianuarie 1857, la propunerea lui *Lanskoi*, a fost creat *Comitetul secret* sub președinția lui *Alexandru*, iar în lipsa lui — sub cea a cneazului *Orlov*. S-a hotărît ca la activitatea comitetului să fie atrase comitetele nobilimii etc. (p. 103). Încă la ședințele din 14, 17 și 18 august, comitetul a hotărît ca îmbunătățirea situației țăranilor să se facă *încet și cu prudență* (loc cit.).

La 8 ianuarie 1858, „Comitetul secret” se transformă în „Comitetul general”, pe lângă care s-a instituit „Comisia specială” cu atribuția de a examina în prealabil *proiectele comitetelor guberniale*. În afară de aceasta s-a înființat земский отдел ** a *Comitetului central de statistică* al Ministerului Afacerilor Interne, pentru analizarea relațiilor agrare din imperiu și pentru examinarea prealabilă a [proiectelor] comitetelor guberniale (p. 103).

I (2)

La 21 aprilie (1858), împreună cu *circulara lui Lanskoi*, a fost trimis *programul activității comitetelor guberniale etc.*, program aprobat de *puterea supremă* (p. 105).

* — moșierilor. — *Nota trad.*

** — secția zemstve. — *Nota trad.*

În același spirit sînt și hotărîrile adoptate de *Comitetul general la 18 octombrie 1858*; aceste hotărîri constituie punctul de plecare pentru *comisiile de redactare* (p. 105).

La *17 februarie 1859* [au fost create] două comisii de redactare sub președinția lui *Rostovțev* (p. 105).

La *27 aprilie 1859* (s-a creat încă o comisie — *Comisia financiară*) alcătuită numai din specialiști și funcționari ai Ministerului de Finanțe și ai Ministerului Afacerilor Interne (p. 105). *Trei perioade* [ale activității] *comisiilor de redactare* (p. 105). (La *6 februarie 1860* moare *Rostovțev*.)

II

[*Cele trei perioade ale activității comisiilor de redactare*]

1-a perioadă — 4 martie — 5 septembrie 1859	} În total — 1 an și 7 luni
2-a „ — 5 septembrie 1859 — 12 martie 1860	
3-a „ — 12 martie — 10 octombrie 1860	

Pretinsele principii (proclamate încă înainte de către împărat în al său *rescript* etc. și de către *Comitetul general*).
a) *Răscumpărarea* trebuie să fie liber consimțită de ambele părți (cu excepția *уцадеб**).

Practica

a) *răscumpărarea obligatorie* numai pentru țărani; moșierul îi poate forța să se răscumpere.

(Vezi p. 108 jos și 109, idem, p. 109, *Golovaciou*²⁸³).

(*29 aprilie 1859*, *Rostovțev*) (p. 106). La fel (*20 mai 1859*) (idem).

} *Condițiile de răscumpărare* — idem. Datorii *помещичьи*** în suma de 400 000 000 de *ruble* argint.

Alte date cu privire la răscumpărare (p. 106).

Propuneri ale Comitetului general din *4 decembrie 1858* (prezentate de *Rostovțev* la ședința comisiei. Ședința din *27 mai 1859*) (p. 107 jos).

* — gospodăriilor țărănești. — *Nota trad.*

** — ale moșierilor. — *Nota trad.*

*Выкуп** cu concursul guvernului a și fost consemnată în mod ipotetic la 4 decembrie 1858 în jurnalul (p. 108) *Comitetului general*.

În protestele lor etc., contele *Piotr Șuvalov și cneazul Paskevici* au arătat în mod foarte just că *propunerea lui Rostovșev* „pune eliberarea definitivă a țăranilor” în funcție de *выкуп* și că „este nefiresc să oblige un om liber să obțină, împotriva voinței lui, o proprietate funciară” (p. 108).

La 14 februarie 1859 — *propunerea lui Rostovșev*. Atunci s-a preconizat ca termenul de răscumpărare să fie de numai 37 de ani (ulterior 49 de ani), și ca [cuanțul ei să fie] egal cu „dijma plătită în mod obișnuit de țăran”.

b) *Iobagul nu trebuie să plătească pentru libertatea sa personală.*

c) *Dijma existentă nu crește.*

d) *Țăranii trebuie să primească loturi care să le asigure pe deplin existența, precum și achitarea ratelor de răscumpărare și a dărilor.*

Latura financiară a operației de răscumpărare (p. 109, *Golovaciiov*). *Veniturile speculanților de bursă* (loc. cit.). *Scăderea [valorii] titlurilor [de răscumpărare]; în condițiile răscumpărării liber conșimțite, moșierul cere de la țărani rate suplimentare* (p. 110, 117, *Skaldin*) (p. 123²⁸⁴).

b) *Iobagul trebuie să plătească pentru libertatea sa personală* (p. 113, *Skaldin*), (loc. cit., p. 115). *Ianson*, p. 124. *Ianson*, p. 125 jos²⁸⁵.

c) *Dijma existentă crește* (ca urmare a micșorării lotului) (p. 116).

d) În realitate, loturile (inclusiv cele mai mari) nu asigură existența țăranului și el rămâne într-o stare de dependență temporară față de moșier.

* — Răscumpărare. — Nota trad.

1)
b) Țăranii temporar obligați

Sedințele din 6, 9, 13 mai 1859 (p. 107). Atunci pentru țăranii temporar obligați s-a stabilit un termen de 12 ani (p. 107).

Până la începutul răscumpărării, să se mențină *lotul țărănesc în mărimea lui actuală*, „cu îngrădirile și exceptările necesare” (p. 107). Alta este situația în cazul *выкупа** (vezi [propunerea] lui Rostovțev, p. 108, sub [titlul] „Răscumpărarea”).

Plățile țăranilor temporar obligați (p. 111, Skaldin; în zonele fără cernoziom).

În zona centrală și de sud țăranii preferă claca, care înainte le era atât de odioasă (p. 115, Skaldin, începutul).

Legați de peticul de pământ pe timp de 9 ani, [țăranii] nu-l pot părăsi [nici după expirarea acestui termen] (Skaldin, 117, 118).

Acolo unde, din motive locale, țăranii voiau în mod special să răscumpere *усадыбы***, moșierul a împiedicat acest lucru etc. (p. 118, punctul 2, Skaldin). *În realitate, [cazuri de răscumpărare numai a gospodăriilor țărănești] nu au avut loc niciodată (idem).* De ce s-ar grăbi moșierii cu *выкуп* înainte de expirarea primului termen de nouă ani (vezi p. 119, Skaldin).

1878 — numărul țăranilor temporar obligați (Ianson, p. 119).

2) Țărani care își răscumpără gospodăria. Timp de 49 de ani ei sînt legați de peticul de pământ (p. 118 și 119, Skaldin). *Condiții imposibile în ceea ce privește ieșirea [din obște] (idem).*

c) *În timpul domniei lui Alexandru al II-lea, capitațiile etc. [împovărează] tot mai mult țăranimea (p. 109, Golovaciiov) (p. 111 și 112, Skaldin), (p. 113 jos, p. 114 începutul).*

Sistemul de a-i gratifica pe funcționari pentru stoarcerea restanțelor de impozite (idem) (p. 109).

Despre capitație în general (112, Skaldin).

Negustorii, ca și nobilii, plătesc impozite infime pe pământul pe care, începînd din 1861, ei îl pot cumpăra (112, Skaldin).

* — răscumpărării. — Nota trad.

** — gospodăriile. — Nota trad.

Staroveri * — împotriva capitației (112, *Skaldin*).

Alături de aceasta, sistemul pașapoartelor (idem și 113). (Începînd din 1863 banii pentru pașaport se plătesc obștii sătești, idem).

Pericolul [care decurge] pentru stat din acest sistem (112 jos, *Skaldin*).

Cei fără pămînt sînt considerați ca făcînd parte tot din obște (p. 113, *Skaldin*).

d) Rășluirea pămîntului țaranilor. Rezultatele înstrăinării pădurii, izlazului și pășunii și a unei părți din pămînturile țărănești. Dependența efectivă a țaranilor față de samavolnicia помещиков** (114, *Skaldin*). Darea în arendă [a pămînturilor] moșierești și a [pămînturilor] statului (110, *Skaldin*). Acapararea acestor pămînturi rășluite de către negustori și de către arendașii pămînturilor statului etc. (110, *Skaldin*, idem., p. 114). Țăranul este nevoit să ia în arendă pămînt de la moșier. (110, *Skaldin*).

Rășluirea pămîntului țaranilor, cel puțin în peste jumătate din moșii. Micșorarea loturilor și majorarea plăților (114, *Skaldin*) și sub punctul 2, p. 114 (alipirea pămînturilor rășluite la pămînturile moșierești).

Lotul este insuficient (de aici necesitatea de a lua pămînt în arendă sau de a se angaja ca muncitor salariat).

Lotul abia ajunge pentru hrană (chiar în raioanele cu cernoziom) (111, *Skaldin*). Pămînturile atribuite țaranilor sînt nefertile și au poziție nefavorabilă (114, *Skaldin*).

Conform помещению***: cu cît pămîntul este mai fertil, cu atît lotul este mai mic (idem, *Skaldin*).

Stabilirea de către comisie a dimensiunii maxime a lotului (116, *Skaldin*). Consiliul de stat reduce și el dimensiunile acestuia (idem, *Skaldin*).

Ianson, p. 124. În plus, strămütarea devine dificilă. (idem).

Inițial s-a preconizat ca suprafața redusă a lotului să fie compensată de guvern prin înlesnirea strămütărilor; ulterior la acest lucru s-a renunțat (125).

a) Ca urmare a condițiilor în care guvernul i-a pus pe țărani, aceștia au fost jefuiți de кулаки**** și de negustori (p. 110, *Skaldin*).

* — Credincioșii de rit vechi. — Nota trad.

** — moșierilor. — Nota trad.

*** — regulamentului. — Nota trad.

**** — chiaburi. — Nota trad.

Foametea (notă jos la p. 113, 114). (Comparație cu perioada iobăgiei) (p. 114, se citează Skaldin. p. 205).

b) *Împovărarea excesivă a lotului.*

Vezi exemplele [care se referă] la zona nordică (p. 113). Această povară este la fel de grea în Rusia centrală și în Rusia de sud (idem).

Monstruoziități ridicole :

1) *la stabilirea dijmei (Skaldin, p. 115 și 116) pentru țărării clăcași (p. 116).*

Sistemul gradației [la stabilirea dijmei] după numărul de desetine pe cap de locuitor (p. 116, Skaldin) (indeosebi în zonele cu cernoziom). (Cu cât lotul este mai mic, cu atât dijma este mai mare).

Cea mai mică [normă] — $\frac{1}{3}$ de lot (vezi ultimele rinduri, p. 116, Skaldin). Acolo unde lotul era mai mic s-a preconizat [inițial] o ajustare a pământului, dar Consiliul de Stat n-a permis acest lucru (p. 116, Skaldin, începutul).

Răscumpărarea dijmei stabilită în funcție de *местности** (Skaldin, p. 117).

Creșterea generală a dijmei (p. 125, Ianson).

2) *la stabilirea loturilor celor mai mici și a loturilor celor mai mari.*

Loturile mai mici — la țărării temporar obligați ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ din lotul cel mai mare) (p. 117, 118, Skaldin).

*Cel mai mic lot при выкупе** — $\frac{1}{3}$ [din cel mai mare] (Skaldin, p. 118) (vezi p. 118 la punctul 2 ; răscumpărarea numai усадьбы*** nu are loc în realitate niciodată, 118).*

Stabilirea lotului, principiile de bază (p. 24, Ianson).

*O treime [din pământ] [rămîne] ca minimum moșierului (în legătură cu aceasta, vezi Ianson, p. 125). Acest fapt a fost înrăutățit considerabil, și în ultimă instanță [a fost adoptat] prin положение**** (idem).*

Sistemul gradației (p. 125, Ianson).

3) *„Lotul de orfan” în guberniile eminentamente agricole (p. 115, Skaldin).*

a) *Capitalizarea dijmelor mari при выкупе*****; de aici prețul exagerat al pământului (Skaldin, p. 117, exemplu*

* — localitate. — Nota trad.

** — la răscumpărare. — Nota trad.

*** — a gospodăriei. — Nota trad.

**** — regulament. — Nota trad.

***** — la răscumpărare. — Nota trad.

gubernia Smolensk). În zona fără cernoziom (117). În zona cu cernoziom — *idem*.

b) Banca și răscumpărarea (p. 126—130) (p. 132, sfîrșitul).

c) Situația actuală a țăranilor: (Ianson) condițiile strămutării [acceptabile] numai pentru țăranii mai înstăriți (Ianson, p. 143); ele echivalează cu interzicerea strămutărilor (vezi p. 144).

α) Zona de cernoziom cu asolament trienal (p. 120, Ianson).

β) Zona de stepă (partea de apus) — guberniile Herson, Taurida, Ekaterinoslav (Ianson, sfîrșitul p. 120 și începutul 121).

γ) Guberniile apusene (119, Skaldin; p. 121, Ianson *idem* ¹²⁶).

III

Zemstva

Cheltuielile obligatorii (pentru administrația locală civilă și militară) absorb cea mai mare parte [a fondurilor zemstvelor]; atîta timp cît aceste instituții ale zemstvelor sînt doar instrumente ale administrației guvernamentale. Cheltuielile statului cresc an de an. Împrumuturi neîntrerupte numai pentru achitarea dobînzilor la împrumuturi anterioare.

În scurtul interval de timp dintre anii 1862 și 1868, cheltuielile obișnuite ale statului au crescut cu 42% sau, în medie, cu 20 500 000 de ruble. (În 1862 cheltuielile anuale obișnuite au reprezentat 295 532 000 de ruble, în 1868 — 418 930 000 de ruble). Pentru a ilustra creșterea cheltuielilor obligatorii ale guberniilor și județelor, vom da ca exemplu una dintre cele mai sărace gubernii din Rusia — gubernia Novgorod; cheltuielile ei obligatorii au reprezentat în 1861 80 000 de ruble, iar în 1868 — 412 000 de ruble.

Adevărata esență a eliberării [țăranilor]

Între țărani și moșieri s-a purtat un război de partizani.

Eliberarea se reduce pur și simplu la faptul că nobilul moșier nu mai poate să dispună de persoana țăranului, nu-l mai poate vinde etc. Această înrobire a persoanei a fost

desființată. Moșierii și-au pierdut puterea asupra persoanei țaranului.

De îndată ce s-au răspândit zvonuri despre proiectata eliberare a țăranilor, guvernul a fost nevoit să ia măsuri împotriva încercărilor moșierilor de a expropria cu forța pe țărani sau de a-i strămuta pe pământurile cele mai nefertile.

Înainte, în timpul iobăgiei, moșierii erau interesați în a-l susține pe țaran ca o *forță de muncă* necesară ; această situație a încetat. *Țăranul a ajuns în stare de dependență economică față de fostul său moșier.*

Răscumpărarea

Ca urmare a scăderii cu 20% a valorii obligațiunilor de răscumpărare și (schimb) emise de guvern, mulți moșieri nu au procedat la răscumpărarea „obligatorie”, ci au cerut țaranului o *plată suplimentară* pentru a compensa această pierdere. În unele locuri, prin bună înțelegere cu moșierul, țărani au plătit această sumă suplimentară, dar după un an și jumătate ei au încetat să mai plătească guvernului ratele de răscumpărare. Această plată suplimentară era de 27 de ruble de fiecare suflet de revizie*.

Perioada de răscumpărare — 49 de ani (și nu 41) ; încă de atunci țărani [manifestau] scepticism în privința îndeplinirii promisiunii și a faptului că după expirarea acestui termen nu vor trebui să plătească *оброк*** de pe pământul cumpărat de la guvern.

Scăderea datoriilor la achitarea [împrumuturilor de răscumpărare] *către moșieri.*

Guvernul a scăzut imediat datoriile moșierilor către Consiliul de tutelă, care le servise ca bancă, fără nici un fel de compensare pentru perioada care mai rămăsese pînă la scadența împrumutului.

De pildă, la 1 aprilie 1870, din 505 652 107 ruble plătite în contul țăranilor s-au reținut 235 032 183 de ruble, pe care moșierii le datorau instituțiilor de credit ale statului.

* — Parte a populației bărbătești supusă la plata capitației și ținută în acest scop în evidență prin așa-numitele „revizii”. — *Nota trad.*

** — dijmă. — *Nota trad.*

Majorarea capitației

Din 1864, подушная подать* crește aproximativ cu 80% ; în același timp [crește] și государственный земский сбор**. În 1867 — cea mai mare majorare a capitației.

Din „Trudi komissii“²⁸⁶ reiese :

1862 : din suma totală a impozitelor percepute în Rusia (impozite directe și indirecte), și anume din 292 000 000 de ruble, 76%, adică 223 000 000 de ruble, apasă pe umerii claselor sărace (pe umerii țăranilor și ai meșteșugarilor). Cu timpul această povară a crescut considerabil : a fost majorată capitația pentru țăranii de toate categoriile, оброчная подать*** de la țăranii statului și государственный земский сбор**** pe care îl plăteau aproape în exclusivitate податные души****.

1863 : capitația [a fost majorată cu] 25 de copeici. În 1867 [a fost majorată] cu 50 de copeici. Din 1865 душевой сбор на государственные земские повинности***** este majorat cu 20 de copeici de persoană, fiind acum în medie de 98 de copeici de persoană.

Оброчная подать perceput de la țăranii statului a fost majorat în perioada 1862—1867 de la 25 256 000 la 35 648 000 de ruble (mai mult decât cu o rublă de persoană). La 1 iulie 1863 подушная подать***** [percepută] de la мещане***** a fost desființată, dar ea se compensează cu prisosință prin [impozitul] pe proprietatea imobilă din orașe, orașele și mici așezări, la a cărui plată își au partea lor [de contribuție] мещане și țăranii, și prin сбор***** pe brevetele pentru comerțul cu amănuntul și pe autorizațiile pentru meșteșugărit, care era percepută numai de la clasele податные*****.

Din 1862 și pînă în 1867, cheltuielile obișnuite ale statului (excluzîndu-le pe cele extraordinare) au crescut de la 295 532 000 de ruble la 398 298 000 de ruble, adică cu aproximativ 35%, iar datoria publică a sporit cu 461 160 000 de ruble, adică cu 60% ; prin urmare [pentru dobînzile și amor-

* — capitația. — *Nota trad.*

** — taxe percepute de zemstvă și de stat. — *Nota trad.*

*** — impozit special. — *Nota trad.*

**** — taxe percepute de stat și de zemstve. — *Nota trad.*

***** — contribuabilii. — *Nota trad.*

***** — taxa plătită zemstvei și statului de fiecare contribuabil în locul serviciilor. — *Nota trad.*

***** — capitația. — *Nota trad.*

***** — orășeni de origine nenobilă. — *Nota trad.*

***** — taxa. — *Nota trad.*

***** — contribuabile. — *Nota trad.*

tizările] anuale [ale acestei sume suplimentare] trebuie să se plătească peste 25 315 000 de ruble (*întreaga datorie publică era în 1867 de 1 219 443 000 de ruble*, plățile pentru această sumă reprezentau 73 843 000 de ruble anual).

În 1874 datoria publică (consolidată și neintrodusă în registrul cartea mare) [reprezenta] peste 1 471 500 000 de ruble.

În afară de aceasta, peste 1 208 000 000 de ruble datorie neconsolidată (= 4 833 000 000 de franci).

În 1867 suma impozitelor directe percepute în mod nemijlocit de la *păturile contribuabile* era de 111 000 000 de ruble, inclusiv 62 000 000 de ruble capitație (*подушная подать**, *государственный земский сбор и общественный сбор*** de la țărani statului). Aici nu intră nici ratele de răscumpărare, nici *губернский и уездный земский сбор****, nici *особый сбор на содержание мировых по крестьянским делам учреждений***** în guberniile în care nu au fost înființate instituții *земские******

(*Скалдин.*)

După Ianson (profesor la Universitatea imperială din Petersburg) („*Опыт* ” *****²⁸⁷ etc. 1877) țărani plătesc 176 000 000 de ruble impozite directe, și anume:

	63 600 000	sub forma capitației și <i>общественного государственного земского сборов*****</i> ,
	37 500 000	sub forma de <i>оброчной подати*****</i> ,
peste	7 000 000	sub forma de <i>губернских и уездных сборов*****</i> ,
„	3 000 000	sub forma de <i>местных сборов*****</i> în guberniile unde nu s-a aplicat <i>Положение*****</i> ,
„	39 000 000	sub forma de rate de răscumpărare; aici nu intră dările în natură.

* — capitație. — *Nota trad.*

** — taxe publice. — *Nota trad.*

*** — taxe percepute de *zemstva* județeană și gubernială. —

Nota trad.

**** — taxa specială pentru întreținerea judecătorilor de pace pentru soluționarea litigiilor dintre țărani. — *Nota trad.*

***** — de *zemstvă*. — *Nota trad.*

***** — eseu. — *Nota trad.*

***** — Taxe publice. — *Nota trad.*

***** — dijmă. — *Nota trad.*

***** — taxe percepute de *zemstva* gubernială și iudețeană.

— *Nota trad.*

***** — taxe locale. — *Nota trad.*

***** — regulament. — *Nota trad.*

La aceasta trebuie adăugate aproape în întregime accizele pe băuturi spirtoase și pe sare (180 000 000) și оброки бывших помещичьих крестьян*—

de peste 25 000 000. — În total mai mult de 372 000 000, peste 56% din bugetul statului.

În mâinile statului se află :	. . .	151 684 185	de deseatine
			(=165 335 763 ha)
„ „ țăranilor	120 628 246	de deseatine
			(=131 484 744 ha)
„ „ moșierilor :	100 000 000	de deseatine
			(=109 000 000 ha)
„ „ departamentului domeniilor coroanei	7 528 212	de deseatine,
			sau 8 205 859 ha
1) Țăranii statului (fără gubernia Arhanghelsk și guberniile baltice) :	9 194 891	suflete —
			77 297 029 des.
2) țăranii de pe domeniile coroanei :	862 740	suflete —
			4 336 454 des.
3) țăranii de toate categoriile foști iobagi ai moșierilor	35 149 048	des.

Pînă la 1 ianuarie 1878 s-au răscumpărat cu ajutorul guvernului în 37 de gubernii (minus cele apusene, Basarabia și trei gubernii baltice) 4 898 073 de suflete (74,6% din numărul total al помещичьих крестьян**) și 17 109 239 de deseatine.

În toate guberniile fără cernoziom, unde prețul de răscumpărare depășea cu mult valoarea reală a pămîntului, [răscumpărarea s-a efectuat] la cererea moșierilor. În guberniile cu cernoziom — pe baza înțelegerii dintre țărani și moșieri.

La grupa 3) — parțial оброк, parțial corvée***.

4) Țăranii temporar obligați. Ianuarie 1878=1 882 696 de suflete cu 6 657 919 deseatine pămînt repartizat după numărul de suflete.

Ministerul palatului (la 1 aprilie 1870) a acaparat 5 830 005 țărani răscumpărați, foști помещичьих****, cu 20 123 940 de deseatine.

* — dijmele plătite de țăranii foști ai moșierilor. — Nota trad.

** — țărani ai moșierilor. — Nota trad.

*** — clacă. — Nota trad.

**** — ai moșierilor. — Nota trad.

Datoria publică

Datoria publică 1867 = 1 219 443 000 de ruble.

A crescut din 1862 cu 461 160 000.

Prin urmare, în 1862 a reprezentat 758 283 000 de ruble.

În 1869 datoria publică : 1 907 500 000 de ruble.

„ 1878 datoria publică : 3 474 000 000 de ruble.

—

Avantajele guvernului de pe urma eliberării țăranilor :

1) *Trecerea datoriei în activul băncilor care beneficiază de garanția guvernului* (ulterior ele toate au fuzionat cu banca de stat) și al guvernului, căruia țăranii trebuie să-i plătească dobânzi.

2) *În documentele Comisiei de redactare (Skrebițki. Scrisoarea lui Rostovțev adresată împăratului : „Правительство* va primi mai multe candidaturi pentru înalte posturi de conducere atât în administrația gubernială cit și în administrația de stat“).*

3) *Perceperea impozitelor direct de la țărani (înainte de impozite răspundea помещик **) și prin aceasta se creează o mai mare posibilitate pentru majorarea impozitelor.*

4) *Abolirea puterii senioriale a nobilimii latifundiare.*

5) *Datorită acestui fapt, posibilități mai mari pentru recrutare (și pentru o reformă generală a armatei).*

6) *Așa-numitele instituții земские ***, legate de eliberarea țăranilor : povara pe care o purta statul trece acum în cea mai mare parte asupra guberniilor și județelor (fără o reducere a impozitelor directe de stat, dimpotrivă, cu o majorare a lor).*

—

Potrivit datelor din volumul al XXII-lea al publicațiilor oficiale ale „Comisiei pentru revizuirea sistemului de impozite“ (1873) și datelor din „Cărțile albastre“, publicate de „Comisia pentru agricultură“, rezultă :

1) *În 37 de gubernii (aici nu sînt incluse guberniile apusene) țăranii statului și cei de pe domeniile coroanei au plătit 92,75% din așa-zisul venit net, așa încît pentru toate cele-*

* — guvernul. — *Nota trad.*

** — moșierul. — *Nota trad.*

*** — de zemstvă. — *Nota trad.*

lalte trebuințe ale lor le-au rămas numai 7,25% din venitul provenit din agricultură.

2) *Țăranii foști ai moșierilor* au dat 198,25% din venitul lor provenit din agricultură, așa încît ei au fost nevoiți să dea guvernului nu numai întregul lor venit agricol, ci și o parte aproape tot atît de mare din ciștigurile de pe urma efectuării diferitelor munci agricole și altele.

1862 buget :	292 000 000 de ruble
1878 „	626 900 000 de ruble

Capitația — în 1852 circa 18 500 000 de ruble. În 1855 încasările provenite din impozite au scăzut ca urmare a războiului Crimeei, ele reprezentînd mai puțin de 15 000 000 de ruble. În 1862 încasările au atins suma de 28 500 000 de ruble. În 1867, datorită majorării impozitelor — 40 500 000, acum — peste 94 500 000 de ruble.

Din publicațiile Ministerului Domeniilor Statului reiese că în perioada 1871—1878, producția a rămas în medie absolut aceeași, deși cantitatea de cereale a variat de la un an la altul. (Totodată, exportul de cereale a crescut considerabil; el a scăzut într-o oarecare măsură numai în anii de foamete — aproximativ o dată la cinci ani —, iar în 1880, an de foamete, a sistat.)

În același timp, exportul de cereale a crescut în perioada 1877—1878 cu aproximativ 86% în comparație cu exportul de cereale în perioada 1871—1872. Cei din apus au văzut că o dată cu dezvoltarea rețelei de cale ferată, exportul de cereale crește considerabil, dar ei n-au observat că acest export era compensat prin scurtarea timpului dintre anii de foamete, care acum reveneau la fiecare cinci ani, atingînd punctul culminant în 1880.

Situația țăranilor după desființarea iobăgiei

Remarcînd că situația economică a țăranilor din zona cu cernoziom (din acea parte a ei unde se aplică asolamentul trienal, și nu din partea de stepă) este în general mai grea decît în timpul iobăgiei, Ianson ia următoarele date din rapoartele oficiale cu privire la creșterea animalelor (inclusiv în zona cu cernoziom) :

În gubernia Kazan numărul vitelor (ale foștilor iobagi, care înainte își puteau duce vitele la păscut pe pășunile

moșierilor) s-a micșorat considerabil ; cauzele acestei micșorări : lipsa pășunilor, vânzarea vitelor pentru achitarea impozitelor, recoltele proaste. În gubernia *Simbirsk* [numărul vitelor] s-a redus ; țărani mai înstăriți vînd vitele de care nu au neapărată nevoie ; ei le vînd din timp pentru ca să nu fie nevoiți să le vîndă pentru [achitarea] restanțelor de impozite, de care ei răspund în virtutea răspunderii solidare în cadrul obștii (răspunderea este individuală sau colectivă). Altă cauză : rășluirea pămînturilor la stabilirea *наделов**, în special rășluirea pășunilor din păduri. Același lucru se întîmplă în guberniile *Samara, Saratov, Penza* (unde se micșorează și numărul cailor) ; în gubernia *Reazan* numărul vitelor s-a micșorat cu 50% din lipsă de pășune. În gubernia *Tula*, din aceeași cauză, ca urmare a vânzării forțate a animalelor efectuate de către perceptori, precum și ca urmare a epizootiilor, s-a redus numărul cailor și al vitelor. În gubernia *Kursk* [numărul animalelor se micșorează] din cauza vânzării masive a vitelor pentru [achitarea] restanțelor de impozite, din cauza lipsei pășunilor, a împărțirilor ce aveau loc între membrii familiei etc. (vezi p. 75).

—

Zona fără cernoziom (guberniile nordice)

Un singur exemplu va fi suficient.

În gubernia *Novgorod*, conform unei aprecieri [a rentabilității pămînturilor] făcute de zemstve, plățile, în raport cu venitul la deaseatină, [reprezentau], pentru țărani foști ai statului, 100% (adică întregul venit) ;

pentru țărani foști ai domeniilor coroanei	161%
" " " " moșierilor	180%
" " " " temporar obligați	210%

iar în condițiile cînd loturile sînt mici, iar impozitele mari, pentru țărani foști iobagi care și-au răscumpărat loturile — 275% ;

pentru țărani temporar obligați — 565%

(„Lucrările comisiei de impozite”, vol. XXII).

În zona fără cernoziom, majoritatea loturilor țăranilor nu sînt suficiente nici măcar pentru a le asigura hrana. Aceste gubernii nordice sînt totodată gubernii industriale, dar cu

* — loturilor. — Nota trad.

câștigurile obținute în întreprinderile locale { ca și cu plata primită pentru munca efectuată la moșieri }* [țăranii] nu pot acoperi deficitul; ei sînt obligați să-și caute de lucru la mari depărtări de locurile natale, în sud, în Novorossia, dincolo de Ural, în Siberia și în Asia centrală.

(1 deseatină=1,092 ha

1 pud=40 pfunzi rusești=16,38 kg

1 cetvert=209,901 litri, sau 0,72 cuarteri englezești.)

IV

Rusia

I) Veniturile și cheltuielile statului în 1877.

Venituri=548 000 000 de ruble.

Din care: 117 000 000 impozite directe percepute de la țărani.

Principalele impozite indirecte	}	189 676 000 de ruble impozite indirecte **
		percepute de asemenea în principal tot de la țărani.
		10 000 000 impozite indirecte *** de asemenea [percepute de la țărani].
		52 000 000 de ruble taxe vamale.

Cheltuieli=585 000 000 (deficit=37 000 000).

Din care: 115 000 000 pentru dobinzi și amortizări ale datoriilor publice.

220 000 000 pentru armată și flotă.

86 000 000 pentru Ministerul de Finanțe.

421 000 000 — principalele cheltuieli ale statului.

Apoi cheltuielile extraordinare provocate de război.

Bugetul pe 1864 era de 354 000 000 de ruble; astfel, din 1864 impozitele au crescut cu 55%.

II) Fondul căilor ferate care intră în bugetul statului; în prezent căile ferate sînt proprietate privată; căile ferate ale statului s-au transformat în proprietatea unor societăți particulare, dar nu aceste societăți au pus la dispoziție fondurile pentru construirea lor.

* În lucrarea de față, parantezele pătrate ale lui Marx au fost înlocuite prin acolade. — Nota red.

** — venit rezultat din impozitul pe băuturi spirtoase. — Nota red.

*** — venit rezultat din impozitul pe sare. — Nota red.

Guvernul reține pentru sine o parte din capitaluri sub formă de *acțiuni* și *obligațiuni* și pentru realizarea lor emite „*obligațiuni consolidate ale căilor ferate rusești*”. Sumele obținute în felul acesta alcătuiesc „*fondul căilor ferate*”; din acest fond guvernul plătește acțiunile și obligațiunile reținute de el și, în afară de aceasta, avansează sume contra acțiuni ale căilor ferate.

La 1 ianuarie 1878 au fost emise acțiuni și obligațiuni ale căilor ferate în valoare de 1 388 000 000, din care guvernul a reținut 720 000 000 și 577 000 000 de franci, sau 144 433 000 de ruble de metal în obligațiuni ale căii ferate *Nikolaevskaia* (*Petersburg-Moscova*), adică circa 52% din întregul capital, în afară de acțiunile pentru care guvernul a plătit avansuri.

Din *fondul căilor ferate*, guvernul a plătit:

în 1877... 80 000 000 de ruble, dar suma totală plătită de guvern pînă la 1 ianuarie 1878=554 475 000 de ruble și în obligațiuni ale căii ferate *Nikolaevskaia*=577 000 000 de franci.

Pentru acoperirea acestor plăți guvernul a lansat 5 *împrumuturi pe termen lung ale căilor ferate rusești* pentru suma de 69 000 000 l.st., a căror realizare a adus 385 000 000 de ruble de metal; două *împrumuturi ale căii ferate Nikolaevskaia* pentru suma de 577 000 000 de franci, în sfîrșit, *împrumul intern cu cîștiguri în 1866*, a căror realizare a adus 107 650 000.

În afară de aceste subvenții — *garanții*. În 1877 suma *garanțiilor* plătite de guvern=16 617 000 de ruble. Vistieria statului a plătit această sumă așa cum a plătit și dobînzile și ratele de amortizare ale obligațiunilor căilor ferate. Această din urmă sumă în 1877 = 324 800 000 de ruble.

În total statul a dat căilor ferate 139 034 000 de ruble.

Fondul căilor ferate a avansat cu 60 000 000 mai mult decît a primit.

Vistieria statului — cu 37 800 000 mai mult decît a primit.

Datoriile căilor ferate la vistieria statului au crescut cu 39 500 000 etc.

În ianuarie 1878 toate datoriile la vistieria statului au atins suma de 469 900 000 de ruble.

Datoriile țăranilor=32 500 000=6,9%

Datoriile căilor ferate = 315 500 000 = 67% sau 57% din toate veniturile statului.

III) *Băncile*. În afară de guvern, căile ferate sînt sprijinite de bănci.

Pină în 1864 au existat numai *instituții de credit ale statului*.

În 1864 [ia ființă] prima instituție de *credit particulară*; de atunci [instituțiile de credit] s-au dezvoltat în ritm rapid, *atrăgînd sume importante în conturile curente purtătoare de dobîndă cu sau fără termen*. Aceste sume trebuiau avansate: atunci au apărut *societățile pe acțiuni*; în fruntea tuturor acestor societăți — *societățile de căi ferate*.

Capitalul reprezentat de toate acțiunile (societăților) și obligațiunile, în 1877=2 043 000 000 de ruble.

Căile ferate: din această [din urmă] sumă — 67,91% = 1 388 000 000 de ruble.

Pină în 1864, banca de stat și filialele ei au avansat 18 600 000 contra titluri de stat purtătoare de dobîndă, acțiuni și obligațiuni.

Pină în 1877 toate băncile au avansat 360 000 000 contra titluri de stat purtătoare de dobîndă, acțiuni și obligațiuni, adică cu 2 007% mai mult.

Din rapoartele băncilor nu reiese cit din aceste împrumuturi revine căilor ferate. Danielson însă citează cazuri cînd o parte din acțiunile unei societăți de căi ferate a aparținut guvernului, iar o societate de credit particulară a avansat împrumuturi pentru restul de acțiuni.

Se întîmplă însă ca întreprinderile de căi ferate al căror venit nu este garantat de guvern să nu aducă nici un profit. În acest caz, în ajutorul băncilor particulare unde sînt investite aceste acțiuni vine banca de stat, acordînd avansuri sau cumpărînd acțiuni.

Banca de stat nu duce niciodată lipsă de fonduri: *vis-à-vis statului*, de pildă, stoarce [bani] de la bancă fără a se preocupa de situația de casă a acesteia; cit privește banca, ea face cea mai rentabilă afacere din lume. Biletele de credit emise astfel figurează în bilanțul băncii la nr. 18 (bilanțul la 1 ianuarie 1879=467 850 000 plus biletele de credit care figurează în bilanț la nr. 1=720 265 000; în felul acesta, suma totală a acestor bilete de credit aflate în circulație=1 188 000 000 de ruble).

IV) Veniturile căilor ferate.

Pe anul 1877 încă nu au fost publicate datele statistice complete privind căile ferate. În anii precedenți venitul global a crescut continuu ;

el reprezenta : în 1865 . . . 24 000 000
 „ 1877 . . . 190 000 000
 „ 1878 . . . 220 000 000 (după

calculare aproximative), așa încît

venitul global pe verstă a crescut cu 17% ;

în timp ce venitul net pe verstă a scăzut. Cu toate acestea, în ultimii ani venitul net a reprezentat 48 000 000—52 000 000 anual ; aceasta înseamnă că dacă întregul venit al căilor ferate ar fi intrat în vistieria statului, deficitul căilor ferate s-ar fi redus considerabil. Dar întregul profit intră în buzunarele unor persoane particulare, iar întreaga povară a deficitului este suportată de vistierie.

Așadar, ce avantaje are guvernul de pe urma acestor cheltuieli uriașe ?

Rezultatul lor este dezvoltarea considerabilă a comerțului, la care au contribuit concomitent băncile de credit și băncile agricole, înființate în această perioadă.

V) Băncile ; clasa negustorilor (exportul de cereale etc.).

Toate depunerile (purtătoare de dobîndă) și conturile curente ale băncii de stat și ale filialelor ei [reprezentau] în 1864 — 262 000 000 de ruble,

din care 42 000 000 au fost cheltuite în folosul comerțului, și anume :

23 000 000 [au fost acordate] pe bază de polițe 18 000 000 — împrumuturi contra titluri de stat purtătoare de dobîndă, acțiuni, obligațiuni etc.

În 1877 — 723 800 000 în toate instituțiile de credit ; creștere
 cu 175%^o

Din suma

menționată : 360 000 000 — avansuri contra acțiuni, obligațiuni, titluri de stat purtătoare de dobîndă ;
 489 300 000 — polițe scontate. Creștere 1 900%.

Principala ramură comercială — comerțul cu cereale ; dezvoltarea extrem de rapidă a acestuia.

În 1864 s-au exportat în Europa 9,25 mil. cetverti în valoare de
54,7 mil. de ruble.

Valoarea tuturor mărfurilor exportate = 164,9 mil. rubl.

Valoarea cerealelor exportate = circa 33% din totalul
exportului.

În 1877 s-au exportat 30,5 mil. cetverti = 264 mil. rubl.

Valoarea tuturor mărfurilor exportate = 508 mil. rubl.

Valoarea cerealelor = 51,8% din totalul exportului.

Valoarea cerealelor [exportate] a crescut cu 382%.

Numărul cetvertilor -- cu 241%.

Totodată, valoarea cerealelor [exportate] a depășit cu
100 000 000 de ruble totalul exportului pe 1864.

În 1869 pe căile ferate s-au transportat 149 000 000 pu-
duri de cereale = 33,4% din totalul de frachte.

1877 . . . 547,8 mil. puduri cereale = 41,28% din totalul
de frachte.

În afară de cereale, principalele articole de export :

1864	vite	în valoare de	1 821 000	de ruble
	în	" " "	15 985 000	" "
	cînepă	" " "	8 993 000	" "
				Creștere în %
1877	vite	în valoare de	15 724 000	de ruble . . cu 763
	în	în valoare de	67 690 000	de ruble . . cu 323
	cînepă	în valoare de	16 820 000	de ruble . . cu 87

Importul de bumbac [în 1864] în valoare de 21 824 000 de
ruble ; [în 1877] importul de bumbac în valoare de
35 500 000 de ruble = 62%.

VI) Instituții de credit funciar

În 1864 datoriile către vechile instituții de credit funciar
reprezentau 395 500 000 de ruble,

din care cea mai mare parte revine țăranilor — pentru
răscumpărarea loturilor.

Datoriile ipotecare ale moșierilor ruși
(în afară de Polonia și guberniile baltice)

a) Datoriile ipotecare către vechile instituții de credit pînă în 1874 . . .	99 614 000
b) Societatea de credit funciar a acordat împrumuturi pînă în 1874	102 692 000
c) Băncile de credit funciar au acordat împrumuturi	63 668 000
d) Băncile de credit reciproc (?) *	7 182 000

273 156 000 de ruble

În comparație cu aceasta, în 1877 [datoriile] către aceleași instituții.

La [punctele] a) . . .	73 393 000
b) . . .	163 505 000
c) . . .	118 322 000
d) . . .	11 250 000

Prin urmare, în decurs de trei ani, datoriile (cu excepția datoriilor țăranilor) au crescut cu 34%.

366 470 000 de ruble

VII) Să luăm acum toate instituțiile de credit (inclusiv căile ferate) și să vedem ce sume au primit și cum se grupează ele pînă în 1877

	1) Capital fiz Ruble	%	2) Depuneri purtătoare de dobîndă	3) Ipotecile societăților de credit funciar	4) Obligațiuni
Instituții de credit	= 167 778 800	18,8	723 790 000		
Instituții de credit funciar pînă în 1878	= 27 753 000	5,6	6 848 000	460 000 000	
Căi ferate pînă în 1878 . . .	= 474 185 000	34,3			
	669 726 000	25			915 706 000

[Danielson a pus datoriile diferitelor societăți la rubricile 2, 3 și 4 = 2 006 440 000 de ruble, în realitate rezultă 2 106 344 000.]

În instituțiile de credit datoriile reprezentau, în raport

<i>cu capitalul</i>	= 81, 2 ⁰ / ₀
<i>ale instituțiilor de credit funciar</i>	= 94, 4 ⁰ / ₀
<i>ale căilor ferate</i>	= 65,97 ⁰ / ₀

Scris de K. Marx la sfârșitul anului
1881—1882

Publicat pentru prima oară
în „Arhiva Marx-Engels”, vol. XII, 1952

Se tipărește după manuscris

Tradus din limba germană
și engleză.

Friedrich Engels

Contribuții la studiul istoriei vechilor germani ²⁸⁸

Cezar și Tacit

Germanii nu sînt primii locuitori ai teritoriului pe care-l ocupă în prezent *. Ei au fost precedați de cel puțin trei rase.

Cele mai vechi urme de existență a omului în Europa se găsesc în sudul Angliei, în unele straturi a căror vîrstă nu a fost stabilită exact pînă acum, dar care, probabil, corespund intervalului dintre cele două perioade de glaciație ale așa-numitei ere glaciare.

După a doua perioadă de glaciație, cînd clima se încălzește treptat, omul apare în toată Europa, în Africa de nord și în Asia anterioară pînă în India, împreună cu pahidermele mari care au dispărut (mamutul, elefantul cu colți drepți, rinocerul cu blană) și animalele de pradă (leul peșterilor, ursul peșterilor), precum și cu animale care mai trăiesc și în zilele noastre (renul, calul, hiena, leul, bizonul, zimbrul). Uneltele din această epocă dovedesc o treaptă inferioară a civilizației: cuțite de piatră foarte rudimentare, cîrlige din piatră în formă de pară sau topoare de piatră care se foloseau fără coadă, răzuitoare pentru curățatul pieilor de animale, sfredele, toate din silex, apropiate întrucîtva de actualul stadiu de dezvoltare al băștinașilor din Australia. Pe baza osemintelor găsite pînă acum nu se poate trage o concluzie în ceea ce privește conformația acestor oameni; marea lor răspîndire și nivelul de civilizație, același pretutindeni, constituie indicii că această perioadă a durat foarte mult.

Ce au devenit acești oameni din epoca paleoliticului inferior, nu se știe. În nici una din țările unde au apărut, inclusiv în India, nu s-au păstrat rase de oameni care ar

* Am urmărit aici mai ales pe Boyd Dawkins, „Early Man in Britain”, Londra, 1880 ²⁸⁹.

putea să fie considerați drept reprezentanți ai lor printre oamenii de azi.

În peșterile din Anglia, Franța, Elveția, Belgia și Germania de sud, unelte ale acestor oameni dispăruți se găsesc în număr mare numai în stratele inferioare ale solului. Peste acest strat inferior de cultură și adesea despărțit de el printr-un strat mai gros sau mai subțire de concrețiuni calcaroase există un al doilea strat în care se găsesc unelte. Aceste unelte, datînd dintr-o epocă ulterioară, sînt mult mai bine lucrate și mai ales sînt făcute din materiale mai felurite. Uneltele din piatră, deși nu sînt încă șlefuite, sînt mai adecvate scopului în ceea ce privește forma și execuția; alături de acestea se găsesc vîrfuri de săgeți și lăncii din piatră, coarne de ren, oase, pumnale și ace de cusut din os sau din corn de cerb, coliere din dinți de animale perforați etc. Pe unele unelte găsim uneori desene foarte expresive de animale — reni, mamuți, zimbri, foci, balene —, precum și scene de vînătoare cu oameni goi și, în afară de acestea, apar chiar și sculpturi de os.

Dacă alături de omul din paleoliticul inferior găsim animale meridionale, alături de omul din paleoliticul superior găsim animale nordice: două specii de urși polari care mai există și astăzi, vulpea polară, samurul, bufnița albă. O dată cu aceste animale au imigrat, probabil, și oamenii din nord-est, ale căror ultime rămășițe în zilele noastre se pare că sînt eschimoșii. Uneltele lor, desenele se aseamănă întru totul cu cele ale oamenilor de odinioară; la fel și hrana le este furnizată de animale de specii aproape identice cu cele din trecut; modul de viață, în măsura în care îl putem stabili pentru rasa dispărută, este și el același.

Și acești eschimoși, a căror existență este dovedită deocamdată la nord de Pirinei și Alpi, au dispărut de pe teritoriul Europei. Așa cum încă în secolul trecut, în urma unui crîncen război de exterminare, pieile roșii din America au împins pe eschimoși în Extremul Nord, tot așa noua rasă apărută în Europa i-a înlăturat treptat și, în cele din urmă, i-a nimicit fără să se amestece cu ei.

Această rasă nouă a venit, cel puțin în partea de vest a Europei, dinspre sud; ea a venit în Europa probabil din Africa pe vremea cînd aceste continente erau legate prin uscat în dreptul Gibraltarului și în dreptul Siciliei. Civilizația acestei rase era superioară civilizației rasei anterioare. Ea cunoștea agricultura; avea animale domestice (ciinele,

calul, oaia, capra, porcul, vitele cornute). Cunoștea olăritul manual, torsul și țesutul. Uneltele ei erau tot din piatră, dar lucrate mai îngrijit și în cea mai mare parte șlefuite; spre deosebire de cele din perioadele anterioare, ele se numesc neolitice. Topoarele au coadă și sînt folosite pentru prima oară la tăiatul lemnului, cu ajutorul lor s-au putut scobi trunchiurile copacilor, construindu-se bărci cu care s-a navigat spre Insulele Britanice, despărțite de continent ca urmare a scufundării treptate a uscatului.

Spre deosebire de predecesorii lor, oamenii din această rasă își înmormîntau cu grijă morții; de aceea s-au păstrat pînă în zilele noastre destul de multe schelete și cranii, pe baza cărora poate fi reconstituită conformația acestor oameni. Craniile lunguiețe, statura mică (pentru femei, media aprox. 1,46 m, pentru bărbați, 1,65 m), fruntea îngustă, nasul acvilin, arcadele proeminente, maxilarul superior slab dezvoltat și maxilarul inferior foarte dezvoltat indică o rasă ai cărei ultimi reprezentanți în zilele noastre par a fi *bascii*. Locuitorii neolitici nu numai din Spania, ci și din Franța, Anglia și de pe întregul teritoriu, cel puțin pînă la Rin, aparțineau, după toate probabilitățile, rasei iberice. Pînă la venirea arienilor²⁹⁰, ale căror legături de rudenie mai apropiate sau mai îndepărtate cu *bascii* de azi sînt greu de stabilit, și Italia a fost locuită de o rasă de oameni de statură mică și cu păr negru.

Virchow ajunge cu cercetarea acestor cranii lunguiețe ale *bascilor* pînă departe în nordul Germaniei și în Danemarca²⁹¹; cele mai vechi locuințe lacustre neolitice de pe versantul nordic al Alpilor aparțin tot acestora.

Pe de altă parte, Schaaffhausen consideră că o serie de cranii descoperite în apropiere de Rin sînt în mod cert finice, în special lapone²⁹², iar istoria celor mai vechi timpuri cunoaște numai pe finezi ca vecini de nord ai germanilor în Scandinavia și ca vecini ai lituanienilor și slavilor în Rusia. Se presupune că aceste două rase de oameni mici de statură, cu părul de culoare închisă, după ce au imigrat, una de dincolo de Marea Mediterană, iar alta direct din Asia, de pe coasta de nord a Mării Caspice, s-au întîlnit în Germania. Împrejurările rămîn cu desăvîrșire necunoscute.

În sfîrșit, aceste imigrații diferite sînt urmate încă în epoca preistorică de imigrările ultimei mari grupe principale a *arienilor*, popoare ale căror limbi se grupează în jurul celei mai vechi dintre ele, limba sanscrită. Cei mai vechi

imigranți au fost grecii și latinii, care au pus stăpînire pe cele două peninsule din sud-estul Europei; tot atunci au venit, probabil, și sciții, dispăruți astăzi, locuitori ai stepelor situate în nordul Mării Negre, un popor înrudit în primul rînd cu mezii și perșii. Au urmat apoi celții. Despre migrarea acestora știm numai că a avut loc la nord de Marea Neagră și a trecut prin Germania. Primele triburi au pătruns în Franța, au cucerit țara pînă la fluviul Garonne și au supus o parte din vestul și centrul Spaniei. Marea, pe de o parte, rezistența iberilor, pe de altă parte, i-a silit să se oprească, în timp ce în spatele lor, de pe ambele maluri ale Dunării, veneau spre ei alte triburi celte. Aici, pe țărmul oceanului și la izvoarele Dunării, îi găsește Herodot. Ei trebuie să fi imigrat însă aici cu mult înainte. Mormintele și alte descoperiri făcute în Franța și în Belgia dovedesc că, în momentul cînd au cucerit țara, celții nu cunoșteau uneltele de metal; însă în momentul cînd au apărut în Britania, ei aveau deja unelte din bronz. Așadar, între cucerirea Galiei de către celți și migrarea lor în Britania trebuie să fi existat o perioadă în cursul căreia, datorită relațiilor comerciale cu Italia și Marsilia, celții au cunoscut bronzul și au început să-l folosească.

Între timp, triburile celtice care rămăseseră în urmă se îngrămădeau tot mai mult, împinse, la rîndul lor, de germani; dat fiind că nu puteau înainta, drumul fiind închis, a început o mișcare inversă spre sud-est, asemănătoare aceleia pe care o regăsim mai tirziu în migrațiunea popoarelor germane și slave. Triburi celte au trecut atunci Alpii, au străbătut Italia, Tracia și Grecia și parte au dispărut, parte s-au stabilit în valea Padului și în Asia Mică. În acea vreme (—400 pînă —300)* găsim principala masă a triburilor în Galia pînă la fluviul Garonne, în Britania și în Irlanda și la nord de Alpi, pe ambele maluri ale Dunării pînă la Main și masivul Riesengebirge, dacă nu chiar mai departe. Și, cu toate că în nordul Germaniei denumirile celtice de munți și ape sînt mai puține și mai contestate decît în sud, nu este însă de presupus că celții au ales numai drumul mai dificil prin sudul muntos al Germaniei, și nu drumul mai ușor prin cîmpia deschisă a Germaniei de nord.

Imigrația celților a alungat numai o parte din locuitorii întîlniți în cale; mai ales în partea de sud și de vest a Galiei, aceștia din urmă reprezentau încă și atunci majoritatea

* Pentru prescurtare, eu indic datele istorice dinaintea erei noastre cu semnul matematic (—).

populației, deși erau în situația de rasă asuprită, și, prin ereditate, au transmis locuitorilor de azi însușirile lor somatice. Că atât celții cât și germanii stăpîneau în noile lor așezări o populație băștinașă cu părul de culoare închisă reiese din obiceiul celților și al germanilor de a-și vopsi cu săpun părul în culoare galbenă. Părul de culoare deschisă era semnul rasei stăpînitoare și, acolo unde acest semn dispărea ca urmare a amestecării raselor, culoarea deschisă a părului trebuia menținută cu ajutorul săpunului.

După celți au urmat germanii ; în ceea ce privește aceștia din urmă, putem stabili, cel puțin aproximativ, momentul imigrației. După toate probabilitățile, ea nu a început mai înainte de anul —400 și încă nu era definitiv încheiată în timpul lui Cezar.

În jurul anului —325, Pytheas, în notele sale de călătorie, ne dă primele date autentice despre germani ²⁹³. El pleacă din Marsilia spre Coasta de chihlimbar și menționează existența în acest loc a unor triburi incontestabil germanice, guttonii și teutonii. Dar unde era această Coastă de chihlimbar ? De obicei, prin aceasta se înțelege, desigur, numai țărmul Prusiei orientale, și faptul că locuitorii din vecinătatea lui sînt numiți guttoni este, fără îndoială, just. Totuși, distanțele indicate de Pytheas nu corespund acestei regiuni, dar corespund destul de bine unui golf mare din Marea Nordului între coasta Germaniei de nord și Peninsula Cimbrilor. Aici trăiau teutonii, menționați și ei printre vecini. Acolo — în partea de vest a Schleswigului și Iutlandei — există și o coastă de chihlimbar ; Ringkjöbingul mai face și astăzi un comerț destul de intens cu chihlimbarul găsit acolo. Totodată este cu totul neverosimil ca Pytheas să fi ajuns pe atunci atât de departe în ape complet necunoscute și încă mai neverosimil faptul că în însemnările sale atât de amănunțite nu numai că nu consemnează complicata călătorie de la Kattegat în Prusia orientală dar că în general nu coincide cu însemnările. Ar trebui, așadar, să ne raliem categoric părerii exprimate pentru prima oară de Lelewel, potrivit căreia Coasta de chihlimbar a lui Pytheas ar trebui căutată la Marea Nordului dacă în descrierile lui acesta n-ar fi menționat pe guttoni, care au locuit numai pe țărmul Mării Baltice. Un pas pe linia înlăturării acestui ultim obstacol a făcut Müllenhoff ; el consideră că guttoni este denumirea denaturată a teutonilor ²⁹⁴.

În jurul anului 180 î.e.n., bastarnii, germani neaoși, apar prin părțile Dunării inferioare, iar cîțiva ani mai tîrziu îi găsim ca lefegii — primii mercenari — în armata regelui Perseu al Macedoniei, care lupta împotriva romanilor. Ei sînt războinici sălbatici :

„Oameni care nu cunoșteau agricultura, nici navigația și care nu se hrăneau cu produse ale creșterii vitelor, ci cunoșteau o singură îndetnicire, o singură artă : să lupte mereu și să învingă pe vrăjmași”.

Plutarch dă această primă informație despre felul de viață al unui popor germanic²⁹⁵. Pe acești bastarni îi găsim și multe secole mai tîrziu în nordul Dunării, deși mai spre apus. Cincizeci de ani mai tîrziu, pe pămînturile de la Dunăre ocupate de celți năvălesc cimbrii și teutonii și, fiind respinși de boiii celți care trăiau în Boemia, pornesc în cete spre Galia, ajungînd pînă în Spania, înfrîng o armată romană după alta, pînă cînd, în cele din urmă, Marius pune capăt migrațiunii lor, care a durat mai mult de douăzeci de ani, zdrobindu-le cetele, vădit slăbite, pe teutoni la Aix-en-Provence (—102) și pe cimbri la Vercelli în Italia de nord (—101).

O jumătate de secol mai tîrziu, Cezar întîlni în Galia două noi uniuni militare germane : mai întîi în regiunea Rinului superior armata lui Ariovist, formată din șapte triburi diferite, printre care marcomanii și suevii, și curînd după aceasta în regiunea Rinului inferior și armata usipilor și tencterilor ; suevii i-au alungat pe aceștia de pe vechiul lor teritoriu și, după ce l-au părăsit, după trei ani de peregrinări, au ajuns la Rin. Romanii au nimicit ambele armate datorită iscusinței militare, iar pe usipi și pe tencteri nu numai datorită iscusinței militare, ci și datorită unei trădări — romanii au încălcat tratatul încheiat cu ei. Dio Cassius cunoaște o invazie a bastarnilor în Tracia în primii ani ai domniei lui Augustus ; Marcus Crassus îi înfrînge pe fluviul Hebrus (astăzi Marița). Același istoric mai amintește și despre o migrațiune a hermundurilor, care pe la începutul erei noastre au părăsit, din cauze necunoscute, locurile de baștină și au fost colonizați de generalul roman Domitius Ahenobarbus „pe un anumit teritoriu din țara marcomanilor”²⁹⁶. Acestea sînt ultimele migrațiuni din acea epocă. Consolidarea stăpînirii romane în regiunile Rinului și ale Dunării a stăvilit migrațiunile pentru mult timp ; totuși, există multe indicii că în nord-est, de cealaltă parte a Elbei și a masivului Riesengebirge, popoarele erau încă departe de a avea așezări stabile.

Aceste deplasări ale germanilor reprezintă primul act al acelei migrațiuni a popoarelor căreia romanii i-au ținut piept timp de trei secole, dar care spre sfârșitul secolului al III-lea a trecut cu o forță de nestăvilit cele două fluvii de graniță, invadând Europa de sud și Africa de nord și încheindu-se numai o dată cu cucerirea Italiei de către langobarzi în 568 — în măsura în care este vorba de germani, și nu de slavi, care, rămași în spatele germanilor, s-au aflat în mișcare încă mult timp după aceea. A fost o adevărată migrațiune a popoarelor. Popoare întregi sau majoritatea lor porneau la drum cu femeii și copiii, cu tot ce aveau. În căruțe acoperite cu piei de animale se adăposteau și transportau femeile, copiii și cele câteva obiecte de uz casnic; vitele de asemenea le luau cu ei. Bărbații înarmați și așezați în ordine de bătaie erau gata să înlăture orice rezistență și să respingă atacurile; ziua mășăluiau gata de luptă, iar noaptea și-o petreceau în tabere de război înconjurare de căruțe. În timpul acestor campanii, pierderile în oameni trebuie să fi fost extrem de mari din cauza luptelor neîntrerupte, a oboselii, a foamei și a bolilor. Aceasta era o luptă desperată pe viață și pe moarte. Dacă expediția reușea, cei rămași în viață se așezau pe pământul străin; dacă nu reușea, tribul imigrant dispărea de pe fața pământului. Cel care nu cădea în lupta sîngeroasă pierea în sclavie. Helveții și aliații lor, a căror năvălire a fost stăvilită de Cezar, numărau 368 000 de oameni, dintre care 92 000 erau apti de luptă; după înfrîngerea lor de către romani au rămas numai 110 000, pe care în mod excepțional, din motive politice, Cezar i-a lăsat să se întoarcă în patrie. Cînd au trecut Rinul, usipii și tencterii numărau 180 000 de oameni; aproape toți au pierit în luptă sau încercînd să se salveze prin fugă. Nu este de mirare faptul că, în timpul acestei lungi perioade de pribegie, adesea au dispărut fără urmă triburi întregi.

Situația pe care Cezar a găsit-o în părțile Rinului corespunde întru totul vieții nomade a germanilor. Rinul nu constituia în nici un caz un hotar de netrecut între gali și germani. Tribul belgo-galic al menapilor avea sate și ogoare în regiunea orașului Wesel, pe malul drept al Rinului; de partea cealaltă, în delta Meusei, deci pe malul stîng al Rinului, trăia tribul germanic al batavilor, iar între Worms și Strasbourg locuiau triburile germanice ale vangionilor, tribocilor și nemeților — nu se știe exact dacă în timpul lui Ariovist sau mai devreme. Belgii și germanii erau într-un conflict permanent, pretutindeni existau teritorii revendicate și de unii

și de alții. Pe atunci, germanii nu locuiau încă nici la sud de Main și nici la sud de Munții Metalici; cu puțin înainte, helveții fuseseră alungați de către suevi din regiunea situată între Main, Rin, Dunăre și Munții Pădurea Boemiei, așa cum boii fuseseră alungați din Boemia (Boihemum), care pînă în ziua de azi le poartă numele. Dar suevii nu s-au așezat în acest ținut, ci l-au transformat, pe o distanță de 600 de mile romane (150 de mile germane) *, într-un pustiu care trebuia să-i apere dinspre sud. Mai departe spre est, Cezar menționează și pe celți (volcii-tectosagi) în nordul Dunării, acolo unde Tacit îi menționează mai târziu pe quazii germani. Abia în timpul lui Augustus, Maroboduus și-a condus tribul său de marcomani suevi în Boemia, în timp ce romanii au închis cu fortificații unghiul dintre Rin și Dunăre și l-au populat cu gali. Ulterior, regiunea situată dincolo de acest val de pămînt a fost ocupată, pare-se, de hermunduri. De aici concluzia incontestabilă că germanii au venit în Germania trecînd prin cimpia din partea de nord a Carpaților și a munților de la granița Boemiei; numai după ce au ocupat cimpia din partea ei de nord i-au alungat peste Dunăre pe celții care locuiau mai la sud, în munți.

Felul de viață al germanilor, așa cum îl descrie Cezar, dovedește, de asemenea, că ei nu erau un popor sedentar. Ei se îndeletniceau mai ales cu creșterea vitelor, hrănindu-se cu brînză, lapte și carne și în mai mică măsură cu cereale; principala îndeletnicire a bărbaților era vînătoarea și mînuirea armelor. Lucrau pămîntul numai pe scară foarte redusă și cu mijloace extrem de primitive. Cezar relatează că ei lucrau o țarină numai un an, iar în anul următor treceau la cultivarea alteia ²⁹⁷. Curățura se făcea, pare-se, așa cum se mai face și astăzi în nordul Scandinaviei și în Finlanda; se dădea foc pădurilor — iar în afară de păduri erau numai mlaștini și turbării, pe atunci impropriei agriculturii —, parte din rădăcini erau smulse și li se dădea foc; ele ardeau odată cu straturile superioare ale solului; pe pămîntul îngrășat cu cenușă se semănau grîne. Dar nici în acest caz afirmația lui Cezar potrivit căreia ei cultivau în fiecare an alt lot nu trebuie înțeleasă ad literam; de regulă se trecea la cultivarea unor noi pămînturi după cel puțin două sau trei recolte. În tot pasajul referitor la distribuirea pămîntului de către căpetenii și magistrați — ceva cu totul negerman —, și mai ales la motivele

* Mila romană este egală cu aproximativ 1,5 km; mila germană (geografică) este egală cu 7,420 km. — *Nota trad.*

care formează mobilul schimbării atât de rapide a pământurilor, se simt de la distanță concepțiile romane. Pentru romani, această schimbare a loturilor era de neînțeles. Pentru germanii de la Rin, care trecuseră la viața sedentară, ea reprezenta o tradiție, care își pierdea tot mai mult sensul și scopul. Pentru germanii din interior însă, pentru suevii abia ajunși la Rin, ea rămânea condiția esențială a unui mod de viață în condițiile căruia întregul popor progresa încet în direcția și cu viteza pe care o permitea rezistența întilnită. Organizarea lor socială era adaptată acestui fel de viață : teritoriul suevilor era împărțit în o sută de districte sau ținuturi (Gau), care dădeau anual cite o mie de războinici înarmați ; bărbații rămași acasă aveau grijă de vite și lucrau pământul, iar în anul următor îi înlocuiau pe cei plecați la război. Masa popoului, cu femeii și copiii, urma armata numai după ce aceasta cucerea un nou teritoriu. În comparație cu campaniile militare de pe vremea cimbrilor, aceasta constituie un pas înainte spre sedentarism.

Cezar menționează în repetate rânduri obiceiul germanilor de a-și face așezările în așa fel încât între ei și dușmani, adică între ei și oricare popor străin, să fie păduri întinse, neumbulate. Acest obicei s-a păstrat pînă tîrziu în evul mediu. Saxonii de la nord de Elba erau apărați împotriva danezilor de pădurea dintre Eider și Schlei (în daneza veche — Jarnwidhr), iar împotriva slavilor de pădurea saxonă care se întindea de la Golful Kiel pînă la Elba ; denumirea slavă a Brandenburului, Branibor, nu este altceva decît denumirea unei asemenea păduri protectoare (în limba cehă, *braniti* înseamnă a apăra, *bor* — pin și pădure de pini).

Cele de mai sus înlătură orice îndoială în ceea ce privește treapta de civilizație pe care se aflau germanii în timpul lui Cezar. Ei erau departe de a duce o viață nomadă, asemănătoare cu cea a popoarelor asiatice de astăzi. Viața nomadă se duce în stepă, iar germanii trăiau în păduri virgine. Ei erau, totuși, tot atât de departe și de stadiul de dezvoltare al popoarelor sedentare, care se îndeletniceau cu agricultura. Chiar Strabon spune despre ei șaiszeci de ani mai tîrziu :

„Toate aceste triburi” (germanice) „se deplasează ușor datorită faptului că duc o viață primitivă, că nu se îndeletnicesc cu agricultura și nu string bogății ; trăiesc în colibe pe care le pot construi în orice moment și se hrănesc mai ales cu produsele creșterii vitelor, asemenea nomazilor, cu care se și aseamănă prin faptul că duc cu ei, în căruțe, toate cele necesare traiului și își poartă turmele încotro doresc”²⁹⁶.

Așa cum dovedește lingvistica comparată, germanii au cunoscut agricultura încă în Asia ; că ulterior ei nu au uitat-o, atestă Cezar. Dar aceasta era o agricultură la care se recurgea numai în cazuri extreme, fiind o resursă auxiliară pentru triburile războinice seminomade care se deplasau încet prin șesurile păduroase ale Europei centrale.

De aici rezultă că migrațiunea germanilor spre noua lor patrie, situată între Dunăre, Rin și Marea Nordului, încă nu se încheiase în timpul lui Cezar, sau că abia se încheia atunci. Faptul că în timpul lui Pytheas teutonii și probabil și cimbrii ajunseseră pînă în Iutlanda, iar primele cete ale germanilor atinseseră Rinul — lipsa oricăror date cu privire la sosirea lor dovedesc acest lucru — este incontestabil. Felul de viață propriu peregrinărilor îndelungate, nenumăratele expediții spre vest și sud, în sfîrșit, faptul că Cezar a găsit principala masă a germanilor cunoscută de el, pe suevi, încă în plină mișcare, — toate acestea duc la o singură concluzie : este vorba, evident, de date fragmentare cu privire la ultimele etape ale marii migrațiuni a germanilor și la stabilirea lor în Europa. Rezistența opusă de romani la Rin, iar ulterior la Dunăre pune capăt acestei migrațiuni, îi determină pe germani să se limiteze la teritoriile ocupate pînă atunci și îi silește astfel să treacă la viața sedentară.

De altfel, potrivit celor constatate de Cezar, strămoșii noștri erau adevărați barbari. Pe negustori îi lăseau să pătrundă în țară numai pentru că trebuiau să vîndă cuiva prăzile de război, ei însă nu cumpărau aproape nimic de la aceștia ; de ce produse străine ar fi avut nevoie ? Pînă și cînd este vorba de cai, îi preferau pe ai lor, mici și de rasă inferioară, cailor frumoși și buni ai galilor. În general, suevii nu admit însă să se aducă vinuri în țară, pentru că acestea moleșesc. În această privință, bastarnii, înrudiți cu ei, erau mai civilizați ; în timpul invaziei în Tracia, despre care am vorbit, ei au trimis soli la Crassus ; acesta i-a îmbătat, a obținut de la ei datele necesare privind pozițiile și intențiile bastarnilor, iar apoi i-a atras într-o cursă și i-a ucis. În ajunul bătăliei din valea Idisiavisus (în anul 16 al erei noastre), vorbind soldaților despre germani, Germanicus îi avertizează că aceștia sînt războinici care nu poartă platoșă sau coif, fiind apărați numai de scuturi din nuiele de salcie sau din scînduri subțiri, și că numai cei din primul rînd poartă lănci adevărate, iar restul au numai niște prăjini ascuțite la un capăt și călite în foc. Așadar, locuitorii din valea Weserului abia

începeau să cunoască prelucrarea metalului, iar romanii aveau grijă, firește, ca negustorii să nu ducă în Germania arme.

La mai bine de un secol și jumătate după Cezar, Tacit dă celebra sa descriere a germanilor²⁹⁹. Aici multe lucruri arată cu totul altfel. Până la Elba și dincolo de Elba, deplasarea triburilor încetase, ele trecuseră la viața sedentară. Despre orașe, firește, nu poate fi vorba; parte din ei trăiesc în sate, în care uneori casele sînt risipite, izolate, alteori sînt alăturate, dar și în acest caz fiecare își are casa lui, înconjurată de mult loc liber. Casele nu sînt clădite din piatră sau cărămizi, ci din trunchiuri de copaci necioplite (materia informi este probabil, aici, spre deosebire de caementa și tegulae); case din birne, cum se mai construiesc încă în nordul Scandinaviei, dar în nici un caz colibe ca cele descrise de Strabon, care pot fi făcute într-o zi. Despre rînduielele agrare vom vorbi mai tîrziu. Germanii săpau în pămînt bordeie — un fel de pivnițe în care iarna se adăposteau împotriva frigului și în care, după cum ne spune Plinius, femeile țeseau. Așadar, agricultura ocupa în acel moment un loc important, dar principala lor avuție continuă să fie vitele. Au vite multe, dar de rasă proastă: caii sînt urîți și greoi, oile și vacile sînt mici și acestea din urmă nici nu au carne. Printre produsele alimentare se numără carnea, laptele, merele pădurețe, nu însă și piinea. Vinătoarea nu mai constituie o îndeletnicire de bază, deoarece vinatul se împușinase încă de pe vremea lui Cezar. Îmbrăcămintea lor este de asemenea foarte primitivă: majoritatea nu poartă decît un veșmînt dintr-o țesătură grosolană, umblă mai mult goi (aproape ca zulușii și cafrii), dar cei mai bogați poartă veșminte strînse pe trup; veșmintele și le fac și din piei de animale; femeile se îmbracă la fel ca bărbații, cu deosebire că ele poartă în mai mare măsură veșminte de pînză de in fără mîneci. Copiii toți aleargă goi de colo-colo. Nu știu nici să scrie, nici să citească, dar există dovezi că preoții foloseau în scrierea runică și litere împrumutate din limba latină, pe care ei le săpau în lemn. Germanii din interior nu prețuiesc aurul și argintul; vaselor de argint dăruite de romani căpeteniilor și solilor li se dă aceeași întrebuintare ca vaselor de lut. Relațiile comerciale se reduc la troc.

Bărbații păstrează încă în întregime obiceiul comun tuturor popoarelor primitive de a lăsa în seama femeilor, bătrînilor și copiilor grija casei și munca cîmpului. În schimb, au preluat de la civilizație două deprinderi: băutura și zarul,

pe care le practică cu pasiunea oarbă a barbarilor, punindu-și în joc chiar propria persoană. În regiunile din interior, băutura lor este berea de orz sau de grâu ; dacă pe atunci ar fi fost descoperit rachiul, istoria omenirii ar fi fost, desigur, alta.

La granița cu teritoriul roman se observă și alte progrese însemnate : acolo se bea vin adus din imperiu ; se folosesc într-o oarecare măsură bani, preferându-se argintul, mai ușor de mînut în cadrul unui schimb restrîns, și, potrivit obiceiului barbarilor, monede de mult cunoscute. Vom vedea mai încolo cît de întemeiată era această precauție. Negoț cu germanii se făcea numai pe malurile Rinului ; numai hermundurii, care locuiau dincolo de valurile de pămînt de la graniță, plecau să facă negoț în Galia și în Raetia.

Așadar, intervalul de timp dintre Cezar și Tacit reprezintă prima mare perioadă din istoria germanilor — trecerea definitivă de la viața nomadă la viața sedentară, cel puțin pentru majoritatea poporului, de la Rin pînă în regiunile de dincolo de Elba. Numele triburilor încep să corespundă într-o măsură mai mică sau mai mare anumitor teritorii. Dar, avînd în vedere caracterul contradictoriu al datelor istoricilor din antichitate și faptul că denumirile se schimbau, este adesea imposibil să se stabilească cu exactitate locul fiecărui trib în parte. Aceasta ne-ar abate de la subiect. Aici sînt suficiente datele generale pe care le găsim la Plinius :

„Există cinci triburi germanice principale : *vindilii*, din care fac parte burgundionii, varinii, carinii, guttonii ; al doilea trib îl formează *ingveonii*, din care fac parte cimbrii, teutonii și chaucii. În apropierea Rinului locuiesc *istveonii*, printre care sigambrii. În centrul țării locuiesc *hermionii*, din care fac parte suevii, hermundurii, chatti, cheruscii. Cel de-al cincilea trib îl formează peucinii și bastarnii, care se învecinează cu dacii”³⁰⁰.

La acestea se mai adaugă un al șaselea trib, hillevionii, care locuiesc în Scandinavia.

Dintre toate datele oferite de istoricii din antichitate, cele de mai sus corespund în mai mare măsură realității ulterioare și unor elemente lingvistice care s-au păstrat pînă în zilele noastre.

În rîndurile vindililor existau triburi care vorbeau limba *gotică* ; ei ocupau coasta Mării Baltice între Elba și Vistula, pînă în regiunile din interiorul țării ; de cealaltă parte a Vistulei, în jurul lui Frisches Haff, trăiau guttonii (goții). Puținele elemente ale lingvisticii care s-au păstrat pînă în zilele

noastre dovedesc în mod incontestabil că vandalii (care în orice caz trebuiau să fi făcut parte din vindiliii lui Plinius, deoarece el extinde denumirea lor asupra întregului trib principal) și burgunzii vorbeau dialecte gotice. Pot exista îndoieli numai în ceea ce-i privește pe varni (sau varini), care, pe baza izvoarelor din secolele al V-lea și al VI-lea, sînt plasați de obicei printre turingi; despre limba acestora nu avem nici un fel de date.

Al doilea grup de triburi, ingveonii, cuprinde triburi care vorbesc limba *frizică*, a locuitorilor de pe coasta Mării Nordului și din Peninsula Cimbrilor, și foarte probabil și triburi de limbă saxonă așezate între Elba și Weser; în acest caz, printre ei ar trebui enumerați și cheruscii.

Dat fiind că istveonilor li s-au alăturat sigambrii, rezultă, evident, că aceștia sînt francii de mai tîrziu, care locuiau pe malul drept al Rinului, de la Munții Taunus pînă la izvoarele rîurilor Lahn, Sieg, Ruhr, Lippe și Ems, și care se învecinau la nord cu frizii și chaucii.

Hermionii, sau, cum îi numește mai just Tacit, herminonii, sînt germanii de sus de mai tîrziu: hermundurii (turingii), suevii (șvabii și marcomanii, bavarezii), chatii (cei din Hessen) etc. Este incontestabil că cheruscii sînt enumerați aici din greșeală. În prezentarea triburilor de către Plinius este unica greșeală asupra căreia nu există îndoială.

Cel de-al cincilea grup de triburi, peucinii și bastarnii, a dispărut. Jakob Grimm îl socotește, pe bună dreptate, ca grup gotic.

În sfîrșit, cel de-al șaselea grup de triburi, hillevionii, cuprinde locuitorii Insulelor daneze și ai mării Peninsule Scandinavice.

Așadar, clasificarea lui Plinius corespunde cu o exactitate uimitoare grupării dialectelor germane, apărute într-adevăr ulterior. Noi nu cunoaștem dialecte care să nu aparțină limbii gotice, frizo-saxone de jos, france, germane de sus sau scandinave, și această clasificare a lui Plinius poate servi și astăzi ca model. Obiecțiile ce s-ar putea aduce împotriva acestei clasificări le voi examina în observațiile cu privire la triburile germanice*.

Așadar, ar trebui să ne reprezentăm aproximativ în felul următor migrarea inițială a germanilor spre noua lor patrie: în cîmpia din nordul Germaniei, cuprinsă între lanțul muntos

* Vezi volumul de față, p. 500—513. — *Nota red.*

din sud, Marea Baltică și Marea Nordului, au pătruns întâi istveonii, iar imediat după ei, dar mai aproape de coastă, ingveonii. Au urmat, se pare, hilleveonii, care s-au abătut însă spre insule. După ei au urmat, probabil, goții (la Plinius, vindilii), lăsându-i în urmă pe peucini și bastarni în sud-est; nume gotice în Suedia dovedesc că pîlcuri izolate s-au alăturat hilleveonilor. În sfîrșit, la sud de goți au urmat hermionii, care abia în vremea lui Cezar și chiar mai tîrziu, în vremea lui Augustus, au ocupat cea mai mare parte din aceste așezări, pe care le-au stăpînit pînă în perioada migrațiunii popoarelor *.

Primele bătălii cu romanii

Din timpul lui Cezar, romanii și germanii au stat față în față pe malurile Rinului, iar după ce Augustus a supus Raetia, Noricum, Pannonia, ei au stat în această situație și pe malurile Dunării. Între timp, în Galia s-a consolidat stăpînirea romană; Agrippa a împînzit țara cu drumuri strategice, a construit castre; aici a crescut o generație nouă, născută sub stăpînire romană. Datorită drumurilor construite peste Micul și Marele St. Bernhard, în timpul lui Augustus s-a stabilit o legătură directă între Italia și Galia, aceasta din urmă putînd servi drept bază pentru cucerirea Germaniei pe la Rin. Augustus a încredințat această sarcină fiului său vitreg (sau fiului său bun ?) Drusus cu cele opt legiuni de la Rin.

Pretextul l-au constituit certurile permanente dintre locuitorii de la graniță, incursiunile germanilor în Galia, precum și un presupus sau real complot al belgilor și sigambrilor, potrivit căruia aceștia din urmă trebuiau să treacă Rinul și să provoace o răscoală generală. Drusus și-a asigurat sprijinul căpeteniilor belgilor (—12), a trecut Rinul în dreptul Insulei Batavice, mai sus de delta Rinului, a pustiit teritoriul usipilor și o parte din cel al sigambrilor, a pornit pe corăbii spre gurile Rinului, i-a silit pe frizi să-l ajute cu pedestrași, iar apoi a pornit cu flota de-a lungul țărmlui mării pînă la vărsarea rîului Ems, cu scopul de a-i supune pe chauci. Aici însă, marinarii romani, neobișnuiți cu marea, au lăsat flota pe uscat în timpul refluxului; numai cu ajutorul trupelor aliate ale

* Aici, în manuscris a fost adăugat cu creionul: „Urmează capitolul despre rînduielele din agricultură și din armată”.

frizilor, mai pricepuți în asemenea treburi, a reușit el să iasă de acolo și să facă cale întoarsă.

Această primă campanie a fost numai o mare expediție de recunoaștere. În anul următor (—11) a început Drusus adevărata cucerire. El a trecut din nou Rinul mai jos de vărsarea râului Lippe, i-a supus pe usipii care locuiau în aceste locuri, a făcut un pod peste Lippe și a pătruns în țara sigambrilor, care tocmai atunci erau în război cu chattii, deoarece aceștia nu voiau să se alieze cu sigambrii și să lupte împotriva romanilor. Apoi el a construit la confluența râurilor Lippe și Eliso un castru (Aliso), iar în preajma iernii s-a înapoiat peste Rin. La întoarcere, într-o strimtoare, trupele sale au fost atacate de germani și numai cu mare greutate s-au salvat. În același an, el a construit un alt castru „pe pământurile chattilor, aproape de Rin”³⁰¹.

Această a doua campanie a lui Drusus cuprindea un întreg plan de cuceriri, care de atunci a fost urmat sistematic. Teritoriul care urma să fie cucerit în primul rînd era delimitat destul de precis: interiorul țării istveonilor pînă la granița cu cheruscii și chattii, cu porțiunea de coastă pînă la Ems și chiar pînă la Weser. Rolul principal în supunerea regiunii de coastă revine flotei. În sud servește drept bază de operații Mainz-ul întemeiat de Agrippa și extins de Drusus, în apropierea căruia trebuie căutată cetatea ridicată „pe pământurile chattilor” (în ultima vreme se presupune că este vorba de Saalburg lângă Homburg). De aici, mai jos, cursul inferior al Mainului duce prin cîmpia deschisă Wetterau și prin regiunea cursului superior al râului Lahn, prin a cărui cucerire istveonii au fost despărțiți de chattii. Situat în centrul frontului de atac între Lippe și Ruhr și străbătut de Lippe, platoul constituia cea mai favorabilă linie de operații pentru forțele principale ale romanilor; stăpînind această poziție, ei despart întregul teritoriu pe care se pregătesc să-l cucerească în două părți aproximativ egale și, în același timp, despart pe bructeri de sigambri; folosind această poziție, ei pot să acționeze convergent din flancul stîng cu flota, din flancul drept cu trupele aduse din Wetterau, să izoleze ținutul cu munți sistoși al istveonilor, iar în centru să-i țină în frîu pe cheruscii. Castrul Aliso reprezenta cel mai întărit punct de sprijin al acestei linii de operații; el era situat nu departe de izvoarele râului Lippe, sau aproape de Elsen, lângă Paderborn, la vărsarea Almei în Lippe, sau lângă Lippstadt, unde recent a fost descoperit un mare castru roman.

În anul următor (—10), în fața pericolului comun, chattii s-au aliat, în sfârșit, cu sigambrii. Drusus i-a atacat și a supus cel puțin o parte din ei. Încă înainte de sfârșitul iernii, ei s-au eliberat însă, așa încît în primăvara următoare (—9) Drusus îi atacă din nou, înaintează pînă pe teritoriul suevilor (adică al turingilor, iar după Florus și Orosius și al marcomanilor, care pe atunci trăiau la nord de Munții Metalici), îi atacă apoi pe cherusci, trece Weserul, dar, ajungînd în apropierea Elbei, se întoarce înapoi. În drumul său a pustiit totul, dar pretutindeni a întîmpinat o puternică rezistență. El moare înainte de a ajunge la Rin, în vîrstă de treizeci de ani.

La relatarea de mai sus, luată de la Dio Cassius, aducem o completare luată din Suetonius, care spune că între Rin și Ijssel Drusus a săpat un canal prin care a trecut cu flota în Marea Nordului, străbătînd teritoriul frizilor și Flevo (Vlietstroom — în prezent calea maritimă din Südersee între Vlieland și Terschelling); iar Florus spune că Drusus a ridicat de-a lungul Rinului peste cincizeci de castre și un pod lângă Bonn, a fortificat, de asemenea, linia Meusei, asigurînd astfel apărarea poziției legiunilor de la Rin atît împotriva unor răscoale ale galilor, cît și împotriva unor atacuri ale germanilor. Castrele și fortificațiile de pe Weser și Elba, despre care vorbește Florus, sînt simple născociri; se prea poate ca Drusus să fi construit fortificații în timpul campaniilor sale, dar el era un prea bun conducător de oști pentru a lăsa acolo garnizoane formate chiar și dintr-un singur soldat. Pe de altă parte, nu încape îndoială că el a dotat linia de operații a râului Lippe cu etape întărite. El a fortificat, de asemenea, și trecătorile din Munții Taunus.

În anul următor (—8), Tiberius, urmașul lui Drusus, a trecut Rinul; germanii, cu excepția sigambrilor, au trimis soli pentru tratative de pace; Augustus, care se afla în Galia, a refuzat să ducă tratative atîta timp cît sigambrii nu trimiteau și ei soli. Cînd, în sfârșit, au venit și solii acestora, „bărbați mulți la număr și de vază”, spune Dio, Augustus a poruncit să fie prinși și duși în diferite orașe din interiorul imperiului; „de inimă rea, ei și-au luat viața”³⁰². În anul următor (—7), Tiberius a pornit din nou cu trupele în Germania, unde însă, cu excepția unor tulburări neînsemnate, domnea liniștea. Despre această perioadă, istoricul Velleius spune: „Tiberius a subjugat în așa măsură țara (Germania) încît aceasta cu greu mai poate fi deosebită de o provincie tributară”³⁰³.

Victoria romanilor se datorește nu atât armelor lor și faimoasei „înțelepciuni” diplomatice a lui Tiberius, cât așezării germanilor pe malul Rinului stăpinit de romani. Încă Agrippa a satisfăcut dorința ubilor, întotdeauna devotați romanilor, așezându-i pe malul stîng al Rinului, în părțile Kölnului. Tiberius a silit 40 000 de sigambri să migreze, și astfel a înfrînt pentru vreme îndelungată împotrivirea acestui trib puternic.

Ulterior Tiberius nu a participat timp îndelungat la viața publică și evenimentele petrecute în decursul unui șir de ani în Germania nu sînt cunoscute. Un fragment din Dio Cassius amintește despre o campanie a lui Domitius Ahenobarbus de la Dunăre pînă dincolo de Elba. Dar curînd după aceea, în jurul primului an al erei noastre, germanii s-au răscolat. Marcus Vinicius, care, potrivit lui Velleius, a comandat campania, a obținut în general succese, pentru care a fost răsplătit. Cu toate acestea, imediat după ce a fost adoptat de către Augustus, Tiberius a trebuit, în anul 4, să treacă din nou Rinul pentru a restabili stăpînirea romană, care începuse să se clatine. El a supus pe locuitorii din apropierea fluviului, pe canninefati și chattuari, apoi pe bructeri, și „a atras de partea sa” pe cherusci. Velleius, care a participat și la această campanie și la campania următoare, nu dă alte amănunte. O iarnă blîndă a permis legiunilor să continue campania pînă în decembrie, apoi ei și-au așezat tabăra de iarnă chiar pe teritoriul Germaniei, probabil lîngă izvoarele riului Lippe.

Campania din anul următor (5) trebuia să desăvîrșească supunerea părții apusene a Germaniei. În timp ce Tiberius înainta dinspre Aliso și învingea pe langobarzi pe cursul inferior al Elbei, flota înainta de-a lungul coastei și „atrăgea de partea sa” pe chauci. Pe cursul inferior al Elbei, trupele terestre au întilnit flota, care înainta spre cursul superior al fluviului. Date fiind succesele obținute în această campanie, după Velleius, se pare că operațiile romanilor în nord iau sfîrșit; în anul următor, Tiberius se îndreaptă spre Dunăre, unde marcomanii, stabiliți nu demult în Boemia sub conducerea lui Maroboduus, amenințau grav granița. Maroboduus, care crescuse la Roma și cunoștea bine tactica romanilor, a organizat după modelul roman o armată formată din 70 000 de pedestrași și 4 000 de călăreți. Tiberius îi atacă la Dunăre în front, în timp ce Sentius Saturninus trebuia să conducă legiunile de la Rin prin teritoriul chattilor în spatele și flancul

inamicului. În acel moment, chiar în spatele lui Tiberius s-au răsculat panonii; trupele au trebuit să se întorcă și să-și recucerească baza de operații. Lupta a durat trei ani; dar când panonii au fost înfrinți, în cele din urmă, situația creată în nordul Germaniei se schimbase în așa fel încît i-a determinat pe romani să renunțe la cucerirea teritoriului marcomanilor.

Planul de cucerire al lui Drusus s-a menținut în totul; pentru îndeplinirea lui cu succes au fost necesare campanii terestre și navale pînă la Elba. Planul campaniei împotriva lui Maroboduus urmărea mutarea graniței la lanțul Carpaților Mici, Riesengebirge și Elba pînă la vărsare; dar deocamdată aceasta era o chestiune de viitor foarte îndepărtat și curînd a devenit irealizabilă. Pînă unde se întindeau pe atunci în sus pe Wetterau fortificațiile romane, nu știm; după toate probabilitățile, acestei linii de operații i se dădea pe atunci mai puțină atenție decît liniei, mai importante, de-a lungul râului Lippe. Dar aici, evident, romanii au înaintat destul de mult și s-au întărit temeinic. Cîmpia de pe malul drept al Rinului mai jos de Bonn era a romanilor; cîmpia westfalică de la nord de Ruhr pînă dincolo de Ems, pînă la granița cu frizii și chaucii, a continuat să fie ocupată de trupe. În spate se aflau batavii și frizii, pe atunci încă prieteni credincioși; mai la vest se putea considera că chaucii, cheruscii și chattii fuseseră supuși în urma repetatelor înfrîngerii, după lovitura care îi atinsese pe langobarzi. În orice caz, în aceste trei triburi exista pe vremea aceea un partid destul de puternic, care considera că salvarea lor este numai în anexarea lor de către Roma. În sud, sigambrii erau deocamdată zdrobiți; o parte din teritoriul lor — între Lippe și Ruhr, precum și o parte din cîmpia Rinului — era ocupat, iar ceea ce mai rămăsese era înconjurat din trei părți de pozițiile romane de la Rin, Ruhr și Wetterau și, desigur, străbătut destul de des de coloanele romane. Recent s-a stabilit existența unor drumuri romane care duceau spre izvoarele râului Lippe, de la Neuwied spre Sieg, de la Deutz și Neuss spre Wupper, trecînd peste lanțul muntos care domină aici, cel puțin pînă la granița cu Berg și Mark. La sud, cu consimțămîntul lui Domitius Ahenobarbus, hermundurii au ocupat o parte din pămînturile părăsite de marcomani și au statornicit relații pașnice cu romanii. În sfîrșit, date fiind disensiunile bine cunoscute dintre triburile germanice, era de așteptat ca romanii să ducă împotriva lor numai războaie parțiale, menite să-i transforme treptat din aliați în supuși.

Centrul poziției romane a fost teritoriul de pe ambele maluri ale râului Lippe pînă la Osning. Vecinătatea permanentă cu legiunile romane din castru a făcut ca barbarii să se deprindă cu dominația și cu obiceiurile romane, „să se schimbe”, după cum spune Dio³⁰⁴; aici, în apropierea garnizoanelor au apărut orașele și târgurile despre care vorbește același istoric, iar între acestea și garnizoane s-au stabilit relații comerciale pașnice, care au contribuit în mare măsură la consolidarea dominației străine. Se părea că totul era în ordine. Dar avea să se întîmple altfel.

Comandant suprem al trupelor romane în Germania a fost numit Quinctilius Varus. Tipul romanului din epoca de declin a Romei, flegmatic și comod, el era înclinat să se culce pe laurii înaintașilor și, mai mult încă, să folosească acești lauri în interesul său. „Că el nu disprețuia banul o dovedise modul cum a administrat provincia Siria, unde venise sărac într-o țară bogată și a plecat bogat dintr-o țară săracă” (Velleius)³⁰⁵. De altfel, era „blajin din fire”; dar acest om „blajin din fire” trebuie să fi fost cuprins de o furie îngrozitoare văzîndu-se mutat într-o țară din care cu greu putea stoarce ceva, deoarece nu exista aproape nimic de luat. Varus însă a încercat să facă acest lucru folosind metodele practice de mult de proconsulii și propretorii romani. În primul rînd, a transformat într-un timp extrem de scurt teritoriul german ocupat în provincie romană, a înlocuit puterea politică locală, care se menținuse în condițiile dominației militare, cu puterea romană, și astfel țara a devenit un izvor de venituri atît pentru fisc cît și pentru proconsul. De aceea Varus încercă „să-i transforme pe germani mai rapid și mai energic”, el „le dă ordine ca și sclavilor și le pretinde dări ca unor subjugați” (Dio)³⁰⁶. Dar mijlocul principal, verificat de subjugare și extorcare practicat de el aici a fost puterea judecătorească supremă a legatului provinciei romane; el și-a atribuit aici această putere și, folosindu-se de ea, a vrut să impună germanilor dreptul roman.

Din păcate, Varus și misiunea sa civilizatoare au devansat istoria cu aproape un mileniu și jumătate; căci cam atît a trecut pînă cînd în Germania s-au copt condițiile pentru „adoptarea dreptului roman”. Într-adevăr, dreptul roman cu divizarea clasică a relațiilor de proprietate privată trebuia să fi părut pur și simplu absurd germanilor, deoarece la ei proprietatea privată era foarte slab dezvoltată și exista în virtutea proprietății comune asupra pămîntului. De asemenea, germanilor, obișnuiți, după obiceiul străbun, ca în decurs de

cîteva ore să obțină dreptatea și sancționarea ei de către un tribunal popular, desigur că atmosfera solemnă a proceselor judiciare la romani, cu recuzări și permanente amînări, trebuie să le fi părut un mijloc de a nu li se face dreptate, iar liota de avocați și chitibușari care îl înconjură pe proconsul trebuie să le fi părut ceea ce era în realitate : adevărată adunătură de bandiți. Și iată că germanii au trebuit să renunțe la tribunalul lor liber, unde un tovarăș îl judeca pe altul, și să se supună sentinței irevocabile a unui om care judeca procesele într-o limbă străină, pe baza, în cel mai bun caz, a unui drept necunoscut lor și cu desăvîrșire inaplicabil și fiind chiar el însuși parte interesată. Germanul liber, pe care, după cum spune Tacit, numai preotul avea dreptul să-l lovească în cazuri rare, care era condamnat la moarte numai în cazul cînd își trăda tribul, iar în rest putea să ispășească printr-o amendă (Wergeld) orice daune, chiar și o crimă ; germanul liber, care era obișnuit să se răzbune singur și să-și răzbune rudele, trebuia acum să suporte vergile și securea lictorului. Și toate acestea numai pentru a vlăgui țara, storcîndu-se dări în folosul fiscului, pentru a se practica șantajul și mita în folosul proconsulului și al complicilor lui.

Dar Varus s-a înșelat. Germanii nu erau sirieni. Impunîndu-le civilizația romană, el i-a impresionat într-o singură privință. A arătat triburilor vecine, care fuseseră silite să devină aliați ai Romei, ce soartă îngrozitoare le așteaptă și, prin actele de violență la care s-a dedat, a determinat în rîndurile acestor triburi o unitate pe care singure nu reușiseră să și-o făurească.

Varus se afla în Germania cu trei legiuni, Asprenas la Rinul inferior cu alte două legiuni numai la cinci, șase zile de marș de Aliso, punctul central al poziției. O asemenea forță putea fi înfrîntă numai printr-o lovitură decisivă și neașteptată, pregătită îndelung și minuțios. Singura soluție era complotul. Organizarea lui și-a asumat-o Arminius.

Arminius, provenit din aristocrația gentilică a cherusциlor, fiul lui Segimerus, care era, pare-se, căpetenia unei cete în tribul său, și-a petrecut prima tinerețe în serviciul militar roman, cunoștea bine limba și obiceiurile romanilor, era un oaspete frecvent și așteptat la cartierul general al romanilor, un om a cărui credință era, se pare, mai presus de orice suspiciune. Încă în ajunul atacului, Varus se bizuia pe el ca pe un om de nădejde ; Velleius spune despre el :

„un tânăr de viță nobilă, viteaz, mult mai ager la minte decât alți barbari, un tânăr a cărui față și ochi străluceau de un foc lăuntric, care a fost alături de noi în toate campaniile noastre anterioare” (adică împotriva germanilor) „și care pe lângă dreptul de cetățean roman avea și titlul de cavaler roman”.

Dar aceasta nu-i totul: Arminius era un mare om politic și un remarcabil comandant militar. Hotărînd să pună capăt stăpînirii romane pe malul drept al Rinului, a folosit fără ezitare toate mijloacele necesare. Trebuia să atragă de partea sa cel puțin majoritatea șefilor militari ai cheruscilor, în rîndurile cărora influența romană era foarte puternică, și să atragă în complot pe chatti și chauci și mai ales pe bructeri și sigambri, aflați sub jugul direct al romanilor. Pentru aceasta era nevoie de timp, deși terenul fusese pregătit prin jafurile lui Varus; totodată, trebuia adormită vigilența lui Varus. În acest scop s-a folosit de pasiunea lui pentru procedura judiciară și literalmente a fost tras pe sfoară.

„Deși sălbatici — relatează Velleius —, germanii sînt adevărate bestii șirete, creați parcă anume pentru minciună; cine nu a simțit pe propria lui piele acest lucru nu poate să creadă; ei l-au amăgît cu o serie întregă de proese născocite: ba se dădeau în judecată unul pe altul fără nici un motiv, ba îi mulțumeau că judecă toate pricinile după dreptatea romană, că sălbăticia lor începe să dispară sub influența noii discipline și ordni necunoscute pînă atunci și că, ceea ce înainte se rezolva cu ajutorul armelor, se rezolvă acum după lege și dreptate. Astfel l-au amăgît într-atît, încît el a devenit complet nepăsător și a început să se creadă pretor urban care împarte dreptate în forum, și nu general roman în inima Germaniei”³⁰⁷.

Așa a trecut vara anului 9. Pentru a-și asigura într-o măsură cît mai mare succesul, germanii l-au îndus în eroare pe Varus provocînd tot felul de dezordini care au dus la fărîmițarea trupelor lui, ceea ce nu era de loc greu avînd în vedere caracterul acestui om și condițiile existente.

„Varus — spune Dio — nu-și ținea trupele laolaltă, așa cum s-ar fi cuvenit într-o țară dușmană, ci punea detașamente de soldați la dispoziția germanilor care aveau nevoie de ajutorul lor și care le cereau fie pentru a păzi un punct întărit, fie pentru a-i prinde pe tilhari, fie pentru a însoți transporturile de grîne”³⁰⁸.

În același timp, principalii conspiratori, Arminius și Segimerus, erau mereu în preajma lui și stăteau adesea la masa lui. Potrivit relatărilor lui Dio, Varus a fost încă de atunci prevenit, dar încrederea sa era nemărginită. În sfîrșit, toamna, cînd totul era pregătit pentru răscoală și cînd Varus a fost atras împreună cu forțele sale principale pe pămîntu-

rile cheruscilor pînă la Weser, o pretinsă răscoală despre care se spunea că ar fi izbucnit la oarecare distanță a dat semnalul adevăratei răscoale. Chiar și atunci cînd Varus a primit această veste și a dat ordinul de plecare, el a fost prevenit de o altă căpetenie a cheruscilor, Segestes, care era, se pare, învrăjbit cu familia lui Arminius. Varus nu i-a dat crezare. Atunci Segestes i-a propus ca înainte de a pleca să-l pună în lanțuri pe el, pe Arminius și pe celelalte căpetenii cherusce; evenimentele trebuiau să arate cine are dreptate. Dar încrederea lui Varus a rămas nezdruccinată chiar și atunci cînd, după plecarea sa, conspiratorii au mai rămas pe loc, sub pretext că strîng aliați și împreună cu ei îl vor ajunge din urmă.

Așa s-a și întîmplat de fapt, dar nu cum se aștepta Varus. Trupele cheruscilor erau deja adunate. În primul rînd, ele au zdrobit detașamentele romane pe care chiar cheruscii le ceruseră cu puțin înainte, iar apoi au lovit din flanc pe Varus, care se afla în marș. Varus înainta pe drumuri proaste de pădure; aici, în țara cheruscilor, nu existau încă drumuri strategice pietruite. Luat prin surprindere, el a înțeles, în sfîrșit, situația, s-a îmbărbătat și din acel moment s-a comportat ca un general roman, dar era prea tîrziu. El ordonă trupelor sale să se alinieze în coloane, organizează convoiul format din femei, copii, căruțe și animale de povară pe care îl ferește, în măsura în care acest lucru era posibil pe potecile înguste și prin pădurile dese, și pornește spre baza sa de operații, pe care noi o considerăm Aliso. Pămîntul muiat de ploaia torențială îngreuiază marșul și dezorganizează din nou convoiul. Cu pierderi grele, Varus reușește să ajungă pe un munte împădurit, unde găsește loc liber pentru înjghebarea unei tabere, pe care o fortifică în oarecare ordine și conform regulamentului; șase ani mai tîrziu, cînd trupele lui Germanicus au trecut prin aceste locuri, aici se mai vedeau „fortificațiile a trei legiuni”³⁰⁹. Acționînd energic, așa cum cerea situația în care se afla, Varus ordonă să fie arse toate căruțele și bagajele de care nu era absolută nevoie. În ziua următoare străbate un teren descoperit, dar suferă din nou pierderi atît de mari, încît trupele se dezorganizează și mai mult, iar seara nu mai poate fortifica tabăra după toate regulile; Germanicus găsește numai un val pe jumătate prăbușit și tranșee superficiale. A treia zi, marșul continuă din nou prin munții împăduriți, și aici Varus și majoritatea comandanților își pierd curajul. Varus se sinucide, legiunile

sint nimicite aproape pînă la ultimul om. Scapă numai cavaleria condusă de Vala Numonius, precum și cițiva pedestrași, care au fugit, pare-se, la Aliso. Aliso rezistă cel puțin un timp, deoarece germanii nu cunoșteau regulile asedierii; ulterior, garnizoana — sau numai o parte din ea — reușește să-și croiască drum. Speriat, Asprenas se mărginește, pare-se, la un scurt marș în întimpinarea garnizoanei. Bruc-terii, sigambrii, toate triburile mai mici se răscoală, puterea romană este azvirlită din nou dincolo de Rin.

Locurile în care a avut loc această campanie au stîrnit multe discuții. Cel mai probabil este că înainte de bătălie Varus a stat în depresiunea din regiunea orașului Rinteln, undeva între Hausberge și Hameln, că retragerea după pre-tinsa răscoală și în urma primului atac a fost efectuată în direcția defileului Dören, în apropiere de Detmold, un drum neted și lat prin Osning. Aceasta este în genere și părerea devenită tradițională, ea corespunde atît izvoarelor respec-tive, cît și necesităților strategice care decurgeau din situa-ția militară creată. Nu se știe cu certitudine dacă Varus a ajuns sau nu în defileul Dören, dar faptul că cavaleria și probabil și primele rînduri ale pedestrimii au reușit să se salveze pare să confirme acest lucru.

Vestea despre nimicirea celor trei legiuni și a răscoalei întregii Germanii de vest a fost pentru Roma ca o lovitură de trăsnet. Romanii îl și vedeau pe Arminius trecînd Rinul și ridicînd Galia, iar pe de altă parte pe Maroboduus trecînd Dunărea și atrăgînd de partea sa, într-o campanie peste Alpi, pe panoni, care cu greu fuseseră potoliți. Dar forțele Italiei erau secătuite, ea nu mai putea ridica nici un fel de armată. Dio relatează că în rîndurile cetățenilor romani existau foarte puțini tineri apți pentru serviciul militar, că cei mai vîrstnici refuzau să intre în armată, așa încît Augustus i-a pedepsit confiscîndu-le bunurile, iar pe unii chiar i-a executat; că, în cele din urmă, împăratul a adunat cu multă greutate cîteva detașamente menite să apere Roma, formate din libești și rezerviști, a dezarmat garda sa personală, alcătuită din ger-mani, și a izgonit din oraș pe toți germanii.

Arminius însă nu trece Rinul, iar Maroboduus nici nu se gîndește să atace, și astfel Roma poate să-și verse ne-stingherită furia asupra „germanilor trădători”. Velleius spune despre ei că sint niște „bestii șirete, create parcă anume pentru minciună”. Același lucru îl spune și Strabon. El nu cunoaște „credință germană” și „perfidie romană”,

ci exact contrarul. În timp ce despre celți spune că sînt „simpli și lipsiți de prefăcătorie”, atît de naivi încît „se avîntă în luptă în văzul tuturor, fără nici un fel de măsuri de precauție, ceea ce înlesnește victoria dușmanului lor”³¹⁰, despre germani spune :

„Întotdeauna a fost mai bine să nu te încrezi în ei, căci cei cărora li s-a arătat încredere au provocat mari pagube, ca de pildă cheruscii, care au încălcat tratatele și printr-un vicleșug au zdrobit trei legiuni împreună cu generalul lor, Varus”³¹¹.

Să nu mai vorbim de versurile lui Ovidiu care exprimă indignarea și setea de răzbunare. Ai impresia că citești scriitorii francezi din perioada celui mai înverșunat șovinism, indignați de perfidia lui York și de trădarea saxonilor la Leipzig³¹². Germanii au cunoscut destul de bine cinstea romanilor și respectarea tratatelor cînd Cezar a atacat pe usipi și pe tencteri în timpul tratativelor și al armistițiului și cînd Augustus a ordonat arestarea solilor sigambrilor, pînă la a căror venire refuzase orice tratative cu triburile germane. A înșela inamicul constituie o trăsătură specifică tuturor popoarelor de cuceritori și, după părerea lor, acest lucru este foarte firesc ; dar, de îndată ce inamicii lor își permit să procedeze la fel, atunci sînt calificați mișei și trădători. Dar mijloacele folosite pentru înrobire trebuie să fie permise și atunci cînd este vorba de înlăturarea robiei. Atîta timp cît vor exista, pe de o parte, popoare și clase care exploatează și înrobesc și, pe de altă parte, popoare exploatare și înrobite, va exista de ambele părți nevoia de a se recurge la vicleșug alături de forță, nevoie împotriva căreia orice predici despre morală sînt neputincioase.

Oricît de puerilă este înălțarea unui monument fantezist lui Arminius la Detmold, ea are totuși meritul de a-l fi determinat pe Ludovic-Napoleon să înalțe un colos fantezist tot atît de ridicul lui Vercingetorix pe colina de lingă Alise (Sainte-Reine). Cert este însă că bătălia cu Varus a constituit una din cotiturile hotărîtoare în istorie. Prin această bătălie a fost stabilită o dată pentru totdeauna independența Germaniei față de Roma. Se poate discuta la infinit dacă această independență a constituit un cîștig pentru germanii înșiși, cert este însă că, fără această independență, întreaga dezvoltare istorică ar fi avut o altă direcție. Și, dacă întreaga istorie ulterioară a germanilor reprezintă aproape fără excepție un lung șir de calamități naționale, de care în mare

parte vinovați au fost chiar ei, așa încît pînă și succesele cele mai strălucite s-au dovedit a fi întotdeauna în detrimentul poporului, trebuie să spunem, totuși, că atunci, la începutul istoriei lor, germanii au avut un noroc deosebit.

Cezar a folosit pentru supunerea Galiei ultimele forțe vitale ale republicii muribunde. Legiunile alcătuite încă în timpul lui Marius din mercenari, dar exclusiv din italici, în timpul lui Cezar au început literalmente să dispară, pe măsură ce dispăreau înșiși italicii sub jugul greu al latifundiilor, cu economia lor bazată pe munca sclavilor. Coeziunea celor 150 000 de oameni care alcătuiau cele 25 de legiuni ale infanteriei putea fi menținută numai recurgîndu-se la mijloace extreme. Durata de 20 de ani a serviciului militar nu era respectată, veteranii care satisfăcuseră serviciul militar erau siliți să rămînă sub arme pe timp nelimitat. Aceasta a constituit principala cauză a răscoalei legiunilor de la Rin după moartea lui Augustus, atît de sugestiv descrisă de Tacit și care prin ciudatul amestec de disciplină și nesupunere se aseamănă foarte mult cu răscoalele soldaților lui Filip al II-lea în Țările de Jos; în ambele cazuri, trupele față de care comandantul nu-și respectase cuvîntul dau dovadă de o puternică coeziune. Am văzut cum încercarea lui Augustus de a reintroduce vechile legi cu privire la serviciul militar, ieșite din uz, nu a dat rezultate, că el a trebuit să recurgă la veterani și chiar la liberti — pe aceștia din urmă îi mai primise în serviciul militar în timpul răscoalei panonilor. Sistemul de completare a trupelor cu fii de țărani liberi italici dispare o dată cu țăraniii liberi italici. Fiecare nou contingent adus pentru completarea legiunilor înrăutățea calitatea armatei. Și, intrucît trebuia ca legiunile, nucleul cu greu menținut al armatei, să fie pe cît posibil cruțate, pe primul plan au trecut într-o măsură tot mai mare trupele auxiliare; ele participă la lupte în care legiunile constituie numai rezerva, așa încît încă în timpul lui Claudius batavii puteau să spună: provinciile au fost cucerite cu singele provinciilor.

Cu o astfel de armată, căreia îi erau tot mai străine disciplina și fermitatea romană și, totodată, vechea tactică romană de luptă, cu o armată formată într-o măsură tot mai mare din locuitori ai provinciilor și, în cele din urmă, chiar din barbari care nu făceau parte din imperiu, nu se mai puteau duce acum mari războaie de agresiune, iar curînd nu s-au mai putut da nici măcar mari bătălii. Degenerarea armatei

a obligat statul să se limiteze la defensivă, care la început a mai avut un caracter activ, dar a căpătat treptat un caracter tot mai pasiv, pînă cînd, în cele din urmă, inițiativa în ceea ce privește ofensiva a trecut complet în mîna germanilor, care au năvălit la hotarul imperiului pe întreaga linie de la Marea Nordului pînă la Marea Neagră, peste Rin și Dunăre.

Între timp era necesar, chiar pentru asigurarea liniei Rinului, ca germanii să simtă din nou pe propriul lor teritoriu superioritatea armelor romane. În acest scop, Tiberius se grăbește să ajungă la Rin, restabilește prin exemplu personal și prin sancțiuni severe disciplina slăbită, limitează convoiul trupelor mobile la strictul necesar și efectuează două campanii în Germania de vest (în anii 10 și 11). Germanii evită o bătălie decisivă, romanii nu se încumetă să-și instaleze taberele de iarnă pe malul drept al Rinului. Nu se știe dacă pe timpul iernii au fost lăsate garnizoane permanente în Aliso și în castrul construit la vărsarea Emsului, pe teritoriul chaucilor, dar nu este exclus.

În august anul 14 moare Augustus. Legiunile de la Rin, cărora li se refuză atît demobilizarea după satisfacerea serviciului militar, cît și plata soldelor ce li se cuveneau, nu au vrut să-l recunoască pe Tiberius și au proclamat împărat pe Germanicus, fiul lui Drusus. Acesta a potolit singur revolta, a restabilit disciplina în rîndurile trupelor și a efectuat trei campanii în Germania, descrise de Tacit. Aici el a avut de luptat cu Arminius, care s-a dovedit a fi un general demn de adversarul său. Arminius a încercat să evite bătăliile decisive în cîmp descoperit, să împiedice pe cît posibil înaintarea romanilor și să-i atace numai în mlaștini sau trecători înguste, unde aceștia nu se puteau desfășura. Dar germanii nu i-au dat întotdeauna ascultare. Setea de luptă îi făcea adesea să angajeze bătălii în condiții nefavorabile, dorința lor de a strînge prăzi i-a salvat nu o dată pe romani, chiar și atunci cînd căzuseră în cursă. Prin urmare, Germanicus reputează două victorii infructuoase în valea Idisiavisus și la valul de pămînt de la granița cu angrivarii. La întoarcere iese cu greu din mlaștini pe poteci înguste, pe țărmul frizilor, pierde corăbii și oameni din cauza furtunilor și a mareelor și, în cele din urmă, după campania din anul 16, este rechemat de Tiberius. Cu aceasta se încheie campaniile romanilor în interiorul Germaniei.

Dar romanii știau foarte bine că, pentru a fi stăpîni pe un fluviu, trebuie să stăpînești ambele maluri. Departe de a se retrage în defensivă, dincolo de Rin, romanii și-au mutat apărarea pe malul drept al Rinului. Valurile romane construite în regiunea cursului inferior al râurilor Lippe, Ruhr și Wupper, care corespund, cel puțin în unele cazuri, districtelor de mai târziu, și drumurile strategice construite de la Rin pînă la hotarele comitatului Mark ne determină să presupunem că aici a existat un sistem de construcții de apărare care se întindea de la Ijssel pînă la Sieg pe o linie care corespunde actualei granițe dintre Franconia și Saxonia, cu oarecare deosebiri la granița Renaniei dinspre Westfalia. Acest sistem de fortificații, care, într-o oarecare măsură, și-a păstrat capacitatea de apărare pînă în secolul al VII-lea, a oprit pe saxoni, care ajunseseră la Rin, și astfel a stabilit actualul hotar dintre triburile saxone și cele france. Cele mai interesante descoperiri s-au făcut aici abia în ultimii ani (de J. Schneider), și poate de aceea se așteaptă încă alte descoperiri.

Mai departe, pe cursul superior al Rinului s-a construit treptat, mai ales în timpul lui Domițian și al lui Adrian, marele val roman de la graniță, care începe mai jos de Neuwied și continuă pe culmea Montabaur spre Ems, apoi traversează riul Lahn la Adolfseck, se îndreaptă spre vest în direcția versantului nordic al Munților Taunus, cuprinde — ca punctul cel mai de nord — Grüningen din valea Wetterau, de unde se îndreaptă spre sud-est și la sud de Hanau ajunge la Main. Apoi, valul trece pe malul stîng al fluviului Main pînă la Miltenberg, iar de aici în linie dreaptă, întrerupîndu-se într-un singur punct, pînă la riul Rems, situat în Württemberg, în apropierea castelului Hohenstaufen. Aici, valul construit mai târziu, probabil în timpul lui Adrian, se îndreaptă spre est, prin Dinkelsbühl, Gunzenhausen, Ellingen și Kipfenberg, și lingă Irnsing, ceva mai sus de Kelheim, ajunge la Dunăre. În spatele valului s-au făcut fortificații mai mici, iar la oarecare distanță de ele existau castre importante ca puncte de sprijin. Teritoriul de pe malul drept al Rinului astfel apărat, care din timpul alungării helvetilor de către suevi rămăsese nelocuit cel puțin la sud de Main, a fost colonizat, după cum spune Tacit, cu vagabonzi gali.

În felul acesta, la Rin, de-a lungul valului de la graniță și la Dunăre au apărut treptat condiții de viață mai liniștite

și mai stabile. Războaiele și incursiunile au continuat, dar granițele părților beligerante au rămas neschimbate timp de câteva secole.

*Progresele făcute
pînă la migrațiunea popoarelor*

Cu Tacit și Ptolemeu sînt epuizate izvoarele scrise cu privire la evenimentele și condițiile din interiorul Germaniei. Dar în fața noastră se deschide o altă serie de izvoare, mult mai concludente: vestigiile antichității, în măsura în care ele ne pot duce pînă în epoca respectivă.

Am văzut că în timpul lui Plinius și Tacit comerțul romanilor cu regiunile din interiorul Germaniei era aproape inexistent. Dar și Plinius vorbește despre un vechi drum comercial folosit uneori și în vremea sa, drumul de la Carnuntum (la vărsarea Moravei în Dunăre), de-a lungul Moravei și Oderului, spre Coasta de chihlimbar. Acest drum, precum și un al doilea prin Boemia, de-a lungul Elbei, fuseseră folosite, probabil, încă din timpuri străvechi de către etrusci, a căror prezență în văile din nordul Alpilor este dovedită de nenumărate descoperiri, și îndeosebi de cele făcute la Hallstatt³¹³. Năvălirea galilor în nordul Italiei a pus capăt, se pare, acestui comerț (aprox. —400) (Boyd Dawkins)³¹⁴. Dacă această părere este justă, înseamnă că etruscii, importînd mai ales obiecte de bronz, întrețineau relații comerciale cu popoare care au locuit pe teritoriul dintre Vistula și Elba înaintea germanilor, adică, probabil, cu celții; în acest caz, venirea germanilor pe aceste locuri putea să exercite aceeași influență asupra întreruperii relațiilor comerciale ca și revenirea celților în Italia. Numai după aceea a apărut, se pare, drumul comercial care trecea mai la est de orașele grecești de pe țărmul Mării Negre, de-a lungul Nistrului și Niprului, spre gurile Vistulei. Acest fapt este dovedit de monedele vechi grecești descoperite lângă Bromberg, pe insula Ösel și în alte părți, printre care sînt piese din secolul al IV-lea, poate chiar din secolul al V-lea înaintea erei noastre, bătute în Grecia, Italia, Sicilia, Cirenaica etc.

Drumurile comerciale de-a lungul Oderului și Elbei care fuseseră abandonate au fost reluate în mod natural de îndată ce popoarele migratoare s-au așezat pe pămînturile ocupate. În timpul lui Ptolemeu se pare că au început să fie folosite

nu numai aceste căi comerciale din Germania, ci și altele, iar acolo unde nu mai există mărturiile lui Ptolemeu, oferă date descoperirile făcute.

C. F. Wiberg *, grupînd cu atenție materialul descoperit, a lămurit multe în această privință și a dovedit că în secolul al II-lea al erei noastre au fost reluate drumurile comerciale prin Silezia de-a lungul Oderului și prin Boemia de-a lungul Elbei. Încă Tacit menționează în Boemia pe

„cei care se indeletnicesc cu cumpărarea de prăzi și negustorii” (līxae ac negotiatores) „din provinciile noastre, pe care cupiditatea și lipsa oricărui sentiment patriotic i-a dus pe pămînt dușman și în tabăra militară a lui Maroboduus” ³¹⁶.

Și hermundurii, care de multă vreme erau în relații de prietenie cu romanii și, potrivit lui Tacit, făceau negoț neștingheriți în agri decumates și Raetia pînă la Augsburg, au dus, desigur, mărfurile și monedele romane de pe cursul superior al Mainului pînă la Saale și Werra. Chiar și mai departe, dincolo de valul roman de la graniță, pe malul râului Lahn, există urme ale unui drum comercial în interiorul Germaniei.

Se pare că cel mai important a fost drumul prin Moravia și Silezia. Cumpăna apelor dintre Moravia, respectiv Bečva și Oder, singura care trebuia traversată, trece printr-un ținut deluros deschis, situat la mai puțin de 325 m deasupra nivelului mării; și acum trece pe aici o cale ferată. Începînd din Silezia Inferioară, se deschide cîmpia joasă a Germaniei de nord, care permite ramificarea drumurilor în toate direcțiile — spre Vistula și spre Elba. În secolele al II-lea și al III-lea în Silezia și Brandenburg au locuit, probabil, negustori romani. Aici s-au găsit nu numai urne de sticlă, lacrimatoare (Tränenfläschchen) și urne funerare cu inscripții romane (săpăturile făcute la Massel lângă Trebnitz, în Silezia și în alte locuri), ci chiar și cripte romane cu nișe pentru urne (columbarii) (la Nacheln, lângă Glogau). Lîngă Warin, în Mecklenburg s-au găsit, de asemenea, morminte indiscutabil romane. Descoperirea de monede, obiecte de metal romane, opaițe de argilă etc. constituie o dovadă că schim-

* „Bidrag till kannedomen om Grekers och Romares förbindelse med Norden”. Deutsch von J. Mestorf: „Der Einfluss der klassischen Völker etc.”, Hamburg, 1867 ³¹⁵.

burile comerciale se făceau pe acest drum *. În general, întreaga Germanie de est este literalmente semănată cu monede și obiecte romane, deși trupele romane nu au ajuns niciodată pe aici; aceste obiecte poartă adesea aceleași amprente care se întilnesc și pe obiectele descoperite în provinciile Imperiului roman **.

Ulterior, în primele secole după domnia lui Augustus, corăbiile comerciale romane au ajuns și în Marea Nordului. Dovadă monedele romane de argint găsite la Neuhaus pe riul Oste (la gura Elbei), în număr de 344, datînd din timpul lui Nero și pînă la Marcus Aurelius, și epava unei corăbii care a eșuat, probabil, acolo. Comerțul maritim, de care ne vom ocupa mai îndeaproape, se făcea și de-a lungul țărmului sudic al Mării Baltice, ajungînd pînă în Insulele daneze, Suedia și insula Gotland. Distanțele dintre diferitele puncte de pe țărm indicate de Ptolemeu și Marcianus (aproximativ anul 400) se puteau baza numai pe informațiile date de neguțătorii care ajunseseră prin aceste locuri. Ei navigau de pe coasta Mecklenburgului pînă la Danzig și de acolo pînă în Scandinavia. În sfîrșit, un indiciu în acest sens îl constituie și numeroasele vestigii ale civilizației romane descoperite în Holstein, Schleswig, Mecklenburg, Pomerania de vest, Insulele daneze și sudul Suediei, la mică distanță unele de altele și în apropierea țărmului mării.

Este greu de stabilit în ce măsură acest comerț roman includea și aducerea de arme în Germania. Armele romane găsite în număr mare în Germania pot să fie prăzi de război, căci autoritățile romane de la graniță făceau tot ce le sta în putință pentru a împiedica aducerea de arme în aceste locuri. Este însă probabil că la triburile mai îndepărtate, de pildă cele din Peninsula Cimbrilor, ajungeau arme romane transportate pe mare.

Celelalte mărfuri romane care ajungeau pe diferite drumuri în Germania erau obiecte de uz casnic, podoabe, obiecte de toaletă etc. Printre obiectele de uz casnic sînt străchini, măsuri de greutate, cupe, vase, vase de bucătărie, site, linguri, foarfece, căușe etc. confecționate din bronz, cîteva vase

* Opațiile de argilă găsite în Silezia aveau aceeași amprentă ca cele găsite în Dalmația, Viena ș.a.m.d. — *Nota red.*

** Astfel, inscripția: „Ti, Robilius Sitalcis“ se găsește pe două vase de bronz, dintre care una a fost găsită în Mecklenburg, iar alta în Boemia, ceea ce dovedește că drumul comercial trecea de-a lungul Elbei. — *Nota red.*

din aur sau argint, lămpi de argilă, care erau foarte răspândite; podoabe din bronz, argint sau aur: coliere, diademe, brățări, inele, agrafe asemănătoare cu broșele din zilele noastre; printre obiectele de toaletă găsim piepteni, penete, curățitori de urechi etc., fără a mai vorbi de obiecte a căror destinație este discutabilă. Worsaae apreciază ca majoritatea acestor obiecte au apărut sub influența gustului predominant la Roma în secolul I³¹⁷.

Există o mare deosebire între germanii din timpul lui Cezar și chiar și din timpul lui Tacit și poporul care folosea asemenea obiecte, admitând chiar că ele erau numai la îndemâna aristocrației și a celor bogați. „Mîncarea simplă” cu care germanii, potrivit lui Tacit, „își potoleau foamea, fără multă gătire (sine apparatus) și fără dresuri”³¹⁸, a cedat locul unei bucătării destul de complicate și, în afară de obiecte de bucătărie, s-au preluat de la romani și condimentele corespunzătoare. În locul disprețului față de obiectele de aur și argint a apărut dorința de a le folosi ca podoabe; banii romani, înainte disprețuiți, încep să fie folosiți pe tot teritoriul german. Și, în sfîrșit, chiar și obiectele de toaletă — oare existența lor nu denotă începutul unei transformări totale a obiceiurilor unui popor care, ce-i drept, după cîte știm, a inventat săpunul, dar s-a priceput să-l întrebuințeze numai pentru a-și colora părul în galben.

Ceea ce ofereau germanii neguțătorilor romani în schimbul banilor și al mărfurilor putem afla, în primul rînd, din scrierile istoricilor antici, dar, așa cum am mai spus, în această privință ei nu dau date exacte. Plinius relatează că din Germania se aduceau în Imperiul roman: legume, pene de gîscă, țesături de lînă și săpun. Dar, pe baza acestui comerț incipient la graniță, nu se pot aprecia proporțiile comerțului practicat ulterior. Principalul obiect de schimb despre care știm era chihlimbarul, dar aceasta nu este suficient pentru a explica un comerț care începea să se răspîndească în toată țara. Vitele, care constituiau principala bogăție a germanilor, au fost, probabil, și cel mai important obiect de export: chiar și numai legiunile de la graniță asigurau aici o cerere permanentă de carne. Așa cum în timpul lui Jornandes pieile de animale și blănurile erau trimise din Scandinavia spre gurile Vistulei și de aici în Imperiul roman, tot așa, în timpuri străvechi erau trimise din pădurile din estul Germaniei într-acolo. Wiberg consideră că animalele sălbatice pentru circ erau aduse de navigatorii romani din nord. Dar, în afară

de urși, lupi și poate zimbri, de acolo nu se putea aduce nimic, iar leii, leopardii și chiar urșii se aduceau mai curînd și mai ușor din Africa și Asia. — Sclavi? se întrebă în cele din urmă Wiberg, aproape rușinat, și aici o nimerește. De fapt, în afară de vite, sclavii constituiau singura marfă pe care germanii o puteau exporta în cantitate suficientă pentru ca balanța lor comercială cu Roma să fie echilibrată. Numai în orașele și pe latifundiile din Italia era folosită munca unui număr enorm de sclavi, a căror progenitură însă nu era suficientă. Marea proprietate funciară romană se baza exclusiv pe un colosal trafic de prizonieri de război vînduți ca sclavi, care erau aduși în Italia în timpul neîntreruptelor războaie de cotropire purtate de republica în declin și chiar în timpul lui Augustus. Acum situația se schimbase. Imperiul trecuse la defensivă în limita granițelor statornicite. Dușmanii învinși, din rîndurile cărora se recruta masa sclavilor, cădeau din ce în ce mai rar în mîinile armatelor romane. Sclavii trebuiau cumpărați de la barbari. Și oare germanii nu puteau să fie vînzători de o asemenea marfă pe piață? Aceiași germani care, după cum spune Tacit, vindeau sclavi („Germania”, cap. 24), se războiau continuu între ei și care, ca frizii de pildă, neavînd bani, plăteau tributul datorat romanilor dîndu-și în sclavie femeile și copiii, care încă în secolul al III-lea, dacă nu chiar mai devreme, au navigat în Marea Baltică, iar expedițiile lor în Marea Nordului, începînd cu incursiunile saxonilor în secolul al III-lea și terminînd cu cele ale normanzilor în secolul al X-lea, au avut drept scop imediat pe lîngă piraterie vînașoarea de sclavi în scopuri exclusiv comerciale? — Aceiași germani care citeva secole mai tîrziu, în timpul migrațiunii popoarelor și în timpul războaielor lor cu slavii, au fost primii hoți și negustori de sclavi ai vremii lor? Sau trebuie să admitem că germanii din secolul al II-lea și al III-lea se deosebesc radical de toți ceilalți vecini ai romanilor și de propriii lor urmași din secolele al III-lea, al IV-lea și al V-lea, sau să recunoaștem că și ei au participat activ la comerțul de sclavi cu Italia, considerat pe atunci o îndeletnicire cinstită și chiar onorabilă. În felul acesta dispăre misterul în care este învăluit exportul german din acea vreme.

Aici trebuie să revenim la comerțul în Marea Baltică. În timp ce pe coasta Kattegatului nu există nici o urmă de existență romană, pe țărmul sudic al Mării Baltice pînă în Livonia, în Schleswig-Holstein, pe țărmul sudic și în inte-

riorul Insulelor daneze, pe țărmul sudic și sud-estic al Suediei, în insulele Öland și Gotland s-au găsit foarte multe asemenea urme. Majoritatea obiectelor găsite datează din așa-zisa perioadă a denarului, despre care vom mai vorbi și care se prelungește pînă în primii ani ai domniei lui Septimius Severus, adică aproximativ pînă în anul 200. Chiar Tacit spune despre suioni că sînt puternici datorită flotei lor cu vîsle și că la ei bogăția este la loc de cinste; așadar, ei se ocupau realmente cu comerțul maritim. După ce s-a dezvoltat navigația în Marea Baltică, în strîmtorile Öressund și Oelandssund, precum și de-a lungul coastei Balticii, s-au hotărît să iasă în marea deschisă pentru a-și extinde influența asupra insulelor Bornholm și Gotland; ei trebuie să fi fost navigatori iscusiți de vreme ce făceau un comerț intens, al cărui centru era insula Gotland, situată la mare distanță de continent. Într-adevăr, pînă în 1873 * s-au descoperit aici peste 3 200 de denari de argint romani, în Öland cam 100, pe coasta scandinavă vreo 50, în Bornholm 200, în Danemarca și Schleswig 600 (dintre care 428 într-un singur tezaur lângă Slagelse, în Seelanda). Cercetarea acestui tezaur dovedește că pînă în anul 161, cînd s-a urcat pe tron Marcus Aurelius, în Gotland existau puțini denari romani, dar de atunci și pînă la sfîrșitul secolului numărul denarilor a crescut considerabil. Așadar, în a doua jumătate a secolului, navigația în Marea Baltică trebuie să fi ajuns la o mare dezvoltare; că ea era practică mai de mult o dovedesc scrierile lui Ptolemeu, potrivit cărora de la vărsarea Vistulei pînă în Scandinavia era o distanță de 1 200 pînă la 1 600 de stadii (30—40 de mile geografice) **. Ambele distanțe sînt aproximativ exacte pentru extremitatea de est a districtului Blekinge din Scandinavia și pentru extremitatea de sud a insulelor Öland sau Gotland, dacă se măsoară de la Rixhöft, de la Neufahrwasser sau de la Pillau. Aprecierea acestor distanțe, ca și a altor distanțe de-a lungul coastei germane pînă la gurile Vistulei se poate face numai pe baza indicațiilor navigatorilor.

Faptul că navigația în Marea Baltică nu a fost o în-deletnicire a romanilor este dovedit, în primul rînd, de toate reprezentările lor confuze despre Scandinavia și, în al doilea rînd, de lipsa monedelor romane pe țărmurile Kattegatului și ale Norvegiei. Capul cimbric (Skågen), la care au ajuns

* Hans Hildebrand. „Das heidnische Zeitalter in Schweden”. Deutsch von Mestorf, Hamburg, 1873.

** Aproximativ 220—290 km. — Nota trad.

romanii în timpul lui Augustus și de pe care ei vedeau marea nesfârșită, a fost și a rămas, pare-se, punctul extrem al legăturilor lor maritime directe. Așadar, germanii au fost aceia care au navigat în Marea Baltică, au făcut comerț și au adus în Scandinavia bani și produse romane. Și nici nu poate fi altfel. Începînd din a doua jumătate a secolului al III-lea, încep brusc incursiunile saxonilor pe țărmurile Galiei și ale Britaniei, efectuate cu o îndrăzneală și siguranță ce nu puteau fi dobîndite deodată, ci presupuneau o cunoaștere îndelungată și temeinică a navigației în marea deschisă. Și această cunoaștere saxonii, sub numele cărora trebuie să înțelegem toate triburile din Peninsula Cimbrilor, adică frizii, anglia și iuții, au dobîndit-o numai în Marea Baltică. Această întinsă mare interioară fără maree, unde furtunile de sud-vest care bintuie în Atlantic ajung abia după ce s-au domolit în Marea Nordului, acest mare bazin lunguiet cu nenumărate insule, cu golfuri și strîntori, unde la traversarea de pe un țărm pe altul pămîntul dispăre numai pentru scurt timp, era parcă anume creată pentru deprinderea noului meșteșug, navigația. Chiar numeroasele desene de pe stîncile din Suedia atribuite epocii de bronz, care reprezintă corăbii și visle, dovedesc că pe aceste meleaguri navigația este foarte veche. Săpăturile făcute în mlaștina Nydam din Schleswig au dat la iveală o corabie din lemn de stejar lungă de 70 de picioare și lată de 8—9 picioare, bună pentru navigația în mare deschisă, construită la începutul secolului al III-lea. Aici se elaborau în tăcere acea tehnică a construcției de corăbii și acea experiență a navigației care ulterior au făcut posibile expedițiile de cucerire efectuate de saxoni și normanzi în marea deschisă și datorită cărora germanicii sînt pînă în ziua de azi în fruntea tuturor popoarelor de navigatori din lume.

Monedele romane care au pătruns în Germania pînă la sfîrșitul secolului al II-lea erau mai ales denari de argint (1 denar = 1,06 mărci). Germanii preferau, după cum spune Tacit, monedele vechi, de mult cunoscute, cu margine zimțată și avînd imprimată pe zeița victoriei într-o bigă. Într-adevăr, printre monedele vechi s-au găsit și multe din aceste monede numite serrati și bigati. Aceste monede vechi aveau numai 5—10% adaos de cupru. Traian a ordonat să se adauge la argint 20% cupru; se pare că germanii nu au observat acest lucru. Dar cînd, începînd din anul 198, Septimius Severus a sporit adaosul pînă la 50—60%, aceasta a provocat nemulțumirea germanilor; denarii devalorizați de mai tîrziu se găsesc

numai în mod excepțional în tezaurele date la iveală de săpăturile arheologice; importul de bani romani a încetat. El a fost reluat abia după ce în 312 Constantin a instituit ca unitate monetară solidus de aur (72 solidi calculați la un pfund roman de aur curat echivalează cu 327 grame, adică 1 solidus = 4,55 grame aur curat = 12,70 mărci), și din acest moment monedele de aur, solidi, sînt aduse în Germania, în mai mare măsură în Oland și îndeosebi în Gotland. Această a doua perioadă a importului de bani romani, perioada solidus-ului, continuă în ceea ce privește monedele din Imperiul roman de apus pînă la căderea lui, iar în ceea ce privește monedele bizantine pînă la Anastasie (mort în 518). Cele mai multe monede s-au găsit în Suedia, în Insulele daneze, cîteva pe coasta germană a Mării Baltice; în interiorul Germaniei sînt foarte rare.

Numai falsificarea monedei de către Septimius Severus și urmașii lui nu poate constitui totuși o explicație pentru întreruperea bruscă a relațiilor comerciale dintre germani și romani. Au fost, pare-se, și alte cauze, și unele dintre ele au fost, fără îndoială, relațiile politice. În primii ani ai secolului al III-lea a început ofensiva germanilor împotriva romanilor, și în preajma anului 250 această ofensivă s-a dezlănțuit pe toată linia, de la gurile Dunării pînă în delta Rinului. Între părțile beligerante, firește, nu mai putea să existe un comerț regulat. Dar și aceste îndirjite războaie de agresiune izbucnite subit au nevoie de o explicație. În condițiile vieții interne a Romei, această explicație nu poate fi găsită; imperiul continua să reziste pretutindeni cu succes și în intervalul dintre unele perioade de anarhie extremă, mai are — este cazul perioadei de care ne ocupăm — împărați puternici. Așadar, agresiunea germanilor trebuie să fi fost determinată de schimbările produse chiar la ei. Și de data aceasta tot descoperirile arheologice sînt cele care dau explicația.

La începutul deceniului al 7-lea al secolului nostru, în două turbării din Schleswig s-a găsit un tezaur care prezintă o importanță extraordinară; el a fost cercetat minuțios de Engelhardt la Copenhaga și după diferite peregrinări a fost expus la Muzeul din Kiel. Caracteristica acestui tezaur o constituie faptul că pe baza monedelor se poate stabili din ce perioadă datează. Tezaurul găsit în mlaștina Taschberg (în daneză Thorsbjerg) de lângă Süderbrarup conține 37 de monede datînd din perioada cuprinsă între domnia lui Nero

și cea a lui Septimius Severus ; tezaurul din mlaștina Nydam — un fost golf care în prezent, datorită depunerilor de nămol, este turbărie — conține 34 de monede datînd din perioada cuprinsă între domnia lui Tiberius și cea a lui Macrinus (anul 218). Așadar, tezaurul datează în mod cert din perioada 220—250. Aici s-au găsit nu numai obiecte de proveniență romană, ci și numeroase alte obiecte executate în Germania, care s-au păstrat aproape intacte în apa feruginoasă a turbăriei și pe baza lor se poate stabili cu o exactitate uimitoare starea producției de metale, a țesătoriei, a construcției de corăbii din nordul Germaniei, iar semnele runice sînt un indiciu de folosire a scrisului în prima jumătate a secolului al III-lea.

Și mai surprinzător este aici stadiul de dezvoltare a industriei. Țesăturile fine, sandalele elegante și harnașamentele lucrate îngrijit dovedesc o treaptă de civilizație mult mai înaltă decît aceea pe care se aflau germanii din timpul lui Tacit ; însă ceea ce uimește mai mult este prelucrarea autohtonă a metalelor.

Că germanii au adus din patria lor asiatică cunoașterea întrebunțării metalelor o dovedește lingvistica comparată. Ei cunoșteau, poate, și extracția, și prelucrarea metalului, dar este puțin probabil că la data cînd au avut ciocniri cu romanii mai posedau aceste cunoștințe. Cel puțin scriitorii din secolul I nu menționează extragerea și prelucrarea fierului sau a bronzului în ținutul cuprins între Rin și Elba ; din scrierile lor reiese mai curînd contrarul. Într-adevăr, Tacit spune despre gotini (Silezia Superioară ?) că extrăgeau fier, iar Ptolemeu atribuie vecinilor lor, quazii, prelucrarea fierului ; și într-un caz și în altul baterea fierului putea fi luată de la locuitorii de pe malurile Dunării. Nici unul din obiectele de metal datînd din secolul I, după cum s-a dedus din monedele găsite o dată cu ele, nu sînt de origine locală, ci romană ; ce rost avea să se aducă în Germania o asemenea cantitate de obiecte de metal romane, din moment ce acolo exista o prelucrare autohtonă a metalelor ? Ce-i drept, în Germania se întîlnesc vechi forme pentru turnarea metalelor, piese de bronz neterminate și resturi de piese turnate, dar fără monede care să le confirme vechimea ; după toate probabilitățile, ele datează din perioada pregermană, sînt rămășițele unor obiecte de bronz confecționate de fierarii nomazi etrusci. De altfel este lipsit de sens să se pună problema dacă germanii veniți pe aceste locuri au uitat *complet* pro-

cedeele de prelucrare; toate faptele dovedesc că în secolul I ei nu s-au îndeletnicit de loc, sau aproape de loc, cu prelucrarea metalelor.

Dar iată că obiectele găsite în mlaștina Taschberg denotă un înalt nivel de dezvoltare a prelucrării autohtone a metalelor. Catarame, plăci de metal pentru podoabe ornamentate cu capete de animale și de oameni, un coif de argint care acoperea complet, avind orificii numai în dreptul ochilor, nasului și gurii; zale împletite din sîrmă, care presupuneau o muncă extrem de obositoare, deoarece sîrma trebuia bătută în prealabil cu ciocanul (trefilarea a fost descoperită abia în 1306), o diademă de aur, fără a mai vorbi și de alte obiecte, a căror proveniență locală poate fi pusă la îndoială. Se constată o asemănare între aceste obiecte și cele găsite în mlaștina Nydam, cu cele găsite în insula Fionia și, în sfîrșit, cu obiectele descoperite în Boemia la Hořovice, tot la începutul deceniului al 7-lea: s-au găsit minunate platouri din bronz ornamentate cu capete de oameni, agrafe etc. absolut asemănătoare cu cele de la Taschberg, prin urmare datînd, probabil, din aceeași epocă.

Începînd din secolul al III-lea, prelucrarea metalelor s-a perfecționat continuu, răspîndindu-se, pare-se, pe tot teritoriul germanilor; în perioada migrațiunii popoarelor, aproximativ spre sfîrșitul secolului al V-lea, ea ajunsese la un nivel relativ înalt. Se prelucrau, de regulă, nu numai fierul și bronzul, dar și aurul și argintul; după modelul monedelor romane s-au bătut bracteate* de aur, s-au aurit metale nobile; apar incrustația, emailarea, începe să se lucreze în filigran; adesea, pe un obiect lucrat în general grosolan există ornamentații executate cu mult gust și la un înalt nivel artistic, care imită numai în parte pe cele romane; acest lucru este valabil îndeosebi pentru catarame, agrafe sau broșe, obiecte cu anumite forme caracteristice comune. La British Museum se păstrează agrafe din Kerki, de la Marea de Azov, alături de agrafe aproape identice cu cele găsite în Anglia; s-ar putea ca ele să fie de aceeași fabricație. Stilul acestor obiecte este în general același — adesea cu accentuate particularități locale — din Suedia pînă la cursul inferior al Dunării și de la Marea Neagră pînă în Franța și Anglia. Pe continent, această primă perioadă a industriei de metalurgie a germanilor se încheie o dată cu migrațiunea

* — monede cu efigie pe o singură parte. — *Nota trad.*

popoarelor și cu adoptarea generală a creștinismului; în Anglia și Scandinavia, ea a durat mai mult.

Răspîndirea acestei industrii la germani în secolele al VI-lea și al VII-lea și măsura în care ea se separase, devenind o ramură deosebită a industriei, sînt dovedite de așa-zisele leges barbarorum. Fierarii, îndeosebi armurierii, aurarii și argintarii sînt menționați adesea în „lex alamannorum”, unii dintre ei dînd chiar probe în public (publice probati). „Lex bavarorum” pedepsea foarte aspru jefuirea bisericilor, a reședințelor ducale, a fierăriilor sau morilor, „deoarece acestea sînt edificii publice și stau în permanență deschise”. Pentruuciderea unui meșter aurar amenda era, potrivit „lex frizonum”, cu $\frac{1}{4}$ mai mare decît pentruuciderea altor meșteri din aceeași stare socială; „lex salica” evaluează un sclav oarecare la 12 solidi, iar un sclav fierar (faber) la 35 solidi.

Despre *construcțiile navale* am mai vorbit. Corăbiile din Nydam sînt corăbii cu visle, cele mai mari fiind construite din lemn de stejar, pentru 14 perechi de vîslași, iar cele mai mici construite din lemn de pin. Visla, cîrma, ispoalele erau în interiorul vasului. Numai după ce germanii au început să navigheze și în Marea Nordului, se pare că au luat de la romani și celți folosirea pînzelor.

Olăritul le era cunoscut încă de pe timpul lui Tacit, firește, numai olăritul manual. La graniță, îndeosebi în interiorul valului de pămînt de la granița din Suabia și Bavaria, romanii aveau mari ateliere de olărie, în care, așa cum dovedesc numele incrustate pe obiecte, lucrau și germani. Prin intermediul acestora au pătruns, probabil, în Germania roata olarului și smaltul, precum și o tehnică mult mai perfecționată. Germanii care au năvălit pe pămînturile de dincolo de Dunăre au cunoscut chiar și fabricarea sticlei; în Bavaria și în Suabia s-au găsit vase de sticlă, mărgelile din sticlă colorată și instalații de sticlă pe obiecte de metal, toate de proveniență germană.

În sfîrșit, vedem că pretutindeni este răspîndită și folosită scrierea runică. Printre obiectele dezgropate la Taschberg s-au găsit o teacă pentru sabie și o agrafă pentru scut cu inscripții runice. Aceleași semne runice le găsim și pe un inel de aur descoperit în Valahia, pe agrafe din Bavaria și din Burgundia, în sfîrșit, pe cele mai vechi pietre runice din Scandinavia. Acesta este alfabetul runic mai complet, din care ulterior s-au format semnele runice anglo-saxone. El are șapte semne în plus față de rindurile runice din nord, răs-

pîndite mai tirziu în Scandinavia, și indică o formă de limbă mai veche decît cea în care s-a păstrat pînă la noi vechea limbă nordică. De altfel era un sistem de scriere extrem de greoi, cu litere romane și grecești modificate în așa fel, încît să poată fi mai ușor săpate în piatră sau metal și mai ales în trunchiuri de copaci. Forma rotundă a literelor a cedat locul formei ascuțite; pe fibrele lemnoase se puteau face numai linii verticale sau oblice, orizontale însă nu; tocmai de aceea aceste litere prezentau extrem de multe inconveniente pentru scrierea pe pergament sau hîrtie. Și, după cît ne putem da seama, ele serveau de fapt numai în scopuri rituale și de vrăjitorie, pentru inscripții și, probabil, pentru unele scurte comunicări; de îndată ce a apărut necesitatea unei adevărate scrieri, așa cum a fost cazul la goți și mai tirziu la anglo-saxoni, s-a renunțat la ele și s-a adaptat din nou alfabetul grec sau roman, păstrîndu-se numai unele semne runice.

În sfîrșit, în timpul perioadei de care ne ocupăm, germanii au făcut progrese importante în agricultură și în creșterea vitelor. Ele au fost determinate de trecerea germanilor la viața sedentară; altfel ar fi fost imposibilă enorma creștere a populației lor în epoca migrațiunii popoarelor. Porțiuni de păduri seculare au trebuit să fie defrișate, probabil majoritatea aparțin așa-ziselor „ogoare înalte” — adică porțiunile de pădure care prezintă urme de agricultură străveche — dacă se găsesc tocmai pe teritoriul german de atunci. În această privință, dovezi speciale nu există, dar dacă chiar Probus, aproximativ la sfîrșitul secolului al III-lea, prefera pentru cavaleria sa caii germani, și dacă cornutele mari, albe, care au înlocuit în regiunile saxone ale Britaniei vitele mici, negre ale celților, au fost aduse acolo de anglo-saxoni, așa se presupune în prezent, aceasta dovedește o întreață revoluție în creșterea vitelor și, în același timp, în agricultura germanilor.

Cercetările noastre ne duc la concluzia că din timpul lui Cezar și pînă la Tacit germanii au făcut un important pas înainte pe drumul civilizației, dar de la Tacit și pînă la începutul migrațiunii popoarelor, aproximativ pînă în anul 400, ei au făcut progrese și mai mari. Comerțul a pătruns la ei și le-a adus produse ale industriei romane și, o dată cu acestea, cel puțin parțial, și necesități romane; el

a determinat apariția unei industrii proprii, care, ce-i drept, a avut la bază formele romane, dar care s-a dezvoltat absolut independent. Obiectele găsite în mlaștinile din Schleswig reprezintă prima etapă de dezvoltare a acestei industrii, care poate fi stabilită în timp; obiectele găsite datînd din epoca migrațiunii popoarelor reprezintă o a doua etapă care denotă o treaptă mai înaltă de dezvoltare. Este caracteristic mai ales faptul că triburile de apus au rămas în urma triburilor din regiunile situate în interiorul Germaniei și mai ales în urma triburilor de pe coasta Mării Baltice. Francii și alamanii, iar mai tîrziu saxonii produc obiecte de metal de calitate mai proastă decît anglo-saxonii, scandinavii și triburile venite din regiunile situate în interior — goții de la Marea Neagră și de pe cursul inferior al Dunării, burgunzii din Franța. Aici nu trebuie să se scape din vedere influența vechilor drumuri comerciale de pe cursul mijlociu al Dunării de-a lungul Elbei și Oderului. În același timp, locuitorii de pe coastă au devenit constructori de nave iscușiți și navigatori îndrăzneți; pretutindeni, populația creștea în ritm rapid; teritoriul ciuitit de către romani nu mai era suficient. În primul rînd, în Extremul Orient începe o nouă migrațiune a triburilor, pînă cînd, în cele din urmă, masele de oameni ridicate din toate colțurile se năpustesc într-un torent nestăvilit pe uscat, cît și pe apă spre pămînturi noi.

Notă : Triburile germanice

În interiorul Germaniei Mari, armatele romane au venit numai în campanii, pentru scurt timp, și numai pînă la Elba; pînă în timpul lui Tacit, negustorii și alți călători ajungeau numai foarte rar în aceste locuri, fără a pătrunde chiar în interiorul țării. Nu trebuie să ne mire că datele despre această țară și despre locuitorii săi sînt sărace și contradictorii; este chiar uimitor faptul că în genere există atît de multe date certe.

Dintre izvoarele existente, lucrările celor doi geografi greci pot fi folosite fără rezerve numai atunci cînd datele lor găsesc o confirmare certă. Ambii erau savanți de cabinet, colecționari și, pe măsura mijloacelor lor, au fost, în felul lor, și cercetători critici ai unui material, care în cea mai mare parte n-a ajuns pînă la noi. Ei nu au cunoscut în mod direct această țară. Astfel, potrivit lui Strabon, riul Lippe, bine-

cunoscut romanilor, nu se varsă în Rin, ci, paralel cu Ems și Weser, în Marea Nordului; el este destul de cinstit pentru a recunoaște că ținutul de dincolo de Elba îi este cu desăvîrșire necunoscut. Dacă el se eliberează de contradicțiile izvoarelor de care dispune și de propriile lui îndoieli cu ajutorul unui raționalism naiv, care adesea amintește începutul secolului nostru, savantul geograf Ptolemeu încearcă să încadreze triburile germanice menționate în lucrările sale în pătrate stabilite matematic pe rigidele coordonate ale hărții sale. Deși opera lui Ptolemeu este în ansamblu monumentală pentru vremea sa, totuși geografia Germaniei întocmită de el este greșită³¹⁹. În primul rînd, datele pe care le-a folosit sînt în majoritatea cazurilor nesigure și pline de contradicții, adesea chiar false. În al doilea rînd, harta sa este greșit desenată; cursul apelor și lanțurile muntoase sînt însemnate în majoritatea cazurilor absolut greșit. Ca și cum, prin 1820, un geograf berlinez care nu a călătorit niciodată s-ar fi apucat să completeze harta Africii, punînd de acord datele tuturor izvoarelor începînd cu Leo Africanus și indicînd fiecărui fluviu și fiecărui masiv o direcție anumită, iar fiecărui trib un loc precis. Aceste încercări de a realiza imposibilul fac ca greșelile din izvoarele folosite să devină mai grave. Astfel, la Ptolemeu, multe triburi figurează de două ori: laccobarzii pe cursul inferior al Elbei, iar langobarzii de la cursul mijlociu al Rinului pînă la cursul mijlociu al Elbei; el cunoștea două Boemii, una locuită de marcomani, iar alta locuită de bainochaimi etc. Tacit spune clar că în Germania nu există orașe, Ptolemeu însă, numai după mai puțin de 50 ani, indică numele a 96 de orașe. Multe din aceste nume poate că sînt reale și corespund unor mari așezări; se pare că Ptolemeu a strîns multe informații de la negustorii care în această vreme vizitau în număr mai mare Germania de răsărit și cunoșteau numele așezărilor pe care le vizitau. Proveniența altor denumiri ne este indicată de cazul presupusului oraș Siatutanda, pe care geograful nostru l-a luat din cuvintele lui Tacit: „ad sua tutanda” *, desigur dintr-un manuscris neclar. Alături de acestea găsim date surprinzător de exacte și de o mare valoare istorică. Astfel, Ptolemeu este singurul dintre istoricii din antichitate care a indicat exact, ce-i drept sub numele denaturat de laccobarzi, locul unde trăiau langobarzii; denumirile Bardengau și Bardenwic, existente și

* — „pentru apărarea bunurilor sale”. — *Nota trad.*

astăzi, dovedesc că ei au trăit în locul indicat de Ptolemeu ; de asemenea, locul unde trăiau ingronii — în Engersgau, unde este și acum Engers pe Rin lângă Neuwid. El este singurul care îi menționează pe galinzi și sudiiții din Lituania, care mai trăiesc și astăzi în Prusia orientală, în localitățile Gelünden și Sudauen. Dar aceste exemple dovedesc numai marea lui erudiție, nu și exactitatea celorlalte date ale lui. În foarte multe locuri, mai ales acolo unde este vorba de elementul esențial, denumirile, textul manuscrisului este complet deteriorat.

Cele mai directe izvoare rămân tot lucrările romanilor, mai ales ale acelor care au cunoscut Germania. Velleius a fost în Germania ca soldat și scrie ca un soldat, cam în genul în care un ofițer din grande armée * scrie despre campaniile din 1812 și 1813. Relatarea lui nu dă posibilitatea să se stabilească nici măcar localitățile unde au avut loc evenimentele militare. Acest lucru nici nu trebuie să ne mire cînd este vorba de o țară fără orașe. Plinius, de asemenea, a servit în Germania ca ofițer de cavalerie și, printre altele, a vizitat și coasta locuită de chauci ; el a descris în 20 de cărți toate războaiele cu germanii ; din aceste cărți și-a luat Tacit datele. Plinius a fost primul roman care a dovedit față de lucrurile dintr-o țară barbară un interes mai mult teoretic decît politic-militar. În afară de aceasta, el a fost naturalist. De aceea datele sale despre triburile germanice, bazate pe observațiile directe ale unui savant enciclopedist roman, au pentru noi o valoare deosebită. Potrivit tradiției, Tacit a fost în Germania, dar nu am găsit nici o dovadă în această privință. În orice caz, la timpul său, el putea să adune date directe numai în apropiere de Rin și Dunăre.

O încercare nereușită de a pune de acord clasificarea triburilor din „Germania” lui Tacit cu clasificarea lui Ptolemeu, pe de o parte, și cu celelalte informații confuze ale altor autori antici, pe de altă parte, a fost făcută în două lucrări clasice : Kaspar Zeuss — „Die Deutschen und die Nachbarstämme” și Jakob Grimm — „Geschichte der deutschen Sprache” ³²⁾. Ceea ce nu au reușit acești doi eminenti oameni de știință și nici cercetătorii de mai târziu, trebuie să considerăm ca irealizabil pe baza materialelor de care dispunem în momentul de față. Că aceste materiale sînt insuficiente reiese chiar din faptul că ambii au fost siliți să formuleze teorii auxiliare false : astfel, Zeuss a emis teoria potrivit

* — marea armată. — *Nota trad.*

căreia ultimul cuvint în toate problemele litigioase îl are Ptolemeu, deși nimeni nu a semnalat cu mai multă vehemență ca el principalele greșeli ale lui Ptolemeu. La rîndul său, Grimm emite teoria că forțele care au răsturnat stăpînirea mondială a romanilor s-au dezvoltat pe un teren mai larg decît regiunea dintre Rin, Dunăre și Vistula și că din această cauză trebuie să se considere ca făcînd parte din Germania nu numai pămînturile goților și dacilor, ci și cea mai mare parte din teritoriile din nordul și nord-estul cursului inferior al Dunării. În momentul de față atît ipoteza lui Zeuss, cit și aceea a lui Grimm sînt învechite.

Să încercăm cel puțin să clarificăm intrucitva problema reducîndu-i sfera. Dacă reușim să facem o clasificare mai generală a triburilor pe cîteva grupe principale, punem o temelie trainică cercetărilor amănunțite ulterioare. Și aici un pasaj din Plinius ne dă un punct de sprijin care se consolidează tot mai mult în cursul cercetărilor; în orice caz acest pasaj creează mai puține greutăți, este mai clar decît oricare altul.

Dar, pornind de la sistemul lui Plinius, trebuie să renunțăm la aplicarea necondiționată a triadei lui Tacit și la vechea legendă despre cei trei fii ai lui Mannus: Ing, Isk și Ermin. În primul rînd, Tacit însuși nu știe ce să facă cu ingveonii, istveonii și hermionii săi; el nu face nici cea mai mică încercare de a grupa triburile enumerate de el în aceste trei grupe principale. Și, în al doilea rînd, nici alții, mai tîrziu, nu au reușit să facă acest lucru. Zeuss se străduiește din răsuputeri să includă în triada lui Tacit triburile gotice pe care le consideră „Istveoni”, producînd astfel o și mai mare confuzie. El nici nu încearcă măcar să includă aici pe scandinavii și îi consideră ca un al patrulea grup principal. Dar în acest fel triada lui Tacit se destramă tot așa cum se destramă și prin cele cinci grupe principale ale lui Plinius.

Să examinăm acum fiecare dintre aceste cinci grupuri.

I. Vindili, quorum pars Burgundiones, Varini, Carini, Guttones*.

Avem aici trei popoare: vandalii, burgunzii și goții înșiși, despre care s-a stabilit, în primul rînd, că vorbeau dialecte gotice și, în al doilea rînd, că în acel timp ei trăiau în extremitatea de est a Germaniei: goții — la gurile și dincolo de gurile Vistulei, burgunzii sînt plasați de Ptolemeu

* — Vindilii, din care fac parte burgunzii, varinii, carinii, guttonii.
— *Nota trad.*

în bazinul Wartei pînă la Vistula, vandalii sînt menționați de Dio Cassius (care, după numele lor, denumește lanțul muntos Riesengebirge) ca locuind în Silezia. În acest grup principal *gotic*, cum îl vom denumi noi după limbă, trebuie neapărat să includem toate triburile ale căror dialecte au fost incluse de Grimm în dialectul *gotic*, prin urmare în primul rînd locuitorii de pe teritoriile cărora Procopiu le atribuie, ca și vandalilor, în mod cert limba *gotică*³²¹. Nu știm unde au trăit ei mai înainte, după cum nu știm nici unde au trăit herulii, pe care Grimm îi consideră tot *goți*, împreună cu scirii și rugii. Plinius îi plasează pe sciri pe malurile Vistulei, iar Tacit îi plasează pe rugi alături de *goți*, pe țărmul mării. Dialectul *gotic* ocupă astfel un teritoriu destul de compact între Munții Vandalici (Riesengebirge), Oder și Marea Baltică pînă la Vistula și dincolo de ea.

Despre carini nu știm nimic. Există unele dificultăți în privința varnilor. Tacit îi menționează alături de angli printre cele șapte triburi care se închinau zeului Nerthus; Zeuss remarcă pe bună dreptate că ei aveau trăsături specifice ingveonilor. Dar Ptolemeu îi consideră pe angli *suevi*, ceea ce este absolut greșit. Într-una sau două denumiri denaturate ale aceluiași geograf, Zeuss descoperă pe varni și îi plasează în Havelland, la *suevi*. Vechile *lex barbarorum* identifică pe varni cu *turingii*; dar însuși dreptul era comun varnilor și *anglilor*. După toate acestea, problema dacă varnii pot fi incluși în grupul *gotic* sau în grupul *ingveonic* rămîne deschisă; întrucît însă aceștia au dispărut complet, problema nu mai prezintă o importanță deosebită.

II. Altera pars ingaevones, quorum pars Cimbrī, Teutonī ac Chaucorum gentes*.

Aici Plinius arată că *ingveonii* locuiau în primul rînd în Peninsula Cimbrilor și în regiunea de coastă cuprinsă între Elba și Ems. Dintre cele trei triburi menționate, *chaucii* se înrudeau cel mai mult cu *frizii*. Limba *frizică* există și acum pe țărmurile Mării Nordului, în Frizia olandeză de vest, în Saterlanda Oldenburgului, Frizia de nord din Schleswig. În timpul carolingienilor, pe tot țărmul Mării Nordului, de la Sinkfal (golful care și astăzi formează granița dintre Flandra belgiană și Zeelanda olandeză) pînă la Sylt, și la Widau din Schleswig și, probabil, pe un vast teritoriu spre nord se vorbea exclusiv limba *frizică*; numai pe ambele

* — Celălalt grup îl formează *ingveonii*, din care fac parte *cimbrii*, *teutonii* și triburile *chaucilor*. — *Nota trad.*

părți ale gurilor Elbei era răspîdită pînă la mare limba saxonă.

Prin cimbrici și teutoni Plinius înțelege, desigur, pe locuitorii de atunci ai Chersonesului cimbric, care aparțineau deci grupei lingvistice chauco-frizică. Așadar, împreună cu Zeuss și Grimm îi putem considera pe frizii din nord drept descendenți direcți ai vechilor germani, care au locuit în peninsulă.

Dahlmann („geschichte von Dänemark“) ³²² susține, ce-i drept, că frizii nordici au migrat din sud-vest în peninsulă abia în secolul al III-lea. Dar el nu aduce nici cea mai mică dovadă în sprijinul afirmației sale, și pe bună dreptate în cercetările făcute mai tîrziu nu s-a ținut seama de ea.

Dialectul ingveon poate însemna același lucru cu limba frizică, în sensul că noi numim toate grupele lingvistice ale triburilor după dialectul de la care ne-au rămas cele mai vechi monumente și dialecte care continuă să existe și astăzi. Dar cu aceasta se epuizează, oare, numărul triburilor ingveonice? Sau are dreptate Grimm cînd include aici ceea ce denumește nu tocmai exact dialect german de jos, adică, alături de frizi, cuprinde și pe saxoni?

De la bun început admitem că, punîndu-i pe cherusci alături de herminoni, Plinius clasifică complet greșit pe saxoni. În continuare vom vedea că în fond nu ne rămîne decît să-i socotim pe saxoni ingveoni, și astfel să considerăm și această grupă principală de triburi ca fiind frizică-saxonă.

Aici este cazul să vorbim de anglii, pe care Tacit îi presupune, iar Ptolemeu îi consideră în mod cert că sînt suevi. Ptolemeu îi plasează pe malul drept al Elbei, în fața langobarzilor; dacă indicația sa este cît de cît exactă, atunci nu poate fi vorba decît despre *adevărații* langobarzi de pe cursul inferior al Elbei; în acest caz, anglii au venit din Lauenburg și au ajuns pînă aproximativ în Prignitz. Mai tîrziu îi găsim chiar în peninsulă, unde s-a păstrat numele lor și de unde au plecat împreună cu saxonii în Britania. Limba lor apare acum ca un element al dialectului anglo-saxon și anume ca un element *frizic* determinant al acestui dialect nou format. Chiar și numai acest fapt ne determină să-i includem pe angli în grupa ingveonilor, și anume în ramura lor frizică, indiferent ce s-a întîmplat cu anglii rămași în interiorul Germaniei sau cei dispăruți. Lor le datorește limba engleză întregul ei sistem vocalic mai mult frizic decît saxon și faptul că ulterior ea a cunoscut o dezvoltare uimitor de asemănătoare cu cea a

dialectelor frizice. Dintre toate dialectele de pe continent, cele frizice sînt în momentul de față cele mai apropiate de limba engleză. Astfel, în limba engleză, trecerea guturalelor în siflante nu este de origine franceză, ci frizică. Englezescul *ch=č* în loc de *k* și englezescul *dž* în loc de *g* înaintea vocalelor moi puteau proveni, desigur, din frizicul *tz*, *tj* pentru *k*, *dz* pentru *g*, și nu din franțuzescul *ch* și *g*.

Alături de angli trebuie să includem și pe iuți în grupul triburilor frizice-ingveonice, indiferent dacă trăiau în peninsula încă pe vremea lui Plinius sau Tacit sau dacă au venit acolo abia mai târziu. Grimm găsește numele lor în cel al eudosilor, unul dintre triburile lui Tacit care se închinau zeului Nerthus; dacă anglii aparțin grupei ingveonilor, atunci cu greu s-ar putea ca celelalte triburi din această grupă să fie trecute în altă grupă principală. În cazul acesta, așezările ingveonilor s-ar fi întins pînă la gurile Oderului, și astfel teritoriul rămas liber între ele și triburile gotice ar fi ocupat.

III. Proximi autem Rheno Iscaevones (alias Istaevones), quorum pars Sicambri*.

Chiar Grimm și după el alți autori, de pildă Waitz³²³, au identificat într-o măsură mai mare sau mai mică pe istveoni cu francii. Dar pe Grimm îl induce în eroare limba. Începînd din a doua jumătate a secolului al IX-lea, toate documentele germane din imperiul francilor erau întocmite într-un dialect care nu poate fi deosebit de germana veche de sus; de aceea, Grimm presupune că dincolo de patrie dialectul vechi francon a dispărut, iar în patrie el a fost înlocuit cu germana de sus, ajungînd astfel să-i includă pe franci în rîndurile germanilor de sus.

Cercetînd vestigiile limbii care s-au păstrat pînă în zilele noastre, Grimm însuși ajunge la concluzia că dialectul vechi francon are valoarea unui dialect de sine stătător care ocupă o poziție de mijloc între dialectul saxon și dialectul german de sus. Aceasta este suficient deocamdată; limba franconă, ale cărei condiții de dezvoltare nu sînt întru totul cunoscute, va constitui obiectul unei analize amănunțite într-un articol separat**.

În orice caz, teritoriul atribuit grupului istveonilor este relativ mic pentru un întreg grup de triburi germanice, mai

* — Cei mai apropiați de Rin sînt iskveonii (sau istveonii), printre care sigambrii. — *Nota trad.*

** — Vezi volumul de față, p. 539—567. — *Nota red.*

SCHEMA
AZĂRII GERMANILOR POTRIVIT
LUĂRII LUI FRIEDRICH ENGELS
„TRIBURILE GERMANE”

TRIBURI GERMANE
GOȚII
 (triburi gotice)

Goții	Scirii
Burgunzii	Rugii
Vandalii	Bastarnii

INGVEONII
 (triburile frize-saxone)

Frizia (peninsula - Frizia)	lutii (Eudostii)
Cimbrii și teutonii	Cherusicii
Chaucii	Varinii
Saxonii	
Anglii	

ISTVEONII
 (triburi france)

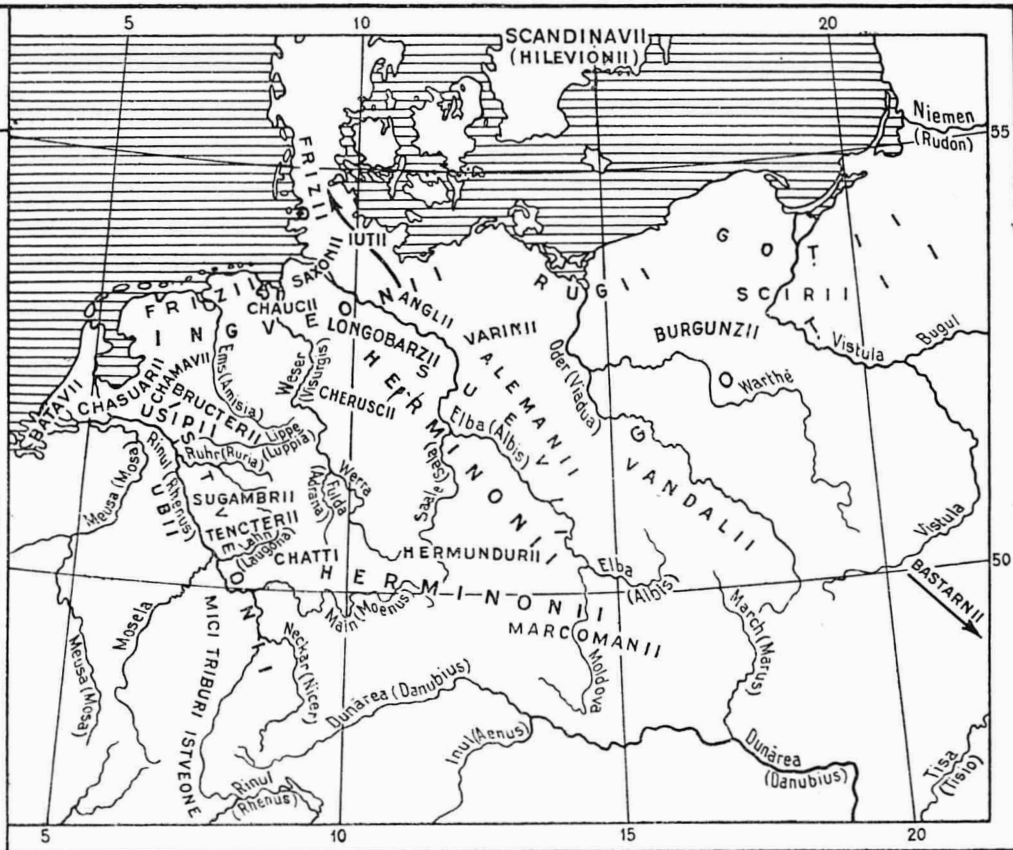
Ubii	Usipii	mici triburi istveone
Chamavii	Tribocii	
Bructerii	Vangionii	
Sicambrii (Sugambrii)	Nemeții	
Tencterii		

HERMINONII

Suevii (Longobarzii)
 Suabii, Alemanii
 Bavarii, Marcomanii
 Hermundurii (Turingii)
 Chatti (Hessen)
 Triburi chate
 Batavii
 Chasuarii

SCANDINAVII
 (Hilevionii)

100 0 100 200 km

ales că este vorba despre un grup care a avut un rol atît de însemnat în istorie. Începînd de la Rheingau, acest teritoriu se întinde de-a lungul Rinului, în interiorul țării pînă la izvoarele riurilor Dill, Sieg, Ruhr, Lippe și Ems, la nord chaucii și frizii îl despart de mare, iar la gurile Rinului este populat de rămășițele altor triburi, mai ales de rămășițele tribului chattilor : batavi, chattuari etc. Din grupul francilor fac parte și germanii așezați pe malul stîng al Rinului inferior, poate chiar tribochii, vangionii, nemetii? — Întinderea redusă a acestui teritoriu se explică și prin faptul că expansiunea istveonilor a fost stăvilită la Rin de către celți, iar din vremea lui Cezar și de către romani, în timp ce în spatele lor s-au așezat cheruscii, iar din flanc, după cum arată Cezar, erau presați de către suevi, îndeosebi de către chatti. Permanentă tendință de expansiune dincolo de Rin, la început ca invadatori, iar mai târziu ca locuitori pașnici, ca în cazul ubilor, dovedește o densitate o populației deosebit de mare pentru condițiile de viață ale germanilor. Așa se explică faptul că aici și numai aici au reușit romanii să strămute cu ușurință pe teritoriul roman o parte însemnată din grupul principal de triburi istveonice.

Analiza pe care o vom face în articolul consacrat dialectului francon va dovedi că francii reprezintă un grup izolat al germanilor, împărțit într-o serie de triburi diferite, și că vorbesc un dialect deosebit, care se subîmparte în diverse graiuri, că ei posedă toate caracteristicile unui grup principal de triburi germanice, într-un cuvînt tot ceea ce este necesar pentru a-i considera identici cu istveonii. Despre diferitele popoare care fac parte din acest grup de triburi, Jakob Grimm a spus ceea ce era necesar. El include aici, în afară de sigambri, pe ubi, chamavi, bructeri, tencteri și usipi, adică popoare care locuiau pe malul drept al Rinului, denumit de noi mai sus teritoriu istveonic.

IV. Mediteranei Hermiones, quorum Suevi, Hermunduri, Chatti, Cherusci*.

J. Grimm însuși identifică pe hermioni, folosind o transcripție mai exactă a lui Tacit, cu germanii de sus. Numele de suevi, care după Cezar cuprinde pe toți germanii de sus, cunoscuți de el, începe să se diferențieze. Turingii (hermundurii) și hessii (chattii) apar ca triburi separate. Cei-

* — În interiorul țării trăiesc hermionii, din care fac parte suevi, hermundurii, chattii, cheruscii. — *Nota trad.*

lalți suevi rămîn deocamdată nedivizați. Dacă lăsăm deoparte, ca fiind lipsite de interes, numeroasele denumiri misterioase dispărute încă din secolele următoare, acești suevi alcătuiau, probabil, trei mari triburi care vorbeau germana de sus și care au intrat mai tîrziu în arena istoriei : alemannii-șvabi, bavarii și langobarzii. Langobarzii — știm cu certitudine — locuiau pe malul stîng al Elbei inferioare în apropiere de Bardengau, izolați de restul triburilor germanice, înconjurați de triburi ingveonice ; fără să cunoască cauzele acestei izolări a lor, pe care au trebuit să și-o apere prin lupte îndelungate, Tacit îi descrie admirabil. Bavarii, după cum știm de la Zeuss și Grimm, locuiau în Boemia și se numeau marcomani ; hessii și turingii trăiau în aceleași locuri în care trăiesc și astăzi și în regiunile învecinate din sud. Întrucît la sud de franci, hessi și turingi începea teritoriul roman, șvabilor-alamanni nu le rămăsese decît teritoriul dintre Elba și Oder, în actuala marcă Brandenburg și în regatul Saxoniei ; aici găsim tribul suev, al semnonilor. Aceștia erau, probabil, identici cu șvabii-alamanni, care se învecinau la nord-vest cu ingveonii, iar la nord-est și est cu triburile gotice.

Pînă aici totul merge destul de bine. Dar iată că Plinius îi consideră și pe cherusci ca herminoni și face, desigur, o greșeală. Încă Cezar i-a menționat separat de suevi, în rîndurile cărora i-a inclus pe chatti. Nici Tacit nu cunoaște vreo înrudire a cherusclilor cu vreun trib al germanilor de sus. La fel de puțin informat este Ptolemeu, care extinde numele suevilor și asupra anglilor. Simplul fapt că cheruscii locuiesc pe teritoriul dintre chatti și hermunduri la sud și langobarzi la nord-est nu este suficient pentru a trage concluzia unei înrudiri mai apropiate între triburi ; deși, poate, în cazul de față tocmai acest fapt l-a indus în eroare pe Plinius.

După cîte știu eu, nici un cercetător a cărui părere este demnă de a fi luată în considerație nu a inclus pe cherusci în rîndurile germanilor de sus. Rămîne, așadar, numai problema dacă ei să fie considerați ingveoni sau istveoni. Puținele denumiri care au rămas pînă azi poartă amprentă franconă : *ch* în locul lui *h* de mai tîrziu în cherusci, *chario-merus* ; *e* în locul lui *i* în *Segestes*, *Segimerus*, *Segimundus*. Dar aproape toate numele germane care au ajuns la romanii de la Rin au fost preluate, pare-se, de la franci în formă franconă. În afară de asta, noi nu știm dacă în secolul I toți germanii de vest pronunțau aspiratele guturale ale primei

mutații a consoanelor ca *ch*, așa cum pronunțau francii încă în secolul al VII-lea, și care abia ulterior s-a înmuiat, devenind *h* comun tuturor. Nimic altceva nu atestă o înrudire a cherusrilor cu istveonii asemănătoare aceleia care s-a manifestat, de pildă, în primirea de către sigambri a rămășițelor de usipi și tencteri, care au fugit pentru a nu cădea în mâinile lui Cezar. Teritoriul ocupat de romani pe vremea lui Varus pe malul drept al Rinului și considerat provincie coincide de asemenea cu teritoriul istveono-francon. Aici se aflau Aliso și alte castre romane; din pământurile cherusrilor se pare că romanii au ocupat efectiv cel mult teritoriul dintre Osning și Weser; dincolo de posesiunile romanilor trăiau chatii, cheruscii, chaucii, frizii, aliați mai mult sau mai puțin nesiguri, ținuți în frâu numai prin teama ce li se insufla, dar autonomi în treburile lor interne și eliberați de obligația de a avea garnizoane romane permanente. În această regiune, în cazul când întâmpinau o rezistență mai puternică, romanii opreau întotdeauna temporar cuceririle la granițele triburilor. Astfel a procedat și Cezar în Galia; el s-a oprit la granița belgilor și nu a trecut-o decât atunci când a considerat că pozițiile sale în așa-numita Galie celtică sînt sigure.

Așadar, nu ne rămîne decît ca, de acord cu J. Grimm și cu părerea îndeobște adoptată, să includem pe cherusci și populațiile vecine mai mici, înrudite cu ei, în triburile saxone, deci în grupul ingveonilor. Pentru aceasta pledează și faptul că tocmai pe vechiul teritoriu al cherusrilor s-a păstrat în forma cea mai pură vechiul *a* saxon în terminația genitivului plural și în declinarea slabă a substantivelor masculine, în opoziție cu o predominant în Westfalia. În acest caz sînt înlăturate toate greutățile; grupul principal de triburi ingveonice dobîndește, ca și celelalte, un teritoriu bine conturat, în care s-au infiltrat oarecum numai langobarzii herminoni. Din cele două mari ramuri ale acestui trib, grupul frizic-anglo-iut a ocupat țărmul și cel puțin regiunile de nord și de vest ale peninsulei, iar grupul saxon interiorul țării și probabil încă pe atunci o parte din Nordalbingia, unde curînd după aceea Ptolemeu îi menționează pentru prima oară pe saxones*.

V. Quinta pars Peucini, Basternae contermini Dacis**.

* — saxoni. — *Nota trad.*

** — Partea a cincea — peucini, bastarnii care se învecinează cu dacii. — *Nota trad.*

Puținele date pe care le avem despre aceste două triburi, precum și numele lor — bastarnae — le caracterizează ca fiind înrudite cu goții. Dacă Plinius îi prezintă ca un grup deosebit de triburi, atunci aceasta se explică prin faptul că a luat datele despre ele de la grecii care trăiau la Dunărea de jos, în timp ce datele despre neamurile gotice de la Oder și Vistula le-a luat din părțile Rinului și Mării Nordului; astfel lui i-a scăpat legătura dintre goți și bastarni. Bastarnii, ca și peucinii — triburi germanice care au rămas încă multă vreme în stare nomadă la Carpați și la gurile Dunării — au pregătit formarea viitorului imperiu al goților, care i-a asimilat.

VI. Pe hillevioni, în a căror denumire generală Plinius include pe scandinavii germanici, îi menționez numai pentru sistematizare și pentru a constata încă o dată că toți autorii antici indică pentru acest grup principal de triburi numai insulele (la care se socotește și Suedia și Norvegia), exclu-zându-l din Peninsula Cimbrilor.

Avem astfel cinci grupuri principale de triburi germanice, cu cinci dialecte principale.

Dialectul gotic din est și nord-est, la care genitivul plural, masculin și neutru, îl formează în *ê*, feminin — *ô* și *ê*; iar substantivele masculine din declinarea slabă îl formează în *a*. Formele de flexiune ale conjugării prezentului (indicativ) se apropie și mai mult de formele limbilor înrudite în timpuri străvechi, mai cu seamă de limbile greacă și latină, prin respectarea mutației vocalelor.

Dialectul ingveonic la nord-vest are la genitiv plural *a*, la substantivele masculine de declinare slabă tot *a*; pentru indicativ prezent persoana I, a II-a și a III-a plural, terminația este *d* sau *dh*, căzînd toate nazalele. Dialectul se divide în două ramuri principale, saxonă și frizică; ele se contopesc din nou într-unul, în dialectul anglo-saxon. Din ramura frizică fac parte:

dialectul tribului scandinav, cu genitivul plural în *a*, declinarea slabă a substantivelor masculine în *i*, care a rezultat prin înmuierea lui *a*, după cum arată întreaga declinare. La indicativ prezent, *s* inițial de la persoana a II-a singular a trecut în *r*; persoana I plural păstrează *m*, persoana a II-a *dh*, celelalte mai mult sau mai puțin denaturate.

Acestor trei dialecte li se opun două dialecte sudice: istveonic și herminonic, în terminologia de mai târziu — francon și german de sus. Amîndouă au comun *o* în declinarea

slabă a substantivelor masculine; este foarte probabil ca și genitivul plural să fie în *ô*, deși în limba franconă nu s-a stabilit acest lucru, iar în monumentele cele mai vechi din vest (salice), acuzativul plural avea terminația *as*. În ceea ce privește conjugarea prezentului, cele două dialecte se apropie, în măsura în care putem să stabilim acest lucru pentru limba franconă, asemenea limbii gotice, tot mai mult de limbile înrudite din timpuri străvechi. Dar întreaga istorie a limbii — începând cu particularitățile esențiale arhaice ale celui mai vechi dialect francon și terminând cu marea deosebire dintre graiurile de azi ale ambelor —, precum și întreaga istorie a popoarelor înseși nu ne permit să le includem în același grup principal de dialecte.

Dacă în toată această cercetare am ținut seama numai de formele de flexiune, și nu de corelația sunetelor, acest fapt se explică prin schimbările însemnate pe care le-a suferit în această corelație — cel puțin în multe dialecte — între secolul I și perioada când au fost întocmite cele mai vechi izvoare de studiere a limbilor. Pentru limba germană trebuie să amintesc numai cea de-a doua mutație a consoanelor; în Scandinavia, aliterația din cîntecele străvechi dovedește că de mult s-a schimbat limba din timpul creării acestora, pînă la scrierea lor. Ceea ce mai trebuie să se facă în acest domeniu se va face, firește, de către lingviștii germani de specialitate; în cazul de față, aceasta n-ar face decît să complice analiza.

Scris de F. Engels în 1881—1882

Publicat pentru prima oară
în limba rusă în K. Marx și F. Engels.
Opere, ed. I, vol. XVI, partea I, 1937

Se tipărește după manuscris

Tradus din limba germană

Friedrich Engels

Perioada francă³²⁴

*Transformarea radicală a relațiilor agrare
in timpul Merovingienilor și al Carolingienilor*

Orînduirea de marcă a rămas pînă la sfîrșitul evului mediu temelia aproape a întregii vieți a națiunii germane. După o existență de o mie și cinci sute de ani, în cele din urmă, ea s-a descompus treptat, în virtutea unor cauze pur economice. Ea a dispărut sub influența progresului economic, căruia nu-i mai corespundea. În cele ce urmează vom analiza declinul și dispariția mărcii; vom găsi că rămășițe ale ei mai există și astăzi.

Dar faptul că ea a reușit să se mențină timp atît de îndelungat a fost în detrimentul importanței ei politice. După ce secole de-a rîndul marca a fost forma în care s-a întruchipat libertatea triburilor germanice, ea a devenit temelia aservirii milenare a poporului. Cum de a fost posibil acest lucru ?

Așa cum am văzut mai înainte, comuna primitivă cuprindea întreaga populație. Ei îi aparținea inițial întregul teritoriu ocupat. Ulterior, toți locuitorii unui ținut (Gau), înrudiți mai îndeaproape, au devenit posesorii teritoriului pe care-l ocupaseră, iar poporului ca atare nu i-a mai rămas decît dreptul de a dispune de sforile de pămînt care rămăseseră neluate în stăpînire de nimeni. Populația ținutului, la rîndul ei, își ceda mărcile formate din șes și pădure comunităților sătești, alcătuite și ele din rudele gentilice apropiate, și astfel din nou rămînea la dispoziția ținutului o suprafață de pămînt excedentară. Tot așa s-a întîmplat și în satele-matăcă cînd formau colonii rurale cu locuitori care avuseseră pămînt în vechea marcă a satului de baștină.

Legătura de sînge pe care era întemeiată aici, ca și pre-tutindenii, întreaga organizare a vieții poporului a fost din ce în ce mai mult dată uitării, o dată cu creșterea numerică a populației și o dată cu dezvoltarea ei.

Aceasta s-a răsfrînt, în primul rînd, asupra poporului în ansamblu. Originea comună a început să fie tot mai puțin concepută ca o rudenie de sînge reală; amintirea acestei rudenii a pălit tot mai mult, nerămînînd decît istoria comună și graiul comun. În schimb, conștiința legăturii de sînge s-a păstrat, firește, multă vreme la locuitorii diferitelor ținuturi (Gau). În felul acesta, poporul s-a redus la o confederație de ținuturi (Gau) mai mult sau mai puțin trainică. În acest stadiu se pare că se aflau germanii în timpul migrațiunii popoarelor. În ceea ce-i privește pe alamani, Ammianus Marcellinus menționează în mod clar acest lucru; în cutume el se mai observă pretutindeni; saxonii se mai aflau în acest stadiu de dezvoltare chiar pe vremea lui Carol cel Mare, iar la frizi a dăinuit pînă la pierderea libertății.

Dar migrațiunea pe teritoriul roman a făcut să dispară și legătura de sînge din cadrul ținutului (Gau) și a trebuit să facă acest lucru. Chiar dacă a existat intenția de a face colonizarea pe triburi și seminții, ea nu a putut fi realizată. Campaniile de lungă durată au făcut să se amestece între ele nu numai triburi și seminții, ci chiar popoare întregi. Numai cu greu s-a mai putut menține legătura de sînge dintre diferitele comunități sătești — și, datorită acestui lucru, ele au devenit unitățile politice reale, din care se compunea poporul. Noile ținuturi (Gau) de pe teritoriul roman au reprezentat de la bun început circumscripții judecătorești — sau au devenit foarte curînd asemenea circumscripții — create în mod mai mult sau mai puțin arbitrar sau condiționate de relațiile existente aici anterior.

În felul acesta, poporul s-a dizolvat într-o uniune de mici comunități sătești, între care nu exista nici o legătură, sau aproape nici o legătură, economică, întrucît fiecare marcă își acoperea nevoile cu produsele pe care le realiza ea însăși; în afară de aceasta, mărcile învecinate produceau aproape aceleași bunuri de consum, așa încît schimbul era aproape imposibil. Or, o asemenea constituire a poporului, numai din mici comunități, ale căror interese economice, ce-i drept, identice, nu erau tocmai de aceea comune, face ca existența națiunii să fie condiționată de o putere de stat care nu izvora din ele, dar care li se opunea cu ostilitate și le exploata din ce în ce mai mult.

Forma puterii de stat a fost condiționată, la rîndul ei, de forma pe care o aveau în acea vreme obștile. Acolo unde această putere apare, ca la popoarele ariane din Asia și la

ruși — în etapa în care obștea cultiva încă în comun pământul sau, cel puțin, îl dădea în folosință temporară diferitelor familii, deci acolo unde nu se formase încă o proprietate privată funciară, — acolo puterea de stat apare sub forma despotismului. Dimpotrivă, pe teritoriile romane cucerite de germani găsim, așa cum am văzut, loturi separate — de arătură și pășune — sub formă de allodiu, adică sub formă de proprietate liberă a posesorilor, supusă numai obligațiilor obișnuite față de marcă. Acum urmează să cercetăm cum a apărut, pe baza acestui allodiu, o organizare socială și de stat, care — cu obișnuita ironie a istoriei — descompune în cele din urmă statul și, în forma ei clasică, desființează orice allodiu.

Allodiul a creat nu numai posibilitatea, dar și necesitatea transformării egalității inițiale a proprietății funciare în contrarul ei. Din momentul instituirii sale pe teritoriul care înainte fusese romană, allodiul german a devenit ceea ce proprietatea funciară romană, existentă paralel cu el, era încă de mult — marfă. Aceeași lege inexorabilă a tuturor societăților bazate pe producția de mărfuri și pe schimbul de mărfuri, potrivit căreia repartitia proprietății se face tot mai inegală, opoziția dintre bogăție și sărăcie se accentuează tot mai mult, iar proprietatea se concentrează în mâna unui număr tot mai mic de oameni. Această lege atinge, ce-i drept, culmea dezvoltării ei în condițiile producției capitaliste moderne, dar, în genere, nu intră nicidecum în vigoare numai în condițiile capitalismului. Așadar, din momentul apariției allodiului, proprietate funciară alienabilă, deci proprietate funciară marfă, apariția marii proprietăți funciare a devenit numai o chestiune de timp.

Dar, în epoca de care ne ocupăm, agricultura și creșterea vitelor erau ramurile hotărâtoare de producție. Proprietatea funciară și produsele ei constituiau pe atunci cea mai mare parte a avuției. Orice avuție alcătuită din bunuri mobile urma pe atunci, în mod natural, proprietatea asupra pământului și se acumula tot mai mult în aceleași mâini în care se afla și proprietatea funciară. Industria și comerțul decăzuseră încă din timpul declinului Imperiului roman; invazia germanilor le-a distrus aproape complet. În măsura în care mai erau practicate, aceste îndeletniciri se aflau în mare parte în mâinile oamenilor neliberi și ale străinilor, continuând să fie disprețuite. Clasa dominantă, care se forma treptat, o dată cu creșterea inegalității de avere, nu putea să fie decât o clasă

de mari proprietari funciari, iar forma ei de dominație politică — aceea a unei aristocrații. De aceea, dacă vom vedea cum în apariția și dezvoltarea acestei clase mijloacele politice, violența și înșelătoria, și-au exercitat în repetate rînduri influența, și, după cum se pare, chiar o influență primordială, nu trebuie să uităm că aceste mijloace politice contribuie numai la intensificarea și accelerarea unui proces economic necesar. Este adevărat însă că tot atît de des vom vedea cum aceste mijloace politice frînează dezvoltarea economică; este un lucru destul de frecvent și are loc întotdeauna acolo unde diferiții participanți pun în mișcare aceste mijloace în direcții opuse sau care se întretaie.

Cum a apărut însă această clasă a marilor proprietari funciari?

În primul rînd, știm că și după ce Galia a fost cucerită de franci s-au menținut aici mulți mari proprietari funciari romani, ale căror pămînturi erau lucrate în majoritatea cazurilor de țărani liberi sau de șerbi, care plăteau un cens (canon).

Apoi am văzut cum, datorită cuceririlor, regalitatea a devenit pentru toți germanii așezați pe noile teritorii o instituție permanentă și o forță reală, cum ea a transformat vechiul pămînt aparținînd poporului (Volksland) * în domenii ale regelui și cum ea a încorporat în posesiunile sale pămînturile care aparținuseră statului roman. În decursul numeroaselor războaie civile provocate de împărțirile a ceea ce era statul propriu-zis, aceste domenii ale regelui au sporit neîncetat pe seama confiscării în masă a pămînturilor așa-numiților răzvrătiți. Dar, pe cît de repede au sporit, tot atît de repede au fost risipite în daniile făcute bisericii, precum și persoanelor particulare — franci și romani, persoane din ceata regelui (antrustiones) sau alți favoriți ai acestuia. Cînd, în timpul războaielor civile și sub influența lor, a început să se formeze clasa dominantă a celor mari și puternici, a proprietarilor funciari, a dregătorilor și a conducătorilor de oști, suveranii diferitelor părți ale statului franc și-au cumpărat și sprijinul acestora prin acordarea de pămînturi. Roth a dovedit în mod incontestabil că în marea majoritate a cazurilor era vorba de adevărate donații, adică o transferare care ducea la pro-

* — Volksland e vechiul ager publicus din vremea romanilor. — *Nota trad.*

prietatea liberă, ereditară și alienabilă, pînă cînd în vremea lui Carol Martell s-a produs o schimbare în această privință *.

Cînd Carol a venit la cîrma statului, puterea regală era complet zdruncinată, fără ca în locul ei să fi fost instaurată complet puterea majordomilor. Clasa magnaților, formată în epoca Merovingienilor pe seama coroanei, a favorizat în toate privințele decăderea puterii regale, dar n-a făcut aceasta cu gîndul de a se supune majordomilor, care erau din aceeași categorie socială cu ei. Dimpotrivă, după cum spune Einhard, întreaga Galie era în mîna acestor „tirani, care aspirau pretutindeni la dominație” („tyrannos per totam Galliam dominatum sibi vindicantes”³²⁶). Alături de magnații laici, la fel procedau și episcopii, care în multe regiuni și-au asumat dominația asupra comitatelor și ducatelor din împrejurimi, fiind ocrotiți atît de imunitate cît și de solida organizare a bisericii. Destrămarea internă a regatului franc a fost urmată de atacurile dușmanilor din afară: saxonii au invadat Franconia renană, avarii — Bavaria, arabii au trecut prin Pirinei în Aquitania. În această situație, simpla înfrîngere a dușmanilor interni și izgonirea celor externi nu puteau să fie de folos prea multă vreme; trebuia găsit mijlocul prin care magnații înfrînți sau urmașii acestora, instalați de Carol în locul lor, să fie mai strîns legați de coroană. Și, cum puterea lor de pînă atunci se bazase pe marea proprietate funciară, prima condiție pentru realizarea acestui lucru era transformarea radicală a relațiilor de proprietate agrară. Această transformare este opera principală a dinastiei carolingiene. Ea este importantă și prin aceea că, fiind folosită ca mijloc pentru a uni statul fărîmițat, pentru a lega pe veci pe magnați de coroană și a consolida astfel puterea regală, a dus, în cele din urmă, pe de o parte, la slăbirea totală a puterii coroanei, pe de altă parte la independența magnaților și la destrămarea statului franc.

Pentru a înțelege cum a ajuns Carol să aleagă acest mijloc, trebuie să analizăm mai întîi relațiile de proprietate existente în acea vreme pe pămînturile bisericii, relații care constituie, fără îndoială, un element esențial al rînduielilor agrare în epoca respectivă și, de aceea, nu trebuie trecute cu vederea.

* P. Roth. „Geschichte des Beneficialwesens”, Erlangen 1850³²⁵. Una dintre cele mai bune lucrări din perioada care l-a precedat pe Maurer; eu am împrumutat din această lucrare cîteva idei, pe care le expun în capitolul de față.

Încă pe vremea romanilor, biserica poseda în Galia proprietăți funciare destul de însemnate, ale căror venituri erau sporite și mai mult datorită marilor privilegii de care se bucura ea în materie de impozite și alte obligații. Dar pentru biserica galică epoca de aur a început abia după convertirea francilor la creștinism. Regii se întreceau în a face mai multe danii bisericii — pământuri, bani, odoare, obiecte bisericesti etc. Chiar Chilperich obișnuia să spună (vezi Grégoire de Tours) :

„Priviți cât de săracă este vistieria noastră, priviți cum toate bogățiile noastre sint transmise bisericii” ³²⁷.

În timpul regelui Guntram, favoritul și sluga popilor, daniile făcute bisericilor au întrecut orice măsură. Astfel, în stăpânirea bisericii a trecut cea mai mare parte din pământul francilor liberi, confiscat drept pedeapsă pentru participare la rebeliuni.

Poporul urma exemplul regilor. Proprietarii funciari mici și mari se întreceau în a face danii bisericii.

„O vindecare miraculoasă de o boală reală sau imaginară, îndeplinirea unei dorințe arzătoare, de pildă nașterea unui fiu, salvarea de la un pericol, aducea o danie bisericii, al cărui sfânt se arătase milostiv. Dărnicia era socotită cu atât mai necesară cu cât în rindurile păturilor de sus și ale celor de jos ale populației era răspîdită părerea că daniile făcute bisericii serveau la iertarea păcatelor” (Roth, p. 250).

La aceasta se adăuga imunitatea, care într-o perioadă de neîncetate războaie civile, de jafuri, de confiscări ocrotea proprietatea bisericii împotriva violării. Adesea, micul țaran considera indicat să cedeze pământul lui bisericii dacă i se lăsa dreptul la uzufruct, în schimbul unui cens moderat.

Dar cucernicii părinți nu se mulțumeau cu atât. Amenințînd cu chinurile veșnice ale iadului, ei storceau literalmente danii din ce în ce mai mari, așa încît, încă în 811, Carol cel Mare, în capitularul de la Aachen ³²⁸, le reproșa, pe lângă acest lucru, și faptul că ei

„determină oamenii să fie sperjuri și să depună mărturii false, pentru ca ei (episcopii și abajii) să-și sporească averile”.

Daniile ilegale erau stoarse în speranța că biserica, în afara privilegiilor ei juridice, va găsi încă destule mijloace pentru a induce în eroare justiția. În secolele al VI-lea și al VII-lea, în Galia aproape că nu a existat sinod care să nu

fi amenințat cu excomunicarea pe oricine s-ar fi pronunțat împotriva daniilor făcute bisericii. Până și daniile formal nelegale au fost transformate pe această cale în daniile legale, iar datoriile personale ale diferiților reprezentanți ai clerului au încetat de a mai fi încasate.

„Sint, într-adevăr, demne de dispreț mijloacele de care se face uz pentru a ține mereu trează dorința de a face daniile. Dacă descrierea fericii din cer și a chinurilor din iad nu mai era convingătoare pentru a face daniile bisericii, se aduceau moaște din ținuturi îndepărtate, se mutau moaște de la o biserică la alta și se construiau biserici noi; în secolul al IX-lea, aceasta era o adevărată afacere” (Roth, p. 254). „Cînd emisarii mănăstirii Saint Medard din Soissons au obținut cu multă greutate de la Roma moaștele sfîntului Sebastian și, pe deasupra, au turat trupul sfîntului Gregorius, după ce osemintele amîndurora au fost depuse în mănăstire, la noii sfîinți s-a grăbit să vină atîta lume încît regiunea din jur era parcă invadată de lăcuste, iar vindecările nu se mai făceau individual, ci de-a valma. Ca urmare călugării măsurau banii cu banița — ei adunaseră deja 85 de banițe —, iar rezerva lor în aur se ridică la 900 de pfunzi” (p. 255).

Pentru a stoarce în mod fraudulos bogății în folosul bisericii, s-a recurs la înșelătorie, trucuri, vedenii de sfîinți și, în cele din urmă, în special la falsificarea documentelor.

„Multe fețe bisericești — cităm din nou din Roth — practicau pe scară largă asemenea falsificări...; această indeletnicire a început foarte devreme... În ce măsură a fost practică ne-o dovedește marele număr de documente falsificate cuprinse în culegerile noastre. Dintre cele 360 de diplome merovingiene publicate de Bréquigny, aproximativ 130 sînt în mod sigur false. Falsul testament al lui Remigius a fost folosit încă de Hinkmar din Reims cu scopul de a procura bisericii sale o serie de proprietăți despre care testamentul autentic nu pomenea nimic, deși acesta exista, iar Hinkmar știa foarte bine că se servește de un testament fals”. Însuși papa Ioan al VIII-lea a încercat „să intre în posesiunea mănăstirii St. Denis de lângă Paris cu ajutorul unui document despre care știa că este fals” (Roth, p. 256 și urm.).

De aceea nu e de mirare că proprietatea funciară a bisericii, făcută cu japca, prin daniile, șantaj, vicleșug, jaf, fals și alte mijloace condamnabile, a luat în decurs de cîteva secole proporții de-a dreptul colosale. Mănăstirea Saint-Germain-des-Prés, situată acum în centrul Parisului, avea la începutul secolului al IX-lea o proprietate funciară de 8 000 de manse sau hufe *, a căror suprafață era apreciată de Guérard la 429 987 ha, cu un venit anual de 1 000 000 de franci = ≈ 800 000 de mărci ³²⁹. Dacă luăm ca medie hufe de 54 ha

* — mansa sau hufa — în evul mediu lot de pămînt al țărănilor. — Nota trad.

cu un venit de 125 de franci = 100 de mărci, atunci în aceeași perioadă mănăstirile St. Denis, Luxeuil și St. Martin din Tours au avut fiecare la 15 000 de manse o proprietate funciară de 810 000 ha și un venit de 1 500 000 de mărci. Și aceasta după confiscarea pământurilor bisericesti efectuată de Pepin cel Scurt! Întreaga proprietate funciară a bisericii reprezenta la sfârșitul secolului al VII-lea în Galia, după aprecierea lui Roth (p. 249), mai curînd peste decît sub o treime din întreaga suprafață de pămînt.

Această imensă suprafață de pămînt era lucrată în parte de țărani dependenți ai bisericii, unii liberi, alții neliberi. Dintre cei neliberi, sclavii (servi) aveau inițial obligații nelimitate față de stăpînii lor, întrucît erau persoane lipsite de drepturi; dar și pentru sclavii colonizați (servi cassati) se pare că au fost stabilite curînd, după obiceiul pămîntului, anumite dări și servicii. Dimpotrivă, obligațiile celorlalte două clase de oameni neliberi, colonii și litii (despre deosebirea juridică dintre ei în acea vreme nu există date), erau stabilite cu precizie și constau în anumite munci manuale și podvezi făcute cu atelajul propriu, precum și în obligația de a da o anumită parte din produsul pămîntului. Acestea erau relații de dependență, păstrate din vremuri imemorabile. În schimb, pentru germani era ceva nou faptul că oameni liberi se statorniceau pe un pămînt care nu era nici comun și nici propriu. Ce-i drept, în Galia și, în general, în regiunile în care era în vigoare dreptul roman, germanii au întîlnit destul de frecvent romani liberi în calitate de arendași; dar, ocupînd un teritoriu oarecare, germanii aveau grijă ca ei să nu devină arendași, ci să aibă pămînturi proprii. Prin urmare, înainte ca francii liberi să poată deveni dependenți de cineva, a fost necesar ca ei să-și piardă într-un fel sau altul allodiul primit în momentul cînd au ocupat teritoriul, a trebuit să se formeze și la ei o clasă proprie de franci liberi, dar fără pămînt.

Această clasă s-a format ca urmare a faptului că a început procesul de concentrare a proprietății funciare, ca urmare a aceluiași cauze care au determinat însăși concentrarea: este vorba, pe de o parte, de războaiele civile și confiscarea averilor, pe de altă parte de daniile de pămînt făcute bisericii, danii dictate în majoritatea cazurilor de împrejurări și de dorința de a se simți în siguranță. Biserica a găsit curînd un mijloc deosebit de a stimula asemenea danii, lăsînd donatorului, în schimbul unui cens, nu numai uzufructul propriului lui pămînt, ci dîndu-i pe deasupra, în aceleași condiții,

și o bucată de pământ din pământul bisericii. Aceste donații se făceau sub două forme: sau donatorul primea pe viață uzufructul pământului său, așa încît donația trecea în patrimoniul bisericii abia după moartea lui (donatio post obitum); în acest caz se obișnuia, iar mai tîrziu se stipula în mod expres în capitulariile regilor ca donatorul să primească în folosință din partea bisericii, în schimbul unui cens, o suprafață de pământ de două ori mai mare decît donase; sau donația intra în vigoare imediat (cessio a die praesente), și în acest caz donatorul primea din partea bisericii, pe baza unui document întocmit de ea, contra unui cens, pe lîngă propriul său pământ, o bucată din pământul bisericii de trei ori mai mare. Acest document, numit precariu, transmitea aceste pămînturi de cele mai multe ori pe viață, uneori însă și pentru un timp mai lung sau mai scurt. După ce s-a format clasa oamenilor liberi fără pământ, mulți dintre aceștia au intrat și ei în asemenea relații; precariile care le-au fost acordate au fost prevăzute, se pare, în majoritatea cazurilor pe 5 ani, dar și ele au devenit curînd viagere.

Nu încape, firește, nici o îndoială că, încă în perioada Merovingienilor, pe pămînturile magnaților laici s-au format absolut aceleași relații ca și pe pămînturile bisericii, că, prin urmare, și acolo, alături de țărani neliberi, au fost colonizați și țărani liberi cu obligația să plătească censul. Ei trebuie să fi existat în număr mare chiar pe timpul lui Carol Martell, căci altminteri transformarea radicală a relațiilor de proprietate funciară agrară, începută de el și încheiată de fiul și nepotul său, ar rămîne, cel puțin sub un aspect, absolut inexplicabilă.

Această transformare se bazează, în fond, pe două rînduiri noi. În primul rînd, pentru a-i lega mai strîns de coroană, magnaților din regatul franc nu li se mai dăruiau, de regulă, din pămînturile coroanei. Aceste pămînturi le erau acordate numai sub formă de beneficiu pe viață și numai în anumite condiții și sub amenințarea de a fi retrase în cazul nerespectării condițiilor. Astfel, magnații au devenit ei înșiși un fel de țărani dependenți ai coroanei. În al doilea rînd, pentru a asigura prezentarea la serviciul militar a țărănilor liberi, dependenți de mării magnați, o parte din atribuțiile contelui au fost trecute asupra magnaților, care le exercitau asupra țărănilor liberi de pe pămînturile lor și care au fost numiți „seniori”. Dintre aceste două reforme, aici vom analiza deocamdată pe prima.

Cînd i-a supus pe micii „tirani” rebeli, Carol, probabil — date nu avem —, potrivit unui vechi obicei, le-a confiscat pămînturile, dar, în măsura în care ulterior i-a reintegrat în funcții și demnități, le-a restituit parțial sau integral pămînturile sub formă de beneficii. Cu pămînturile bisericești ale episcopilor recalitrânți, Carol nu s-a încumetat însă să procedeze astfel : el i-a destituit, iar în locul lor a pus oameni devotați lui, dintre care unii, ce-i drept, nu aveau comun cu fețele bisericești decît tonsura (sola tonsura clericus). Din ordinul lui, acești noi episcopi și abați au trecut asupra laicilor, sub forma de precarii, mari suprafețe din pămînturile bisericii ; asemenea practici existaseră și înainte, dar acum ele au luat un caracter de masă. Fiul lui Carol, Pepin, a mers mult mai departe. Biserica decăzuse, clerul era disprețuit, iar papa, încolțit de langobarzi, nu putea aștepta ajutor decît de la Pepin. El l-a ajutat pe papă, a contribuit la extinderea dominației sale clericale, i-a acordat sprijinul. În schimb, s-a recompensat alipind la domeniile regale cea mai mare parte a pămînturilor bisericești și lăsînd episcopilor și mănăstirilor numai atît cît le era necesar pentru a se întreține. Biserica a acceptat fără să se împotrivească această primă secularizare de mari proporții, iar sinodul de la Lestinae a confirmat-o, ce-i drept, cu o clauză limitativă, care însă nu a fost respectată niciodată. Aceste uriașe suprafețe au ridicat din nou la o înălțime respectabilă domeniul epuizat al coroanei și au servit mai ales pentru noi acordări de pămînturi, care în fapt au luat curînd forma beneficiilor.

Aici trebuie să adăugăm că biserica a știut să se refacă repede după această lovitură. De cum și-au încheiat socotelile cu Pepin, bravii slujitori ai domnului au revenit la vechile practici. Daniile au început să curgă din nou din toate părțile, micii țărani liberi au continuat să rămînă în aceeași situație grea, între ciocan și nicovală, ca și cu 200 de ani în urmă ; în timpul lui Carol cel Mare și al urmașilor lui situația lor s-a înrăutățit și mulți au trecut cu tot avutul sub oblăduirea cîrjei episcopale. Unor mănăstiri privilegiate, regii le-au redat o parte din pămînturile acaparate, altora, îndeosebi celor din Germania, le-au dăruit enorme suprafețe din domeniul coroanei ; în timpul lui Ludovic cel Pios s-a părut că pentru biserică au revenit vremurile fericite din timpul lui Guntram. În arhivele mănăstirilor există un număr foarte mare de acte de donații datînd din secolul al IX-lea.

Beneficiul, această nouă instituție, pe care o vom analiza amănunțit, nu era încă feuda de mai târziu, dar era embrionul lui. De la început, beneficiul a fost acordat pe viață — atît pînă la moartea celui care acorda beneficiul, cît și pînă la moartea celui care primea beneficiul. Dacă unul dintre ei murea, atunci beneficiul revenea din nou proprietarului sau urmașului acestuia. Pentru reînnoirea relațiilor anterioare, trebuia ca pămîntul să fie acordat din nou beneficiarului sau urmașului lui. Conform formulării de mai târziu, această acordare de pămînt sub formă de beneficiu își pierdea valabilitatea atît în cazul morții celui ce acorda beneficiul, cît și în cazul morții beneficiarului, fiind reversibil pentru patrimoniul regal (Thronfall) sau pentru patrimoniul celui care-l cedase (Heimfall). Curînd, principiul potrivit căruia beneficiul își pierdea valabilitatea în cazul morții regelui nu a mai fost aplicat, întrucît marii beneficiari deveniseră mai puternici decît regele. În cazul morții beneficiarului exista, încă din timpuri străvechi, în mod frecvent obiceiul de a se acorda domeniul urmașilor fostului beneficiar. Domeniul Patricia-cum (Percy) de lângă Autun, acordat de Carol Martell ca beneficiu lui Hildebrannus, a fost transmis din tată în fiu timp de patru generații, pînă cînd în 839 regele l-a dăruit în proprietate deplină fratelui celui de-al patrulea beneficiar. Începînd din a doua jumătate a secolului al VIII-lea, asemenea cazuri sînt destul de frecvente.

Beneficiul putea fi confiscat de cel care-l acorda în toate cazurile cînd bunurile puteau fi în general confiscate. Și în timpul Carolingienilor, asemenea cazuri au fost destul de numeroase. Răscoalele din Alamania în timpul lui Pepin cel Scurt, complotul thuringilor, repetatele răscoale ale saxonilor au atras după ele confiscarea atît a pămînturilor țăranilor liberi, cît și a domeniilor și beneficiilor aparținînd magnaților. Același lucru s-a petrecut — în pofida tuturor clauzelor contractuale — în cursul războaielor intestinale din timpul domniei lui Ludovic cel Pios și a fiilor săi. Chiar și unele delictе fără caracter politic erau pedepsite cu confiscarea averii.

În afară de aceasta, beneficiile puteau fi confiscate de coroană în trei cazuri: cînd beneficiarul nu-și îndeplinea obligațiile generale de supus al regelui, de plidă dacă adăpostea un tîlhar pe teritoriul care beneficia de imunitate, dacă nu participa la campanii, dacă nu respecta cartele regale etc.

Mai târziu însă, cînd beneficiile încep să fie acordate în condiții speciale, nerespectarea acestor condiții atrăgea după sine confiscarea beneficiului, ceea ce nu afecta, bineînțeles, restul averii beneficiarului.

Așa se întîmpla, de pildă, în cazul cînd beneficiul era acordat din fostele domenii ale bisericii, iar beneficiarul nu plătea bisericii dările de care era grevat beneficiul (*nonae et decimae* *), sau cînd beneficiarul își lăsa pămîntul în paragină; în asemenea cazuri se dădea beneficiarului un termen de un an de zile, în care timp, prin lucrări de ameliorare pe domeniul respectiv, el putea să se apere de confiscarea care îl amenința. Acordarea pămîntului putea să fie legată și de prestarea anumitor servicii, și, de fapt, aceasta se întîmpla tot mai frecvent, pe măsură ce beneficiul se transforma într-un feud propriu-zis. Inițial însă, acest lucru nu era de loc necesar, cel puțin în ceea ce privește obligația de serviciu militar, întrucît vedem că o mulțime de beneficii erau acordate preoților de rînd, călugărilor, femeilor din cadrul monahal, ca și altora din cadrul laic.

În sfîrșit, nu este de loc exclus ca la început să fi existat cazuri cînd coroana acorda pămînturi păstrîndu-și dreptul de revocare a acordării sau să le acorde pe un anumit termen, adică sub forma de precarii. Judecînd după unele date și după procedeele folosite de biserică, lucrul acesta este probabil. În orice caz, această practică a încetat curînd, deoarece acordarea de pămînturi în condițiile beneficiului a căpătat în secolul al IX-lea un caracter general.

Astfel, biserica — și același lucru trebuie să-l presupunem valabil și pentru marii proprietari funciari și pentru beneficiari —, biserica, care înainte acordase țăranilor ei dependenți liberi pămînturi în folosință temporară, mai cu seamă numai sub formă de precarii, a trebuit să urmeze exemplul coroanei. Și nu numai că a început și ea să acorde beneficii, dar această formă de acordare a ajuns să fie precumpănitoare în așa măsură încît chiar și precariile existente au căpătat treptat caracterul de beneficii, au devenit viager, pînă cînd în secolul al IX-lea aproape toate s-au transformat în beneficii. În a doua jumătate a secolului al IX-lea, beneficiarii bisericii, precum și cei ai magnaților laici trebuie să fi

* — a noua și a zecea (adică a noua și a zecea parte din recoltă și din alte venituri). — *Nota trad.*

ocupat o poziție importantă în stat; unii dintre ei erau, se pare, deținătorii unor mari proprietăți, întemeietori ai micii nobilimi de mai târziu. Altminteri, Carol Pleșuvul nu i-ar fi apărut cu atita căldură pe aceia cărora Hinkmar din Laon le luase în mod neîntemeiat beneficiile.

După cum vedem, beneficiul are deja unele trăsături pe care le regăsim la feudul dezvoltat. Amîndouă au comun prevederile privitoare la trecerea pămîntului asupra urmașilor, atît în cazul morții regelui (Thronfall), cit și în cazul morții beneficiarului (Heimfall). Atît feudul cit și beneficiul sînt supuse confiscării numai în anumite condiții. În ierarhia socială a beneficiilor, care pornesc de sus de la coroană, în jos, la marii beneficiari — precursorii principilor imperiului —, pînă la beneficiarii mijlocii — nobilimea de mai târziu —, iar de la aceștia la țărani liberi și neliberi, care în cea mai mare parte trăiesc în mărci, vedem temelia ierarhiei feudale închistate de mai târziu. Într-adevăr, trebuie să relevăm că, dacă feudul de mai târziu este în toate privințele un feud cu obligație de serviciu și obligă la prestarea serviciului militar către seniorul feudal, în condițiile beneficiului serviciul militar nu-și are încă locul, iar obligația, în general, nu este de loc necesară. Dar tendința beneficiului de a deveni feud cu obligație de serviciu exista în mod incontestabil și capătă în secolul al IX-lea o amploare tot mîi mare; iar pe măsură ce această tendință se răspîndește, beneficiul se dezvoltă, transformîndu-se în feud.

La această dezvoltare însă contribuie încă un factor: schimbarea pe care a suferit-o ținutul (Gau) atît în privința organizării administrative, cit și a organizării armatei, la început sub influența mării proprietăți funciare și mai târziu sub influența marilor beneficii în care se transformase tot mai mult marea proprietate funciară de odinioară ca rezultat al neîncetatei războaie intestinale, al confiscărilor și al noilor acordări de domenii legate de aceste războaie.

Se înțelege că în capitolul de față este vorba numai despre beneficiu în forma lui pură, clasică, care a fost, desigur, numai o formă tranzitorie și nu a apărut nici pretutindeni și nici în același timp. Dar asemenea fenomene istorice tranzitorii în relațiile economice pot fi înțelese numai dacă sînt analizate în forma lor pură, și de aceea unul dintre principa-

lele merite ale lui Roth, este acela de a fi scos la lumină această formă clasică a beneficiului, înlăturînd învelișul tuturor complicatelor ei anexe.

Organizarea administrativă a ținutului (Gau) și organizarea armatei

Transformarea prezentată mai sus, care a avut loc în sfera proprietății funciare, nu putea să nu exercite influență asupra vechilor rînduiei. Această transformare a provocat în vechile rînduiei schimbări însemnate, iar acestea au înrîurit, la rîndul lor, relațiile de proprietate agrară. Pentru moment nu ne vom ocupa de transformarea întregii orînduiri de stat, ci ne vom limita la analiza influenței exercitate de noua situație economică asupra organizării ținuturilor și a organizării militare, rămășițe ale vechii organizări a poporului.

Încă în epoca Merovingienilor întîlnim adesea conți și duci în calitate de administratori ai domeniilor coroanei. Abia în secolul al IX-lea însă găsim domenii ale coroanei care pot fi considerate în mod cert ca atare, legate de funcția de conte prin faptul că acesta încasa venitul de pe pămînturile respective cît timp rămînea în această funcție. Datorită acestor venituri, funcția onorifică de mai înainte se transformă într-o funcție plătită realmente. Pe lîngă aceasta găsim, ceea ce e de la sine înțeles în condițiile de atunci, conți posesori ai unor beneficii acordate personal de rege. Astfel, în comitatul său, contele devine un puternic proprietar funciar.

În primul rînd, este limpede că autoritatea contelui a avut de suferit de pe urma ascensiunii marilor proprietari funciari aflați în subordinea lui sau în vecinătatea lui; oameni care în timpul Merovingienilor și al primilor Carolingieni nesocoteau destul de des poruncile regelui trebuie să fi nesocotit în și mai mare măsură poruncile contelui. Erau frecvente cazurile cînd supușii lor din categoria oamenilor liberi, contînd pe protecția marilor proprietari feudali, nu se prezentau cînd erau citați de conte în fața justiției sau cînd erau chemați la oaste. Aceasta a fost, de altfel, una dintre cauzele care au determinat introducerea acordării pămîntului sub forma beneficiului în locul forme de allodiu și, ulterior, transformarea treptată în beneficiu a celor mai multe mari proprietăți funciare libere de orice sarcină.

Dar numai cu aceasta nu era asigurată atragerea țaranelor liberi de pe pământurile magnaților la îndeplinirea obligațiilor față de stat. Trebuia să se producă și o altă schimbare. Regele s-a văzut nevoit să-i facă răspunzători pe marii proprietari funciari pentru prezentarea țăranilor lor liberi în fața instanțelor judecătorești, la armată și la efectuarea diferitelor prestații tradiționale față de stat, așa cum contele era răspunzător pentru toți locuitorii liberi din comitatul său. Regele a putut să facă acest lucru numai trecând asupra magnaților, în relațiile cu țăranii lor, o parte din atribuțiile care reveneau funcției de conte. Proprietarul feudal, sau beneficiarul, trebuia să-i oblige pe oamenii săi să se prezinte în fața instanțelor judecătorești; prin urmare, aceștia trebuiau citați în fața instanțelor judecătorești prin intermediul proprietarului. Tot acesta trebuia să-i trimită la oaste; prin urmare, recrutarea lor se făcea tot prin intermediul proprietarului; pentru a putea răspunde în permanență pentru oamenii dependenți de el, proprietarul feudal trebuia să devină căpetenie militară și să dobândească dreptul de a le impune o disciplină militară. Dar serviciul acesta prestat de țărani a fost și a rămas un serviciu față de coroană; reșalcitrării nu erau pedepsiți de proprietarul funciar, ci de contele regal; amenzile intrau în vistieria regală.

Această reformă a fost efectuată de Carol Martell. În timpul lui întâlnim pentru prima oară înalți slujitori ai bisericii pornind în campanii; după părerea lui Roth, Carol a cerut episcopilor să apară la oaste în fruntea țăranilor lor pentru a asigura participarea acestora din urmă. Nu încape îndoială că același lucru s-a petrecut cu magnații laici și cu țăranii lor. În timpul lui Carol cel Mare, acest sistem nou era încetățenit pretutindeni.

Totodată a intervenit o schimbare esențială și în situația politică a țăranilor liberi. Dacă înainte ei erau, din punct de vedere juridic, egali cu proprietarul lor feudal, oricât de mult ar fi depins de acesta din punct de vedere economic, acum ei au devenit supuși ai lui și din punct de vedere juridic. Subordonarea economică a primit o consfințire politică. Proprietarul feudal a devenit senior — seigneur —, țăranii au devenit *homines**-ii săi; „domnul” devine stăpînul „omului”. Egalitatea în drepturi a oamenilor liberi dispăre; „omul”, omul simplu, a cărui libertate deplină fusese foarte mult

* — oamenii. — *Nota trad.*

prejudiciată prin pierderea proprietății funciare ereditare, coboară încă o treaptă, apropiindu-se de omul neliber. Noul „domn” însă urcă o treaptă deasupra nivelului vechii libertăți a tuturor. Baza economică a noii aristocrații, creată deja din punct de vedere economic, este recunoscută de stat, devine una dintre roțile, care acționează regulat, ale mașinii de stat.

Alături de țărani liberi care alcătuiau grupa „homines” exista și altă grupă de oameni. Aceștia erau oamenii liberi sărăciți care intrau de bunăvoie în slujba sau în ceata magnatului. Ceata de luptă a Merovingienilor o formau antrustionii, iar magnații din acea vreme nu puteau nici ei să rămână fără cete de luptă. În timpul Carolingienilor, oamenii din ceata regelui erau numiți „vassi”, „vasalli” sau „gasindi”, expresii folosite în cele mai vechi cutume pentru a desemna pe omul neliber, iar acum sînt folosite de obicei pentru a desemna pe omul liber din ceată. Aceleași denumiri sînt folosite și pentru oamenii din cetele magnaților, pe care le înțilnim acum pretutindeni; numărul lor a crescut, ele constituie un element important în societate și în stat.

Cum au ajuns magnații să aibă asemenea cete ne arată vechile formule contractuale. În una dintre ele (formulae Sirmondicae, 44) se spune, de pildă :

„Dat fiind că este indeobște cunoscut faptul că eu nu posed nimic din care să mă pot hrăni și îmbrăca, eu mă adresez cuvioșiei voastre” (loc pentru numele stăpînului) „cu rugămîntea de a mă lua sub oblăduirea voastră” (mundoburdum — tutelă) „și de a vă asuma următoarele obligații: voi să mă ajutați cu hrană și îmbrăcăminte în măsura în care eu vă voi sluji și voi merita acest lucru; iar eu, cît timp voi trăi, mă oblig să vă slujesc și să vă dau ascultare ca un om liber (ingenuili ordine); cît timp voi trăi, eu nu voi ieși de sub puterea și tutela voastră, ci voi rămîne pînă la sfîrșitul vieții sub puterea și ocrotirea voastră”³³⁰.

Această formulă dezvăluie întru totul apariția și caracterul relațiilor generate de intrarea în ceată, cu atît mai mult cu cît reproduce un caz extrem, cazul unui om complet sărăcit. Intrarea în ceata seniorului avea loc pe baza unei înțelegeri libere între cele două părți, liberă în sensul jurisprudenței romane și moderne; adesea ea era destul de asemănătoare cu intrarea unui muncitor de azi în serviciul unui fabricant. „Omul” se recomanda prin commendatio stăpînului său, iar acesta o accepta. Acceptarea consta în strîngerea mîinii și în rostirea jurămîntului de credință. Învoiala era pe viață și se desfăcea numai în cazul cînd murea unul dintre

contractanți. Cel ce se recomanda era obligat să îndeplinească, la porunca stăpînului său, numai serviciile compatibile cu situația sa de om liber. În schimb, el era întreținut de stăpîn, care îl recompensa cum credea de cuviință. Acordarea unei bucăți de pămînt nu era obligatorie și de fapt nici nu se întîmpla acest lucru.

În timpul Carolingienilor, îndeosebi în timpul lui Carol cel Mare, aceste relații au fost nu numai tolerate, dar chiar favorizate în mod direct, iar în cele din urmă, prin capitularul din 847, se pare că au devenit obligatorii pentru toți oamenii de rînd liberi, fiind reglementate de stat. Astfel, cel ce se recomanda putea să desfacă din partea sa relația dintre el și stăpîn numai atunci cînd acesta ar fi încercat să-l omoare, să-l lovească cu bîta, să-i necinstească nevasta sau fiica, sau să-i ia proprietatea ereditară de pămînt (capitularul din 813). Cel ce se recomanda devenea dependent de stăpîn de îndată ce primea suma de un solidus, ceea ce dovedește, o dată în plus, că pe atunci relațiile de vasalitate nu erau legate în mod obligatoriu de acordarea de pămînt. Aceleași stipulații sînt repetate într-un capitular din 816, adăugîndu-se că cel ce se recomandă este dezlegat de obligațiile sale dacă stăpînul lui ar fi încercat să-i răpească samavolnic libertatea sau dacă, fiind în stare s-o facă, nu i-ar fi acordat protecția făgăduită.

Față de stat, comandantul cetei (Gefolgsherr) căpăta aceleași drepturi și îndatoriri în ceea ce privește oamenii din ceata sa ca și proprietarul funciar sau beneficiarul în ceea ce privea țăraniile săi. Cetașii rămîneau obligați să presteze servicii regelui, dar și aici între rege și conții acestuia se interpune comandantul cetei. El trimitea pe vasali în fața instanțelor judecătorești, îi chema sub arme, îi conducea în război și veghea asupra menținerii disciplinei militare, răspundea pentru ei și pentru prezentarea lor cu echipamentul militar reglementar. Datorită acestui fapt, comandantul cetei căpăta o oarecare autoritate punitivă asupra supușilor săi, autoritate care constituie punctul de plecare al jurisdicției seniorului asupra vasalilor săi, jurisdicție care s-a dezvoltat mai tîrziu.

În aceste două instituții susceptibile de o dezvoltare ulterioară, în constituirea sistemului cetelor și în transmiterea autorității contale — deci a autorității publice — fie către marii proprietari funciari sau către deținătorii de beneficii acordate de coroană, fie către stăpînul unui beneficiu sau către conducătorul cetei, autoritate care să fie exercitată asupra supușilor, fie că e vorba de țărani cu pămînt sau cetași

fără pământ (landlose Gefolgsleute), care curînd au început să fie numiți „vassi”, „vasalli”, „homines”, — în această afirmare și întărire de către stat a puterii efective a stăpînilor asupra vasalilor vedem deja dezvoltîndu-se embrionul feudului, embrion care existase în beneficiu. Ierarhia stărilor sociale, începînd de la rege și coborînd prin marii beneficiari la țărani liberii și, în sfîrșit, la cei neliberii, devine un element recunoscut, care acționează oficial alături de celelalte elemente ale ordinii de stat. Statul recunoaște că nu poate exista fără ajutorul ei. Cum se va acorda acest ajutor de fapt se va vedea ulterior.

Deosebirea dintre oamenii care au intrat sub protecția seniorului și țărani dependenti are importanță numai pentru început, pentru a demonstra dubla origine a dependenței oamenilor liberi. Foarte curînd, cele două categorii de vasali s-au contopit, devenind inseparabile atît în ceea ce privește denumirea, cît și în fond. În rîndul deținătorilor de mari beneficii s-a extins obiceiul de a se pune sub protecția regelui, devenind deci nu numai beneficiarii, ci și vasalii acestuia. Regii socoteau că este în interesul lor să primească jurămîntul de credință al magnaților, episcopilor, abaților, conților și vasalilor („Annales Bertiniani”³³¹ în 837 și mai frecvent în secolul al IX-lea); ca urmare a acestei practici, deosebirea dintre jurămîntul obișnuit depus de supuși și jurămîntul special, vasalic, trebuia să dispară curînd. În felul acesta, toți magnații s-au transformat treptat în vasali ai regelui. Paralel însă a avut loc evoluția lentă a marilor proprietari funciari spre o stare socială deosebită, stare socială recunoscută de stat, inclusă în organizarea de stat, spre aristocrație, care devine una dintre pîrghiile care acționează oficial.

Cetașul aflat sub protecția cutărui sau cutărui mare proprietar funciar se transformă treptat în țaran dependent al acestuia. În afară de întreținerea chiar la curte, lucru care, firește, nu era posibil decît pentru un mic număr de persoane, seniorului nu-i rămîne alt mijloc de a-și asigura cetașii decît așezîndu-i pe pămînturile sale, acordîndu-le pămînturi sub formă de beneficiu. Prin urmare, magnații puteau să aibă un mare număr de vasali apti de luptă, care în acea epocă de războaie neîntrerupte constituia condiția principală a existenței lor, numai acordîndu-le pămînt. De aceea, oamenii fără pămînt care prestează servicii la curtea stăpînului cedează treptat locul lor masei de oameni așezați pe pămînturile stăpînului.

Dar, pe măsură ce acest element nou a pătruns în vechea orînduire de stat, el i-a zdruncinat temeliile. Exercițarea directă a puterii de stat de către rege și conți a cedat locul unei exercitări indirecte a acestei puteri; între stat și oamenii de rînd liberi a apărut seniorul, de care aceștia erau legați tot mai strîns prin jurămîntul de credință. Contele, care înainte era elementul cel mai important al mașinii de stat, a fost silit să treacă și a trecut realmente pe ultimul plan. Carol cel Mare a procedat și în acest caz potrivit obiceiului său. La început, după cum am văzut, el a favorizat extinderea relațiilor de vasalitate pînă cînd mica proprietate liberă a dispărut aproape cu desăvîrșire. Cînd însă a observat că aceasta a dus la slăbirea puterii lui, a încercat din nou să consolideze această mică proprietate liberă prin intervenția statului. În unele cazuri un suveran atît de energic și de temut putea să realizeze acest lucru, dar slabi săi urmași trebuiau să se plece în fața realităților create cu ajutorul predecesorului lor care își croiau drum în mod impetuos.

Mijlocul preferat al lui Carol era să trimită oameni de încredere (missi dominici), dîndu-le împuterniciri extraordinare. Acolo unde obișnuitul funcționar regal, contele, nu putea să pună capăt dezordinii crescînde, trebuia să meargă un trimis special. (Acest fapt trebuie să fie fundamentat și dezvoltat din punct de vedere istoric.)

Dar mai exista și o altă metodă, și anume aceea de a-l pune pe conte într-o asemenea poziție, încît prin mijloacele sale materiale să fie cel puțin egal cu magnații din comitatul său. Acest lucru era posibil numai în cazul cînd contele intra și el în rîndurile marilor proprietari funciari, ceea ce se putea realiza tot pe două căi. În unele ținuturi (Gau), anumite pămînturi puteau fi acordate ca dotații ale funcției de conte, așa încît cel care deținea în momentul dat funcția de conte le administra în mod oficial și încasa veniturile pe aceste pămînturi. Asemenea exemple se întîlnesc în număr mare mai ales în documente, chiar la sfîrșitul secolului al VIII-lea, iar cu începere din secolul al IX-lea aceste relații devin absolut obișnuite. Dotațiile proveneau, bineînțeles, în cea mai mare parte din domeniile coroanei; încă în timpul Merovingienilor găsim adesea conți și duci în calitate de administratori ai domeniilor coroanei situate pe teritoriul comitatului lor.

Este interesant de menționat că se întîlnesc și cazuri (există chiar și o formulă consacrată) cînd episcopii dotează funcția de conte din bunurile bisericii, firește, cu condiția ca

ele să nu fie înstrăinate într-o formă oarecare de beneficiu. Generozitatea bisericii este destul de bine cunoscută pentru a admite că faptul acesta ar putea avea vreo altă explicație decât mizeria neagră. Sub presiunea crescîndă a magnaților laici din vecinătate, bisericii nu-i mai rămînea decît alianța cu rămășițele puterii de stat.

La început, aceste dotații (res comitatus, pertinentiae comitatus), legate de funcția de conte, se deosebeau radical de beneficiile care se acordau personal celui ce îndeplinea funcția de conte. În mod obișnuit și beneficiile erau acordate cu generozitate; de aceea, dacă punem la un loc dotațiile și beneficiile, trebuie să recunoaștem că funcția de conte, inițial onorifică, a devenit acum o funcție foarte rentabilă, iar din timpul domniei lui Ludovic cel Pios, ca și alte favoruri, ea a fost acordată unor oameni pe care regii voiau să-i cîștige sau de al căror sprijin voiau să fie siguri. Astfel, despre Ludovic Bilbiitul se spune: „quos potuit conciliavit sibi, dans eis abbatias et comitatus ac villas” * („Annales Bertiniani”, 877). Termenul „honor”**, folosit înainte pentru a desemna funcția după drepturile la onorurile legate de ea, a căpătat în decursul secolului al IX-lea absolut același înțeles ca termenul beneficiu. Totodată s-a petrecut, în mod inevitabil, o schimbare esențială în caracterul funcției de conte, a cărei însemnătate Roth o subliniază pe bună dreptate (p. 408). La început, în măsura în care seniorul investit cu împuterniciri de conte avea un caracter oficial, funcția lui era o copie a funcției de conte. Acum, în a doua jumătate a secolului al IX-lea, autoritatea seniorială luase asemenea proporții încît amenința să asimileze funcția de conte; ca să-și poată menține autoritatea, acesta din urmă a trebuit să ia într-o măsură tot mai mare caracterul de senior. Conții au uzurpat tot mai mult, și nu fără folos, poziția seniorului față de locuitorii din ținutul respectiv (pagenses) atît în ceea ce privește relațiile particulare, cît și în ceea ce privește relațiile oficiale. Așa cum procedaseră și ceilalți „domni” cu micii proprietari de pămînt din vecinătatea lor, tot așa conții căutau cu duhul blîndeții sau făcînd uz de forță să-i transforme pe locuitorii liberi mai puțin înstăriți din ținuturile lor în vasali. Acest lucru le reușea cu atît mai ușor, cu cît însuși faptul că conții puteau să abuzeze de puterea lor dovedea cu prișosință că oamenii liberi

* — „a căutat să cîștige cît mai mulți de partea sa acordînd abații și pămînturi”. — *Nota trad.*

** — cinste. — *Nota trad.*

de rînd, cîți mai rămăseseră, nu mai aveau de așteptat ocrotire din partea puterii regale și a organelor ei. Lăsați la chemul asupritorilor, micii proprietari de pămînt liberi erau bucușoși să găsească un protector, chiar dacă trebuiau să-și cedeze allodiul, pe care-l redobîndeau numai sub forma de beneficiu. Încă în capitularul din 811, Carol cel Mare se plîngea de faptul că, prin neîntreprupte șicane judecătorești, prin repetate convocări pentru serviciul militar, episcopii, abații, conții, judecătorii, și comandantii sutelor îi aduceau pe micii proprietari de pămînt liberi într-o asemenea stare de mizerie încît aceștia le cedau sau le vindeau allodii, și că cei sărăciți se plîngeau în gura mare de jefuirea proprietății lor etc. În felul acesta, în Galia, încă de la sfîrșitul secolului al IX-lea, cea mai mare parte a proprietății libere trecuse în mîinile bisericii, conților și altor magnați (Hincmar Remensis, 869), iar ceva mai tîrziu în unele provincii nu mai exista proprietate funciară liberă în posesiunea micilor proprietari de pămînt (Maurer. „Introducere”, p. 212). În condițiile creșterii puterii deținătorilor de beneficii, pe de o parte, în condițiile declinului coroanei, pe de altă parte, beneficiile devenind treptat ereditare, în virtutea obișnuinței au devenit ereditare și funcțiile de conte. Dacă în numeroșii beneficiari ai regelui am văzut embrionul nobilimii de mai tîrziu, aici vedem embrionul suveranității teritoriale a principilor teritoriali de mai tîrziu, proveniți din conții diferitelor ținuturi.

În timp ce orînduirea socială și cea politică s-au schimbat complet, vechea organizare a armatei, bazată pe serviciul militar — care era, totodată, atît un drept cît și o datorie pentru toți oamenii liberi —, a rămas ca aspect exterior aceeași, numai că acolo unde existau noile relații de dependență între conte și vasalii săi s-a interpus seniorul. Dar de la un an la altul, oamenii liberi de rînd suportau tot mai greu povara serviciului militar. O povară era nu numai serviciul pe care-l prestau prin persoana lor, dar și faptul că trebuiau să-și procure singuri armele și în cursul primelor șase luni să se și întrețină pe cheltuială proprie. Războaiele neîntreprupte purtate de Carol cel Mare au dus lucrurile la extrem. Povara serviciului militar devenise atît de insuportabilă, încît, pentru a scăpa de ea, oamenii liberi, micii proprietari de pămînt preferau să cedeze magnaților, și mai ales bisericii, nu numai bruma de pămînt ce o mai aveau, dar și propria lor persoană și pe aceea a urmașilor lor. Carol cel Mare i-a adus pe răz-

boinicii franci liberi într-o asemenea situație, încît preferau să devină semiliberi și șerbi numai să nu meargă la război. Aceasta a fost consecința faptului că Carol cel Mare a ținut cu tot dinadinsul să introducă o organizare militară bazată pe proprietatea funciară generală și egală a tuturor oamenilor liberi, ba chiar s-o împingă la extrem, tocmai într-o perioadă cînd marea majoritate a celor liberi își pierduseră complet sau în mare parte proprietățile funciare.

Dar faptele au fost mai puternice decît îndărătnicia și ambiția lui Carol. Vechea organizare militară nu mai putea fi menținută. A echipa armata și a o întreține pe cheltuiala statului era un lucru imposibil în acea epocă a economiei naturale, epocă în care comerțul și banii aproape că nu erau cunoscute. Carol a fost nevoit să limiteze serviciul militar obligatoriu așa încît oamenii să-și poată asigura hrana și echipamentul. Acest lucru a fost stipulat în capitularul de la Aachen din 807, cînd războaiele se limitau doar la simple ciocniri de graniță și cînd integritatea imperiului părea asigurată. În primul rînd, la oaste trebuiau să se prezinte toți beneficiarii regelui fără deosebire; cei care posedau 12 hufe (manse) trebuiau să se prezinte înarmați și, prin urmare, călare (cuvîntul *caballarius* — cavaler se întilnește în același capitular). Cei care posedau 3 pînă la 5 hufe erau obligați să participe la campanii. Din doi posesori a cîte două hufe, din trei posesori a cîte o hufă și din șase posesori a cîte o jumătate de hufă, unul trebuia de fiecare dată să meargă în armată, fiind înarmat pe cheltuiala celorlalți. Dintre oamenii liberi fără pămînt, dar posedînd o avere mobilă în valoare de 5 solidi, trebuia, de asemenea, să meargă în campanie fiecare al șaselea om; el primea o subvenție bănească de un solidus de la fiecare din ceilalți cinci. De asemenea, obligația diferitelor regiuni de a pune la dispoziție oameni pentru campanii trebuia satisfăcută integral dacă războiul se purta în apropiere; în cazul cînd războiul se purta pe meleaguri îndepărtate, această obligație se limita, în funcție de distanță, la o jumătate pînă la o șesime din efectiv.

Evident, pe această cale, Carol a căutat să adapteze vechea organizare militară la situația economică schimbată a acelor oameni obligați să presteze serviciul militar, a căutat să salveze ceea ce se mai putea salva. Dar nici această concesie nu a ajutat la nimic; curînd după aceea, în „Capitulare de exercitu promo-

vendo"* , el a fost nevoit să accepte noi scutiri. Acest capitular, considerat de obicei anterior celui de la Aachen, a fost întocmit, judecînd după conținut, fără îndoială, cu mulți ani mai tîrziu. Se ridică de la 3 la 4 numărul hufelor care trebuia să dea un om pentru armată. În același capitular, cei care posedau o jumătate de hufă, precum și cei fără pămînt erau scutiți de serviciul militar, și chiar pentru beneficiarii obligația în această privință se reducea la a pune la dispoziție un om pentru fiecare 4 hufe. În timpul urmașilor lui Carol, numărul minim de hufe care trebuia să dea un om pentru armată a fost ridicat, se pare, chiar la 5.

Trebuie remarcat că prezentarea cu echipament la serviciul militar a aceluia care posedau 12 hufe întîmpina, pare-se, cele mai mari dificultăți. Cel puțin în capitulare, ordinul de a se prezenta la armată în cuirasă este repetat de nenumărate ori.

În felul acesta, numărul oamenilor liberi se reduce tot mai mult. Dacă despărțirea treptată de pămînt a determinat pe o parte dintre ei să intre în relații de vasalitate cu noii mari proprietari, teama de ruina directă de pe urma serviciului militar a împins o altă parte de-a dreptul sub jugul șerbiei. Cît de rapid s-a desfășurat acest proces (Ergebnung in die Knechtschaft), se vede din polyptical (registrarul proprietăților funciare) mănăstirii Saint-Germain-des-Près, care pe atunci se mai afla în afara Parisului. El a fost întocmit de abatele Irminon la începutul secolului al IX-lea și consemnează printre cei stabiliți pe pămînturile mănăstirii 2 080 de familii de coloni, 33 de familii de liți, 220 de familii de sclavi (servi) și numai opt familii de oameni liberi. Cert este însă că la acea dată cuvîntul „colonus” însemna în Galia om neliber. Căsătoria unei femei libere cu un colon sau sclav atrăgea după sine intrarea ei în puterea stăpînului, fiind socotită pîngărită (deturpatam) (capitularul din 817). Ludovic cel Pios a poruncit ca „colonus vel servus” (al unei mănăstiri din Poitiers) „ad naturale servitium velit nolit redeat” **. Colonii erau supuși unor pedepse corporale (capitulariile din 853, 861, 864, 873) și cîteodată erau liberați (vezi Guérard, „Polyptique de l'abbé Irminon”). Acești țărani neliberi nu erau de loc romani de origine ci, potrivit lui Jakob Grimm („Istoria limbii germane”, I) care le-a studiat numele, ei erau „aproape numai

* — „Capitularul cu privire la recrutarea pentru serviciul militar”. — *Nota trad.*

** — „un colon sau sclav trebuie să revină la starea lui firească de dependență, indiferent dacă vrea sau nu”. — *Nota trad.*

franci, care depășeau, din punct de vedere numeric, populația romană”.

Această creștere masivă a numărului de oameni neliberi a determinat, la rîndul ei, o schimbare în relațiile de clasă din societatea francă. Alături de marii proprietari funciari, care în acea vreme s-au transformat rapid într-o stare socială distinctă, alături de vasalii liberi ai acestora, a apărut o clasă de oameni neliberi, care tindea să absoarbă și restul de oameni liberi de rînd. Dintre oamenii neliberi, o parte fuseseră ei înșiși liberi, iar o altă parte erau fiii de oameni liberi; aceia care trăiau în stare de șerbie moștenită (erblicher Knechtschaft) de trei sau mai multe generații constituiau o minoritate neînsemnată. Majoritatea lor nu erau prizonieri de război saxoni, venzi etc., ci localnici franci sau romani. Cu acești oameni, care, pe deasupra, mai începuseră să constituie principala masă a populației, nu se putea proceda așa cum se proceda cu șerbii moșteniți sau cu cei străini. Ei nu erau încă deprinși cu șerbia (Knechtschaft); chiar pedepsele corporale aplicate colonilor (capitulariile din anii 853, 861, 873) mai erau considerate ca o ocară și nu ca ceva de la sine înțeles. De aici numeroasele comploturi și răscoale ale oamenilor neliberi și chiar ale vasalilor din rîndurile țăranilor. Carol cel Mare însuși a reprimat cu cruzime o răscoală a țăranilor care țineau de episcopatul Reims. Ludovic cel Pios vorbește în capitularul din 821 despre comploturi ale sclavilor (servorum) din Flandra și ținutul locuit de menapi (pe cursul superior al râului Lys). În anii 848 și 866 au trebuit să fie reprimite răscoalele oamenilor neliberi (homines) din episcopatul Mainz. Începînd din 779, ordinele de a înăbuși asemenea răscoale se repetă în capitularii. Răscoala „Stellinga” din Saxonia³⁹² a avut, pare-se, același caracter. Faptul că de la sfîrșitul secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea obligațiile pe care trebuiau să le îndeplinească oamenii neliberi, ba chiar și servi cassati, au fost fixate la un anumit quantum care nu putea fi depășit și faptul că Carol cel Mare recomandă acest lucru în capitulariile sale constituie, evident, rezultatul acțiunilor amenințătoare ale maselor de oameni neliberi.

Acesta a fost, prin urmare, prețul cu care a plătit Carol al său nou imperiu roman: desființarea stării oamenilor liberi de rînd, care în epoca cuceririi Galiei constituiau masa poporului franc; împărțirea poporului în mari proprietari funciari, vasali, șerbi. Dar, o dată cu oamenii liberi de rînd, au decăzut și vechea organizare a armatei și, o dată cu aceasta, puterea

regală. Carol a distrus unica temelie a propriei lui dominații. În timpul lui, ea a mai rezistat, dar în timpul urmașilor săi s-a manifestat ceea ce era în realitate opera lui Carol.

*Dialectul francon*³³³

Acestui dialect, lingviștii i-au jucat diverse farse. În timp ce Grimm susține că acest dialect s-ar fi dizolvat în limbile franceză și germană-de-sus (Hochdeutsch), lingviștii mai recenți consideră că el s-ar fi întins de la Dunkerque și Amsterdam pînă la Unstrut, Saale și Rezat, dacă nu chiar pînă la Dunăre, iar prin colonizare, pînă în Riesengebirge. Dacă chiar un filolog ca Moritz Heyne construiește pe baza textului din Heliand³³⁴, așa cum se găsește redactat în manuscrisul de la Werden, o veche limbă franconă-de-jos (altniederfränkische Sprache), care reprezintă un dialect vechi saxon (altsächsisch) aproape pur, cu foarte slabe nuanțe francone, Braune ia pur și simplu toate dialectele cu adevărat francone de jos (niederfränkischen) și le atașează cînd la limba saxonă, cînd la limbile vorbite în Țările de Jos (niederländischen)³³⁵. În sfîrșit, Arnold limitează sfera de cuceriri a francilor ripuari la teritoriul situat la nord de cumpăna apelor dintre Ahr și Mosela, considerînd că întregul ținut situat la sud și sud-vest a fost ocupat la început de alamanni, iar mai tîrziu exclusiv de chatti (pe care îi consideră tot franci) și că, prin urmare, și ei vorbeau dialectul alamanno-chattic.

În primul rînd, să reducem teritoriul pe care se vorbea limba franconă la granițele lui reale. Nu există nici un alt temelii de a socoti Turingia, Hessen și Franconia de la Main ca făcînd parte din acest teritoriu în afară de acela că, în timpul Carolingienilor, în denumirea generală de „Francia” erau cuprinse și ele. Limba vorbită la est de Spessart, Vogelsberg și Kahler Asten este orice, numai franconă nu. Hessen și Turingia au dialectele lor proprii, de sine stătătoare, după cum au fost și populate de triburi de sine stătătoare; în Franconia de la Main, în rîndul populației formate dintr-un amestec de slavi, turingi și hessi au pătruns elemente bavareze și francone, iar populația și-a format dialectul său aparte. Numai folosind ca principal criteriu măsura în care a pătruns în dialecte mutația consonantică a germanei de sus, se poate considera că aceste trei ramuri lingvistice aparțin dialectului francon. Dar, așa cum vom vedea, tocmai acest procedeu

provoacă întreaga confuzie în aprecierea limbii francone de către nefranconi.

Să începem cu cele mai vechi monumente lingvistice, și în primul rând să punem mai întâi în adevărata sa lumină așa-numita veche limbă franconă de jos a lui Moritz Heyne *. Heliand-ul în așa zisul manuscris al lui Cotton, întocmit la Werden și care se află acum la Oxford, este scris, după părerea sa, în limba franconă veche de jos, pentru că a fost întocmit la mănăstirea Werden, aflată pe teritoriul francon, dar foarte aproape de granița saxonă. Vechea graniță dintre triburi mai servește aici și astăzi ca graniță între Berg și Mark; dintre abațiile aflate între acestea, abația Werden ține de Franconia, iar abația Essen ține de Saxonia. La est și nord, Werden se mărginește cu localități incontestabil saxone; în cîmpia dintre Ruhr și Lippe, limba saxonă pătrunde pe alocuri pînă aproape de Rin. Faptul că o lucrare saxonă a fost copiată la Werden, și încă, în mod sigur, de către un francon, și faptul că acestui francon i-au scăpat ici-colo, din fuga condeului, unele forme francone nu este un motiv pentru a declara că manuscrisul este copiat în limba franconă. În afară de Heliand-ul în manuscrisul lui Cotton, Heyne consideră ca fiind scrise în limba franconă de jos cîteva fragmente care provin din Werden, prezentînd același caracter, precum și rămășițele unei traduceri a psalmilor care, după părerea lui, s-a făcut în împrejurimile Aachen-ului, în timp ce Kern („Glosele la «Lex Salica»”) ³³⁶ consideră pur și simplu această traducere ca fiind în limba vorbită în Țările de Jos. Într-adevăr, în traducere se întîlnesc, pe de o parte, forme aparținînd întru totul limbii vorbite în Țările de Jos, dar pe de altă parte și forme pur franco-renane (rheinfränkisch) și chiar urme de mutații consonantice specifice germanei de sus (hochdeutsch). Traducerea este făcută, evident, la granița dintre dialectul vorbit în Țările de Jos și cel franco-renan, aproximativ între Aachen și Maestricht. Limba folosită în această traducere este o limbă cu mult mai recentă decît cea folosită în cele două manuscrise ale Heliand-ului.

Este suficient să analizăm Heliand-ul în manuscrisul lui Cotton pentru ca, pornind de la puținele forme francone care

* „Kleine altsächsische und altniederfränkische Grammatik“ von Moritz Heyne, Paderborn 1873 (Moritz Heyne, „Scurtă gramatică a limbii vechi saxone și a limbii francone vechi de jos“, Paderborn, 1873).

apar aici, să stabilim în mod necontestat unele deosebiri esențiale între dialectul francon și cel saxon.

I. În toate dialectele ingveonice, pluralul indicativului prezent are aceeași terminație la toate cele trei persoane, și anume dentală precedată de vocală: în saxona veche (altsächsisch) *d*, în anglo-saxonă (angelsächsisch) *dh*, în frizica veche (altfriesisch) *th* (care, după cit se pare, e folosit și pentru *dh*). Astfel, în saxona veche *hebbiad* înseamnă *wir haben, ihr habt, sie haben*; la fel toate cele trei persoane de la *fallan, gawinnan* sînt desemnate prin *fallad, winnad*. Persoana a treia le-a subsumat pe toate trei, dar trebuie menționat că suprimarea lui *n* înainte de *d* sau *dh*, suprimare specific ingveonă, este comună și celor trei dialecte sus-amintite. Dintre toate dialectele existente, această particularitate s-a menținut numai la dialectul wesfalic; acolo se spune și astăzi *wi, ji, se hebbed* etc. Celelalte dialecte saxone, la fel ca cel vest-frizic (westfriesisch), nu cunosc această suprimare consonantică și astfel fac o deosebire între cele trei persoane*.

Psalmii din partea de vest a Rinului, ca și germana medie de sus (Mittelhochdeutsch), au terminația *m* la persoana I plural, *t* — la persoana a II-a și *nt* — la persoana a III-a. Dimpotrivă, în Heliand-ul în manuscrisul lui Cotton, alături de formele saxone se mai găsesc uneori forme de un fel cu totul deosebit: *tholônd* — sie dulden (ei rabdă), *gornônd* — ihr klagt (voi vă plîngeți) și ca formă de imperativ *mârient* — verkündigt (comunicați), *seggient* — sagt (spuneți), acolo unde dialectul saxon cere *tholôd, gornôt, mâriad, seggiad*. Aceste forme nu sînt numai francone, ci sînt, pînă și astăzi, un dialect local care se vorbește în Werden și Berg. În dialectul vorbit în Berg, indicativul prezent plural are de asemenea aceeași formă la toate cele trei persoane, terminația însă nu e ca în saxonă, în *d*, ci ca în franconă, în *nt*. În opoziție cu *wi hebbed* din Mark, aici, chiar lîngă graniță, se spune *wi hant* și, prin analogie cu forma imperativă de mai sus, *seggient* se pronunță *seient ens* — sagt einmal (spuneți o dată). Pe baza simplei constatări că aici, în dialectul vorbit în Berg, cele trei persoane au aceeași terminație, Braune și alții au declarat categoric că întreaga regiune montană din Berg este saxonă. Ce-i drept, această regulă a pătruns aici

* În manuscrisul lui Engels este scris cu creionul: „și a 3-a la a 2-a”³³⁷. — Nota red.

venind din Saxonia, dar, din păcate, a fost aplicată după metoda franconă și de aceea demonstrează contrarul.

În dialectele ingveonice, suprimarea lui *n* în fața consoanelor dentale nu se limitează la acest caz; ea este mai puțin răspîdită în frizica veche, fiind, dimpotrivă, destul de răspîdită în saxona veche și în anglo-saxonă: *mudh* — Mund, *kudh* — Kund, *us* — uns, *odhar* — ein anderer. Copistul francon al Heliand-ului de la Werden în loc de *odhar* folosește de două ori forma franconă *andar*. În registrele fiscale de la Werden, formele francone ale numelor *Reinswind*, *Meginswind* alternează cu formele saxone *Reinswid* și *Meginswid*. Dimpotrivă, în psalmii de pe malul stîng al Rinului găsim peste tot *munt*, *kunt*, *uns*; numai o dată, în așa-numitele glose ale lui Lipsius³³⁸ (extrase din manuscrisul care s-a pierdut al acestor psalmi), găsim *farkutha abominabiles* (abominabil) în loc de *farkuntha*. Monumentele lingvistice vechi salice l-au păstrat și ele peste tot pe *n* în numele *Gund*, *Segenand*, *Chlodosindis*, *Ansbertus* etc., ceea ce nu este esențial. Dialectele francone moderne l-au păstrat peste tot pe *n* (unica excepție o formează în dialectul din Berg forma *os* — uns).

II. Monumentele lingvistice pe baza cărora este construită de obicei așa-zisa gramatică veche saxonă provin toate din Westfalia de sud-vest, Münster, Freckenhorst, Essen. Limba acestor monumente vădește unele devieri esențiale nu numai de la formele ingveonice generale, ci și de la acelea care s-au păstrat pînă în zilele noastre ca forme saxone vechi autentice în numele proprii din Engern și Ostfalen; dimpotrivă, ele uimesc prin potrivirea cu dialectul francon și cu vechea germană de jos (althochdeutsch). De aceea, cel mai recent cercetător al gramaticii dialectului vechi saxon, Cosijn, îl numește chiar de-a dreptul dialect vechi saxon de vest (altwestsächsisch)³³⁹.

Deoarece în această analiză ne-am limitat aproape exclusiv la numele proprii din documentele latinești, deosebirile de formă care urmează să fie demonstrate ale dialectelor saxon de vest și saxon de est (West und Ostsächsisch) pot fi numai foarte puțin numeroase, ele reducîndu-se la două cazuri, care au însă o însemnătate hotărîtoare.

1. În anglo-saxonă și în frizica veche, genitivul plural al tuturor declinărilor se termină în *a*. Dimpotrivă, în saxona veche de vest, în francona veche și în limba germană veche de jos, el se termină în *ô*. Care este atunci adevărata formă

saxonă veche? Acest dialect s-a abătut, într-adevăr, de la normele ingveonice?

Documentele din Engern și Ostfalen dau răspuns la această întrebare. În *Stedieraburg*, *Horsadal*, *Winethahûsen*, *Edingahûsun*, *Magathaburg* și în multe alte denumiri, prima parte din cuvintele compuse este la genitiv plural și se termină în *a*. Nîci în Westfalia terminația *a* nu a dispărut complet: în registrul de la mănăstirea Freckenhorst³⁴⁰ se întilnește o dată *Aningera-lô* și *Wernerâ-Holthûson*, iar *a* în *Osnabrück* este și el un vechi genitiv plural.

2. La fel, în declinarea slabă a masculinului, nominativul în dialectul francon și în germana veche de sus se termină în *o*, spre deosebire de dialectul gotic-ingveonic, unde se termină în *a*. În saxona veche de vest, terminația este tot *o*; așadar, din nou o abatere de la regula ingveonică. Acest lucru nu este însă cîtuși de puțin valabil pentru saxona veche în general. Nici măcar în Westfalia nu se întilnește terminația *o* fără excepții; registrul de la Freckenhorst cuprinde, în afară de nume terminate în *o*, și o serie întregă de nume terminate în *a* (*Siboda*, *Uffa*, *Asica*, *Hassa*, *Wenda* etc.); în monumentele lingvistice de la Paderborn, editate de Wigand³⁴¹, se întilnește aproape întotdeauna *a*, iar *o* numai ca excepție; în documentele din Ostfalen, *a* predomină aproape exclusiv; așa se face că încă Jakob Grimm („Geschichte der deutschen Sprache“) a ajuns la concluzia că nu se poate contesta faptul că *a* și *an* (la cazul oblic), inițial *o* formă saxonă, au devenit comune pentru întregul popor. Înlocuirea lui *a* cu *o* nu s-a limitat numai la Westfalia. La începutul secolului al XV-lea, numele est-frizice de bărbați menționate în cronici etc. se termină, de regulă, în *o*: *Fokko*, *Occo*, *Enno*, *Smelo* etc., nu în *a*, ca odinioară, care se mai păstrează încă în unele cazuri izolate în dialectul vest-frizic.

Trebuie deci considerat stabilit faptul că ambele devieri ale dialectului saxon de vest de la normele ingveonice nu au fost de la început saxone, ci au fost provocate de o influență străină. Această influență se explică foarte simplu prin faptul că Saxonia de vest fusese înainte teritoriu francon. Abia după retragerea masei principale a francilor, saxonii au înaintat treptat dincolo de Osning și Egge, pînă la linia care desparte încă și astăzi regiunile Mark și Sauerland de Berg și Siegerland. Influența francilor rămași, care s-au amestecat acum cu saxonii, se manifestă în cele două cazuri sus-menționate cînd

a este înlocuit cu o ; ea mai este evidentă și în dialectele de astăzi.

III. O particularitate a limbii francono-renane, răspîdită de la Ruhr pînă la Mosela, este terminația persoanei I a indicativului prezent în *n*, care se păstrează cel mai bine în cazul * cînd urmează o vocală : *dat don ek* — das tue ich, *ek han* — ich habe (în dialectul vorbit în Berg). Această formă verbală se folosește în toată regiunea Rinului inferior și a Moselei, cel puțin pînă la granița lorenă : *don, han*. Aceeași particularitate se întilnește — chiar dacă nu în mod consecvent — și în psalmii de pe malul stîng al Rinului : *bidon* — ich bitte (eu rog), *wirthon* — ich werde (eu devin). În dialectul salic, acest *n* lipsește ; chiar în cel mai vechi document³⁴³ se întilnește *ec forsacho* (renunț), *gelôbo* (promit). El lipsește și în limba vorbită în Țările de Jos. Dialectul vechi saxon de vest diferă în această privință de cel francon numai prin aceea că la o singură conjugare cunoaște această terminație în *n* (la așa-numita conjugare a doua, slabă) : *skawôn* — ich schaue (eu privesc), *thionôn* — ich diene (eu slujesc) ș.a.m.d. Această terminație lipsește cu desăvîrșire în limba anglo-saxonă, ca și în limba frizică veche. Putem să presupunem, așadar, că și acest *n* este o rămășiță franconă în dialectul vechi saxon de vest.

În afara numeroaselor nume proprii păstrate în documente și a gloselor privind „Lex Salica”, adesea denaturate în așa măsură încît sînt de nerecunoscut, nu s-a păstrat aproape nici o rămășiță din dialectul salic. Cu toate acestea, Kern („Glosele la «Lex Salica»”) a înlăturat un mare număr din aceste denaturări, a restabilit textul, în unele cazuri exact, în altele aproape exact, și a dovedit că este scris într-o limbă care este predecesoarea directă a limbii medii și moderne vorbite în Țările de Jos. Dar materialul astfel reconstituit nu poate, desigur, să fie folosit pentru gramatică fără o oarecare rezervă. În afară de aceasta, nu dispunem decît de scurta formulă de jurămînt anexată la capítularul lui Carlomann din 743 și întocmită, probabil, la sinodul de la Lestines, adică în Belgia. Și aici ne-am lovit de la bun început de două cuvinte specific francone : *ec forsacho* — ich entsage (eu renunț). *Ec* în loc de *ich* este foarte răspîdit și azi printre franconi. În Trier și Luxemburg — *eich*, în Köln și Aachen — *ech*, în dialectul din

* Însemnat pe margine de Engels cu creionul : Otfried³⁴². — Nota red.

Berg — êk. Dacă în limba scrisă din Țările de Jos găsim forma *ik*, în graiul popular, mai cu seamă în Flandra, se aude destul de des *ek*. În numele vechi salice — *Segenandus*, *Segemundus*, *Segefredus* — se întâlnește invariabil e în loc de *i*.

În cuvântul *forsacho* figurează *ch* în loc de *g* intervocalic; aceasta se întâlnește, de altfel, în monumentele lingvistice și în alte cazuri (de pildă *rachineburgius*) și constituie și azi o caracteristică a tuturor graiurilor vorbite de franci, din Palatinat pînă la Marea Nordului. La aceste două caracteristici principale ale dialectului francon — e adesea în loc de *i* și *ch* intervocalic în loc de *g* — vom reveni cînd ne vom ocupa de fiecare dialect în parte.

Ca rezultat al analizei de mai sus, cu care putem compara și cele spuse de Grimm despre vechea franconă la sfîrșitul primului volum din „Geschichte der deutschen Sprache“, putem formula teza, care, de altfel, va fi astăzi greu de contestat, că dialectul francon încă în secolele al VI-lea și al VII-lea era un dialect de sine stătător, un dialect de trecere, de la germana de sus, în primul rînd de la alamannă la ingveonă, adică în primul rînd de la saxonă și frizică, aflîndu-se încă pe atunci întru totul pe treapta de mutație consonantică gotico-germană de jos (gotisch-niederdeutsch). Dar, odată admisă această teză, se recunoaște implicit și faptul că franconii nu erau un amestec de triburi diferite, cimentate între ele sub influența împrejurărilor externe, ci un trib german principal de sine stătător, istveonii, care, precum se pare, în diferite perioade au inclus în componența lor și elemente străine, dar au avut destulă forță de a le asimila. Tot așa putem considera ca dovedit faptul că fiecare dintre aceste două ramuri principale ale tribului francon vorbea încă de demult un dialect aparte, că dialectul s-a scindat în salic și ripuaric și că unele particularități distinctive ale vechilor dialecte mai continuă să existe în limba populară vorbită din zilele noastre.

Să trecem acum la dialectele existente și în prezent.

I. În momentul de față este cert că dialectul salic continuă să existe în ambele dialecte vorbite în Țările de Jos — în dialectul flamand și în cel olandez, și anume, în forma cea mai pură, pe teritoriile care încă din secolul al VI-lea au aparținut francilor. De cînd fluxul puternic al mării a

distrus în secolele al XII-lea, al XIII-lea și al XIV-lea aproape întreaga provincie Seeland și a format golfurile Zuidersee, Dollart și Jade, frîngînd astfel o dată cu legătura geografică și legătura politică dintre frizi, — au pierit, sub presiunea principilor feudali din împrejurimi, rămășițele vechii libertăți frizice și o dată cu ea, aproape pretutindeni, și limba frizică. În vest, ea a fost substituită sau înlăturată complet de limba vorbită în Țările de Jos, în est și în nord — de saxonă și daneză, dar în toate cazurile ea a lăsat urme puternice în limbile care au înlăturat-o. Regiunea frizică veche Séeland și Olanda au devenit în secolele al XVI-lea și al XVII-lea centrul și punctul de reazem al luptei pentru independența Țărilor de Jos, după cum fuseseră și sediul principalelor orașe comerciale ale țării. Aici, prin urmare, s-a format mai cu seamă limba scrisă modernă din Țările de Jos (neuniederländisch), cuprinzînd și elemente, cuvinte și forme verbale frizice, care trebuie deosebite de stocul de cuvinte inițial francon. Pe de altă parte, dinspre răsărit a pătruns pe fostul teritoriu frizic și francon limba saxonă. Delimitarea exactă a granițelor trebuie cercetată mai amănunțit; pur salice sînt numai acele părți din Belgia în care se vorbește limba flamandă, Brabantul de Nord, Utrecht, precum și Gelderland și Overijsel, cu excepția porțiunii din est, care este saxonă.

Între granițele lingvistice ale limbii franceze de la Meusa și cele ale limbii saxone de la nord de Rin, dialectul salic s-a ciocnit cu cel ripuar. Despre linia de demarcație, care și în cazul de față urmează abia să fie stabilită amănunțit, vom vorbi mai jos. Deocamdată ne vom ocupa de particularitățile gramaticale ale limbii vorbite în Țările de Jos.

La vocale atrage atenția, în primul rînd, înlocuirea, de manieră pur franconă, a lui *i* prin *e*: *brengen* — bringen, *kreb* — Krippe, *Kemel* — Himmel, *geweten* — Gewissen, *ben* — bin, *stem* — Stimme. În limba medie din Țările de Jos (mittelniederländisch), aceasta se întîlnește mult mai frecvent: *gewes* — gewiss, *es* — ist, *selber* — Silber, *blent* — blind. În limba modernă din Țările de Jos se întîlnește *gewis*, *is*, *zilver*, *blind*. În apropiere de Gand, eu am găsit două localități: *Destelbergen* și *Desteldonck*; prin urmare, și acum se mai spune acolo *Destel* în loc de *Distel*. Limba

medie din Țările de Jos, care a apărut pe un teren pur francon, concordă aici întru totul cu cea ripuară, dar în mai mică măsură — limba scrisă modernă din Țările de Jos, expusă influenței frizice.

Mai departe, tot în concordanță cu dialectul ripuar, se întilnește *o* în loc de *u* înaintea lui *m* sau *n* urmate de consoane, nu însă în mod atît de consecvent ca în limba medie din Țările de Jos și în dialectul ripuar. Alături de *konst*, *gonst*, *kond*, în limba modernă din Țările de Jos se întilnesc *kunst*, *gunst*, *kund*; pe de altă parte, în ambele avem: *mond* — *Mund*, *hond* — *Hund*, *jong* — *jung*, *ons* — *uns*.

Spre deosebire de dialectul ripuar, *i* lung (*ij*) se pronunță aici *ei*, ceea ce, după cît se pare, nu a existat în limba medie din Țările de Jos. Dar acest *ei* nu se pronunță ca în germana de sus, *ei=ai*, ci ca *e+i*, deși nu chiar atît de scurt ca, de pildă, *ej* la danezi și slavi. Aproape la fel sună diftongul care nu se scrie *ij*, ci *ei*. În mod corespunzător, în locul diftongului german de sus *au* avem *ou*, *ouw*.

Metafonia a dispărut din flexiune. În declinare singularul și pluralul și în conjugare indicativul și conjunctivul au aceeași vocală de rădăcină. Dimpotrivă, metafohia apare în formarea cuvintelor sub două forme: 1) într-o formă comună tuturor dialectelor postgotice a metafohiei lui *a* prin *i* în *e*; 2) într-o formă specifică limbii din Țările de Jos, care s-a dezvoltat abia mai tîrziu. Limba medie din Țările de Jos, ca și dialectul ripuar, cunoaște încă: *hus* — *Haus* (casă), *brun* — *braun* (cafeniu), *rum* — *geräumig* (spațios), *tun* — *Zaun* (gard); la plural *huse*, *brune*. Limba modernă din Țările de Jos cunoaște numai formele străine limbii medii din Țările de Jos și dialectului ripuar: *huis*, *bruin*, *ruim*, *tuin* (*ui* = în germana de sus *eu*). Dimpotrivă, *eu* pătrunde în locul lui *o* scurt (în germana de sus *u*) deja în limba medie din Țările de Jos: *jeughet* alături de *joghet*, în limba modernă din Țările de Jos *jeugd* — *Jugend* (tinerețe); *doghet* — *Tugend* (virtute), *dor* — *Tür* (ușă), *kor* — *Wahl* (alegere), alături de formele cu *eu* (sau *oe*); în limba modernă din Țările de Jos au fost adoptate numai *deugd*, *keur*, *deur*. Acesta corespunde întru totul lui *eu*, dezvoltat începînd din secolul al XII-lea în franceza de nord în locul latinescului *o* accentuat. Kern atrage atenția asupra unui al treilea caz: în limba modernă din Țările de Jos, *ei* reprezintă

metafonia lui *ê* (ee). Toate aceste trei forme ale metafoniei sînt necunoscute atît dialectului ripuar, cît și celorlalte dialecte și reprezintă o particularitate deosebită a limbii vorbite în Țările de Jos.

Ald, alt, old, uld, ult se transformă în *oud, out*. Această trecere se întîlnește deja în limba medie din Țările de Jos, unde *guldin, hulde, sculde* apar încă alături de *goudin, houde, scoude* (sollte), așa încît se cunoaște cu aproximație cînd s-a petrecut această trecere. Ea este, de asemenea, specifică pentru limba vorbită în Țările de Jos, cel puțin în opoziție cu toate dialectele germanice de pe continent; dimpotrivă, ea are loc și în dialectul englez din Lancashire: *gowd, howd, owd* pentru *gold, hold, old*.

În ceea ce privește consoanele, limba vorbită în Țările de Jos nu cunoaște nici un *g* pur (*g*-ul gutural italian, francez sau englez). Această consoană se pronunță ca un *gh* puternic aspirat, care în anumite silabe nu se deosebește de profund guturalul *ch* (elvețian, neogrec sau rus). Am văzut că această trecere de la *g* la *ch* era cunoscută încă în dialectul vechi salic. Ea se întîlnește și la o parte din dialectul ripuar și la dialectele saxone care s-au format pe un teritoriu odinioară francon, de pildă în Mînsterland, unde ca și în Berg, în anumite condiții *j* de la începutul cuvintelor, mai ales la cuvintele străine, sună ca *ch* și unde se poate auzi *Choseph* și chiar *Chahr* (Jahr). Dacă M. Heyne ar fi ținut seama de acest lucru, nu ar fi întîmpinat greutăți deosebite cu schimbarea frecventă și alternanța reciprocă a lui *j, g* și *ch* întîlnite în Heliand.

La începutul cuvintelor, limba vorbită în Țările de Jos păstrează pe alocuri *wr*: *wringen* — ringen (a răsuci), *wreed* — grausam (crud), *wreken* — rächen (a răzbuna). Asemenea vestigii există și în dialectul ripuar.

Limba vorbită în Țările de Jos a împrumutat din limba frizică înmuierea terminației *ken* a diminutivului în *tje, je*: *mannetje* — Männchen (omuleț), *bietje* — Bienchen (albiniță), *halsje* — Hälschen (gîtișor) etc. Dar se păstrează și *k*: *vrouken* — Frauchen (femeiușcă), *hoeteken* — Hütchen (bojdeucă). Mai bine este păstrat *k* în dialectul flamand, cel puțin în limba populară; cunoscutul omuleț din Bruxelles este numit *manneken pis*³⁴⁴. Francezii au împrumutat,

aşadar, din flamandă al lor *mannequin*, iar englezii — *manikin*. Pluralul ambelor terminații este *vroukens*, *mannetjes*. Acest *s* îl vom regăsi în dialectul ripuar.

Elementul comun dialectelor saxone, și chiar celor scandinave, îl găsim și la limba vorbită în Țările de Jos, și anume suprimarea lui *d* intervocalic mai ales între doi *e*: *leder* și *leer*, *weder* și *weer*, *neder* și *neer*, *vader* și *vaer*, *moeder* și *moer* — Mutter (mamă).

În limba din Țările de Jos găsim în declinare un amestec de forme tari și slabe, și, întrucît la plural metafohia lipsește, formarea pluralului coincide numai în cazuri foarte rare cu cea din dialectul ripuar sau saxon și chiar și aici prezintă o particularitate foarte pregnantă a limbii.

Elementul comun dialectelor salic și ripuar cu celelalte dialecte ingveone este suprimarea terminației specifice a nominativului în *er*, *der*, *wer*: în limba din Țările de Jos *hij*, *de* (articol) și *die* (pronume demonstrativ), *wie*.

Analiza conjugării ne-ar duce prea departe. Cele spuse vor fi suficiente pentru a deosebi pretutindeni limba salică de azi de dialectele limitrofe. O analiză mai minuțioasă a graiurilor populare din Țările de Jos ar mai scoate, desigur, la iveală destule lucruri interesante.

II. *Graiul franco-renan*. Prin aceasta înțeleg toate celelalte dialecte francone. Dacă aici eu nu opun, după vechea metodă, dialectului salic pe cel ripuar, motivele sînt întemeiate.

Încă Arnold³⁴⁵ a atras atenția asupra faptului că ripuarii, în sensul propriu al cuvîntului, au ocupat un teritoriu relativ redus, a cărui graniță de sud este marcată aproximativ de cele două localități Reifferscheid — aproape de Adenau și de Schleyden. Această este exact, în măsura în care ținutul *pur ripuar* este astfel limitat și din punct de vedere lingvistic de ținuturile ocupate de ripuarii autentici după alte triburi germane sau concomitent cu ele. Întrucît însă numele de „dialect francon de jos” (*nieder-fränkisch*) a căpătat acum o altă semnificație, incluzînd și dialectul salic, nu-mi rămîne decît denumirea de „ripuar”, în sensul restrîns al cuvîntului, pentru a desemna grupele de dialecte strîns înrudite care sînt răspîndite de la granița lingvistică salică pînă la această linie.

1. *Dialectul ripuar*. Granița care desparte aceste grupe de dialecte de dialectul salic nu coincide nicidecum cu granița dintre Olanda și Germania. Dimpotrivă, dialectului salic îi revine și cea mai mare parte a districtului Rees, pe malul drept al Rinului, unde în regiunea Weselului se ciocnesc dialectele salic, ripuar și saxon. Pe malul stîng al Rinului se vorbește dialectul salic, în Kleve și Geldern, aproximativ pînă la linia care duce de la Rin, între Xanten și Wesel, la sud spre satul Vluyt (la vest de Mōrs) și de aici la sud-vest spre Venloo. Granița poate fi stabilită mai exact numai la fața locului, deoarece, datorită administrării olandeze — care a durat ani de-a rîndul nu numai în Geldern, dar și în comitatul Mōrs —, s-au păstrat pe hartă multe nume ripuare în formă salică sau în forma folosită în Țările de Jos.

Cea mai mare parte a malului drept al Meusei — de la împrejurimile orașului Venloo în sus pe cursul apei — se pare că este tot ripuară, așa încît granița politică nu străbate aici nicăieri un ținut salic, ci în permanență un ținut ripuar, și acesta din urmă se întinde pînă în apropiere de Maestricht. Topici cu terminația *heim* (nu *hem*) și cu terminația specific ripuară *ich* se întilnesc aici în mare număr pe teritoriul olandez, iar mai departe spre sud apare mutația consonantică în *broich* (în olandeză *broek*), de pildă *Dal-lenbroich* lângă Roermond; de asemenea, în *rade* (*Bingelrade* lângă Sittard, tot așa *Amstenrade*, *Hobbelrade* și 6—7 altele); porțiunea germană de pe partea dreaptă a Meusei, care a revenit Belgiei, este în întregime ripuară (compară *Krützenberg* la 9 km de Meusa cu *Kruisberg* situat la nord de Venloo). Chiar pe partea stîngă a Meusei, în așa-numitul Limburg belgian, am găsit *Kessenich* în apropiere de Maeseeyck, *Stockheim* și *Reckheim* pe Meusa, *Gellik* lângă Maestricht, ca dovadă că aici nu locuiește o populație pur salică.

Granița ripuară cu Saxonia pornește de la Wesel spre sud-est, îndepărțindu-se tot mai mult de Rin, între Mühlheim pe Ruhr și Werden de partea franconă și Essen de partea saxonă, pînă la granița dintre Berg și Mark, care servește și acum drept graniță între Provincia renană și Westfalia. Ea părăsește această din urmă graniță abia la sud de Olpe, de unde se îndreaptă spre est, despărțind Siegerland-ul francon de Sauerland-ul saxon. Mai departe spre est începe regiunea în care se vorbește dialectul din Hessen (hessisch).

Sus-menționata graniță de sud cu dialectul denumit de mine francon mediu („Mittelfränkisch“) coincide aproximativ cu granițele de sud ale vechilor ținuturi Avalgau, Bonngau și Eiflia, iar de aici se îndreaptă spre vest, în direcția regiunii în care se vorbește dialectul valon, mergînd mai degrabă puțin spre sud. Teritoriul înconjurat astfel cuprinde vechiul mare ținut Ribuară și părți din ținuturile alăturate de la nord și vest.

După cum am spus, dialectul ripuar corespunde în multe privințe cu limba din Țările de Jos, dar în așa fel încît îi este mai apropiată limba medie din Țările de Jos decît limba modernă vorbită acolo. Cu aceasta, cu limba modernă din Țările de Jos, corespunde dialectul ripuar în pronunțarea lui *ei* ca *e+i* și a lui *ou* în loc de *au*, precum și în trecerea lui *i* în *e*, care în dialectul ripuar, ca și în limba medie din Țările de Jos, merge mult mai departe decît în limba modernă din Țările de Jos: cuvintele din limba medie din Țările de Jos *gewes*, *es*, *blend*, *selver* (Silber /argint/) au și astăzi o rezonanță ripuară. Tot astfel se schimbă în mod consecvent *u* în *o* înainte de *m* sau *n* urmate de consoane: *jong*, *lomp*, *domm*, *konst*. Dacă însă consoana care urmează este *d* sau *t*, atunci aceasta se schimbă în unele dialecte în *g* sau *k*; de pildă *honk* — Hund (ciine), la plural *hōng*; aici trecerea lui *k* în *g* este rezultatul căderii lui *e* final.

Dimpotrivă, condițiile metafoniei în dialectul ripuar sînt foarte diferite de cele ale limbii vorbite în Țările de Jos; ele coincid întru totul cu cele ale limbii germane de sus și numai în unele excepții (de pildă *hanen* pentru Hähne) coincid cu saxona.

Wr la începutul cuvintelor a trecut în *fr* înăsprit, păstrîndu-se în *fringen* — a stoarce apa dintr-o pînză etc. și *frêd* (în olandeză *wreed*), care înseamnă: călit.

În loc de *er*, *der*, *wer* găsim *hê*, *dê*, *wê*.

Declinarea ocupă un loc de mijloc între germana de sus și saxona. Formarea pluralului în *s* este frecventă, dar nu corespunde aproape niciodată limbii vorbite în Țările de Jos; acest *s* în varianta regională a limbii germane de sus a devenit *r*, în conformitate perfectă cu dezvoltarea de pînă atunci a limbii.

Diminutivul în *ken*, *chen*, cînd urmează după *n*, se transformă în *schen*, *männschen*; ca și în limba din Țările de Jos, pluralul are terminația *s* (*männches*). Ambele forme pot fi urmărite pînă în Lorena.

R cade înaintea lui *s*, *st*, *d*, *t*, *z*, vocala care-l precede rămânând la unele graiuri scurtă, iar la altele prelungită. Astfel, cuvîntul hart devine *hatt* (în Berg), iar în Köln se pronunță *haad*. Prin influența germanei de sud (oberdeutsch), *st* se transformă în *scht*: Durst — *doascht* în Berg, *döscht* în Köln.

Tot astfel, datorită influenței germanei de sus, *sl*, *sw*, *st*, *sp* de la începutul cuvintelor trece în *schl* etc.

Ca și în limba din Țările de Jos, nici dialectul ripuar nu cunoaște *g*-ul pur. O parte din graiurile răspîndite la granițele salice, ca de pildă cel din Berg, au la începutul și mijlocul cuvintelor în loc de *g* tot un *gh* aspirat, dar mai muiat decît în limba din Țările de Jos. Celelalte graiuri au *j*. La sfîrșitul cuvîntului, *g* se pronunță peste tot ca *ch*, dar nu ca cel aspru din Țările de Jos, ci ca *ch*-ul moale din franconă renană, care sună ca un *j* înăsprit. Expresii ca *boven* în loc de *oben* dovedesc caracterul german de jos al dialectului ripuar.

Majoritatea consoanelor mute se află pretutindeni pe prima treaptă a mutației consonantice. În graiurile din sud numai *t*, iar *k* în cazul cînd este în mijlocul și la sfîrșitul cuvintelor, și uneori *p* s-au supus legilor mutației consonantice din germana de sus; ele au *lösze* în loc de *löten* — *lassen* (a lăsa), *holz* în loc de *holt* (lemn), *rich* în loc de *rik* — *reich* (bogat), *êch* în loc de *ek* — *ich* (eu), *pief* în loc de *pîpe* — *Pfeife* (fluier). Dar *et*, *dat*, *wat* și alte cîteva rămîn neschimbate.

Tocmai pe această pătrundere, nu întotdeauna consecventă, a mutației consonantice germane de sus în cele trei cazuri se bazează de obicei delimitarea dialectului francon de mijloc de cel francon de jos (Mittel-und Niederfränkisch). În felul acesta însă, graiuri înrudite printr-o corelație fonetică determinată și care păstrează încă în conștiința populară sentimentul înrudirii sînt despărțite în mod arbitrar, după o caracteristică întîmplătoare.

Cu totul întîmplător, spun eu. Celelalte dialecte germane de mijloc: cel din Hessen, Turingia, Saxonia superioară etc., se află, fiecare în parte, pe o treaptă specială a mutației consonantice germane de sus. Desigur, ele pot prezenta unele fenomene de mutație consonantică în mai mică măsură la granița saxonă de jos sau în mai mare măsură la granița germană de sud, dar aceasta creează cel mult deosebiri locale. Dimpotrivă, dialectul francon de la Marea Nordului, Meusa

și Rinul inferior nu prezintă absolut nici o mutație consonantică, iar la granița alamannă are loc o mutație consonantică aproape întru totul alamannă; între aceste extreme se află cel puțin trei trepte intermediare. Astfel, mutația consonantică a pătruns în dialectul franco-renan, care pînă atunci se dezvoltase independent, și l-a fragmentat. Ultimele vestigii ale acestei mutații consonantice nu puteau să dispară la granița unei grupe deosebite de graiuri existente anterior; această mutație putea să piară treptat și în cadrul unei asemenea grupe, ceea ce s-a și întîmplat. Dimpotrivă, influența mutației consonantice, care formează în realitate dialectele, încetează, așa cum vom arăta mai jos, negreșit la granița a două grupe dialectale care încă dinainte se deosebeau între ele. Și oare *schl*, *schw* etc., precum și *scht* de la sfîrșitul cuvintelor nu ne-au venit, și încă mult mai tîrziu, tot din germana de sus? Dar aceste procese, mai ales primul dintre ele, ajung chiar pînă în Westfalia.

Dialectele ripuare au constituit o grupă conturată cu mult înainte ca o parte din ele să-și fi adoptat mutația consonantică a lui *t*. a lui *k* de la mijlocul și sfîrșitul cuvintelor, și a lui *p*. Cît de departe a putut să meargă această schimbare în interiorul grupeii, aceasta a fost și rămîne pentru grupă un fapt cu totul întîmplător. Dialectul din Neuss este identic cu cel din Krefeld și München-Gladbach chiar în amănunte pe care un străin nici nu le sesizează. În pofida acestui fapt, unul este declarat francon de mijloc, iar celălalt francon de jos. Dialectul din regiunea industrială Berg trece pe nesimțite în dialectul din partea de sud-vest a cîmpiei Rinului. Și, totuși, se spune că țin de două grupe complet diferite. Pentru orice localnic este limpede că în cazul de față erudiția de cabinet înghesuie în patul lui Procust al indicilor construite apriori graiuri populare vii pe care le cunoaște în mică măsură sau nu le cunoaște de loc.

Și unde duce această delimitare pur exterioară? Pe de o parte, la aceea că dialectele ripuare de sud — sub denumirea comună de franconă de mijloc — sînt amestecate la un loc cu alte dialecte, de care, după cum vom vedea, se deosebesc mult mai mult decît de așa-numitele dialecte francone de jos; iar pe de altă parte, la aceea că rămîne o fișie îngustă cu care nu știi ce-i de făcut și, în cele din urmă, te vezi nevoit să declari că o bucată ar ține de limba saxonă și o alta de limba vorbită în Țările de Jos, ceea ce contrazice în mod flagrant starea de fapt a acestor dialecte.

Să luăm, de pildă, dialectul vorbit în Berg, pe care Braune îl numește, fără să stea mult pe gânduri, incontestabil saxon. El formează, după cum am văzut, toate cele trei persoane plural indicativ prezent în aceeași manieră, dar în maniera franconă străveche — *nt*. În mod invariabil înainte de *m* și *n* urmate de consoană este o în loc de *u*, ceea ce, potrivit părerii aceluiași Braune, categoric nu este o manieră saxonă, ci una specifică dialectului francon de jos. Toate particularitățile dialectului ripuar enumerate mai sus sînt comune și celorlalte dialecte ripuare. Trecînd pe neobservate de la un sat la altul, de la o curte țărănească la alta în dialectul din cîmpia Rinului, el este foarte riguros despărțit la granița westfalică de dialectul saxon. Poate că nicăieri altundeva în întreaga Germanie nu există o graniță lingvistică atît de bine stabilită ca aici. Și ce deosebire de limbă ! Întregul sistem vocalic se prezintă ca și cum ar fi fost transformat radical ; diftongului închis *ei* din francona de jos i se opune direct diftongul foarte deschis *ai*, așa cum lui *ou* i se opune *au* ; din nenumărații diftongi și semivocale, nici unul nu se aseamănă ; aici găsim *sch*, ca și în restul Germaniei, acolo *s + ch*, ca în Olanda ; aici *wi hant*, dincolo *wi hebbed* ; aici, la plural se folosesc ambele forme *get* și *enk*, *ihr* și *euch*, acolo numai *ji*, *i* și *jii*, *ü* ; aici *vrabie* (Sperling) se spune, ca peste tot în dialectul ripuar : *Mösche*. dincolo, ca peste tot în dialectul westfalic : *Lüning*. Nu mai vorbim despre alte particularități specifice dialectului din Berg, care, de asemenea, dispar subit aici, la linia de graniță.

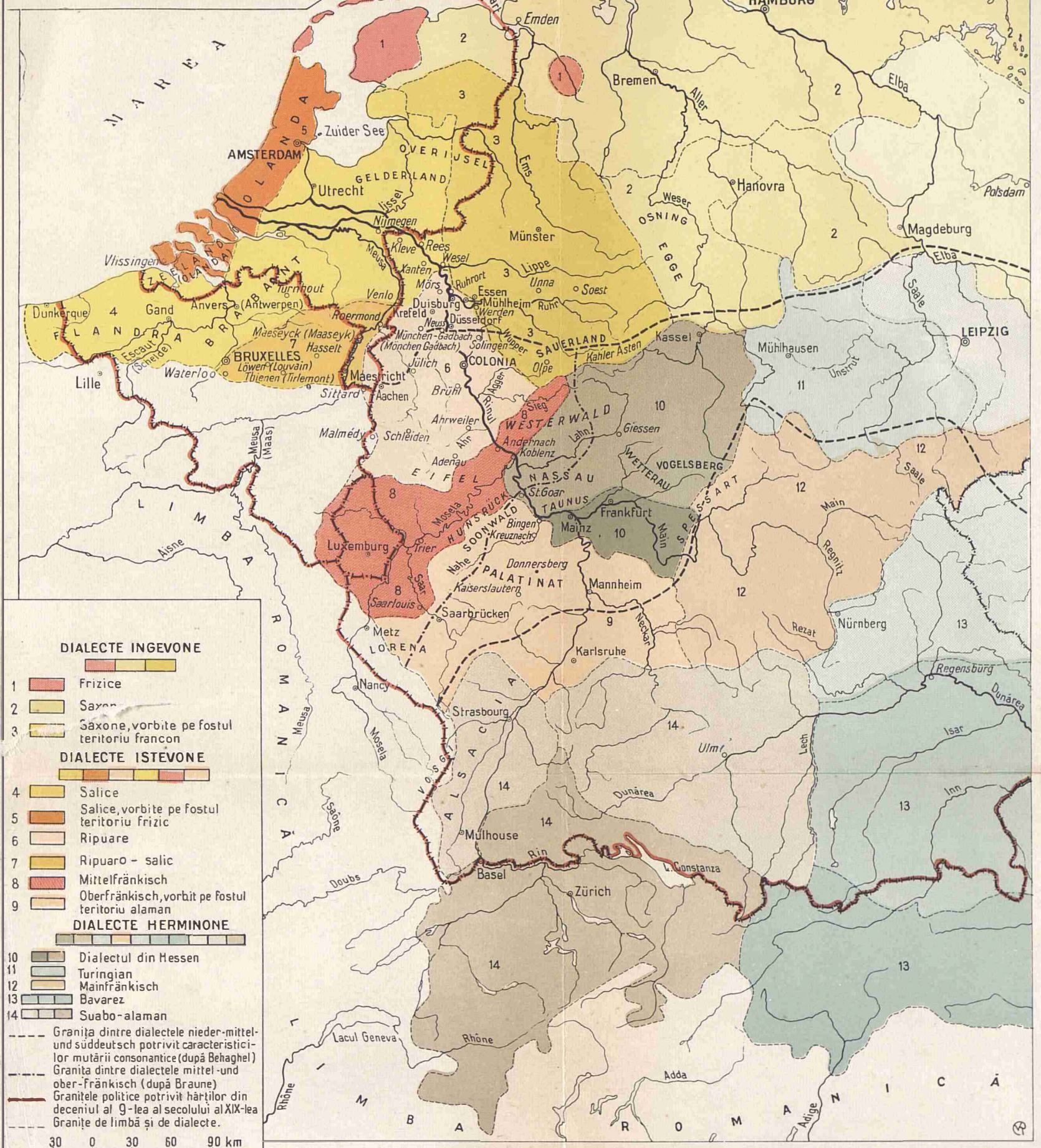
Un străin își dă mai bine seama de particularitățile unui dialect atunci cînd nu i se vorbește în dialectul respectiv, ci în limba germană de sus (Hochdeutsch) pe care o înțelege, ceea ce la noi, germanii, se întîmplă mai cu seamă sub puternica influență a dialectului. În acest caz însă, cel care nu e din partea locului nu-l poate deosebi absolut de loc pe presupusul locuitor saxon din districtul industrial Berg de locuitorul din cîmpia Rinului, care vorbește, chipurile, în francona de mijloc, decît doar după *gh*-ul mai puternic aspirat, pe care celălalt îl pronunță *j*. Dar un locuitor din Heckinghaus (din Oberbarmen, de pe malul stîng al Wupper-ului), care face parte din Berg, și un locuitor din Langerfeld, care face parte din Mark și trăiește la o distanță de aproape 1 km spre est de primul, se deosebesc chiar și în dialectul lor curent local, care este german de sus, mult mai mult decît un locuitor din Heckinghaus de unul din Koblenz, ca să nu mai vorbim de locuitorul din Aachen sau de cel din Bonn.

Chiar și locuitorului francon din Valea Rinului, pătrunderea mutației lui *t* și a lui *k* de la sfârșitul cuvintelor îi face atât de puțin impresia unei granițe lingvistice încât în ținutul pe care-l cunoaște foarte bine va trebui mai întâi să se gîndească pe unde trece granița dintre *t* și *z*, *k* și *ch*, iar la trecerea peste această graniță îi va fi aproape la fel de ușor să pronunțe în ambele feluri. Acest lucru este înlesnit și de numeroasele cuvinte din dialectul german de sus care au pătruns în diferitele dialecte și care au mutația lui *sz*, *z*, *ch* și *f*. Un exemplu peremptoriu îl constituie vechiul cod de procedură din Berg din secolul al XIV-lea (Lacomblet „Archiv“ I, p. 79 și urm.³⁴⁶). Aici întîlnim : *zo*, *uiss* (aus, din)), *zween*, *bezahlen* ; alături în aceeași propoziție : *setten*, *dat nutteste* (*nützeste*) ; tot astfel *Dache*, *redelich* alături de *reicket* (*reicht*) ; *upladen*, *upheven*, *hulper* (Helfer) alături de *verkouffen*. Într-un alt paragraf de la pag. 85 găsim alternativ chiar *zo* și *tho* pentru *zu*. Într-un cuvînt, dialectele din localitățile de munte și de șes se împletesc între ele, fără ca prin aceasta să creeze cea mai mică dificultate celui ce le așterne pe hîrtie. Ca întotdeauna, acest ultim val cu care mutația consonantică germană de sus inundă teritoriul francon este cel mai slab și cel mai mic. Este, firește, interesant să trasăm linia pînă la care ajunge mutația consonantică. Dar această linie nu poate constitui o graniță a dialectelor ; ea nu poate să rupă una de alta grupe de dialecte vechi, de sine stătătoare și strîns înrudite între ele și nu poate să ofere pretextul ca, în contradicție cu toate fenomenele lingvistice, să adauge în mod forțat aceste frînturi separate unor grupe mult mai îndepărtate.

2. *Dialectul francon de mijloc*. Din cele de mai sus reiese că eu am situat granița de nord a dialectului francon de mijloc mult mai la sud decît este de obicei.

Faptul că fișia de pămînt de pe malul stîng al Rinului unde se vorbea francona de mijloc a fost, *se pare*, pe vremea lui Clovis sub stăpînire alamannă îi oferă lui Arnold prilejul de a căuta urme ale așezărilor alamanne în topicile de acolo ; el ajunge la concluzia că pînă la linia Köln-Aachen se poate dovedi existența unei populații alamanne prefrance, ale cărei urme se întîlnesc, așa cum este de la sine înțeles, tot mai numeroase la sud și tot mai rare spre nord. Topicile, spune, el, dovedesc o înaintare temporară a alamannilor pînă dincolo de regiunile Koblenz și Aachen, precum și o stăpînire mai îndelungată asupra ținutului Wetterau și asupra regiunilor de sud din Nassau. Într-adevăr, topicile cu terminații pur alamanne,

**SCHEMA
DIALECTELOR GERMANE POTRIVIT
LUCRĂRII LUI FRIEDRICH ENGELS
„DIALECTUL FRANCON”**

DIALECTE INGEVONE

- 1 Frizice
- 2 Saxon
- 3 Saxon, vorbite pe fostul teritoriu francon

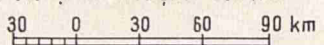
DIALECTE ISTEVONE

- 4 Salice
- 5 Salice, vorbite pe fostul teritoriu frizic
- 6 Ripuare
- 7 Ripuaro-salic
- 8 Mittelfränkisch
- 9 Oberfränkisch, vorbit pe fostul teritoriu alaman

DIALECTE HERMINONE

- 10 Dialectul din Hessen
- 11 Turingian
- 12 Mainfränkisch
- 13 Bavarez
- 14 Suabo-alaman

--- Granita dintre dialectele nieder-mittel- und süddeutsch potrivit caracteristicilor mutării consonantice (după Behagel)
 --- Granita dintre dialectele mittel- und ober-Fränkisch (după Braune)
 --- Granitele politice potrivit hărților din deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea
 --- Granite de limbă și de dialecte.

în *ach, brunen, felden, hofen, ingen, schwand, stetten, wangen* și *weiler*, care nu se întîlnesc nicăieri pe teritoriul pur francon, se găsesc împrăștiate, începînd din Alsacia, în întreg Palatinatul, Hessenul renan și Prusia renană, numai că spre nord devin tot mai rare, făcînd loc mai cu seamă topicilor francone terminate în *bach, berg, dorf, born, feld, hausen, heim* și *scheid* („Deutsche Urzeit”³⁴⁷).

Să cercetăm mai întii topicile, chipurile, alamannice de pe teritoriul francon de mijloc. Terminațiile *brunen, stetten, felden, wangen* nu apar niciodată în această regiune pe harta lui Reymann³⁴⁸ (pe care menționez că o folosesc în această lucrare). Terminația *schwand* se întîlnește : *Metzelschwander Hof* lângă Winnweiler și apoi *Schwanden* la nord de Landstuhl. Ambele se întîlnesc, așadar, în Palatinatul francon de sud, care deocamdată nu ne interesează aici. Cu terminația *ach* avem de-a lungul Rinului *Kreuznach, Bacharach, Hirzenach* lângă St. Goar, *Rübenach* lângă Koblenz (*Ribiniacus* pe harta ținuturilor întocmită de Spruner și revăzută de Menke³⁴⁹), *Andernach* (*Antunnacum* la romani) și alături *Wassenach*. Dat fiind că în epoca romanilor, terminația celtică romanizată *acum* se întîlnea peste tot pe malul stîng al Rinului : *Tolbiacum — Zülpich, Juliacum — Jüllich, Tiberiacum — Ziewerich* lângă Bergheim, *Mederiacum*, astfel că, în majoritatea cazurilor de acest fel, influența alamannă se putea manifesta numai în alegerea formei *ach* în loc de *ich*. Numai o singură numire *Hirzenach* (*Hirschenbach*), este fără doar și poate germană, dar și aceasta se numea înainte, potrivit hărții ținutului, *Hirzenowe* = *Hirschenau*, și nu *Hirschenbach*. Cum se explică în acest caz denumirea localității *Wallach*, situată între *Büderich* și *Rheinberg*, în imediata apropiere de granița salică ? Aceasta, desigur, nu este o așezare alamannă.

În bazinul Moselei se mai întîlnesc cîteva topici terminate în *ach* : *Irmenach* la est de Bernkastel, *Waldrach, Crettach* lângă Trier, *Mettlach* pe Saare. În Luxemburg — *Echternach, Medernach, Kanach* ; în Lorena, numai pe malul drept al Moselei : *Montenach, Rodlach, Brettnach*. Chiar dacă am admite că toate aceste topici indică o așezare alamannă, ele indică, în orice caz, numai o așezare foarte împrăștiată, care nici nu se întinde dincolo de partea cea mai de sud a teritoriului francon de mijloc.

Mai rămîn *weiler, hofen* și *ingen*, care necesită o analiză mai amănunțită.

În primul rînd, terminația *weiler* nu este nicidecum indis-cutabil alamannă, ci vine de la latinescul provincial *villarium*, *villare* și se întîlnește numai în mod cu totul excepțional dincolo de vechile hotare ale Imperiului roman. Nu germanizarea lui *villare* în *weiler* era privilegiul alamannilor, ci numai o predilecție în masă pentru această terminație și la topicile noilor așezări. În măsura în care apăreau *villaria* romane, francii s-au văzut și ei nevoiți să germanizeze terminația în *wilare*, mai tîrziu *weiler*, sau s-o înlătore complet. Se pare că ei au procedat cînd într-un fel, cînd în altul, așa cum au dat, desigur, ici și colo noilor așezări nume terminate în *weiler*, dar mult mai rar decît alamannii. Arnold nu poate găsi la nord de *Eschweiler* lîngă Aachen și la nord de *Ahrweiler* nici o localitate importantă a cărei topică să aibă terminația *weiler*. Dar denumirea actuală a localităților nu are nici o legătură cu această chestiune; fapt este că pe malul stîng al Rinului localitățile terminate în *weiler* se întind spre nord pînă aproape de granița salică (*Garzweiler* și *Holzweiler* se află la mai puțin de cinci mile de cea mai apropiată localitate din Geldern, unde se vorbește limba din Țările de Jos), iar la nord de linia *Eschweiler* — *Ahrweiler* există cel puțin douăzeci de asemenea topici. Cele mai frecvente sînt, firește, în apropierea vechiului drum roman care duce din Maestricht prin Jülich spre Köln; două din aceste localități — *Walwiller* și *Nyswiller* — se află chiar pe teritoriul olandez; sînt ele oare tot așezări alamanne?

Mai departe spre sud, în Eifel, topici cu această terminație nu apar aproape de loc; în planșa Malmedy (nr. 159 pe harta lui Reymann) nu există nici măcar una singură. În Luxemburg sînt de asemenea rare, iar pe cursul inferior al Moselei și pînă pe creasta Munților Hunsrück de asemenea. Dimpotrivă, pe cursul superior al Moselei, ele se întîlnesc adesea pe ambele maluri ale fluviului, devenind și mai frecvente spre est, iar spre est de Saarlouis topicile cu această terminație predomină din ce în ce mai mult. Aici însă începe și ținutul unde se vorbește limba franconă de sus și aici nimeni nu poate contesta că alamannii au ocupat acest ținut înaintea francilor.

Deci, aceste topici terminate în *weiler*, care se întîlnesc pe teritoriul francon de mijloc și pe cel ripuar, dovedesc tot atît de puțin existența așezărilor alamanne pe cît o dovedesc în Franța numeroasele topici terminate în *villers*.

Să trecem la terminația *hofen*. Aceasta nu este, într-o și mai mică măsură vorbind, exclusiv alamannă. Ea se întâlnește pe întregul teritoriu francon, inclusiv Westfalia de astăzi, ocupată ulterior de saxoni. Vom da numai câteva exemple de pe malul drept al Rinului : *Wehofen* lângă Ruhrort, *Mellinghofen* și *Eppinghofen* lângă Duisburg, *Benninghofen* lângă Mettamann, un alt *Eppinghofen* lângă Dinslaken, în Westfalia *Kellinghofen* lângă Dorsten, *Westhofen* lângă Castrop, *Wellinghofen*, *Wichlinghofen*, *Niederhofen*, două de *Benninghofen*, *Berghofen*, *Westhofen*, *Wandhofen*, toate în regiunea Hellweg și altele. *Ereshofen* pe Agger poate fi urmărit încă din vremea păgînismului, cînd se numea *Martis villa* (orașul lui Marte), și însuși numele zeului războiului — *Eru* — arată că aici alamannii sînt de neconceput ; ei își spuneau *Tiuwâri*, deci îl numeau pe zeul războiului nu *Eru*, ci *Tiu*, iar mai tîrziu, ca rezultat al mutației consonantice, *Ziu*.

Pe malul stîng al Rinului, lucrurile stau și mai prost în ceea ce privește originea alamannă a terminației *hofen*. Aici există, de asemenea, un *Eppinghofen* la sud-est de Xanten și, prin urmare, poate fi chiar de origine salică, iar începînd de aici, spre sud, pe întregul teritoriu ripuar abundă acest *hofen* alături de *hof* pentru gospodăriile izolate. Dacă trecem însă pe teritoriul salic, lucrurile stau și mai prost. Pe ambele maluri ale Meusei, începînd de la granița lingvistică franceză, se înșiră localități terminate în *hofen*. Pentru concizie trecem pe malul apusean. Aici găsim, în Olanda și în Belgia, cel puțin șapte *Ophoven*, în Olanda *Kinckhoven* ș.a.m.d. ; pentru Belgia să luăm mai întîi planșa Löwen (nr. 139 pe harta lui Reymann). Aici există *Ruykhoven*, *Schalkhoven*, *Bommershoven*, *Wintershoven*, *Mettecoven*, *Helshoven*, *Engelmanshoven* lângă Tongern ; *Zonhoven*, *Reekhoven*, *Konings-Hoven* lângă Hasselt ; mai departe, spre vest, *Bogenhoven*, *Schuerhoven*, *Nieuwenhoven*, *Gippershoven*, *Baulershoven* lângă St. Truyen ; în extremitatea apuseană *Gussenhoven* și *Droenhoven* la est și nord-est de Tirlemont (Thienen). Pe planșa Turnhout (nr.120) sînt cel puțin 33 *hoven*, majoritatea pe teritoriul belgian. Mai departe, spre sud-vest, întîlnim topici terminate în *hove* (terminația dativului *n* dispăre aici, de regulă) de-a lungul întregii granițe lingvistice franceze ; de la *Heerlinkhove* și *Nieuwenhove* lângă Ninove, care reprezintă și el un *hove* romanizat — termenii medii, circa 10 la număr, îi las deoparte —, pînă la *Ghyverinckhove* și *Pollinchove* lângă Dixmuyden și *Volkerinckhove* lângă St. Omer în Flandra franceză. Denu-

mirea *Nieuwenhove* apare de trei ori, ceea ce dovedește că terminația respectivă se mai păstrează în popor. Alături de acestea sînt foarte numeroase așezări izolate al căror nume se termină în *hof*. Pe baza celor spuse, se poate aprecia caracterul, chipurile, exclusiv alamann al terminației *hofen*.

În sfîrșit, să trecem la terminația *ingen*. Desemnarea unei origini comune cu ajutorul terminației *ing* și *ung* este proprie tuturor popoarelor germanice. Dat fiind că stabilirea s-a făcut pe ginți, această terminație joacă peste tot un rol însemnat în numele de localități. Uneori ea este legată de genitivul plural cu o terminație locală: *Wolvaradingahusun* lângă Minden, *Snotingaham* (*Nottingham*) în Anglia. Uneori, pentru denumirea unor localități se folosește numai pluralul: *Flissinghe* (Vlissingen), *Phladirtinga* (Vlaardingen), *Crastlingi* în Frizia olandeză, *Grupilinga*, *Britlinga*, *Otlinga* în vechea Saxonie. În cea mai mare parte, aceste nume se folosesc astăzi numai la dativ și se termină în *ingen*, rareori *ing*. Majoritatea neamurilor germane cunosc și folosesc ambele forme; alamanii, se pare, folosesc mai ales ultima formă, cel puțin acum. *Rümmingen* lângă Lörrach se numea înainte (în 764) *Romaninchova*, astfel că terminația suabă în *ingen* este uneori și de origine mai nouă (Mone. „*Urzeit des Badischen Landes*“, I, p. 213³⁵⁰). Terminațiile elvețiene *kon* și *kofen* sînt formate aproape toate prin contractarea lui *inghofen*: *Zollinchovon* — *Zollikofen* *Smarinchowa* — *Schmerikon* etc. Comparați F. Beust. „*Historischer Atlas des Kantons Zürich*“³⁵¹, unde se găsesc duzini întregi pe harta nr. 3, care reprezintă perioada alamannă. Dat fiind însă că acestea se întîlnesc și la franci, saxoni și frizi, este foarte riscant ca, pe baza faptului că există o localitate cu o numire terminată în *ingen*, să se tragă imediat concluzia că este vorba de o așezare alamannă.

Numirile pe care le-am citat dovedesc că topici terminate în *ingas* (nominativ plural) și *ingum*, *ingon* (dativ plural) nu erau ceva neobișnuit atît la frizi, cît și la saxoni, de la Escaut pînă la Elba. Chiar și astăzi topicile terminate în *ingen* nu constituie o raritate în întreaga Saxonie Inferioară. În Westfalia, numai pe ambele părți ale Ruhrului, la sud de linia Unna-Soest, există cel puțin 12 topici în *ingen* alături de *ingsen* și *inghausen*. Și pretutindeni unde este teritoriu francon găsim și topici cu terminația *ingen*.

Pe malul drept al Rinului găsim, în primul rînd, în Olanda *Wageningen* pe Rin și *Genderingen* pe Ijssel (excluzînd aici însă toate numirile care ar putea să fie frizice); în regiu-

nea Berg găsim *Huckingen, Ratingen, Ehingen* (în imediata lor apropiere, pe teritoriul saxon, *Hattingen, Sodingen, Ummin-gen*), *Heisingen* lângă *Werden* (pe care Grimm îl explică ca provenind de la *Silva Caesia* a lui Tacit, fiind, prin urmare, foarte vechi), *Solingen, Husingen, Leichlingen* (pe harta ținutului, *Leigelingon*, adică o vechime de aproape o mie de ani), *Quettingen* și pe râul *Sieg Bödingen* și *Röcklingen*, fără să mai socotim două nume în *ing*. *Hönningen* lângă *Rheinbrohl* și *Ellingen* în regiunea *Wied* stabilesc legătura cu localitățile situate între *Rin, Lahn* și *Dill*, care numără cel puțin 12 topici terminate în *ingen*. Nu are nici un rost să mergem mai departe spre sud, deoarece aici începe țara care a trecut incontestabil printr-o perioadă de colonizare alamannă.

Pe partea stîngă a Rinului avem *Millingen* în Olanda mai sus de *Nijmegen* (*Niemegue*), *Lüttingen* mai jos de *Xanten*, un alt *Millingen* mai jos de *Rheinberg*, apoi *Kippingen, Rödingen, Höningen, Worringen, Fühlingen*, toate mai la nord de *Köln*, *Wesselingen* și *Köttingen* lângă *Brühl*. De aici topicile în *ingen* urmează două direcții. Pe masivul *Eifel*, topicile în *ingen* sînt rare ; lângă *Malmédy*, la granița lingvistică franceză găsim : *Büllingen, Hünningen, Mürringen, Iveldingen, Eibertingen*, constituind trecerea spre numeroasele topici terminate în *ingen* din *Luxemburg* și de pe cursul superior al *Moselei* din *Prusia renană* și *Lorena*. O altă linie de legătură merge de-a lungul Rinului și al văilor laterale (în regiunea *Ahr* sînt 7—8) și, în sfîrșit, de-a lungul văii *Moselei*, precum și spre regiunea situată mai sus de *Trier*, unde predomină topicile terminate în *ingen*, dar se despart de marea masă a topicilor alamanne-suabe terminate în *ingen* mai întii prin topicile terminate în *weiler* și apoi prin cele în *heim*. Deci dacă noi, potrivit lui *Arnold*, „apreciem toate împrejurările în legătura lor reciprocă”³⁵², ajungem la concluzia că topicile terminate în *ingen* din regiunea cursului superior al *Moselei* din *Germania* sînt francone, și nu alamanne.

Cît de puțin avem aici nevoie de ajutorul alaman apare foarte limpede de îndată ce urmărim terminațiile în *ingen* de la granița lingvistică francono-ripară de lângă *Aachen*, pe teritoriul salic. Lîngă *Maeseyak*, la vest de *Meusa*, se află *Geystingen*, mai departe spre vest, în apropiere de *Brée* — *Gerdingen*. Apoi, dacă luăm din nou planșa *Löwen* nr. 139 (*Louvain*), găsim : *Mopertingen, Vlytingen, Rixingen, Aerdelingen, Grim-mersingen, Gravelingen, Ordange* (în loc de *Ordningen*), *Bevingen, Hatingen, Buvingen, Hundelingen, Bovelingen, Curange*,

Raepertingen, Boswinningen, Wimmertingen și altele situate în regiunea Tongern, St. Truyen și Hasselt. Cel mai spre vest, nu departe de Löwen sînt *Willebringen, Redingen, Grinningen*. Aici pare-se că legătura se rupe. Dar, dacă trecem pe teritoriul pe care actualmente se vorbește limba franceză, iar din secolul al VI-lea pînă în secolul al IX-lea s-a dus lupta dintre cele două limbi, atunci începînd de la Meusa găsim o centură întregă de localități terminate în *ange*, formă care atît în Lorena cît și în Luxemburg corespunde lui *ingen*; mergînd de la est spre vest, găsim: *Ballenge, Roclange, Ortrange, Lantremange, Roclange, Libertange, Noderange, Herdange, Oderinge, Odange, Gobertang, Wahenges*; ceva mai departe, spre vest, *Louvrenge* lîngă Wavre și *Revelinge* lîngă Waterloo stabilesc legătura cu *Huysinghen* și *Buisinghen*, primele localități dintr-o serie de peste 20 de numiri terminate în *inghen* care se întind la sud-vest de Bruxelles, de-a lungul graniței lingvistice, de la Hal pînă la Grammont. Și, în sfîrșit, în Flandra franceză: *Gravelingen, Wulverdinghe* (adică exact numirea veche saxonă *Wolvaradings-hûsun*), *Leubringen, Leulinghen, Bonninghen, Peuplingue, Hardinghen, Hermelinghen*, lîngă St. Omer, și pînă dincolo de Boulogne, *Herbinghen, Hocquinghen, Velinghen, Lottinghen, Ardinghen*, toate riguros separate între ele de numirile, și mai numeroase în această regiune, terminate în *inghem (ingheim)*.

Așadar, cele trei terminații pe care Arnold le consideră specific alamanne se dovedesc a fi în aceeași măsură francone, iar încercarea de a dovedi, pe baza acestor denumiri, că pe teritoriul francon de mijloc a existat o așezare alamannă premergătoare celei francone trebuie considerată ca neizbutită. În schimb trebuie admisă posibilitatea existenței unui element alamann nu prea puternic în partea de sud-est a acestui teritoriu.

De la alamanni, Arnold ne duce la chatti. Cu excepția rîparilor propriu-ziși, ei trebuie să fi ocupat, după alamanni și concomitent cu ei, teritoriul situat la sud de ținutul Ribuară, adică același teritoriu pe care noi îl numim francon de mijloc și francon de sud. Această afirmație se bazează pe faptul că aici, alături de topici alamanne, există și topici hesseneze:

„Concordanța topicilor pe ambele maluri ale Rinului pînă la granița alamannă este atît de mare și surprinzătoare încît numai printr-o adevărată minune ar putea fi incidentală; ea apare, dimpotrivă, cu totul naturală de îndată ce admitem că imigranții au dat numele locurilor lor de baștină și noilor așezări, așa cum se întîmplă și astăzi în mod curent în America”³⁵⁸.

Împotriva acestei afirmații avem puține obiecții. Avem, în schimb, mai multe împotriva concluziei că ripuarii propriu-zisi nu au avut nici o legătură cu popularea întregului teritoriu francon de mijloc și francon de sud și că aici găsim numai alamanni și chatti. Cea mai mare parte a chattilor care și-au părăsit patria plecând spre vest (așa cum au făcut odinioară batavii, kanninefații și chattuarii) se pare că s-au alăturat din timpuri imemorabile istveonilor. Încotro s-ar fi putut îndrepta oare ? În decursul primelor două secole ale erei noastre, chatti erau legați de restul herminonilor numai prin intermediul turingilor ; într-o parte, chatti îi aveau pe cheruscii ingveoni, în cealaltă parte pe istveoni, iar în față pe romani. Triburile herminone, care apar mai târziu unite ca alamanni, au venit din interiorul Germaniei ; ele au fost despărțite în decursul veacurilor de chatti prin turingi și alte triburi, înstrăinându-se de ei mai mult decât de francii istveoni, de care îi lega o frăție de arme de mai multe veacuri. Prin urmare, participarea chattilor la ocuparea teritoriului despre care este vorba este indiscutabilă. Discutabilă este excluderea ripuarelor de acolo. Această excludere ar putea fi dovedită numai în cazul când nu ar apărea aici nici o denumire specific ripuară. Or, lucrurile se petrec exact invers.

Dintre terminațiile indicate de Arnold ca specific francone, terminația *hausen* este comună francilor, saxonilor, ca și germanilor din Hessen și Turingia ; *heim* sună în dialectul salic ca *ham* ; *bach* în dialectul salic și ripuar de jos sună ca *beek* ; dintre celelalte, numai *scheid* este într-adevăr caracteristic. Acesta este specific ripuar, ca și *ich*, *rath* sau *rade* și *siepen*. Celor două dialecte francone le sînt, apoi, comune terminațiile *loo* (*loh*), *donk* și *bruch* sau *broich* (în salică — *broek*).

Terminația *scheid* se întilnește numai în munți și, de regulă, numai la localitățile situate la cumpăna apelor. Francii au lăsat această terminație în toată regiunea westfalică Sauerland, pînă la granița cu Hessen, unde nu apare decât în denumirile de munți pînă la est de Korbach. În Ruhr, terminației vechi francone *scheid* i se opune terminația saxonizată *schede* : *Melschede*, *Selschede*, *Meschede*, și, foarte aproape de acestea *Langscheid*, *Ramscheid*, *Bremscheid*. În regiunea Berg, ea se întilnește în mod frecvent pe malul drept al Rinului pînă în Westerwald, dar nu mai în sud. Dimpotrivă, pe malul stîng al Rinului, numirile terminate în *scheid* încep, real-

mente, abia în Eifel* ; în Luxemburg există cel puțin 21 de asemenea numiri, în Hochwald și Hunsrück ele sînt frecvente. Dar la fel cum se întîmplă la sud de rîul Lahn, tot așa și aici, pe versantul de est și pe cel de sud al munților Hunsrück și Soonwald, apare concomitent forma *schied*, care, se pare, este o adaptare a locuitorilor din Hessen. Ambele forme coexistă în partea de sud, trecînd dincolo de Nahe, pînă în regiunea Vosgilor, unde găsim : *Bisterscheid* la vest de Donnersberg, *Langenscheid* lângă Kaiserslautern, platoul *Breitscheid* la sud de Hochspeyer, *Haspelscheid* lângă Bitsch, *Scheidwald* la nord de Lützelstein, în sfîrșit, postul cel mai de sud, *Walscheid*, pe versantul nordic al Donon-ului, situat mai la sud de satul Hessen lângă Saarburg, considerat de Arnold ca cel mai înaintat post al chattilor.

Mai departe, specific ripuară este terminația *ich*, formată din aceeași rădăcină ca și *ach*, în gotica *ahva* — Vasser (apa) ; amîndouă germanizează și terminația belgo-romană *acum*, după cum dovedește *Tiberiacum*, pe harta ținutului *Civiraha*, în prezent *Ziewerich*. Pe malul drept al Rinului, ea nu se întîlnește prea des ; *Meiderich* și *Lirich* de lângă Ruhrort sînt localitățile cele nordice terminate în *ich* ; de aici ele se însîră de-a lungul Rinului pînă la *Biebrich*. Pe malul stîng al Rinului, începînd de la *Büderich*, situat în fața orașului Wesel, există nenumărate asemenea denumiri ; prin Eifel ele merg pînă la Hochwald și Hunsrück, dar dispar în Soonwald și regiunea Nahe încă înainte de a dispărea denumirile terminate în *scheid* și *roth*. Dimpotrivă, în partea de vest a acestui teritoriu, ele continuă pînă la granița lingvistică franceză, ba trec chiar dincolo de aceasta. Trecem peste regiunea Trier, unde se găsesc foarte multe asemenea numiri ; în Luxemburgul olandez, aproximativ 12 ; tot pe această parte a graniței, în Belgia, *Törnich* și *Merzig* (Messancy — ortografia *ig* nu schimbă nimic, etimologia și pronunția sînt aceleași) ; în Lorena, la vest de Mosela, *Soetrich*, *Sentzich*, *Marspich*, *Daspich* ; la est de aceasta, *Kintzich*, *Penserich*, *Kemplich*, *Destrigh*, de două ori *Kerprich*, *Hibrich*, *Helsprich*.

Terminația *rade*, *rad*, pe malul stîng al Rinului *rath*, trece, de asemenea, departe, dincolo de hotarele patriei ei vechi ripuare. Ea umple tot Eifelul, cursul mijlociu și inferior al Mosellei, precum și văile afluenților ei. În aceeași regiune unde

* La regiunea de șes găsim numai *Waterscheid*, la est de Hasselt, în Limburgul belgian, unde am și menționat un puternic amestec ripuar (vezi volumul de față, p. 548). — *Nota red.*

scheid se amestecă cu *schied* apar pe amîndouă malurile Rinului *rod-roth* alături de *rad* și *rath*, tot de origine din Hessen, numai că pe malul drept al Rinului, în Westerwald, numirile de localități terminate în *rod* merg mai departe spre nord. În Hochwald, pe versantul nordic întîlnim, de regulă, numiri terminate în *rath*, iar pe versantul sudic — în *roth*.

Cel mai puțin au pătruns numirile în *siepen*, care, datorită mutației consonantice, se pronunță *seifen*. Cuvîntul înseamnă o vale de pîrîu cu povîrniș abrupt și se folosește pretutindeni în acest sens. La stînga Rinului, această terminație nu trece cu mult dincolo de vechea graniță ripuară, la dreapta o întîlnim în Westerwald, pe malul Nister-ului, și apoi lîngă Langenschwalbach (*Langenseifen*).

Analiza celorlalte terminații ne-ar duce prea departe. În orice caz însă putem afirma că numeroasele topici terminate în *heim*, care există de-a lungul Rinului în sus de Bingen pînă departe pe teritoriul alamann și se întîlnesc, în genere, pretutindeni unde s-au așezat francii, nu sînt de origine chattă, ci ripuară. Patria lor nu este Hessen, unde apar rar și par să fi pătruns mai tîrziu, ci Țara salilor și în Valea Rinului în împrejurimile Kölnului, unde ele se întîlnesc aproape la fel de des ca celelalte numiri specific ripuare.

Rezultatul acestei analize arată, așadar, că ripuarii nu au fost nicidecum oprîți în Westerwald și Eifel de torentul imigrației hessilor, ci, dimpotrivă, au invadat întregul teritoriu francon de mijloc, mai mult în direcția sud-vest, în bazinul superior al Moselei, decît în direcția sud-est, spre Taunus și bazinul rîului Nahe. Acest fapt îl confirmă și limba. Graiurile folosite în sud-vest pînă în Luxemburg și Lorena occidentală se aseamănă mai mult cu cele ripuare decît cu cele din est, îndeosebi cu cele de pe malul drept al Rinului. Primele pot fi socotite drept o continuare a dialectului ripuar, care au fost supuse în mai mare măsură mutației consonantice germane de sus.

Caracteristica dialectelor francone de mijloc este, în primul rînd, pătrunderea mutației consonantice germane de sus. Aceasta nu e o simplă mutație a cîtorva consoane surde în consoane aspirate, care se întîlnește la un număr relativ mic de cuvinte și nu afectează caracterul dialectului, ci mutația incipientă a *consoanelor sonore* (Medien), care atrage după sine amestecarea, caracteristică germanei de mijloc și germanei de sud, a lui *b* în *p*, *g* în *k*, *d* în *t*. Numai acolo unde

se vădește imposibilitatea de a face o deosebire riguroasă între *b* și *p*, *d* și *t*, *g* și *k* la începutul cuvintelor, adică acolo unde are loc ceea ce francezii înțeleg îndeosebi prin accent allemand *, numai acolo se face simțită, în dialectul german de jos, acea mare ruptură care a provocat în limba germană cea de-a doua mutație consonantică. Și această ruptură se poate urmări pe o linie ce trece între Sieg și Lahn, între Ahr și Mosela. În conformitate cu aceasta, în dialectul francon de mijloc, la începutul cuvintelor figurează *g*, care lipsește în dialectele vorbite mai spre nord, iar la mijlocul și la sfârșitul cuvintelor locul lui *g* îl ia un *ch* înmuiat. În afară de asta, ei și ou din dialectele de nord trec în *ai* și *au*.

Cîteva particularități pur francone: în toate dialectele salice și ripuare, *Bach* (pîriu), care nu a suferit mutația consonantică *Beek*, este de genul feminin. Aceasta este valabil pentru cel puțin majoritatea părții apusene a dialectului francon de mijloc. Ca și nenumărate alte omonime, *Bäche* (pîraie) din Țările de Jos și de pe cursul inferior al Rinului și *Glabach* din Luxemburg (*Gladbach*, în limba din Țările de Jos *Glabeek*) este de genul feminin. Pe de altă parte, numele de fată sînt considerate de genul neutru: de la Barmen pînă dincolo de Trier nu se spune numai *das Mädchen*, *das Mariechen*, *das Lisbethchen*, ci și *das Marie*, *das Lisbeth*. Pe harta întocmită inițial de francezi se indică în apropiere de Forbach în Lorena un *Karninschesberg* (Kaninchenberg). Așadar, același diminutiv *schen*, la plural *sches*, pe care noi l-am considerat mai sus ca fiind ripuar.

De la cumpăna apelor dintre Mosela și Nahe și din ținutul de coline din dreapta Rinului, la sud de riul Lahn, începe o nouă grupă de dialecte:

3. *Dialectul francon de sud*. Aici ne aflăm pe un teritoriu care inițial a fost, incontestabil, teatrul cuceririlor alamanne (abstracție făcînd de ocuparea lui anterioară de către vangioni etc., despre care nu știm nici ce limbă vorbeau și nici cu cine se înrudeau) și în limitele căruia se poate admite foarte ușor și un mai puternic amestec al chattilor. Este de prisos să repetăm că și aici, îndeosebi în cîmpia Rinului, toponimia dovedește prezența unor elemente ripuare de o însemnătate apreciabilă. Dar cea mai bună dovadă în această privință o constituie însăși limba. Să luăm dialectul din partea cea mai de sud, care poate fi determinat, — vorbit în Palatinat și care are totodată o literatură. Aici ne izbim din nou de o caracte-

* — accent german. — *Nota trad.*

ristică pur franconă, și anume că franconii, în totalitatea lor, nu-l pot pronunța pe *g* la mijlocul și sfârșitul cuvântului altfel decât ca un *ch* înmuiat*. Aici se spune : *Vöchel* (pasăre), *Flechel* (lant), *geleche* (gelegen) (potrivit), *gsacht* — *gesagt* (spus), *licht* — *liegt* (se află) etc. Tot așa cu *w*-ul, comun dialectului francon, în loc de *b* în mijlocul cuvântului : *Bûwe* — *Buben* (băieți), *glâwe* — *glauben* (a crede) (dar *i glâb*), *bleiwe* (rămii), *selwer* — *selbst* (însuși), *halwe* — *halbe* (jumătate). Mutația consonantică nu s-a efectuat nici pe departe așa cum pare la prima vedere ; se întâlnește chiar, mai cu seamă la cuvinte străine, mutația consonantică inversă, adică consoana surdă de la începutul cuvântului se va muta cu o treaptă nu înainte, ci înapoi : după cum vom vedea mai jos, *t* devine *d*, *p* devine *b* ; *d* și *p* la începutul cuvintelor rămân pe treapta germanei de jos : *dûn* — tun (a face), *dag* (zi), *danze* (dansez), *dûr* (ușă), *dotd* (mort), dar nu înaintea lui *r* : *trinke* (beau), *trage* (duc), *paif* — *Pfaff* (popă), *peife* (fluiet), *palz* — *Pfalz*, *parre* — *Pfarrer* (pastor). Cum însă *d* și *p* stau în locul lui *t* și *pf* din germana de sus, tot astfel și în cuvintele străine are loc mutația lui *t* de la începutul cuvintelor în *d* și a lui *p* de la începutul cuvintelor, prin mutație inversă, în *b* : *derke* — *Türke* (turc), *dafel* — *Tafel* (tablă), *babeer* — *Papier* (hîrtie), *borzlan* — *Porzellan* (porțelan), *bulwer* — *Pulver* (praf). Apoi, dialectul din Palatinat, care coincide în această privință numai cu limba daneză, nu tolerează nici o consoană surdă între vocale : *ebbes* — *etwas* (ceva), *labbe* — *Lappen* (petic), *schlubbe* — *schlupfen* (a se furișa), *schobbe* — *Schoppen* (halbă), *Peder* — *Peter* (Petru), *dridde* — *dritte* (al treilea), *rohde* — *raten* (a ghici). Numai *k* constituie o excepție : *brocke*, *backe*. Dar în cuvintele străine *g* : *musigande* — *Musikanten* (muzicanți). Acesta este, de asemenea, o rămășiță a sistemului de sunete din germana de jos, care a cunoscut o dezvoltare ulterioară datorită mutației consonantice inverse** ; numai datorită faptului că *dridde*, *hadde* nu au suferit mutația consonantică, din *Peter* s-a putut obține *Peder*, și astfel *t* corespunzător din germana de sus s-a putut bucura de același tratament imparțial. Tot așa *d* rămâne pe treapta germanei de jos în *halde* — *halten* (a ține), *alde* — *alte* (bătrîn) etc.

* Toate citatele sînt luate din „Fröhlich Palz, Gott erhalt's! Gedichte in Pfälzer Mundart“ von K. G. Nadler, Frankfurt a. Main, 1851.

** Pe marginea paginii, notat de Engels cu creionul : corespunde cu 'Otfried' — *Nota red*

În pofida faptului că dialectul din Palatinat produce asupra celor din regiunea germană de jos impresia generală categorică de dialect german de sus, dialectul din Palatinat este departe de a adopta mutația consonantică germană de sus, fie măcar în măsura în care o păstrează limba noastră scrisă. Dimpotrivă, dialectul din Palatinat, prin mutația sa consonantică inversă, protestează împotriva treptei de mutație germane de sus, care, pătrunzând în acest dialect din afară, se dovedește pînă astăzi a fi un element străin de el.

Aici este locul să examinăm un fenomen de obicei puțin cunoscut: confundarea lui *d* și *t*, *b* și *p*, chiar *g* și *k* la acei germani în al căror dialect consoanele sonore au suferit mutația consonantică germană de sus. Această confundare nu are loc atîta timp cît fiecare vorbește în *dialectul său*. Dimpotrivă, am văzut că, de pildă, locuitorul din Palatinat face aici o deosebire foarte riguroasă, atît de riguroasă încît chiar și la cuvintele străine aplică mutația consonantică inversă, pentru a le adapta cerințelor dialectului său. *T*-ul de la începutul cuvintelor străine se transformă pentru el în *d* numai pentru că *t* în limba germană scrisă corespunde lui *d* al lui, iar *p*-ul străin se transformă în *b* pentru că *p*-ului său îi corespunde *pf*-ul din limba germană scrisă. Tot atît de puțin se amestecă consoanele mute în alte dialecte germane de sud cît timp se vorbește în aceste dialecte. Fiecare dintre ele are propria sa lege de mutație consonantică, aplicată cu rigurozitate. Lucrurile se schimbă de îndată ce se vorbește limba literară sau o limbă străină. Orice încercare de a aplica la acestea din urmă legea mutației consonantice proprie dialectului respectiv — și această încercare se face involuntar — se ciocnește de încercarea de a vorbi corect noua limbă. Literele *b* și *p*, *d* și *t* pierd întreaga semnificație, și așa se face că a putut să aibă loc, de pildă, cazul cu Borne; el se plînge în scrisorile sale de la Paris³⁵⁴ că francezii nu pot, cică, să deosebească pe *b* de *p*, deoarece ei susțin cu îndărătnicie că numele său, pe care el îl pronunță *Perne*, începe cu *p*.

Dar să ne întoarcem la dialectul din Palatinat. Pentru a stabili caracterul cu precădere francon al dialectului din Palatinat, este suficient să demonstrăm că mutația consonantică germană de sus i-a fost, ca să zicem așa, impusă din afară și a rămas pînă azi un element străin, care nu a atins nici măcar treapta sonoră a limbii literare (dincolo de care alamannii și bavarezii au păstrat în general o treaptă sau alta a vechii limbii germane de sus.) Căci chiar în Hessen, situat mult mai la nord,

mutația este în genere dusă mai departe, reducându-se astfel caracterul, chipurile, cu precădere hessenez al dialectului din Palatinat la proporții modeste. Pentru a opune chiar la granița alamannă, printre alamannii rămași, o asemenea rezistență mutației consonantice germane de sus, se prea poate ca alături de hessi, care erau ei înșiși în esență germani de sus, aici să fi existat cel puțin tot atât de mulți ripuari. Or, prezența ripuarilor se mai confirmă — în afară de toponimie — prin două particularități general francone: păstrarea *w*-ului francon în loc de *b* la mijlocul cuvintelor și pronunțarea lui *g* ca *ch* la mijlocul și sfârșitul cuvintelor. La aceasta se mai adaugă o mulțime de cazuri izolate de concordanță. Cu *Gundach* — *guten Tag* (bună ziua) din dialectul vorbit în Palatinat poți ajunge pînă la Dunkerque și Amsterdam. Așa cum în Palatinat *ein sichrer Mann* înseamnă „*ein gewisser Mann*“ (un om de nădejde), tot așa peste tot în Țările de Jos se spune *een zekeren man*. *Handsching* pentru Handschuh (mănușă) corespunde formei ripuare *Händschen*. Chiar *g* în loc de *j* în *Ghannisnacht* (Johannisnacht) este ripuar și ajunge, după cum vedem, pînă în regiunea Münsterului. Și *baten* (*bessern*, *nützen*, de la *bat* — *besser*), comun tuturor francilor, chiar și celor din Țările de Jos, este folosit în Palatinat: *'s badd alles nix* — *es hilft alles nicht* (toate acestea nu ajută la nimic), unde chiar *t* nu suferă mutația consonantică germană de sus, transformându-se în *tz*, ci, potrivit practicii din Palatinat, se transformă în *d* atunci cînd este între două vocale.

Scris de F. Engels în 1881—1882

Publicat pentru prima oară
în întregime în limba rusă
în K. Marx și F. Engels, Opere, ed. I,
vol. XVI, partea I, 1937

Se tipărește după manuscris

Tradus din limba germană

„Dialectul francon“ a fost publicat
pentru prima oară ca lucrare separată
în 1935

Adnotări

1 Scrisoarea lui F. Engels către A. Bebel din 18—28 martie 1875, care prin conținutul ei se apropie foarte mult de „Critica Programului de la Gotha”, scrisă de K. Marx, exprima părerea comună a lui Marx și Engels cu privire la unificarea proiectată, la începutul anului 1875, a celor două partide muncitorești germane — eisenachienii și lassalleenii. Prilejul direct cu care a scris Engels această scrisoare a fost apariția, la 7 martie 1875, în ziarele „Der Volksstaat” și „Neuer Social-Demokrat”, a proiectului de program al viitorului Partid muncitoresc social-democrat unit din Germania. Acest proiect, care conținea o serie întreagă de teze false, antiștiințifice și concesiile făcute lassalleanismului, a fost adoptat, numai cu unele mici modificări, la congresul de unificare de la Gotha din mai 1875 și cunoscut ulterior sub denumirea de Programul de la Gotha.

Marx și Engels, adoptînd o atitudine favorabilă unificării celor două partide muncitorești, considerau totuși că unificarea trebuie înfăptuită pe o bază principială sănătoasă, fără să se facă lăssalleenilor, care își pierduseră influența în masele muncitorești, concesiile în problemele teoretice și politice. În scrisoarea către Bebel, destinată conducerii eisenachienilor, care erau adepți ai marxismului, Engels critică proiectul Programului de la Gotha și-i previne pe eisenachieni să nu facă concesiile lassalleenilor. Scrisoarea a fost publicată pentru prima oară abia după 36 de ani, în cartea lui Bebel „Aus meinem Leben”, partea a doua, Stuttgart, 1911. — 3.

2 Este vorba de programul adoptat la congresul general al social-democraților din Germania, Austria și Elveția, care s-a ținut la Eisenach la 7—9 august 1869. La congres a fost întemeiat Partidul muncitoresc social-democrat german, cunoscut după aceea ca partidul eisenachienilor. Programul de la Eisenach era conceput în întregime în spiritul revendicărilor Internaționalei. — 3.

3 *Partidul popular german*, înființat în 1865, era format din elemente democratice din rîndurile micii burghezii și în parte din cele ale burgheziei, îndeosebi din statele din sudul Germaniei. Partidul popular german se ridica împotriva instaurării hegemoniei Prusiei în Germania. Promovînd o politică antiprusiană și lansînd lozinci general-democratice, acest partid era, în același timp, exponentul tendințelor particulariste ale unor state germane. Propagînd ideea unui stat federativ german, el se ridica în același timp împotriva unificării Germaniei sub forma unei republici democratice unice, centralizate.

În 1866, la partidul popular german a aderat partidul populor din Saxonia, al cărui nucleu principal era format din muncitori. Această aripă de stînga, care împărtașea năzuința partidului popular de a rezolva problema unificării naționale a țării pe cale democratică, a evoluat ulterior în direcție socialistă; despărțindu-se de democrații mic-burghezi, ea a participat la formarea, în august 1869, a Partidului muncitoresc social-democrat german. — 4.

4 „*Der Volksstaat*” — organ central al Partidului muncitoresc social-democrat german (al eisenachienilor); a apărut la Leipzig de la 2 octombrie 1869 pînă la 29 septembrie 1876, întii de două ori pe săptămîină, iar din iulie 1873 — de trei ori. Publicația, care exprima concepțiile reprezentanților curentului revoluționar din mișcarea muncitorească din Germania, a fost supusă unor permanente persecuții din partea guvernului și a poliției. Componenta redacției se schimba mereu din cauza arestării redactorilor, dar conducerea generală a rămas în mîinile lui W. Liebknecht. Un rol important la această publicație a jucat A. Bebel, care conducea editura „*Volksstaat*”. Marx și Engels au colaborat la „*Der Volksstaat*” din momentul fondării lui, au ajutat în permanență redacția și au îndrumat sistematic orientarea publicației. — 4.

5 „*Frankfurter Zeitung*” — denumirea prescurtată a ziarului „*Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*” — cotidian de orientare democratică mic-burgheză; a apărut la Frankfurt pe Main începînd din 1856 (sub acest titlu din 1866) pînă în 1943. — 4.

6 Este vorba de următoarele puncte ale proiectului Programului de la Gotha :

„Partidul muncitoresc german cere ca bază liberă a statului :

1. Vot universal, egal, direct și secret pentru toți bărbații care au împlinit vîrsta de 21 de ani, la toate alegerile în stat și obște. 2. Legiferarea directă de către popor cu dreptul de a face și de a respinge propuneri. 3. Serviciu militar obligatoriu. Miliție populară în locul armatei permanente. Dreptul pentru reprezentanții poporului de a hotărî asupra războiului și păcii. 4. Abrogarea tuturor legilor excepționale, în special a aceloră privind presa, dreptul de asociere și de întrunire. 5. Justiție populară. Gratuitatea justiției.

Partidul muncitoresc german cere ca bază spirituală și morală a statului :

1. Instruirea generală și egală a poporului de către stat. Școlarizare obligatorie. Învățămînt gratuit. 2. Libertatea științei. Libertatea conștiinței”. — 4.

7 *Liga păcii și libertății* — organizație pacifistă burgheză, înființată în 1867 în Elveția de republicanii și liberalii mic-burhezi (cu participarea activă a lui V. Hugo, G. Garibaldi etc.); în 1867—1868 la activitatea Ligii a luat parte și M. Bakunin. La începutul activității ei, Liga a încercat să folosească mișcarea muncitorească în scopurile ei. Cu ajutorul declarațiilor despre posibilitatea de a se pune capăt războiului prin crearea „Statelor Unite ale Europei”, Liga păcii și libertății semăna în mase iluzii false și sustrăgea proletariatul de la lupta de clasă. — 5.

8 Vezi K. Marx. „*Capitalul*”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 569—766. — 5.

- 9 F. Lassalle. „Arbeiterlesebuch“, Frankfurt am Main, 1863, S. 5. În această pagină Lassalle reproduce citatul despre „legea economică de aramă“ a salariului, formulată de el în broșura: „Offnes Antwortschreiben an das Central-Comité zur Berufung eines Allgemeinen Deutschen Arbeitercongresses zu Leipzig“. Zürich, 1863, p. 15—16. — 6.
- 10 Engels are în vedere broșura lui W. Bracke: „Der Lassalle'sche Vorschlag“. Braunschweig, 1873. — 6.
- 11 Este vorba de „Mizeria filozofiei“ și „Manifestul Partidului Comunist“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 65—179, 461—500). — 7.
- 12 Engels se referă la afirmațiile făcute de Bakunin în cartea acestuia „Statul și anarhia“. Introducere. Partea I, apărută în Elveția în 1873. Inconsistența acuzațiilor formulate de Bakunin a fost arătată de Marx în conspectul său la cartea lui Bakunin (vezi K. Marx și F. Engels Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964).
- „Demokratisches Wochenblatt“ — ziar muncitoresc german; a apărut sub acest titlu din ianuarie 1868 până în septembrie 1869 la Leipzig sub redacția lui W. Liebknecht. Începând din decembrie 1868, ziarul a devenit organul de presă al Uniunii asociațiilor muncitorilor germani, condusă de A. Bebel. Inițial, ziarul s-a aflat într-o anumită măsură sub influența ideilor mic-burgheze ale partidului popular, dar după puțin timp, datorită eforturilor lui Marx și Engels, a început să ducă lupta împotriva lassalleanismului, să propage ideile Internaționalei, publicând principalele documente ale acesteia. Ziarul a jucat un rol de seamă în crearea Partidului muncitoresc social-democrat german. La Congresul de la Eisenach din 1869, ziarul a fost declarat organul central al Partidului muncitoresc social-democrat și și-a schimbat denumirea în „Volksstaat“ (vezi adnotarea 4). — 8.
- 13 Lucrarea lui K. Marx „Critica Programului de la Gotha“, care reprezintă o contribuție prețioasă la dezvoltarea problemelor fundamentale ale teoriei comunismului științific și un model de luptă neîmpăcătă împotriva oportunismului, a fost scrisă în aprilie — începutul lui mai 1875 și trimisă conducerii partidului eisenachienilor (pentru W. Bracke) la 5 mai 1875. Lucrarea cuprindea o analiză critică a proiectului de program al viitorului partid social-democrat unit, pregătit în vederea congresului de înființare de la Gotha.
- „Critica Programului de la Gotha“ a fost publicată pentru prima oară în 1891 de Engels, în pofida împotrivirii conducerii oportuniste a social-democrației germane. Lucrarea a fost publicată în revista „Die Neue Zeit“, organul teoretic al social-democrației germane, vol. 1, nr. 18, 1891, cu o prefață de F. Engels.
- Publicând „Critica Programului de la Gotha“, Engels a publicat împreună cu această lucrare și scrisoarea lui Marx către W. Bracke din 5 mai 1875, legată nemijlocit de aceasta.
- După cum se știe din scrisoarea lui Engels către K. Kautsky din 23 februarie 1891, publicând „Critica Programului de la Gotha“, Engels a trebuit să fie de acord cu atenuarea unor pasaje mai incisive. În ediția de față, documentul se publică în strictă conformitate cu manuscrisul lui Marx. — 11.
- 14 Este vorba de traducerea franceză autorizată a volumului întâi al „Capitalului“, care a apărut în fascicule în 1872—1875 la Paris. — 14.

- 15 Este vorba de ediția a doua a lucrării lui Marx „Dezvăluiri asupra procesului comuniștilor de la Colonia” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 429—501), care a apărut la Leipzig în 1875, în editura Partidului muncitoresc social-democrat, sub îngrijirea ziarului „Volksstaat”, organul central al partidului. — 14.
- 16 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 475. — 23.
- 17 Marx îl numește aici în mod ironic Marat, probabil, pe Hasselmann, redactorul-șef al ziarului „Neuer Social-Demokrat”.
- „Neuer Social-Demokrat” — ziar german, a apărut la Berlin din 1871 pînă în 1876, de trei ori pe săptămîină; organ de presă al Uniunii generale a muncitorilor germani, organizația lassalleenilor; orientarea lui reflecta întru totul politica promovată de lassalleeni, care căutau să se adapteze la regimul bismarkian și să intre în grațiile claselor dominante din Germania, precum și oportunismul și naționalismul liderilor lassalleeni. Acționînd de pe poziții sectare, acest ziar a dus o luptă sistematică împotriva conducerii marxiste a Internaționalei și împotriva Partidului muncitoresc social-democrat german, a sprijinit activitatea, ostilă Consiliului General, desfășurată de bakuniști și de reprezentanții altor curente antiproletare. — 24.
- 18 Marx are în vedere articolul de fond în care ziarul „Norddeutsche Allgemeine Zeitung”, în numărul din 20 martie 1875, și-a exprimat părerea asupra proiectului de program al Partidului social-democrat german; în articol se arăta, între altele, că „agitația social-democrată a devenit într-o oarecare măsură mai prudentă: ea se dezice de Internațională”.
- „Norddeutsche Allgemeine Zeitung” — ziar reacționar, în deceniile 7—9 ale secolului trecut a fost organul oficial al guvernului Bismarck; a apărut la Berlin din 1861 pînă în 1918. — 25.
- 19 Este vorba de afirmațiile făcute de F. A. Lange în cartea sa: „Die Arbeiterfrage in ihrer Bedeutung für Gegenwart und Zukunft”. Duisburg, 1865, p. 144—161, 180. — 26.
- 20 „L'Atelier” — revistă lunară franceză, organul meșteșugarilor și al muncitorilor aflați sub influența ideilor socialismului creștin; a apărut la Paris din 1840 pînă în 1850; în componența redacției intrau reprezentanți ai muncitorilor, care erau aleși din trei în trei luni. — 28.
- 21 „Kulturkampf” („lupta pentru cultură”) — denumire dată de liberalii burghezi sistemului de măsuri legislative luate de guvernul Bismarck în deceniul al 8-lea al secolului trecut sub steagul luptei pentru o cultură laică și îndreptate împotriva bisericii catolice și partidului „centrului”, care sprijinea tendințele separatiste și antiprusiene ale funcționărimii, moșierilor și burgheziei din statele mici și mijlocii din sud-vestul Germaniei. În deceniul al 9-lea, pentru a uni forțele reacționare, Bismarck a anulat cea mai mare parte a acestor măsuri. — 32.
- 22 Este vorba de circulara confidențială a Consiliului General al Internaționalei din 16 mai 1875 cu privire la convocarea, la Philadelphia, a conferinței Asociației Internaționale a Muncitorilor. Acest document

trebuia să-i pregătească pe membrii Internaționalei în vederea apropiatei dizolvări oficiale a acestei organizații. — 35.

23 Este vorba de Asociația culturală a muncitorilor germani din Londra, înființată în februarie 1840 de K. Schapper, J. Moll și alți militanți ai Ligii celor drepte. După organizarea Ligii comunistilor, rolul conducător în Asociație îl aveau comunitățile locale ale Ligii comunistilor. În 1847 și 1849—1850, Marx și Engels au depus o activitate intensă în cadrul Asociației. La 17 septembrie 1850, Marx, Engels și diferiți tovarăși de idei s-au retras din Asociație ca urmare a faptului că în lupta dintre majoritatea Organului Central al Ligii comunistilor, condusă de Marx și Engels, și minoritatea sectară-aventuristă (fracțiunea Willich-Schapper), cea mai mare parte a Asociației s-a situat de partea minorității. De la sfârșitul deceniului al 6-lea, Marx și Engels au luat din nou parte la activitatea Asociației culturale. O dată cu întemeierea Internaționalei, Asociația, printre ai cărei conducători se număra și Lessner, a devenit secția germană a Asociației Internaționale la Londra. Asociația culturală din Londra a continuat să existe până în 1918, când a fost interzisă de guvernul englez. — 35.

24 „*La Plebe*” — săptăminal italian; a apărut din 1868 până în 1875 la Lodi, iar din 1875 până în 1883 la Milano, sub conducerea redacțională a lui E. Bignami; până la începutul deceniului al 8-lea a fost o publicație cu orientare burghezo-democratică, devenind apoi socialistă; în anii 1872—1873 a fost organul de presă al secțiilor Internaționalei. Abstracție făcând de o oarecare inconsecvență a sa, „*Plebe*” a jucat un rol de seamă în lupta împotriva influenței anarhiștilor asupra mișcării muncitorești din Italia. Un mare ajutor a acordat acestei publicații Engels, care a colaborat la ea în anii 1871—1873 și 1877—1879 și a întreținut o corespondență regulată cu redactorul E. Bignami. În 1882, în jurul publicației „*Plebe*” s-a constituit primul partid independent al proletariatului italian — partidul muncitoresc. Vezi caracterizarea acestei publicații în articolul lui Engels „*În Italia*” (volumul de față, p. 101—105). — 36.

25 Cuvîntarea a fost rostită de Engels la 22 ianuarie 1876 la mitingul internațional convocat în cinstea aniversării răscoalei din Polonia din 1863. La adunare au luat parte câteva zeci de oameni — polonezi, cehi, sârbi, ruși, germani, francezi. Mitingul a fost condus de W. Wróblewski, socialist polonez, membru al Internaționalei. Engels și-a ținut cuvîntarea în limba germană, iar peste câteva zile i-a trimis lui Wróblewski textul francez al acesteia, pentru a fi, probabil, tradus în limba polonă. — 38.

26 „*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*” — a apărut zilnic la Köln, sub redacția lui Marx, de la 1 iunie 1848 până la 19 mai 1849. Din redacție făceau parte: Engels, W. Wolff, G. Weerth, F. Wolff, E. Dronke, F. Freiligrath și H. Bürgers.

Organ de presă combativ al aripii proletare a democrației, „*Neue Rheinische Zeitung*” a avut rolul de educator al maselor populare, ridicîndu-le la luptă împotriva contrarevoluției. Articolele de fond, care defineau poziția ziarului în cele mai importante probleme ale revoluției germane și ale celei europene, erau scrise, de regulă, de Marx și de Engels

Poziția fermă și intransigentă a ziarului, internaționalismul lui combativ, demascările politice apărute în paginile lui și îndreptate împotriva guvernului prusian și a autorităților locale din Köln — toate acestea au atras după sine încă din primele luni de existență ale lui „Neue Rheinische Zeitung” persecutarea ziarului de către presa feudal-monarhistă și liberal-burgheză, precum și de către guvern. Aceste persecuții s-au intensificat îndeosebi după lovitura de stat contrarevoluționară din noiembrie-decembrie 1848.

În pofida tuturor persecuțiilor și a piedicilor puse de poliție, „Neue Rheinische Zeitung” a apărut cu curaj interesele democrației revoluționare, interesele proletariatului. În mai 1849, în condițiile ofensivei generale a contrarevoluției, guvernul prusian, profitând de faptul că Marx nu fusese repus în drepturile de cetățean prusian, a emis un ordin de expulzare a lui din Prusia. În urma expulzării lui Marx și a persecuțiilor împotriva celorlalți redactori ai lui „Neue Rheinische Zeitung”, ziarul și-a încetat apariția. Ultimul număr, nr. 301, al lui „Neue Rheinische Zeitung”, tipărit în culoare roșie, a apărut la 19 mai 1849. În cuvîntul de rămas bun adresat muncitorilor, redactorii ziarului declarau că „ultimul lor cuvînt va fi întotdeauna și pretutindeni: eliberarea clasei muncitoare!”. — 38.

- 27 Lucrarea lui F. Engels „*Rachiul prusian în Reichstagul german*” a fost scrisă în februarie 1876. Publicarea acestei lucrări a lui Engels, care demasca iuncherimea prusacă, în ziarul „*Volksstaat*”, chiar și sub formă de fragmente, a provocat furia turbată a guvernului Bismarck. Ca urmare a acestui fapt, răspîndirea operelor lui Engels în Germania a fost interzisă. — 41.
- 28 „*Kölnische Zeitung*” — cotidian german care a apărut sub acest titlu la Köln începînd din 1802; în perioada revoluției din 1848—1849 și a reacțiunii care i-a urmat a fost exponentul politicii lașe și trădătoare a burgheziei liberale prusiene, iar în ultimele decenii ale secolului trecut a fost legat de partidul național-liberal. — 43.
- 29 După mitologia greacă, în timpul asediului Troiei, grecii, din greșeală, au intrat în luptă cu oastea aliatului lor Telef, fiul lui Hercule. În timpul luptei, Ahile l-a rănit pe Telef, care s-a lecutit numai după ce pe rana lui s-a presărat pilitură de fier din lancea lui Ahile. — 51.
- 30 E. Dühring, „*Cursus der National-und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik*”. Berlin, 1873, p. 263, 264. — 52.
- 31 Conform legendei, Correggio a rostit aceste cuvinte în fața tabloului lui Raffael „*Sfînta Cecilia*”. — 52.
- 32 Este vorba de reforma administrativă din 1872 din Prusia, prin care puterea polițienească ereditară, exercitată de moșieri la țară, era anulată și erau introduse unele elemente de autoadministrare locală: staroști aleși ai obștilor, consilii districtuale pe lângă landrafi, alese potrivit sistemului împărțirii pe stări sociale ș.a. Reforma aceasta avea drept scop consolidarea aparatului de stat și întărirea centralizării în interesul clasei iuncherimii în ansamblu. În același timp însă, iuncherii moșieri și-au păstrat, de fapt, puterea în districte și provincii, ocupînd majoritatea funcțiilor eligibile, personal sau prin mandatarii lor. — 53.

33 Engels a scris lucrarea „*Wilhelm Wolff*” în perioada iunie—noiembrie 1876 pentru revista „*Die Neue Welt*”, condusă de W. Liebknecht. Această serie de articole cuprinde un studiu biografic minunat schițat asupra lui W. Wolff, unul dintre cei mai de seamă revoluționari proletari germani din vremea lui, memoriei căruia i-a dedicat Marx volumul întâi al operei sale principale — „*Capitalul*”. Marx însuși avea intenția să scrie biografia lui Wolff. S-a păstrat o schiță a biografiei lui Wolff făcută de Marx (publicată pentru prima oară în revista „*Novaia i noveșiaia istoriia*” nr. 4, 1959, p. 105). Dar Marx nu și-a tradus în viață intenția, deoarece pe atunci nu dispunea de datele necesare cu privire la viața lui Wolff.

În afară de materialul biografic, Engels comentează, dând și citate, o serie de articole ale lui Wolff privind situația țărănimii sileziene, publicate de Wolff în „*Neue Rheinische Zeitung*”. Articolele lui W. Wolff, cunoscute sub denumirea de „*Miliardul silezian*”, au apărut în ziar din martie până în aprilie 1849. Articolele lui Wolff făceau parte din propaganda sistematică întreprinsă pentru atragerea maselor țărănești din Germania. În aceste articole, Wolff prezintă un tablou multilateral, bazat pe fapte incontestabile și pe date statistice, al exploatării țărănimii și cere să li se restituie țăranilor miliardul de franci furat de la aceștia de către moșieri sub forma plăților de răscumpărare. Articolul lui W. Wolff „*Miliardul silezian*” s-a bucurat de un succes atît de mare în rîndurile cititorilor, încît Uniunea țărănească din Silezia a retipărit numerele ziarului cu articolele „*Miliardul silezian*” într-un tiraj de 10 000 de exemplare și le-a difuzat gratuit printre țărani.

În 1886, Engels și-a publicat lucrarea sa „*Wilhelm Wolff*” ca introducere la cartea lui Wolff („*Die Schlesische Milliarde*”. Abdruck aus der „*Neuen Rheinischen Zeitung*” März-April 1849. Mit Einleitung von Friedrich Engels. Hottingen-Zürich, 1886); partea a doua a introducerii o constituia capitolul „Cu privire la istoria țărănimii prusiene” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21). În vederea acestei ediții, Engels a făcut o serie de completări esențiale, lăsînd, totodată, la o parte acele capitole care reprezentau o expunere a conținutului articolelor lui Wolff. — 59.

34 Este vorba de „*Ideologia germană*” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 3, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 9—572), la care Marx și Engels au lucrat în anii 1845—1846. — 61.

35 *Bundestag* — organul central al Confederației germane, care avea sediul la Frankfurt pe Main și era compus din reprezentanții statelor germane. *Bundestag*ul era un instrument al politicii reacționare a statelor germane. — 62.

36 „*Demagogii*” erau numiți în hotărîrile Conferinței din 1819 de la Karlsbad a miniștrilor principalelor state germane participanții la mișcarea opoziționistă a intelectualității germane din perioada de după războaiele împotriva lui Napoleon. „*Demagogii*” s-au ridicat împotriva rînduieilor reacționare din statele germane, organizînd manifestări politice, în cadrul cărora revendicau unificarea Germaniei. Persecuțiile împotriva „*demagogilor*” au reînceput în deceniul al 4-lea, cînd, sub influența revoluției din 1830 din Franța, s-a intensificat mișcarea opoziționistă și revoluționară în Germania și în celelalte țări din Europa. — 62.

- 37 F. Reuter. „Ut mine Féstungstid“. În: „Reuters Werke“, Bd. 4, Leipzig und Wien. Scrisoarea lui W. Wolff către F. Reuter din 30 decembrie 1863, menționată de Engels, a fost publicată pentru prima oară în revista „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, Heft 6, Berlin, 1957, S. 1 244—1 245. — 63.
- 38 În scrisoarea sa către F. Reuter din 30 decembrie 1863, W. Wolff scria că drept pretext al acțiunii intentate împotriva sa pentru încălcarea legii cu privire la presă a servit manuscrisul unuia din articolele sale, care a căzut în mâinile poliției prusiene. — 65.
- 39 Este vorba de cartea: „Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts“, Berlin, Erster Theil 1853, Zweiter Theil 1854, scrisă de Wermuth și Stieber, funcționari ai poliției. În anexele la prima parte a cărții, în care era prezentată „istoria“ mișcării muncitorești spre a servi ca îndreptar pentru polițiști, au fost reproduse unele documente ale Ligii comunistilor care au căzut în mâinile poliției. Partea a doua reprezenta o „listă neagră“, care conținea date biografice despre persoanele care aveau legături cu mișcarea democratică și muncitorească. — 65.
- 40 „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“ a fost fondat de emigranții politici germani la Bruxelles și a apărut din ianuarie 1847 pînă în februarie 1848. La început orientarea ziarului a fost determinată de tendința redactorului, democratul mic-burghez Bornstedt, de a concilia diferitele curente din tabăra democraților. Începînd din vara anului 1847, datorită faptului că Marx și Engels și tovarășii lor de idei au început să publice în coloanele lui, ziarul a devenit purtătorul ideilor democrat-revoluționare și comuniste. În septembrie 1847, Marx și Engels, devenind colaboratori permanenți ai ziarului, au început să influențeze nemijlocit orientarea lui, astfel încît în ultimele luni ale anului 1847 ei au concentrat de fapt în mâinile lor conducerea redacției. Sub înrîurirea lui Marx și Engels, ziarul a devenit organul Ligii comunistilor, partidul revoluționar în curs de formare al proletariatului. — 65.
- 41 *Asociația muncitorilor germani* de la Bruxelles a fost înființată de Marx și Engels la sfîrșitul lunii august 1847, în scopul lămuririi politice a muncitorilor germani care locuiau în Belgia și al propagării ideilor comunismului științific în rîndurile lor. Sub conducerea lui Marx și Engels și a tovarășilor lor de idei, asociația a devenit centrul legal de unire a proletarilor revoluționari germani din Belgia și a întreținut legături directe cu cluburile muncitorești flamande și valone. Cele mai bune elemente ale asociației au făcut parte din comunitatea din Bruxelles a Ligii comunistilor. Asociația muncitorilor germani din Bruxelles și-a încetat activitatea curînd după revoluția burgheză din februarie 1848 din Franța, în urma arestării și expulzării majorității membrilor ei de către poliția belgiană. — 65.
- 42 *Asociația democrată* din Köln a fost înființată în aprilie 1848; din asociație, alături de reprezentanți ai micii burghezii, făceau parte muncitori și meseriași. Marx și Engels au intrat în Asociația democrată pentru a influența elementele proletare și a determina la acțiuni hotărîte pe democrații mic-burghezi. Marx a participat activ la conducerea asociației. Marx, Engels și alți membri ai redacției lui „Neue Rheinische Zeitung“ stăruiau în cadrul întrunirilor Asociației demo-

crate să se ia hotărâri care să demaște politica trădătoare a burgheziei liberale germane și să înfiereze poziția șovăielnică a Adunărilor naționale de la Frankfurt și Berlin. În aprilie 1849, când Marx și adepții lui au trecut în practică la făurirea partidului proletar, ei au rupt-o și din punct de vedere organizatoric cu democrația mic-burgheză, părăsind Asociația democratică. — 67.

- 43 Este vorba de armistițiul încheiat la 26 august 1848 între Danemarca și Prusia. Războiul împotriva Danemaricii, care a început cu răscoala din Schleswig-Holstein, constituie o parte din lupta revoluționară a poporului german pentru unificarea Germaniei. Sub presiunea maseilor populare, guvernele statelor germane, inclusiv cel al Prusiei, au fost nevoite să participe la acest război. În realitate însă, cercurile guvernante ale Prusiei au sabotat operațiile militare și, în august 1848, au încheiat armistițiul trădător de la Malmö. Ratificarea în septembrie 1848 a acestui armistițiu de către Adunarea națională de la Frankfurt a stîrnit un val de proteste și a dus la Frankfurt la o răscoală populară care a fost înăbușită cu ajutorul trupelor prusiene și austriece. În primăvara anului 1849, operațiile militare în Schleswig-Holstein au reînceput, dar în iulie 1850 Prusia a încheiat un tratat de pace cu Danemarca, ceea ce i-a permis acesteia din urmă să-i zdrobească pe răsculați. — 67.
- 44 „*Adunarea conciliatoare*” — denumire dată de Marx și Engels Adunării naționale prusiene, convocată la Berlin în mai 1848 pentru a elabora, „în înțelegere cu coroana”, constituția. Acceptînd ca această formulă să stea la baza activității sale, Adunarea a renunțat implicit la principiul suveranității poporului. — 67.
- 45 Wolff se referea la răscoala țăranilor ucraineni din Galiția care a avut loc în februarie-martie 1846 și care a coincis în timp cu răscoala pentru eliberare națională din Cracovia. Folosind contradicțiile de clasă, autoritățile austriece au reușit să provoace ciocniri între țăranii galițieni răsculați și șleahicii polonezi, care încercau să vină în ajutorul Cracoviei. Răscoala țărănească, care a început cu dezarmarea detașamentelor de insurgenți ale nobililor, s-a transformat apoi într-o devastare în masă a conacelor moșierești. După ce a zdrobit mișcarea insurecțională a nobilimii poloneze, guvernul austriac a înăbușit și răscoala țărănească din Galiția. — 71.
- 46 „*Tinguitorii*” (Heuler) — poreclă dată constituționaliștilor burghezi de către republicanii-democrați în timpul revoluției din 1848—1849 din Germania. — 78.
- 47 „*Tulburătorii*” (Wühler) — îi numeau constituționaliștii burghezi pe republicanii-democrați în 1848—1849 în Germania. — 92.
- 48 Engels are în vedere însemnările publicate în „*Papiers et correspondance de la famille impériale*”. Tome I—II, Paris, 1870—1871, vol. II, p. 161. — 94.
- 49 Din scrisorile lui Marx, Engels și ale lui Jenny Marx, soția lui Marx, rezultă că Wolff s-a mutat la Manchester încă în septembrie 1853. — 96.
- 50 *Landwehr* — parte componentă a forțelor armate formată din bărbați supuși serviciului militar și aparținînd contingentelor mai mari (de

la 27 pînă la 32 de ani). Din Landwehr făceau parte bărbații care au făcut serviciul militar activ în armata regulată și aveau un anumit stagiu în rezervă. Sistemul Landwehrului a apărut mai întîi în Prusia în 1813—1814; mai târziu, el a fost introdus și în celelalte state germane, precum și în Austria. În timp de pace, unitățile Landwehrului erau recrutate numai în scopuri de instrucție; în timp de război, Landwehrul trebuia să fie chemat pentru serviciul în spatele frontului și pentru serviciul de garnizoană. — 99.

- 51 Este vorba de lucrarea lui K. Marx și F. Engels „Alianța democrației socialiste și Asociația Internațională a Muncitorilor” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 331—465), apărută în traducere germană la Braunschweig în 1874 sub titlul: „Ein Complot gegen die Internationale Arbeiter-Association”; la redactarea acestei traduceri a luat parte în mod nemijlocit Engels. — 101.
- 52 Aici și mai departe, Engels citează scrisoarea lui Bakunin din 5 aprilie 1872 către socialistul spaniol Francisco Mora, publicată împreună cu alte documente ale Alianței în capitolul al XI-lea al lucrării lui K. Marx și F. Engels „Alianța democrației socialiste și Asociația Internațională a Muncitorilor” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 331—465). — 102.
- 53 „Bulletin de la Fédération jurassienne de l'Association Internationale des Travailleurs” — organul de presă al anarhiștilor elvețieni; a apărut, sub redacția lui Guillaume, în 1872—1878, în limba franceză, la început bilunar, iar din iulie 1873 săptămînal. — 104.
- 54 „Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe” — cotidian care a apărut la Köln de la 1 ianuarie 1842 pînă la 31 martie 1843. Ziarul a fost fondat de reprezentanți ai burgheziei renane cu stare de spirit opoziționistă față de absolutismul prusian. La acest ziar au fost atrași să colaboreze și unii tineri hegelieni. Din aprilie 1842, Karl Marx a devenit colaborator al lui „Rheinische Zeitung” și începînd din octombrie același an — unul dintre redactorii lui. În „Rheinische Zeitung” au apărut și o serie de articole ale lui F. Engels. În timpul cît Marx a fost redactor al lui „Rheinische Zeitung”, acesta a căpătat un caracter democrat-revoluționar tot mai pronunțat. Guvernul a supus acest ziar unei cenzuri deosebit de severe, iar apoi l-a interzis. — 106.
- 55 „Deutsch-Französische Jahrbücher” a apărut la Paris în limba germană sub redacția lui K. Marx și A. Ruge. A apărut numai un singur număr, dublu, în februarie 1844. În acest număr au fost publicate lucrările lui K. Marx: „Contribuții la problema evreiască” și „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere”, precum și lucrările lui Engels: „Schiță a unei critici a economiei politice” și „Situația Angliei. «Past and Present» by Thomas Carlyle” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 382—412, 413—427, 544—571, 572—598). Aceste lucrări marchează trecerea definitivă a lui Marx și Engels de la democratismul revoluționar la materialism și comunism. Principala cauză a încetării apariției revistei au fost divergențele principale dintre Marx și radicalul burghez Ruge. — 107.

- 56 Engels se referă la dispoziția din 16 ianuarie 1845 cu privire la expulzarea din Franța a lui Marx și a unui număr de colaboratori ai ziarului „Vorwärts!”, dată de guvernul francez sub presiunea guvernului prusian. — 107.
- 57 „*Kreuz-Zeitung*” — așa era numit cotidianul german „*Neue Preussische Zeitung*” (deoarece avea pe frontispiciul lui o cruce — emblema Landwehrului); a început să apară la Berlin începând din iunie 1848; a fost organul camarilei contrarevoluționare de la curte și al iuncherimii prusace. — 108.
- 58 „*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*” — revistă fondată de Marx și Engels în decembrie 1849 și editată de ei pînă în noiembrie 1850. Revista era organul teoretic și politic al Ligii comuniștilor, o continuare a lui „*Neue Rheinische Zeitung*”, scos de Marx și Engels în timpul revoluției din 1848—1849. Din martie și pînă în noiembrie 1850 au apărut în total 6 numere, dintre care un număr dublu (5—6). Revista era redactată la Londra și se tipărea la Hamburg. Pe coperta revistei era indicat și New Yorkul, deoarece Marx și Engels sperau că revista va fi răspîdită și printre emigranții germani din America. Majoritatea materialelor (articole, cronici, recenzii) erau scrise de Marx și Engels, care antrenaseră și pe adepții lor W. Wolff, J. Weydemeyer și G. Eccarius să colaboreze la revistă. Dintre lucrările întemeietorilor marxismului în această revistă au fost publicate: „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850” de Marx, „Campania germană pentru constituția imperiului” și „Războiul țărănesc german” de Engels, precum și o serie de alte lucrări. În lucrările publicate în această revistă se făcea bilanțul revoluției din 1848—1849, era dezvoltată teoria și tactica partidului proletar revoluționar. Revista și-a încetat apariția din cauza persecuțiilor polițienești din Germania și a lipsei de mijloace materiale. — 109.
- 59 „*New York Daily Tribune*” — ziar american care a apărut din 1841 pînă în 1924. Înființat de cunoscutul ziarist și om politic american Horace Greeley, ziarul a fost, pînă la jumătatea deceniului al 6-lea al secolului trecut, organul de presă al aripii stîngi a whigilor americani, iar apoi al partidului republican. În deceniile al 5-lea și al 6-lea, ziarul s-a situat pe poziții progresiste și a luptat împotriva sclaviei. Colaborarea lui Marx la acest ziar a început în august 1851 și a continuat timp de peste 10 ani, pînă în martie 1862; un mare număr de articole pentru „*New York Daily Tribune*” au fost scrise de Engels la rugămintea lui Marx. Colaborarea lui Marx la acest ziar a încetat la începutul războiului civil din S.U.A., cînd în cadrul redacției a crescut influența adepților unui compromis cu statele sclavagiste și ziarul s-a abătut de pe pozițiile lui progresiste. — 109.
- 60 „*Das Volk*” — săptămînal care a apărut în limba germană la Londra de la 7 mai pînă la 20 august 1859. A fost fondat ca organ oficial al Asociației culturale a muncitorilor germani din Londra. Începînd cu nr. 2 a apărut cu participarea nemijlocită a lui Marx, care curînd devine redactorul său de facto. În săptămînalul „*Volk*” au fost publicate prefața lui Marx la lucrarea lui „*Contribuții la critica economiei politice*”, recenzia lui Engels la această lucrare a lui Marx, precum și o serie de alte articole ale lui Marx și Engels. Au apărut

- în total 16 numere; săptăminalul și-a încetat apariția la 20 august 1859 din lipsă de fonduri. — 110.
- 61 Vezi adnotarea 48. — 110.
- 62 Este vorba de criza economică din 1873, care a cuprins Austria, Germania, S.U.A., Anglia, Franța, Olanda, Belgia, Italia, Rusia și alte țări și s-a deosebit printr-o mare amploare și profunzime. — 114.
- 63 Scrisoarea lui Marx către redacția revistei „Otecestvennie Zapiski” a fost scrisă la scurtă vreme după apariția în această revistă, în octombrie 1877, a articolului lui N. K. Mihailovski, ideologul narodnicismului rus, „Karl Marx în fața judecării d-lui I. Jukovski” („Otecestvennie Zapiski” nr. 10, „Sovremennoe Obozrenie”, p. 320—356), articol care conținea o interpretare falsă a „Capitalului”. Scrisoarea a rămas neexpediată și Engels a găsit-o printre hîrțile lui Marx de-abia după moartea acestuia. Engels a făcut copii după această scrisoare, trimițînd una din ele împreună cu scrisoarea din 6 martie 1884 la Geneva lui V. I. Zasulici, membră a grupului „Eliberarea muncii”. La Geneva scrisoarea a fost publicată în 1886 în nr. 5 al revistei „Vestnik Narodnoi Voli”. În presa legală rusă, scrisoarea lui Marx a fost publicată în octombrie 1888 în revista „Juridiceskii Vestnik”. — 117.
- 64 K. Marx. „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie”. Bd. I, Hamburg, 1867, p. 763. — 117.
- 65 A. Haxthausen. „Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands”, Th. I—III, Hannover-Berlin, 1847—1852. — 117.
- 66 K. Marx. „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie”, 2 Aufl., Bd. I, Hamburg, 1872, p. 817 (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 50). — 117.
- 67 K. Marx. „Le Capital”. Paris, [1875] (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 714). Diferența dintre textul acestui citat și textul pasajului respectiv din „Capitalul” se explică prin aceea că Marx citează volumul I al „Capitalului” după ediția franceză din 1875. — 118.
- 68 Este vorba de atentatul nereușit la viața lui Bismarck care a avut loc la Berlin la 7 mai 1866. — 123.
- 69 Engels se referă la lupta pentru republică din Franța, împotriva forțelor monarhiste și, îndeosebi, la conflictul izbucnit după alegerile din 1876 între curentele monarhiste și majoritatea republicană din Camera deputaților. În acest conflict au învins republicanii, și în Franța s-a consolidat republica parlamentară. — 124.
- 70 În 1877, în S.U.A. s-a desfășurat pe scară largă lupta clasei muncitoare împotriva capitaliștilor. Unul dintre cele mai importante evenimente din timpul acestei lupte a fost greva muncitorilor feroviari din iulie 1877, provocată de reducerea cu 10 % a salariului la trei linii principale de cale ferată care duc spre vest — Pennsylvania, Baltimore-Ohio și New York Central-Railway. Greva a putut fi

Înăbușită numai cu ajutorul trupelor guvernamentale și al detașamentelor înarmate ale burgheziei. — 124.

- 71 Este vorba de războiul ruso-turc din 1877—1878. — 125.
- 72 Acest articol a fost scris de Engels pentru săptăminalul american „The Labor Standard”, editat în 1876—1900 de MacDonnell, militant al mișcării muncitorești irlandeze imigrat în S.U.A. În 1931, articolul a fost publicat în limba germană în revista „Die Gesellschaft” (Jahrg. 8, Bd. II). — 127.
- 73 Este vorba de activitatea dezorganizatoare a anarhiștilor. — 129.
- 74 Este vorba de una din cele mai mari bătălii din timpul războiului franco-prusian din 1870—1871, care a avut loc la 1—2 septembrie 1870 și s-a încheiat cu victoria trupelor germane și capitularea armatei franceze de sub comanda lui Mac-Mahon. Înfrângerea trupelor franceze la Sedan a grăbit prăbușirea celui de-al doilea Imperiu. — 131.
- 75 Este vorba de răscoala anarhiștilor, care au pus stăpînire în 1877 pe orașul Letino din provincia Benevento din Italia; răscoala a fost repede înăbușită de poliție. — 133.
- 76 Expresie ironică la baza căreia stă o legendă despre trei croitori din Tooley Street care au adresat Camerei comunelor o plîngere ce începea cu cuvintele: „Noi, poporul Angliei”. — 135.
- 77 Este vorba de Noua Federație de la Madrid, înființată la 8 iulie 1872 de membrii redacției ziarului „La Emancipacion”, excluși din Federația de la Madrid de majoritatea anarhistă ca urmare a demascării de către ziar a activității unei Alianțe secrete din Spania. La organizarea și activitatea Noii Federații de la Madrid a participat activ P. Lafargue. Noua Federație de la Madrid a dus o luptă hotărîtă împotriva răspîndirii influenței anarhismului în Spania, a răspîndit ideile socialismului științific, a luptat pentru crearea unui partid proletar independent în Spania. La organul ei de presă, ziarul „Emancipacion”, a colaborat și Engels. — 135.
- 78 „O Protesto” — săptăminal socialist portughez; a început să apară în 1875 la Lisabona. — 136.
- 79 Este vorba de ziarul democratic „Narodna Volja”, care apărea la Smederevo (Serbia) începînd din octombrie 1875. — 139.
- 80 Prin legea din 1872, în Franța a fost introdus serviciul militar general obligatoriu. — 142.
- 81 Este vorba de răscoala pentru eliberarea națională a poporului polonez din 1863—1864. — 146.
- 82 „The Daily News” — ziar liberal englez, organ de presă al burgheziei industriale; a apărut sub acest titlu la Londra din 1846 pînă în 1930. — 149.
- 83 „National-Zeitung” — cotidian burghez german, a apărut la Berlin din 1848 pînă în 1915. — 149.
- 84 „Staats-Anzeiger” — denumire prescurtată a cotidianului german „Königlich-Preussischer Staats-Anzeiger”, organul oficial de presă al

- guvernului prusian; a apărut la Berlin sub acest titlu din 1851 pînă în 1871. — 149.
- 85 „*Der Vorbote*” — revistă lunară, organul oficial de presă al secțiilor germane din Elveția ale Internaționalei; a apărut în limba germană la Geneva din 1866 pînă în 1871; redactor responsabil a fost J. Ph. Becker. În general, revista a promovat linia lui Marx și a Consiliului General, publicînd sistematic documente ale Internaționalei și informații despre activitatea secțiilor Asociației în diferite țări. — 149.
- 86 Este vorba de scufundarea cuirasatului german „*Grosser Kurfürst*” în strîmtoarea Pas-de-Calais în dreptul orașului Folkestone (Anglia), care s-a produs la 31 mai 1878 în urma ciocnirii cu vasul „*König Wilhelm*”. — 150.
- 87 Articolul lui K. Marx „*Istoria Asociației Internaționale a Muncitorilor, scrisă de d-l George Howell*”, a fost scris la începutul lunii iulie 1878 ca răspuns la articolul „*Istoria Asociației Internaționale*” al renegațului Howell, apărut în revista „*The Nineteenth Century*”, care conținea afirmații false cu privire la istoria Internaționalei și rolul lui Marx în cadrul ei. Redacția revistei a refuzat să publice articolul lui Marx și articolul a apărut în revista „*The Secular Chronicle*” nr. 3 din 4 august 1878. Această revistă avea o orientare ateist-republicană, iar redactorul ei, Harriet Law, fusese înainte membră a Internaționalei. În traducere germană articolul a fost publicat în „*Neue Zeit*”, vol. 1, nr. 1, 1901—1902, p. 585—589. Acest articol i-a atras atenția lui V. I. Lenin. — 153.
- 88 „*Nineteenth Century*”, vol. IV, p. 19, iulie-decembrie, Londra, 1878. „*The Nineteenth Century*” — revistă lunară engleză de orientare liberală; a apărut la Londra sub acest titlu din 1877 pînă în 1900; din 1900 s-a numit „*The Nineteenth Century and After*”, și începînd din 1951 apare sub titlul „*The Twentieth Century*”. — 153.
- 89 Howell numește congresul Conferința de la Londra care s-a ținut la 25—29 septembrie 1865; la lucrările ei au participat membrii Consiliului General și conducătorii secțiilor. Conferința a ascultat raportul Consiliului General, a aprobat darea de seamă financiară a acestuia și ordinea de zi a apropiatului congres. Conferința de la Londra, a cărei pregătire și desfășurare au fost conduse de Marx, a jucat un mare rol în perioada constituirii și întăririi organizatorice a Internaționalei. — 153.
- 90 Scrisoarea lui Martin a fost publicată în numărul din 14 octombrie 1865 al ziarului „*Siècle*”. „*Le Siècle*” — cotidian francez, a apărut la Paris din 1836 pînă în 1939; în deceniul al 7-lea al secolului trecut a fost un ziar republican-moderat. — 154.
- 91 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 20—22.
Mesajul adresat președintelui S.U.A., A. Lincoln, a fost scris de K. Marx între 22 și 29 noiembrie 1864. Hotărîrea de a adresa lui Lincoln un mesaj de salut cu prilejul realegerii lui în postul de președinte a fost adoptată de Consiliul General la 22 noiembrie. Textul mesajului întocmit de Marx a fost aprobat în unanimitate de

Consiliul General la 29 noiembrie 1864 și transmis președintelui Lincoln prin intermediul lui Adams, ambasadorul american la Londra. La 28 ianuarie 1865, Consiliul General a primit o scrisoare de răspuns din partea lui Lincoln, care a fost citită în ședința Consiliului din 31 ianuarie și apoi publicată în ziarul „The Times” din 6 februarie 1865. După cum arăta Marx într-o scrisoare către W. Liebknecht, dintre toate scrisorile de răspuns trimise de Lincoln la felicitările primite din partea diferitelor organizații, numai răspunsul adresat Asociației Internaționale a Muncitorilor n-a fost „o simplă confirmare formală”. — 155.

- 92 Este vorba de *Alianța democrației socialiste* — organizație înființată de M. Bakunin în 1868. Membrii Alianței au proclamat drept program al lor ateismul, egalitatea claselor și desființarea statului. Ei negau necesitatea luptei politice a clasei muncitoare. Programul anarhist mic-burgez al Alianței a găsit sprijin în regiunile slab dezvoltate din punct de vedere industrial din Italia, Elveția și alte câteva țări. În 1869 Alianța s-a adresat Consiliului General cu rugămintea de a fi primită în Internațională. Consiliul General a fost de acord cu primirea în Internațională a secțiilor Alianței, cu condiția ca acestea să se dizolve ca organizație de sine stătătoare. În realitate însă, intrând în Internațională, membrii Alianței și-au păstrat organizația lor secretă în cadrul Asociației Internaționale a Muncitorilor și, în frunte cu Bakunin, au luptat împotriva Consiliului General. Lupta Alianței împotriva Internaționalei s-a intensificat după înfrângerea Comunei din Paris, când Bakunin și adepții săi s-au ridicat deosebit de vehement împotriva ideii dictaturii proletariatului și a întăririi partidului politic independent al clasei muncitoare, întemeiat pe principiile centralismului democratic. Congresul de la Haga din septembrie 1872 al Internaționalei I a adoptat, cu o majoritate covârșitoare de voturi, hotărârea de excludere a conducătorilor Alianței — Bakunin și Guillaume — din Internațională. — 155.
- 93 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 19—20. — 155.
- 94 „*The Commonwealth*” — săptăminal englez, organ al Consiliului General al Internaționalei, a apărut la Londra din februarie 1866 și pînă în iulie 1867. Marx a făcut parte din comisia redacțională pînă în iunie 1866; din februarie pînă în aprilie 1866 săptăminalul a avut ca redactor pe Eccarius. În coloanele lui se publicau dări de seamă despre ședințele Consiliului General și documente ale Internaționalei. Datorită politicii conciliatoriste adoptate de liderii trade-unioniști care făceau parte din conducerea lui, în cursul luptei pentru reforma electorală săptăminalul și-a schimbat orientarea și s-a transformat de fapt într-un organ de presă al burgheziei radicale. — 156.
- 95 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 328—385. — 156.
- 96 Vezi scrisoarea lui K. Marx către redactorul ziarului „Daily News” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 396—397). — 156.
- 97 *Adunarea „des ruraux”* — denumire ironică dată Adunării naționale franceze din 1871, formată în cea mai mare parte din reacționari-

monarhiști: nobili din provincie, funcționari, rentieri și negustori, aleși în circumscripțiile electorale rurale. Din cei 630 de deputați ai adunării, aproximativ 430 erau monarhiști.

La sfîrșitul anului 1871, această Adunare națională a început anchetarea evenimentelor din timpul Comunei din Paris; materialele anchetei au fost publicate sub titlul: „Enquête parlementaire sur l'insurrection du 18 mars”. Vol. I—III, Versailles, 1872. — 157.

- 98 Raportul prezentat de Consiliul General al Asociației Internaționale a Muncitorilor la cel de-al IV-lea Congres General de la Basel (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 398). — 157.
- 99 Aici și mai înainte este vorba de măsurile represive luate de forțele reacționare din Europa împotriva Internaționalei I după căderea Comunei din Paris. Într-o serie de țări, activitatea Internaționalei a fost interzisă în mod oficial. În circulara ministrului afacerilor externe al Spaniei, Bonifacio, publicată în martie 1872, se propunea unirea eforturilor tuturor guvernelor în vederea unor acțiuni comune împotriva Internaționalei. La întrevederile dintre împăratul Germaniei și cel al Austriei din august 1871 de la Gastein și din septembrie 1871 de la Salzburg, pregătite în prealabil printr-un schimb de scrisori între Bismarck și cancelarul Austro-Ungariei Beust, a fost de asemenea discutată în mod special problema luptei comune împotriva Internaționalei. — 158.
- 100 *Scrisoarea circulară* a lui K. Marx și F. Engels din 17—18 septembrie 1879, trimisă lui A. Bebel, dar destinată de autori întregii conduceri a partidului social-democrat german, are caracterul unui document de partid. O mărturie în acest sens o constituie conținutul ei și înseși declarațiile lui Marx și Engels. Într-o scrisoare către F. A. Sorge din 19 septembrie 1879, Marx numește acest document scrisoare circulară „pentru uz intern în rîndul conducătorilor partidului german”. V. I. Lenin (cărui textul scrisorii i-a rămas necunoscut), pe baza corespondenței lui Marx și Engels, numește, de asemenea, felul în care și-au expus Marx și Engels atît concepțiile lor, cît și poziția partidului față de manifestările de oportunism din sînul partidului, „o circulară” adresată „direct lui Bebel, Liebknecht și altor conducători ai partidului social-democrat” (vezi V. I. Lenin. Opere complete, vol. 15, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 243). Proiectul scrisorii a fost întocmit de Engels pe la jumătatea lunii septembrie. La 17 septembrie, după reîntoarcerea lui Marx la Londra, ei au discutat imediat acest proiect, dîndu-i forma definitivă.
- Scrisoarea a fost publicată pentru prima oară în revista „Die Kommunistische Internationale”, XII, Jahrg., Heft 23 din 15 iunie 1931. — 162.
- 101 Este vorba de „*Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*” — revistă de orientare social-reformistă, editată de K. Höchberg (sub pseudonimul Ludwig Richter) la Zürich din 1879 pînă în 1881; au apărut trei numere. — 162.
- 102 „*Die Laterne*” — revistă satirică social-democrată care apărea săptămînal; a criticat tendințele oportuniste din Partidul social-democrat german în perioada cînd intrase în vigoare legea excepțională

- impotriva socialiștilor; a apărut la Bruxelles de la 15 decembrie 1878 pînă la 29 iunie 1879, sub redacția lui K. Hirsch. — 165.
- 103 „*Freiheit*” — săptămînal german de orientare anarhistă, înființat în 1879 la Londra de J. Most; Marx și Engels l-au criticat în repetate rînduri pe Most și gazeta editată de el pentru manifestări anarhiste. Ulterior, gazeta a fost editată în Belgia (1882) și în S.U.A. (1882—1910). — 168.
- 104 „*Vorwärts*” — organul central de presă al Partidului muncitoresc socialist german după Congresul de la Gotha din 1876; a apărut la Leipzig începînd din octombrie 1876. Ziarul și-a încetat apariția în octombrie 1878, în urma promulgării legii excepționale împotriva socialiștilor. — 170.
- 105 Articolul a fost scris de K. Höchberg, E. Bernstein și K. Schramm și publicat în revista „*Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*”, Jahrg. I, Erste Hälfte, Zürich, 1879, p. 75—96. — 172.
- 106 Este vorba de luptele de barcadă de la Berlin din 18 martie, care au marcat începutul revoluției din 1848—1849 din Germania. — 175.
- 107 Este vorba de legea excepțională împotriva socialiștilor, adoptată de Reichstagul german în octombrie 1878. — 176.
- 108 „*Die Zukunft*” — revistă de orientare social-reformistă, editată de un grup de membri ai Partidului social-democrat german; a apărut la Berlin din octombrie 1877 pînă în noiembrie 1878. Editorul revistei era K. Höchberg. Marx și Engels au criticat cu asprime revista pentru încercările ei de a împinge partidul pe o cale reformistă.
- „*Die Neue Gesellschaft*” — revistă social-reformistă, a apărut la Zürich din 1877 pînă în 1880. — 178.
- 109 Lucrarea lui F. Engels „*Socialismul d-lui Bismarck*”, publicată în două numere ale gazetei „*Égalité*”, a fost scrisă la sfîrșitul lunii februarie 1880. Pentru această lucrare Engels a folosit fapte expuse în cartea lui R. Meyer „*Politische Gründer und die Corruption in Deutschland*”. Leipzig, 1877.
- „*L'Égalité*” — săptămînal socialist francez, înființat în 1877 de J. Guesde; din 1880 pînă în 1883 a apărut ca organ de presă al partidului muncitoresc francez. Gazeta a apărut în șase serii. Seriile întii, a doua și a treia au apărut săptămînal (au apărut 113 numere), a patra și a cincea — zilnic (au apărut 56 de numere). Din seria a șasea, care trebuia să apară săptămînal, a apărut un singur număr în 1886. Seriile se deosebeau prin subtitlurile lor. — 181.
- 110 Este vorba de cuvîntarea lui Bismarck în Reichstag, publicată în „*Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstags*”. 4. Legislaturperiode. I. Session 1878, Bd. I, Berlin, 1878, p. 70, 125. — 181.
- 111 *Crédit mobilier* (denumirea completă: Société générale du Crédit mobilier) — mare bancă pe acțiuni din Franța, fondată în 1852. Scopul principal al lui *Crédit mobilier* era mijlocirea de credite și înființarea de întreprinderi industriale și de altă natură. Principala

sursă de venituri a acestei bănci o constituia specularea la bursă a titlurilor diferitelor societăți pe acțiuni înființate de ea. Credit mobilier avea legături strânse cu cercurile guvernante ale celui de-al doilea Imperiu. În 1867 banca a dat faliment și în 1871 a fost lichidată. După modelul lui *Crédit mobilier* din Franța au fost înființate instituții similare și în alte câteva țări din Europa. Marx a consacrat în mod special o serie de articole analizei activității lui *Crédit mobilier* și rolului jucat de societățile pe acțiuni în dezvoltarea capitalismului (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 12, București, Editura politică, 1962, p. 21—37). — 183.

112 Este vorba de afirmația făcută de Reuleaux în cartea sa: „*Briefe aus Philadelphia*”. Braunschweig, 1877. — 184.

113 Este vorba de prima și cea de-a doua Adresă a Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor cu privire la războiul franco-prusian (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 3—8, 284—292). — 189.

114 „*Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*” a fost întocmită din trei capitole ale lucrării lui F. Engels „*Anti-Dühring*”, scrisă de el în 1877—1878.

La rugămintea lui P. Lafargue, Engels a prelucrat, în 1880, trei capitole din „*Anti-Dühring*” (capitolul I din „*Introducere*” și capitolele I și II din secțiunea a treia) ca lucrare aparte, pe înțelesul maselor, care a fost publicată la început în revista socialistă franceză „*La Revue socialiste*” sub titlul „*Socialisme utopique et socialisme scientifique*”, iar apoi, în același an, a apărut sub formă de broșură. Ediția franceză a stat la baza ediției poloneze și a celei italiene. În 1883 lucrarea a apărut în limba germană, sub îngrijirea lui Engels, sub titlul „*Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*” (pe copertă figurând anul 1882). Încă în timpul vieții lui Engels, lucrarea a fost tradusă într-o serie de limbi europene și a cunoscut o largă răspândire printre muncitori, jucând un rol imens în propagarea ideilor marxiste. Ultima ediție germană (a patra) a lucrării a apărut sub îngrijirea lui Engels, la Berlin, în 1891. Ea se deosebește de capitolele respective din „*Anti-Dühring*” prin felul în care este dispus materialul și cuprinde completări și unele modificări față de textul lui din „*Anti-Dühring*”. — 191.

115 G. W. F. Hegel. „*Philosophie der Geschichte*”, Werke, 2 Aufl., Bd. IX, Berlin, 1840. — 196.

116 Potrivit teoriei lui Rousseau, la început oamenii au trăit într-o stare naturală, în care toți erau egali. Apariția proprietății private și accentuarea inegalității de avere au determinat trecerea oamenilor din starea naturală în aceea a societății civile și au dus la formarea statului, bazat pe un contract social. Dezvoltarea inegalității politice duce însă la subminarea contractului social și la apariția unei noi stări naturale. A o înlătura pe aceasta din urmă este sarcina statului rațiunii, bazat pe un nou contract social.

Această teorie este dezvoltată în lucrările lui Rousseau: „*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*”. Amsterdam, 1755 și „*Du contract social; ou, Principes du droit politique*”. Amsterdam, 1762. — 196.

- 117 Engels se referă la „adevărații levelleri” (nivelatori) sau „diggeri” (săpători) — reprezentanții aripii de extremă stîngă a levellerilor în perioada revoluției burgheze engleze din secolul al XVII-lea. „Diggerii”, care exprimau interesele celor mai sărace pături ale populației de la sate și orașe, cereau lichidarea proprietății private asupra pămîntului, făceau propagandă în favoarea ideilor comunismului egalitar primitiv și încercau să le transpună în practică, arînd în comun pămînturile obștii. — 197.
- 118 Engels se referă, în primul rînd, la operele reprezentanților comunismului utopic — Th. Morus („Utopia”, apărută în 1516) și Th. Campanella („Cetatea soarelui”, apărută în 1623). — 197.
- 119 *Teroarea* — perioada dictaturii revoluționar-democratice a iacobinilor (iunie 1793 — iulie 1794), cînd, ca răspuns la teroarea contra-revoluționară a girondinilor și monarhiștilor, iacobinii au recurs la teroarea revoluționară.
- Directoratul* (compus din 5 directori, dintre care unul era ales în fiecare an) — organul suprem al puterii executive în Franța, instituit în conformitate cu Constituția din 1795, adoptată după căderea, în 1794, a dictaturii revoluționare a iacobinilor; a existat pînă la lovitură de stat bonapartistă din 1799; a promovat un regim de teroare împotriva forțelor democratice și a apărut interesele marii burghezii. — 198.
- 120 Este vorba de deviza revoluționară „Libertate! Egalitate! Fraternitate!” — lozinca revoluției burgheze franceze de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. — 199.
- 121 „Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains” — prima lucrare a lui Saint-Simon; a fost scrisă la Geneva în 1802 și publicată la Paris în 1803, anonim și fără indicarea locului și a datei apariției. Engels s-a folosit de ediția: G. Hubbard. „Saint-Simon. Sa vie et ses travaux. Suivis de fragments des plus célèbres écrits de Saint-Simon”. Paris, 1857. În această ediție există inexactități în ceea ce privește data apariției diferitelor lucrări ale lui Saint-Simon.
- Prima lucrare importantă a lui Fourier a fost „Théorie des quatre mouvements et des destinées générales”, scrisă în primii ani ai secolului al XIX-lea și editată anonim la Lyon în 1808 (pe copertă era trecut ca loc de apariție, probabil din cauza cenzurii, Leipzig).
- New Lanark* — filatură de bumbac în apropierea orașului Lanark din Scoția, înființată în 1784 împreună cu o mică colonie. — 199.
- 122 Engels citează din scrisoarea a doua din lucrarea lui Saint-Simon „Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains”. În ediția Hubbard, aceste citate se găsesc la p. 143 și 135. — 207.
- 123 Engels se referă la un fragment din „Lettres de H. Saint-Simon a un américain” (scrisoarea a opta). Aceste scrisori au fost publicate în culegerea: H. Saint-Simon. „L'industrie, ou Discussions politiques, morales et philosophiques, dans l'intérêt de tous les hommes livrés à des travaux utiles et indépendants”, vol. II, Paris, 1817. În ediția lui Hubbard, acest fragment se găsește la p. 155—157. — 202.

- 124 Engels se referă la două lucrări scrise de Saint-Simon împreună cu elevul său A. Thierry: „De la réorganisation de la société européenne, ou de la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun son indépendance nationale” și „Opinion sur les mesures à prendre contre la coalition de 1815”; ambele broșuri au apărut la Paris, prima — în octombrie 1814, iar a doua — în 1815. În ediția Hubbard, fragmentele din prima lucrare se găsesc la p. 149—154, iar conținutul celor două broșuri este expus la p. 68—76.

Armatele aliate ale țărilor participante la cea de-a șasea coaliție antifranceză (Rusia, Austria, Anglia, Prusia și alte state) au intrat în Paris la 31 martie 1814. Imperiul lui Napoleon s-a prăbușit și Napoleon a fost silit să abdice și să plece în exil pe insula Elba. În Franța a avut loc prima restaurare a monarhiei Bourbonilor.

Cele o sută de zile — perioada restaurării, pentru scurtă vreme, a imperiului lui Napoleon, care a durat de la 20 martie 1815, când s-a întors la Paris de pe insula Elba, unde era exilat, pînă la a doua abdicare a sa, la 22 iunie același an, după înfrîngerea de la Waterloo. — 202.

- 125 La *Waterloo* (Belgia), armata lui Napoleon a fost zdrobită la 18 iunie 1815 de trupele anglo-olandeze de sub comanda lui Wellington și de armata prusiană, comandată de Blücher. Această bătălie a jucat un rol hotărîtor în campania din 1815 și a contribuit la victoria finală a celei de-a șaptea coaliții antinapoleoniene (Anglia, Rusia, Austria, Prusia, Suedia, Spania și alte state) și la căderea imperiului lui Napoleon. — 202.

- 126 Această idee a fost dezvoltată încă în prima lucrare a lui Fourier „*Théorie des quatre mouvements*”, care conține, mai ales, următoarea teză generală: „Progresul social și transformările care au loc în societate merg mîna în mîna cu emanciparea progresivă a femeilor, iar regresul ordinii sociale duce la o restrîngere a libertății femeilor”. Fourier rezumă această teză astfel: „Lărgirea drepturilor femeilor este principiul fundamental al oricărui progres social” (Ch. Fourier. *Oeuvres complètes*, vol. I, Paris, 1841, p. 195—196). — 203.

- 127 Comp. Ch. Fourier. „*Théorie de l'unité universelle*”, vol. I și IV; *Oeuvres complètes*, t. II, Paris, 1843, p. 78—79 și t. V, Paris, 1841, p. 213—214.

În ceea ce privește „cercul vicios” în care se învîrtește societatea civilizată, vezi Ch. Fourier. „*Le Nouveau Monde industriel et sociétaire, ou Invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées*”; *Oeuvres complètes*, t. VI, Paris, 1845, p. 27—46, 390. Prima ediție a acestei lucrări a apărut la Paris în 1829. Comp. și Ch. Fourier. *Oeuvres complètes*, t. I, Paris, 1841, p. 202. — 203.

- 128 Ch. Fourier. *Oeuvres complètes*, t. VI, Paris, 1845, p. 35. — 203.

- 129 Ch. Fourier. *Oeuvres complètes*, t. I, Paris, 1841, p. 50 și urm. — 203.

- 130 R. Owen. „*The Revolution in the Mind and Practice of the Human Race; or, the Coming Change from Irrationality to Rationality*”. London, 1849. — 205.

- 131 R. Owen. „Report of the proceedings at the several public meetings, held in Dublin... on the 18th March, 12th April, 19th April and 3rd May”. Dublin, 1823. — 206.
- 132 În ianuarie 1815, în cadrul unei mari întruniri publice ținute la Glasgow, Owen a propus o serie de măsuri în vederea îmbunătățirii situației copiilor și a muncitorilor adulți din fabrici. Bill-ul, prezentat din inițiativa lui Owen în iunie 1815, a fost adoptat de parlament abia în iulie 1819, și atunci într-o formă ciuntită. Bill-ul, care reglementa munca în manufacturile de bumbac, interzicea munca copiilor sub 9 ani, limita la 12 ore ziua de muncă pentru persoanele sub 18 ani și stabilea pentru toți muncitorii două pauze: pentru micul dejun și pentru prînz, în total o oră și jumătate. — 206.
- 133 În octombrie 1833 la Londra a avut loc Congresul asociațiilor cooperatiste și al sindicatelor, prezidat de Owen, la care a fost formal înființată uniunea *Grand National Consolidated Trades Union*; statutul uniunii a fost adoptat în februarie 1834. După părerea lui Owen, această uniune trebuia să ia în mîinile ei conducerea producției și să înfăptuiască pe cale pașnică transformarea totală a societății. Dar acest plan utopic a eșuat. Întimpinînd împotrivirea puternică a societății burgheze și a statului, uniunea s-a destrămat în august 1834. — 206.
- 134 Este vorba de bazele pentru schimbul echitabil al produselor muncii (Equitable Labour Exchange Bazaars), înființate de asociațiile cooperatiste ale muncitorilor în diferite orașe din Anglia; primul bazar de acest fel a fost înființat de Robert Owen la Londra în septembrie 1832 și a durat pînă la jumătatea anului 1834. — 206.
- 135 Proudhon a încercat să înființeze o bancă de schimb în timpul revoluției din 1848—1849. Banque du peuple a sa a fost înființată la Paris la 31 ianuarie 1849. Banca a funcționat circa două luni, numai pe hîrtie: ea a dat faliment înainte de a începe să funcționeze normal, iar la începutul lunii aprilie a fost închisă. — 206.
- 136 Dialogul lui D. Diderot „Le neveu de Rameau” a fost scris în jurul anului 1762 și, ulterior, revăzut de două ori de către autor. A apărut pentru prima oară, în traducerea germană a lui Goethe, la Leipzig în 1805. În limba franceză a apărut pentru prima oară în cartea „Oeuvres inédites de Diderot”. Paris, 1821, editată de fapt în 1823. — 208.
- 137 *Perioada alexandrină* în dezvoltarea științei ține din secolul al III-lea î.e.n. pînă în secolul al VII-lea e.n.; denumirea ei vine de la orașul egiptean Alexandria (situat pe țărmul Mării Mediterane), care era unul dintre cele mai mari centre ale legăturilor economice internaționale din acel timp. În perioada alexandrină au cunoscut o mare dezvoltare o serie de științe ca: matematicile și mecanica (Euclid și Arhimede), geografia, astronomia, anatomia, fiziologia ș.a. — 209.
- 138 Biblia, Evanghelia de la Matei, capitolul 5, versetul 37. — 210.
- 139 Ipoteza nebuloasei a lui Kant, potrivit căreia sistemul solar s-a dezvoltat dintr-o nebuloasă primară, este expusă în lucrarea sa „Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels, oder Versuch von der Verfassung und dem mechanischen Ursprunge des ganzen

- Weltgebäudes nach Newtonischen Grundsätzen abgehandelt". Königsberg und Leipzig, 1755. Lucrarea a fost editată anonim.
- Ipozeza lui Laplace cu privire la formarea sistemului solar a fost expusă pentru prima oară în ultimul capitol al lucrării sale „Exposition du système du monde”. T. I—II, Paris, l'an IV de la République Française [1796]. În ultima ediție, a șasea, a acestei cărți, elaborată în timpul vieții lui Laplace, dar apărută abia după moartea autorului, în 1835, această ipoteză este expusă în nota a 7-a. — 212.
- 140 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 333—515. — 218.
- 141 Este vorba de seria de războaie purtate în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea de cele mai mari state europene pentru hegemonie în comerțul cu India și cu America și pentru acapararea de piețe coloniale. Inițial, principalele țări rivale au fost Anglia și Olanda (războaie tipic comerciale au fost războaiele anglo-olandeze din 1652—1654, 1664—1667 și 1672—1674), ulterior lupta hotărâtoare s-a dat între Anglia și Franța. Din toate aceste războaie a ieșit învingătoare Anglia, în miinile căreia s-a concentrat, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, aproape întregul comerț mondial. — 222.
- 142 Engels citează aici volumul I al „Capitalului” (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 448 și 497). — 224.
- 143 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 475. — 224.
- 144 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 647. — 224.
- 145 Ch. Fourier. Oeuvres complètes, t. VI, Paris, 1845, p. 393—394. — 225.
- 146 *Seehandlung* — societate de comerț și de credit, fondată în 1772 în Prusia; această societate, care se bucura de o serie de privilegii importante acordate de stat, acorda guvernului credite mari, îndeplinind de fapt rolul de bancher și de samsar al statului. În 1904 a fost în mod oficial transformată în bancă de stat a Prusiei. — 228.
- 147 „Statul popular liber” era, în deceniul al 8-lea, revendicarea programatică și lozincă la ordinea zilei a social-democraților germani. Vezi critica marxistă a acestei lozinci în cap. IV al lucrării lui Marx „Critica Programului de la Gotha” și în scrisoarea lui Engels către Bebel din 18—28 martie 1875 (volumul de față, p. 28—33 și 3—10). Vezi și lucrarea lui Lenin „Statul și revoluția”, cap. I, § 4 și cap. IV, § 3 (Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 21—29 și 76—79). — 231.
- 148 Datele citate aici cu privire la valoarea totală a bogățiilor Marii Britanii și Irlandei sînt luate din raportul lui R. Giffen „Recent accumulations of capital in the United Kingdom”, care a fost prezentat în cadrul Societății statistice la 15 ianuarie 1878 și publicat în numărul din martie 1878 al revistei londoneze „Journal of the Statistical Society”. — 233.
- 149 Congresul al doilea al Uniunii centrale a industriașilor germani a avut loc la Berlin la 21—22 februarie 1878. — 233.

150 Nota „Despre «Mizeria filozofiei»” a fost scrisă de Marx la sfârșitul lunii martie 1880 și publicată în ziarul francez „Égalité” nr. 12 din 7 aprilie 1880, seria a 2-a, ca introducere, din partea redacției, la publicarea „Mizeriei filozofiei” în acest ziar.

Documentul a fost publicat pentru prima oară după manuscris în revista „Annali”, Anno I, Milano, 1958, p. 204—205. — 236.

151 P. J. Proudhon. „Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère”. T. I—II, Paris, 1846. — 236.

152 „Journal des Économistes” — revistă economică franceză de orientare liberală, a apărut la Paris din 1841 pînă în 1943. — 236.

153 Este vorba de articolul „Despre Proudhon”, scris de Marx la 24 ianuarie 1865 la moartea lui Proudhon, în urma rugăminții lui Schweitzer, redactor la ziarul „Social-Demokrat”, și publicat în nr. 16—18 ale ziarului din 1, 3 și 5 februarie 1865 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 28—35).

„Social-Demokrat” — organul de presă al Uniunii generale lassalleene a muncitorilor germani. A apărut sub acest titlu la Berlin de la 15 decembrie 1864 pînă în 1871; între 1864 și 1865, redactorul lui a fost J. B. Schweitzer, din componența redacției făcînd parte și W. Liebknecht.

Primind în noiembrie 1864 de la Schweitzer prospectul ziarului în care nu figurau lozincile lui Lassalle și neavînd la dispoziție coloanele unui alt organ de presă pentru a-și exercita influența asupra mișcării muncitorești din Germania, Marx și Engels au consimțit să colaboreze la „Social-Demokrat”. Dar colaborarea lui Marx și Engels la acest ziar a încetat încă din februarie 1865, din cauza unor divergențe principiale cu Schweitzer. — 237.

154 „Chestionarul pentru muncitori” a fost întocmit de Marx în prima jumătate a lunii aprilie 1880, la rugămintea editorului revistei „La Revue socialiste”, B. Malon, care în 1880, sub influența mișcării muncitorești și socialiste în creștere din Franța, a fost nevoit să se declare adept al socialismului științific. „Chestionarul” a fost publicat fără semnătură la 20 aprilie 1880 în „Revue socialiste”, precum și sub formă de ediție separată, exemplare din care au fost răspindite în toată Franța. La textul „Chestionarului” publicat în „Revue socialiste”, redacția a făcut următoarea introducere:

„Nici un guvern (monarhist sau burghezo-republican) nu s-a încumetat încă să întreprindă o anchetă serioasă asupra situației clasei muncitoare franceze. În schimb însă, cite anchete asupra crizelor agrare, financiare, industriale, comerciale, politice!

Demascarea ticăloșiilor exploatării capitaliste printr-o anchetă oficială întreprinsă de guvernul englez, legislația impusă de aceste demascări (limitarea, permisă de lege, a duratei zilei de muncă la 10 ore, legea cu privire la munca femeilor și copiilor etc.) au făcut ca burghezia franceză să se teamă și mai mult de pericolele legate de o anchetă obiectivă și sistematică.

În speranța că vom reuși, poate, să determinăm guvernul republican francez să urmeze pilda guvernului monarhist englez și să întreprindă o anchetă largă asupra faptelor și ticăloșiilor exploatării capitaliste, noi, folosindu-ne de mijloacele limitate de care dispunem, vom încerca să pornim o astfel de acțiune. Sperăm că această acțiune

a noastră va fi sprijinită de toți muncitorii de la orașe și sate, care înțeleg că numai ei pot, în deplină cunoștință de cauză, să descrie suferințele pe care le îndură; că numai ei, și nu mîntuitori trimiși de providență, pot recurge în mod energetic la mijloace curative în lupta împotriva calamităților sociale, de pe urma cărora au de suferit; contăm, de asemenea, pe socialiștii tuturor școlilor, care, dorind o reformă socială, trebuie să dorească cunoașterea *exactă și clară* a condițiilor în care muncește și este pusă în mișcare clasa muncitoare, clasa căreia îi aparține viitorul.

Aceste *caiete ale muncii* sînt primul lucru pe care trebuie să-l facă democrația socialistă pentru a pregăti înnoirea socială.

Cele o sută de întrebări care urmează sînt cele mai importante. În răspunsuri trebuie să se indice numărul de ordine al întrebării respective. Nu este obligatoriu să se răspundă la toate întrebările, dar noi recomandăm să se dea răspunsuri cît mai cuprinzătoare și mai amănunțite. Numele muncitoarei sau al muncitorului care dă răspunsurile nu va fi publicat fără asentimentul expres al acestuia, dar numele, ca și adresa trebuie indicate, pentru a se putea, în caz de nevoie, stabili o legătură.

Răspunsurile vor fi trimise administratorului revistei «*Revue socialiste*», d-1 Lécluse, 28, rue Royale, Saint-Cloud, Paris.

Răspunsurile vor fi clasificate și vor servi drept material pentru alcătuirea unor monografii speciale care urmează să fie publicate în «*Revue socialiste*», iar apoi vor apărea într-un volum separat. — 238.

- 155 *Introducerea la ediția franceză a broșurii lui F. Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”* a fost scrisă de Marx în jurul datei de 4—5 mai 1880. În broșură, introducerea este semnată de Lafargue, care a pregătit traducerea franceză a lucrării lui Engels. În manuscrisul descoperit nu de mult există un post-scriptum adresat lui P. Lafargue, în care Marx îi comunică că introducerea a fost scrisă de el după ce mai întii s-a consultat cu Engels și-l roagă pe Lafargue să „revadă stilul fără să modifice fondul”. — 246.
- 156 „*La Revue socialiste*” — revistă lunară, înființată de socialistul unic-burghez francez B. Malon, mai tîrziu posibilist; la început revista a fost un organ de presă republican-socialist, apoi a devenit organ sindicalist și cooperatist; a apărut în 1880 la Lyon și Paris, iar din 1885 pînă în 1914 la Paris. În deceniul al 9-lea la această revistă au colaborat Marx și Engels. — 246.
- 157 F. Engels. „Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluționează știința” (vezi F. Engels. „Anti-Dühring”, București, E.S.P.L.P. 1955, ed. a III-a). — 246.
- 158 „*The Northern Star*” — săptămînal englez, organul central de presă al cartiștilor, fondat în 1837; a apărut pînă în 1852, la început la Leeds, iar din noiembrie 1844 la Londra. Fondatorul și redactorul săptămînalului a fost F. O'Connor, iar din deceniul al 5-lea ziarul a fost redactat și de J. Harney. Din 1843 pînă în 1850 săptămînalul a publicat articole și note ale lui Engels.
- „*The New Moral World: and Gazette of the Rational Society*” — săptămînal al socialiștilor utopiști, fondat în 1834 de Robert Owen; a apărut pînă în 1846, fiind editat mai întii la Leeds și de la 1 octom-

brie 1841 la Londra. Engels a colaborat la acest ziar din noiembrie 1843 pînă în mai 1845. — 246.

159 Evenimentelor din această perioadă le este consacrată lucrarea lui Engels „Campania germană pentru constituția imperiului” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 115—211). — 249.

160 După ce în 1879, la Congresul socialist de la Marsilia, a fost înființat partidul muncitoresc francez, un grup de socialiști francezi, în frunte cu Jules Guesde, au hotărît să se adreseze (prin intermediul lui P. Lafargue) lui Marx și Engels cu rugămintea de a-i ajuta să elaboreze un proiect de program al partidului muncitoresc. În mai 1880 Guesde a venit la Londra, unde, împreună cu Marx, Engels și Lafargue, a elaborat programul partidului muncitoresc francez. Programul era compus dintr-o parte teoretică și una practică (sau programul minimum). Introducerea teoretică i-a fost dictată lui Guesde de Marx. În ceea ce privește cealaltă parte a programului, într-o scrisoare către Bernstein din 25 octombrie 1881, Engels scria următoarele: „După aceea am discutat cealaltă parte a programului; unele lucruri le-am adăugat, altele le-am scos”.

Programul a fost publicat la 30 iunie 1880 în ziarul „Égalité”, iar apoi în „Le Prolétaire” (10 iulie 1880) și în „Revue socialiste” (20 iulie 1880).

Dăm mai jos textul programului-minimum după ziarul „Égalité” :

„A. IN DOMENIUL POLITIC :

1. Abrogarea tuturor legilor cu privire la presă, asociații și întruniri, și în special a legii împotriva Asociației Internaționale a Muncitorilor. — Desființarea cărții de muncă, această înregistrare a clasei muncitoare, și a tuturor articolelor de lege care-l pun pe muncitor într-o situație inechitabilă în comparație cu patronul.

2. Desființarea bugetului cultelor și restituirea către națiune «a bunurilor mobile și imobile, considerate inalienabile, aparținînd corporațiilor religioase» (decretul Comunei din 2 aprilie 1871), inclusiv a tuturor întreprinderilor industriale și comerciale ale acestor corporații.

3. Înarmarea generală a poporului.

4. Conducerea administrativă și poliția să fie subordonate Comunei.

B. IN DOMENIUL ECONOMIC :

1. Ziua de luni — zi de odihnă, cu alte cuvinte promulgarea unei legi care să interzică proprietarilor de întreprinderi să ceară muncitorilor să vină la lucru luna. — Limitarea prin lege a duratei zilei de muncă la 8 ore pentru adulți. — Interzicerea muncii copiilor sub 14 ani în întreprinderile particulare, iar pentru tinerii între 14 și 18 ani — limitarea prin lege a duratei zilei de muncă la 6 ore.

2. Stabilirea prin lege a minimumului de salariu, care să fie fixat în fiecare an ținîndu-se seama de prețurile locale la produsele alimentare.

3. Salariu egal pentru muncitorii de ambele sexe.

4. Instrucțiune științifică și tehnică pentru toți copiii pe seama societății, reprezentată de stat și comună.

5. Nici un fel de amestec din partea patronilor în conducerea caselor muncitorești de ajutor reciproc, a asigurărilor sociale etc., restabilirea conducerii exclusiv muncitorești a acestora.

6. Răspunderea proprietarilor de întreprinderi pentru cazurile de accidente, garantată prin faptul că patronul plătește o cauciune proporțională cu numărul de muncitori pe care-i are și cu pericolele de care este legată munca în întreprindere.

7. Participarea muncitorilor la elaborarea regulamentelor speciale pentru diferitele ateliere, anularea dreptului, pe care și l-au luat cu de la sine putere patronii, de a aplica sancțiuni muncitorilor sub formă de amenzi sau rețineri din salariu (decretul Comunei din 27 aprilie 1871).

8. Revizuirea tuturor contractelor prin care a fost înstrăinată proprietatea obștească (bănci, căi ferate, mine etc.) și exploatarea tuturor întreprinderilor de stat de către muncitorii care lucrează în ele.

9. Desființarea tuturor impozitelor indirecte și transformarea tuturor impozitelor directe într-un impozit progresiv asupra veniturilor de peste 3 000 de franci și asupra moștenirilor de peste 20 000 de franci*. — 251.

161 Această scrisoare deschisă a lui Marx și Engels, semnată și de P. Lafargue și F. Lessner, a fost citită la mitingul ținut la 29 noiembrie 1880 la Geneva în amintirea răscoalei din Polonia din 1830. Mitingul a fost convocat de redacția revistei poloneze „Równość”. La el a luat parte aproximativ 500 de socialiști — reprezentanți a diferite naționalități: polonezi, ruși, germani, francezi, italieni, elvețieni. Mitingul s-a desfășurat sub lozinca solidarității internaționale și a unității țărilor și sarcinilor oamenilor muncii din toate țările în lupta lor împotriva capitalului. — 253.

162 În februarie 1846, în ținuturile poloneze se pregătea o răscoală în scopul eliberării naționale a Poloniei. Principalii inițiatori ai răscoalei au fost democrații revoluționari polonezi (E. Dembowski și alții). Totuși, în urma trădării din partea elementelor șleahviste și a arestării conducătorilor mișcării de către poliția prusiană, răscoala generală a fost zădărnicită și au avut loc numai acțiuni revoluționare răzlețe. Numai la Cracovia, supusă din 1815 controlului comun al Austriei, Rusiei și Prusiei, răsculații au repurtat la 22 februarie o victorie și au instituit un guvern național, care a lansat manifestul de desființare a serviciilor feudale.

În programul formulat în zilele răscoalei de la Cracovia de către Dembowski, care era exponentul intereselor țărănimii și ale păturilor de jos de la orașe, s-au reflectat și revendicările revoluționar-democratice și socialist-utopice (înzestrarea cu pământ a celor fără pământ, proiecte de îmbunătățire radicală a situației clasei muncitoare prin înființarea de ateliere naționale sau „sociale”). Răscoala de la Cracovia a fost înăbușită la începutul lunii martie 1846. În noiembrie 1846, Austria, Prusia și Rusia au semnat un acord prin care Cracovia a fost anexată la imperiul austriac. — 254.

- 163 Este vorba de Congresul al doilea al Ligii comunistilor, care s-a ținut la Londra între 29 noiembrie și 8 decembrie 1847; la lucrările lui au luat parte Marx și Engels. — 254.
- 164 Scrisoarea lui Marx către V. I. Zasulici datată 8 martie 1881 reprezintă răspunsul la o scrisoare a acesteia din urmă datată 16 februarie 1881. În numele tovarășilor ei, care ulterior au făcut parte din grupul „Eliberarea muncii”, Zasulici s-a adresat lui Marx cu rugămintea de a-și expune punctul de vedere în legătură cu perspectivele dezvoltării istorice a Rusiei și în special în legătură cu perspectivele obștii țărănești în Rusia.
- Zasulici scria despre marea popularitate de care se bucura în Rusia „Capitalul” lui K. Marx și despre rolul pe care l-a jucat această lucrare în discuțiile revoluționarilor asupra problemei agrare și asupra obștii țărănești. „Dumneavoastră știți mai bine decât oricare altul — scria ea — cât de actuală este această problemă în Rusia... Îndeosebi pentru partidul nostru socialist... În ultimul timp, noi auzim adesea părerea că obștea țărănească este o formă arhaică, pe care istoria, socialismul științific, într-un cuvânt tot ceea ce reprezintă o autoritate în materie o condamnă la pieire. Cei care preconizează acest lucru se intitulază discipoli ai dumneavoastră, adevărați «marxiști». „De aceea, cetățene, veți înțelege — continua Zasulici — cât de mult ne interesează părerea dv. în această problemă și cât de util ar fi pentru noi să cunoaștem părerea dv. în ceea ce privește perspectivele obștii țărănești de la noi și teoria care susține că, în virtutea inevitabilității istorice, toate țările lumii trebuie să treacă prin toate fazele producției capitaliste”.
- Pregătind răspunsul la această scrisoare, Marx a întocmit patru ciorne, care în totalitatea lor reprezintă o sinteză documentată asupra obștii țărănești din Rusia și asupra formei colective a producției agricole. Ciornele scrisorii către Zasulici (cu excepția ultimei ciorne, a patra, care coincide aproape în întregime cu scrisoarea) se publică în volumul de față (p. 416—437) în secțiunea „Karl Marx și Friedrich Engels. «Din lucrările postume»”. — 256.
- 165 Este vorba de Comitetul executiv al organizației „Narodnaia Volea”. — 256.
- 166 K. Marx. „Le Capital”. Paris [1875], p. 315 (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 714, 716. În ceea ce privește deosebirile de text, vezi adnotarea 67). — 256.
- 167 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 756. [În ceea ce privește deosebirile de text, vezi adnotarea 67]. — 256.
- 168 La un miting care s-a ținut la Londra la 21 martie 1881 au luat parte reprezentanți ai diferitor naționalități: socialiști ruși, polonezi, cehi, sârbi. Mitingul a fost prezidat de un revoluționar rus, narodnicul Lev Gartman. La acest miting a fost înființat clubul revoluționar slav. — 258.
- 169 La 1 martie 1881, la Petersburg, a fost asasinat, în urma sentinței Comitetului executiv al organizației „Narodnaia volea”, împăratul Alexandru al II-lea. — 258.

- 170 Este vorba de legea excepțională împotriva socialiștilor, trecută prin parlament de Bismarck în 1878. În primăvara anului 1880 acțiunea legii excepționale a fost prelungită cu încă 5 ani. — 258.
- 171 Acest articol este primul dintr-o serie de articole scrise de Engels pentru gazeta „The Labour Standard”, la care el a colaborat din mai până în august 1881. Articolele au fost publicate fără semnătură, apărînd regulat, aproape în fiecare săptămînă, ca editoriale. Engels a fost nevoit să-și înceteze colaborarea la această gazetă, dată fiind orientarea generală oportunistă a publicației.
„The Labour Standard” — săptămînal englez, organ al trade-unionurilor, a apărut la Londra din 1881 pînă în 1885 sub conducerea lui G. Shipton. — 262.
- 172 Este vorba de abrogarea de către parlament în 1824 a legilor împotriva coalițiilor, care interziceau crearea și activitatea oricăror organizații muncitorești. Dar legea cu privire la sindicate, sau legea cu privire la coalițiile muncitorești, adoptată în 1825, îngredea la maximum activitatea sindicatelor. Așa, de pildă, simpla agitație pentru intrarea muncitorilor în sindicat și pentru participarea la greve era considerată „constrîngere” și „violență” și era aspru pedepsită, ca o crimă. — 262.
- 173 *Curtea de justiție a lordului-cancelar*, sau tribunalul legitim — unul dintre tribunalele superioare din Anglia; după reforma judiciară din 1873 o secție a Curții supreme. De competența acestei curți, condusă de lordul-cancelar, erau procesele privitoare la moșteniri, obligații contractuale, societăți pe acțiuni etc.; competența acestei curți se împletea adeseori cu competența altor curți superioare. În opoziție cu dreptul cutumiar englez adoptat de alte tribunale, procedura judiciară a curții de justiție a lordului-cancelar era aplicată pe baza așa-zisului „drept legitim”. — 266.
- 174 Este vorba de nemulțumirea landlorzilor, care posedau pămînt în Irlanda, provocată de încercările guvernului Gladstone de a îngreși într-o oarecare măsură arbitrarul lor față de arendași și a-i abate astfel pe țărani irlandezi de la lupta revoluționară care se desfășura atunci în Irlanda. Bill-ul agrar din 1881 îngredea dreptul landlorzilor de a alunga pe arendaș de pe lotul lui dacă a plătit arenda la timp; mărimea arenzii era stabilită pe 15 ani. Cu toate că legea din 1881 oferea landlorzilor posibilitatea de a vinde în condiții avantajoase pămînturi statului, iar arenda fixată rămînea extrem de ridicată, proprietarii funciari englezi s-au opus adoptării acestei legi, reușind să-și mențină dominația lor nelimitată în Irlanda. — 271.
- 175 *Carta poporului*, care cuprindea revendicările cartiștilor, a fost publicată la 8 mai 1838 ca proiect de lege care urma să fie prezentat în parlament; ea cuprindea șase puncte: votul universal (pentru bărbații care au împlinit vîrsta de 21 de ani), alegeri parlamentare anuale, vot secret, egalizarea circumscriptiilor electorale, desființarea censului de avere pentru candidații în alegerile parlamentare, retribuirea deputaților. Petițiile înaintate de cartiști în care se cerea adoptarea Cartei au fost respinse de parlament în 1839. 1842 și 1849. — 273.
- 176 Este vorba de reforma electorală din 1867 din Anglia, înfăptuită de conservatori sub presiunea maselor populare. La mișcarea pentru

reformă a luat parte activă Consiliul General al Internaționalei. Potrivit noii legi electorale, censul de avere pentru alegători în comitate era redus pentru arendași până la 12 l. st. arendă pe an; la orașe se acorda drept de vot tuturor proprietarilor de case și arendașilor de imobile, precum și chiriașilor care locuiau în același imobil de cel puțin un an și care plăteau o chirie de cel puțin 10 l. st. În urma reformei din 1867, numărul alegătorilor din Anglia a crescut de peste două ori, o parte din muncitorii calificați primind, de asemenea, drept de vot. — 274.

- 177 *Școala manchesteriană* — curent în gândirea economică care exprima interesele burgheziei industriale. Adepții acestui curent, liber-schimbistii, militau pentru libertatea comerțului și pentru neamestecul statului în viața economică. Centrul de agitație al liber-schimbistilor era Manchesterul, unde în fruntea mișcării se aflau doi fabricanți de textile, Cobden și Bright. În deceniile al 5-lea și al 6-lea, liber-schimbistii au format o grupare politică aparte, care ulterior a intrat în partidul liberal din Anglia. — 276.
- 178 Este vorba de trecerea Indiei sub stăpânirea directă a coroanei britanice după desființarea, în 1858, a Companiei Indiilor Orientale. — 277.
- 179 Așa-numitele *legi ale cerealelor*, care prevedeau limitarea sau interzicerea importului de cereale din străinătate, au fost introduse în Anglia în interesul marilor proprietari funciari. Lupta generată de aceste legi între burghezia industrială și aristocrația funciară s-a încheiat în 1846 prin adoptarea bill-ului cu privire la abrogarea lor. Această măsură și scăderea prețurilor la cereale legată de ea, ieftinind întrucâtva traiul, au dus în ultimă instanță la o scădere a salariilor muncitorilor și la o creștere a profiturilor burgheziei. — 277.
- 180 *Liga împotriva legilor cerealelor* a fost înființată în 1838 de fabricanții Cobden și Bright din Manchester. Militând pentru deplina libertate a comerțului, Liga a luptat pentru abrogarea așa-numitelor legi ale cerealelor cu scopul de a face posibilă scăderea salariilor muncitorilor și de a slăbi pozițiile economice și politice ale aristocrației funciare. Lozincă libertății comerțului a fost larg folosită de Ligă în propaganda ei demagogică în favoarea unității dintre interesele muncitorilor și cele ale industriașilor. După abrogarea, în 1846, a legilor cerealelor, Liga și-a încetat existența. — 278.
- 181 Vezi adnotarea 174. — 295.
- 182 Introducerea bill-ului agrar din 1881, care în august 1881 a devenit lege, a întâmpinat împotrivirea arendașilor irlandezi. Forster, ministrul pentru problemele Irlandei, a luat măsuri excepționale, folosind trupele pentru evacuarea arendașilor care refuzau să plătească arenda. — 297.
- 183 *Legi excepționale* (coercion bills) au fost adoptate de parlamentul englez de câteva ori în decursul secolului al XIX-lea, în scopul înăbușării mișcării revoluționare și de eliberare națională din Irlanda. În virtutea acestor legi, pe teritoriul Irlandei era introdusă starea de asediu, iar autorităților engleze li se acordau împuterniciri extraordinare. — 298.

- 184 Engels se referă la faptul că John Dillon, om politic irlandez, membru al parlamentului englez, se afla în acel timp în închisoare. — 298.
- 185 *Liga agrară națională irlandeză* — organizație de masă înființată în 1879 de democratul mic-burghez Michael Devitt. Liga agrară, care reunea păturile largi ale țăranimii irlandeze și ale sărăcimii de la orașe și se bucura de sprijinul elementelor progresiste ale burgheziei irlandeze, reflecta în revendicările ei agrare protestul spontan al maselor populare irlandeze împotriva jugului landlorzilor și a asupririi naționale. Dar liderii Ligii agrare se situau pe o poziție inconsecventă, șovăielnică, fapt de care s-au folosit naționaliștii burghezi (Parnell etc.), care căutau să reducă activitatea Ligii agrare la lupta pentru home-rule, adică pentru autoadministrarea limitată a Irlandei în cadrul Imperiului britanic. Liga agrară a fost interzisă în 1881, dar de fapt și-a continuat activitatea pînă la sfîrșitul deceniului al 9-lea. — 299.
- 186 Vezi lucrările lui Th. Carlyle: „Past and Present”. London, 1843, p. 361—369, și „Latter-Day Pamphlets. Nr. 1. The Present Time”. London, 1850, p. 42. — 302.
- 187 E. Engel. „Das Zeitalter des Dampfes in technisch-statistischer Beleuchtung”. 2. Aufl., Berlin, 1881. Tabelele din text au fost întocmite de Engels pe baza datelor statistice de la p. 178, 180 și 182—184 ale cărții lui Engel. — 303.
- 188 Este vorba de reforma dreptului electoral, adoptată de Camera comunelor din Anglia în 1831 și sancționată definitiv de Camera lorzilor în iunie 1832. Reforma era îndreptată împotriva monopolului politic al aristocrației funciare și financiare și deschidea drumul spre parlament reprezentanților burgheziei industriale. Proletariatul și mica burghezie, care reprezentau forța principală în lupta pentru reformă, au fost înșelați de burghezia liberală și n-au obținut drepturi electorale. — 306.
- 189 Engels se referă la alegerile în Reichstag din 27 octombrie 1881, în care social-democrații au obținut peste 300 000 de voturi. — 310.
- 190 *Prefața la a doua ediție rusă a „Manifestului Partidului Comunist”* a fost scrisă de Marx și Engels la 21 ianuarie 1882. Inițiativa pregătirii acestei ediții i-a aparținut lui G. V. Plehanov. P. Lavrov, care era în relații apropiate cu Marx și Engels, li s-a adresat direct cu rugămintea de a scrie prefața. La 23 ianuarie 1882 Marx și Engels i-au trimis textul prefeței. Prefața a fost publicată pentru prima oară în limba rusă în revista „Narodnaia Volea” din 5 februarie 1882. „Manifestul Partidului Comunist” a apărut în ediție separată (în traducerea lui Plehanov) cu o prefață de Marx și Engels în 1882 la Geneva în colecția „Biblioteca social-revoluționară rusă”.
În limba germană prefața a fost publicată pentru prima oară în ziarul „Der Sozialdemokrat” nr. 16 din 13 aprilie 1882, în traducere după textul rus al prefeței, publicată în revista „Narodnaia Volea”. În 1890 Engels a publicat din nou textul din 1882, incluzîndu-l în prefața la noua ediție germană a „Manifestului Partidului Comunist”. — 314.

- 191 Data este indicată inexact: ediția menționată a apărut în 1869. — 314.
- 192 „*Koloko*” — ziar democrat-revoluționar rus, a fost editat în 1857—1867 de A. I. Herzen și N. P. Ogarev în limba rusă, iar în 1868—1869 în limba franceză cu suplimente în limba rusă; a apărut pînă în 1865 la Londra, apoi la Geneva. — 314.
- 193 Marx și Engels se referă la situația creată după asasinarea de către narodovoliști, la 1 martie 1881, a împăratului Alexandru al II-lea, cînd Alexandru al III-lea s-a refugiat la Gatcina de teama eventualității unor noi acte teroriste ale Comitetului executiv secret al organizației „*Narodnaia voleana*”. — 315.
- 194 Lucrarea lui F. Engels „*Bruno Bauer și creștinismul primitiv*” a fost scrisă în a doua jumătate a lunii aprilie 1882 pentru ziarul „*Der Sozialdemokrat*”. Elaborarea acestui articol a fost legată nemijlocit de moartea lui B. Bauer, ale cărui lucrări despre Noul testament și despre creștinism au contribuit, la timpul lor, la subminarea nu numai a bazelor dogmei ortodoxe, ci și a concluziilor școlii protestante liberale de la Tübingen. De aceea, ele au fost privite favorabil de Marx și Engels, deși autorul lor a continuat să se mențină pe pozițiile idealismului hegelian.
- Ideile formulate de Engels în articolul de față au fost dezvoltate ulterior în lucrările „*Apocalipsul*” (1883), „*Istoria creștinismului primitiv*” (1894). — 316.
- 195 Engels folosește aici termenul „arian” pentru a denumi popoarele care fac parte din sistemul limbilor indo-europene. Această accepție a cuvîntului „arian”, bazată pe concepția greșită cu privire la unitatea rasială și culturală a acestor popoare în trecut, concepție dominantă începînd de la jumătatea secolului al XIX-lea, este astăzi învechită. În literatura burheză contemporană, termenul „arian” este folosit pentru denumirea popoarelor care fac parte din grupa iraniană și din cea indiană a limbilor indo-europene. — 316.
- 196 Critica Noului testament este cuprinsă în următoarele lucrări ale lui B. Bauer: „*Kritik der evangelischen Geschichte des Johannes*”. Bremen, 1840, „*Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker*”, Bd. I—II, Leipzig, 1841, precum și în volumul al treilea al acestei lucrări: „*Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker und des Johannes*”. Braunschweig, 1842. — 316.
- 197 Ch. G. Wilke. „*Der Urevangelist oder exegetisch kritische Untersuchung über das Verwandtschaftsverhältniss der drei ersten Evangelien*”. Dresden und Leipzig, 1838. — 317.
- 198 D. Strauss și-a expus teoria în lucrarea: „*Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet*”. Bd. I—II, Tübingen, 1835—1836. — 317.
- 199 Engels se referă la un personaj din poezia satirică a lui H. Heine „*Zeul Apollo*” (din ciclul „*Romanzero*”) — un tînăr pierde-vară, corist la sinagoga din Amsterdam, care este înfățișat ca Apollo. — 318.
- 200 H. Ewald. „*Geschichte des Volkes Israel bis Christus*”. 2. Ausg., Bd. 4, Göttingen, 1852, S. 222—224. — 319.

- 201 Este vorba de „Apocalipsul Sf. Ioan Teologul” — una din scrierile cuprinse în Biblie. — 319.
- 202 Este vorba de lucrarea lui Petronius „Satiricon”, în care este descris ospățul la Trimalchion, un libert îmbogățit. — 320.
- 203 J. Ph. Fallmerayer. „Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters”, Th. I, Stuttgart und Tübingen, 1830, S. 227. — 321.
- 204 *Pétroleur* — denumire calomnioasă dată participanților la Comuna din Paris acuzați de incendierea clădirilor. — 326.
- 205 „*New-Yorker Volkszeitung*” — cotidian al social-democraților germani din S.U.A.; a apărut la New York din 1878 până în 1932. — 327.
- 206 F. Engels. „Socialisme utopique et socialisme scientifique”. Paris, 1880. — 332.
- 207 Fr. Engels. „Socyjalizm utopijny a naukowy”. Genève, 1882. — 332.
- 208 „*Der Sozialdemokrat*” — organul central de presă al Partidului social-democrat din Germania; săptămînal, a apărut în perioada cît a fost în vigoare legea excepțională împotriva socialiștilor, din septembrie 1879 pînă în septembrie 1888 la Zürich și din octombrie 1888 pînă la 27 septembrie 1890 la Londra. Marx, precum și Engels care colabora la acest săptămînal îndreptîndu-i greșelile, l-au ajutat să promoveze în coloanele lui o linie partinică proletară. — 332.
- 209 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 492—494. — 334.
- 210 Articolul lui F. Engels „Despre minciunile pe care le toarnă Pindter”, apărut în „*Sozialdemokrat*” din 2 noiembrie 1882, a fost publicat fără să se indice numele autorului. Articolul începea cu următoarea înștiințare din partea redacției: „Despre minciunile pe care le toarnă Pindter, unul dintre cei mai de seamă tovarăși ai noștri germani scrie...”. — 335.
- 211 Engels se referă la mișcarea grevistă din Franța, provocată de depresiunea economică, care a înrăutățit simțitor situația clasei muncitoare, și în special la evenimentele de la Montceau-les-Mines. Minerii din Montceau-les-Mines, crunt exploatați de proprietarii minelor, s-au răscolat împotriva lor. În legătură cu evenimentele de la Montceau-les-Mines, „*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*” a publicat în octombrie 1882 o serie de corespondențe care explicau aceste evenimente în spiritul caracterizării făcute de Engels. — 335.
- 212 Este vorba de provocarea organizată de poliție la 4 iulie 1882 la Viena. Asupra cizmarului J. Merstallinger a fost înscenat un atac banditesc pentru a se putea deschide un proces împotriva social-democraților austrieci sub acuzația de atentat în scopul completării casei partidului.
În „*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*” nr. 401 din 29 august 1882 există o corespondență care face o legătură între acest atentat și social-democrație. — 336.
- 213 „*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*” nr. 493 din 21 octombrie 1882. — 336.

- 214 „*Marca*” a fost scrisă de Engels la jumătatea lunii septembrie — prima jumătate a lunii decembrie 1882, ca anexă la ediția germană a broșurii „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” (1882). În această lucrare, el a folosit în primul rând materialul adunat cu prilejul studiilor asupra istoriei vechilor germani, publicat în volumul de față în secțiunea „Din lucrările postume”. În 1883 „*Marca*” a apărut din nou în „Sozialdemokrat” și sub formă de broșură. Împreună cu „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”, „*Marca*” a apărut în limba germană, în timpul vieții lui Engels, în patru ediții.
- În 1892, „*Marca*” a apărut în limba engleză tot ca anexă la „Dezvoltarea socialismului...”, în traducerea lui E. Aveling, cu o prefață specială scrisă de Engels. Această lucrare a fost foarte apreciată de Marx, care a citit-o în manuscris. În introducerea la ediția engleză a „Dezvoltării socialismului de la utopie la știință”, Engels scria: „Anexa «*Marca*» a fost scrisă cu scopul de a răspîndi în rândurile partidului socialist german unele cunoștințe elementare despre istoria apariției și dezvoltării proprietății funciare în Germania. Pe atunci acest lucru era cu atât mai necesar, cu cât unirea muncitorilor de la orașe de către Partidul social-democrat german era aproape terminată și în fața partidului stătea sarcina de a se ocupa de muncitorii agricoli și de țărani”. — 339.
- 215 Lucrările lui G. L. von Maurer, legate printr-o temă comună, reprezintă un studiu asupra organizării satului, orașului și statului în Germania medievală. Aceste lucrări sînt: „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt”. München, 1854; „Geschichte der Markenverfassung in Deutschland”. Erlangen, 1856; „Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland”, Bd. I—IV, Erlangen, 1862—1863; „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland”, Bd. I—II, Erlangen, 1865—1866; „Geschichte der Städteverfassung in Deutschland”, Bd. I—IV, Erlangen, 1869—1871. — 341.
- 216 Engels se referă la lucrarea lui Caius Iulius Caesar „De bello Gallico”. Faptul despre care este vorba aici este relatat în cartea a VI-a, capitolul 22. — 341.
- 217 „*Dreptul imperial*” — legi imperiale promulgate de puterea centrală a Imperiului german medieval. Una dintre cele mai complete culegeri de acest fel este „Das Keyserrecht nach der Handschrift von 1372 in Vergleichung mit andern Handschriften und mit erläuternden Anmerkungen herausgegeben von Dr. H. E. Endemann”. Cassel, 1846, S. 244. Datele citate de Engels se află în capitolul „Von rechte das die waelde hant”. — 343.
- 218 „*Leges barbarorum*” (în limba germană: Germanische Volksrechte) — documente de drept cutumiar al triburilor germanice care au întemeiat în secolele V—VII pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus și al ținuturilor învecinate cu el diferite regate sau ducate; au fost întocmite între secolele V—IX. — 344.
- 219 „*Lex Ripuaria*” — document de drept cutumiar al unuia dintre vechile triburi germanice — francii ripuari, care au trăit în secolele IV—V pe teritoriul cuprins între fluviile Rin și Meusa. „*Lex Ripuaria*” constituie izvorul principal pentru studierea orfîndurii sociale a francilor ripuari. Despre proprietatea privată asupra pămîntului cultivat se

- vorbește în § 82 (alineatul A) și în § 84 (alineatul B) din „Lex Ripuaria”. Una dintre cele mai complete ediții este: „Lex Ripuaria et lex Francorum Chamavorum”. Hannoverae, 1883, p. 104. — 345.
- 220 Engels se referă la legea cu privire la diferitele forme de jefuire a pădurilor („Gesetz, betreffend den Forstdiebstahl”) din 15 aprilie 1878, care interzicea mai ales cositul ierbii în pădure, culesul fructelor și al ciupercilor fără aprobarea specială a poliției. — 347.
- 221 Este vorba de *tribunalele Schöffenenilor*, introduse într-o serie de state germane după revoluția de la 1848, iar din 1871 în întreaga Germania, compuse dintr-un judecător, reprezentant al coroanei, și doi Schöffenen, care, spre deosebire de jurați, pronunțau sentința în întregime, stabilind nu numai vina, ci și pedeapsa; în componența acestor tribunale erau aleși în mod special reprezentanți ai claselor dominante. — 349.
- 222 *Regatul franc de apus* s-a format în urma destrămării imperiului lui Carol cel Mare, care reprezenta o uniune militar-administrativă vremelnică și netrainică. În anul 843 a avut loc împărțirea definitivă a imperiului între cei trei nepoți ai lui Carol. Unuia dintre ei, lui Carol Pleșuvul, i-au revenit ținuturile apusene ale imperiului, care cuprindeau cea mai mare parte din teritoriul Franței de azi și au format Regatul franc de apus. Ținuturile de la răsărit de Rin (nucleul viitoarei Germanii) au fost date lui Ludovic Germanicul, iar fișia de pământ dintre aceste ținuturi, care se întindea de la Marea Nordului pînă în Italia centrală, i-a rămas lui Lothar, nepotul mai vîrstnic al lui Carol cel Mare. — 351.
- 223 *Războiul de 30 de ani* (1618—1648) — primul război cu caracter general-european; a izbucnit ca urmare a ascuțirii contradicțiilor dintre diferitele grupări de state europene și a luat forma unei lupte între protestanți și catolici. Războiul a început în Cehia printr-o răscoală împotriva jugului monarhiei habsburgice și a ofensivei reacțiunii catolice. Statele europene care au intrat apoi în acest război au format două lagăre. Papa, Habsburgii spanioli și austrieci și prinții catolici din Germania s-au unit sub steagul catolicismului și au pornit lupta împotriva țărilor protestante: Cehia, Danemarca, Suedia, Republica olandeză și o serie de state germane care adoptaseră Reforma. Țările protestante erau sprijinite de regii Franței, rivali ai Habsburgilor. Germania a devenit arena principală a acestei lupte, obiectul jafului și al pretențiilor anexioniste ale participanților la război. Războiul s-a încheiat în 1648 prin pacea Westfalică, care a consfințit fărîmîtarea politică a Germaniei. — 354.
- 224 *Code civil* — Codul civil al lui Napoleon I, care a fost introdus și în regiunile cucerite de francezi în Germania de vest și de sud-vest; a rămas în vigoare în Renania și după alipirea ei la Prusia. — 355.
- 225 Înfrîngerea armatei prusiene la Jena la 14 octombrie 1806, care a atras după sine capitularea Prusiei în fața Franței napoleoniene, a arătat totala putreziciune a orînduirii social-politice a monarhiei feudale a Hohenzollernilor. — 355.
- 226 „*La Justice*” — cotidian francez, organ de presă al partidului radicalilor; a apărut la Paris din 1880 pînă în 1930; în anii 1880—1896, cînd era condus de G. Clemenceau, fondatorul său, ziarul a fost orga-

- nul de presă al așa-numitei „extreme stîngi” — aripa stîngă a partidului radicalilor, partid care apăra programul reformelor democratice și sociale și era exponentul intereselor burgheziei mici și mijlocii. — 358.
- 227 *„La Marseillaise”* — cotidian francez, organ de presă al republicanilor de stînga; a apărut la Paris din decembrie 1869 pînă în septembrie 1870; ziarul publica materiale despre activitatea Internaționalei și despre mișcarea muncitorească.
- Articolele lui Jenny Marx în legătură cu problema irlandeză au fost publicate în *„La Marseillaise”* nr. 71, 79, 89, 91, 99, 113, 118 și 125, apărute în perioada 1 martie—24 aprilie 1870 (8 articole) (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 629—656). — 358.
- 228 *Noua Caledonie* — grup de insule în partea de sud-vest a Oceanului Pacific, cunoscute prin climatul lor extrem de nesănătos; loc de exil pentru comunitățile parizieni. — 359.
- 229 *„Vorwärts!”* — ziar german, a apărut la Paris, de două ori pe săptămînă, din ianuarie pînă în decembrie 1844. În această gazetă publicau articole Marx și Engels. Sub influența lui Marx, care din vara anului 1844 a participat îndeaproape la redactarea gazetei, aceasta a început să capete caracterul unei publicații comuniste; în coloanele ei erau aspru criticate rînduiriile reacționare din Prusia. La cererea guvernului prusian, guvernul Guizot a dispus, în ianuarie 1845, expulzarea lui Marx și a altor colaboratori ai respectivei publicații; ca urmare a acestui fapt, *„Vorwärts!”* și-a încetat apariția. — 363.
- 230 Înștiințarea în legătură cu faptul că studenții Universității din Odesa vor să depună o coroană pe mormîntul lui Karl Marx a fost publicată în ziarul *„Sozialdemokrat”* nr. 17 din 19 aprilie 1883. Conform rugămintii lor, inscripția de pe coroană trebuia să sune în felul următor: *„Lui Karl Marx, creatorul «Capitalului» și întemeietorul Asociației Internaționale a Muncitorilor, din partea unui grup de socialiști de la Universitatea din Odesa, elevii și discipolii lui”*. — 367.
- 231 Este vorba de uniunea *„Slavia”*, din care făceau parte tineri din țările slave care trăiau la Zürich. — 368.
- 232 *Uniunea centrală a muncitorilor din New York* — uniune a sindicatelor din New York care a apărut în 1882 și a fost, în deceniul al 9-lea, o organizație muncitorească de masă care unea în rîndurile ei pe albi și pe negri, pe muncitorii americani și pe cei de origine străină. În fruntea Uniunii centrale a muncitorilor se aflau socialiștii, care recunoșteau că, în scopul conducerii cu succes a luptei de clasă a proletariatului, este necesară atît organizarea profesională cît și cea politică a clasei muncitoare. — 371.
- 233 Scrisoarea lui Engels către Van Patten din 18 aprilie 1883 a fost scrisă în limba engleză. — 371.
- 234 Indicînd anul 1845, Engels se referă la expunerea concepțiilor sale și ale lui Marx în lucrarea *„Ideologia germană”* (scrisă în 1845—1846) (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 3, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a). — 371.
- 235 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 488. — 372.

- 236 Engels se referă la broșura: J. Most. „Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus «Das Kapital» von Karl Marx”. Broșura a apărut la Chemnitz în 1873. — 373.
- 237 A. Loria. „La rendita fondiaria e la sua elisione naturale”. Milano, 1880. — 373.
- 238 Este vorba de broșura: A Loria. „La teoria del valore negli economisti italiani”. Bologna, 1882. — 373.
- 239 Este vorba de articolul lui A. Loria „Karl Marx”, publicat în revista „Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti”, ser. 2, vol. 38, fas. 7, Roma, 1883, p. 509—542.
„Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti — revistă italiană de literatură, artă și știință, de orientare liberală; a apărut la Florența din 1866 pînă în 1878, lunar, iar din 1878 pînă în 1943 la Roma, de două ori pe lună. — 373.
- 240 „Observații la pagina 29 din «Istoria Comunei»” a fost scrisă de Engels la începutul lunii februarie 1877, după ce a citit lucrarea lui P. Lissagaray, publicistul republican francez, participant la Comuna din Paris, „Histoire de la Commune de 1871”. Bruxelles, 1876. În scrisoarea datată 9 februarie 1877, autorul îi mulțumește lui Engels pentru scrisoarea sa, care conține „observații remarcabile” în legătură cu evenimentele militare. „Observațiile” lui Engels au fost publicate pentru prima oară în limba rusă în 1933.
În cartea lui Lissagaray, scrisă pe baza studierii unui bogat material faptic, este demascată politica antinațională a claselor guvernante din Franța și este arătat rolul maselor populare în instaurarea Comunei din Paris și în istoria ei. Marx a numit această carte „prima istorie autentică a Comunei”. Apreciind-o ca o lucrare importantă pentru partidul proletariatului, Marx a dat un mare ajutor la pregătirea editării acestei cărți în limba germană. — 379.
- 241 Este vorba de tratativele de armistițiu de la Versailles dintre reprezentantul guvernului apărării naționale, Thiers (pe atunci el nu era în guvern, dar de fapt era considerat, în mod tăcut, ca șef al acestuia), și Bismarck. La 30 octombrie 1870 la Paris s-a aflat despre tratative. Masele pariziene au fost indignate de apropiata încheiere a acestui armistițiu, prin care erau trădate interesele țării, dar pe care guvernul burghez îl prezenta drept cea mai mare binefacere pentru Franța. Știrea despre tratativele lui Thiers și capitularea fortăreței Metz au constituit un impuls pentru acțiunea revoluționară a muncitorilor parizieni de la 31 octombrie. Profitînd de inactivitatea comandamentului francez în timpul tratativelor, Bismarck, după ce și-a cîștigat timp, a rupt tratativele. — 379.
- 242 Este vorba de cartea lui Hanneken, editată anonim: „Militärische Gedanken und Betrachtungen über den deutsch-französischen Krieg der Jahre 1870 und 1871 vom Verfasser des «Krieges um Metz»”. Mainz, 1871, S. 185—186. — 380.
- 243 *Francțirori* (în limba franceză *francs-tireurs* — trăgători liberi) — partizani-voluntari care erau organizați în mici detașamente și care au luat parte la apărarea țării împotriva invaziei trupelor dușmane în Franța. Primele detașamente de francțirori au fost create în perioada

războaielor împotriva coalițiilor antifranceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea—începutul secolului al XIX-lea, în timpul invaziei armatelor inamice în Franța.

În 1867, în Franța au început să ia ființă societăți ale francțirorilor. După începerea războiului franco-prusian și pătrunderea trupelor prusiene pe teritoriul Franței, membrii acestor societăți au fost chemați sub arme printr-un decret special. Când armata regulată a Franței a fost înfrântă și blocată în fortărețe, numărul detașamentelor de francțirori a crescut considerabil. — 380.

- 244 Este vorba de asedierea orașului Mantua de către trupele franceze în timpul campaniei din Italia (1796—1797) a lui Napoleon. — 380.
- 245 F. Erlach. „Aus dem französisch-deutschen Kriege 1870—1871. Beobachtungen und Betrachtungen eines Schweizer-Wehrmanns“. Leipzig-Bern, 1874, S. 230. — 381.
- 246 Datele factive sînt luate de Engels din cartea lui W. Blume: „Die Operationen der deutschen Heere von der Schlacht bei Sedan bis zum Ende des Krieges“. Edițiile întii și a doua au apărut la Berlin în 1872. — 382.
- 247 „Însemnările pe marginea «Manualului de economie politică al lui A. Wagner»“ au fost scrise de K. Marx în a doua jumătate a anului 1879—noiembrie 1880 la Londra și se găsesc în caietul său de însemnări din anii 1879—1881. Această lucrare a lui Marx reprezintă observațiile sale critice la cartea: „Lehrbuch der politischen Oekonomie. Bd. I. Allgemeine oder theoretische Volkswirtschaftslehre, Th. I. Grundlegung“. 2. Ausg., Leipzig und Heidelberg, 1879. Criticîndu-l pe Wagner pentru denaturarea teoriei valorii, dezvoltată în „Capitalul“, Marx formulează și concretizează încă o dată tezele fundamentale ale teoriei sale economice. „Însemnările“ lui Marx sînt precedate de un indice bibliografic, întocmit de el, care cuprinde 54 de titluri luate din datele bibliografice existente în cartea lui Wagner.
- „Însemnările pe marginea «Manualului de economie politică al lui A. Wagner»“ au fost publicate pentru prima oară în limba rusă în 1930 de Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. în „Arhiva K. Marx și F. Engels“, vol. V. — 383.
- 248 K. H. Rau. „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre“, 5. Ausg., Heidelberg, 1847, p. 63. — 384.
- 249 Vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 78. — 386.
- 250 Este vorba de lucrarea lui N. Sieber „Teoria valorii și a capitalului a lui D. Ricardo în legătură cu completările și explicațiile ulterioare“. Kiev, 1871. — 386.
- 251 A. Schäffle. „Kapitalismus und Socialismus mit besonderer Rücksicht auf Geschäfts- und Vermögensformen“. Tübingen, 1870. — 389.
- 252 Este vorba de lucrarea lui A. Schäffle: „Die Quintessenz des Socialismus“, apărută anonim la Gotha în 1875. — 389.
- 253 A. Schäffle. „Bau und Leben des socialen Körpers“. Bd. I—IV, Tübingen, 1875—1878. — 389.

- 254 K. H. Rau. „Grundsätze der Volkswirthschaftslehre“. 8 Ausg., Abt., Leipzig und Heidelberg, 1868, S. 88. — 390.
- 255 „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft“ — revistă politică-economică liberală, a apărut cu întreruperi în perioada 1844—1943 la Tübingen. Scrisoarea lui Rodbertus către Wagner datată 31 mai 1875 a fost publicată în t. XXXIV al acestei reviste, în articolul lui A. Wagner: „Einiges von und über Rodbertus-Jagetzow“. — 398.
- 256 K. Marx. „Das Kapital“. 2. Aufl., Bd. I, Hamburg, 1872, S. 36 (vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 80). — 399.
- 257 Nota menționată de Marx figurează în lucrarea sa „Contribuții la critica economiei politice“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 16). — 399.
- 258 K. Marx. „Das Kapital“. 2. Aufl., Bd. I, Hamburg, 1872, S. 15 (vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 80—81). — 399.
- 259 V. Rost. „Deutsch-Griechisches Wörterbuch“. Abt. I, A-L, Göttingen, 1829, p. 359. — 402.
- 260 E. Schulze. „Gothisches Glossar“. Magdeburg, [1848], S. 411. — 402.
- 261 A. Ziemann. „Mittelhochdeutsches Wörterbuch zum Handgebrauch“. Quedlinburg und Leipzig, 1838, S. 634—635. — 403.
- 262 K. Marx. „Das Kapital“. 2. Aufl., Bd. I, Hamburg, 1872, S. 171 (vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 213). — 404.
- 263 Aici și mai sus Marx citează ediția a doua a volumului întâi al „Capitalului“, apărută la Hamburg în 1872 (vezi K. Marx. „Capitalul“, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 139—142). — 408.
- 264 R. Jhering. „Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung“. 3. Aufl., Th. II, Buch II; Leipzig, 1874, S. 234—259. — 409.
- 265 T. Tooke and W. Newmarch. „A History of Prices, and of the State of the Circulation, during the Nine Years 1848—1856. In two volumes; forming the fifth and sixth volumes of the History of Prices from 1792 to the present time“. Vol. V, London, 1857, Part. I. „On the prices of corn from 1847 to 1856“. — 412.
- 266 A. Böckh. „Die Staatshaushaltung der Athener“. Bd. I. Buch. I, Berlin, 1817, S. 84—107. — 412.
- 267 Este vorba de efectele pe care le-a avut asupra situației social-economice a Germaniei contribuția de 5 miliarde de franci primită din partea Franței după războiul franco-prusian din 1870—1871. — 413.
- 268 *Dinarii sfântului Petru* — dare anuală percepută de papă de la catolici (la început câte un ban de argint de la fiecare familie în ziua de sf. Petru). Până în zilele noastre constituie un important

- izvor de venituri al curiei papale, folosite în scopurile propagandei catolice reacționare. — 415.
- 269 A. Cournot. „Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses”. Paris, 1838, p. 7. — 415.
- 270 Vezi adnotarea 166. — 416.
- 271 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 755—756. (În ceea ce privește deosebirile de text vezi adnotarea 67). — 416.
- 272 L. H. Morgan. „Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization”. London, 1877, p. 552. — 418.
- 273 H. S. Maine. „Village-Communities in the East and West”. London, 1871. — 418.
- 274 În trecătoarea Caudium din apropierea orașului Caudium din Roma antică, în anul 321 î.e.n., în timpul celui de-al doilea război cu samniții, legiunile romane au fost înfrunte de samniți, care le-au silit să treacă pe sub „furci”, ceea ce era considerat ca cea mai mare rușine pentru o armată învinsă. De aici expresia „a trece pe sub furcile caudine”, adică a fi supus unei umiliri extreme. — 421.
- 275 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 755—756. (În ceea ce privește deosebirile de text, vezi adnotarea 67). — 427.
- 276 Aspirația împărătesei Ecaterina a II-a de a introduce organizarea de breaslă și-a găsit expresia în actul din 21 aprilie 1785 cu privire la drepturile și privilegiile orașelor din Imperiul rus, act prin care meseriile erau incluse într-o categorie specială și prin care se stabilea amănunțit organizarea de breaslă. Înscrierea în bresle a tuturor meșteșugarilor de la orașe era obligatorie, iar practicarea meseriei în afara breslelor era interzisă. — 428.
- 277 Lucrarea lui K. Marx „*Note cu privire la reforma din 1861 și la dezvoltarea Rusiei după reformă*” a fost scrisă probabil la sfârșitul anului 1881—1882. În manuscrisul său, Marx a folosit date luate din publicații oficiale, precum și numeroase lucrări ale unor autori ruși. Spre deosebire de celelalte manuscrise consacrate studierii izvoarelor rusești, „Notele cu privire la reforma din 1861” nu au fost scrise de Marx în caietele sale de însemnări, ci pe foi separate având denumirile temelor și capitolelor, textul fiind însemnat cu cifre și litere. În afară de trimiterile la materialul adunat în multe din caietele de însemnări, aici găsim date factice sistematizate și formulări ale principalelor concluzii în problemele fundamentale ale reformei din 1861 și ale dezvoltării Rusiei după reformă. Manuscrisul lui Marx a fost publicat pentru prima oară în limba rusă în 1952 în „Arhiva K. Marx și F. Engels”, vol. XII, de Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. — 438.
- 278 Marx se referă la pagini din caietul său în care a făcut însemnări în legătură cu cartea lui Skaldin „În fund de provincie și în capitală”.

Petersburg, 1870 (vezi „Arhiva K. Marx și F. Engels”, vol. XI, 1948, p. 119—138). — 438.

- 279 Marx se referă la însemnările făcute în legătură cu cartea lui Haxthausen „Die ländliche Verfassung Russlands”. Leipzig, 1866 (vezi „Arhiva K. Marx și F. Engels”, vol. XII, 1952, p. 36—37). — 438.
- 280 Aici și mai jos Marx se referă la manuscrisul său „Cu privire la problema desființării iobăgiei în Rusia”, elaborat de el pe baza „Scrisorilor fără adresă” ale lui N. G. Cernișevski (vezi „Arhiva K. Marx și F. Engels”, vol. XI, p. 18—20). — 438.
- 281 Pronunțându-se pentru eliberarea personală a țăranilor, Șuvalov și Paskevici doreau totodată să lase tot pământul moșienilor, iar țăranilor să li se acorde doar dreptul de folosință asupra unui lot de pământ în schimbul unor servituți. — 439.
- 282 Referire la o pagină din caietul de însemnări al lui Marx în legătură cu cartea lui Haxthausen „Die ländliche Verfassung Russlands” (vezi „Arhiva K. Marx și F. Engels”, vol. XII, p. 110—114). — 440.
- 283 Marx se referă la paginile din caietul său la care se găsesc însemnări făcute în legătură cu lucrarea lui A. I. Skrebițki „Problema țărănească în timpul domniei împăratului Alexandru al II-lea”, vol. I, Bonn, 1862 și a lui A. A. Golovaciiov „Zece ani de reforme, 1861—1871”. Petersburg, 1872 (vezi „Arhiva K. Marx și F. Engels”, vol. XII, p. 29—35 și 115—117). — 441.
- 284 Referire la pagina din caiet la care se găsesc însemnări în legătură cu cartea lui A. I. Skrebițki „Problema țărănească în timpul domniei împăratului Alexandru al II-lea”, vol. IV, Bonn, 1868 (vezi „Arhiva K. Marx și F. Engels”, vol. XII, p. 35—36). — 442.
- 285 Referire la însemnările în legătură cu lucrarea lui I. E. Ianson „Experiența studiului statistic asupra loturilor țărănești și a plăților efectuate de țărani”. Petersburg, 1877 (vezi „Arhiva K. Marx și F. Engels”, vol. XI, p. 139—148). — 442.
- 286 „Lucrările Înaltei comisii pentru revizuirea sistemului de dări și impozite”, vol. XXII, partea a III-a, cap. I, Petersburg, 1873, p. 6—7. Cătrele date de Marx sînt obținute prin calcul. — 448.
- 287 Referire la cartea lui I. E. Ianson „Studiu statistic asupra loturilor țărănești și a plăților efectuate de țărani”, Petersburg, 1877. — 449.
- 288 Manuscrisele lui F. Engels „Contribuții la studiul istoriei vechilor germani” și „Perioada francă” reprezintă o lucrare mare, scrisă după un plan unic în anii 1881—1882. O dovadă a acestui fapt o constituie planul lucrării lui Engels „Contribuții la studiul istoriei vechilor germani”. Această lucrare este rezultatul unui studiu special asupra istoriei Germaniei și a Europei apusene, cu care Engels s-a ocupat timp de mai mulți ani.
- Lucrarea „Contribuții la studiul istoriei vechilor germani” n-a fost publicată în timpul vieții autorului. După planul inițial al lui Engels, anexat la manuscris, ea consta din două părți. Partea întâi cuprindea patru capitole. Partea a doua era concepută de autor ca

„Notă” la prima parte — un adaos cu caracter istoriografic, etnografic și lingvistic.

În procesul lucrului, planul întocmit inițial a fost modificat. Astfel, la sfârșitul capitolului întâi, Engels a scris: „Urmează un capitol despre organizarea agrară și militară”. În manuscris acest capitol nu există. Engels a folosit, probabil, acest material pentru capitolul al doilea al lucrării despre perioada francă — „Organizarea teritorială și militară”. Din partea a doua există numai capitolul al doilea. Capitolul al treilea, intitulat de Engels în plan „Dialectul franc”, a fost inclus de el în studiul despre perioada francă.

Sucesiunea capitolelor, precum și titlul capitolului al patrulea sînt date de redacție în conformitate cu planul lui Engels. — 461.

- 289 W. B. Dawkins. „Early Man in Britain and his place in the tertiary period”. London, 1880. — 461.
- 290 Vezi adnotarea 195. — 463.
- 291 Este vorba de comunicarea făcută de R. Virchow la 21 decembrie 1878 în cadrul unei ședințe a Societății de antropologie, etnologie și istorie a comunei primitive din Berlin. Vezi „Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte”. Jahrg. 1878, S. 418—424, publicate în: „Zeitschrift für Ethnologie”, Bd. X, Berlin, 1878. — 463.
- 292 Este vorba de comunicarea făcută de H. Schaaffhausen la al VIII-lea Congres general al Societății germane de antropologie, care s-a ținut la Constanța între 24 și 26 septembrie 1877. Vezi „Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte” nr. 11, München, 1877. — 463.
- 293 Datele despre călătoria lui Pytheas au fost luate de Engels din lucrarea lui J. Lelewel: „Pythéas de Marseille et la géographie de son temps”. Bruxelles, 1836. — 465.
- 294 K. Müllenhoff. „Deutsche Altertumskunde”, Bd. I, Berlin, 1870, S. 479. — 465.
- 295 Plutarch. „Vitae parallelae”, cap. 12 (Biografia lui Aemilius Paullus). — 466.
- 296 Dio Cassius. „Historiae Romanae”, liber LV, cap. 10 a. — 466.
- 297 Caesar. „De bello Gallico”, liber IV, cap. 1, și liber VI, cap. 22. — 468.
- 298 Strabon. „Geographicae”, liber VII, cap. 1. — 469.
- 299 Tacit. „Germania”. — 471.
- 300 Caius Plinius Secundus. „Naturalis historia”, liber IV, cap. 14. — 472.
- 301 Dio Cassius. „Historiae Romanae”, liber LIV, cap. 33. — 475.
- 302 Dio Cassius. „Historiae Romanae”, liber LV, cap. 6. — 476.
- 303 Caius Velleius Patenculus. „Historia Romana”, liber II, cap. 97. — 476.
- 304 Dio Cassius. „Historiae Romanae”, liber LVI, cap. 18. — 479.

- 305 Caius Velleius Paterculus. „Historia Romana”, liber II, cap. 117. — 479.
- 306 Dio Cassius. „Historiae Romanae”, liber LVI, cap. 18. — 479.
- 307 Aici și mai sus Engels citează lucrarea lui Caius Velleius Paterculus „Historia Romana”, liber II, cap. 118. — 481.
- 308 Dio Cassius. „Historiae Romanae”, liber LVI, cap. 19. — 481.
- 309 Engels citează opera lui Tacit „Annales”, liber I, cap. 61. — 482.
- 310 Strabon. „Geographicae”, liber IV, cap. 4. — 484.
- 311 Strabon. „Geographicae”, liber VII, cap. 1. — 484.
- 312 Generalul York, care în 1812 comanda corpul auxiliar prusian din armata lui Napoleon în Rusia, a încheiat cu comandamentul rus, la 30 decembrie 1812, Convenția de la Taurroggen, prin care el se obliga ca timp de două luni să nu participe la operațiile militare împotriva armatei ruse.
În bătălia de la Leipzig din 16—19 octombrie 1813 dintre armatele aliate ruso-austro-prusiano-suedeze și armata lui Napoleon I, în toiul luptei corpul saxon, care lupta în rândurile armatei lui Napoleon, a trecut pe neașteptate de partea inamicului și a întors armele împotriva francezilor. — 484.
- 313 Este vorba de necropola de la Hallstatt, descoperită în 1846 în apropiere de orașul Hallstatt, în sud-vestul Austriei, de la care provine denumirea unei perioade în civilizația omenirii, perioada Hallstatt (aprox. 1000—500 i.e.n.) — 488.
- 314 W. B. Dawkins. „Early Man in Britain”. London, 1880, p. 466—472. — 488.
- 315 C. F. Wiberg. „Bidrag till Kännedomen om Grekers och Romares förbindelse med Norden och om de nordiska Handelsvägarne”. Gefle, 1861, tradus din limba suedeză în limba germană de J. Mestorf: „Der Einfluss der klassischen Völker auf den Norden durch den Handelsverkehr”. Hamburg, 1867. — 489.
- 316 Tacit. „Annales”, liber II, cap. 62. — 489.
- 317 J. J. A. Worsaae. „Die Vorgeschichte des Nordens nach gleichzeitigen Denkmälern”, Ins Deutsche übertragen von J. Mestorf. Hamburg, 1878. — 491.
- 318 Tacit. „Germania”, cap. 23. — 491.
- 319 Despre Germania se vorbește în cărțile a doua și a treia ale lucrării lui Ptolemeu „Geographia”. — 501.
- 320 Este vorba de lucrările: K. Zeuss. „Die Deutschen und die Nachbarstämme”. München, 1837, și J. Grimm. „Geschichte der deutschen Sprache”, Bd. I—II, Leipzig, 1848. — 502.
- 321 Procopius din Caesarea „De bello Gothico”, liber IV, cap. 5 § 5. — 504.
- 322 F. C. Dahlmann. „Geschichte von Dänemark”, Bd. I. Hamburg, 1840, p. 16. — 505.

- 323 G. Waitz. „Deutsche Verfassungsgeschichte“, Bd. I—8, Kiel, 1844—1878. — 506.
- 324 „*Perioada francă*“ — manuscris al lui F. Engels, scris de el în 1881—1882; în timpul vieții lui Engels n-a fost publicat. Ca și manuscrisul „Contribuții la studiul istoriei vechilor germani“, această lucrare reprezintă o parte dintr-un studiu special consacrat istoriei Germaniei (vezi adnotarea 288). — 514.
- 325 P. Roth. „Geschichte des Beneficialwesens von den ältesten Zeiten bis ins zehnte Jahrhundert“. Erlangen, 1850. — 518.
- 326 Einhardus. „Vita Karoli Magni“, cap. 2. — 518.
- 327 Engels citează lucrarea lui Gregor Turonensis „Historia Francorum“, liber VI, cap. 46. — 519.
- 328 *Capitularii* — decrete regale din perioada de la începutul evului mediu (sec. VIII—IX). Capitularul de la Aachen, care consemnează confiscarea în masă a pământurilor țărănești de către feudații clericali și laici, reprezintă unul dintre cele mai importante izvoare pentru studierea istoriei statului franc. — 519.
- 329 Datele citate de Engels sînt luate dintr-un poliptic (inventar al proprietăților funciare, al populației și veniturilor) al mănăstirii Saint-Germain-des-Prés, întocmit în secolul al IX-lea. Acest poliptic a fost publicat pentru prima oară cu comentarii de istoricul francez Guérard sub titlul: „Polyptyque de l'abbé Irminon“, t. I—II, Paris, 1844. — 520.
- 330 *Formule* — modele pentru întocmirea actelor oficiale, după care erau formulate din punct de vedere juridic diferitele tranzacții și învoielii cu caracter patrimonial și de altă natură. Pînă la noi au ajuns cîteva culegeri de formule, care ne dau o imagine a relațiilor social-economice din diferitele regiuni ale statului franc de la sfîrșitul secolului al VI-lea pînă la sfîrșitul secolului al IX-lea.
Formula citată de Engels face parte din culegerea: „Formulae Turonenses vulgo Sirmondicae dictae“. Engels a luat, probabil, această formulă din lucrarea lui Roth, p. 379 —, menționată mai sus. — 529.
- 331 Este vorba de unul dintre cele mai importante izvoare pentru studierea istoriei imperiului Carolingienilor — „Annales Bertiniani“, o cronică care și-a luat denumirea de la mănăstirea franceză St. Bertin. Ea cuprinde perioada 830—882 și se compune din trei părți scrise de autori diferiți. „Annales Bertiniani“ au fost publicate în cunoscuta serie „Monumenta Germaniae historica“. — 531.
- 332 *Stellinga* (textual: „Fiii legii străvechi“) — răscoală a saxonilor liberi (Frilinge) și semiliberi (Liten) îndreptată atît împotriva aristocrației franceze cît și a celei saxone, care a avut loc în 841—842 în Saxonia. Răsculații urmăreau restabilirea vechilor obiceiuri prefeudale. — 537.
- 333 „*Dialectul francon*“ a fost scris de Engels în 1881—1882; în manuscrisul despre perioada francă și în ciorna planului lucrării „Contribuții la studiul istoriei vechilor germani“, Engels numește acest studiu „Notă“. „Dialectul francon“ are însă o însemnătate științifică

cu totul independentă, reprezentând un model de aplicare a materialismului istoric în lingvistică.

„Dialectul francon” a rămas neterminat și nu a fost publicat în timpul vieții lui Engels. A fost publicat pentru prima oară în limba rusă de Institutul de marxism-leninism în 1935. Textul a fost dat paralel în limbile germană și rusă. — 538.

- 334 *Heliand* — monument al limbii și literaturii saxone vechi din secolul al IX-lea; reprezintă o expunere prescurtată și germanizată a Evangheliei; se presupune că autorul „Heliandului” a fost un călugăr de la mănăstirea Werden an der Ruhr.

S-au păstrat două manuscrise ale „Heliandului” — cel de la München (din secolul al IX-lea) și cel de la Cotton (după numele colecționarului englez de antichități Cotton), datînd din secolele X—XI. Titlul manuscrisului a fost dat de lingvistul german Schmeller în 1830 și înseamnă textual „mîntuitorul”. „Heliandul” a fost publicat pentru prima oară de Moritz Heyne, în 1866. — 538.

- 335 W. Braune. „Zur Kenntnis des fränkischen und zur hochdeutschen Lautverschiebung”. În: „Beiträge zur geschichte der deutschen sprache und literatur”, Bd. I, Halle a/S., 1874. — 538.

- 336 H. Kern. „Die Glossen in der Lex Salica und die Sprache der salischen Franken. Beitrag zur Geschichte der deutschen Sprachen”. Haag, 1869. — 539.

- 337 Engels se referă aici la faptul că în dialectele anglo-frizice și saxone, la indicativ, persoana a 3-a plural coincide cu persoana a 2-a, din cauza căderii lui „n” înaintea unui sunet dental în terminația persoanei a 3-a. Se pare că tocmai această coincidență a servit drept punct de plecare pentru înlăturarea deosebirii dintre toate cele trei persoane la indicativ prezent plural în aceste dialecte. — 540.

- 338 Este vorba de glosele, adică explicarea cuvintelor necunoscute, scoase de filologul olandez Justus Lipsius dintr-un manuscris care s-a pierdut al psalmilor (din secolul al IX-lea). Glosele lui Lipsius au fost publicate de Moritz Heyne în „Kleinere altniederdeutsche Denkmäler”. Paderborn, 1867. — 541.

- 339 P. Cosijn. „Altwestsächsische Grammatik”. Haag, 1883. — 541.

- 340 Este vorba de o listă de impuneri a mănăstirii Freckenhorst (secolul al IX-lea—începutul secolului al XI-lea). — 542.

- 341 Este vorba de documentele de la Paderborn din secolele X—XI — monumente de drept local, publicate în 1831—1832 de istoricul german Paul Wigand în vol. V al ediției inițiate de el: „Archiv für Geschichte und Alterthumskunde Westphalens” și în vol. 2 și 3 ale ediției: „Die Provinzialrechte der Fürstenthümer Paderborn und Corvey in Westphalen”. — 542.

- 342 Este vorba de expunerea Evangheliei făcută de călugărul Otfried din Weissenburg între anii 863 și 871. „Evanghelia” lui Otfried reprezintă unul dintre primele monumente ale limbii și literaturii germane vechi. Limba „Evangheliei” lui Otfried este considerată unul din graiurile sudice ale dialectului renano-francon. — 543.

- 343 Este vorba de un manuscris de la sfârșitul secolului al VIII-lea sau începutul secolului al IX-lea, care reprezintă formula tainei botezului („Taufgelöbnis”). — 543.
- 344 Este vorba de statuia unui băiat de pe o veche fântină din Bruxelles, opera sculptorului flamand Duquesnoy (secolul al XVII-lea). — 547.
- 345 W. Arnold. „Deutsche Urzeit”. Gotha, 1879, S. 153. — 548.
- 346 „Archiv für die Geschichte des Niederrheins”. Hrsg. von T. J. Lacomblet, Abt. I, Bd. I, Heft I, Düsseldorf, 1831. — 554.
- 347 W. Arnold. „Deutsche Urzeit”. Gotha, 1879, S. 140—141. — 555.
- 348 Este vorba de harta editată la început de D. G. Reymann, iar apoi de o serie de alte persoane sub titlul: „Reymann's topographische Spezial-Karte von Deutschland, Schweiz, Ostfrankreich, Belgien, Niederlande und Polen”. Glogau. Harta este împărțită în pătrate (secțiuni) numerotate, denumite după principalul punct popular; de aceea, în trimiterile ulterioare ale lui Engels sînt menționate denumirea și numărul secțiunii. — 555.
- 349 „Hand-Atlas für die Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit”, 3. Aufl. von Dr. K. v. Spruner's Hand-Atlas, neu bearbeitet von Dr. Th. Menke, Gotha, 1880.
Datele geografice la care se referă Engels în diferitele pasaje ale studiului său sînt luate în cea mai mare parte din harta a 32-a (Deutschland's Gaue. II). — 555.
- 350 F. J. Mone. „Urgeschichte des badischen Landes bis zu Ende des siebenten Jahrhunderts”. Bd. I: „Die Römer im oberrheinischen Grenzland”, Karlsruhe, 1845. — 558.
- 351 F. Beust. „Kleiner historischer Atlas des Kanton Zürich”. Zürich, 1873. — 558.
- 352 W. Arnold. „Deutsche Urzeit”, Gotha, 1879, S. 141. — 559.
- 353 W. Arnold. „Deutsche Urzeit”. Gotha, 1879, S. 156. — 560.
- 354 L. Börne. „Briefe aus Paris”. 1—2. Theile, Hamburg, 1832; 3.—6. Theile, Paris, 1833—1834. — 566.

Date din viața și activitatea lui Karl Marx și Friedrich Engels (martie 1875 — mai 1883)

1875

- Martie 1875—1876* Engels continuă lucrul, început în 1873, la „Dialectica naturii”, operă în care și-a propus să facă o generalizare materialist-dialectică a realizărilor în domeniul științelor teoretice ale naturii și să supună criticii concepțiile metafizice și idealiste din acest domeniu. În 1875—1876 el scrie două capitole („Introducere” și „Rolul muncii în procesul transformării maimuței în om”) și un însemnat număr de note și fragmente.
- 18—28 martie* În legătură cu proiectata unificare a celor două organizații muncitorești din Germania — Partidul muncitoresc social-democrat (eisenachienii) și Uniunea generală a muncitorilor germani (lassalleenii) —, într-o scrisoare către A. Bebel, conducătorul Partidului muncitoresc social-democrat, Engels critică cu asprime, în numele său și al lui Marx, proiectul de program de compromis — întregul sistem de dogme lassalleene cuprinse în acest program, tezele oportuniste în problema statului, renunțarea la principiul internaționalismului proletar.
- 28 aprilie* Marx scrie postfața la ediția franceză autorizată a volumului I al „Capitalului”.
- 5 mai* Marx îi trimite o scrisoare lui W. Bracke împreună cu observațiile critice la programul Partidului muncitoresc german, observații destinate întregii conduceri a partidului eisenachienilor, care ulterior au căpătat denumirea de „Critica programului de la Gotha”. Această lucrare a lui Marx, care a dat o lovitură nimicitoare lassalleanismului și celorlalte concepții oportuniste, conține fundamentarea și dezvoltarea teoriei marxiste a dictaturii proletariatului, a perioadei de trecere de la capitalism la comunism, previziunea științifică a celor mai importante legități ale dezvoltării societății comuniste și arată necesitatea istorică a celor două taze ale acesteia — socialismul și comunismul.

- 8 mai Marx îl înștiințează pe revoluționarul rus P. L. Lavrov despre măsurile luate de el pentru a asigura o adresă conspirativă în vederea corespondenței cu Rusia.
- 20 mai—august Marx face numeroase calcule care ilustrează deosebirea dintre rata plusvalorii și rata profitului. Aceste calcule au stat ulterior la baza capitolului al treilea al volumului al III-lea al „Capitalului” — „Raportul dintre rata profitului și rata plusvalorii”.
- Iunie — decembrie Marx se întâlnește adesea cu Lavrov și corespundează cu el.
- Iunie — septembrie Marx și Engels primesc din partea socialiștilor din Franța, Belgia, Danemarca, Portugalia și S.U.A. informații asupra situației mișcării muncitorești din aceste țări.
- 18 iunie Marx acordă o atenție deosebită experiențelor chimistului și fiziologului german M. Traube pentru crearea celulei artificiale; într-o scrisoare către Lavrov, el scoate în evidență marea însemnătate a acestor experiențe pentru explicarea apariției vieții pe pământ.
- 21 iunie Engels, care după Congresul de la Haga al Internaționalei a ținut o legătură permanentă cu Consiliul General (al cărui sediu fusese mutat la New York), primește exemplarele circularei confidentiale a Consiliului General cu privire la convocarea la Philadelphia a unei conferințe internaționale, exemplare ce urmau să fie difuzate în secțiile de pe continentul european și din Anglia.
- Începutul lunii august Împreună cu Engels, Marx revede, în vederea unei a doua ediții, broșura socialistului german J. Most „Capitalul și munca”, lucrare care reprezintă o expunere populară a volumului I al „Capitalului”; această lucrare a apărut în 1876 la Chemnitz (Karl-Marx-Stadt) și în 1878 în traducere engleză în S.U.A.
- Aprox. 12 august Marx pleacă de la Londra la Karlsbad (Karlovy Vary) pentru tratament.
- Aprox. 13—14 august În drum spre Karlsbad, Marx se oprește la Frankfurt pe Main; vizitează redacția ziarului democrat „Frankfurter Zeitung” și are o convorbire îndelungată cu L. Sonnemann, redactorul acestui ziar.
- 13 august Engels aduce la cunoștința Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor din New York măsurile luate de el în vederea răspîndirii circularei confidentiale cu privire la convocarea conferinței de la Philadelphia a Internaționalei, precum și despre situația secțiilor Internaționalei din țările europene.

- 15 august—
11 septembrie Marx se tratează la Karlsbad. Se întâlnește adesea cu sociologul și istoricul rus M. M. Kovalevski.
Marx este supravegheat în secret de către poliție.
- A doua jumătate
a lunii
august—
aprox. 22 septembrie Engels se află la Ramsgate la odihnă.
- 11 septembrie Plecând de la Karlsbad, Marx trece pe la Praga pentru a se întâlni cu publicistul democrat german M. Oppenheim.
- 20 septembrie Marx se înapoiază la Londra.
- După 20 septembrie —
octombrie Marx reia studiul intens al economiei politice, ocupându-se îndeosebi de studierea relațiilor agrare din Rusia; face însemnări amănunțite cu prilejul citirii lucrărilor reprezentanților opoziției liberale ruse, I. F. Samarin, A. I. Koșev, K. D. Kavelin, apărute în 1875 la Berlin.
- Aprox. 9 octombrie Marx și Engels primesc din partea socialistului italian E. Bignami, conducătorul secției din Milano a Internaționalei, propunerea de a publica în colecția „Biblioteca Socialistă”, editată de el, un volum de opere ale lor.
- 11 și 12 octombrie În scrisorile adresate lui Bracke și Bebel, Engels declară că el și Marx au, ca și înainte, o atitudine negativă față de Programul adoptat la Congresul de la Gotha, dar că se abțin de la a-l critica în mod public, deoarece muncitorii văd în acest program un program comunist și deoarece ei speră în succesul propagandei cu adevărat comuniste în rândurile muncitorilor.
- 15 octombrie Într-o scrisoare către Bebel, Engels subliniază necesitatea de a se urmări cu atenție evenimentele din Rusia, deoarece, pe baza situației maselor populare din această țară, a politicii guvernului rus și a stării mișcării revoluționare, se poate presupune că Rusia va fi prima țară în care va izbucni revoluția.
- A doua jumătate a lunii
octombrie —
6 noiembrie Engels pleacă cu soția la Heidelberg în legătură cu unele probleme de familie; în drum spre Heidelberg, el se oprește la Reinau, unde se întâlnește cu un cunoscut al său, chimistul F. Pauli; la înapoiere trece prin Bingen și Köln și se întoarce prin Ostende la Londra.
- Noiembrie —
decembrie Marx studiază literatură de specialitate în domeniul agrochimiei (printre altele, conspectează amănunțit lucrarea lui A. N. Engelhardt „Himiceskie osnovi zemledelii”), al fizicii și al economiei politice, îndeosebi în legătură cu problema agrară. Citește cartea lui I. I. Patlaevski „Piața financiară în Rusia în perioada

- 1700—1762" și articolul lui Engelhardt „Problemele agriculturii în Rusia”. Totodată, studiază volumul al IV-lea al „Culegerii de date statistice militare”, editată în 1871 de Marele stat-major al armatei ruse, făcând însemnări amănunțite.
- 12 noiembrie* Citind, la rugămintea lui Lavrov, articolul său „Socialismul și lupta pentru existență”, apărut în revista „Vpered” (din 15 septembrie 1875), Engels își expune, într-o scrisoare către acesta, poziția față de teoria lui Ch. Darwin, demască poziția antiștiințifică a darviniștilor burghezi și face o serie de observații critice la adresa lui Lavrov însuși.
- Sfârșitul lunii noiembrie* Apare ultima fasciculă din ediția franceză autorizată a volumului I al „Capitalului” lui K. Marx. În postfața la această fasciculă, Marx arată că ediția franceză a „Capitalului” prezintă, alături de original, o valoare științifică de sine stătătoare. Marx trimite ultimele fascicule din ediția franceză unor militanți de seamă ai mișcării muncitorești din multe țări, lui G. A. Lopatin și N. F. Danielson, inițiatorii ediției ruse a „Capitalului” și traducători ai acestei lucrări, precum și lui Lavrov și Kovalevski.
- Decembrie 1875—februarie 1876* Marx studiază cele 10 volume ale „Lucrărilor comisiei fiscale”, primite din Rusia din partea lui Danielson, și „Culegerea de referate ale autorităților guberniale în problemele țărănești”; intenționează să folosească însemnările făcute de el la redactarea definitivă a textului volumului al III-lea al „Capitalului”.
- 17 decembrie* Marx îi comunică lui Lavrov că, din cauza numărului mare de coli pe care îl are ediția franceză a volumului I al „Capitalului”, n-a putut publica indicele de materie întocmit de el pentru această ediție.

1876

- 22 ianuarie* Engels rostește o cuvîntare la un miting convocat la Londra cu prilejul aniversării răscoalei din Polonia din 1863. Cuvîntarea lui Engels a fost publicată în numărul din 15 februarie al ziarului „Vpered!”, pe care-l edita Lavrov la Londra.
- Februarie* Engels scrie lucrarea „Rachiul prusian în Reichstagul german”, în care demască incherimea prusiană ca reazem al tuturor forțelor reacționare din Germania. Lucrarea a fost publicată în ziarul „Volksstaat” din 25, 27 februarie și 1 martie și sub formă de broșură.
- 7 februarie* Marx și Engels rostesc cuvîntări la adunarea festivă cu prilejul celei de-a 36-a aniversări a înființării Asociației culturale a muncitorilor germani de la Londra.

În cuvîntarea sa, Marx subliniază principiul internaționalismului după care s-au călăuzit primele organizații ale proletariatului din Germania, și îndeosebi Liga comunistilor.

- Mijlocul lunii februarie* Studiind problemele legate de volumul al III-lea al „Capitalului”, Marx scrie un mic excurs: „Renta diferențială și renta ca simplă dobîndă la capitalul investit în pămînt”; acest excurs a fost introdus ulterior de Engels în textul capitolului al 44-lea al volumului al III-lea al „Capitalului”.
- Martie — mai* Marx studiază o serie de lucrări de fiziologie ale lui M. Schleiden, J. Ranke, L. Herrmann.
- Începutul lunii aprilie* Marx primește o scrisoare din partea lui F. A. Sorge, unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc socialist din S.U.A., prin care acesta îl înștiințează despre succesele mișcării muncitorești și arată că este necesară răspîndirea „Manifestului Partidului Comunist” în rîndurile muncitorilor americani. În acest scop, el se adresează lui Marx și Engels cu rugămintea de a verifica traducerea „Manifestului” făcută de H. Meyer.
- 4 aprilie* Într-o scrisoare către Sorge, Marx îl înștiințează pe acesta despre intenția sa de a studia, în legătură cu lucrul la „Capitalul”, izvoare referitoare la agricultură, relațiile agrare și creditul în Statele Unite și-l roagă să-i trimită cataloage de cărți care să trateze aceste probleme.
- Mai — iunie* Marx studiază formele proprietății în obște; el citește lucrări ale istoricului german G. L. Maurer.
- Aprox. 20 mai — mijlocul lunii iunie* Engels se află la Ramsgate la odihnă.
- Aprox. 24 mai* Marx primește o scrisoare din Budapesta din partea lui L. Frankel, militant al mișcării muncitorești ungare și fost membru al Comunei din Paris, conținînd unele date cu privire la proprietatea funciară în Ungaria.
- 24—26 mai* Marx și Engels, ținînd seama de influența crescîndă a concepțiilor antimarxiste ale ideologului mic-burghez german E. Dühring, care se răspîndiseră în rîndurile unora dintre membrii Partidului muncitoresc socialist din Germania, ajung la concluzia că este necesar ca concepțiile lui Dühring să fie criticate în presă.
- 28 mai* Într-o scrisoare către Marx, Engels schițează planul general și conținutul lucrării sale îndreptate împotriva lui Dühring.
- Sfîrșitul lunii mai — sfîrșitul lunii august* Engels intrerupe lucrul la „Dialectica naturii” și începe să adune material în vederea criticării concepțiilor lui Dühring. În acest scop, el citește cărțile lui Dühring:

- „Curs de filozofie”, „Curs de economie politică și socială”, „Istorie critică a economiei politice și a socialismului”.
- Iunie — noiembrie** Engels scrie lucrarea „Wilhelm Wolff”, în care descrie viața și activitatea revoluționarului proletar german Wilhelm Wolff, tovarăș de luptă al lui și al lui Marx; biografia lui Wolff a apărut sub forma unei serii de articole, în perioada 1 iulie și 25 noiembrie, în revista socialistă „Die Neue Welt”, condusă de W. Liebknecht.
- Mijlocul lunii iunie — aprox. 30 iunie** Engels se află la Heidelberg în legătură cu unele probleme de familie.
- 18—23 iulie** Marx își vizitează soția, care se află la Brighton pentru tratament.
- 24 iulie — 1 septembrie** Engels se află la odihnă la Ramsgate.
- 16 august — 15 septembrie** Marx se află la Karlsbad pentru tratament.
- Septembrie 1876 — începutul lunii ianuarie 1877** Engels scrie secțiunea întâi din „Anti-Dühring” („Filozofia”). Seria de articole este publicată în ziarul „Vorwärts”, organul central al Partidului muncitoresc socialist din Germania, între 3 ianuarie și 11 mai 1877.
- 16—22 septembrie** În drum de la Karlsbad la Londra, Marx îl vizitează la Praga pe M. Oppenheim, iar la Liège pe N. I. Utin, fost militant activ al secției ruse a Internaționalei.
- 23 septembrie 1876 — august 1877** Marx poartă corespondență cu Bracke în legătură cu editarea în limba germană a „Istoriei Comunei” de P. Lissagaray. Considerând că răspîndirea acestei lucrări constituie o importantă sarcină a partidului, Marx redactează el însuși traducerea.
- 21 octombrie** Marx îl previne pe Lavrov de intenția unui grup de literați ruși reacionari de a edita la Londra o revistă prin care să facă cunoscută englezilor mișcarea politică și socială din Rusia. Lavrov publică fragmente din scrisoarea lui Marx în ziarul „Vpered!” din 1 noiembrie.
- Începutul lunii noiembrie** Marx îi trimite radicalului englez Ch. Collet material în legătură cu politica lui Gladstone, pentru a fi folosit în „Diplomatic Review”.
- 20 noiembrie** Într-o scrisoare adresată revoluționarului proletar german J. Ph. Becker, Engels exprimă în numele său și al lui Marx, părerea că eforturile tuturor militanților activi ai Internaționalei trebuie să fie îndreptate nu spre refacerea vechii organizații internaționale, ci spre crearea și întărirea partidelor muncitorești de masă în fiecare țară. Marx și Engels consideră drept sarcina lor

principală în această etapă întărirea, prin munca științifică depusă de ei, a laturii teoretice a mișcării proletare.

- Decembrie* Marx citește lucrări ale lui G. Hanssen, F. Demelič, O. Utišeŋovič, o lucrare a lui F. Cardenas despre istoria proprietății funciare în Spania și „Le droit français et lois hindou comparés” a lui L. Cremazy.
- Prima jumătate a lunii decembrie* Marx se întâlnește deseori cu Kovalevski.
- 18 decembrie* Engels, într-o scrisoare adresată fratelui său, H. Engels, analizează situația din Balcani și ajunge la concluzia inevitabilității unui război ruso-turc.
- 21 decembrie* Într-o scrisoare adresată lui J. Ph. Becker, Engels critică oportunismul trade-unionurilor engleze și atitudinea liderilor lor, care se ploconeau în fața burgheziei liberale; îl informează despre situația mișcării muncitorești din Belgia, Germania și Italia și îi trimite hotărârile Conferinței internaționale din iulie de la Philadelphia, la care s-a hotărât dizolvarea Asociației Internaționale a Muncitorilor.

1877

- Ianuarie — decembrie* Marx continuă să studieze dezvoltarea economică și social-politică a Rusiei de după reformă, și îndeosebi relațiile agrare. Printre alte lucrări citește „Zemlevladienie i zemledelie v Rossii i drugih evropelskih gosudarstvah”, vol. 1—2 de A. I. Vasilcikov, „Russkoie zemlevladienie i zemledelie” de M. V. Nerucev și „Ocerk istorii sel'skoi obščinî na severe Rossii” de P. A. Sokolovski.
- 9 ianuarie* Engels îi trimite lui Liebknecht, pentru a fi publicată în „Vorwärts”, ultima parte din secțiunea întâi („Filozofia”) a lucrării „Anti-Dühring”.
- Februarie — începutul lunii martie* Marx dă ziaristului englez M. Barry, fost membru al Internaționalei, indicații în vederea scrierii unor articole care să demaște politica externă a lui Gladstone. Articolele lui Barry apar în câteva ziare conservatoare la începutul lunii martie.
- Începutul lunii februarie* Engels scrie „Observații la pagina 29 din «Istoria Comunei». (Armistițiul d-lui Thiers din 30 octombrie 1870)” și o trimite lui Lissagaray, autorul sus-menționatei lucrări.
- 13 februarie* Engels îi scrie lui Bignami în legătură cu alegerile din 1877 din Germania și cu succesele Partidului social-democrat german. Scrisoarea lui Engels este citită la cel

- de-al doilea Congres al Federației italiene, care a avut loc la 17—18 februarie la Milano, iar apoi este publicată în numărul din 26 februarie al ziarului socialist „La Plebe”.
- Aprox. 20 februarie — aprox. 14 martie* Soția sa fiind bolnavă, Engels locuiește la Brighton.
- 5 martie* Marx îi trimite lui Engels partea întâi din capitolul al X-lea al secțiunii a doua a lucrării „Anti-Dühring”, în care sînt criticate concepțiile lui Dühring despre istoria economiei politice.
- Între 6 și 14 martie* La indemnul lui Marx, Engels scrie articolul „Din Italia”, consacrat succeselor mișcării socialiste din această țară și învingerii influenței anarhismului, ceea ce crea premisele pentru întemeierea unui partid muncitoresc în această țară. Articolul apare în numărul din 16 martie al ziarului „Vorwärts”.
- 16 martie* Marx îl roagă pe Lavrov să facă o statistică a persecuțiilor judiciare și polițienești din Rusia. Acest material era necesar irlandezului K. O’Clery, membru al Camerei comunelor, care urma să rostească o cuvîntare în parlament. Lavrov îndeplinește rugămintea lui Marx.
- Sfîrșitul lunii martie* Marx reia lucrul la volumul al II-lea al „Capitalului”.
- Mai — decembrie* În legătură cu războiul ruso-turc, Engels face însemnări cu privire la efectivul și dislocarea armatei ruse.
- Iunie — august* Engels scrie secțiunea a doua din „Anti-Dühring” („Economia politică”). Seria de articole apare între 27 iulie și 30 decembrie în suplimentul la ziarul „Vorwärts”.
- Iunie — iulie* Engels scrie articolul „Tactica infanteriei și bazele ei materiale. 1700—1870”.
- Jumătatea lunii iunie* La rugămintea lui Bracke, Engels scrie pentru „Volks-Kalender” o scurtă biografie a lui Karl Marx. Biografia este publicată în 1878.
- Iulie — august* Marx citește lucrările economistului și statisticianului rus I. I. Kaufman „Colebania țen”, „K uceniui o dengah i kredite”, ed. I și lucrarea lui K. Knies „Denghi. Izlojenie osnovnogo uceniia o dengah”.
- 4 iulie* Engels pleacă pentru cîteva zile la Manchester.
- 11 iulie—28 august* Engels se află la odihnă la Ramsgate împreună cu soția sa, care este bolnavă.

- Aprox. 23—
29 iulie* Marx se întâlnește adesea cu social-democratul german K. Hirsch, care a venit din Paris în acest scop. Hirsch îi comunică lui Marx o serie de date în legătură cu dezvoltarea economică și politică a Franței și cu situația din Partidul social-democrat german.
- August 1877—
aprilie 1878* Engels scrie secțiunea a treia din „Anti-Dühring” („Socialismul”). Seria de articole apare între 5 mai și 7 iulie 1878 în suplimentul la ziarul „Vorwärts”.
- 8 august* Marx îi trimite lui Engels partea a doua din capitolul al X-lea din secțiunea a doua a lucrării „Anti-Dühring”.
Împreună cu soția și cu fiica sa Eleanor, Marx pleacă pentru tratament la Neuenahr (Germania).
- 5 septembrie —
aprox. 21 septembrie* Engels și soția sa se află la odihnă în Scoția.
- Aprox. 27
septembrie* Marx se înapoiază la Londra. Într-o scrisoare, el îi comunică lui Sorge că studiază situația din Rusia după izvoare originale rusești și-i scrie că această țară se află în ajunul unei transformări revoluționare, transformare pentru care există deja toate premisele.
- 19 octombrie* Marx îi trimite lui Sorge, pentru a fi tradus în limba engleză, manuscrisul volumului I al „Capitalului”, indicându-i, totodată, modificările ce trebuie introduse în text în legătură cu pregătirea ediției americane. Această ediție nu a apărut.
- 19 și 23
octombrie* În scrisorile sale către Sorge și Bracke, Marx caracterizează situația din Partidul social-democrat german, în care, din cauza compromisului cu lassalleenii, cu partizanii lui Dühring, cu elementele provenite din clasele de sus, a început „să miroasă a putreziciune”; critică cu asprime revista „Die Zukunft” și pe editorul ei, social-reformistul K. Höchberg, care „și-a cumpărat” intrarea în partidul social-democrat. Principala tendință a acestei reviste, arată Marx, este înlocuirea cunoașterii materialiste cu fraze despre „dreptate” etc. Marx critică și redacția ziarului „Vorwärts”, care a pus coloanele organului central al partidului la dispoziția unor oameni ignoranți în domeniul teoriei și care nu au nimic comun cu lupta de clasă a proletariatului.
- Noiembrie 1877 —
iulie 1878* Marx pregătește pentru tipar capitolul 1 din volumul al II-lea al „Capitalului”.
- Aprox. noiembrie* Marx adresează o scrisoare redacției revistei „Otecestvennîe Zapiski” ca răspuns la articolul publicistului și criticului literar rus N. K. Mihailovski, unul dintre ideologii narodnicismului, „Karl Marx judecat de d-l I. Jukovski”. În scrisoarea sa, Marx își formulează punctul de vedere în ceea ce privește posibilitatea

Rusiei de a evita calea capitalistă de dezvoltare. Scrisoarea nu a fost expediată; ea a fost publicată în 1886 la Geneva și în 1888 în Rusia în presa legală.

Noiembrie —
decembrie

Marx studiază o serie întreagă de lucrări ale lui R. Owen.

10 noiembrie

Într-o scrisoare adresată istoricului german W. Blos, Marx precizează poziția sa și a lui Engels în ceea ce privește cultul personalității.

1878

1878—1882

Marx se ocupă intens și sistematic de algebră, studiază și conspectează tratate de Lacroix, Maclaurin, Euler și Pots și face numeroase însemnări în niște caiete speciale. Din algebră, sau (cum se considera pe atunci) din analiza mărimilor finite, Marx studiază modelele matematice elementare de noțiuni și operații de analiză a infinitului mici. Continuă studiile de analiză matematică, începute în deceniul al 7-lea. Studiază și conspectează lucrări ale lui Sori, Boucharlat, Hind, Hall, Hemming ș.a. Scrie un studiu de istorie a calculului diferențial.

Începutul
anului 1878

Engels scrie articolul „Știința naturii în lumea spiriteilor”, pe care l-a inclus ulterior în „Dialectica naturii”.

11 ianuarie

Într-o scrisoare către Becker, Engels își exprimă satisfacția sa în legătură cu crearea Partidului muncitoresc elvețian; analizează situația mișcării muncitorești din Franța și relevă greșelile din activitatea Partidului social-democrat german.

12 ianuarie

Într-o scrisoare către Bignami, Engels analizează situația mișcării muncitorești din Germania, Franța și Statele Unite ale Americii; el acordă o atenție deosebită situației interne din Rusia în legătură cu situația revoluționară care se cocea în această țară. La 22 ianuarie, Bignami publică extrase din scrisoarea lui Engels în ziarul „La Plebe”.

4 și 11
februarie

Marx îi scrie lui W. Liebknecht scrisori în legătură cu problema orientală; Liebknecht publică extrase din aceste scrisori în anexa la ediția a doua a broșurii sale „Cu privire la problema orientală”, care a apărut la începutul lunii martie.

Aprox. 9
februarie

Marx primește de la Hirsch, care se afla la Paris, date în legătură cu mișcarea socialistă din Franța; comunicându-i greutățile legate de editarea ziarului socialist „L'Egalité”. Hirsch îl roagă pe Engels să colaboreze la ziar.

- Jumătatea lunii februarie — jumătatea lunii martie* Engels scrie articolul „Muncitorii din Europa în 1877”, în care analizează situația mișcării muncitorești din țările europene, demonstrează falimentul dogmelor și tacticii anarhiste și triumful deplin al liniei politice a Internaționalei; bazele unității și solidarității proletariatului internațional în lupta împotriva asupritorilor săi, puse de Internațională, au fost consolidate ulterior de partidele clasei muncitoare care au luat ființă în diferite țări. Articolul apare în numerele din 3, 10, 17, 24 și 31 martie ale ziarului socialist „The Labor Standard” din New York.
- Sfârșitul lunii martie — mai* Marx citește lucrarea lui Kaufman „Teoria i praktika bankovogo dela”, pe care o conspicează amănunțit, făcând, totodată, numeroase observații personale.
- 15—20 aprilie* Marx și Engels se întâlnesc cu W. Liebknecht, care a venit din Germania.
- Mai — începutul lunii iunie* Engels scrie varianta inițială a prefeței la prima ediție a lucrării „Anti-Dühring”. Ulterior, el include această variantă în materialele pentru „Dialectica naturii” („Vechea prefață la «Anti-Dühring». Despre dialectică”).
- 21 mai — sfârșitul lunii mai* În legătură cu lucrul său la „Capitalul”, Marx face extrase din „Prima dare de seamă anuală a Biroului de statistică a muncii”, primită din S.U.A.
- Sfârșitul lunii mai — iunie* Marx continuă să studieze intens agrochimia și geologia; în special citește și face însemnări din lucrările lui Jukes, Johnstone, Koppe ș.a.
- 11 iunie* Engels scrie textul definitiv al prefeței la prima ediție a lucrării „Anti-Dühring”.
- 12 și 27 iunie* Marx scrie către redacțiile ziarelor „The Daily News” și „Frankfurter Zeitung” declarații în care-l demască pe L. Bucher, partizan al lui Bismarck. Declarațiile apar la 13 și 29 iunie.
- Începutul lunii iulie* Marx scrie articolul „Istoria Asociației Internaționale a Muncitorilor scrisă de d-l George Howell”; demascând afirmațiile eronate ale lui Howell, el subliniază că marea idee a solidarității internaționale a proletariatului este înfăptuită zi de zi de către partidele clasei muncitoare, care iau ființă în toate țările lumii. Articolul a apărut la 4 august în revista „The Secular Chronicle”.
- Aprox. 8 iulie* La Leipzig a apărut prima ediție a lucrării lui Engels „Domnul Eugen Dühring revoluționează știința” („Anti-Dühring”), în care, pe lângă critica „concepțiilor” lui Dühring, se face o expunere sistematică a celor trei părți constitutive ale marxismului — materialismul dialectic și materialismul istoric, economia politică marxistă, comunismul științific.

- 19 iulie Marx primește din partea lui Sorge o scrisoare în care acesta îl informează despre activitatea Partidului muncitoresc socialist și a social-democraților germani din S.U.A. și caracterizează mișcarea muncitorească și situația politică generală din această țară.
- August După terminarea lucrului la „Anti-Dühring”, Engels intenționează să treacă la redactarea sistematică a materialului pentru „Dialectica naturii”; în acest scop, el face o ciornă de plan general al acestei lucrări.
- 4—14 septembrie Marx se află la Malvern pentru tratament.
- 12 septembrie Moare soția lui Engels, Lizzy Burns.
- Octombrie — noiembrie În legătură cu lucrul la „Capitalul”, Marx citește lucrările de istorie a băncilor și a circulației banilor scrise de P. Rota, A. Ciocone, K. D. Hüllmann, L. Cossa, Ch. A. Mann, A. Walker ș.a., făcându-și însemnări și însoțindu-le de observațiile sale critice.
- Sfârșitul lunii octombrie În legătură cu adoptarea legii excepționale împotriva socialiștilor, Marx și Engels îl sfătuiesc pe W. Liebknecht să scoată în Elveția un organ de presă ilegal al partidului.
- Prima jumătate a lunii noiembrie Marx primește de la Kovalevski, care se află la Londra date în legătură cu polemica din presa rusă provocată de „Capitalul”.
- 15 și 28 noiembrie În scrisorile sale către Danielson, Marx indică schimbările din textul volumului I al „Capitalului” de care trebuie să se țină seama la pregătirea unei noi ediții ruse; îi atrage atenția asupra dezvoltării monopolurilor în S.U.A. după terminarea războiului civil și asupra crizei industriale din Anglia.
- A doua jumătate a lunii noiembrie — decembrie Marx lucrează la volumele al II-lea și al III-lea ale „Capitalului”; studiază izvoare de istorie a relațiilor agrare, printre care lucrări ale lui G. Hanssen și S. Jacini, precum și „Darea de seamă anuală a Comisiei Direcției centrale a agriculturii pe anul 1870”; citește o serie de lucrări de istorie a Franței.
- Aprox. 26 noiembrie Engels primește de la Lopatin, care se întorsese din una din călătoriile sale clandestine în Rusia, date în legătură cu situația din țară după terminarea războiului ruso-turc și cu activitatea revoluționarilor-narodnici.
- Decembrie 1878 — ianuarie 1879 Marx continuă să studieze materiale în legătură cu finanțele și operațiile bancare, face un număr mare de extrase și însemnări; citește lucrări ale lui O. Diest-Daber, G. L. Rey, Bonnet, Gassiot ș.a.
- Decembrie Marx citește lucrări ale lui O. Caspari și E. Du Bois-Reymond despre Leibniz și lucrări ale lui Descartes din domeniul fizicii și matematicii.

1879

- Ianuarie — decembrie* Marx continuă studiile sale politice-economice, folosind îndeosebi izvoare rusești și americane.
- Sfârșitul lunii februarie* Marx studiază datele cu privire la situația finanțelor rusești și a politicii financiare a Rusiei pe ultimii 15 ani, date trimise, la cererea sa, de către Danielson.
- După 16 martie* Marx citește articolul lui Kovalevski „Însemnări în legătură cu proiectul constituției bulgare”, apărut în revista științifică și politică-literară rusă „Slovo”.
- 21 martie* Engels scrie despre ziarul „La Plebe” articolul intitulat „Legea excepțională împotriva socialiștilor în Germania. — Situația din Rusia”, prin care aduce la cunoștința muncitorilor italieni succesele mișcării muncitorești din Germania și faptul că în Rusia revoluția este iminentă. Articolul a apărut la 30 martie.
- Nu mai tirziu de aprilie* Marx primește din Paris, de la socialistul francez J. Guesde, care pe atunci lupta activ pentru crearea în Franța a unui partid muncitoresc, o scrisoare în care acesta se declară de acord cu concepțiile lui Marx, îl informează despre situația mișcării muncitorești franceze și-l înștiințează că dorește să-l viziteze.
- Aprilie* Într-o scrisoare adresată lui Kovalevski, Marx își expune punctul de vedere în problema importanței fiziocraților în istoria economiei politice (în legătură cu recenzia cărții lui N. I. Kareev „Krestiane i krestianskii voprosy vo Frantsii v poslednei cetverti XVIII veka”).
- 10 aprilie* Într-o scrisoare adresată lui Danielson, Marx explică motivele amânării apariției volumului al II-lea al „Capitalului” și analizează cauzele și urmările crizei economice din Europa și America; scrie despre dezvoltarea căilor ferate și despre influența lor asupra concentrării capitalului, a creșterii comerțului exterior și asupra situației maselor populare.
- Iunie — iulie* Marx și Engels întreprind o serie de acțiuni în vederea pregătirii editării organului central ilegal al Partidului social-democrat german.
- Jumătatea lunii iunie — septembrie* În scrisorile adresate militanților mișcării muncitorești, Marx și Engels critică poziția anarhistă a „celor de stînga”, care erau conduși de Most și care ponegreau în ziarul „Freiheit”, al cărui redactor era acesta. activitatea conducerii Partidului social-democrat german, și în special folosirea de către partid a tribunei parlamentului.

- Jumătatea lunii iunie — începutul lunii august* Marx și Engels citesc lucrarea publicistului conservator german R. Meyer „Politische Gründer und die Corruption in Deutschland“, lucrare interzisă în Germania, oferită lor de autor; ei fac extrase și însemnări din această lucrare. Engels s-a folosit de aceste însemnări ulterior, când a scris lucrarea „Socialismul d-lui Bismarck“.
- 17 iunie* Într-o scrisoare adresată lui E. Bernstein, Engels relevă faptul că trade-unionurile engleze au renunțat la lupta politică, precum și faptul că ele și-au redus activitatea la lupta grevistă pentru ridicarea salariului și reducerea zilei de muncă.
- A doua jumătate a anului 1879 — noiembrie 1880* Marx scrie observații critice pe marginea lucrării lui A. Wagner „Allgemeine oder theoretische Volkswirtschaftslehre“, vol. 1, formulând și dezvoltând o serie întreagă de teze ale teoriei valorii, expusă în „Capitalul“.
- August* Marx primește din S.U.A., din partea lui Right, care conducea Biroul muncii din Massachusetts, dări de seamă pe perioada 1874—1879 și din partea lui Sorge date statistice ale Biroului muncii din Pennsylvania, Ohio și Massachusetts.
- Începutul lunii august* Marx primește din partea lui Danielson informații amănunțite, bazate pe datele statisticii zemstvelor, cu privire la situația financiară și agrară a Rusiei.
- 4 august* Într-o scrisoare către Bebel, Engels îl înștiințează pe acesta că el și Marx nu sînt de acord să colaboreze la organul central al Partidului social-democrat german, „Der Sozialdemokrat“, a cărui editare se proiecta, întrucît în fruntea ziarului urma să stea grupul oportunist H6chberg-Schramm-Bernstein, care l-ar fi transformat într-o tribună a elementelor mic-burgheze din cadrul partidului.
- Aprox. 5—27 august* Engels se află la Eastbourne la odihnă.
- Aprox. 8 august — aprox. 17 septembrie* Marx se află pe insula Jersey și apoi la Ramsgate la odihnă și tratament.
- Aprox. 14 august* Marx citește lucrarea lui Carleton „Traits and stories of the Irish peasantry“; într-o scrisoare adresată lui Engels la 14 august, el face o apreciere asupra acestei lucrări și asupra autorului.
- Nu mai devreme de septembrie* Engels scrie capitolul „Dialectica“ din lucrarea „Dialectica naturii“.
- 9 septembrie* Engels îl informează pe Marx, printr-o scrisoare, despre conținutul publicației „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik“, editată de H6chberg, în care, într-un

articol scris de Höchberg, Berstein și Schramm, se declara deschis că Partidul social-democrat german, prin poziția sa proletară de clasă, și-a atras asupra sa legea excepțională împotriva socialiștilor, că mișcarea social-democrată trebuie să aibă un caracter exclusiv pașnic, reformist, iar conducerea acestei mișcări trebuie să revină elementelor burgheze („instruite”). Engels propune să se ia neîntirziat atitudine împotriva oportuniștilor.

- 10 septembrie** În răspunsul la comunicarea lui Engels cu privire la activitatea grupului Höchberg, Marx se pronunță și el pentru o ripostă neîntirziată.
- 17 septembrie** Marx se întoarce la Londra.
- 17—18 septembrie** În numele său și al lui Marx, Engels trimite lui Bebel, Liebknecht, Bracke etc. o circulară care conține un protest împotriva atitudinii împăciuitoare a conducerii partidului față de curentul oportunist din partid în frunte cu Höchberg, Bernstein și Schramm și supune unei critici aspre șovăielile oportuniste manifestate în cadrul partidului după introducerea legii excepționale împotriva socialiștilor. Apărind caracterul consecvent de clasă al partidului proletar, Marx și Engels cer îndălăturarea oricărei influențe a elementelor oportuniste asupra partidului și asupra organului său de presă. Critica făcută de Marx și Engels a ajutat pe conducătorii Partidului social-democrat german să-și îndrepte poziția și să dea o ripostă oportuniștilor.
- 19 septembrie** Într-o scrisoare către Sorge, Marx îi face cunoscută acestuia atitudinea sa față de oportuniștii din Partidul social-democrat german — Höchberg, Bernstein, Schramm, pe de o parte, și față de J. Most, care făcea agitație anarhistă, pe de altă parte — și-l înștiințează de circulara trimisă de el și de Engels conducerii Partidului social-democrat german.
- Aprox. octombrie 1879 — octombrie 1880** În legătură cu studierea în mod special a problemelor rentei funciare și a relațiilor agrare în general, Marx continuă să acorde multă atenție izvoarelor și literaturii care tratează problema obștii. El citește lucrarea lui Kovalevski „Obščinnoe zemlevlodenie, pricină, hod i posledstviia ego razloženiiia”, făcând însemnări amănunțite cu privire la caracterul obștii, la locul și rolul ei social-economic în diferite epoci și la diferite popoare.
- Marx scrie „Extrase cronologice din istoria Indiei” (664—1858). El acordă o atenție deosebită istoriei cuceririi și înrobirii Indiei de către englezi. Marx ia materialul factual mai ales din lucrarea lui R. Sewell „Analytical history of India...” și din cea a lui M. Elphinstone cu privire la istoria Indiei.

- Jumătatea lunii octombrie* Marx și Engels primesc din S.U.A., din partea lui Th. Cuno, militant al mișcării muncitorești, scrisori în care acesta îi roagă să-i înfrumusească pe socialiștii germani din America, care se situau pe poziții sectariste față de mișcarea muncitorească americană.
- 14 și 24 noiembrie* În scrisorile sale către Bebel, Engels supune unei critici vehemente intervențiile deputaților social-democrați în Reichstag, care estompau caracterul de clasă al sarcinilor partidului social-democrat, și poziția lor confuză în problema taxelor vamale protecționiste. În legătură cu aceasta, Engels formulează principiul fundamental după care trebuie să se călăuzească deputații social-democrați în parlamentul burghez: să nu voteze nici un fel de măsuri care ar întări puterea guvernului asupra poporului; el dezvoltă o serie de teze principiale despre partidul proletar.
- Sfârșitul anului 1879 — începutul anului 1880* Marx citește lucrarea „Istoriceskie monografii i issledovanii” a lui N. I. Kostomarov și cu acest prilej face extrase însoțite de comentariile sale în legătură cu răscoala lui Stepan Razin.

1880

- 1880—1881* Engels scrie pentru „Dialectica naturii” trei capitole („Formele fundamentale ale mișcării”, „Măsura mișcării — Lucru mecanic” și „Frecarea maregenă”) și o serie de note și fragmente.
- Ianuarie — decembrie* Marx lucrează la volumele al II-lea și al III-lea ale „Capitalului”; el scrie o nouă variantă a secțiunii a treia a volumului al II-lea, citește și conspectează lucrări de economie politică în legătură cu problemele proprietății funciare, rentei, agriculturii și finanțelor.
- Ianuarie — prima jumătatea a lunii martie* În scopul propagării ideilor comunismului științific, Engels, la rugămintea socialistului francez P. Lafargue, redactează trei capitole din „Anti-Dühring” (capitolul I din „Introducere” și capitolele I și II din secțiunea a treia) ca lucrare de sine stătătoare intitulată „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”. Lucrarea apare în limba franceză (în traducerea lui Lafargue) în numerele din 20 martie, 20 aprilie și 5 mai ale publicației „La Revue socialiste”, iar apoi sub formă de broșură sub titlul „Socialismul utopic și socialismul științific”.
- Sfârșitul lunii februarie* Engels scrie pentru ziarul „Égalité”, organul de presă al Partidului muncitoresc francez, articolul „Socialismul d-lui Bismarck”, în care demască adevărata esență a așa-numitelor „măsuri sociale” luate de guvernul Bismarck (introducerea tarifului vamal și concentrarea tuturor căilor ferate în mâinile guvernului imperial).

- Articolul apare în numerele din 3 și 24 martie ale ziarului.
- Sfârșitul lunii martie 1880 — începutul lunii iunie 1881* Pe Marx îl vizitează adesea revoluționarul-narodovolist rus L. Gartman.
- Sfârșitul lunii martie* Cu prilejul publicării lucrării sale „Mizeria filozofiei” în ziarul „Égalité”, Marx scrie un cuvânt introductiv. Acest cuvânt introductiv apare în numărul din 7 aprilie al ziarului.
- Prima jumătate a lunii aprilie* La rugămintea socialiștilor francezi, Marx întocmește „Chestionarul pentru muncitori” în scopul de a stabili care erau condițiile de viață, de muncă și de luptă ale proletariatului francez. „Chestionarul” a apărut în numărul din 20 aprilie 1880 al publicației „Revue socialiste”, iar apoi sub formă de broșură într-un tiraj de 25 000 de exemplare, care au fost difuzate în întreaga Franță.
- Începutul lunii mai* La locuința lui Engels are loc o consfătuire cu J. Guesde, sosit la Londra în vederea discutării programului Partidului muncitoresc francez. La consfătuire participă Marx, Engels, Guesde și Lafargue. Marx formulează introducerea teoretică la programul Partidului muncitoresc francez. Programul, elaborat în întregime cu participarea lui Marx și Engels, apare la 30 iunie în „Égalité”, la 10 iulie în „Le Prolétaire” și la 20 iulie în „Revue socialiste”; în noiembrie programul este adoptat la Congresul de la Le Havre.
- Aprox. 4—5 mai* Marx scrie introducerea la ediția franceză a lucrării lui F. Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”. Lucrarea lui Engels, împreună cu introducerea lui Marx, apare la sfârșitul lunii mai.
- După 21 mai* Marx redactează articolul lui Lafargue „Manifestul Partidului muncitoresc francez”.
- 27 iunie* Într-o scrisoare adresată lui F. D. Nieuwenhuis, întemeietorul Partidului social-democrat olandez, Marx sprijină intenția acestuia de a pregăti o expunere populară în limba olandeză a volumului I al „Capitalului”.
- 22 iulie și 5 august* Răspunzând rugăminții lui M. K. Gorbunova-Kablukova, militanță rusă pe tărîm social, Engels promite să o ajute la alegerea literaturii în legătură cu școlile profesionale engleze și americane, îi comunică date referitoare la situația învățămîntului public din Anglia, îi scrie despre industria meșteșugărească din Europa apuseană și din Rusia, despre destrămarea obștii țărănești și a artelurilor în Rusia.

- August — 13 septembrie* Marx se află împreună cu familia la Ramsgate; se întâlnește cu socialistul american J. Swinton și discută cu el despre situația din Rusia, Germania, Franța și Anglia.
- Jumătatea lunii august — 19 septembrie* Engels se află la Ramsgate și apoi la Bridlington la odihnă.
- Aprox. 24 august* Marx și Engels primesc de la statisticianul și economistul rus N. A. Kablukov lucrarea sa „Ocerk hozeiastva ceastnih zemlevladelcev”.
- Aprox. septembrie — noiembrie* Marx citește în revista științifică-politică și literară rusă „Vestnik Evropi” amintirile publicistului liberal rus P. V. Annenkov „Minunatul deceniu” și face observații marginale.
- 12 septembrie* Ca răspuns la propunerea lui Danielson de a scrie pentru una din revistele rusești un articol despre economia Rusiei de după reformă, Marx îl sfătuiește pe acesta să publice el însuși materialul statistic pe care l-a adunat cu privire la dezvoltarea economică a Rusiei de după reformă și-i permite să folosească conținutul scrisorilor sale adresate lui Danielson. În scrisoarea sa, Marx analizează particularitățile crizei economice din Anglia și relevă înrăutățirea situației fermierilor ca urmare a crizei agrare.
- Sfârșitul lunii septembrie* Marx și Engels discută cu W. Liebknecht, care a venit la Londra, probleme de partid, și în special situația din cadrul redacției ziarului „Sozialdemokrat”; Liebknecht îi informează despre schimbările organizatorice care au avut loc în Partidul social-democrat german, schimbări care sînt de natură să ducă la o îmbunătățire a muncii de partid în toate privințele.
- Octombrie 1880 — aprox. mai 1881* Marx se întâlnește în repetate rânduri cu publicistul mic-burghez englez Hyndman (acesta atrăsese atenția lui Marx asupra sa prin articolele în care demasca acțiunile tîlhărești ale colonizatorilor englezi în India) și îi dă sfaturi în legătură cu materialele pe care le publică în presă.
- Octombrie 1880 — martie 1881* Continuînd să lucreze la volumele al II-lea și al III-lea ale „Capitalului”, Marx studiază un număr mare de publicații oficiale (Cărți albastre) și literatură cu privire la dezvoltarea economică a S.U.A.
- Aprox. 3 octombrie* Marx primește o scrisoare din Paris, de la Hirsch, în care acesta îl informează despre pregătirile în vederea editării la Lyon a ziarului „Émancipation” și despre poziția lui B. Malon și a partizanilor acestuia (posibilității), care subminau unitatea Partidului muncitoresc francez.

- 4 noiembrie** Marx îi scrie lui J. Swinton la New York, rugându-l să deschidă în America o listă de subscripție pentru victimele legii excepționale împotriva socialiștilor din Germania.
- 5 noiembrie** Marx îl informează pe Sorge despre situația din partidele muncitorești din Franța și Germania, îi scrie despre necesitatea sprijinirii materiale a Partidului social-democrat german, care își desfășoară activitatea în condițiile unor crunte persecuții; îl înștiințează de succesul de care se bucură „Capitalul” în Rusia și face o caracterizare a partidelor narodnice — „Narodnaia volean” și „Cernii peredel”. Marx îl roagă pe Sorge să-i procure materiale cât mai complete în legătură cu situația economică din California, pentru a putea urmări procesul centralizării capitaliste a producției, care se desfășura acolo neobișnuit de rapid.
- 6 noiembrie** Comitetul executiv al organizației „Narodnaia volean” îi adresează lui Marx o scrisoare în care dă o înaltă apreciere importanței „Capitalului” și a celorlalți lucrări științifice ale lui Marx, interesului său pentru mișcarea revoluționară din Rusia, îl roagă să facă uz de influența sa pentru a trezi simpatia opiniei publice din Anglia și America față de mișcarea revoluționară rusă, și îndeosebi să-l sprijine în această acțiune pe L. Gartman.
- 27 noiembrie** Marx și Engels, împreună cu Lafargue și Lessner, trimit mitingului convocat la 29 noiembrie la Geneva cu prilejul aniversării a 50 de ani de la răscoala din Polonia din 1830, o scrisoare de salut în care-și exprimă dorința ca, în lupta sa pentru eliberarea națională, poporul polonez să acționeze în alianță cu muncitorii ruși. Scrisoarea este publicată în limba poloneză la Geneva în 1881.
- Inceputul lunii decembrie** Marx este vizitat în două rânduri de revoluționarul-narodnic rus N. A. Morozov, care a venit de la Geneva pentru a se întâlni cu Marx. El îl informează pe Marx despre lupta împotriva absolutismului țarist, despre cauzele sciziunii din partidul „Zemlea i volean” și, în numele partidului „Narodnaia volean”, îl roagă să colaboreze la publicațiile „Bibliotecii social-revoluționare ruse”, care apăreau la Geneva.
- 9 — aprox. 16 decembrie** Marx și Engels, care se aflau la Londra, sînt vizitați de Bebel, Bernstein și apoi de P. Singer pentru a discuta probleme de partid și probleme legate de consolidarea ziarului „Sozialdemokrat”.
- Stîrșitul anului 1880** Marx citește lucrarea lui M. E. Saltikov (Șcedrin) „Ubejiște Monrepos”, acordînd o atenție deosebită relațiilor dintre moșieri și țărani și aspectelor luptei de clasă în satul rus.

1881

- 1881—1882** Engels studiază istoria Germaniei, adună material și scrie studiile „Contribuții la studiul istoriei vechilor germani” și „Perioada francă”, care reprezintă o contribuție prețioasă la tratarea științifică a istoriei poporului german și a altor popoare europene. Aceste lucrări n-au apărut în timpul vieții lui Engels. Unele părți din aceste studii speciale au fost folosite de autor în lucrările despre triburile germanilor și despre apariția statului la germani, în capitolele respective din „Originea familiei, a proprietății private și a statului”, precum și în lucrarea „Marca”, scrisă la sfârșitul anului 1882.
- Engels scrie pentru „Dialectica naturii” două capitole („Căldura” și „Electricitatea”), precum și o serie de note și fragmente.
- ianuarie — iunie** Marx studiază culegeri de materiale, monografiile și studii despre dezvoltarea social-economică a Rusiei de după reformă; citește lucrări ale lui A. I. Skrebițki, A. A. Golovacev, Skaldin, I. E. Ianson, N. F. Danielson etc. și face însemnări. Studiind pentru a doua oară „Pisma bez adres” de N. G. Cernișevski, Marx face un rezumat al conținutului lor, intitulat „Cu privire la problema desființării iobăgiei în Rusia”.
- Ianuarie** Pe Marx îl vizitează economiștii ruși N. I. Sieber și N. A. Kablukov.
- Jumătatea lunii ianuarie — februarie** Primind de la Nieuwenhuis lucrarea „Kapitaal en Arbeid” (o expunere succintă a volumului I al „Capitalului”), Marx indică pasaje care trebuie modificate, în vederea unei a doua ediții a acestei lucrări.
- Aprox. 18 februarie** Marx primește o scrisoare de la V. I. Zaslucici în care aceasta îl roagă, în numele socialiștilor ruși, să scrie un material în care să expună punctul său de vedere cu privire la dezvoltarea social-economică a Rusiei, și îndeosebi cu privire la destinele obștii țărănești din Rusia.
- 19 februarie** Într-o scrisoare adresată lui Danielson, Marx analizează, pe baza exemplului Rusiei, caracterul staționar al agriculturii capitaliste și caracterul periodic al recoltelor, legătura dintre construcțiile de căi ferate și datoria publică în Anglia și Statele Unite, creșterea concentrării producției capitaliste; vorbește despre situația din India, despre exploatarea revoltătoare a poporului ei și a bogățiilor ei naționale de către clasele dominante din Anglia.
- Sfârșitul lunii februarie — începutul lunii martie** În legătură cu rugămintea lui Zaslucici, Marx sintetizează materialul studiat de el cu privire la obștea țărănească din Rusia și scrie patru ciorne de răspuns, care cuprind concluzii cu privire la forma colectivă a producției agricole și la condițiile înlăptuirii acesteia în Rusia.

- Luna martie —
aprox. luna
aprilie* Marx citește și face însemnări pe marginea broșurilor: „Aleksandr II osvoboditel” de P. F. Alisov și „Tirano-ubiistvo v Rossii” de M. P. Dragomanov.
- 8 martie* Marx trimite o scrisoare lui Zasulici în care vorbește despre importanța teoriei dezvoltării capitaliste, elaborată de el, și despre posibilitatea ca, în anumite condiții istorice, obștea din Rusia să devină un punct de plecare pentru renașterea socială a țării.
- 12 martie* Într-o scrisoare adresată redactorului ziarului „Sozialdemokrat”, Engels își exprimă satisfacția în legătură cu orientarea organului central al Partidului social-democrat din Germania și dă indicații asupra felului în care să fie folosit materialul primit de redacție pentru a mobiliza pe membrii de partid și pe cei cu munci de conducere care sînt nevoiți să activeze în ilegalitate.
- 21 martie* Marx și Engels trimit un salut mitingului slavilor convocat la Londra cu prilejul celei de-a zecea aniversări a Comunei din Paris.
- Aprilie — mai* Marx citește lucrarea lui H. George „Progress and poverty”, pe care o caracterizează, în scrisorile adresate lui Swinton și Sorge, drept o încercare de a salva, sub masca socialismului, dominația capitaliștilor.
- Aprox. 8—11
aprilie* Marx urmărește cu atenție procesul organizatorilor și participanților la asasinarea lui Alexandru al II-lea — A. I. Jeleabov, S. L. Perovskaia etc.
- 11 aprilie* Într-o scrisoare adresată fiicei sale Jenny Longuet, Marx îi caracterizează pe organizatorii asasinării lui Alexandru al II-lea ca „oameni obișnuiți, dar oameni de acțiune și plini de eroism”. În aceeași scrisoare, el dă indicații lui Charles Longuet în vederea scrierii unui articol pentru organul de presă al radicalilor, „La Justice”, în legătură cu legea agrară a lui Gladstone pentru Irlanda și califică politica acestuia față de Irlanda drept o politică de expropriere și violență, o politică în interesul landlorzilor.
- Mai 1881 —
jumătatea
lunii februarie
1882* În legătură cu studierea problemelor orînduirii comunei primitive, Marx face un conspect amănunțit al cărții lui Morgan „Ancient society”, conspect care cuprinde numeroase observații și concluzii. El citește și alte lucrări de istorie a culturii primitive, printre care lucrări ale lui Maine, R. Sohm, E. Tylor ș.a., și face extrase însoțite de comentarii.
- 1—2 mai* Engels începe să colaboreze la cotidianul trade-unio-nurilor engleze „The Labour Standard”, care apărea la Londra. El scrie articolul „Salariu echitabil pentru o zi de muncă echitabilă”, care apare în numărul din 7 mai. Acest articol și toate articolele publicate ulterior au fost publicate fără semnătură, sub formă de editorial.

- 15—16 mai Engels scrie articolul „Sistemul muncii salariate”. Articolul apare în „Labour Standard” la 21 mai.
- Aprox. 20 mai Engels scrie articolul „Trade-unionurile”, în care cheamă pe muncitorii englezi să nu se limiteze la lupta pentru un anumit cuantum al salariilor, ci, preluând tradițiile de luptă ale chartismului și creind o organizație politică de clasă, să urmărească cucerirea dominației politice a proletariatului. Articolul apare în „Labour Standard” din 28 mai și 4 iunie.
- Iunie Marx studiază dezvoltarea mării industrii în S.U.A. și citește, printre altele, articolele cu privire la „Standard Oil Company”, la industria mătăsii din America și la munca copiilor etc., care apăreau în „Atlantic Monthly” din Boston.
- Inceputul lunii iunie Marx rupe orice legături cu Hyndman, care s-a apropiat de el și s-a intitulat discipol al lui în scopuri carieriste, pentru a ajunge în fruntea mișcării muncitorești engleze, care se trezea din nou la viață. Motivul nemijlocit al rupturii a fost broșura lui Hyndman „England for all”, care avea pretenția să fie programul Federației democratice înființate de el. Această broșură nu reprezenta altceva decât pasaje din „Capitalul” (fără a se menționa numele lui Marx) și conținea cele mai grosolane denaturări ale marxismului.
- 4 iunie Marx primește o scrisoare de la socialistul scoțian R. Banner, în care acesta îl înștiințează de o apropiată conferință a socialistilor scoțieni și îl roagă atît pe el cît și pe Engels să dea indicații cu privire la organizarea unui partid socialist.
- A doua jumătate a lunii iunie Engels scrie articolele: „Tratatul comercial cu Franța”, „Două consilii municipale model”, „Produsele alimentare americane și problema agrară”; articolele au apărut în „Labour Standard” din 18 și 25 iunie și din 2 iulie.
- Sfîrșitul lunii iunie — aprox. 20 iulie Karl Marx se află împreună cu soția sa la Eastborne.
- Inceputul lunii iulie Engels scrie articolul „Teoria salariului în interpretarea Ligii împotriva legilor cerealelor”; articolul apare în „Labour Standard” din 9 iulie.
- Mijlocul lunii iulie Engels scrie articolele: „Un partid al muncitorilor” și „Bismarck și Partidul muncitoresc german”, în care chema proletariatul englez să organizeze un partid revoluționar de masă și independent, să folosească experiența clasei muncitoare germane, care a știut, în pofida necontenitelor persecuții ale guvernului și poliției, să continue cu succes lupta. Ambele articole au apărut în „Labour Standard” din 23 iulie.

- 26 iulie —
16 august Marx locuiește împreună cu soția și fiica sa Jenny Longuet la Argenteuil (Îngă Paris).
- 28 iulie —
22 august Engels se află la Bridlington Quay (Yorkshire).
- Sfârșitul
lunii iulie —
prima jumătate
a lunii august Marx face însemnări cu privire la proprietatea funciară, meșteșugurile, breslele, finanțele, situația țăranilor din Franța în ajunul revoluției din 1789—1794, face extrase din lucrarea lui E. Fleury „Elections aux états généraux 1789”.
- Sfârșitul
lunii iulie Engels scrie articolul „Bumbac și fier”; articolul apare în „Labour Standard” din 30 iulie.
- Aproximativ
august-
septembrie Manifestând un mare interes pentru istoria dezvoltării popoarelor coloniale și situația lor, Marx face numeroase extrase, însoțite de comentarii din lucrările: G. Mani „Iava”, G. Phear „The aryan villages in India and Ceylon”.
- 1—2 august Engels scrie articolul „Clase sociale necesare și clase sociale de prisos”, în care demonstrează muncitorilor englezi că ei pot să conducă foarte bine forțele de producție ale țării fără clasa capitaliștilor; articolul apare în „Labour Standard” din 6 august.
- Între 3 și
8 august Marx se află la Paris; el se întâlnește cu Lavrov și Hirsch.
- 8 și 9 august Marx primește de la socialistii francezi Ch. Jaclard și Lissagaray, care-l vizitaseră, date cu privire la evenimentele politice din Franța și la situația partidului muncitoresc.
- 10 și 15 august În scrisorile adresate lui G. Shipton, redactor al ziarului „Labour Standard”, Engels declară că nu va mai colabora la acest ziar din cauza orientării lui oportuniste.
- 17 august Marx se reîntoarce la Londra.
- 17—18 august Engels studiază manuscrisele de matematici ale lui Marx și într-o scrisoare adresată acestuia dă o înaltă apreciere unei metode de calcul diferențial, descoperită de acesta.
- Aproximativ
sfârșitul lunii
august — luna
septembrie Marx întocmește o listă a lucrărilor și izvoarelor rusești pe care le are — îndeosebi a celor care tratează despre dezvoltarea social-economică a Rusiei după 1861 — și intitulează această listă „Russisches in my Bookshelf”. Marx citește, făcând totodată însemnări, lucrarea lui E. R. Hook „Imperiul chinez”.
- Aprox. 13 octom-
brie — prima ju-
mătate a lunii
decembrie Marx este grav bolnav.

- Aprox. 24 octombrie* Marx primește de la O. Meissner, editor din Hamburg, propunerea de a pregăti ediția a III-a a primului volum al „Capitalului”.
- 25 octombrie* Engels îl informează amănunțit pe Bernstein, redactor al ziarului „Sozialdemokrat”, despre atitudinea lui și a lui Marx față de mișcarea muncitorească din Franța, despre activitatea scizionistă a oportuniștilor în frunte cu Malon și Brousse în cadrul Partidului muncitoresc francez; face o caracterizare clară a rolului de conducător al lui Marx în mișcarea proletară internațională.
- 30 noiembrie* Făcînd aprecieri asupra alegerilor pentru Reichstagul german, într-o scrisoare adresată lui Bernstein, Engels relevă ca pozitiv faptul că centrul de greutate al mișcării social-democrate și muncitorești s-a mutat în marile orașe industriale.
- 2 decembrie* Moare soția lui Marx, Jenny Marx.
- 4 decembrie* Engels scrie necrologul lui Jenny Marx, care a apărut în ziarul „Sozialdemokrat” din 8 decembrie.
- 5 decembrie* Engels rostește o cuvîntare la înmormîntarea lui Jenny Marx; cuvîntarea apare în ziarul „Égalité” din 11 decembrie.
- 29 decembrie* Marx pleacă pentru tratament la Ventnor (insula Wight).
- Aprox. sfîrșitul anului 1881 — sfîrșitul anului 1882* Marx studiază istoria universală, iar „Extrasele cronologice”, lucrare care constituie o cronică critică a evenimentelor din istoria Europei (începînd cu secolul I î.e.n. și terminînd cu secolul al XVII-lea e.n.), sînt rezultatul acestui studiu. Marx acordă o atenție deosebită apariției statelor naționale moderne în perioada descompunerii feudalismului și dezvoltării capitalismului, precum și luptei burgheziei pentru instaurarea dominației sale de clasă.
- Întocmind „Extrasele cronologice”, Marx folosește îndeosebi materialul factic din „Weltgeschichte” în 18 volume de Schlosser, precum și din lucrările lui Botta, Cobett, din „Istoria statului rus” de Karamzin, „Istoria Rusiei” de Kelly, „Istoria Rusiei și a lui Petru cel Mare” de Ségur și din alte izvoare. Manuscrisul lui Marx reprezenta 4 caiete, aproximativ 105 coli de tipar.
- Sfîrșitul anului 1881—1882* Marx întocmește lucrarea „Note cu privire la reforma din 1861 și la dezvoltarea Rusiei după reformă”, care reprezintă începutul unei sistematizări și sintetizări a izvoarelor și scrierilor despre Rusia studiate de el. Continuă să studieze materiale cu privire la dezvoltarea capitalismului în S.U.A.

1882

- Ianuarie — decembrie* Marx acordă o mare atenție lucrărilor noi cu privire la relațiile social-economice din Rusia. Citește lucrările: V. I. Semevski, „Krestiane v țarstvomane împetrâți Ekaterini II”, vol. 1; A. Isaev, „Arteli v Rossii”; G. Mineiko, „Selskaia pozemelnaia obșcina v Arhangel'skoi gubernii”; V. P. Voronțov, „Sudbi kapitalizma v Rossii” ș.a.
- 16 ianuarie* Marx se reîntoarce la Londra.
- 21 ianuarie* Marx și Engels scriu o prefață la traducerea în limba rusă a „Manifestului Partidului Comunist” făcută de G. V. Plehanov. La 5 februarie, prefața este publicată în limba rusă în revista „Narodnaia Volea”.
- 25 ianuarie* Într-o scrisoare adresată lui Bernstein, Engels face o caracterizare a așa-zișilor „conducători” din mișcarea muncitorească germană, dezvăluie cauzele care generează oportunismul lor și arată necesitatea luptei împotriva oportunismului, relevă faptul că masele muncitorești sînt sprijinul de nădejde al partidului.
- Aprox. 5 februarie* Engels primește de la Cuno din S.U.A. o scrisoare în care acesta îl înștiințează despre succesele înregistrate pe tărîmul propagării ideilor lui Marx și Engels în rîndurile organizației muncitorești de masă Cavalerii muncii.
- 9—16 februarie* În drum spre Algeria, unde pleacă la recomandarea medicilor, Marx se oprește la Argenteuil, la fiica sa mai mare.
- 10 februarie* Într-o scrisoare adresată lui Becker, Engels arată că, deși Internaționala și-a încetat activitatea, solidaritatea internațională a proletariatului continuă să existe datorită legăturilor dintre partidele muncitorești, că încă nu este momentul refacerii Internaționalei.
- Mijlocul lunii februarie* Marx se întâlnește la Paris cu Guesde, G. Deville și H. Mesa, discută împreună cu ei situația din Partidul muncitoresc francez.
- 20 februarie — 2 mai* Marx se află la Alger; starea sănătății lui se înrăutățește.
Marx primește de la Fermés, judecător la tribunalul local (deportat, la timpul său, de Bonaparte), cu care se întâlnește adesea, date cu privire la sistemul de exploatare colonială a populației arabe din Algeria.
- 10 aprilie* După controlul efectuat, Engels trimite lui Lavrov corectura prefeței la ediția rusă a „Manifestului Partidului Comunist”. „Manifestul” apare la sfîrșitul lunii mai în ediția „Bibliotecii social-revoluționare ruse” din Geneva.

- A doua jumătate a lunii aprilie* Engels scrie lucrarea „Bruno Bauer și creștinismul primitiv”, în care tratează științific problema originii și esenței creștinismului. Lucrarea este publicată în ziarul „Sozialdemokrat” din 4 și 11 mai.
- 2 mai* La indicația medicului curant, Marx pleacă din Alger la Monte Carlo prin Marsilia și Nissa. La Monte Carlo rămâne timp de o lună.
- 3 mai* Engels scrie articolul „Despre concentrarea capitalului în Statele Unite”, care se publică în ziarul „Sozialdemokrat” din 18 mai.
- 14 mai* Engels se întâlnește cu social-democratul german Singer, venit din Germania, căruia îi explică poziția sa și a lui Marx față de taxele vamale protecționiste, față de etatizarea căilor ferate și față de alte asemenea măsuri care nu depășesc cadrul statului burghez și nu au nimic comun cu socialismul.
- Iunie 1882 — ianuarie 1883* Marx studiază chimia organică și chimia anorganică.
- Aprox. 3 iunie* Engels primește din partea lui Lavrov ediția rusă a „Manifestului Partidului Comunist”, care apăruse cu puțin înainte la Geneva.
- 3—5 iunie* În drumul de la Monte Carlo la Argenteuil, Marx se oprește pentru 3 zile la Cannes.
- 6 iunie — 22 august* Marx locuiește la fiica sa Jenny Longuet, la Argenteuil, unde se tratează; Marx se întâlnește adesea cu Lafargue.
- 20 iunie* Engels îl informează pe Sorge despre situația în Partidul social-democrat german și face o caracterizare a curentului oportunist de dreapta din partid.
- 21 iunie* Într-o scrisoare adresată lui Bebel, Engels îi făgăduiește că el și Marx îl vor sprijini în lupta împotriva elementelor de dreapta din Partidul social-democrat german, îl informează despre sciziunea din Partidul muncitoresc francez.
- 25 iulie* Engels dă social-democratului german A. Hepner, care emigrase în S.U.A., sentimentul său și al lui Marx de a tipări pe stereotipie operele lor în S.U.A.
- 31 iulie* Engels mulțumește lui Lavrov pentru ediția rusă a „Manifestului Partidului Comunist”.
- 2 august* Marx se întâlnește la locuința lui Mesa din Paris cu Deville, Guesde și Lafargue.
- 11 august — 8 septembrie* Engels se odihnește pe litoral, la Yarmouth.
- 23—27 august* Marx se află la Lausanne împreună cu fiica sa Laura Lafargue.

- 27 august —
25 septembrie Marx locuiește la Vevey.
- Septembrie-
octombrie Marx citește, face observații și însemnări marginale la lucrarea lui A. N. Engelhardt „Iz derevni, 11 pisem (1872—1882)“.
- Inceputul lunii
septembrie Engels traduce din limba engleză în limba germană poezia „Vicarul din Bray“ și explică importanța politică a acestei poezii pentru Germania; traducerea și explicația apar în ziarul „Sozialdemokrat“ din 7 septembrie.
- 12 septembrie Într-o scrisoare adresată lui K. Kautsky, Engels formulează punctul său de vedere cu privire la problema colonială, la politica proletariatului față de popoarele din țările coloniale și dependente după cucerirea puterii de către proletariat.
- 14 septembrie Engels trece la pregătirea primei ediții germane a „Dezvoltării socialismului de la utopie la știință“. El se hotărăște să scrie pentru această ediție un studiu special despre marcă cu scopul de a face cunoscută Partidului social-democrat german istoria apariției și dezvoltării proprietății funciare în Germania și de a atrage astfel atenția partidului asupra necesității de a avea de partea sa pe muncitorii agricoli și pe țărani.
- A doua jumătate a lunii
septembrie —
prima jumătate a lunii
decembrie Lucrând la „Marcă“, Engels recitește și face extrase însoțite de comentarii din lucrările lui Maurer „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt“ și „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland“; compară datele lui Maurer cu alte izvoare.
- 21 septembrie Terminind în linii mari pregătirea primei ediții germane a „Dezvoltării socialismului de la utopie la știință“, Engels scrie prefața la această lucrare. Lucrarea apare la sfârșitul anului 1882.
- 26 septembrie Înainte de a pleca din Elveția, Marx vizitează pe J. P. Becker la Geneva.
- 28 septembrie —
Inceputul lunii
octombrie În drum spre Londra, Marx se oprește câteva zile la Argenteuil.
- Octombrie-
noiembrie Marx studiază istoria culturii primitive, citește, face extrase din lucrarea lui J. Lubbock „The origin of civilisation and the primitive condition of man“; se interesează de politica financiară a Angliei în Egipt, citește și conspectează lucrarea lui M. G. Mulhall „Egyptian finance“.
- 20 octombrie Într-o scrisoare adresată redactorului ziarului „Sozialdemokrat“, Engels, vorbind despre situația mișcării muncitorești din Franța, despre sciziunea din Partidul muncitoresc francez, face o serie de generalizări cu privire la dezvoltarea partidelor proletare în condițiile

- capitalismului, cu privire la lupta ce se desfășoară în cadrul acestor partide între cele două tendințe — revoluționară și oportunistă.
- 28 octombrie Într-o scrisoare adresată lui Bebel, Engels caracterizează aripa de dreapta a Partidului social-democrat german, îi face cunoscut punctul său de vedere asupra desfășurării posibile a revoluției proletare; analizează evenimentele din cadrul Partidului muncitoresc francez.
- 30 octombrie 1882 — 12 ianuarie 1883 Marx locuiește la Ventnor; pregătește cea de-a III-a ediție germană a primului volum al „Capitalului”.
- 30 octombrie — 3 noiembrie Engels determină redacțiile organelor centrale ale Partidului social-democrat german și ale Partidului muncitoresc francez să facă un schimb de publicații, pentru ca fiecare dintre ele să aibă o imagine veridică asupra evenimentelor din Germania și din Franța, în special asupra mișcării muncitorești și socialiste.
- Sfârșitul lunii octombrie Engels scrie articolul „Despre minciunile pe care le toarnă Pindter”, în care demască calomniile proferate de „Norddeutsche Allgemeine Zeitung”, organul de presă al lui Bismarck, la adresa partidului social-democrat; articolul apare în ziarul „Sozialdemokrat” din 2 noiembrie.
- Noiembrie Marx, care urmărește cu atenție experiențele lui M. Deprez pentru transportarea energiei electrice la mari distanțe, îi atrage atenția lui Engels asupra acestor experiențe și îi cere părerea; citește lucrarea „Les principales applications de l'électricité” de L. Hospitalier.
- 4 noiembrie Într-o scrisoare adresată redactorului ziarului „Sozialdemokrat”, Engels arată că el consideră inoportună (pînă la abrogarea legii excepționale împotriva socialiştilor) campania pentru schimbarea programului, pe care conducerea Partidului social-democrat german intenționa s-o pornească.
- 11—23 noiembrie Marx și Engels fac un schimb de păreri cu privire la situația Partidului muncitoresc din Franța, critică pe Guesde și pe Lafargue pentru greșelile tactice săvârșite în lupta împotriva posibilistilor.
- 23 noiembrie Într-o scrisoare adresată lui Marx, Engels vorbește despre intenția sa de a termina în curînd „Dialectica naturii” — operă teoretică de o deosebită importanță, la care el a lucrat, cu întreruperi, aproape 10 ani. (În această perioadă de timp, el a scris 10 capitole și circa 170 de însemnări și fragmente.)
- 8 decembrie Prin intermediul lui Engels, Marx sfătuiește redacția organului central al Partidului social-democrat german să demaște „socialismul” de stat wagneriano-bis-

marckian, folosind pentru început materialele privitoare la felul cum sînt tratați în Prusia muncitorii din minele statului.

Prima jumătate
a lunii
decembrie

Engels termină „Marca” și o trimite lui Marx pentru ca acesta s-o citească înainte de a fi dată la cules.

17 decembrie

Marx citește manuscrisul lucrării lui Engels „Marca” și, într-o scrisoare adresată acestuia, dă o înaltă apreciere acestei lucrări. „Marca” apare ca anexă la ediția germană a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”, care a apărut în aprilie 1883; în același an, „Marca” este publicată în ziarul „Sozialdemokrat” (martie-aprilie) și este editată sub formă de broșură, avînd ca titlu „Tăranul german. Ce a fost? Ce este? Ce ar putea fi?”

1883

12 ianuarie

Aflînd că la 11 ianuarie fiica sa Jenny Longuet a încetat din viață, Marx se inapoiază la Londra; starea sănătății lui se înrăutățește foarte mult.

13 ianuarie

Engels scrie necrologul fiicei lui Marx „Jenny Longuet, născută Marx”. Necrologul este publicat în ziarul „Sozialdemokrat” din 18 ianuarie.

8 și 10 februarie

În scrisorile adresate lui Bernstein, Engels explică rolul bursei în centralizarea și concentrarea capitalului.

1 martie

Într-o scrisoare către redactorul ziarului „Sozialdemokrat”, Engels relevă uriașa importanță a energiei electrice pentru dezvoltarea continuă a industriei și, în ultimă instanță, pentru desființarea opoziției dintre sat și oraș.

14 martie
(ora 14 și 45
de minute)

Încetează din viață Karl Marx.

14—15 martie

Engels aduce la cunoștința militanților mișcării muncitorești internaționale (Liebknecht, Bebel, Becker, Sorge etc.) încetarea din viață a lui K. Marx, marea pierdere suferită de proletariatul internațional.

17 martie

Funeraliile lui Karl Marx la cimitirul Highgate din Londra. Engels rostește o cuvîntare, în care caracterizează importanța istorică mondială a moștenirii teoretice și a activității practice revoluționare a întemeietorului comunismului științific.

Aprox.
18 martie

Engels scrie articolul „Funeraliile lui Karl Marx”, care este publicat în ziarul „Sozialdemokrat” din 22 martie.

Aprilie-mai

Engels își întrerupe studiile științifice și începe să se ocupe de moștenirea literară și manuscrisele lăsate de Marx; cercetează manuscrisele volumelor al II-lea și al III-lea ale „Capitalului”; continuă munca începută de Marx la ediția a III-a a primului volum al „Capitalului”.

*28 aprilie
și 12 mai*

Engels scrie articolul „La moartea lui Karl Marx”, în care vorbește despre ultima perioadă din viața lui Marx și despre telegramele de condoleanțe primite din diferite țări. Articolul este publicat în ziarul „Sozialdemokrat” din 3 și 17 mai.

Indice de nume

A

- Adrian (Publius Aelius Hadrianus)* (76—138) — împărat roman (117—138). — 487.
- Agrippa, Marcus Vipsanius* (aprox. 63—12 î.e.n.) — eminent comandant de oști și om de stat roman; din anul 21 î.e.n. a domnit împreună cu August. — 474, 475, 477.
- Albert* (1828—1902) — rege al Saxoniei (1873—1902); comandant de corp de armată în războiul franco-prusian din 1870—1871. — 98.
- Alexandru al II-lea* (1818—1881) — țar al Rusiei (1855—1881). — 144, 146, 158, 260, 425, 443, 451.
- Ammianus Marcellinus* (aprox. 332—aprox. 400) — general și istoric roman, autorul unei „Istorii” a Romei cuprinzând perioada dintre anii 96 și 378. Cuprinde informații prețioase în ceea ce privește istoria Daciei. — 515.
- Anastasios I. Dikoros* (aprox. 430—518) — împărat bizantin (491—518). A făcut lucrări de restaurare la cetățile Histria și Dinogetia, în Dobrogea. — 495.
- Anaxagora din Clazomene* (Asia Mică) (aprox. 500—428 î.e.n.) — filozof materialist grec din antichitate. — 195.
- Anna (Stuart)* (1665—1714) — regină a Angliei (1702—1714); în timpul domniei ei a avut loc unirea Angliei cu Scoția, formînd împreună Marea Britanie (1707). — 330.
- Ariovist* (sec. I î.e.n.) — conducătorul tribului germanic al suevilor; invadînd Galia, a fost înfrînt de Cezar în 58 î.e.n. — 466, 467.
- Aristotel* (384—322 î.e.n.) — filozof grec, „cel mai mare gînditor al antichității” (Marx), „mintea cea mai universală dintre vechii filozofi greci” (Engels). A sintetizat în opera sa ansamblul cunoștințelor filozofice și științifice obținute de greci pînă la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. și a pus bazele multor ramuri noi ale științei. El oscila între materialism și idealism; ideolog al clasei stăpînilor de sclavi. — 208, 387.
- Arminius* (17 î.e.n.—21 e.n.) — conducător al cheruscilor, a condus lupta triburilor germanice împotriva romanilor. A zdrobit în anul 9 î.e.n. armata romană condusă de Varus în Pădurea Teutoburgică. — 480—486.
- Arnold, Wilhelm* (1826—1883) — istoric german; s-a ocupat cu probleme de istorie a dreptului, a economiei și culturii; autorul

- lucrării „Deutsche Urzeit“. — 538, 548, 554, 556, 559—562.
- Asprenas, Lucius Nonius* (aprox. 28 î.e.n. — 30 e.n.) — om de stat și comandant de oști roman; a luat parte la războaiele împotriva germanilor. — 480, 483.
- Astor, William* (1829—1892) — milionar american, mare întreprinzător de căi ferate. — 327.
- Auer, Ignaz* (1846—1907) — șelar; unul dintre conducătorii Partidului social-democrat german, reformist; timp de mai mulți ani deputat în Reichstag. — 13.
- August (Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus)* (63 î.e.n. — 14 e.n.) — primul împărat roman (27 î.e.n. — 14 e.n.), după ce a înfrânt rezistența armatei senatoriale-republicane (42 î.e.n.) și apoi a lui Antonius (31 î.e.n.). A instituit organizarea de stat denumită *principat*. — 318, 466, 468, 474, 476, 477, 483—486, 490, 492, 494.
- Aurette de Paladines, Louis-Jean-Baptiste de* (1804—1877) — general francez; în timpul războiului franco-prusian a comandat Armata de Loara; în martie 1871 a fost comandant al Gărzii naționale din Paris; clerical, deputat în Adunarea națională din 1871. — 380—382.
- B
- Babeuf, Gracchus (François-Emile)* (1760—1797) — revoluționar francez, teoretician al comunismului utopic, organizator al conjurației „egalilor“. Arestat în 1796, a fost ghilotinat. — 197.
- Bacon, Francis, baron de Verulam* (1561—1626) — om politic și de stat englez, filozof, naturalist și istoric. „Bacon este adevăratul părinte al materialismului englez și al întregii științe experimentale moderne“ (Marx). El a fost (ca și Machiavelli) adept al unui puternic stat centralizat. — 209.
- Bakunin, Mihail Aleksandrovici* (1814—1876) — revoluționar și publicist rus, a participat la revoluția de la 1848—1849 din Germania; unul dintre ideologii narodnicismului și anarhismului; primit în Asociația Internațională a Muncitorilor, a acționat ca un dușman înverșunat al marxismului; în 1872, la Congresul de la Haga, a fost exclus din Asociația Internațională a Muncitorilor pentru activitate scizionistă. — 8, 13, 101—104, 125, 132, 134, 155, 314, 372.
- Balfour, James Arthur* (1848—1930) — în 1881 membru al parlamentului englez; unul dintre liderii conservatorilor; prim-ministru (1902—1905) și de mai multe ori ministru. — 276.
- Batbie, Anselme-Polycarpe* (1828—1887) — om politic reacionar francez, deputat în Adunarea națională din 1871, orléanist; în 1873 ministru al instrucțiunii publice; din 1876 senator. — 124.
- Bauer, Bruno* (1809—1882) — filozof idealist german, unul dintre cei mai de seamă tineri hegelieni; radical-burghez, după 1866 național-liberal; autorul unui șir de lucrări despre istoria creștinismului. — 316, 317, 319.
- Beaconsfield, conte* — vezi *Disraeli (D'Israeli), Benjamin*.
- Bebel, August* (1840—1913) — militant de seamă al mișcării muncitorești germane și internaționale, de profesie strungar; membru al Internaționalei I; din 1867 deputat în Reichstag; unul dintre întemeietorii și conducătorii social-democrației germane, prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels; militant al Internaționalei a II-a; în ultimul deceniu al secolului trecut și la în-

- ceputul primului deceniu al acestui secol a luat atitudine împotriva reformismului și revizionismului. În ultima perioadă a activității sale a comis o serie de greșeli cu caracter centrist. — 3, 7, 9, 13, 165, 299.
- Becker, Bernhard** (1826—1882) — publicist german, lassalleian; mai târziu a aderat la eisenachieni; președinte al Uniunii generale a muncitorilor germani (1864—1865); în 1872 delegat la Congresul de la Haga al Asociației Internaționale a Muncitorilor. — 14.
- Becker, Hermann Heinrich** („Becker cel roșu”) (1820—1885) — jurist și publicist german; din 1850 membru al Liگیi comuniștilor; unul dintre inculpații în procesul comuniștilor de la Colonia (1852), condamnat la 5 ani închisoare; în deceniul al 7-lea progresist, mai târziu național-liberal. — 68.
- Becker, Johann Philipp** (1809—1886) — perier, militant activ al revoluției din 1848—1849; a organizat secțiile Asociației Internaționale a Muncitorilor din Elveția și din Germania; delegat la Conferința de la Londra din 1865 și la toate congresele Asociației Internaționale a Muncitorilor; redactor al revistei „Der Vorbote” (1866—1871); prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 149.
- Bernstein, Eduard** (1850—1932) — unul dintre conducătorii social-democrației germane, lider al aripii de dreapta a Internaționalei a II-a, publicist, redactor al ziarului „Der Sozialdemokrat” (1881—1890); renegat, după moartea lui Engels a trecut la „revizuirea” marxismului. — 165, 167, 168, 171.
- Bessemer, Henry** (1813—1898) — inventator englez, a propus un nou procedeu economic de fabricare a oțelului. — 186, 412.
- Beust, Friedrich von** (1817—1899) — fost ofițer prusian, datorită convingerilor sale politice a trecut în rezervă; în 1848 membru al comitetului Asociației muncitorilor germani din Köln, redactor la „Neue Kölnische Zeitung” (septembrie 1848—februarie 1849); în 1849 a luat parte la insurecția din Baden-Palatinat, după aceea a emigrat în Elveția; profesor de pedagogie. — 558.
- Bignami, Enrico** (1846—1921) — publicist italian, republican; a luat parte la lupta de eliberare națională din Italia de sub conducerea lui Garibaldi; membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor; redactor al ziarului „La Plebe”. — 98.
- Binz, Karl** (1832—1913) — medic și farmacolog german; a întemeiat în 1869 Institutul de farmacologie din Bonn. — 47.
- Bismarck, Otto, prinț de** (1815—1898) — om de stat și diplomat al Prusiei și Germaniei, reprezentant al iuncherimii prusiene; ambasadador la Petersburg (1859—1862) și la Paris (1862); președinte al Consiliului de Miniștri din Prusia (1862—1871); cancelar al Imperiului german (1871—1890); a înfăptuit unificarea Germaniei pe cale contrarevoluționară, dușman inveterat al mișcării muncitorești, autorul legii excepționale împotriva socialiștilor (1878). — 9, 24, 56, 123, 131, 149—151, 158, 160—161, 169, 172, 175, 181, 184, 187, 189, 227, 279, 293, 297—299, 331—337, 347, 348.
- Blanqui, Jérôme-Adolphe** (1798—1854) — economist burghez francez și istoric al doctrinelor economice; reprezentant al economiei politice vulgare. — 236.
- Blanqui, Louis-Auguste** (1805—1881) — revoluționar francez, comunist utopist, organizatorul mai multor societăți secrete și a numeroase

- comploturi; a luat parte activă la revoluțiile din 1830 și 1848; a fost unul dintre cei mai de văză conducători ai mișcării proletare din Franța, dar a socotit că revoluția poate fi înfăptuită fără participarea maselor, de un grup de complotiști; a stat în total 36 de ani în închisoare. — 249.
- Bleichröder, Gerson von* (1822—1893) — financiar german, directorul unei mari bănci din Berlin, bancherul particular al lui Bismarck, consilierul său neoficial în probleme financiare și intermediar în diferite mașinații speculative. — 183, 186, 187.
- Blume, Wilhelm Hermann von* (1835—1919) — general prusian și autorul unor scrieri militare; a luat parte la războiul franco-prusian din 1870—1871. — 382.
- Böckh, August* (1785—1867) — filolog și istoric, a scris lucrări cu privire la istoria economică a antichității. — 412.
- Bona-parte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul, prințul Napoleon* (1822—1891) — fiul lui Jérôme Bonaparte, vărul lui Napoleon al III-lea; în timpul celei de-a doua Republici, deputat în Adunarea națională constituantă și în cea legislativă; în 1854 comandant de divizie în Crimeea; comandantul unui corp de armată în perioada războiului austro-italo-francez din 1859; cunoscut sub porecla Plon-Plon și prințul „roșu”. — 110.
- Börne, Karl Ludwig* (1786—1837) — publicist și critic german, unul dintre reprezentanții de seamă ai opoziției mic-burgheze radicale; autorul „Scrisorilor din Paris”, prin care îndeamnă pe germani să folosească experiența revoluției franceze și să lichideze pe cale revoluționară orinduirea politică a Germaniei absolutiste. Spre sfârșitul vieții, adept al socialismului creștin. — 566.
- Bornstedt, Adalbert von* (1808—1851) — fost ofițer prusian, publicist, democrat mic-burghez; în 1847—1848 editorul și redactorul lui „Deutsche-Brüsseler-Zeitung”; unul dintre conducătorii Asociației democratice germane de la Paris; membru al Ligii comuniștilor; în martie 1848 a fost exclus din Ligă. — 246.
- Bracke, Wilhelm* (1842—1880) — social-democrat german; a editat literatură socialistă în Braunschweig; unul dintre liderii partidului eisenachian; prieten intim al lui Marx și Engels; a luat atitudine, deși nu în mod destul de consecvent, împotriva elementelor oportuniste din Partidul muncitoresc social-democrat. — 6, 9, 13, 14, 101, 162, 180.
- Brandenburg, Friedrich Wilhelm, conte de* (1792—1850) — general și om de stat prusian, șeful guvernului contrarevoluționar din Prusia (din noiembrie 1848 pînă în noiembrie 1850). — 89.
- Braune, Wilhelm* (1850—1926) — filolog germanist, autorul unei serii de lucrări cu privire la istoria limbii germane. — 538, 540, 553.
- Bréquigny, Louis-Georges Oudard Feudrix de* (1714—1794) — istoric francez. — 520.
- Bright, John* (1811—1889) — fabricant englez, om politic liberal, adept al liber-schimbismului, unul dintre fondatorii Ligii împotriva legilor cerealelor; în repetate rânduri ministru în guvernele liberale. — 152, 291.
- Bucher, Lothar* (1817—1892) — funcționar prusian, publicist; în 1848 deputat în Adunarea națională prusiană (centru-stînga); mai tirziu național-liberal; partizan al lui Bismarck. — 149—152.
- Buchez, Philippe-Joseph-Benjamin* (1796—1865) — istoric și om politic francez, republican burghez,

unul dintre ideologii socialismului creștin. — 6, 28.

Bilow-Cummerow, Ernst Gottfried Georg von (1775—1851) — publicist și om politic german, exponent al ideilor iuncherilor prusieni. — 72.

C

Camphausen, Ludolf (1803—1890) — bancher din Köln, unul dintre liderii burgheziei liberale renane; prim-ministru prusian (din martie până în iunie 1848); a dus o politică trădătoare, de conciliere cu forțele contrarevoluționare. — 38, 106.

Carloman (715—754) — fiul cel mai mare al majordomului franc Carol Martel; cfr. mitorul Austrasienei, Alemanniei și Turingiei (741—747). — 543.

Carlyle, Thomas (1795—1881) — scriitor englez, istoric și filozof idealist; a propovăduit cultul eroilor; a criticat burghezia engleză de pe pozițiile romantismului reacionar; a fost unul dintre reprezentanții socialismului feudal și dușman fățiș al mișcării muncitorești. — 198, 302.

Carol al II-lea (1630—1685) — rege al Angliei (1660—1685). — 329.

Carol Pleșuvul (823—877) — rege al statului franc de vest (viitoarea Franță) după tratatul de la Verdun (843); unul dintre nepoții lui Carol cel Mare. — 526.

† *Carol cel Mare* (aprox. 742—814) — din 768 rege al francilor; împărat roman (800—814), cel mai însemnat reprezentant al dinastiei Carolingienilor. Măsurile sale politice-administrative au contribuit la dezvoltarea feudalismului în întreaga Europă apuseană — 348—350, 515, 518, 519, 523, 528, 530, 532, 534—538.

Carol Martel (aprox. 688—741) — majordom al statului franc; conducătorul de fapt (715—741) al statului franc în timpul dinastiei Merovingienilor. — 518, 522, 524, 528.

Carolingieni — dinastic regală a francilor (din 751), care a domnit în Franța până în 987, în Germania și Italia până la începutul secolului al X-lea. — 504, 514, 518, 524, 527—530, 538.

Cernișevski, Nikolai Gavrilovici (1828—1889) — mare democrat-revoluționar și filozof materialist rus, scriitor și critic literar. — 117.

Cezar (Caius Iulius Caesar) (aprox. 100—44 î.e.n.) — mare comandant de oști și om de stat roman; consul și tribun, apoi dictator pe viață; istoric, autorul lucrării „De bello Gallico”. — 318, 343, 419, 433, 461, 465—472, 474, 484, 485, 491, 499, 509—511.

Chilperic I (m. 584) — rege al Soisusului (o parte a regatului francilor) (561—584); a făcut parte din dinastia Merovingienilor. — 519.

Claudius, Tiberius Claudius Drusus Nero Germanicus (10 î.e.n. — 54 e.n.) — împărat roman. — 485.

Clovis I (465—511) — rege al francilor (481—511); întemeietorul dinastiei Merovingienilor. — 554.

Cluseret, Gustave-Paul (1823—1900) — om politic francez, membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor; a aderat la bakuniști; în 1870 a luat parte la insurecțiile din Lyon și Marsilia; membru al Comunei din Paris; în aprilie 1871 delegat în probleme militare; după înfringerea Comunei a emigrat în Belgia. — 156.

Cobden, Richard (1804—1865) — fabricant din Manchester, liberal, adept al libertății comerțului,

- unul dintre fondatorii Ligii împotriva legilor cerealelor; membru al parlamentului. — 288—291, 302.
- Constantin cel Mare (Flavius Valerius Maximianus)** (aprox. 274—337) — împărat roman (306—337). A unificat Imperiul roman și i-a mutat capitala la Constantinopol. A dat edictul de toleranță (313) în favoarea creștinismului. În timpul său s-a construit, în Ținutul Olteniei și Munteniei, valul de apărare cunoscut sub numele de „Brazda lui Novac” (circa 700 km). — 317, 495.
- Correggio (de fapt Antonio Allegri)** (aprox. 1489 sau 1494—1534) — mare pictor italian din vremea Renașterii. — 52.
- Cosijn, Pieter Jakob** (1840—1899) — filolog olandez, specialist în limbile germanice. — 541.
- Cournot, Antoine-Augustin** (1801—1877) — economist vulgar burghez francez, unul dintre precursorii orientării subiectiviste în economia politică; în lucrarea sa „Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses” a încercat să folosească procedee matematice pentru apologia capitalismului. — 415.
- Crassus, Marcus Licinius** (aprox. 115 î.e.n. — 53 î.e.n.) — om politic și comandant de oști roman vestit pentru bogăția sa uriașă; în 71 î.e.n. a înăbușit răscoala sclavilor condusă de Spartacus; a fost de două ori consul. — 466, 470.
- Crocker, Charles** (1822—1888) — întreprinzător de căi ferate american, milionar. — 326.
- D**
- Dahlmann, Friedrich Christoph** (1785—1860) — istoric și om politic burghez german, liberal, autorul unor lucrări cu privire la istoria Danemarckii și a Germaniei. — 505.
- Danielson, Nikolai Franțevici** (pseudonim *Nikolai—on*) (1844—1918) — scriitor și economist rus; unul dintre ideologii narodnicismului în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, timp de mai mulți ani a fost în corespondență cu Marx și Engels; a tradus în limba rusă volumele I, al II-lea și al III-lea ale „Capitalului” (volumul I l-a tradus în colaborare cu G.A. Lopatin). — 456, 459.
- Dante, Alighieri** (1265—1321) — scriitor italian, unul dintre cei mai mari poeți ai lumii. — 106.
- Darwin, Charles Robert** (1809—1882) — naturalist englez, întemeietorul biologiei științifice și al concepției despre evoluția istorică a speciilor de plante și animale pe calea selecției naturale. — 211, 222, 360, 362.
- Dawkins, sir William Boyd** (1837—1929) — geolog, antropolog, paleontolog și arheolog englez; autorul unor lucrări cu privire la suprapopulația Europei. — 461, 488.
- Delbrück, Martin Friedrich Rudolf von** (1817—1903) — om de stat german, adept al liber-schimbsmului; până în 1876 unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Bismarck; deputat în Reichstag (1878—1881); a luat atitudine împotriva politicii protecționiste a lui Bismarck. — 53, 56.
- Demostene** (384—322 î.e.n.) — renumit orator și om politic din Grecia antică, conducătorul Partidului antimacedonean din Atena, adept al democrației sclavagiste. — 402.
- Demuth, Helene** (1823—1890) — menajera și prietena credincioasă a familiei Marx. — 370.
- Deprez, Marcel** (1843—1918) — fizician și electrotehnician francez, cunoscut pentru lucrările sale în domeniul transportului energiei electrice la mare distanță. — 363.

- Descartes (Cartesius), René* (1596—1650) — filozof dualist francez, matematician și naturalist, reprezentant strălucit al raționalismului. — 208.
- Diderot, Denis* (1713—1784) — filozof francez de seamă, reprezentant al materialismului mecanicist, ateu, iluminist; unul dintre ideologii burgheziei franceze revoluționare, fondator și redactor principal al Enciclopediei franceze. — 208.
- Dilke, sir Charles Wentworth* (1843—1911) — om politic și scriitor englez, unul dintre liderii aripii radicale a partidului liberal, ministru de externe adjunct (1880—1882), ministru pentru problemele de administrație locală. — 276.
- Dillon, John* (1851—1927) — om politic irlandez, unul dintre conducătorii Ligii naționale a pământului din Irlanda; în 1880 membru al parlamentului englez; în deceniul al 9-lea a fost arestat de mai multe ori. — 298.
- Dillon, Sidney* (1812—1892) — milionar american, întreprinzător de căi ferate și financiar. — 327.
- Dio, Cassius Coccejanus* (aprox. 155—aprox. 235) — istoric și om de stat roman; reprezentant al aristocrației senatoriale; a scris în limba greacă peste 80 de cărți cu privire la istoria romanilor. — 466, 476—479, 481, 483, 504.
- Disraeli (D'Israeli) Benjamin*, (din 1876) *conte de Beaconsfield* (1804—1881) — om de stat și scriitor englez, unul dintre liderii torylor, apoi al partidului conservator; cancelar al trezoreriei (1852, 1858—1859 și 1866—1868), prim-ministru (1868 și 1874—1880). — 274.
- Dolleschall, Laurenz* (n. 1790) — funcționar de poliție la Köln (1819—1847); cenzor al lui „Rheinische Zeitung”. — 106.
- Domitian(us), Titus Flavius* (51—96) — împărat roman (81—96). A purtat un război împotriva dacilor în 87—88. — 487.
- Domitius, Lucius Ahenobarbus* (m. 25 e.n.) — om de stat și militar roman; la începutul secolului I a întreprins numeroase campanii în Germania. — 466, 477, 478.
- Dows, David* (1814—1890) — financiar american, milionar. — 327.
- Drusus, Nero Claudius* (aprox. 38—9 î.e.n.) — comandant de oști roman, între anii 12 și 9 î.e.n. a comandat campaniile împotriva germanilor. — 474—478, 486.
- Ducrot, Auguste-Alexandre* (1817—1882) — general francez; în 1872—1878 a luat parte la conspirații monarhiste, care aveau drept scop să răstoarne orinduirea de stat republicană. — 124.
- Dühring, Eugen* (1833—1921) — filozof eclectic și economist vulgar german, reprezentant al socialismului mic-burghez reacționar; în filozofia sa, el a reunit idealismul, materialismul vulgar și pozitivismul; metafizician; a scris și despre probleme privind științele naturii și literatura. — 51, 250, 332.
- Duncker, Franz Gustav* (1822—1888) — om politic burghez și editor german. — 110.
- Dunoyer, Barthélemy-Charles-Pierre-Joseph* (1786—1862) — economist francez și om politic burghez. — 236.

E

Ecaterina a II-a (1729—1796) — împărăteasă a Rusiei (1762—1796). — 428.

Eichhorn, Johann Albrecht Friedrich (1779—1856) — om de stat prusian; ca ministru al cultelor (1840—1848), a favorizat tendințele ultra-

- montane și pietist-ortodoxe. — 78.
- Einhard* (aprox. 770—840) — istoriograf franc, biograful lui Carol cel Mare. — 518.
- Engel, Ernst* (1821—1896) — renumit statistician german; de la 1860 pînă la 1882 director al Biroului de statistică regal-prusian din Berlin. — 303.
- Engelhardt, Helvig Conrad Christian* (1825—1881) — arheolog danez, directorul muzeului de antichități al țărilor nordice din Flensburg. — 495.
- Engels, Friedrich* (1820—1895). — 8, 13, 35, 38, 61, 67, 68, 92, 96, 107, 108, 161, 180, 222, 236, 246, 249, 250, 311, 313, 315, 325, 329, 331, 341, 359, 362, 365—375, 473, 502.
- Epicur* (aprox. 341—270 î.e.n.) — filozof materialist grec, ateist. A dezvoltat materialismul lui Democrit. — 323.
- Erlach, Franz von* (1819—1889) — ofițer elvețian, autorul unor scrieri militare; în timpul războiului franco-prusian din 1871—1872 a avut funcția de observator pe lângă cartierul general german. — 381.
- Ewald, Georg Heinrich August* (1803—1875) — orientalist german, cercetător și critic al Bibliei. — 319.
- Eynern, Ernst von* (1838—1906) — om politic și negustor german, din 1879 membru în Camera deputaților din Prusia, național-liberal, dușman înverșunat al social-democrației. — 333.
- F
- Fair, James Graham* (1831—1894) — capitalist și om politic american, adept al partidului republican; senator (1881—1887). — 326.
- Fallmerayer, Jakob Philipp* (1790—1861) — istoric german și călător. — 321.
- Favre, Claude-Gabriel-Jules* (1809—1880) — avocat și om politic francez, unul dintre conducătorii republicanilor burghezi moderați; ministru de externe în guvernul apărării naționale și în guvernul Thiers (1870—1871); a dus tratativele în legătură cu capitularea Parisului și cu încheierea păcii cu Germania; unul dintre călăii Comunei din Paris. — 157, 379.
- Fichte, Johann Gottlieb* (1762—1814) — filozof idealist subiectiv german, reprezentant al filozofiei clasice germane, la început adept entuziast al revoluției franceze; a susținut un program burghezodemocratic cu caracter iluminist, dar mai tirziu a devenit adversar al ideilor și instituțiilor revoluției franceze; între anii 1811 și 1812 rector al Universității din Berlin; cu cele patru „Cuvintări către națiunea germană” ale sale a contribuit la formarea conștiinței naționale burgheze din Germania, care la data respectivă era în esență progresistă. — 334.
- Field, Cyrus West* (1819—1892) — milionar american; fondatorul Companiei atlantice de telegrafie; a instalat cablul submarin dintre America și Anglia. — 327.
- Filip al II-lea* (1527—1598) — rege al Spaniei (1556—1598). — 485.
- Filon din Alexandria (Philo Judaeus)* (aprox. 20 î.e.n. — 54 e.n.) — cel mai de seamă reprezentant al filozofiei religioase iudeo-alexandrine, care a exercitat o puternică influență asupra formării teologiei creștine. — 317, 319.
- Flocon, Ferdinand* (1800—1866) — om politic și publicist francez, democrat mic-burghez; unul dintre redactorii ziarului „La Réforme”;

- în 1848 membru al guvernului provizoriu. — 108.
- Florus, Lucius Annăus* (sfârșitul sec. I e.n.) — istoric roman; a scris un compendiu al istoriei romane. — 476.
- Flourens, Gustave* (1838—1871) — naturalist francez, revoluționar, blanquist; membru al Comunei din Paris; în aprilie 1871 a fost ucis de versailliezi. — 359.
- Forster, William Edward* (1818—1886) — fabricant și om politic englez, liberal; ministru pentru Irlanda (1880—1882); a reprimat cu cea mai mare cruzime mișcarea de eliberare națională irlandeză. — 297, 299.
- Fould, Achille* (1800—1867) — bancher și om de stat francez, orléanist, de la sfârșitul anului 1848 bonapartist; ministru de finanțe (1849—1852 și 1861—1862); mareșalul curții imperiale (1852—1860). — 183.
- Fourier, François - Marie - Charles* (1772—1837) — socialist utopist francez. Lucrările lui conțin cea mai virulentă și convingătoare critică a orinduirii burgheze din literatura socialist-utopică. — 197, 199, 202, 203, 223, 225, 226.
- Frankel, Leo* (1844—1896) — militant al mișcării muncitorești ungare și internaționale; membru al Comunei din Paris, membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor (1871—1872); unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc ungar; tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 35.
- Franz Joseph I* (1830—1916) — împărat al Austriei (1848—1916). — 158.
- Frederic Wilhelm al III-lea* (1770—1840) — rege al Prusiei (1797—1840). — 106, 228, 253.
- Frederic Wilhelm al IV-lea* (1795—1861) — rege al Prusiei (1840—1861). — 38.
- Fribourg, E. E.* — gravor, mai târziu negustor; proudhonist de dreapta; unul dintre conducătorii secției din Paris a Asociației Internaționale a Muncitorilor; în 1871 a publicat o carte în care lua atitudine împotriva Asociației Internaționale a Muncitorilor, precum și a Comunei din Paris. — 154.

G

Gambetta, Léon (1838—1882) — om de stat francez, republican burghez, membru al guvernului apărării naționale (1870—1871); a organizat în provincii rezistența armată împotriva prusienilor; prim-ministru și ministru de externe (1881—1882). — 380—382.

Garrett, John Work (1820—1884) — milionar american, întreprinzător de căi ferate, bancher. — 327.

Garrison — milionar american. — 327.

Geib, August (1842—1879) — social-democrat german, unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc social-democrat (eisenachian); casier al partidului (1872—1878); membru al Reichstagului (1874—1876). — 13.

George I (1660—1727) — rege al Marii Britanii și Irlandei (1714—1727). — 330.

Germanicus, Julius Caesar (15 î.e.n. — 19 e.n.) — comandant de oști roman, a condus campaniile împotriva germanilor. — 470, 432, 486.

Giffen, sir Robert (1837—1910) — economist și statistician englez, specialist în probleme financiare; editorul lui „Journal of the Statistical Society” (1876—1891), șeful secției de statistică din Board

- of Trade (Ministerul Comerțului și al Comunicațiilor) (1876—1897). — 233.
- Gladstone, Robert* (1811—1872) — comerciant englez, filantrop burghez. — 31.
- Gladstone, William Ewart* (1809—1898) — om de stat englez, tory, apoi peelist; în a doua jumătate a secolului al XIX-lea lider al partidului liberal; ministru de finanțe (1852—1855 și 1859—1866) și prim-ministru (1868—1874, 1880—1885, 1886 și 1892—1894). — 55, 276, 300, 358.
- Goegg, Amand* (1820—1897) — ziarist, democrat mic-burghez; în 1849 membru al guvernului provizoriu din Baden; după înfrângerea revoluției a emigrat în străinătate; în deceniul al 8-lea a intrat în rândurile social-democrației germane. — 6.
- Goethe, Johann Wolfgang von* (1749—1832) — cel mai de seamă scriitor și gânditor german, unul dintre cei mai mari scriitori ai literaturii universale. — 26, 216.
- Golovaciov, Aleksei Adrianovici* (1819—1903) — om politic liberal și publicist rus, unul dintre conducătorii Comitetului gubernial din Tver pentru eliberarea țărănilor; a participat la elaborarea unui proiect pentru desființarea iobăgiei care a stat în cea mai mare parte la baza „Regulamentului” de la 19 februarie 1861; autorul lucrărilor „Deseat let reform 1861—1871”, „Istoriia želez nodorojnogo dela v Rossii” ș.a. — 441, 443.
- Goltz, Theodor, baron de* (1836—1905) — savant și agronom german, autorul lucrării „Die Lage der ländlichen Arbeiter im Deutschen Reich”. — 53.
- Gould, Jay* (1836—1892) — milionar american, întreprinzător de căi ferate și financiar. — 326.
- Gregoire de Tours* (aprox. 540—594) — teolog și istoric, din 573 episcop de Tours; autorul lucrării „Historia Francorum”, una dintre cele mai importante izvoare pentru cercetarea istoriei francilor din secolele al V-lea și al VI-lea. — 519.
- Gregorius* — patronul unei biserici. — 520.
- Grimm, Jacob* (1785—1863) — renumit filolog german, autorul unor lucrări despre istoria limbii germane și a dreptului, despre mitologie și literatură; împreună cu fratele său Wilhelm a publicat „Legende și povești”, iar din 1852, primele volume ale „Dicționarului german”; în 1848—1849 membru al Adunării naționale de la Frankfurt, a făcut parte din cei șapte de la Göttingen. — 473, 502, 506, 510, 511, 536, 538, 542, 544, 559.
- Guérard, Benjamin-Edme-Charles* (1797—1854) — istoric burghez francez, autorul unor lucrări cu privire la istoria Franței în perioada evului mediu. — 520, 536.
- Guillaume, James* (1844—1916) — institutor elvețian; anarhist, bakunist, unul dintre organizatorii Alianței democrației socialiste; la Congresul de la Haga a fost exclus din Asociația Internațională a Muncitorilor pentru activitate scizionistă; în timpul primului război mondial, social-șovinist. — 104.
- Guizot, François-Pierre-Guillaume* (1787—1874) — istoric și om de stat burghez francez, orléanist; din 1840 până în 1848 a condus politica internă și externă a Franței; exponent al intereselor marii burghezii financiare. — 107.
- Guntram* (aprox. 525—593) — rege al Burgundiei (561—593). — 519.

H

- Hansemann, David Justus** (1790—1864) — mare capitalist german, unul dintre conducătorii burgheziei liberale renane; din martie pînă în septembrie 1848, ministru de finanțe al Prusiei; a dus o politică trădătoare, de conciliere cu forțele contrarevoluționare. — 106, 183.
- Hasenclever, Wilhelm** (1837—1889) — social-democrat german, lassallean, președinte al Uniunii generale a muncitorilor germani (1871—1875). — 3, 9.
- Hasselmann, Wilhelm** (n. 1844) — unul dintre conducătorii organizației lassalleene Uniunea generală a muncitorilor germani, redactor al lui „Neuer Sozial-Demokrat” (1871—1875); în 1880 a fost exclus din Partidul social-democrat german ca anarhist. — 3, 9.
- Haxthausen, August, baron de** (1792—1866) — consilier de stat prusian și autor al mai multor lucrări consacrate descrierii rămășițelor sistemului de obște în relațiile agrare din Rusia; prin concepțiile sale politice, reacționar, adept al iobăgiei. — 117.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich** (1770—1831) — filozof german (idealist obiectiv), cel mai de seamă reprezentant al filozofiei clasice germane; a elaborat multilateral dialectica idealistă; ideologul burgheziei germane. — 195, 196, 203, 208, 212—214, 316.
- Heine, Heinrich** (1797—1856) — poet revoluționar german de seamă; dușman al absolutismului și al reacțiunii feudal-clericale; prieten intim al familiei Marx. — 102, 318.
- Heraclit (Heracleitos) din Efes** (aprox. 540 — aprox. 480 î.e.n.) — filozof materialist grec din antichitate, unul dintre întemeietorii dialecticii. — 208.
- Herodot** (aprox. 484—425 î.e.n.) — istoric grec, considerat „părintele istoriei”. — 402, 464.
- Herzen, Aleksandr Ivanovici** (1812—1870) — mare democrat-revoluționar rus, filozof materialist, publicist și scriitor; în 1847 a emigrat în străinătate, unde a înființat, la Londra, o tipografie rusă și a editat almanahul „Polearnaia Zvezda” și gazeta „Kolokol”. — 117.
- Heyne, Moritz** (1837—1906) — filolog germanist german, autorul unei serii de lucrări de istorie a limbii germane; editor al monumentelor limbilor vechi — germană și gotică; a luat parte la elaborarea primului „Dicționar german” al fraților Grimm. — 538—539, 547.
- Hildebrand, Hans Olof Hildebrand** (1842—1913) — arheolog suedez, istoric și numismat; autorul unor lucrări cu privire la istoria antică și medievală a Suediei. — 493.
- Hildebrann (us)** (secolul al VIII-lea) — proprietarul latifundiului Patriciacum (Percy), lângă Autun (Franța). — 524.
- Hincmar Remensis (Hinkmar)** (aprox. 806—882) — din 845 arhiepiscopul orașului Reims; autorul părții a treia din „Annales Bertiniani”, care se referă la anii 861—882. — 520, 534.
- Hinkmar** (aprox. 830—882) — arhiepiscopul orașului Laon (Franța). — 520.
- Hirsch, Karl** (1841—1900) — social-democrat german, ziarist, redactor al mai multor ziare social-democrate; în vara anului 1879 a fost la Paris, unde a propagat ideile socialismului științific. — 162, 165, 171.
- Höchberg, Karl** (pseudonim Richter) (1853—1885) — social-reformist german; în 1876 a aderat la Partidul muncitoresc socialist; a înființat și a finanțat o serie de ziare

și reviste reformiste. — 162, 167—170, 172.

Hödel, Max (1857—1878) — calfă din Leipzig; în 1878 a săvârșit un atentat împotriva împăratului Wilhelm I al Germaniei, care a servit ca pretext pentru decretarea legii excepționale împotriva socialiștilor. — 150, 157.

Howell, George (1833—1910) — zidar, unul dintre conducătorii reformiști ai trade-unionurilor engleze; membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor (1864—1869); secretar al Comitetului parlamentar al Congresului trade-unionurilor din Anglia. — 153—158.

Humboldt, Alexander, baron de (1769—1859) — savant german de seamă de la începutul secolului al XIX-lea, naturalist, explorator, umanist; în timpul celei de-a doua jumătăți a vieții sale a fost în serviciul curții prusiene; a avut mari merite în dezvoltarea Universității și Academiei din Berlin și a răspândit în lucrări de popularizare a științei multe din rezultatele cercetărilor sale. — 107, 309, 312.

Huntington, Collis Potter (1821—1900) — milionar american, întreprinzător de căi ferate. — 326.

I

Iacob al II-lea Stuart (1633—1701) — rege al Angliei (1685—1688). — 329.

Illingworth, A. — în 1881 membru al parlamentului englez. — 276.

Ioan al VIII-lea — papă (872—882). — 520.

Irminon (m. aprox. 826) — abate al mănăstirii Saint-Germain-des-Près de Îngă Paris (812—817). — 536.

J

Janson, Juli Eduardovici (1835—1893) — statistician progresist rus, economist, profesor la Universitatea din Petersburg; din 1881 a condus secția de statistică a primăriei orașului Petersburg; autorul unor lucrări despre teoria și istoria statisticii. — 442—445, 449, 452.

Jewett, Hugh Judge (aprox. 1817—1898) — bancher american și întreprinzător, milionar, președintele unor companii de cale ferată, membru al Congresului. — 327.

Jhering, Rudolf de (1818—1892) — jurist burghez german, exponent al concepțiilor marii burghezii, a fost promotorul orientării „pozitive” și „practic dogmatice” a școlii de drept burgheze. — 409, 412.

Johann (1732—1859) — arhiduce al Austriei; Adunarea națională de la Frankfurt l-a ales regent al Imperiului german (iunie 1848 — decembrie 1849). — 94, 95.

Johann (pseudonim literar *Phitaletthes*) (1801—1873) — rege al Saxoniei (1854—1873); a tradus unele opere ale lui Dante. — 106.

Jordanes (n. aprox. 500) — istoric got. — 491.

Jornandes — vezi *Jordanes*.

Jottrand, Lucien-Léopold (1804—1877) — jurist și publicist belgian; în deceniul al 5-lea. democrat mic-burghez; în 1847 președinte al Asociației democrate din Bruxelles. A elaborat importante teorii științifice, printre care teoria cosmogonică, apreciată pozitiv de Engels. — 66.

Jukovski, Iuli Galaktionovici (1822—1907) — economist vulgar burghez și publicist rus; guvernator al Băncii de Stat; autorul articolului „Karl Marx i ego

cniga o capitale", care conține atacuri dușmănoase la adresa marxismului. — 117.

K

Kant, Immanuel (1724—1804) — întemeietorul filozofiei clasice germane. „Principiul de bază al filozofiei lui Kant este concilierea materialismului cu idealismul, un compromis între amindouă, o împletire într-un singur sistem a două orientări filozofice diferite, contradictorii” (Lenin). Scrierile sale cu privire la științele naturii, datînd din prima perioadă a activității sale, și în special ipoteza sa cu privire la originea lumii, conțin elemente de materialism și ale unei dialectici spontane. Ideea dezvoltată de Kant în 1795 cu privire la necesitatea unei păci veșnice între popoare reprezintă punctul culminant al gândirii sociale din acea vreme. — 203, 211, 333, 334.

Kardorff, Wilhelm de (1828—1907) — om politic german; deputat în Reichstag (1868—1906), unul dintre întemeietorii Partidului „conservatorilor liberi” („Partidul imperiului”), protecționist, a sprijinit politica internă și externă a lui Bismarck. — 43, 51, 52, 53, 55—57.

Kayser, Max (1853—1888) — social-democrat german; din 1878 deputat în Reichstag, a făcut parte din aripa de dreapta a fracțiunii social-democrate din Reichstag. — 169—171.

Keene, James Robert (1838—1913) — financiar american, milionar. — 327.

Kératry, Émile, conte de (1832—1905) — om politic francez, reacționar, orléanist; din septembrie pînă în octombrie 1870, prefect al poliției din Paris, ulterior a condus organizarea forțelor armate

teritoriale din Bretagne; în 1871 prefect al departamentului Haute-Garonne; în aprilie 1871 a contribuit în mod hotărîtor la înfrîngerea Comunei la Toulouse. — 359, 381.

Kern, Johan Kendrick (1833—1917) — renumit filolog olandez, orientalist și sanscritolog. — 539, 543, 546.

Kościuszko, Tadeusz Andrej Bonawentura (1746—1817) — conducător de seamă al mișcării de eliberare națională a Poloniei din ultimul deceniu al secolului al XVII^l-lea; a luat parte la războiul de independență al Statelor Unite (1776—1783), ajungînd pînă la gradul de general (1783); conducătorul răscoalei din Polonia din 1794. — 253.

Krengel — în deceniul al 5-lea al secolului al XIX-lea, primar al localității Nessin. — 71.

Krüger, Daniel Christian Friedrich (1819—1896) — jurist și diplomat german, din 1873 a reprezentat orașele Hamburg și Bremen în Consiliul federal. — 53, 55.

Krupp, Alfred (1812—1887) — mare industriaș german, proprietarul unei turnătorii de oțel și fabricii de armament care a livrat tunuri și arme multor state din Europa. — 185, 186.

L

Lacomblet, Theodor Joseph (1789—1866) — istoric german, arhivar în Düsseldorf; francez de origine. — 554.

Ladenberg, Adalbert von (1798—1855) — reprezentant al birocrăției reacționare prusiene; ministrul cultelor (1848—1850). — 78.

Lafargue, Laura (1846—1911) — a doua fiică a lui Karl Marx; militantă a mișcării muncitorești

- franceze; în 1868 s-a căsătorit cu Paul Lafargue. — 358, 359.
- Lafargue, Paul* (1842—1911) — militant al mișcării muncitorești internaționale; unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc francez; discipol și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 255, 358, 359, 366.
- Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de* (1790—1869) — poet, istoric și om politic francez, ideolog al romantismului reacționar; în deceniul al 5-lea, republican moderat; în 1848 ministru de externe și conducătorul de fapt al guvernului provizoriu. — 38, 108, 374.
- Lange, Friedrich Albert* (1828—1875) — filozof burghez, liberal german, neokantian, malthusianist, adversar al materialismului și al socialismului. — 26, 383.
- Lankester, sir Edwin Ray* (1847—1929) — savant englez, biolog. — 366.
- Lanskoi, Serghei Stepanovici* (din 1861) *conte* (1787—1862) — om de stat rus, ministru de interne (1855—1861); și-a dat aportul la desființarea iobăgiei în 1861. — 440.
- Laplace, Pierre-Simon, marchiz de* (1749—1827) — astronom, matematician și fizician francez; a dezvoltat, independent de Kant, și a fundamentat pe cale matematică teoria potrivit căreia sistemul solar s-a născut dintr-o nebuloasă gazoasă, cunoscută sub numele de *teoria Kant-Laplace*. — 211, 333.
- Lassalle, Ferdinand* (1825—1864) — publicist mic-burghez german, avocat; în anii 1848—1849 a participat la mișcarea democratică din Renania; la începutul deceniului al 7-lea a aderat la mișcarea muncitorească; fiind unul dintre întemeietorii Uniunii generale a muncitorilor germani (1863), el n-a dat însă clasei muncitoare o orientare revoluționară și a sprijinit politica unificării „de sus” a Germaniei sub hegemonia Prusiei; inițiatorul orientării oportuniste din mișcarea muncitorească germană. — 5, 6, 9, 14, 17, 23—27, 149, 172, 173, 182, 236, 332.
- Lavrov, Piotr Lavrovici* (1823—1900) — publicist și sociolog rus, unul dintre ideologii narodnicilor, filozof eclectic; membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor, a luat parte la Comuna din Paris; redactor al revistei „Vpered” (1873—1876) și al ziarului „Vpered” (1875—1876). — 365, 367, 371.
- Lelewel, Joachim* (1786—1861) — istoric și militant revoluționar polonez; a participat la războala din Polonia din 1830—1831; unul dintre conducătorii aripii democratice a emigrației poloneze. — 254, 465.
- Lemke, Gottlieb* (aprox. 1844—1885) — membru al Asociației culturale a muncitorilor germani de la Londra. — 362.
- Leo Africanus (Alhasan ibn Mohammed Alwazzân)* (aprox. 1492 — aprox. 1526) — învățat și călător arab; a călătorit prin Africa de nord, Africa centrală și Asia apuseană; opera sa de căpetenie, o descriere a Africii, conține un prețios material geografic. — 501.
- Leonhardt, Gerhard Adolf Wilhelm* (1815—1880) — jurist și om de stat reacționar german, ministru de justiție al Hanovei (1865—1866) și al Prusiei (1867—1879). — 349.
- Leopold I* (1790—1865) — rege al Belgiei (1831—1865). — 66.
- Lépine, Jules* — secretar al organizației din Paris a Partidului muncitoresc francez. — 365.

- Lessner, Friedrich* (1825—1910) — militant al mișcării muncitorești germane și internaționale, de profesie croitor; membru al Ligii comunistilor; a participat la revoluția din 1848—1849; membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 35, 255, 366.
- Lichnowski, Felix Maria, prinț de* (1814—1848) — mare proprietar funciar din Silezia, ofițer reacționar prusian; în 1848 membru al Adunării naționale de la Frankfurt (aripa dreaptă); ucis de popor în timpul răscoalei din septembrie de la Frankfurt pe Main.—72.
- Liebknrecht, Wilhelm* (1826—1900) — eminent militant al mișcării muncitorești germane și internaționale; participant la revoluția din 1848-1849, membru al Ligii comunistilor, membru al Internaționalei I; din 1867 deputat în Reichstag; unul dintre întemeietorii și conducătorii social-democrației germane; în unele probleme s-a situat pe o poziție împăciuitoare față de oportuniști; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 3, 9, 13, 162—169, 336, 365.
- Lincoln, Abraham* (1809—1865) — eminent om de stat american, unul dintre întemeietorii partidului republican; președinte al S.U.A. (1861—1865); în perioada războiului civil din America, sub presiunea maselor populare, a înfăptuit o serie de importante transformări burghezo-democratice și a introdus metode revoluționare de purtare a războiului; în aprilie 1865 a fost asasinat de un agent al proprietarilor de sclavi. — 155.
- Linné, Carl* (1707—1778) — naturalist suedez de seamă, creatorul sistemului de clasificare a plantelor și animalelor; a elaborat și a pus la baza acestei clasificări nomenclatura binară (numele familiei și al speciei), menținută până în zilele noastre. — 213.
- Lipsius, Justus* (de fapt *Joost Lips*) (1547—1606) — filolog și latinist din Țările de Jos; profesor la Iena, Köln, Louvain (Löwen) și Leiden. — 541.
- Lochner, Georg* (n. aprox. 1824) — militant al mișcării muncitorești germane și internaționale, de profesie timplar; membru al Ligii comunistilor, al Asociației culturale a muncitorilor germani de la Londra și al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 366.
- Locke, John* (1632—1704) — filozof englez senzualist, economist, ideolog al rînduieilor statornicite după revoluția engleză din secolul al XVII-lea și mai ales după compromisul dintre burghezie și nobilime. Deși a oscilat între materialism și idealism, materialismul ocupă în opera sa o poziție dominantă. — 209.
- Longuet, Charles* (1839—1903) — militant al mișcării muncitorești din Franța, ziarist; membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor și al Comunei din Paris; ulterior a aderat la posibiliști, un curent oportunist din Partidul muncitoresc francez. — 358, 364.
- Longuet, Jenny* (1844—1883) — fiica mai mare a lui Karl Marx; militanță a mișcării muncitorești internaționale; s-a căsătorit în 1872 cu Charles Longuet. — 358, 359, 369.
- Loria, Achille* (aprox. 1857 — aprox. 1943) — economist și sociolog pozitivist italian; reacționar; falsificator al marxismului. — 373.
- Lucraft, Benjamin* (1809—1897) — unul dintre liderii reformiști ai trade-unionurilor, de profesie

- timplar, membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor (1864—1871); în 1871 a luat atitudine împotriva Comunei din Paris și a refuzat să semneze Adresa Consiliului General cu privire la „Războiul civil din Franța”; s-a retras din Consiliul General, care l-a condamnat ca renegat. — 156.
- Ludovic Bonaparte* — vezi *Napoleon al III-lea*.
- Ludovic-Filip, duce de Orléans* (1773—1850) — rege al Franței (1830—1848) din dinastia de Orléans. Ajuns la tron în urma revoluției din iulie 1830, a fost supranumit, din cauza politicii sale interne, „regele bancherilor”. — 28, 30, 312.
- Ludovic-Napoleon* — vezi *Napoleon al III-lea*.
- Ludovic I cel Pios* (778—840) — împărat franc (814—840). — 523, 524, 533, 536, 537.
- Ludovic al II-lea Bilbului* (846—879) — din 867 rege al Aquitaniei, rege al francilor (877—879). — 533.
- Ludovic al XIV-lea* (1638—1715) — rege al Franței (1643—1715); în timpul său a fost instaurată în Franța monarhia absolută. A purtat numeroase războaie pentru supremație în Europa. A sprijinit dezvoltarea literaturii și artelor. — 415.
- M**
- Mably, Gabriel-Bonnot de* (1709—1785) — sociolog francez, reprezentant al unui comunism utopic egalitar, el considerând egalitatea ca o lege a naturii. A criticat vehement feudalismul și a adoptat o atitudine critică față de rînduilele burgheze care se nașteau. — 197.
- MacIver, D.* — în 1881 membru al parlamentului englez pentru Birkenhead. — 276.
- Mackay, John William* (1831—1902) — întreprinzător și bancher american, proprietar al unor mine de argint. — 326.
- Macrinus Opellius* (164—218) — împărat roman (217—218). — 496.
- Maine, sir Henry James Sumner* (1822—1888) — jurist englez și specialist în istoria dreptului; ca membru al Consiliului de pe lângă guvernatorul general al Indiei (1862—1869) și ca membru al Consiliului Secretariatului de stat pentru problemele Indiei (1871—1888), a participat activ la elaborarea legislației engleze locale pentru India și la înrobirea colonială a acestei țări. — 418, 433.
- Malthus, Thomas Robert* (1766—1834) — preot englez, economist, ideologul aristocrației funciare îmburghezite, apologet al capitalismului; promotor al teoriei reacționare a suprapopulației, prin care căuta să justifice mizeria oamenilor muncii în capitalism. — 5, 26.
- Manteuffel, Edwin Hans Karl, baron de* (1809—1885) — general prusian, din 1873 general-feldmareșal; în timpul războiului franco-prusian a comandat Corpul I armată, din octombrie 1870 Armata întâi, din ianuarie 1871 Armata de sud; comandant suprem al trupelor germane de ocupație din Franța (1871—1873). — 382.
- Manteuffel, Otto Theodor, baron de* (1805—1882) — om de stat prusian, reprezentant al birocrăției nobiliare reacționare; ministru de interne (1848—1850), prim-ministru și ministru de externe (1850—1858). — 69, 89.
- Marcianus* (aprox. secolul al V-lea) — geograf grec, a descris coasta Mării Nordului. — 490.

- Marcus Aurelius Antonius (Marc Aureliu)* (121—180) — împărat roman (161—180) și filozof stoic. — 490, 493.
- Marius Caius* (aprox. 156—86 î.e.n.) — comandant de oști și om de stat roman, consul. — 466, 485.
- Maroboduus (Marbod)* (m. 41) — comandantul tribului germanic al marcomanilor (8 î.e.n. — 19 e.n.); a realizat o puternică federație de triburi din afara granițelor europene ale Imperiului roman în vederea luptei împotriva Romei. — 468, 478, 483.
- Martin, Bon-Louis-Henri* (1810—1883) — istoric burghez francez, autorul lucrării în mai multe volume „Histoire de France”; din 1871 deputat în Adunarea națională, republican; din 1876 senator. — 154.
- Marx, Edgar (Musch)* (1847—1855) — fiu al lui Karl Marx. — 310, 312.
- Marx, Eleanor (Tussy)* (1855—1898) — fiica cea mai mică a lui Karl Marx; în deceniile al 9-lea și al 10-lea, militantă a mișcării muncitorești engleze și internaționale; din 1884 soția lui Edward Aveling. — 358, 359, 367, 370.
- Marx, Franziska* (1851—1852) — fiică a lui Karl Marx. — 310, 312.
- Marx, Heinrich Guido* (1849—1850) — fiu al lui Karl Marx. — 310, 312.
- Marx, Jenny (n. von Westphalen)* (1814—1881) — soția, prietena credincioasă și tovarășa de luptă a lui Karl Marx. — 107, 309—313, 360, 362, 368.
- Marx, Karl* (1818—1883). — 5, 8, 9, 13, 14, 25, 38, 61, 66, 97, 106—112, 114—117, 150—156, 162, 180, 215, 217, 218, 224, 236, 237, 246, 249, 256, 309—313, 315, 358—374, 386, 387, 389, 399.
- Maurer, Georg Ludwig, cavalier de* (1790—1872) — istoric german; a cercetat orînduirea socială a Germaniei vechi și medievale. — 341, 419, 433, 534.
- Mazzini, Giuseppe* (1805—1872) — revoluționar italian democrat burghez, unul dintre conducătorii mișcării de eliberare națională din Italia; în 1864, la înființarea Asociației Internaționale a Muncitorilor, a încercat s-o supună influenței sale; în 1871 a luat atitudine împotriva Comunei din Paris și a Internaționalei; a stat în calea dezvoltării unei mișcări muncitorești independente în Italia. — 136.
- Menke, Heinrich Theodor de* (1819—1892) — geograf german; a revizuit „Atlasul de buzunar pentru istoria evului mediu și a epocii moderne” de K. v. Spruner. — 555.
- Merovingienii* — prima dinastie de regi franci, întemeiată de Clovis (481—511), care a domnit pînă la 751, cînd Pepin cel Scurt a întemeiat dinastia Carolingienilor. — 350, 514, 518, 522, 527, 529, 532.
- Mesa y Leompart, José* (1840—1904) — socialist spaniol, de meserie tipograf; unul dintre organizatorii secțiilor din Spania ale Asociației Internaționale a Muncitorilor; membru al Consiliului federal spaniol (1871—1872), redactor al ziarului „La Emancipación” (1871—1873) și membru al Noii federații din Madrid (1872—1873); a luptat activ împotriva anarhismului; unul dintre primii propagatori ai marxismului în Spania; în 1879 unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc socialist spaniol; a tradus în spaniolă numeroase lucrări ale lui Marx și Engels. — 35, 365.
- Mestorf, Johanna* (1829—1909) — istorică germană, autoarea unor

- lucrări cu privire la descoperiri arheologice în Schleswig-Holstein; a tradus o serie de lucrări ale unor arheologi scandinavi. — 489, 493.
- Metternich, Clemens Wenzel Lothar, prinț de* (1773—1859) — om de stat și diplomat austriac, reacționar; ministru de externe (1809—1821) și cancelar (1821—1848); unul dintre întemeietorii Sfintei Alianțe. — 227.
- Meyer, Rudolph Hermann* (1839—1899) — economist și publicist burghez german, conservator, biograf al lui Rodbertus; autorul scrierilor „Der Emancipationskampf des vierten Standes”, „Politische Gründer und die Corruption in Deutschland”. — 405.
- Mihailovski, Nikolai Konstantinovič* (1842—1904) — sociolog, publicist și critic literar rus, ideolog de seamă al narodnicismului, adversar al marxismului; a preconizat o metodă subiectivă, antiștiințifică în sociologie; unul dintre redactorii revistelor „Otecestvennie Zapiski” și „Russkoe Bogatstvo”. — 117, 118, 121.
- Mills, Darius Ogden* (1825—1910) — bancher american, milionar. — 326.
- Miquel, Johannes* (1828—1901) — om politic și financiar german; în deceniul al 5-lea membru al Ligii comuniștilor, ulterior național-liberal. — 176.
- Mirès, Jules-Isaac* (1809—1871) — bancher francez, proprietarul mai multor ziare. — 186.
- Moll, Joseph* (1812—1849) — ceasornicar din Köln, unul dintre conducătorii Ligii celor drepti și al Asociației culturale a muncitorilor germani de la Londra; membru în Organul Central al Ligii comuniștilor; din iulie până în septembrie 1848, președinte al U-
- niunii muncitorilor din Köln; în 1849 a luat parte la insurecția din Baden-Palatinat; a fost ucis în lupta de pe Mutg. — 68.
- Moltke, Helmuth Karl Bernhard, conte de* (1800—1891) — ofițer prusian, ulterior general-feldmareșal, teoretician militar, autor de lucrări militare, reacționar; unul dintre ideologii militarismului și șovinismului prusac; șef al Marelui stat-major al armatei prusiene (1857—1871) și apoi al armatei germane (1871—1888); comandant suprem efectiv în timpul războiului franco-prusian. — 380—382.
- Mone, Franz Joseph* (1796—1871) — istoric și filolog german; autorul unor lucrări cu privire la istoria antică, a evului mediu și a literaturii vechi din Germania și din Țările de Jos. — 558.
- Monk, Charles* (n. 1824) — om de stat englez, membru al parlamentului (1859 și 1865—1885). — 276.
- Moore, Samuel* (1830—1912) — jurist englez, membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor; a tradus în limba engleză, împreună cu Aveling, „Manifestul Partidului Comunist” și volumul I al „Capitalului”; prieten al lui Marx și Engels. — 374.
- Morelly* (secolul al XVIII-lea) — reprezentant al comunismului utopic egalitar în Franța. — 197.
- Morgan, Edwin Denison* (1811—1893) — om politic și financiar american, adept al partidului republican; în anii 1858—1862 guvernator al statului New York; senator (1863—1869). — 327.
- Morgan, Lewis Henry* (1818—1881) — etnograf și arheolog american, a cercetat istoria comunei primitive și originea familiei la irochezi, materialist spontan. — 418.

Most, Johann Joseph (1846—1906) — anarhist german, în deceniul al 7-lea a aderat la mișcarea muncitorească; după ce a fost emisă, în 1878, legea excepțională împotriva socialiștilor, a emigrat în Anglia; în 1880 a fost exclus din partidul social-democrat ca anarhist; în 1882 a emigrat în S.U.A., unde a continuat să desfășoare propagandă anarhistă. — 260, 371—373.

Müllenhoff, Karl Viktor (1818—1884) — filolog și istoric german; a cercetat antichitatea germană, mitologia, precum și literatura evului mediu. — 465.

Münzer, Thomas (aprox. 1490—1525) — revoluționar german de seamă, conducătorul maselor țărănești și plebeene în timpul Reformei și al războiului țărănesc german din 1525 și ideologul lor; a propovăduit ideile comunismului utopic egalitar. — 197.

N

Nadler, Karl Christian Gottfried (1809—1849) — poet german, a scris în dialect palatineț. — 565.

Napoleon I Bonaparte (1769—1821) — împărat al Franței (1804—1814 și 1815). — 200, 227, 277, 355, 380.

Napoleon al III-lea (Ludovic Bonaparte) (1808—1873) — nepotul lui Napoleon I, președintele celei de-a doua Republici (1848—1852); împărat al Franței (1852—1870). — 30, 94, 110, 140, 143, 302, 484.

Napoleon, prinț (Plon-Plon) vezi *Bonaparte, Jérôme-Napoleon-Joseph-Charles-Paul*.

Navarro, J.D. — milionar american. — 327.

Nazimov, Vladimir Ivanovici (1802—1874) — general rus, guvernator militar al orașelor Vilna, Grodno,

Minsk și Kovno (1855—1863). — 440.

Nero (37—68) — împărat roman (54—68). — 320, 321, 490, 495.

Newton, sir Isaac (1643—1727) — renumit fizician, astronom și matematician englez, întemeietorul mecanicii clasice. — 211, 213.

Nicolaie I (1796—1855) — țar al Rusiei (1825—1855). — 38, 39, 146, 253.

Nobiling, Karl Eduard (1848—1878) — anarhist german; în 1878 a atentat la viața împăratului Wilhelm I; tentativa de atentat a servit ca pretext pentru emiterea legii excepționale împotriva socialiștilor. — 150, 157.

Noble, John (1827—1892) — om politic englez, liber-schimbist și adept al Ligii împotriva legilor cerealelor; autorul unor lucrări cu privire la probleme financiare. — 288—291.

Numonius Vala (m. 9 e.n.) — legat al lui Quintilius Varus; a comandat călărimea; a pierit pe cînd căuta să se salveze, fugind, după înfringerea romanilor în bătălia din Pădurea Teutoburgică. — 483.

O

Odger, George (1820—1877) — cizmar, unul dintre liderii reformiști ai trade-unionurilor engleze; unul dintre întemeietorii Consiliului trade-unionurilor din Londra și secretarul acestuia (1862—1872); membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor (1864—1871) și președinte al acestui Consiliu (1864—1867); în perioada luptei pentru reforma electorală din Anglia a ajuns la un compromis cu burghezia; în 1871 a luat atitudine împotriva Comunei din Paris și

- a refuzat să semneze Adresa Consiliului General cu privire la „Războiul civil din Franța”; s-a retras din Consiliul General, care l-a condamnat ca renegat; ulterior a pornit o campanie de calomnie împotriva conducerii Asociației Internaționale a Muncitorilor și a participanților la Comuna din Paris. — 156.
- O'Donovan Rossa, Jeremy* (1831—1915) — unul dintre întemeietorii și conducătorii Societății fenienilor din Irlanda; în 1865 a fost arestat și condamnat la închisoare pe viață; a fost amnistiat în 1870; curînd după aceea a emigrat în S.U.A., unde a condus organizația fenienilor; în deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea s-a retras din viața politică. — 358.
- Orlov, Aleksei Fiodorovici, prinț* (1786—1861) — militar, om de stat și diplomat rus; din 1856 președinte al Consiliului de Stat și al Consiliului de Miniștri; membru al Comitetului secret și președintele Comitetului general pentru problema țărănească; un iobăgist inveterat. — 440.
- Orosius, Paulus* (aprox. 380—420) — istoric roman de origine spaniol, autorul unei istorii universale. — 476.
- Ovidiu (Publius Ovidius Naso)* (43 i.e.n. — 17 e.n.) — mare poet roman. A fost exilat de August la Tomis, pe țărmul Mării Negre. — 484.
- Owen, Robert* (1771—1858) — mare socialist utopist englez. — 197, 199, 204—206, 246.
- P**
- Palmerston, Henry John Temple, viconte* (1784—1865) — om de stat englez; la începutul activității sale tory, din 1830 unul dintre liderii aripii drepte a whigilor; secretar de stat pentru problemele militare (1809—1828), ministru de externe (1830—1834, 1835—1841 și 1846—1851), ministru de interne (1852—1855) și prim-ministru (1855—1858 și 1859—1865). — 67, 109.
- Paskevici, Fedor Ivanovici* (1823—1903) — general-adjutant; reacționar; din 1859 membru al comisiilor de redactare a proiectului de „Regulament cu privire la țărani eliberați din iobăgie”. — 438, 442.
- Pepin cel Scurt* (714—768) — major-dom al statului franc (741—751), întemeietorul dinastiei Carolingienilor, rege al francilor (751—768). — 521, 523, 524.
- Péreire, Isaac* (1806—1880) — bancher francez, bonapartist, deputat în corpul legislativ; în 1852, împreună cu fratele său, Émile Péreire, a întemeiat banca pe acțiuni Crédit mobilier. — 183, 186.
- Péreire, Jacob-Émile* (1800—1875) — bancher francez, bonapartist, deputat în Corpul legislativ; în 1852, împreună cu fratele său, Isaac Péreire, a întemeiat banca pe acțiuni Crédit mobilier. — 183, 186.
- Perronet-Thompson* — vezi *Thompson, Thomas Perronet*.
- Perseu* (212—166 i.e.n.) — ultimul rege al Macedoniei (179—168 i.e.n.). — 466.
- Persius (Aulus Persius Flaccus)* (34—62) — poet satiric roman, a bîcniuit moravurile decadente ale societății romane din timpul său; adept al filozofiei stoice. — 322.
- Petronius (Caius Petronius Arbiter)* (m. 66) — scriitor roman, autor al romanului „Satiricon”, în care este descrisă societatea romană, aflată în plină descompunere în timpul domniei lui Neron. — 320.

- Pfuei, Ernst Heinrich Adolf von* (1779—1866) — general prusian, reprezentant al camarilei militare reacționare; în martie 1848 comandant al Berlinului; în aprilie și mai 1848 a condus reprimarea insurecției din Posen; din septembrie pînă în octombrie 1848, prim-ministru și ministru de război. — 67.
- Philalethes* — vezi *Johann* (pseudonim literar *Philalethes*).
- Pinder, Julius Hermann* (n. 1805) — funcționar prusian, liberal moderat; în 1848 Oberpräsident al Sileziei; deputat în Adunarea națională prusiană (aripa dreaptă). — 75.
- Pindter, Emil* (m. 1897) — consilier intim prusian; din 1865 redactor, iar din 1872 redactor-șef al ziarului guvernamental „*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*”. — 335.
- Pius al IX-lea* (1792—1878) — papă (1846—1878). — 158.
- Platon* (aprox. 427 — aprox. 347 î.e.n.) — filozof idealist din Grecia antică, ideolog al aristocrației sclavagiste. — 402.
- Pliniu (Gaius Plinius Secundus) cel Bătrîn* (23—79 e.n.) — naturalist roman, autorul unei lucrări în 37 de cărți, intitulată „*Istoria naturală*”. — 402, 472—474, 488, 502—506, 510—512.
- Plutarh* (aprox. 46 — aprox. 125) — scriitor moralist și filozof idealist grec, autor al celebrelor „*Vieți paralele*”. — 466.
- Probus, Marcus Aurelius* (232—282) — împărat roman (276—282). — 499.
- Procopiu din Caesarea* (sfîrșitul secolului al V-lea — aprox. 562) — cel mai de seamă istoric bizantin din secolul al VI-lea; a scris „*Istoria secretă*”, în care a exprimat concepțiile aristocrației sclavagiste, nemulțumită de politica autocrată a împăratului Iustinian. — 504.
- Proudhon, Pierre-Joseph* (1809—1865) — publicist francez, sociolog și economist, ideolog al micii burghezii, unul dintre întemeietorii anarhismului. — 7, 107, 206, 236, 237.
- Ptolemeu, Claudiu* (secolul al II-lea) — renumit matematician, astronom și geograf din Grecia antică, întemeietorul învățăturii despre sistemul geocentric. — 488, 490, 493, 496, 501—505, 510, 511.
- Puchta, Georg Friedrich* (1798—1846) — jurist german, reprezentant al școlii istorice reacționare a dreptului. — 409.
- Pytheas* (secolul al IV-lea î.e.n.) — geograf și astronom din Marsilia; a descris călătoria sa pe mare spre Britania, Thule și coastele Mării Baltice. — 465, 470.

R

Ramm, Hermann — social-democrat german, în 1875 membru al redacției ziarului „*Der Volksstaat*”. — 9.

Rau, Karl Heinrich (1792—1870) — economist burghez german, în unele probleme împărtășea concepțiile lui Smith și Ricardo. — 384, 390, 393, 396.

Reh, Theodor (1801—1868) — avocat, membru al Adunării naționale de la Frankfurt, ultimul președinte al acesteia (1849). — 93.

Remi (Remigius) (437—533) — arhiepiscop de Reims. — 520.

Renan, Joseph-Ernest (1823—1892) — filozof idealist francez, istoric. A scris lucrări de istorie a religiei, moralei, filozofiei, care se disting prin erudiție. — 157, 316.

- Renard, Andreas, conte* (1795—1874) — mare proprietar funciar din Silezia, reacționar. — 78.
- Reuleaux, Franz* (1829—1905) — savant german, întemeietorul cinematicii și al teoriei științifice a mecanismelor; în 1876 reprezentant al guvernului german la Expoziția mondială de la Philadelphia. — 184.
- Reuter, Fritz* (1810—1874) — scriitor umorist german, reprezentant al așa-numitului curent regionalist, a scris în dialectul german de jos; în 1833 a fost condamnat la moarte pentru participare la mișcarea studențească, ulterior i s-a comutat pedeapsa la 30 de ani închisoare, iar în 1840 a fost amnistiat. — 63.
- Reuter, Paul Julius, baron de* (1816—1899) — în 1851 a înființat la Londra agenția telegrafică „Reuter”. — 149.
- Reymann, Daniel Gottlob* (1759—1837) — cartograf german; a întocmit unele hărți topografice speciale ale Germaniei și ale țărilor învecinate. — 555—557.
- Ricardo, David* (1772—1823) — economist englez; opera sa constituie punctul culminant al economiei politice clasice burgheze. — 6, 269, 386, 387, 406.
- Richter* — vezi *Höchberg, Karl*.
- Robespierre, Maximilien-Marie-Isidore de* (1758—1794) — militant de seamă al revoluției franceze, conducătorul iacobinilor, șeful guvernului revoluționar (1793—1794). — 103.
- Rochefort, Victor-Henri, marchiz de Rochefort-Luçay* (1830—1913) — publicist, scriitor și om politic francez; republican de stînga, membru al guvernului apărării naționale (4.IX—31. X.1870); după înfrîngerea Comunei a fost deportat în Noua Caledonie; la sfîrșitul deceniului al 9-lea a trecut în lagărul reacțiunii clericalo-monarhiste. — 358.
- Rockefeller, John Davison* (1839—1937) — regele petrolului și unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai oligarhiei financiare din S.U.A. — 326.
- Rodbertus (Jagetow), Johann Karl* (1805—1875) — mare proprietar funciar prusian, economist, ideolog al iuncherimii îmburghezite; teoretician al „socialismului de stat”, propovăduit de iuncherii prusieni. — 383, 400, 403—406.
- Rost, Valentin Christian Friedrich* (1790—1862) — filolog german, autorul „Dicționarului germanogrec”. — 402.
- Rostovțev, Iakov Ivanovici* (1803—1860) — om de stat rus, general-adjutant, din 1857 membru al Comitetului secret și mai târziu al Comitetului general pentru problema țărănească; din 1859 președinte al comisiilor de redactare a proiectului de „Regulament cu privire la țărani eliberați din iobăgie”. — 441—443, 451.
- Roth, Paul* (1820—1892) — istoric burghez german, autorul unor lucrări cu privire la originea feudalismului în Europa de vest. — 517—520, 527, 528, 533.
- Rotschild* — bancă internațională. — 326.
- Rousseau, Jean-Jacques* (1712—1778) — iluminist francez, democrat, ideolog al micii burghezii. — 16, 196, 198, 208.
- Ruge, Arnold* (1802—1880) — publicist radical german, tânăr hegelian, democrat mic-burghez; în 1848 membru al Adunării națio-

nale de la Frankfurt (aripa stîngă); în deceniul al 6-lea unul dintre conducătorii emigranților germani mic-burghezi din Anglia; după 1866 național-liberal. — 107, 246.

S

Sage, Russell (1816—1906) — milionar american, întreprinzător de căi ferate, membru al Congresului S.U.A. (1853—1857). — 326.

Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, conte de (1760—1825) — socialist utopist francez. — 197, 199—202, 212.

Schaaffhausen, Hermann (1816—1893) — antropolog și fiziolog german. — 463.

Schäffle, Albert Friedrich Eberhard (1831—1903) — economist vulgar și sociolog german; a propovăduit renunțarea la lupta de clasă și a chemat la colaborarea între burghezie și proletariat. — 383, 386, 389, 390, 408.

Schapper, Karl (aprox. 1812—1870) — unul dintre conducătorii Ligii celor drepte și ai Asociației culturale a muncitorilor germani de la Londra, membru al Organului Central al Ligii comuniștilor, a luat parte la revoluția din 1848—1849; în 1850, după sciziunea din Liga comuniștilor, împreună cu Willich, conducător al fracțiunii sectare îndreptate împotriva lui Marx; în 1856 s-a apropiat din nou de Marx; în 1865 membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor. — 249.

Schiller, Friedrich von (1759—1805) — reprezentant de seamă al poeziei clasice germane; a creat opere care au stimulat dezvoltarea conștiinței naționale a poporului german și spiritul de luptă împotriva tiraniei feudale. — 58.

Schneider, Jacob (1818—1898) — arheolog german, autorul unor lucrări cu privire la istoria veche a Germaniei. — 487.

Schorlemmer, Carl (1834—1892) — chimist german, adept al materialismului dialectic, profesor la Manchester; membru al Partidului social-democrat german; prieten al lui Marx și Engels. — 366.

Schramm, Karl August — social-democrat german, reformist, unul dintre redactorii publicației „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Socialpolitik”; a criticat marxismul; în deceniul al 9-lea s-a retras din partid. — 167, 169.

Schulze, Ernst — filolog german. — 402.

Schweitzer, Johann Baptist von (1834—1875) — avocat din Frankfurt pe Main; editor și redactor-șef al ziarului „Social-Demokrat”; președinte al Uniunii generale a muncitorilor germani (1867—1871); lassalleian, a susținut politica lui Bismarck de unificare „de sus” a Germaniei sub hegemonia Prusiei; a încercat să împiedice pe muncitorii germani să adere la Asociația Internațională a Muncitorilor; a luptat împotriva Partidului muncitoresc social-democrat; în 1872, după descoperirea legăturilor sale cu guvernul prusian, a fost exclus din Uniunea generală a muncitorilor germani. — 172, 173.

Sfîntul *Sebastian*. — 520.

Segeste (s) (secolul I) — căpetenie a triburilor germane ale cherusciilor; partizan al romanilor. — 482.

Segimer (us) (secolul I) — căpetenie a cherusciilor; tatăl lui Arminius. — 480, 481.

Seneca, Lucius Annacus (aprox. 4 î.e.n. — 65 e.n.) — filozof roman, scriitor și om politic, unul

- dintre reprezentanții de seamă ai așa-numitei școli neostoice; prin teoria sa idealistă reacționară cu privire la etică, a influențat formarea dogmaticii creștine. — 317, 319—321.
- Sentius-Saturninus* (secolul I) — comandant de oști roman, a luat parte la campaniile împotriva germanilor. — 477.
- Septimiu Sever (Lucius Septimius Severus)* (146—211) — împărat roman (193—211) și comandant de oști. — 493, 494, 496.
- Shakespeare, William* (1564—1616) — celebru scriitor englez. — 9, 156.
- Singer, Paul* (1844—1911) — unul dintre conducătorii social-democrației germane; din 1887 a făcut parte din conducerea partidului social-democrat; deputat în Reichstag. — 167.
- Sirmond, Jacques* (1559—1651) — istoric francez, iezuit, editorul unor documente de la începutul evului mediu. — 529.
- Skaldin* (pseudonimul lui *Elenev, Fiodor Pavlovici* (1828—1902) — scriitor și publicist rus, reprezentant al liberalismului burghez din deceniul al 7-lea; autorul lucrării „V zaholusti i v stolite”. — 438, 440—445.
- Skrebiški, Aleksandr Ilici* (1827—1915) — istoric liberal rus; autorul lucrării „Krestianskoe delo v țarstvomane imperatora Aleksandra II”. — 451.
- Slagg* — în 1881 deputat de Manchester în parlamentul englez. — 276.
- Sloan, Samuel* (1817—1907) — milionar american. — 327.
- Smith, Adam* (1723—1790) — economist englez, unul dintre reprezentanții cei mai de seamă ai economiei politice clasice burgheze. — 387.
- Sorge, Friedrich Adolff* (1828—1906) — militant de seamă al mișcării muncitorești americane și internaționale; în 1849 a luat parte la insurecția din Baden-Palatinat; membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor, organizatorul secțiilor americane; în 1872 delegat la Congresul de la Haga; membru al Consiliului General din New York și secretar general al acestuia (1872—1874); prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 372.
- Spartacus* (căzut în 71 î.e.n) — gladiator roman, conducătorul celei mai însemnate răscoală a sclavilor din Roma antică din 73—71 î.e.n. — 321.
- Speyer, Carl* (n. 1845) — timpliar; în deceniul al 7-lea a fost secretarul Asociației culturale a muncitorilor germani de la Londra; din 1872 membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor de la Londra, iar mai târziu din S.U.A. — 35.
- Spinoza, Baruch (Benedictus)* (1632—1677) — filozof materialist olandez, ateu. — 208.
- Spruner von Merz, Karl* (1803—1892) — istoric și cartograf german, editorul unor atlasi istorice; autorul unor lucrări cu privire la istoria Germaniei. — 555.
- Stanford, Leland* (1824—1893) — om politic american, întreprinzător de căi ferate, milionar; adept al partidului republican; guvernator al Californiei (1861—1863), senator (1885—1893). — 326.
- Stenzel, Gustav Adolff Harald* (1792—1854) — istoric burghez german, în 1848 deputat în Adunarea națională de la Frankfurt. — 91.

Stieber, Wilhelm (1818—1882) — consilier de poliție prusian, șef al poliției politice din Prusia (1850—1860); martor principal și unul dintre organizatorii procesului comunistilor de la Colonia din 1852; împreună cu Wermuth a scris cartea „Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts”. — 65.

Strabo(n) (aprox. 63 î.e.n. — aprox. 20 e.n.) — geograf și istoric grec. Opera sa „Geografia” conține date importante privitoare la regiunea carpato-dunăreană și la daco-geți. — 469, 471, 483, 500.

Strauss, David Friedrich (1808—1874) — filozof și publicist german, tinăr hegelian, autorul cărții „Das Leben Jesu”; după 1866 național-liberal. — 317.

Strousberg, Bethel Henry (1823—1884) — om de afaceri german; a fost în fruntea unui consorțiu de căi ferate; în 1873 a dat faliment. Lui i-a fost concesionată în 1868 de către guvernul român, la insistențele lui Carol I de Hohenzollern, construirea unei rețele de căi ferate în România; această concesie, care a costat statul român cu 27 450 000 de lei aur mai mult decât oferta altui concern, a provocat, mai ales după falimentul lui Strousberg, un mare scandal politic; în 1878, Germania a condiționat recunoașterea independenței României de răscumpărarea obligațiilor concernului condus de Strousberg, ceea ce clasele dominante au acceptat, stîrnind indignarea maselor. — 176.

Suetonius (Caius Suetonius Tranquillus) (aprox. 70—aprox. 160) — istoric roman; autorul unor biografii ale primilor doisprezece împărați romani (de la Iuliu Cezar pînă la Domițian), care conțin mai ales aspecte anecdotice ale vieții acestora. — 476.

Sybel, Heinrich von (1817—1895) — istoric și om politic burghez german, național-liberal; adept al unei Germanii mici; autorul unor lucrări pătrunse de spiritul prusacismului și șovinismului reacționar. — 333.

Ș

Șuvalov, Piotr Andreievici, conte (1827—1889) — general și diplomat rus, șeful jandarmeriei, șeful secției a treia a cancelariei imperiale (1866—1873), ambasador în Anglia (1874—1879). — 158.

Șuvalov, Piotr Pavlovici (n. 1824) — mareșal al nobilimii din gubernia Petersburg (1851—1863), președintele Comitetului nobilimii din Petersburg pentru pregătirea reformei țărănești din 1861; în comisiile de redactare a proiectului de „Regulament” a apărut interesele marii nobilimi, care voia să „elibereze” pe țărani fără însă a le da pămînt. — 438, 442.

T

Tacit (Publius Cornelius Tacitus) (aprox. 54—aprox. 120) — cel mai mare istoric și om politic roman; a scris „Istoria”, „Anale”, „Despre originea și țara germanilor” etc., din care s-au păstrat numai fragmente (citeva cărți). — 321, 344, 419, 433, 461, 468, 471—473, 480, 485—493, 494, 496, 498, 499—510, 559.

Tessendorff, Hermann Ernst Christian (1831—1895) — procuror prusian, în 1873 judecător la tribunalul orașului Berlin; în 1885 președinte al colegiului penal al Curții supreme de la Berlin; organizatorul persecuțiilor împotriva social-democraților. — 99.

Thiers, Louis-Adolphe (1797—1877) — istoric și om de stat francez, orléanist; ministru de interne

- (1832, 1834), prim-ministru (1836, 1840), în 1871 șeful puterii executive (președinte al Consiliului de Miniștri), președinte al Republicii (1871—1873); călăul Comunei din Paris. — 140, 143, 379.
- Thompson, Thomas Perronet* (1783—1869) — om politic englez, economist vulgar, adept al libertății comerțului. — 291.
- Tiberiu* (42 î.e.n.—37 e.n.) — împărat roman (14—37). — 320, 476, 477, 486, 496.
- Tilden, Samuel Jones* (1814—1886) — om politic american, unul dintre liderii partidului democrat; jurist, guvernator al statului New York (1874—1876). — 327.
- Tolain, Henri-Louis* (1828—1897) — gravor francez, proudhonist de dreapta, unul dintre conducătorii secției de la Paris a Asociației Internaționale a Muncitorilor; din 1871 deputat în Adunarea națională; în timpul Comunei din Paris a trecut de partea versaillezilor; în 1871 a fost exclus din Asociația Internațională a Muncitorilor; ulterior a fost senator. — 154.
- Tölcke, Karl Wilhelm* (1817—1893) — social-democrat german, unul dintre conducătorii Uniunii generale lassalleene a muncitorilor germani. — 3, 9.
- Tooke, Thomas* (1774—1858) — economist burghez englez, adept al școlii economice clasice; a criticat teoria banilor a lui Ricardo; „ultimul economist englez of any value” (Marx). — 412.
- Traian, Marcus Ulpius* (aprox. 53—117) — împărat roman (98—117) și comandant de oști. A înfrânt pe daci în două campanii (101—102 și 105—106), transformând Dacia în provincie romană. — 494.
- Treitschke, Heinrich Gotthard von* (1834—1896) — istoric și publicist reacționar german; din 1886 istoriograf al statului prusian; deputat în Reichstag (1871—1888); ideolog și propagator al prusacismului reacționar, al șovinismului și rasismului; apologet al expansiunii germane. — 333.
- Trochu, Louis-Jules* (1815—1896) — general și om politic francez, orleanist, în deceniile al 4-lea și al 5-lea a luat parte la cucerirea Algeriei, mai târziu la războiul Crimeii și în 1859 la războiul din Italia; șef al guvernului apărării naționale și comandant suprem al Armatei din Paris (septembrie 1870—ianuarie 1871); a sabotat apărarea orașului; deputat în Adunarea națională din 1871. — 379, 382.

U

Uhland, Ludwig (1787—1862) — poet romantic german; în 1848—1849 membru al Adunării naționale de la Frankfurt (centru stînga). — 93, 94.

Urquhart, David (1805—1877) — diplomat englez, publicist și om politic reacționar, turcofil; a demascat politica externă a lui Palmerston și a whigilor. — 149.

V

Vala Numonius — vezi *Numonius Vala*.

Vanderbilt, William Henry (1821—1885) — milionar american. — 326.

Van Fatten, Philipp — burghez american, a aderat la mișcarea socialistă; din 1876 secretar general al Partidului muncitoresc din S.U.A., iar din 1877 al Partidului muncitoresc socialist; în 1883 a dezertat de la postul său și a devenit funcționar de stat. — 371.

Varus, Publius Quinctilius (aprox. 53 î.e.n. — 9 e.n.) — om politic și comandant de oști roman, guvernator al Siriei (7—5 î.e.n.), apoi comandant suprem al provinciei Germania (7—9 e.n.); a căzut în bătălia din Pădurea Teutoburgică, în timpul răscoalei triburilor germanice. — 479—482, 484, 511.

Velleius (Caius Velleius Paterculus) (19 î.e.n. — 31 e.n.) — istoric roman; a luat parte la campaniile din Germania, Panonia și Dalmația. — 447, 479, 480, 483, 502.

Vercingetorix (m. 46 î.e.n.) — conducătorul răscoalei galilor împotriva dominației romane (52—51 î.e.n.). — 484.

Victoria (1819—1901) — regină a Marii Britanii și a Irlandei (1837—1901). — 205.

Viereck, Louis (1851—1921) — social-democrat german; în perioada când a fost în vigoare legea excepțională împotriva socialiştilor, unul dintre liderii aripii drepte a partidului; deputat în Reichstag (1884—1887); în 1896 a emigrat în America, unde s-a retras din mișcarea socialistă. — 165, 166, 169, 171.

Vinicius, Marcus — comandant de oști roman, consul; a luat parte la campaniile din Panonia și Germania. — 477.

Virchow, Rudolf (1821—1902) — antropolog german, om politic burghez; întemeietorul patologiei celulare; adversar al darvinismului; unul dintre întemeietorii și conducătorii partidului progresist; deputat în Reichstag (1880—1893). — 463.

Vogt, Karl (1817—1895) — naturalist german, materialist vulgar, democrat mic-burghez; în 1848—1849 membru al Adunării naționale de la Frankfurt (aripa stângă); în iunie 1849 unul dintre cei cinci

regeți ai Imperiului; în 1849 a emigrat în Elveția; în deceniile al 6-lea și al 7-lea, agent plătit al lui Ludovic Bonaparte; unul dintre participanții cei mai activi la campania de calmării lansată împotriva revoluționarilor proletari. — 94, 95, 110.

W

Wagner, Adolph (1835—1917) — economist burghez german, adept al economiei politice vulgare, reprezentant al așa-numitei școli a dreptului social în economia politică; socialist de catedră. — 405, 407—409, 411, 413, 415.

Waitz, Georg (1813—1886) — istoric german, cercetător al evului mediu; profesor la Göttingen. — 506.

Washington, George (1732—1799) — om de stat american, comandant suprem al armatei nord-americane în războiul pentru independență al coloniilor engleze din America de Nord (1775—1783); primul președinte al S.U.A. (1789—1797). — 253.

Weitling, Wilhelm (1808—1871) — de profesiune croitor, militant de seamă al mișcării muncitorești din Germania în perioada apariției acesteia; membru al Ligii celor drepte; a propagat comunismul utopic egalitar, care a jucat un rol pozitiv până la elaborarea comunismului științific, „primul impuls teoretic independent al proletariatului german” (Engels); în 1849 a emigrat în America, unde după scurt timp s-a retras din mișcarea muncitorească. — 207.

Wermuth — directorul poliției din Hanovra, martor al acuzării în procesul comunistilor de la Colonia din 1852; împreună cu Stieber a scris cartea „Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts”. — 65.

- Westphalen, Ferdinand Otto Wilhelm von* (1799—1876) — om de stat prusian reacționar, ministru de interne (1850—1858); fratele vitreg al soției lui Marx, Jenny Marx. — 107.
- Westphalen, Ludwig von* (1770—1842) — consilier intim la Trier, tatăl lui Jenny Marx. — 309, 312.
- Wiberg, Carl Fredrik* (1813—1881) — istoric suedez; autorul unor lucrări despre începuturile istoriei țărilor baltice. — 491.
- Wigand, Paul* (1786—1866) — jurist german, autorul unei serii de lucrări despre istoria dreptului din ținuturile westfalice. — 542.
- Wilhelm I* (1797—1888) — rege al Prusiei (1861—1888), împărat al Germaniei (1871—1888). — 98, 131, 258, 298, 299.
- Wilhelm al III-lea de Orania* (1650—1702) — stathuder al Țărilor de Jos (1672—1702), rege al Angliei (1689—1702). — 329.
- Wilke, Christian Gottlob* (1786—1854) — teolog german, a studiat Biblia din punct de vedere filologic și istoric — 317.
- Willich, August* (1810—1878) — locotenent prusian, a demisionat din armată din cauza convingerilor sale politice; membru al Ligii comunistilor, în 1849 comandantul unui corp de voluntari în timpul insurecției din Baden-Palatinat; în 1850, după sciziunea din Liga comunistilor, împreună cu Schapper, conducător al fracțiunii sectare îndreptate împotriva lui Marx; în 1853 a emigrat în S.U.A.; în timpul războiului civil din America, general în armata statelor din Nord. — 249.
- Wolff, Johann Friedrich* (m. 1835) — țaran iobag din Germania; tatăl lui Wilhelm Wolff. — 61.
- Wolff, Marie Rosine* — mama lui Wilhelm Wolff. — 62.
- Wolff, Wilhelm (Lupus)* (1809—1864) — revoluționar proletar german, institutor; a luat parte la mișcarea studentească; în 1834—1838 a fost deținut în cazematele prusiene; în 1846—1847 membru al Comitetului comunist de corespondență de la Bruxelles; din martie 1848 membru al Organului Central al Ligii comunistilor; în 1848—1849 unul dintre redactorii lui „Neue Rheinische Zeitung”, membru al Adunării naționale de la Frankfurt; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 59, 61, 67, 68—75, 77—79, 81—83, 84—86, 89—92, 93—97.
- Worsaae, Jens Jacob Asmussen* (1821—1885) — arheolog danez, a dovedit existența epocii bronzului; autorul unor lucrări despre istoria antică și a evului mediu din Scandinavia; liberal moderat; în 1874—1875 ministrul cultelor. — 491.
- Wrangel, Friedrich Heinrich Ernst, conte de* (1784—1877) — general prusian, unul dintre conducătorii olicii militariste reacționare prusace; a luat parte la lovitura de stat contrarevoluționară din Prusia și la dizolvarea, în noiembrie 1848, a Adunării naționale prusiene. — 67.
- Würth* — avocat german, în 1848—1849 membru al Adunării naționale de la Frankfurt. — 95.

Y

- York von Wartenburg, Hans David Ludwig, conte* (1759—1830) — general prusian, din 1812 feldmareșal; a luat parte la războaiele împotriva lui Napoleon I. — 484.

Z

Zasulici, Vera Ivanovna (1851—1919) — a luat parte la mișcarea narodnicistă, ulterior la mișcarea social-democrată din Rusia; militantă activă a grupului marxist „Eliberarea muncii”; ulterior s-a situat pe pozițiile mensevismului. 256, 257, 416, 428, 432.

Zeuss, Johann Kaspar (1806—1856) — lingvist german; autorul unei descrieri comparative a limbilor celtice. — 502—505, 510.

Zieber, Nikolai Ivanovici (1844—1888) — economist rus, unul dintre primii popularizatori ai lucrărilor economice ale lui Marx în Rusia; fără ca să înțeleagă el însuși dialectica materialistă și esența revoluționară a marxismului, s-a situat pe pozițiile reformismului radical burghez. — 386.

Ziemann, Adolf (1807—1842) — filolog german, germanist, autorul unor lucrări despre istoria limbii germane. — 403.

Personaje din literatură, Biblie și mitologie

Ahile — potrivit legendei, cel mai curajos dintre eroii greci care au luat parte la războiul troian, unul dintre personajele principale din „Iliada” lui Homer. — 51.

Apollo — în mitologia greacă, zeul soarelui și al luminii, protectorul artelor. — 318.

Don Quijote — eroul principal al romanului satiric cu același nume al lui Cervantes. — 333.

Ermin — în mitologia germană, unul dintre cei trei fii ai lui Mannus și strămoș al Herminonilor. — 503.

Er(u) (Tin, Ziu) — zeul războiului la vechii germani. — 557.

Hefaistos — în mitologia greacă, zeul focului, protectorul fierarilor. — 224.

Iisus Hristos. — 317, 319.

Ing(o) — în mitologia germană, unul dintre cei trei fii ai lui Mannus și strămoș al ingveonilor. — 503.

Ioan — autorul legendar al cărții „Apocalipsul Sf. Ion Teologul”. — 319, 323.

Isk — în mitologia germană, unul dintre cei trei fii ai lui Mannus și strămoș al istveonilor. — 503.

Jahve (Adonai, Jehova). — 319.

Lazăr — numele săracului din parabola biblică. — 321.

Mannus — după Tacit, în mitologia germană, fiul zeului Tuisko și tatăl celor trei fii Ing(o), Isk și Ermin, din care se trag cele trei grupuri principale de triburi germanice — ingveonii, istveonii și herminonii. — 503.

Nerthus (Nertha) — după Tacit, în mitologia germană, zeița rodniciei și a fertilității. — 504, 506.

Pavel — unul dintre cei doisprezece apostoli din Noul testament. — 157.

Procast — în mitologia greacă, uriașul tilhar care ademenea pe călători și li silea să se culce într-un pat de tortură; apoi li întindea sau li ciuntea pînă ce se

- potriveau cu acest pat de tortură. — 552.
- Prometeu* — erou din mitologia greacă; potrivit legendei, el i-a furat lui Zeus focul pentru a-l aduce oamenilor; drept pedeapsă a fost înălțuit pe o stîncă. — 224.
- Sancho Panza* — personaj din romanul „Don Quijote” al lui Cervantes. — 333.
- Shylock* — personaj din comedia lui Shakespeare „Neguțătorul din Veneția”; întru chiparea cămătarului nemilos. — 9.
- Zeus* — în mitologia greacă, zeul zeilor. — 321.

Indice de numiri geografice

A

- Aachen*. — 539, 543, 554, 556, 559.
- Adenau*, oraș la vest de Koblenz în Munții Eifel. — 548.
- Adolfseck*, localitate la nord-vest de Wiesbaden, pe riul Lahn. — 487.
- Aerdelingen*, localitate la nord-vest de Liège (Belgia). — 559.
- Africa*. — 324, 369, 461, 462, 467, 492, 501.
- Agger*, afluent al riului Sieg. — 557.
- Agri decumates* <v. Cîmpiile decumate> (*Dekumatländer*), ținut între Dunărea superioară și Rinul mijlociu, anexat de romani după răscoala lui Civilis. — 489.
- Ahr*, afluent al Rinului, în regiunea Eifel. — 538, 559, 564.
- Ahrweiler*, oraș pe riul Ahr, la sud de Bonn. — 556.
- Aix (Aix-en-Provence)*, oraș la nord de Marsilia. — 466.
- Alamannia (Alemannien)*, în trecut ducat; ulterior Suabia; în regiunea Munților Pădurea Neagră (Schwarzwald). — 524.
- Alger*, capitala Algeriei. — 368, 369.
- Alise (Alise-Sainte-Reine)*, localitate la nord-vest de Dijon. — 484.
- Aliso*, odinioară castel roman situat pe riul Lippe, afluent al Rinului. — 475, 477, 480, 482, 486, 511.
- Allier*, departament în sud-estul Franței. — 282.
- Alme*, afluent al riului Lippe lângă Paderborn. — 475.
- Alpi*. — 8, 462—464, 483.
- Alsacia*. — 353.
- Alsacia-Lorena*. — 56.
- Altmark (Vechea Marcă)*. — 52.
- America*. — 55, 95, 110, 111, 123, 124, 131, 206, 258, 277, 279, 281, 285, 286, 294, 297, 304, 310, 313, 314, 327, 358, 359, 361, 364, 373, 409, 428, 560.
- America de Nord*. — 51, 314.
- America de Sud*. — 51.
- Amstenrade*, localitate lângă Sittard, între Sittard și Aachen. — 549.
- Amsterdam*. — 538, 567.
- Andernach*, oraș pe Rin; numele vechi roman Antunnacum, la nord de Koblenz. — 555.
- Anglia*. — 18, 29, 36, 43, 45, 50, 55, 90, 107, 118, 135, 182, 184, 185,

- 186, 199, 202, 203, 205, 207, 246, 254, 256, 266, 267, 271, 276—280, 284—286, 293—297, 301, 303—307, 314, 331, 341, 345, 358, 367, 409, 410, 413—415, 424, 427, 432, 462, 558.
- Angrivatic*, valul — vezi *Engern*.
- Antunnacum* — vezi *Andernach*.
- Aquitania*, denumirea sud-vestului Galiei; azi sud-vestul Franței. — 518.
- Ardinghen* la vest de Saint Omer, în departamentul Pas de Calais (Franța). — 560.
- Argenteuil*, localitate la nord-vest de Paris. — 358, 370.
- Archangelsk*, gubernie în Rusia țaristă (azi în R.S.F.S.R.). — 450.
- Asia*. — 341, 419, 434, 463, 470, 492, 515.
- Asia centrală*. — 454.
- Asia Mică*. — 464.
- Atlantic*, sau *Oceanul Atlantic*. — 253, 280.
- Augsburg*. — 489.
- Auneau*, oraș la sud-vest de Paris, lângă Chartres. — 382.
- Australia*. — 55, 461.
- Austria*. — 36—39, 49, 53, 89, 123, 131, 137, 139, 158, 254.
- Autun*, oraș la sud-vest de Dijon. — 524.
- Avalgau*, partea sudică a ținutului Ribuară; la sud de râul Sieg. — 550.
- B**
- Bacharach*, oraș pe Rin, la nord-vest de Bingen. (R.F.G.). — 555.
- Baden*. — 91, 95, 108, 355.
- Bagnères-de-Luchon*, oraș la sud-vest de Toulouse. — 358.
- Ballenge* — vezi *Bassange*.
- Baltisk* — vezi *Pillau*.
- Bardengau* (*Lüneburger Heide*), cursul inferior al Elbei. — 501.
- Bardenwic* (*Bardowiek*), oraș la sud-est de Hamburg, lângă Lüneburg. — 501.
- Barmen* (*Wuppertal*). — 564.
- Barmen-Elberfeld* (*Wuppertal*). — 98.
- Basarabia*. — 450.
- Basel*. — 109, 157.
- Bassange*, localitate la sud-vest de Maastricht (Belgia). — 560.
- Baulershoven*, localitate lângă Saint Trond (Sankt Truyen) (Belgia). — 557.
- Bavaria*. — 92, 353, 355, 498, 518.
- Beaugency*, oraș la sud-vest de Orléans (Franța). — 380, 381.
- Bečva* (*Bečzva*), afluent al Moravei (Cehoslovacia). — 489.
- Belgia*. — 36, 55, 66, 107, 108, 133, 135, 136, 139, 158, 294, 462, 464, 543, 545, 549, 557.
- Benninghofen* (*Benninghof*) 1) localitate în ținutul Hellweg, la răsărit de Düsseldorf. — 557.
- Benninghofen* 2) două localități în ținutul Hellweg (Westfalia), la sud-est de Dortmund. — 557.
- Berg*, în trecut ducat pe Rin. — 46, 47, 48, 344, 478, 539, 540, 542, 544, 547, 549.
- Bergheim*, localitate la vest de Colonia, pe râul Erft. — 555.
- Berghofen*, localitate în Westfalia, la sud-est de Hörde. — 557.

- Bergisches Land* — (vezi *Berg*) o parte din Masivul șistos renan între râurile Ruhr și Sieg.
- Berlin*. — 53, 66, 67, 98, 99, 106, 110, 125, 129, 149, 150, 167, 174, 182, 183, 258, 297, 298, 316, 336, 410.
- Bernkastel*, oraș la nord-est de Trier, pe râul Mosela. — 555.
- Betuwe* — vezi *Insula Batavică*.
- Bevingen*, localitate la sud de Luxemburg. — 559.
- Biebrich*, oraș la sud de Wiesbaden, astăzi face parte din Wiesbaden. — 562.
- Bigelrade (Bingelraede)*, localitate la nord-est de Maastricht. — 549.
- Bingen*. — 563.
- Birkenhead*, port la sud-vest de Liverpool. — 276.
- Birmingham*. — 304.
- Bisterscheid (Bisterschied)*, localitate la nord de Kaiserslautern (Palatinatul Bavariei). — 562.
- Bitsch (Bitche)*, oraș la nord-vest de Strasbourg. — 562.
- Blekinge*, regiune administrativă în sudul Suediei. — 493.
- Bochum*, oraș industrial în regiunea râului Ruhr. — 185.
- Bödingen*, localitate la nord-est de Bonn, pe râul Sieg. — 559.
- Boemia (Cehia)*. — 139, 158, 466, 468, 488, 489.
- Bogenhoven*, localitate la sud-est de Louvain (Belgia). — 557.
- Böhmerwald (Sumava)*, (Pădurea Boemiei), munți de înălțime mijlocie formînd granița dintre Bavaria și Cehoslovacia. — 468.
- Boihemum* — vezi *Boemia*.
- Bologna*, oraș în nordul Italiei. — 133.
- Bommershoven*, localitate la nord-vest de Liège. — 557.
- Bonn*. — 47, 106, 476, 478.
- Bonngau*, ținut la vest și est de Rin, în împrejurimile orașului Bonn; o parte din fostul Gau Ribuară. — 550.
- Bonninghen*. — 560.
- Bordeaux*. — 51, 358, 359.
- Bornholm*. — 493.
- Boston*, capitala statului Massachusetts (S.U.A.). — 109.
- Boswinning (Boswinning)*; localitate la nord-vest de Liège. — 569.
- Boulogne*, port în Franța. — 560.
- Bovelingen*, localitate la nord-vest de Liège. — 559.
- Brabantul de Nord*. — 545.
- Bradford*, oraș în Anglia, la vest de Leeds. — 278.
- Brandenburg* — vezi *Marca Brandenburg*.
- Branibor (Brandenburg)*, oraș pe râul Havel. — 469.
- Braunschweig*, înainte ducat. — 44, 98.
- Braunschweig*, oraș în Saxonia inferioară, pe râul Oker. — 130.
- Bray*, localitate în Anglia, în comitatul Berkshire. — 329—331.
- Brée*, oraș în provincia Limburg, în Belgia. — 559.
- Breitscheid*, regiune de podiș în Palatinat, la sud de Hochspeyer. — 562.

- Bremen.* — 49.
- Bremscheid*, localitate la sud-est de Arnsberg, în Sauerland. — 561.
- Breslau (Wrocław).* — 62—64, 93, 96, 130, 297.
- Bretania*, provincie, peninsulă în vestul Franței. — 109.
- Brettnach*, localitate în Lorena, la nord-est de Metz. — 555.
- Britania* — vezi *Marea Britanie*.
- Britlinga (Brietlingen)*, localitate la nord-est de Lüneburg. — 558.
- Bromberg (Bydgoszcz)*, oraș în Polonia. — 488.
- Brühl*, oraș la sud de Colonia. — 559.
- Bruxelles.* — 61, 65, 105, 107, 108, 137, 246, 254, 309, 312, 363, 547, 560.
- Büderich*, localitate la sud-vest de Wesel, pe Rin. — 555, 562
- Buisinghen*, localitate la sud-vest de Bruxelles. — 560.
- Büllingen*, localitate la est de Malmédy (Belgia). — 559.
- Burgundia (Bourgogne)*, ținut în estul Franței. — 498.
- Buvingen*, localitate la nord-vest de Liege. — 559.
- C
- California.* — 364.
- Carnuntum*, oraș din antichitate situat la Dunăre, la est de Viena. — 488.
- Carpați.* — 468, 478, 512.
- Castrop (Castrop-Rauxel)*, oraș la nord-vest de Dortmund. — 557.
- Chartres*, oraș la sud-vest de Paris. — 380—382.
- Châteaudun*, oraș la nord-vest de Orléans. — 379, 380.
- Chersones*, cap — vezi *Skagen*.
- Chersonesul cimbric* — vezi *Iutlanda*.
- China.* — 48, 55, 279.
- Civiraha* — vezi *Ziewerich*.
- Cîmpiile decumate* — vezi *Agri decumates*.
- Clyde*, riu în Scoția. — 280.
- Coasta de chihlimbar 1)* o parte din coasta Mării Baltice. — 465, 488.
- Coasta de chihlimbar 2)* coasta de vest a Iutlandei și Schleswigului. — 465.
- Commentry*, localitate la sud-vest de Orléans. — 282.
- Compiègne*, oraș la nord-est de Paris. — 382.
- Copenhaga.* — 495.
- Coulmiers*, localitate la nord-vest de Orléans. — 381.
- Courville*, localitate la sud-vest de Paris. — 380.
- Cracovia (Kraków).* — 254.
- Crastlingi (Krassum)*, localitate la nord-vest de Groningen (Olanda). — 558.
- Crettnach*, localitate la sud de Trier. — 555.
- Creusot, Le*, localitate în partea centrală a Franței, în departamentul Saône-et-Loire. — 183.
- Curange*, localitate la nord-vest de Liège. — 559.
- Cyrene (Cyrenaica)*, ținut de coastă la Marea Mediterană, în Africa de Nord. — 488.
- D
- Dallenbroich*, localitate la sud-est de Roermond (Limburg). — 549.

- Danemarca*. — 36, 49, 137, 158, 463, 473, 490, 493, 495.
- Danzig (Gdańsk)*. — 490.
- Daspich*, localitate la nord de Metz. — 562.
- Destelbergen*, localitate la est de Gand. — 545.
- Desteldonck*, localitate la nord-est de Gand. — 545.
- Destrinch*, localitate în Lorena, la sud-est de Metz. — 562.
- Detmold*, oraș în Westfalia, la nord de Paderborn. — 483, 484.
- Deutz (Köln-Deutz)*, cartier al Coloniei așezat pe dreapta Rinului. — 178.
- Dill*, afluent al râului Lahn la Wetzlar. — 509, 559.
- Dinkelsbühl*, oraș la sud-vest de Ansbach (Bavaria). — 487.
- Dinslaken*, oraș pe Rin, la nord de Duisburg. — 557.
- Dixmuyden (Dixmuiden)*, oraș în nord-vestul Belgiei. — 557.
- Dollart*, golf la Marea Nordului, la gurile fluviului Ems. — 545.
- Donnersberg (Donners Berg)*, munte la nord-est de Kaiserslautern. — 562.
- Donon*, pisc în Munții Vosgi, la vest de Strasbourg. — 562.
- Dörenschlucht (Dören Schlucht)*, defileu prin Osning (în Munții Pădurea Teutoburgică). — 483.
- Dorsten*, oraș la nord de Essen (Westfalia). — 557.
- Dresden*. — 91, 98, 109, 129, 297, 299.
- Dreux*, localitate la sud-vest de Paris. — 382.
- Droenhoven*, localitate la nord-est de Tirmont, în Brabant. — 557.
- Duisburg*. — 557.
- Dunărea*. — 341, 464—468, 470, 474, 477, 483, 486—488, 495—498, 500, 502, 512, 538.
- Dunkerque*, port în nord-estul Franței. — 538, 567.
- Dürkheim (Bad Dürkheim)*, în Palatinatul Bavariei. — 68.

E

- Ebru*. — 51.
- Echternach*, oraș la nord-est de Luxemburg, la nord-vest de Trier pe riul Sauer. — 555.
- Edinburg*, capitala Scoției. — 186.
- Edingahûsun (Edemissen)*, localitate la nord-vest de Braunschweig. — 542.
- EGge (Munții Egge)*, partea sudică a Munților Pădurea Teutoburgică. — 542.
- Ehingen*, localitate la nord-vest de Düsseldorf. — 559.
- Eibertingen*, localitate la sud-vest de Malmédy. — 559.
- Eider*, riu care formează granița între Schleswig și Holstein. — 469.
- Eifel*, partea de nord-vest a Masivului șistos renan. — 550, 556, 562.
- Eiffia* — vezi *Eifel*.
- Ekaterinoslav (Dnepropetrovsk)*, oraș pe Nipru. — 446.
- Elba*. — 44, 90, 466, 469, 472, 473, 476, 477, 488, 489, 496, 501.
- Elberfeld (Wuppertal)*. — 91.
- Elberfeld-Barmen (Wuppertal)*. — 46, 297.
- Eliso* — vezi *Alme*.
- Ellingen*, 1) localitate la sud de Nürnberg (Bavaria). — 487.

- Ellingen*, 2) localitate la nord-est de Andernach pe Rin, în ținutul Wied. — 559.
- Elsen*, localitate la nord-vest de Paderborn. — 475.
- Elvetia*. — 29—31, 36, 70, 95, 103, 107, 123, 131, 132, 135, 137, 158, 168, 171, 368.
- Ems (Bad Ems)*, pe riul Lahn. — 487. ✓
- Ems*, fluviu în nord-vestul Germaniei. — 473—475, 478, 501, 509.
- Engelmanshoven*, localitate la nord-vest de Liège. — 557.
- Engern* sau *Engergau*, numele medieval al teritoriului de pe ambele părți ale fluviului Weser. — 541.
- Engers*, oraș pe Rin, lângă Neuwied, în ținutul Engersgau. — 502.
- Enghien-les-Bains*, localitate balneară la nord de Paris. — 369.
- Eppinghofen*, 1) localitate la vest de Dinslaken. — 557.
- Eppinghofen*, 2) localitate la est de Duisburg. — 557.
- Eppinghofen*, 3) localitate la sud-est de Xanten. — 557.
- Ereshofen (Ereshoven)*, localitate pe Agger, afluent al râului Sieg. — 557.
- Erfurt*. — 370.
- Escaut (Schelde)*, fluviu în Franța, Belgia și Olanda. — 558.
- Eschweiler*, oraș la nord-est de Aachen. — 556.
- Esen*, oraș pe valea Ruhrului. — 185, 186.
- Europa*. — 5, 38, 39, 57, 70, 102, 110, 117, 118, 121, 125, 132—134, 139, 144—148, 154, 156, 157, 171, 202, 205, 214, 253, 254, 256, 258, 286, 287, 293, 297, 314, 315, 327, 350, 356, 359, 361, 364, 381, 384, 416, 417, 420, 422, 423, 427—429, 432, 435, 458, 461—463.
- F
- Finlanda*. — 468.
- Fionia* — vezi *Fünen*.
- Flandra*. — 504, 537, 557, 560.
- Flevo*, denumirea romană a golfului Zuidersee. — 476.
- Flissinghe* — vezi *Vlissingen*.
- Fontainebleau*, oraș la sud-est de Paris. — 382.
- Forbach*, localitate la sud-vest de Saarbrücken. — 564.
- Franconia*. — 353, 487, 518, 538.
- Frankenstein (Zabkowice Śląskie)*, oraș la sud de Wrocław. — 61.
- Frankfurt pe Main*. — 91, 92.
- Franța*. — 36, 38, 50, 51, 55, 56, 66, 70, 74, 76, 107—109, 111, 113, 123, 124, 131, 139, 140, 143, 144, 158, 182—184, 189, 195, 199—203, 207, 253, 254, 276—279, 281—284, 294, 303, 312, 335, 341, 345, 350, 356, 379, 381, 414, 415, 462, 463, 497, 556.
- Freckenhorst*, oraș la sud-est de Münster, lângă Warendorf. — 541.
- Friesenland* — vezi *Friesland*.
- Frisches Haff (Zalew Wisłana)*, lagună la Marea Baltică, între Gdansk și Kaliningrad. — 472.
- Frisia de vest (Westfriesland)*, o parte din provincia olandeză Friesland. — 558.
- Fühlingen*, localitate la nord de Cołonia. — 559.

Fünen, insulă daneză între Beltul Mare și Beltul Mic. — 497.

G

Galia. — 321, 419, 433, 464—466, 472, 474, 511, 518, 519, 521, 534, 536, 537.

Galindae, azi *Gelünden*, în trecut ținut între Vistula și Niemen. — 502.

Gand, oraș în estul Flandrei. — 134, 137.

Garonne, fluviu în sud-vestul Franței. — 464.

Garzweiler, localitate la nord-est de Jülich. — 556.

Gatcina, localitate la sud-vest de Leningrad. — 315.

Gelderland, provincie în Olanda. — 545.

Geldern, odinioară ducat, partea sudică a provinciei *Gelderland*. — 549.

Gellik, localitate la nord-vest de Maastricht. — 549.

Gelünden — vezi *Galinden*.

Genderingen, localitate la sud-est de Arnhem, în Olanda. — 558.

Geneva. — 153, 253.

Geneva, lac. — 369.

Genova. — 51.

Germania. — 4, 6, 28, 31, 36, 38, 43—46, 50, 53, 56—58, 61, 64, 65, 70, 89, 90, 92, 98, 106—108, 110, 123, 130, 131, 137, 139, 147, 150, 158—160, 169—172, 179—185, 189, 202, 249, 277, 284, 293, 295—299, 303, 327, 336, 341, 342, 344, 351, 354, 355, 365, 371, 373, 413, 462—464, 468, 471, 478—480, 483, 484, 491, 494, 496, 498, 501, 502, 505, 513, 523, 553.

Germania Veche. — 349, 418, 476, 501, 502, 503, 561.

Geystingen, localitate lângă *Mae-seyck*, la vest de râul *Meusa*. — 559.

Ghyverinckhove, localitate la sud-vest de *Dixmuiden* (Belgia). — 557.

Gibraltar. — 462.

Gippershoven, localitate la nord-vest de *Liège*. — 557.

Glabach, Die, localitate la sud-vest de *Echternach*. — 564.

Glogau, (azi *Glogów*). — 489.

Gloucester, oraș în sud-vestul Angliei. — 276.

Gobertang, localitate la sud-est de *Bruxelles*. — 560.

Gotland, insulă suedeză în Marea Baltică. — 490, 493—495.

Grammont, oraș la sud-vest de *Bruxelles*, pe râul *Dender*. — 560.

Gravelines (Gravelingen), 1) port francez la vest de *Dunkerque*. — 560.

Gravelingen, 2) localitate în apropiere de *Löwen (Louvain)*. — 559.

Grecia. — 323, 412, 464, 488.

Grimmersingen, localitate la nord-vest de *Liège*, lângă *Hasselt*. — 559.

Grinningen, localitate la sud-est de *Löwen (Louvain)*. — 560.

Grodno, gubernie în Rusia țaristă (azi în R.S.S. *Bielorusă*). — 440.

Grüningen, oraș la sud de *Giessen*, lângă râul *Lahn*. — 487.

Grupilinga (Gröblingen), în trecut localitate pe cursul mijlociu al râului *Oste (Hanovra)*. — 558.

- Gunzenhausen*, oraș la sud-est de Ansbach (Bavaria). — 487.
- Gussenhoven*, localitate la nord-vest de Liège. — 557.
- H
- Halberstadt*, oraș la sud-vest de Magdeburg. — 188.
- Halle (Hal)*, oraș la sud-vest de Bruxelles. — 560.
- Hamburg*. — 49, 50, 55, 56, 65, 98, 110, 130, 249, 298.
- Hameln*, oraș pe Weser, la sud-vest de Hanovra. — 483.
- Hanau*, oraș la est de Frankfurt. — 487.
- Hanovra*, în trecut provincie prusiană. — 44, 46, 89.
- Hardingen*, localitate la sud de Calais. — 560.
- Haspelscheid (Haspelscheidt)*, localitate la nord-est de Bitsch în Lorena. — 562.
- Hasselt*, oraș la nord-vest de Liège. — 557, 560.
- Hatingen*, localitate la nord-vest de Liège. — 559.
- Haltingen*, oraș pe riul Ruhr, la sud-vest de Dortmund. — 559.
- Hausberge*, oraș pe riul Weser, la sud de Minden. — 483.
- Havelland*. — 504.
- Hebro* — vezi *Marija*.
- Heerlinkhove*, localitate la nord-vest de Ninove, Belgia. — 557.
- Heisingen*, localitate la nord-est de Werden, pe Ruhr. — 559.
- Hellweg*, ținut în Westfalia, la nord de Ruhr, la vest de prelungirea Munților Haarstrang. — 557.
- Helshoven*, localitate la nord-vest de Liège. — 557.
- Herbinghen*, localitate la nord-vest de St. Omer. — 560.
- Herdange*, localitate la nord-vest de Liège. — 560.
- Hermelinghen*, localitate la sud de Calais. — 560.
- Herson*, port la gurile Niprului. — 446.
- Hertford*, oraș la nord de Londra. — 276.
- Hessen*. — 538, 563.
- Hessen*, localitate la sud de Sarrebourg, în Lorena. — 562.
- Hibrich*, localitate la nord-est de Dieuze, în Lorena. — 562.
- Hilsprich (Helsprich)*, localitate la nord-est de Morhange și la sud-est de St. Avoird, în Lorena. — 562.
- Hirzenach*, sat lângă St. Goar pe Rin, pe colinele Hunsrück. — 555.
- Hirzenowe* — vezi *Hirzenach*.
- Hobbelrade*, localitate la sud de Sittard și nord-est de Maastricht, (Olanda). — 549.
- Hoboken*, port la Hudson, în fața New Yorkului. — 372.
- Hochspeyer*, localitate la est de Kaiserslautern. — 562.
- Hochwald*, înălțimi pe malul drept al riului Saar; fac parte din colinele muntoase Hunsrück. — 343, 562.
- Hocquinghen*, localitate la nord-vest de St. Omer. — 560.

- Hohe Eifel*, o parte din Munții Eifel. — 559.
- Hohenstaufen, Burg*, la nord-vest de Ulm. — 487.
- Holstein*. — 490.
- Holzweiler*, sat lângă Erkelenz, la nord de Jülich. — 556.
- Homburg* (Bad Homburg vor der Höhe), oraș la nord de Frankfurt pe Main. — 475.
- Höningen*, localitate la nord-vest de Colonia. — 559.
- Hönnigen*, oraș pe Rin, între Andernach și Remogen. — 559.
- Hořovice*, oraș la sud-vest de Praga. — 497.
- Horsadal* (Rosstal), localitate la sud-vest de Nürnberg. — 542.
- Houdan*, oraș la vest de Paris. — 382.
- Huckingen*, localitate la sud de Duisburg. — 559.
- Hundelingen*, localitate la nord-vest de Liège. — 559.
- Hünningen*, localitate la est de Malmédy. — 559.
- Hunsrück*, munți pe malul de est al Moselei. — 556, 562.
- Husingen*, localitate la nord de Colonia pe Wupper. — 559.
- Huysinghen*, localitate la sud de Bruxelles. — 560.
- I**
- Idisiavicus* (Idistavicus campus), câmpie pe malurile Weserului, din apropierea Minden-ului. — 470.
- Iena*. — 355.
- IJssel*, afluent al Rinului, se varsă în Zuidersee. — 476, 487, 558.
- Imperiul roman*. — 121, 157, 322, 323, 409, 412, 424, 491.
- India*. — 55, 277, 279, 417, 419, 421, 433, 436, 461.
- India occidentală* (Westindien). — 49.
- Insula Batavică*, sau *Betuwe*, vechea denumire a pământului dintre brațele Rinului, Waal și Lek. — 474.
- Insulele daneze* — vezi *Danemarca*.
- Irlanda*. — 87, 88, 90, 278, 298, 300, 305, 464.
- Irmenach*, localitate la est de Bernkastel, la nord-est de Trier. — 555.
- Irnsing*, localitate la sud-vest de Regensburg. — 487.
- Ischevon*, Masivul șistos, regiunea muntoasă între Lippe și Ruhr. — 475.
- Iserlohn*, oraș la sud-est de Dortmund. — 91.
- Italia*. — 36, 51, 55, 101—104, 105, 133, 135, 137, 139, 158, 250, 294, 346, 373, 374, 419, 433, 464, 483, 488, 492.
- Iutlanda*. — 465, 474, 494.
- Iveldingen*, localitate la sud-est de Malmédy. — 559.
- J**
- Jade*, mic golf în Saxonia inferioară, la vest de Weser. — 545.
- Joigny*, oraș pe râul Yonne la sud-vest de Troyes. — 382.
- Julliacum* — vezi *Jülich*.
- Jülich*, oraș la nord-est de Aachen. — 555.
- Jura elvețieni*, lanț de munți la granița dintre Elveția și Franța. — 133.

K

- Kahler Asten*, pisc în Rothaargebirge, în Sauerland (regiune din sudul Westfaliei, la izvoarele râului Ruhr). — 538.
- Kaiserslautern*. — 562.
- Kanach*, localitate la est de Luxemburg, aproape de râul Mosela. — 555.
- Kanossa (Canossa)*, localitate și castel la sud-est de Milano. — 331.
- Karkonosze (Riesengebirge)*, munți între Polonia și Cehoslovacia. — 464, 478, 504, 538.
- Karlsbad (azi Karlovy Vary)*. — 368.
- Karnischesberg (Kaninchenberg)*, înălțime în colinele muntoase de la Forbach, în estul Franței. — 564.
- Kattegat*, strâmtoare între Iutlanda, Suedia și insulele daneze. — 465, 492.
- Kazan*. — 452.
- Kelheim*, oraș la sud-vest de Regensburg (Bavaria). — 487.
- Kellinghofen*, localitate la sud-vest de Dorsten, în Westfalia. — 557.
- Kemplich*, localitate la nord-est de Metz. — 562.
- Kerci*, port în Crimeea. — 497.
- Kerprich*, localitate la nord-vest de Dieuze, în estul Franței. — 562.
- Kerprich (Kerprich-Hemmersdorf)*, localitate la nord-vest de Saarlouis. — 562.
- Kessenich*, localitate la nord-est de Maeseyck. — 549.
- Kieler Förde (Förde)*, golf. — 469.
- Kinckhoven*, localitate la nord de Roermond. — 557.
- Kintzich*, localitate la nord de Metz. — 562.
- Kiptenberg*, localitate la vest de Regensburg. — 487.
- Kippingen*, localitate la nord-vest de Colonia, în regiunea Aachen. — 559.
- Koblenz*. — 554.
- Köln (Colonia)*. — 66, 68, 91, 106, 108, 109, 249, 477, 543, 554, 559.
- Kolberg (Kolobrzeg)*. — 71.
- Konings Hoven*, localitate în provincia belgiană Limburg, la vest de Hasselt. — 557.
- Korbach*, oraș la vest de Kassel. — 561.
- Köttingen*, localitate la sud-vest de Colonia. — 559.
- Kovno (Kaunas)*. — 440.
- Krefeld*, oraș la nord-vest de Düsseldorf. — 552.
- Kreuznach, Bad*, stațiune balneară pe râul Nahe, la sud-vest de Mainz. — 555.
- Kruisberg*, localitate la nord de Venlo (Olanda). — 549.
- Krützenberg*, înălțime la vest de Aachen. — 549.
- Kursk*, gubernie în Rusia țaristă (azi în R.S.F.S. Rusă). — 453.

L

- Lahn*, afluent al Rinului, la sud de Koblenz. — 473, 475, 487, 489, 559, 562, 564.
- Lancashire*, comitat în nord-vestul Angliei. — 271, 272, 307, 547.

- Landstuhl*, localitate la vest de Kaiserslautern, Palatinatul Bavariei. — 555.

- Langenscheid*, la sud-vest de Kaiserslautern. — 561.
- Langenschwalbach*, oraș la nord-vest de Wiesbaden. — 563.
- Langenseifen*, localitate la nord-vest de Wiesbaden. — 563.
- Langscheid*, localitate la sud-vest de Arnsberg, în Sauerland. — 561.
- Lantremange*, localitate la nord-vest de Liège. — 560.
- Laon*, oraș la nord-vest de Reims. — 526.
- Lauenburg*, regiune în sud-estul ducatelor Schleswig-Holstein. — 505.
- Lausitz*, ținut între Elba și Oder. — 44.
- Leichlingen*, oraș la nord de Colonia, pe râul Wupper. — 559.
- Leigelingon* — vezi *Leichlingen*.
- Leipzig*. — 109, 130, 249, 298, 484.
- Lestines (Estinnes au Mont)*, localitate în Belgia, la sud-vest de Charleroi. — 523, 543.
- Leubringen*, localitate la sud-vest de Calais. — 560.
- Leulinghen*, localitate la sud-vest de Calais. — 560.
- Libertange*, localitate la sud-est de Bruxelles. — 560.
- Limburg*, provincie în nord-estul Belgiei. — 549.
- Lippe*, afluent al Rinului. — 473, 475, 477, 478, 487, 500, 509, 539.
- Lippstadt*, oraș la vest de Paderborn (Westfalia). — 475.
- Lirich*, localitate la nord-est de Duisburg. — 562.
- Liverpool*. — 31.
- Livonia*. — 492.
- Livorno*, oraș în Italia centrală. — 51.
- Loara*. — 380.
- Lodi*, oraș la sud-est de Milano. — 36.
- Lombardia*. — 105.
- Londra*. — 10, 65, 95, 98, 107—111, 153, 156, 183, 246, 249, 254, 261, 274, 309, 312, 363, 367, 369, 373, 384.
- Lorena*. — 550, 555, 559, 562, 564.
- Lörrach*, oraș în Breisgau. — 558.
- Lottinghen*, localitate la sud-vest de St. Omer. — 560.
- Louvain (Löwen)*, oraș la est de Bruxelles. — 559.
- Louvrenge*, localitate la est de Bruxelles, lângă Wavre. — 559.
- Lüttingen*, localitate la nord de Xanten. — 559.
- Lützelstein (La Petite-Pierre)*, oraș la nord de Sarrebourg. — 562.
- Luxemburg*. — 543, 555, 562, 563.
- Luxeuil*, oraș în sud-estul Franței, la nord-est de Vesoul. — 521.
- Lyon*. — 214.
- Lys*, afluent al fluviului Escaut, la Gand. — 537.

M

- Maastricht*, oraș în sud-estul Olandei. — 539, 549.
- Madrid*. — 35, 365.
- Maeseyck*, oraș în nord-estul Belgiei. — 549, 559.

- Magathaburg*, fosta denumire a orașului Mağdeburg. — 542.
- Magdeburg*. — 188.
- Main*. — 464, 468, 475, 487, 489.
- Maina (Mani)*, parte sudică a Peloponesului. — 321.
- Mainfranken* — vezi *Franconia*.
- Mainz*. — 475, 537.
- Malmédy*, oraș la sud-est de Liège. — 556, 559.
- Malmö*, oraș în sudul Suediei. — 67.
- Manchester*. — 96, 204, 246, 249, 276, 304, 307.
- Mannheim*. — 92.
- Mantes*, oraș la nord-vest de Paris. — 380.
- Mantua*, oraș în Italia de nord. — 373, 380.
- Marca Brandenburg*. — 44, 45, 52, 73, 351, 353, 489, 510.
- March (Morava)*, afluent al Dunării. — 488, 489.
- Marea de Azov*. — 497.
- Marea Baltică*. — 465, 472, 474, 493—495, 504.
- Marea Britanie*. — 273, 277, 294, 304.
- Marea Caspică*. — 463.
- Marea Mediterană*. — 463.
- Marea Neagră*. — 464, 486, 488, 497, 500.
- Marea Nordului*. — 465, 470, 473, 486, 490, 492, 498, 501, 504, 544, 551.
- Marița*, fluviu în sudul Bulgariei. — 466.
- Mark*, în trecut comitat în nord-estul Rinului cu centrul la Hamm. — 478, 487, 539, 542, 549.
- Marsilia*. — 464.
- Marspich*, localitate la nord-vest de Metz. — 562.
- Massel (Masłów)*, localitate la nord-est de Trzebnica, lângă Wrocław. — 489.
- Mecklenburg*. — 65, 89, 98, 489, 490.
- Mederiacum (Brück)*, localitate la sud-vest de Bonn. — 555.
- Medernach*, localitate la nord-est de Luxemburg. — 555.
- Meiderich*, localitate la nord de Duisburg. — 562.
- Mellinghoien*, localitate la nord-est de Duisburg. — 557.
- Melschede*, localitate la sud de Arnsberg, în Sauerland. — 561.
- Merzig (Messancy)*, localitate la sud de Arlon (Belgia). — 562.
- Meschede*, localitate la sud-est de Arnsberg, în Sauerland. — 561.
- Mettecoven*, localitate la nord-vest de Liège. — 557.
- Mettlach*, localitate la sud de Saarburg, în Palatinatul renan. — 555.
- Mettmann*, oraș la est de Düsseldorf. — 557.
- Metz*. — 379—382.
- Metzelschwander Hof*, localitate la nord de Kaiserslautern (Palatinatul Bavariei). — 555.
- Meusa (Maas)*, fluviu în Franța, Belgia și Olanda. — 467, 476, 545, 549—551, 559.
- Milano*. — 104.

- Millingen*, 1) localitate la nord-est de Nimègue, în Gelderland. — 559.
- Millingen*, 2) localitate la sud-vest de Wesel. — 559.
- Miltenberg*, oraş pe Main, la sud-est de Frankfurt. — 487.
- Minden*. — 558.
- Monaco*, stat independent la Marea Mediterană. — 369.
- Montabaur* — vezi *Montabaurer Höhe*.
- Montabaurer Höhe (Montabaurer Wald)*, parte sudică a Westerwäldului. — 487.
- Monte Carlo*, staţiune balneară în statul Monaco. — 369.
- Montenach*, localitate la nord-est de Thionville, în Lorena. — 555.
- Mopertingen*, localitate la nord de Liège. — 559.
- Moravia*. — 489.
- Mörs*, în trecut comitat pe cursul inferior al Rinului, cu centrul în oraşul Mörs, la nord-vest de Duisburg. — 549.
- Moscova*. — 367, 370.
- Moselle (Mosela)*, riu în Franţa. — 343, 538, 543, 555, 559, 562, 564.
- Mühlheim*, oraş pe Ruhr, lângă Duisburg. — 549.
- München*. — 67.
- München-Gladbach (Mönchen-Gladbach)*, oraş la vest de Düsseldorf. — 552.
- Münster*, oraş în Westfalia. — 44, 541.
- Münsterland*, regiune între riul Lippe şi înălţimile Pădurii Teutoburgice. — 547, 567.
- Munţii Cimbrici* — vezi *Skagen*.
- Munţii de la graniţa Boemiei*, lanţ muntos între Elba şi Oder. — 468.
- Munţii Metalici*. — 468, 476.
- Mülrringen*, localitate la est de Malmédy. — 559.

N

- Nacheln*, oraş lângă Glogau în Silezia. — 489.
- Nahe*, afluent al Rinului. — 562.
- Nassau*, în trecut ducat. — 554.
- Neapole*. — 51, 133.
- Nemours*, oraş la sud-est de Paris. — 382.
- Nessin (Nieżin)*, localitate lângă Kolobrzeg. — 71.
- Neuchâtel (Neuenburg)*, oraş şi canton în Elveţia. — 104.
- Neufahrwasser (Nowy Port)*, suburbie şi port al oraşului Gdansk. — 493.
- Neuhaus*, oraş la vărsarea râului Oste în estuarul Elbei. — 490.
- Neuss*, oraş la vest de Düsseldorf. — 478, 552.
- Neuwied*, oraş la nord-vest de Koblenz. — 478, 487, 502.
- New Lanark*, localitate în sudul Scoţiei, comitatul Lanark. — 199, 204, 205.
- New York*. — 183, 285, 371.
- Niederofen*, localitate în regiunea Hellweg, la sud-est de Dortmund. — 557.
- Nieuwenhove*, 1) localitate la sud-vest de Bruxelles. — 557.
- Nieuwenhoven*, 2) localitate la nord-vest de Liège. — 557.

- Nijmegen (Nimègue), (Nimwegen)*, oraș în Olanda, pe Rin. — 559.
- Ninove*, oraș la vest de Bruxelles, pe riul Dender. — 557.
- Nipru*. — 488.
- Nister*, afluent al râului Sieg, pe versantul nordic al Westerwaldului. — 515.
- Nistru*. — 488.
- Noderange*, localitate la sud-est de Bruxelles. — 560.
- Nordalbingia*, partea nordică a fostului comitat Saxonia, între riurile Elba și Eider. — 511.
- Nordfriesland*, regiune în Schleswig. — 504.
- Nordhausen*, oraș la poalele munților Harz, la nord de Erfurt. — 44.
- Noricum*, în trecut provincie romană, de o parte și alta a munților Tauern, la sud de cursul Dunării. — 474.
- Norvegia*. — 49, 493, 512.
- Nottingham*, oraș în Anglia centrală, în comitatul cu același nume. — 558.
- Noua Caledonie*, insulă în Oceanul Pacific, la est de Australia. — 359.
- Novgorod*, oraș la sud de Leningrad. — 446, 453.
- Nowy Port* — vezi *Neufahrwasser*.
- Noyon*, oraș la nord-est de Paris. — 382.
- Nürnberg*. — 98, 130.
- Nydamer Moor*, localitate situată pe o insulă mlăștinoasă în Schleswigul de nord. — 494, 496.
- Nyswiler*, localitate la sud-est de Maastricht, în provincia Gerderland. — 556.

O

- Oberbarmen (Wuppertal)*. — 553.
- Odange*, localitate la sud de Louvain (Löwen), la vest de Meusa. — 560.
- Odenwald*, munți între Main și Neckar. — 345.
- Oder (Odra)*. — 488, 489, 500, 504, 510, 512.
- Oderinge*, localitate la sud de Louvain (Löwen), la vest de Meusa. — 560.
- Odesa*. — 370.
- Oeland (Öland)*, insulă suedeză în Marea Baltică. — 493—495.
- Oelandssund (Kalmarsund)*, strimtoare între insula Öland și Suedia. — 493.
- Oeressund (Öresund)*, strimtoare între insula daneză Seeland și regiunea suedeză Schonen. — 493.
- Oise*, afluent al Senei. — 382.
- Olanda*. — 158, 279, 294, 485, 545, 553, 557—559.
- Oldham*, localitate la nord de Manchester. — 307.
- Olpe*, oraș la nord de Siegen (Westfalia). — 549.
- Ophoven*, 1) două localități cu același nume la nord de Jülich. — 557.
- Ophoven*, 2) localitate la nord-est de Maastricht. — 557.
- Ophoven*, 3) trei localități situate la vest, la est și la nord de Maa-seyk. — 557.

- Ophoven (Op. Hoven)*, 4) localitate la sud-vest de Maeseyk. — 557.
- Oporto (Porto)*, port în Portugalia. — 136.
- Ordange (Ordingen)*, localitate la nord-vest de Liège. — 559.
- Orient*. — 323, 324.
- Orléans*, oraș la sud-vest de Paris. — 379, 380.
- Ortrange*, localitate la nord-vest de Liège. — 560.
- Ösel (Saaremaa)*, insulă situată în fața Golfului Riga. — 488.
- Osnabrück*, oraș în Saxonia Inferioară. — 542.
- Osning*, partea din sud a Pădurii Teutoburgice. — 479, 483, 511, 542.
- Ostē*, afluent al Elbei. — 490.
- Ostfalen*, în trecut denumirea regiunii dintre Weser, Elba și Saale. — 541.
- Ottinga (Öttingen)*, azi Eudingen, localitate la sud-vest de Soltau. — 558.
- Overijsel*, provincie în Olanda. — 545.
- Oxford*, oraș la nord-vest de Londra. — 539.
- P
- Paderborn*, oraș în Westfalia. — 475.
- Palatinat*. — 68, 91, 92, 344, 353.
- Palatinatul renan* — vezi *Palatinat*.
- Palestina*. — 324.
- Pannonia*, în trecut provincie romană, pe malul drept al Dunării mijlocii. — 474.
- Paris*. — 6, 35, 38, 66, 92, 107—109, 140, 143, 144, 154, 167, 183, 199, 202, 246, 258, 309, 312, 358, 359, 363, 367, 380, 381, 382.
- Peloponez (Morea)*, peninsulă în sudul Greciei. — 321.
- Peninsula Cimbrică* — vezi *Iutlanda*.
- Peninsula Iutlanda* — vezi *Iutlanda*.
- Peninsula Tracică* — vezi *Tracia*.
- Penserich Buch*, șir de înălțimi la nord-est de Metz. — 562.
- Penza*, gubernie în Rusia țaristă (azi în R.S.F.S. Rusă). — 453.
- Persia (Iran)*. — 415.
- Pesta*, parte a Budapestei de azi. — 139.
- Petersburg* — vezi *St. Petersburg*.
- Peuplingue*, localitate la sud-vest de Calais. — 560.
- Pfahlgraben* sau *Limes*, val de apărare roman de la Rheinbrohl pe Rin, lângă Andernach, pînă la sud de Regensburg pe Dunăre. — 487.
- Philadelphia*, oraș în Pennsylvania. — 35, 36, 184.
- Phladirtinga* — vezi *Vlaardingen*.
- Piemont*, provincie în nordul Italiei, în trecut ducat. — 105.
- Pillau (Baltisk)*, avanport al Kaliningradului. — 493.
- Pirinei*. — 462, 518.
- Poitiers*, oraș la sud-vest de Orléans. — 536.
- Pollinchove*, localitate în sud-vest de Dixmuiden. — 557.
- Polonia*. — 38, 39, 49, 92, 110, 148, 154, 158, 253—255.
- Pomerania* (azi *Pomorze*), în trecut provincie prusiană. — 45, 52, 72, 73, 353.

- Pomerania de vest* (*Vorpommern*), vechea denumire a ținutului la vest de Oder. — 490.
- Portugalia*. — 36, 135, 137, 158, 250.
- Posen (Poznan)*. — 45, 52, 73.
- Potsdam*. — 71.
- Prignitz*, regiune între Elba și Dose. — 505.
- Provence (Provența)*, provincie în sud-estul Franței. — 466.
- Provinciile baltice*, în Rusia țaristă guberniile Estonia, Kurlanda și Livonia; azi R.S.S. Letonă și R.S.S. Estonă. — 450.
- Prusia*. — 38, 39, 44, 45, 52, 53, 56—58, 63, 72, 73, 76, 82, 89—92, 147, 161, 187, 227, 254, 258, 299, 355.
- Prusia orientală*, în trecut provincie prusiană. — 353.
- Prusia renană*, sau *Provincia renană*, în trecut provincie prusiană. — 72, 73, 89, 109, 182.
- Q
- Quettingen*, localitate la nord de Colonia. — 559.
- R
- Raepertingen*, localitate lângă Hasselt, la nord-vest de Liège. — 560.
- Raetia*, în trecut provincie romană; azi în cea mai mare parte Elveția. — 472, 489.
- Rambouillet*, oraș la sud-vest de Paris. — 382.
- Ramscheld*, localitate la sud de Arnsberg, în Sauerland. — 561.
- Ratingen*, oraș la nord-est de Düsseldorf. — 559.
- Reazan*, gubernie în Rusia țaristă (azi în R.S.F.S. Rusă). — 453.
- Reckheim*, localitate la nord de Maastricht. — 549.
- Redingen*, localitate la sud-est de Bruxelles, aproape de Louvain. — 560.
- Reekhoven*, localitate lângă Hasselt, la nord-vest de Liège. — 557.
- Rees*, district în regiunea Düsseldorf. — 549.
- Reifferscheid*, 1) localitate lângă Schleiden, la sud-est de Aachen. — 548.
- Reifferscheid*, 2) localitate lângă Aadenau, în Eifel. — 548.
- Reims*, oraș în nord-estul Franței. — 537.
- Renania (Rheingau)*, regiune colinară în cotul Rinului la Bingen. — 353, 509.
- Rems*, afluent al râului Neckar. — 487.
- Revelinge*, localitate la sud de Bruxelles, în apropiere de Waterloo. — 560.
- Rezat*, unul dintre izvoarele râului Regnitz în Franconia. — 538.
- Rheinberg*, oraș la nord-vest de Duisburg, între Duisburg și Wessel. — 555.
- Rheinbrohl*, oraș pe Rin, la nord de Andernach. — 559.
- Rheinessen* (Hessen-ul renan), regiunea deluroasă între Rin, cursul inferior al râului Nahe și regiunea muntoasă a Palatinatului. — 555.
- Ribiniacus* — vezi *Rübenach*.
- Ribuaria Gau*, o parte din vechiul teritoriu franc situat la est și vest de Rin, între Colonia și Bingen. — 550, 560.
- Riesengebirge (Karkonosze)*. — 466, 478, 538.

- Rin.* — 341, 345, 351, 352, 355.
- Ringkjöbing (Ringköbing)*, oraş pe coasta de nord-vest a Iutlandei. — 465.
- Rinteln*, oraş situat pe fluviul Weser, la sud-est de Minden. — 483.
- Rinul inferior*, denumirea Rinului de la Bonn în jos. — 44, 130.
- Rioja*, regiune în partea superioară a fluviului Ebru. — 51.
- Rixhöft (azi Rozewie)*, cap la coasta de vest a golfului Gdańsk. — 493.
- Rixingen*, localitate la nord de Liège. — 559.
- Roclange*, localitate la nord-vest de Liège. — 560.
- Roclenge*, localitate la nord de Liège. — 560.
- Röcklingen*, localitate la nord-est de Bonn, pe riul Sieg. — 559.
- Rödingen*, localitate la nord-vest de Colonia. — 559.
- Rodlach*, localitate la sud-est de Thionville, pe malul drept al Moselei, în Lorena. — 555.
- Roermond*, oraş în provincia olandeză Limburg. — 549.
- Roma.* — 121, 157, 320.
- Roma antică* — vezi *Imperiul roman*.
- Romagna*, ţinut în nordul Italiei. — 136.
- Romaninghova* — vezi *Rümmingen*.
- Roubaix*, oraş la nord-est de Lille. — 281.
- Rübenach*, localitate la vest de Koblenz; la romani Ribiniacus. — 555.
- Ruhr.* — 473, 478, 509, 539, 543, 561.
- Ruhrort*, oraş făcînd parte din Duisburg, la vărsarea Ruhrului în Rin. — 557, 562.
- Rümmingen*, oraş la nord-vest de Lörrach şi nord-est de Basel. — 558.
- Rusia.* — 28, 38—43, 49, 56, 57, 81, 92, 110, 117, 118, 121, 123—125, 144, 147, 148, 158—161, 254, 257, 310, 313—315, 417, 421—423, 425, 427—430, 433, 436.
- Ruykhoven*, localitate la nord de Liège. — 557.

§

Saalburg, în trecut castru roman la Homburg. — 475.

Saale. — 489—537.

Saar (Saare), afluent al Moselei. — 555.

Saarbrücken. — 130.

Saarburg (Sarrebouurg), oraş pe Saare în estul Franţei. — 562.

Salford, localitate la sud-vest de Manchester. — 290.

Salzburg. — 158.

Salzwedel, oraş în regiunea Magdeburg. — 309, 312.

Samara, gubernie şi oraş în Rusia ţaristă (azi în R.S.F.S. Rusă). — 453.

Saratov, gubernie şi oraş în Rusia ţaristă (azi în R.S.F.S. Rusă). — 453.

Saterland, ţinut cu turbă în fostul mare ducat Oldenburg. — 504.

Sauerland, o parte din Masivul şistos renan, în sudul Westfaliei, între râurile Sieg şi Ruhr. — 542, 561.

- Saxonia*. — 52, 98, 182.
- Saxonia* — vezi *Saxonia veche*.
- Saxonia Inferioară*. — 558.
- Saxonia prusiană*. — 44.
- Saxonia veche*, ocupa Schleswig-Holsteinul de azi și se întindea până la Rin. — 487, 537, 538, 541, 549, 558.
- Scandia* — vezi *Scandinavia*.
- Scandinavia*. — 341.
- Schalkhoven*, localitate la nord-vest de Liège. — 557.
- Scheidwald*, regiune păduroasă la nord de Lützelstein și de Pfalzбург. — 562.
- Schlei*, golf la care se află așezat orașul Schleswig. — 469.
- Schleswig*. — 465, 492, 494.
- Schleswig-Holstein*. — 98, 130, 353.
- Schleyden*, oraș la sud-est de Aachen. — 548.
- Schmerikon*, localitate la sud-est de Zürich. — 558.
- Schuerhoven*, localitate la nord-vest de Liège. — 557.
- Schwanden*, localitate la nord-vest de Kaiserslautern. — 555.
- Schweidnitz (Swidnica)*, oraș la sud-vest de Wrocław. — 62.
- Scoția*. — 90, 186, 204, 305.
- Sedan*. — 131.
- Seelanda*, insulă daneză între Marea Baltică și Kattegat. — 493.
- Seeland (Zeeland)*, provincie în Olanda. — 504.
- Selschede*, localitate la sud-vest de Arnberg, în Sauerland. — 561.
- Sena*. — 381.
- Sentzich*, localitate la nord-est de Metz. — 562.
- Serbia*. — 139.
- Siberia*. — 361.
- Sicilia*. — 462.
- Sieg*, afluent al Rinului. — 473, 509, 559.
- Siegerland*, sau *Siegtal*, regiunea străbătută de râul Sieg. — 542, 549.
- Sigmaringen*, oraș și district la sud de Stuttgart. — 95.
- Silberberg (Srebrna Góra)*, localitate la sud-vest de Wrocław. — 63.
- Silezia (Ślask)*. — 52, 61, 66, 70, 71, 74, 79, 86, 90, 351, 353.
- Silezia Inferioară (Dorný, Ślask)*. — 52.
- Silezia Superioară (Görny Ślask)*. — 87, 91, 182.
- Simbirsk (Ulianovsk)*, oraș pe Volga, gubernie în Rusia țaristă (azi în R.S.F.S. Rusă). — 453.
- Sinkfal (De Honte sau Westerschelde)*, partea de vest din estuarul Escautului. — 504.
- Siria*. — 479.
- Sittard*, oraș la nord-est de Maastricht. — 549.
- Skagen*, promontoriu în nord-estu? Iutlandei. — 493.
- Slagelse*, oraș pe insula Seeland. — 493.
- Smarinchowa* — vezi *Schmerikon*.
- Smolensk*, gubernie în Rusia țaristă (azi R.S.F.S. Rusă). — 446.
- Snotingham* — vezi *Nottingham*.
- Sodingen*, localitate în apropiere de Castrop-Rauxel, pe canalul Ems-Rin. — 559.

- Soest*, oraș la est de Dortmund. — 558.
- Soetrich*, localitate în Lorena, la nord de Thionville, la vest de Mosela. — 562.
- Solingen*. — 119, 368, 559.
- Soonwald (Soon Wald)*, o parte a munților Hunsrück, la est de Mosela. — 562.
- Spania*. — 36, 51, 102, 103, 132, 135, 158, 250, 346, 359, 419, 433.
- Sparta*. — 197.
- Spessart*, coline muntoase pe Main-ul de jos, la sud-est de Frankfurt. — 538.
- Statele Unite ale Americii*. — 29—31, 123, 158, 279, 303, 314, 326, 417, 422.
- St. Bernhard, Marele*, trecătoare în Alpi, leagă valea Rhône-ului cu valea Dorei Baltea. — 474.
- St. Bernhard, Micul*, trecătoare în Alpi, leagă valea Isère-ului cu valea Dorei Baltea. — 474.
- Stedieraburg (Steterburg)*, localitate la sud-vest de Braunschweig. — 542.
- Stettin (Szczecin)*. — 49.
- St. Goar*, oraș pe Rin, la sud de Koblenz. — 555.
- Stockheim*, oraș la nord de Maas-tricht. — 549.
- St. Omer*, oraș la sud-est de Calais. — 557.
- St. Petersburg (Leningrad)*. — 258, 367, 370.
- Strasbourg*. — 467.
- St. Truyen (St. Truyden, Truiden sau St. Trond)*, oraș la nord-vest de Liège. — 557.
- Stuttgart*. — 95.
- Suabia*, ținut ocupat de alemani după migrația popoarelor; cu prindea Elveția germană, Baden, Württemberg, Alsacia și o parte din Bavaria. — 353.
- Sudauen*, în trecut regiune între Vistula și Njemen. — 502.
- Süderbrarup*, localitate la sud-est de Flensburg. — 495.
- Südersee (Zuidersee)*. — 545.
- Suedia*. — 49, 342.
- Syllt*, insulă în nordul Frisiei, în fața coastei de vest a Danemarcei. — 504.
- ▼**
- Tamisa*. — 280.
- Tarnau (Tarnów)*, oraș la sud de Wrocław. — 61.
- Taschberger Moor (Thorsbjerg Moor)*, ținut mlăștinos în Schleswig lângă Süder Brarup. — 495.
- Taunus*, o parte din Masivul șistos renan dintre Lahn și Main. — 476, 563.
- Taurida*, gubernie în Rusia țaristă (Crimeea). — 446.
- Terschelling*, insulă din arhipelagul Frisia de vest. — 476.
- Thienen* — vezi *Tirlemont*.
- Tiberiacum* — vezi *Ziewerich*.
- Tirlemont (Tienen)*, oraș la est de Bruxelles. — 557.
- Tolbiacum* — vezi *Zilpich*.
- Tongern*, oraș la nord-vest de Liège. — 557.
- Törnich (Toernich)*, localitate la sud-vest de Arlon, în sud-estul Belgiei. — 562.
- Tours*, oraș pe Loara. — 380, 521.
- Toury*, localitate la nord de Orléans. — 381.

- Tracia*, regiune în estul Peninsulei Balcanice. — 464, 466, 470.
- Trebnitz (Trzebnica)*, oraș la nord de Wrocław. — 489.
- Trier*. — 106, 309, 312, 419, 433.
- Tula*, gubernie în Rusia țaristă (azi face parte din R.S.F.S. Rusă). — 453.
- Turcia*, europeană. — 147.
- Turingia*. — 353.
- Turnhout*, oraș la nord-est de Anvers. — 557.
- †
- Tara salilor*. — 563.
- U
- Ulrichstein*, localitate în Munții Vogelsberg, la nord-est de Frankfurt. — 44.
- Ummingen*, localitate la sud-vest de Dortmund, lângă Bohum. — 559.
- Ungaria*. — 38, 91, 92, 123, 131, 137, 139.
- Unna*, oraș la est de Dortmund. — 558.
- Unstrut*, afluent pe stînga riului Saale. — 538.
- Urali*, munți. — 453.
- Utrecht*. — 545.
- V
- Valahia (Muntenia)*. — 498.
- Varșovia*. — 253.
- Velinghen*, localitate la vest de St. Omer. — 560.
- Veneția*, ținut în Italia superioară. — 105.
- Venloo*, oraș pe Meusa, în Olanda, la sud-est de Nimègue. — 549.
- Ventnor*, oraș în insula Wight. — 369.
- Vercelli*, oraș în Italia superioară. — 466.
- Versailles*. — 254, 381, 382.
- Vert*, localitate la sud-vest de Paris. — 380.
- Vevey*, stațiune balneo-climaterică pe malul lacului Geneva. — 369.
- Viena*. — 39, 67, 125, 139.
- Vierzon*, oraș la sud de Orléans. — 380.
- Villencoublay*, localitate la sud-vest de Paris. — 380.
- Vilno (Vilnius)*. — 440.
- Vistula (Wisla)*. — 472, 488, 489, 491, 493, 503, 504, 512.
- Vlaardingen*, port la vest de Rotterdam. — 558.
- Vlieland*, insulă în vestul Frisiei. — 476.
- Vliestr(om) (Vlie-Strom)*, cale maritimă între Marea Nordului și Zuisersee. — 476.
- Vlissingen*, port la insula Walcheron, pe coasta de vest a Olandei. — 558.
- Vluyn*, localitate la nord-vest de Duisburg. — 549.
- Vlytingen*, localitate la nord de Liège. — 559.
- Vogelsberg*, munte în Germania, între Lahn și Fulda. — 538.
- Volkerinckhove*, localitate la nord de St. Omer. — 557.
- Vosgi*, lanț de munți pe malul stîng al Rinului. — 562.
- W
- Wageningen*, oraș la nord-vest de Nimègue, în Olanda. — 558.

- Wahenges*, localitate la sud-est de Louvain (Löwen). — 559.
- Waldrach*, localitate la est de Trier. — 555.
- Wales*. — 307.
- Wallach*, localitate pe Rin, la sud-vest de Wesel. — 555.
- Walscheid*, localitate în Munții Vosgi. — 562.
- Walwiller*, localitate la sud-est de Maastricht. — 556.
- Wandhofen (Wandhoven)*, localitate în ținutul Hellweg (Westfalia), la sud-est de Dortmund. — 557.
- Warin*, oraș în Mecklenburg, la sud-est de Wismar. — 489.
- Warta*, afluent al fluviului Oder. — 504.
- Washington*. — 418.
- Wassenach*, localitate pe Rin, la nord-vest de Koblenz. — 555.
- Waterloo*. — 202, 560.
- Waterscheid (Waterscheyd)*, localitate la nord de Liège. — 562.
- Wavre*, localitate la sud-est de Bruxelles. — 560.
- Wehofen*, localitate la nord de Ruhrort. — 557.
- Wellinghofen*, localitate în ținutul Hellweg, la sud-est de Dortmund. — 557.
- Werden*, oraș pe Ruhr. — 539, 541, 559.
- Werra*, izvorul fluviului Weser. — 489.
- Wesel*, oraș pe Rinul inferior. — 549, 562.
- Weser*. — 473, 482, 511.
- Wesselingen*, localitate pe Rin, la sud de Colonia. — 559.
- Westerwald*, partea Masivului șistos renan dintre Sieg și Lahn. — 561, 563.
- Westfalia*. — 130, 182, 344, 487, 511, 541, 549.
- Westhofen*, localitate la est de Castrop-Rauxel. — 557.
- Westhofen*, oraș în ținutul Hellweg, la sud-est de Dortmund. — 557.
- Wetterau*, vale între Vogelsberg și Taunus, la nord de Frankfurt pe Main. — 475, 487, 554.
- Wichlinghofen*, localitate în ținutul Hellweg, la sud-est de Dortmund. — 557.
- Widau (Wied Au)*, riu în Holstein. — 504.
- Wight*, insulă în Canalul Minciei, lângă coasta de sud a Angliei. — 368, 369.
- Willebringen*, localitate la sud-est de Bruxelles, în apropiere de Louvain. — 560.
- Wimmertingen*, localitate la nord-vest de Liège. — 560.
- Winethahusen*, odinioară Burg la sud-vest de Quedlinburg. — 542.
- Winnweiler*, oraș în Palatinat, la nord-est de Kaiserslautern. — 555.
- Wintershoven*, localitate la nord-vest de Liège. — 557.
- Wolvaradingahusun*, localitate la sud-vest de Minden. — 558.
- Worms*. — 467.
- Worringen*, localitate la nord de Colonia. — 559.
- Wulverdinghe (Wulverdingen)*, localitate la nord de St. Omer. — 560.
- Wupper*, afluent al Rinului. — 46, 487, 553.

Württemberg. — 92.

X

Xanten, oraș la vest de Wesel. —
549, 557, 559.

Y

Yonne, afluent al Senei. — 382.

Z

Ziewerich, localitate la sud-vest de
Colonia, lângă Bergheim; la ro-
mani, Tiberiacum. — 555, 562.

Zollikofen (*Zollikon*), localitate
pe malul de nord-est al lacului
Zürich, la sud de orașul Zürich.
— 558.

Zollinchovon — vezi *Zollikofen*.

Zonhoven, localitate la nord-vest
de Maastricht. — 557.

Zülpich, localitate la sud-vest de
Colonia; la romani, Tolbiacum.
— 555.

Zürich. — 95, 162, 165—168, 176.

Indice bibliografic

cuprinzînd lucrările menționate de Marx și Engels

La lucrările citate de Marx și Engels au fost indicate, în măsura în care acest lucru a putut fi stabilit, edițiile presupuse că ar fi fost folosite de ei. În unele cazuri, în special acolo unde izvoarele bibliografice nu sînt precizate, nu se menționează ediția. Legile și documentele sînt indicate numai atunci cînd se citează din ele. Unele izvoare n-au putut fi identificate.

I. Opere și articole ale unor autori cunoscuți și anonimi

- Address and provisional rules of the Working Men's International Association, established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London. (London) 1864. — 105, 110, 153.*
- Allgemeine Statuten und Verwaltungs-Verordnungen der Internationalen Arbeiterassoziation. Amtl. deutsche Ausg., revidiert durch den Generalrath. Leipzig o. J. — 17, 23, 24.*
- Ammianus Marcellinus : Rerum gestarum libri qui supersunt ex recensione Valesio Gronoviana... Augustus Guil (elmus) Ernesti. Lipsiae 1773. — 515.*
- Annales Bertiniani. În: Monumenta Germaniae historica. Ed. Georgius Henricus Pertz. Scriptorum t. I. Hannoverae 1826. — 531, 533.*
- Archiv für Geschichte und Alterthumskunde Westphalens. Hrsg. v. Paul Wigand. Bd. 5, H. 2. Lemgo 1831. — 543.*
- Archiv für die Geschichte des Niederrheins. Hrsg. v. Theod. Jos. Lacomblet. Abth. 1. Bd. 1. H. 1. Düsseldorf 1831. — 554.*
- Arnold, Wilhelm: Deutsche Urzeit. Gotha 1879. — 538, 548, 554, 556, 559—561.*
- (Bakunin, Mihail Aleksandrovici:) Государственность и анархия. Часть 1. o. O. 1873. — 7, 13.*
- Bauer, Bruno: Kritik der evangelischen Geschichte des Johannes. Bremen 1840. — 316, 317, 319.*

- Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker. Bd. 1—2. Leipzig 1841. — 316, 317, 319.
- Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker und des Johannes. 3. und letzter Bd. Braunschweig 1842. — 316, 317, 319.
- Bericht des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Association an den IV. allgemeinen Congress in Basel.* Basel 1869. — 157.
- Beust, F(riedrich):* Kleiner historischer Atlas des Kantons Zürich. Zürich 1873. — 558.
- Die Bibel* oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Übers. Martin Luthers. — 319, 323.
- Blume, Wilhelm:* Die Operationen der deutschen Heere von der Schlacht bei Sedan bis zum Ende des Krieges nach den Operations-Akten des Grossen Hauptquartiers dargestellt. 2. unveränd. Aufl. Berlin 1872. — 382.
- Böckh, August:* Die Staatshaushaltung der Athener. 2. Ausg. Bd. 1. Buch 1—4. Berlin 1851. — 412.
- Börne, Ludwig:* Briefe aus Paris. — 566.
- Bracke, Wilhelm:* Der Lassalle'sche Vorschlag. Ein Wort an den 4. Congress der social-demokratischen Arbeiterpartei. Braunschweig 1873. — 6.
- Braune, Wilhelm:* Zur kenntnis des fränkischen und zur hochdeutschen lautverschiebung. In: Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. Bd. 1. Halle 1874. — 538, 540, 553.
- Caesar:* De bello Gallico. — 341, 468—470, 509, 510.
- Capitularia regum Francorum.* — 519, 522, 530, 533—537.
- Carlyle, Thomas:* Latter-Day pamphlets. London 1850. — 302.
— Past and present. London 1843. — 198, 302.
- Code civil* vezi *Code Napoléon.*
- Code Napoléon.* — 355.
- Corpus iuris Germanici antiqui.* Ed. Ferd(inand) Walter. T. 2. Berolini 1824. — 536.
- Cosijn, P(ieter) J(akob):* Altwestsächsische Grammatik. 1. Hälfte. Haag 1883. — 541.
- Cournot, Augustin:* Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses. Paris 1838. — 415.
- Dahlmann, F(riedrich) C(hristoph):* Geschichte von Dänemark. Bd. 1. Hamburg 1840. — 505.
- Dante Alighieri:* Goettliche Comoedie. Metrisch übertragen... von Philaethes. Th. 1—3. Dresden und Leipzig 1833—1849. — 106.

- Darwin, Charles*: On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life. London 1859. — 211, 360, 362.
- Dawkins, William Boyd*: Early man in Britain and his place in the tertiary period. London 1880. — 461, 488.
- Diderot, Denis*: Le neveu de Rameau. In: Oeuvres inédites de Diderot. T.2. Paris 1821. — 208.
- Dio Cassius*: Historiae Romanae. — 466, 476—479, 481, 483, 504.
- Dühring, Eugen*: Cursus der National- und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik. 2. theilw. umgearb. Aufl. Leipzig 1876. — 51, 246.
- Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung. Leipzig 1875. — 246.
- Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus. Berlin 1871. — 246.
- Einhardus: Vita Karoli Magni*. Ex monumentis Germaniae historicis recudifecit Georgius Henricus Pertz. Ed. altera. Hannoverae 1845. — 518.
- Engel, Ernst*: Das Zeitalter des Dampfes in technisch-statistischer Beleuchtung. 2. Aufl. Berlin 1881. — 303.
- Engelhardt, Conrad*: Denmark in the early iron age, illustrated by recent discoveries in the peat mosses of Slesvig. London 1866. — 495.
- Engels, Friedrich*: Die Bakunisten an der Arbeit. In: Der Volksstaat, Leipzig, vom 31. Oktober, 2. und 5. November 1873. — 249.
- Die Bakunisten an der Arbeit. Denkschrift über den letzten Aufstand in Spanien. (Leipzig) o.J. — 249.
- Der deutsche Bauernkrieg. In: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. H. 5/6. Mai bis Oktober. Hamburg 1850. — 249.
- Der deutsche Bauernkrieg, 2. mit Einl. vers. Abdr. Leipzig 1870. — 249.
- Der deutsche Bauernkrieg. 3. Abdr. Leipzig 1875. — 249.
- Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Philosophie. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der politischen Oekonomie. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung des Sozialismus. In Vorwärts, Leipzig, vom 3. Januar bis 7. Juli 1877. — 246.
- Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Oekonomie. Sozialismus. Leipzig 1878. — 246, 250.
- Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig 1845. — 223, 246.
- Preussischer Schnaps im deutschen Reichstag. In: Der Volksstaat, Leipzig, vom 25. und 27. Februar und 1. März 1876. — 246.
- Preussischer Schnaps im deutschen Reichstag. Separatabdr. aus dem „Volksstaat“ 1876. — 249.

- (Soziales aus Russland). Flüchtlingsliteratur. V. In: Der Volksstaat, Leipzig, vom 16., 18. und 21. April 1875. — 249.
- Soziales aus Russland. Leipzig 1875. — 249.
- Umriss zu einer Kritik der Nationaloekonomie. In: Deutsch-Französische Jahrbücher. Lfg. 1. u. 2. Paris 1844. — 246.
- Zur Wohnungsfrage. In: Der Volksstaat vom 26. Juni 1872 bis 22. Februar 1873. — 249.
- Zur Wohnungsfrage. (H. 1.). Separatabdr. aus dem „Volksstaat“. Leipzig 1872. — 249.
- Zur Wohnungsfrage. H. 2. Sonderabdr. aus dem „Volksstaat“. Leipzig 1872. — 249.
- Zur Wohnungsfrage. H. 3. Sonderabdr. aus dem „Volksstaat“. (Leipzig 1873). — 249.
- Engels, Friedrich, und Karl Marx*: Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer & Consorten. Frankfurt a.M. 1845. — 107.
- Erlach, Franz von*: Aus dem französisch-deutschen Kriege 1870—1871. Beobachtungen und Betrachtungen eines Schweizer-Wehrmanns. Leipzig und Bern 1874. — 381.
- Ewald, Heinrich*: Geschichte des Volkes Israel bis Christus. 2. Ausg. Bd. 4 Göttingen 1852. — 319.
- Fallmerayer, Jakob Philipp*: Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters. Th. I. Stuttgart und Tübingen 1830. — 321.
- Florus, L(ucius) Annaeus*: Epitome rerum Romanarum... Eine der studierenden Jugend zum besten deutlich und leicht verfasste Erklärung des Flori... Durch Germanicum Sincerum. Giessen 1732. — 476.
- Formulae Turonenses vulgo Sirmondicae dictae*. In: Monumenta Germaniae historica. Ed. Georgius Henricus Pertz. Legum sectio 5. Formulae. P. prior. Hannoverae 1882. — 529.
- (Fourier, Charles)*: Théorie des quatre mouvements et des destinées générales. Prospectus et annonce de la découverte. Leipzig 1808. — 199.
- Fourier, Ch(arles)*: Théorie des quatre mouvements et des destinées générales. In: Oeuvres complètes. T.1. Paris 1841. — 202, 203.
- Théorie de l'unité universelle. Vol. 1. loc. cit. T. 2. Paris 1843. — 202.
- Théorie de l'unité universelle. Vol. 4. loc. cit. T. 5. Paris 1841. — 202.
- Le nouveau monde industriel et sociétaire, ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées. loc. cit. T. 6. Paris 1845. — 202, 203, 223, 225.
- Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit*. Bd. 1. Hrsg. v. G. H. Pertz, J. Grimm. u. a. Berlin 1849. — 466.

- Giffen, Robert**: Recent accumulations of capital in the United Kingdom. In: Journal of the Statistical Society. March 1878. Vol. 16. P. 1. London 1878. — 233.
- Goethe, Johann Wolfgang von**: Das Göttliche. In: Vermischte Gedichte. — 26.
- Головачев, А (лексей) А [дарианович]**. Десять лет реформ. Санктпетербург 1872. — 441—443.
- Goltz, Th(eodor) v. d.**: Die Lage der ländlichen Arbeiter im Deutschen Reich. Berlin 1875. — 53.
- Gregor Turonensis**: Historica Francorum. In: Monumenta Germaniae historica. Ed. Georgius Henricus Pertz. Scriptorum rerum Merovingicarum t. 1. Hannoverae 1885. — 519.
- Grimm, Jacob**: Geschichte der deutschen Sprache. Bd. 1. Leipzig 1848. — 473, 504—511, 536, 538, 542, 559.
- Guérard, B(enjamin-Edme-Charles)**: Polyptyque de l'abbé Irminon... T. 1—2. Paris 1844. — 520, 536.
- (Hannecken, H. von)**: Militärische Gedanken und Betrachtungen über den deutsch-französischen Krieg der Jahre 1870 und 1871 vom Verfasser des „Krieges um Metz“. Mainz 1871. — 380.
- Haxthausen, August von**: Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands. Th. 1—2. Hannover 1847. Th. 3. Berlin 1852. — 117.
- Die ländliche Verfassung Russlands. Ihre Entwicklung und ihre Feststellung in der Gesetzgebung von 1861. Leipzig 1866. — 438—440.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich**: Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. In: Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten. Bd. 9. 2. Aufl. Berlin 1840. — 196, 199, 212, 316.
- Heine, Heinrich**: Buch der Lieder. — 102.
- Romanzero. — 318.
- Hêliand**. Mit ausführlichen Glossen. Hrsg. v. Moritz Heyne. In: Bibliothek der ältesten deutschen Litteratur-Denkmäler; Bd. 2. Kleinere (?) Altniederdeutsche Denkmäler. T. 1. Paderborn 1866. — 538, 540, 547.
- Heraklit**: Fragmente. — 208.
- Heyne, Moritz**: Kleine altsächsische und altniederfränkische Grammatik. Paderborn 1873. — 539.
- Hildebrand, Hans**: Das heidnische Zeitalter in Schweden. Nach d. 2. schwed. Orig.-Ausg. übers. v. J. Mestorf. Hamburg 1873. — 493.
- Hubbard, (Nicolas-) G(ustave)**: Saint-Simon, sa vie et ses travaux. Paris 1857. — 199, 201, 202.
- Inauguraladresse, vezi Address and provisional rules of the Working Men's International Association...**

- Янсон, Ю[лий Эдуардович]: Опыт статистического исследования о крестьянских наделах и платежах. С-Петербург. 1877. — 422-445, 449, 452, 453.
- Jhering, Rudolph von*: Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. 3. verb. Aufl. Th. 2. 1. Abt. Leipzig 1874. — 409, 412.
- Kant, Immanuel*: Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels, oder Versuch von der Verfassung und dem mechanischen Ursprunge des ganzen Weltgebäudes, nach Newton'schen Grundsätzen abgehandelt. In: Sämmtliche Werke. Th. 6. Schriften zur physischen Geographie. 3. Leipzig 1839. — 211.
- Kern, (Johann) Hendrik*: Die Glossen in der Lex Salica und die Sprache der salischen Franken. Haag 1869. — 539, 543, 546.
- Das Keyserrecht nach der Handschrift von 1372*. In Vergleichung mit anderen Handschr. u. mit erl. Anm. Hrsg. v. Hermann Ernst Endemann u. mit einer Vorrede vers. v. Bruno Hildebrand. Cassel 1846. — 343.
- Kleinere altniederdeutsche Denkmäler*. Hrsg. v. Moritz Heyne. Paderborn 1867. — 541, 543.
- Lange, Friedrich Albert*: Die Arbeiterfrage in ihrer Bedeutung für Gegenwart und Zukunft. Duisburg 1865. — 26.
- Laplace, Pierre-Simon*: Exposition du système du monde. T. 1—2. Paris, l'an IV de la République Française (1795/96). — 211.
- Lassalle, Ferdinand*: Arbeiterlesebuch, Rede Lassalle's zu Frankfurt am Main am 17. und 19. Mai 1863. 5. Aufl. In: Broschüren. Berlin 1874. — 5.
- Offnes Antwortschreiben an das Central-Comité zur Berufung eines Allgemeinen Deutschen Arbeitercongresses zu Leipzig. Zürich 1863. — 5.
- Lelewel, Joachim*: Pythéas de Marseille et la géographie de son temps. Bruxelles 1836. — 465.
- Lex Ripuaria et lex Francorum Chamavorum*. Ed. Rudolphus Sohm. Hannoverae 1883. — 345.
- Lissagaray, (Prosper-Olivier)*: Histoire de la commune de 1871. Bruxelles 1876. — 379.
- Loria, Achille*: Karl Marx. Estratto dalla Nuova Antologia. Fascicolo 7. Roma 1883. — 373.
- La rendita fondiaria e la sua elisione naturale. Milano 1880. — 373.
- La teoria del valore negli economisti italiani. Bologna 1882. — 373.
- Mably, (Gabriel-Bonnot) de*: De la législation, ou principes des loix. Amsterdam 1776. — 197.

- Maine, Henry (James) Sumner*: Village-Communities in the East and West. London 1871. — 418.
- Marx, Karl*: Der 18te Brumaire des Louis Napoleon. In: Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften. H. 1. New-York 1852. — 109.
- Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. 2. Ausg. Hamburg 1869. — 109.
- Der Bürgerkrieg in Frankreich. Adresse des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Assoziation an alle Mitglieder in Europa und den Vereinigten Staaten. Separatabdr, aus dem Volksstaat. Leipzig 1871. — 111, 156.
- Le Capital. Trad. de M. J. Roy, entièrement rev. par l'auteur. Paris (1872—1875 in Lfgn. ersch.). — 14, 118, 256, 257, 416.
- The civil war in France. Address of the General Council of the International Working-Men's Association. (London) 1871. — 156.
- Discours sur la question du libre échange, prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles. Bruxelles 1848. — 107.
- Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln. Basel 1853. — 109.
- Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln. Boston 1853. — 109.
- Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln. In: Der Volksstaat, Leipzig, vom 28. Oktober bis 18. Dezember 1874. — 14, 109.
- Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln. Neuer Abdr. Leipzig 1875. — 14, 109.
- Herr Vogt. London 1860. — 110.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch. 1. Der Produktionsprocess des Kapitals. Hamburg 1867. — 5, 110, 116, 117, 121, 218, 224, 236, 246, 372, 386, 399, 401, 404.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch. 1. Der Produktionsprocess des Kapitals. 2. verb. Aufl. Hamburg 1872. — 110, 117, 386, 399, 400, 401, 403, 408.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie Bd. 2. Buch 2. Der Cirkulationsprocess des Kapitals. Hamburg 1885. — 110, 112, 116, 370, 374.
- Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Berlin 1859. — 109—110, 387, 398.
- Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris, Bruxelles 1847. — 7, 107, 236.
- Marx, Karl, und Friedrich Engels*: Ein Complot gegen die Internationale Arbeiter-Association. Im Auftrage des Haager Congresses verfasster Bericht über das Treiben Bakunin's und der Allianz der socialistischen Demokratie. Braunschweig 1874. — 101.
- Manifest der Kommunistischen Partei. London 1848. — 7, 23, 24, 108, 178, 236, 249, 314, 315, 372.
- Манифест коммунистической партии. Женева 1882. — 314.

- Les prétendues scissions dans l'Internationale. Circulaire privée du Conseil Général de l'Association Internationale des Travailleurs. Genève 1872. — 155.
- Maurer, Georg Ludwig von*: Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf-, und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt. München 1854. — 341, 534.
- Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland. Bd. 1—2. Erlangen 1865—1866. — 341.
- Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland. Bd. 1—4. Erlangen 1862—1863. — 341.
- Geschichte der Markenverfassung in Deutschland. Erlangen 1856. — 341.
- Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. Bd. 1—4. Erlangen 1869—1871. — 317.
- Mone, (Franz) J(oseph)*: Urgeschichte des badischen Landes bis zu Ende des siebenten Jahrhunderts. Bd. 1. Karlsruhe 1845. — 558.
- Morelly*: Code de la nature... Paris 1841. — 197.
- Morgan, Lewis H(enry)*: Ancient society or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilisation. London 1877. — 418.
- Most, Johann*: Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus „Das Kapital“ von Karl Marx. Chemnitz (1873). — 372, 373.
- Müllenhoff, Karl*: Deutsche Altertumskunde. Bd. 1. Berlin 1870. — 465.
- Nadler, Karl Gottfried*: Fröhlich Palz, Gott erhalts! Gedichte in Pfälzer Mundart. Frankfurt a.M. 1851. — 565.
- Orosius*: Historiarum adversum paganos. Libri VII. Recensuit et commentario critico instruxit Carolus Zangemeister. Vindobona 1882. — 476.
- Ovid(ius)*: Tristia. — 484.
- Epistulae ex Ponto. — 484.
- Owen, Robert*: The book of the new moral world, containing the rational system of society, founded on demonstrable facts, developing the constitution and laws of human nature and of society. P. 1—7. London 1842—1844. — 205.
- Report of the proceedings at the several public meetings, held in Dublin. On the 18th March — 12th April — 19th April and 3rd May. Dublin 1823. — 205—206.
- The revolution in the mind and practice of the human race; or, the coming change from irrationality to rationality. London 1849. — 205.
- Papiers et correspondance de la famille impériale*. T. 2. Paris 1871. — 94, 110.

- Petronius*: Satirae. — 320.
- Plinius Secundus*: Naturalis historia. — 474, 488, 502—513.
- Plutarh*: Vitae parallelae. — 466.
- Programm der deutschen Arbeiterpartei*. In: Protokoll des Vereinigungs-Congresses der Sozialdemokraten Deutschlands. Leipzig 1875.
- Programm und Statuten der sozial-demokratischen Arbeiter-Partei*. In: Demokratisches Wochenblatt. Leipzig. Nr. 33 vom 14. August 1869. — 3, 5, 8, 13.
- Proklamation an das deutsche Volk*. In: Stenographische Berichte über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt a.M. Bd. 9. Frankfurt a.M. 1849. — 93—95.
- Procoplu*: De bello Gothico. — 504.
- Proudhon, P(ierre) J(oseph)* Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère. T. 1—2. Paris 1846. — 107, 236.
- Ptolemeu*: Geographiae. — 490, 496, 500—505, 510, 511.
- Rau, Karl Heinrich*: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. 5. verm. u. verb. Ausg. Heidelberg 1847. — 384, 390, 393, 396.
- Reuleaux, F(ranz)*: Briefe aus Philadelphia. Braunschweig 1877. — 184.
- Reuter, Fritz*: Ut mine Festungstid. — 63.
- Reymann, Daniel Gottlob*: Reymann's topographische Special-Karte von Deutschland, Schweiz, Ostfrankreich, Belgien, Niederlande und Polen. Glogau o. J. — 555.
- Rost, Valent(in) Christ(ian) Friedr(ich)*: Deutsch-Griechisches Wörterbuch. I. Abt. A-L. Göttingen 1829. — 402.
- Roth, Paul*: Geschichte des Beneficialwesens von der ältesten Zeit bis ins zehnte Jahrhundert. Erlangen 1850. — 518—521, 527—530, 533.
- Rousseau, J(ean) J(acques)*: Du contract social; ou, principes du droit politique. Amsterdam 1762. — 196, 198.
- Discours sur l'origine et les fondementes de l'inégalité parmi les hommes. Amsterdam 1755. — 196, 208.
- (Saint-Simon, Claude-Henri de)* Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains (Paris 1803). — 199—201.
- Saint-Simon (Claude-Henri de)*: L'industrie, ou discussions politiques, morales et philosophiques, dans l'intérêt de tous les hommes livrés à des travaux utiles et indépendants. T. 2. Paris 1817. — 201.
- Saint-Simon et Augustin Thierry*: De la réorganisation de la société européenne ou de la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de

- l'Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun son indépendance nationale. Paris 1814. — 201, 202.
- Schäffle, Albert Friedrich Eberhard*: Bau und Leben des socialen Körpers. Tübingen 1878. — 389, 390, 407, 408.
- Kapitalismus und Socialismus mit besonderer Rücksicht auf Geschäfts- und Vermögensformen. Tübingen 1870. — 389.
- (anonym) Die Quintessenz des Socialismus. Von einem Volkswirth. Gotha 1875. — 389, 390.
- Die Quintessenz des Socialismus. 2. unveränd. Aufl. (3. Abdr.) Gotha 1877. — 389, 390.
- Schiller, Friedrich von*: Die Götter Griechenlands. — 58.
- Schneider, Jakob*: Die alten Heer- und Handelswege der Germanen, Römer und Franken im deutschen Reiche. H. 2. Düsseldorf 1883. H. 3. u. 4. Leipzig 1884—1885. — 487.
- Schulze, Ernst*: Gothisches Glossar. Magdeburg 1847. — 402.
- Зибер, Н[иколай Нванович]*: Теория ценности и капитала Д. Рикардо в связи сповднейшими дополнениями и разъяснениями. Киев 1871.—386.
- Скалдин*: В захолустьи и в столице. Санктпетербург 1871. — 438, 440—445, 449.
- Скребицкий, Александр*: Крестьянское дело в царствование императора Александра II. Материалы для истории освобождения крестьян. Т. 1—4 Бонн на Рейн 1862—1868. — 451.
- Spruner-Menke*: Hand-Atlas für die Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit. 3. Aufl. Gotha 1880. — 555, 562.
- Strabo*: Geographicae. — 469, 471, 483, 500.
- Strauss, David Friedrich*: Das Leben Jesu. Kritisch bearbeitet. — Bd. 1—2. Tübingen 1835—1836. — 317.
- Suetonius*: Opera. London 1824. — 476.
- Tacit*: Annales. — 483, 489.
- Germania. — 344, 468, 471, 473, 480, 485—487, 491—493, 496, 501—505, 509, 510.
- Tooke, Thomas, and William Newmarch*: A history of prices, and of the state of the circulation during the nine years 1848—1856. Vol. 1—2. Forming the 5th and 6th vols. of the „History of prices from 1792 to the present time“. London 1857. — 412.
- Труды Комиссии высочайше учрежденной для пересмотра системы податей и сборов*. Т. 22. Часть 3. Отдел 1. С.-Петербург 1873. — 448.
- Чернышевский, Николай Гаврилович*: Письма без адреса. Современник. Санктпетербург 1862. — 439.

- Velleius Paterculus*: *Historia Romana*. — 476—481, 483, 502.
- Wagner, Adolph*: *Lehrbuch der politischen Oekonomie. Allgemeine oder theoretische Volkswirtschaftslehre*. 2. verb. u. verm. Ausg. Bd. 1. Th. 1. *Grundlegung*. Leipzig u. Heidelberg 1879. — 383—391, 393—398, 401, 403, 405, 407—415.
- Waitz, Georg*: *Deutsche Verfassungsgeschichte*. Bd. 1. Kiel 1844. — 506.
- Wermuth/Stieber*: *Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts. Im amtl. Auftr. zur Benutzung der Polizei-Behörden der sämmtl. deutschen Bundesstaaten...* dargest. Th. 2. Berlin 1854. — 65.
- Wiberg, Carl Fredrik*: *Bidrag till kännedom om Grekers och Romares förbindelse med Norden och om de nordiska handelsvägarne*. Gefle 1861. — 489, 492.
- *Der Einfluss der klassischen Völker auf den Norden durch den Handelsverkehr*. Aus d. Schwed. v. J. Mestorf. Hamburg 1867. — 489.
- Wilke, Christian Gottlob*: *Der Urevangelist oder exegetisch kritische Untersuchung über das Verwandtschaftsverhältniss der drei ersten Evangelien*. Dresden und Leipzig 1838. — 317.
- Wolff, Wilhelm*: *Die schlesische Milliarde*. Abdr. aus der „Neuen Rheinischen Zeitung“ März bis April 1849. Mit Einleitung von Friedrich Engels. Hottingen-Zürich 1886. — 69—70.
- Worsaae, J(ens) J(akob) A(smussen)*: *Die Vorgeschichte des Nordens nach gleichzeitigen Denkmälern*. Ins Deutsche übertr. v. J. Mestorf. Hamburg 1878. — 491.
- Zeuss, Kaspar*: *Die Deutschen und die Nachbarstämme*. München 1837. — 502—505, 510.
- Ziemann, Adolf*: *Mittelhochdeutsches Wörterbuch zum Handgebrauch*. Quedlinburg und Leipzig 1838. — 403, 404.

II. Periodice

- L'Atelier*, Paris. — 28.
- Bulletin de la Fédération Jurassienne de l'Association Internationale des Travailleurs*. Sonvilier. — 104.
- Christian Reader*. — 155.
- The Commonwealth*. London. — 155—156.
- Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*. München. November 1877. — 463.
- The Daily News*. London. — 149, 260, 297, 367.
- din 26 iunie 1871. — 156.

- din 13 iunie 1878. — 151, 152.
— din 31 martie 1881. — 260—261.
Demokratisches Wochenblatt. Leipzig. — 8.
Deutsche-Brüsseler-Zeitung. — 65, 108, 246, 363.
Deutsch-Französische Jahrbücher. Hrsg. von Arnold Ruge und Karl Marx.
Lfg. 1 und 2. Paris 1844. — 107, 246.
Frankfurter Zeitung und Handelsblatt. — 4.
Freiheit. London. — 168, 260, 372.
— din 19 martie 1881. — 260.
Hansard's Parliamentary Debates: Vol. 262. London 1881. — 276.
Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Socialpolitik: 1. Jg. 1. Hälfte. Zürich-
Oberstrass 1879. — 162—163, 172—177.
Journal des Économistes. T. 12. Paris 1845. — 236.
La Justice. Paris. — 358.
Kölnische Zeitung. — 106.
— din 5 februarie 1876. — 43, 52, 54, 56.
— din 8 februarie 1876. — 54.
Kolokol. Genève. — 314.
Königlich Preussischer Staats-Anzeiger. Berlin. — 149, 151.
Kreuz-Zeitung — vezi *Neue Preussische Zeitung*.
The Labour Standard. London. — 281, 288.
Die Laterne. Brüssel. — 165.
— din 18 mai 1879. — 171.
La Marseillaise. Paris. — 358.
National-Zeitung. Berlin. — 149.
Narodnaia Volia. Smederevo. — 139.
Die Neue Gesellschaft. Hrsg. v. F. Wiede. Zürich. — 178.
Neue Preussische Zeitung. Berlin. — 108.
Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie Köln. — 66, 68, 94, 108,
109, 249, 363.

- din 20 august 1848. — 38.
- din 12 octombrie 1848. — 68.
- din 17 decembrie 1848. — 70.
- din 29 decembrie 1848. — 70.
- din 20 ianuarie 1849. — 70—72.
- din 16 martie 1849. — 72.
- din 17 martie 1849. — 72—74.
- din 22 martie 1849. — 74—76.
- din 25 martie 1849. — 76—77.
- din 27 martie 1849. — 78—79.
- din 29 martie 1849. — 79—82.
- din 5 aprilie 1849. — 82.
- din 12 aprilie 1849. — 83—85.
- din 13 aprilie 1849. — 85.
- din 14 aprilie 1849. — 85—87.
- din 25 aprilie 1849. — 74, 86—89.
- din 19 mai 1849. — 91, 109.

Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. H. 1—6 London. Hamburg și New York 1850. — 109, 249.

The New Moral World; and Gazette of the Rational Society. — 246.

New-York Daily Tribune. — 109, 363.

New Yorker Volkszeitung. — 327.

The Nineteenth Century. A monthly review. London, July 1878. — 153—159.

Norddeutsche Allgemeine Zeitung. Berlin. — 335—337.

— din 20 martie 1875. — 25.

— din 20 iunie 1878. — 151.

— din 29 august 1882. — 336.

— din octombrie 1882. — 335.

— din 21 octombrie 1882. — 336.

The Northern Star, and National Trades' Journal. London. — 246.

Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti. Roma. — 373.

Otecestvennie Zapiski. — 117.

La Plebe. Lodi și Milano. — 36, 103.

— din 21 ianuarie 1877. — 104.

— din 26 februarie 1877. — 104.

- Preussischer Staats-Anzeiger*. Berlin. — 71.
- O Protesto. Lissabon. — 136.
- La Revue socialiste*. Paris. — 246.
- Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*. Köln. — 106, 309, 312, 363.
- Le Siècle*. Paris, din 14 octombrie 1865. — 154.
- Der Social-Demokrat*. Berlin. — 237.
- Der Sozialdemokrat*. Zürich. — 336, 337, 362, 368, 375.
— din 19 aprilie 1883. — 367.
- Stenographischer Bericht* über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt a.M. Bd. 9. Frankfurt a.M. 1849. — 93—95.
- Das Volk*. London. — 110.
- Der Volksstaat*. Leipzig. — 4, 249.
- Der Volksstaat* din 7 martie 1875. — 3—9, 13—34.
- Der Verbote*. Genf. — 149.
- Vorwärts*. Leipzig. — 170, 249.
- Vorwärts!* Pariser Deutsche Zeitschrift. — 363.
- The Whitehall Review*. London. — 326.
- Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft*. Bd. 34. Tübingen 1878. — 398, 404, 405.
- Zeitschrift für Ethnologie*. Bd. 10. Berlin 1878. — 463.
- Die Zukunft*. 1. Jg. 1877/78. Berlin. — 178.

Tablou de greutate, măsuri și monede

Greutăți

1 livră (1b) sau pfund (pound)	453,592 g
1 pud	16,38 kg
1 cvarter	12,700 kg

Măsuri de lungime

1 stadium (măsură de lungime elenă)	circa 192 m
1 milă (măsură de lungime romană)	circa 1 472,5 m
1 milă engleză (British mile) — 5 280 picioare	1 609,329 m
1 milă germană (mila germană în vigoare până în 1872)	7 420,440 m
1 verstă (măsură rusească pentru distanțe)	1066,78 m

Măsuri de suprafață

1 deseatină (veche măsură rusească de suprafață)	1,92 ha
1 hufă (veche măsură germană de suprafață)	20—40 morgeni
1 morgen prusian	25,532 a
1 cvadratfuss	929 cm ²
1 milă pătrată germană	5,063 km ²

Măsuri de volum

1 ohm	circa 150 l
1 oxhoft	circa 200—240 l
1 cvart	1,15 l
1 scheffel	circa 54,9 l
1 cetvert (veche măsură rusească)	209,91 l
1 cvarter — 8 galoni	290,790 l

Monede

1 dolar (dollar)	= 100 cenți
1 franc (fr.)	= 100 centime
1 guinee (monedă de aur engleză)	= 21 șilingi
1 liră sterlină (pound sterling, £)	= 20 șilingi
1 șiling (shilling, sh.)	= 12 pence
1 penny (penny, pence, d)	= 4 farthing
1 rublă	= 100 copeici
1 taler (veche monedă de argint germană)	= 3 mărci
1 groș (monedă de la sfârșitul evului mediu)	circa = 12 pfenigi

Cuprins

Prefață	V—XXVII
FRIEDRICH ENGELS. Scrisoare către A. Bebel	3—10
KARL MARX. Critica Programului de la Gotha	11—34
Scrisoare către W. Bracke	13—14
Note marginale la programul partidului muncito- resc german	15—34
I.	15
II.	25
III.	27
IV.	28
FRIEDRICH ENGELS. Scrisoare către Consiliul Ge- neral al Asociației Internaționale a Muncito- rilor cu sediul la New York	35—37
FRIEDRICH ENGELS. Cuvîntare rostită la mitingul consacrat aniversării răscoalei din Polonia din 1863	38—39
FRIEDRICH ENGELS. Răchiul prusian în Reichs- tagul german	41—58
I.	43
II.	53
FRIEDRICH ENGELS. Wilhelm Wolff	59—97
I.	61
II.	65
III.	68
IV.	72
V.	74
VI.	77

VII.	82
VIII.	85
IX.	89
X.	93
XI.	95
FRIEDRICH ENGELS. Scrisoare către E. Bignami în legătură cu alegerile din Germania din 1877	98—100
FRIEDRICH ENGELS. Din Italia	101—105
FRIEDRICH ENGELS. Karl Marx	106—116
KARL MARX. Scrisoare către redacția revistei „Otecestvenniie Zapiski“	117—122
FRIEDRICH ENGELS. Mișcarea muncitorească în Germania, Franța, Statele Unite și Rusia . .	123—125
FRIEDRICH ENGELS. Muncitorii din Europa în anul 1877	127—148
I.	129
II.	132
III.	135
IV.	139
V.	144
KARL MARX. Domnul Bucher	149—150
KARL MARX. Răspuns la „declarația” lui Bucher	151—152
KARL MARX. Istoria Asociației Internaționale a Muncitorilor scrisă de d-l George Howell . .	153—159
FRIEDRICH ENGELS. Legea excepțională împo- triva socialiștilor în Germania. — Situația din Rusia	160—161
KARL MARX și FRIEDRICH ENGELS. Scrisoare circulară către Bebel, Liebknecht, Bracke și alții	162—180.
I. Tratatивele cu K. Hirsch	162
II. Prezumtiva orientare a ziarului	168
III. Manifestul treimii din Zürich	172
FRIEDRICH ENGELS. Socialismul d-lui Bismarck .	181—189
I. Tariful vamal	181
II. Căile ferate ale statului	186
FRIEDRICH ENGELS. Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință	191—235

I.	195—207
II.	208—215
III.	216—235
KARL MARX. Despre „Mizeria filozofiei“	236—237
KARL MARX. Chestionar pentru muncitori	238—245
I.	238
II.	240
III.	241
IV.	244
KARL MARX. Introducere la ediția franceză a broșurii lui F. Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“	246—250
KARL MARX. Introducere la programul partidului muncitoresc francez	251—252
KARL MARX și FRIEDRICH ENGELS. Către participanții la mitingul din Geneva convocat în amintirea celei de-a 50-a aniversări a Revoluției din Polonia din 1830	253—255
KARL MARX. Scrisoare către V. I. Zaslucii	256—257
KARL MARX și FRIEDRICH ENGELS. Către președintele mitingului slavilor convocat la 21 martie 1881 la Londra în cinstea aniversării Comunei din Paris	258—259
KARL MARX și FRIEDRICH ENGELS. Scrisoare către redactorul ziarului „Daily News“	260—261
FRIEDRICH ENGELS. Salariu echitabil pentru o zi de muncă echitabilă	262—265
FRIEDRICH ENGELS. Sistemul muncii salariate	266—268
FRIEDRICH ENGELS. Trade-unionurile	269—275
I.	269
II.	272
FRIEDRICH ENGELS. Tratatul comercial cu Franța.	276—280
FRIEDRICH ENGELS. Două consilii municipale model	281—284
FRIEDRICH ENGELS. Produsele alimentare americane și problema agrară	285—287

FRIEDRICH ENGELS. Teoria salariului în interpretarea Ligii împotriva legilor cerealelor . . .	288—292
FRIEDRICH ENGELS. Un partid al muncitorilor . . .	293—296
FRIEDRICH ENGELS. Bismarck și partidul muncitoresc german	297—300
FRIEDRICH ENGELS. Bumbac și fier	301—304
FRIEDRICH ENGELS. Clase sociale necesare și clase sociale de prisos	305—308
FRIEDRICH ENGELS. Jenny Marx, născută von Westphalen	309—311
FRIEDRICH ENGELS. Cuvîntare rostită la mormîntul lui Jenny Marx	312—313
KARL MARX și FRIEDRICH ENGELS. Prefață la a doua ediție rusă a „Manifestului Partidului Comunist”	314—315
FRIEDRICH ENGELS. Bruno Bauer și creștinismul primitiv	316—325
FRIEDRICH ENGELS. Despre concentrarea capitalului în Statele Unite	326—328
FRIEDRICH ENGELS. Vicarul din Bray	329—331
FRIEDRICH ENGELS. Prefață la prima ediție germană a „Dezvoltării socialismului de la utopie la știință”	332—334
FRIEDRICH ENGELS. Despre minciunile pe care le toarnă Pindter	335—337
FRIEDRICH ENGELS. Marca	339—357
FRIEDRICH ENGELS. Jenny Longuet, născută Marx	358—359
FRIEDRICH ENGELS. Ciorna discursului rostit la mormîntul lui Karl Marx	360—361
FRIEDRICH ENGELS. Funeraliile lui Karl Marx	362—366
FRIEDRICH ENGELS. La moartea lui Karl Marx	367—375
I.	367
II.	370
KARL MARX și FRIEDRICH ENGELS. Din scrierile postume	377—567

FRIEDRICH ENGELS. Observații la pagina 29 din „Istoria Comunei”. (Armistițiul d-lui Thiers din 30 octombrie 1870)	379—382
KARL MARX. Însemnări pe marginea „Manualului de economie politică” al lui Adolph Wagner	383—415
KARL MARX. Ciornele răspunsului la scrisoarea lui V. I. Zasulici	416—437
Prima ciornă	416—426
A doua ciornă	427—431
A treia ciornă	432—437
KARL MARX. Note cu privire la reforma din 1861 și la dezvoltarea Rusiei după reformă . . .	438—460
I. Desfășurarea [pregătirii reformei]	438
II. [Cele trei perioade ale activității comisiilor de redactare]	441
III. Zemstva	446
IV. Rusia	454
FRIEDRICH ENGELS. Contribuții la studiul istoriei vechilor germani	461—513
Cezar și Tacit	461
Primele bătălii cu romanii	474
Progresele făcute pînă la migrațiunea popoarelor	488
Notă: Triburile germanice	500
FRIEDRICH ENGELS. Perioada francă	514—567
Transformarea radicală a relațiilor agrare în timpul Merovingienilor și al Carolingienilor	514
Organizarea administrativă a ținutului (Gau) și organizarea armatei	527
Dialectul francon	538
Adnotări	568—612
Date din viața și activitatea lui Karl Marx și Friedrich Engels	613—642
Indice de nume	643—672
Indice de numiri geografice	673—694
Indice bibliografic	695—708
Tablou de greutate, măsuri și monede	709—710

Ilustrații

Pagină din scrisoarea lui Marx către Bracke cu „Notele marginale la programul partidului muncitoresc german” . . .	14—15
Prima pagină a scrisorii lui Marx către redacția revistei „Otecestvennîe Zapiski”	119
Prima pagină a scrisorii circulare	163
Coperta primei ediții franceze a lucrării lui Friedrich Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” . . .	193
Ultima pagină a introducerii lui Karl Marx la ediția franceză a broșurii lui Friedrich Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”	247
Poezia „Vicarul din Bray” în traducerea lui Friedrich Engels din articolul său publicat în ziarul „Der Sozialdemokrat”	330—331
Schema așezărilor germanilor potrivit lucrării lui Friedrich Engels „Triburile germane”	507
Hartă: Schema dialectelor germane potrivit lucrării lui Friedrich Engels „Dialectul francon”	554—555

Dat la cules 03.07.1964. Bun de tipar 26.08.1964. Apărut 1964. Hirtie scris I A de 63 g/m², 600×920/16. Coli editoriale 30,74. Coli de tipar 46,50. Planșe : 2 tipar înalt+1 tipar ofset. A. 10478/1964. C.Z. pentru biblioteci 3C1=R.

Tiparul executat sub comandă nr. 5728/40484 la Combinatul Poligrafic „Casa Științei”, Piața Științei nr. 1, București — R.P.R.

